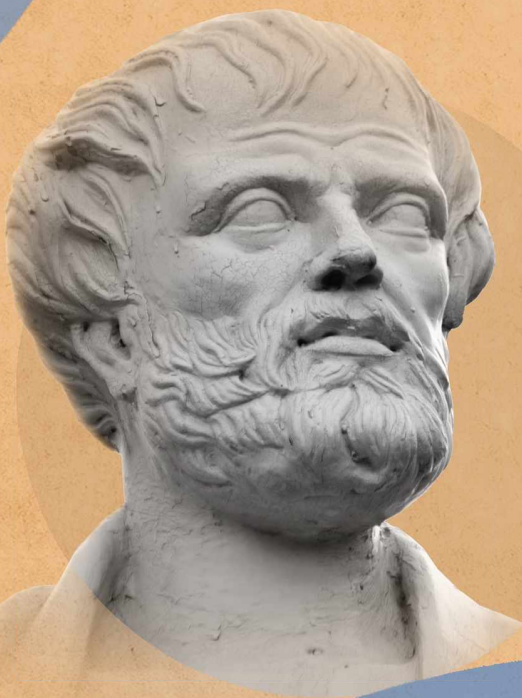

RETORIKA

•
ARISTOTELIS

ARISTOTELIS RETORIKA

Iš graikų kalbos vertė,
įvadinį straipsnį ir komentarus parašė
Tomas Veteikis

VILNIAUS
UNIVERSITETO
LEIDYKLA

2024

Versta iš:

William David Ross (ed.), *Aristotelis ars rhetorica*, Oxford: Clarendon Press, 1959, repr. 1964

ir

Rudolfus Kassel (ed.), *Aristotelis ars rhetorica*, Berlin, N.Y.: De Gruyter, 1976.

Mokslinį tyrimą ir knygos leidybą finansavo

Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. S-MIP-21-52)

Lietuvos
mokslo
taryba

Viršeliui panaudotas Aristotelio skulptūros (Nicholas, 1956) iš Stagiros (Graikija) fragmentas. Šaltinis – iStock (ID 2120596752 © Anil OGUZ).

Leidinio bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos nacionalinės

Martyno Mažvydo bibliotekos Nacionalinės bibliografijos duomenų banke (NBDB)

ISBN 978-609-07-1064-7 (skaitmeninis PDF)

© Tomas Veteikis, vertimas, įvadinis straipsnis, komentarai, 2024

© Tomas Veteikis, graikiško teksto redakcija, 2024

© Asta Puikienė, apipavidalinimas, 2024

© Audronė Kučinskienė, rodyklė, 2024

© Vilniaus universitetas, 2024

TURINYS

PRATARMĖ.....	7
ARISTOTELIO „RETORIKA“: TARP ĮTIKINĖJIMO PRIEMONIŲ PAIEŠKOS IR MENINĖS SAVIRAIŠKOS.....	13
Aristotelio gyvenimo ir kūrybos bruožai.....	14
Aristotelio rašytinis palikimas.....	20
Aristotelio retoriniai veikalai.....	23
„Retorika“ kaip argumentų ieškos ir raiškos studija (veikalo kontekstas ir objektas).....	26
Aristotelio auditorija.....	44
Aristotelio „Retorikos“ sklaidos ir recepcijos bruožai	47
GRAIKIŠKO TEKSTO REDAKCIJA.....	59
Kritinio aparato santrumpos.....	61
Pagrindiniai rankraščiai ir jų grupės (<i>sigla</i>) pagal R. Kasselio leidimą.....	62
Svarbiausios giminiškų rankraščių grupės.....	62
Spausdinti leidimai	63
ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ ΤΕΧΝΗ ΡΗΤΟΡΙΚΗ	66
ARISTOTELIS RETORIKA	67
KOMENTARAI	399
BIBLIOGRAFIJA.....	651
INDEX NOMINUM ET RERUM	663

PRATARMĖ

Skaitytojų dėmesiui pateikiamas pirmasis viso Aristotelio veikalo „Retorikos menas“ – ar tiesiog „Retorika“ – vertimas. Lig šiol lietuvių kalba buvo prieinami tik nedideli jo fragmentai¹. Tačiau šio veikalo idėjos ir išskirti retorikos principai lietuviškai aptarinėti ir vis aptarinėjami gana dažnai: pasitelkiami straipsniuose, komentaruose, humanitarinių mokslų disertacijose², mokymo priemonėse³. Pažymėtina, kad ne visais atvejais tyrinėtojams lengva remtis Aristotelio veikalu, rasti ar patiems atlikti vieno ar kito teiginio ar platesnės ištraukos vertimą, tad kai kada pasitenkinama vertimu ne iš originalo šaltinio ar tik apytikre, netikslia nuoroda. Tokie sunkumai, suprantama, skatina imtis iššūkio versti fundamentinius Antikos šaltinius, stengtis juos atvesti į savo gimtosios kalbos tekstų ir idėjų

¹ Pvz., ištraukos iš II knygos apie emocijas, išverstos Vandos Kazanskienės (žr. Rybelis 1983, 146–150 ir Rybelis 1988, 143–144) arba sporadiški intarpai kitų Antikos tekstų leidimuose ar vertimuose.

² Pvz., Jovita Dikmonienė disertacijoje (Dikmonienė 2011) daug analizuoja Aristotelio *Retorikoje* įvardintus jausmus ir emocijas, remiasi graikišku tekstu, bet jį savais žodžiais atpasakoja, neverčia. Dar plg. Ksenija Kazarinova, *Puikybės semiotika*. Daktaro disertacija, Humanitariniai mokslai, filologija. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2020, ypač pp. 78–79 (cituojamas lietuviškas vertimas iš rusiškojo vertimo).

³ Iš naujausių mokymo priemonių, Aristotelio *Retorikai* daug dėmesio skiriančių, plg. Ingridos Tatolytės mokymo priemonę *Praktinė retorika vertėjams žodžiu*, Vilniaus universitetas. 2014.

veikimo teritoriją, stengtis praturtinti ne tik kasmet gausėjančią verstinės literatūros biblioteką, bet ir pildyti bei galbūt koreguoti mūsų kasdienį žodyną atitinkamais terminais ar naujais iki šios akimirkos įsigalėjusių terminų variantais, sinonimais, alternatyviais atitikmenimis, taip pat plėsti erudiciją ir žinių akiratį dar lietuviškai neskaitytomis ir dėl to mažai girdėtomis idėjomis, sąvokomis, įžvalgomis.

Tad šie bibliofiliniai, logofiliniai ir ideofiliniai sumetimai – minėtas užsidegimas iš meilės knygai, žodžiui bei pasakojimui ir mąstymą aktyvinančioms idėjomis – didžia dalimi ir nulėmė šio darbo – Aristotelio „Retorikos“ vertimo į lietuvių kalbą – radimąsi. Šalia šių veiksnių vertimo savitumą nuolat kurstė ir nuo vertėjo nuolat neatstojęs samprotavimas apie lenktyniavimą su laiku ir autoritetais, nuolatinis nesutarimas su principu, atsispindinčiu posakyje *prior tempore potior iure* („kas pirmas laiko atžvilgiu, tas pirmas ir teisiškai“). Vertimo autoriui neatrodo teisinga nei tai, kad šis vertimas dėl savo pirmumo turėtų teisinį prioritetą būti cituojamas lyginant su galbūt vėliau atsirasiančiais vertimais, nei juo labiau tai, kad kitų Aristotelio traktatų vertimai, pasirodę anksčiau už šį „Retorikos“ vertimą, galėtų būti teisiškai pranašesni ir įpareigojantys vertėją dabar vartoti lygiai tokius pačius terminus ar sutampančias frazes ir taikyti vienodą lituanizacijos laipsnį, kaip tai daroma ankstesniuose kitų Aristotelio veikalų vertimuose ir su jais susijusiuose mokslo tyrinėjimuose. Būtent dėl to šis „Retorikos“ vertimas gali kai kam pasirodyti akibrokštas ar net tam tikru požiūriu įžūlaka provokacija, metanti iššūkį lig šiol nusistovėjusiems ir vartojamiems mokslo terminams, įprastai neverčiamiems, paliekamiems su originalios šaknies transliteracija, tokiems kaip ta pati „retorika“, „diagnostika“ ar „logika“ arba tokiems kaip „silogizmas“, „entimema“, „antitezė“, „paradoksas“, „ironija“ ir kt. Nemaža jų dalis šiame vertime pirmą kartą suskambės naujai. Antai vietoj „silogizmas“ bus „apskaičiavimas“, vietoj rečiau pasitaikančio „paralogizmo“ – „klaidingas samprotavimas“, vietoj „entimema“ – „išmąstymas“, vietoj „antitezė“ – „priešpriešinimas“, vietoj

„paradokso“ – (priklausomai nuo konteksto) „klaidingas įspūdis“ arba „netikėtas įvykis“ ir pan.

Vis dėlto įdėmesnis skaitytojas turbūt pastebės, kad daugelis minėtų terminų turi nemažai reikšminių atspalvių, kuriuos verta versti skirtingai pagal kontekstą, o kai kurie jų paties Aristotelio būna įvairiai gramatiškai ir semantiškai varijuojami (kuriant išvestines būdvardines, daiktavardines ar veiksmažodines formas). Dėl to atsiranda poreikis tokias variacijas atspindėti lietuviškomis kalbinėmis priemonėmis, ieškant taiklesnių žodžių ar frazių. Daugybė laiko prasėdėta ir pravaikščiota apmąstant ir diskutuojant su kolegomis, bandant išsklaidyti abejones dėl terminų pasirinkimo, dėl svetimkilmių žodžių vartojimo. Galiausiai, turint prieš akis svetimkilmių bendrinių žodžių neturintį graikiškąjį originalą, natūralu tikėtis ir vertime neteikti nelietuviškos kilmės žodžių.

Tokį lūkestį stiprina ir dalis tik graikiškam tekstui, graikiškam žodžiui, jo kirčiavimui ar ritmui skirtų citatų. Natūralu tokio teksto elemento visiškai nekeisti, palikti taip, kaip teikia originalas, net netransliteruoti į lotynišką rašybą, o jei ir kiltų mintis keisti, tai tektų imtis neįmanomo dalyko: kiekvieną graikišką citatą versti tokiu lietuvišku atitikmeniu, kuris perteiktų visus atitinkamos graikiškos citatos leksinius, morfologinius ir ritminius komponentus. Ką jau kalbėti apie sudurtinių žodžių vertimo subtilybes... Pamėgink, kad gudrus, išverstis „Retorikoje“ sutinkamą ištisą dūrinių su dėmeniu *philo-* plejadą!

Kita vertus, turint atmintyje įstrigusią, vertimų pavyzdžiuose paliudytą ir vertimo teorijose įvardytą atvejų, kai originalo tekstas su visa savo žodynine, idėjine ir stilistine baze yra traktuojamas kaip atskaitos taškas naujo kitakalbio teksto kūrimui vertimo proceso metu, natūralu manyti, jog veidrodžiškai skaidraus originalo atitikmens vertimu sukurti neįmanu ir nesiektina. Šia kryptimi mąstant, įmanoma interpretacijos laisvė ar taikymasis prie tradicijos, anksčiau sukurtų modelių, pradedant žodžių atranka, baigiant sintaksės ir stiliaus perkeitimu, derinimu prie skaitytojo ar

auditorijos, kuriai skiriamas vertimas, skonio ir prie dalyko, apie kurį rašo vėčiamasis tekstas, tradicinės terminijos.

Šių samprotavimų sukuryje pasirinktas vidurinis kelias tarp visiško terminų lituanizavimo ir laikymosi scholastiško terminų gausybės principo, kuomet vos ne kiekvienas mąstymo, svarstymo, kalbėjimo, komunikavimo proceso ir jo rezultatų aspektas įgautų savo graikiškos kilmės terminą. Šiame vertime graikiškos kilmės terminams teikta pirmenybė tik tuo atveju, jeigu jie reiškia tam tikro mūsų laikams pagal terminą atpažįstamo mokslo, meno ar amato rūšies, visuomeninio reiškinių, politinės struktūros, pavadinimą, kuris neturi tradicinio lietuviško leksinio atitikmens ir kurio galima reikšmė nekelia didelių abejonių (pvz., filosofija, filosofinis, retorika, retorinis, dialektika, dialektinis, poetika, poetinis, aristokratija, demokratija, monarchija, oligarchija, tiranija ir kt.).

Vis dėlto vadinamieji techniniai vieno ar kito mokslo ir amato terminai šiame vertime bandyti pakeisti lietuviškais žodžiais (pirmiau minėti „silogizmai“, „entimemos“, taip pat „topai“, būdvardis „epideiktinis“ ir kt.), kai kada nesiekiant atkartoti populiarios vertimo versijos (pvz., atsisakant termino *topos* vertimo „vieta“, labiau telkiant dėmesį į šios sąvokos alternatyvią reikšmę „sritis“, o žodžio *pistis* reikšmę labiau siejant su tikinimu, įtikinėjimu, o ne įrodymu), kai kada nebijant lietuviškų leksinių atitikmenų kolizijos su kitų graikiškų šaltinių vertimais, paliekant šiuos subtilius skirtumus atidžioms ateities tyrinėtojų akims.

Aristotelio retorikos veikalas pasirodo kaip vienas iš projekto „Antikinės retorikos šaltiniai“ rezultatų. Projekto vadovė – Audronė Kučinskienė – buvo šio projekto iniciatorė, *spiritus movens*, įkvepiantis pavyzdys ir nepamainomai optimistiška talkininkė. Jai jaučiu didžiausią padėką už sklandų projekto organizavimą, patarimus, pagalbą diskutuojant dėl probleminių klausimų, sprendžiant subtilias, neretai juvelyrinio tikslumo reikalaujančias techninio redagavimo problemas ir visą virtinę naudingų pasiūlymų. Taip pat esu dėkingas kolegoms Aliui Jasklevičiui ir Pauliui

Garbačiauskui, vertinusiems ir pastabų išsakiusiems dėl pirmų mano vertimo juodraščių, dėl sunkiau verčiamų terminų ir frazių identifikavimo, o ypač Pauliui Garbačiauskui už itin kruopštų ir negailestingai žmogišką vertimo redagavimą. Esu dėkingas ir savo kolegoms iš VU Klasikinės filologijos katedros, kurie žodžiu ir raštu konsultavo dėl kai kurių sąvokų. Šalia viso to dėkoju ir nematomos pagalbos teikėjams (šeimai ir artimiesiems), ir mano žinias svariai pildžiusiems Antikos tekstų studijų rengėjams.

Tomas Veteikis

2024 m. birželio 29 d.

ARISTOTELIO „RETORIKA“: TARP ĮTIKINĖJIMO PRIEMONIŲ PAIEŠKOS IR MENINĖS SAVIRAIŠKOS

I think one can also say that if he had written only the Rhetoric he would be one of the greatest men of science there ever were, even if only the Rhetoric. But it's of course the same quality of his mind which enabled him to write his other books¹.

IV a. pr. Kr. viduryje Atėnuose pradėtas dėstyti Aristotelio retorikos pasikaitų kursas, iš kurio išsivystė mus pasiekęs traktatas *Technē rhētorikē*, – svarbus reiškinys graikų filosofinės, etinės, politinės, mokslinės minties raidoje. Pirmą kartą įsigilinta į esminį žmonių komunikavimo metodą – kalbos sakymą, tikslingą bei veiksmingą kalbos panaudojimą savo sumanymams pasiekti, kitus įtikinti ir sulaukti sau palankios reakcijos. Įsigilinta atidžiau, nei tai pavyko patiems pirmiesiems šio meno praktikuotojams ir jo taisyklių kūrėjams, pirmus praktinius pavyzdžius pateikusiems oratoriams ar techninius patarimus išdėsčiusiems autoriams.

Aristotelio retorikai skirti veikalai, juose dėstomos mintys ir kruopšti tiriamo dalyko analizė atskleidžia mažiausiai du retorikos reiškinio

¹ Leo Strauss, *Seminar in Political Philosophy: Aristotle's Rhetoric*, a course given in the spring quarter, 1964.

lygmenis. Viena vertus, retorika, kaip civilizuoto žmonių, „pilietinių gyvūnų“ (plg. Arist. *Pol.* 1253a3) tarpusavio bendravimo ir diplomatijos įrankis, labai vertintas Atėnų demokratinėje visuomenėje, yra susijusi su mąstymo veiklomis, kryptinga įtikinėjimo priemonių, tinkamų skirtingose retorinėse situacijose, paieška. Apie tai išsamiai kalbama pirmose dviejose traktato knygose. Įtikinėjimo priemonių tyrimas apskritai glaudžiai susijęs su gilinimusi į žmonių intelektualines, psichologines, moralines galias, charakterius, dialektinį ir politinį išprusimą bei viso to panaudojimą, praktinį įgyvendinimą. Kita vertus, retorika, kaip bendravimo įgūdžių kompleksas ir žodžio menas, pasižymi meninės (žodinės, garsinės, ritinės, vizualinės ir kt.) raiškos priemonių įsisavinimu ir taikymu pagal reikšmingus aiškumo, grožio ir tinkamumo standartus. Beveik įmanu sakyti, kad įtikinėjimo priemonių paiešką puikiai atliekantis ir raiškos priemonės meistriškai valdantis žmogus galėtų būti tobulasis Aristotelio oratorius. Bet vargu bau šioje knygoje pateikiamas dvikalbis tekstas sudarys tokį įspūdį. Skrupulingas dalyko nagrinėjimas, išskiriant daug sudedamųjų dalių ir jas nere-tai išskaidant dar smulkiau, skaitytoją pasitinka nuo pirmos „Retorikos“ pastraipos ir lydi iki pat pabaigos. Veikalas parašytas ištis koncentruotai, reikalauja kantraus skaitytojo dėmesio, atspindi dialektinių svarstymų išmankštintą autoriaus mąstyseną. Tad verta bendrais bruožais prisiminti autoriaus gyvenimo ir kūrybos kelią, po to aptarti veikalo kontekstą, atsiradimo prielaidas, turinio ir kompozicijos klausimus, galimus skaitytojus ir įtaką.

ARISTOTELIO GYVENIMO IR KŪRYBOS BRUOŽAI

Apie Aristotelio – žymaus graikų filosofo, polimato, vieno iš Vakarų filosofinės tradicijos žodyno, problematikos ir metodikos formuotojų, įvairių

Vakarų mokslo sričių¹ tyrimų iniciatoriaus – gyvenimą, veiklą, ryšius žinome palyginti nemažai, tiesa, daugiausia iš vėlesnių šaltinių, įskaitant trumpą biografiją ir ilgą jo darbų sąrašą Diogeno Laertijo „Įžymių filosofų gyvenimuose“ (5. 1–35), parašytuose III a. po Kr., bet paimtuose iš daug ankstesnių šaltinių. Svarbiausi faktai, padedantys suprasti Aristotelio raštus, yra jo ryšiai su Makedonijos karaliais Filipu II ir Aleksandru Didžiuoju, taip pat su Platonu, kurio mokiniu ir kolega Aristotelis buvo apie du dešimtmečius.

Aristotelis gimė 384 m. pr. Kr., pirmais 99-os olimpiados metais (*Diog. Laert.* 5. 1; 5. 9), kai Atėnuose archontu eponimu buvo Diotrefas. Jo gimtavietė – Stageira, miestas šiaurės Graikijoje, Trakijos Chalkidikės pusiasalyje, kur pynėsi Trakijos, Makedonijos ir didžiųjų helėniškųjų valstybių, Atėnų ir Spartos, interesai. Aristotelio tėvas Nikomachas buvo Makedonijos karaliaus Aminto III (Filipo II tėvo) draugas ir asmeninis gydytojas, o jo motina Faistidė taip pat buvo kilusi iš gydytojų šeimos. Bent dalis Aristotelio jaunystės prabėgo Makedonijoje, o ryšiai su karaliaus dvaru nenutrūko ir vėliau: po keturiasdešimties metų jam buvo patikėta rūpintis jaunojo princo Aleksandro, Makedonijos valdovo įpėdinio, auklėjimu. Paties Aristotelio išsilavinimą tikriausiai sudarė įprastas disciplinų „komplektas“: kalbės, poezijos, muzikos ir geometrijos studijos, taip pat atletinės treniruotės gimnasijoje. Keletas nuorodų (pvz., *Rh* 1. 11. 15) leidžia manyti, kad jaunystėje jam ypač patiko medžioklė su šunimis. Tėvas mirė, kai Aristotelis buvo dar visai jaunas, tačiau šeimos ryšiai su medicina galėjo būti jo neįprasto susidomėjimo biologija ir organinės raidos pokyčiais šaltinis.

¹ Aristotelio domėjimosi sričių laukas aprėpė ne tik humanitarinius dalykus, bet ir daug gamtos, matematikos, ekonomikos ir metafizikos klausimų, apie tai liudija įvairių aristotelizmo aspektų studijos. Antai naujausia Mary P. Nichols studija (Nichols 2023) eilinį kartą šimtametėje tyrimų tradicijoje aktualizuoja aristotelinės etikos konstruojamą visaverčio laisvo ir laimingo žmogaus pasaulį, susiejantį pamaldumą ir politinį aktyvumą, o Jameso Franklino darbas (Franklin 2014) išryškina įvairius aristotelinės matematikos, kaip tikrojo pasaulio dėsnius tiriančio mokslo, niuansus.

Po tėvo mirties Aristotelio globėju tapo Proksenas iš Atarnėjo – tikriausiai giminaitis, kuris 367 m. pr. Kr. pasirūpino, kad septyniolikmetis globotinis išvyktų į Atėnus ir taptų Akademijos, Atėnų pakraštyje Platono įkurto filosofijos ir gamtos mokslų studijų centro, mokiniu ir nariu. Tai buvo ankstyvo rimto susidomėjimo filosofija ženklas. Iki to laiko Aristotelis galbūt buvo skaitęs ankstyvuosius ir kai kuriuos Platono brandžiojo kūrybos laikotarpio dialogus, įskaitant „Gorgiją“ su sofistinės retorikos kritika ir „Valstybę“ su idealios politinės bendrijos, valdomos teisingų filosofų valdovų, vizija. Pirmoji Aristotelio viešnagė Atėnuose truko apie dvidešimtį metų (iki 347 m. pr. Kr.), jis čia gyveno kaip metoikas (užsienio rezidentas su tam tikrais ekonominiais ir politiniais apribojimais), bet turėjo geras sąlygas studijuoti¹. Neaišku, ar pirmaisiais savo gyvenimo Atėnuose metais jau sutiko Platoną, ar ne (šis 367–365 m. pr. Kr. jau antrą kartą viešėjo Sicilijoje, kur savo idėjomis bandė prisidėti prie valdymo pokyčių Sirakūzuose), bet tradiciškai manoma, kad tarp jų buvo užsimezgusi tvirta filosofinė draugystė². Lankydamas jo įkurtą mokyklą, Aristotelis turėjo galimybę pajusti įvairiapusišką intelektualaus Akademijos gyvenimo ritmą, bendrauti su kitais jos nariais, įžymiais to paties meto mąstytojais, filosofais, sofistais, matematikais, astronomais, istorikais (pvz., Eudoksu, Herakleidu Pontiečiu ir pan.), dirbti savo tiriamuosius darbus, vykdyti stebėjimus, kaupti žinias, jas užsirašinėti. Ankstyvųjų teorinių tyrimų rezultatai sugulė į tokius fundamentinius loginės argumentacijos veikalus kaip „Kategorijos“ ir „Topika“.

Nors vyrauja nuomonė, kad atvykęs į Atėnus Aristotelis išsyk nesiblaškydamas įstojo į Akademiją (archontu esant Nausigenui, t. y. 368–367, arba Polidzelui, t. y. 367–366 m. pr. Kr.)³, vis dėlto esama negausiais šalti-

¹ Plg. Natali / Hutchinson 2013, 19.

² Natali / Hutchinson 2013, 20.

³ Natali / Hutchinson 2013, 18–19.

niais¹ paremtų spekuliacijų, kad jis galėjęs pirmiausia eiti mokytis ne pas Platoną, bet pas Isokratą, o tik paskui perėjęs į Akademiją. Isokrato retorikos pamokos ir jo parašytos kalbos esą sukurstė ir Aristotelį paskelbti savo pedagoginį manifestą neišlikusiam dialoge „Apie retoriką, arba Grilas“ (*Peri rhētorikēs ē Gryllos*), polemizuoti su Isokrato doktrinomis dėl stiliaus ir filosofijos sampratų².

Platonas į Atėnus grįžo 365 m. pr. Kr., ir tikriausiai tarp 365 ir 361 m. (kai jis vėl dvejiems metams išvyko į Sirakūzus) Platono asmeninė įtaka Aristoteliui buvo didžiausia. Aristotelis visą gyvenimą išsaugojo meilę Platonui ir daug ko iš jo išmoko, tačiau jo instinktyvus filosofinis jausmas tapo kur kas pragmatiškesnis už platoniškąjį idealizmą. Kad ir koks buvo jo pradinis požiūris, Aristotelis galiausiai atmetė kai kurias esmines platoniškas sąvokas ir doktrinas, pavyzdžiui, transcendentinių idėjų realumo. Ypač gėrio, grožio ir tiesos idėjos, kurioms Platonas suteikė vienintelės absoliučios tikrovės statusą, Aristoteliui buvo ne nepriklausomos esybės, o žmogaus proto sukurtos abstrakcijos (žr. ypač „Nikomacho etika“, 1. 6, ir „Metafizika“, 1. 6). Jo susidomėjimas politine teorija aiškiai kilo iš Platono darbų, tačiau ir čia jis buvo linkęs į realizmą – rėmėsi esamų santvarkų istorinės raidos studijomis ir priemonių, galinčių sukurti mišrios santvarkos stabilumą (stabdžių bei atsvarų), apibrėžimu, o ne siekiu įsivaizduoti idealią valstybę. Aristotelis buvo tradiciškai pamaldus, tačiau mieliau gyveno realiame pasaulyje ir domėjosi beveik visomis jo detalėmis. Nors jis visada pritarė daugeliui Platono etinių vertybių, jo etikos teorija pagrįsta ne religiniu tikėjimu apie atlygį ir bausmę pomirtiniame gyvenime (kaip Platono), o tuo, kaip pasiekti laimę visuomenėje racionaliai kontroliuojant emocijas.

Akademijoje Aristotelis užsiėmė įvairių mokslinių duomenų rinkimu, teminiu įžymių teiginių, nuomonių, autoritetingų pastebėjimų

¹ *PHerc.* 832 col. 36 = *Phld. Rhet.* 2. 50–51 (Sudhaus) = Blank 2007, 34 = Vassallo 2021, fr. 144; *Cic. De or.* 3. 141; *Quint. Inst.* 3. 1. 13–14.

² Daugiau apie Aristotelio ir Isokrato santykį žr. Veteikis 2011.

(*gnōmai*, *doxai*, *endoxa*), skaitytų tekstų išrašų konspektavimu, išvadų registravimu, suvedinėjimu į tam tikrus rinkinius – gnomologijas¹. Sunaku pasakyti, ar tai buvo Platono Akademijoje paplitusi tyrimo metodika, ar kažką panašaus praktikavo jo konkurentai (pvz., Isokratas ir jo mokiniai), tačiau Aristotelis paliko savo raštuose detaliausias metodologines rekomendacijas įvairių mokyklinių dialektinių pratybų ir debatų dalyviams².

Pagyvenęs Atėnuose apie du dešimtmečius, apie 347 m. pr. Kr. (mirus Platonui) Aristotelis išvyko keleriems metams pas tiraną Hermiją iš Atarnėjo, į šio rezidenciją Aso mieste, galbūt lydėdamas savo mokslų draugą Ksenokratą. Neaiški pasitraukimo iš Atėnų priežastis įvairiai interpretuojama: viena vertus, spėjama, kad nusivylė vadovavimu Akademijai arba mokyklos doktrinomis po Platono mirties, scholarchu tapus šio sūnėnui Speusipui. Kita vertus, galėjo būti veikiamas politinių aplinkybių, Atėnuose suaktyvėjusių antimakedoniškų nuotaikų po Olinto (svarbaus atėniečių sąjunginio polio Egėjo jūros šiaurėje) užėmimo 348 m. pr. Kr. rudenį (neatmetama, kad dėl šių motyvų galbūt paliko Atėnus prieš pat Platono mirtį). Bet galėjo vykti pas Hermiją su tam tikra Makedonijos valdovo Filipo II misija – palaikyti ryšį su Persijai nepavaldaus Anatolijos regiono valdovu, stiprinti Makedonijos ekspansijos į rytus užmojus. Pagaliau neatmestina ir gana populiari versija, susijusi su švietimo tikslais – kad Ase Aristotelis prižiūrėjo ir sustiprino ten Hermijo iniciatyva įsteigtą mokyklą.

345 m. pr. Kr., po Hermijo mirties, Aristotelis pasitraukė į Mitilėnę Lesbo saloje, ten sutiko savo būsimą geriausią mokinį Teofrastą ir kartu tyrinėjo salos bei jos apsaugotos lagūnos augaliją ir gyvūnus. Ten vedė Pitjadę, Hermijo įvaikintą dukterį arba dukterėčią, sulaukė dukters.

343 m. pr. Kr. Filipas II pakvietė Aristotelį tapti jo sūnaus Aleksandro auklėtoju. Makedonijos dvare buvo pagerbtas – paskirtas Makedonijos

¹ Apie Aristotelio santykį su gnomologine tradicija žr. Searby 1998, ypač 71 (ir išn. 1, kur pateikiamos nuorodos į kitus tyrinėjimus), taip pat Mansfeld & Runia 2009, ypač 161–162.

² Plg. *Top.* 1. 14, 105a34–b25; Mansfeld & Runia 2009, 159.

karališkosios akademijos vadovu, jam patikėta auklėti ir kitus žymius makedonus, būsimus karalius, tad dėstė ne tik Aleksandriui, bet ir Ptolemajui bei Kasandriui. Populiariai manoma, kad Aristotelis drąsino Aleksandrą užkariauti Rytus, o paties Aristotelio požiūris į Persiją buvęs atvirai etnocentriškas. Viename garsiaame pavyzdyje jis pataria Aleksandriui būti „graikų vadu, o barbarų šeimininku (*tois men Hellēsin hēgemonikōs tois de barbarois despotikōs chrōmenos*), pirmaisiais rūpintis kaip draugais ir giminaičiais, o su antraisiais elgtis kaip su žvėrimis ar augalais“¹. Vis dėlto detalesnė šaltinių analizė neparemia šių samprotavimų tikroviškumo, net esama nuomonių, kad Aristotelis gal ir nebuvęs didelis Aleksandro mokytojas², tačiau Makedonijos karaliaus aplinkoje turėjęs nemenką autoritetą ir galbūt jo racionaliais samprotavimais buvo pasiremiama politikos tikslams. Minima, kad Aristotelis iki Chaironėjos mūšio vykdė diplomatinės misijas. Be to, įvairios Aristotelio biografijos versijos, taip pat kelios arabiškos, pažymi jo didelį vaidmenį derybose tarp Makedonijos ir Atėnų prieš pat Chaironėjos mūšį ir po jo, ir laiko būtent Aristotelio nuopelnu tai, kad Atėnų neištiko Tebų likimas³ ir jie nebuvo sugriauti ir sunaikinti, nors ir Filipas, ir Aleksandras galėjo tam turėti motyvų ir intencijų.

335 m. pr. Kr., būdamas penkiasdešimtmetis, Aristotelis grįžo iš Azijos į Atėnus, kurie jau buvo patekę makedonų valdžion. Anot vieno vėlyvo šaltinio, už miesto išsaugojimą per konfliktus su Makedonija Aristotelis buvo viešai pagerbtas garbingu įrašu, įrėžtu ant kažkokios stelos Akropolyje⁴. Grįžęs Aristotelis pradėjo reguliariai rytais dėstyti Likėjuje, viešoje erdvėje už Atėnų miesto sienų, pašvęstoje Apolonui Likiečiui, ir įkūrė mokyklą (taip ir vadintą – „Likėjumi“). Po rytinių pamokų Aristotelis skaitydavo paskaitas visuomenei, o jo paskaitų rankraščiai buvo saugomi,

¹ Tas fragmentas cituojamas Plutarcho veikle *Apie Aleksandro Didžiojo sėkmę arba šaunumą* (*De Alexandri magni fortuna aut virtute*, 329b6–9 (fr. 658 Rose).

² Plg. Lord 1978, 352 ir išn. 35, taip pat Natali / Hutchinson 2013, 45–47.

³ Plg. Plut. *Alex.* 11. 6, Arr. *An.* 1. 9. 10.

⁴ Kopf / Ibn Abū Usaib'ah 1971, 109.

redaguojami, ruošiami platinti. Aristotelio doktrinos besilaikančių mokslininkų grupė dėl Aristotelio polinkio vaikščioti (turbūt per Likėjo vaikštynių erdves, vad. *peripatoi*) dėstymo metu imta vadinti peripatetikais.

Pagrindinis Aristotelio, kaip mokytojo, dėmesys buvo sutelktas į bendradarbiavimo tyrimus – šią idėją jis pagrindė savo gamtamoksliniais darbais ir sistemingu filosofinių veikalų rinkimu, kad galėtų papildyti savo biblioteką.

Jo mokiniams kaip studijų dalis buvo skiriami istoriniai ar moksliniai tiriamieji projektai. Be to, mokykla įtraukė mokinius į jos administravimą. Mokiniai kas dešimt dienų rinko naują mokinį administratorių, kuris dirbo kartu su mokyklos vadovybe, todėl visi mokiniai paeiliui galėjo įsitraukti į veiklą, susipažinti su mokyklos reikalais ir rūpesčiais iš arti. Manoma, kad prie mokyklos klestėjimo prisidėjo ir Aleksandras Didysis – skyrė Likėjui daug lėšų ir siuntė iš užkariautų kraštų faunos pavyzdžius Aristotelio tyrimams bei šio įkurtiems zoologijos sodams¹.

Pasikeitus politinei atmosferai po Aleksandro mirties, 323/322 m. pr. Kr. Aristotelis su šeima buvo priverstas bėgti iš Atėnų, mat čia vėl kilo reakcija prieš makedonus, o dėl anksčiau paskelbtų makedonų valdžią palaikančių darbų jis tapo jos taikiniu. Jis perdavė savo Likėją Teofrastui, pasitraukė į pagrindinį Eubojos miestą Chalkidę, galbūt ir joje atidarė savo mokyklą², bet netrukus tenai mirė.

ARISTOTELIO RAŠYTINIS PALIKIMAS

Milžiniškas Aristotelio palikimas – vadinamasis *corpus Aristotelicum*, kurio nemažą dalį užregistravo Diogenas Laertijas „Įžymių filosofų gyvenimuose“; ten užfiksuoti 156 skirtingi pavadinimai, apimantys iš viso apie 400 knygų, – mus pasiekė Aristotelio mokinių dėka, kurie mokytojo

¹ Plg. Plin. *Nat.* 8. 17. 44, Ath. *Deipn.* 9. 398e.

² Daugiau apie tai žr. Natali / Hutchinson 2013, 63.

darbus išsaugojo, perrašinėjo, klasifikavo, publikavo. Kai kas pasiekė mus ir per kitų autorių citatas arba vėliau atrastus rankraščius ir arabiškus vertimus.

Jo raštai skirstomi į dvi grupes: į vadinamuosius „egzoterinius“ (t. y. „išorinius“) – skirtus visuomenei ir savo filosofinių, etinių, pedagoginių pažiūrų sklaidai – ir „ezoterinius“ (t. y. „vidinius“) – skirtus naudoti Likėjo mokykloje (tiesa, pats Aristotelis iš šių sąvokų vartojo tik pirmąją – *exōterikoi logoi*, plg. Arist. *Ph.* 217b31, *EN* 1102a26, *Pol.* 1278b31 ir kt.). Egzoterinių tekstų išlikę tik fragmentai ar tik pavadinimai, dažnu atveju jie siejami su Aristotelio akademinės karjeros Platono mokykloje bei ten brendusių intelektualinių diskusijų apraiškomis, dalis tekstų identifikuojama kaip Platono sokratinų dialogų stiliui artimi dialogai („Apie teisingumą“; „Apie retoriką, arba Grilas“; „Protreptikas, arba paraginimas filosofuoti“¹; „Apie poetus“; „Eudemas, arba apie sielą“ ir pan.), dėl kai kurių publikavimo neabejojama; dalis – kaip tiesiog didaktinių monologų tipo kūriniai, trumpos poleminių klausimų apybraižos².

Ezoteriniais Aristotelio raštais šiuo metu priimta laikyti arba paties Aristotelio, arba iš dalies jo studentų raštus, kurie buvo specialesnio, techniškesnio pobūdžio ir kompoziciškai nenušlifuoti, kad būtų suprantami platesniam skaitytojų ratui. Jie nebuvo publikuoti, t. y. jų kopijos nebuvo pardavinėjamos, bet saugomi asmeninėje bibliotekoje, kad Aristotelis galėtų jais naudotis ir juos peržiūrėti, tikslinti, o jo mokiniai – studijuoti. Todėl jie taip ir vadinti – *esōterika syngrammata*³. Šis statusas tikriausiai paaiškina jų literatūrinės formos pirmąją švarumą, stilistinio parengimo kuklumą. Galime tikėtis, kad Aristotelis, naudodamasis šiais teksta paskaitų užrašams, išplėtė ir iliustravo tai, ką pasakė, ir galbūt net pateikė klausimų.

¹ Čia perimame Manto Adomėno pavadinimo vertimą, pateiktą kartu su jo išverstais šio dialogo fragmentais. Žr. Adomėnas / Aristotelis 1993.

² Apie Aristotelio fragmentų klasifikavimą *inter alios* žr. Thomas Case, „Aristotle“, in: William Robert Wians (ed.), *Aristotle's Philosophical Development: Problems and Prospects*, Lanham MD: Rowman & Littlefield Pub Inc, 1996, 3.

³ Plg. Clem. Alex. *Str.* 5. 8. 58.

Ezoteriniai Aristotelio raštai, įskaitant „Retoriką“, yra traktatai (*pragmateiai*) – sistemingi temų aiškinimai, kuriuos jis tikriausiai kartais naudojo kaip paskaitų užrašus. Nors vėlesni Antikos filosofai ir Viduramžių scholastai Aristotelio korpusą laikė daugmaž vientisa nuoseklia mąstymo sistema, tačiau terminologijos ir net doktrinos nenuoseklumai rodo, kad dauguma tekstų, kaip juos skaitome dabar – taip pat ir „Retorika“, – yra Aristotelio tam tikros mąstymo raidos, vykusios daugelį metų, pakartotinai raštus peržiūrint ir papildant, vaisius. Šios raidos pobūdis ir mastas kiekvienoje Aristotelio mąstymo srityje yra kontroversiška tema¹, dėl kurios daug diskutuoja šiuolaikiniai Aristotelio filosofijos tyrinėtojai. Rašydamas sisteminius filosofijos traktatus, Aristotelis metodologiškai nutolo nuo Platono ir jo mokytojo Sokrato, kurie pirmenybę teikė dialogui, o ne paskaitoms, kaip mokymo metodui, ir priešinosi autoritetingiems rašytiniams filosofinių doktrinų išdėstymams².

Visas Aristotelio palikimas šiuo metu skirstomas, pasiremiant iš dalies antikine filosofijos mokslo klasifikacija, iš dalies naujausių laikų tyrinėtojų įžvalgomis – ir dėl mokslų hierarchijos, ir dėl galimos veikalų chronologijos.

Standartu klasifikacijai pasitarnauja fundamentalus vokiečių filologo Augusto Immanuelio Bekkerio (1785–1871) parengtas ir Prūsijos karališkosios mokslų akademijos vardu Berlyne išleistas 46 Aristotelio ir Aristoteliui priskiriamų veikalų leidimas *Aristotelis Opera* (Edidit Academia Regia Borusica [...] Berolini, 1831–1870).

Taigi pagal šią klasifikaciją nesunku matyti tokias pagrindines Aristotelio raštų temų kryptis ar skyrius: logika, gamtos filosofija (įvardijama fizikos vardu), metafizika, etika, politika, retorika ir poetika.

¹ Dėl vadinamos „Jaegerio paradigmos“ apie Aristotelio, kaip tyrėjo, evoliuciją nuo platonizmo iki empirizmo žr. A. P. Bos., „The Relation between Aristotle's Lost Writings and the Surviving Aristotelian Corpus“, *Philosophia Reformata*, 1987, 52(1), 24–40, taip pat Wians 1996.

² Plg. svarstymus apie rašytinės komunikacijos trūkumus Platono dialoge „Faidras“ (*Phdr.* 274b–277a)

Ilgokai užtruktų vien išvardyti Aristotelio korpuso veikalus. Galima apibendrinti, kad Aristotelis turėjo ką pasakyti 1) spekuliatyvosios filosofijos – t. y. logikos, epistemologijos, ontologijos ir metafizikos – srityje), daug parašė apie 2) gamtos filosofiją ir su ja susijusias disciplinas – astronomiją, kosmologiją, geologiją, biologiją, žmogaus fiziologiją ir psichologiją. Be to, Aristotelis parašė veikalų apie praktinę filosofiją, kurios komponentai – etika, politika, retorika, poetika, ekonomika ir panašūs dalykai. Tiesa, kartais šioje klasifikacijoje retorika ir poetika atskiriamos į atskirą mokslų ar filosofijos grupę – poetinę filosofiją ar taip vadinamus „produktiviuosius“ mokslus. Aišku, kaip kiekvienam garsiam filosofui, taip nutiko ir Aristoteliui, kad kartu su jo paties teksta buvo grupuojami bei laikomi bibliotekose ir kitų rašytojų – jo mokinių ar sekėjų – tekstai, todėl remiantis stilometriniu analize ar tekste pasitaikančiomis ne Aristotelio laikmečio realijomis yra nustatyta Aristotelio vardu cirkuliavusių klaidingos atribucijos veikalų. Vien standartiniam Bekkerio leidime priskaičiuojama virš dešimties kūrinių, dabar jau nelaikomų autentiškais Aristotelio traktatais.

ARISTOTELIO RETORINIAI VEIKALAI

Mums žinomas Aristotelio veikalas „Retorikos menas“ (*Technē rhētorikē*)¹, arba „Retorika“ (taip čia dažniau vadinsime), yra vientisas trijų knygų traktatas, nors antikiniame Aristotelio veikalų kataloge, pateiktame Diogeno Laertijo (5. 24), minimi tik du skirtingi retorikos teorijos kūriniai – dvi „Retorikos meno“ knygos (veikiausiai daugiau ar mažiau atitinkančios mus pasiekusio veikalo pirmas dvi knygas) ir dar dvi knygos „Apie žodinę raišką“ (*Peri lexeōs*), galbūt nagrinėjusios tai, kas dabar sutelkta trečioje mums žinomo traktato knygoje. Dauguma šiuolaikinių autorių

¹ Nemažai išlikusių rankraščių (kurių ankstyviausias *codex Parisinus* 1741 iš X a.) turi antrašę *Technē rhētorikē* (plg. Kassel app. crit.), nors dažnai pripažįstama, jog tai galėjo būti tikslaus pavadinimo neturėję Aristotelio paskaitų apie retoriką (*peri rhētorikēs*) juodraščiai.

sutinka, kad bent jau I ir II knygos pateikiama nuosekli retorikos teorija, tačiau dvi pagrindinės temos iš III knygos (stilius ir kalbų skaidymas į struktūrines dalis) pirminėje I ir II knygų darbotvarkėje neminimos, išskyrus tik patį paskutinį II knygos sakinį. Tad neatmetama galimybė, kad šios dvi „Retorikos“ dalys buvo sujungtos tik apie I a., Andronikui Rodiečiui parengus pirmąjį pilną Aristotelio veikalų leidimą. Šiuos spėjimus apie Aristotelio turėtus du atskirus retorinius veikalus netiesiogiai tvirtina ir jo nuorodos „Poetikoje“ (1456a33) tik į dvi, o ne tris „Retorikos“ knygas.

Kokia minėtų retorikos traktatų ir paskirų jų skyrių chronologija – sunkiai sprendžiamas klausimas. Neabejojama, kad tam tikra dalis dabar žinomos „Retorikos“ I ir II knygų parašyta per Aristotelio pirmąją viešnagę Atėnuose, bet tikėtina, kad ne visi skyriai. Paprastai minimos ankstyvosios dalys – *Rh.* 1. 4–15 ir 2. 1–17, o prie vėlesniųjų aiškiausiai priskiriami skyriai *Rh.* 2. 23–24¹. Vis dėlto ir ankstyviausiomis laikomose dalyse galėjo būti įterpta vėlesnių pavyzdžių, ypač jei daroma prielaida, kad mus pasiekusi Aristotelio „Retorika“ sudarė kelis kartus vykusio pasikaitų ciklo pagrindą.

„Retorika“ intertekstiškai susijusi su logikos ir dialektikos veikalais, ypač su taip vadinamu ikisilogistinės (angl. *pre-syllogistic*) logikos veikalu „Topika“ („Argumentų sritys“ ar „Sritynas“), ir kur kas mažiau – su „Analitikose“ dėstyta silogistine (loginio apskaičiavimo) teorija. Tai, žinoma, leidžia daryti prielaidas apie atskirų „Retorikos“ skyrių sukūrimo chronologinius tikslinimus ir apie retorikos, kaip dialektinio svarstymo atmainos, sampratos galimybes, tačiau tai dar neatskleidžia Aristotelio susidomėjimo retorika masto.

Anot antikinių liudijimų, Aristotelis parašė ir daugiau tekstų apie retoriką². Vienas iš ankstyviausių – dialogas „Apie retoriką, arba Grilas“,

¹ Daugiau žr. Düring 1966, 118–125, Rist 1989, 85–86, Rapp / Aristoteles 2002 I, 178–184.

² Svarbiausias žinių apie Aristotelio veikalus šaltinis – Diogeno Laertijo katalogas (5. 22–27), paremtas Diogenui prieinamais III a. pr. Kr. peripatetikų scholarcho Aristono iš Kėjo duomenimis (Blank 2007, 7, n. 5).

kuriame pateikė argumentų, kodėl retorika negali būti menas (*technē*); o kadangi būtent tokios pozicijos laikėsi Platonas dialoge „Gorgijas“, dingęs dialogas „Grilas“ tradiciškai laikomas Aristotelio ankstyvojo platonizmo (nežinia, ar tikro, ar tariamo) požymiu¹ ir poleminiu atsaku į akademikų nemėgstamo Isokrato įkvėptas Atėnų didikų šlovinimo kalbas (tokių buvo parašyta ir Ksenofonto sūnui Grilui, kritusiam Mantinėjos mūšyje 362 m. pr. Kr.)². Bet neatmetama, kad tai galėjo būti ir „dialektinis“ dialogas, kuriame tiesiog buvo dėstomi teiginio, kad retorika yra menas, privalumai ir trūkumai³. Retorikos, dialektikos ir sofistinių samprotavimų skirtumams galėjo būti skirtas dar vienas dialogas – „Sofistas“ (plg. Diog. Laert. 8. 57, 9. 25 ir kt.). Panašiai netiksliai identifikuojamo turinio yra ir du neišlikę retorikos veikalai, vadinamieji „Sąvadaĩ“ – *Synagōgē technōn* ir *Theodekteia* arba *Technēs tēs Theodektou synagōgē* (5. 24). Ir vienas, ir kitas laikomi savotiškais retorikos vadovėliais ar retorinės technikos, retorikos meno (ar „amato“, „meistrystės“) taisyklių rinkiniais. Tiesa, pirmasis jų (kurio pavadinime daugiskaita, *Synagōgē technōn*) pretenduoja į ankstyvą retorikos taisyklių istoriografiją bei antologiją ir galbūt tai buvo paties Aristotelio retorikos studijų medžiaga, surinkta jo paties planuotam retorikos kursui. Atrodo, kad Ciceronas naudojo šiuo rinkiniu ar bent jau juo besiremiančiu antriniu šaltiniu, savo „Brute“ (46–48) trumpai apžvelgdamas retorikos istoriją iki Aristotelio. O *Theodekteia* kelia daugiau abejonių dėl Aristotelio autorystės: jei tai ir buvo taisyklių sąvadas, labai tikėtina, kad tai buvo Aristotelio sekėjo Teodekto, kuris taip pat buvo ir buvęs Isokrato mokinys, retorikos vadovėlis. Iš visų šių minėtų dingusių retorikos veikalų turime tik skurdų išsibarsčiusių fragmentų rinkinį (žr. ypač fr. 65–70 ir 125–141 Rose)⁴.

¹ Žr. Solmsen 1929, 196–208

² Erickson 1998, 4–5.

³ Žr. Lossau 1974.

⁴ Dar išsamiau apie Aristotelio retorikos veikalus, įskaitant neišlikusius tekstus, šlyjančius prie dialektikos ir svarstymo, patarinėjimo meno sričių, žr. Blank 2007, 7.

„RETORIKA“ KAIP ARGUMENTŲ IEŠKOS IR RAIŠKOS STUDIJA (VEIKALO KONTEKSTAS IR OBJEKTAS)

Aristotelio „Retorika“ – tai išsami retorikos mokslo, meno, meistrystės ar per taisykles ir praktiką įvaldomo amato principų apžvalga, kuri sudaro svarbų pamatą antikinės retorikos studijoms. Aristotelis aiškina, kad retorika – tai įtikinėjimo menas, mąstymo ir žodžių operacijomis giminiškas dialektikai (kruopštaus ir kantriai tikslaus pokalbio, diskutavimo menui, skirtam ištirti tiesą), tačiau rūpestingai pabrėžia, kad iš šio meno nėra reikalaujama pasiekti įtikinėjimo rezultato (antai, užtikrinti pergalę teisme arba pasiekti, kad tautos susirinkimas pripažintų siūlomą įstatymą). Panašiai kaip gydytojas – nors ir prityręs bei nepriekaištingai praktikuojantis savo meną – vis tiek nepajėgia išgydyti beviltiško ligonio, taip ir oratorius – nors ir kalbėtų pasitelkęs visą talentą ir meistriškumą – vis tiek gali likti neįtikinęs savo klausytojų. Taigi Aristotelis retorikai kelia kitokį uždavinį: ne įtikinti, bet gebėti kiekvienu atveju įžvelgti (apsvarstyti ir pasirinkti) prieinamas įtikinimo priemones (*idein ta hyparchonta pithana peri hekaston*, *Rh.* 1. 1. 14, 1355b10–11).

Šitokia retorikos koncepcija nutolsta nuo Aristotelio laikais populiarių pragmatinio tipo retorinės technikos principų aiškinimo ir priartėja prie interdisciplininio dalyko sampratos arba šlyja prie plačiai suprantamos filosofijos¹.

Ne vienas Aristotelio „Retorikos“ tyrėjas ir komentuotojas pažymi tam tikrą veikalo poleminį charakterį, aiškiausiai matomą įvadinėse pastraipose, kur kritikuojami tam tikri „kalbų menų sudarytojai“ (*hoi tas technas tōn logōn syntithentes*) ir „meno taisyklių dėstytojai“ (*technologountes*)², kurie

¹ Susitelkimas į aristoteliškosios retorikos filosofinius bruožus ryškus Furley & Nehamas 1994 ir Rorty 1996 straipsnių rinkiniuose.

² Plg. ypač *Rh.* 1. 1. 1. 9–11 ir *Rh.* 1. 2. 4. (*enioi tōn technologountōn*), *Rh.* 1. 2. 5 (*tous nyn technologountas*)

menkinami kaip per vargus tik nedidelę retorikos meno dalelę pasiekę (*oligon peponēkasin autēs morion*), nes yra pamiršę šio meno esminį įrankį („kūną“) – jam būdingus tipiškus argumentavimo veiksmus – ir susitelkia į šalutinius dalykus, kaip antai į teisėjų sprendimus paveikiančias elgesio strategijas (pvz., šmeižtą) ir emocijų (pvz., pykčio ar gailėsčio) kurstymą (*Rh.* 1. 1. 4, 1354a16–21). Visa tai teikia užuominų apie aplinką, kurioje atsirado šis veikalas, – IV a. pr. Kr. Atėnų intelektualinę atmosferą, kupiną įvairių ugdymo, lavinimosi ir tyrinėjimo praktikų, glaudžiai susijusių su žodžio taikymo technikomis ir skirtingomis žodžių panaudojimo sferomis (teismų, politinių svarstymų, įvairių poetinių ir prozinių tekstų deklamacijų, skaitymo ir pan.). Šioje aplinkoje gana svarbus vaidmuo teko mokykloms, mokytų ir besimokančių žmonių būreliams, gilios žodinės tradicijos suformuotoms vertybinėms nuostatoms ir demokratiniams sprendimų priėmimo mechanizmom, tokiems kaip vertinimo kompetenciją turinčių komisijų sudarymas, balsavimo procedūros, daugumos lygiateisių piliečių valios įgalinimas ir pan.

Mokyklos lavino būsimus politikus, mokytojus, poetus, oratorius, filosofus, užtikrino jiems ne tik kūno, bet ir intelekto „treniruotes“, vertybinės nuostatos skatino minėti, kartoti ir naujai interpretuoti mitus, poezijoje užkoduotus elgesio pavyzdžius (retorikos galios įrodymus „Ilijados“ laisvų achajų vyrų sueigose, kruvino privačių žmogžudysčių ciklo užbaigimą teismo įsteigimu ir įtaigos deivės Peito galios išaukštinimu „Orestėjos“ finale¹ ir kt.), o demokratinį institutų veiklą stiprino įgytų žinių ir įgūdžių panaudojimą, motyvavo jų tobulinimą². Kita vertus, gausėjant teisminiams ginčams ir politiniams debatams, stiprėjo ir poreikis mažiau gabius ir patyrusius piliečius mokyti iškalbos ir įtaigos, ir tai pagimdė kalbų sakymo taisykles, dažnai vadintas „menais“ (*τέχναι*), paskatino jų ir pavyzdinių kalbų rašymo tradiciją.

¹ Aesch. *Eum.* 885, 971.

² Daugiau reikšmingų įžvalgų apie graikų mentaliteto ir demokratinio pasaulio sukurtas sąlygas retorikos raidai žr. Kennedy / Aristotle 2007, 7–10 ir Sachs 2009, 2–4.

Pirmaisiais graikiškojo iškaltos meno taisyklių kūrėjais laikomi sici-liciečiai Korakas ir Teisijas, arba tik vienas jų – Teisijas, galbūt turėjęs Korako (*korax* – „varnas“) pravardę. Platono ir Aristotelio liudijimu, Korako ir Teisijo vadovėlis mokė praktinių taisyklių apie kalbos kompoziciją, kiekvienai iš kompozicinių dalių būdingų gudrybių ir teikė kalbos dėsty-mo pavyzdžių, kuriuos galima pritaikyti savam atvejui. Šis vadovėlis buvo perrašinėjamas ir pildomas, tad apie 355 m. pr. Kr. Aristotelis jau turėjo medžiagos sudaryti savo paties „Menų sąvadą“ (*Synagōgē technōn*) – jam pačiam žinomų vadovėlių doktrinių santrauką. Tačiau šie „menai“ buvo per siauri savo tematika, nes aprėpė tik teismo retorikos sritį ir pernelyg telkėsi į jausmų sukėlimą, per mažai dėstė logika paremtus argumentus.

Pagreičiui su retorikos vadovėliais V–IV a. pr. Kr. Atėnuose plito ir kitokios žodžio meno atmainos. Viena vertus, nemokantiems bylinėtis teismuose dar talkino logografai – profesionalūs teismo kalbų rašytojai, tokie kaip turtingas metoikas Lisijas, palikęs reikšmingą teisminių kalbų korpusą¹. Išmokę retorikos žinovų parašytas kalbas, atėniečiai pramokdavo ir tam tikro žanro stilistikos. Kita vertus, Atėnai buvo atviri atvykstantiems mokytojams, ir plito sofistų vardu vadinamų mokytojų retorikos pamokos, pasižymėjusios dvejopa forma: elegantiška bei puošnia žodine epideikse (parodomąja – ar parodine, t. y. parodai, pasirodymui skirta – iškaltba) ir rašytinėmis pavyzdinėmis kalbomis su gyrimo, peiki-mo, raginimo, atgrasymo, kaltinimo ar teisinimosi aspektais. Kadangi šio-se kalbose (tokiose kaip Gorgijo „Helenės pagyrimas“, „Palamedas“, Antis-teno „Ajantas“, „Odisejas“, Polikrato „Busiridas“ ir „Sokrato kaltinimas“) daug buvo spekuliuojama tikimybės argumentais ir dalyje kalbų buvo kuriamos pramanytos, su tikrove nesuderinamos prielaidos, analogijos ir panašybės, sofistų retorika sulaukė rimtų priekaištų iš filosofų ir pilietinės edukacijos šalininkų.

Sofistams oponavo pirmąją retorikos (vadintos „filosofija“) mokyk-lą Atėnuose atidaręs Isokratas, Sokrato ir sofistų (Gorgijo, Prodiko)

¹ Reikšminga šio korpuso studija – Dover 1968.

mokiny, kuris peikė etinį sofistinio mąstymo reliatyvizmą, nepadorų temų ir stiliaus permaišymą, retorikos nužeminimą iki eristinių ginčų lygio.

Konstruktyvesnę kritiką sofistų epideiksės metodikai, puikavimuisi iškalba ir dialektikos principų nepaisymui pateikė Platonas – ypač dialoge „Gorgijas“ – keldamas retorikos prigimties ir suderinamumo su kitais mokslais ir pažinimo formomis klausimą. Sofistų susitelkimas į kalbų technikos, stilistinių gudrybių ir pagražinimų, argumentų tirštinimo aspektus buvo kritikuojamas ir dialoguose „Faidras“, „Protagoras“, „Sofistas“.

O Aristotelis tiek vadovėlinei, tiek sofistinei retorikai oponuoja išskirdamas įrodymų ir argumentų reikšmę („mat labiausiai tikime tada, kai suprantame, jog yra įrodyta“¹, *Rh.* 1. 1. 11), išskeldamas į pirmą vietą mąstymo veiksmus, parodydamas sofistinės argumentacijos paviršutiniškumą. „Retorikoje“ skelbiama pamatinė tezė, kad vienas iš mąstymo veiksmų – vadinamoji entimema (*enthymēma*), šioje knygoje pateikiamame vertime vadinsima „išmąstymu“, – tai pats įtikinėjimo „kūnas“ (*sōma tēs pisteōs*), t. y. labai svarbus įrankis, kurio joks įtaigumo siekiantis oratorius negali ignoruoti. Aristotelis pripažįsta, kad įtikinėjimas būna skirtingų rūšių, ne visos rūšys priklauso retorikai. Antai fizinis kankinimas gali privesti prie prisipažinimo, tačiau tai nėra iškalbos meno dalis, nes nereikalauja retorinių gebėjimų. Siekdamas aiškumo, Aristotelis tokius tikinimo principus priskiria atskirai kategorijai, vadina juos „nemeniškaisiais tikinimais“ (*pisteis atechnoi*). O „meniškieji“ tikinimo, įtikinėjimo būdai (*pisteis entechnoi*) pasireiškia per oratoriaus kalbos turinį ir su juo suderintą oratoriaus laikyseną. Aristotelis skiria trejopą meniskąjį įtikinėjimą (ar tris meniškojo tikinimo būdus): logišką dalyko argumentaciją; deramą savo charakterio (savęs, kaip pasitikėjimo verto asmens) pristatymą; tam tikros žiūrovų emocinės reakcijos sukėlimą. Vėliau tai tapo retorikos meno principų ir daugiamačio įtikinėjimo akto

¹ Čia ir toliau straipsnyje pateikiamų Aristotelio „Retorikos“ citatų vertimas – šios publikacijos autoriaus.

koncepcijų triada, dažnu atveju įvardijama raktiniais žodžiais *logos* – *ēthos* – *pathos*, o Aristotelio veikalo struktūroje ši triada laikoma vienu kūrinį vienijančių principų.

Nors „Retorikos“ pradžioje (*Rh.* 1. 1. 3–5, 1354a12–26) Aristotelis griežtai kritikuoja savo laikmečio retorikos sistemas, skyrusias daugiau dėmesio oratorinio meno „priedams“ (tarp jų ir psichologinio poveikio priemonėms), o ne esminiams principams (įrodymams, jų sudėtinėms dalims), kurie turi sudaryti teisėjo vertinimui pateikiamos kalbos esmę, tačiau ta griežta pozicija sušvelnėja, kai kalbama ne apie teisminę, o politinę retoriką. I knygos 2 skyriuje Aristotelis emocijų sukėlimą (poveikį klausytojų nuotakai) įtraukia į bendrą kalbos menu pasiekiamų įtikinėjimo būdų sistemą, vis dar primindamas, kad jo laikų iškalbos meno teoretikai skyrė dėmesio tik šiam įtikinėjimo būdai (*Rh.* 1. 2. 5, 1356a16–17). W. Fortenbaughas mano, jog Aristotelio nuomonė sušvelnėja neatsitiktinai, tai atspindi jo lankymosi Platono Akademijoje metu vykusias diskusijas apie emocijų ir minčių santykį. Šias diskusijas pamini panašiu metu sukurti Platono ir Aristotelio veikalai (Platono „Filebas“ ir Aristotelio „Topika“). Aristotelis mintį suvokia kaip emocinę reakciją sukeliančią priemonę ir tai padrąsino jį draugiškiau vertinti šį įtikinėjimo būdą: sukeldamas emocijas oratorius nedaro nieko bloga, jeigu prieš tai jis racionaliais argumentais ir vadovaudamasis gera valia sugebėjo pakeisti klausytojų nuomonę¹.

Meniškojo tikinimo principai yra tai, ką privalu apmąstyti oratoriui bet kurioje iškalbos reikalaujančioje situacijoje, kurių kiekis taip pat suvedamas į trejetą tas situacijas atliepiančių kalbų rūšių: svarstomosios (kai kalba sakoma viešuose politiniuose susirinkimuose), teisminės (kai ginami savi interesai teisme) ir parodomosios (kai rodoma iškalba ką nors giriant ar peikiant viešoje proginėje kalboje). Panašu, kad šioms trimis rūšims būdingų tikinimo principų refleksija taip pat sudaro veikalą vienijantį pagrindą. Tačiau tai anaip tol nereiškia, kad ši refleksija aprėpia visą aristotelinės

¹ Fortenbaugh 2007, 117–118.

retorikos koncepciją ir kad ji išreiškia tik pačias tikinimo, įtaigaus įrodinėjimo taisykles ir nieko daugiau. Svarbu pastebėti, kad daugelį reiškinių Aristotelis nagrinėja skrupulingai, apžvelgdamas įvairius reiškinių koreliatus, galimas atmainas ir sudėtines dalis. Taigi ir meniškųjų tikinimų analizėje neišvengiamai paliečiama grupė aspektų, iš kurių matyti ir bendra pažiūra dėl retorikos, kaip meno, prigimties, ir dėl kalbėtojo asmenybės, ir dėl pačių tikinimo principų struktūros, ir dėl kalbos vertinimo ypatumų.

Kaip minėta, retorikos prigimties klausimui tikriausiai buvo skirtas sokratinis Aristotelio dialogas „Grilas“. O „Retorikoje“, nors ir gretinama su dialektika, retorika laikoma konkrečiais dėsniais ir taisyklėmis paremtu menu, daug dėmesio skiriančiu skaičiavimui, argumentų svėrimui ir iš prigimties orientuotu į tai, kas ištis teisinga ir gera (ar naudinga):

[...] reikia gebėti įtikinėti dėl priešingų dalykų – taip, kaip ir apskaičiavimuose; ne tam, kad darytume abu darbus (mat nedera įtikinėti dėl niekingų dalykų), bet kad neliktų nepastebėta, kaip iš tiesų yra, ir kad patys mokėtume, kitam neteisingai naudojantis teiginiais, juos sugriauti. Taigi nė vienas iš kitų menų dėl priešingų dalykų neatlieka skaičiavimų – tik dialektika ir retorika tai daro. Mat abi jos vienodai syja su priešingybėmis. Tačiau pamatiniai dalykai būna nevienodos kokybės, bet teisingieji ir geresnieji dalykai pagal prigimtį visada esti geriau apskaičiuojami ir, paprastai tariant, įtikimesni (*Rh.* 1. 1. 12, 1355a29–38).

Kalbėtojo asmenybei atskirai daug dėmesio „Retorikoje“ nėra, tačiau ištisa virtinė svarstymų apie meniškąsias tikinimo priemones vis dėlto sudaro įspūdį apie tam tikro idealaus oratoriaus provaizdį. Aristotelio oratorius suprantamas kaip itin apdairus, daugžinis, plačiai išsilavinęs eruditas, išmanantis dialektikos principus, žmonių įpročius, savo būdo stiprybes ir auditorijos psichologiją, skirtingo amžiaus ir socialinės padėties žmonių lūkesčius ir baimes. Nors ir nelabai prikišamai, be imperatyvaus tono,

„Retorikoje“ vis dėlto laikomasi nuostatos, kad oratorius turi rūpintis savo erudicija – ir pirmiausia ta jos dalimi, kuri susijusi su dalykinėmis žiniomis ir svarstymo bei apskaičiavimo įgūdžiais, svarbiais įtaigumui pasiekti. Taigi „Retorikoje“ kalbėtojai patariama gerai planuoti ir strateguoti savo kalbą, analizuoti situaciją, mintyse apmąstyti klausimus, problemas, jų sprendimo priemones ir variantus, turėti būtinąjį komplektą prielaidų:

Iš to, kas pasakyta, akivaizdu, jog pirmiausia būtina turėti prielaidas apie šiuos dalykus. Mat akivaizdūs požymiai, tikimybės ir ženklai yra retorinės prielaidos. [...] Kadangi neįmanomiems dalykams negalima nei būti padarytiems, nei būti buvus padarytiems – tai galima tik įmanomiems dalykams – ir kadangi neįvykusieji dalykai ir neketinantys būti atitinkamai negali būti buvę padaryti arba būti padaryti ateityje, neišvengiama ir patariančiam, ir besibylinėjančiam, ir pasirodymą rengiančiam kalbėtojai turėti prielaidas apie tai, kas įmanoma ir kas neįmanoma, ir apie tai, ar yra įvykę, ar ne, ir apie tai, ar bus, ar nebus. Ir dar kadangi visi kalbėtojai – ir giriantieji, ir peikiantieji, ir raginantieji, ir atgrasantieji, ir kaltinantieji, ir besiteisinantieji – ne tik bando aiškinti minėtus dalykus, bet ir tai, kad didelis arba mažas yra gėris arba blogis, arba taurumas, arba bjaurumas, arba teisingumas, arba neteisingumas, arba aptardami juos atskirai, arba sugretindami priešais vieną su kitu, aišku, jog reikėtų turėti prielaidas ir dėl didumo bei mažumo, dėl to, kas didesnis ir kas mažesnis – tiek apskritai, tiek kiekvienu atskiru atveju, pavyzdžiui, koks didesnis arba mažesnis gėris arba atitinkamai neteisingumas ar teisingumas (*Rh.* 1. 3. 7–9, 1359a6–25).

Šiems iškalboje siektiniems dialektinės ir filosofinės erudicijos dalykams Aristotelio traktate vietos nepagailėta, tam skirti du veikalo trečdaliai – pirmosios dvi knygos. Jie nėra tiesiogiai įvardyti terminu „[medžiagos] suradimas“ (*heuresis*), kuris prigijo šiai retorikos daliai vėlesnėje retorikos

mokslo sistemoje – ir įkvėpė lotynišką termino atitikmenį *inventio*¹, – tačiau neabejotina tai, kad svarstymuose apie meniškuosius tikinimus kalbama apie oratoriaus įsitraukimą į argumentų paieškas, į tyrimą, susijusį su planavimu, teoriniu kalbos strategijos apmąstymu. Tiesa, įnoringam skaitytojui galbūt pritrūktų terminų nuoseklumo, nes, pavyzdžiui, I ir II knygos tikinimai (*pisteis*) apibrėžti gana blankiai² ir susieti su išmąstymais (entimemomis), o jų teoriškumas, priklausymas būtent mąstomajam, loginiam kalbos sluoksniui paminimas tik pačioje II knygos pabaigoje nuskambančioje frazėje „tai, kas susiję su protavimu“ (*ta peri tēn dianoian*, 2. 26. 5, 1403b1). Bet į tai būtina atsižvelgti, norint suprasti bendrą viso traktato struktūros logiką: kad ir kaip įsivaizduotume retoriką besančią susijusią su praktiniu kalbos realizavimu (su atitinkama intonacija ar stiliaus gražmenomis), vis dėlto, kaip parodo „Retorikos“ I ir II knygos, šis realizavimas turi labai reikšmingą pradinį barjerą ar sluoksnį – racionalų įvairių principų apsvarstymo sluoksnį. O įvairiems praktiškumams Aristotelis dėmesio skirs tik III knygoje, tiesa, iki jos (I ir II knygoje) vis dėlto pabarstydamas ganėtinai smulkmeniškus racionalius svarstymus pajvairinančių citatų ar gyvenimo praktika grįstų pavyzdžių.

Gilindamasis į meniškųjų tikinimų temą, Aristotelis neišvengiamai susidūrė su jos išsiskirkimo problema ir turėjo spręsti kūrinio kompozicijos uždavinį. Viena vertus, įvardijęs šių tikinimų sąsają su komunikacijos akto dalyviais (tekstas – kalbėtojas – auditorija) ir numatęs *logos* – *ēthos* – *pathos* faktorių sinergiją oratoriaus kalbos veiksmingumui (*Rh.* 1. 2. 3), Aristotelis turėjo atskleisti ne tik loginį, bet ir etinį bei patetinį tikinimų aspektus. Kita vertus, padaręs pastabą apie bendrųjų ir specialiųjų argumentų šaltinių egzistavimą (bendruosius jis vadina *koinoi topoi*, o specialiuosius – *idia*, *Rh.* 1. 2. 21), „Retorikos“ autorius nebegalėjo apsiriboti tik tuo, kas specialiai būdinga konkrečioms retorikos rūšims: savaime

¹ Plg. Cicerono jaunystės traktatą *De inventione*.

² Svarbiausias apibrėžimas 1. 1. 11, kur susiejamas tikinimas su tiesos atskleidimu, įrodymu.

prašėsi bendrųjų vietų – ar sričių – aptarimas. Pagaliau, prisiminęs, kad oratoriui svarbu turėti ne tik argumentų apie turinį, bet ir pamatinių žinių apie vertinimo psichologiją bei pasitikėjamą stiprinančius veiksnius – nuovokumą, gerą valią ir dorybę (*Rh.* 2. 1. 5–7), taip pat turėjo spręsti, kaip ir kur tai paminėti. Sunku pasakyti, ar Aristoteliui pavyko tai optimaliai išspręsti, tačiau neabejotina, kad būtent meniškieji tikinimai, kaip esminė retorinio įtikinėjimo priemonė, yra raktinė šio traktato idėja.

Meniškieji tikinimai, kaip su protavimu susiję dalykai, Aristotelio suprantami kompleksiščiau, nei siūloma jo laikų retorikos vadovėliuose, kur įtikinėjimo priemonės būdavo supaprastinamos iki elementarių taisyklių ir iliustruojamos retorinių figūrų pavyzdžiais. Šios „Retorikos“ autoriui labiau rūpėjo išskirti elementarias įtikinimo daleles bei šaltinius – tikinimus ar įrodinėjimus (*pisteis*), retorinių ir dialektinių samprotavimų schemas (išmąstymus, apskaičiavimus – *enthymēmata, syllogismoī*) ir tarsi mąstymo pasaulio „geografinės“ sritis, vietas (*topoi*), vienokių ar kitokių įrodymų susitelkimo „bазės“ ar stimuliacinius pradus (*stoicheia*), papildančius mąslaus oratoriaus erudiciją, jo naudojamų įtikinėjimo priemonių arsenalą.

Veikalo I ir II knygose parodoma nepaprastai didelė argumentavimo sričių įvairovė, kuri sujungiama su pragmatiniais skirtingų retorinių kalbų uždaviniais (raginti ar atgrasyti, girti ar peikti, kaltinti ar teisintis). Antai svarstymų (ar tarimosi) retorikoje (*genos symbouleutikon, genus deliberativum*) pasitelktina įvairovė apmąstymų, išmąstymų apie didesnę naudą, didesnę gėrį, pasirinkimo vertesnę ar pranašumą turintį dalyką (*to mallon sympheron, to meizon agathon, to hairētōteron, to hyperechon*), ir ta proga, apibrėžus gėrio sąvoką, skaitytojui pateikiamas didesniu gėriu laikytinų dalykų katalogas (*Rh.* 1. 7. 3–41).

Panašiai parodomosioms kalboms (*genos epideiktikon*) naudinga apmąstyti, tirti (*skopein*) įvairias argumentų sritis, susijusias su dorybe (*aretē*),

geradariškąją galia (*dynamis euergetikē*) ir tuo, kas visuotinai vertinama, verta pasirinkimo ir pagyrimo (*haireton, epaineton*) bei moraliniu požiūriu gražu, tauru (*kalon*). Ta proga šioje temoje randame taurių dalykų katalogą (*Rh.* 1. 9. 3 31), kurio viduje įsikomponuoja ir pačios dorybės, kaip vieno iš taurių dalykų, dalių (*merē*) sąrašas (*Rh.* 1. 9. 5–13).

Pagaliau ir teisminėse situacijose kalbėtojams svarbu ne tik išmanyti įstatymais apibrėžtas teises, bet taip pat būti išsinagrinėjus esmines teisingumo pažeidimo priežastis ir paskatas, iš kurių ne paskutinėje vietoje – malonumo siekimas. Tai tampa akstinu įterpti dar vieną katalogą – apie malonius dalykus (*Rh.* 1. 11. 2–29). Be to, traktate nepatingima sukataloguoti ir neteisybės aktams, nusikaltimams palankių etinių ir psichologinių prielaidų (nusikaltimams imlių charakterių sąrašas – *Rh.* 1. 12. 2–16, nusikaltimus išprovokuojančių charakterių sąrašas – *Rh.* 1. 12. 17–31), nerašyto teisingumo jausmo, padorumo (*epieikeia*) atvejus (*Rh.* 1. 13. 13–19) ir kt.

Jau atrodytų, kad I knygoje išvardyti oratoriaus erudicijos elementai gana išsamiai nusako skirtingų retorikos rūšių kalbėtojų pamatinių žinių esmę (naudos ir gėrio, taurumo ir dorybės, malonumo ir neteisybės akstinių), tačiau traktato autorius čia dar nesustoja. Viena vertus, jam svarbu paminėti ir nemeniškuosius tikinimus, taikomus teismų ginčiuose, ir parodyti, kad jie yra ne pagrindinis, o tik antrinis oratoriaus erudicijos dėmesio centras. Kitaip nei sofistinei retorikai atstovaujanti ir panašiu metu parašytoji „Retorika Aleksandriui“, esminį įrodymo svorį susiejanti su „priedėtiniais“ tikinimais, einančiais iš įstatymų, visokių liudijimų ir vergų kankinimais ištrauktų parodymų¹, Aristotelio „Retorika“ kritiškai vertina šią tikinimų kategoriją, nurodo jų ribotumą, antai, rašytinių įstatymų negyvumą, nelankstumą, atotrūkį nuo tikrojo teisingumo sergėjimo darbo („Akivaizdu ir tai, kad teisingas dalykas yra ir tikras, ir teikiantis naudą, tačiau taip atrodantis dalykas – ne toks, tad toks nėra ir užrašytas įstatymas;

¹ Plg. Kraus 2011, 265–267.

mat jis nevykdo įstatymo darbo“, *Rh.* 1. 15. 7) arba gyvųjų liudytojų nenuspėjamumą („vieni – įsitraukiantys į pavojų sulaukti teismo už melą, kiti – už tokio pavojaus ribų“, *Rh.* 1. 15. 13).

Kita vertus, kaip minėta, kalbėtojai, kaip sudėtingo komunikacinio vyksmo dalyviui, šalia mokslinės ar filosofinės erudicijos reikalinga atsižvelgti į etinius ir psichologinius kalbą sąlygojančius veiksnius bei ugdytis atitinkamas kompetencijas. Vienas didžiausių oratoriaus išankstinio pasirengimo iššūkių – pasiruošimas psichologinei kovai, savo ir auditorijos charakterių bei emocijų akistatai. Tad „Retorikos“ II knygoje, kurią rašant jos autoriui tikriausiai buvo iškilę fundamentalių, visą svarstymo eigą nulėmusių abejonių, atsiranda vietos dar dviem meniškųjų tikinimų aspektams, ir tai virto moralinės psichologijos etiudais (iš esmės primenančiais pirmiau minėtus I knygos filosofinės erudicijos katalogus apie gėrį, taurumą, teisingumą ir kt.) – apie jausminius potyrius ar emocijas (*ta pathē*) ir charakterius (*ta ēthē*) (atitinkamai *Rh.* 2. 2–11 ir 2. 12–17).

Jausminius patyrimus Aristotelis apibrėžia gana ištęstu ir šiek tiek miglotu būdu: „jausminiai potyriai yra visa tai, dėl ko žmonės, kuriuos lydi skausmas ar malonumas, patirdami pokytį, skiriasi vertinimais, pavyzdžiui: pyktis, gailestis, baimė ir visi kiti tokio pobūdžio dalykai bei jiems priešingi“ (*Rh.* 2. 2. 8). Kadangi iš tokio apibrėžimo galima susidaryti vaizdą, jog čia įtraukti ir fiziologiniai sutrikimai (antai, galvos skausmas, pykinimas), galintys paveikti sprendimą, Aristotelis netrukus patikslina savo mintį ir pateikia emocijų analizės planą: kiekviena emocija turi būti nagrinėjama, atsižvelgiant į tris aspektus – į emociją išgyvenančių asmenų būseną, į emocijos objektą (asmenį, kuriam ji skirta) ir į emocijos aplinkybes (kas ją sukėlė). Būtent pastarieji du aspektai leidžia teigti, kad Aristotelis emocijas supranta kaip protingas reakcijas (*intelligent responses*)¹. Anot Davido Konstano, Aristotelio emocijų samprata yra visiškai kognityvi: emocijos jo teorijoje yra racionalūs situacijų įvertinimai. Jos priklauso nuo

¹ Fortenbaugh 2006, 251.

vertinimo viduje ir savo ruožtu skatina priimti atitinkamus sprendimus bei vertinimus išorėje, supančioje tikrovėje.

Aristotelio veikalo kompozicijoje emocijų analizė apima dešimt skyrių (*Rh.* 2. 2–11). Kiekviename jų aptariama viena arba dvi viena kitai priešingos emocijos. Jų nagrinėjimo plano, numatyto II knygos 1 skyriuje, ne visada laikomasi, nes emocijų objektas ir aplinkybės dažnai aptariami drauge. Dažname skyriuje taip pat kalbama, kokią poziciją turi užimti oratorius, kad pasinaudotų viena ar kita klausytojų emocija. Pastebėta, kad emocijos didžia dalimi išdėstytos veidrodinio atspindžio principu (*chias-tine seka*) – maišant neigiamų ir teigiamų emocijų porų eiliškumą (pvz., pyktis – romumas, draugystė – priešiškus, baimė – drąsa, gėdos jausmas – begėdiškumas ir pan.)¹, tačiau tokio kaitaliojimo pagrįstumas ir indėlis į kūrinio vientisumą nėra aiškus. Apskritai, anot Kennedy, skyrius apie emocijas Aristotelis greičiausiai rašė atskirai, iš anksto daug neapmąstęs, ir įkomponavo į kontekstą galbūt vėliau nei daugelį skyrių, susijusių su logine argumentacija ir retorikai reikšmingomis etikos temomis (apie laimę, gėrį, dorybes ir kt.), o apie tai liudija ir pasitelkti pavyzdžiai, nebūdingi retorinėms situacijoms, ir nelengvai identifikuojamas retorinis tikslas siekti savo kalbos įtaigumo per tam tikras emocijas, kurios kaip tik gali veikti kalbėtojo nenaudai (ir tai verčia numatyti antrinę tikslą – kaip sukelti emocijas prieš oponentą ir kaip sunaikinti oponento pretenzijas į auditorijos simpatijas)².

Po emocijų Aristotelis II knygoje jau kur kas glausčiau (*Rh.* 2. 12–17) aptaria su emocijomis susijusią moralinių charakterių ir skirtingų temperamentų temą. Retorikos teoretikui svarbu pažymėti, kad kiekvienas oratorius turi išmanyti klausytojų psichologiją, suprasti charakterių skirtumus ir savo kalbėjimo toną, turinį, emocijas, charakterio ypatumus atitinkamai derinti skirtingoms auditorijoms, jų temperamentui, skoniui, lūkesčiams. Tiesa, ne viskas taip jau konkrečiai ir aiškiai Aristotelio dėstoma. Lig šiol ginčijamasi,

¹ Kennedy / Aristotle 2007, 114.

² *ibid.*, p. 113–114.

ar jis turėjo galvoje kalbėtojo charakterį ir nuo to priklausančią kalbėjimo taktiką, ar būtent klausytojų auditoriją. Tipiška komentatoriaus Grimaldi pozicija: „tikrasis 12–17 skyrių, kuriuose nagrinėjami pagrindiniai charakterio tipai, tikslas – parodyti kalbėtojui, kaip jo *ēthos* turi dalyvauti ir pritaikyti prie įvairių auditorijos tipų *ēthos*, jei jis nori juos sėkmingai įveikti“¹. Tai panašu į tai, ką Sokratas ragina daryti „Faidre“, tačiau pragmatiškiau ir atviriau galimam piktnaudžiavimui².

Supažindinęs su patetinio (emocinio) ir etinio (moralinio) pobūdžio klausimais, reikšmingai papildančiais oratoriaus erudiciją, galiausiai II knygos pabaigoje Aristotelis dar sykį sugrįžta prie retorikos argumentacinio sluoksnio ir skiria nemažai dėmesio bendrųjų oratoriaus kompetencijų išgryninimui. Pabrėžiama, kad kiekvienos rūšies kalbose esama bendrų temų, kurias būtina išmanyti, norint išlikti įtaigiam kalbėtojui:

Juk visiems neišvengiamai tenka kalbose papildomai pasinaudoti bendra tema apie tai, kas įmanoma ir kas neįmanoma, ir vieniems bandyti parodyti, kad kas nors vyks, o kitiems – kad yra įvykę. Ir dar visoms kalboms būdinga bendra tema apie dydį, juk visi naudojasi sumažinimu arba išdidinimu – ir patariantieji, ir giriantieji arba peikiantieji, ir kaltinantieji ar besiginantieji (*Rh.* 2. 18. 3–4, 1391b27–1392a1).

Taigi svarbus oratoriaus erudicijos papildymas – bendrųjų dialektikos principų išmanymas. O tai reiškia, kad konstruodamas savo kalbos loginį sluoksnį, oratorius turi žinoti, kaip veikia tikimybė (19 skyrius apie tai, kas įmanoma ir neįmanoma apskritai, praeityje ir ateityje), kokie būna veiksmingi bendrieji tikinimai (20 skyrius apie pavyzdžius, įskaitant išgalvotuosius – pasakėčias, ir išmąstymus), kada pasitelktini pamokomojo turinio posakiai (21 skyrius), kaip pasirenkamos išmąstymų prielaidos maksimaliam įtaigumui pasiekti (22 skyrius). Bene didžiausias indėlis į oratorystės

¹ Grimaldi 1988/2, 186.

² Kennedy / Aristotle 2007, 148

eksperto erudiciją – tai nusimanymas apie argumentų schemas (sritis ar vietas, *topoi*), skirtas kurti įrodomuosius ir paneigiamuosius išmąstymus (28 sričių katalogas 23 skyriuje), taip pat apie tariamuosius išmąstymus, kad šie būtų demaskuoti (24 skyrius), apie priešininko argumentų ardymą (25 skyrius) ir argumentų stiprinimo bei menkinimo strategijas (26 skyrius).

I antros knygos 23–25 skyrius sutelkta didelė masė patarimų apie priemones iš argumentavimo teorijos, kuri dar smulkiau išdėstyta anksčiau parašytoje „Topikoje“ ir ją papildančiuose „Sofistiniuose paneigimuose“. 23 skyriuje, viename ilgiausių visame traktate, Aristotelis išvardija dvidešimt aštuonis išmąstymų (entimėms) šaltinius – sritis ar vietas, t. y. argumentavimo kryptis arba strategijas, naudingas nagrinėjant įvairius dalykus visose trijose retorikos rūšyse. Čia jos skiriasi nuo „konkretybių“ ar „savotiškumų“ (*idia*) – konkrečių temų iš politikos ir etikos sferų, apibrėžtų *Rh.* 1. 2. 21¹. Aristotelio 28 sritys anaipol neprilygsta skaičiumi „Topikoje“ minėtoms strategijoms (ten jų priskaičiuojama iki 300) ir nekartoja ten pateiktos klasifikacijos – argumentų schemų skaidymo į keturias kategorijas pagal objektų įvardinių – įvardijimo ar nusakymo, predikavimo reikšmių – tipus (*horos, genos, idion, symbebēkos* – apibrėžimas, rūšis, savitumas, nebūtinoji tapatybė). Vietoj to „Retorikoje“ sudaromas aktualiausių išmąstymų sričių (šaltinių), atrinktų iš „Topikos“, sąrašas – tokių, kurias galima taikyti nepriklausomai nuo predikavimo reikšmės (angl. *predicable*), kurią jais siekiama nustatyti ar paneigti, ir įtraukiamos dar kitos argumentų sritys, kurios priklauso nuo turinio, nes gali būti konkrečiai naudojamos tik retoriniame kontekste (pavyzdžiui, tokia sritis, kuri moko kalbėtojus, kaip argumentuoti, sutelkiant dėmesį į padarytas klaidas, *Rh.* 2. 23, 1400b8–16)².

Kadangi rimtos kalbos yra sakomos garsiai ir viešai, ir dėl to visos jos turi savo vertintojus, teisėjus³, III traktato knygoje Aristotelis skiria

¹ plg. Kennedy / Aristotle 2007, 172.

² Daugiau apie „Retorikos“ „topų“ sąsajas su „Topika“ žr. Rubinelli 2009, 72–90.

³ Apie teisėjus ar sprendėjus kiekvienoje kalbos rūšyje plg. *Rh.* 2. 18. 1, 1391b7–17.

šiek tiek dėmesio ne tik įtikinėjimo strategijai, bet ir kalbų atlikimui (*hypokrisis*; žr. ypač *Rh.* 3. 1. 3–7), stilistiniam parengimui (*lexis*, 3. 1–12), kur numato pagrindinius gero stiliaus principus, tokius kaip aiškumas (*saphēneia*) ir tinkamumas (*prepon*), ir išdėstymui (*taxis*, 3. 13–19). Akademijos ir Likėjo mokyklų mokytojai ir savo meto retorinių subtilybių žinovui netrūko medžiagos, kad pasisakytų šiomis temomis ir papildytų savo retorikos koncepciją. Tiesa, šen bei ten nuskamba griežtas tonas, galbūt atliepiantis Platono pažiūroms ir iškeliantis į pirmą vietą faktų ir argumentų dėstymą bei minties aiškumą, kurių turėtų pakakti diskutuojant idealioje visuomenėje ar tarp lygiaverčiai išsilavinusių žmonių. Vis dėlto korumpuoti, asimetriški santykiai tarp piliečių ir nesąžiningo vertinimo faktai, netiesiogiai paminėti *Rh.* 3. 1. 4–5, sudarė sąlygas klestėti ne kovojantiems teisingais argumentais, bet apsiginklavusiems iškaltos ir vaidybos priemonėmis.

Aristotelio pastebėjimai apie stilių daugeliu atvejų perteikia ne tik jo originalias įžvalgas, bet ir kitų jo meto mokytojų sukurtas retorinių kalbų puošnumui ir sklandumui skirtas taisykles. Neretai nelengva įvardyti jų įvairovės mastą ir pirmuosius išradėjus, atskirti, kur tikrai originalus Aristotelio pastebėjimas. Neabejotinai čia pasitarnavo paties Aristotelio kauptas techninių žinių masyvas, sugulęs į jo neišlikusią knygą *Synagōgē technōn*, nors kai ką galbūt perėmė ir iš kruopščių dialektinių diskusijų, atspindėtų Platono sokratiniuose dialoguose apie retorikos problemas.

Reikšminga, Aristotelio autorystei dažniausiai priskiriama stiliaus teorijos koncepcija laikoma vadinamosios „stiliaus dorybės“ (*lexeōs aretē*), t. y. žodinės raiškos vertybės, sąvoka, įvesta III knygos 2 skyriuje, tačiau daugiau traktate tiesiogiai nekartota. Aiškumą – esminę pilietinės oratorystės ir prozos stiliaus savybę – papildydamas samprotavimais apie tinkamą prozos ir poezijos priemonių balansavimą (plg. 3 skyrių apie ausį režiančias bei vaizduotę erzinančias beskonybes ir ypač 7 skyrių apie jausmo, moralės ir logikos dermę, *prepon*), taip pat taisyklingos kalbos, gramatinio ir

sintaksinio sklandumo reikalavimais (plg. 5 ir 6 skyrius), patarimais dėl ritmo ir periodo, kaip tinkamumo principu grįsto minties, ritmo ir sintaksės derinio (8 ir 9 skyriai), bei vizualumą stiprinančių, klausytojo dėmesį prikaustančių priemonių (palyginimų, metaforų, šmaikščių posakių ir kt.), sudarė sąlygas kompaktiškų keturių stiliaus vertybių ar teigiamybių ir taip vadinamų iškalbos rūšių teorijoms rasti¹.

„Retorikos“ autoriaus požiūris į medžiagos išdėstymą (*taxis*) koreliuoja su jo požiūriu į retorinę invenciją I knygos pradžioje, nes iš pradžių jis vienareikšmiškai pasisako už kompozicijos paprastumą, išskiria faktus ir argumentus kaip svarbiausias kalbos dalis, tačiau paskui imasi svarstyti realią savo laikų situaciją ir pateikia praktinių patarimų savo mokiniam apie struktūrines oratoriaus kalbos dalis – įžangą (14 skyrius), pasakojimą (16 skyrius), ginčo dalis (15, 17 ir 18 skyriai) ir baigiamąjį apibendrinimą (19 skyrius). Tai tikriausiai atspindi tai, ką jis suvokė kaip būtinybę dėstydamas retorikos kursą plačiajai auditorijai Akademijoje apie 350 m. pr. Kr. ir gal dar šiek tiek vėliau, pildydamas savo traktatą².

Sunku teigti, kad III knygą sudarančios retorikos dalys (*hypokrisis*, *lexis*, *taxis*) buvo įtrauktos į Aristotelio pirminį sumanymą – gal veikiau tikėtina, kad retorinių kalbų stilistikos reikalams buvo rašomas atskiras traktatas³, kuris vėliau sujungtas su argumentų medžiagos apmąstymų dalimi, tačiau bent jau rankraščiais pasiekęs „Retorikos“ tekstas turi ne vieną tekstinę „siūlę“, susiejančią dvi atskiras dalis į bendrą visumą, ir tai leidžia matyti retorikos objekto kompleksiskumą: nors daug reikšmės turi teorinės idėjos ir argumentų schemos, bet sėkmingas įtikinimas priklauso nuo idėjas supančių kitų veiksmų – jų perteikimo formų: žodinių, kompozicinių, intonacinių, vaidybinių.

¹ Plg. Lausberg 1998, 471 (§ 1078), Kennedy / Aristotle 2007, 197.

² Mat 17 skyrius apie įrodymus, turintis nuorodą į 346 m. pr. Kr. datuojamą Isokrato „Filipą“, tikriausiai buvo įtrauktas į bendrą veiklą vėliau (plg. Kennedy / Aristotle 2007, 230).

³ Kennedy / Aristotle 2007, 193; plg. Diog. Laert. 5. 24.

Pagal proporcijas labiausiai išsiskiria retorinio ir loginio įrodinėjimo, įtikinėjimo priemonių nagrinėjimas. Jis, kaip minėta, sudaro didžiąją pirmųjų dviejų traktato knygų dalį, kurios galbūt buvo Aristotelio pradinio sumanymo dalis – pamokyti savo dialektikos kurso studentus viešojo kalbėjimo principų¹. Dialektinio disputavimo metu vienas mokinys išsakydavo tezę (pvz., kad malonumas yra vienintelis gėris arba kad teisingumas yra stipresniojo valdžia), o antrasis mokinys bandydavo ją paneigti užduodamas keletą klausimų, į kuriuos buvo galima atsakyti „taip“ arba „ne“. Jei tai pavykdavo, pašnekovas, apibrėždamas ir padalydamas klausimą arba pateikdamas analogijas, įvesdavo atsakovą į prieštaravimą arba logiškai nepagrįstą poziciją – panašiai, kaip ankstyvuose Platono dialoguose tai darė Sokratas, – tačiau atsakovas galėdavo apginti savo poziciją ir laimėti ginčą.

Dialektinis dialogas vyksta klausimų ir atsakymų, o ne, kaip retorikoje, vientiso dėstymo, aiškinimo būdu. Dialektiniame ginče nėra viešai kalbai būdingų kompozicinių dalių: įžangos, pasakojimo ar epilogo, – tik įrodymas ir paneigimas. Dialektinėje kalboje priimtini tik loginiai argumentai, o retorikoje (kaip Aristotelis paaiškina I knygos 2 skyriuje, o labiausiai išplėtoja II knygos 2–17 skyriuose) prie įtikinėjimo prisideda kalbėtojo perteikiamas moralinio charakterio įspūdis ir auditorijoje sužadintos emocijos.

Nors tiek dialektika, tiek retorika argumentus grindžia bendrai paplitusiomis nuomonėmis (*endoxa*) ir nagrinėja tai, kas tikėtina (be loginio tikrumo), dialektika nagrinėja bendruosius klausimus (pvz., apie teisingumo prigimtį), o retorika paprastai siekia konkretaus sprendimo (pvz., ar tam tikras konkretus veiksmas buvo teisingas, ar ne, ar tam tikras konkretus įstatymas, politinis sprendimas bus naudingas, ar ne). Vis dėlto aiškiau dialektikos ir retorikos skirtumų Aristotelis neįvardija, tenkindamasis tik dominuojančios įrodinėjimo formos abiejose disciplinose įvardijimu (retorikoje – išmąstymas, *enthymēma*, dialektikoje – apskaičiavimas, *sylogismos*)

¹ Kennedy / Aristotle 2007, 27.

ir susitelkia į pačios retorikos įrodinėjimo principus, elementus ir mechanizmus, nedarydamas dažnų paralelių į dialektiką ir pasinaudodamas savo dialektikos bei logikos paskaitų (tokių kaip „Topika“, „Sofistiniai paneigimai“) terminais bei tipologijomis. Tad „Retorikos“ autorius išsamiai nenagrinėja nei argumentų šaltinių (jau minėtų sričių, *topoi*), nei retorinio įrodinėjimo esmę sudarančių įrodymų tipų, nei santykio tarp retorinio įrodymo atmainų – tikinimo (*pistis*) ir išmąstymo (*enthymēma*)¹. Vietoj to dėstoma iš anksto į darnią sistemą nesudėliota, nuolat naujai permąstoma ir papildoma įtikinamos iškalbos teorija, kurioje išties, kaip kūrinio pradžioje užsimota parodyti per kritikos sofistų retorikai prizmę, daug vietos skiriama meniškajam įtikimų argumentų atradimui ir tinkamam pritaikymui.

Nors terminai varijuoja – nuo abstrakčių bendrybių ir paskirybių (*koina*, *idia*) iki sukonkretinto, į teminius blokus išdėstyto teorinio pasaulio sričių ar vietų (*topoi*) ir jas atitinkančių medžiagiškų elementų, pradmenų (*stoicheia*)², – tačiau kompozicinės vienovės ieškančios tyrinėtojų akys atkreipia dėmesį į itin didelį dėmesį būtent trims Aristotelio išskirtoms interdisciplininėms sferoms, kuriomis užsiima retorika ir šį meną praktikuojantys žmonės: etine (sujungiant ją su politine) ir jos kertinėmis apraiškomis – įvairiomis per elgesį ir įpročius pasireiškiančiomis dorybėmis bei šių priešybėmis; estetine / patetine (sykiu ir psychologine) ir jos kertinėmis apraiškomis – jausmais, emociniais išgyvenimais; logine ir jos kertinėmis apraiškomis – mąstymo operacijomis, paremtomis arba tiksliais skaičiavimais, arba tikėtinomis įžvalgomis, išmąstymais, arba panašumu grįstais papildomais duomenimis – pavyzdžiais (*paradeigmata*), populiariais posakiais (*gnōmai*), kitų žmonių sprendimais ir patarimais, pasakėčių tipo alegoriniais pasakojimais ir kt.

¹ Antai *Rh.* 1. 1. 11 ir tikinimas, ir išmąstymas laikomi įrodymais, bet tik išmąstymas specifiskai įvardijamas kaip retorinis įrodymas. Tačiau nuo to dar nepaaiškėja, ar visi žodžiai kaip išmąstymai formuluojami teiginiai Aristotelio laikomi ir tikinimais.

² Plg. *topoi* ir *stoicheia* sutapatinimą *Rh.* 2. 22. 13.

Taigi galima apibendrintai įvardyti, kad „Retorikos meno“ objektas, nepaisant pastebimo veikalo dalių nenuoseklumo ir plataus išsišakojimo į daug smulkių iškaltos ir įtikinėjimo principų kategorijų ir aspektų, išlieka gana gerai apčiuopiamas – tai retorikos sudėtinių elementų, tokių kaip tikinimai (*pisteis*) su gausybe jų formų ir šaltinių bei tokių kaip žodinis bei stilistinis išpildymas (*lexis*) ir darnus dalių komponavimas (*taxis*) aptarimas, jų veiksmingumo kalbinėse situacijose įvertinimas.

ARISTOTELIO AUDITORIJA

Nuo XX a. pabaigos daug tyrinėtojų dėmesio sulaukė Aristotelio „Retorikos“ klausytojų (ir skaitytojų) problema: kam gi filosofas skyrė savo tekstą? Anot Carol Poster¹, Aristotelis liko ištikimas Platono filosofinės retorikos etinėms vertybėms ir priešiškas populiariajai siaurai retorikos, kaip įtikinėjimo technikos, sampratai. Savo traktate jis šen bei ten paliko tezių apie retorikos ryšį su tiesa ir moraliniu sąžiningumu, iš kurių turbūt akivaizdžiausia tokia:

Mat pamatyti ir tai, kas teisinga, ir tai, kas panašu į tiesą, būdinga tai pačiai galiai; be to, ir žmonės iš prigimties yra iš esmės linkę į tai, kas teisinga, ir gana dažnai sėkmingai taikosi į tiesą (*Rh.* 1. 1. 11, 1355a14–17).

Vis dėlto neseniai įvykusio Sokrato teismo ir kontroversiškai vertinamo jo rezultato kontekste – kaltinimas dėl Sokratui priskirto sofistų retorikai būdingų apgaulingų priemonių taikymo patyrė sėkmę – nebuvo galima ignoruoti grėsmės retorikos neįvaldžiusiems filosofams, tad tikėtina, kad aptariamasis veikalas „Retorikos menas“ sukurtas kaip vadovėlis dialektikos išmokytam mokiniui, kuriam – ypač savigynai ar ginant platoniskąją–aristoteliškąją filosofiją – reikia palenkti į savo pusę neišmanančią ar

¹ Poster 1997.

korumpuotą auditoriją, taip pat suprasti retorikos veikimą blogai sutvarkytoje valstybėje. Veikale aprašyti metodai gali būti traktuojami kaip instrumentai – savaip pavojingi, galintys paveikti, net pakenkti ir kalbėtojiui, ir auditorijai, todėl neatskleistini plačiai Aristotelio dialogų skaitytojų auditorijai, o tik mokomi kontroliuojamoje Aristotelio mokyklos aplinkoje, kaip platoniškojo–aristoteliškojo mokymo ezoterinio korpuso dalis¹.

Vėliau prie Aristotelio teksto adresatų klausimo grįžęs Edwardas W. Claytonas iš principo sutinka su Poster nuomone dėl to, kad tiesioginė auditorija galėjo būti Aristotelio studentai, tačiau pats mąstytojas neabejotinai galėjo turėti omenyje ir daugiau jo tekstu ir tyrimu suinteresuotų skaitytojų ar klausytojų – idealios valstybės įstatymų leidėją, visą Atėnų visuomenę ar jos aristokratinę elitą, galbūt ir skirtingų kategorijų studentus, kuriems atskiros veikalo dalys buvo rašomos skirtingu metu². George'as A. Kennedy, derindamas Poster ir Claytono nuomones, visiškai neabejoja, kad išlikęs „Retorikos“ tekstas, kaip vienas iš Aristotelio „ezoterinių“ veikalų po auktoriaus mirties likęs jo bibliotekoje ir neprieinamas skaitytojams bemaž tris šimtmečius, buvo programiškai numatytas studentams, lankiusiems Aristotelio pamokas Likėje 335–323 m. pr. Kr.³. Bet klausimas dėl skirtingų studentų grupių, į kurias buvo taikytos atskiros veikalo dalys, tebėra atviras. Mat tradiciškai laikoma, kad retorika išdėstyta mažiausiai dviem etapais – ne tik minėtu „likėjiškuoju“ periodu, bet ir „akademiškuoju“ (maždaug 355–347 m. pr. Kr.), kai Aristotelis, būdamas Akademijos nariu, galbūt skaitė retorikos paskaitas popiečio valandomis. Su šiuo laikotarpiu siejama didžioji I ir III knygos dalis⁴. Tikėtina, kad jos buvo rašomos pagrečiui su jau minėtu sisteminiu tuometinių retorikos taisyklių sąvadu (*Synagōgē technōn*) ir platoniško tipo dialogu „Grilas“, taigi ir turint prieš akis Platono akademikų bendruomenę su visomis jai būdingomis pažiūromis, taip

¹ Plg. Poster 1997, 244.

² Clayton 2004.

³ Kennedy / Aristotle 2007, 18

⁴ *ibid.*, plg. Rist 1989, 84–85.

pat turint omenyje tai, kad Platono „Gorgijo“ retorika buvo eliminuota iš „mokslo“ ir „meno“ (*technē*) sričių, o retorika, kaip koks gebėjimas, susieta ne su episteminio, o empirinio – bandymais išugdytos patirties (*empeiria*) – pagrindu¹. Tačiau „Retorika“ ne virto Platono dialogų idėjų rinkiniu, o tapo savita paties Aristotelio įžvalgų, pastebėjimų, literatūrinių pavyzdžiais ir loginiais svarstymais grįstų argumentų sanakaupa. Manoma, kad „likėjiškuoju“ laikotarpiu pakito jo požiūris į retorikos prigimtį, ir filosofas ėmė ją laikyti jau ne tik tam tikra galia, praktinių įgūdžių išugdytu gabumu, bet ir savo taisyklių rinkinį turinčiu menu, mokslu. Ir šis požiūris dėstytas peripatetikų, vėliau patobulinusių kai kurias retorines doktrinas, auditorijai.

Nepaisant to, kad itin tiksliai formuluojami apibrėžimai bei specifinės sąvokos rodytų, jog traktatas buvo skirtas filosofišškai nusiteikusiai studentų auditorijai, išmanančiai dialektiką ar skaičiusiai aristotelinius traktatus apie loginę analizę, poetiką, politikos teoriją, „Retorikoje“ esama ir gana paprastų dalykų, lengvais pavyzdžiais iliustruotų patarimų, nesunkiai suprantamų vieno ar kito reiškinio dalių vardijimų, kuriančių įspūdį apie autoriaus pasirengimą byloti ir platesniam, magesniam, ne tik filosofinių, bet ir pilietinių, socialinių ar tiesiog buitinių interesų turinčiam klausytojų ratui. „Retorikoje“ gana tiesmukai suformuluojama pastaba, kad Atėnų demokratinės visuomenės viešojo bendravimo kultūra anaip tol nėra tobula: kalbėtojai nuolatos susiduria su tokiomis klausytojų ydomis kaip moralinis silpnumas, pasidavimas sugedimui ir silpnybėms (*mochtēria*), šiurkštumas, stačiokiškas vulgarumas (*phortikotēs*), niekšingumas ar nenuovokumas (*phaulotēs*)², tad turi atsverti jas stipriomis charakterio savybėmis, tinkamomis argumentavimo ir emocinio bendravimo priemonėmis. Neatsitiktinai pažymima, kad Aristotelio traktate oratoriui keliamas moralinio tarpininko vaidmens uždavinys – tarpininko tarp tiesos ir daugiabūdės minios: pasitelkdamis daugumos pripažįstamus populiarius įsitikinimus (*ta endoxa*),

¹ Kennedy / Aristotle 2007, 18, taip pat plg. Miller 2012, 111–112.

² Kontonasios 2019.

oratoriai padeda minioms priartėti prie teisingų sprendimų¹. Šių populiarių tiesų gretinimas su konkrečiomis kalbų aplinkybėmis rodo ir „Retorikos“ autoriaus daugialypį santykį su savo veikalo adresatu. Neatmestina, kad kai kas į traktatą buvo įterpta ir iš savos asmeninės privataus mokytojavimo patirties. Tikima, kad Aristotelis mokė jaunąjį Aleksandrą retorikos, – o jei taip, tai jis jį mokė praktinių viešojo kalbėjimo įgūdžių ir gebėjimo vertinti kitų prieš jį sakytas kalbas, įspėdamas apie retorikoje slypinčius moralinius pavojus².

„Retorikoje“ galima įžiūrėti skirtingų sluoksnių dalykinės, tekstologinės ir stilistinės informacijos, tad šis veikalas pritraukia įvairių mokslinių ir estetinių interesų skaitytojus ir mūsų laikais. Yra bandymų klasifikuoti ir šią auditoriją³. Čia užtenka konstatuoti, kad vis daugiau ir daugiau pasaulio kalbų prabylanti „Retorika“ rodo aristotelinės iškalbos teorijos aktualumą, universalumą, priimtinumą šiuolaikinėse demokratinėse visuomenėse.

ARISTOTELIO „RETORIKOS“ SKLAIDOS IR RECEPCIJOS BRUOŽAI

IV a. pr. Kr. viduryje, kai Aristotelis rengė savo paskaitas ir užrašus apie retoriką, Atėnų piliečių bendruomenė gyveno aktyvų gyvenimą: valstybės valdymo ir užsienio politikos klausimus sprendė tautos susirinkimas, įstatymų projektus siūlė žymūs politikai, vyko vieši nuomonių debatai, dėl visuomenės palaikymo konkuravo žymūs oratoriai, teismuose buvo svarstomos įvairios viešos ir privačios bylos, kaltintojai ir gynėjai dėstė savo pozicijas pagal teismo retorikos taisykles, pasitelkdami arba savo išmonę ir iškalbą, arba brangiai kainuojančias logografų kalbas, arba dar kliaudamiesi liudytojų ir pagalbinių kalbėtojų parama, šventinėmis progomis

¹ Plg. Engberg-Pedersen 1996.

² Kennedy / Aristotle 2007, 19.

³ *ibid.*, 19–20.

burdavosi aikštėse, teatruose, panhelėniškoms ar panatėniškoms sporto ir meno varžyboms skirtose erdvėse, klausydavosi toms progoms skirtų valstybę, jos garsią praeitį ir herojus šlovinančių, naujus pasiekimus, piliečių lūkesčius, esamus ir būsimus iššūkius įvardijančių kalbų. Visa tai įžvalgiam Aristotelio protui teikė medžiagos dėstyti savo retorikos teoriją, iš savų pastebėjimų bei kitų mąstytojų, rašytojų ir pedagogų kursų bei vadovėlių savaip susistemintą iškalbos meno kursą. Greičiausiai ne tik Aristotelis kritikavo amžininkus dėl per didelio dėmesio retorikos objekto periferijai, neesminiams, su svarstomu klausimu nesusijusiems dalykams (*ta exō tou pragmatos*)¹, bet ir pats sulaukdavo tam tikrų reakcijų iš savo studentų, mokytojų ir oponentų.

Iš kol kas negausių „Retorikos“ recepcijos tyrinėjimų turbūt geriausiai nusistovėję du naratyvai apie Aristotelio traktato lemtį: 1) jo likimas bendrame filosofo ezoterinių veikalų palikimo istorijos kontekste² ir 2) Aristotelio retorinių idėjų integracija į kai kuriuos vėlesnius literatūros kritikos ir retorinės teorijos tekstus – jo mokinio Teofrasto veikalus (kiek žinoma iš jo išlikusių fragmentų⁴) ir romėnų retorikos traktatus, ypač Cicerono ir Kvintilijano. Mažiau nagrinėti ir vis dar daugybę interpretacinių problemų keliantys Aristotelio amžininkų tekstai: panašiu laiku parašyta ir pačiam Aristoteliui tradicijos priskirta „Retorika Aleksandriui“, Isokrato ir Aristotelio mokinio Teodekto, paties Isokrato ir kitų jo mokinių, sofistų retorinės teorijos ir technikos tekstai.

Gausėjantys šių tekstų tyrimai pamažu atskleidžia, kaip toje polemijoje atmosferoje, kurioje buvo dėstoma ir rašoma Aristotelio „Retorika“, vyko diskusijos dėl retorikos sampratos, jos principų, iškalbos rūšių, tikslų, įrodi-

¹ Tai keletą kartų nuskambantis priekaištas I knygos pirmajame skyriuje. Plg. *Rh.* 1. 3, 1. 5–6, 1. 9–11.

² Apie juos žr. Paparinska 2009, 15.

³ Žr. ypač Brandes 1989, taip pat Paparinska 2009.

⁴ Reikšminga G. M. A. Grube's apžvalga su apibendrinančia išvada apie aristotelinės retorikos ir literatūrinės kritikos tęstinumą: „atrodo, kad iš esmės tai buvo jo mokytojo teorijų pakartojimas su paaiškinimais ir patikslinimais“ (Grube 1952, 183).

nėjimo priemonių, kalbų kompozicijos ir kt. Antai Alius Jaskėlevičius, remdamasis Karlo Barwicko ir Pierre'o Chirono¹ pastebėjimais, pateikia nemažai intertekstinių Aristotelio veikalo sąsaukų su „Retorika Aleksandruui“², Williamas Benoit³ išskiria visą eilę skirtingai Isokrato ir Aristotelio interpretuotų retorinių koncepcijų, nors abiem atvejais susilaikoma nuo konkretnių lyginamų tekstų priklausomybės vienas nuo kito interpretacijų.

Aristotelio amžininkų reakcijos į jo „Retoriką“ tebėra mažai atskleistos. Kaip reta išimtis minėtina nesename Thomo Blanko straipsnyje įžvelgta Aristotelio „Retorikos“ įtaka Isokratui (pagal nepopuliarių požiūrį, pirmajam Aristotelio mokytojui), o ne atvirkščiai, siejama su vienos mąstymo ir stiliaus priemonės – dviprasmybės ar dvejopai interpretuojamo posakio (*amphiboliai*, *ta amphibola*, *logoi amphiboloi*) – taikymu kalbose⁴. Aristoteliui amfibolija, amfiboliniai teiginiai – tai reiškinys, kai terminas, sakinyss ar argumentas turi neapibrėžtą vartojimo pagrindą ir ne iki galo atskleidžia kontekstą; jo išaiškinimas priklauso nuo klausytojo ar skaitytojo suvokimo. Isokratui, žodžių junginį *logoi amphiboloi* pavartojusiam tik sykį vėlesniu už „Retoriką“ laikomame kūrinys „Panatėnajikas“, ši sąvoka reiškė argumentą, kurį gali pasitelkti tiek pagyrimą rašantis autorius, tiek jo oponentas, siekiantis kaip tik sukritikuoti tai, ką gyrejas pasiryžęs liaupsinti. Vis dėlto ir Isokratui, kaip ir Aristoteliui, amfibolinis teiginys reiškė jo prasmės aktualizavimo priklausomybę nuo interpretacijos.

Apie „Retorikos“ teksto likimą po Aristotelio mirties, jo saugojimą, ankstyviausias kopijas ir publikacijas jau sukaupia nemažai duomenų. Čia įvardijame tik kelis esminius šios istorijos bruožus, remdamiesi daugiausia kompaktišku jos variantu iš Kennedy leidimo priedo (*Appendix II.B*)⁵.

¹ Barwick 1966, 230–244, Chiron 2002, LVII–LX.

² Jaskėlevičius 2023, 65–66.

³ Benoit 1990.

⁴ Blank 2023.

⁵ Kennedy / Aristotle 2007, 306–311

Anot vėlyvų šaltinių – Strabono „Geografijos“ (Str. 13. 1. 54) ir Plutarcho „Sulos“ (Plu. *Sull.* 26. 1–2), nuo 323 m. pr. Kr. iki pat I a. pr. Kr. Aristotelio „Retorika“ buvo mažai žinoma, nes išvykęs iš Atėnų ir netrukus miręs (322 m. pr. Kr.) Aristotelis paliko Likėjuje didžiąją dalį papirusų ritinių su savo ezoteriniais veikalais – moksliniais užrašais ir paskaitų medžiagos tekstais. Jo mokinys Teofrastas, tapęs peripatetikų mokyklos vadovu, perėmė biblioteką, ją tvarkė ir pildė, nors neaišku, kiek redagavo ar perrašinėjo Aristotelio veikalus, bet dėl panašių veiklų buvo patraukęs Ptolemajo I Sotero dėmesį, kuris siekė – tiesa, be rezultatų – Teofrastą skirti Aleksandrijos Mūsėjo administratoriumi ir įtraukti Aristotelio knygų kolekciją į savo biblioteką. Tikėtina, kad Teofrastas naudojosi „Retorika“ rašydamas savo retorinius veikalus, kurie, kaip sprendžiama iš fragmentų, dažnai pratęsdavo Aristotelio mintis. Teofrasto veikalas „Apie žodinę raišką“ (*Peri lexēōs*) buvo ypač įtakingas. Atrodo, kad čia jis performulavo Aristotelio svarstymus apie stiliaus dorybes ir išskyrė keturias jų kategorijas – taisyklumą, aiškumą, puošnumą ir tinkamumą (plg. Cic. *Or.* 79).

Mirus Teofrastui (apie 285 m. pr. Kr.), Atėnų peripatetikų mokyklos žinioje liko tam tikra dalis unikalių nepublikuotų Aristotelio rankraščių, bet buvo jau ir nuorašų, skirtų mokslinėms bibliotekoms, tarp jų ir Aleksandrijos bibliotekai. Tačiau nesama duomenų, ar tarp šių knygų buvo „Retorika“¹. Pasak Strabono, Aristotelio biblioteką iš Teofrasto paveldėjęs filosofas Nelėjas ją visą ar didžiąją dalį originalų ir nuorašų (tad galbūt ir ritinius su „Retorikos“ tekstu) išsivežė į savo gimtąjį Skepsės miestą Troadėje (Mažojoje Azijoje) ir po mirties paliko saugoti naujiems savininkams, nesusijusiems su mokslu. Bijodami vagių ir knygas didžiai stoikų bibliotekai Pergame „medžiojusių“ agentų, laikė paslėpę kažkokiame griovyje, kur ritinius ardė drėgmė ir kandys, o vėliau, I a. pr. Kr. pradžioje, jų palikuonys pardavė jas bibliofilui ir kolekcininkui Apelikonui iš Tėjo (?–84 m. pr. Kr.), gyvenusiam Atėnuose (Strab. 13. 1. 54).

¹ Kennedy / Aristotle 2007, 307.

Taigi remiantis Strabono pasakojimu, Atėnų Likėjo peripatetikai po Teofrasto mirties praktiškai nebeturėjo originalių ezoterinių Aristotelio veikalų, išskyrus mažą jų dalį. Tad netęsė Aristotelio ir Teofrasto pradėtų filosofinių tyrinėjimų, išskyrus dialektiką (plg. Quint. *Inst.* 12. 2. 25). Tiesa, turėjo paskelbtus Aristotelio veikalus, tarp jų ir „Grilą“, taigi galėjo vystyti diskusijas apie retorikos mokslinę ir nemokslinę prigimtį bei kitus „Grilą“ su Platono dialogais siejančius klausimus¹. Anot Kvintilijano, II a. pr. Kr. viduryje peripatetikų scholarchas Kritolajas neigė, kad retorika yra gebėjimas (Aristotelio *dynamis*), mokslas (*epistēmē*) ar taisyklėmis ir praktika paremtas menas (*technē*), ir vadino ją išsimiklinimu (*tribē*) (Quint. *Inst.* 2. 15. 23) – panašiai kaip ir Sokratas Platono „Gorgijuje“ (plg. 462c). Retorikos studijų reikšmę neigė ir kitos to meto Atėnų filosofinės mokyklos (Cic. *De or.* 1. 46–47), matyt, jautusios egzistencinę grėsmę dėl retorikos mokyklų, pritraukiančių Graikijos užkariautojų romėnų studentus, populiarumo.

Po Apelikono mirties visą jo knygų kolekciją, įskaitant Aristotelio biblioteką, pasisavino Atėnų pasipriešinimą Pirmajame Mitridato kare palaužęs Romos karvedys Lucijus Kornelijus Sula, smarkiai suniokojęs Atėnus, sugriovęs didžiąją dalį Likėjo ir labai sutrikdęs mokyklos gyvenimą. Apie 83 m. pr. Kr. biblioteka buvo išgabenta į Romą. Ten ją iš pradžių tvarkė graikų gramatikas Tiranijonas ir parūpino tekstų nuorašus Andronikui iš Rodo, kuris pabaigė rengti naują išsamų *corpus Aristotelicum*, publikavo ir sudarė pilną visų filosofo kūrinių sąrašą (tiesa, nei sąrašas, nei veikalas, kuriame tą sąrašą publikavo, neišliko). Būtent ši Androniko redakcija sudaro visų mus pasiekusių Aristotelio „Retorikos“ rankraščių pagrindą. Dažnai manoma, kad Tiranijonas ir Andronikas atliko tam tikrus redagavimo darbus, – galbūt nutiko ir taip, kad I ir II „Retorikos“ knygos buvo sujungtos su III, taip pat pridėta viena iš pereinamųjų ištraukų (*Rh.* 3. 1. 1–2).

¹ Plačiau apie šių dialogų sąsajas žr. Chroust 1965.

Andronikas Rodietis laikomas nauju peripatetikų mokyklos scholarchu Atėnų Likėjuje, bet apie jo ir jo amžininkų veiklą Atėnuose žinoma mažai. Apskritai po Sulos padarytos žalos turėjo praeiti laiko, kad Likėjas atsigauntų: tik II a. ten vėl suklestėjo filosofinė veikla, kai Romos imperatorius Markas Aurelijus paskyrė mokytojus į visas pagrindines Atėnų filosofines mokyklas, įskaitant Likėją. Deja, po šimtmečio herulams įsiveržus į Graikiją ir 267 m. visiškai sugriovus Atėnus, ši mokslinė veikla tikriausiai užsibaigė. Peripatetikų filosofai tęsė darbą kitur – antai, Romoje, – tačiau neaišku, ar jie grįžo į Likėją ir ar dar veikė ten iki 529 m. po Kr., kai imperatorius Justinijanas uždarė visas Atėnų filosofines mokyklas¹.

Gana kuklūs mūsų turimi duomenys ir apie „Retorikos“ recepciją ankstesniais amžiais makedonų valdomoje Graikijoje ir helėnistinėse Aleksandro diadochų valstybėse (pvz., Atalidų Pergame ar Ptolemajų Egipte). Net jei „Retorika“ buvo prieinama kai kuriems Atėnų ir Aleksandrijos mokslininkams 300–50 m. pr. Kr., tai vis tiek nauji retorikos teorijos pokyčiai padarė traktatą neaktualų mokyklinės ir praktinės retorikos kontekstuose. Hermagoro iš Temno II a. pr. Kr. sukurta „bylos padėčių“ (*staseis*, lot. *status*) teorija – tai sistemingas būdas nustatyti pagrindinį kalbos klausimą ir suvaldyti dalyko nagrinėjimą loginio svarstymo rėmuose (to siekė ir Aristotelis, labiau akcentavęs kitus dalykinio svarstymo elementus – tikinimus, išmąstymus ir pan.). Aristotelis parodo (*Rh.* 1. 13. 9–10 ir 3. 15. 17), kad šiek tiek supranta tokius dalykus, tačiau išsamaus paaiškinimo nepateikia².

Vienas geriausių Aristotelio recepcijos I a. pr. Kr. liudytojų ir, jei taip galima sakyti, vykdytojų – Ciceronas. Jo jaunystės laikų retorinis veikalas „Apie medžiagos suradimą“ (*De inventione*) ir panašiu metu publikuota nežinomo autoriaus „Retorika Herenijui“ (*Rhetorica ad Herennium*) leidžia spėti, jog Aristotelio teorinės koncepcijos buvo žinomos (ypač

¹ Morison (*IEPh*). Žr. nuorodą bibliografijoje.

² Kennedy / Aristotle 2007, 308.

retorikos skirstymas į tris rūšis pagal kalbų turinį ir oratoriaus pareigos pobūdį)¹ dar iki Apelikono bibliotekos atgabenimo Romon ir Androniko parengto Aristotelio raštų leidimo². Tačiau tai nė iš tolo neprilygsta Androniko leidimo padarytai įtakai.

Kai 55 m. pr. Kr. Ciceronas rašė savo traktatą „Apie oratorių“, jis jau buvo susipažinęs su Aristotelio „Retorika“ iš Tiranijono ir Androniko leidimų: čia medžiagos suradimo aptarimas (*De or.* 2. 114–306) yra gerokai „aristoteliškesnis“ nei veikale „Apie medžiagos suradimą“ ar „Retorikoje Herenijui“; čia daugiau nuorodų į Aristotelio veikalą, čia Ciceronas net verčia savo personažą Antonijų tvirtinti, kad jis skaitė šį veikalą Atėnuose II a. pr. Kr. pabaigoje (*De or.* 2. 160), čia paminėta Aristotelio išrasta veiksmingo įtikinėjimo veiksnių triada – loginio argumentavimo, charakterio pristatymo, emocijos sužadino (*logos – ēthos – pathos*) – privalumai ir iššūkiai (*De or.* 2. 115). Vėliau „Oratoriuje“ (*Or.* 69) šį įtikinėjimo veiksnių trejetą Ciceronas apibūdina kaip tris oratoriaus kalbos funkcijas ar priedermes (*officia*) – įrodyti, sužavėti, sujaudinti (*docere, delectare, movere*) – jis susietas su trimis stiliumis (*genera dicendi*): paprastuoju, viduriniu ir didinguoju (*genus humile, medium ir grande, Rhet. Her.* 4. 7. 11) – sąvokomis, kurias galėjo išplėtoti Teofrastas. Tai buvo svarbus ir dar ilgai įtakingas pagrindinių Aristotelio sąvokų, pateiktų „Retorikos“ I knygos 2 skyriuje, perpasakojimas ir išplėtojimas. Aristotelinės retorikos medžiaga pasitarnavo naujoms koncepcijoms, teorinėms paralelėms ir jų modifikacijoms kurti, ji netrukėdė į bendrą retorikos teorijos naratyvą integruoti Aristotelio laikais dar neišvystytų teorijų (minėtų Hermagoro *staseis*, stoikų sukurtos tropų ir kalbos figūrų teorijos). Aristotelio vietų ar sričių (*topoi*), kaip argumentų šaltinių, teorija išliko domėjimosi objektu, nors ir modifikuota vėlesnių lotynų rašytojų, įskaitant Ciceroną, Kvintilijaną ir Boecijų.

¹ Plg. Cic. *Inv.* 1. 7.

² Paparinska, 2009, 18–19.

Aristotelio filosofiniai veikalai buvo naujai redaguojami ir plačiai studijuojami vėlyvojoje Antikoje, pradedant Aleksandru iš Afrodysijadės apie 200 m. po Kr., nors šiuo ir vėlesniais laikotarpiais autoritetingi tapo Hermogenui iš Tarso priskiriami graikų kalba parašyti traktatai „Apie padėtis“ (*Peri staseōn*) ir „Apie stiliaus rūšis“ (*Peri ideōn*). Vis dėlto tam tikra Aristotelio įtaka pastebima III a. traktatuose: retorikos kompendiume apie politinę iškalbą „Politinės kalbos menas“ (*Technē tou politikou logou*), žinomame kaip Séguiero Anonimas (*Anonymus Seguerianus*), ir III a. pr. Kr. retorių Apsino iš Gadaros ir Kasijaus Longino veikaluose *Technē rhētorikē*. Neoplatonikų pertvarkytame aristoteliškajame korpuse „Retorika“ buvo priskirta „Organui“ (*Organon*), einančiam po „Topikos“ ir prieš „Poetiką“. Taigi retorika buvo laikoma logine priemone, o ne praktiniu ar produktyviu menu. Romos imperijos ar ankstyvųjų Viduramžių graikų rašytojai tik retkarčiais mini šį traktatą, tačiau jis išliko dėl Aristotelio autorystės. Mūsų ankstyviausias ir dažnai geriausias graikiškas šio teksto rankraštis yra *Parisinus 1741* – maždaug XI a. kodeksas, apėmęs du retorikos Menandro veikalus apie epideiktinę retoriką, Dionisijo iš Halikarnaso veikalus apie stilių ir kitų autorių retorinius traktatus, tarp kurių atsидūrė ir Aristotelio „Retorika“ bei „Poetika“).

Yra XII a. parašyti du gana trumpi graikiški komentarai, vienas priskiriamas kažkokiam Stefanui, kitas – anoniminis. „Retorika“ taip pat buvo žinoma graikų filosofijos tyrinėtojams arabams. Svarbiausias jų buvo Alfarabijus (c. 870 – c. 950). Traktate „Aristotelio filosofija“ jis nagrinėjo loginį retorikos statusą ir pateikė komentarą pirmiesiems trims „Retorikos“ skyriams¹. Jis nemokėjo graikų kalbos ir tikriausiai rėmėsi sirišku vertimu². Kadangi arabų kalboje nebuvo pilietinės oratorystės tradicijos, Alfarabijus retoriką suprato kaip vieną iš filosofo įgūdžių – sąvoką, kilusią iš Platono ir tikriausiai jam žinotą iš Temistijo (IV a.) mokymų. XIII a. Hermanas Vokietis Ispanijoje Vakarų pasauliui pristatė

¹ Murphy 1974, 90–92. Taip pat Kennedy / Aristotle 2007, 310 ir n. 28.

² Watt 1994, 243–260 (Kennedy / Aristotle 2007, 310, n. 29).

Aristotelio „Retoriką“ lotynišku Alfarabijaus komentaro vertimu. Graikiški „Retorikos“ rankraščiai egzistavo graikiškai kalbančių Pietų Italijos miestų bibliotekose ir XIII a. tapo dviejų lotyniškų vertimų šaltiniu. Pirmasis jų, vadinamas „senuoju vertimu“, tikriausiai buvo Bartolomėjaus iš Mesinos darbas; antrąjį paragintas Tomo Akviniečio apie 1269 m. parengė dominikonas arkivyskupas Viljamas iš Murbekės (apie 1215–1286).

Po to Egidijus (Žilis) Romietis (pranc. *Gilles de Rome*, lot. *Aegidius Romanus*) parašė lotynišką komentarą, tačiau, kaip matyti iš šio komentaro, to meto skaitytojus domino ne retorikos teorija, kurios jie laikėsi labiau pagal ciceronišką tradiciją, bet jo skyriai apie politiką ir etiką¹. Tiesa, nauji tyrimai atskleidžia nepaprastai galias domėjimosi Aristotelio „Retorika“ tradicijas Viduramžių Italijoje: minėti lotyniški vertimai ir komentarai buvo studijuojami, jų dalys perrašomos naujuose tekstuose, kuriuos rašė vienuoliai, universitetų dėstytojai, literatai ir poetai, neišskiriant paties Dantės².

XV a. Bizantijos emigrantas Georgas iš Trapedzunto atkreipė italų humanistų dėmesį į Aristotelio teorijas ir parengė naują lotynišką vertimą, kuris buvo pirmasis spausdintas „Retorikos“ leidimas (apie 1477 m.) ir pirmas, kuriame veikalas suskirstytas į skyrius³. Visas graikiškas tekstas kartu su ankstyvaisiais Aristotelio filosofinių veikalų leidimais išspausdintas nebuvo ir pirmą kartą pasirodė tik 1508 m. Venecijoje Aldo Manucijaus parengtame jungtiniame *Rhetores Graeci* leidime. Vėliau ėmė rastis naujų graikiško teksto leidimų ir buvo atliekami nauji vertimai, rašomi komentarai, Aristotelio „Retorikos“ teiginiai ir citatos pasitelkiamos ir naujiems autoriniams retorikos veikalams ir vadovėliams kurti. Reikšminga Renesanso epochos naujovė buvo naujų tekstologiškai kokybiškų „Retorikos“ tekstų leidimai; minėtini filologiniu kruopštumu, atsakinga

¹ Murphy 1974, 89–101.

² Papi 2022.

³ Monfasani 1976, 241–299.

tekstinių šaltinių atranka pasižymintys italų Giovanni Francesco Trincavelli ir Pietro Vettori parengti leidimai (*editiones principes*, atitinkamai 1536 ir 1549 m.).

Šis veikalas kartais tapdavo universitetinių paskaitų ar mokslinių konspektų tema; pavyzdžiui, iš Aristotelio „Retorikos“ 1570 m. Oksforde skaitė paskaitas Johnas Rainoldsas, o 1637 m. filosofas Thomas Hobbesas paskelbė (anonimiškai) pirmąją anglišką teksto versiją, kuri buvo daugiau konspektas ar santrauka nei išsamus vertimas. XVIII a. ir XIX a. pradžioje buvo išleista daugybė naujų retorikos veikalų (George'o Campbello, Hugh Blairo ir Richardo Whately'o), mažai susijusių su Aristotelium ir išpopuliarėjusių mokyklose ir universitetuose, – net rodėsi, kad Aristotelio retorika tuo metu buvo apleista, tačiau Carol Poster vis dėlto parodė, kad XIX a. pradžioje Oksforde, o vėliau Kembridže vyravo šio teksto studijos iš humanistinių ir filologinių pozicijų¹. Didelę reikšmę turėjo tai, kad 1877 m. Kembridžo universiteto leidykla išleido solidų E. M. Cope'o trijų tomų komentarą, kurį redagavo ir papildė J. E. Sandysas ir kuris iki šiol yra vertinamas. XX amžiuje, retorikos studijas vėl susiejus su kompozicijos dėstymu, kritikos studijomis, lingvistika ir kalbos komunikacija, „Retorikos menas“ užsitikrino vietą koledžų ir universitetų mokymo programose ir dabar jį skaito daugiau žmonių nei bet kada per visą istoriją.

Negalima sakyti, kad Lietuva, kartu su visa Europa išgyvenusi gražius Antikos atgimimo ir įvairiapusės kultūrinės imitacijos laikus, Aristotelio „Retorikos“ studijų atžvilgiu liko kaip nors nuošalyje, – anaipatol. Čia nuo XVI a. išplitus humanistinio švietimo tinklui, su Aristotelio retorikos teorijos pagrindais buvo susipažįstama per mokyklose skaitomus retorikos ir poetikos kursus, buvo naudojamosi Europoje populiariais vadovėliais su integruotomis, tiesa, dažnu atveju lotyniškai adaptuotomis, „Retorikos“ doktrinomis ir apibrėžimais. Be to, čia žymieji Vilniaus universiteto profesoriai, tokie kaip Motiejus Kazimieras Sarbievijus (1595–1640) ir

¹ Kennedy / Aristotle 2007, 311 (ir nuoroda į straipsnį: „Pedagogy and Bibliography: Aristotle's Rhetoric in Nineteenth-Century England“, *Rhetoric Society Quarterly* 21, 5–35).

Žygmantas Liauksminas (apie 1596–1670), skaitė paskaitas, rašė mokslinius darbus, kuriuose minėta, komentuota, nagrinėta Aristotelio „Retorika“¹.

Apskritai įdomi, sudėtinga, bet mūsų pažinimo akiratį praplečianti „Retorikos“ recepcija skirtingais laikais ir skirtinguose kraštuose – vis dar neišsemtas mokslinių tyrinėjimų šaltinis, ta linkme gausėja publikacijų, o jos savo ruožtu įkvepia ir paties pamatinio teksto apmąstymus, jo įsisavinimą per vertimus ir komentarus. Dėmesio vertas faktas – XXI a. padidėjęs šio veikalo tyrimų ir vertimų ar pakartotinių leidimų skaičius Baltijos jūros šalių regione: 2008 m. organizuotas tarptautinis seminaras Tartu universiteto bibliotekoje Estijoje, skirtas įvairioms Aristotelio „Retorikos“ vertimo problemoms, 2012 m. pasirodė vertimas į švedų kalbą², 2020 m. – Latvijos mokslininkų kolektyvo parengtas latviškas leidimas³, 2004 ir 2008 m. – pakartotiniai Henryko Podbielskio lenkiško vertimo⁴ leidimai, 2005 ir 2012 m. – pakartotiniai suomių mokslininkų 1997 m. publikuoto vertimo⁵ į suomių k. leidimai. Dabar Baltijos jūros regione Aristotelio „Retorika“ pasipildys dar vienu – lietuviška – versija.

¹ Antai Žygmantas Liauksminas rėmėsi Aristotelio teiktu periodo apibrėžimu, nors savo periodo sampratą konstravo iš kelių skirtingų šaltinių (plg. Ulčinaitė 2001, 162). Jis gana tiksliai perteikia Aristotelio keltus oratoriaus kalbos aiškumo ir taisyklingumo reikalavimus (Veteikis, 2004, 61). O Sarbievijus savo poetikos kursuose taikė ne tik Aristotelio „Poetikos“, bet ir „Retorikos“ žinias. Tiesa, kol kas per mažai iširta, kiek jis galėjo Aristotelio teiginius perimti be lotyniškosios retorikos tarpininkavimo (plg. bendresnio pobūdžio W. Ryczeko (Ryzyek 2019) svarstymus apie Aristotelio retorikos elementų recepciją Sarbievijaus lyrikos teorinėje koncepcijoje).

² Akujärvi, Johanna (vert.), Aristoteles, *Retoriken*, översättning, inledning och noter av Johanna Akujärvi; introduktion av Janne Lindqvist Grinde, Ödåkra: Retorikförlaget, 2012.

³ Aristotelis, *Rētorika – runas māksla*, tulkojuma autori: Ilze Rūmniece, Vita Pāparinska, Līva Rotkale, Ojārs Lāms, Mārtiņš Laizāns un Brigita Kukjalko, Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2020.

⁴ Arystoteles, *Retoryka. – Poetyka*. Przełożył, wstępem i komentarzem opatrzył Henryk Podbielski. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1988.

⁵ Aristoteles: *Retoriikka; Rounousoppi*, Suomentaneet Paavo Hohti ja Päivi Myllykoski. Selitykset laatinut Juha Sihvola. (Teokset IX. Classica-sarja.) Helsinki: Gaudeamus, 1997 (³2005, ⁴2012).

GRAIKIŠKO TEKSTO REDAKCIJA

Graikiškas „Retorikos“ tekstas daugelyje vietų atkartoja šio leidimo pagrindu pasirinktą Williamo Davido Rosso leidimą¹, pateikiamą populiarioje Tufto universiteto (Bostonas, JAV) sukurtoje ir daugelio naudojamoje „Skaitmeninėje Persėjo bibliotekoje“ (*Perseus Digital Library*), tačiau kai kuriose vietose verčiant atsižvelgta ir į kitų leidėjų bei redaktorių pastabas, į vieną ar kitą retesnę rankraščio versiją. Ypatingas dėmesys skirtas Rudolfso Kasselio leidimui², lig šiol pripažįstamam vienu detaliausiai parengtų ir išsamomis pastabomis aprūpintu šio veikalo kritiniu leidimu vokiečių ir britų filologinėje tradicijoje³. Apie tai nurodoma graikišką tekstą papildančiose išnašose (atstojančiose įprastą kritinį aparatą), iš dalies ir lietuviškuose komentaruose (tais atvejais, kai svarbu pažymėti teksto prasmės skirtumus). Vis dėlto pažymėtina, kad rengiant graikišką tekstą, nesiekta detaliai kritiniam leidimui (*editio maior*) būdingo išsamumo, todėl kritinės pastabos minimalios: išnašose pateikiama tik tai, kas labiausiai nutolsta

¹ William David Ross (ed.), *Aristotelis ars rhetorica*, Oxford: Clarendon Press, 1959, repr. 1964. Toliau graikiško teksto išnašose, kur pateikiamos tekstologinės pastabos, šis leidimas ir jo rengėjo tekstai (įvadas, komentarai) bus nurodomi raktiniu žodžiu „Ross“.

² Rudolfus Kassel (ed.), *Aristotelis ars rhetorica*, Berlin, N.Y.: De Gruyter, 1976. Toliau su trumpintai šis leidimas ir jo rengėjo tekstai (įvadas, komentarai) bus nurodomi santrumpa „Kassel 1976“, o graikiškojo teksto išnašose, kur pateikiamos tekstologinės pastabos, šis leidimas bus nurodomas raktiniu žodžiu „Kassel“.

³ Reikšminga, kad Kasselio redakcija sudaro naujausio *Loeb Classical Library* serijos Aristotelio „Retorikos“ leidimo pagrindą: Freese-Striker / Aristotle 2020.

nuo Rosso ir (arba) Kasselio leidimo, neretai parodant abiejų preferencijas vienam ar kitam rankraščiui ar rankraščių grupei. Nesiekta tiksliai sužymėti visų rankraščių, o tik tuos, kurie dažniausiai randami detalajame Kasselio leidime. Tekstų šaltinių santrumpos kritinėse pastabose taip pat sutampa su šio leidimo siglomis. Mūsų teikiamame tekste skliaustai vartojami rečiau nei Rosso leidime, ypač jei Kasselio leidime išsiverčiama be jų; kita vertus, nevartojami Kasselio pamėgti dvigubi laužtiniai skliaustai, žymintys tas frazes ir sakinius, kurie, šio redaktoriaus nuomone, buvo vėliau Aristotelio įterpti, atsižvelgiant į sąmoningas vėliau parašytų traktato dalių refleksijas. Gana taupų skyrybos ženklų vartojimą Rosso ir Kasselio leidimuose šiek tiek papildome, tad kableliais visur atskiriame vienuosį sakinio dalis (pvz., vietoj ὁπρὴ ἔλεος φόβος (*Rh.* 2. 1. 1, 1378a22) rašome ὁπρὴ, ἔλεος, φόβος). Dėl laiko, kurio ribos tokio sudėtingumo tekstui nuolatos atrodė per siauros, stokos nebuvo atliktas išsamesnis palyginimas su trimiomis prancūzų filologų Médérico Dufour ir André Wartelle'io leidimu¹.

Toliau pateikiami keli graikiško teksto išnašose pasitaikančių santrumpų sąrašai. Pastebėtina, kad graikiško teksto komentarai pateikti atskiriomis išnašomis su minimaliomis redakcinėmis pastabomis, pažymint tai, kas būdinga Rosso ir Kasselio leidimams, taip pat kai kurioms rankraščių grupėms ar paskiriems rankraščiams, įvardytiems Kasselio leidime. Kartais prie teksto skaitymo variantų nurodoma pirmesniojo to varianto siūlytojo pavardė, žyminti konkretų komentarą ar teksto leidimą (pakartoti leidimai sutrumpintai nurodomi prie redaktoriaus pavardės pridėjus atitinkamą indeksą, pvz., „Bywater“⁴ reiškia, jog tai ketvirtasis šio parengėjo leidimas). Išnašose teksto dalis sutrumpintai cituojama tik tuo atveju, jeigu komentaras skirtas daugiau nei vienam žodžiui.

¹ Médéric Dufour et André Wartelle (eds.), Aristote, *Rhétorique*, texte établi et traduit par Médéric Dufour et André Wartelle, 3 tomes. Paris: Les Belles Lettres, 1960–1973.

KRITINIO APARATO SANTRUMPOS

add. = *addidit* („pridėjo“);

al. = *alii / alia* („kiti“) – nuoroda į kitus rankraščius ar teksto redaktorius, vertėjus, koreguotojus, vienaip ar kitaip išreiškusius savo nuomonę dėl konkrečios teksto vietos ar žodžio;

cf. = *confer* („palygink“) – pasiūlymas įdėmiam skaitytojui palyginti vieno ar kito rankraščio ar teksto redaktoriaus siūlomą versiją, kuri nėra tikslus aptariamą tekstą vietos ar konkretaus žodžio atitikmuo;

fort. duce / fort. post = *fortasse duce / fortasse post* („tikriausiai sekdamas / tikriausiai po“) – redakcinis veiksmas, atliktas sekant ankstesnio redaktoriaus nuomone arba įvykęs laiko atžvilgiu vėliau (kitam redaktoriui taip pat prieš tai atlikus tokį pat ar panašų veiksmą);

lac. = *lacuna* („spraga“) – nuoroda į teksto spragą, neperskaitomą defektą;

om. = *omisit / omisum* („praleido / praleista“) – žodžio ar tam tikros teksto dalies praleidimo fakto konstatavimas;

post h. v. = *post hoc verbum* („po šito žodžio“) – nuoroda į už konkretaus žodžio einantį teksto elementą (žodį, teksto dalį);

scripsi sec. rec. = *scripsi secundum recensionem* („parašiau remdamasis vertinimu (redakciniu pasiūlymu“) – indikuojama sava teikiama skaitymo preferencija (kita nei Rosso ar Kasselio leidimuose);

secl. = *seclusit* („atskyrė, atribojo“) – žodžio ar tam tikros teksto dalies atskyrimo ir siūlymo išmesti kaip neautentiško teksto elemento fakto konstatavimas;

sine comm. = *sine commentario* („be paaiškinimo“) – nuoroda į skirtingų teksto elementų pavartojimo skirtinguose leidimuose atvejį, kuris neturi paaiškinimo išsamiaame Kasselio leidime;

transp. huc / infra / supra post v. = *transposuit huc / infra / supra post verbum* („perstatė čionai / žemiau / aukščiau po žodžio“) – žodžio ar tam tikros teksto dalies perstatymo fakto konstatavimas;

v. plur. in huius app. crit. = *videas plura in huius apparatu critico* („žiūrėk daugiau šio (redaktoriaus) kritiniame aparate“) – pasiūlymas įdėmiam skaitytojui dėl konkretaus žodžio ar teksto vietos žiūrėti į paskutinio nurodyto redaktoriaus kritinius komentarus.

PAGRINDINIAI RANKRAŠČIAI IR JŲ GRUPĖS (SIGLA) PAGAL R. KASSELIO LEIDIMĄ¹

- A – *codex Parisinus 1741*, X ar XI a. kodeksas iš Paryžiaus (*Bibliothèque nationale de France, Département des Manuscrits*);
- C – *codex Parisinus 1818*, XV a. kodeksas iš Paryžiaus (*Bibliothèque nationale de France, Département des Manuscrits, Grec 1818*);
- F – *codex Cantabrigiensis 1298*, XII–XIII a. kodeksas iš Kembridžo (*Cambridge University Library, Old collection, Ff. V. 08*);
- H – *codex Marcianus 214*, XIII–XIV a. kodeksas iš Venecijos (*Bibliotheca Nazionale Marciana, MS gr. Z. 214 (coll. 479)*);
- Co – *codex Laurentianus C. S. 47*, XV a. kodeksas iš Florencijos (*Biblioteca Medicea Laurenziana, Conv. Sopp., 047*);
- La – *codex Laurentianus 60.10*, XV–XVI a. kodeksas iš Florencijos (*Biblioteca Medicea Laurenziana, Plut., 60. 10*);
- Tu – *codex Tubingensis Mb 15*, XV a. kodeksas iš Tiubingeno (*Universitätsbibliothek Tübingen, Mb 15, senesnė signatūra S.S. 451*).

SVARBIAUSIOS GIMINIŠKŲ RANKRAŠČIŲ GRUPĖS²

ω – apima A ir β ;

β – apima F ir ϵ ;

ϵ – apima Co, La ir Tu.

¹ Kassel, *op. cit.*, XVIII–XIX. Taip pat apraše naudotas internetiniame portale *Biblistissima* pateikta Aristotelio „Retorikos“ rankraščių registru (prieiga internetu: <https://portail.biblistissima.fr/fr/ark:/43093/tdataa188187661aa8c525f2d2c876dddf0f4d6412ed9a> (žiūrėta 2024-07-07)). Mūsų leidime teikiamas sutrumpintas sąrašas kodeksų ar jų grupių – tik tų, kurie paminėti graikiško teksto komentaruose. Visi kiti tekstai bei vertimai nurodomi bendra santrumpa „al.“ („kitas“ ar „kiti“) arba nukreipimu į Kasselio kritinį aparatą (žr. tarp pirmiau paminėtų santrumpų).

² Dėl nepaminėtų žr. Kasselio leidimą.

SPAUSDINTI LEIDIMAI

- Ross = *Aristotelis ars rhetorica*, ed. William David Ross, Oxford: Clarendon Press, 1959 (repr. 1964).
- Kassel = *Aristotelis ars rhetorica*, ed. Rudolfus Kassel, Berlin, N.Y.: De Gruyter, 1976.
- Arnet = Alois Arnet, *Kritische Beiträge zu Aristoteles Rhetorik: Buch I*, St. Gallen: Kälín, 1876.
- Bas.³ = Ἀριστοτέλους ἅπαντα, *Aristotelis [...] opera quaecunque hactenus extiterunt omnia [...]*, Basileae per Io[annem] Beb[elium] et Mich[aelem] Isingrinium 1550, vol. II, 184–228.
- Bekker = *Aristoteles Graece ex recensione Immanuelis Bekkeri*, edidit Academia Regia Borussica, vol. II, Berlin: apud Georgium Reimerum, 1831, 1354–1420.
- Bernays = Jacob Bernays, *Zwei Abhandlungen über die Aristotelische Theorie des Drama*, Berlin: Verlag von Wilhelm Hertz, 1880.
- Bonitz¹ = Hermann Bonitz, *Aristotelische Studien: Fünf Teile in einem Band*, Hildesheim: Olms, 1969.
- Buhle = *Aristotelis opera omnia Graece*, [...] recensuit [...] ed. Io[annes] Theophilus Buhle, vol. IV, Biponti [= Zweibrücken]: ex Typographia Societatis, 1793.
- Bywater² = Ingram Bywater, „Aristotelia III“, *The Journal of Philology* 17 (1888), 72–74.
- Bywater³ = Ingram Bywater, „Aristotelia IV“, *The Journal of Philology* 28 (1903), 248–261.
- Bywater⁴ = Ingram Bywater, „Aristotelia V“, *The Journal of Philology* 32 (1913), 11–122.
- Cobet¹ = Carel Gabriel Cobet, *Variae lectiones quibus continentur observationes criticae in scriptores Graecos*, Lugduni Batavorum: apud E. I. Brill, 1854 (= ²1873¹).
- Diels¹ = Hermann Diels, *Über das dritte Buch der aristotelischen Rhetorik*, Berlin: Verlag der Königlich Akademie der Wissenschaften, 1886 (Abhandlungen der Königlich Preussischen Akademie der Wissenschaften zu Berlin vom Jahre 1886).
- Gaisford = [Thomas Gaisford, ed.] *Aristotelis, de rhetorica libri tres, ad fidem manuscriptorum recogniti, cum versione Latina. Altero volumine continentur animadversiones variorum*, Oxonii: e Typographeo Clarendoniano, 1820.
- Gomperz² = Theodor Gomperz, *Beiträge zur Kritik und Erklärung griechischer Schriftsteller VIII*, (Sitzungsberichte / Akademie der Wissenschaften in Wien, Phil.-Hist. Klasse 152), 1905, 1–14.
- Kayser² = (K.) Ludwig Kayser, [recensio libri:] „*Aristotelis ars rhetorica cum adnotatione Leonardi Spengel. Accedit vetusta translatio Latina*. Volumen I et II. Lipsiae in

¹ Šitaip („= ²1873“) čia pažymime, kad abu leidimai (1854 ir 1873), remiantis Kasselio kritiniu leidimu, traktuojami kaip vienodi ir susiejami su ta pačia santrumpa – Cobet¹. Į šį sąrašą neįtraukiame santrumpos Cobet², kuri atitinka visiškai kitą leidinį, nes jis nėra minimas mūsų teksto kritinėse pastabose.

- aedibus B. G. Teubneri. MDCCCLXVII [=1867]. [...]“, *Neue Jahrbücher für Philologie und Paedagogik* 101, 1870, 1–17.
- Madvig = Io. Nic. *Madvigii Adversaria critica ad scriptores Graecos et Latinos*, vol. I, Hauniae [= København], 1871, 474–478.
- Maier = Heinrich Maier, *Die Syllogistik des Aristoteles*, 2/1, Tübingen: H. Laupp, 1900.
- Marx = F. Marx, „Aristoteles’ Rhetorik“. In: *Berichte über die Verhandlungen der königlich sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften zu Leipzig. Phil.-Hist. Klasse* 52, 1900, 241–328.
- Morelius = *Aristotelis de arte dicendi libri tres*, Parisiis: apud Guil. Morelium, 1559 [1562]
- Muretus = M. Antonii Mureti opera omnia ex mss. aucta et emendata, cum brevi annotatione D. Ruhnkenii, vol. III, Lugduni Batavorum, 1789, 621–778.
- Riccobonus = Ἀριστοτέλους Τέχνης Ῥητορικῆς βιβλία γ. / *Aristotelis artis rhetoricae libri tres*, ab Antonio Riccobono Latine conversi; eiusdem Rhetoricae paraphrasis, interiecta rerum explicatione [...], Francofurti: Apud haeredes Andreae Wecheli, Claudium Marnium et Ioannem Aubrium, anno MDLXXXVIII [=1588].
- Richards = Herbert Richards, *Aristotelica*, London: Grant Richards, 1915, 104–114.
- Roemer = *Aristotelis ars rhetorica*, iterum edidit Adolphus Roemer, Lipsiae: in aedibus B. G. Teubneri 1898 (¹1885).
- Sauppe² = [Hermannus Sauppe] *Fragmenta Oratorum Atticorum*, collegit, disposuit, adnotavit Hermannus Sauppius, in: *Oratores Attici*, recenserunt ... Io. Georgius Baiterus et Hermannus Sauppius, Turici [= Zürich]: Impensis S. Hoehrii, 129–355.
- Shilleto = „(Richard) Shilleto’s *Adversaria* on the *Rhetoric* of Aristotle“, in: *Aristotle, Rhetoric*, ed. by Edward Meredith Cope and John Edwin Sandys, vol. 3, Cambridge: Cambridge University Press, 1877 (²2009), 222–227.
- Spengel = *Aristotelis ars rhetorica cum adnotatione Leonardi Spengel; accedit vetusta translatio Latina*, vol. I, Lipsiae: in aedibus B. G. Teubneri, 1867.
- Susemihl³ = Franz Susemihl, *Quaestiones Aristoteleae criticae et Exegeticae*, Gryphiswaldiae, typ. F. G. Kvnike, 1892.
- Thurot = Charles Thurot, „Observations critiques sur la rhétorique d’Aristote“, *Revue Archéologique*, Nouvelle Série, Vol. 4 (1861) 52–65; 291–308; Vol. 5 (1861), 40–61.
- Trinc. = *Aristotelis de arte rhetorica libri tres. Ad Alexandrum de rhetorica liber unus. De poetica liber unus*. Venetiis, in aedibus Batholomaei Zanetti Casterzagensis, aere et diligentia Ioannis Francisci Trincavelli, 1536.
- Twining = Thomas Twining, *Aristotle’s Treatise on Poetry, translated with notes on the translation and on the original, and two Dissertations, on Poetical and Musical Imitation*, London: Sold by Payne and son, 1789.
- Tyrwhitt = *Aristotelis De poetica liber Graece et Latine*, rec. Thomas Tyrwhitt, Oxonii: e Typographeo Clarendoniano 1794 (ed. postuma), p. 126.

- Ussing = Johan Ludwig Ussing, „*Observationes criticae ad Aristotelis librum De Arte Poetica et Rhetoricorum libros*“, *Opuscula philologica ad Ioannem Nicolaum Madvigium per quinquaginta annos Universitatis Hauniensis decus a discipulis missa*, Hauniae: Sumptibus Librariae Gyl dendalianae, 1876, p. 221–233.
- Vahlen¹ = Johannes Vahlen, *Gesammelte philologische Schriften*, Vol. 1: *Schriften der Wiener Zeit*, Leipzig und Berlin: B. G. Teubner, 1911.
- Vater = Ioannes Severinus Vater, *Animadversiones et Lectiones ad Aristotelis libros tres Rhetoricorum. Accedit Auctarium Fridrichi Augusti Wolfii*, Lipsiae: apud G. A. Grieshammerum, 1794.
- Victorius = *Petri Victorii commentarii in tres libros Aristotelis de arte dicendi*. Positis ante singulas declarationes Graecis verbis auctoris, Florentiae: In officina Bernardi Iunctae, 1548 (²1579).
- Victorius ms. = in cod. Mon. 175¹
- Wolf = *Auctarium Fridrichi Augusti Wolfii*, in: Ioannes Severinus Vater, *Animadversiones et Lectiones ad Aristotelis libros tres Rhetoricorum. Accedit Auctarium Fridrichi Augusti Wolfii*, Lipsiae: apud G. A. Grieshammerum, 1794, 197–217.

¹ Taip nurodomos redaktoriaus Petro Viktorijaus (Pietro Vettori, 1499–1585) rankraštinės pastabos, identifikuojamos XVI a. kodekse iš Valstybinės Bavarijos bibliotekos Miunchene (München, Bayerische Staatsbibliothek), kurio lotyniškas pavadinimas – *Codex Monacensis* 175.

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ
ΤΕΧΝΗ ΡΗΤΟΡΙΚΗ

ARISTOTELIS
RETORIKA

1.

[1354a] [1] Ἡ ῥητορική ἐστὶν ἀντίστροφος τῇ διαλεκτικῇ· ἀμφοτέραι γὰρ περὶ τοιούτων τινῶν εἰσὶν ἅ κοινὰ τρόπον τινὰ πάντων ἐστὶ γνωρίζειν καὶ οὐδεμιᾶς ἐπιστήμης ἀφωρισμένης, διὸ καὶ πάντες τρόπον τινὰ μετέχουσιν ἀμφοῖν· πάντες γὰρ μέχρι τινὸς καὶ ἐξετάζειν καὶ ὑπέχειν λόγον καὶ ἀπολογεῖσθαι καὶ κατηγορεῖν ἐγχειροῦσιν. [2] τῶν μὲν οὖν πολλῶν οἱ μὲν εἰκῇ ταῦτα δρῶσιν, οἱ δὲ διὰ συνήθειαν ἀπὸ ἕξεως. ἐπεὶ δ' ἀμφοτέρως ἐνδέχεται, δηλὸν ὅτι εἴη ἂν αὐτὰ καὶ ὁδῷ ποιεῖν· δι' ὃ γὰρ ἐπιτυχάνουσιν οἳ τε διὰ συνήθειαν καὶ οἱ ἀπὸ ταῦτομάτου, τὴν αἰτίαν θεωρεῖν ἐνδέχεται, τὸ δὲ τοιοῦτον ἤδη πάντες ἂν ὁμολογήσαιεν τέχνης ἔργον εἶναι.

[3] νῦν μὲν οὖν οἱ τὰς τέχνας τῶν λόγων συντιθέντες ὀλίγον¹ πεπονήκασιν² αὐτῆς μόριον· αἱ γὰρ πίστεις ἔντεχνόν εἰσι³ μόνον, τὰ δ' ἄλλα προσθήκαι, οἱ δὲ περὶ μὲν ἐνθυμημάτων οὐδὲν λέγουσιν, ὅπερ ἐστὶ σῶμα τῆς πίστεως, περὶ δὲ τῶν ἔξω τοῦ πράγματος τὰ πλεῖστα πραγματεύονται. [4] διαβολὴ γὰρ καὶ ἔλεος καὶ ὀργὴ καὶ τὰ τοιαῦτα πάθη τῆς ψυχῆς οὐ περὶ τοῦ πράγματός ἐστιν, ἀλλὰ πρὸς τὸν δικαστήν· ὥστ' εἰ περὶ πάσας ἦν τὰς κρίσεις καθάπερ ἐν ἐνίαις γε νῦν ἐστὶ τῶν πόλεων καὶ μάλιστα ταῖς εὐνομουμέναις, οὐδὲν ἂν εἶχον ὃ τι λέγουσιν.

[5] ἅπαντες γὰρ οἱ μὲν οἴονται δεῖν οὕτω τοὺς νόμους ἀγορεύειν, οἱ δὲ καὶ χρῶνται καὶ κωλύουσιν ἔξω τοῦ πράγματος λέγειν, καθάπερ καὶ ἐν Ἀρείῳ πάγῳ, ὀρθῶς τοῦτο νομίζοντες· οὐ γὰρ δεῖ τὸν δικαστὴν διαστρέφειν εἰς ὀργὴν προάγοντας ἢ φθόνον ἢ ἔλεον· ὅμοιον γὰρ κἂν εἴ τις ᾧ μέλλει χρῆσθαι κανόνι, τοῦτον ποιήσειε

¹ ω et Kassel : οὐδὲν ὡς εἰπεῖν A², al. Ross

² Kassel : πεποιήκασιν A F : πεπορίκασιν A², al. Ross

³ Ross : ἐστι Kassel

1.

[1354a] [1] Iškalbos menas (retorika) yra atliepiamasis pokalbio menui (dialektikai). Juk abu menai yra susiję su kažkokiais tokiais dalykais, su kuriais visiems būdinga tam tikru būdu susipažinti, net ir nesant jokio juos apibrėžusio mokslo. Dėl to visi žmonės tam tikru būdu susiduria su abiem. Mat visi tam tikru mastu ryžtasi ir kvosti, ir pagrįsti teiginį, ir teisintis ar kaltinti. [2] Taigi iš daugelio žmonių vieni šiuos dalykus daro neapgalvotai, kiti – remdamiesi įgudimu iš įpratimo. O kadangi įmanomos abi galimybės, aišku, kad tuos dalykus būtų galima daryti ir nuosekliai. Juk galima įžiūrėti priežastį, dėl ko pasiseka ir besiremiantiems įgudimu, ir atsitiktinai kalbantiems, o šitokią dalyką jau visi pripažintų esant meno reikalu.

[3] Taigi dabar kalbų menus sudarantieji vos vos tėra pasiekę mažą šio meno dalelę. Mat tik tikinimai yra meniškoji dalis, visa kita – priedai. O anie rašytojai nieko nekalba apie išmąstymus – tai, kas ir yra tikinimo pagrindas; tačiau jie daugiausiai rūpinasi tuo, kas nutolę nuo reikalo esmės. [4] Juk šmeižtas, gailestis, pyktis ir panašūs sielos potyriai yra ne su reikalu susiję, bet skirti teisėjui paveikti. Tad jeigu šitaip būtų su visais teismais – taip, kaip bent jau dabar yra kai kuriuose miestuose ir ypač pasižyminčiuose gerais įstatymais, – anie negebėtų ničnieko prasminga pasakyti.

[5] Mat vieni sutartinai mano, jog įstatymai turi šitaip skelbti, o kiti netgi tuo remiasi ir draudžia kalbėti tai, kas nutolę nuo reikalo – lygiai kaip ir Areopage. Ir teisingai taip galvoja – mat nedera blaškyti teisėjo, nuvedant jį į pyktį, pavydą ar gailestį, nes tai būtų tas pat, kaip jei kas nors iškreivintų liniuotę, kuria ketina naudotis. [6] Ir dar aišku, kad besiginčijančiam nepriklauso joks vaidmuo, nebent tik atskleisti dalyką – kad jis yra arba nėra ar kad įvyko arba neįvyko. O tai, ar dalykas

στρεβλόν. [6] ἔτι δὲ φανερόν ὅτι τοῦ μὲν ἀμφισβητοῦντος οὐδὲν ἔστιν ἔξω τοῦ δεῖξαι τὸ πρᾶγμα ὅτι ἔστιν ἢ οὐκ ἔστιν, ἢ γέγονεν ἢ οὐ γέγονεν· εἰ δὲ μέγα ἢ μικρόν, ἢ δίκαιον ἢ ἀδικον, ὅσα μὴ ὁ νομοθέτης διώρικεν, αὐτὸν δὴ πού τὸν δικαστὴν δεῖ γινώσκειν καὶ οὐ μανθάνειν παρὰ τῶν ἀμφισβητούντων.

[7] μάλιστα μὲν οὖν προσήκει τοὺς ὀρθῶς κειμένους νόμους, ὅσα ἐνδέχεται, πάντα διορίζειν αὐτούς, καὶ ὅτι ἐλάχιστα καταλείπειν ἐπὶ τοῖς κρίνουσι, πρῶτον μὲν ὅτι ἓνα λαβεῖν καὶ ὀλίγους ῥᾶον ἢ πολλοὺς [1354b] εὖ φρονούντας καὶ δυναμένους νομοθετεῖν καὶ δικάζειν· ἔπειθ' αἱ μὲν νομοθεσίαι ἐκ πολλοῦ χρόνου σκεψαμένων γίνονται, αἱ δὲ κρίσεις ἐξ ὑπογυίου, ὥστε χαλεπὸν ἀποδιδόναι τὸ δίκαιον καὶ τὸ συμφέρον καλῶς τοὺς κρίνοντας. τὸ δὲ πάντων μέγιστον, ὅτι ἡ μὲν τοῦ νομοθέτου κρίσις οὐ κατὰ μέρος, ἀλλὰ περὶ μελλόντων τε καὶ καθόλου ἔστιν, ὁ δ' ἐκκλησιαστὴς καὶ δικαστὴς ἤδη περὶ παρόντων καὶ ἀφωρισμένων κρίνουσιν· πρὸς οὓς καὶ τὸ φιλεῖν ἤδη καὶ τὸ μισεῖν καὶ τὸ ἴδιον συμφέρον συνήρτηται πολλάκις, ὥστε μηκέτι δύνασθαι θεωρεῖν ἱκανῶς τὸ ἀληθές, ἀλλ' ἐπισκοτεῖν τῇ κρίσει τὸ ἴδιον ἡδὺ ἢ λυπηρόν.

[8] περὶ μὲν οὖν τῶν ἄλλων, ὥσπερ λέγομεν, δεῖ ὡς ἐλάχιστων ποιεῖν κύριον τὸν κριτὴν, περὶ δὲ τοῦ γεγενῆσθαι ἢ μὴ γεγενῆσθαι, ἢ ἔσεσθαι ἢ μὴ ἔσεσθαι, ἢ εἶναι ἢ μὴ εἶναι, ἀνάγκη ἐπὶ τοῖς κριταῖς καταλείπειν· οὐ γὰρ δυνατόν ταῦτα τὸν νομοθέτην προῖδεῖν. [9] εἰ δὴ ταῦθ' οὕτως ἔχει, φανερόν ὅτι τὰ ἔξω τοῦ πράγματος τεχνολογοῦσιν ὅσοι τᾶλλα διορίζουσιν, οἷον τί δεῖ τὸ προοίμιον ἢ τὴν διήγησιν ἔχειν, καὶ τῶν ἄλλων ἕκαστον μορίων· οὐδὲν γὰρ ἐν αὐτοῖς ἄλλο πραγματεύονται πλὴν ὅπως τὸν κριτὴν ποιόν τινα ποιήσωσιν, περὶ δὲ τῶν ἐντέχνων πίστεων οὐδὲν δεικνύουσιν, τοῦτο δ' ἔστιν ὅθεν ἂν τις γένοιτο ἐνθυμηματικός. [10] διὰ γὰρ τοῦτο τῆς αὐτῆς οὔσης μεθόδου περὶ τὰ δημηγορικὰ καὶ δικανικά, καὶ καλλίου καὶ πολιτικώτερας τῆς δημηγορικῆς πραγματείας οὔσης ἢ τῆς περὶ τὰ συναλλάγματα,

svarbus, ar menkas, ar teisingas, ar neteisingas, visais atvejais, kai įstatymų leidėjas nėra apibrėžęs, tikriausiai pačiam teisėjui dera atskirti, o ne stengtis sužinoti iš besiginčijančių.

[7] Taigi labiausiai pritinka teisingai įsteigtiems įstatymams, kiek tai įmanoma, patiems viską apibrėžti ir kuo mažiausiai palikti teisiantiesiems – pirmiausia dėl to, kad lengviau pavyksta užtikti vieną ar nedaugelį nei daug žmonių, [1354b] kurie gerai protautų ir gebėtų steigti įstatymus bei spręsti bylas; be to, įstatymų leidyba gimsta iš ilgai trunkančių svarstymų, o teismų sprendimai – iš nesenos praeities, tad teisiantiesiems sunku gerai įgyvendinti teisingumą ir naudingumą. O visų svarbiausia – dėl to, kad įstatymų leidėjo sprendimas taikomas ne paskiram atvejui, bet susijęs su ateitimi ir visuotinumu, o šauktinio piliečių susirinkimo ir prisiekusiųjų teismo narys sprendžia apie esamuosius ir apibrėžtus dalykus. Į šiuos jau dažnai būna įsipynęs ir palankumas, ir nepakantumas, ir asmeninis naudingumas, dėl to jie nebegali tinkamai regėti tiesos, tačiau jų sprendimui meta šešėlį asmeninis džiugesys arba skausmas.

[8] Taigi dėl kitų klausimų, kaip ir sakome, teisėją kuo mažiausiai dera daryti atsakingą, o vertinimą dėl to, ar įvyko, ar neįvyko arba ar bus, ar nebus, arba ar yra, ar nėra, būtina palikti teisėjams, nes įstatymų leidėjui tai numatyti neįmanoma. [9] Jei šitai yra būtent taip, akivaizdu, jog visi, apibrėžiantys kitus dalykus, dėsto kaip meno dėsnius tai, kas nutolę nuo reikalo esmės: pavyzdžiui, kodėl reikia turėti įžangą arba pasakojimą ir kiekvieną iš kitų kalbos sudėtinių dalių. Juk tuose dėstymuose nesirūpina niekuo daugiau, kaip tik tuo, kad kaip nors nuteiktų teisėją, o apie meniškuosius tikinimus nieko neatskleidžia, nors būtent dėl šių kai kas gali tapti išmąstymų meistru. [10] Juk dėl šito, nors tas pats metodas sieja viešakalbius bei teisminius reikalus ir nors viešakalbė veikla yra geresnė bei valstybiškesnė už tą, kuri apima sandorių reikalus, apie aną jie nieko nekalba, o apie bylinėjimąsi teisme visi bando dėstyti pagal meno dėsnius, nes mažiau tikslinga viešakalbiais atvejais kalbėti tai, kas nutolę nuo reikalo, taip pat dėl to, kad viešakalbystė yra

περὶ μὲν ἐκείνης οὐδὲν λέγουσι, περὶ δὲ τοῦ δικάζεσθαι πάντες πειρῶνται τεχνολογεῖν, ὅτι ἥττόν ἐστι πρὸ ἔργου τὰ ἔξω τοῦ πράγματος λέγειν ἐν τοῖς δημηγορικοῖς καὶ ἥττόν ἐστι κακοῦργον ἢ δημηγορία δικολογίας, ὅτι κοινότερον. ἐνταῦθα μὲν γὰρ ὁ κριτὴς περὶ οἰκείων κρίνει, ὥστ' οὐδὲν ἄλλο δεῖ πλὴν ἀποδείξαι ὅτι οὕτως ἔχει ὥς φησιν ὁ συμβουλευών· ἐν δὲ τοῖς δικανικοῖς οὐχ ἱκανὸν τοῦτο, ἀλλὰ πρὸ ἔργου ἐστὶν ἀναλαβεῖν τὸν ἀκροατὴν· περὶ ἀλλοτρίων γὰρ ἡ κρίσις, ὥστε πρὸς τὸ αὐτῶν σκοπούμενοι καὶ πρὸς χάριν ἀκροώμενοι διδῶσι τοῖς ἀμφισβητοῦσιν, [1355a] ἀλλ' οὐ κρίνουσιν. διὸ καὶ πολλαχοῦ, ὥσπερ πρότερον εἶπον, ὁ νόμος κωλύει λέγειν ἔξω τοῦ πράγματος· ἐκεῖ δ' αὐτοὶ οἱ κριταὶ τοῦτο τηροῦσιν ἱκανῶς.

[11] ἐπεὶ δὲ φανερόν ἐστιν ὅτι ἡ μὲν ἔντεχνος μέθοδος περὶ τὰς πίστεις ἐστίν, ἡ δὲ πίστις ἀπόδειξις τις (τότε γὰρ πιστεύομεν μάλιστα ὅταν ἀποδεδείχθαι ὑπολάβωμεν), ἔστι δ' ἀπόδειξις ῥητορικὴ ἐνθύμημα, καὶ ἔστι τοῦτο ὥς εἰπεῖν ἀπλῶς κυριώτατον τῶν πίστεων, τὸ δ' ἐνθύμημα συλλογισμὸς τις (περὶ δὲ συλλογισμοῦ ὁμοίως ἅπαντος τῆς διαλεκτικῆς ἐστὶν ἰδεῖν, ἢ αὐτῆς ὅλης ἢ μέρους τινός), δηλὸν ὅτι ὁ μάλιστα τοῦτο δυνάμενος θεωρεῖν, ἐκ τίνων καὶ πῶς γίγνεται συλλογισμὸς, οὗτος καὶ ἐνθυμηματικὸς ἂν εἴη μάλιστα, προσλαβὼν περὶ ποῖα τέ ἐστι τὸ ἐνθύμημα καὶ τίνας ἔχει διαφορὰς πρὸς τοὺς λογικοὺς συλλογισμοὺς. τό τε γὰρ ἀληθές καὶ τὸ ὅμοιον τῷ ἀληθεῖ τῆς αὐτῆς ἐστὶ δυνάμεως ἰδεῖν, ἅμα δὲ καὶ οἱ ἄνθρωποι πρὸς τὸ ἀληθές πεφύκασιν ἱκανῶς καὶ τὰ πλείω τυγχάνουσι τῆς ἀληθείας· διὸ πρὸς τὰ ἔνδοξα στοχαστικῶς ἔχειν τοῦ ὁμοίως ἔχοντος καὶ πρὸς τὴν ἀλήθειάν ἐστιν. ὅτι μὲν οὖν τὰ ἔξω τοῦ πράγματος οἱ ἄλλοι τεχνολογοῦσι, καὶ διότι μᾶλλον ἀπονενεύκασιν πρὸς τὸ δικολογεῖν, φανερόν·

[12] χρήσιμος δὲ ἐστὶν ἡ ῥητορικὴ διὰ τε τὸ φύσει εἶναι κρείττω τὰ ληθῆ καὶ τὰ δίκαια τῶν ἐναντίων, ὥστε ἐὰν μὴ κατὰ τὸ προσήκον

ne toks kenksmingas dalykas kaip teisminis kalbėjimas, nes ji visuo-tinesnė. Mat šiuo atveju teisėjas sprendžia apie jam artimus reikalus, todėl nereikia nieko kita, kaip tik įrodyti, kad yra taip, kaip sako kartu svarstantysis. O teisiniuose reikaluose to nepakanka, bet tikslinga palenkti sau klausytoją; mat sprendžiama apie kitų žmonių reikalus, todėl teisėjai, besirūpinantys savo interesais ir klausantys dėl malonės, suteikia ją besiginčijantiems, [1355a] bet ne sprendžia. Dėl to daug kur, kaip anksčiau pasakiau, įstatymas draudžia kalbėti tai, kas nutolę nuo reikalo; o ten patys teisėjai šitai pakankamai prižiūri.

[11] Kadangi akivaizdu, jog meniškasis metodas susijęs su tikini-mais, o tikinimas – tam tikras įrodymas (mat labiausiai tikime tada, kai suprantame, jog yra įrodyta) ir kadangi retorinis įrodymas – tai išmąs-tymas ir dar, paprastai tariant, įrodymas yra stipriausias iš tikinimų, o išmąstymas – tam tikras apskaičiavimas (o į kiekvieną apskaičiavimą pasigilinti būdinga dialektikai – arba jai visai, arba kažkuriai jos daliai), tai aišku, jog tas, kuris geriausiai gali įžvelgti, iš kokių elementų ir kaip susidaro apskaičiavimas, labiausiai galėtų būti ir išmąstymų meistras, papildomai užčiuopęs ir tai, su kokiais dalykais išmąstymas yra susi-jęs, ir kokių turi skirtumų palyginti su loginiais apskaičiavimais. Mat pamatyti ir tai, kas teisinga, ir tai, kas panašu į tiesą, būdinga tai pačiai galiai; be to, ir žmonės iš prigimties yra iš esmės linkę į tai, kas teisinga, ir gana dažnai sėkmingai taikosi į tiesą. Dėl to taikliai pastebėti bendrai pripažįstamas nuomones būdinga tam, kurio santykis su tiesa irgi pa-našus. Taigi jau akivaizdu, kad kiti kaip meno dėsnius dėsto tai, kas nu-tolę nuo reikalo, ir kad dėl to yra labiau nukrypę į teisminį kalbėjimą.

[12] Iškalbos menas – retorika – naudingas ir dėl to, kad iš prigim-ties teisingi ir teisėti dalykai yra stipresni už savo priešingybes, tad jei teismai vyksta ne pagal deramą principą, neišvengiamai dėl savo pačių kaltės pralaimėtų, o toks dalykas vertas priekaišto; be to, kai kuriuos žmones kalbantiems nelengva įtikinti pasiremiant vien tik tiksliausiu ži-nojimu – net jei tokį turėtume. Mat mokymo sričiai priklauso žinojimu

αἱ κρίσεις γίνωνται, ἀνάγκη δι' αὐτῶν ἡττᾶσθαι, τοῦτο δ' ἐστὶν ἄξιον ἐπιτιμήσεως, ἔτι δὲ πρὸς ἐνίους οὐδ' εἰ τὴν ἀκριβεστάτην ἔχοιμεν ἐπιστήμην, ῥάδιον ἀπ' ἐκείνης πείσαι λέγοντας· διδασκαλίας γάρ ἐστιν ὁ κατὰ τὴν ἐπιστήμην λόγος, τοῦτο δὲ ἀδύνατον, ἀλλ' ἀνάγκη διὰ τῶν κοινῶν ποιεῖσθαι τὰς πίστεις καὶ τοὺς λόγους, ὥσπερ καὶ ἐν τοῖς Τοπικοῖς ἐλέγομεν περὶ τῆς πρὸς τοὺς πολλοὺς ἐντεύξεως. ἔτι δὲ τὰναντία δεῖ δύνασθαι πείθειν, καθάπερ καὶ ἐν τοῖς συλλογισμοῖς, οὐχ ὅπως ἀμφοτέρα πράττωμεν (οὐ γὰρ δεῖ τὰ φαῦλα πείθειν), ἀλλ' ἵνα μὴ λανθάνῃ πῶς ἔχει, καὶ ὅπως ἄλλου χρωμένου τοῖς λόγοις μὴ δικαίως αὐτοὶ λύειν ἔχωμεν. τῶν μὲν οὖν ἄλλων τεχνῶν οὐδεμία τὰναντία συλλογίζεται, ἡ δὲ διαλεκτικὴ καὶ ἡ ῥητορικὴ μόναι τοῦτο ποιοῦσιν· ὁμοίως γάρ εἰσιν ἀμφοτέρα τῶν ἐναντίων. τὰ μέντοι ὑποκείμενα πράγματα οὐχ ὁμοίως ἔχει, ἀλλ' αἰετὰ ληθῇ καὶ τὰ βελτίω τῇ φύσει εὐσυλλογιστότερα καὶ πιθανώτερα ὥς ἀπλῶς εἰπεῖν. πρὸς δὲ τούτοις ἄτοπον εἰ τῷ σώματι μὲν αἰσχροὺς μὴ δύνασθαι [1355b] βοηθεῖν ἑαυτῷ, λόγῳ δ' οὐκ αἰσχροὺς· ὁ μᾶλλον ἰδιὸν ἐστὶν ἀνθρώπου τῆς τοῦ σώματος χρείας. [13] εἰ δ' ὅτι μεγάλη βλάβειεν ἂν ὁ χρώμενος ἀδίκως τῇ τοιαύτῃ δυνάμει τῶν λόγων, τοῦτό γε κοινόν ἐστι κατὰ πάντων τῶν ἀγαθῶν πλὴν ἀρετῆς, καὶ μάλιστα κατὰ τῶν χρησιμωτάτων, οἷον ἰσχύος ὑγείας πλούτου στρατηγίας· τούτοις γὰρ ἂν τις ὠφελήσειεν τὰ μέγιστα χρώμενος δικαίως καὶ βλάβειεν ἀδίκως.

[14] ὅτι μὲν οὖν οὐκ ἔστιν οὐθενός τινος γένους ἀφωρισμένου ἡ ῥητορικὴ, ἀλλὰ καθάπερ ἡ διαλεκτικὴ, καὶ ὅτι χρήσιμος, φανερόν, καὶ ὅτι οὐ τὸ πείσαι ἔργον αὐτῆς, ἀλλὰ τὸ ἰδεῖν τὰ ὑπάρχοντα πιθανὰ περὶ ἕκαστον, καθάπερ καὶ ἐν ταῖς ἄλλαις τέχναις πάσαις (οὐδὲ γὰρ ἱατρικῆς τὸ ὑγιᾶ ποιῆσαι, ἀλλὰ μέχρι οὗ ἐνδέχεται, μέχρι τούτου προαγαγεῖν· ἔστιν γὰρ καὶ τοὺς ἀδυνάτους μεταλαβεῖν ὑγείας ὅμως θεραπεῦσαι καλῶς)· πρὸς δὲ τούτοις ὅτι τῆς αὐτῆς τό τε πιθανόν καὶ τὸ φαινόμενον ἰδεῖν πιθανόν, ὥσπερ καὶ ἐπὶ τῆς διαλεκτικῆς

paremtas žodis, o kai kuriems šitai – neįmanomas dalykas, bet neišvengiama reikšti tikinimus ir teiginius per bendrai žinomus argumentus, kaip ir kalbėjome „Topikoje“ apie bendravimą su minia. Ir dar, reikia gebėti įtikinėti dėl priešingų dalykų – taip, kaip ir apskaičiavimuose; ne tam, kad darytume abu darbus (mat nedera įtikinėti dėl niekingų dalykų), bet kad neliktų nepastebėta, kaip iš tiesų yra, ir kad patys mokėtume, kitam neteislingai naudojantis teiginiais, juos sugriauti. Taigi nė vienas iš kitų menų dėl priešingų dalykų neatlieka skaičiavimų – tik dialektika ir retorika tai daro. Mat abi jos vienodai syja su priešingybėmis. Tačiau pamatiniai dalykai būna nevienodos kokybės, bet teisingieji ir geresnieji dalykai pagal prigimtį visada esti geriau apskaičiuojami ir, paprastai tariant, įtikimesni. Be to, keista, jei nepajėgti [1355b] sau pačiam pagelbėti kūnu būtų gėdinga, o žodžiu – negėdinga. Ši priemonė žmogui labiau būdinga nei pasinaudoti kūnu. [13] O jeigu būtų priešingai dėl to, kad tokia žodžių galia neteislingai besinaudojantysis galėtų padaryti didelės žalos, tai būtų šitai yra bendra visoms gėrybėms, išskyrus dorybę, ir labiausiai bendra naudingiausioms iš gėrybių, tokioms kaip stiprumas, sveikata, turtas, karvedystė; mat jomis naudodamasis teisingai, tūlas labiausiai pasitarnaus, o neteislingai – labiausiai pakenks.

[14] Taigi akivaizdu, kad retorika (iškalbos menas) nepriklauso jokiam tokiam apibrėžtam meno tipui, bet – kad yra naudinga, kaip ir dialektika (pokalbio menas), ir kad jos paskirtis – ne įtikinti, bet pamatyti su kiekvienu atveju susijusias prieinamas įtikinimo priemonės; taip pat ir su visomis kitomis meistrystėmis: mat ir gydymo meno darbas nėra visa kam suteikti sveikatos, bet pastūmėti tiek, kiek priimtina; mat vis dėlto galima gražiai paslaugyti tuos, kurie nepajėgūs įgyti sveikatos. Be to, akivaizdu, jog tai pačiai meistrystei priklauso pamatyti ir tai, kas įtikinama, ir tai, kas tariamai įtikinama, lygiai taip, kaip ir dialektikos atveju – pamatyti ir apskaičiavimą, ir tariamą apskaičiavimą. Juk sofistika priklauso ne nuo gabumo, bet nuo pasirinkimo; tik šičia vienas bus oratorius pagal išmanymą, kitas – pagal pasirinkimą, o ten – sofistas

συλλογισμόν τε καὶ φαινόμενον συλλογισμόν· ἡ γὰρ σοφιστικὴ οὐκ ἐν τῇ δυνάμει ἀλλ' ἐν τῇ προαιρέσει· πλὴν ἐνταῦθα μὲν ἔσται ὁ μὲν κατὰ τὴν ἐπιστήμην ὁ δὲ κατὰ τὴν προαίρεσιν ῥήτωρ, ἐκεῖ δὲ σοφιστὴς μὲν κατὰ τὴν προαίρεσιν, διαλεκτικὸς δὲ οὐ κατὰ τὴν προαίρεσιν ἀλλὰ κατὰ τὴν δύναμιν.

[15] περὶ δὲ αὐτῆς ἤδη τῆς μεθόδου πειρώμεθα λέγειν, πῶς τε καὶ ἐκ τίνων δυνησόμεθα τυγχάνειν τῶν προκειμένων. πάλιν οὖν οἷον ἐξ ὑπαρχῆς ὀρισάμενοι αὐτὴν τίς ἐστι, λέγωμεν τὰ λοιπά.

2.

[1] Ἐστω δὴ ἡ ῥητορικὴ δύναμις περὶ ἕκαστον τοῦ θεωρῆσαι τὸ ἐνδεχόμενον πιθανόν. τοῦτο γὰρ οὐδεμιᾶς ἐτέρας ἐστὶ τέχνης ἔργον· τῶν γὰρ ἄλλων ἐκάστη περὶ τὸ αὐτῇ ὑποκείμενόν ἐστιν διδασκαλικὴ καὶ πειστικὴ, οἷον ἰατρικὴ περὶ ὑγιεινῶν καὶ νοσερῶν, καὶ γεωμετρία περὶ τὰ συμβεβηκότα πάθῃ τοῖς μεγέθεσι, καὶ ἀριθμητικὴ περὶ ἀριθμῶν, ὁμοίως δὲ καὶ αἱ λοιπαὶ τῶν τεχνῶν καὶ ἐπιστημῶν· ἡ δὲ ῥητορικὴ περὶ τοῦ δοθέντος ὡς εἰπεῖν δοκεῖ δύνασθαι θεωρεῖν τὸ πιθανόν, διὸ καὶ φαμεν αὐτὴν οὐ περὶ τι γένος ἴδιον ἀφωρισμένον ἔχειν τὸ τεχνικόν.

[2] τῶν δὲ πίστεων αἱ μὲν ἄτεχνοί εἰσιν αἱ δ' ἔντεχνοι. ἄτεχνα δὲ λέγω ὅσα μὴ δι' ἡμῶν πεπόρισται ἀλλὰ προϋπῆρχεν, οἷον μάρτυρες, βάσανοι, συγγραφαὶ καὶ ὅσα τοιαῦτα, ἔντεχνα δὲ ὅσα διὰ τῆς μεθόδου καὶ δι' ἡμῶν κατασκευασθῆναι δυνατόν, ὥστε δεῖ τούτων τοῖς μὲν [1356a] χρῆσασθαι, τὰ δὲ εὐρεῖν.

[3] τῶν δὲ διὰ τοῦ λόγου ποριζόμενων πίστεων τρία εἶδη ἔστιν· αἱ μὲν γὰρ εἰσιν ἐν τῷ ἡθελῆναι τοῦ λέγοντος, αἱ δὲ ἐν τῷ τὸν ἀκροατὴν διαθεῖναι πως, αἱ δὲ ἐν αὐτῷ τῷ λόγῳ, διὰ τοῦ δεικνύναι ἢ φαίνεσθαι δεικνύναι.

[4] διὰ μὲν οὖν τοῦ ἡθους, ὅταν οὕτω λεχθῇ ὁ λόγος ὥστε ἀξιόπιστον ποιῆσαι τὸν λέγοντα· τοῖς γὰρ ἐπεικέσι πιστεύομεν

pagal pasirinkimą, o pokalbio meistras (dialektikas) ne pagal pasirinkimą, bet pagal gabumą.

[15] Jau mėginkime kalbėti apie patį metodą – ir kaip, ir kuo remdamesi galėsime pasiekti išsikeltų tikslų. Taigi vėl, lyg iš pat pradžios apibrėžę retoriką, kas ji yra, kalbėkime apie likusius dalykus.

2.

[1] Tebūnie tad retorika gabumas kiekviena proga apsvarstyti galimą įtikinimo priemonę. Mat šitai nėra jokio kito meno paskirtis. Juk iš kitų menų kiekvienas yra jo pagrindą sudarančio dalyko atžvilgiu pamokantis ir įtikinantis, pavyzdžiui, gydymo menas – pamokantis apie tai, kas sveika ir kas liguista, geometrija – apie dydžiams tekusias ypatybes, skaičiavimo menas – apie skaičius, panašiai ir su likusiais menais bei mokslais. O retorika, atrodo, gali svarstyti įtikimumą, taip sakant, susijusį su tuo, kas duota, dėl to ir sakome ją turint meistriškumo, neapriboto kažkokios savitos rūšies dalykais.

[2] Iš tikinimų vieni yra nemeniškieji, kiti – meniškieji. Nemeniškais vadinu visus dalykus, kurie yra pateikti ne mūsų dėka, bet nuo pradžios egzistavo, pavyzdžiui, liudininkai, prisipažinimai per kankinimus, raštiškos sutartys ir visa, kas į tai panašu; o meniškais – kiek tik įmanoma parengti remiantis metodu ir mūsų dėka; todėl pirmaisiais jų dera pasinaudoti, [1356a] o pastaruosius – išrasti.

[3] Per kalbą pateikiami tikinimai yra trijų pavidalų. Mat vieni priklauso nuo kalbančiojo būdo, kiti – nuo tam tikro klausytojo nusiteikimo, tretį – nuo pačios kalbos, pasitelkiant rodymą arba tai, kas atrodo kaip rodymas.

[4] Taigi tikinimas per kalbėtojo būdą – kai kalba pasakoma taip, kad ji kalbėtoją padaro vertą tikėti. Juk padoriais žmonėmis tikime labiau ir greičiau: paprastai taip būna dėl visko, o ten, kur nėra tikslumo, bet esama abejonės, – net visiškai užtikrintai. Tačiau dera, kad ir šitai išeitų per kalbą, o ne per anksčiau susidarytą nuomonę, jog kalbėtojas

μᾶλλον καὶ θάπτον, περὶ πάντων μὲν ἀπλῶς, ἐν οἷς δὲ τὸ ἀκριβὲς μὴ ἔστιν ἀλλὰ τὸ ἀμφιδοξεῖν, καὶ παντελῶς. δεῖ δὲ καὶ τοῦτο συμβαίνειν διὰ τοῦ λόγου, ἀλλὰ μὴ διὰ τοῦ προδεδοξάσθαι ποιόν τινα εἶναι τὸν λέγοντα· οὐ γάρ, ὥσπερ ἔνιοι τῶν τεχνολογούντων τιθέασιν,¹ ἐν τῇ τέχνῃ καὶ τὴν ἐπιείκειαν τοῦ λέγοντος, ὥς οὐδὲν συμβαλλομένην πρὸς τὸ πιθανόν, ἀλλὰ σχεδὸν ὥς εἰπεῖν κυριωτάτην ἔχει πίστιν τὸ ἥθος.

[5] διὰ δὲ τῶν ἀκροατῶν, ὅταν εἰς πάθος ὑπὸ τοῦ λόγου προαχθῶσιν· οὐ γὰρ ὁμοίως ἀποδίδομεν τὰς κρίσεις λυπούμενοι καὶ χαίροντες ἢ φιλοῦντες καὶ μισοῦντες· πρὸς δὲ καὶ μόνον πειρᾶσθαι φαμεν πραγματεύεσθαι τοὺς νῦν τεχνολογοῦντας. περὶ μὲν οὖν τούτων δηλωθήσεται καθ' ἕκαστον, ὅταν περὶ τῶν παθῶν λέγωμεν· [6] διὰ δὲ τοῦ λόγου² πιστεύουσιν, ὅταν ἀληθὲς ἢ φαινόμενον δεῖξωμεν ἐκ τῶν περὶ ἕκαστα πιθανῶν.

[7] ἐπεὶ δ' αἱ πίστεις διὰ τούτων εἰσὶ, φανερόν ὅτι ταύτας ἔστι λαβεῖν τοῦ συλλογίσασθαι δυναμένου καὶ τοῦ θεωρῆσαι περὶ τὰ ἥθη καὶ περὶ τὰς ἀρετὰς καὶ τρίτον [τοῦ] περὶ τὰ πάθη, τί τε ἕκαστόν ἐστιν τῶν παθῶν καὶ ποῖόν τι, καὶ ἐκ τίνων ἐγγίγνεται καὶ πῶς, ὥστε συμβαίνει τὴν ῥητορικὴν οἷον παραφύες τι τῆς διαλεκτικῆς εἶναι καὶ τῆς περὶ τὰ ἥθη πραγματείας, ἣν δίκαιόν ἐστι προσαγορεύειν πολιτικὴν. διὸ καὶ ὑποδύεται ὑπὸ τὸ σχῆμα τὸ τῆς πολιτικῆς ἢ ῥητορικῆς καὶ οἱ ἀντιποιοῦμενοι ταύτης τὰ μὲν δι' ἀπαιδευσίαν, τὰ δὲ δι' ἀλαζονείαν, τὰ δὲ καὶ δι'³ ἄλλας αἰτίας ἀνθρωπικὰς· ἔστι γὰρ μόριόν τι τῆς διαλεκτικῆς καὶ ὁμοίωμα⁴, καθάπερ καὶ ἀρχόμενοι εἵπομεν· περὶ οὐδενὸς γὰρ ὠρισμένου οὐδετέρου αὐτῶν ἐστιν ἐπιστήμη, πῶς ἔχει, ἀλλὰ δυνάμεις τινὲς τοῦ πορίσαι λόγους. περὶ μὲν οὖν τῆς δυνάμεως αὐτῶν, καὶ πῶς ἔχουσι πρὸς ἀλλήλας, εἴρηται σχεδὸν ἱκανῶς.

¹ ω et Kassel : {οὐ} τίθεμεν Ross

² τοῦ λόγου] Ross : τὸν λόγον A : τῶν λόγων β et Kassel

³ τὰ δὲ καὶ δι'] Ross, cf. β : καὶ A et Kassel

⁴ Ross et F : ὁμοία A, al. et Kassel

esąs toks ar anoks; mat kitaip nei kai kurie iš menų mokytojų, mes nepriskiriame meniškumui ir kalbėtojo padarumo kaip niekuo nepri-sidedančio prie įtikinamumo; priešingai, turbūt, taip sakant, viršiausiu tikinimu pasižymi žmogaus būdas.

[5] O tikinimas per klausytojus – toks atvejis, kai jie kalbos pastūmėjami į jausminį potyrį; mat nevienodai pateikiame vertinimus liūdėdami ir džiaugdamiesi arba mylėdami ir nekęsdami. Būtent tuo ir tik tuo, kaip sakome, siekia užsiimti dabartiniai menų mokytojai. Taigi apie šiuos dalykus, imant kiekvieną atskirai, bus aiškinama tada, kai kalbėsime apie jausminius potyrius; [6] o per kalbą žmonės patiki tada, kai mes iš kiekvienam atvejui skirtų įtikinamų argumentų parodome teisingą arba atrodantį kaip teisingą.

[7] Kadangi tikinimai pasireiškia šiomis priemonėmis, akivaizdu, jog juos paprastai įvaldo tas, kuris geba logiškai apskaičiuoti, pasvarstyti apie būdo savybes ir dorybes, ir, trečia, – apie potyrius – ir kas kiekvienas iš potyrių yra, ir kokiomis savybėmis pasižymi, iš ko ir kaip atsiranda. Todėl išeina, kad retorika – tai lyg kokia dialektikos ir kruopštaus būdo savybių tyrimo, kurį teisinga praminti politika, atšaka. Dėl to retorika ir velkasi politikos drabužį, kaip ir tie, kurie jos siekia, iš dalies dėl neišprusimo, iš dalies dėl pagyrūniškumo, iš dalies ir dėl kitokios žmogiškos priežasties. Juk retorika yra tam tikra dalelė dialektikos ir, kaip jau sakėme pradžioje, jos atspindys. Mat nei viena, nei kita iš jų nėra žinojimas apie turinį, susijęs su kuo nors apibrėžtu, bet abi – tam tikros gąlios pateikti teiginius. Taigi apie jų galią ir kaip jos viena su kita susijusios, turbūt jau pakankamai pasakyta.

[8] Iš per parodymą arba tariamą parodymą pasireiškiančių tikinimų, kaip jau ir dialektiniuose svarstymuose [1356b] viena priemonė yra įvestis, kita – apskaičiavimas, dar viena – tariamas apskaičiavimas, taip panašiai ir čia: mat pavyzdys yra įvestis, išmąstymas – apskaičiavimas, tariamas išmąstymas – tariamas apskaičiavimas. Išmąstymu vadinu retorinį apskaičiavimą, pavyzdžiu – retorinę įvestį, o visi įtikinėja remdamiesi rodymu – sakydami arba pavyzdžius, arba išmąstymus, o be jų –

[8] τῶν δὲ διὰ τοῦ δεικνύναι ἢ φαίνεσθαι δεικνύναι, καθάπερ καὶ ἐν τοῖς [1356b] διαλεκτικοῖς τὸ μὲν ἐπαγωγή ἐστίν, τὸ δὲ συλλογισμός, τὸ δὲ φαινόμενος συλλογισμός, καὶ ἐνταῦθα ὁμοίως· ἔστι γὰρ τὸ μὲν παράδειγμα ἐπαγωγή, τὸ δ' ἐνθύμημα συλλογισμός, τὸ δὲ φαινόμενον ἐνθύμημα¹ φαινόμενος συλλογισμός. καλῶ δ'² ἐνθύμημα μὲν ῥητορικὸν συλλογισμόν, παράδειγμα δὲ ἐπαγωγὴν ῥητορικὴν. πάντες δὲ τὰς πίστεις ποιοῦνται διὰ τοῦ δεικνύναι ἢ παραδείγματα λέγοντες ἢ ἐνθυμήματα, καὶ παρὰ ταῦτα οὐδέν· ὥστ' εἴπερ καὶ ὅλως ἀνάγκη ἢ³ συλλογιζόμενον ἢ ἐπάγοντα δεικνύναι ὅτι οὖν [ἢ ὄντιν οὖν] (δῆλον δ' ἡμῖν τοῦτο ἐκ τῶν Ἀναλυτικῶν), ἀναγκαῖον ἐκάτερον αὐτῶν ἐκατέρῳ τούτων τὸ αὐτὸ εἶναι. [9] τίς δ' ἐστὶ διαφορὰ παραδείγματος καὶ ἐνθυμήματος, φανερόν ἐκ τῶν Τοπικῶν (ἐκεῖ γὰρ περὶ συλλογισμοῦ καὶ ἐπαγωγῆς εἴρηται πρότερον), ὅτι τὸ μὲν ἐπὶ πολλῶν καὶ ὁμοίων δείκνυσθαι ὅτι οὕτως ἔχει ἐκεῖ μὲν ἐπαγωγή ἐστίν, ἐνταῦθα δὲ παράδειγμα, τὸ δὲ τινῶν ὄντων ἕτερόν τι διὰ ταῦτα⁴ συμβαίνειν παρὰ ταῦτα τῷ ταῦτα εἶναι ἢ καθόλου ἢ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ, ἐκεῖ μὲν συλλογισμός, ἐνταῦθα δὲ ἐνθύμημα καλεῖται.

[10] φανερόν δὲ καὶ ὅτι ἐκάτερον ἔχει ἀγαθὸν τὸ εἶδος τῆς ῥητορείας· καθάπερ γὰρ καὶ ἐν τοῖς μεθοδικοῖς εἴρηται, καὶ ἐν τούτοις ὁμοίως ἔχει· εἰσὶ γὰρ αἱ μὲν παραδειγματώδεις ῥητορεῖαι, αἱ δὲ ἐνθυμηματικάι, καὶ ῥήτορες ὁμοίως, οἱ μὲν παραδειγματώδεις, οἱ δὲ ἐνθυμηματικοί. πιθανοὶ μὲν οὖν οὐχ ἦττον οἱ λόγοι οἱ διὰ τῶν παραδειγμάτων, θορυβοῦνται δὲ μᾶλλον οἱ ἐνθυμηματικοί· [11] τὴν δ' αἰτίαν [αὐτῶν]⁵, καὶ πῶς ἐκατέρῳ χρηστέον, ἐροῦμεν ὕστερον· νῦν δὲ περὶ αὐτῶν τούτων⁶ μᾶλλον διορίσωμεν καθαρῶς.

ἐπεὶ γὰρ τὸ πιθανὸν τινὶ πιθανόν ἐστι, καὶ τὸ μὲν εὐθὺς ὑπάρχει δι' αὐτὸ πιθανὸν καὶ πιστόν, τὸ δὲ τῷ δείκνυσθαι δοκεῖν διὰ

¹ om. Kassel

² ω et Ross : γὰρ Dion. Hal. et Kassel

³ E Ross et Kassel : om. ω

⁴ secl. Kassel

⁵ secl. Ross et Kassel (fort. post Muretum)

⁶ τούτων] β, al., Ross : om. A et Kassel

daugiau nieko. Tad jeigu jau apskritai yra būtinybė ar apskaičiavimą, ar įvesti darančiam ką nors parodyti (o mums šitai aišku iš „Analitikos“), neišvengiama, jog kiekvienas iš vieno dviejų būtų tapatus kiekvienam iš kitų dviejų. [9] Koks skirtumas tarp pavyzdžio ir išmąstymo, akivaizdu iš „Topikos“ (mat ten pirmiau papasakota apie apskaičiavimą ir įvestį): kadangi pasirodymas pagal gausius ir panašius atvejus, jog kažkas yra būtent taip, ten yra įvestis, o čia – pavyzdys, o tai, kad koks nors antras dalykas, kokiems nors dalykams tikrai esant, dėl jų išeina kitoks nei šitie, remiantis tuo, kad šie tikrai yra arba visuotinai, arba dažnai, ten vadinama apskaičiavimu, o čia – išmąstymu.

[10] Akivaizdu ir tai, kad tiek vienas, tiek kitas oratoriaus kalbos pavidalas turi savo privalumą. Mat kaip jau pasakyta „Metodikoje“, panašiai yra ir su šiais atvejais: juk vienos oratorių kalbos pasižymi pavyzdžiais, kitos – išmąstymais, panašiai ir oratoriai: vieni yra pasižymintys pavyzdžiais, kiti – išmąstymais. Tad ne mažiau įtikinamos būna per pavyzdžius reiškiamos kalbos, bet su triukšmingesniu pritairimu priimamos tos, kurios pasižymi išmąstymais. [11] To priežastį ir būdą, kaip reikia naudotis kiekviena kalba, pasakysime vėliau. O dabar tiksliau apibrėžkime pačius šituos dalykus.

Mat kadangi tai, kas įtikinama, yra įtikinama kam nors ir kadangi vienas dalykas iš karto pats iš savo pagrindų būna įtikinamas ir patikimas, o kitas – dėl to, kad toks atrodo dėl šitokio pobūdžio argumentų, ir kadangi joks menas netyrinėja kiekvieno pavienio atvejo, pavyzdžiui, gydymo menas tiria ne tai, kas sveika Sokratui arba Kalijui, bet tai, kas sveika tokiam žmogui arba tokiems žmonėms (mat pastarasis atvejis yra susijęs su meistriškumu, o kiekvienas pavienis atvejis – neribotas ir nepažinus), tai ir retorika svarstys ne paskirą pripažinimo vertą dalyką – pavyzdžiui, ką vertina Sokratas arba Hipijas, – bet stebės štai tokiems žmonėms pripažinimo vertą dalyką; taip yra ir su dialektika. Nes ir ji apskaičiavimą daro ne iš to, kas pakliuvo (mat kai kas ir nusipaisantiems vaidenasi), bet dialektika tai daro iš to, kas reikalauja racionalaus dėstymo, o retorika – [1357a] iš to, ką jau įprasta svarstyti.

τοιούτων, οὐδεμία δὲ τέχνη σκοπεῖ τὸ καθ' ἕκαστον, οἷον ἡ ἰατρικὴ, τί Σωκράτει τὸ ὑγιεινὸν ἐστὶν ἢ Καλλίᾳ, ἀλλὰ τί τῷ τοιῷδε ἢ τοῖς τοιοῖσδε (τοῦτο γὰρ ἔντεχνον, τὸ δὲ καθ' ἕκαστον ἄπειρον καὶ οὐκ ἐπιστητόν), οὐδὲ ἡ ῥητορικὴ τὸ καθ' ἕκαστον ἔνδοξον θεωρήσει, οἷον Σωκράτει ἢ Ἰππία, ἀλλὰ τὸ τοιοισδί¹, καθάπερ καὶ ἡ διαλεκτικὴ. καὶ γὰρ ἐκείνη συλλογίζεται οὐκ ἐξ ὧν ἔτυχεν (φαίνεται γὰρ ἅττα καὶ τοῖς παραληροῦσιν), ἀλλ' ἐκείνη μὲν ἐκ τῶν λόγου δεομένων², ἡ δὲ ῥητορικὴ ἐκ [1357a] τῶν ἤδη βουλευέσθαι εἰωθότων³.

[12] ἔστι δὲ τὸ ἔργον αὐτῆς περὶ τε τοιούτων περὶ ὧν βουλευόμεθα καὶ τέχνας μὴ ἔχομεν, καὶ ἐν τοῖς τοιούτοις ἀκροαταῖς οἱ οὐ δύνανται διὰ πολλῶν συνορᾶν οὐδὲ λογίζεσθαι πόρρωθεν. βουλευόμεθα δὲ περὶ τῶν φαινομένων ἐνδέχεσθαι ἀμφοτέρως ἔχειν· περὶ γὰρ τῶν ἀδυνάτων ἄλλως ἢ γενέσθαι ἢ ἔσεσθαι ἢ ἔχειν οὐδεὶς βουλευέται οὕτως ὑπολαμβάνων· οὐδὲν γὰρ πλεόν. [13] ἐνδέχεται δὲ συλλογίζεσθαι καὶ συνάγειν τὰ μὲν ἐκ συλλελογισμένων πρότερον, τὰ δ' ἐξ ἀσυλλογίστων μὲν, δεομένων δὲ συλλογισμοῦ διὰ τὸ μὴ εἶναι ἔνδοξα, ἀνάγκη δὲ τούτων τὸ μὲν μὴ εἶναι εὐεπακολούθητον διὰ τὸ μῆκος (ὁ γὰρ κριτὴς ὑπόκειται εἶναι ἀπλοῦς), τὰ δὲ μὴ πιθανὰ διὰ τὸ μὴ ἐξ ὁμολογουμένων εἶναι μηδ' ἐνδόξων, ὥστ' ἀναγκαῖον τό τε ἐνθύμημα εἶναι καὶ τὸ παράδειγμα περὶ τε τῶν ἐνδεχομένων ὡς τὰ πολλὰ ἔχειν ἄλλως, τὸ μὲν παράδειγμα ἐπαγωγὴν, τὸ δ' ἐνθύμημα συλλογισμόν, καὶ ἐξ ὀλίγων τε καὶ πολλάκις ἐλαττόνων ἢ ἐξ ὧν ὁ πρῶτος συλλογισμός· ἐὰν γὰρ ἦ τι τούτων γνῶριμον, οὐδὲ⁴ δεῖ λέγειν· αὐτὸς γὰρ τοῦτο προστίθῃσιν ὁ ἀκροατής, οἷον ὅτι Δωριεὺς στεφανίτην ἀγῶνα νενίκηκεν· ἱκανὸν γὰρ εἰπεῖν ὅτι Ὀλύμπια νενίκηκεν, τὸ δ' ὅτι στεφανίτης τὰ Ὀλύμπια οὐδὲ δεῖ προσθεῖναι· γινώσκουσι γὰρ πάντες.

¹ Ross : τοιοῖσδε Kassel

² ω et Ross : δεομένοις Kassel (fort. post Maier)

³ ω et Ross : εἰωθόσιν Kassel (fort. post Maier)

⁴ Ross : οὐδὲν Kassel (cf. eius app. crit.)

[12] Retorikos paskirtis syja ir su tokiais dalykais, apie kuriuos svarstome, bet jiems neturime meno taisyklių, ir susitelkia į tokius klausytojus, kurie negali visko aprėpti dėl argumentų gausos nei atlikti skaičiavimų iš tolo. O mes svarstome apie dalykus, kurie atrodo gali būti dvejoji; juk dėl neįmanomų dalykų niekas, šitaip juos suvokdamas, nesvarsto, kad jie arba kitaip įvyko, arba kitaip vyks, arba kitaip klostosi; juk daugiau nėra jokios kitos galimybės. [13] Įmanoma daryti apskaičiavimus ir vienas išvadas išvesti iš pirmiau padarytų apskaičiavimų, kitas išvadas – iš neapskaičiuojamų teiginių, bet apskaičiavimo reikalaujančių dėl to, kad jos nėra visuotinai vertinamos; bet šitas išvadas neišvengiamai sunku dėmesingai susekti dėl jų ilgumo (mat pagal pirminę prielaidą teisėjas būna paprastas), o tokių išvadų neįtikimumas atsiranda dėl to, kad jos plaukia ne iš bendrai sutariamų ir ne iš visuotinai vertinamų, tad neišvengiamai ir išmąstymas, ir pavyzdys būna ne tik susiję su dalykais, galinčiais dažnu atveju būti kitokiais, pavyzdžiui virsti įvestimi, išmąstymas – apskaičiavimu, – bet ir atsirasti iš negausių bei dažnai iš mažesnio kiekio prielaidų nei tos, iš kurių daromas pirmutinis apskaičiavimas. Mat jei kuri nors prielaidų yra žinoma, tai nereikia ir jos sakyti; juk pats klausytojas ją prideda; pavyzdžiui, nereikia sakyti, kad Doriėjas yra laimėjęs kovą dėl vainiko, nes užtenka pasakyti, kad yra nugalėjęs Olimpinėse žaidynėse, o tai, kad Olimpinės žaidynės – tai kova dėl vainiko, nebereikia pridėti, mat visi tai žino.

[14] Kadangi nedaug yra būtinai teisingų prielaidų, iš kurių sudaromi retoriniai apskaičiavimai (mat dauguma dalykų, dėl kurių vyksta teismai ir nagrinėjimai, gali būti ir kitokie; juk žmonės svarsto ir nagrinėja tai, su kuo susiduria dirbdami, o visi darbai esti šitokios rūšies, ir nė vieno jų nesama, taip sakant, iš būtinybės; o dažnu atveju nutinkančius ir galimus dalykus neišvengiama apskaičiavimu išvesti iš kitų panašių dalykų, o būtinuosius – iš būtinųjų; mums ir šitai aišku iš „Analitikos“), akivaizdu, kad prielaidos, iš kurių sakomi išmąstymai, vienos bus būtiniosios, o daugiausia jų – tik dažnu atveju teisingos,

[14] ἐπεὶ δ' ἐστὶν ὀλίγα μὲν τῶν ἀναγκαίων ἐξ ὧν οἱ ῥητορικοὶ συλλογισμοὶ εἰσι (τὰ γὰρ πολλὰ, περὶ ὧν αἱ κρίσεις καὶ αἱ σκέψεις, ἐνδέχεται καὶ ἄλλως ἔχειν· περὶ ὧν μὲν γὰρ πράττουσι, βουλευόμενοι καὶ σκοποῦσι, τὰ δὲ πραττόμενα πάντα τοιοῦτου γένους ἐστί, καὶ οὐδὲν ὡς ἔπος εἰπεῖν ἐξ ἀνάγκης τούτων, τὰ δ' ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ συμβαίνοντα καὶ ἐνδεχόμενα ἐκ τοιούτων ἀνάγκη ἑτέρων συλλογίσσασθαι, τὰ δ' ἀναγκαῖα ἐξ ἀναγκαίων· δηλὸν δ' ἡμῖν καὶ τοῦτο ἐκ τῶν Ἀναλυτικῶν), φανερόν ὅτι, ἐξ ὧν τὰ ἐνθυμήματα λέγεται, τὰ μὲν ἀναγκαῖα ἔσται, τὰ δὲ πλεῖστα ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ, τὰ δ' ἐνθυμήματα ἐξ εἰκότων καὶ ἐκ σημείων, ὥστε ἀνάγκη τούτων ἑκάτερον ἑκατέρῳ ταῦτο εἶναι. [15] τὸ μὲν γὰρ εἰκὸς ἐστὶ τὸ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ γινόμενον, οὐχ ἁπλῶς δὲ, καθάπερ ὀρίζονται τινες, ἀλλὰ τὸ περὶ τὰ ἐνδεχόμενα ἄλλως ἔχειν, οὕτως ἔχον πρὸς ἐκεῖνο πρὸς εἰκὸς¹ [1357b] ὡς τὸ καθόλου πρὸς τὸ κατὰ μέρος. [16] τῶν δὲ σημείων τὸ μὲν οὕτως ἔχει ὡς τῶν καθ' ἕκαστόν τι πρὸς τὸ καθόλου, τὸ δὲ ὡς τῶν καθόλου τι πρὸς τὸ κατὰ μέρος. τούτων δὲ τὸ μὲν ἀναγκαῖον τεκμήριον, τὸ δὲ μὴ ἀναγκαῖον ἀνώνυμόν ἐστὶ κατὰ τὴν διαφορὰν.

[17] ἀναγκαῖα μὲν οὖν λέγω, ἐξ ὧν γίγνεται συλλογισμός· διὸ καὶ τεκμήριον τὸ τοιοῦτον τῶν σημείων ἐστίν· ὅταν γὰρ μὴ ἐνδέχασθαι οἴωνται λῦσαι τὸ λεχθέν, τότε φέρειν οἴονται τεκμήριον ὡς δεδειγμένον καὶ πεπερασμένον· τὸ γὰρ τέκμαρ καὶ πέρας ταῦτόν ἐστι κατὰ τὴν ἀρχαίαν γλῶτταν.

[18] ἔστι δὲ τῶν σημείων τὸ μὲν ὡς τὸ καθ' ἕκαστον πρὸς τὸ καθόλου ὧδε, οἷον εἴ τις εἴπειεν σημεῖον εἶναι ὅτι οἱ σοφοὶ δίκαιοι, Σωκράτης γὰρ σοφὸς ἦν καὶ δίκαιος. τοῦτο μὲν οὖν σημεῖον, λυτὸν δέ, καὶ ἀληθὲς ἢ τὸ εἰρημένον (ἀσυλλόγιστον γὰρ), τὸ δέ, οἷον εἴ τις εἴπειεν σημεῖον ὅτι νοσεῖ, πυρέττει γάρ, ἢ τέτοκεν, ὅτι γάλα ἔχει, ἀναγκαῖον. ὅπερ τῶν σημείων τεκμήριον μόνον ἐστίν· μόνον γάρ, ἂν ἀληθὲς ἢ, ἀλυτόν ἐστιν. τὸ δὲ ὡς τὸ καθόλου πρὸς τὸ κατὰ μέρος ἔχον,

¹ πρὸς εἰκὸς] Ross : πρὸς ὃ εἰκὸς Kassel (sine comm.)

o patys išmąstymai atsiranda iš tikimybių ir ženklų, todėl būtinai kiekvienas iš šitų dviejų sutampa su kiekviena iš anų. [15] Juk tikimybė yra dažnu atveju vykstantis dalykas, tačiau vykstantis ne paprastai, kaip kai kas apibrėžia, bet kaip dalykas, susijęs su dalykais, kurie gali būti kito- kie, ir būnas tokiam santykiu su anuo dalyku pagal [1357b] tikimybę taip, kaip visuotinos aprėpties dalykas – su dalinės aprėpties dalyku. [16] O iš ženklų vienas yra tokiam santykiu kaip kas nors iš pavienių dalykų – visuotinio dalyko atžvilgiu, kitas – kaip kas nors iš visuotinių dalykų – dalinės aprėpties dalyko atžvilgiu. Iš šitų būtinasis ženklas yra akivaizdus požymis, o nebūtinasis ženklas skirtumo atžvilgiu yra bevardis.

[17] Taigi būtinaisiais ženklais vadinu tuos, iš kurių sukuriamas apskaičiavimas. Dėl to ir akivaizdus požymis yra šitoks iš ženklų. Mat kai žmonės mano, jog nėra galimybės sugriauti pasakytą teiginį, tada jie mano, kad jie pateikia akivaizdų požymį kaip atskleistą ir užbaigtą dalyką. Juk pagal senąją šneką *tekmar* ir *peras* reiškia tą patį.

[18] Iš ženklų tas, kuris pasižymi santykiu kaip pavienio dalyko su visuotiniu, yra toks kaip šiame pavyzdyje: antai, jei kas nors pasakytų, kad ženklas yra tai, jog išminčiai yra teisingi, nes Sokratas buvo išmin- tingas ir teisingas. Taigi tai yra ženklas, bet sugriaunamas, net jei pasa- kytasis teiginys teisingas (mat neapskaičiuojamas), o, pavyzdžiui, toks ženklas, kaip kad kas nors pasakytų, jog serga, nes karščiuoja, arba kad pagimdė, nes turi pieno, – būtinasis. Toks iš ženklų būna tik akivaizdu- sis požymis. Mat jis vienintelis nesugriaunamas – jei tik yra teisingas. O, pavyzdžiui, ženklas, pasižymintis tokiu santykiu, koks sieja visuotinį dalyką su dalinės aprėpties dalyku, yra toks: jei kas nors pasakytų, jog tankus kvėpavimas yra karščiavimo ženklas. Sugriaunamas ir šis, net jei teisingas, mat dūsuoti gali ir nekarščiuojantis žmogus. Taigi kas yra tiki- mybė, kas – ženklas ir akivaizdusis požymis ir kuo skiriasi, jau pasakysiu ir dabar, o apie šiuos dalykus ir dėl kokios priežasties vieni būna neap- skaičiuojami, kiti – apskaičiuoti, akivaizdžiau apibrėžta „Analitikoje“.

οἷον εἴ τις εἴπειεν, ὅτι πυρέττει σημεῖον εἶναι, πυκνὸν γὰρ ἀναπνεῖ. λυτὸν δὲ καὶ τοῦτο, κἂν ἀληθὲς ᾦ· ἐνδέχεται γὰρ καὶ μὴ πυρέττοντα πνευστιᾶν. τί μὲν οὖν εἰκός ἐστι καὶ τί σημεῖον καὶ τεκμήριον, καὶ τί διαφέρουσιν, εἴρηται μὲν καὶ νῦν, μᾶλλον δὲ φανερώς καὶ περὶ τούτων, καὶ διὰ τίν' αἰτίαν τὰ μὲν ἀσυλλόγιστα ἐστι, τὰ δὲ συλλελογισμένα, ἐν τοῖς Ἀναλυτικοῖς διώριστα περὶ αὐτῶν.

[19] παράδειγμα δὲ ὅτι μὲν ἐστὶν ἐπαγωγή καὶ περὶ ποῖα ἐπαγωγή, εἴρηται· ἔστι δὲ οὔτε ὡς μέρος πρὸς ὅλον οὐθ' ὡς ὅλον πρὸς μέρος οὐθ' ὡς ὅλον πρὸς ὅλον, ἀλλ' ὡς μέρος πρὸς μέρος, ὅμοιον πρὸς ὅμοιον—ὅταν ἄμφω μὲν ᾦ ὑπὸ τὸ αὐτὸ γένος, γνωριμώτερον δὲ θάτερον ᾦ θατέρου, παράδειγμά ἐστιν· οἷον ὅτι ἐπεβούλευε¹ τυραννίδι Διονύσιος αἰτῶν τὴν φυλακὴν· καὶ γὰρ Πεισίστρατος πρότερον ἐπιβουλεύων ἤτει φυλακὴν καὶ λαβὼν ἐτυράννησε, καὶ Θεαγένης ἐν Μεγάροις καὶ ἄλλοι ὅσους ἴσασι, παράδειγμα πάντες γίγονται τοῦ Διονυσίου, ὃν οὐκ ἴσασιν πω εἰ διὰ τοῦτο αἰτεῖ. πάντα δὲ ταῦτα ὑπὸ τὸ αὐτὸ καθόλου, ὅτι ὁ ἐπιβουλεύων τυραννίδι φυλακὴν αἰτεῖ.

[1358a] ἐξ ὧν μὲν οὖν λέγονται αἱ δοκοῦσαι εἶναι πίστεις ἀποδεικτικαί, εἴρηται. [20] τῶν δὲ ἐνθυμημάτων μεγίστη διαφορὰ καὶ μάλιστα λεληθυῖα σχεδὸν παρὰ πᾶσιν ἐστὶν ἥπερ καὶ περὶ τὴν διαλεκτικὴν μέθοδον τῶν συλλογισμῶν· τὰ μὲν γὰρ αὐτῶν ἐστι κατὰ τὴν ῥητορικὴν ὥσπερ καὶ κατὰ τὴν διαλεκτικὴν μέθοδον τῶν συλλογισμῶν², τὰ δὲ κατ' ἄλλας τέχνας καὶ δυνάμεις, τὰς μὲν οὐσας τὰς δ' οὐπω κατειλημμένας· διὸ καὶ λανθάνουσιν τε τοὺς ἀκροατὰς καὶ [μᾶλλον] ἀπτόμενοι κατὰ τρόπον μεταβαίνουσιν ἐξ αὐτῶν. μᾶλλον δὲ σαφὲς ἔσται τὸ λεγόμενον διὰ πλειόνων ῥηθέν.

¹ β, cf. A Ross : ἐπιβουλεύει Γ, al., Kassel

² ὥσπερ ... συλλογισμῶν] secl. Kassel (cf. eius app. crit.)

[19] Apie pavyzdį – kad jis yra įvestis ir su kokiais dalykais susijusi įvestis – jau pasakyta. Jis yra nei tokiam santykiu kaip dalis su visuma, nei kaip visuma su dalimi, bet kaip dalis su dalimi, panašus su panašiu; kai tik abu priklauso tai pačiai rūšiai, o vienas iš dviejų yra už kitą žinomesnis, tada yra pavyzdys. Pavyzdžiui, teiginys, kad Dionisijas kėsinosi į tiraniją siekdamas apsaugos; mat ir Peisistratas anksčiau kėsindamas siekė apsaugos ir ją gavęs buvo tiranu, taip pat ir Teagenas Megaruose, ir visi kiti, apie kuriuos klausytojai žino, tampa Dionisijo pavyzdžiu, dėl kurio jie dar nežino, ar dėl šito apsaugos siekia. O visi tie pavyzdžiai priklauso tai pačiai visuotinei pavyzdžių rūšiai, kad tas, kuris kėsina į tiraniją, siekia apsaugos.

[1358a] Taigi iš kokių šaltinių sakomi tikinimai, atrodantys esą įrodymų rūšies, jau pasakyta. [20] Bet didžiausias skirtumas tarp išmąstymų ir bene visų labiausiai nepastebėtas yra toks, kaip ir dialektiniame apskaičiavimų metode. Mat vieni išmąstymų būna pagal retorinį metodą, panašiai kaip ir pagal dialektinį apskaičiavimų metodą, o kiti – pagal kitus menus ir gebėjimus – ir turimus, ir dar neįsisavintus. Dėl to kalbėtojai ir apgauna klausytojų dėmesį, ir iš įpratimo labiau prisirišdami prie šitokių menų žengia nuo jų į šalį. Šis teiginys bus aiškesnis, jei bus pasakytas gausesniais žodžiais.

[21] Juk teigiu, kad ir dialektiniai, ir retoriniai apskaičiavimai yra tokie, apie kuriuos įvardijame argumentų sritis (šios būna bendrosios – apie teisingumo, gamtos dėsnių, valstybės ir apie daugelį skirtingo pavidalo klausimų, antai, „labiau ir mažiau“ sritis; mat nė kiek labiau nebus būdinga iš šios argumentų srities išvesti apskaičiavimus arba pasakyti išmąstymą apie teisingumą negu apie gamtos dėsnius ar apie bet ką kita, nors visi šie klausimai yra skirtingos rūšies), o savotiškumai – visa tai, kas būna paremta prielaidomis, susijusiomis su kiekvienu pažinimo pavidalu ir kiekviena rūšimi. Pavyzdžiui, su gamtos dėsniais būna susijusios prielaidos, iš kurių nei išmąstymo, nei apskaičiavimo nebūna apie įpročių (etikos) klausimus, ir atitinkamai

[21] λέγω γὰρ διαλεκτικούς τε καὶ ῥητορικούς συλλογισμούς εἶναι περὶ ὧν τοὺς τόπους λέγομεν (οὗτοι δ' εἰσὶν οἱ κοινοὶ¹ περὶ δικαίων καὶ φυσικῶν καὶ περὶ πολιτικῶν καὶ περὶ πολλῶν διαφερόντων εἶδει, οἷον ὁ τοῦ μᾶλλον καὶ ἥττον τόπος· οὐδὲν γὰρ μᾶλλον ἔσται ἐκ τούτου συλλογίσασθαι ἢ ἐνθύμημα εἰπεῖν περὶ δικαίων ἢ περὶ φυσικῶν ἢ περὶ ὁτουοῦν· καίτοι ταῦτα εἶδει διαφέρει), ἴδια δὲ, ὅσα ἐκ τῶν περὶ ἑκαστον εἶδος καὶ γένος προτάσεων ἐστίν, οἷον περὶ φυσικῶν εἰσι προτάσεις ἐξ ὧν οὔτε ἐνθύμημα οὔτε συλλογισμὸς ἔστι περὶ τῶν ἠθικῶν, καὶ περὶ τούτων ἄλλαι ἐξ ὧν οὐκ ἔσται περὶ τῶν φυσικῶν· ὁμοίως δὲ τοῦτ' ἔχει ἐπὶ πάντων. ἀκακεῖνα μὲν οὐ ποιήσει περὶ οὐδὲν γένος ἔμφρονα· περὶ οὐδὲν γὰρ ὑποκείμενόν ἐστιν· ταῦτα δὲ, ὅσῳ τις ἂν βέλτιον ἐκλέγεται τὰς προτάσεις, λήσει ποιήσας ἄλλην ἐπιστήμην τῆς διαλεκτικῆς καὶ ῥητορικῆς· ἂν γὰρ ἐντύχη ἀρχαῖς, οὐκέτι διαλεκτικὴ οὐδὲ ῥητορικὴ ἀλλ' ἐκείνη ἔσται ἣς ἔχει τὰς ἀρχάς. [22] ἔστι δὲ τὰ πλεῖστα τῶν ἐνθυμημάτων ἐκ τούτων τῶν εἰδῶν λεγόμενα, τῶν κατὰ μέρος καὶ ἰδίῳ, ἐκ δὲ τῶν κοινῶν ἐλάττω. καθάπερ οὖν καὶ ἐν τοῖς Τοπικοῖς, καὶ ἐνταῦθα διαιρετέον τῶν ἐνθυμημάτων τὰ τε εἶδη καὶ τοὺς τόπους ἐξ ὧν ληπτέον. λέγω δ' εἶδη μὲν τὰς καθ' ἑκαστον γένος ἰδίας προτάσεις, τόπους δὲ τοὺς κοινούς ὁμοίως πάντων. πρότερον οὖν εἵπωμεν περὶ τῶν εἰδῶν· πρῶτον δὲ λάβωμεν τὰ γένη τῆς ῥητορικῆς, ὅπως διελόμενοι πόσα ἐστίν, περὶ τούτων χωρὶς λαμβάνωμεν τὰ στοιχεῖα καὶ τὰς προτάσεις.

3.

[1] Ἔστιν δὲ τῆς ῥητορικῆς εἶδη τρία τὸν ἀριθμόν· τοσοῦτοι γὰρ καὶ οἱ ἀκροαταὶ τῶν λόγων ὑπάρχουσιν ὄντες. σύγκειται μὲν γὰρ ἐκ τριῶν ὁ λόγος, ἕκ τε τοῦ λέγοντος καὶ [1358b] περὶ οὗ λέγει καὶ πρὸς ὃν, καὶ τὸ τέλος πρὸς τοῦτόν ἐστιν, λέγω δὲ τὸν ἀκροατήν. [2] ἀνάγκη

¹ A Δ et Ross: κοινῇ Kassel (cf. F)

esama kitų prielaidų, susijusių su pastaraisiais klausimais, iš kurių nebus samprotavimų apie gamtos dėsnius. Panašiai yra su visais dalykais. Ir anos priemonės nedarys jas įvaldžiusiojo nuovokiu jokiōs pažinimo rūšies atžvilgiu, mat su jokiū konkretaus pažinimo pagrindu nėra susijusios; o pagal šias priemones, kuomet kas nors geriau išsirinks prielaidas, nepastebimai bus sukūręs mokslą, kitą nei dialektika ir retorika. Mat jei tik susidurs su pradmenimis, jau bus nebe dialektika ir ne retorika, bet tas mokslas, kurio turi pradmenis. [22] Daugiausiai iš išmąstymų pasakoma iš šitokių pavidalų, kurie yra dalinės aprėpties ir individualūs, o mažiau – iš bendrųjų pavidalų. Taigi kaip ir „Topikoje“, taip ir čia reikia išskirti ir išmąstymų pavidalus, ir argumentų sritis, iš kurių reikia imti išmąstymus. Pavidalais vadinu kiekvienai pavienei pažinimo rūšiai priklausančias atskiras prielaidas, o argumentų sritimis – visiems vienodai bendras argumentų sritis. Taigi pirmiau pakalbėkime apie pavidalus. Ir pirmiausia panagrinėkime retorikos rūšis, idant nusistatę, kiek jų yra, atskirai dėl šitų imtume nagrinėti jų elementus ir prielaidas.

3.

[1] Retorikos pavidalų pagal skaičių yra trys. Mat tiek iš esmės yra ir kalbų klausytojų. Juk kalbą sudaro trys dalykai: kalbėtojas, tai, apie ką jis kalba, ir [1358b] tai, kam jis kalba; o kalbos siekinys yra skirtas pastarajam – kalbu apie klausytoją. [2] Klausytojas neišvengiamai būna arba žiūrovas, arba sprendėjas; o sprendėjas – arba įvykusių, arba būsimų dalykų. Apie būsimuosius dalykus sprendžias – šauktinio piliečių susirinkimo narys, apie įvykusius – prisiekusiųjų teismo narys, apie oratoriaus iškalbos galią – žiūrovas. [3] Tad pagal būtinybę galėtų būti trys retorinių kalbų rūšys – patariamoji, teisminė, parodinė.

Vienas patarimo tipas – raginimas, kitas – atgrasymas. Mat visada ir privačiai patariantieji, ir viešai kalbantieji daro vieną iš šitų veiksmų. O teismo bylos vienas atvejis – kaltinimas, kitas – teisinimasis; mat bet

δὲ τὸν ἀκροατὴν ἢ θεωρὸν εἶναι ἢ κριτὴν, κριτὴν δὲ ἢ τῶν γεγενημένων ἢ τῶν μελλόντων. ἔστι δ' ὁ μὲν περὶ τῶν μελλόντων κρίνων οἶον¹ ἐκκλησιαστής, ὁ δὲ περὶ τῶν γεγενημένων οἶον² ὁ δικαστής, ὁ δὲ περὶ τῆς δυνάμεως ὁ θεωρός.³ [3] ὥστ' ἐξ ἀνάγκης ἂν εἴη τρία γένη τῶν λόγων τῶν ῥητορικῶν, συμβουλευτικόν, δικανικόν, ἐπιδεικτικόν.

συμβουλῆς δὲ τὸ μὲν προτροπή, τὸ δὲ ἀποτροπή· αἰεὶ γὰρ καὶ οἱ ἰδία συμβουλευόντες καὶ οἱ κοινῇ δημηγοροῦντες τούτων θάτερον ποιοῦσιν. δίκης δὲ τὸ μὲν κατηγορία, τὸ δ' ἀπολογία· τούτων γὰρ ὁποτερονοῦν ποιεῖν ἀνάγκη τοὺς ἀμφισβητοῦντας. ἐπιδεικτικοῦ δὲ τὸ μὲν ἔπαινος, τὸ δὲ ψόγος.

[4] χρόνοι δὲ ἐκάστου τούτων εἰσὶ τῷ μὲν συμβουλευόντι ὁ μέλλων (περὶ γὰρ τῶν ἐσομένων συμβουλεῖ ἢ προτρέπων ἢ ἀποτρέπων), τῷ δὲ δικαζομένῳ ὁ γενόμενος (περὶ γὰρ τῶν πεπραγμένων αἰεὶ ὁ μὲν κατηγορεῖ, ὁ δὲ ἀπολογεῖται), τῷ δ' ἐπιδεικτικῷ κυριώτατος μὲν ὁ παρών (κατὰ γὰρ τὰ ὑπάρχοντα ἐπαινοῦσιν ἢ ψέγουσι πάντες), προσχρώνται δὲ πολλάκις καὶ τὰ γενόμενα ἀναμνησκοντες καὶ τὰ μέλλοντα προεικάζοντες.

[5] τέλος δὲ ἐκάστοις τούτων ἕτερόν ἐστι, καὶ τρισὶν οὖσι τρία, τῷ μὲν συμβουλευόντι τὸ συμφέρον καὶ βλαβερόν· ὁ μὲν γὰρ προτρέπων ὥς βέλτιον συμβουλεῖ, ὁ δὲ ἀποτρέπων ὥς χείρονος ἀποτρέπει, τὰ δ' ἄλλα πρὸς τοῦτο συμπαραλαμβάνει, ἢ δίκαιον ἢ ἄδικον, ἢ καλὸν ἢ αἰσχρόν· τοῖς δὲ δικαζομένοις τὸ δίκαιον καὶ τὸ ἄδικον, τὰ δ' ἄλλα καὶ οὗτοι συμπαραλαμβάνουσι πρὸς ταῦτα· τοῖς δ' ἐπαινοῦσι καὶ ψέγουσι τὸ καλὸν καὶ τὸ αἰσχρόν, τὰ δ' ἄλλα καὶ οὗτοι πρὸς ταῦτα ἐπαναφέρουσιν. [6] σημεῖον δ' ὅτι τὸ εἰρημένον ἐκάστοις τέλος· περὶ μὲν γὰρ τῶν ἄλλων ἐνίοτε οὐκ ἂν ἀμφισβητήσαιεν, οἶον ὁ δικαζόμενος ὥς οὐ γέγονεν ἢ οὐκ ἔβλαπεν· ὅτι δ' ἀδικεῖ, οὐδέ ποτ' ἂν ὁμολογήσειεν· οὐδὲν γὰρ ἂν ἔδει δίκης.

¹ οἶον ὁ] sic ε : οἶον Kassel : om. Ross

² οἶον] ω et Kassel : om. Ross

³ ὁ δὲ ... θεωρός] ω, al., Ross : secl. Kassel

kurį iš šių dviejų būtinai daro ginčo dalyviai. Ir parodinės kalbos vienas tipas – pagyrimas, kitas – peikimas.

[4] Kiekvienos šių kalbų dėstymo laikas yra toks: patariančiajam skirtas būsimasis (mat pataria dėl būsimų dalykų arba ragindamas, arba atgrasydamas), besibylinėjančiam teisme – būtasis (mat visada dėl atliktų darbų vienas kaltina, kitas teisinasi), o parodinei kalbai svarbiausias laikas yra esamasis (mat visi giria arba peikia pagal esamas aplinkybes), nors šios rūšies oratoriai dažnai nepraleidžia progos ir praeities įvykius priminti, ir iš anksto spėlioti apie ateitį.

[5] Kiekviena šių kalbų rūšių turi skirtingą siekinį; kadangi jos trys, ir siekiniai trys. Patariančiojo kalbos siekinys – naudingumas ir žalingumas. Mat raginantysis pataria, kaip yra geriau, atgrasantysis atgraso kaip nuo to, kas yra blogiau, o kitus dalykus prie šito prišlieja – arba tai, kas teisinga ar neteisinga, arba tai, kas tauru ar bjauru. Besibylinėjančių siekinys – teisingumas ir neteisingumas, o kitus dalykus ir šitie prišlieja prie šių. Giriančiųjų ir peikiančiųjų siekinys – taurumas ir bjaurumas, o kitus dalykus ir šitie papildomai įtraukia šalia šių. [6] Štai ženklas, kad kiekviena kalbos rūšis turi įvardytąjį siekinį: juk kartais dėl visų kitų dalykų oratorius gali nesiginčyti, pavyzdžiui, besibylinėjantis – dėl to, kad kažkas neįvyko arba kad nepadarė žalos, tačiau kad nusikaltas – niekada nesutiktų, mat kitaip nebūtų reikėję kelti bylos. Panašiai ir patariantieji kitus dalykus dažnai praleidžia, tačiau nesutiktų, kad jie pataria apie nenaudingus dalykus arba atgraso nuo praverčiančių; o dėl to, kad neteisinga paversti vergais miesto kaimynus ir niekuo nenusikaltusius, nė kiek nesirūpina. Panašiai ir giriantieji bei peikiantieji nesvarsto, [1359a] ar jų kalbos herojus padarė naudos teikiančius darbus, ar žalingus, tačiau net ir į pagyrimą dažnai įtraukia, kad paniekinęs tai, kas jam pačiam atpirktų nuostolius, nuveikė tai, kas tauru; antai, jie giria Achilą, kad atėjo pagalbon savo bičiuliui Patroklui, žinodamas, jog pačiam reikia numirti, nors buvo galimybė likti gyvam. Jam tokia mirtis yra tauresnis dalykas, o likti gyvam – tai, kas teikia naudos.

ὁμοίως δὲ καὶ οἱ συμβουλευόντες τὰ μὲν ἄλλα πολλάκις προΐενται, ὥς δὲ ἀσύμφορα συμβουλευουσιν ἢ ἀπ' ὠφελίμων ἀποτρέπουσιν οὐκ ἂν ὁμολογήσαιεν· ὥς δ' [οὐκ]¹ ἄδικον τοὺς ἀστυγείτονας καταδουλοῦσθαι καὶ τοὺς μηδὲν ἀδικοῦντας, πολλάκις οὐδὲν φροντίζουσιν. ὁμοίως δὲ καὶ οἱ ἐπαινοῦντες καὶ οἱ ψέγοντες οὐ σκοποῦσιν [1359a] εἰ συμφέροντα ἔπραξεν ἢ βλαβερὰ, ἀλλὰ καὶ ἐν ἐπαίνῳ πολλάκις τιθέασιν ὅτι ὀλιγωρήσας τοῦ αὐτῶ² λυσιτελοῦντος ἔπραξεν ὅ τι καλόν, οἷον Ἀχιλλεὺς ἐπαινοῦσιν ὅτι ἐβοήθησε τῷ ἐταίρῳ Πατρόκλῳ εἰδὼς ὅτι δεῖ αὐτὸν ἀποθανεῖν, ἐξὸν ζῆν. τούτῳ δὲ ὁ μὲν τοιοῦτος θάνατος κάλλιον, τὸ δὲ ζῆν συμφέρον.

[7] φανερόν δὲ ἐκ τῶν εἰρημένων ὅτι ἀνάγκη περὶ τούτων ἔχειν πρῶτον τὰς προτάσεις· τὰ γὰρ τεκμήρια καὶ τὰ εἰκότα καὶ τὰ σημεῖα προτάσεις εἰσὶ ρητορικά· ὅλως μὲν γὰρ συλλογισμὸς ἐκ προτάσεων ἐστίν, τὸ δ' ἐνθύμημα συλλογισμὸς ἐστὶ συνεστηκὼς ἐκ τῶν εἰρημένων προτάσεων. [8] ἐπεὶ δὲ οὔτεπραχθῆναι οἷον τε οὔτε πεπραχθῆναι τὰ ἀδύνατα ἀλλὰ τὰ δυνατά, οὐδὲ τὰ μὴ γενόμενα ἢ μὴ ἐσόμενα [οὐχ]³ οἷον τε τὰ μὲν πεπραχθῆναι, τὰ δὲπραχθήσεσθαι, ἀναγκαῖον καὶ τῷ συμβουλευόντι καὶ τῷ δικαζομένῳ καὶ τῷ ἐπιδεικτικῷ ἔχειν προτάσεις περὶ δυνατοῦ καὶ ἀδυνάτου, καὶ εἰ γέγονεν ἢ μή, καὶ εἰ ἔσται ἢ μή. [9] ἔτι δὲ ἐπεὶ ἅπαντες, καὶ ἐπαινοῦντες καὶ ψέγοντες, καὶ προτρέποντες καὶ ἀποτρέποντες, καὶ κατηγοροῦντες καὶ ἀπολογούμενοι, οὐ μόνον τὰ εἰρημένα δεικνύναι πειρῶνται, ἀλλὰ καὶ ὅτι μέγα ἢ μικρόν τὸ ἀγαθὸν ἢ τὸ κακόν, ἢ τὸ καλόν ἢ τὸ αἰσχρόν, ἢ τὸ δίκαιον ἢ τὸ ἄδικον, ἢ καθ' αὐτὰ λέγοντες ἢ πρὸς ἄλληλα ἀντιπαραβάλλοντες, δηλὸν ὅτι δεοί ἂν καὶ περὶ μεγέθους καὶ μικρότητος καὶ τοῦ μείζονος καὶ τοῦ ἐλάττονος προτάσεις ἔχειν, καὶ καθόλου καὶ περὶ ἐκάστου, οἷον τί μείζον ἀγαθὸν ἢ ἐλάττον ἢ ἀδίκημα ἢ δικαίωμα· ὁμοίως δὲ καὶ περὶ τῶν ἄλλων.

¹ secl. Ross, sed cf. app. crit. apud Kassel

² Ross : αὐτῷ Kassel

³ secl. Ross, sed cf. app. crit. apud Kassel

[7] Iš to, kas pasakyta, akivaizdu, jog pirmiausia būtina turėti prielaidas apie šiuos dalykus. Mat akivaizdūs požymiai, tikimybės ir ženklai yra retorinės prielaidos. Apskritai juk apskaičiavimą sudaro prielaidos, o išmąstymas yra apskaičiavimas, sudarytas iš paminėtų prielaidų. [8] Kadangi neįmanomiems dalykams negalima nei būti padarytiems, nei būti buvus padarytiems – tai galima tik įmanomiems dalykams – ir kadangi neįvykusieji dalykai ir neketinantys būti atitinkamai negali būti buvę padaryti arba būti padaryti ateityje, neišvengiama ir patariančiajam, ir besibylinėjančiam, ir pasirodymą rengiančiajam kalbėtojui turėti prielaidas apie tai, kas įmanoma ir kas neįmanoma, ir apie tai, ar yra įvykę, ar ne, ir apie tai, ar bus, ar nebus. [9] Ir dar kadangi visi kalbėtojai – ir giriantieji, ir peikiantieji, ir raginantieji, ir atgrasantieji, ir kaltinantieji, ir besiteisinantieji – ne tik bando aiškinti minėtus dalykus, bet ir tai, kad didelis arba mažas yra gėris arba blogis, arba taurumas, arba bjaurumas, arba teisingumas, arba neteisingumas, arba aptardami juos atskirai, arba sugretindami priešais vieną su kitu, aišku, jog reikėtų turėti prielaidas ir dėl didumo bei mažumo, dėl to, kas didesnis ir kas mažesnis – tiek apskritai, tiek kiekvienu atskiru atveju, pavyzdžiui, koks didesnis arba mažesnis gėris arba atitinkamai neteisingumas ar teisingumas. Panašiai ir apie kitus dalykus. Taigi apie ką pagal būtinybę reikia sugauti prielaidas, yra pasakyta. Po šito reikia dėl kiekvieno iš šių atskirai išskirti, kaip antai, su kuo susijęs patarimas, su kuo – parodinės kalbos, trečia, su kuo – teismai.

περὶ ὧν μὲν οὖν ἐξ ἀνάγκης δεῖ λαβεῖν τὰς προτάσεις, εἴρηται· μετὰ δὲ ταῦτα διαιρετέον ἰδίᾳ περὶ ἐκάστου τούτων, οἷον περὶ ὧν συμβουλή καὶ περὶ ὧν οἱ ἐπιδεικτικοὶ λόγοι, τρίτον δὲ περὶ ὧν αἱ δίκαι.

4.

[1] Πρῶτον μὲν οὖν ληπτέον περὶ ποῖα ἀγαθὰ ἢ κακὰ ὁ συμβουλευῶν συμβουλεύει, ἐπειδὴ οὐ περὶ ἅπαντα ἀλλ' ὅσα ἐνδέχεται καὶ γενέσθαι καὶ μὴ, [2] ὅσα δὲ ἐξ ἀνάγκης ἢ ἔστιν ἢ ἔσται, ἢ ἀδύνατον ἢ¹ εἶναι ἢ γενέσθαι, περὶ δὲ τούτων οὐκ ἔστι² συμβουλή. [3] οὐδὲ δὴ περὶ τῶν ἐνδεχομένων ἀπάντων· ἔστι γὰρ καὶ φύσει ἔνια καὶ ἀπὸ τύχης γιγνόμενα ἀγαθὰ τῶν ἐνδεχομένων καὶ γίνεσθαι καὶ μὴ, περὶ ὧν οὐδὲν πρὸ ἔργου τὸ συμβουλεύειν· ἀλλὰ δῆλον ὅτι περὶ ὧν ἐστὶ τὸ βουλευέσθαι. τοιαῦτα δ' ἐστὶν ὅσα πέφυκεν ἀνάγεσθαι εἰς ἡμᾶς, καὶ ὧν ἡ ἀρχὴ τῆς γενέσεως ἐφ' ἡμῖν ἐστίν· μέχρι [1359b] γὰρ τούτου σκοποῦμεν, ἕως ἂν εὕρωμεν εἰ ἡμῖν δυνατὰ ἢ ἀδύνατα πρᾶξαι.

[4] καθ' ἕκαστον μὲν οὖν ἀκριβῶς διαριθμήσασθαι καὶ διαλαβεῖν εἰς εἶδη περὶ ὧν εἰώθασι χρηματίζειν, ἔτι δ' ὅσον ἐνδέχεται περὶ αὐτῶν διορίσαι κατὰ τὴν ἀλήθειαν, οὐ δεῖ κατὰ τὸν παρόντα καιρὸν ζητεῖν διὰ τὸ μῆτε τῆς ῥητορικῆς εἶναι τέχνης, ἀλλ' ἐμφρονεστέρας καὶ μᾶλλον ἀληθινῆς, πολλῶ τε πλείω δεδόσθαι καὶ νῦν αὐτῇ τῶν οἰκείων θεωρημάτων. [5] ὅπερ γὰρ καὶ πρότερον εἰρηκότες τυγχάνομεν, ἀληθές ἐστίν, ὅτι ἡ ῥητορικὴ σύγκειται μὲν ἔκ τε τῆς ἀναλυτικῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς περὶ τὰ ἥθη πολιτικῆς, ὁμοίᾳ δ' ἐστὶν τὰ μὲν τῇ διαλεκτικῇ, τὰ δὲ τοῖς σοφιστικοῖς λόγοις. [6] ὅσῳ δ' ἂν τις ἢ τὴν διαλεκτικὴν ἢ ταύτην μὴ καθάπερ ἂν δυνάμεις ἀλλ' ἐπιστήμης πειρᾶται κατασκευάζειν, λήσεται τὴν φύσιν αὐτῶν ἀφανίσας τῷ μεταβαίνειν ἐπισκευάζων εἰς ἐπιστήμης ὑποκειμένων τινῶν πραγμάτων, ἀλλὰ μὴ μόνον λόγων. [7] ὅμως δὲ ὅσα πρὸ ἔργου μὲν ἐστὶ διελεῖν, ἔτι δ' ὑπολείπει σκέψιν τῇ πολιτικῇ ἐπιστήμῃ, εἴπωμεν καὶ νῦν.

¹ om. Kassel

² E, al., Ross : ἔσται A, al., Kassel

4.

[1] Taigi pirmiausia reikia suvokti, apie kokias gėrybes ir blogybes patariantysis pataria, nes jis tai daro ne apie visas, bet apie tas, kiek tik jų gali ir atsirasti, ir neatsirasti; [2] o dėl visų dalykų, kurie pagal būtinybę arba yra, arba bus, arba neturi galimybės nei būti, nei atsirasti, nebūna pasitarimo. [3] Išties nebūna jo ir dėl visų galimų dalykų. Juk kai kurie dalykai iš galinčių ir rastis, ir ne, būna gerėjantys ir iš prigimties, ir likimo dėka, ir dėl jų nėra nė kiek tikslinga pasitarinėti. Tačiau aišku, kad tariamasi apie visa tai, apie ką vyksta svarstymas: tokie yra visi dalykai, kurie savaime susiveda į mus ir kurių radimosi pradžia priklauso nuo mūsų. [1359b] Mat nagrinėjame iki tos akimirkos, kol surandame, ar mums įmanoma arba neįmanoma nagrinėjamus dalykus padaryti.

[4] Taigi kiekvieną atskirai tiksliai išvardyti ir išskaidyti į pavidalus, dėl kurių kalbėtojai yra pratę vesti derybas, ir dar, kiek galima, apibrėžti juos pagal teisybę, šią akimirką nereikia siekti, nes tai ir ne retorikos menui priklauso, bet nuovokesniam ir tikroviškesniam menui – ir dėl to, kad net dabar jai suteikta daug daugiau už jos savas tyrimo aprėptis. [5] Juk teisinga tai, ką kaip tik anksčiau esame pasakę: jog retoriką sudaro ir analitinis („išnarstomasis“) mokslas, ir valstybinio masto žinios apie žmonių įpročius, ir kad kai kuriais atžvilgiais ji panaši į dialektiką, kitais – į sofistines kalbas. [6] Kuo daugiau kas nors bandys arba dialektiką, arba pastarąją įtvirtinti ne kaip mąstymo galias, bet kaip mokslus, tokiu peržengimu nepastebimai užtemdys jų prigimtį, perdarydamas jas į tam tikrų pamatinių dalykų, o ne tik teiginių pažinimo sritis. [7] Vis dėlto jau dabar pasakykime visa tai, ką, viena vertus, tikslinga išskirti ir kas, kita vertus, užleidžia tai nagrinėti mokslui apie valstybę.

Juk turbūt svarbiausiųjų dalykų, kuriuos visi svarsto ir apie ką viešai kalba pasitarinėdami, pagal skaičių yra būtent penki. Ir tai yra (piniginiai) ištekliai, karas ir taika, dar krašto gynyba, kas įvežama ir kas išvežama bei įstatymų leidyba.

σχεδὸν γάρ, περὶ ὧν βουλευόνται πάντες καὶ περὶ ὧν ἀγορεύουσιν οἱ συμβουλευόντες, τὰ μέγιστα τυγχάνει πέντε τὸν ἀριθμὸν ὄντα· ταῦτα δ' ἐστὶ περὶ τε πόρων, καὶ πολέμου καὶ εἰρήνης, ἔτι δὲ περὶ φυλακῆς τῆς χώρας, καὶ τῶν εἰσαγομένων καὶ ἐξαγομένων, καὶ νομοθεσίας.

[8] ὥστε περὶ μὲν πόρων τὸν μέλλοντα συμβουλεύειν δύοι ἂν τὰς προσόδους τῆς πόλεως εἰδέναι τίνες καὶ πόσαι, ὅπως εἴτε τις παραλείπεται προστεθῇ καὶ εἴ τις ἐλάττων ἀυξηθῇ, ἔτι δὲ τὰς δαπάνας τῆς πόλεως ἀπάσας, ὅπως εἴ τις περιέργος ἀφαιρεθῇ καὶ εἴ τις μείζων ἐλάττων γένηται· οὐ γὰρ μόνον πρὸς τὰ ὑπάρχοντα προστιθέντες πλουσιώτεροι γίνονται, ἀλλὰ καὶ ἀφαιροῦντες τῶν δαπανημάτων. ταῦτα δ' οὐ μόνον ἐκ τῆς περὶ τὰ ἴδια ἐμπειρίας ἐνδέχεται συνορᾶν, ἀλλ' ἀναγκαῖον καὶ τῶν παρὰ τοῖς ἄλλοις εὐρημένων ἱστορικὸν εἶναι πρὸς τὴν περὶ τούτων συμβουλίην.

[9] περὶ δὲ πολέμου καὶ εἰρήνης τὴν δύναμιν εἰδέναι τῆς πόλεως, ὅποση τε ὑπάρχει ἤδη καὶ πόσην ἐνδέχεται ὑπάρξει, καὶ ποία τις ἦ τε ὑπάρχουσα ἐστὶν καὶ ἥτις ἐνδέχεται προσγενέσθαι, ἔτι δὲ πολέμους πῶς καὶ τίνας πεπολέμηκεν. οὐ μόνον δὲ τῆς οἰκείας πόλεως ἀλλὰ καὶ τῶν ὁμόρων ταῦτα ἀναγκαῖον εἰδέναι, καὶ πρὸς οὓς ἐπίδοξον πολεμεῖν, ὅπως πρὸς μὲν τοὺς κρείττους εἰρηνεύηται, [1360a] πρὸς δὲ τοὺς ἥττους ἐφ' αὐτοῖς ἢ τὸ πολεμεῖν, καὶ τὰς δυνάμεις, πότερον ὅμοιαι ἢ ἀνόμοιαι· ἔστι γὰρ καὶ ταύτη πλεονεκτεῖν ἢ ἐλαττοῦσθαι. ἀναγκαῖον δὲ καὶ πρὸς ταῦτα μὴ μόνον τοὺς οἰκείους πολέμους τεθεωρηκέναι ἀλλὰ καὶ τοὺς τῶν ἄλλων, πῶς ἀποβαίνουσιν· ἀπὸ γὰρ τῶν ὁμοίων τὰ ὅμοια γίνεσθαι πέφυκεν.

[10] ἔτι δὲ περὶ φυλακῆς τῆς χώρας μὴ λανθάνειν πῶς φυλάττεται, ἀλλὰ καὶ τὸ πλῆθος εἰδέναι τῆς φυλακῆς καὶ τὸ εἶδος καὶ τοὺς τόπους τῶν φυλακτηρίων (τοῦτο δ' ἀδύνατον μὴ ἐμπειρον ὄντα τῆς χώρας), ἵν' εἴ τ' ἐλάττων ἢ φυλακὴ προστεθῇ καὶ εἴ τις περιέργος ἀφαιρεθῇ καὶ τοὺς ἐπιτηδείους τόπους τηρῶσι μᾶλλον.

[8] Todėl siekiantysis patarti apie išteklius turėtų išmanyti apie valstybės pajamas – kokios jos ir kiek jų, kad ir tuo atveju, jei kažkas iš jų praleidžiama, tai būtų pridėta, ir jei kažko per mažai, tai būtų padidinta, ir dar apie visas valstybės išlaidas – kad jeigu kažkas iš jų netikslinga, būtų pašalinta, o jei kažkas yra per didelio masto, sumažėtų. Juk žmonės tampa turtingesni ne tik prie esamų gėrybių pridėdami naujų, bet ir atsisakydami išlaidavimų. Apie tai susidaryti vaizdą įmanoma ne tik iš savo asmeninių reikalų patirties, tačiau, siekiant patarinėti apie šituos dalykus, būtina būti nusimanančiam ir apie kitų atradimus.

[9] Siekias patarti apie karą ir taiką, turėtų išmanyti apie valstybės galią – ir kokio masto ji jau dabar yra, ir kokio masto galią ji gali užsiimoti pasiekti, ir kokio pobūdžio esamoji galia yra, ir kokia dar gali prisidėti, taip pat apie karus: kaip ir kokius yra kariavusi. Šitokius dalykus būtina žinoti ne tik apie savo valstybę, bet ir apie turinčias bendrą sieną, ir apie tuos, prieš kurias yra karo tikimybė, kad su stipresniais būtų laikomasi taikos, [1360a] o su silpnesniais patiems priklausytų karo iniciatyva, dar būtina žinoti apie galias – ar vienodos, ar nevienodos. Juk galima ir šiuo atveju turėti pranašumą arba būti silpnesniu. Bet šalia šito būtina būti apsvarsčius ne tik savo šalies karus, bet ir kitų vykdytus, pastebint, kaip jie baigiasi. Mat iš panašių linkę rasti panašūs.

[10] Ir dar dėl krašto gynybos – būtina ne išleisti iš akių, kaip kraštas ginamas, bet išmanyti ir apie gynybos mastą, ir apie pavidalą, ir apie gynybinių įtvirtinimų vietas (o tai neįmanoma nepažįstančiam krašto), idant jei gynyba per menka, ji būtų papildyta, o jei perteklinė, jos būtų atsisakyta ir verčiau būtų sergstimos kraštui svarbios vietos.

[11] ἔτι δὲ περὶ τροφῆς, πόση δαπάνη¹ ἱκανὴ τῇ πόλει καὶ ποία, ἡ αὐτοῦ τε γιγνομένη καὶ εἰσαγωγίμος, καὶ τίνων τ' ἐξαγωγῆς δέονται καὶ τίνων εἰσαγωγῆς, ἵνα πρὸς τούτους καὶ συνθῇ καὶ συμβολαί² γίνωνται· πρὸς δύο γὰρ διαφυλάττειν ἀναγκαῖον ἀνεγκλήτους τοὺς πολίτας, πρὸς τε τοὺς κρείττους καὶ πρὸς τοὺς εἰς ταῦτα χρησίμους.

[12] εἰς δ' ἀσφάλειαν ἅπαντα μὲν ταῦτα ἀναγκαῖον δύνασθαι θεωρεῖν, οὐκ ἐλάχιστον δὲ περὶ νομοθεσίας ἐπαῖειν· ἐν γὰρ τοῖς νόμοις ἐστὶν ἡ σωτηρία τῆς πόλεως, ὥστ' ἀναγκαῖον εἰδέναι πόσα τέ ἐστι πολιτειῶν εἶδη, καὶ ποία συμφέρει ἐκάστη, καὶ ὑπὸ τίνων φθείρεσθαι πέφυκε καὶ οἰκείων τῆς πολιτείας καὶ ἐναντίων. λέγω δὲ τὸ ὑπὸ οἰκείων φθείρεσθαι, ὅτι ἔξω τῆς βελτίστης πολιτείας αἱ ἄλλαι πᾶσαι καὶ ἀνιέμεναι καὶ ἐπιτεινόμεναι φθίρονται, οἷον δημοκρατία οὐ μόνον ἀνιεμένη ἀσθενεστέρα γίγνεται ὥστε τέλος ἡξει εἰς ὀλιγαρχίαν, ἀλλὰ καὶ ἐπιτεινόμενη σφόδρα, ὥσπερ καὶ ἡ γρυπότης καὶ ἡ σιμότης· οὐ μόνον ἀνιέμενα ἔρχεται εἰς τὸ μέσον, ἀλλὰ καὶ σφόδρα γρυπὰ γιγνόμενα ἢ σιμὰ οὕτως διατίθεται ὥστε μὴδὲ μυκτῆρα δοκεῖν εἶναι. [13] χρήσιμον δὲ πρὸς τὰς νομοθεσίας τὸ μὴ μόνον ἐπαῖειν τίς πολιτεία συμφέρει, ἐκ τῶν παρελθούτων θεωροῦντα, ἀλλὰ καὶ τὰς παρὰ τοῖς ἄλλοις εἰδέναι, αἱ ποῖαι τοῖς ποίοις ἀρμόττουσιν· ὥστε δηλὸν ὅτι πρὸς μὲν τὴν νομοθεσίαν αἱ τῆς γῆς περίοδοι χρήσιμοι (ἐντεῦθεν γὰρ λαβεῖν ἔστι τοὺς τῶν ἐθνῶν νόμους), πρὸς δὲ τὰς πολιτικὰς³ συμβουλάς αἱ τῶν περὶ τὰς πράξεις γραφόντων ἱστορίαι· ἅπαντα δὲ ταῦτα πολιτικῆς ἀλλ' οὐ ρητορικῆς ἔργον ἐστίν.

περὶ ὧν μὲν οὖν ἔχειν δεῖ τὸν μέλλοντα συμβουλευεῖν,
[1360b] τὰ μέγιστα τοσαῦτά ἐστιν· ἐξ ὧν δὲ δεῖ καὶ περὶ τούτων καὶ περὶ τῶν ἄλλων προτρέπειν ἢ ἀποτρέπειν λέγωμεν πάλιν.

¹ ω : secl. Ross et Kassel

² ω et Ross : σύμβολα Kassel (fort. post Madvig)

³ Ross, cf. β et A : πολεμικὰς Kassel

[11] Ir dar dėl maitinimo – būtina žinoti, kokio kiekio ir kokios kokybės maisto suvartojimas tinkamas valstybei, ir koks maistas ten vietoje atsiranda, ir koks įvežamas, kokių išvežamų ir kokių įvežamų produktų jiems reikia, idant su tais ir sutartys, ir sąjungos būtų sudaromos. Juk dviejų galios sluoksnių atžvilgiu būtina pasaugoti piliečių neprikaištingumą – stipresniųjų, ir tų, kas šitokiems dalykams naudingi.

[12] Visa tai gebėti svarstyti ir turėti ne pačią mažiausią nuovoką apie įstatymų leidybą būtina dėl valstybės saugumo. Juk įstatymais paremta valstybės saugi gerovė, todėl būtina išmanyti, kiek yra valstybinių santvarkų pavidalų ir kurie jų kiekvienai pasitarnauja, bei kokie veiksniai – tiek glūdinys pačioje santvarkoje, tiek ir jai priešingi – jas savaimė gadina. O kad gadina pačioje santvarkoje glūdinys veiksniai, sakau dėl to, jog, išskyrus tik geriausiąją santvarką, visos kitos yra gadinamos ir tada, kai būna atpalaiduojamos, ir kai įtempiamos jų valdžios vādžios: pavyzdžiui, demokratija ne tik dėl atpalaidavimo tampa tiek silpnesnė, kad galop virs į oligarchiją, bet panašiai nutinka ir dėl stipraus vadžių įtempimo – kaip ir su nosies kumpumu bei riestumu: ne tik atpalaiduojami šie nukrypimai pasiekia vidurį, bet ir smarkiai daromi kumpais arba riestais pasiekia tokią padėtį, kad tampa nebepanašu į nosį. [13] Leidžiant įstatymus naudinga ne tik suprasti, stebint iš praeities faktų, kuri santvarka teikia naudos, bet ir išmanyti apie pas kitus žmones veikiančias santvarkas: kokios kokiems tinka. Todėl aišku, kad įstatymų leidybai naudingi kelionių aplink pasaulį aprašymai (mat iš ten galima pasisemti žinių apie tautų įstatymus), o valstybiniais pasitarimams – apie žmonių darbus rašančiųjų tyrinėjimai; o visa tai yra mokslo apie valstybę (t. y. politikos), bet ne retorikos paskirtis.

[1360b] Taigi šitiek yra svarbiausių dalykų, apie kuriuos privalo turėti žinių tas, kuris ketina patarti. O iš kokių šaltinių reikia ir dėl vienkų, ir dėl kitokių dalykų raginti arba atgrasyti, pradėkime naują dėstymą.

5.

[1] Σχεδὸν δὲ καὶ ἰδίᾳ ἐκάστω καὶ κοινῇ πᾶσι σκοπὸς τίς ἐστίν, οὐ στοχαζόμενοι καὶ αἰροῦνται καὶ φεύγουσιν· καὶ τοῦτ' ἐστὶν

ἐν κεφαλαίῳ εἰπεῖν ἢ τ' εὐδαιμονία καὶ τὰ μύρια αὐτῆς·

[2] ὥστε παραδείγματος χάριν λάβωμεν τί ἐστὶν ὡς ἀπλῶς εἰπεῖν ἢ εὐδαιμονία, καὶ ἐκ τίνων τὰ μύρια ταύτης περὶ γὰρ ταύτης καὶ τῶν εἰς ταύτην συντεινόντων καὶ τῶν ἐναντίων ταύτη αἶ τε προτροπαὶ καὶ αἱ ἀποτροπαὶ πᾶσαι εἰσιν· τὰ μὲν γὰρ παρασκευάζοντα ταύτην ἢ τῶν μορίων τι, ἢ μεῖζον ἀντ' ἐλάττονος ποιοῦντα, δεῖ πράττειν, τὰ δὲ φθείροντα ἢ ἐμποδίζοντα ἢ τὰ ἐναντία ποιοῦντα μὴ πράττειν.

[3] ἔστω δὴ εὐδαιμονία εὐπραξία μετ' ἀρετῆς, ἢ αὐτάρκεια ζωῆς, ἢ ὁ βίος ὁ μετὰ ασφαλείας ἡδιστος, ἢ εὐθένεια¹ κτημάτων καὶ σωμάτων μετὰ δυνάμεως φυλακτικῆς τε καὶ πρακτικῆς τούτων· σχεδὸν γὰρ τούτων ἐν ἢ πλείω τὴν εὐδαιμονίαν ὁμολογοῦσιν εἶναι ἅπαντες.

[4] εἰ δὴ ἐστὶν ἢ εὐδαιμονία τοιοῦτον, ἀνάγκη αὐτῆς εἶναι μέρη εὐγένειαν, πολυφιλίαν, χρηστοφιλίαν, πλοῦτον, εὐτεκνίαν, πολυτεκνίαν, εὐγῆριαν, ἔτι τὰς τοῦ σώματος ἀρετάς (οἷον ὑγίειαν, κάλλος, ἰσχύν, μέγεθος, δύναμιν ἀγωνιστικὴν), δόξαν, τιμὴν, εὐτυχίαν, ἀρετήν (ἢ καὶ τὰ μέρη αὐτῆς φρόνησιν, ἀνδρείαν, δικαιοσύνην, σωφροσύνην)². οὕτω γὰρ ἂν αὐταρκέστατος (τις)³ εἴη, εἰ ὑπάρχον αὐτῷ τὰ τ' ἐν αὐτῷ καὶ τὰ ἐκτὸς ἀγαθὰ· οὐ γὰρ ἔστιν ἄλλα παρὰ ταῦτα. ἔστι δ' ἐν αὐτῷ μὲν τὰ περὶ ψυχὴν καὶ τὰ ἐν σώματι, ἔξω δὲ εὐγένεια καὶ φίλοι καὶ χρήματα καὶ τιμὴ. ἔτι δὲ προσήκειν οἰόμεθα δυνάμεις ὑπάρχειν καὶ τύχην· οὕτω γὰρ ασφαλέστατος ὁ βίος, λάβωμεν τοίνυν ὁμοίως καὶ τούτων ἕκαστον τί ἐστίν.

[5] εὐγένεια μὲν οὖν ἐστὶν ἔθνη μὲν καὶ πόλεις τὸ αὐτόχθονας ἢ ἀρχαίους εἶναι, καὶ ἡγεμόνας τοὺς πρῶτους ἐπιφανεῖς, καὶ πολλοὺς ἐπιφανεῖς γεγενῆσθαι ἐξ αὐτῶν ἐπὶ τοῖς ζηλουμένοις· ἰδίᾳ δὲ εὐγένεια

¹ εὐθένεια] Kassel (fort. post Morelium) : εὐθενία Ross : εὐσθένεια w

² (ἢ καὶ ... σωφροσύνην)] secl. A, E, al. et Kassel

³ add. Ross

5.

[1] Turbūt ir asmeniškai kiekvienas, ir bendrai visi turi kokį nors tikslą, į kurį taikydamiės atitinkamai ir renkasi, ir vengia. Ir šitai, pasakant apibendrinimu, yra ir laimė, ir jos dalys. [2] Tad dėl pavyzdžio panagrinėkime, ką, paprastai tariant, reiškia laimė ir iš kokių šaltinių kyla jos dalys. Juk su ja ir su į ją kryptančiais bei jai priešingais dalykais susiję ir visi raginimai, ir atgrasymai. Mat dera vykdyti laimę ar kažkokią jos dalį paruošiančias veiklas, arba kuriančias vietoj mažesnės didesnę jos dalį, o ją gadinančių ar pančiojančių, arba sukuriančių laimės priešybes veiklų – nevykdyti.

[3] Tebūnie tad laimė sėkminga veikla podraug su dorybe arba būties pakankamumas, arba labai malonus gyvenimas su užtikrintu saugumu, arba geras apsirūpinimas įsigijimais ir kūnais sykiu su galia juos ginti ir naudoti; mat kone visi sutinka, kad laimė yra vienas ar daugiau iš minėtų dalykų.

[4] Tad jei laimė yra toks dalykas, neišvengiamai jos dalys yra kilmingumas, draugų gausa, turėjimas dorų draugų, turtas, gerų palikuonių turėjimas, turėjimas daug palikuonių, lengva senatvė; ir dar – kūno dorybės (tokios kaip sveikata, grožis, stiprybė, didumas, kovinė galia), reputacija, garbė, sėkmingumas, būdo dorybė (arba ir jos dalys – protingumas, drąsa, teisingumas, santūrumas); mat šitaip bet kas galėtų būti labiausiai pats iš savęs pakankamas, jeigu jam nuo pat pradžių priklausytų ir jame glūdinčios, ir iš išorės atsirandančios gėrybės, nes kitų gėrybių, išskyrus šias, nėra. O pačiame žmogui glūdinčios gėrybės yra tos, kurios susijusios su siela, ir tos, kurios yra kūne, o išorinės – kilmingumas, draugai, pinigai, garbė; ir dar manome, jog čia turi priklausyti kovinės galios ir sėkmė, mat toks gyvenimas yra saugiausias. Taigi panašiai panagrinėkime ir kiekvieną šį dalyką, koks jis yra.

[5] Taigi, viena vertus, kilmingumas, tautos ir valstybės požiūriu, reiškia buvimą čiabuviais arba senbuviais ir tai, kad pirmieji gyventojai buvo tapę įžymiais vadais, bei tai, kad jų dėka daugelis yra tapę įžymiais

ἢ ἀπ' ἀνδρῶν ἢ ἀπὸ γυναικῶν, καὶ γνησιότης ἀπ' ἀμφοῖν, καί, ὥσπερ ἐπὶ πόλεως, (τὸ)¹ τοὺς τε πρώτους γνωρίμους ἢ ἐπ' ἀρετῇ ἢ πλούτῳ ἢ ἄλλῳ τῷ τῶν τιμωμένων εἶναι², καὶ πολλοὺς ἐπιφανεῖς ἐκ τοῦ γένους καὶ ἄνδρας καὶ γυναῖκας καὶ νέους καὶ πρεσβυτέρους.

[1361a] [6] εὐτεκνία δὲ καὶ πολυτεκνία οὐκ ἄδηλα. ἔστιν δὲ τῷ κοινῷ μὲν [εὐτεκνία]³, νεότης ἂν ἢ πολλὴ καὶ ἀγαθὴ, ἀγαθὴ δὲ κατ' ἀρετὴν σώματος, οἷον μέγεθος, κάλλος, ἰσχύν, δύναμιν ἀγωνιστικὴν· ψυχῆς δὲ σωφροσύνη καὶ ἀνδρεία νέου ἀρεταί· ἰδίᾳ δὲ εὐτεκνία καὶ πολυτεκνία τὸ τὰ ἴδια τέκνα πολλὰ καὶ τοιαῦτα εἶναι, καὶ θήλεα καὶ ἄρρενα· θηλειῶν δὲ ἀρετὴ σώματος μὲν κάλλος καὶ μέγεθος, ψυχῆς δὲ σωφροσύνη καὶ φιλεργία ἄνευ ἀνελευθερίας. ὁμοίως δὲ καὶ ἰδίᾳ καὶ κοινῇ, καὶ κατ' ἄνδρας καὶ κατὰ γυναῖκας, δεῖ ζητεῖν ἕκαστον ὑπάρχειν τῶν τοιούτων· ὅσοις γὰρ τὰ κατὰ γυναῖκας φαῦλα ὥσπερ Λακεδαιμονίοις, σχεδὸν κατὰ τὸ ἥμισυ οὐκ εὐδαιμονοῦσιν.

[7] πλούτου δὲ μέρη νομίσματος πλήθος καὶ γῆς⁴, χωρίων κτῆσις πλήθει καὶ μεγέθει καὶ κάλλει διαφερόντων, ἔτι δὲ ἐπίπλων κτῆσις καὶ ἀνδραπόδων καὶ βοσκημάτων πλήθει καὶ κάλλει διαφερόντων, ταῦτα δὲ πάντα (οἰκεῖα)⁵ καὶ ἀσφαλῆ καὶ ἐλευθέρια καὶ χρήσιμα. ἔστι δὲ χρήσιμα μὲν μᾶλλον τὰ κάρπιμα, ἐλευθέρια δὲ τὰ πρὸς ἀπόλαυσιν (κάρπιμα δὲ λέγω ἅφ' ὧν αἱ πρόσοδοι, ἀπολαυστικά δὲ ἅφ' ὧν μὴδὲν παρὰ τὴν χρῆσιν γίγνεται, ὅ τι καὶ ἄξιον). ὅρος δὲ ἀσφαλείας μὲν τὸ ἐνταῦθα καὶ οὕτω κεκτηθῆσθαι ὥστ' ἐφ' αὐτῷ εἶναι τὴν χρῆσιν αὐτῶν, τοῦ δὲ οἰκεῖα εἶναι ἢ μὴ ὅταν ἐφ' αὐτῷ ἢ ἀπαλλοτριῶσαι· λέγω δὲ ἀπαλλοτριῶσιν δόσιν καὶ πρᾶσιν. ὅλως δὲ τὸ πλουτεῖν ἔστιν ἐν τῷ χρῆσθαι μᾶλλον ἢ ἐν τῷ κεκτηθῆσθαι· καὶ γὰρ ἡ ἐνέργειά ἐστι τῶν τοιούτων καὶ ἡ χρῆσις πλοῦτος.

¹ add. Ross (fort. post Bywater³)

² εἶναι] Ross: om. Kassel

³ εὐτεκνία ω : secl. Ross et Kassel (fort. post Spengel)

⁴ πλήθος καὶ γῆς] Ross : πλήθος, γῆς ω Kassel

⁵ add. Ross, cf. καὶ οἰκεῖα Kassel (fort. post Spengel)

dėl pavyduliavimą keliančių savybių. Kita vertus, asmeniniu požiūriu, kilmingumas kyla arba nuo vyrų, arba nuo moterų, ir gimimo teisėtumas – iš abiejų pusių, ir, kaip ir valstybės požiūriu, jis reiškia tai, kad ir pirmieji protėviai buvo žmūnai arba dėl dorybės, arba dėl turto, arba dėl ko nors kito iš gerbiamų dalykų, ir tai, kad yra daug įžymių vyrų ir moterų iš tos giminės – ir jaunų, ir vyresnių.

[1361a] [6] Gerų palikuonių turėjimas ir vaikų gausa nėra neaiškios sąvokos. Bendruomenės lygiu gerų vaikų turima tada, kai yra daug gero jaunimo – gero pagal kūno tobulybę, antai, pagal dydumą, grožį, stiprumą, kovinę galią; jaunųjų sielos tobulybės – santūrumas ir drąsa. Asmeniniu lygiu gerų vaikų turėjimas ir vaikų gausa reiškia turėti daug savų tokios kokybės vaikų – tiek moteriškos, tiek vyriškos lyties. O moteriškos lyties vaikų kūno dorybė – grožis ir didumas, sielos dorybė – santūrumas ir darbštumas, tačiau be vergiškumo. Panašiai ir asmeniniu, ir bendruomeniniu lygiu dera siekti, kad vyruose ir moteryse nuo pat pradžių glūdėtų kiekviena šitokių savybių. Mat visi – tokie kaip lakėdaimoniečiai, – kuriems būdingi apsileidimai moterų atžvilgiu, netenka kone pusės savo laimės.

[7] Turto dalys – grynųjų mainų vienetų kiekis ir žemės – kiekiu ir dydžiu skirtingų sklypų – įsigijimas; ir dar –rakandų, vergų ir galvijų, skirtingų pagal kiekį ir grožį, įsigijimas; ir visi šie dalykai – nuosavi, saugūs, laisvi ir naudingi. Naudingi verčiau yra pelną nešantys daiktai, o laisvi – skirti pramogai (pelną nešančiais vadinu tuos, iš kurių būna pajamų, o pramoginiais – tuos, iš kurių nieko, kas taip pat kažko verta, išskyrus panaudojimą, neatsiranda). Saugumo matas – dalykų įgijimas ten ir taip, kad nuo savininko priklausytų jų naudojimas, o matas to, kad jie yra nuosavi arba ne, – dalykų įgijimas tada, kai nuo savininko priklauso jų nusavinimas; nusavinimu vadinu atidavimą ir pardavimą. Apskritai turtingumas labiau priklauso nuo naudojimosi, o ne nuo turėjimo įsigijus. Mat ir šitokių dalykų įveiklinimas, ir naudojimas yra turtas.

[8] εὐδοξία δ' ἐστὶ τὸ ὑπὸ πάντων σπουδαῖον ὑπολαμβάνεσθαι ἢ τοιοῦτόν τι ἔχειν οὐ πάντες ἐφίενται ἢ οἱ πολλοὶ ἢ οἱ ἀγαθοὶ ἢ οἱ φρόνιμοι.

[9] τιμὴ δ' ἐστὶν μὲν σημεῖον εὐεργετικῆς εὐδοξίας¹, τιμῶνται δὲ δικαίως μὲν καὶ μάλιστα οἱ εὐεργετηκότες, οὐ μὴν ἀλλὰ τιμᾶται καὶ ὁ δυνάμενος εὐεργετεῖν· εὐεργεσία δὲ ἢ εἰς σωτηρίαν καὶ ὅσα αἷτια τοῦ εἶναι, ἢ εἰς πλοῦτον, ἢ εἰς τι τῶν ἄλλων ἀγαθῶν, ὧν μὴ ῥαδία ἢ κτήσις ἢ ὅλως ἢ ἐνταῦθα ἢ τότε². πολλοὶ γὰρ διὰ μικρὰ δοκοῦντα τιμῆς τυγχάνουσιν, ἀλλ' οἱ τόποι καὶ οἱ καιροὶ αἷτιοι. μέρη δὲ τιμῆς θυσαίαι, μνήμαι ἐν μέτροις καὶ ἄνευ μέτρων, γέρα, τεμένη, προεδραίαι, τάφοι, εἰκόνες, τροφαὶ δημόσιαι, τὰ βαρβαρικά, οἷον προσκυνήσεις καὶ ἐκστάσεις, δῶρα τὰ παρ' ἐκάστοις τίμια. καὶ γὰρ τὸ δῶρόν ἐστι κτήματος δόσις καὶ τιμῆς σημεῖον, διὸ καὶ οἱ φιλοχρήματοι καὶ οἱ φιλότιμοι ἐφίενται αὐτῶν· φοτέροις [1361b] γὰρ ἔχει ὧν δέονται· καὶ γὰρ κτήμᾶ ἐστίν, οὐ ἐφίενται οἱ φιλοχρήματοι, καὶ τιμὴν ἔχει, οὐ οἱ φιλότιμοι.

[10] σώματος δὲ ἀρετὴ ὑγίεια, αὕτη δὲ οὕτως ὥστε ἀνόσους εἶναι χρωμένους τοῖς σώμασιν· πολλοὶ γὰρ ὑγιαίνουσιν, ὥσπερ Ἡρόδικος λέγεται, οὓς οὐδεὶς ἂν εὐδαιμονίσειε τῆς ὑγείας διὰ τὸ πάντων ἀπέχεσθαι τῶν ἀνθρωπίνων ἢ τῶν πλείστων.

[11] κάλλος δὲ ἕτερον καθ' ἐκάστην ἡλικίαν ἐστίν. νέου μὲν οὐκ κάλλος τὸ πρὸς τοὺς πόνους χρήσιμον ἔχειν τὸ σῶμα τοὺς τε πρὸς δρόμον καὶ πρὸς βίαν, ἡδὺν ὄντα ἰδεῖν πρὸς ἀπόλαυσιν· διὸ οἱ πένταθλοι κάλλιστοι, ὅτι πρὸς βίαν καὶ πρὸς τάχος ἅμα πεφύκασιν· ἀκμάζοντος δὲ πρὸς μὲν πόνους τοὺς πολεμικοὺς, ἡδὺν δ' εἶναι δοκεῖν μετὰ φοβερότητος· γέροντος δὲ πρὸς μὲν πόνους τοὺς ἀναγκαίους ἱκανόν, ἄλυπον δὲ διὰ τὸ μηδὲν ἔχειν ὧν τὸ γῆρας λωβᾶται.

[12] ἰσχὺς δ' ἐστὶ μὲν δύναμις τοῦ κινεῖν ἕτερον ὡς βούλεται, ἀνάγκη δὲ κινεῖν ἕτερον ἢ ἔλκοντα ἢ ὠθοῦντα ἢ αἶροντα ἢ πιέζοντα

¹ A et Ross : δόξης β et Kassel

² Γ et Ross : ποτέ ω et Kassel

[8] Gera reputacija reiškia būti visų laikomam rimtu arba turėti kažką panašaus, ko trokšta visi arba daugelis, arba gerieji, arba protingieji.

[9] Garbė yra geradariškos geros reputacijos ženklas – ir teisėtai labiausiai gerbiami gerus darbus padariusieji, bet vis dėlto būna gerbiamas ir tas, kuris gali daryti gerus darbus. Gero darymas krypta arba į išsaugojimą ir į visa tai, kas yra būties priežastys, arba į turtą, arba į kažką iš kitų gėrybių, kurių nelengva įgyti – arba apskritai, arba ten, arba tada. Mat daugelis sulaukia garbės dėl menkai atrodančių dalykų, tačiau tai nulemia vietos ir progos. Garbės dalys – aukojimai po mirties, eiliuoti ir neeiluoti jamžinimai, apdovanojimai, dovanoti žemės sklypai, priekinės vietos teatruose, viešos laidotuvės, atvaizdai, viešas maitinimas, barbarų apeigos, pavyzdžiui, parpuolimai ant žemės ir stovėjimas nuošalyje, kiekvienoje bendruomenėje vertinamos dovanos. Mat dovana yra ir davimas to, kas įgyjama, ir garbės ženklas, dėl to ir pinigų mylėtojai bei garbėtroškos jų siekia. [1361b] Juk ir įgyjamas dalykas ir yra ne tik tai, ko trokšta pinigų mylėtojai, bet ir turi garbės – tai, ko trokšta garbėtroškos.

[10] Kūno dorybė – sveikata, o ši pasireiškia taip, kad kūnų naudotojai būna nesergantys. Mat daugelis būna sveiki, – kaip teigiama apie Herodiką, – bet jų niekas nepavadintų laimingais sveikatos požiūriu dėl to, kad susilaikydavo nuo žmogiškų malonumų ar didžiosios jų dalies.

[11] O grožis kiekviena gyvenimo amžiuje vis kitoks. Juk jaunolio grožis – turėti kūną, naudingą sunkiems darbams – tiems, kurie susiję su bėgimo ir jėgos varžybomis, ir būti mielam pažiūrėti dėl pasigėrėjimo. Dėl to penkiakovininkai gražiausi, nes iš prigimties sutverti sykiu kūno jėgai ir greičiui. O brandos viršūnėje esančiojo grožis – turėti kūną, pritaikytą karo vargams, bet atrodyti mielai ir podraug baugiai. Senio grožis – turėti kūną, tinkamą būtiniams vargams ir nekeltiantį skausmo, bet neturintį nieko iš senatvę luošinančių dalykų.

[12] Stiprumas – tai galia judinti kitą taip, kaip nori. Tačiau neišvengiamai kitas judinamas arba velkant, arba stumiant, arba keliant,

ἢ συνθλίβοντα, ὥστε ὁ ἰσχυρὸς ἢ πᾶσιν ἢ τούτων τισὶν ἐστὶν ἰσχυρὸς.

[13] μεγέθους δὲ ἀρετὴ τὸ ὑπάρχειν¹ κατὰ μῆκος καὶ βάθος καὶ πλάτος τῶν πολλῶν τοσοῦτω μείζον² ὥστε μὴ βραδυτέρας ποιεῖν τὰς κινήσεις διὰ τὴν ὑπερβολήν.

[14] ἀγωνιστικὴ δὲ σώματος ἀρετὴ σύγκειται ἐκ μεγέθους καὶ ἰσχύος καὶ τάχους (καὶ γὰρ ὁ ταχὺς ἰσχυρὸς ἐστὶν)· ὁ γὰρ δυνάμενος τὰ σκέλη ρίπτειν πῶς καὶ κινεῖν ταχὺ καὶ πόρρω δρομικός, ὁ δὲ θλίβειν καὶ κατέχειν παλαιστικός, ὁ δὲ ὥσαι τῇ πληγῇ πυκτικός, ὁ δ' ἀμφοτέροις τούτοις παγκρατιαστικός, ὁ δὲ πᾶσι πένταθλος.

[15] εὐγρηρία δ' ἐστὶ βραδυτῆς γήρωος μετ' ἀλυπίας· οὔτε γὰρ εἰ ταχὺ γηράσκει, εὐγρηως, οὔτ' εἰ μόγισ μὲν λυπηρῶς δέ. ἔστι δὲ καὶ ἐκ τῶν τοῦ σώματος ἀρετῶν καὶ τύχης· μὴ ἄνοσος γὰρ ὧν μηδὲ ἰσχυρὸς οὐκ ἔσται ἀπαθὴς οὐδ' ἄλυπος, καὶ πολυχρόνιος οὐκ ἄνευ τύχης διαμείνειεν ἄν. ἔστι δὲ τις καὶ χωρὶς ἰσχύος καὶ ὑγιείας ἄλλη δύναμις μακροβιότητος· πολλοὶ γὰρ ἄνευ τῶν τοῦ σώματος ἀρετῶν μακρόβιοι εἰσιν· ἀλλ' οὐδὲν ἢ ἀκριβολογία χρήσιμος ἢ περὶ τούτων εἰς τὰ νῦν.

[16] πολυφιλία δὲ καὶ χρηστοφιλία οὐκ ἄδηλα, τοῦ φίλου ὠρισμένου, ὅτι ἔστιν ὁ τοιοῦτος φίλος ὅστις ἂ οἶεται ἀγαθὰ εἶναι ἐκεῖνῳ, πρακτικός ἐστὶν αὐτῶν δι' ἐκεῖνον. ᾧ δὲ πολλοὶ τοιοῦτοι, πολύφιλος, ᾧ δὲ καὶ ἐπιεικεῖς ἄνδρες, χρηστόφιλος.

[17] εὐτυχία δὲ ἐστὶν, ὧν ἡ τύχη ἀγαθῶν αἰτία, ταῦτα [1362a] γίνεσθαι καὶ ὑπάρχειν ἢ πάντα ἢ τὰ πλεῖστα ἢ τὰ μέγιστα. αἰτία δ' ἐστὶν ἡ τύχη ἐνίων μὲν καὶ ὧν αἱ τέχναι, πολλῶν δὲ καὶ ἀτέχνων, οἶον ὅσων ἡ φύσις (ἐνδέχεται δὲ καὶ παρὰ φύσιν εἶναι)· ὑγιείας μὲν γὰρ τέχνη αἰτία, κάλλους δὲ καὶ μεγέθους φύσις. ὅλως δὲ τὰ τοιαῦτα τῶν ἀγαθῶν ἐστὶν ἀπὸ τύχης ἐφ' οἷς ἐστὶν ὁ φθόνος. ἔστι δὲ καὶ τῶν

¹ Ross : ὑπερέχειν Kassel (sine comm.)

² Ross : μείζονι ω et Kassel

arba slegiant, arba suspaudžiant, tad stipruolis būna stiprus arba visais, arba tik kai kuriais šitų veiksmų.

[13] Dydzio tobulybė – ilgiu, aukščiau ir pločiu būti tiek didesniau už daugelį, kad dėl perviršio judesiai netaptų per lėti.

[14] Kūno kovingoji dorybė susideda iš dydzio, stiprumo ir greičio (juk ir greituolis būna stiprus). Mat tas, kuris moka tam tikru būdu mėtyti ir greitai judinti kojas, yra bėgikas; tas, kuris moka spausti ir suimti – imtynininkas; nublokšti smūgiu – kumštynininkas, tas, kuris įgudęs atlikti abu šiuos veiksmus, – pankratijo kovotojas, o įgudęs atlikti visus – penkiakovininkas.

[15] Gera senatvė pasižymi neskausmingu senatvės lėtumu, nes gera senatvė nesimėgauja nei tas, kuris greitai sensta, nei tas, kas – sunkiai ar skausmingai. Tai priklauso nuo kūno pranašumų ir sėkmės. Mat tas, kuris nėra nei be ligų, nei stiprus, nebus be kančių ir be skausmo, ir toks be sėkmės ilgai neišgyventų. Kita vertus, ir be stiprumo bei sveikatos esama tam tikros kitos ilgaamžystės galios. Juk daugelis neturėdami kūno pranašumų būna ilgaamžiai. Bet dabartiniams svarstymams nėra nė kiek naudinga tiksliai nagrinėti šiuos dalykus.

[16] Draugų gausa ir jų dorumas nėra neaiškios sąvokos, kai apibrėžta, kas yra draugas: kad draugas yra toks žmogus, kuris tai, ką mano esant gera anam kitam, yra pasiryžęs dėl jo daryti. Štai tas, kuris daug šitokių turi, yra asmuo su daug draugų, o tas, kurio draugai – padorūs žmonės, – asmuo su dorais draugais.

[17] Sėkmingumas reiškia, kad tos gėrybės, kurių priežastis – sėkmė, [1362a] randasi ar tiesiog yra arba visos, arba dauguma jų, arba iš jų svarbiausios. O sėkmė yra ne tik kai kurių dalykų, kurie randasi ir dėl menų, bet ir daugelio nemeniškų dalykų priežastis, pavyzdžiui, visų jų, kurie randasi iš prigimties (bet sėkmė gali ir prieštarauti prigimčiai); mat sveikatos priežastis – menas, grožio ir dydzio – prigimtis. Ir apskritai tos iš gėrybių, kurios priklauso nuo sėkmės, paprastai sukelia pavydą. Sėkmė taip pat yra racionalaus pagrindo neturinčių gėrybių

παρὰ λόγον ἀγαθῶν αἰτία τύχη, οἷον εἰ οἱ ἄλλοι ἀδελφοὶ αἰσχροί¹, ὁ δὲ καλός, ἢ οἱ ἄλλοι μὴ εἶδον τὸν θησαυρόν, ὁ δ' εὗρεν, ἢ εἰ² τοῦ πλησίον ἔτυχεν τὸ βέλος, τοῦτου δὲ μή, ἢ εἰ μὴ ἦλθε μόνος, ἀεὶ φοιτῶν, οἱ δὲ ἅπαξ ἐλθόντες διεφθάρησαν· πάντα γὰρ τὰ τοιαῦτα εὐτυχήματα δοκεῖ εἶναι.

[18] περὶ δὲ ἀρετῆς ἐπέπερ οἰκειότατος ὁ περὶ τοὺς ἐπαίνους τόπος, ὅταν περὶ ἐπαίνου ποιῶμεθα τὸν λόγον, τότε διοριστείον.

6.

[1] Ὡν μὲν οὖν δεῖ στοχάζεσθαι προτρέποντα ὡς ἐσομένων ἢ ὑπαρχόντων, καὶ ὧν ἀποτρέποντα, φανερόν· τὰ γὰρ ἐναντία τούτων ἐστίν. ἐπεὶ δὲ πρόκειται τῷ συμβουλευόντι σκοπὸς τὸ συμφέρον (βουλευόνται γὰρ οὐ περὶ τοῦ τέλους, ἀλλὰ περὶ τῶν πρὸς τὸ τέλος, ταῦτα δ' ἐστὶ τὰ συμφέροντα κατὰ τὰς πράξεις, τὸ δὲ συμφέρον ἀγαθόν), ληπτέον ἂν εἴη τὰ στοιχεῖα περὶ ἀγαθοῦ καὶ συμφέροντος ἀπλῶς.

[2] ἔστω δὴ ἀγαθὸν ὃ ἂν αὐτὸ ἑαυτοῦ ἔνεκα ἢ αἰρετόν, καὶ οὗ ἔνεκα ἄλλο αἰρούμεθα, καὶ οὗ ἐφίεται πάντα, ἢ πάντα τὰ αἰσθησιν ἔχοντα ἢ νοῦν ἢ εἰ λάβοι νοῦν· καὶ ὅσα ὁ νοῦς ἂν ἐκάστω ἀποδοίη, καὶ ὅσα ὁ περὶ ἑκαστον νοῦς ἀποδίδωσιν ἐκάστω, τοῦτό ἐστιν ἐκάστω ἀγαθόν, καὶ οὗ παρόντος εὖ διάκειται καὶ αὐτάρκως ἔχει, καὶ τὸ αὐταρκες, καὶ τὸ ποιητικὸν ἢ φυλακτικὸν τῶν τοιούτων, καὶ ᾧ ἀκολουθεῖ τὰ τοιαῦτα, καὶ τὰ κωλυτικὰ τῶν ἐναντίων καὶ τὰ φθαρτικά.

[3] ἀκολουθεῖ δὲ διχῶς· ἢ γὰρ ἅμα ἢ ὕστερον, οἷον τῷ μὲν μανθάνειν τὸ ἐπίστασθαι ὕστερον, τῷ δὲ ὑγιαίνειν τὸ ζῆν ἅμα. καὶ τὰ ποιητικὰ τριχῶς, τὰ μὲν ὡς τὸ ὑγιαίνειν ὑγείας, τὰ δὲ ὡς σιτία ὑγείας, τὰ δὲ ὡς τὸ γυμνάζεσθαι, ὅτι ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ποιεῖ ὑγείαν. [4] τούτων δὲ κειμένων ἀνάγκη τὰς τε λήψεις τῶν ἀγαθῶν ἀγαθὰς εἶναι καὶ τὰς τῶν κακῶν ἀποβολὰς· ἀκολουθεῖ γὰρ τῷ μὲν τὸ μὴ

¹ ἀδελφοὶ αἰσχροί] Ross : αἰσχροὶ ἀδελφοὶ Kassel

² β, al. Ross : om. A et Kassel

priežastis, antai, tokiais atvejais: jeigu kiti broliai bjaurūs, o vienas gražus arba jei kiti nepamatė lobio, o vienas rado, arba jei greta stovintį kliudė sviedinys, o šito – ne, arba jeigu neatvyko vienintelis, kuris nuolat apsilanko, o tik sykį atvykusieji buvo sunaikinti. Mat visi tokie dalykai, atrodo, yra laimingi atsitiktinumai.

[18] O apie dorybę – kadangi tai artimiausiai su pagyrimais susijusi sritis – reikia pateikti apibrėžimą tada, kai kalbėsime apie pagyrimą.

6.

[1] Taigi akivaizdu, į kokius dalykus kaip į būsimus arba tikrai esančius dera taikytis raginančiajam ir į kokius – atgrasančiajam. Juk anie yra šiems priešingi. O kadangi patariantysis prieš akis turi kaip taikinį naudingumą (mat tariasi ne dėl tikslo, bet dėl to, kas veda į tikslą, o šitai yra veiksmiais naudoti teikiantys dalykai; o naudingumas – geras dalykas), reikėtų nagrinėti elementus, susijusius su gėriu ir su tuo, kas paprastai teikia naudą.

[2] Tebūnie tad gėris dalykas, kurį verta patį rinktis dėl jo paties ir dėl kurio mes renkames kitokį dalyką; ir dalykas, kurio trokšta visos būtybės arba visos, turinčios jauslinį suvokimą arba protą, arba trokštų, jeigu įgytų protą; ir visa tai, ką protas kiekvienam galėtų atiduoti, ir visa, ką su kiekvienu susijęs protas tam kiekvienam atiduoda, šitai yra kiekvienam gėris; ir jei jis yra šalia, kiekvienas būna gerai nusiteikęs ir savarankiškas; ir dar gėris tebūnie savarankiškumas ir pajėgumas kurti arba išsaugoti šitokius dalykus, ir tai, ką tokie dalykai lydi, ir tie dalykai, kurie trukdo priešingybėms bei jas naikina.

[3] O dalykai lydi dvejopai (mat arba tuo pat metu, arba vėliau, kaip, pavyzdžiui, mokymąsi vėliau lydi žinojimas, o gyvybė eina išvien su sveikata) ir yra pajėgūs kurti trejopai: vieni taip, kaip kad buvimas sveiku sukuria sveikatą, kiti taip, kaip kad maistas sukuria sveikatą, tretį – kaip lavinimasis, mat šis dažnu atveju sukuria sveikatą. [4] Kai pateikti tokie teiginiai, neišvengiama, kad ir gerų dalykų paėmimai

ἔχειν τὸ κακὸν ἅμα, τῷ δὲ τὸ ἔχειν τὸ ἀγαθὸν ὕστερον. [5] καὶ ἡ ἀντ' ἐλάττονος ἀγαθοῦ μείζονος λήψις καὶ ἀντὶ μείζονος κακοῦ ἐλάττονος. [1362b] ᾧ γὰρ ὑπερέχει τὸ μείζον τοῦ ἐλάττονος, τούτῳ¹ γίγνεται τοῦ μὲν λήψις, τοῦ δ' ἀποβολή.

[6] καὶ τὰς ἀρετὰς δὲ ἀνάγκη ἀγαθὸν εἶναι· κατὰ γὰρ ταύτας εὖ τε διάκεινται οἱ ἔχοντες, καὶ ποιητικά τῶν ἀγαθῶν εἰσι καὶ πρακτικά. [7] περὶ ἐκάστης δέ, καὶ τίς καὶ ποία, χωρὶς ῥητέον. καὶ τὴν ἡδονὴν ἀγαθὸν εἶναι· πάντα γὰρ ἐφίεται τὰ ζῶα αὐτῆς τῇ φύσει· ὥστε καὶ τὰ ἡδέα καὶ τὰ καλὰ ἀνάγκη ἀγαθὰ εἶναι· τὰ μὲν γὰρ ἡδονῆς ποιητικά, τῶν δὲ καλῶν τὰ μὲν ἡδέα, τὰ δὲ αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ αἰρετὰ ἐστίν.

[8] ὥς δὲ καθ' ἓν εἰπεῖν, ἀνάγκη ἀγαθὰ εἶναι τάδε. εὐδαιμονία· καὶ γὰρ καθ' αὐτὸ αἰρετὸν καὶ αὐταρκες, καὶ ἔνεκα αὐτῆς² τᾶλλα αἰρούμεθα. [9] δικαιοσύνη, ἀνδρεία, σωφροσύνη, μεγαλοψυχία, μεγαλοπρέπεια, καὶ αἱ ἄλλαι αἱ τοιαῦται ἕξεις ἀρεταὶ γὰρ ψυχῆς. [10] καὶ ὑγίεια καὶ κάλλος καὶ τὰ τοιαῦτα· ἀρεταὶ γὰρ σώματος καὶ ποιητικὰ πολλῶν, οἷον ἡ ὑγίεια καὶ ἡδονῆς καὶ τοῦ ζῆν, διὸ καὶ ἄριστον δοκεῖ εἶναι, ὅτι δύο τῶν τοῖς πολλοῖς τιμιωτάτων αἰτιῶν ἐστίν, ἡδονῆς καὶ τοῦ ζῆν. [11] πλοῦτος· ἀρετὴ γὰρ κτήσεως καὶ ποιητικὸν πολλῶν. [12] φίλος καὶ φιλία· καὶ γὰρ καθ' αὐτὸν αἰρετὸς ὁ φίλος καὶ ποιητικὸς πολλῶν. [13] τιμὴ, δόξα· καὶ γὰρ ἡδέα καὶ ποιητικὰ πολλῶν, καὶ ἀκολουθεῖ αὐταῖς ὥς ἐπὶ τὸ πολὺ τὸ ὑπάρχειν ἐφ' οἷς τιμῶνται. [14] δύναμις τοῦ λέγειν, τοῦ πράττειν· ποιητικὰ γὰρ πάντα τὰ τοιαῦτα ἀγαθῶν. [15] ἔτι εὐφυΐα, μνήμη, εὐμάθεια, ἀγχίνοια, πάντα τὰ τοιαῦτα· ποιητικά γὰρ αὐταὶ ἀγαθῶν αἱ δυνάμεις εἰσίν. ὁμοίως δὲ καὶ αἱ ἐπιστῆμαι πᾶσαι καὶ αἱ τέχναι. [16] καὶ τὸ ζῆν· εἰ γὰρ μηδὲν ἄλλο ἔποιτο ἀγαθόν, καθ' αὐτὸ αἰρετόν ἐστιν.

¹ τούτῳ] Ross, cf. A : τοῦτο β : τούτου Kassel (fort. post Vahlen¹)

² ε et Ross (fort. post Spengel) : αὐτοῦ A F Kassel

yra geri, kaip ir blogų dalykų nusikratymai. Mat vieną veiksmą blogio neturėjimas lydi išsyk, o kitą veiksmą gėrio turėjimas lydi vėliau. [5] Ir didesnės gėrybės paėmimas vietoj mažesnės bei mažesnės blogybės – vietoj didesnės esti geras dalykas. [1362b] Mat kuriuo atžvilgiu didesnis dalykas pranašesnis už mažesnį, šituo atžvilgiu ir atsiranda vieno paėmimas, o kito – nusikratymas.

[6] Ir dorybės neišvengiamai yra gėris; mat dorybių atžvilgiu ir jas turintieji būna gerai nusiteikę, ir jos pačios turi gėrybių kūrimo bei įgyvendinimo galios. [7] Apie kiekvieną dorybę reikia kalbėti atskirai – ir kas ji, ir kokia. Ir malonumas yra gėrybė – juk visi gyviai jo trokšta iš prigimties. Todėl neišvengiamai ir malonūs, ir gražūs dalykai yra geri. Mat vieni sukuria malonumą, o iš gražių dalykų vieni būna malonūs, kiti – patys iš savęs verti pasirinkimo.

[8] O aptariant dalykus po vieną, neišvengiamai gėrybės yra tokios. Laimė: mat ir savaime pasirinkimo vertas dalykas, ir savaime pakan-kamas, ir dėl jos renkamės kitus dalykus. [9] Teisingumas, drąsa, santūrumas, didžiadvasiškumas, didžiavertiškumas ir kiti tokio pobūdžio įpratimai; mat tai – sielos dorybės. [10] Taip pat sveikata, grožis ir kiti panašūs dalykai. Mat jie – kūno dorybės ir yra pajėgūs daug ką kurti, pavyzdžiui, sveikata – malonumą ir gyvybę, dėl to ir atrodo geriausias dalykas, nes yra dviejų daugeliui didžiausios pagarbos vertų dalykų – malonumo ir gyvybės – priežastis. [11] Turtas, mat tai – įsigijimo dorybė, ji pajėgi daug ką kurti. [12] Draugas ir draugystė: juk draugas esti ir savaime vertas pasirinkimo, ir pajėgus daug ką kurti. [13] Garbė, reputacija. Mat šie dalykai ir malonūs, ir pajėgūs daug ką sukurti, ir dažnu atveju juos lydi turėjimas to, už ką žmonės yra gerbiami. [14] Galia kalbėti, veikti: mat visi tokie dalykai yra pajėgūs kurti gėrybes. [15] Dar gera prigimtis, atmintis, lengvas mokymasis, sąmojingumas, visi panašūs dalykai. Mat šitos galios yra pajėgios kurti gėrybes. Panašiai ir visi mokslai bei menai. [16] Ir gyvybė: juk net jei iš jos nesektų jokios kitos gėrybės, gyvybė savaime verta pasirinkimo.

[17] καὶ τὸ δίκαιον· συμφέρον γάρ τι κοινῇ ἐστίν. ταῦτα μὲν οὖν σχεδὸν τὰ ὁμολογούμενα ἀγαθὰ ἐστίν. [18] ἐν δὲ τοῖς ἀμφισβητησίμοις ἐκ τῶνδε οἱ συλλογισμοί. [19] ᾧ τὸ ἐναντίον κακόν, τοῦτ' ἀγαθόν. καὶ οὗ τὸ ἐναντίον τοῖς ἐχθροῖς συμφέρει· οἷον εἰ τὸ δειλοὺς εἶναι μάλιστα συμφέρει τοῖς ἐχθροῖς, δηλὸν ὅτι ἀνδρεία μάλιστα ὠφέλιμον τοῖς πολίταις. [20] καὶ ὅλως ὁ οἱ ἐχθροὶ βούλονται ἢ ἐφ' ᾧ χαίρουσι, τοῦναντίον τούτου ὠφέλιμον φαίνεται· διὸ εἴρηται “ἢ κεν γηθήσαι Πρίαμος”. ἔστι δ' οὐκ αἰεὶ τοῦτο, ἀλλ' ὥς ἐπὶ τὸ πολὺ· οὐδὲν γὰρ κωλύει ἐνίοτε ταῦτ' συμφέρειν τοῖς ἐναντίοις· ὅθεν λέγεται ὡς τὰ κακὰ συνάγει τοὺς ἀνθρώπους, ὅταν ἢ ταῦτ' [1363a] βλαβερὸν ἀμφοῖν.

[21] καὶ οὐ μὴ ἐστίν ὑπερβολή, τοῦτο ἀγαθόν, ὃ δ' ἂν ἢ μείζον ἢ δεῖ, κακόν. [22] καὶ οὐ ἔνεκα πολλὰ πεπόνηται ἢ δεδαπάνηται· φαινόμενον γὰρ ἀγαθὸν ἦδη, καὶ ὡς τέλος τὸ τοιοῦτον ὑπολαμβάνεται, καὶ τέλος πολλῶν· τὸ δὲ τέλος ἀγαθόν. ὅθεν ταῦτ' εἴρηται “καὶ δὲ κεν εὐχολῆν Πρίαμῳ” καὶ “αἰσχρόν τοι δηρὸν τε μένειν”. καὶ ἡ παροιμία δὲ τὸ “ἐπὶ θύραις τὴν ὑδρίαν”.

[23] καὶ οὐ οἱ¹ πολλοὶ ἐφίενται, καὶ τὸ περιμάχητον φαινόμενον· οὐ γὰρ πάντες ἐφίενται, τοῦτο ἀγαθὸν ἦν, οἱ δὲ πολλοὶ ὥσπερ πάντες φαίνονται. [24] καὶ τὸ ἐπαινετόν· οὐδεὶς γὰρ τὸ μὴ ἀγαθὸν ἐπαινεῖ. καὶ ὁ οἱ ἐχθροὶ καὶ οἱ φαῦλοι² ἐπαινοῦσιν· ὥσπερ γὰρ πάντες ἦδη ὁμολογοῦσιν, εἰ καὶ³ οἱ κακῶς πεπονθότες διὰ γὰρ τὸ φανερόν ὁμολογοῦσιν ἂν, ὥσπερ καὶ φαῦλοι οὗς οἱ φίλοι ψέγουσι καὶ [ἀγαθοὶ]⁴ οὗς οἱ ἐχθροὶ μὴ ψέγουσιν. διὸ λελοδορῆσθαι ὑπέλαβον Κορίνθιοι ὑπὸ Σιμωνίδου ποιήσαντος “Κορινθίοις δ' οὐ μέμφεται τὸ Ἴλιον”.

[25] καὶ ὁ τῶν φρονίμων τις ἢ τῶν ἀγαθῶν ἀνδρῶν ἢ γυναικῶν προέκρινεν, οἷον Ὀδυσσεύς Ἀθηναῖα καὶ Ἑλένην Θησεὺς καὶ Ἀλέξανδρον

¹ add. Ross (fort. post Spengel) : om. ω et Kassel

² καὶ οἱ φαῦλοι] A, al. Ross : καὶ φαῦλοι F : om. nonnulli, secl. Kassel

³ εἰ καὶ] A, al. Ross : καὶ ὁ F et Kassel

⁴ ἀγαθοὶ β : om. A, secl. Ross et Kassel

[17] Ir teisingumas: mat jis pagal bendrą sutarimą yra tam tikra nauda. Taigi turbūt tokios yra gėrybės, dėl kurių sutariama. [18] Ginčytiniais atvejais iš jų daromi apskaičiavimai. [19] Kieno priešingybė – blogis, tatai – gėris; taip pat ir tai, kieno priešingybė priešams teikia naudą. Pavyzdžiui, jei bailumas labiausiai teikia naudos priešams, aišku, jog drąsa labiausiai praverčia piliečiams. [20] Ir apskritai ko priešai nori arba dėl ko džiaugiasi, atrodo, jog šito priešingybė – pravartus dalykas. Dėl to yra pasakyta: „išties nudžiugtų Prijamas“. Tik taip yra ne visada, bet dažnu atveju. Mat niekas netrukdo, kad kartais tas pats dalykas teiktų naudą priešingybėms. Tuo remiantis teigiama, kad nelaimės suveda žmones, kai abiemis žalingas [1363a] tas pats dalykas.

[21] Ir šitai, ko nėra su pertekliumi, – gėris, o tai, kas būna per didelė arba ko trūksta, – blogis. [22] Gėris esti ir tai, dėl ko vargta daug vargų arba išėkvota lėšų. Mat tai – jau aiškėjantis gėris, ir pats toks dalykas suvokiamas kaip tikslas, ir daugelio pastangų tikslas, o tikslas – geras dalykas. Dėl to šitai pasakyta: „Prijamą pasididžiavimui“ bei „gėda išties ir ilgai pasilikti“. Ir priežodis dar: „vandens ąsotį prie durų sukulti“.

[23] Gėris – ir tai, ko daugelis trokšta, ir dalykas, kuris, regis, aplink kursto kovas; mat ko visi trokšta, tai buvo (apibūrinama kaip) gėris, o daugelis atrodo tarsi visi. [24] Gėris – ir pagyrimo vertas dalykas. Mat niekas negiria to, kas negera. Gėris – ir tai, ką giria priešai bei netikėliai; mat kaip ir visi, šitie jau su tuo sutinka – jeigu sutinka ir tie, kurie yra patyrę blogio. Mat jie dėl akivaizdumo galėtų sutikti, kaip ir netikėliai, kuriuos jų draugai bara, ir gerieji, kurių priešai nebara. Dėl to korintiečiai suprato, jog jiems Simonidas papriekaištavo parašęs: „o korintiečių Ilijonas nesmerkia“. [25] Gėris – ir tai, kam kas nors iš protingų arba gerų vyrų ar moterų suteikė pirmenybę, antai, Odisejui Atėnė ir Helenei Tesėjas, Aleksandriui deivės ir Achilui Homeras. [26] Ir apskritai gėris – tai sąmoningai pasirenkami dalykai. Iš anksto pasirenkami daryti ir minėtieji darbai, ir tie, kurie priešams blogi, ir tie, kurie draugams geri, ir tie, kurie įmanomi.

αἱ θεαὶ καὶ Ἀχιλλεὺς Ὀμηρος. [26] καὶ ὅλως τὰ προαιρετὰ· προαιροῦνται δὲ πράττειν τὰ τε εἰρημένα καὶ τὰ τοῖς ἐχθροῖς κακὰ καὶ τὰ τοῖς φίλοις ἀγαθὰ καὶ τὰ δυνατά.

[27] ταῦτα δὲ διχῶς ἐστίν, τὰ τε γενόμενα ἂν καὶ τὰ ῥαδίως γιγνόμενα· ῥάδια δὲ ὅσα ἢ ἄνευ λύπης ἢ ἐν ὀλίγῳ χρόνῳ· τὸ γὰρ χαλεπὸν ὀρίζεται ἢ λύπη ἢ πλήθει χρόνου. καὶ ἐὰν ὥς βούλονται· βούλονται δὲ ἢ μηδὲν κακὸν ἢ ἔλαττον τοῦ ἀγαθοῦ (τοῦτο δὲ ἔσται, ἐὰν ἢ λανθάνῃ ἢ ἡ τιμωρία μικρὰ ἦ). [28] καὶ τὰ ἴδια, καὶ ἃ μηδεὶς, καὶ τὰ περιττά· τιμὴ γὰρ οὕτω μᾶλλον. καὶ τὰ ἀρμόττοντα αὐτοῖς· τοιαῦτα δὲ τὰ τε προσήκοντα κατὰ γένος καὶ δύναμιν, καὶ ὧν ἐλλείπειν οἴονται, καὶ ἂν μικρὰ ἦ· οὐδὲν γὰρ ἦττον προαιροῦνται ταῦτα πράττειν. [29] καὶ τὰ εὐκατέργαστα. δυνατὰ γὰρ καὶ¹ ῥάδια· εὐκατέργαστα δὲ, ἃ πάντες ἢ οἱ πολλοὶ ἢ οἱ ὅμοιοι ἢ οἱ ἦττους κατάρθωσαν. καὶ ἃ χαριοῦνται τοῖς φίλοις, ἢ ἃ ἀπεχθήσονται τοῖς ἐχθροῖς. καὶ ὅσα οὐς θαυμάζουσι προαιροῦνται πράττειν. καὶ πρὸς ἃ εὐφυεῖς εἰσιν καὶ ἔμπειροι· ῥᾶον γὰρ κατορθώσιν οἴονται. καὶ ἃ μηδεὶς φαῦλος· ἐπαινετὰ γὰρ μᾶλλον. καὶ ὧν ἐπιθυμοῦντες τυγχάνουσιν· οὐ γὰρ μόνον ἡδὺ ἀλλὰ καὶ βέλτιον φαίνεται. [30] καὶ μάλιστα [1363b] ἕκαστοι πρὸς ἃ φιλοτοιοῦντο, οἷον οἱ φιλόνικοι εἰ νίκη ἔσται, οἱ φιλότιμοι εἰ τιμὴ, οἱ φιλοχρήματοι εἰ χρήματα, καὶ οἱ ἄλλοι ὡσαύτως. περὶ μὲν οὖν ἀγαθοῦ καὶ τοῦ συμφέροντος ἐκ τούτων ληπτέον τὰς πίστεις.

7.

[1] Ἐπεὶ δὲ πολλάκις ὁμολογοῦντες ἄμφω συμφέρειν περὶ τοῦ μᾶλλον ἀμφισβητοῦσιν, ἐφεξῆς ἂν εἴη λεκτέον περὶ τοῦ μείζονος ἀγαθοῦ καὶ τοῦ μᾶλλον συμφέροντος. [2] ἔστω δὴ ὑπερέχον μὲν τὸ τοσοῦτον καὶ ἔτι, ὑπερεχόμενον δὲ τὸ ἐνυπάρχον. καὶ μείζον μὲν αἰεὶ καὶ πλεῖον πρὸς ἔλαττον, μέγα δὲ καὶ μικρὸν καὶ πολὺ καὶ

¹ A, al. Ross : ὥς β, al. Kassel

[27] O įmanomi darbai būna dvejopi – tie, kurie gali atsirasti, ir tie, kurie lengvai atsiranda. O lengvi darbai – visi, kurie padaromi arba be skausmo, arba per trumpą laiką. Mat sunkumas apibrėžiamas arba skausmo, arba laiko atžvilgiu. Gėris būna ir tuo atveju, jeigu įvyksta taip, kaip žmonės nori. O nori arba jokio blogio, arba mažiau nei gėrio (šitaip bus, jeigu atpildas arba liks nepastebėtas, arba bus mažas). [28] Gėris – ir nuosavieji dalykai, ir tai, ko niekas neturi, ir išskirtiniai dalykai. Mat šitaip sulaukiama daugiau garbės. Ir tai, kas jiems tinka, o tokie yra dalykai, atitinkantys juos ir pagal kilmę bei galią, ir dalykai, kurių jie mano stokoja, net jei tie maži būna. Mat nė kiek ne mažiau jie sąmoningai renkasi tokius dalykus daryti. [29] Gėris – ir lengvai įvykdomi dalykai. Mat tie būna įmanomi ir lengvi. Lengvai įvykdomi dalykai – tokie, kuriuos visi arba daugelis, arba tokie patys kaip mes, arba menkesni sėkmingai atliko. Gėris – ir tai, kuo pamalonins draugus arba suerzins priešus. Ir visi tie darbai, kuriuos tie žmonės, kuriais jie žavisi, sąmoningai renkasi daryti. Ir tie dalykai, kurių atžvilgiu jie yra geros prigimties ir patyrę; mat jie mano, kad lengviau sėkmingai atliks. Gėris – ir tie dalykai, kurių nenori joks netikėlis. Mat tai labiau pagyrimo verti dalykai. Gėris – ir tie dalykai, kurių žmonės paprastai geidžia, mat jie atrodo ne tik malonūs, bet ir gana geri. [30] Ir kiekvienas labiausiai gėriu laiko tai, [1363b] kieno atžvilgiu jie būna būtent šio dalyko mylėtojai, pavyzdžiui, mėgstą nugalėti – jei bus pergalė, garbėtroškos – jei gaus garbės, pinigų mylintieji – jei pinigų; ir kiti – atitinkamu būdu. Taigi tikinimus apie gėrį ir tai, kas teikia naudą, reikia paimti iš šitų dalykų.

7.

[1] Kadangi dažnai sutariantieji, jog abu lyginami dalykai teikia naudos, nesutaria dėl to, kuris jos duoda daugiau, iš eilės reikėtų kalbėti apie didesnę gėrį ir tai, kas duoda daugiau naudos. [2] Tebūnie tad pranašusis dalykas tas, kuris tokio masto ir dar didesnis už kitą,

ὀλίγον πρὸς τὸ τῶν πολλῶν μέγεθος, καὶ ὑπερέχον μὲν τὸ μέγα, τὸ δὲ μικρὸν ἐλλείπον¹, καὶ πολὺ καὶ ὀλίγον ὡσαύτως. [3] ἐπεὶ οὖν ἀγαθὸν λέγομεν τό τε αὐτὸ αὐτοῦ ἔνεκα καὶ μὴ ἄλλου αἰρετόν, καὶ οὐ πάντ' ἐφίεται, καὶ ὁ νοῦν ἂν καὶ φρόνησιν λαβόντα ἔλοιτο, καὶ τὸ ποιητικὸν καὶ τὸ φυλακτικόν, ἢ ᾧ ἔπεται τὰ τοιαῦτα (τὸ δ' οὐ ἔνεκα τὸ τέλος ἐστίν, τέλος δὲ ἐστὶν οὐ ἔνεκα τὰ ἄλλα)², αὐτῷ δὲ ἀγαθὸν τὸ πρὸς αὐτὸν ταῦτα πεπονθός, ἀνάγκη τὰ γε πλείω τοῦ ἐνὸς καὶ³ τῶν ἐλαττόνων, συναριθμουμένου τοῦ ἐνὸς ἢ τῶν ἐλαττόνων, μείζον ἀγαθὸν εἶναι· ὑπερέχει γάρ, τὸ δὲ ἐνυπάρχον ὑπερέχεται.

[4] καὶ ἐὰν τὸ μέγιστον τοῦ μεγίστου ὑπερέχη, καὶ αὐτὰ αὐτῶν· καὶ ὅσα αὐτὰ αὐτῶν, καὶ τὸ μέγιστον τοῦ μεγίστου· οἷον εἰ ὁ μέγιστος ἀνὴρ γυναικὸς τῆς μεγίστης μείζων, καὶ ὅλως οἱ ἄνδρες τῶν γυναικῶν μείζους, καὶ εἰ οἱ ἄνδρες ὅλως τῶν γυναικῶν μείζους, καὶ ἀνὴρ ὁ μέγιστος τῆς μεγίστης γυναικὸς μείζων· ἀνάλογον γὰρ ἔχουσιν αἱ ὑπεροχαὶ τῶν γενῶν καὶ τῶν μεγίστων ἐν αὐτοῖς. [5] καὶ ὅταν τόδε μὲν τῷδε ἔπεται, ἐκείνῳ δὲ τούτῳ μὴ (ἔπεται⁴ δὲ ἢ τῷ ἅμα ἢ τῷ ἐφεξῆς ἢ τῇ δυνάμει)· ἐνυπάρχει γὰρ ἢ χρῆσις ἢ τοῦ ἐπομένου ἐν τῇ θατέρου. ἔπεται δὲ ἅμα μὲν τῷ ὑγιαίνειν τὸ ζῆν, τούτῳ δὲ ἐκείνῳ οὐ, ὅστερον δὲ τῷ μανθάνειν τὸ ἐπίστασθαι, δυνάμει δὲ τῷ ἱεροσυλεῖν τὸ ἀποστερεῖν· ὁ γὰρ ἱεροσυλήσας κἂν ἀποστερήσειεν. [6] καὶ τὰ ὑπερέχοντα τοῦ αὐτοῦ μείζονι μείζω· ἀνάγκη γὰρ ὑπερέχειν καὶ τοῦ μείονι⁵. [7] καὶ τὰ μείζονος ἀγαθοῦ ποιητικὰ μείζω· τοῦτο γὰρ ἦν τὸ μείζονος ποιητικῷ εἶναι. καὶ οὐ τὸ ποιητικὸν μείζον, ὡσαύτως εἰ γὰρ τὸ ὑγιεινὸν αἰρετώτερον τοῦ ἡδέος καὶ μείζον ἀγαθόν, καὶ ἡ ὑγίεια τῆς ἡδονῆς μείζων. [8] καὶ [1364a] τὸ

¹ μικρὸν ἐλλείπον] Ross : ἐλλείπον μικρὸν Kassel (sine comm.)

² (τὸ δ' οὐ ἔνεκα ... τὰ ἄλλα)] ω et Ross : secl. Kassel

³ Ross : ἢ Kassel

⁴ ε, al. Ross : ἔπεται A, al. Kassel

⁵ Ross : (ἦττον) μείζονος Kassel

ο pranokstamasis – telpas kito viduje. Ir tegu didesnis bei gausesnis dalykas visada perteikia ryšį su mažesniu, o didelis ir mažas, gausus ir negausus – ryšį su daugumos dalykų dydžiu; ir didysis dalykas tebūnie pranašus, o mažasis – nusileidžias; taip pat yra ir dėl didelio bei mažo kiekio dalykų santykio. [3] Kadangi gėriu vadiname tą patį dalyką, kuris vertas pasirinkimo dėl savęs paties, o ne dėl ko kito, ir tokį, kurio visi trokšta, ir tokį, kurį pasirinktų proto bei sveikos nuovokos gavusios būtybės, taip pat tokį, kuris pajėgus kurti ir saugoti, arba tokį, iš kurio seka šitokie dalykai (tai, ko labui kas nors pasirenkama, yra tikslas; o tikslas yra tai, ko labui pasirenkami kiti dalykai), o kadangi pačiam žmogui gėris – dalykas, kuris jo paties atžvilgiu yra patyręs šias sąlygas, pagal būtinybę bent jau tie dalykai, kurie yra gausesni už vieną arba už mažiau gausius dalykus, kai į skaičiavimą įtraukiamas tas vienas arba tie mažiau gausūs dalykai, yra didesnis gėris. Juk jie pranoksta, o kito viduje telpas dalykas yra pranokstamas.

[4] Ir jeigu didžiausias iš vienos rūšies pranoksta didžiausią iš kitos rūšies, tada ir patys pirmosios rūšies nariai – pačius kitos rūšies narius. Ir jei tik vienos rūšies nariai pranoksta kitos rūšies narius, tai ir didžiausias iš pirmosios rūšies – didžiausią iš kitos. Pavyzdžiui, jei didžiausias vyras didesnis už didžiausią moterį, tai ir apskritai vyrai didesni už moteris; ir jeigu vyrai apskritai didesni už moteris, tai ir didžiausias vyras už didžiausią moterį didesnis. Mat atitinkamą proporciją turi rūšių ir didžiausių jų atstovų pranašumas. [5] Taip būna ir tada, kai tik šitas dalykas seka iš šito, o anas iš šito neseka (o seka arba iš to, kas eina išvien arba iš to, kas seka iš eilės, arba pagal svarbumą). Mat naudojimas to, kas seka, priklauso nuo to kito dalyko naudojimo. O seka, viena vertus, išvien su sveikumu gyvybė, o iš pastarojo anas dalykas neseka; kita vertus, iš mokymosi vėliau seka žinojimas, o pagal svarbumą – iš šventvagystės – nuskurdinimas. Mat apiplėšęs šventyklą, gali ir ją nuskurdinti. [6] Dalykai, kurie pranoksta tokį patį kaip didesnis, patys yra didesni. Mat būtinai pranoksta ir tokį patį kaip mažesnis.

αίρετώτερον¹ καθ' αὐτὸ τοῦ μὴ καθ' αὐτό, οἷον ἰσχὺς ὑγιεινοῦ· τὸ μὲν γὰρ οὐχ αὐτοῦ ἔνεκα, τὸ δὲ αὐτοῦ, ὅπερ ἦν τὸ ἀγαθόν. [9] καὶν ἢ τὸ μὲν τέλος, τὸ δὲ μὴ τέλος· τὸ μὲν γὰρ ἄλλου ἔνεκα, τὸ δὲ αὐτοῦ, οἷον τὸ γυμνάζεσθαι τοῦ εὖ ἔχειν τὸ σῶμα. [10] καὶ τὸ ἦττον προσδεόμενον θατέρου [ἢ]² ἑτέρων· αὐταρκέστερον γάρ· ἦττον δὲ προσδεῖται τὸ ἐλαττόνων ἢ ῥαόνων προσδεόμενον. [11] καὶ ὅταν τόδε μὲν ἄνευ τοῦδε μὴ ἢ, ἢ μὴ δυνατὸν ἢ γενέσθαι, θάτερον δὲ ἄνευ τούτου, αὐταρκέστερον δὲ τὸ μὴ δεόμενον, ὥστε φαίνεται μείζον ἀγαθόν.

[12] καὶν ἢ ἀρχή, τὸ δὲ μὴ ἀρχή. καὶν ἢ αἴτιον, τὸ δ' οὐκ αἴτιον, διὰ τὸ αὐτό· ἄνευ γὰρ αἰτίου καὶ ἀρχῆς ἀδύνατον εἶναι ἢ γενέσθαι. καὶ δυοῖν ἀρχαῖν τὸ ἀπὸ τῆς μείζονος ἀρχῆς μείζον, καὶ δυοῖν αἰτίοι τὸ ἀπὸ τοῦ μείζονος αἰτίου μείζον. καὶ ἀνάπαλιν δὲ δυοῖν ἀρχαῖν ἢ τοῦ μείζονος ἀρχὴ μείζων, καὶ δυοῖν αἰτίοι τὸ τοῦ μείζονος αἴτιον μείζον. [13] δῆλον οὖν ἐκ τῶν εἰρημένων ὅτι ἀμφοτέρως μείζον ἔστι φαίνεσθαι· καὶ γὰρ εἰ ἀρχή, τὸ δὲ μὴ ἀρχή, δόξει μείζον εἶναι, καὶ εἰ μὴ ἀρχή, τὸ δὲ ἀρχή· τὸ γὰρ τέλος μείζον καὶ οὐκ ἀρχή, ὥσπερ ὁ Λεωδάμας κατηγορῶν ἔφη Καλλιστράτου τὸν βουλευσάντα τοῦ πράξαντος μᾶλλον ἀδικεῖν· οὐ γὰρ ἂν πραχθῆναι μὴ βουλευσάντος³. πάλιν δὲ καὶ Χαβρίου, τὸν πράξαντα τοῦ βουλευσάντος· οὐ γὰρ ἂν γενέσθαι, εἰ μὴ ἦν ὁ πράξων· τούτου γὰρ ἔνεκα ἐπιβουλεύειν, ὅπως πράξωσιν.

[7] Ir tie dalykai, kurie pajėgūs kurti didesnį gėrį, – didesni. Mat šitai reiškę būti pajėgiam kurti didesnį dalyką. Ir tas gėris, kurio kūrybinis pajėgumas didesnis, taip pat yra didesnis. Mat jei sveikas dalykas vertesnis pasirinkimo negu malonus ir jei tai didesnis gėris, tai ir sveikata yra svarbesnė už malonumą. [8] Ir [1364a] pasirinkimo labiau vertas tas dalykas, kuris to vertas savaime, o ne priešingai, pavyzdžiui, stiprumas, o ne sveikumas. Mat vieną jų verta rinktis ne dėl jo paties, o kitą – dėl jo paties, o tai ir buvo mūsų įvardytas gėris. [9] Taip būna ir jeigu vienas dalykas yra tikslas, o kitas nėra. Mat vienas būna kito labui, o kitas dėl savęs, pavyzdžiui, mankštinimasis – tam, kad gerai jaustųsi kūnas. [10] Didesnis gėris yra ir tas iš dviejų dalykų, kuris turi mažesnį kitų dalykų poreikį už tą antrąjį, mat jis savarankiškesnis. O mažesnis poreikį turi tas dalykas, kuris turi poreikį mažesnių ir lengvesnių dalykų. [11] Ir kai vienas dalykas be kito pagalbos nebūna arba kai nebūna įmanoma, kad jis be pagalbos atsirastų, o tas kitas būna ir be jo, tada savarankiškesnis būna tas, kuris kito nestokoja; tad šis atrodo didesnis gėris.

[12] Taip būna su gėrio pranašumu ir jeigu vienas dalykas yra kažko pradžia, o kitas nėra. Ir jeigu vienas dalykas yra priežastis, o kitas nėra – dėl to paties. Mat be priežasties ir be pradžios neįmanoma būti nei atsirasti. Ir esant dviem pradžioms, tas dalykas, kuris priklauso nuo didesnės pradžios, būna didesnis; ir esant dviem priežastims, tas dalykas, kuris priklauso nuo svarbesnės priežasties, būna svarbesnis. Ir iš kito galo: esant dviem pradžioms, didesniojo dalyko pradžia būna didesnė, o esant dviem priežastims – svarbesniojo priežastis svarbesnė. [13] Taigi iš pasakytų dalykų aišku, kad dalykas gali atrodyti didesnis abejaip. Mat ir jei jis pats yra pradžia, o tas kitas – ne, tai jis atrodys esąs didesnis; taip pat atrodys ir jeigu pats – ne pradžia, o tas kitas – pradžia. Mat antruoju atveju tikslas būna didesnis, o ne pradžia; taip ir Leodamantas, kaltindamas Kalistratą, pasakė, kad tas, kuris patarė, darė daugiau neteisybės už tą, kuris ją įvykdė. Mat anam nepatarus, nebūtų įvykdyta. Ir priešingai: kaltindamas Chabriją pasakė, kad tas, kuris įvykdė,

¹ τὸ αἰρετώτερον] ω : αἰρετώτερον τὸ Spengel : τὸ αἰρετὸν Roemer et Kassel

² ω : secl. Ross et Kassel

³ Ross : βουλευσαμένου Kassel

[14] καὶ τὸ σπανιώτερον τοῦ ἀφθόνου, οἷον χρυσὸς σιδήρου, ἀχρηστότερος ὢν· μείζον γὰρ ἢ κτήσις διὰ τὸ χαλεπωτέραν εἶναι. ἄλλον δὲ τρόπον τὸ ἀφθονον τοῦ σπανίου, ὅτι ἢ χρήσις ὑπερέχει· τὸ γὰρ πολλάκις τοῦ ὀλιγάκις ὑπερέχει, ὅθεν λέγεται “ἄριστον μὲν ὕδωρ”. [15] καὶ ὅλως τὸ χαλεπώτερον τοῦ ῥάονος· σπανιώτερον γάρ. ἄλλον δὲ τρόπον τὸ ῥαόν τοῦ αλεπωτέρου· ἔχει γὰρ ὡς βουλόμεθα. [16] καὶ ὃ τὸ ἐναντίον μείζον, καὶ οὗ ἢ στερησις μείζων. καὶ ἀρετὴ μὴ κακίας καὶ κακία μὴ ἀρετῆς¹ μείζων· τὰ μὲν γὰρ τέλη, τὰ δ’ οὐ τέλη. [17] καὶ ὢν τὰ ἔργα καλλίω ἢ αἰσχίω, μείζω αὐτά. καὶ ὢν αἱ κακαίαι καὶ αἱ ἀρεταὶ μείζους, καὶ τὰ ἔργα μείζω, ἐπεὶ περ ὡς τὰ αἷτια καὶ αἱ ἀρχαί, καὶ τὰ ἀποβαίνοντα, καὶ ὡς τὰ ἀποβαίνοντα, καὶ τὰ αἷτια καὶ αἱ ἀρχαί.

[18] καὶ ὢν ἡ ὑπεροχὴ αἰρετωτέρα ἢ καλλίων, οἷον τὸ ἀκριβῶς ὁρᾶν αἰρετώτερον τοῦ ὁσφραίνεσθαι (καὶ γὰρ ὅψις [1364b] ὁσφρήσεως), καὶ τὸ φιλειταιρώτερον εἶναι τοῦ φιλοχρηματώτερον μᾶλλον κάλλιον, ὥστε καὶ φιλειταιρία φιλοχρηματίας. καὶ ἀντικειμένως δὲ τῶν βελτιόνων αἱ ὑπερβολαὶ βελτίους καὶ (αἱ) καλλιόνων καλλίους. [19] καὶ ὢν αἱ ἐπιθυμίαι καλλίους ἢ βελτίους· αἱ γὰρ μείζους ὁρέξεις μείζονων εἰσίν. καὶ τῶν καλλιόνων δὲ ἢ βελτιόνων αἱ ἐπιθυμίαι βελτίους καὶ καλλίους διὰ τὸ αὐτό.

[20] καὶ ὢν αἱ ἐπιστήμαι καλλίους ἢ σπουδαιότεραι, καὶ τὰ πράγματα καλλίω καὶ σπουδαιότερα· ὡς γὰρ ἔχει ἡ ἐπιστήμη, καὶ τὸ ἀληθές· κελεύει δὲ τὸ αὐτῆς ἐκάστη. καὶ τῶν σπουδαιωτέρων δὲ καὶ καλλιόνων αἱ ἐπιστήμαι ἀνάλογον διὰ τὸ αὐτό. [21] καὶ ὁ κρίναιεν ἂν ἢ κεκρίκασιν οἱ φρόνιμοι ἢ πάντες ἢ οἱ πολλοὶ ἢ οἱ πλείους ἢ οἱ κράτιστοι ἀγαθὸν μείζον, ἀνάγκη οὕτως ἔχειν, ἢ ἀπλῶς ἢ ἢ κατὰ τὴν φρόνησιν ἔκριναν. ἔστι δὲ τοῦτο κοινὸν καὶ κατὰ τῶν ἄλλων· καὶ γὰρ τί καὶ ποσὸν καὶ ποιὸν οὕτως ἔχει ὡς ἂν ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ φρόνησις εἴποι. ἀλλ’ ἐπ’ ἀγαθῶν εἰρήκαμεν· ὥρισται γὰρ ἀγαθὸν

¹ ἀρετὴ μὴ κακίας καὶ κακία μὴ ἀρετῆς] Ross (fort. post Bonitz¹) : ἀρετὴ μὴ ἀρετῆς καὶ κακία μὴ κακίας ω et Kassel

pranoko tą, kuris patarė. Mat neteisybė nebūtų įvykusi, jei nebūtų radęsi vykdysiančio. Juk žmonės suokalbiauja tuo tikslu, kad įvykdytų.

[14] Ir retesnis dalykas yra didesnis gėris už apstųjį, pavyzdžiui, auksas už geležį, nors ir būdamas mažiau panaudojamas. Mat didesnis dalykas yra jo įsigijimas: dėl to, kad būtent jis yra sunkesnis. (O kitu atveju apstusis dalykas didesnis gėris už retąjį, nes pranoksta jo naudojimas; mat dažnai pasitaikantis pranoksta mažai pasitaikantį, dėl to ir sakoma „geriausias dalykas – vanduo“.) [15] Ir apskritai sunkesnis dalykas yra didesnis gėris už lengvesnįjį – mat jis retesnis. O kitu požiūriu lengvesnysis dalykas – už sunkesnįjį, nes tada būna taip, kaip mes pageidaujame. [16] Didesnis gėris ir tas dalykas, kurio priešingybė didesnė ir kurio netektis būna didesnė. Ir dorybė didesnė už neįvykumą, ir yda – už nedorybę. Mat vieni dalykai yra tikslai, o kiti – ne. [17] Ir tie dalykai didesni, kurių darbai tauresni. Ir kurių ydos ir dorybės didesnės, tų ir darbai didesni; nes jau kaip būna didesnės priežastys ir pradžios, taip ir jų pasekmės; ir kaip pasekmės – taip ir jų priežastys bei pradžios.

[18] Didesnis gėris – tai ir dalykai, kurių pranašumas labiau pasirinktinai arba tauresnis. Pavyzdžiui, aiškiai matyti labiau verta pasirinkimo nei puikiai užuosti (nes ir rega [1364b] pranašesnė už uoslę) ir būti didesniu bičiulių mylėtoju yra tauresnis dalykas nei būti didesniu pinigų mėgėju, tad ir bičiulmylė – tauriau už pinigamėgystę. Ir atitinkamai geresnių dalykų persūdymai yra geresni bei tauresnių – tauresni. [19] Didesnis gėris – tai ir dalykai, kurių užsigeidimai tauresni ar geresni. Mat didesnių dalykų būna didesni potraukiai. Ir tauresnių arba geresnių dalykų geismai dėl to paties principo būna geresni ir tauresni.

[20] Ir tie dalykai, kurių mokslai tauresni ir rimtesni, taip pat būna tauresni ir rimtesni. Mat kokioje padėtyje mokslas, tokioje ir tiesa. O kiekvienas mokslas nurodo savo paties objektą. Dėl to paties principo atitinkami ir rimtesnių bei tauresnių dalykų mokslai. [21] Ir tas dalykas, kurį protingieji ar visi, ar daugelis, ar didesnė dalis, ar stipriausieji nuspręstų arba yra nusprendę esant didesnį gėrį, būtinai šitaip turi būti – arba

εἶναι ὁ λαβὼν [τὰ πράγματα]¹ φρόνησιν ἔλοιτ' ἂν ἕκαστον· δῆλον οὖν ὅτι καὶ μείζον, ὁ μᾶλλον ἢ φρόνησις λέγει. [22] καὶ τὸ τοῖς βελτίοισιν ὑπάρχον, ἢ ἀπλῶς ἢ ἢ βελτίους, οἷον ἢ ἀνδρεία ἰσχύος. καὶ ὁ ἔλοιτ' ἂν ὁ βελτίων, ἢ ἀπλῶς ἢ ἢ βελτίων, οἷον τὸ ἀδικεῖσθαι μᾶλλον ἢ ἀδικεῖν· τοῦτο γὰρ ὁ δικαιότερος ἂν ἔλοιτο. [23] καὶ τὸ ἥδιον τοῦ ἥττον ἡδέος· τὴν γὰρ ἡδονὴν πάντα διώκει, καὶ αὐτοῦ² ἕνεκα τοῦ ἡδεσθαι ὀρέγονται, ὥρισται δὲ τούτοις τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ τέλος· ἥδιον δὲ τό τε ἀλυπότερον καὶ τὸ πολυχρονιώτερον ἡδύ. [24] καὶ τὸ κάλλιον τοῦ ἥττον καλοῦ· τὸ γὰρ καλὸν ἐστὶν ἥτοι τὸ ἡδὺ ἢ τὸ καθ' αὐτὸ αἰρετόν. [25] καὶ ὅσων αὐτοὶ αὐτοῖς ἢ φίλοις βούλονται αἵτιοι εἶναι μᾶλλον, ταῦτα μείζω ἀγαθὰ, ὅσων δὲ ἥκιστα³, μείζω κακά. [26] καὶ τὰ πολυχρονιώτερα τῶν ὀλιγοχρονιωτέρων καὶ τὰ βεβαιότερα τῶν ἀβεβαιοτέρων· ὑπερέχει γὰρ ἢ χρῆσις τῶν μὲν τῷ χρόνῳ, τῶν δὲ τῇ βουλήσει· ὅταν γὰρ βούλονται, ὑπάρχει μᾶλλον ἢ τοῦ βεβαίου.

[27] καὶ ὡς ἂν ἐν⁴ τῶν συστοίχων καὶ τῶν ὁμοίων πτώσεων, καὶ τᾶλλ' ἀκολουθεῖ, οἷον εἰ τὸ ἀνδρείως κάλλιον καὶ αἰρετώτερον τοῦ σωφρόνως, καὶ ἀνδρεία σωφροσύνης αἰρετώτερα καὶ τὸ ἀνδρεῖον εἶναι τοῦ σωφροεῖν. [28] καὶ ὁ πάντες αἰροῦνται τοῦ μὴ ὁ πάντες, καὶ ὁ οἱ πλείους ἢ ὁ οἱ ἐλάττους [1365a] ἀγαθὸν γὰρ ἦν οὐ πάντες ἐφίενται, ὥστε καὶ μείζον οὐ μᾶλλον. καὶ ὁ οἱ ἀμφισβητοῦντες ἢ οἱ ἐχθροί, ἢ οἱ κρίνοντες ἢ οὐκ οὗτοι κρίνουσιν· τὸ μὲν γὰρ ὡς ἂν εἰ πάντες φαῖέν ἐστι, τὸ δὲ οἱ κύριοι καὶ οἱ εἰδότες. [29] καὶ ὅτε μὲν οὐ πάντες μετέχουσι μείζον· ἀτιμία γὰρ τὸ μὴ μετέχειν· ὅτε δὲ οὐ μηδεὶς ἢ οὐ ὀλίγοι· σπανιώτερον γάρ. [30] καὶ τὰ ἐπαινετώτερα· καλλίω γάρ. καὶ ὧν αἱ τιμαὶ μείζους, ὡσαύτως· ἢ γὰρ τιμὴ ὥσπερ ἀξία τίς ἐστίν. καὶ ὧν αἱ ζημίαι μείζους. [31] καὶ τὰ τῶν ὁμολογουμένων ἢ

¹ λαβὼν [τὰ πράγματα] Ross (fort. partim duce Buhle) : λαβόντα τὰ πράγματα ω et Kassel

² Ross (fort. post Spengel) : αὐτοῦ ω et Kassel

³ ω et Kassel : ἥττον Ross

⁴ ἂν ἐν] Ross (fort. post Richards) : ἂν ἐκ ω : ἐν ἐκ Kassel (fort. post Kayser²)

αψκρίται, arba taip, kaip jie nusprendė pagal praktinę išmintį. O šitai yra bendras bruožas ir kitų dalykų atžvilgiu. Mat medžiaga, kiekis ir kokybė turi tokią reikšmę, kokią nurodytų išsimokslinimas ir praktinė išmintis. Bet tai esame pasakę apie gėrybes. Juk apibrėžta, kad gėris yra dalykas, kurį pasirinktų kiekviena sveikos nuovokos gavusi būtybė. Taigi aišku, kad tas dalykas, apie kurį daugiau kalba praktinė išmintis, yra ir didesnis. [22] Didesnis gėris yra ir tai, kas priklauso geresniesiems arba apskritai, arba pagal tai, kuo jie geresni, pavyzdžiui, drąsa – didesnis gėris už stiprumą. Ir tai, ką pasirinktų geresnis žmogus, yra didesnis gėris arba apskritai, arba pagal tai, kuo jis geresnis, pavyzdžiui, verčiau patirti neteisybę, negu ją daryti. Mat šitai teisingesnis pasirinktų. [23] Ir malonesnis dalykas yra didesnis gėris už mažiau malonų. Mat visos būtybės vejasi malonumą ir siekia būti patenkintos dėl jo paties, o pagal šitokias sąlygas yra apibrėžtas gėris bei tikslas. O maloniau yra ir tai, kas turi mažiau lūdesio, ir tai, kas ilgiau išlieka malonu. [24] Ir tauresnis dalykas yra didesnis gėris už mažiau taurų. Mat taurumas yra arba malonumas, arba savaimė pasirinkimo vertas dalykas. [25] Ir visi šitie dalykai, prie kurių žmonės patys labiau nori prisidėti savo arba draugų labui, – didesnės gėrybės, o visi tie, prie kurių linkę prisidėti kuo mažiau, – didesnės blogybės. [26] Ir ilgalaikiškesni dalykai yra didesnis gėris už trumpalaikiškesnius, ir patvaresnieji už mažiau patvarius. Mat vienų naudojimas pranoksta visus pagal laiką, kitų – pagal norėjimą; juk kai žmonės turi norą, labiau užtikrintas būna patvariojo dalyko naudojimas.

[27] Ir kaip vienas žodžių junginio narių bei viena iš panašių gramatinių atmainų galėtų būti pavartota šiame svarstyme, taip ir kiti dalykai seka iš paskos, pavyzdžiui, jei „drąsiai“ yra tauriau ir labiau verta pasirinkimo negu „santūriai“, tai ir „drąsa“ vertesnė pasirinkimo už „santūrumą“, o „buvimas drąsiu“ – už „buvimą santūriu“. [28] Didesnis gėris yra ir tai, ką visi renkasi, už tai, ką ne visi. Ir tai, ką renkasi daugiau žmonių, už tai, ką – mažiau. [1365a] Mat kaip gėris buvo įvardyta tai, ko visi trokšta, tad ir didesnis gėris – tai, ko trokštama labiau.

φαινομένων μεγάλων μείζω. καὶ διαιρούμενα δὲ εἰς τὰ μέρη τὰ αὐτὰ μείζω φαίνεται. πλεῖον¹ γὰρ ὑπερέχειν φαίνεται, ὅθεν καὶ ὁ ποιητῆς φησι πεῖσαι τὸν Μελέαγρον ἀναστῆναι

ὅσσα κάκ' ἀνθρώποισι πέλει τῶν ἄστῳ ἀλώη·

λαοὶ μὲν φθινύθουσι, πόλιν δέ τε πῦρ ἀμαθύνει,

τέκνα δέ τ' ἄλλοι ἄγουσιν.

καὶ τὸ συντιθέναι δὲ καὶ ἐποικοδομεῖν, ὥσπερ Ἐπίχαρμος, διὰ τε τὸ αὐτὸ τῇ διαιρέσει (ἡ γὰρ σύνθεσις ὑπεροχὴν δείκνυσι πολλήν) καὶ ὅτι ἀρχὴ φαίνεται μεγάλων καὶ αἰτίων. [32] ἐπεὶ δὲ τὸ χαλεπώτερον καὶ σπανιώτερον μείζον, καὶ οἱ καιροὶ καὶ αἱ ἡλικίαι καὶ οἱ τόποι καὶ οἱ χρόνοι καὶ αἱ δυνάμεις ποιοῦσι μεγάλα· εἰ γὰρ παρὰ δύνανται καὶ παρὰ ἡλικίαν καὶ παρὰ τοὺς ὁμοίους, καὶ εἰ οὕτως ἢ ἐνταῦθα ἢ τότε, ἔξει μέγεθος καὶ καλῶν καὶ ἀγαθῶν καὶ δικαίων καὶ τῶν ἐναντίων, ὅθεν καὶ τὸ ἐπίγραμμα τῷ Ὀλυμπιονίκῃ·

πρόσθε μὲν ἀμφ' ὥμοισιν ἔχων τραχεῖαν ἄσιναν

ἰχθῦς ἐξ Ἄργους εἰς Τεγέαν ἔφερον,

καὶ ὁ² Ἰφικράτης αὐτὸν ἐνεκωμίαζε λέγων ἐξ ὧν ὑπῆρξεν ταῦτα.

Didesnis gėris yra ir tai, ką renkasi besiginčijantys ar priešai, ar teisian-tieji, ar tie, kuriuos šitie teisia; mat ankstesnis atvejis yra tarsi tai, kaip galėtų sakyti visi, o šis – tarsi tai, ką sakytų viršininkai ir žinovai. [29] Ir kartais didesnis gėris esti tai, kuo visi dalijasi, mat negarbė nesidalyti. O kartais – tai, kuo niekas nesidalija arba kuo dalijasi nedaugelis, nes tai retesnis dalykas. [30] Didesnis gėris – ir dalykai, kurie vertesni pagyri-mo. Mat jie tauresni. Ir su dalykais, kurių pagerbimai didesni, yra taip pat. Mat pagerbimas yra lyg kažkoks įvertinimas. Taip pat – dalykai, už kuriuos būna didesnės baismės. [31] Didesnis gėris – ir dalykai, kurie didesni už pripažįstamus ar atrodančius dideliais. Ir dalijami į dalis tie patys dalykai atrodo didesni. Mat atrodo, kad gausiau pranoksta; dėl to ir poetas sako, kad tai įtikino Meleagrą pakilti kovon:

Kiek tik blogybių žmonėms, kai jų miestas užimtas, tenka:

Minios nyksta nykte, ugnis gi dar šalį nušluoja,

Vedas vaikus jau kiti.

Didesni atrodo ir suklojimas bei užkraustymas – taip, kaip daro ir Epi-charmas, – ir dėl to, kad tai tapatu padalijimui (mat suklojimas rodo gausų pertekliškumą), ir dėl to, kad tai atrodo kaip didžiųjų dalykų pra-džia ir priežastis. [32] Kadangi sudėtingesnis ir retesnis dalykas dides-nis, tai ir progos, ir amžiai, ir vietos, ir laikai, ir galios sukuria didžius dalykus. Mat jeigu veikiama peržengiant galią, amžių ir sau panašius žmones ir jeigu šitaip veikiama arba čia, arba tuo metu, toks asmuo tu-rės ir taurių, ir gerų, ir teisingų, ir šiems priešingų dalykų svarbumą; iš to ir atitinkama epigrama Olimpinių žaidynių nugalėtojui:

Ant pečių seniau naščiūs parėmęs šiurkščiuosius,

Aš iš Argo žuvis į Tegėją nešiau.

Ir Ifikratas aukštino save patį kalbėdamas tai, iš ko šitie dalykai užsimezgė.

¹ Ross (fort. post Bywater²): πλεόνων A, al. Kassel

² ω et Ross: ὁ Kassel

[33] καὶ τὸ αὐτοφυνὲς τοῦ ἐπικτήτου· χαλεπώτερον γάρ. ὅθεν καὶ ὁ ποιητὴς φησιν “αὐτοδίδακτος δ’ εἰμί.” [34] καὶ τὸ μεγάλου μέγιστον μέρος· οἷον Περικλῆς τὸν ἐπιτάφιον λέγων, τὴν νεότητα ἐκ τῆς πόλεως ἀνηρῆσθαι ὥσπερ τὸ ἔαρ ἐκ τοῦ ἐνιαυτοῦ εἰ ἐξαίρεθείη. [35] καὶ τὰ ἐν χρειᾷ μερίζονι χρήσιμα, οἷον τὰ ἐν γήρᾳ καὶ νόσοις. καὶ δυοῖν τὸ ἐγγύτερον τοῦ τέλους. καὶ τὸ αὐτῷ τοῦ ἀπλῶς. καὶ τὸ δυνατόν τοῦ ἀδυνάτου· τὸ μὲν γὰρ αὐτῷ¹, τὸ δ’ οὐ. καὶ τὰ ἐν τέλει τοῦ βίου· τέλη γὰρ μᾶλλον (ἦ)² τὰ πρὸς τῷ τέλει.

[36] καὶ [1365b] τὰ πρὸς ἀλήθειαν τῶν πρὸς δόξαν· ὅρος δὲ τοῦ πρὸς δόξαν, ὃ λανθάνειν μέλλων οὐκ ἂν ἔλοιτο· διὸ καὶ τὸ εὖ πάσχειν τοῦ εὖ ποιεῖν δόξειεν ἂν αἰρετώτερον εἶναι· τὸ μὲν γὰρ κἂν λανθάνῃ αἰρήσεται, ποιεῖν δ’ εὖ λανθάνων οὐ δοκεῖ ἂν ἐλέσθαι. [37] καὶ ὅσα εἶναι μᾶλλον ἢ δοκεῖν βούλονται· πρὸς ἀλήθειαν γὰρ μᾶλλον· διὸ καὶ τὴν δικαιοσύνην φασὶ μικρὸν εἶναι, ὅτι δοκεῖν ἢ εἶναι αἰρετώτερον· τὸ δὲ ὑγιαίνειν οὐ. [38] καὶ τὸ πρὸς πολλὰ χρησιμώτερον³, οἷον τὸ πρὸς τὸ ζῆν καὶ εὖ ζῆν καὶ τὴν ἡδονὴν καὶ τὸ πράττειν τὰ καλὰ· διὸ ὁ πλοῦτος καὶ ἡ ὑγίεια μέγιστα δοκεῖ εἶναι· ἅπαντα γὰρ ἔχει ταῦτα. [39] καὶ τὸ ἀλυπότερον καὶ μεθ’ ἡδονῆς πλείω γὰρ ἐνός, ὅτι ὑπάρχει καὶ ἡ ἡδονὴ ἀγαθὸν⁴ καὶ ἡ ἀλυπία. [40] καὶ δυοῖν ὃ τῷ αὐτῷ προστιθέμενον μεῖζον τὸ ὅλον ποιεῖ. καὶ ἂ μὴ λανθάνει παρόντα ἢ ἂ λανθάνει· πρὸς ἀλήθειαν γὰρ τείνει ταῦτα· διὸ τὸ πλουτεῖν φανείη ἂν μεῖζον ἀγαθὸν τοῦ δοκεῖν. [41] καὶ τὸ ἀγαπητόν, καὶ τοῖς μὲν μόνον (ὄν)⁵, τοῖς δὲ μετ’ ἄλλων· διὸ καὶ οὐκ ἴση ζημία, ἂν τις τὸν ἐτερόφθαλμον τυφλώσῃ καὶ τὸν δὲ ἔχοντα· ἀγαπητὸν γὰρ ἀφήρηται. ἐκ τίνων μὲν οὖν δεῖ τὰς πίστεις φέρειν ἐν τῷ προτρέπειν καὶ ἀποτρέπειν, σχεδὸν εἴρηται.

¹ Ross : αὐτῷ Kassel

² add. Ross et Kassel (fort. post Trinc.)

³ χρησιμώτερον] ω et Ross : χρήσιμον Kassel

⁴ Ross secl. ἀγαθόν

⁵ add. Ross.

[33] Ir tai, kas savaiminēs kilmės, esti didesnis gėris už tai, kas įgyta. Mat tai sudėtingesnis dalykas. Dėl to ir poetas sako „bet esu savaimė išmokęs“. [34] Ir svarbiausia dalis to, kas svarbu, – didesnis gėris; pavyzdžiui, Periklis, sakdamas laidotuvių kalbą, teigė, jog jaunuomenė iš šalies buvo paimta tarsi iš metų būtų išimtas pavasaris. [35] Ir naudingi dalykai, kurių labiau stokojama, – didesnis gėris, pavyzdžiui, tie, kurie naudingi senatvėje ir ligose. Ir iš dviejų gėrybių didesnė ta, kuri arčiau prie tikslo. Ir tai, kas yra gėris sau pačiam, esti didesnis gėris už tai, kas – gėris apskritai. Ir tai, kas įmanoma – už tai, kas neįmanoma. Mat pirmas šių – gėris sau pačiam, o kitas – ne. Ir tie dalykai, kurie yra gyvenimo pabaigoje, – didesnis gėris už patį gyvenimą. Mat pabaigos (tikslai) labiau yra didesnis gėris už tai, kas tarnauja pabaigai.

[36] Ir [1365b] su tiesa susiję dalykai yra didesnis gėris nei tie, kurie susiję su atrodymu. O su atrodymu susijusio dalyko skiriamasis požymis – tai, ko žmogus nesirinktų, jei ruošųsi likti nepastebimas. Dėl to patirti gera pasirodytų besąs vertesnis pasirinkimo dalykas negu daryti gera. Mat pirmąjį dalyką jis rinksis ir tuo atveju, jei bus nepastebimas, tačiau neatrodo, kad rinktųsi daryti gera būdamas nepastebimas. [37] Didesnis gėris – ir visi dalykai, kurių žmonės nori labiau dėl to, kad jie tikrai yra nei kad atrodo – mat jie labiau susiję su tiesa. Dėl to ir sako, kad teisingumas yra menkas dalykas, nes tik atrodo besąs, o ne išties yra vertesnis pasirinkimo. O sveikata – ne. [38] Didesnis gėris – ir tai, kas daugeliui reikalų naudingiau, pavyzdžiui, tai, kas susiję su gyvenimu, lengvu gyvenimu, malonumu, tauriais darbais. Dėl to turtas ir sveikata atrodo esą didžiausios gėrybės; mat šitie dalykai turi visa tai, kas paminėta. [39] Didesnis gėris – ir tai, kas mažiau liūdina ir ką lydi malonumas. Mat išeina daugiau nei viena gėrybė, nes ir malonumas išties yra gėris, taip pat ir neliūdėjimas. [40] Ir iš dviejų didesnis gėris esti tas, kurį pridedant prie to paties visuma pasidaro didesnė. Didesnis gėris – ir tie dalykai, kurie, būdami šalia, nelieta nepastebimi palyginti su tais, kurie lieka nepastebimi, – mat šitokie dalykai kreipia į tiesą. Dėl

8.

[1] Μέγιστον δὲ καὶ κυριώτατον ἀπάντων πρὸς τὸ δύνασθαι πείθειν καὶ καλῶς συμβουλευεῖν (τὸ)¹ τὰς πολιτείας ἀπάσας λαβεῖν καὶ τὰ ἐκάστης ἦθῃ καὶ νόμιμα καὶ συμφέροντα διελεῖν. [2] πείθονται γὰρ ἅπαντες τῷ συμφέροντι, συμφέρει δὲ τὸ σῶζον τὴν πολιτείαν. ἔτι δὲ κυρία μὲν ἐστὶν ἡ τοῦ κυρίου ἀπόφανσις, τὰ δὲ κύρια διήρηται κατὰ τὰς πολιτείας· ὅσαι γὰρ αἱ πολιτεῖαι, τοσαῦτα καὶ τὰ κύρια ἐστὶν.

[3] εἰσὶ δὲ πολιτεῖαι τέτταρες, δημοκρατία, ὀλιγαρχία, ἀριστοκρατία, μοναρχία, ὥστε τὸ μὲν κύριον καὶ τὸ κρῖνον τούτων τι ἂν εἴη² μόριον ἢ ὅλον τούτων³. [4] ἔστι δὲ δημοκρατία μὲν πολιτεία ἐν ἣ κλήρῳ διανέμονται τὰς ἀρχάς, ὀλιγαρχία δὲ ἐν ἣ οἱ ἀπὸ τιμημάτων, ἀριστοκρατία δὲ ἐν ἣ κατὰ τὴν παιδείαν· παιδείαν δὲ λέγω τὴν ὑπὸ τοῦ νόμου κειμένην. οἱ γὰρ ἐμμεμενηκότες ἐν τοῖς νομίμοις ἐν τῇ ἀριστοκρατίᾳ ἄρχουσιν. ἀνάγκη δὲ τούτους φαίνεσθαι ἀρίστους, ὅθεν καὶ τοῦνομα εἴληφεν τοῦτο. μοναρχία δ' ἐστὶ κατὰ [1366a] τοῦνομα ἐν ἣ εἷς ἀπάντων κύριός ἐστιν· τούτων δὲ ἡ μὲν κατὰ τάξιν τινα βασιλεία, ἡ δ' ἄοριστος τυραννίς.

[5] τὸ δὴ τέλος ἐκάστης πολιτείας οὐ δεῖ λανθάνειν· αἰροῦνται γὰρ τὰ πρὸς τὸ τέλος. ἔστι δὲ δημοκρατίας μὲν τέλος ἐλευθερία, ὀλιγαρχίας δὲ πλοῦτος, ἀριστοκρατίας δὲ τὰ περὶ παιδείαν καὶ τὰ νόμιμα, τυραννίδος δὲ φυλακὴ. δῆλον οὖν ὅτι τὰ πρὸς τὸ τέλος ἐκάστης ἦθῃ⁴ καὶ νόμιμα καὶ συμφέροντα διαιρετέον, εἴπερ αἰροῦνται πρὸς τοῦτο ἐπαναφέροντες. [6] ἐπεὶ δὲ οὐ μόνον αἱ πίστεις γίνονται δι' ἀποδεικτικοῦ λόγου, ἀλλὰ καὶ δι' ἠθικοῦ (τῷ γὰρ ποιόν τινα φαίνεσθαι τὸν λέγοντα πιστεύομεν, τοῦτο δ' ἐστὶν ἂν ἀγαθὸς φαίνεται ἢ εὖνους ἢ ἄμφω), δεοί ἂν τὰ ἦθῃ τῶν πολιτειῶν ἐκάστης ἔχειν ἡμᾶς

¹ add. Ross et Kassel (fort. post Bywater⁴)

² τι ἂν εἴη] β, al. Ross : τί ἐστὶν αἰεὶ A et Kassel

³ ὅλον τούτων] β, al. Ross : ὅλον A et Kassel

⁴ Ross : ἔθῃ Kassel

to būti turtingam pasirodytų didesnis gėris nei tik atrodyti tokiu. [41] Didesnis gėris – ir tai, kas branginama, net jei vieni žmonės tik vieną tokį dalyką turi, o kiti – kartu su kitais dalykais. Dėl to ir nelygi būna bausmė, jei kas nors apakina vienaakį ir jei – turintįjį dvi akis, – mat prarandama tai, kas branginama. Taigi iš kokių šaltinių reikia teikti tikinimus raginant ir atgrasant, turbūt yra pasakyta.

8.

[1] Svarbiausias ir viršiausias iš visų dalykas, susijęs su gebėjimu įtikinti ir gražiai patarti, – tai suvokimas apie visas valstybines santvarkas ir mokėjimas atskirti kiekvienos jų papročius, teises nuostatas ir privalumus. [2] Juk visi patiki tuo, kas teikia naudą, o ją teikia tai, kas išsaugo santvarką. Be to, valdančiojo organo pareiškimas yra valdantis, o valdantieji organai išsiskaidę pagal santvarkas. Mat kiek santvarkų, tiek yra ir valdančiųjų organų.

[3] Valstybės santvarkų yra keturios: demokratija, oligarchija, aristokratija, monarchija. Tad valdantysis ir sprendžiantysis organas galėtų būti šitų tam tikra dalelė arba visuma. [4] Demokratija yra santvarka, kurioje žmonės burtais pasidalija valdžios įgaliojimus, oligarchija – tokia, kurioje valdo išsiskiriantieji pagal turto įvertinimus, aristokratija – tokia, kurioje valdo išsiskiriantieji savo išsilavinimu. Išsilavinimu vadina įsteigtąjį įstatymo. Mat aristokratijoje valdo ištikimai besilaikantieji teisiųjų nuostatų, ir šie neišvengiamai atrodo geriausi, dėl to santvarka ir [1366a] yra gavusi tokį pavadinimą. O monarchija pagal pavadinimą yra tokia santvarka, kurioje vienas yra visų šeimininkas; viena monarchijų atmaina – tam tikra tvarka pasižyminti karalyste, kita – neribota tiranija.

[5] Išties nederą pamiršti kiekvienos santvarkos tikslo, mat pasirenkami tie dalykai, kurie susiję su tikslu. Demokratijos tikslas – laisvė, oligarchijos – turtas, aristokratijos – išsilavinimo ir teisinių nuostatų reikalai, o tiranijos – sargyba. Taigi aišku, kad dera atskirti su kiekvienos santvarkos tikslu susijusius papročius, teises nuostatas ir privalumus,

τὸ μὲν γὰρ ἐκάστης ἦθος πιθανώτατον ἀνάγκη πρὸς ἐκάστην εἶναι. ταῦτα δὲ ληφθήσεται διὰ τῶν αὐτῶν· τὰ μὲν γὰρ ἦθη φανερά κατὰ τὴν προαίρεσιν, ἡ δὲ προαίρεσις ἀναφέρεται πρὸς τὸ τέλος.

[7] ὧν μὲν οὖν δεῖ ὀρέγεσθαι προτρέποντας ὡς ἐσομένων ἢ ὄντων, καὶ ἐκ τίνων δεῖ τὰς περὶ τοῦ συμφέροντος πίστεις λαμβάνειν, ἔτι δὲ τῶν περὶ τὰς πολιτείας ἡθῶν καὶ νομίμων διὰ τίνων τε καὶ πῶς εὐπορήσομεν, ἐφ' ὅσον ἦν τῷ παρόντι καιρῷ σύμμετρον, εἴρηται· δηκρίζεται γὰρ ἐν τοῖς Πολιτικοῖς περὶ τούτων.

9.

[1] μετὰ δὲ ταῦτα λέγωμεν περὶ ἀρετῆς καὶ κακίας καὶ καλοῦ καὶ αἰσχροῦ· οὗτοι γὰρ σκοποὶ τῷ ἐπαινοῦντι καὶ ψέγοντι· συμβήσεται γὰρ ἅμα περὶ τούτων λέγοντας κάκεῖνα δηλοῦν ἐξ ὧν ποιοὶ τινες ὑποληφθησόμεθα κατὰ τὸ ἦθος, ἥπερ ἦν δευτέρα πίστις· ἐκ τῶν αὐτῶν γὰρ ἡμᾶς τε καὶ ἄλλον ἀξιόπιστον δυνησόμεθα ποιεῖν πρὸς ἀρετήν. [2] ἐπεὶ δὲ συμβαίνει καὶ χωρὶς σπουδῆς καὶ μετὰ σπουδῆς ἐπαινεῖν πολλάκις οὐ μόνον ἄνθρωπον ἢ θεὸν ἀλλὰ καὶ ἄψυχα καὶ τῶν ἄλλων ζώων τὸ τυχόν, τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ περὶ τούτων ληπτέον τὰς προτάσεις, ὥστε ὅσον παραδείγματος χάριν εἴπωμεν καὶ περὶ τούτων.

[3] καλὸν μὲν οὖν ἐστίν, ὃ ἂν δι' αὐτὸ αἰρετὸν ὃν ἐπαινετὸν ἦ, ἢ ὃ ἂν ἀγαθὸν ὃν ἡδὺ ἦ, ὅτι ἀγαθόν· εἰ δὲ! τοῦτό ἐστι τὸ καλόν, ἀνάγκη τὴν ἀρετὴν καλὸν εἶναι· ἀγαθὸν γὰρ ὃν ἐπαινετὸν ἐστίν.

[4] ἀρετὴ δ' ἐστὶ μὲν δύναμις, ὡς δοκεῖ, ποριστικὴ ἀγαθῶν καὶ φυλακτικὴ, καὶ δύναμις εὐεργετικὴ πολλῶν καὶ μεγάλων, καὶ πάντων [1366b] περὶ πάντα. [5] μέρη δὲ ἀρετῆς δικαιοσύνη, ἀνδρεία, σωφροσύνη, μεγαλοπρέπεια, μεγαλοψυχία, ἐλευθεριότης, φρόνησις, σοφία. [6] ἀνάγκη δὲ μεγίστας εἶναι ἀρετὰς τὰς τοῖς ἄλλοις χρησιμωτάτας, εἴπερ ἐστὶν ἡ ἀρετὴ δύναμις εὐεργετικὴ.

¹ ω et Ross : δη Kassel

jeigu jau žmonės renkasi atsižvelgdami į tai. [6] Kadangi tikinimai atsiranda ne tik per įrodymų kalbą, bet ir per būdą perteikiančią kalbą (mat tikime tuo, kad kalbėtojas atrodo besąs kažkokio tokio būdo, o taip būna, jei atrodo geras arba palankus, arba abejopas), mums derėtų turėti galvoje kiekvienos santvarkų būdo bruožus. Mat kiekvienos būdas neišvengiamai yra įtikimiausias dalykas, susijęs su kiekviena jų. O būdo bruožai bus apčiuopiami tomis pačiomis priemonėmis. Juk būdo bruožai akivaizdūs pagal pasirinktį, o pasirinktis krypstą į tikslą.

[7] Taigi kurių dalykų kaip būsimų arba esamų reikia siekti kitus raginantiesiems ir iš kokių šaltinių dera imti tikinimus apie naudingumą, ir dar apie su santvarkomis susijusius būdo bruožus bei teisinės nuostatas ir kokiomis priemonėmis bei kaip turėsime užtektinai išteklių, pagal tai, kiek buvo šia proga suderinama su saiku, yra pasakyta, mat šitie dalykai yra smulkiai išdėstyti „Politikoje“.

9.

[1] Po šito pakalbėkime apie dorybę ir ydą, apie taurumą ir bjaurumą: tai yra siekiniai giriančiajam ir peikiančiajam. Juk savaime išeis, kad kalbėdami apie tai sykiu atskleisime ir tas priemonės, dėl kurių būsime priimami kaip besą tam tikro būdo, o tai ir buvo mūsų anksčiau minėtas antrasis tikinimas: mat tomis pačiomis priemonėmis galėsime ir save pačius, ir bet ką kitą padaryti vertą pasitikėjimo dorybės atžvilgiu. [2] O kadangi dažnai savaime išeina ir nerimtai, ir rimtai girti ne tik žmogų ar dievą, bet ir negyvus daiktus, taip pat bet kurį kitą gyvūną, tokiu pačiu būdu dera užčiuopti prielaidas ir apie juos. Tad tik dėl pavyzdžio aptarkime ir juos.

[3] Taigi taurumas yra tai, kas yra verta pagyrimo dėl to, kad būna verta pasirinkimo dėl savęs paties, arba kas esti malonu dėl to, jog būna gera, – būtent dėl to, kad yra gera. O jeigu šitai yra taurumas, neišvengiamai dorybė yra tai, kas tauru. Juk būdama tai, kas gera, yra ir tai, kas verta pagyrimo. [4] Dorybė, kaip atrodo, yra galia, gebanti parūpinti ir saugoti

διὰ τοῦτο τοὺς δικαίους καὶ ἀνδρείους μάλιστα τιμῶσιν· ἡ μὲν γὰρ ἐν πολέμῳ, ἡ δὲ καὶ ἐν πολέμῳ καὶ ἐν εἰρήνῃ¹ χρήσιμος ἄλλοις. εἴτα ἐλευθεριότης προΐενται γὰρ καὶ οὐκ ἀνταγωνίζονται περὶ τῶν χρημάτων, ὧν μάλιστα ἐφίενται ἄλλοι. [7] ἔστι δὲ δικαιοσύνη μὲν ἀρετὴ δι' ἣν τὰ αὐτῶν ἕκαστοι ἔχουσι, καὶ ὡς ὁ νόμος· ἀδικία δὲ δι' ἣν τὰ ἀλλότρια, οὐχ ὡς ὁ νόμος. [8] ἀνδρεία δὲ δι' ἣν πρακτικοὶ εἰσι τῶν καλῶν ἔργων ἐν τοῖς κινδύνοις, καὶ ὡς ὁ νόμος κελεύει, καὶ ὑπηρετικοὶ τῷ νόμῳ· δειλία δὲ τοῦναντίον. [9] σωφροσύνη δὲ ἀρετὴ δι' ἣν πρὸς τὰς ἡδονὰς τὰς τοῦ σώματος οὕτως ἔχουσιν ὡς ὁ νόμος κελεύει· ἀκολασία δὲ τοῦναντίον.

[10] ἐλευθεριότης δὲ περὶ χρήματα εὐποιοτική, ἀνελευθερία δὲ τοῦναντίον. [11] μεγαλοψυχία δὲ ἀρετὴ μεγάλων ποιητικῇ εὐεργετημάτων [μικροψυχία δὲ τοῦναντίον]², [12] μεγαλοπρέπεια δὲ ἀρετὴ ἐν δαπανήμασι μεγέθους ποιητικῇ, μικροψυχία δὲ καὶ μικροπρέπεια τάναντία. [13] φρόνησις δ' ἐστὶν ἀρετὴ διανοίας καθ' ἣν εὖ βουλευέσθαι δύνανται περὶ ἀγαθῶν καὶ κακῶν τῶν εἰρημένων εἰς εὐδαιμονίαν.

[14] περὶ μὲν οὖν ἀρετῆς καὶ κακίας καθόλου καὶ περὶ τῶν μορίων εἴρηται κατὰ τὸν ἐνεστώτα καιρὸν ἱκανῶς, περὶ δὲ τῶν ἄλλων οὐ χαλεπὸν ἰδεῖν· φανερόν γὰρ ὅτι ἀνάγκη τὰ τε ποιητικὰ τῆς ἀρετῆς εἶναι καλὰ (πρὸς ἀρετὴν γάρ) καὶ τὰ ἀπ' ἀρετῆς γιγνόμενα, τοιαῦτα δὲ τὰ τε σημεῖα τῆς ἀρετῆς καὶ τὰ ἔργα. [15] ἐπεὶ δὲ τὰ σημεῖα καὶ τὰ τοιαῦτα, ἃ ἐστὶν ἀγαθοῦ ἔργα ἢ πάθη, καλὰ, ἀνάγκη, ὅσα τε ἀνδρείας ἔργα ἢ σημεῖα ἀνδρείας ἢ ἀνδρείως ἐπέπρακται, καλὰ εἶναι, καὶ τὰ δίκαια καὶ τὰ δικαίως ἔργα (πάθη δὲ οὐ· ἐν μόνῃ γὰρ ταύτῃ τῶν ἀρετῶν οὐκ αἶε τὸ δικαίως καλόν, ἀλλ' ἐπὶ τοῦ ζημιουῖσθαι αἰσχρὸν τὸ δικαίως μᾶλλον ἢ τὸ ἀδίκως), καὶ κατὰ τὰς ἄλλας δὲ ἀρετὰς ὡσαύτως. [16] καὶ ἐφ' ὅσοις τὰ ἄθλα τιμῇ, καλὰ. καὶ ἐφ' ὅσοις τιμῇ μᾶλλον ἢ χρήματα. καὶ ὅσα μὴ αὐτοῦ ἕνεκα πράττει

¹ ἡ δὲ καὶ ἐν πολέμῳ καὶ ἐν εἰρήνῃ] Ross : ἡ δὲ καὶ ἐν εἰρήνῃ Kassel, cf. ω

² μικροψυχία δὲ τουναντίον ω : om. C, al., secl. Ross et Kassel

gėrybes, taip pat geradariška galia, pasitarnaujanti daugeliui svarbių dalykų, taip pat visiems [1366b] visais atžvilgiais. [5] Dorybės dalys – teisingumas, narsa, santūrumas, didžiavertiškumas, didžiadvasiškumas, dosnumas, nuovokumas ir išmintis. [6] Didžiausios dorybės, – jei tik dorybė yra geradariška galia, – būtinai būna tos, kurios kitiems naudingiausios, ir dėl šito žmonės labiausiai gerbia teisinguosius ir narsiuosius. Nes viena dorybė naudinga kare, o kita kitiems – ir karo, ir taikos metu. Taip pat – dosnumas. Mat tokie žmonės laisvai išleidžia ir nesigrumia dėl pinigų, kurių labiausiai trokšta kiti. [7] Teisingumas yra dorybė, dėl kurios visi atskirai turi tai, kas jiems patiems priklauso, ir taip, kaip liepia įstatymas. O neteisingumas – savybė, dėl kurios žmonės turi svetimus turtus ir ne taip, kaip liepia įstatymas. [8] Narsa – tai dorybė, dėl kurios žmonės būna linkę daryti taurius darbus pavojuose ir taip, kaip liepia įstatymas ir linkusieji paklusti įstatymui. O bailumas – narsos priešingybė. [9] Santūrumas – dorybė, dėl kurios į kūno malonumus žmonės linksta taip, kaip liepia įstatymas. Nedrausmingumas – jo priešingybė.

[10] Dosnumas tinkamas daryti gera per pinigus, o vergiškumas – priešingybė. [11] Didžiadvasiškumas – tai dorybė, tinkama kurti didingas geradarystes, [12] didžiavertiškumas – dorybė, tinkama kurti didybę išlaidomis, o silpnadvasiškumas ir menkavertiškumas – priešingybės. [13] Nuovokumas yra mąstymo dorybė, dėl kurios žmonės gali gerai spręsti apie paminėtus gerus ir blogus dalykus, susijusius su laime.

[14] Taigi apie dorybę ir ydą apskritai ir apie jų dalis šia pasitarkusia proga pasakyta pakankamai, o argumentus apie kitus dalykus nesunku pamatyti. Mat akivaizdu, kad ir dorybę pajėgūs kurti dalykai būtinai yra taurūs (juk dorybei skirti), ir iš dorybės besirandą tokie pat, o tokie yra ir dorybės ženklai, ir jos darbai. [15] O kadangi dorybės ženklai ir tokie dalykai, kurie yra gero žmogaus darbai arba išgyvenimai, esti taurūs, neišvengiamai visa tai, kas yra narsos darbai ar narsos ženklai arba tai, kas narsiai padaryta, yra tauru; taip pat – teisingi dalykai ir teisingai atlikti darbai (tik ne teisingai patirti išgyvenimai;

τις τῶν αἰρετῶν. [17] καὶ τὰ ἀπλῶς ἀγαθὰ, ὅσα τε ὑπὲρ¹ πατρίδος τις ἐποίησεν παριδὼν τὸ αὐτοῦ. καὶ τὰ τῇ φύσει ἀγαθὰ, καὶ ἃ μὴ αὐτῷ [1367a] ἀγαθὰ· αὐτοῦ γὰρ ἔνεκα τὰ τοιαῦτα.

[18] καὶ ὅσα τεθνεῶτι ἐνδέχεται ὑπάρχειν μᾶλλον ἢ ζῶντι· τὸ γὰρ αὐτοῦ ἔνεκα μᾶλλον ἔχει τὰ ζῶντι. [19] καὶ ὅσα ἔργα τῶν ἄλλων ἔνεκα· ἦττον γὰρ αὐτοῦ. καὶ ὅσαι εὐπραγίαι περὶ ἄλλους, ἀλλὰ μὴ περὶ αὐτόν. καὶ (αἰ)² περὶ τοὺς εὖ ποιήσαντας· δίκαιον γάρ. καὶ τὰ εὐεργετήματα· οὐ γὰρ εἰς αὐτόν. [20] καὶ τὰ ἐναντία ἢ ἐφ' οἷς αἰσχύνονται· τὰ γὰρ αἰσχρὰ αἰσχύνονται καὶ λέγοντες καὶ ποιοῦντες καὶ μέλλοντες, ὥσπερ καὶ Σαπφῶ πεποίηκεν, εἰπόντος τοῦ Ἀλκαίου „θέλω τι εἰπῆν³, ἀλλὰ με κωλύει αἰδώς”,

αἰ δ' ἦχες ἐσθλῶν ἡμερον ἢ καλῶν
καὶ μή τι εἰπῆν⁴ γλῶσσ' ἐκύκα κακόν,
αἰδώς κέν σε οὐκ εἶχεν ὄμματ',
ἀλλ' ἔλεγες περὶ τῷ δικαίῳ.

[21] καὶ περὶ ὧν ἀγωνιῶσι μὴ φοβούμενοι· περὶ γὰρ τῶν⁵ πρὸς δόξαν φερόντων ἀγαθῶν τοῦτο πάσχουσιν. [22] καὶ αἰ τῶν φύσει σπουδαιοτέρων ἀρεταὶ καλλίους καὶ τὰ ἔργα, οἷον ἀνδρὸς ἢ γυναικός. [23] καὶ αἰ ἀπολαυστικαὶ ἄλλοις μᾶλλον ἢ αὐτοῖς· διὸ τὸ δίκαιον καὶ ἡ δικαιοσύνη καλόν. [24] καὶ τὸ τοὺς ἐχθροὺς τιμωρεῖσθαι καὶ μὴ καταλλάττεσθαι· τό τε γὰρ ἀνταποδιδόναι δίκαιον, τὸ δὲ δίκαιον καλόν, καὶ ἀνδρείου τὸ μὴ ἡττᾶσθαι. [25] καὶ νίκη καὶ τιμὴ τῶν καλῶν· αἰρετά τε γὰρ ἄκαρπα ὄντα, καὶ ὑπεροχὴν ἀρετῆς δηλοῖ. καὶ τὰ μνημονευτά, καὶ τὰ μᾶλλον μᾶλλον. καὶ ἃ μὴ ζῶντι ἔπεται, καὶ οἷς τιμὴ ἀκολουθεῖ⁶, καὶ τὰ περιττά, καὶ τὰ μόνω ὑπάρχοντα, καλλίω· εὐμνημονευτότερα γάρ. καὶ κτήματα ἄκαρπα·

¹ τε ὑπὲρ] Ross (fort. post Bywater³) : ὑπὲρ τε ω et Kassel

² add. Ross

³ Ross: τ' εἰπῆν Kassel (v. plur. in huius app. crit.)

⁴ Ross: τ' εἰπῆν Kassel (v. plur. in huius app. crit.)

⁵ γὰρ τῶν] β, al. Ross : τῶν γὰρ A et Kassel

⁶ καὶ οἷς τιμὴ ἀκολουθεῖ] Ross : καὶ ἡ τιμὴ ἀκολουθεῖ A, sed. secl. Kassel

mat vienintelėje šioje iš dorybių ne visada tauru tai, kas nutinka teisingai, bet bausmės pelnyto atveju gėdingiau teisingai ją gauti nei neteisingai); ir su kitomis dorybėmis yra taip pat. [16] Taurūs ir visi tie dalykai, už kuriuos skiriami apdovanojimai. Ir visi tie, už kuriuos tenka verčiau garbė nei pinigai. Ir visi tie iš pasirinkimo vertų dalykų, kuriuos kas nors daro ne dėl savęs paties. [17] Taurūs ir apskritai geri dalykai bei visi tie, kuriuos kas nors dėl tėvynės padarė, nepaisydamas savo naudos. Ir tie, kurie iš prigimties geri, ir kurie ne jam [1367a] geri. Mat šitokie dalykai daromi dėl paties dalyko.

[18] Taurūs ir visi tie dalykai, kurie labiau gali priklausyti mirusiajam nei gyvajam; mat veikimu savo labui labiau pasižymi gyvajam tenkantys dalykai. [19] Taurūs ir visi tie darbai, kurie daromi kitų labui – mat mažiau skirti savo labui. Ir visi tie geri darbai, kurie skirti kitiems, bet ne sau pačiam, ir kurie skirti gera padariusiems, nes tai teisinga. Taurios ir geradarystės – mat ne į patį save nukreiptos. [20] Taurios ir priešingybės tam, kuo žmonės bjaurisi. Juk bjaurių dalykų žmonės drovisi ir kalbėdami, ir darydami, ir ketindami; taip ir Sapfo yra sukūrusi eiles, kur, Alkajui pasakius „Kalbėt norėčiau, bet visada mane / sustabdo gėda...“, taria:

Jei geistum gero arba gražaus ko nors,

Jei nekniestėtų taukšt liežuviu kitaip,

Iš gėdos tau nekaistų akys,

Ir atvirai man sakytum tiesą.

[21] Taurūs ir dalykai, dėl kurių žmonės rungiasi nejausdami baimės – mat jie šitai patiria dėl šlovėn vedančių gėrybių. [22] Ir prigimtimi šaunesniųjų dorybės tauresnės, taip pat ir darbai, pavyzdžiui, vyro – už moters. [23] Ir džiaugsmo teikiančios daugiau kitiems nei sau dorybės tauresnės; dėl to teisingas dalykas ir teisingumas – taurus dalykas. [24] Tauru ir priešams keršyti ir nesitaikyti. Mat ir atsilyginti yra teisinga, o tai, kas teisinga, – tauru, ir narsiam būdinga nenusileisti. [25] Ir pergale, ir garbė – iš tauriųjų dalykų, mat jie ir verti pasirinkimo, būdami nepelningi, ir akivaizdų padaro dorybės pranašumą. Taurūs ir

ἐλευθεριώτερα γάρ. [26] καὶ τὰ παρ' ἐκάστοις δὲ ἴδια καλά. καὶ ὅσα σημειᾷ ἐστὶ τῶν παρ' ἐκάστοις ἐπαινουμένων, οἷον ἐν Λακεδαιμόνι κομᾶν καλόν· ἐλευθέρου γὰρ σημείον· οὐ γάρ ἐστὶ κομῶντα ῥάδιον οὐδὲν ποιεῖν ἔργον θητικόν. [27] καὶ τὸ μηδεμίαν ἐργάζεσθαι βάνανσον τέχνην· ἐλευθέρου γὰρ τὸ μὴ πρὸς ἄλλον ζῆν.

[28] ληπτέον δὲ καὶ τὰ σύνεγγυς τοῖς ὑπάρχουσιν ὡς ταῦτ' ὄντα καὶ πρὸς ἔπαινον καὶ πρὸς ψόγον, οἷον τὸν εὐλαβῆ ψυχρὸν καὶ ἐπίβουλον καὶ τὸν ἡλίθιον χρηστὸν ἢ τὸν ἀνάλητον πρᾶον, [29] καὶ ἕκαστον δ' ἐκ τῶν παρακολουθούντων ἀεὶ κατὰ τὸ βέλτιστον, οἷον τὸν ὀργίλον καὶ τὸν μανικὸν ἀπλοῦν καὶ τὸν αὐθάδη [1367b] μεγαλοπρεπῆ καὶ σεμνόν, καὶ τοὺς ἐν ταῖς ὑπερβολαῖς ὡς ἐν ταῖς ἀρεταῖς ὄντας, οἷον τὸν θρασὺν ἀνδρεῖον καὶ τὸν ἄσικτον ἐλευθέριον· δόξει τε γὰρ τοῖς πολλοῖς, καὶ ἅμα παραλογιστικὸν ἐκ¹ τῆς αἰτίας. εἰ γὰρ οὐ μὴ ἀνάγκη κινδυνευτικός, πολλῶ μᾶλλον ἂν δόξειεν ὅπου καλόν, καὶ εἰ προετικός τοῖς τυχοῦσι, καὶ τοῖς φίλοις· ὑπερβολὴ γὰρ ἀρετῆς τὸ πάντας εὖ ποιεῖν.

[30] σκοπεῖν δὲ καὶ παρ' οἷς ὁ ἔπαινος ὥσπερ γὰρ ὁ Σωκράτης ἔλεγεν, οὐ χαλεπὸν Ἀθηναίους ἐν Ἀθηναίοις ἐπαινεῖν. δεῖ δὲ τὸ παρ' ἐκάστοις τίμιον ὃν λέγειν ὡς ὑπάρχει, οἷον ἐν Σκύθαις ἢ Λάκωσιν ἢ φιλοσόφοις. καὶ ὅλως δὲ τὸ τίμιον ἄγειν εἰς τὸ καλόν, ἐπεὶ περ γε δοκεῖ γειννᾶν. [31] καὶ ὅσα κατὰ τὸ προσῆκον, οἷον εἰ ἄξια τῶν προγόνων καὶ τῶν προὔπηργμένων· εὐδαιμονικὸν γὰρ καὶ καλὸν καὶ τὸ προσεπικτᾶσθαι τιμὴν. καὶ εἰ παρὰ τὸ προσῆκον ἐπὶ δὲ τὸ βέλτιον καὶ τὸ κάλλιον, οἷον εἰ εὐτυχῶν μὲν μέτριος, ἀτυχῶν δὲ μεγαλόψυχος, ἢ μείζων γιγνόμενος βελτίων καὶ καταλλακτικώτερος. τοιοῦτον δὲ τὸ τοῦ Ἰφικράτους, “ἐξ οἶων εἰς οἷα”, καὶ τὸ τοῦ Ὀλυμπιονίκου “πρόσθε μὲν ἄμφ' ὥμοισιν ἔχων τραχεῖαν”, καὶ τὸ τοῦ Σιμωνίδου “ἢ πατρός τε καὶ ἀνδρὸς ἀδελφῶν τ' οὕσα τυράννων”.

¹ ω et Kassel : secl. Ross

verti atminimo dalykai, o kurie labiau tokie – labiau ir taurumu pasižymi. Ir dalykai, kurie seka paskui negyvą žmogų, ir tie, kuriuos palydi garbė, ir nepaprasti dalykai, ir tik vienam priklausantieji – tauresni, nes geriau prisimenami. Tauresni ir nepelningi įsigijimai – nes būdingesni laisvajam. [26] Bet ir kiekvienai tautai saviti dalykai – jai taurūs. Taurūs ir visi giriamųjų dalykų, kokie būna kiekvienoje tautoje, ženklai; pavyzdžiui, Lakedaimone tauru auginti ilgus plaukus – nes tai laisvojo ženklas. Juk nėra lengva ilgaplaukiui dirbti jokio samdomo darbininko darbo. [27] Tauru ir neužsiimti jokių amatininkišku verslu, mat laisvajam būdinga gyventi nepriklausant nuo kito.

[28] Tačiau dera priimti dalykus, artimai susijusius su esančiais tikrovėje, kaip turinčius vienodos reikšmės ir pagyrimui, ir papeikimui; pavyzdžiui, atsargų – esant šaltą ir kėslingą bei paiką – dorą, arba nesujaudinamą – romų; [29] ir kiekvieną iš glaudžiai susijusių dalykų visada dera priimti pagal tai, kas geriausia, pavyzdžiui, pikčiurną ir pasiutėlį – kaip stačioką, savavalį – [1367b] kaip didžiavertį ir rimtuolį, ir pasižyminčius pertekliumi – kaip pasižyminčius dorybėmis, pavyzdžiui, akiplėšą – kaip narsuolį ir švaistūną – kaip dosnų. Mat ir taip atrodys daugeliui, ir sykiu tai priklausys apgaulingam priežasties išskaičiavimui. Mat jeigu ten, kur nėra būtinybės, žmogus linkęs į pavojų, tai daug labiau toks pasirodys ten, kur tauru, ir jeigu jis bus išlaidus atsitiktinai sutiktiems, tai – ir draugams. Mat dorybės perteklius – visiems daryti gera.

[30] Reikia tirti ir tai, kieno akivaizdoje skamba pagyrimas. Mat kaip ir Sokratas kalbėjo, nesunku atėniečius tarp atėniečių girti. Ir apie tai, kas kiekvienoje žmonių grupėje būna vertinga, dera kalbėti taip, lyg ta vertybė tikrai egzistuotų – pavyzdžiui, tarp skitų arba lakonų, arba tarp filosofų. Ir apskritai tai, kas vertinga, dera priskirti taurumui, nes bent jau atrodo, kad abi sąvokos tarpusavyje ribojasi. [31] Tauru ir visa tai, kas vyksta pagal tai, kas pridera, pavyzdžiui, jei dabartiniai darbai verti protėvių ir ankstesniųjų pasiekimų. Mat papildomas pagarbos įgijimas pasitarnauja laimei ir yra taurus dalykas. Ir jei kas nors

[32] ἐπεὶ δ' ἐκ τῶν πράξεων ὁ ἔπαινος, ἴδιον δὲ τοῦ σπουδαίου τὸ κατὰ προαίρεσιν, πειρατέον δεικνύναι πράττοντα κατὰ προαίρεσιν, χρήσιμον δὲ τὸ πολλάκις φαίνεσθαι πεπραχότα· διὸ καὶ τὰ συμπτώματα καὶ τὰ ἀπὸ τύχης ὡς ἐν προαιρέσει ληπτέον· ἂν γὰρ πολλὰ καὶ ὅμοια προφέρηται, σημεῖον ἀρετῆς εἶναι δόξει καὶ προαιρέσεως.

[33] ἔστι δ' ἔπαινος λόγος ἐμφανίζων μέγεθος ἀρετῆς. δεῖ οὖν τὰς πράξεις ἐπιδεικνύναι ὡς τοιαῦται. τὸ δ' ἐγκώμιον τῶν ἔργων ἐστίν¹ (τὰ δὲ κύκλω εἰς πίστιν, οἷον εὐγένεια καὶ παιδεία· εἰκὸς γὰρ ἐξ ἀγαθῶν ἀγαθοὺς καὶ τὸν οὕτω τραφέντα τοιοῦτον εἶναι), διὸ καὶ ἐγκωμιάζομεν πράξαντας². τὰ δ' ἔργα σημεία τῆς ἑξεῶς ἐστίν, ἐπεὶ ἐπαινοῖμεν ἂν καὶ μὴ πεπραγότα, εἰ πιστεύοιμεν εἶναι τοιοῦτον.

[34] μακαρισμὸς δὲ καὶ εὐδαιμονισμὸς αὐτοῖς μὲν ταῦτά, τούτοις δ' οὐ ταῦτά, ἀλλ' ὥσπερ ἡ εὐδαιμονία τὴν ἀρετὴν, καὶ ὁ εὐδαιμονισμὸς περιέχει ταῦτα³.

[35] ἔχει δὲ κοινὸν εἶδος ὁ ἔπαινος καὶ αἱ συμβουλαί. ἃ γὰρ ἐν τῷ συμβουλευεῖν ὑπόθιοιο ἂν, ταῦτα μετατεθέντα [1368a] τῇ λέξει ἐγκώμια γίνονται. [36] ἐπεὶ οὖν ἔχομεν ἃ δεῖ πράττειν καὶ ποῖόν τινα εἶναι δεῖ, ταῦτα ὡς ὑποθήκας λέγοντας τῇ λέξει μετατιθέναι δεῖ καὶ στρέφειν, οἷον ὅτι οὐ δεῖ μέγα φρονεῖν ἐπὶ τοῖς διὰ τύχην ἀλλὰ τοῖς δι' αὐτόν. οὕτω μὲν οὖν λεχθὲν ὑποθήκην δύναται, ὡδὶ δ' ἔπαινον “μέγα φρονῶν οὐκ (ἐπὶ)⁴ τοῖς διὰ τύχην ὑπάρχουσιν ἀλλὰ τοῖς δι' αὐτόν”. ὥστε ὅταν ἐπαινεῖν βούλῃ, ὅρα τί ἂν ὑπόθιοιο· καὶ ὅταν ὑποθέσθαι, ὅρα τί ἂν ἐπαινέσειας. [37] ἡ δὲ λέξις ἔσται ἀντικειμένη ἐξ ἀνάγκης ὅταν τὸ μὲν κωλύον τὸ δὲ μὴ κωλύον μετατεθῇ.

¹ τὸ δ' ἐγκώμιον τῶν ἔργων ἐστίν] ω et Ross : secl. Kassel

² διὸ καὶ ἐγκωμιάζομεν πράξαντας] ω et Ross : secl. Kassel

³ μακαρισμὸς ... περιέχει ταῦτα] ω et Ross : secl. Kassel

⁴ add. Ross (fort. post Spengel)

prasilenkia su deramumu, bet krypta į geresnę ar tauresnę pusę, tai būna tauru, pavyzdžiui, jei kas sėkmę patirdamas būna saikingas, o ne-sėkmės atveju – didžiadvasis arba tapdamas svarbesnis būna geresnis ir atlaidesnis. Šitoks yra Ifikrato pareiškimas „iš kokių menkų užuomazgų iki kokių didelių pasiekimų“ ir olimpinio nugalėtojo – „Ant pečių seniau naščiūs parėmęs...“, taip pat Simonido – „kurios tėvas, vyras ir broliai buvo tiranai“.

[32] Kadangi pagyrimas priklauso nuo veiklų, o šaunaus žmogaus ypatybė yra pasirenkamas elgesys, reikia bandyti rodyti jį veikiantį pagal pasirinkimą; ir naudinga atrodyti dažnai taip elgusis. Dėl to ir sutapimus, ir atsitiktinumo padarinius reikia pasitelkti kaip paremtus pasirinkimu. Juk jei tik bus pateikiama daug panašių pavyzdžių, jie atrodys kaip dorybės ir pasirinkimo ženklas.

[33] Pagyrimas yra kalba, išryškinanti dorybės dydį. Taigi dera parodyti veiklas, kad jos štai tokios. O liaupsė (enkomijas) yra susijusi su darbais (o darbus supantys dalykai skirti įtaigumui, pavyzdžiui, kilmingumas ir išsilavinimas; mat tikėtina, jog iš gerųjų randasi geri ir šitai išugdytas būna šitoks), dėl to ir liaupsiname veiklas įvykdžiusius. O darbai yra įpratimo ženklai, nes galėtume girti ir neatlikusį darbo, jeigu tikėtume, jog giriamasis yra tokio būdo. [34] O laiminimas ir laimės linkėjimas yra tarpusavyje tapatūs dalykai, bet nėra tapatūs šitiems dalykams, tačiau kaip laimė apima dorybę, taip ir laimės linkėjimas juos aprėpia.

[35] Pagyrimas ir patarimai turi bendrą bruožą. Juk dalykai, kuriuos pasiūlytum patardamas, pakeitus [1368a] jų žodinę raišką, tampa liaupsėmis. [36] Taigi kai suvokiame, ką reikia daryti ir koks kas nors turi būti, šituos dalykus, lyg sakydami patarimus, turime pakeisti stiliumi ir pasukti, pavyzdžiui, kad reikia didžiutis ne dėl sėkmės gautais dalykais, bet savo pačių pasiektais. Taigi šitai pasakytas teiginys reiškia patarimą, o štai taip – pagyrimą: „didžiudamasis ne dėl sėkmės jam priklausančiais dalykais, bet tais, kurie jo paties pasiekti“. Todėl kai tik

[38] χρηστέον δὲ καὶ τῶν αὐξητικῶν πολλοῖς, οἷον εἰ μόνος ἢ πρῶτος ἢ μετ' ὀλίγων, ἢ καὶ δ' ἡ μάλιστα πεποίηκεν· ἅπαντα γὰρ ταῦτα καλὰ. καὶ τῷ ἐκ τῶν χρόνων καὶ τῶν καιρῶν· τούτῳ δ' εἰ παρὰ τὸ προσήκον. καὶ εἰ πολλάκις τὸ αὐτὸ κατῳρώθωκεν· μέγα γὰρ καὶ οὐκ ἀπὸ τύχης ἀλλὰ δι' αὐτοῦ ἂν δόξειεν. καὶ εἰ τὰ προτρέποντα καὶ τιμῶντα διὰ τοῦτον εὐρηται καὶ κατεσκευάσθη, καὶ εἰς τοῦτον² πρῶτον ἐγκώμιον ἐποιήθη, οἷον εἰς Ἰππόλοχον, καὶ (εἰς)³ Ἀρμόδιον καὶ Ἀριστογείτονα τὸ ἐν ἀγορᾷ σταθῆναι· ὁμοίως δὲ καὶ ἐπὶ τῶν ἐναντίων. κἂν μὴ καθ' αὐτὸν εὐπορῆς, πρὸς ἄλλους ἀντιπαραβάλλειν, ὅπερ Ἰσοκράτης ἐποίει διὰ τὴν ἀσυνήθειαν τοῦ δικολογεῖν. δεῖ δὲ πρὸς ἐνδόξους συγκρίνειν· αὐξητικὸν γὰρ καὶ καλόν, εἰ σπουδαίων βελτίων. [39] πίπτει δ' εὐλόγως ἡ αὔξησις εἰς τοὺς ἐπαίνους· ἐν ὑπεροχῇ γὰρ ἐστίν, ἢ δ' ὑπεροχῇ τῶν καλῶν· διὸ κἂν μὴ πρὸς τοὺς ἐνδόξους, ἀλλὰ πρὸς τοὺς ἄλλους δεῖ παραβάλλειν, ἐπεὶ περ ἡ ὑπεροχὴ δοκεῖ μηνύειν ἀρετὴν. [40] ὅλως δὲ τῶν κοινῶν εἰδῶν ἅπασιν τοῖς λόγοις ἢ μὲν αὔξησις ἐπιτηδαιοτάτη τοῖς ἐπιδεικτικοῖς (τὰς γὰρ πράξεις ὁμολογουμένης λαμβάνουσιν, ὥστε λοιπὸν μέγεθος περιθεῖναι καὶ κάλλος)· τὰ δὲ παραδείγματα τοῖς συμβουλευτικοῖς (ἐκ γὰρ τῶν προγεγονότων τὰ μέλλοντα καταμαντευόμενοι κρίνομεν)· τὰ δ' ἐνθυμήματα τοῖς δικανικοῖς (αἰτίαν γὰρ καὶ ἀπόδειξιν μάλιστα δέχεται τὸ γεγονὸς διὰ τὸ ἀσαφές). [41] ἐκ τίνων μὲν οὖν οἱ ἔπαινοι καὶ οἱ ψόγοι λέγονται σχεδὸν πάντες, καὶ πρὸς ποῖα δεῖ βλέποντας ἐπαινεῖν καὶ ψέγειν, καὶ ἐκ τίνων τὰ ἐγκώμια γίγνεται καὶ τὰ ὀνειδή, ταῦτ' ἐστίν· ἐχομένων γὰρ τούτων τὰ ἐναντία τούτοις φανερά· ὁ γὰρ ψόγος ἐκ τῶν ἐναντίων ἐστίν.

¹ A, al. Kassel : secl. Ross (fort. post Wolf)

² Ross : δν A, al. Kassel : δ F

³ καὶ (εἰς) Ross : καὶ ω : ὡς (δὲ) Kassel

nori pagirti, žiūrėk, ką galėtum patarti, ir kai tik ketini patarti, žiūrėk, ką galėtum pagirti. [37] Žodinė raiška bus būtinai priešinga, kai tik bus pakeista, viena vertus, tai, kas draudžia, kita vertus, tai, kas nedraudžia.

[38] Pagyrimuose dera naudotis ir daugybe išdidinimo priemonių, pavyzdžiui, jeigu giriamasis vienintelis ar pirmutinis, ar su nedaugeliu, ar daugiausia yra kažko padaręs – mat visa tai tauru. Pasitelktina ir ta priemonė, kuri priklauso nuo aplinkybių ir progų įvertinimo, o ja pasinaudojama tada, kai giriamojo veiksmai pranoksta tai, kas pridera. Naudotinas išdidinimas ir tada, kai giriamasis daug kartų tą patį sėkmingai įvykdė, mat tai pasirodymų reikšminga – ir ne atsiktinai, o jo paties jėgomis pasiekta. Pasitelktina ir tuo atveju, kai raginimai ir pagerbimai išrasti bei nustatyti dėl šio giriamo asmens ir jeigu pirmutinė liaupsė buvo sukurta būtent jam, pavyzdžiui, kaip Hipolochui ir kaip Harmodijui su Aristogeitonu – kad jų skulptūros būtų pastatytos agoroje. Panašiai yra su priešingais atvejais. Ir jeigu stokoji priemonių, susijusių su pačiu giriamuoju, dera sugretinti su kitais, kaip ir Isokratas darė dėl neprityrimo kalbėti teisme. Dera ir su šlovingais asmenimis susieti, mat tai išdidina ir teikia taurumo, jeigu giriamasis už šaunuosius geresnis. [39] Išdidinimas prasmingai patenka tarp pagyrimų, nes jis remiasi pranašumu, o pranašumas – vienas tauriųjų dalykų. Dėl to net jeigu ne su šlovingaisiais, tai bent su kitais dera giriamąjį palyginti, nes pranašumas atrodo atskleidžias dorybę. [40] Apskritai iš pavidalų, kurie bendri visoms kalboms, išdidinimas geriausiai tinka parodinėms kalboms (mat pasitelkia bendrai pripažįstamas veiklas, todėl lieka apvilkti jas svarbumu ir taurumu); o pavyzdžiai tinkamiausi patariamiesiems kalboms (juk pagal praeities įvykius sprendžiame spėliodami apie būsimuosius); o išmąstymai – teisminėms (mat priežastis ir įrodymas labiausiai tinka įvykiui dėl to, kad šis būna neaiškus). [41] Taigi kuo remiamasi sakant beveik visus pagyrimus bei peikimus ir į ką atsižvelgiant reikia girti bei peikti, ir iš ko atsiranda liaupsės bei priekaištai, yra štai šitai. Turint tai mintyje, akivaizdžios ir jų priešingybės. Juk peikimas išvedamas iš priešingų dalykų.

10.

[1368b] [1] Περὶ δὲ κατηγορίας καὶ ἀπολογίας, ἐκ πόσων καὶ ποίων ποιεῖσθαι δεῖ τοὺς συλλογισμούς, ἐχόμενον ἂν εἶη λέγειν. [2] δεῖ δὴ λαβεῖν τρία, ἐν μὲν τίνων καὶ πόσων ἔνεκα ἀδικοῦσι, δεύτερον δὲ πῶς αὐτοὶ διακείμενοι, τρίτον δὲ τοὺς ποίους καὶ πῶς ἔχοντας. [3] διορισάμενοι οὖν τὸ ἀδικεῖν λέγωμεν ἐξῆς.

ἔστω δὴ τὸ ἀδικεῖν τὸ βλάπτειν ἐκόντα παρὰ τὸν νόμον. νόμος δ' ἐστὶν ὁ μὲν ἴδιος, ὁ δὲ κοινός· λέγω δὲ ἴδιον μὲν καθ' ὃν γεγραμμένον πολιτεύονται, κοινὸν δὲ ὅσα ἄγραφα παρὰ πᾶσιν ὁμολογεῖσθαι δοκεῖ. ἐκόντες δὲ ποιοῦσιν ὅσα εἰδότες καὶ μὴ ἀναγκαζόμενοι. ὅσα μὲν οὖν εἰδότες, οὐ πάντα προαιρούμενοι, ὅσα δὲ προαιρούμενοι, εἰδότες ἅπαντα· οὐδεὶς γὰρ ὁ προαιρεῖται ἀγνοεῖ. [4] δι' ἃ δὲ προαιροῦνται βλάπτειν καὶ φαῦλα ποιεῖν παρὰ τὸν νόμον κακία ἐστὶν καὶ ἀκρασία· ἐὰν γάρ τινες ἔχωσιν μοχθηρίαν ἢ μίαν ἢ πλείους, περὶ τοῦτο ὁ μοχθηροὶ τυγχάνουσιν ὄντες καὶ ἄδικοί· εἰσιν· οἷον ὁ μὲν ἀνελεύθερος περὶ χρήματα, ὁ δ' ἀκόλαστος περὶ τὰς τοῦ σώματος ἡδονάς, ὁ δὲ μαλακὸς περὶ τὰ ῥάθυμα, ὁ δὲ δειλὸς περὶ τοὺς κινδύνους (τοὺς γὰρ συγκινδυνεύοντας ἐγκαταλιμπάνουσι διὰ τὸν φόβον), ὁ δὲ φιλότιμος διὰ τιμὴν, ὁ δ' ὀξύθυμος δι' ὀργήν, ὁ δὲ φιλόνομος διὰ νίκην, ὁ δὲ πικρὸς διὰ τιμωρίαν, ὁ δ' ἄφρων διὰ τὸ ἀπατάσθαι περὶ τὸ δίκαιον καὶ ἄδικον, ὁ δ' ἀναίσχυντος δι' ὀλιγωρίαν δόξης· ὁμοίως δὲ καὶ τῶν ἄλλων ἕκαστος περὶ ἕκαστον τῶν ὑποκειμένων.

[5] ἀλλὰ περὶ μὲν τούτων δῆλον, τὰ μὲν ἐκ τῶν περὶ τὰς ἀρετὰς εἰρημένων, τὰ δ' ἐκ τῶν περὶ τὰ πάθη ῥηθησομένων· λοιπὸν δ' εἰπεῖν τίνος ἔνεκα καὶ πῶς ἔχοντες ἀδικοῦσι καὶ τίνας. [6] πρῶτον μὲν οὖν διελωμέθα τίνων ὀρεγόμενοι καὶ ποῖα φεύγοντες ἐγχειροῦσιν ἀδικεῖν· δῆλον γὰρ ὡς τῷ μὲν κατηγοροῦντι πόσα καὶ ποῖα τούτων ὑπάρχει τῷ ἀντιδίκῳ σκεπτέον, ὧν ἐφιέμενοι πάντες τοὺς πλησίον ἀδικοῦσι, τῷ δὲ ἀπολογουμένῳ ποῖα καὶ πόσα τούτων οὐχ ὑπάρχει. [7] πάντες δὴ πάντα πράττουσι τὰ μὲν οὐ δι' αὐτοὺς, τὰ δὲ

10.

[1368b] [1] Jau būtų nuoseklu kalbėti apie kaltinimą ir gynimąsi, iš kiek ir kokių šaltinių dera daryti apskaičiavimus. [2] Tad reikia suvokti tris dalykus: viena – dėl kokių ir dėl kiek dalykų žmonės nusikalsta, antra – kaip patys būna nusiteikę, trečia – prieš kokius ir kokios būklės žmones nusikalsta. [3] Taigi apibrėžę nusikaltimą kalbėkime apie viską iš eilės.

Tebūnie tad nusikaltimas tyčinis žalos darymas pažeidžiant įstatymą. Įstatymas būna arba konkretus, arba bendras. Konkrečiu vadinu tą užrašytąjį, pagal kurį žmonės gyvena piliečių gyvenimą, o bendru – visas nerašytas nuostatas, dėl kurių, atrodo, visi sutaria. O tyčiomis daro visa tai, ką daro būdami sąmoningi ir neverčiami. Taigi ką žmonės daro sąmoningai, ne viską daro rinkdamiesi, bet ką daro rinkdamiesi, visa tai daro sąmoningai. Mat nė vieno nebūna nežinančio, ką jis renkasi. [4] Tai, dėl ko žmonės pasirenka kenkti ir daryti niekšybes pažeisdami įstatymą, yra yda ir nesivaldymas. Juk jeigu žmonės turi silpnybę – ar viena, ar daugiau, – kaip tik dėl šito, kam jaučia silpnybę, jie ir būna neteisingi. Pavyzdžiui, vienas priklausomas nuo pinigų, kitas nesivaldąs kūno malonumuose, tas – bevalis apsileidimuose, anas bailus pavojuose (mat iš baimės apleidžia patiriančius bendrą pavojų), tas – dėl garbės garbėtroška, anas – karštakošis dėl pykčio, tas – vaidingas, anas nuožmus iš keršto, tas – beprotis dėl pasidavimo su teisingumu ir neteisingumu susijusioms apgavystėms, tas – begėdis dėl kitų nuomonės menkinimo. Panašiai ir kiekvienas iš kitų būna neteisingas kiekvienos iš jų pagrindinių silpnybių atžvilgiu.

[5] Tačiau dėl šių dalykų aišku: kai kas aišku iš to, kas pasakyta apie dorybes, kai kas – iš to, kas bus kalbama apie potyrius. Biečia pasakyti, kodėl, kokios būklės būdami ir prieš ką žmonės nusikalsta. [6] Taigi pirma išskirkime, kokių dalykų siekdami ir kokių vengdami žmonės ryžtasi nusikalsti. Mat aišku, kad kaltintojui dera nagrinėti, kiek dalykų ir kokie iš tų, kurių trokšdami visi nusikalsta prieš savo artimuosius, iš esmės

δι' αὐτούς. τῶν μὲν οὖν μὴ δι' αὐτούς τὰ μὲν διὰ τύχην πράττουσι, τὰ δ' ἐξ ἀνάγκης, τῶν δ' ἐξ ἀνάγκης τὰ μὲν βίᾳ, τὰ δὲ φύσει. ὥστε πάντα ὅσα μὴ δι' αὐτούς πράττουσι, τὰ μὲν ἀπὸ τύχης, τὰ δὲ φύσει, τὰ δὲ βίᾳ. ὅσα δὲ δι' αὐτούς, καὶ ὧν [1369a] αὐτοὶ αἵτιοι, τὰ μὲν δι' ἔθος, τὰ δὲ δι' ὄρεξιν, τὰ μὲν διὰ λογιστικὴν ὄρεξιν, τὰ δὲ δι' ἄλογον. [8] ἔστι δ' ἡ μὲν βούλησις ἀγαθοῦ ὄρεξις (οὐδεὶς γὰρ βούλεται ἀλλ' ἢ ὅταν οἰηθῇ εἶναι ἀγαθόν), ἄλογοι δ' ὀρέξεις ὀργὴ καὶ ἐπιθυμία. ὥστε πάντα ὅσα πράττουσιν ἀνάγκη πράττειν δι' αἰτίας ἐπτά, διὰ τύχην, διὰ φύσιν, διὰ βίαν, δι' ἔθος, διὰ λογισμόν, διὰ θυμόν, δι' ἐπιθυμίαν.

[9] τὸ δὲ προσδιαρεῖσθαι καθ' ἡλικίαν ἢ ἕξεις ἢ ἄλλ' ἅττα τὰ πραττόμενα περιέρχον· εἰ γὰρ συμβέβηκε τοῖς νέοις ὀργίλοις εἶναι ἢ ἐπιθυμητικοῖς, οὐ διὰ τὴν νεότητα πράττουσι τὰ τοιαῦτα, ἀλλὰ δι' ὀργὴν καὶ ἐπιθυμίαν. οὐδὲ διὰ πλοῦτον καὶ πενίαν, ἀλλὰ συμβέβηκε τοῖς μὲν πένησι διὰ τὴν ἔνδειαν ἐπιθυμεῖν χρημάτων, τοῖς δὲ πλουσίοις διὰ τὴν ἐξουσίαν ἐπιθυμεῖν τῶν μὴ ἀναγκαίων ἡδονῶν· ἀλλὰ πράξουσιν καὶ οὗτοι οὐ διὰ πλοῦτον καὶ πενίαν, ἀλλὰ διὰ τὴν ἐπιθυμίαν. ὁμοίως δὲ καὶ οἱ δίκαιοι καὶ οἱ ἄδικοι, καὶ οἱ ἄλλοι οἱ λεγόμενοι κατὰ τὰς ἕξεις πράττειν, διὰ ταῦτα πράξουσιν· ἢ γὰρ διὰ λογισμόν ἢ διὰ πάθος· ἀλλ' οἱ μὲν δι' ἡθὴ καὶ πάθη χρηστά, οἱ δὲ διὰ τάναντία. [10] συμβαίνει μέντοι ταῖς μὲν τοιαύταις ἕξεσι τὰ τοιαῦτα ἀκολουθεῖν, ταῖς δὲ τοιαῖσδε τὰ τοιάδε· εὐθὺς γὰρ ἴσως τῷ μὲν σῶφρονι διὰ τὸ σῶφρονα εἶναι δόξει τε καὶ ἐπιθυμίας χρησταὶ ἐπακολουθοῦσι περὶ τῶν ἡδέων, τῷ δ' ἀκολάστῳ αἰ ἐναντία περὶ τῶν αὐτῶν τούτων. [11] διὸ τὰς μὲν τοιαύτας διαιρέσεις ἐατέον, σκεπτέον δὲ ποῖα ποίοις εἴωθεν ἔπεσθαι· εἰ μὲν γὰρ λευκὸς ἢ μέλας, ἢ μέγας ἢ μικρός, οὐδὲν τέτακται τῶν τοιούτων ἀκολουθεῖν, εἰ δὲ νέος ἢ πρεσβύτερος, ἢ δίκαιος ἢ ἄδικος, ἢ δὴ διαφέρει· καὶ ὅλως ὅσα τῶν συμβαινόντων ποιεῖ διαφέρειν τὰ ἡθὴ τῶν ἀνθρώπων, οἷον πλουτεῖν δοκῶν ἑαυτῷ ἢ πένεσθαι διοίσει τι, καὶ εὐτυχεῖν ἢ ἀτυχεῖν. ταῦτα μὲν οὖν ὕστερον ἐροῦμεν, νῦν δὲ περὶ τῶν λοιπῶν εἴπωμεν πρῶτον.

tinka atsakovui, o besiginančiam – kokie ir kiek iš šitų dalykų jam nepriklauso. [7] Visi juk daro visokius darbus: vienus ne dėl savęs, kitus – dėl savęs. [8] Taigi iš tų darbų, kuriuos žmonės daro ne dėl savęs, vienus daro dėl atsitiktinumo, kitus – iš būtinybės, o iš tų, kuriuos iš būtinybės, vienus daro per prievartą, kitus – veikiami prigimtės, todėl visi dalykai, kiek jų žmonės daro ne dėl savęs, vieni kyla iš atsitiktinumo, kiti – iš prigimtės, treči – iš prievartos. O visi darbai, kuriuos daro dėl savęs ir kurių [1369a] patys imasi, vieni randasi iš įpročio, kiti – dėl troškimo, o iš šių vieni – dėl pasverto troškimo, kiti – dėl nepasverto. [8] Juk norėjimas yra gėrio siekimas (mat niekas noro nereiškia, nebent kai pagalvoja, jog tai yra gera); o nepamatuoti troškimai yra pyktis ir geismas. Tad neišvengiamai visus dalykus, kuriuos žmonės daro, jie daro dėl septynių priežasčių: dėl atsitiktinumo, iš prigimtės, dėl prievartos, iš įpročio, dėl apskaičiavimo, iš niršulio, iš geismo.

[9] Papildomai skaidyti tai, kas daroma, pagal amžių ar įpročius, ar dar kaip nors kitaip, yra perteklinis darbas. Mat jeigu taip susiklosto, kad jaunuoliai yra pikčiurnos ar linkę į geismus, tai ne dėl jaunystės jie šitokius dalykus daro, bet iš pykčio ir geismo. Ir ne dėl turto bei skurdo žmonės būna pikti ir užgaidūs, bet taip susiklosto, kad skurdžiai geidžia pinigų dėl stokos, o turčiai – dėl savo išgalės geisti nebūtinų malonumų. Tačiau ir šitie darbuosis ne dėl turto ar skurdo, bet dėl geismo. Panašiai teisingieji ir neteisingieji, ir kiti, apie kuriuos sakoma, jog veikia pagal įpročius, darbuosis dėl šių priežasčių: arba dėl apskaičiavimo, arba dėl jausminio potyrio. Tik anie veiks skatinami dorų būdo savybių ir potyrių, o šie – priešingų. [10] Vis dėlto iš to nuosekliai išeina, jog vienokius įpročius lydi vienokie veiksmai, o kitokius – kitokie. Mat santūrijų – dėl to, kad yra santūrus, – turbūt išsyk lydi ir geros nuomonės apie jį, ir jo dori geismai malonių dalykų atžvilgiu, o nedrausmingąjį – šių priešingybės tų pačių dalykų atžvilgiu. [11] Dėl to šitokius skaidymus dera praleisti ir nagrinėti, kokie dalykai kokius paprastai seka. Mat jei kas nors yra baltas arba juodas, didelis arba mažas, nė viena iš šitokių

[12] ἔστι δ' ἀπὸ τύχης μὲν τὰ τοιαῦτα γιγνόμενα, ὅσων ἢ τε αἰτία ἀόριστος καὶ μὴ ἔνεκά του γίγνεται καὶ μήτε αἰεὶ μήτε ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ μήτε τεταγμένως· δῆλον δ' ἐκ τοῦ ὀρισμοῦ τῆς τύχης περὶ τούτων. [13] φύσει δὲ, ὅσων ἢ τ' αἰτία [1369b] ἐν αὐτοῖς καὶ τεταγμένη· ἢ γὰρ αἰεὶ ἢ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ὡσαύτως ἀποβαίνει. τὰ γὰρ παρὰ φύσιν οὐδὲν δεῖ ἀκριβολογεῖσθαι, πότῃ κατὰ φύσιν ἢ τινα¹ ἄλλην αἰτίαν γίγνεται· δόξειε δ' ἂν καὶ ἡ τύχη αἰτία εἶναι τῶν τοιούτων. [14] βία δὲ, ὅσα παρ' ἐπιθυμίαν ἢ τοὺς λογισμοὺς γίγνεται, δι'² αὐτῶν τῶν πραττόντων. [15] ἔθι δ' ὅσα διὰ τὸ πολλάκις πεποιηκέναι ποιοῦσιν. [16] διὰ λογισμὸν δὲ τὰ δοκοῦντα συμφέρειν ἐκ τῶν εἰρημένων ἀγαθῶν ἢ ὡς τέλος ἢ ὡς πρὸς τὸ τέλος, ὅταν διὰ τὸ συμφέρειν πράττῃται· ἔνια γὰρ καὶ οἱ ἀκόλαστοι συμφέροντα πράττουσιν, ἀλλ' οὐ διὰ τὸ συμφέρειν, ἀλλὰ δι' ἡδονήν. [17] διὰ θυμὸν δὲ καὶ ὀργήν τὰ τιμωρητικά. διαφέρει δὲ τιμωρία καὶ κόλασις· ἡ μὲν γὰρ κόλασις τοῦ πάσχοντος ἔνεκά ἐστιν, ἡ δὲ τιμωρία τοῦ ποιοῦντος, ἵνα πληρωθῇ³. τί μὲν οὖν ἐστὶν ἡ ὀργή, δῆλον ἔσται ἐν τοῖς περὶ τῶν παθῶν. [18] δι' ἐπιθυμίαν δὲ πράττεται ὅσα φαίνεται ἡδέα. ἔστι δὲ καὶ τὸ σύνηθες καὶ τὸ ἐθιστὸν ἐν τοῖς ἡδέσιν· πολλὰ γὰρ καὶ τῶν φύσει μὴ ἡδέων, ὅταν συνεθισθῶσιν⁴, ἡδέως ποιοῦσιν.

ὥστε συλλαβόντι εἰπεῖν, ὅσα δι' αὐτοὺς πράττουσιν ἅπαντ' ἐστὶν ἢ ἀγαθὰ ἢ φαινόμενα ἀγαθὰ, ἢ ἡδέα ἢ φαινόμενα ἡδέα. ἐπεὶ δ' ὅσα δι' αὐτοὺς ἐκόντες πράττουσιν, οὐχ ἐκόντες δὲ ὅσα μὴ δι' αὐτοὺς, πάντ' ἂν εἴη, ὅσα ἐκόντες πράττουσιν, ἢ ἀγαθὰ ἢ φαινόμενα ἀγαθὰ, ἢ ἡδέα ἢ φαινόμενα ἡδέα· τίθημι γὰρ καὶ τῇν τῶν κακῶν ἢ φαινομένων κακῶν ἢ ἀπαλλαγὴν ἢ ἀντὶ μείζονος ἐλάττονος μετάληψιν ἐν τοῖς ἀγαθοῖς (αἰρετὰ γάρ πως), καὶ τῇν

¹ ἢ τινα] Ross (fort. post Vahlen¹) : τινὰ ἢ ω et Kassel

² δι' ω : del. Kassel (post Bas.³, cf. Vahlen¹)

³ β et Ross : ἀποπληρωθῇ Kassel (fort. post Victorium) : ἀποκληρωθῇ A

⁴ Ross : συνεθίσωσιν A : ἐθισθῶσιν β et Kassel

savybių neturi nieko sekti, bet jei kas nors yra jaunas arba senas, teisingas arba neteisingas, – jau yra skirtumas. Ir apskritai nagrinėtinos visos tos nuoseklios raidos aplinkybės, kurios žmonių būdus daro skirtingus, pavyzdžiui, save laikas lobstančiu arba skurstančiu kažkiek skirsis savo būdu, taip pat – save laikas sėkmės arba nesėkmės lydimu. Taigi apie tai kalbėsime vėliau, o dabar pirmiausia aptarkime likusius dalykus.

[12] Iš atsitiktinumo kylantys dalykai yra visi tie, kurių ir priežastis neapibrėžta, ir kurie randasi nei dėl ko nors, nei visada, nei dažnu atveju, nei tvarkingai; ir tai aišku iš atsitiktinumo apibrėžties. [13] O iš prigimtųjų kylantieji – kurių priežastis [1369b] yra ir juose pačiuose, ir tvarkingai nustatyta, mat būtent taip nutinka arba visada, arba dažnu atveju. Juk apie prigimčiai priešingus dalykus nė kiek nedera kruopščiai gilintis, ar jie vyksta pagal prigimtį, ar dėl kokios nors kitos priežasties: galėtų pasirodyti, jog ir atsitiktinumas yra šitokių dalykų priežastis. [14] Dėl prievartos kyla visa tai, kas randasi priešingai geismui arba apskaičiavimams, dalyvaujant patiems vykdytojams. [15] O pagal įprotį – visa tai, ką žmonės daro dėl to, kad tai dažnai yra darę. [16] Dėl apskaičiavimo atsiranda tie dalykai, kurie atrodo teikią naudą pagal aptartąsias gėrybes arba kaip tikslas, arba kaip tikslan vedančios priemonės, kai jie vykdomi tik dėl naudos. Mat kai kuriuos naudą teikiančius dalykus daro ir nedrausmingieji, tačiau ne tam, kad teiktų naudą, bet siekdami malonumo. [17] O iš niršulio ir pykčio atsiranda kerštingi veiksmai. Bet kerštas ir bausmė skiriasi, mat bausmė yra ją patiriančiojo labui, o kerštas – kerštą vykdančiojo, idant šis būtų patenkintas. Tad kas yra pyktis, paaiškės svarstant apie jausminius potyrius. [18] Iš geismo daroma visa tai, kas atrodo malonu. O tarp malonių dalykų yra ir pripratimas, ir tai, kas įpročiu pasiekama. Mat ir daug ką iš prigimtųjų nemalonių dalykų žmonės mielai daro, kai tik būna pripratę.

Todėl apibendrinant, kiek tik ko žmonės daro dėl savęs, visi tie dalykai yra arba geri ar atrodo geri, arba malonūs ar atrodo malonūs. O kadangi visa tai, ką daro dėl savęs, jie daro laisva valia, o nelaisva – tai, ką daro ne dėl savęs, visa tai, ką jie daro laisva valia, galėtų būti arba

τῶν λυπηρῶν ἢ φαινομένων (λυπηρῶν)¹ ἢ ἀπαλλαγὴν ἢ μετάληψιν ἀντὶ μειζόνων ἐλαττόνων ἐν τοῖς ἡδέσιν ὡσαύτως. [19] ληπτέον ἄρα τὰ συμφέροντα καὶ τὰ ἡδέα, πόσα καὶ ποῖα. περὶ μὲν οὖν τοῦ συμφέροντος ἐν τοῖς συμβουλευτικοῖς εἴρηται πρότερον, περὶ δὲ τοῦ ἡδέος εἴπωμεν νῦν. δεῖ δὲ νομίζειν ἱκανοὺς εἶναι τοὺς ὄρους ἐὰν ὦσι περὶ ἐκάστου μήτε ἀσαφεῖς μήτε ἀκριβεῖς.

11.

[1] Ὑποκείσθω δι᾽ ἡμῖν εἶναι τὴν ἡδονὴν κίνησιν τινα τῆς ψυχῆς καὶ κατάστασιν ἀθρόαν καὶ αἰσθητὴν εἰς τὴν ὑπάρχουσαν φύσιν, λύπην δὲ τούναντίον. [2] εἰ δ³ ἐστὶν ἡδονὴ τὸ [1370a] τοιοῦτον, δηλὸν ὅτι καὶ ἡδὺ ἐστὶ τὸ ποιητικὸν τῆς εἰρημένης διαθέσεως, τὸ δὲ φθαρτικὸν ἢ τῆς ἐναντίας καταστάσεως ποιητικὸν λυπηρόν. [3] ἀνάγκη οὖν ἡδὺ εἶναι τό τε εἰς τὸ κατὰ φύσιν ἰέναι ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ, καὶ μάλιστα ὅταν ἀπειληφότα ἢ τὴν ἑαυτῶν φύσιν τὰ κατ' αὐτὴν γιγνόμενα, καὶ τὰ ἔθῃ· καὶ γὰρ τὸ εἰθισμένον ὥσπερ πεφυκὸς ἤδη γίγνεται· ὅμοιον γάρ τι τὸ ἔθος τῇ φύσει· ἐγγὺς γὰρ καὶ τὸ πολλάκις τῷ αἰεῖ, ἔστι δ' ἡ μὲν φύσις τοῦ αἰεῖ, τὸ δὲ ἔθος τοῦ πολλάκις. [4] καὶ τὸ μὴ βίαιον· παρὰ φύσιν γὰρ ἡ βία. διὸ τὸ ἀναγκαῖον⁴ λυπηρόν, καὶ ὀρθῶς εἴρηται “πᾶν γὰρ ἀναγκαῖον πρᾶγμ' ἀνιαρὸν ἔφω.” τὰς δ' ἐπιμελείας καὶ τὰς σπουδὰς καὶ τὰς συντονίας λυπηρὰς ἀναγκαῖα γὰρ καὶ βίαια ταῦτα, ἐὰν μὴ ἐθισθῶσιν· οὕτω δὲ τὸ ἔθος ποιεῖ ἡδὺ. τὰ δ' ἐναντία ἡδέα· διὸ αἱ ῥαθυμίαι καὶ αἱ ἀπονίαι καὶ αἱ ἀμέλειαι καὶ αἱ παιδιαὶ καὶ αἱ ἀναπαύσεις καὶ ὁ ὕπνος τῶν ἡδέων· οὐδὲν γὰρ πρὸς ἀνάγκην τούτων. [5] καὶ οὗ ἂν ἡ ἐπιθυμία ἐνῇ, ἅπαν ἡδὺ· ἢ γὰρ ἐπιθυμία τοῦ ἡδέος ἐστὶν ὄρεξις.

¹ add. Ross

² Ross (fort. post Spengel) : δ' ω et Kassel

³ A et Ross : δὴ β, al. Kassel

⁴ τὸ ἀναγκαῖον] A et Ross : αἱ ἀνάγκαι β, al. Kassel

geri dalykai ar atroda geri, arba malonūs ar atroda malonūs. Mat ir blogų dalykų ar atrodančių kaip blogi atmetimą arba mažesnės blogybės pasirinkimą vietoj didesnės priskiriu prie gerų dalykų (nes jie savaip verti pasirinkimo), ir atitinkamai prie maloniųjų dalykų – skausmingų dalykų arba atrodančių kaip skausmingi nesirinkimą arba mažesnių skaudulių pasirinkimą vietoj didesnių. [19] Vadinasi, reikia suvokti naudingus ir malonius dalykus – kiek jų ir kokie jie. Apie tai, kas naudinga patariamosiame kalbose, yra pasakyta anksčiau, o tai, kas malonu, aptarkime dabar. Ir reikia manyti, jog tinkamos yra tos apibrėžtys, kurios dėl kiekvieno dalyko būna nei miglotos, nei griežtai tikslios.

11.

[1] Tebūnie tad mūsų nustatyta pamatinė prielaida, kad malonumas yra tam tikras sielos judesys ir sutelktinis jauslinis nukreipimas į pamatinę prigimtį, o skausmas – priešingybė. [2] Ir jeigu malonumas yra [1370a] šitoks dalykas, aišku, kad ir malonus yra minėtą būseną kurias veiksny, o ją naikinas arba kurias priešingą nukreipimą – skausmingas. [3] Taigi neišvengiamai dažnu atveju esti malonu ir eiti link to, kas atitinka prigimtį, – ypač tada, kai savo pačių prigimtį būna atgavę pagal ją atsirandantieji dalykai; malonūs ir įpročiai – juk ir įprastas dalykas jau tampa tarsi gimte gimęs, nes įprotis kažkuo panašus į prigimtį; mat dažnumas artimas nuolatinumui, ir prigimtis yra iš nuolatinumo srities, o įprotis – iš dažnumo. [4] Malonus būna ir nepriverstinis dalykas; juk prievarta priešinga prigimčiai. Dėl to būtinumas skausmingas; ir teisingai pasakyta: „varginti juk kiekvieną gimus veikla būtina“. O rūpesčiai, pastangos ir įtampos – skausmingos. Mat šie dalykai neišvengiami ir priverstiniai, jeigu prie jų nėra priprasta. Ir šitaip įprotis paverčia juos maloniu dalyku. Ir jų priešingybės malonios. Dėl to lengvabūdiški, nevarginantys, nerūpestingi poelgiai, žaidimai, atokvėpiai ir miegas yra iš malonių dalykų – mat nė vienas iš jų nesyja su būtinybe. [5] Ir jei tik kur nors glūdi geismas, kiekvienas toks dalykas malonus.

τῶν δὲ ἐπιθυμιῶν αἱ μὲν ἄλογοί εἰσιν αἱ δὲ μετὰ λόγου. λέγω δὲ ἀλόγους¹ ὅσας μὴ ἐκ τοῦ ὑπολαμβάνειν ἐπιθυμοῦσιν (εἰσὶν δὲ τοιαῦται ὅσαι εἶναι λέγονται φύσει, ὥσπερ αἱ διὰ τοῦ σώματος ὑπάρχουσαι, οἷον ἡ τροφῆς δίψα καὶ πείνα², καὶ καθ' ἕκαστον εἶδος τροφῆς εἶδος ἐπιθυμίας³, καὶ αἱ περὶ τὰ γευστὰ καὶ ἀφροδίσια καὶ ὅλως τὰ ἀπτά, καὶ περὶ ὁσμὴν εὐωδίας⁴ καὶ ἀκοὴν καὶ ὄψιν), μετὰ λόγου δὲ ὅσας⁵ ἐκ τοῦ πεισθῆναι ἐπιθυμοῦσιν· πολλὰ γὰρ καὶ θεάσασθαι καὶ κτήσασθαι ἐπιθυμοῦσιν ἀκούσαντες καὶ πεισθέντες.

[6] ἐπεὶ δ' ἐστὶ τὸ ἡδεσθαι ἐν τῷ αἰσθάνεσθαι τινος πάθους, ἡ δὲ φαντασία ἐστὶν αἴσθησις τις ἀσθενής, αἰ ἐν⁶ τῷ μεμνημένῳ καὶ τῷ ἐλπίζοντι ἀκολουθοῖ ἂν φαντασία τις οὗ μέμνηται ἢ ἐλπίζει· εἰ δὲ τοῦτο, δῆλον ὅτι καὶ ἡδοναὶ ἅμα μεμνημένοις καὶ ἐλπίζουσιν, ἐπείπερ καὶ αἴσθησις [7] ὥστ' ἀνάγκη πάντα τὰ ἡδέα ἢ ἐν τῷ αἰσθάνεσθαι εἶναι παρόντα ἢ ἐν τῷ μεμνησθαι γεγενημένα ἢ ἐν τῷ ἐλπίζειν μέλλοντα· [1370b] αἰσθάνονται μὲν γὰρ τὰ παρόντα, μέμνηται δὲ τὰ γεγενημένα, ἐλπίζουν δὲ τὰ μέλλοντα. [8] τὰ μὲν οὖν μνημονευτὰ ἡδέα ἐστὶν οὐ μόνον ὅσα ἐν τῷ παρόντι, ὅτε παρῇν, ἡδέα ἦν, ἀλλ' ἔνια καὶ οὐχ ἡδέα, ἂν ἢ ὕστερον καλὸν καὶ ἀγαθὸν τὸ μετὰ τοῦτο· ὅθεν καὶ τοῦτ' εἴρηται, “ἀλλ' ἡδὺ τοι σωθέντα μεμνησθαι πόνων”, καὶ “μετὰ γάρ τε καὶ ἄλγεσι τέρπεται ἀνὴρ μνημένος, ὅστις πολλὰ πάθη καὶ πολλὰ ἐόργη.” τούτου δ' αἴτιον ὅτι ἡδὺ καὶ τὸ μὴ ἔχειν κακόν. [9] τὰ δ' ἐν ἐλπίδι, ὅσα παρόντα ἢ εὐφραίνειν ἢ ὠφελεῖν φαίνεται μεγάλα, καὶ ἄνευ λύπης ὠφελεῖν. ὅλως δὲ ὅσα παρόντα εὐφραίνει, καὶ ἐλπίζοντας καὶ μεμνημένους ὥς ἐπὶ τὸ πολὺ· διὸ καὶ τὸ ὀργίζεσθαι ἡδὺ, ὥσπερ καὶ Ὅμηρος ἐποίησε περὶ τοῦ θυμοῦ “ὅς

¹ A et Ross : ἀλόγους μὲν β, al. Kassel

² δίψα καὶ πείνα] β et Ross, secl. Kassel : δίψη καὶ πείνη Spengel

³ εἶδος ἐπιθυμίας] A et Ross : ἐπιθυμία β, al. Kassel

⁴ secl. Kassel (ducibus Mureto et Vahlen')

⁵ Ross : ὅσα Kassel

⁶ αἰ ἐν] A et Ross : καὶ ἐν Kassel (fort. duce Arnet)

Mat geismas yra troškimas to, kas malonu. O iš geidimų vieni yra protu neparemti, kiti – paremti. Protu neparemtais vadinu visus tuos, kuriuos žmonės reiškia ne pagal suvokimą (o šitokie yra visi geismai, kurie, kaip sakoma, kyla iš prigimties, taip pat tie, kurie egzistuoja dėl kūno, pavyzdžiui, maisto troškulys ir alkis, ir atskiros rūšies geidulys atskiros rūšies maistui, taip pat geiduliai, susiję su skonio ir meilės aistros malonumais ir apskritai – su patiriamais lytėjimu dalykais, taip pat su gero kvapo užuodimu, klausa ir regėjimu), o protu paremtais vadinu visus geidimus, kurie reiškiami remiantis įsitikinimu. Mat daug ką pamatyti ir įsigyti žmonės geidžia apie tai išgirdę ir būdami įtikinti.

[6] Kadangi mėgavimasis malonumu priklauso nuo tam tikro jausminio potyrio pajautimo, o įsivaizdavimas yra tam tikras silpnas pajautimas, tai atmenantį ir besiviliantį žmogų galėtų visada lydėti koks nors įsivaizdavimas to, ką jis atmena ir ko viliasi. Ir jeigu yra taip, aišku, kad ir malonumai būna sykiu su atmenančiais ir besiviliančiais, nes ir pajautimas juk yra su jais. [7] Todėl neišvengiamai visi malonūs dalykai arba betarpiškai dalyvauja juos jaučiant, arba būna praėję atmenant, arba dar tik ketina būti, kai viliamasi. [1370b] Mat jaučiami esamieji dalykai, atmenami praėjusieji, o viliamasi būsimųjų. [8] Taigi atminimo verti dalykai malonūs yra ne tik visi tie, kurie buvo malonūs tuo metu, kai buvo čia pat, bet kai kurie – ir buvę nemalonūs, jei tik po jų buvusi vėlesnė padėtis būna graži ir gera. Dėl to ir šitaip pasakyta: „bet miela juk išgelbėtam atminti vargus“, ir taip: „mat po to ir skausmais jau džiaugiasi vyras, / kurs prisimena vis, kaip daug jis kentėjo, daug vargo“. O šito priežastis ta, kad malonu ir nesijausti blogai. [9] O viltyje laikomieji dalykai malonūs būna visi tie, kurie būdami čia pat arba atrodo džiuginą, arba svariai praverčią – ir praverčią be skausmo. Ir apskritai malonūs visi tie dalykai, kurie būdami čia pat džiugina ir dėl jų besiviliančius, ir – dažnu atveju – juos atmenančius. Dėl to malonu ir pykti; taip ir Homeras sueiliavo apie niršulį: „Būdamas daug saldesnis už medų, kurs laša iš korio“ (mat nė vienas nepyksta ant tokio, kuris

τε¹ πολὺν γλυκίων μέλιτος καταλειβομένοιο” (οὐθεις γὰρ ὀργίζεται τῷ ἀδυνάτῳ φαινομένῳ τιμωρίας τυχεῖν, τοῖς δὲ πολὺν ὑπὲρ αὐτοὺς τῇ δυνάμει ἢ οὐκ ὀργίζονται ἢ ἤττον).

[10] καὶ ἐν ταῖς πλείστοις ἐπιθυμίαις ἀκολουθεῖ τις ἡδονή· ἢ γὰρ μεμνημένοι ὥς ἔτυχον ἢ ἐλπίζοντες ὥς τεύξονται χαίρουσιν τινα ἡδονήν, οἷον οἱ τ’ ἐν τοῖς πυρετοῖς ἐχόμενοι ταῖς δίψαις καὶ μεμνημένοι ὥς ἔπιον καὶ ἐλπίζοντες πιεῖσθαι χαίρουσιν, [11] καὶ οἱ ἐρώντες καὶ διαλεγόμενοι καὶ γράφοντες καὶ ποιοῦντές τι αἰεὶ περὶ τοῦ ἐρωμένου χαίρουσιν· ἐν ᾧ γὰρ τοῖς τοιοῦτοις μεμνημένοι οἷον αἰσθάνεσθαι οἶονται τοῦ ἐρωμένου. καὶ ἀρχὴ δὲ τοῦ ἔρωτος αὕτη γίγνεται πᾶσιν, ὅταν μὴ μόνον παρόντος χαίρωσιν ἀλλὰ καὶ ἀπόντος μεμνημένοις² [ἐρώσιν]³ ††⁴ λύπη προσγένηται τῷ μὴ παρῆναι. [12] καὶ ἐν πένθεσι καὶ θρήνοις ὡσαύτως ἐπιγίγνεται τις ἡδονή· ἢ μὲν γὰρ λύπη ἐπὶ τῷ μὴ ὑπάρχειν, ἡδονὴ δ’ ἐν τῷ μεμνηθῆναι καὶ ὁρᾶν πως ἐκεῖνον, καὶ ᾧ ἔπραττε, καὶ οἷος ἦν· διὸ⁵ καὶ τοῦτ’ εἰκότως εἴρηται, “ὥς φάτο, τοῖσι δὲ πᾶσιν ὑφ’ ἡμερον ὥρσε γόοιο”.

[13] καὶ τὸ τιμωρεῖσθαι ἡδύ. οὐ γὰρ τὸ μὴ τυγχάνειν λυπηρόν, τὸ τυγχάνειν ἡδύ· οἱ δ’ ὀργιζόμενοι λυποῦνται ἀνυπερβλήτως μὴ τιμωρούμενοι, ἐλπίζοντες δὲ χαίρουσιν. [14] καὶ τὸ νικᾶν ἡδύ, οὐ μόνον τοῖς φιλονίκους, ἀλλὰ πᾶσιν· φαντασία γὰρ ὑπεροχῆς γίγνεται, οὐ πάντες ἔχουσιν ἐπιθυμίαν ἢ ἡρέμα ἢ μάλα. [15] ἐπεὶ δὲ τὸ νικᾶν ἡδύ, ἀνάγκη καὶ τὰς παιδιὰς ἡδείας εἶναι [1371a] τὰς μαχητικὰς καὶ τὰς ἐριστικὰς (πολλάκις γὰρ ἐν ταύταις γίγνεται τὸ νικᾶν), καὶ ἀστραγαλίσσεις καὶ σφαιρίσεις καὶ κυβείας καὶ πεττείας. καὶ περὶ τὰς ἐσπουδασμένας δὲ παιδιὰς ὁμοίως αἱ μὲν γὰρ ἡδεῖαι γίνονται ἅν τις ἢ συνήθης, αἱ δ’ εὐθὺς ἡδεῖαι, οἷον κυνηγία καὶ πᾶσα θηρευτική·

¹ ὅς τε] Ross : ὅστε Kassel

² Ross (fort. duce Spengel) : μεμνημένοι β, al. Kassel (de plur. vide eius app. crit.)

³ secl. et del. nonnul. v. seq. Ross : ἐρώσιν ω : ἐρώσι Kassel

⁴ locus corruptus, del. omnia Ross : δὲ δὴ, καὶ ὅταν Kassel (de plur. vide eius app. crit.)

⁵ β, al. Ross : ὅθεν A et Kassel

atrodo negalys sulaukti keršto, o ant juos pačius smarkiai galia pranokstancių arba nepyksta, arba mažiau pyksta).

[10] Ir daugelį geismų lydi tam tikras malonumas; mat žmonės džiaugiasi arba atmindami, kaip sulaukė, arba vildamiesi, kad sulauks kokio nors malonumo, – pavyzdžiui, ir apimtieji troškulio per karščiavimus džiaugiasi atmindami, kaip atsigėrė, ir tikėdamiesi atsigerti, [11] ir įsimylėjėliai džiaugiasi kalbėdamiesi, rašdami ir nuolat darydami ką nors susijusio su mylimuoju. Nes visuose šitokiuose reikaluose atmindami mylimąjį jie manosi tartum jį pajaučią. Bet ir meilės pradžia visiems šitaip randasi – ne tik kai džiaugiasi mylimajam esant šalia, bet ir kai jam nutolus atmenančius mylėtojus aplanko skausmas dėl to, kad mylimojo nėra šalia. [12] Ir gedėjimuose bei laidotuvių raudose taip pat prisigretina tam tikras malonumas; mat skausmas būna dėl nebuvimo, o malonumas priklauso nuo atsiminimo ir tam tikro velionio matymo – ir ką darė, ir koks buvo. Dėl to ir šitai pagrįstai yra pasakyta: „Tarė taip ir visiems subrandino troškimą rypuoti“.

[13] Ir atsikeršyti malonu. Mat šito nesulaukti skausminga, o sulaukti malonu: jei neatsikeršija, pykstantieji išgyvena skausmą be saiko, o turėdami keršto viltį, džiaugiasi. [14] Ir nugalėti malonu – ne tik vaidingiesiems, bet visiems. Juk atsiranda įsivaizdavimas apie pranašumą, o šio dalyko geidžia visi – arba palengva, arba stipriai. [15] Kadangi nugalėti malonu, neišvengiamai ir žaidimai yra malonūs – [1371a] koviniai ir žodinių ginčų (mat šituose dažnai pasiekiamą pergalę), ir šokikauliavimai, ir žaidimai kamuoliu, kubeliais bei šaškėmis. Panašiai ir su rimtais žaidimais: mat vieni žaidimai tampa malonūs, jei tik kas nors būna juose įgudęs, kiti malonūs tuoj pat, pavyzdžiui, persekiojimas su šunimis ir visokia medžioklė. Juk kur varžybos, ten yra ir pergalė. Dėl to ir teisminės, ir žodinio ginčo varžybos malonios tiems, kurie įpratę ir pajėgūs. [16] Ir garbė bei gera šlovė – iš maloniausiųjų dalykų dėl to, kad kiekvienam gimsta įsivaizdavimas, jog jis – toks, koks būna šaunus žmogus, ir dar labiau tada, kai taip sako tie, kuriuos jis mano kalbant

ὅπου γὰρ ἄμιλλα, ἐνταῦθα καὶ νίκη ἔστιν· διὸ καὶ ἡ δικανικὴ καὶ ἡ ἐριστικὴ¹ ἡδέα² τοῖς εἰθισμένοις καὶ δυναμένοις. [16] καὶ τιμὴ καὶ εὐδοξία τῶν ἡδίστων διὰ τὸ γίγνεσθαι φαντασίαν ἐκάστω ὅτι τοιοῦτος οἶος ὁ σπουδαῖος, καὶ μᾶλλον ὅταν φῶσιν οὓς οἶεται ἀληθεύειν. τοιοῦτοι δ' οἱ ἐγγὺς μᾶλλον τῶν πόρρω, καὶ οἱ συνήθεις καὶ οἱ πολῖται τῶν ἄπωθεν, καὶ οἱ ὄντες τῶν μελλόντων, καὶ οἱ φρόνιμοι ἀφρόνων, καὶ πολλοὶ ὀλίγων· μᾶλλον γὰρ εἰκὸς ἀληθεύειν τοὺς εἰρημένους τῶν ἐναντίων· ἐπεὶ ὧν τις πολὺ καταφρονεῖ, ὥσπερ παιδίων ἢ θηρίων, οὐδὲν μέλει τῆς τούτων τιμῆς ἢ τῆς δόξης αὐτῆς γε τῆς δόξης χάριν, ἀλλ' εἴπερ, δι' ἄλλο τι.

[17] καὶ ὁ φίλος τῶν ἡδέων· τό τε γὰρ φιλεῖν ἡδύ (οὐδεὶς γὰρ φίλοιος μὴ χαίρων οἶν) καὶ τὸ φιλεῖσθαι ἡδύ· φαντασία γὰρ καὶ ἐνταῦθα τοῦ ὑπάρχειν αὐτῷ τὸ ἀγαθὸν εἶναι, οὐ πάντες ἐπιθυμοῦσιν οἱ αἰσθανόμενοι· τὸ δὲ φιλεῖσθαι ἀγαπᾶσθαι ἔστιν αὐτὸν δι' αὐτόν. [18] καὶ τὸ θαυμάζεσθαι ἡδὺ διὰ (τὸ)³ αὐτὸ τῷ τιμᾶσθαι. καὶ τὸ κολακεύεσθαι καὶ ὁ κόλαξ ἡδέα· φαινόμενος γὰρ θαυμαστῆς καὶ φαινόμενος φίλος ὁ κόλαξ ἔστιν. [19] καὶ τὸ ταῦτά πράττειν πολλάκις ἡδύ· τὸ γὰρ σύνηθες ἡδὺ ἦν. [20] καὶ τὸ μεταβάλλειν ἡδύ· εἰς φύσιν γὰρ γίγνεται (τὸ)⁴ μεταβάλλειν· τὸ γὰρ αὐτὸ ἀεὶ ὑπερβολὴν ποιεῖ τῆς καθεστῶσης ἕξεως, ὅθεν εἴρηται “μεταβολὴ πάντων γλυκὺ”. διὰ τοῦτο γὰρ καὶ τὰ διὰ χρόνου ἡδέα ἔστί, καὶ ἄνθρωποι καὶ πράγματα· μεταβολὴ γὰρ ἐκ τοῦ παρόντος ἔστιν, ἅμα δὲ καὶ σπάνιον τὸ διὰ χρόνου. [21] καὶ τὸ μανθάνειν καὶ τὸ θαυμάζειν ἡδὺ ὥς ἐπὶ τὸ πολὺ· ἐν μὲν γὰρ τῷ θαυμάζειν τὸ ἐπιθυμεῖν μαθεῖν ἔστιν, ὥστε τὸ θαυμαστὸν ἐπιθυμητόν, ἐν δὲ τῷ μανθάνειν (τὸ)⁵ εἰς τὸ κατὰ φύσιν καθίστασθαι. [22] καὶ τὸ εὖ ποιεῖν καὶ τὸ εὖ πάσχειν τῶν ἡδέων·

¹ ἡ ἐριστικὴ] β et Ross : ἐριστικὴ A et Kassel

² ἡδέα] Ross : ἡδεῖα β, al. Kassel (de plur. vide eius app. crit.)

³ add. Ross et Kassel (fort. duce Arnet)

⁴ add. Ross

⁵ add. Ross et Kassel (fort. duce ed. Bas.³)

tiesą. O šitokie būna esantieji greičiau arti nei toli, taip pat pažįstami ir bendrapiliečiai, o ne svetimšaliai, ir dabartiniai, o ne būsimieji, ir protingieji, o ne kvailiai, ir dauguma, o ne mažuma. Juk tikėtina, kad daugiau tiesos kalba paminėtieji negu jiems priešingi. Kai kas nors stipriai ką nors niekina, – taip, lyg vaikus ar gyvūnus, – tokiam nė kiek nerūpi jų garbė ar išgarsėjimas bent jau paties išgarsėjimo labui, bet jei ir rūpi, tai dėl kokios nors kitos priežasties.

[17] Ir draugas – iš maloniųjų dalykų. Mat ir draugauti malonu (juk nėra vyno mylėtojo, kuris nesimėgautų vynu), ir patirti draugystę malonu. Nes ir čia esti įsivaizdavimas apie tikrą galimybę, kad patirian-tis draugystę turi tą gėrį, kurio geidžia visi jaučiantieji. O patirti draugystę reiškia pačiam būti branginamam dėl savęs paties. [18] Ir patirti kitų žavėjimąsi malonu dėl to, kad tai tas pat, kaip ir būti gerbiamam. Ir sulaukti meilistikavimo, ir pats meilikautojas – malonūs dalykai. Mat meilikautojas yra primenąs susižavėjusį ir primenąs draugą. [19] Ir daryti tuos pačius dalykus dažnai malonu – juk buvo minėta, kad įpratimas malonus dalykas. [20] Ir keisti malonu – juk kaita krypta į prigimtį. Mat nuolatinis to paties darymas su kaupu perkrauna susiklosčiusį įprotį, ir dėl to pasakyta: „visų dalykų kaita saldi“. Juk dėl šito ir tai, kas laiko protarpiais pasirodo, esti malonu: ir žmonės, ir darbai. Mat būna dabartinės būsenos pokytis, bet kartu ir reta būna tai, kas pasirodo laiko protarpiais. [21] Ir mokytis bei žavėtis dažnu atveju malonu; mat susižavėjime glūdi troškimas išmokti, tad tai, kuo verta žavėtis, yra geidžiama, o mokymo dalis – žengimas į tai, kas atitinka prigimtį. [22] Ir daryti gera, ir patirti gera – malonūs dalykai. Juk patirti gera – tai sulaukti [1371b] to, ko žmonės geidžia, o daryti gera – turėti tai ir kitus tuo pranokti (abiejų šių dalykų žmonės trokšta). O dėl to, kad geradarystė yra malonus dalykas, tai žmonėms būna malonu ir paremti savo artimuosius, ir užpildyti tai, ko jiems trūksta. [23] Kadangi ir mokytis malonu, ir žavėtis, neišvengiamai būna malonūs ir tokie dalykai kaip mėgdžiojimas, antai, tapyba, skulptūra ir eilėkūra, ir visa, kas būna

τὸ μὲν γὰρ εὖ πάσχειν τυγχάνειν [1371b] ὦν¹ ἐπιθυμοῦσι, τὸ δὲ εὖ ποιεῖν ἔχειν καὶ ὑπερέχειν (ὦν ἀμφοτέρων ἐφίενται). διὰ δὲ τὸ ἡδὺ εἶναι τὸ εὐποιοιτικόν, καὶ τὸ ἐπανορθοῦν ἡδὺ τοῖς ἀνθρώποις ἐστὶ τοὺς πλησίον, καὶ τὸ τὰ ἐλλιπῇ ἐπιτελεῖν. [23] ἐπεὶ δὲ τὸ μανθάνειν τε ἡδὺ καὶ τὸ θαυμάζειν, καὶ τὰ τοιάδε ἀνάγκη ἡδέα εἶναι, οἷον τὸ τε μιμούμενον², ὥσπερ γραφικὴ καὶ ἀνδριαντοποιία καὶ ποιητικὴ³, καὶ πᾶν ὃ ἂν εὖ μεμιμημένον ᾖ, κἂν ᾗ μὴ ἡδὺ αὐτὸ τὸ μεμιμημένον· οὐ γὰρ ἐπὶ τούτῳ χαίρει, ἀλλὰ συλλογισμός ἐστιν ὅτι τοῦτο ἐκείνο, ὥστε μανθάνειν τι συμβαίνει. [24] καὶ αἱ περιπέτεια καὶ τὸ παρὰ μικρὸν σώζεσθαι ἐκ τῶν κινδύνων· πάντα γὰρ θαυμαστά ταῦτα. [25] καὶ ἐπεὶ τὸ κατὰ φύσιν ἡδὺ, τὰ συγγενῇ δὲ κατὰ φύσιν ἀλλήλοις ἐστίν, πάντα τὰ συγγενῇ καὶ ὅμοια ἡδέα ὥς ἐπὶ τὸ πολὺ, οἷον ἄνθρωπος ἀνθρώπῳ καὶ ἵππος⁴ ἵππῳ καὶ νέος νέῳ, ὅθεν καὶ αἱ παροιμίαι εἴρηνται, [ὥς]⁵ “ἥλιξ ἥλικα τέρπει”, καὶ “ὥς αἰεὶ τὸν ὁμοῖον”, καὶ “ἔγνω δὲ θῆρ θῆρα”, “καὶ γὰρ κολοῖός παρὰ κολοῖόν”, καὶ ὅσα ἄλλα τοιαῦτα.

[26] ἐπεὶ δὲ τὸ ὅμοιον καὶ τὸ συγγενὲς ἑαυτῷ ἡδὺ⁶ ἅπαν, μάλιστα δ’ αὐτὸς πρὸς ἑαυτὸν ἕκαστος τοῦτο πέπονθεν, ἀνάγκη πάντας φιλαύτους εἶναι ἢ μᾶλλον ἢ ἥττον· πάντα γὰρ τὰ τοιαῦτα ὑπάρχει πρὸς αὐτὸν μάλιστα. ἐπεὶ δὲ φίλαυτοι πάντες, καὶ τὰ αὐτῶν ἀνάγκη ἡδέα εἶναι πᾶσιν, οἷον ἔργα καὶ λόγους· διὸ καὶ φιλοκόλακες ὥς ἐπὶ τὸ πολὺ καὶ φιλερασταὶ καὶ φιλόμαιμοι⁷ καὶ φιλότεκνοι· αὐτῶν γὰρ ἔργον τὰ τέκνα. καὶ τὸ τὰ ἐλλιπῇ ἐπιτελεῖν ἡδὺ· αὐτῶν γὰρ ἔργον ἡδὺ γίγνεται. [27] καὶ ἐπεὶ τὸ ἄρχειν ἡδιστον, καὶ τὸ σοφὸν δοκεῖν εἶναι ἡδὺ· ἀρχικὸν γὰρ τὸ φρονεῖν, ἐστὶν δ’ ἡ σοφία

¹ A et Ross : ἐστὶν ὦν β, al. Kassel

² Ross (fort. post Tyrwhitt, Twining) : μεμιμημένον ω et Kassel

³ γραφικὴ ... ἀνδριαντοποιία ... ποιητικὴ] ω et Ross : γραφικὴ ... ἀνδριαντοποιία ... ποιητικὴ Kassel (fort. duce Vater)

⁴ ἀνθρώπῳ καὶ ἵππῳ] β et Ross : ἀνθρώπῳ, ἵππος A et Kassel

⁵ secl. Ross

⁶ ἑαυτῷ ἡδὺ] Ross (fort. duce Richards) : ἡδὺ ἑαυτῷ Kassel (cf. ω)

⁷ Ross : φιλότιμοι Kassel

gerai pamėgdžiota, net jei pats pamėgdžiotas dalykas būna nemalonus. Juk stebėtojas ne dėl šito džiaugiasi, tačiau būna apskaičiavimas, jog šitai yra anas dalykas, todėl taip išeina, kad stebėtojas kažko mokosi.

[24] Ir peripetijos, ir per plauką išsigelbėti iš pavojų – malonūs dalykai, nes visu tuo verta žavėtis. [25] Ir kadangi malonu tai, kas atitinka prigimtį, o giminiški dalykai vieni su kitais esti susiję pagal prigimtį, tai visi giminiški ir panašūs dalykai dažnu atveju malonūs. Pavyzdžiui, žmogus malonus žmogui, žirgas – žirgui ir jaunuolis – jaunuoliui, todėl ir patarlių yra pasakyta: „vienmetis vienmečiu džiaugiasi“, „visados pas lygų“, „žvėris žvėrį pažino“, „juk ir kuosa greta kuosos“ ir kitų tokių panašių.

[26] Kadangi žmogui visoks panašumas į save patį bei giminiškumas malonus ir kadangi kiekvienas labiausiai pats savo paties atžvilgiu tokį dalyką yra patyręs, neišvengiamai visi daugiau ar mažiau yra savimylūs. Juk visi tokie dalykai labiausiai pasitarnauja jam pačiam. O kadangi savimylūs – visi, tai ir neišvengiamai visiems malonūs jų pačių dalykai, pavyzdžiui, jų darbai ir žodžiai. Dėl to dažnu atveju visi yra ir pataikūnų, ir meilužių, ir kraujo giminių, ir kūdikių mylėtojai. Mat kūdikiai – jų darbas. Ir užpildyti tai, ko trūksta, malonu. Nes tai jau tampa jų darbu. [27] Ir kadangi valdyti – maloniausias dalykas, tai ir atrodyti esant išmintingam – malonu; mat nuovokumas – valdoviška savybė, o išmintis yra žinojimas apie daugelį nuostabos vertų dalykų. Be to, kadangi dažnu atveju žmonės esti garbėtroškos, neišvengiamai malonu ir nuvertinti šalia esančiuosius. [28] Ir valdyti malonu, ir laiką leisti ten, kur atrodo, jog pats iš savęs paties esi geriausias; taip ir poetas sako: „ir prie šito skubinas, / didžiausią skyręs dalį kiekvienos dienos, – / tenai, kur būna pranašiausias tik jis pats“. [29] Kadangi ir žaidimai yra tarp malonių dalykų, tai panašiai ir bet koks atsipalaidavimas; ir kadangi juokas malonus dalykas, tai neišvengiamai ir juokingi dalykai yra malonūs – ir juokingi žmonės, [1372a] ir žodžiai, ir darbai. O apie juokingus dalykus apibrėžimai atskirai pateikti svarstymuose apie poetiką. Taigi apie malonius dalykus tebūnie tai pasakyta, o skausmingieji akivaizdūs iš šitiems priešingų dalykų.

πολλῶν καὶ θαυμαστῶν ἐπιστήμη. ἔτι ἐπεὶ φιλότιμοι ὥς ἐπὶ τὸ πολὺ, ἀνάγκη καὶ τὸ ἐπιτιμᾶν τοῖς πέλας ἡδὺ εἶναι. [28] καὶ τὸ ἄρχειν, καὶ τὸ ἐν ᾧ δοκεῖ βέλτιστος αὐτὸς αὐτοῦ εἶναι, ἐνταῦθα διατρίβειν, ὥσπερ καὶ ὁ ποιητὴς φησι “κάπ¹ τοῦτ’ ἐπείγεται², / νέμων ἐκάστης³ ἡμέρας πλεῖστον μέρος, / ἵν’ αὐτὸς αὐτοῦ τυγχάνει βέλτιστος ὢν”. [29] ὁμοίως δὲ καὶ ἐπεὶ ἡ παιδιὰ τῶν ἡδέων καὶ πᾶσα ἄνεσις, καὶ ὁ γέλως τῶν ἡδέων, ἀνάγκη καὶ τὰ γελοῖα ἡδέα εἶναι, καὶ ἀνθρώπους [1372a] καὶ λόγους καὶ ἔργα· διώριστα δὲ περὶ γελοίων χωρὶς ἐν τοῖς περὶ ποιητικῆς. περὶ μὲν οὖν ἡδέων εἰρήσθω ταῦτα, τὰ δὲ λυπηρὰ ἐκ τῶν ἐναντίων τούτοις φανερά.

12.

[1] Ὡν μὲν οὖν ἕνεκα ἀδικοῦσι, ταῦτ’ ἐστίν· πῶς δὲ ἔχοντες καὶ τίνας, λέγωμεν νῦν. αὐτοὶ μὲν οὖν ὅταν οἴωνται δυνατὸν εἶναι τὸ πρᾶγμα πραχθῆναι καὶ αὐτοῖς⁴ δυνατόν, εἴτ’ ἂν⁵ λαθεῖν πράξαντες, ἢ μὴ λαθόντες μὴ δοῦναι δίκην, ἢ δοῦναι μὲν ἀλλ’ ἐλάττω τὴν ζημίαν εἶναι τοῦ κέρδους αὐτοῖς⁶ ἢ ὢν κήδονται. ποῖα μὲν οὖν δυνατὰ φαίνεται καὶ ποῖα ἀδύνατα, ἐν τοῖς ὕστερον ρηθήσεται (κοινὰ γὰρ ταῦτα πάντων τῶν λόγων). [2] αὐτοὶ δ’ οἴονται δυνατοὶ εἶναι μάλιστα ἀζήμιοι ἀδικεῖν οἱ εἰπεῖν δυνάμενοι καὶ οἱ πρακτικοὶ καὶ οἱ ἔμπειροι πολλῶν ἀγώνων, καὶ πολυφιλοὶ ὦσιν, καὶ πλούσιοι. [3] καὶ μάλιστα μὲν, ἂν αὐτοὶ ὦσιν ἐν τοῖς εἰρημένοις, οἴονται δύνασθαι, εἰ δὲ μὴ, καὶ ὑπάρχωσιν αὐτοῖς τοιοῦτοι φίλοι ἢ ὑπηρεταὶ ἢ κοινωνοί· διὰ γὰρ ταῦτα δύνανται καὶ πράττειν καὶ λανθάνειν καὶ μὴ δοῦναι δίκην. [4] καὶ ἐὰν φίλοι ὦσιν τοῖς ἀδικουμένοις ἢ τοῖς κριταῖς· οἱ μὲν γὰρ

¹ κάπ¹] Kassel : καὶ ἐπὶ ω et Ross

² Kassel : ἐπείγει Ross

³ ω et Ross : ἐκάστος Kassel

⁴ A et Ross : ἑαυτοῖς β, al. Kassel

⁵ εἴτ’ ἂν] Ross : εἴτ’ ἂν Kassel (fort. duce Spengel) : εἴτε ἂν ω

⁶ A et Ross : ἑαυτοῖς β, al. Kassel

12.

[1] Taigi dalykai, dėl kurių žmonės nusikalsta, yra šitokie, o kokios būklės būdami ir prieš ką nusikalsta, aptarkime dabar. Taigi jie nusi-
kalsta tada, kai mano, jog nusikaltimą galima įvykdyti ir jiems patiems
tai įveikiama, ir jeigu mano, kad įvykdžiusiųjų niekas nenustato arba
kad nustatytieji nebūna nubaudžiami arba kad nors ir būna nubaudžia-
mi, bet bauda būna mažesnė už pačių pelną ar pelną tų, dėl kurių jie rū-
pinasi. Taigi kokie dalykai atrodo įmanomi ir kokie – neįmanomi, bus
pasakyta vėlesniuose svarstymuose (mat šitie bendri visoms kalboms).
[2] O būtent tie manosi labiausiai galį nebaudžiamai nusikalsti, kurie
yra pajėgūs kalbėti, kurie pasiryžę veikti, kurie patyrę daug teisminių
ginčų, taip pat jei turi daug draugų ir jei yra turtingi. [3] Ir labiausiai
manosi galį nebaudžiamai nusikalsti tie, kurie patys yra tarp paminė-
tųjų, o jeigu nėra, tada – bent tuo atveju, jei tik turi šitokių draugų ar
padėjėjų, ar bendrininkų. Mat dėl šitų aplinkybių jie gali ir veikti, ir likti
nepastebėti bei nenubausti. [4] Taip mano ir tie, kurie būna neteisybę
patyrusiųjų arba teisėjų draugai, nes draugai ir yra neapsaugoti nuo ne-
teisybės patyrimo, ir, be to, susitaiko prieš pradėdami teisinį persekio-
jimą, o teisėjai nuolaidžiauja tiems, kurių jie draugai: arba juos visiškai
išteisina, arba baudžia mažomis bausmėmis.

[5] Linkę likti nepastebėti ir tie, kurie atrodo besą priešingi meta-
miems kaltinimams, pavyzdžiui, silpnieji – dėl užpuolimo, vargšas ir
bjauruolis – dėl svetimavimo, ir tie dalykai, kurie vyksta perdėm atvirai
ir visų akyse; mat jų nesisaugoma dėl to, kad niekas apie juos apskritai
nepagalvoja. [6] Nepastebimi ir tokio masto bei pobūdžio dalykai, apie
kokių nė vienas žmogus ir nepagalvotų, – mat ir šitų nesisaugoma. Juk
visi saugosi įprastinių nusižengimų, kaip ir įprastinių negalavimų, o
to, dėl ko nė vienas nėra sunegalavęs, nė vienas ir nesisaugo. [7] Linkę
nusikalsti ir tie, kurie neturi nė vieno priešo arba jų turi daug. Mat vieni
mano, kad liks nepastebėti dėl to, kad jų nesisaugoma, o kiti lieka ne-
pastebimi dėl to, kad neatrodo, jog pasikėsintų į besisaugančius nuo jų,

φίλοι ἀφύλακτοί τε πρὸς τὸ ἀδικεῖσθαι καὶ προσκαταλλάττονται¹ πρὶν ἐπεξελθεῖν, οἱ δὲ κριταὶ χαρίζονται οἷς ἂν φίλοι ᾦσι, καὶ ἡ ὅλως ἀφιδῶσιν ἢ μικροῖς ζημιούσιν.

[5] λαθητικοὶ δὲ εἰσὶν οἱ τ' ἐναντίοι τοῖς ἐγκλήμασιν, οἷον ἀσθενεῖς² περὶ αἰκείας καὶ ὁ πένης καὶ ὁ αἰσχροὺς περὶ μοιχείας, καὶ τὰ λίαν ἐν φανερώ καὶ ἐν ὀφθαλμοῖς ἀφύλακτα γὰρ διὰ τὸ ὅλως μηδένα ἂν οἶεσθαι. [6] καὶ τὰ τηλικαῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα οἷα μηδ' ἂν εἰς ἀφύλακτα γὰρ καὶ ταῦτα· πάντες γὰρ τὰ εἰωθότα, ὥσπερ ἄρρωστήματα, φυλάττονται καὶ τὰ δεικνύματα, ὃ δὲ μηδεὶς πω ἠρρώστηκεν³, οὐδεὶς εὐλαβεῖται. [7] καὶ οἷς μηδεὶς ἐχθρὸς ἢ πολλοί· οἱ μὲν γὰρ οἶονται λήσειν διὰ τὸ μὴ φυλάττεσθαι, οἱ δὲ λανθάνουσι διὰ τὸ μὴ δοκεῖν ἂν ἐπιχειρήσαι φυλαττομένοις, καὶ διὰ τὸ ἀπολογίαν ἔχειν ὅτι οὐκ ἂν ἐνεχέιρησαν. [8] καὶ οἷς ὑπάρχει κρύψις ἢ τρόποις ἢ τόποις, ἢ διαθέσεις εὐποροί⁴. καὶ ὅσοις μὴ λανθάνουσιν ἔστι δῖωσις δίκης ἢ ἀναβολὴ χρόνου⁵ ἢ διαφθορὰ κριτῶν. καὶ οἷς, ἐὰν γένηται ζημία, ἔστι δῖωσις τῆς ἐκτίσεως ἢ ἀναβολὴ χρόνιος. ἢ (εἰ)⁶ δι' ἀπορίαν μηδὲν ἔχει⁷ ὃ τι ἀπολέσει. [9] καὶ οἷς τὰ μὲν κέρδη φανερά ἢ μεγάλα ἢ ἐγγύς, αἱ δὲ ζημίαι μικραὶ ἢ ἀφανεῖς [1372b] ἢ πόρρω. καὶ ᾧ⁸ μὴ ἔστιν τιμωρία ἴση τῇ ὠφελείᾳ, οἷον δοκεῖ ἡ τυρρανίς. [10] καὶ ὅσοις τὰ μὲν ἀδικήματα λήματα, αἱ δὲ ζημίαι ὀνειδὴ μόνον. καὶ οἷς τούναντίον τὰ μὲν ἀδικήματα εἰς ἔπαινόν τινα, οἷον εἰ συνέβη ἅμα τιμωρήσασθαι ὑπὲρ πατρὸς ἢ μητρός, ὥσπερ Ζήνωνι, αἱ δὲ ζημίαι εἰς χρήματα ἢ φυγὴν ἢ τοιοῦτόν τι· δι' ἀμφοτέρω γὰρ ἀδικοῦσι καὶ ἀμφοτέρως ἔχοντες, πλὴν οὐχ οἱ αὐτοὶ ἀλλ' οἱ ἐναντίοι τοῖς ἡθεσιν.

¹ β et Ross : προκαταλλάττονται C, al. Kassel

² A et Ross : ἀσθενὴς β, al. Kassel

³ A et Ross, secl. Kassel : ἠρρώστησεν β

⁴ διαθέσεις εὐποροί A et Ross : διαθέσεις εὐπορος Γ : διαθέσει εὐπορος Kassel (de plur. vide eius app. crit.)

⁵ A et Ross : χρόνιος β, al. Kassel

⁶ add. Ross et Kassel (fort. duce Spengel)

⁷ Ross : ἔξει Kassel

⁸ Ross : ὦν A, al. Kassel (de plur. vide eius app. crit.)

ir dėl to, kad turi pasiteisinimą, jog net nebūtų galėję pasikėsinti.

[8] Linkę nusikalsti ir tie, kuriems pasitarnauja slėpimas – priemonėmis arba vietomis – arba gausūs nuslėptų dalykų išskirstymo būdai. Ir visi, kurie jau nutverti turi galimybę vilkinti bylą, atidėti laiką ar papirkti teisėjus. Ir tie, kurie turi galimybę, jei jiems tenka bauda, vilkinti sumokėjimą arba laikinai atidėti; arba dar linkstama nusikalsti tais atvejais, kai dėl neturto žmogus neturi ką prarasti. [9] Linkę nusikalsti ir tie, kurie turi akivaizdų, didelį arba ranka pasiekiamą pelną, o baudsmės – menkas, miglotas [1372b] ar toli esančias. Linkęs nusikalsti ir tas, kuris nesulaukia baudžiamojo atpildo, lygaus jo naudai – tokia atrodo tiranystė. [10] Linkę nusikalsti ir visi tie, kuriems neteisingi poelgiai – pajamos, o baudsmės – tik priekaištai. Ir tie, kuriems, priešingai, neteisingi poelgiai virsta į kažkokį pagyrimą, – pavyzdžiui, jeigu pasitaikė taip, kaip Zenonui, sykiu atkeršyti už tėvą ir motiną, o baudsmės – tik į pinigines baudas, tremtį arba kažką panašaus. Juk dėl abiejų priežasčių žmonės neteisusiai elgiasi ir būdami abejaip nusiteikę, išskyrus tai, kad būna ne tokie patys, bet priešingi savo charakteriais. [11] Linkę nusikalsti ir tie, kurie dažnai yra buvę nepastebėti arba nenubausti, taip pat tie, kurie dažnai patyrę nesėkmę (mat tarp šitokių, kaip ir tarp karingųjų, yra gebančių grįžti į kovą). [12] Ir tie, kuriems malonumas po ranka, o skausmas ateina vėliau, arba tie, kuriems čia pat pelnas, o baudmė – vėliau. Juk nesivaldantys būna šitokie, o nesivaldymas susijęs su viskuo, ko tik jie siekia. [13] Linkę nusikalsti ir tie, kuriems, priešingai, jau tenka skausmas ar baudmė, o malonumas ir nauda ateis vėliau ir po ilgesnio laiko. Mat susivaldantieji ir nuovokesnieji vaikosi šitokių dalykų. [14] Linkę nusikalsti ir tie, kuriems įmanu atrodyti ką nors padarius atsitiktinai arba iš būtinybės, arba iš prigimtinės paskatos, arba iš įpročio, ir apskritai – padarius klaidą, o ne nusikaltimą. Ir tie, kurie turi galimybę sulaukti atlaidaus sprendimo. [15] Linkę nusikalsti ir tie, kurie jaučia nepriteklių. O nepriteklių jaučia dvejopai: mat arba ko nors stokoja kaip to, kas būtina, – kaip vargšai, – arba kaip to, kas su

[11] καὶ οἱ πολλάκις ἢ λεληθότες ἢ μὴ ἐζημιωμένοι, καὶ οἱ πολλάκις ἀποτετυχηκότες (εἰσὶ γάρ τινες καὶ ἐν τοῖς τοιούτοις, ὥσπερ ἐν τοῖς πολεμικοῖς, οἳ ἀναμάχονται). [12] καὶ οἷς ἂν παραχρήμα ἢ τὸ ἡδύ, τὸ δὲ λυπηρὸν ὕστερον, ἢ τὸ κέρδος, ἢ δὲ ζημία ὕστερον· οἱ γὰρ ἀκρατεῖς τοιοῦτοι, ἔστιν δὲ ἀκρασία περὶ πάντα ὅσων ὀρέγονται. [13] καὶ οἷς ἂν τούναντίον τὸ μὲν λυπηρὸν ἤδη ἢ ἢ ἢ ζημία, τὸ δὲ ἡδύ καὶ (τὸ)¹ ὠφέλιμον ὕστερα καὶ χρονιώτερα· οἱ γὰρ ἐγκρατεῖς καὶ φρονιμώτεροι τὰ τοιαῦτα διώκουσιν. [14] καὶ οἷς ἂν ἐνδέχεται διὰ τύχην δόξα πρᾶξι ἢ δι' ἀνάγκην ἢ διὰ φύσιν ἢ δι' ἔθος, καὶ ὅλως ἀμαρτεῖν, ἀλλὰ μὴ ἀδικεῖν. καὶ οἷς ἂν ἢ τοῦ ἐπιεικοῦς τυχεῖν. [15] καὶ ὅσοι ἂν ἐνδεεῖς ὦσιν· διχῶς δὲ εἰσιν ἐνδεεῖς· ἢ γὰρ ὡς ἀναγκαίου, ὥσπερ οἱ πένητες, ἢ ὡς ὑπερβολῆς, ὥσπερ οἱ πλούσιοι. [16] καὶ οἱ σφόδρα εὐδοκιμοῦντες καὶ οἱ σφόδρα ἀδοξοῦντες, οἱ μὲν ὡς οὐ δόξοντες, οἱ δ' ὡς οὐδὲν μᾶλλον ἀδοξοῦντες². αὐτοὶ μὲν οὖν οὕτως ἔχοντες ἐπιχειροῦσιν (ἀδικεῖν)³, ἀδικοῦσι δὲ τοὺς τοιούτους καὶ τὰ τοιαῦτα·

[17] τοὺς ἔχοντας ὧν αὐτοὶ ἐνδεεῖς ἢ εἰς τὰναγκαῖα ἢ εἰς ὑπεροχὴν ἢ εἰς ἀπόλαυσιν, καὶ τοὺς πόρρω καὶ τοὺς ἐγγύς· [18] τῶν μὲν γὰρ ἢ λήψις ταχεῖα, τῶν δ' ἢ τιμωρία βραδεῖα, οἷον οἱ συλῶντες τοὺς Καρχηδονίους. [19] καὶ τοὺς μὴ εὐλαβεῖς μηδὲ φυλακτικούς, ἀλλὰ πιστευτικούς· ῥάδιον γὰρ πάντας λαθεῖν. καὶ τοὺς ῥαθύμους· ἐπιμελοὺς γὰρ τὸ ἐπεξελθεῖν. καὶ τοὺς αἰσχυνηλοὺς οὐ γὰρ μαχητικοὶ περὶ κέρδους. [20] καὶ τοὺς ὑπὸ πολλῶν ἀδικηθέντας καὶ μὴ ἐπεξελθόντας, ὡς ὄντας κατὰ τὴν παροιμίαν τούτους Μυσῶν λείαν. [21] καὶ τοὺς μηδεπώποτε καὶ τοὺς πολλάκις ἀμφοτέροι γὰρ ἀφύλακτοι, οἱ μὲν ὡς οὐδέποτε, οἱ δ' ὡς οὐκ ἂν ἔτι. [22] καὶ τοὺς διαβεβλημένους ἢ εὐδιαβόλους· οἱ τοιοῦτοι γὰρ οὔτε προαιροῦνται, φοβοῦμενοι τοὺς κριτάς, οὔτε δύνανται πείθειν, ὡς⁴ μισοῦμενοι

¹ add. Ross

² A et Ross : δόξοντες β, al. Kassel

³ add. Ross (fort. post Spengel)

⁴ ε et Ross : ὧν οἱ A F Kassel (de plur. vide eius app. crit.)

perviršiu, – kaip turtuoliai. [16] Linkę nusikalsti ir tie, kurie itin šlovingi, ir tie, kurie itin nešlovingi: vieni – kaip neatrodysią galį nusikalsti, kiti – kaip nebūsią nė kiek dar labiau nešlovingi. Taigi patys būdami tokios būsenos, žmonės ryžtasi nusikalsti, o nusikalsta prieš štai tokius žmones ir šitokiais veiksmais.

[17] Prieš turinčiuosius tai, ko patys stokoja arba iki savo būtinų poreikių patenkinimo, arba iki persisotinimo, arba iki pasimėgavimo, ir tuos, kurie būna toli, ir tuos, kurie – arti. [18] Mat iš pastarųjų gaunama greitai, o už anuos – lėtas atpildas, kaip parodo tie, kurie apiplėšia kartaginiečius. [19] Nusikalsta ir prieš tuos, kurie neatsargūs ir nesisaugantys, bet patiklūs. Juk lengva visų tokių dėmesio išvengti. Nusikalsta ir prieš lengvabūdžius – nes tik rūpestingam būdinga atsisteisti. Nusikalsta ir prieš droviuosius, nes šie nelinkę kovoti dėl pelno. [20] Nusikalsta ir prieš tuos, kurie yra patyrę skriaudų iš daugelio ir nėra atsisteisę, lyg šie būtų, anot patarlės, „misų laimikis“. [21] Nusikalsta ir prieš tuos, kurie dar niekuomet nėra patyrę skriaudų, ir tuos, kurie dažnai patiria. Mat abeji būna neapsaugoti: vieni dėl to, kad niekada nenukentėjo, kiti – nuo to, kad nebeapsikartotų dar sykį. [22] Nusikalsta ir prieš tuos, kurie yra buvę apšmeižti arba lengvai apšmeižiami. Juk šitokie nei renkasi teismą – nes bijo teisėjų, – nei gali įtikinėti, – mat yra nekenčiami ir užsitraukiantys pavydą. [23] Nusikalsta ir prieš tuos, [1373a] kurių atžvilgiu turi dingstį arba dėl to, kad jų protėviai arba jie patys, arba jų draugai padarė piktų darbų ar ketino padaryti jiems patiems arba jų protėviams, arba tiems, dėl kurių jie rūpinasi. Mat kaip sako patarlė, „tik dingsties tetrūksta nedorybei“. [24] Nusikalsta ir prieš savo priešus, ir prieš draugus. Prieš šiuos juk lengva, prieš anuos – malonu. Nusikalsta ir prieš nedraugiškus žmones, ir prieš negabius kalbėti arba ką nors daryti. Mat šie arba nesiryžta atsisteisti, arba susitaiko, arba nieko neužbaigia iki galo. [25] Nusikalsta ir prieš tuos, kuriems neapsimoka gaišti laiką arba stebint bylą, arba laukiant atpildo, tokius kaip svetimšaliai ir savarankiškai dirbantieji;

καὶ φθονούμενοι¹. [23] καὶ πρὸς οὓς [1373a] ἔχουσι πρόφασιν ἢ προγόνων ἢ αὐτῶν ἢ φίλων ἢ ποιησάντων κακῶς ἢ μελλησάντων, ἢ αὐτοὺς ἢ προγόνους ἢ ὧν κήδονται· ὥσπερ γὰρ ἡ παροικία, προφάσεως δεῖται μόνον ἢ πονηρία. [24] καὶ τοὺς ἐχθροὺς καὶ τοὺς φίλους· τοὺς μὲν γὰρ ῥάδιον, τοὺς δὲ ἡδύ. καὶ τοὺς ἀφίλους, καὶ τοὺς μὴ δεινοὺς εἰπεῖν ἢ πρᾶξαι· ἢ γὰρ οὐκ ἐγχειροῦσιν ἐπεξιέναι, ἢ καταλλάττονται, ἢ οὐδὲν περαίνουσιν. [25] καὶ οἷς μὴ λυσιτελεῖ διατρίβειν ἐπιτηροῦσιν ἢ δίκην ἢ ἔκτισιν, οἷον οἱ ξένοι καὶ αὐτουργοί· ἐπὶ μικρῷ τε γὰρ διαλύονται καὶ ῥαδίως καταπαύονται. [26] καὶ τοὺς πολλὰ ἡδικηκότας, ἢ τοιαῦτα οἷα ἀδικοῦνται· ἐγγὺς γάρ τι δοκεῖ τοῦ μὴ ἀδικεῖν εἶναι, ὅταν τι τοιοῦτον ἀδικηθῇ τις οἷον εἰώθει καὶ αὐτὸς ἀδικεῖν· λέγω δ' οἷον εἴ τις τὸν εἰωθότα ὑβρίζειν αἰκίσαιτο. [27] καὶ τοὺς ἢ πεποιηκότας κακῶς ἢ βουληθέντας ἢ βουλομένους ἢ ποιήσοντα· ἔχει γὰρ καὶ τὸ ἡδὺ καὶ τὸ καλόν, καὶ ἐγγὺς τοῦ μὴ ἀδικεῖν φαίνεται. [28] καὶ οἷς χαριοῦνται ἢ φίλοις ἢ θαυματούμενοις ἢ ἐρωμένοις ἢ κυρίοις ἢ ὅλως πρὸς οὓς ζῶσιν αὐτοί. καὶ πρὸς οὓς ἔστιν ἐπεικείας τυχεῖν. [29] καὶ οἷς ἂν ἐγκεκληκότες ὦσι καὶ προδιακεχωρηκότες, οἷον Κάλλιππος ἐποίησε τὰ περὶ Δίωνα· καὶ γὰρ τὰ τοιαῦτα ἐγγὺς τοῦ μὴ ἀδικεῖν φαίνεται. [30] καὶ τοὺς ὑπ' ἄλλων μέλλοντας, ἂν μὴ αὐτοί, ὥς οὐκέτι ἐνδεχόμενον βουλευσασθαι, ὥσπερ λέγεται Αἰνεσίδημος Γέλωνι πέμψαι κοττάβια² ἀνδραποδισαμένῳ, ὅτι ἔφθασεν, ὥς καὶ αὐτὸς μέλλων. [31] καὶ οὓς ἀδικήσαντες δυνήσονται πολλὰ δίκαια πράττειν, ὥς ῥαδίως ἰασόμενοι, ὥσπερ ἔφη Ἰάσων ὁ Θετταλὸς δεῖν ἀδικεῖν ἔνια, ὅπως δύνηται καὶ δίκαια πολλὰ ποιεῖν.

[32] καὶ ἃ πάντες ἢ πολλοὶ ἀδικεῖν εἰώθασιν· συγγνώμης γὰρ οἶονται τεύξεσθαι. [33] καὶ τὰ ῥάδια κρύψαι· τοιαῦτα δ' ὅσα ταχὺ ἀναλίσκεται, οἷον τὰ ἐδώδιμα, ἢ τὰ εὐμετάβλητα σχήμασιν ἢ χρώμασιν ἢ κράσεσιν, ἢ ἃ πολλαχοῦ ἀφανίσαι εὐπορον· [34] τοιαῦτα

¹ Ross : φθονούμενοι εἰσιν Kassel

² ω et Ross : κοττάβεια Kassel (fort. duce Gaisford)

mat jie ir atlyžta gavę šykštų pasiūlymą, ir lengvai liaujasi persekioję. [26] Nusikalsta ir prieš tuos, kurie yra padarę daug neteisybių arba tokių, kokias jie dabar patiria. Mat kažkaip atrodo, kad beveik nebėra nusikaltimo, kai tik kas nors patiria kažkokią tokią neteisybę, kokią ir pats yra praręs kitiems daryti. Kalbu, pavyzdžiui, apie atvejį, kai kas nors užpultų kitus įžeidinėti pratusį žmogų. [27] Nusikalsta ir prieš tuos, kurie arba yra padarę piktadarysčių, arba užsinorėjo arba nori, arba ketina daryti. Juk toks veiksmas turi ir malonumo, ir taurumo, ir beveik neatrodo esąs nusikaltimas. [28] Nusikalsta ir prieš tuos, kuriuos nuskriausdami jie įsiteikia arba draugams, arba žmonėms, kuriais žavisi, arba mylimiesiems, arba savo viršininkams arba apskritai tiems, kurių dėka patys gyvena. Nusikalsta ir prieš tuos, kurių dėka yra galimybė sulaukti atleidimo. [29] Nusikalsta ir prieš tuos, dėl kurių būna padavę skundą ir anksčiau turėję nesutarimų, pavyzdžiui, kaip Kalipas padarę su Diono reikalais. Juk ir šitokie veiksmai atrodo esą beveik be nusikaltimo. [30] Nusikalsta ir prieš tuos, kurie greičiausiai bus kitų skriaudžiami, jei tik pastarieji patys dar nieko nesiėmė, nes jau nebegalima apvarstyti; taip ir pasakojama, jog Ainesidemas nusiuntė Gelonui kotabo žaidimo prizus, kai tas pavergė miestą, nes pralenkė jį patį, ketinusį padaryti tą patį. [31] Nusikalsta ir prieš tuos, kuriems, padarę neteisybių, galės daug teisingų dalykų daryti, ketindami lengvai pasitaisyti; taip ir Jasonas Tesalietis sakėsi turįs padaryti keletą neteisybių, idant galėtų ir daug teisingų dalykų daryti.

[32] Nusikalsta ir tuo, kuo prarę nusikalsti visi arba daugelis, – nes mano sulauksią atleidimo. [33] Nusikalsta ir tuo, ką lengva nuslėpti. O šitokie būna visi dalykai, kurie greitai išikvojami, pavyzdžiui, maisto produktai, arba kurie lengvai keičia pavidalą, spalvą ar sudėtį, arba kuriuos lengva daug kur užslėpti. [34] Šitokie būna lengvai panešami ir mažose vietose užslepiami daiktai; [35] ir tokie, į kuriuos panašių ir niekuo nesiskiriančių jau anksčiau daug priklausė nusikaltėliui. Nusikalsta ir dėl viso to, apie ką nuskriaustieji gėdijasi kalbėti, antai, dėl

δὲ τὰ εὐβάστακτα καὶ ἐν μικροῖς τόποις ἀφανιζόμενα. [35] καὶ οἷς ἀδιάφορα καὶ ὅμοια πολλὰ προϋπῆρχε τῷ ἀδικοῦντι. καὶ ὅσα αἰσχύνονται οἱ ἀδικηθέντες λέγειν, οἷον γυναικῶν οἰκείων ὕβρεις ἢ εἰς αὐτοὺς ἢ εἰς υἱεῖς. καὶ ὅσα φιλοδικεῖν δόξειεν ἂν ὁ ἐπεξιὼν· τοιαῦτα δὲ τὰ μικρὰ καὶ ἐφ' οἷς συγγνώμη. ὥς μὲν οὖν ἔχοντες ἀδικοῦσι, καὶ ποῖα καὶ ποίους καὶ διὰ τί, σχεδὸν ταῦτ' ἐστίν.

13.

[1373b] [1] Τὰ δ' ἀδικήματα πάντα καὶ τὰ δικαιώματα διέλωμεν ἀρξάμενοι πρῶτον ἐντεῦθεν. ὥρισται δὴ τὰ δίκαια καὶ τὰ ἄδικα πρὸς τε νόμους δύο καὶ πρὸς οὓς ἐστὶ διχῶς. [2] λέγω δὲ νόμον τὸν μὲν ἴδιον, τὸν δὲ κοινόν, ἴδιον μὲν τὸν ἐκάστοις ὠρισμένον πρὸς αὐτούς¹, καὶ τοῦτον τὸν μὲν ἄγραφον, τὸν δὲ γεγραμμένον, κοινὸν δὲ τὸν κατὰ φύσιν. ἔστι γάρ τι², ὃ μαντεύονται³ πάντες, φύσει κοινὸν δίκαιον καὶ ἄδικον, κἄν μηδεμία κοινωνία πρὸς ἀλλήλους ἢ μηδὲ συνθήκη, οἷον καὶ ἡ Σοφοκλέους Ἀντιγόνη φαίνεται λέγουσα, ὅτι δίκαιον ἀπειρημένον⁴ θάψαι τὸν Πολυνείκη, ὥς φύσει ὂν τοῦτο δίκαιον·

οὐ γάρ τι νῦν γε κάχθές, ἀλλ' αἰεί ποτε

ζῇ τοῦτο, κούδεις οἶδεν ἐξ ὅτου φάνη·

καὶ ὥς Ἐμπεδοκλῆς λέγει περὶ τοῦ μὴ κτείνειν τὸ ἔμψυχον· τοῦτο γὰρ οὐ τισὶ μὲν δίκαιον, τισὶ δ' οὐ δίκαιον,

ἀλλὰ τὸ μὲν πάντων νόμιμον διὰ τ' εὐρυμέδοντος

αἰθέρος ἡνεκέως τέταται διὰ τ' ἀπλέτου αὐγῆς.

καὶ ὥς ἐν τῷ Μεσσηνιακῷ λέγει Ἀλκιδάμας, (ἔλευθέρους ἀφῆκε πάντας θεός, οὐδένα δοῦλον ἢ φύσις πεποίηκεν). [3] πρὸς οὓς δέ, διώρισταί διχα· ὥρισται γὰρ πρὸς τὸ κοινὸν ἢ πρὸς ἓνα τῶν κοινωνούντων ἃ δεῖ πράττειν καὶ μὴ πράττειν·

¹ A et Ross : εαυτούς β Kassel

² γάρ τι] Ross : γάρ ω et Kassel

³ Ross : μαντεύονται τι ω et Kassel

⁴ Kassel : ἀπειρημένου Ross

ἰζείδиму jų namų moterims, jiems patiems arba jų sūnums. Nusikalsta ir dėl viso to, dėl ko atsisteisiantysis atrodytų piktnaudžiaująs teismais. O šitokie būna smulkūs nusižengimai ir tokie, už kuriuos atleidžiama. Taigi kokios būsenos būdami, kokiais veiksmais, prieš ką ir dėl ko žmonės nusikalsta, turbūt yra šitokie atvejai.

13.

[1373b] [1] Perskirkime visus neteisingus ir teisingus darbus, pradėję pirmiausia nuo šios vietos: štai apibrėžti teisingi ir neteisingi dalykai ir remiantis dviem įstatymais, ir dvejopai pagal tuos asmenis, kam jie skirti. [2] Sakau, kad vienoks yra konkretus įstatymas, o kitoks – bendras: konkrečiu vadinu tą, kurį kiekviena bendruomenė apibrėžia sau pačiai; ir viena tokių įstatymų dalis būna nerašyta, o kita – užrašyta; o bendruoju – tą, kuris remiasi prigimtimi. Mat egzistuoja kažkoks visų nujaučiamas bendras prigimtinis teisingumas ir neteisingumas, net jei nesti jokios tarpusavio bendrystės ar sandėrio; pavyzdžiui, taip, rodos, ir sako Sofoklio Antigonė, kad teisinga palaidoti Polineiką nepaisant draudimo, nes šitai yra teisinga iš prigimties:

Mat ne dabar, ne vakar, bet šis visada

Gyvena, ir nežino niekas jo kilmės.

Ir kaip sako Empedoklis apie gyvos būtybės nežudymą; mat šitai ne taip, kad kai kuriems teisinga, o kai kuriems neteisinga,

Toks juk visų paprotys be perstojo sklinda per platų

eterį, driekiasi jis ir per neaprepiamą šviesą.

Ir kaip „Mesėniškoje kalboje“ sako Alkidamantas. [3] O pagal tai, kuriems asmenims skirtas, įstatymas yra perskirtas į dvi dalis. Mat bendruomenei arba kiekvienam iš gyvenančių bendruomenėje yra apibrėžta, ką reikia daryti ir ko nedaryti.

διὸ καὶ τὰ δικημάτων καὶ τὰ δικαιώματα διχῶς ἔστιν ἀδικεῖν καὶ δικαιοπραγεῖν· ἢ γὰρ πρὸς ἓνα καὶ ὠρισμένον ἢ πρὸς τὸ κοινόν· ὁ γὰρ μοιχεύων καὶ τύπτων ἀδικεῖ τινα τῶν ὠρισμένων, ὁ δὲ μὴ στρατευόμενος τὸ κοινόν. [4] ἀπάντων δὲ τῶν ἀδικημάτων διηρημένων, καὶ τῶν μὲν ὄντων πρὸς τὸ κοινὸν τῶν δὲ πρὸς ἄλλον ἢ πρὸς ἄλλους, ἀναλαμβάνοντες τί ἐστὶν τὸ ἀδικεῖσθαι λέγωμεν. [5] ἔστι δὴ τὸ ἀδικεῖσθαι τὸ ὑπὸ ἐκόντος τὰ ἄδικα πάσχειν· τὸ γὰρ ἀδικεῖν ὥριστα πρότερον ἐκούσιον εἶναι. [6] ἐπεὶ δ' ἀνάγκη τὸν ἀδικούμενον βλάπτεσθαι καὶ ἐκούσιως¹ βλάπτεσθαι, αἱ μὲν βλάβαι ἐκ τῶν πρότερον φανεραὶ εἰσιν· τὰ γὰρ ἀγαθὰ καὶ τὰ κακὰ εἴρηται καθ' αὐτὰ πρότερον καὶ τὰ ἐκούσια, ὅτι ἔστιν ὅσα εἰδότες. [7] ὥστ' ἀνάγκη πάντα τὰ ἐγκλήματα ἢ πρὸς τὸ κοινὸν ἢ πρὸς τὸ ἴδιον εἶναι, καὶ ἢ ἀγνοοῦντος καὶ ἄκοντος, ἢ ἐκόντος καὶ εἰδότος, καὶ τούτων τὰ μὲν προελομένου τὰ δὲ διὰ πάθος. [8] περὶ μὲν οὖν θυμοῦ ῥηθήσεται ἐν τοῖς περὶ τὰ πάθη, ποῖα δὲ προαιροῦνται καὶ πῶς ἔχοντες εἴρηται πρότερον.

[9] ἐπεὶ δ' ὁμολογοῦντες πολλάκις πεπραχέναι [1374a] ἢ τὸ ἐπίγραμμα οὐχ ὁμολογοῦσιν ἢ περὶ ὃ τὸ ἐπίγραμμα, οἷον λαβεῖν μὲν, ἀλλ' οὐ κλέψαι, καὶ πατάξαι πρότερον, ἀλλ' οὐχ ὕβρισαι, καὶ συγγενέσθαι, ἀλλ' οὐ μοιχεῦσαι, ἢ κλέψαι μὲν, ἀλλ' οὐχ ἱεροσυλῆσαι (οὐ γὰρ θεοῦ τι), ἢ ἐπεργάσασθαι μὲν, ἀλλ' οὐ δημοσίαν, ἢ διειλέχθαι μὲν τοῖς πολεμίοις, ἀλλ' οὐ προδοῦναι, διὰ ταῦτα δέοι ἂν καὶ περὶ τούτων διωρίσθαι, τί κλοπὴ, τί ὕβρις, τί μοιχεία, ὅπως ἑάν τε ὑπάρχειν, ἑάν τε μὴ ὑπάρχειν βουλόμεθα δεικνύναι, ἔχωμεν ἐμφανίζειν τὸ δίκαιον. [10] ἔστι δὲ πάντα τὰ τοιαῦτα περὶ τοῦ ἁδικον εἶναι καὶ φαῦλον ἢ μὴ ἁδικον [ή]² ἀμφισβήτησις· ἐν γὰρ τῇ προαιρέσει ἢ μοχθηρίᾳ καὶ τὸ ἀδικεῖν, τὰ δὲ τοιαῦτα τῶν ὀνομάτων προσσημαίνει τὴν προαίρεσιν, οἷον ὕβρις καὶ κλοπὴ· οὐ γὰρ εἰ ἐπάταξε, πάντως ὕβρισεν, ἀλλ' εἰ ἔνεκά του, οἷον τοῦ ἀτιμάσαι

¹ Ross (fort. duce Richards) : ἀκούσιως ω et Kassel

² secl. Ross (fort. duce Richards)

Dėl to ir neteisingus bei teisingus veiksmus galima vykdyti dvejopai – neteisingai ir teisingai: mat arba vieno konkretaus asmens atžvilgiu, arba bendruomenės atžvilgiu. Juk svetimautojas ir mušeika nusiakalsta prieš kažką iš konkrečių asmenų, o nedalyvaujas karo žygyje – prieš bendruomenę. [4] Tad suskirstę visus nusižengimus ir žinodami, kad vieni yra nukreipti prieš bendruomenę, o kiti – prieš kitą asmenį arba kitus asmenis, aptarkime nuo pat pradžių, ką reiškia patirti neteisybę. [5] Taigi patirti neteisybę reiškia kentėti neteisingus dalykus iš to, kuris elgiasi laisva valia. Mat anksčiau yra apibrėžta, jog nusikaltimas yra laisvanoriškas. [6] Kadangi neteisybę patiriančiam žmogui neišvengiamai daroma žala ir jis ją patiria prieš savo valią, tai apie žalas akivaizdu iš to, kas jau sakytą: mat savaime geri ir blogi dalykai yra aptarti anksčiau, taip pat – kad laisvos valios darbai yra visa tai, ką žmonės daro sąmoningai. [7] Todėl neišvengiama, kad visi skundai būtų susiję arba su tuo, kas bendra, arba su tuo, kas konkrečiu, ir dėl kaltininko, veikusio arba iš nežinojimo ir prieš savo valią, arba laisva valia ir sąmoningai, ir iš pastarųjų atvejų vienus iš anksto pasirinkusio, kitus – veikiant jausminiam potyriui. [8] Taigi apie nirsulį bus kalbama skyriuose apie potyrius, o apie tai, kokius dalykus žmonės renkasi iš anksto ir kokios būdami būsenos, pasakyta anksčiau.

[9] Kadangi žmonės, prisipažindami ką nors padarę, [1374a] dažnai arba nepripažįsta kaltinimo aprašymo, arba to, apie ką šis aprašymas, – pavyzdžiui, sutinka, kad paėmė, bet ne pavogė, kad pirmas smogė, bet ne įžūliai užgavo, kad santykiavo, bet ne svetimavo, arba kad pavogė, bet ne šventvagiavo (mat vogė ne kažkokį dievo daiktą), arba kad įsibrovė, bet ne į visuotinę nuosavybę, arba kad yra pasikalbėjęs su priešais, bet ne išdavė, – dėl šitų priežasčių derėtų ir šiuos dalykus būti apibrėžus: kas yra vagystė, kas – įžūlus įžeidimas, kas – svetimavimas, idant – jei tik norėsime parodyti, jog ir priklauso, ir nepriklauso tai sričiai, – gebėtume atskleisti tai, kas teisinga. [10] Visi tokie dalykai kelia klausimą, ar asmuo yra neteisingas ir niekšingas, – o gal nėra neteisingas.

ἐκεῖνον ἢ αὐτὸς ἡσθῆναι. οὐδὲ πάντως, εἰ λάθρα ἔλαβεν, ἔκλεψεν, ἀλλ' εἰ ἐπὶ βλάβῃ (τούτου ἀφ' οὗ ἔλαβε)¹ καὶ σφετερισμῷ ἑαυτοῦ. ὁμοίως δὲ καὶ περὶ τῶν ἄλλων ἔχει ὥσπερ καὶ περὶ τούτων.

[11] ἐπεὶ δὲ τῶν δικαίων καὶ τῶν ἀδίκων ἦν δύο εἶδη (τὰ μὲν γὰρ γεγραμμένα τὰ δ' ἄγραφα), περὶ ὧν μὲν οἱ νόμοι ἀγορεύουσιν, εἴρηται, τῶν δ' ἀγράφων δύο ἔστιν εἶδη· [12] ταῦτα δ' ἐστὶ τὰ μὲν κατ' ὑπερβολὴν ἀρετῆς καὶ κακίας, ἐφ' οἷς ὀνειδὴ καὶ ἔπαινοι καὶ ἀτιμίαι, καὶ τιμαὶ καὶ δωρεαὶ (οἷον τὸ χάριν ἔχειν τῷ ποιήσαντι εὖ καὶ ἀντευποιεῖν τὸν εὖ ποιήσαντα, καὶ βοηθητικὸν εἶναι τοῖς φίλοις, καὶ ὅσα ἄλλα τοιαῦτα), τὰ δὲ τοῦ ἰδίου νόμου καὶ γεγραμμένου ἔλλειμμα. [13] τὸ γὰρ ἐπαικὲς δοκεῖ δίκαιον εἶναι, ἔστι δὲ ἐπαικὲς τὸ παρὰ τὸν γεγραμμένον νόμον δίκαιον. συμβαίνει δὲ τοῦτο τὰ μὲν ἐκόντων τὰ δὲ ἀκόντων τῶν νομοθετῶν, ἀκόντων μὲν, ὅταν λάθῃ, ἐκόντων δέ, ὅταν μὴ δύνωνται διορίσαι, ἀλλ' ἀναγκαῖον μὲν ἢ καθόλου εἰπεῖν, μὴ ἢ δέ, ἀλλ' ὥς ἐπὶ τὸ πολὺ, καὶ ὅσα μὴ ῥάδιον διορίσαι δι' ἀπειρίαν, οἷον τὸ τρῶσαι σιδήρῳ πηλίκῳ καὶ ποίῳ τινί· ὑπολείποι γὰρ ἂν ὁ αἰὼν διαριθμοῦντα. [14] ἂν οὖν ἢ ἀόριστον, δέῃ δὲ νομοθετῆσαι, ἀνάγκη ἀπλῶς εἰπεῖν, ὥστε κἂν δακτύλιον ἔχων ἐπάρηται τὴν χεῖρα ἢ πατάξῃ, κατὰ μὲν τὸν γεγραμμένον νόμον ἔνοχός ἐστι² καὶ ἀδικεῖ, [1374 b] κατὰ δὲ τὸ ἀληθὲς οὐκ ἀδικεῖ, καὶ τὸ ἐπαικὲς τοῦτό ἐστιν.

¹ add. Ross

² ἔνοχός ἐστι] β, al. Ross : ἔνοχος ἔσται A et Kassel

Mat nuo pasirinkimo priklauso silpnybė ir teisingumo pažeidimas, o tokie žodžiai kaip „įžūlus užgavimas“ ir „vagystė“ papildomai reiškia išankstinį pasirinkimą. Mat jeigu kas nors smogė kitam, ne visais atvejais įžūliai užgavo, bet taip manytina tuo atveju, jei smogė turėdamas koki nors tikslą – pavyzdžiui, aną pažeminti arba pats pasimėgauti. Ir jeigu nepastebimai paėmė, ne visais atvejais pavogė: tačiau taip manytina tuo atveju, jei tai padarė dėl to, iš kurio paėmė, žalos ir siekdamas pasisavinti. Kaip yra šiais atvejais, panašiai ir kitais.

[11] Kadangi sakėme, jog teisingų ir neteisingų veiksmų yra dvi atmainos (vienį užrašyti, kiti nerašyti), apie tai, ką skelbia rašytiniai įstatymai, yra pasakyta; o nerašytų veiksmų yra dvi atmainos. [12] O tai yra, viena vertus, veiksmai, susiję su dorybės ir ydos pertekliumi, už kuriuos skiriami priekaištai ir pagyrimai, pažeminimai ir pagerbimai bei dovanos (pavyzdžiui, dėkingumo geradariui jausmas ir atitinkamas atsilyginimas geradariui, taip pat buvimas pagalbininku draugams ir visi kiti panašūs dalykai), kita vertus, – dalykai, kurie yra atskirojo konkretaus rašytinio įstatymo liekana. [13] Juk padorumas atrodo esąs teisingas dalykas, bet tai yra su rašytiniu įstatymu prasilenkias teisingumas. O šitai išplaukia, viena vertus, iš įstatymų leidėjų laisvos valios veiksmų, kita vertus, – iš šių valiai priešingų veiksmų: prieš jų valią – tada, kai jie ko nors nepastebi, o su jų valia – kai nepajėgia kiekvieno atvejo apibrėžti, tačiau, viena vertus, kai būtina pasakyti taikant visiems, kita vertus, kai – ne visiems, o atsižvelgiant į dažną atvejį, ir – visa tai, ką nelengva apibrėžti dėl begalybės, pavyzdžiui, apibrėžiant tam tikro dydžio ir kokio nors pavidalo geležiniu įrankiu padarytą sužalojimą; mat norint viską išvardyti, nepakaktų gyvenimo trukmės. [14] Taigi jei veiksmas neapibrėžiamas, o reikia išleisti įstatymą, neišvengiama pasakyti apibendrintai, todėl net jei tik žiedą turėdamas pakelia ranką smūgiui arba smogia, pagal užrašytąjį įstatymą toks yra teisiškai atsakingas ir nusikalsta, o pagal teisybę – nenusikalsta, [1374b] ir tai yra būtent padorumas.

[15] εἰ δέ ἐστι¹ τὸ εἰρημένον τὸ ἐπιεικές, φανερόν ποῖά ἐστι τὰ ἐπιεικῇ καὶ οὐκ ἐπιεικῇ, καὶ ποῖοι οὐκ ἐπιεικεῖς ἄνθρωποι. [16] ἐφ' οἷς τε γὰρ δεῖ συγγνώμην ἔχειν, ἐπιεικῇ ταῦτα, καὶ τὸ τὰ ἁμαρτήματα καὶ τὰ ἀδικήματα μὴ τοῦ ἴσου ἀξιοῦν, μηδὲ τὰ ἁμαρτήματα καὶ τὰ ἀτυχήματα². ἔστι δ' ἀτυχήματα μὲν³ (γὰρ)⁴ ὅσα παράλογα καὶ μὴ ἀπὸ μοχθηρίας, ἁμαρτήματα δὲ ὅσα μὴ παράλογα καὶ μὴ ἀπὸ πονηρίας, ἀδικήματα δὲ ὅσα μήτε παράλογα ἀπὸ πονηρίας τέ ἐστιν. τὰ γὰρ δι' ἐπιθυμίαν ἀπὸ πονηρίας⁵. [17] καὶ τὸ τοῖς ἀνθρωπίνους συγγιγνώσκειν ἐπιεικές. καὶ τὸ μὴ πρὸς τὸν νόμον, ἀλλὰ πρὸς τὸν νομοθέτην, καὶ μὴ πρὸς τὸν λόγον, ἀλλὰ πρὸς τὴν διάνοιαν τοῦ νομοθέτου σκοπεῖν, καὶ μὴ πρὸς τὴν πρᾶξιν, ἀλλὰ πρὸς τὴν προαίρεσιν, [18] καὶ μὴ πρὸς τὸ μέρος, ἀλλὰ πρὸς τὸ ὅλον, μηδὲ ποῖός τις νῦν, ἀλλὰ ποῖός τις ἦν αἰεὶ ἢ ὥς ἐπὶ τὸ πολὺ. καὶ τὸ μνημονεύειν μᾶλλον ὧν ἔπαθεν ἀγαθῶν ἢ κακῶν, καὶ ἀγαθῶν ὧν ἔπαθε μᾶλλον ἢ (ὧν)⁶ ἐποίησεν. καὶ τὸ ἀνέχεσθαι ἀδικούμενον. καὶ τὸ μᾶλλον λόγῳ ἐθέλειν κρίνεσθαι ἢ ἔργῳ. [19] καὶ τὸ εἰς δίκαιαν μᾶλλον ἢ εἰς δίκην βούλεσθαι ἵεναι. ὁ γὰρ διαιτητὴς τὸ ἐπιεικές ὀρᾷ, ὁ δὲ δικαστὴς τὸν νόμον. καὶ τούτου ἕνεκα διαιτητὴς εὐρέθη, ὅπως τὸ ἐπιεικές ἰσχύῃ. περὶ μὲν οὖν τῶν ἐπιεικῶν διωρίσθω τὸν τρόπον τοῦτον.

14.

[1] Ἀδίκημα δὲ μείζον, ὅσῳ ἂν ἀπὸ μείζονος ἢ ἀδικίας διὸ τὰ ἐλάχιστα μέγιστα, οἷον ὁ Μελανώπου Καλλίστρατος κατηγορεῖ, ὅτι παρελογίσατο τρία ἡμιωβέλια ἱερὰ τοῦς ναοποιούς· ἐπὶ δικαιοσύνης δὲ τοῦναντίον. ἔστι δὲ ταῦτα ἐκ τοῦ ἐνυπάρχειν τῇ δυνάμει· ὁ γὰρ

¹ δέ ἐστι] scripsi, cf. ω : δέ ἐστίν Ross : διή ἐστι Kassel (fort. duce Spengel)

² μηδὲ τὰ ἁμαρτήματα καὶ τὰ ἀτυχήματα] β, al. Ross : μηδὲ τὰ ἀτυχήματα A et Kassel

³ ἔστι δ' ἀτυχήματα μὲν] β, al. Kassel : [ἔστιν] ἀτυχήματα μὲν Ross

⁴ add. Ross

⁵ τὰ γὰρ δι' ἐπιθυμίαν ἀπὸ πονηρίας] F et Ross tantum (a ceteris ommissa)

⁶ add. Ross

[15] O jeigu įvardytas dalykas yra padorumas, akivaizdu, kokie yra padorūs ir nepadorūs dalykai ir kokie žmonės yra nepadorūs. [16] Juk ir šitie dalykai, už kuriuos dera atleisti, yra padorūs, taip pat padoru netaikyti vienodo vertinimo asmeniniams suklydimams ir teisingumo pažeidimams, taip pat – nesėkmėms. Juk nesėkmės yra visi tie dalykai, kurie neapskaičiuojami ir neseka iš silpnybės, suklydimai – visi tie, kurie nėra neapskaičiuojami ir neseka iš ydingumo, o teisingumo pažeidimai – visi tie, kurie nėra neapskaičiuojami ir seka iš ydingumo; mat tai, kas atsiranda dėl geismo, seka iš ydingumo. [17] Ir atleidimas už žmogiškas ydas – padorumas. Taip pat – žiūrėti ne įstatymo, o įstatymo leidėjo, ne šiojo žodžio, bet įstatymo leidėjo sumanymo, ir ne veiksmo, bet pasirinkimo, [18] ir ne dalies, bet visumos, ir ne vertinant, koks kas nors yra dabar, bet – koks kas nors buvo visada arba daugeliu atvejų. Padoru ir verčiau prisiminti tai, ką iš kito patyrė gero nei blogo, ir tuos gerus dalykus, kuriuos patyrė, o ne tuos, kuriuos padarė. Padoru ir išverti patiriant neteisybę. Padoru ir labiau norėti, kad ginčai būtų sprendžiami žodžiu, o ne veiksmu. [19] Padoru ir rinktis eiti verčiau į trečiųjų teisumą, o ne į viešąjį, nes arbitras žiūri to, kas padoru, o teisėjas – įstatymo. Ir arbitro pareigybė buvo išrasta tam, kad padorumas turėtų galios. Taigi tai, kas susiję su padoriais dalykais, tebūnie apibrėžta šitokiu būdu.

14.

[1] O teisingumo pažeidimas būna tuo didesnis, kuo didesnė neteisybė jį sukelia. Dėl to menkiausi nusižengimai kartais būna didžiausi, pavyzdžiui, tai, kuo Kalistratas kaltina Melanopą – kad apgavo trimis pašventintais pusoboliais šventyklos statydintojus. O teisingumo požiūriu yra priešingai. Šiuos dalykus lemia neteisingumo glūdėjimas galiomybėje. Mat tris šventus pusobolius pavogęs žmogus ir bet kuo kitu galėtų nusikalsti. Kartais štai šitaip nustatomas didesnis nusižengimas, o kartais – pagal žalą. [2] Didesniu nusižengimu laikomas ir tas, už kurį nėra lygaus atpildo, bet kiekvienas – per mažas. Taip pat – tas, kurio

τρία ἡμιωβέλια ἱερὰ κλέψας κἄν ὅτιοῦν ἀδικήσειεν. ὅτε μὲν δὴ οὕτω τὸ μείζον, ὅτε δ' ἐκ τοῦ βλάβους κρίνεται.

[2] καὶ οὐ μὴ ἐστὶν ἴση τιμωρία, ἀλλὰ πᾶσα ἐλάττων. καὶ οὐ μὴ ἐστὶν ἴσας· χαλεπὸν γὰρ ἥκιστα ἀδύνατον¹. καὶ οὐ μὴ ἐστὶ δίκην λαβεῖν τὸν παθόντα· ἀνίατον γάρ· ἢ γὰρ δίκη καὶ κόλασις καὶ ἴσας².

[3] καὶ εἰ ὁ παθὼν καὶ ἀδικηθεὶς αὐτὸς αὐτὸν μεγάλως ἐκόλασεν· ἔτι γὰρ μείζονι ὁ ποιήσας δίκαιος κολασθῆναι, οἷον Σοφοκλῆς ὑπὲρ Εὐκτῆμονος συνηγορῶν, ἐπεὶ ἀπέσφαξεν [1375a] ἑαυτὸν ὑβρισθεὶς, οὐ τιμήσειν ἔφη ἐλάττονος ἢ ὁ παθὼν ἑαυτῷ ἐτίμησεν. [4] καὶ ὁ μόνος ἢ πρῶτος ἢ μετ' ὀλίγων πεποίηκεν. καὶ τὸ πολλάκις τὸ αὐτὸ ἀμαρτάνειν [μέγα]³. καὶ δι' ὃ ἂν ζητηθῇ καὶ εὔρεθῇ τὰ κωλύοντα καὶ ζημιούντα, οἷον ἐν Ἀργεὶ ζημιούται⁴ δι' ὃν ἂν νόμος τεθῇ καὶ δι' οὓς τὸ δεσμωτήριον ὑποδομήθη. [5] καὶ τὸ θηριωδέστερον ἀδίκημα μείζον. καὶ ὁ ἐκ προνοίας μᾶλλον. καὶ ὁ οἱ ἀκούοντες φοβοῦνται μᾶλλον ἢ ἐλεοῦσιν. καὶ τὰ μὲν ῥητορικά ἐστι τοιαῦτα, ὅτι πολλὰ ἀνήρηκεν⁵ ἢ ὑπερβέβηκεν, οἷον ὅρκους, δεξιὰς, πίστεις, ἐπιγαμίας· πολλῶν γὰρ ἀδικημάτων ὑπεροχή. [6] καὶ τὸ ἐνταῦθα οὐ κολάζονται οἱ ἀδικοῦντες, ὅπερ ποιοῦσιν οἱ ψευδομαρτυροῦντες· ποῦ γὰρ οὐκ ἂν ἀδικήσαιεν, εἴ γε καὶ ἐν τῷ δικαστηρίῳ; καὶ ἐφ' οἷς αἰσχύνει μάλιστα. καὶ εἰ τοῦτον ὅς οὐ εὖ πέπονθεν· πλείω γὰρ ἀδικεῖ, ὅτι τε κακῶς ποιεῖ καὶ ὅτι οὐκ εὖ. [7] καὶ ὁ παρὰ τὰ ἄγραφα δίκαια· ἀμείνωνος γὰρ μὴ δι' ἀνάγκην δίκαιον εἶναι· τὰ μὲν οὖν γεγραμμένα ἐξ ἀνάγκης, τὰ δ' ἄγραφα οὐ. ἄλλον δὲ τρόπον, εἰ παρὰ τὰ γεγραμμένα· ὁ γὰρ τὰ φοβερὰ ἀδικῶν καὶ τὰ ἐπιζήμια καὶ τὰ ἀζήμια ἀδικήσειεν ἄν. περὶ μὲν οὖν ἀδικήματος μείζονος καὶ ἐλάττονος εἴρηται.

¹ Ross (obelis notavit)

² καὶ κόλασις καὶ ἴσας] Ross : καὶ κόλασις ἴσας Kassel (de plur. vide eius app. crit.)

³ secl. Ross et Kassel (fort. duce Spengel)

⁴ Kassel h.v. obelis notavit

⁵ A et Ross : ἀνήρηκε δίκαια β, al. Kassel

negalima ištaisyti; juk sunku ir neįmanoma tai padaryti. Didesnis nusizengimas ir tas, dėl kurio nėra galimybės nukentėjusiam atgauti teisingumą, juk tai neištaisoma; mat teisingumas – ir bausmė, ir taisymas. [3] Didesnis nusizengimas ir tuo atveju, jei nukentėjusysis ir neteisybės auka pats save smarkiai nubaudė; juk teisinga, kad tada piktadarys būtų nubautas dar didesne bausme, pavyzdžiui, kaip Sofoklis, kalbėdamas teisme už Euktemoną – nes tas po įžeidimo perpjovė [1375a] sau gerklę, – sakė, kad nereikalaus mažesnės bausmės nei nukentėjusysis sau paskyrė. [4] Didesnis nusizengimas ir tas, kurį vienas asmuo arba pirmas arba su nedaugeliu bendrininkų yra padaręs. Ir daug kartų tą pačią klaidą daryti – didelis nusizengimas. Didelis ir tas, dėl kurio pradedama ieškoti ir būna išrandamos kardomosios bei baudžiamosios priemonės, pavyzdžiui, kaip Arge baudžiamas asmuo, dėl kurio išleidžiamas įstatymas, taip pat tie, dėl kurių pastatomas naujas kalėjimas. [5] Ir žvėriškesnis nusizengimas būna didesnis. Ir dar labiau tas, kuris būna iš anksto apgalvotas. Ir tas, apie kurį girdintieji labiau bijo, negu jaučia gailestį. Ir bent jau retorinės priemonės tokiais atvejais yra šitokios: kad tas asmuo daug dalykų yra sulaužęs ir peržengęs, pavyzdžiui, priesaikas, rankų paspaudimus, žodinius patikimus, santuokos įžadus; mat tai – daugelio nusizengimų viršijimas. [6] Didesnis nusizengimas – ir atliekamas ten, kur baudžiami nusikaltėliai: taip daro melagingi liudytojai. Mat kur jie galėtų nenusikalsti, jeigu tai jau daro teisme? Didesni nusizengimai ir tie, dėl kurių labiausiai gėdijamasi. Didesnis ir tuo atveju, jei nusikalstama prieš tą, iš kurio kas nors yra patyręs gera; mat toks labiau nusikalsta ir dėl to, kad daro pikta, ir dėl to, kad nedaro gera mainais. [7] Didesnis nusizengimas ir tas, kuris priešingas nerašytoms teisingumo taisyklėms; mat geresniojo žmogaus bruožas – būti teisingam ne iš būtinybės. Taigi užrašytieji dalykai kyla iš būtinybės, o nerašytieji – ne. O kitu atveju didesnis nusizengimas – jei jis prieštarauja užrašytoms taisyklėms. Juk nusizengdamas bauginančiais ir bausmę užtraukiančiais veiksmais, galėtų nusizengti ir bausmės nereikalaujančiais veiksmais. Taigi apie nusizengimą – didesnę ir mažesnę – yra pakalbėta.

15.

[1] Περὶ δὲ τῶν ἀτέχων καλουμένων πίστεων ἐχόμενόν ἐστι τῶν εἰρημένων ἐπιδραμεῖν· ἴδιοι γὰρ αὐταὶ τῶν δικανικῶν. [2] εἰσὶ δὲ πέντε τὸν ἀριθμόν, νόμοι, μάρτυρες, συνθήκαι, βάσανοι, ὅρκοι. [3] πρῶτον μὲν οὖν περὶ νόμων εἰπωμεν, πῶς χρηστέον καὶ προτρέποντα καὶ ἀποτρέποντα καὶ κατηγοροῦντα καὶ ἀπολογούμενον. [4] φανερόν γὰρ ὅτι, ἐὰν μὲν ἐναντίος ἦ ὁ γεγραμμένος τῷ πράγματι, τῷ κοινῷ χρηστέον καὶ τοῖς ἐπιεικεστέροις¹ καὶ δικαιότεροις. [5] καὶ ὅτι τὸ “γνώμη τῇ ἀρίστη” τοῦτ’ ἐστὶ, τὸ μὴ παντελῶς χρῆσθαι τοῖς γεγραμμένοις. [6] καὶ ὅτι τὸ μὲν ἐπιεικὲς αἰεὶ μένει καὶ οὐδέποτε μεταβάλλει, οὐδ’ ὁ κοινός (κατὰ φύσιν γὰρ ἐστίν), οἱ δὲ γεγραμμένοι πολλάκις ὅθεν εἴρηται τὰ ἐν τῇ Σοφοκλέους Ἀντιγόνη· ἀπολογεῖται γὰρ ὅτι ἔθαψε παρὰ τὸν τοῦ Κρέοντος νόμον, ἀλλ’ οὐ παρὰ τὸν ἄγραφον [1375b],

ὃ γάρ τι νῦν γε κάχθές, ἀλλ’ αἰεὶ ποτε.

ταῦτ’ οὖν ἐγὼ οὐκ ἔμελλον ἀνδρὸς οὐδενός.

[7] καὶ ὅτι τὸ δίκαιόν ἐστιν ἀληθές τε καὶ συμφέρον, ἀλλ’ οὐ τὸ δοκοῦν, ὥστ’ οὐ νόμος ὁ γεγραμμένος· οὐ γὰρ ποιεῖ τὸ ἔργον τὸ τοῦ νόμου. καὶ ὅτι ὥσπερ ἀργυρογνώμων ὁ κριτής ἐστίν, ὅπως διακρίνῃ τὸ κίβδηλον δίκαιον καὶ τὸ ἀληθές. [8] καὶ ὅτι βελτίονος ἀνδρὸς τὸ τοῖς ἀγράφοις ἢ τοῖς γεγραμμένοις χρῆσθαι καὶ ἐμμένειν. [9] καὶ εἴ που ἐναντίος νόμῳ εὐδοκιμοῦντι ἢ καὶ αὐτὸς αὐτῷ, οἷον ἐνίοτε ὁ μὲν κελεύει κύρια εἶναι ἄττ’ ἂν συνθῶνται, ὁ δ’ ἀπαγορεύει μὴ συντίθεσθαι παρὰ τὸν νόμον. [10] καὶ εἰ ἀμφίβολος, ὥστε στρέφειν καὶ ὁρᾶν ἐπὶ ποτέραν² [τὴν] ἀγωγὴν ἢ τὸ δίκαιον ἐφαρμόσει ἢ τὸ συμφέρον, εἴτα τούτῳ χρῆσθαι. [11] καὶ εἰ τὰ μὲν πράγματα ἐφ’ οἷς ἐτέθη ὁ νόμος μηκέτι μένει, ὁ δὲ νόμος, πειρατέον τοῦτο δηλοῦν καὶ μάχεσθαι ταύτῃ πρὸς τὸν νόμον. [12] ἐὰν δὲ ὁ γεγραμμένος ἢ πρὸς τὸ πρᾶγμα, τό τε “γνώμη τῇ ἀρίστη” λεκτέον, ὅτι οὐ τοῦ παρὰ τὸν νόμον ἔνεκα

¹ A et Ross : ἐπιεικέσιν ὡς β, al. Kassel

² ἐπὶ ποτέραν] A et Ross : ἐφ’ ὁποτέραν β, al. Kassel

15.

[1] Po to, kas pasakyta, prieina eilė prisiliesti prie taip vadinamų nemeniškųjų tikinimų. Mat šitie ypač būdingi teisminėms kalboms. [2] Jų yra penki pagal skaičių: įstatymai, liudytojai, sutartys, kvotimai kankinimais, priesaikos. [3] Taigi pirmiausia pakalbėkime apie įstatymus, kaip dera naudotis ir raginančiam, ir atgrasančiam, ir kaltinančiam, ir besiginančiam. [4] Juk akivaizdu, kad jei užrašytas įstatymas būna priešingas įvykiui, reikia naudotis bendru įstatymu ir padorumo argumentais kaip teisingesniais. [5] Akivaizdu ir tai, kad remtis „geriausiu supratimu“ ne visais atvejais reiškia naudotis užrašytais įstatymais. [6] Akivaizdu ir tai, kad padorumas visada išlieka ir niekada nesikeičia – kaip ir bendras įstatymas (juk veikia pagal prigimtį), o užrašytieji – daug kartų; dėl to atitinkami žodžiai yra pasakyti Sofoklio „Antigonėje“ – mat teisinasi, kad palaidojo brolį priešingai Kreonto įstatymui, bet ne priešingai nerašytam įstatymui [1375b]:

Nes ne dabar, ne vakar, bet šis visada...

Dėl jokio tad žmogaus šitų nesiruošiau...

[7] Akivaizdu ir tai, kad teisingas dalykas yra ir tikras, ir teikiantis naudą, tačiau taip atrodantis dalykas – ne toks, tad toks nėra ir užrašytas įstatymas; mat jis nevykdo įstatymo darbo. Akivaizdu ir tai, kad teisėjas yra tarsi sidabro vertintojas, siekias atskirti padirbtą teisingumą ir tikrąjį. [8] Akivaizdu ir tai, kad geresniam žmogui būdinga naudotis ir atkakliai laikytis nerašytų, o ne užrašytų įstatymų. [9] Ir taip nutinka, jei tam tikras įstatymas kuria nors nuostata būna priešingas tvirtai pripažintam įstatymui arba ir pats sau prieštarauja, kaip, pavyzdžiui, kartais vienas liepia, kad galiotų tie dalykai, dėl kurių susitariama, o kitas draudžia susitarinėti pažeidžiant įstatymą. [10] Taip nutinka ir jei įstatymas dviprasmiškas – tada tenka jį apversti ir žiūrėti, prie katro aiškinimo pritaps arba teisingumas, arba nauda, ir tada atitinkamai šituo naudotis. [11] Ir jei reikalų, dėl kurių buvo išleistas įstatymas, jau nebelieka, o įstatymas lieka, reikia bandyti visiems tai išaiškinti ir šitai kovoti prieš

δικάζειν ἐστίν, ἀλλ' ἵνα, ἐὰν ἀγνοήσῃ τί λέγει ὁ νόμος, μὴ ἐπιορκῇ. καὶ ὅτι οὐ τὸ ἀπλῶς ἀγαθὸν αἰρεῖται οὐδεὶς, ἀλλὰ τὸ αὐτῷ. καὶ ὅτι οὐδὲν διαφέρει ἢ μὴ κεῖσθαι ἢ μὴ χρῆσθαι. καὶ ὅτι ἐν ταῖς ἄλλαις τέχναις οὐ λυσιτελεῖ παρασοφίζεσθαι τὸν ἱατρόν· οὐ γὰρ τοσοῦτο βλάπτει ἡ ἀμαρτία τοῦ ἱατροῦ ὅσον τὸ ἐθίζεσθαι ἀπειθεῖν τῷ ἄρχοντι. καὶ ὅτι τὸ τῶν νόμων σοφώτερον ζητεῖν εἶναι, τοῦτ' ἐστίν ὁ ἐν τοῖς ἐπαινουμένοις νόμοις ἀπαγορεύεται. καὶ περὶ μὲν τῶν νόμων οὕτω διωρίσθω.

[13] περὶ δὲ μαρτύρων, μάρτυρές εἰσιν διττοί, οἱ μὲν παλαιοί, οἱ δὲ πρόσφατοι, καὶ τούτων οἱ μὲν μετέχοντες τοῦ κινδύνου, οἱ δ' ἐκτός. λέγω δὲ παλαιούς μὲν τοὺς τε ποιητὰς καὶ ὅσων ἄλλων γνωρίμων εἰσὶν κρίσεις φανεραί, οἷον Ἀθηναῖοι Ὀμήρῳ μάρτυρι ἐχρήσαντο περὶ Σαλαμῖνος, καὶ Τενέδιοι ἔναγχος Περιάνδρῳ τῷ Κορινθίῳ πρὸς Σιγείεις. καὶ Κλεοφῶν κατὰ Κριτίου τοῖς Σόλωνος ἐλεγείοις ἐχρήσατο, λέγων ὅτι πάλαι ἀσελγὴς ἡ οἰκία· οὐ γὰρ ἂν ποτε ἐποίησε Σόλων “εἰπεῖν μοι Κριτία πυρρότριχι πατρὸς ἀκούειν. [14] “περὶ μὲν οὖν τῶν γενομένων οἱ τοιοῦτοι μάρτυρες, [1376a] περὶ δὲ τῶν ἐσομένων καὶ οἱ χρησμολόγοι, οἷον Θεμιστοκλῆς, ὅτι ναυμαχητέον, τὸ ξύλινον τείχος λέγων¹. ἔτι καὶ αἱ παροιμίαι, ὥσπερ εἴρηται, μαρτυρία εἰσιν², οἷον εἴ τις συμβουλευεῖ³ μὴ ποιεῖσθαι φίλον γέροντα, τούτῳ μαρτυρεῖ ἡ παροιμία, “μήποτ' εὖ ἔρδειν γέροντα”, καὶ τὸ τοὺς υἱοὺς ἀναιρεῖν ὧν καὶ τοὺς πατέρας, “νήπιος ὅς πατέρα κτείνας υἱοὺς καταλείπει”.

[15] πρόσφατοι δὲ ὅσοι γνώριμοί τι κεκρίκασιν· χρήσιμοι γὰρ αἱ⁴ τούτων κρίσεις τοῖς περὶ τῶν αὐτῶν ἀμφισβητοῦσιν, οἷον Εὐβουλος ἐν τοῖς δικαστηρίοις ἐχρήσατο κατὰ Χάρητος ὁ⁵ Πλάτων εἶπε πρὸς Ἀρχίβιον⁶, ὅτι ἐπιδέδωκεν ἐν τῇ πόλει τὸ ὁμολογεῖν πονηροὺς εἶναι.

¹ τείχος λέγων] A et Ross : λέγειν τείχος Kassel (de plur. vide eius app. crit.)

² μαρτυρία εἰσιν] Ross : μαρτυρία ἐστίν ω et Kassel (de plur. vide eius app. crit.)

³ A, al. Ross : συμβουλεύει F et Kassel

⁴ A et Ross : καὶ αἱ β, al. Kassel

⁵ A (post corr.) et Ross : ὁ Kassel, cf. β, al.

⁶ Ross, cf. F, al. : Ἀρχέβιον Kassel (de plur. vide eius app. crit.)

ἵσταται. [12] Οἱ ἱεῖς ῥαῖς ἵσταται βῦνα συσῖς su reikalu, reikia sakyti, kad ir posakis „geriausiu supratimu“ reiškia ne teisti peržengiant ἵσταται, bet tam, kad teisėjas neprisiektų melagingai, jei nebesuprastų, ką ἵσταται teigia. Ir sakytina, kad niekas nepasirenka to, kas gera bendrai, bet tai, kas gera jam pačiam. Ir kad niekuo nesiskiria, ar ἵσταται nėra išleistas, ar jis nėra taikomas. Ir sakytina, kad kituose menuose neapsimoka pralenkti gudrumu gydytoją; mat ne taip kenkia gydytojo apsirikimas, kaip įprotis nepaklusti valdančiajam. Ir sakytina, kad siekti būti gudresniam už ἵσταται yra būtent tai, kas draudžiama giriamuose ἵσταται. Tad tai, kas susiję su ἵσταται, šitaip tebūnie apibrėžta.

[13] O kalbant apie liudytojus, šie būna dvejopi: vieni – senoviniai, kiti – ką tik atsiradę, o iš pastarųjų vieni – įsitraukiantys į pavojų sulaukti teismo už melą, kiti – už tokio pavojaus ribų. Senoviniaus vadinu ir poetus, ir visus kitus žymūnus, kurių sprendimai akivaizdūs, pavyzdžiui, atėniečiai pasirėmė Homeru kaip liudytoju dėl Salamino ir tenediečiai visai ką tik – korintiečiu Perijandru prieš sigėjiečius; ir Kleofontas prieš Kritiją pasinaudojo Solono elegijomis, sakydamas, kad nuo seno jo giminė ištvirkusi. Juk esą Solonas niekada nebūtų sukūręs eilutės: „man pasakyt ugniaplaukiui Kritijui tėvo klausyti...“. [14] Taigi apie praėjusius įvykius yra tokie liudytojai, [1376a] o apie būsimuosius – ir pranašysčių aiškintojai, pavyzdžiui, Temistoklis, teigęs, jog medinė siena reiškia, jog reikia kovoti laivų mūšyje. Taip pat ir patarlės, kaip sakyta, yra liudijimai – pavyzdžiui, jeigu kas nors pataria nesibičiulianti su seniu, šitą patarimą paliudija patarlė: „Niekada nedaryti gero seniui“; o patarimą nugalabyti ir sūnus, kurių ir tėvus kas nors nugalabijo liudija toks posakis: „paikas, tėvą kuris nužudęs, palieka jo sūnus“.

[15] Neseni liudytojai – visi žymūnai, kurie ką nors yra nusprendę. Mat šių sprendimai naudingi besiginčijantiems dėl tų pačių dalykų, pavyzdžiui, Eubulas teismuose prieš Charetą pasinaudojo tuo, ką Platonas pasakė Archibijui, – kad polyje dažniau pripažįstamas savas

καὶ οἱ μετέχοντες τοῦ κινδύνου, ἂν δόξωσι ψεύδεσθαι. [16] οἱ μὲν οὖν τοιοῦτοι τούτων μόνον μάρτυρές εἰσιν, εἰ γέγονεν ἢ μή, εἰ ἔστιν ἢ μή, περὶ δὲ τοῦ ποῖον οὐ μάρτυρες, οἷον εἰ δίκαιον ἢ ἀδίκον, εἰ συμφέρον ἢ ἀσύμφορον. [17] οἱ δ' ἄπωθεν¹ περὶ τούτων² πιστότεροι³, πιστότατοι δ' οἱ παλαιοί· ἀδιάφθοροι γάρ. πιστώματα δὲ περὶ μαρτυριῶν μάρτυρας μὲν μὴ ἔχοντι, ὅτι ἐκ τῶν εἰκότων δεῖ κρίνειν καὶ τοῦτ' ἐστὶ τὸ “γνώμη τῇ ἀρίστη”, καὶ ὅτι οὐκ ἔστιν ἐξαπατῆσαι τὰ εἰκότα ἐπὶ ἀργυρίῳ, καὶ ὅτι οὐχ ἀλίσκεται τὰ εἰκότα ψευδομαρτυριῶν· ἔχοντι δὲ πρὸς μὴ ἔχοντα, ὅτι οὐχ ὑπόδικα τὰ εἰκότα, καὶ ὅτι οὐδὲν ἂν ἔδει μαρτυριῶν, εἰ ἐκ τῶν λόγων ἱκανὸν ἦν θεωρῆσαι. [18] εἰσὶ δὲ αἱ μαρτυρίαι αἱ μὲν περὶ αὐτοῦ, αἱ δὲ περὶ τοῦ ἀμφισβητοῦντος, καὶ αἱ μὲν περὶ τοῦ πράγματος, αἱ δὲ περὶ τοῦ ἥθους, ὥστε φανερόν ὅτι οὐδέποτ' ἔστιν ἀπορῆσαι μαρτυρίας χρησίμης· εἰ μὴ γὰρ κατὰ τοῦ πράγματος ἢ αὐτῷ ὁμολογουμένης ἢ τῷ ἀμφισβητοῦντι ἐναντίας, ἀλλὰ περὶ τοῦ ἥθους ἢ αὐτοῦ εἰς ἐπιείκειαν ἢ τοῦ ἀμφισβητοῦντος εἰς φανυλότητα. [19] τὰ δ' ἄλλα περὶ μάρτυρος, ἢ φίλου ἢ ἐχθροῦ ἢ μεταξὺ, ἢ εὐδοκιμοῦντος ἢ ἀδοξοῦντος ἢ μεταξὺ, καὶ ὅσαι ἄλλαι τοιαῦται διαφοραί, ἐκ τῶν αὐτῶν τόπων λεκτέον ἐξ οἷων περ καὶ τὰ ἐνθυμήματα λέγομεν.

[20] περὶ δὲ τῶν συνθηκῶν τοσαύτη τῶν λόγων⁴ χρήσις ἔστιν ὅσον αὔξειν ἢ καθαιρεῖν, ἢ πιστὰς ποιεῖν ἢ ἀπίστους—ἐὰν [1376b] μὲν αὐτῷ ὑπάρχωσι, πιστὰς καὶ κυρίας, ἐπὶ δὲ τοῦ ἀμφισβητοῦντος τούναντίον. [21] πρὸς μὲν οὖν τὸ πιστὰς ἢ ἀπίστους κατασκευάζειν οὐδὲν διαφέρει τῆς περὶ τοὺς μάρτυρας πραγματείας· ὅποιοι γὰρ ἂν τινες ὦσιν οἱ ἐπιγεγραμμένοι ἢ φυλάττοντες, τοιούτως⁵ αἱ συνθήκαι πισταὶ εἰσιν. ὁμολογουμένης δ' εἶναι τῆς συνθήκης, οἰκείας μὲν οὐσης

¹ Ross : ἄπωθεν καὶ Kassel

² β, al. Ross : τοιούτων A et Kassel

³ Ross : πιστότατοι β, sed secl. Kassel (de plur. vide eius app. crit.)

⁴ τῶν λόγων] A et Ross : τοῦ λόγου β, al. Kassel

⁵ Ross : τούτοις ω et Kassel

nedorumas. Neseni liudytojai – ir įsitraukiantys į pavojų sulaukti teisinio persekiojimo, jei tik pasirodytų meluoja. [16] Šitokie žmonės liudija tik tokius dalykus, ar kas nors yra įvykę, ar ne, ar taip yra, ar ne, o dėl to, koks tas įvykęs dalykas, jie – ne liudytojai (pavyzdžiui, ar jis teisingas, ar neteisingas, ar teikiąs naudą, ar neduodąs naudos). [17] O žmonės iš šalies būna patikimesni šių dalykų liudytojai, o patikimiausi – senovės žmonės, nes jie – nepaperkami. Neturinčiajam liudytojų užtikrinimus dėl liudijimų atstoja tai, kad reikia spręsti pagal tai, kas tikėtina, – ir šitai reiškia „geriausiu supratimu“; ir tai, kad tikimybių negalima papirkti sidabru; ir tai, kad tikimybės nėra teisiamos už melagingus liudijimus. O turinčiajam liudytojų prieš jų neturintįjį užtikrintumo teikia tai, kad tikėtini dalykai nėra teisminio nagrinėjimo objektas ir kad nė kiek nereikėtų liudijimų, jeigu pakaktų pramatyti esmę iš žodžių. [18] Vieni liudijimai būna apie save, kiti – apie bylos varžovą ir dar vieni – apie bylos reikalą, kiti – apie žmogaus būdą, todėl akivaizdu, jog niekada neįmanoma pritrūkti naudingo liudijimo. Mat jeigu ne bylos reikalo atžvilgiu ar sau palankaus arba varžovui priešingo liudijimo atžvilgiu, tai vis tiek dėl žmogaus būdo – arba savo paties polinkio į padorumą, arba bylos varžovo polinkio į niekšingumą atžvilgiu negali pritrūkti liudijimų. [19] O kitus dalykus apie liudytoją – arba draugą, arba priešą, arba ką nors tarp šių, ar šlovingą, ar nešlovingą, ar ką nors tarp šių, ir visus kitus šitokius skirtumus reikia dėstyti remiantis tokiomis pačiomis argumentų sritimis, kokiomis remdamiesi dėstome ir išmąstymus.

[20] O dėl sutarčių, kalbose jomis naudojamosi tiek, kiek reikia padidinti arba sumenkinti ar padaryti jas įtikimas [1376b] arba neįtikimas: jei tai priklauso pačiam kalbėtojui – padaryti jas įtikimas ir pirmenybines, o bylos priešininko atžvilgiu – priešingai. [21] Taigi sutarčių darymas įtikimomis arba neįtikimomis niekuo nesiskiria nuo reikalų tvarkymo, pasitelkiant liudytojus. Mat pagal tai, kokie būna sutartį pasirašantys ar saugantys asmenys, atitinkamai ir sutartys būna patikimos. O kai pripažįstama, jog esama sutarties, ir jei ji kalbėtojui palanki,

αὐξητέον· ἡ γὰρ συνθήκη νόμος ἐστὶν ἴδιος καὶ κατὰ μέρος, καὶ αἱ μὲν συνθήκαι οὐ ποιοῦσι τὸν νόμον κύριον, οἱ δὲ νόμοι τὰς κατὰ νόμους¹ συνθήκας, καὶ ὅλως αὐτὸς ὁ νόμος συνθήκη τίς ἐστιν, ὥστε, ὅστις ἀπιστεῖ ἢ ἀναιρεῖ συνθήκην, τοὺς νόμους ἀναιρεῖ. [22] ἔτι δὲ πρᾶττεται τὰ πολλὰ τῶν συναλλαγμάτων καὶ τὰ ἐκούσια κατὰ συνθήκας, ὥστε ἀκύρων γιγνομένων ἀναιρεῖται ἡ πρὸς ἀλλήλους χρεία τῶν ἀνθρώπων. καὶ τᾶλλα δὲ ὅσα ἀρμόττει, ἐπιπολῆς ἰδεῖν ἐστιν. [23] ἂν δ' ἐναντία ἦ, καὶ μετὰ τῶν ἀμφισβητούντων, πρῶτον μὲν, ἅπερ ἂν τις πρὸς νόμον ἐναντίον μαχέσαιοτο, ταῦτα ἀρμόττει· ἄτοπον γὰρ εἰ τοῖς μὲν νόμοις, ἂν μὴ ὀρθῶς κείμενοι ὧσιν ἀλλ' ἐξαμάρτωσιν οἱ τιθέμενοι, οὐκ οἰόμεθα δεῖν πειθεσθαι, ταῖς δὲ συνθήκαις ἀναγκαῖον. [24] εἶτα ὅτι τοῦ δικαίου ἐστὶ βραβευτὴς ὁ δικαστής· οὐκ οὖν τοῦτο σκεπτέον, ἀλλ' ὥς δικαιοτέρον· καὶ τὸ μὲν δίκαιον οὐκ ἔστι μεταστρέψαι οὔτ' ἀπάτη οὔτ' ἀνάγκη (πεφυκὸς γάρ ἐστιν), συνθήκαι δὲ γίνονται καὶ ἐξαπατηθέντων καὶ ἀναγκασθέντων. [25] πρὸς δὲ τούτοις σκοπεῖν εἰ ἐναντία ἐστὶ τινι τῶν γεγραμμένων νόμων ἢ τῶν κοινῶν, καὶ τῶν γεγραμμένων ἢ τοῖς οἰκείοις ἢ τοῖς ἀλλοτρίοις², ἔπειτα εἰ ἢ³ ἄλλαις συνθήκαις ὑστέραις ἢ προτέραις· ἢ γὰρ αἱ⁴ ὕστεραι κύριαι, ἄκυροι δ' αἱ πρότεροι⁵, ἢ αἱ πρότεροι ὀρθαί, αἱ δ' ὕστεραι ἡπατήκασιν, ὁποτέρως ἂν ἦ χρήσιμον. ἔτι δὲ τὸ συμφέρον ὀραῖν, εἴ που ἐναντιοῦται τοῖς κριταῖς, καὶ ὅσα ἄλλα τοιαῦτα· καὶ γὰρ ταῦτα εὐθεώρητα ὁμοίως.

[26] αἱ δὲ βᾶσανοι μαρτυρίαι τινές εἰσιν, ἔχειν δὲ δοκοῦσι τὸ πιστόν, ὅτι ἀνάγκη τις πρόσεστιν. οὐκ οὖν χαλεπὸν οὐδὲ περὶ τούτων εἰπεῖν τὰ ἐνδεχόμενα, ἐξ ὧν ἕαν τε ὑπάρχωσιν οἰκεῖαι αὐξεῖν ἐστιν, ὅτι ἀληθεῖς μόναι τῶν μαρτυριῶν εἰσιν [1377a] αὐται,

¹ A et Ross : τὸν νόμον β, al. Kassel

² καὶ τῶν γεγραμμένων ἢ τοῖς οἰκείοις ἢ τοῖς ἀλλοτρίοις] A et Ross, Kassel : καὶ τοῖς δικαίοις ἢ καλοῖς β

³ εἰ ἢ] Ross : εἰ Kassel (de plur. vide eius app. crit.)

⁴ ἢ γὰρ αἱ] β, al. Ross : αἱ γὰρ A et Kassel

⁵ ἄκυροι δ' αἱ πρότεροι] β, al. Ross : om. A et Kassel

reikia tai išdidinti. Mat sutartis yra privatus įstatymas ir dalinės aprėpties, ir sutartys nepadaro įstatymo pirmenybinio, o įstatymai sutartis padaro tokias, sudarytas pagal įstatymus; ir apskritai pats įstatymas yra tam tikra sutartis, tad kas tik nepaklūsta sutarčiai arba ją panaikina, tas panaikina įstatymus. [22] Ir dar: daugelis abipusių laisvanoriškų sandėrių vykdoma pagal sutartis, tad šioms tampant nepirmenybinėmis, išnyksta žmonių naudojimas vieni kitais. Ir visus kitus dalykus, kuriuos dera sakyti, galima pamatyti kaip ant delno. [23] Jei sutartis būna priešiška kalbėtojui ir palanki bylos varžovams, pirmiausia dera sakyti tuos dalykus, su kuriais kas nors ir prieš nepalankų įstatymą kovotų; mat keista manyti, jog nereikia paklusti įstatymams, jei šie būna neteisingai parengti, o jų leidėjai suklysta, tačiau sutartims – būtina. [24] Taip pat dera sakyti, kad teisėjas yra teisingumo arbitras: vadinasi, ne į šitai reikia atsižvelgti, bet į tai, kaip yra teisingiau; ir nėra įmanoma teisingumo perkeisti nei apgaule, nei būtinybe (mat jis yra kilęs iš prigimties); [25] o sutartys atsiranda ir tarp apgautųjų, ir tarp priverstųjų. Be to, dera kreipti dėmesį į tai, ar sutartis yra priešinga kam nors iš užrašytų arba bendrųjų įstatymų, o užrašytųjų atžvilgiu – ar priešinga vietos įstatymams, ar svetimiems, taip pat – ar kitoms sutartims, vėlesnėms arba ankstesnėms. Mat arba vėlesnės sutartys būna pirmenybinės, o nepirmenybinės – ankstesnės, arba ankstesnės – tikrosios, o vėlesnės būna tapusios klaidinančiomis, jei tik tai katruo nors būdu naudinga. Ir dar dera žvelgti į naudą, ar kokiu nors atžvilgiu sutartys prieštarauja teisėjams, ir į kitus šitokius dalykus, kiek jų esama. Juk ir šie dalykai lengvai pamatomi panašiu būdu.

[26] Kvotimai su kankinimais yra tam tikri liudijimai, ir jie atrodo turį įtikimumo, nes čia dalyvauja tam tikra būtinybė. Taigi tikrai nesunku ir apie juos pamatyti ir pasakyti galimų dalykų, kuriais remiantis, ir tuo atveju, jei kvotimai yra iš esmės palankūs kalbėtojui, galima juos sukreiminti sakant, kad tik šie iš liudijimų yra teisingi, [1377a] ir tuo atveju, jei kvotimai yra priešingai atsigręžę bei pasitarnauja bylos varžovui,

ἐάν τε ὑπεναντίαι ὥσι καὶ μετὰ τοῦ ἀμφισβητοῦντος, διαλύοι ἄν τις τάληθῃ¹ λέγων καθ' ὅλου τοῦ γένους τῶν βασάνων· οὐδὲν γὰρ ἦττον ἀναγκαζόμενοι τὰ ψευδῇ λέγουσιν ἢ τάληθῃ², καὶ διακαρτεροῦντες μὴ λέγειν τάληθῃ, καὶ ῥαδίως καταψευδόμενοι ὥς παυσόμενοι θάπτον. δεῖ δ' ἔχειν ἐπαναφέρειν ἐπὶ τοιαῦτα γεγενημένα παραδείγματα, ἃ ἴσασιν οἱ κρίνοντες. δεῖ δὲ λέγειν ὥς³ οὐκ εἰσὶν ἀληθεῖς αἱ βάσανοι· πολλοὶ μὲν γὰρ παχύφρονες [οἱ]⁴ καὶ λιθόδερμοι καὶ ταῖς ψυχαῖς ὄντες δυνατοὶ γενναίως ἐγκαρτεροῦσι ταῖς ἀνάγκαις, οἱ δὲ δειλοὶ καὶ εὐλαβεῖς πρὸ τοῦ τὰς ἀνάγκας ἰδεῖν αὐτῶν καταθαρροῦσιν, ὥστε οὐδὲν ἐστι πιστὸν ἐν βασάνοις⁵.

[27] περὶ δ' ὅρκων τετραχῶς ἔστι διελεῖν· ἢ γὰρ δίδωσι καὶ λαμβάνει, ἢ οὐδέτερον, ἢ τὸ μὲν, τὸ δ' οὐ, καὶ τούτων ἢ δίδωσιν μὲν, οὐ λαμβάνει δέ, ἢ λαμβάνει μὲν, δίδωσι δὲ οὐ. ἔτι ἄλλως παρὰ ταῦτα, εἰ ὁμώμοσται οὗτος⁶ ὑπ' αὐτοῦ ἢ ὑπ' ἐκείνου. [28] οὐ δίδωσι μὲν οὖν, ὅτι ῥαδίως ἐπιπορεύσιν, καὶ ὅτι⁷ ὁ μὲν ὁμόσας οὐκ ἀποδίδωσι, τοὺς δὲ μὴ ὁμόσαντος οἴεται καταδικάσειν, καὶ ὥς⁸ οὗτος ὁ κίνδυνος κρείττων, ὁ ἐν τοῖς δικασταῖς τοῖς μὲν γὰρ πιστεύει⁹, τῷ δ' οὐ. [29] οὐ λαμβάνει δ', ὅτι ἀντὶ χρημάτων ὅρκος, καὶ ὅτι εἰ ἦν φαῦλος, κατωμόσατο ἄν· κρείττον γὰρ ἄν¹⁰ (ἦν)¹¹ ἕνεκά του φαῦλον εἶναι ἢ μηδενός· ὁμόσας μὲν οὖν ἔξει, μὴ ὁμόσας δ' οὐ· οὕτω δὲ δι' ἀρετὴν ἄν εἴη, ἀλλ' οὐ δι' ἐπιπορκίαν, τὸ μή. καὶ τὸ τοῦ Ξενοφάνους ἀρμόττει, ὅτι “οὐκ ἴση πρόκλησις αὕτη τὰσεβεῖ πρὸς εὐσεβῆ”, ἀλλ' ὁμοία καὶ

¹ secl. Kassel

² secl. Kassel

³ Ross : ὅτι Α

⁴ secl. Ross : οἱ Α

⁵ δεῖ δὲ λέγειν ... ἐν βασάνοις] add. Α et Ross, sed om. Kassel (de plur. vide eius app. crit.)

⁶ Α et Ross : secl. Kassel (de plur. vide eius app. crit.)

⁷ β et Ross : διότι Α et Kassel

⁸ ω et Kassel : secl. Ross

⁹ Ross : πιστεύειν Kassel (de plur. vide eius app. crit.)

¹⁰ γὰρ ἄν] Α et Ross : γὰρ β, al. Kassel

¹¹ add. Ross

bet kas galėtų juos sumenkinti, sakydamas tiesą apie kvotimų su kankinimais rūšį apskritai. Mat patiriantieji prievartą nė kiek ne mažiau meluoja, nei kalba tiesą: ir būdami užsispyrę nesakyti tiesos, ir lengvai skleisdami melus, kad greičiau sustabdytų kvotimus. Tačiau dera gebėti prie šitokių dalykų priderinti praeities pavyzdžius, kuriuos žino teisiantieji. Dera ir sakyti, kad kvotimai su kankinimais nėra teisingi, nes daugelis lėtapročių ir storaodžių bei stiprios dvasios žmonių kilniai išstveria kankinimus, o bailiai ir atsargieji išbūna drąsūs iki tol, kol pamato jų kankinimus; tad kvotimuose su kankinimais nėra nieko patikima.

[27] O klausimą apie priesaikas galima padalyti į keturias dalis.

Mat asmuo arba duoda ir priima priesaikos pasiūlymą, arba nedaro nei vieno, nei kito, arba viena daro, kito – ne; ir dėl pastarųjų veiksmų gali būti du atvejai: arba jis siūlo priesaiką, bet nepriima, arba priima pasiūlymą, bet pats neduoda. Dar kitaip žiūrint, šalia šių atvejų galima klausti: ar šita priesaika buvo duota to asmens ar ano. [28] Taigi nesiūlo prisiekti varžovui dėl to, kad žmonės lengvai prisiekia melagingai, ir dėl to, kad prisiekusysis neatsilygina, bet mano, jog anie neprisiekusį nuteis, ir kad šitoks pavojus, kuris vyksta teisėjų akivaizdoje, būna stipresnis. Mat kiekvienas kalbėtojas anais pasikliauja, o priešininku – ne. [29] O pats priesaikos pasiūlymo nepriima dėl to, kad priesaika būna dėl pinigų ir kad pats būtų niekšas, jei savo naudai prisiektų. Juk geriau būti niekšu dėl kažko negu dėl nieko. Taigi prisiekęs turės teisingumą, o neprisiekęs – ne. Tokiu būdu atsisakymas prisiekti galėtų kilti dėl dorybės, o ne dėl melagingos priesaikos vengimo. Čia tinka ir Ksenofano posakis, kad „nėra toks pat šitas iššūkis nemaldingam žmogui, kuris skirtas maldin-gajam“, bet jis panašus ir į atvejį, kai stiprusis pakviestų silpnąjį suduoti smūgį arba gauti jį pačiam. [30] O jeigu kalbėtojas priima priesaikos pasiūlymą, tai dėl to, kad pasitiki savimi, o bylos varžovu – ne. Ir jam dera, apvertus Ksenofano posakį, sakyti šitaip: kad yra lygybė, jeigu nemaldingas žmogus duoda priesaikos pasiūlymą, o maldingasis prisiekia. Ir būtų baisu pačiam kalbėtojui nenorėti sutikti prisiekti dėl to, dėl ko

εἰ ἰσχυρὸς ἀσθενῇ πατάξει ἢ πληγῇναι προκαλέσαιο. [30] εἰ δὲ λαμβάνει, ὅτι πιστεύει αὐτῷ, ἐκείνῳ δ' οὐ. καὶ τὸ τοῦ Ξενοφάνους μεταστρέψαντα φατέον οὕτως ἴσον εἶναι ἂν ὁ μὲν ἀσεβῆς διδῷ, ὁ δ' εὐσεβῆς ὁμνῇ· δεινόν τε τὸ μὴ θέλειν αὐτόν, ὑπὲρ ὧν ἐκείνους ἀξιοῖ ὁμόσαντας δικάζειν. [31] εἰ δὲ δίδωσιν, ὅτι εὐσεβὲς τὸ θέλειν τοῖς θεοῖς ἐπιτρέπειν, καὶ ὅτι οὐδὲν δεῖ αὐτόν ἄλλων δικαστῶν¹ δεῖσθαι (αὐτοῖς² γὰρ δίδωσι κρίσιν), καὶ ὅτι ἄτοπον τὸ μὴ θέλειν ὁμνῆναι περὶ ὧν ἄλλους ἀξιοῦσιν³ ὁμνῆναι.

[32] ἐπεὶ δὲ καθ' ἕκαστον δῆλον ὅπως λεκτέον, καὶ συνδυαζομένων πῶς λεκτέον δῆλον, οἷον εἰ αὐτὸς μὲν θέλει λαμβάνειν, διδόναι δὲ μὴ, καὶ εἰ δίδωσι μὲν, λαμβάνειν δὲ μὴ θέλει, καὶ εἰ λαμβάνειν καὶ διδόναι θέλει εἴτε μηδέτερον· [1377b] ἐκ γὰρ τῶν εἰρημένων ἀνάγκη συγκεῖσθαι, ὥστε καὶ τοὺς λόγους συγκεῖσθαι ἐκ τῶν εἰρημένων. ἐὰν δὲ ἢ γεγεννημένος ὑφ' αὐτοῦ⁴ καὶ ἐναντίος, ὅτι οὐκ ἐπιорκία· ἐκούσιον γὰρ τὸ ἀδικεῖν, τὸ δ' ἐπιорκεῖν ἀδικεῖν ἐστὶ, τὰ δὲ βία καὶ ἀπάτη ἀκούσια. [33] ἐνταῦθα οὖν συνακτέον καὶ τὸ ἐπιорκεῖν, ὅτι ἐστὶ τὸ τῇ διανοίᾳ, ἀλλ' οὐ τῷ στόματι. ἐὰν δὲ τῷ ἀντιδίκῳ ἢ ὑπεναντίος καὶ ὁμωμοσμένος, ὅτι πάντα ἀναίρει ὁ μὴ ἐμμένων⁵ οἷς ὥμοσεν· διὰ γὰρ τοῦτο καὶ τοῖς νόμοις χρῶνται ὁμόσαντες. καὶ “ὕμᾱς μὲν ἀξιοῦσιν ἐμμένειν οἷς ὁμόσαντες⁶ δικάζετε⁷, αὐτοὶ δ' οὐκ ἐμμένουσιν”. καὶ ὅσα ἂν ἄλλα αὐξων τις εἴπειεν. περὶ μὲν οὖν τῶν ἀτέχνων πίστεων εἰρήσθω τοσαῦτα⁸.

¹ A et Ross : κριτῶν β, al. Kassel

² Ross : αὐτῷ Kassel (de plur. vide eius app. crit.)

³ A et Ross : ἀξιοῖ β et Kassel

⁴ ὑφ' αὐτοῦ] A et Ross : ὑπ' αὐτοῦ β, al. Kassel

⁵ ὁ μὴ ἐμμένων] β et Kassel : μὴ ἐμμένων A et Ross

⁶ A et Ross : ἂν ὁμόσαντες β et Kassel

⁷ A et Ross : δικάζετε β et Kassel

⁸ περὶ μὲν ... εἰρήσθω τοσαῦτα] β et Ross : om. A et Kassel

pats sutinka, jog anie prisiekę spręstų. [31] Jeigu kalbėtojas siūlo prisiekti, tai dėl to, kad esti pamaldu norėti dievams patikėti reikalą ir kad nė kiek nereikia jam reikalauti kitų teisėjų; mat jam pačiam perduoda sprendimą. Taip pat dėl to, kad keista nenorėti prisiekti dėl dalykų, dėl kurių žmonės skatina prisiekti kitus.

[32] Kadangi aišku, kaip dera kiekvienam atveju kalbėti, tai aišku, ir kaip dera kalbėti suporavus dalykus, pavyzdžiui, jei kalbėtojas pats nori priimti priesaikos pasiūlymą, o nenori siūlyti varžovui, ir jei siūlo, bet priimti nenori, ir jei nori ir priimti, ir siūlyti, [1377b] ir jei nenori nei vieno, nei kito. Juk iš pasakytų dalykų neišvengiamai susidaro tokios poros, tad ir teiginiai susideda iš minėtų argumentų. O jeigu nutiks taip, jog priesaika buvo padaryta paties kalbėtojo ir yra priešinga dės-tomiems faktams, jis turi paaiškinti, kad tai – ne priesaikos sulaužymas; mat nusikaltimas – laisvanoriškas veiksmas, o sulaužyti priesaiką reiškia nusikalsti, tačiau prievarta ir apgaule daromi veiksmai – nelaisvanoriški. [33] Taigi čia dera apibendrinti ir priesaikos laužymą – kad jis yra tai, kas vyksta dėl mąstymo, o ne dėl burnos. O jeigu bylos varžovas yra davęs priesaiką ir ji būna priešinga jo veiksams, sakytina, kad ji pats viską panaikina, jei nesilaiko to, ką prisiekė. Juk dėl to ir teisėjai nau-dojasi įstatymais, davę priesaikas. Ir pasakytina teisėjams: „mano priešininkai nurodo, kad jūs laikytumėtės to, ką prisiekėte spręsti, o patys nesilaiko“. Ir visa kita, ką kas nors galėtų pasakyti siekdamas išplėtoti šią temą. Taigi apie nemeniškuosius tikinimus tebūnie šitiek pasakyta.

1.

[1377b16] [1] Ἐκ τίνων μὲν οὖν δεῖ καὶ προτρέπειν καὶ ἀποτρέπειν, καὶ ἐπαινεῖν καὶ ψέγειν, καὶ κατηγορεῖν καὶ ἀπολογεῖσθαι, καὶ ποῖαι δόξαι καὶ προτάσεις χρήσιμοι πρὸς τὰς τούτων πίστεις, ταῦτ' ἐστίν· περὶ γὰρ τούτων καὶ ἐκ τούτων τὰ ἐνθυμήματα, ὥς περὶ ἕκαστον εἰπεῖν ἰδίᾳ τὸ γένος τῶν λόγων. [2] ἐπεὶ δ' ἕνεκα κρίσεως ἐστὶν ἡ ῥητορική (καὶ γὰρ τὰς συμβουλάς κρίνουνσι καὶ ἡ δίκη κρίσις ἐστίν), ἀνάγκη μὴ μόνον πρὸς τὸν λόγον ὁρᾶν, ὅπως ἀποδεικτικὸς ἔσται καὶ πιστός, ἀλλὰ καὶ αὐτὸν ποιόν τινα καὶ τὸν κριτὴν κατασκευάζειν. [3] πολὺ γὰρ διαφέρει πρὸς πίστιν, μάλιστα μὲν ἐν ταῖς συμβουλαῖς, εἴτα καὶ ἐν ταῖς δίκαις, τό τε ποιόν τινα φαίνεσθαι τὸν λέγοντα καὶ τὸ πρὸς αὐτοὺς ὑπολαμβάνειν πῶς διακεῖσθαι αὐτόν, πρὸς δὲ τούτοις ἐὰν καὶ αὐτοὶ διακείμενοι πῶς τυγχάνωσιν. [4] τὸ μὲν οὖν ποιόν τινα φαίνεσθαι τὸν λέγοντα χρησιμώτερον εἰς τὰς συμβουλάς ἐστίν, τὸ δὲ διακεῖσθαι πῶς τὸν ἀκροατὴν εἰς τὰς δίκας· οὐ γὰρ ταῦτ' αἰσθάνεται φιλοῦσι καὶ μισοῦσιν, οὐδ' ὀργιζομένοις καὶ πρᾶως ἔχουσιν, [1378a] ἀλλ' ἢ τὸ παράπαν ἕτερα ἢ κατὰ μέγεθος ἕτερα· τῷ μὲν γὰρ φιλοῦντι, περὶ οὗ ποιεῖται τὴν κρίσιν, ἢ οὐκ ἀδικεῖν ἢ μικρὰ δοκεῖ ἀδικεῖν, τῷ δὲ μισοῦντι τοῦναντίον· καὶ τῷ μὲν ἐπιθυμοῦντι καὶ εὐέλπιδι ὄντι, ἐὰν ᾗ τὸ ἐσόμενον ἡδύ, καὶ ἔσεσθαι καὶ ἀγαθὸν ἔσεσθαι φαίνεται, τῷ δ' ἀπαθεῖ ἢ καὶ² δυσχεραίνοντι τοῦναντίον.

[5] τοῦ μὲν οὖν αὐτοὺς εἶναι πιστοὺς τοὺς λέγοντας τρία ἐστὶ τὰ αἴτια· τοσαῦτα γὰρ ἐστὶ δι' ἃ πιστεύομεν ἔξω τῶν ἀποδείξεων. ἔστι δὲ ταῦτα φρόνησις καὶ ἀρετὴ καὶ εὐνοία· διαψεύδονται γὰρ περὶ ὧν λέγουσιν ἢ συμβουλευουσιν ἢ δι' ἅπαντα ταῦτα ἢ διὰ τούτων τι. [6] ἢ γὰρ δι' ἀφροσύνην οὐκ ὀρθῶς δοξάζουσιν, ἢ δοξάζοντες ὀρθῶς διὰ μοχθηρίαν οὐ τὰ δοκοῦντα λέγουσιν, ἢ φρόνιμοι μὲν καὶ ἐπιεικεῖς

¹ A, al. Ross : κατὰ τὸ β et Kassel² ἢ καὶ] Ross (fort. duce Richards) : καὶ ω et Kassel

1.

[1377b16] [1] Tokie yra šaltiniai, iš kurių pasisėmus dera ir raginti bei atgrasyti, ir girti bei peikti, ir kaltinti bei teisintis, ir kokios nuomonės bei prielaidos naudingos šių rūšių tikinimams; nes apie jas ir iš jų daromi išmąstymai, nukreipti į tai, kaip aptarti kiekvieną kalbą rūši atskirai. [2] O kadangi retorika susijusi su vertinimu (nes ir viešus patarimus vertina, ir teismo procesas esti vertinimas), būtina ne tik rūpintis kalba, kad ji būtų teikianti įrodymą ir įtikima, bet ir kalbėtojui perteikti save kaip tam tikro būdo bei atitinkamai nuteikti teisėją. [3] Nes tikinimui daug reikšmės turi, – labiausiai pasitarimuose, taip pat ir teismuose, – ir tai, kad kalbėtojas atrodytų esąs tam tikro būdo, ir tai, kad klausytojai suvoktų, jog jis tam tikru būdu yra nusiteikęs jų pačių atžvilgiu, be to, jeigu ir jie patys būna tam tikru būdu nusiteikę. [4] Tai, kad kalbėtojas atrodytų besąs tam tikro būdo, naudingiau viešiesiems pasitarimams, o tai, kad tam tikru būdu būtų nusiteikęs klausytojas, – teismų byloms: juk ne tokie pat dalykai atrodo mylintiems ir nekenčiantiems, taip pat pykstantiems ir ramiai nusiteikusiems: [1378a] priešingai – arba jie atrodo visiškai kitokie, arba kitokio laipsnio; nes mylinčiajam tas, dėl kurio daro sprendimą, atrodo nenusižengiąs teisingumui arba nusižengiąs mažai, o nekenčiančiajam – priešingai; ir geidžiančiajam bei turinčiam tvirtą viltį, jei tik būsimas dalykas yra malonus, atrodo, kad ir bus, ir bus geras, o abejingajam arba jaučiančiam pasibjaurėjimą atrodo priešingai.

[5] Yra trys priežastys, dėl kurių patys kalbėtojai būna verti pasitikėjimo; nes šitiek yra dalykų, dėl kurių pasitikime už loginių įrodymų ribų. Tai – nuovokumas, dorybė ir gera valia. Mat kalbėtojai apsirinka dėl to, ką kalba ar patarinėja, arba veikiant visoms šioms priežastims, arba tik kažkuriai jų. [6] Juk neteisingą nuomonę susidaro arba dėl ne-nuovokumo, arba – kad ir turėdami teisingą nuomonę – dėl ydingumo kalba ne tai, ką galvoja, arba būna protingi ir padorūs, bet neturintys

είσιν, ἀλλ' οὐκ εὖνοι, διόπερ ἐνδέχεται μὴ τὰ βέλτιστα συμβουλευεῖν γιγνώσκοντας. καὶ παρὰ ταῦτα οὐδέν. ἀνάγκη ἄρα τὸν ἅπαντα δοκοῦντα ταῦτ' ἔχειν εἶναι τοῖς ἀκρωμένοις πιστόν. [7] ὅθεν μὲν οὖν φρόνιμοι καὶ σπουδαῖοι φανεῖεν ἄν, ἐκ τῶν περὶ τὰς ἀρετὰς διηρημένων ληπτέον· ἐκ γὰρ τῶν αὐτῶν¹ καὶ ἕτερόν τις καὶ ἑαυτὸν κατασκευάσειε τοιοῦτον· περὶ δ' εὐνοίας καὶ φιλίας ἐν τοῖς περὶ τὰ πάθη λεκτέον.

[8] ἔστι δὲ τὰ πάθη δι' ὅσα μεταβάλλοντες διαφέρουσι πρὸς τὰς κρίσεις, οἷς ἔπεται λύπη καὶ ἡδονή, οἷον ὀργή, ἔλεος, φόβος καὶ ὅσα ἄλλα τοιαῦτα, καὶ τὰ τούτοις ἐναντία. [9] δεῖ δὲ διαιρεῖν τὰ περὶ² ἕκαστον εἰς τρία· λέγω δ' οἷον περὶ ὀργῆς, πῶς τε διακείμενοι ὀργίλοι εἰσὶ, καὶ τίσιν εἰώθασιν ὀργίζεσθαι, καὶ ἐπὶ ποίοις· εἰ γὰρ τὸ μὲν ἐν ἧ τὰ δύο ἔχοιμεν τούτων, ἅπαντα δὲ μή, ἀδύνατον ἂν εἴη τὴν ὀργὴν ἐμποιεῖν· ὁμοίως δὲ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων. ὥσπερ οὖν καὶ ἐπὶ τῶν προειρημένων διεγράψαμεν τὰς προτάσεις, οὕτω καὶ περὶ τούτων ποιήσωμεν καὶ διέλωμεν τὸν εἰρημένον τρόπον.

2.

[1] ἔστω δὴ ὀργὴ ὀρεξίς μετὰ λύπης τιμωρίας φαινομένης διὰ φαινομένην ὀλιγωρίαν εἰς³ αὐτὸν ἧ τι τῶν αὐτοῦ, τοῦ ὀλιγωρεῖν μὴ προσήκοντος⁴. [2] εἰ δὴ τοῦτ' ἐστὶν ἡ ὀργή, ἀνάγκη τὸν ὀργιζόμενον ὀργίζεσθαι ἀεὶ τῶν καθ' ἕκαστόν τι, οἷον Κλέωνι ἀλλ' οὐκ ἀνθρώπῳ, καὶ ὅτι αὐτὸν ἧ τῶν [1378b] αὐτοῦ τί πεποίηκεν ἢ ἔμελλεν, καὶ πάσῃ ὀργῇ ἔπεσθαί τινα ἡδονήν, τὴν ἀπὸ τῆς ἐλπίδος τοῦ τιμωρησασθαι· ἡδὺ μὲν γὰρ τὸ οἶεσθαι τεύξεσθαι ὧν ἐφίεται, οὐδεὶς δὲ τῶν φαινομένων ἀδυνάτων ἐφίεται αὐτῷ· ὁ δὲ ὀργιζόμενος ἐφίεται δυνατῶν αὐτῷ⁵. διὸ καλῶς εἴρηται περὶ θυμοῦ.

¹ ἐκ γὰρ τῶν αὐτῶν] A et Ross : ἐκ τῶν αὐτῶν γὰρ β, al. Kassel

² τὰ περὶ] β, al. Kassel : περὶ A et Ross

³ Ross : τῶν εἰς Kassel

⁴ ἧ τι τῶν αὐτοῦ, τοῦ ὀλιγωρεῖν μὴ προσήκοντος] Ross : ἧ τῶν αὐτοῦ ὀλιγωρεῖν μὴ προσήκοντων Kassel (v. plur. in huius app. crit.)

⁵ ὁ δὲ ὀργιζόμενος ... αὐτῷ] ω et Ross, sed secl. Kassel (post Spengel)

geros valios, todėl įmanoma, jog sąmoningai duoda ne geriausius patarimus. Ir šalia šitų trijų priežasčių – jokių kitų. Taigi neišvengiamai tas, kuris atrodo visa tai turįs, klausantiesiems būtų vertas pasitikėjimo. [7] Taigi tai, dėl ko galėtų pasirodyti nuovokūs ir dori, reikia paimti iš tyrinėjimų apie dorybes; nes iš tų pačių šaltinių bet kas tiek kitą, tiek save patį galėtų pristatyti kaip besantį tokio būdo; o apie gerą valią ir draugiškumą reikia pakalbėti skyriuose apie jausminius potyrius.

[8] Jausminiai potyriai yra visa tai, dėl ko žmonės, kuriuos lydi skausmas ar malonumas, patirdami pokytį, skiriasi vertinimais, pavyzdžiui, pyktis, gailestis, baimė ir visi kiti tokio pobūdžio dalykai bei jiems priešingi. [9] Svarstymą apie kiekvieną potyrį dera išdalyti į tris klausimus; turiu galvoje tokius klausimus, kaip, pavyzdžiui, apie pyktį: ir tai, kaip būna nusiteikę irzlūnai, ir ant ko paprastai pyksta, ir už kokius dalykus; mat jeigu iš šių klausimų išmanytume vieną arba du, bet ne visus, galbūt būtų neįmanoma sukelti pykčio; panašiai ir dėl kitų potyrių. Taigi kaip ir kalbėdami apie prieš tai aptartus dalykus detalčiai aprašėme jų pamatines prielaidas, taip padarykime kalbėdami ir apie šituos bei išnagrinėkime juos minėtuojų būdu.

2.

[1] Tebūnie tad pyktis tariamo atpildo troškimas, lydimas skausmo dėl tariamo menkinimo pykstančiojo arba kažko iš jo vertinamų dalykų atžvilgiu, kai menkinti nederą. [2] Jeigu tatau yra pyktis, neišvengiamai pykstantysis visada pyksta ant kažko iš pavienių asmenų, pavyzdžiui ant Kleono, bet ne ant žmogaus apskritai, ir už tai, kad jam pačiam arba kažkam [1378b] iš jo paties artimųjų yra ką nors padaręs arba ketino padaryti; ir neišvengiamai kiekvieną pykčio protrūkį lydi tam tikras malonumas, kyląs iš vilties atsikeršyti; mat malonu manyti, jog sulauks to, ko trokšta, bet niekas netrokšta to, kas jam pačiam atrodo neįmanoma; juk pykstantysis trokšta tokių dalykų, kurie jam pačiam atrodo įmanomi. Dėl to gerai pasakyta apie niršulį:

ὅς τε πολὺ γλυκίων μέλιτος καταλειβομένοιο
ἀνδρῶν ἐν στήθεσιν ἀέξεται.

ἀκολουθεῖ γὰρ καὶ ἡδονὴ τις διὰ τε τοῦτο καὶ διότι διατρίβουσιν ἐν τῷ τιμωρεῖσθαι τῇ διανοίᾳ· ἡ οὖν τότε γιγνομένη φαντασία ἡδονὴν ἐμποιεῖ, ὥσπερ ἡ τῶν ἐνυπνίων.

[3] ἐπεὶ δ' ἡ ὀλιγωρία ἐστὶν ἐνέργεια δόξης περὶ τὸ μηδενὸς ἄξιον φαινόμενον (καὶ γὰρ τὰ κακὰ καὶ τὰγαθὰ ἄξια οἰόμεθα σπουδῆς εἶναι, καὶ τὰ συντείνοντα πρὸς αὐτά· ὅσα δὲ μηδὲν τι ἢ μικρόν, οὐδενὸς ἄξια ὑπολαμβάνομεν), τρία ἐστὶν¹ εἶδη ὀλιγωρίας, καταφρόνησίς τε καὶ ἐπηρεασμὸς καὶ ὕβρις. [4] ὃ τε γὰρ καταφρονῶν ὀλιγωρεῖ (ὅσα γὰρ οἶονται μηδενὸς ἄξια, τούτων καταφρονοῦσιν, τῶν δὲ μηδενὸς ἄξιων ὀλιγωροῦσιν), καὶ ὁ ἐπηρεάζων φαίνεται ὀλιγωρεῖν². ἔστι γὰρ ὁ ἐπηρεασμὸς ἐμποδισμὸς ταῖς βουλήσεσιν μὴ ἵνα τι αὐτῷ ἀλλ' ἵνα μὴ ἐκείνῳ· ἐπεὶ οὖν οὐχ ἵνα αὐτῷ τι, ὀλιγωρεῖ· δηλὸν γὰρ ὅτι οὔτε βλάψειν ὑπολαμβάνει, ἐφοβεῖτο γὰρ ἂν καὶ οὐκ ὀλιγώρει, οὔτ' ὠφελῆσαι ἂν οὐδὲν ἄξιον λόγου, ἐφρόντιζε γὰρ ἂν ὥστε φίλος εἶναι. [5] καὶ ὁ ὑβρίζων δὲ ὀλιγωρεῖ· ἔστι γὰρ ὕβρις τὸ πρᾶττειν καὶ λέγειν ἐφ' οἷς αἰσχύνῃ ἐστὶ τῷ πάσχοντι, μὴ ἵνα τι γίγνηται αὐτῷ³ ἄλλο ἢ ὅ τι ἐγένετο, ἀλλ' ὅπως ἡσθῇ· οἱ γὰρ ἀντιποιοῦντες οὐχ ὑβρίζουσιν, ἀλλὰ τιμωροῦνται. [6] αἴτιον δὲ τῆς ἡδονῆς τοῖς ὑβρίζουσιν, ὅτι οἶονται κακῶς δρῶντες αὐτοὶ ὑπερέχειν μᾶλλον. διὸ οἱ νέοι καὶ οἱ πλούσιοι ὑβρισταί· ὑπερέχειν γὰρ οἶονται ὑβρίζοντες. ὕβρεως δὲ ἀτιμία, ὁ δὲ ἀτιμάζων ὀλιγωρεῖ· τὸ γὰρ μηδενὸς ἄξιον οὐδεμίαν ἔχει τιμὴν, οὔτ' ἀγαθοῦ οὔτε κακοῦ· διὸ λέγει ὀργιζόμενος ὁ Ἀχιλλεὺς “ἡτίμησεν· ἐλὼν γὰρ ἔχει γέρας αὐτὸς” καὶ “ὥς εἴ τιν' ἀτίμητον μετανάστην”, ὥς διὰ ταῦτα ὀργιζόμενος. [7] προσήκειν δ' οἶονται πολυωρεῖσθαι ὑπὸ τῶν ἡττόνων κατὰ γένος, κατὰ δύναμιν, κατ' ἀρετήν, καὶ ὅλως [1379a] ἐν ᾧ ἂν αὐτὸς ὑπερέχηι πολὺ, οἷον ἐν χρήμασιν ὁ πλούσιος πένητος καὶ ἐν τῷ

¹ τρία ἐστὶν] sic β et Ross : τρία δ' ἐστὶν Α Γ et Kassel

² φαίνεται ὀλιγωρεῖν] Ross : φαίνεται καταφρονεῖν ω secl. Kassel (post Vahlen¹)

³ Ross : αὐτῷ Kassel

Būdamas daug saldesnis už medų, kurs laša iš korio,
kaupias krūtinėse vyrų.

Mat įkandin seka tam tikras malonumas ir dėl šito, ir dėl to, kad pyks-
tantieji mintyse užsiima kerštu; taigi tuo metu gimstantis regėjimas –
panašiai kaip ir sapnuose – sukelia malonumą.

[3] O kadangi menkinimas yra veikli apraiška nuomonės apie da-
lyką, kuris atrodo nieko vertas (nes ir blogus, ir gerus dalykus manome
esant vertus rūpesčio, taip pat ir tuos dalykus, kurie į juos kreipia; o visa
tai, kas nėra kiek arba mažai tekreipia, suvokiame kaip nieko nevertus
dalykus), yra trys menkinimo pavidalai: panieka, nepaisymas ir užgau-
liojimas. [4] Mat ir niekinantysis menkina (juk visa tai, ką žmonės mano
esant nieko neverta, tuos dalykus niekina, o nieko nevertus menkina),
ir atrodo, kad nepaisantysis menkina. Juk nepaisymas yra kito asmens
norų trukdymas ne tuo tikslu, kad kažkas pavyktų jam pačiam, bet kad
nepavyktų anam; taigi kai nėra tikslo, kad kažkas pavyktų jam pačiam,
tada menkina; nes akivaizdžiai suvokia, kad nei pakenks – nes priešingu
atveju bijotų ir nemenkintų, – nei galės kuo nors pagelbėti, kas būtų ver-
ta kalbos, nes priešingu atveju rūpintųsi, kad būtų draugas. [5] Ir užgau-
liotojas menkina; nes užgaulioti reiškia daryti ir sakyti tai, dėl ko būna
gėda kenčiančiajam ne tam, kad pačiam skaudintojui pasidarytų kas
nors kita negu kad tai, kas įvyko, bet tam, kad patirtų malonumą; mat
tuo pačiu atsakantieji užgauliotojams ne užgaulioja, bet atsikeršija.
[6] O užgauliojantiesiems kylančio malonumo priežastis yra ta, kad jie
mano, jog blogai su kitais elgdamiesi, patys įgyja pranašumą. Dėl to už-
gauliotojai būna jauni žmonės ir turtuoliai, mat užgaudami manosi esą
pranašesni. Užgauliojimui būdinga nepagarba, o negerbiantysis men-
kina, juk tai, kas nieko neverta, neturi jokios pagarbos – nei kaip gero
dalyko, nei kaip blogo. Dėl to pykdamas Achilas sako: „Skaudžiai užgavo
mane, atimdamas dalį, man duotą“, ir „it valkatą koki bešlovį“ – lyg pyk-
damas dėl šių priežasčių. [7] Žmonės mano, jog jiems pridera sulaukti
daug dėmesio iš žemesniųjų pagal kilmę, pagal jėgą, pagal šaunumą –

λέγειν ῥητορικὸς ἀδυνάτου εἰπεῖν καὶ ἄρχων ἀρχομένου καὶ ἄρχειν ἄξιος οἰόμενος τοῦ ἀρχεσθαι ἀξίου. διὸ εἴρηται “θυμὸς δὲ μέγας ἐστὶ διοτρεφέων βασιλῆων” καὶ “ἀλλὰ τε καὶ μετόπισθεν ἔχει κότον.” ἀγανακτοῦσι γὰρ διὰ τὴν ὑπεροχὴν. [8] ἔτι ὕφ’ ὧν τις οἶεται εὖ πάσχειν δεῖν· οὗτοι δ’ εἰσὶν οὓς εὖ πεποίηκεν ἢ ποιεῖ, ἢ αὐτὸς ἢ δι’ αὐτόν τις ἢ τῶν αὐτοῦ τις, ἢ βούλεται ἢ ἐβουλήθη.

[9] φανερόν οὖν ἐκ τούτων ἤδη πῶς τ’ ἔχοντες ὀργίζονται αὐτοὶ καὶ τίσι καὶ διὰ ποῖα. αὐτοὶ μὲν γάρ, ὅταν λυπῶνται· ἐφίεται γὰρ τινος ὁ λυπούμενος· ἐὰν τε οὖν κατ’ εὐθυωρίαν πρὸς¹ ὅτιοῦν ἀντικρούσῃ τις, οἷον τῷ διψῶντι πρὸς τὸ πιεῖν, ἐὰν τε μή, ὁμοίως ταῦτό φαίνεται ποιεῖν.² καὶ ἐὰν τε ἀντιπράττῃ τις, ἐὰν τε μὴ συμπράττῃ, ἐὰν τε ἄλλο τι ἐνοχλῇ οὕτως ἔχοντα, πᾶσιν ὀργίζεται. [10] διὸ κάμνοντες³, πενόμενοι, πολεμοῦντες⁴, ἐρῶντες, διψῶντες, ὅλως ἐπιθυμοῦντες⁵ καὶ μὴ κατορθοῦντες ὀργίλοι εἰσὶ καὶ εὐπαρόρμητοι, μάλιστα μὲν⁶ πρὸς τοὺς τοῦ παρόντος ὀλιγωροῦντας, οἷον κάμνων μὲν τοῖς πρὸς τὴν νόσον, πενόμενος δὲ τοῖς πρὸς τὴν πενίαν, πολεμῶν δὲ τοῖς πρὸς τὸν πόλεμον, ἐρῶν δὲ τοῖς πρὸς τὸν ἔρωτα, ὁμοίως δὲ καὶ τοῖς ἄλλοις· (εἰ δὲ μή, κἂν ὅτιοῦν ἄλλο ὀλιγορῇ τις)⁷. προωδοποιεῖται⁸ γὰρ ἕκαστος πρὸς τὴν ἐκάστου ὀργὴν ὑπὸ τοῦ ὑπάρχοντος πάθους. [11] ἔτι δ’ ἐὰν τὰναντία τύχῃ προσδεχόμενος· λυπεῖ γὰρ μᾶλλον τὸ πολὺ παρὰ δόξαν, ὥσπερ καὶ τέρπει τὸ πολὺ παρὰ δόξαν, ἐὰν γένηται ὁ βούλεται· διὸ καὶ ὥραι καὶ χρόνοι καὶ διαθέσεις καὶ ἡλικίαι ἐκ τούτων φανεραὶ, ποῖαι εὐκίνητοι πρὸς ὀργὴν καὶ ποῦ καὶ πότε, καὶ ὅτε⁹ μᾶλλον ἐν τούτοις εἰσὶ, μᾶλλον καὶ εὐκίνητοι.

¹ add. Kassel

² ὁμοίως ... ποιεῖν] ω et Ross : secl. Kassel

³ διὸ κάμνοντες ... ὀλιγωροῦντας] ω et Ross : secl. Kassel

⁴ Ross, om. Kassel

⁵ β, al. Ross : ἐπιθυμοῦντές τι A et Kassel

⁶ β et Ross, om. A et Kassel

⁷ εἰ δὲ μή ... ὀλιγορῇ τις] add. Ross

⁸ β et Ross : προωδοποιεῖται A et Kassel

⁹ A, al. Ross : ὅτι ὅτε β, al. Kassel

ir apskritai [1379a] iš tų, kurie žemesni bet kuriuo atžvilgiu, kuriuo kiekvienas pats daug kitus pranoksta, antai, kaip turtuolis pinigais pranoksta varguolį, iškalbusis bylojimu – negalintį pasakyti, valdantysis – valdomąjį ir laiką save vertu valdyti – vertą būti valdomu; dėl to yra pasakyta „Pyktis juk esti baisus Kronido gentainio karaliaus“ ir „bet ir paskui išlaiko pagiežą“; mat valdovai piktinasi dėl jų pranašumo nepaisymo. [8] Dar žmonės mano, jog jiems priklausio dėmesys iš tų, iš kurių tikimasi būtinai patirti gera; tokie esti tie, kuriems yra padaręs arba daro paslaugą – pats arba kas nors kitas per jį, arba kas nors iš jo draugų, – arba tie, kuriems nori arba panoro daryti gera.

[9] Taigi iš šių svarstymų jau akivaizdu ir kokiōs būsenos patys būdami žmonės pyksta, ir ant ko bei dėl kokių priežasčių. Nes patys pyksta tada, kai kenčia skausmą – juk kenčiantysis kažko trokšta; taigi – ir jeigu kas nors tiesiogiai vienu ar kitu atžvilgiu sutrukdo, pavyzdžiui, kaip kenčiančiam troškulį sutrukdo atsigerti, ir jeigu netiesiogiai, – panašiai abiem atvejais atrodo daras tą patį; ir jeigu kas nors elgiasi priešiška, ir jeigu nesieltgia palankiai, ir jeigu kokiu kitu atžvilgiu erzina esantį tokios būsenos, tada tas ant visų šių trikdytojų pyksta. [10] Todėl negaluojančios, skurstantys, kariaujantys, aistringai mylintys, jaučiantys troškulį, apskritai geidžiantieji ir neturintieji sėkmės yra irzlūs ir lengvai pakurstomi, bent jau labiausiai tiems, kurie per menkai vertina jų dabartinę padėtį, pavyzdžiui, negaluojančios – dėl to, kas susiję su liga, skurstantis – kas su skurdu, kariaujantysis – kas su karu, aistringai mylintysis – kas su meilės aistra, panašiai ir dėl kitų dalykų; (o jeigu ne, jie pyksta net jei kas nors nepaiso kažkokio kito dalyko). Mat kiekvieną žmogų pamatinis potyris paruošia iš anksto kaip kelią kiekvieno pykčiui.

[11] Be to, žmogus lengvai supyksta, jei atsitiktinai tikisi priešingų dalykų. Juk labiau skaudina didelis netikėtumas – taip, kaip ir džiugina didelė netikėtumas, jei tik įvyksta tai, ko žmogus nori; todėl iš viso to aišku ir tai, kokie tinkami laiko tarpsniai, aplinkybės, nusiteikimai bei brendimo amžiai yra lengvai pasiduodantys pykčiui, ir tai, kokioje vietoje bei

[12] αὐτοὶ μὲν οὖν οὕτως ἔχοντες εὐκίνητοι πρὸς ὀργήν, ὀργίζονται δὲ τοῖς τε καταγελῶσι καὶ χλευάζουσι καὶ σκώπτουσιν· ὑβρίζουσι γάρ. καὶ τοῖς τὰ τοιαῦτα βλάπτουσιν ὅσα ὕβρεως σημεῖα. ἀνάγκη δὲ τοιαῦτα εἶναι ἃ μήτε ἀντί τινος μήτ' ὠφέλιμα τοῖς ποιοῦσιν· ἤδη γὰρ δοκεῖ δι' ὕβριν. [13] καὶ τοῖς κακῶς λέγουσι καὶ καταφρονοῦσι περὶ ὧν αὐτοὶ μάλιστα σπουδάζουσιν, οἷον οἱ ἐπὶ φιλοσοφίᾳ φιλοτιμούμενοι ἕαν τις εἰς τὴν φιλοσοφίαν, οἱ δ' ἐπὶ τῇ ιδέᾳ ἕαν τις εἰς τὴν ιδέαν, ὁμοίως δὲ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων. [14] ταῦτα δὲ πολλῶ μάλλον, ἕαν ὑποπεύσωσι μὴ ὑπάρχειν αὐτοῖς, ἢ ὅλως ἢ μὴ ἰσχυρῶς, ἢ [1379b] μὴ δοκεῖν· ἐπειδὴν γὰρ σφόδρα οἴωνται ὑπερέχειν ἐν τούτοις, ἐν οἷς σκώπτονται, οὐ φροντίζουσιν. [15] καὶ τοῖς φίλοις μάλλον ἢ τοῖς μὴ φίλοις οἴονται γὰρ προσήκειν μάλλον πάσχειν εὐ ὑπ' αὐτῶν ἢ μή. [16] καὶ τοῖς εἰθισμένοις τιμᾶν ἢ φροντίζειν, ἕαν πάλιν μὴ οὕτως ὁμιλῶσιν· καὶ γὰρ ὑπὸ τούτων οἴονται καταφρονεῖσθαι· ταῦτα γὰρ ἂν ποιεῖν. καὶ τοῖς μὴ ἀντιποιοῦσιν εὐ, μηδὲ τὴν ἴσην νταποδιδούσιν. [17] καὶ τοῖς τάναντία ποιοῦσιν αὐτοῖς, ἕαν ἥττους ὦσιν. καταφρονεῖν γὰρ πάντες οἱ τοιοῦτοι φαίνονται, καὶ οἱ μὲν ὡς ἡττόνων, οἱ δ' ὡς παρὰ ἡττόνων.

[18] καὶ τοῖς ἐν μηδενὶ λόγῳ οὔσιν, ἂν τι ὀλιγωρῶσι, μάλλον· ὑπόκειται γὰρ ἡ ὀργὴ τῆς ὀλιγωρίας πρὸς τοὺς μὴ προσήκοντας, προσήκει δὲ τοῖς ἡττοσι μὴ ὀλιγωρεῖν. [19] τοῖς δὲ φίλοις, ἕαν τε μὴ εὐ λέγωσιν ἢ ποιῶσιν, καὶ ἔτι μάλλον ἕαν τάναντία, καὶ ἕαν μὴ αἰσθάνωνται δεομένων, ὥσπερ ὁ Ἀντιφώντος Πλήξιππος τῷ Μελεάγρῳ· ὀλιγωρίας γὰρ τὸ μὴ αἰσθάνεσθαι σημεῖον· ὧν γὰρ φροντίζομεν οὐ λανθάνει. [20] καὶ τοῖς ἐπιχαίρουσι ταῖς ἀτυχίαις καὶ ὅλως εὐθυμουμένοις ἐν ταῖς αὐτῶν ἀτυχίαις· ἢ γὰρ ἐχθροῦ ἢ ὀλιγωροῦντος σημεῖον. καὶ τοῖς μὴ φροντίζουσιν ἕαν λυπήσων· διὸ καὶ τοῖς κακὰ ἀγγέλλουσιν ὀργίζονται. [21] καὶ τοῖς ἢ ἀκούουσι περὶ αὐτῶν ἢ θεωμένοις τὰ αὐτῶν φαῦλα· ὅμοιοι γὰρ εἰσιν ἢ ὀλιγωροῦσιν ἢ ἐχθροῖς· οἱ γὰρ φίλοι συναλοῦσιν, θεωμένοι δὲ τὰ οἰκεῖα φαῦλα πάντες

kokiu metu, ir tai, kad kai žmonės yra arčiau šitų sąlygų, jie būna ir labiau linkę lengvai pasiduoti.

[12] Taigi patys žmonės, būdami tokios būsenos, lengvai pasiduoda pykčiui, o pyksta ant tų, kurie pajuokia, šaiposi ir tyčiojasi – nes užgaulioja. Pyksta ir ant kenkiančiųjų visais panašiais veiksmais, kurie esti užgauliojimo ženklai; ir neišvengiamai šitokie veiksmai būna tokie, kurie nei už ką nors atmoka, nei būna pravartūs taip besielgiantiems – mat jau tada atrodo, kad dėl įžūlumo. [13] Pyksta ir ant tų, kurie blogai kalba ir niekina tai, dėl ko jie patys labiausiai rūpinasi, pavyzdžiui, kaip siekiantieji garbės filosofijoje supyksta, jei tik kas nors blogai kalba apie filosofiją, o besididžiuoją išvaizda – jei kas nors blogai kalba apie išvaizdą; panašiai ir dėl kitų atvejų. [14] O šie dalykai daug labiau pasireiškia, jei suerzintieji įtaria, kad jie patys neturi prieš ką puikuotis – arba išvis, arba ne itin daug, arba [1379b] jei įtaria, kad kitiems taip neatrodo. Nes kai tik tvirtai mano turį tų dalykų pranašumą, dėl kurių yra pašiepiami, nekreipia dėmesio. [15] Ir labiau pykstama ant draugų negu ant ne draugų; mat žmonės mano, jog labiau pritinka iš jų patirti gera negu priešingai. [16] Labiau žmonės pyksta ir ant tų, kurie paprastai juos gerbia arba skiria dėmesio – jei tik kitą kartą ne taip bendrauja; nes galvoja, jog ir šitų yra niekinami; mat priešingu atveju darytų tokius pat dalykus. [17] Pyksta ir ant neatsilyginančių gerų, ir ant neatseikėjančių lygios malonės; ir ant jiems priešingus dalykus darančių, jei tik šie būna už juos pačius mažesni. Mat visi šitokie akivaizdžiai atrodo, niekiną, tik vieni – kaip mažesnius, kiti – kaip nuo mažesniųjų malones gaunančius.

[18] Ir labiau pyksta ant jokios reikšmės neturinčių žmonių, jei tik šie kiek nors juos menkina. Mat pyktis slypi už menkinimo, nukreipto į tuos, kam tai nepridera; o juk pridera mažesniems nemenkinti. [19] O ant draugų pyksta ir tuo atveju, jei jie negerai kalba arba daro, ir dar labiau – jei kalba ir elgiasi priešingai, ir jei neatjaučia stokojančių, kaip ir Antifonto tragedijos veikėjas Pleksipas pyksta ant Meleagro; mat neatjausti yra menkinimo požymis; juk tai, kuo rūpinamės, nelieka

ἀλγοῦσιν. [22] ἔτι τοῖς ὀλιγοῦσι πρὸς πέντε, πρὸς οὓς φιλοτιμοῦνται, πρὸς¹ οὓς θαυμάζουσιν, ὅφ' ὧν βούλονται θαυμάζεσθαι, ἢ οὓς αἰσχύνονται, ἢ ἐν τοῖς αἰσχυνομένοις αὐτοῦς· ἂν τις ἐν τούτοις ὀλιγοῦ, ὀργίζονται μᾶλλον. [23] καὶ τοῖς εἰς τὰ τοιαῦτα ὀλιγοῦσιν ὑπὲρ ὧν αὐτοῖς αἰσχρὸν μὴ βοηθεῖν, οἷον γονεῖς, τέκνα, γυναῖκας, ἀρχομένους. καὶ τοῖς χάριν μὴ ἀποδιδούσιν· παρὰ τὸ προσῆκον γὰρ ἢ ὀλιγοῦ. [24] καὶ τοῖς εἰρωνευομένοις πρὸς σπουδάζοντας· καταφρονητικὸν γὰρ ἢ εἰρωνεία. [25] καὶ τοῖς τῶν ἄλλων εὐπορητικοῖς, ἐὰν μὴ καὶ αὐτῶν· καὶ γὰρ τοῦτο καταφρονητικόν, τὸ μὴ ἀξιοῦν, ὧν πάντας, καὶ αὐτόν. [26] ποιητικὸν δ' ὀργῆς καὶ ἢ λήθης, οἷον καὶ ἢ τῶν ὀνομάτων, οὕτως οὕσα περὶ μικρόν· ὀλιγοῦ γὰρ δοκεῖ καὶ ἢ λήθης σημεῖον εἶναι· δι' ἀμέλειαν μὲν γὰρ ἢ λήθης γίγνεται, ἢ δ' ἀμέλεια ὀλιγοῦ τίς ἐστίν. [27] οἷς μὲν οὖν [1380a] ὀργίζονται καὶ ὡς ἔχοντες καὶ διὰ ποῖα, ἅμα εἴρηται· δηλον δ' ὅτι δύοι ἂν² κατασκευάζειν τῷ λόγῳ τοιοῦτους οἷοι ὄντες ὀργίλως ἔχουσιν, καὶ τοὺς ἐναντίους τοῦτοις ἐνόχους ὄντας ἐφ' οἷς ὀργίζονται, καὶ τοιοῦτους οἷοι ὀργίζονται.

3.

[1] ἐπεὶ δὲ τὸ ὀργίζεσθαι ἐναντίον τῷ³ πραῦνεσθαι καὶ ὀργῇ πραότῃ, ληπτέον πῶς ἔχοντες πρᾶοί εἰσι καὶ πρὸς τίνας πρᾶως ἔχουσι καὶ διὰ τίνων πραῦνονται. [2] ἔστω δὴ πράυνσις κατάστασις καὶ ἡρέμῃσι ὀργῇ. [3] εἰ οὖν ὀργίζονται τοῖς ὀλιγοῦσιν, ὀλιγοῦ δὲ ἐστίν ἐκούσιον, φανερόν ὅτι καὶ τοῖς μηδὲν τούτων ποιοῦσιν ἢ ἀκουσίως ποιοῦσιν ἢ φαινομένοις τοιοῦτοις πρᾶοί εἰσιν. [4] καὶ τοῖς τὰναντία ὧν ἐποίησαν βουλομένοις. καὶ ὅσοι καὶ αὐτοὶ εἰς αὐτοὺς τοιοῦτοι· οὐδεὶς γὰρ αὐτὸς αὐτοῦ δοκεῖ ὀλιγοῦ. [5] καὶ τοῖς ὁμολογοῦσι καὶ μεταμελομένοις· ὡς γὰρ ἔχοντες δίκην τὸ λυπεῖσθαι ἐπὶ

¹ secl. Kassel (post Spengel)

² A et Ross : ἂν αὐτὸν β, al. Kassel

³ τὸ ὀργίζεσθαι ἐναντίον τῷ Ross (cf. β) : τῷ ὀργίζεσθαι ἐναντίον τὸ Kassel (cf. A)

nepastebėta. [20] Žmonės pyksta ir ant besidžiaugiančių dėl jų nesėkmių, ir apskritai ant linksmų nusiteikusių per jų nesėkmes; nes tai – arba priešas, arba menkintojo požymis. Pyksta ir ant nesirūpinančių, kai jie patys jaučia sielvartą. Dėl to ir ant blogas naujienas pranešančių pyksta. [21] Pyksta ir ant klausančiųjų apie jų trūkumus arba ant juos stebinčiųjų; mat šie liudininkai yra panašūs arba į menkinančius, arba į priešus. Juk draugai skausmą išgyvena kartu, ir visi sielojasi, matydami savo trūkumus. [22] Pyksta dar ant juos menkinančių prieš penkių tipų žmonių – tuos, kurių atžvilgiu yra garbėtroškos; tuos, dėl kurių jaučia nuostabą; tuos, kurių nuostabos patys tikisi; arba tuos, kurių gėdijasi, arba prieš tuos, kurie jų gėdijasi. Jei tik kas nors tokių žmonių akivaizdoje juos menkina, jie labiau pyksta. [23] Pyksta ir ant menkinančiųjų tokius dalykus, dėl kurių jiems patiems gėda neteikti pagalbos, antai, ant menkinančių gimdytojus, vaikus, moteris, išlaikytinius. Pyksta ir ant neatlyginančių malonės; juk menkinimas priešingas tam, kas pridera patyrius malonę. [24] Pyksta ir ant tų, kurie šaiposi, kai jie patys elgiasi rimtai; mat šaipymasis – tai niekinimo požymis. [25] Pyksta ir ant kitiems geradariškų žmonių, jei tik šie nėra geradariški ir jiems patiems. Juk ir šitai yra niekinimo požymis – nelaikyti ir jų pačių vertais to, ko laiko visus. [26] Pyktį kurstantis dalykas yra ir užmarštis, pavyzdžiui, vardų, nors su tokia mažmožiu susijęs; mat ir užmarštis atrodo esanti menkinimo požymis, nes ji randasi iš nerūpestingumo, o nerūpestingumas yra tam tikras menkinimas. [27] Taigi ant ko [1380a] žmonės pyksta, kokios būklės būdami ir dėl kokių priežasčių, yra pasakyta vienu užmoju. Ir aišku, kad savo kalba reikėtų klausytojus padaryti tokius, kokie būdami jie jaučiasi suirzę, o priešininkus – kaip atsakingus už tai, dėl ko klausytojai pyksta, ir tokius, ant kurių pyksta.

3.

[1] Kadangi pykimas yra priešingas rimimui ir pyktis – romumui, reikia suvokti, kokioms būsenos žmonės būna romūs ir dėl kokių

τοῖς πεπονημένοις παύονται τῆς ὀργῆς· σημεῖον δὲ ἐπὶ τῆς τῶν οἰκετῶν κολάσεως· τοὺς μὲν γὰρ ἀντιλέγοντας καὶ ἀρνούμενους μᾶλλον κολάζομεν, πρὸς δὲ τοὺς ὁμολογοῦντας δικαίως κολάζεσθαι πανόμεθα θυμούμενοι· αἴτιον δ' ὅτι ἀναισχυντία τὸ τὰ φανερά ἀρνεῖσθαι, ἢ δ' ἀναισχυντία ὀλιγωρία καὶ καταφρόνησις· ὧν γοῦν πολὺ καταφρονούμεν, οὐκ αἰσχυνόμεθα. [6] καὶ τοῖς ταπεινουμένοις πρὸς αὐτοὺς καὶ μὴ ἀντιλέγουσιν· φαίνονται γὰρ ὁμολογεῖν ἥττους εἶναι, οἱ δ' ἥττους φοβοῦνται, φοβούμενος δὲ οὐδείς ὀλιγωρεῖ· ὅτι δὲ πρὸς τοὺς ταπεινουμένους παύεται ἡ ὀργή, καὶ οἱ κύνες δηλοῦσιν οὐ δάκνοντες τοὺς καθίζοντας. [7] καὶ τοῖς σπουδάζουσιν πρὸς τοὺς¹ σπουδάζοντας· δοκεῖ γὰρ σπουδάζεσθαι ἀλλ' οὐ καταφρονεῖσθαι.

[8] καὶ τοῖς μείζω κεχαρισμένοις· καὶ τοῖς δεομένοις καὶ παραιτούμενοις· ταπεινότεροι γάρ. [9] καὶ τοῖς μὴ ὑβρισταῖς μηδὲ χλευασταῖς μηδ' ὀλιγώροις εἰς μηδένα ἢ μὴ εἰς χρηστοὺς μηδ' εἰς τοιοῦτους οἰοί περ αὐτοί· [10] ὅλως δ' ἐκ τῶν ἐναντίων δεῖ σκοπεῖν τὰ πραῦντικά². καὶ οὓς φοβοῦνται ἢ αἰσχύνονται, ἕως ἂν³ οὕτως ἔχωσιν, οὐκ ὀργίζονται· ἀδύνατον γὰρ ἅμα φοβεῖσθαι καὶ ὀργίζεσθαι. [11] καὶ τοῖς δι' ὀργὴν ποιήσασιν ἢ οὐκ ὀργίζονται ἢ ἥττον ὀργίζονται· οὐ γὰρ δι' ὀλιγωρίαν φαίνονται πράξει· οὐδείς γὰρ ὀργιζόμενος ὀλιγωρεῖ· ἢ μὲν γὰρ ὀλιγωρία ἄλυπον, [1380b] ἢ δ' ὀργὴ μετὰ λύπης. [12] καὶ τοῖς αἰσχυνομένοις αὐτούς.

¹ secl. Kassel (post Bonitz¹)

² β et Kassel: πραῦνοντα A et Ross

³ ἕως ἂν] A et Ross: ἕως γὰρ ἂν β, al. Kassel

priežasčių rimsta. [2] Tebūnie tad rimimas – pykčio malšinimas ir nuslūgimas. [3] Taigi jei žmonės pyksta ant menkinančiųjų, o menkinimas – savanoriškas dalykas, akivaizdu, kad romūs būna ir su tais, kurie jokių tokių veiksmų nedaro arba nenoromis daro, arba atrodo panašūs į tokius. [4] Romūs būna ir tiems, kurie nori priešingų dalykų nei tie, kuriuos jie patys padarė. Ir visiems, kurie būna tokie patys kaip ir jie savo pačių atžvilgiu; nes atrodo, kad nė vienas pats savęs paties nemenkina. [5] Romūs būna ir tiems, kurie pripažįsta jog menkino ir apgailėstauja; nes lyg sulaukdami teisėtos bausmės – sielvartavimo už padarytus darbus – nustoja pykti. O tai liudijantis ženklas – vergų baudimas: juk atsikalbinėjančius ir prieštaraujančius labiau baudžiame, o ant sutinkančių, jog yra teisingai baudžiami, liaujamės niršę; šito priežastis ta, kad prieštaravimas akivaizdiems dalykams yra begėdystė, o begėdystė – tai menkinimas ir panieka. Taigi bent jau tų, kuriuos labai niekiname, nesigėdijame. [6] Romūs būna ir su jiems nusižeminančiais bei neatšikalbinėjančiais; mat atrodo, jog tie sutinka esą žemesni, o žemesnieji bijo, ir niekas nemenkina bijodamas. O tai, kad nusižeminančių atžvilgiu praeina pyktis, atskleidžia ir šunys, nes nekanda sėdinčių. [7] Romūs būna ir su rimtai besielgiančiais rimtai besielgiančių atžvilgiu; mat atrodo, kad yra rimtai elgiamasi, o ne reiškiamą panieką. [8] Romūs būna ir suteikusiems didesnių malonių. Taip pat ir prašantiems bei meldžiantiems malonės; mat tokie esti labiau nusižeminę. [9] Romūs būna ir tiems, kurie nėra nei užgauliojami, nei pašaipunami, nei menkintojai jokio žmogaus atžvilgiu arba ne dorųjų ir ne tokių, kokie patys yra, atžvilgiu. [10] Ir apskritai reikia pagal priešingybės spęsti apie dalykus, kurie nuramdo. Žmonės nepyksta ir ant tų, kurių bijo arba gėdijasi – kol būna tokiūs būsenos: juk neįmanoma sykiu bijoti ir pykti. [11] Ir ant ką nors padariusių iš pykčio žmonės arba nepyksta, arba pyksta mažiau. Mat atrodo, kad tai padarė ne dėl menkinimo. Juk niekas pykdamas nemenkina. Mat menkinimas yra beskausmis, [1380b] o pyktis – su skausmu. [12] Romūs būna ir tiems, kurie jų drovosi.

καὶ ἔχοντες δὲ ἐναντίως τῷ ὀργίζεσθαι δῆλον ὅτι πρᾶοί εἰσιν, οἷον ἐν παιδιᾷ, ἐν γέλῳ, ἐν ἑορτῇ, ἐν εὐημερίᾳ, ἐν κατορθώσει, ἐν πληρώσει, ὅλως ἐν ἀλυσίᾳ καὶ ἡδονῇ μὴ ὑβριστικῇ καὶ ἐν ἐλπίδι ἐπιεικεῖ. ἔτι κεχρονικότες καὶ μὴ ὑπόγυιοι τῇ ὀργῇ ὄντες· παύει γὰρ ὀργὴν ὁ χρόνος. [13] παύει δὲ καὶ ἐτέρου ὀργὴν μείζω ἢ παρ' ἄλλου ληφθεῖσα τιμωρία πρότερον· διὸ εὖ Φιλοκράτης, εἰπόντος τινός, ὀργιζομένου τοῦ δήμου, “τί οὐκ ἀπολογεῖ;”, “οὐπω γε”, ἔφη. “ἀλλὰ πότε;” “ὅταν ἴδω ἄλλον διαβεβλημένον”. πρᾶοι γὰρ γίνονται ὅταν εἰς ἄλλον τὴν ὀργὴν ἀναλώσῃ, ὃ συνέβη ἐπὶ Ἐργοφίλου· μᾶλλον γὰρ χαλεπαίνοντες ἢ Καλλισθένεια ἀφείσαν διὰ τὸ Καλλισθένους τῇ προτεραίᾳ καταγνῶνα θάνατον. [14] καὶ ἐὰν ἔλῳσιν, καὶ ἐὰν μείζον κακὸν πεπονθότες ὦσιν ἢ ὃ² ὀργιζόμενοι ἂν ἔδρασαν· ὥσπερ εἰληφέναι γὰρ οἴονται τιμωρίαν. [15] καὶ ἐὰν ἀδικεῖν οἴωνται αὐτοὶ καὶ δικαίως πάσχειν, οὐ γίγνεται ἡ ὀργὴ πρὸς τὸ δίκαιον³. οὐ γὰρ ἔτι παρὰ τὸ προσῆκον νομίζουσι πάσχειν, ἢ δ' ὀργὴ τοῦτο ἦν. διὸ δεῖ τῷ λόγῳ προκολλάειν· ἀγανακτοῦσι γὰρ ἥττον κολαζόμενοι καὶ οἱ δοῦλοι. [16] καὶ ἐὰν μὴ αἰσθήσεσθαι οἴωνται ὅτι δι' αὐτοὺς καὶ ἀνθ' ὧν ἔπαθον· ἡ γὰρ ὀργὴ πρὸς τὸν καθ' ἑκαστὸν ἐστίν⁴. δῆλον δ' ἐκ τοῦ ὀρίσμου· διὸ ὀρθῶς πεποίηται “φάσθαι Ὀδυσσῆα πτολιπόρθιον,” ὥς οὐ τετιμωρημένος εἰ μὴ ἦσθετο καὶ ὑφ' ὅτου καὶ ἀνθ' ὅτου· ὥστε οὔτε τοῖς ἄλλοις ὅσοι μὴ αἰσθάνονται ὀργίζονται, οὔτε τοῖς τεθνεώσιν ἔτι, ὥς πεπονθόσι τε τὸ ἔσχατον καὶ οὐκ ἀλγήσουσιν οὐδ' αἰσθησομένοις, οὐ οἱ ὀργιζόμενοι ἐφίενται. διὸ εὖ περὶ τοῦ Ἐκτορος ὁ ποιητής, παῦσαι βουλόμενος τὸν Ἀχιλλεῖα τῆς ὀργῆς τεθνεώτος, “κωφὴν γὰρ δὴ γαῖαν ἀεικίζει μενεαίνων.” [17] δῆλον οὖν ὅτι τοῖς καταπραῦνειν βουλομένοις ἐκ τούτων τῶν τόπων λεκτέον, αὐτοὺς μὲν παρασκευάζουσι τοιούτους, οἷς δ' ὀργίζονται ἢ φοβεροὺς ἢ αἰσχύνης ἀξίους ἢ κεχαρισμένους ἢ ἄκοντας ἢ ὑπεραλγοῦντας τοῖς πεπονημένοις.

¹ ὀργὴν μείζω ἢ] ω et Ross : ὀργὴ μείζων ἢ Kassel (fort. duce Madvig)

² ἢ δ] Ross : ἢ F et Kassel (v. plur. in huius app. crit.)

³ οὐ γίγνεται ... πρὸς τὸ δίκαιον] secl. Kassel (post Vahlen¹)

⁴ ἡ γὰρ ὀργὴ ... ἑκαστὸν ἐστίν] secl. Kassel

Ir aišku, kad priešingai nusiteikę pykčio atžvilgiu yra romūs, pavyzdžiui, žaisdami, juokdamiesi, dalyvaudami šventėje, mėgaudamiesi gyvenimu, sėkminga klotimi, pasitenkinimu, apskritai – nepatirdami skausmo ir išgyvendami malonumą, tik ne užgaulų, ir turėdami pasvertą viltį. Taip pat romūs būna ilgiau palaukusieji ir pykčiui staiga nepasiduodantieji, mat laikas stabdo pyktį. [13] O didesnį pyktį ant kito sustabdo iš ankstesniojo atsiimtas atpildas. Dėl to Filokratas, kuomet tauta rūstavo, kažkam paklausus „Kodėl nesiteisini?“, gerai atsakė: „Bent kol kas dar ne“. Paklausus „O kada gi?“, atsakė: „Kai pamatysiu kitą apšmeižtą.“ Mat žmonės pasidaro romūs išėikvoję pyktį kitam, o tai nutiko Ergofilo atveju; mat labiau rūstaudami ant jo nei ant Kalisteno, atėniečiai paleido jį dėl to, kad vakarykštę dieną Kalisteną nuteisė mirti. [14] Romūs būna ir jeigu nuteisia. Ir jei pykdytojai būna patyrę didesnį blogį nei tas, kurį pykstantieji jiems būtų padarę, – mat mūsų tarsi atsiėmę atpildą. [15] Romūs būna ir jeigu mano, jog patys daro neteisybę ir teisingai už ją kenčia: pyktis nekyla prieš tai, kas teisinga. Juk jie jau netiki kenčią priešingai tam, kas pridera, o taip ir buvo apibrėžtas pyktis. Dėl to dera pirmiau bausti žodžiu: mat taip baudžiami ir vergai mažiau piktinasi. [16] Romūs būna ir jeigu bausdami mąno, kad baudžiamieji nesupras, jog patiria bausmę būtent dėl jų ir už tai, ką jie patyrė. Mat pyktis yra nukreiptas į atskirą asmenį, o tai aišku iš apibrėžimo. Dėl to teisingai yra sukurta eilutė „tarki, kad piliagriovys Odisėjas“, nes Odisėjas nebūtų pasiekęs keršto, jei Polifemas nebūtų supratęs nei kas jį nubaudė, nei už ką. Tad nei ant visų kitų, kurie nesupranta, žmonės nepyksta, nei laiko pyktį ant mirusiųjų, nes tie patyrė kraštutinę kančią ir nejaus skausmo nei turės suvokimą – tai, ko pykstantieji trokšta. Dėl to gerai pasakė apie Hektorą poetas norėdamas, kad Achilas sustabdytų savo pyktį ant to, kuris miręs: „nes bejausmę štai žemę jis darto iš tūžmo pasiutęs“. [17] Taigi aišku, kad norintiems klausytojus nuraminti dera kalbėti semiant iš tokių temų, save paruošiant būti šitokius, o tuos, ant kurių

4.

[1] τίνας δὲ φιλοῦσι καὶ μισοῦσι, καὶ διὰ τί, τὴν φιλίαν καὶ τὸ φιλεῖν ὀρίσάμενοι λέγωμεν. [2] ἔστω δὴ τὸ φιλεῖν τὸ βούλεσθαι τινι ἃ οἶται ἀγαθὰ, ἐκείνου ἔνεκα ἀλλὰ μὴ αὐτοῦ, [1381a] καὶ τὸ κατὰ δύναμιν πρακτικὸν εἶναι τούτων. φίλος δὲ ἐστὶν ὁ φιλῶν καὶ ἀντιφιλούμενος· οἴονται δὲ φίλοι εἶναι οἱ οὕτως ἔχειν οἰόμενοι πρὸς ἀλλήλους. [3] τούτων δὲ ὑποκειμένων ἀνάγκη φίλον εἶναι τὸν συνηθόμενον τοῖς ἀγαθοῖς καὶ συναλοῦντα τοῖς λυπηροῖς μὴ διὰ τι ἕτερον, ἀλλὰ δι' ἐκεῖνον· γιγνομένων γὰρ ὧν βούλονται χαίρουσι πάντες, τῶν ἐναντίων δὲ λυποῦνται, ὥστε τῆς βουλήσεως σημεῖον αἱ λύπαι καὶ αἱ ἡδοναί. [4] καὶ οἷς δὴ ταῦτ' ἀγαθὰ καὶ κακὰ, καὶ οἱ τοῖς αὐτοῖς φίλοι καὶ οἱ τοῖς αὐτοῖς ἐχθροί· ταῦτ' αὖ γὰρ τούτοις βούλεσθαι ἀνάγκη, ὥστε¹ ἅπερ αὐτῷ καὶ ἄλλῳ βουλόμενος τούτῳ φαίνεται φίλος εἶναι.

[5] καὶ τοὺς πεποιηκότας εὖ φιλοῦσιν, ἢ αὐτοὺς ἢ ὧν κήδονται· ἢ εἰ μεγάλα, ἢ εἰ προθύμως, ἢ εἰ ἐν τοιούτοις καιροῖς, καὶ αὐτῶν ἔνεκα· ἢ οὕς ἂν οἴωνται βούλεσθαι ποιεῖν εὖ. [6] καὶ τοὺς τῶν φίλων φίλους καὶ φιλοῦντας, οὕς αὐτοὶ φιλοῦσιν. καὶ τοὺς φιλουμένους ὑπὸ τῶν φιλουμένων αὐτοῖς. [7] καὶ τοὺς τοῖς αὐτοῖς ἐχθροὺς καὶ μισοῦντας, οὕς αὐτοὶ μισοῦσιν, καὶ τοὺς μισουμένους ὑπὸ τῶν αὐτοῖς μισουμένων· πᾶσι γὰρ τούτοις ταῦτ' ἀγαθὰ φαίνεται εἶναι καὶ αὐτοῖς, ὥστε βούλεσθαι τὰ αὐτοῖς ἀγαθὰ, ὅπερ ἦν τοῦ φίλου. [8] ἔτι τοὺς εὐποιητικούς εἰς χρήματα καὶ εἰς σωτηρίαν· διὸ τοὺς ἐλευθερίους καὶ ἀνδρείους τιμῶσι. [9] καὶ τοὺς δικαίους τοιούτους δ' ὑπολαμβάνουσι τοὺς μὴ ἀφ' ἐτέρων ζῶντας τοιοῦτοι δ' οἱ ἀπὸ τοῦ ἐργάζεσθαι, καὶ τούτων οἱ ἀπὸ γεωργίας, καὶ τῶν ἄλλων οἱ αὐτουργοὶ μάλιστα. [10] καὶ τοὺς σώφρονας, ὅτι οὐκ ἄδικοι. καὶ τοὺς ἀπράγμονας διὰ τὸ αὐτό. [11] καὶ οἷς βουλόμεθα φίλοι εἶναι, ἐὰν φαίνωνται βουλόμενοι· εἰσὶ δὲ τοιοῦτοι οἳ τ' ἀγαθοὶ κατ' ἀρετὴν καὶ οἱ εὐδόκιμοι ἢ ἐν ἅπασιν ἢ ἐν τοῖς βελτίστοις ἢ ἐν τοῖς θαυμαζομένοις ὑφ' αὐτῶν ἢ ἐν τοῖς

¹ ω et Ross : ὅ τε Kassel

jie ar klausytojai pyksta, – arba keliančius baimę, arba vertus drovėjimosi, arba malonę suteikusius, arba veikiančius prieš savo valią, arba perdėm sielvartaujančius dėl to, kas padaryta.

4.

[1] O kam žmonės reiškia draugiškumą ir kokių asmenų nekenčia, ir dėl ko, kalbėkime apibrėžę draugystę ir priešišką. [2] Tebūnie tad reikšti draugiškumą – tai norėti kažkieno labui to, ką laikai gėrybėmis – ano labui, o ne savo paties, – [1381a] ir būti pagal galimybę tinkamu šiuos dalykus įvykdyti. O draugas yra draugiškumo reiškėjas ir sulaukiantis draugiškumo atsako. O draugais save laiko tie, kurie mano turį tokį santykį vienas kito atžvilgiu. [3] Priėmus tokius teiginius kaip pagrindą, draugas būtinai yra tas, kuris kartu džiaugiasi gėrybėmis ir kartu sielojasi dėl skausmingų dalykų ne dėl kokios nors kitos priežasties, bet dėl draugo. Juk kai įvyksta tai, ko jie nori, visi žmonės džiaugiasi, o kai priešingi dalykai, – išgyvena skausmą, todėl norėjimo požymis – skausmai ir malonumai. [4] Draugai – ir tie, kurių gėrybės ir blogybės sutampa, ir kurie atitinkamai tokiems pat – draugai bei tokiems pat – priešai. Mat neišvengiamai šitie nori tų pačių dalykų, tad tai, ko sau, to ir kitam norintysis šiam atrodo esąs draugas.

[5] Ir tiems, kurie yra padarę jiems gero, žmonės reiškia draugiškumą – arba jiems patiems, arba tiems, kurie tiems rūpi; šitokiems jie draugiški arba tuo atveju, jei geradarystės didelės, arba jeigu uoliai padarytos, arba jeigu tokiomis progomis kaip ir jų labui; arba draugiški tiems, kurie, jų manymu, nori padaryti gera. [6] Draugiški jie ir draugų draugams, ir tiems, kurie draugiški tiems, kuriems jie patys draugiški. Ir tiems, kurie patiria draugiškumą iš tų, kurie patiria draugiškumą iš jų pačių. [7] Draugiški ir tiems, kurie tiems patiems esti priešai ir kurie nekenčia tų, kurių jie patys nekenčia, ir kurie yra nekenčiami jiems patiems nekenčiamų. Mat visiems šitiems geri atrodo besą tie patys dalykai kaip ir jiems patiems, tad šie visi nori bendrų su jais pačiais

θαυμάζουσιν αὐτούς. [12] ἔτι τοὺς ἡδεῖς συνδιαγαγεῖν καὶ συνδιημερεῦσαι· τοιοῦτοι δ'οἱ εὐκόλοι καὶ μὴ ἐλεγκτικοὶ τῶν ἀμαρτανομένων καὶ μὴ φιλόνικοι μηδὲ δυσέριδες· πάντες γὰρ οἱ τοιοῦτοι μαχητικοί, οἱ δὲ μαχόμενοι τάναντία φαίνονται βούλεσθαι.

[13] καὶ οἱ ἐπιδέξιοι καὶ τῷ τωθάσαι καὶ τῷ¹ ὑπομείναι· ἐπὶ ταῦτ' οὐ γὰρ ἀμφοτέρως σπεύδουσι τῷ πλησίον, δυνάμενοι τε σκώπτεσθαι καὶ ἐμμελῶς σκώπτοντες. [14] καὶ τοὺς ἐπαινοῦντας τὰ ὑπάρχοντα ἀγαθὰ, καὶ τούτων μάλιστα ἃ φοβοῦνται μὴ ὑπάρχειν [1381b] αὐτοῖς. [15] καὶ τοὺς καθαρείους περὶ ὧν, περὶ ἀμπεχόνην, περὶ ὅλον τὸν βίον. [16] καὶ τοὺς μὴ ὀνειδιστὰς μήτε τῶν ἀμαρτημάτων μήτε τῶν εὐεργετημάτων· ἀμφοτέρω γὰρ ἐλεγκτικοί. [17] καὶ τοὺς μὴ μνησικακοῦντας, μηδὲ φυλακτικούς τῶν ἐγκλημάτων, ἀλλ' εὐκαταλάκτους οἷους γὰρ ἂν ὑπολαμβάνωσιν εἶναι πρὸς τοὺς ἄλλους, καὶ πρὸς αὐτοὺς οἷονται. [18] καὶ τοὺς μὴ κακολόγους μηδὲ εἰδότας μήτε τὰ τῶν πλησίον κακὰ μήτε τὰ αὐτῶν, ἀλλὰ τὰγαθὰ· ὁ γὰρ ἀγαθὸς ταῦτα δρᾷ. [19] καὶ τοὺς μὴ ἀντιτείνοντας τοῖς ὀργιζομένοις ἢ σπουδάζουσιν· μαχητικοὶ γὰρ οἱ τοιοῦτοι. καὶ τοὺς πρὸς αὐτοὺς σπουδαίως πως ἔχοντας, οἷον θαυμάζοντας αὐτοὺς καὶ σπουδαίους ὑπολαμβάνοντας καὶ χαίροντας αὐτοῖς, [20] καὶ ταῦτα μάλιστα πεπονθότας περὶ ἃ μάλιστα βούλονται αὐτοὶ ἢ θαυμάζεσθαι ἢ σπουδαῖοι δοκεῖν εἶναι ἢ ἡδεῖς. [21] καὶ τοὺς ὁμοίους καὶ ταῦτ' ἐπιτηδεύοντας, ἐὰν μὴ παρενοχλῶσι μηδ' ἀπὸ ταυτοῦ ἢ ὁ βίος γίγνεται γὰρ οὕτω τὸ “κεραμεὺς κεραμεῖ.” [22] καὶ τοὺς τῶν αὐτῶν ἐπιθυμοῦντας, ὧν ἐνδέχεται ἅμα μετέχειν αὐτούς· εἰ δὲ μή, ταῦτ' οὐτὼ συμβαίνει. [23] καὶ πρὸς οὓς οὕτως ἔχουσιν ὥστε μὴ αἰσχύνεσθαι τὰ πρὸς δόξαν, μὴ καταφρονοῦντες. [24] καὶ πρὸς οὓς αἰσχύνονται τὰ πρὸς ἀλήθειαν. καὶ πρὸς οὓς φιλοτιμοῦνται, καὶ² ὑφ' ὧν ζηλοῦσθαι βούλονται καὶ μὴ φθονεῖσθαι, τούτους ἢ φιλοῦσιν ἢ βούλονται φίλοι εἶναι. [25] καὶ οἷς ἂν τὰγαθὰ συμπράττωσιν, ἐὰν μὴ μέλλῃ αὐτοῖς ἔσεσθαι μείζω κακὰ.

¹ τῷ ... τῷ] Ross (cf. F) : om. C, al. Kassel (v. plur. in huius app. crit.)

² Kassel : ἢ Ross

gėrybių; tas pat būtų būdinga draugui. [8] Dar žmonės būna draugiški linkusiems daryti gera dėl pinigų ir dėl išgelbėjimo, dėl to gerbia dosnius, drąsius ir teisingus. [9] O šitokius jie suvokia esant tuos, kurie negyvena kitų sąskaita; šitokie – tai tie, kurie gyvena iš darbo, o iš šių vieni verčiasi žemdirbyste, o iš kitų – labiausiai tie, kurie dirba dėl savęs. [10] Žmonės draugiški ir santūriesiems, nes jie nėra neteisingi. Ir laisviems nuo rūpesčių – dėl to paties. [11] Esame draugiški ir tiems, su kuriais norime draugauti, jei tik atrodo, jog jie patys to nori. O šitokie yra ir geri pagal šaunumą, ir gerai vertinami arba tarp visų, arba tarp geriausiųjų, arba tarp jiems patiems nuostabą keliančių, arba tarp jais besistebinčių. [12] Ir dar – tiems, su kuriais malonu kartu praleisti gyvenimą ir dieną. O šitokie esti lengvai pasitenkinantys ir nekritikuojantys daromų klaidų, ir ne vaidingieji, taip pat ne priekabieji (mat visi tokie yra kovingi; o kovojantieji atrodo norį priešingų dalykų).

[13] Šitokie yra ir tie, kurie mielai sutinka ir pašiepti, ir iškęsti pašaipą. Juk abiem atvejais jie uoliai siekia to paties kaip ir jų kaimynas, nes jie ir gali atlaikyti pajuoką, ir patys skoningai pajuokia. [14] Žmonės draugiški ir tiems, kurie giria jiems priklausančias gėrybes, o iš tokių gėrybių – ypač tas, dėl kurių jie bijo, jog jiems [1381b] nepriklauso. [15] Draugiški ir tvarkingiems savo išvaizda, apranga, visu savo gyvenimo būdu. [16] Ir tiems, kurie nepriekaištauja – nei dėl klaidų, nei dėl padarytų paslaugų; juk ir vieni, ir kiti priekaištautojai linkę pakamantinėti. [17] Draugiški ir tiems, kurie neprisimena patirtų skriaudų ir ne linkę nešiotis nuoskaudas, bet būna lengvai numaldomi; mat kaip juos žmonės suvokia besielgiant su kitais, taip mano besielgsiant su jais pačiais. [18] Draugiški ir nepiktakalbiams, taip pat nežinantiems nei apie kaimynų, nei jų pačių blogybes, o tik apie gerus dalykus; mat gerasis šitaip elgiasi. [19] Draugiški ir tiems, kurie nesisipriešina pykstantiesiems arba uoliai dirbantiems; nes šitokie būna kovingi. Ir tiems, kurie su jais kaip nors rimtai bendrauja, pavyzdžiui, jais žavisi, rimtai priima ir jais džiaugiasi, [20] ir ypač tiems, kurie yra patyrę tai, dėl ko jie labiausiai

[26] καὶ οἱ ὁμοίως καὶ τοὺς ἀπόντας καὶ τοὺς παρόντας φιλοῦσιν· διὸ καὶ τοὺς περὶ τοὺς τεθνεώτας τοιούτους πάντες φιλοῦσιν. καὶ ὅλως τοὺς σφόδρα φιλοφίλους καὶ μὴ ἐγκαταλείποντας· μάλιστα γὰρ φιλοῦσι τῶν ἀγαθῶν τοὺς φιλεῖν ἀγαθοὺς.

[27] καὶ τοὺς μὴ πλαττομένους πρὸς αὐτοὺς τοιοῦτοι δὲ οἱ καὶ τὰ φαῦλα τὰ ἑαυτῶν λέγοντες. εἴρηται γὰρ ὅτι πρὸς τοὺς φίλους τὰ πρὸς δόξαν οὐκ αἰσχυνόμεθα· εἰ οὖν ὁ αἰσχυνόμενος μὴ φιλεῖ, ὁ μὴ αἰσχυνόμενος φιλοῦντι ἔοικεν. καὶ τοὺς μὴ φοβερούς, καὶ οὓς θαρροῦμεν· οὐδεὶς γὰρ ὃν φοβεῖται φιλεῖ. [28] εἶδη δὲ φιλίας ἑταιρεία, οἰκειότης, συγγένεια καὶ ὅσα τοιαῦτα. [29] ποιητικὰ δὲ φιλίας χάρις, καὶ τὸ μὴ δεηθέντος ποιῆσαι, καὶ τὸ ποιήσαντα μὴ δηλώσαι· αὐτοῦ γὰρ οὕτως ἔνεκα φαίνεται καὶ οὐ διὰ τι ἕτερον.

[30] περὶ δ' ἔχθρας καὶ τοῦ μισεῖν [1382a] φανερόν ὥς ἐκ τῶν ἐναντίων ἔστι θεωρεῖν. ποιητικὰ δ' ἔχθρας ὀργή, ἐπηρεασμός, διαβολή. [31] ὀργὴ μὲν οὖν ἐστὶν ἐκ τῶν πρὸς ἑαυτόν, ἔχθρα δὲ καὶ ἄνευ τοῦ πρὸς ἑαυτόν· ἐὰν γὰρ ὑπολαμβάνωμεν εἶναι τοιόνδε, μισοῦμεν. καὶ ἡ μὲν ὀργὴ ἀεὶ περὶ τὰ καθ' ἕκαστα, οἷον Καλλία ἢ Σωκράτει¹, τὸ δὲ μῖσος καὶ πρὸς τὰ γένη· τὸν γὰρ κλέπτην μισεῖ καὶ τὸν συκοφάντην ἅπας. καὶ τὸ μὲν ἱατὸν χρόνῳ, τὸ δ' ἀνίατον. καὶ τὸ μὲν λύπης ἔφεσις, τὸ δὲ κακοῦ· αἰσθεσθαι γὰρ βούλεται ὁ ὀργιζόμενος, τῷ δ' οὐδὲν διαφέρει. ἔστι δὲ τὰ μὲν λυπηρὰ αἰσθητὰ πάντα, τὰ δὲ μάλιστα κακὰ ἥκιστα αἰσθητὰ, ἀδικία καὶ ἀφροσύνη· οὐδὲν γὰρ λυπεῖ ἢ παρουσία τῆς κακίας. καὶ τὸ μὲν μετὰ λύπης, τὸ δ' οὐ μετὰ λύπης· ὁ μὲν γὰρ ὀργιζόμενος λυπεῖται, ὁ δὲ μισῶν οὐ. καὶ ὁ μὲν πολλῶν ἄν γενομένων ἐλεήσειεν, ὁ δ' οὐδενός· ὁ μὲν γὰρ ἀντιπαθεῖν βούλεται ὃ ὀργίζεται, ὁ δὲ μὴ εἶναι. [32] φανερόν οὖν ἐκ τούτων ὅτι ἐνδέχεται ἔχθρους καὶ φίλους καὶ ὄντας ἀποδεικνύναι καὶ μὴ ὄντας ποιεῖν καὶ φάσκοντας διαλύειν, καὶ δι' ὀργὴν ἢ δι' ἔχθραν ἀμφισβητοῦντας ἐφ'

¹ Καλλία ἢ Σωκράτει] Ross, cf. A (καλλία ἢ σωκράτη) : Καλλίαν Σωκράτη Kassel (v. plur. in huius app. crit.)

nori arba sulaukti žavėjimosi, arba atrodyti esą rimti arba malonūs.

[21] Žmonės draugiški ir panašiams, ir tų pačių tikslų siekiantiems, jei tik savo buvimu neerzina ir jei jų gyvenimo ištekliai nėra iš to paties šaltinio; mat šitaip atsiranda tas atvejis: „puodžius puodžiui“ jaučia priešišumą“. [22] Draugiški ir geidžiantiems tų pačių dalykų, kuriais jiems patiems įmanoma kartu dalintis; o jeigu ne, tas pats ir šituo atveju nutinka. [23] Draugiški ir tiems, su kuriais jie jaučiasi taip, kad nesigėdija dėl su požiūriu susijusių dalykų; nebent taip jaustųsi niekindami. [24] Draugiški ir tiems, kurių atžvilgiu jaučia gėdą dėl su tiesa susijusių dalykų. Ir tiems, kurių atžvilgiu jie siekia garbės, arba tiems, iš kurių nori sulaukti susižavėjimo, o ne pavydo – šiems jie arba būna draugiški, arba nori būti jų draugai. [25] Žmonės draugiški ir tiems, kuriems paėdeda pasiekti gėrybių, jei tik jie patys dėl to nepatirs didesnių blogybių. [26] Ir tiems, kurie yra vienodai draugiški ir toli, ir šalia esantiems; dėl to visi draugiški ir tiems, kurie šitokie būna mirusiųjų atžvilgiu. Ir apskritai – tiems, kurie itin myli draugus ir jų neapleidžia; mat žmonės draugiškiausi iš gerųjų tiems, kurie moka draugauti.

[27] Draugiški ir neapsimetinėjantiems prieš juos; o šitokie – tie, kurie kalba apie savo pačių trūkumus; juk yra pasakyta, kad draugų akivaizdoje nesigėdijame su požiūriu susijusių dalykų; taigi jeigu jaučias gėdą nėra draugiškas, tai gėdos nejaučiantis panašus į tokį. Esame draugiški ir nekeliantiems baimės, ir tiems, prieš kuriuos jaučiamės drąsūs; juk nė vienas nebūna draugiškas tam, kurio bijosi. [28] Draugystės pavidalai – bičiulystė, šeimyniškumas, giminytė ir visi panašūs dalykai. [29] O draugystę kuriantys veiksniai – malonė, taip pat ką nors padaryti tada, kai neišreiškiamas prašymas, ir neatskleisti, kas tai padarė; juk šitaip atrodo, jog dėl jo paties padarė ir ne dėl ko nors kito.

[30] O apie priešišumą ir neapykantą, [1382a] akivaizdu, galima svarstyti pagal priešingus dalykus. Priešiškumą kuriantys veiksniai – pyktis, niekinimas, šmeižtas. [31] Pyktis kyla iš su asmeniu susijusių priežasčių, o priešiškumas – ir be asmeninių priežasčių; mat jei

όποτέραν¹ ἂν προαιρῇται τις ἄγειν. ποῖα δὲ φοβοῦνται καὶ τίνας καὶ πῶς ἔχοντες, ὧδ' ἔσται φανερόν.

5.

[1] ἔστω δὴ φόβος λύπη τις ἢ² ταραχὴ ἐκ φαντασίας μέλλοντος κακοῦ φθαρτικοῦ ἢ λυπηροῦ· οὐ γὰρ πάντα τὰ κακὰ φοβοῦνται, οἷον εἴ ἔσται ἄδικος ἢ βραδύς, ἀλλ' ὅσα λύπας μεγάλας ἢ φθορὰς δύνανται, καὶ ταῦτα ἐὰν μὴ πόρρω, ἀλλὰ σύνεγγυς φαίνηται ὥστε μέλλειν. τὰ γὰρ πόρρω σφόδρα οὐ φοβοῦνται· ἴσασι γὰρ πάντες ὅτι ἀποθανοῦνται, ἀλλ' ὅτι οὐκ ἐγγύς, οὐδὲν φροντίζουσιν. [2] εἰ δὴ ὁ φόβος τοῦτ' ἐστίν, ἀνάγκη τὰ τοιαῦτα φοβερά εἶναι ὅσα φαίνεται δύναμιν ἔχειν μεγάλην τοῦ φθεῖρειν ἢ βλάπτειν βλάβας εἰς λύπην μεγάλην συντεινούσας· διὸ καὶ τὰ σημεῖα τῶν τοιούτων φοβερά· ἐγγύς γὰρ φαίνεται τὸ φοβερόν· τοῦτο γάρ ἐστι κίνδυνος, φοβεροῦ πλησιασμός. [3] τοιαῦτα δὲ ἔχθρα τε καὶ ὀργὴ δυναμένων ποιεῖν τι· δῆλον γὰρ ὅτι βούλονται τε καὶ δύνανται³, ὥστε ἐγγύς εἰσιν τοῦ ποιεῖν. [4] καὶ ἀδικία δύναμιν ἔχουσα· τῷ προαιρεῖσθαι γὰρ ὁ ἄδικος ἄδικος. [5] καὶ ἀρετὴ [1382b] ὑβριζομένη δύναμιν ἔχουσα· δῆλον γὰρ ὅτι προαιρεῖται μέν, ὅταν ὑβρίζεται, αἰεὶ, δύνανται δὲ νῦν. [6] καὶ φόβος τῶν δυναμένων τι ποιῆσαι· ἐν παρασκευῇ γὰρ ἀνάγκη εἶναι καὶ τὸν τοιοῦτον. [7] ἐπεὶ δ' οἱ πολλοὶ χείρους καὶ ἥττους τοῦ κερδαίνειν καὶ δειλοὶ ἐν τοῖς κινδύνοις, φοβερὸν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ τὸ ἐπ' ἄλλω αὐτὸν εἶναι, ὥστε οἱ συνειδότες πεποιηκότες τι δεινὸν φοβεροὶ ἢ κατεπιεῖν ἢ ἐγκαταλιπεῖν. [8] καὶ οἱ δυνάμενοι ἀδικεῖν τοῖς δυναμένοις ἀδικεῖσθαι· ὡς γὰρ ἐπὶ τὸ πολὺ ἀδικοῦσιν οἱ ἄνθρωποι, ὅταν δύνωνται. καὶ οἱ ἡδικομένοις ἢ νομίζοντες ἀδικεῖσθαι· αἰεὶ γὰρ τηροῦσι καιρόν. καὶ οἱ ἡδικηκότες, ἐὰν δύναμιν ἔχωσι, φοβεροί, δεδιότες τὸ ἀντιπαθεῖν· ὑπέκειται γὰρ τὸ τοιοῦτο φοβερόν. [9] καὶ οἱ τῶν αὐτῶν ἀνταγωνισταί,

¹ Ross : ὁπότερ' ἂν Kassel

² ω et Ross : καὶ Kassel (fort. duce Bas³)

³ βούλονται τε καὶ δύνανται] β, al. Ross : βούλονται (tantum) A et Kassel

suvokiame, kad kas nors yra būtent toks, neapkenčiame. Ir pyktis visada susijęs su atskirybėmis – antai, supykstama ant Kalijo ar Sokrato, – o neapykanta – ir su rūšimis. Juk kiekvienas neapkenčia vagies ir šmeižiko. Viena pagydo laikas, kita – nepagydoma. Viena – tai skausmo linkėjimas kitam, kita – blogio; mat pykstantysis nori būti juntamas, o anam nėra jokio skirtumo. Visi skausmą keliantys dalykai yra juntami, o didžiausios blogybės – neteisybė ir neišmanymas – mažiausiai juntamos; mat ydos turėjimas nė kiek nesukelia skausmo. Ir viena eina su skausmu, o kita – ne. Juk pykstantysis patiria skausmą, o nekenčiantysis – ne. Ir vienas galėtų pajusti gailestį dėl daugelio įvykusių dalykų, o kitas – dėl nė vieno. Juk pirmasis nori, kad tas, ant kurio jis pyksta, taip pat patirtų kančią, o antrasis – kad to, kurio jis nekenčia, išvis nebūtų. [32] Taigi iš šių teiginių akivaizdu, kad įmanoma ir įrodyti priešus ir draugus esant, kai jų yra, ir įgyti, kai jų nėra, ir nuginčyti taip tvirtinančius, ir nukreipti dėl pykčio ar dėl priešiškumo besiginčijančius į tą pusę, katrą tik kuris kalbėtojas pasirinks. O kokių dalykų bijomasi, kas ir kokioje būsenoje bijo, jau čia bus akivaizdu.

5.

[1] Tebūnie tad baimė tam tikras skausmas arba sumišimas, pagrįstas įsivaizdavimu apie būsimą žalingą ar skausmingą blogį; juk ne visų blogybių bijoma – pavyzdžiui, nebijoma, ar kas nors bus neteisingas arba nerangus, tačiau bijoma viso to, kas įstengia sukelti didelius skausmus arba sunaikinti, ir, tiesa, tuo atveju, jeigu tokie dalykai rodosi esą ne toli, o taip arti, kad kelia grėsmę. Juk to, kas itin toli, nėra bijomasi – mat visi žino, kad mirs, tačiau kadangi tai įvyks ne tuojau pat, nė kiek nesirūpina. [2] O jeigu baimė yra būtent tai, neišvengiamai baisūs yra visi tokie dalykai, kurie atrodo turį didelę galią niokoti arba daryti nuostolius, vedančius į didelį skausmą; dėl to baisūs ir šių dalykų ženklai – juk šitai yra pavojus, baisumo artėjimas. [3] Tokie ženklai – ir priešiškumas bei pyktis tų, kurie gali ką nors padaryti; nes aišku, kad jie

ὅσα μὴ ἐνδέχεται ἅμα ὑπάρχειν ἀμφοῖν· αἰ γὰρ πολεμοῦσι πρὸς τοὺς τοιούτους. [10] καὶ οἱ τοῖς κρείττοσιν αὐτῶν φοβεροί· μᾶλλον γὰρ ἂν δύναιτο βλάπτειν αὐτούς, εἰ καὶ τοὺς κρείττους. καὶ οὐς φοβοῦνται οἱ κρείττους αὐτῶν, διὰ ταῦτό. [11] καὶ οἱ τοὺς κρείττους αὐτῶν ἀνηρηκότες, καὶ οἱ τοῖς ἥττοσιν αὐτῶν ἐπιτιθέμενοι· ἢ γὰρ ἤδη φοβεροὶ ἢ αὐξηθέντες.

καὶ τῶν ἡδικομένων καὶ ἐχθρῶν ἢ ἀντιπάλων οὐχ οἱ ὀξύθυμοι καὶ παρρησιαστικοί, ἀλλ' οἱ πρᾶοι καὶ εἴρωνες καὶ πανοῦργοι· ἄδελφοι γὰρ εἰ ἐγγύς, ὥστ' οὐδέποτε φανεροὶ ὅτι πόρρω. [12] πάντα δὲ τὰ φοβερὰ φοβερώτερα, ὅσα ἀμαρτάνουσιν ἐπανορθώσασθαι μὴ ἐνδέχεται, ἀλλ' ἢ ὅλως ἀδύνατα, ἢ μὴ ἐπ' αὐτοῖς, ἀλλ' ἐπὶ τοῖς ἐναντίοις. καὶ ὧν βοήθειαι μὴ εἰσιν ἢ μὴ ῥάδια. ὥς δ' ἀπλῶς εἰπεῖν, φοβερά ἐστίν, ὅσα ἐφ' ἐτέρων γιγνόμενα ἢ μέλλοντα ἐλεεινά ἐστίν. τὰ μὲν οὖν φοβερὰ καὶ ἃ φοβοῦνται σχεδὸν ὥς εἰπεῖν τὰ μέγιστα ταῦτ' ἐστίν· ὥς δὲ διακείμενοι αὐτοὶ φοβοῦνται, νῦν λέγωμεν.

ir nori, ir gali, todėl yra arti to, kad darytų ką nors skausmingo.

[4] Ir galios turinti neteisybė yra toks ženklas, mat neteisybės darytojas yra toks pagal išankstinį pasirinkimą. [5] Ir galios turinti [1382b] įžeidžiama dorybė (juk aišku, kad ji, kai tik patiria įžeidimą, visada pasirenka veikti, o dabar ir gali). [6] Toks ženklas yra ir baimė, jaučiama tų, kurie gali ką nors padaryti, mat ir toks žmogus neišvengiamai turi būti pasiruošęs veikti. [7] O kadangi dauguma blogesni ir pasiduodantys naudos siekimui bei bailūs pavojuose, dažnu atveju baisu priklausyti nuo kito, todėl tie, kurie žino apie padariusį ką nors šurpauš, kelia šiam baimę, kad gali arba įskusti, arba palikti likimo valiai. [8] Baisūs ir galintieji daryti neteisybę tiems, kurie ją gali patirti, – juk dažnu atveju žmonės nusikalsta tada, kai gali. Baisūs ir tie, kurie yra patyrę neteisybę arba mano ją patiria, nes visada tykoja progos atsisteiti. Baisūs ir padariusieji neteisybę, jei tik turi galios, nes patys bijo patirti atpildą; juk kažkas panašaus į tokį patyrimą buvo palaikyta baisumu. [9] Baisūs ir varžovai, siekiantys visų tų pačių dalykų, kurie tuo pat metu negali priklausyti abiem, – juk su tokiais varžovais visada kariaujama. [10] Baisūs ir tie, kurie baisūs už juos stipresniems, – mat jei galėtų pakenkti netgi stipresniems, tuomet juo labiau ir jiems patiems. Ir tie, kurių bijosi stipresni už juos, būna baisūs dėl to paties. [11] Baisūs ir tie, kurie yra sunaikinę stipresnius už save, ir tie, kurie užpuola už save silpnesnius, – mat arba jau dabar yra baisūs, arba taps tokiais sustiprėję.

Ir iš patyrusiųjų neteisybes, iš priešų ar iš kovos varžovų baisūs būna ne karštakošiai ir palaidaliežuviai, bet romieji, apsimetėliai ir klas-tūnai; mat dėl tokių neaišku, ar jų veiksmas arti, todėl niekada nebūna akivaizdu, kad jų veiksmas toli. [12] O baisesni būna visi tie baisūs dalykai, kurių darantieji klaidas neturi galimybės ištaisyti: tačiau šie dalykai arba būna jiems visiškai neįmanomi, arba priklausomi ne nuo jų, bet nuo priešininkų galios. Baisūs ir tie, nuo kurių apsaugoti nėra pagal-binių priemonių, arba jei tos priemonės nelengvos. Paprastai tariant, baisūs visi tie dalykai, kurie, jeigu vyksta arba ketina vykti kitiems, būna

[13] εἰ δὴ ἐστὶν ὁ φόβος μετὰ προσδοκίας τινὸς τοῦ πείσεσθαι τι φθαρτικὸν πάθος, φανερόν ὅτι οὐδείς φοβεῖται τῶν οἰομένων μηδὲν ἂν παθεῖν, οὐδὲ ταῦτα ἃ μὴ οἴονται ἂν παθεῖν οὐδὲ τούτους ὑφ' ὧν μὴ οἴονται, οὐδὲ τότε, ὅτε μὴ οἴονται. ἀνάγκη τοίνυν φοβεῖσθαι τοὺς οἰομένους τι παθεῖν ἂν, καὶ τοὺς ὑπὸ τούτων καὶ ταῦτα καὶ τότε.

[14] οὐκ οἴονται δὲ παθεῖν ἂν οὔτε οἱ ἐν [1383a] εὐτυχίαις μεγάλαις ὄντες καὶ δοκοῦντες, διὸ ὕβρισται καὶ ὀλίγωροι καὶ θρασεῖς (ποιεῖ δὲ τοιούτους πλοῦτος, ἰσχύς, πολυφιλία, δύναμις), οὔτε οἱ ἥδη πεπονθέναι πάντα νομίζοντες τὰ δεινὰ καὶ ἀπεψυγμένοι πρὸς τὸ μέλλον, ὥσπερ οἱ ἀποτυμπανιζόμενοι¹ ἥδη· ἀλλὰ δεῖ τινα ἐλπίδα ὑπεῖναι σωτηρίας, περὶ οὗ ἀγωνιῶσιν. σημεῖον δέ· ὁ γὰρ φόβος βουλευτικὸς ποιεῖ, καίτοι οὐδείς βουλεύεται περὶ τῶν ἀνελπίστων. [15] ὥστε δεῖ τοιούτους παρασκευάζειν, ὅταν ἡ βέλτιον τὸ φοβεῖσθαι αὐτοῦς, ὅτι τοιοῦτοί εἰσιν οἷον παθεῖν· καὶ γὰρ ἄλλοι μείζους ἔπαθον· καὶ τοὺς τοιούτους² δεικνύναι ἀσχοντας ἢ πεπονθότας, καὶ ὑπὸ τοιούτων³ ὑφ' ὧν οὐκ ᾤοντο, καὶ ταῦτα ἃ⁴ καὶ τότε, ὅτε οὐκ ᾤοντο.

[16] ἐπεὶ δὲ περὶ φόβου φανερόν τί ἐστίν, καὶ τῶν φοβερῶν, καὶ ὡς ἕκαστοι ἔχοντες δεδίασι, φανερόν ἐκ τούτων καὶ τὸ θαρρεῖν τί ἐστι, καὶ περὶ ποῖα θαρραλέοι εἰσὶ καὶ πῶς διακείμενοι θαρραλέοι εἰσὶν· τό τε γὰρ θάρσος τὸ ἐναντίον⁵ τῷ φόβῳ, καὶ τὸ θαρραλέον⁶ τῷ φοβερῷ, ὥστε μετὰ φαντασίας ἢ ἐλπίς τῶν σωτηρίων ὡς ἐγγὺς ὄντων, τῶν δὲ φοβερῶν ὡς⁷ ἢ μὴ ὄντων ἢ πόρρῳ ὄντων. [17] ἔστι δὲ θαρραλέα τὰ τε δεινὰ πόρρῳ ὄντα καὶ τὰ σωτήρια ἐγγύς⁸. καὶ ἐπανορθώσεις ἐὰν ᾧσι καὶ βοήθειαι πολλαὶ ἢ μεγάλα ἢ ἄμφω, καὶ μήτε

¹ ἀποτυμπανιζόμενοι] β, al. Ross : ἀποτυμπανιζόμενοι A et Kassel

² A et Ross : ὁμοίους E, al. Kassel (v. plur. in huius app. crit.)

³ β et Ross : τούτων A, al. Kassel

⁴ ταῦτα ἃ] Ross (cf. I') : ταῦτα ω et Kassel

⁵ τὸ ἐναντίον] A et Ross : ἐναντίον β et Kassel

⁶ τῷ φόβῳ, καὶ τὸ θαρραλέον] add. Ross et Kassel (post Trinc.)

⁷ om. Kassel

⁸ καὶ τὰ σωτήρια ἐγγύς] Ross (cf. C, al.) : καὶ τὰ θαρραλέα ἐγγύς ω et Kassel

verti gailėsčio. Taigi baisūs dalykai ir tie, kurių bijomasi, – taip sakant, kone svarbiausieji, – yra šitokie; o kaip būna nusiteikę patys bijantieji, aptarkime dabar.

[13] Jeigu tad baimė yra su tam tikru lūkesčiu einantis kažkoks naikinantis potyris, akivaizdu, jog nė vienas nejaučia baimės iš tų, kurie manosi nieko negalį patirti, ir akivaizdu, jog nesibijo tokių dalykų, kurių nemano galį patirti; nei bijosi tokių žmonių, nuo kurių nemano galį nukentėti, nei jaučia baimę tada, kai nemano galį nukentėti. Taigi neišvengiamai jaučia baimę manantieji, jog patirs ką nors bloga, ir bijosi tų, iš kurių patirs, ir atitinkamai tokių dalykų ir tada, kai mano, jog tai juos paveiks. [14] Nemano galį patirti ką nors bloga ir tie, [1383a] kurie išgyvena didžiules sėkmes, ir kuriems taip atrodo, dėl to tarp jų yra užgauliojami, menkintojai ir drąsuoliai (o tokius juos padaro turtas, stiprumas, draugų gausa, galia), taip pat manantieji, kad jau yra iškentę visokias baisybes ir tapę nejautrūs ateičiai, kaip ir tie, kurie jau būna mirtinai uždaužomi. Tačiau reikia, kad patiriantieji baimę turėtų tam tikrą viltį išsigelbėti nuo to, dėl ko jie kovoja. Šito ženklas tas, kad baimė juk žmones paakina svarstyti; vis dėlto niekas nesvarsto apie beviltiškus dalykus. [15] Todėl dera šitaip paruošti klausytojus, – tuo atveju, kai būna geriau, jog jie jaustų baimę, – esą jie kaip tik tokie yra, kad gali patirti kažin ką blogo; nes ir kiti didesni patyrė; ir dera rodyti, kad šitokie patiria arba yra patyrę kažką blogo ir kad patyrė iš tokių, iš kurių nesitikėjo, ir tokius dalykus, kurių nesitikėjo, ir tada, kai nesitikėjo.

[16] Kadangi akivaizdu, kas yra baimė, ir dėl baisių dalykų, ir tai, kokios būklės būdamas kiekvienas būna pašiurpęs, iš šitų dalykų akivaizdu ir tai, ką reiškia būti drąšiam, ir dėl kokių priežasčių žmonės būna drąsūs, ir kaip nusiteikę jie būna drąsūs. Juk ir drąsa – priešingybė baimei, ir tai, kas drąsina, – baisumui, tad tai yra viltis su įsivaizdavimu apie galimybes išsigelbėti, tarsi arti esančias, o apie baisumus – tarsi arba nesančius, arba esančius toli. [17] O drąsinantys dalykai reiškia tai, kad ir šiurpieji yra toli, ir galimybės išsigelbėti – arti. Žmonės būna

ἡδίκημένοι μήτε ἡδίκηκότες ὦσιν, ἀνταγωνισταί τε ἢ μὴ ὦσιν ὅλως, ἢ μὴ ἔχωσι δύναμιν, ἢ δύναμιν ἔχοντες ὥσι φίλοι ἢ πεποιηκότες εὖ ἢ πεπονθότες. ἢ ἐὰν πλείους ὦσιν οἷς ταῦτὰ συμφέρει, ἢ κρείττους, ἢ ἄμφω. [18] αὐτοὶ δ' οὕτως ἔχοντες θαρραλέοι εἰσίν, ἂν' πολλὰ κατρωθωκέναι οἴωνται καὶ μὴ πεπονθέναι, ἢ ἐὰν πολλάκις ἐληλυθότες εἰς τὰ δεινὰ καὶ διαπεφευγότες ὦσι· διχῶς γὰρ ἀπαθεῖς γίνονται οἱ ἄνθρωποι, ἢ τῷ μὴ πεπεισῆσθαι ἢ τῷ βοηθείας ἔχειν, ὥσπερ ἐν τοῖς κατὰ θάλατταν κινδύνοις οἱ τε ἄπειροι χειμῶνος θαρροῦσι τὰ μέλλοντα καὶ οἱ βοηθείας ἔχοντες διὰ τὴν ἐμπειρίαν. [19] καὶ ὅταν τοῖς ὁμοίοις φοβερὸν μὴ ἦ, μηδὲ τοῖς ἥττοσι καὶ ὦν κρείττους οἴονται εἶναι· οἴονται δὲ ὦν κεκρατήκασιν ἢ αὐτῶν ἢ τῶν κρειττόνων ἢ τῶν ὁμοίων. [20] καὶ ἂν² ὑπάρχειν αὐτοῖς οἴωνται πλείω καὶ μείζω, οἷς ὑπερέχοντες [1383b] φοβεροὶ εἰσίν· ταῦτα δ' ἐστὶ πλῆθος χρημάτων καὶ ἰσχύς³ σωμάτων καὶ φίλων καὶ χώρας καὶ τῶν πρὸς πόλεμον παρασκευῶν, ἢ πασῶν ἢ τῶν μεγίστων. καὶ ἐὰν μὴ ἡδίκηκότες ὦσιν μηδένα ἢ μὴ πολλοὺς ἢ μὴ τούτους παρ' ὧν φοβοῦνται. (καὶ ὅταν ἀδικῶνται)⁴. [21] καὶ ὅλως ἂν τὰ πρὸς τοὺς θεοὺς αὐτοῖς καλῶς ἔχη, τὰ τε ἄλλα καὶ τὰ ἀπὸ σημείων καὶ λογίων· θαρραλέον γὰρ ἢ ὀργή, τὸ δὲ μὴ ἀδικεῖν ἀλλ' ἀδικεῖσθαι ὀργῆς ποιητικόν, τὸ δὲ θεῖον ὑπολαμβάνεται βοηθεῖν τοῖς ἀδικουμένοις. [22] καὶ ὅταν ἐπιχειροῦντες ἢ μηδὲν ἂν παθεῖν μηδὲ πείσεσθαι⁵ ἢ κατορθώσιν οἴωνται.

καὶ περὶ μὲν τῶν φοβερῶν καὶ θαρραλέων εἴρηται.

drąsūs ir tuo atveju, jei būna galimybių ištaisyti ir gelbėjimo priemonių – gausių ar svarbių, ar abiejų sykiu – ir jei žmonės nebūna nei patyrę neteisybės, nei patys ją padarę, ir jeigu visiškai nėra priešininkų arba jei jie neturi galios, arba jei, turėdami galios, jie būna draugiški arba padarę geradarysčių, arba jų patyrę; arba jei daugiau būna tų, kuriems naudingi tie patys dalykai, arba jei tokie būna stipresni, arba jeigu abu atvejai sykiu. [18] Patys žmonės būna drąsūs tokios būklės: jei mano, jog yra daug ką sėkmingai įgyvendinę ir nepatyrę kančių, arba jei yra buvę nesyk patekę į šurpius pavojus ir ištrūkę; mat dviem atvejais žmonės tampa nesujaudinamais: arba dėl to, kad būna nepatyrę išbandymų, arba dėl to, kad turi pagalbinių priemonių – taip, kaip jūros pavojuose drąsūs dėl ateities jaučiasi ir nepatyrusieji audros, ir dėl savo patirties turintieji pagalbinių priemonių. [19] Drąsūs jie ir tada, kai nebūna baisu nei panašiams į juos, nei menkesniems ar tiems, už kuriuos jie manosi esą stipresni; taip jie mano apie tuos, kuriuos yra įveikę arba pačius, arba už juos stipresnius, arba panašius. [20] Drąsūs ir tada, kai manosi patys turį daugiau ir svarbesnių savybių, kuriomis pranokdami [1383b] kitus kelia jiems baimę. Šios savybės yra pinigų gausa, pavaldinių, draugų, valdomo krašto, pasirengimo karui priemonių – arba visų, arba svarbiausių – stiprumas. Drąsūs ir tuo atveju, jei būna niekam nenusikaltę arba nusikaltę nedaugeliui, arba ne tiems, iš kurių ko nors bijosi. (Drąsūs būna ir kai patiria neteisybę). [21] Ir apskritai – jeigu jiems gerai klojasi santykiai su dievais – ir visi kiti, ir tie, kurie nustatomi iš ženklų bei pranašysčių; juk drąsinantis dalykas – pyktis, ir pyktį kurstantis veiksnys yra ne neteisybės darymas, bet jos patyrimas; o dievybė, kaip manoma, ateina į pagalbą patiriančioms neteisybė. [22] Drąsūs būna ir tada, kai ko nors imdamiesi mano, kad negalėtų patirti jokios kančios ir nepatirs arba kad sėkmingai įgyvendins savo užmojų.

Tad ir apie baisius bei drąsinančius dalykus yra pakalbėta.

¹ Ross : ἐὰν Kassel

² A et Ross : ἐὰν β et Kassel

³ secl. Kassel

⁴ add. Kassel

⁵ μηδὲ πείσεσθαι] ω et Ross : secl. Kassel (prior Spengel)

6.

[1] ποῖα δ' αἰσχύνονται καὶ ἀναισχυντοῦσιν, καὶ πρὸς τίνας καὶ πῶς ἔχοντες, ἐκ τῶνδε δῆλον. [2] ἔστω δὴ αἰσχὺνη λύπη τις ἢ ταραχὴ περὶ τὰ εἰς ἀδοξίαν φαινόμενα φέρειν τῶν κακῶν, ἢ παρόντων ἢ γεγονότων ἢ μελλόντων, ἢ δ' ἀναισχυντία ὀλιγωρία τις καὶ ἀπάθεια περὶ τὰ αὐτὰ ταῦτα. [3] εἰ δὴ ἐστὶν αἰσχὺνη ἢ ὀρισθείσα, ἀνάγκη αἰσχύνεσθαι ἐπὶ τοῖς τοιοῦτοις τῶν κακῶν ὅσα αἰσchrὰ δοκεῖ εἶναι ἢ αὐτῷ ἢ ὧν φροντίζει· τοιαῦτα δ' ἐστὶν ὅσα ἀπὸ κακίας ἔργα ἐστίν, οἷον τὸ ἀποβαλεῖν ἀσπίδα ἢ φυγεῖν· ἀπὸ δειλίας γάρ. καὶ τὸ ἀποστερῆσαι παρακαταθήκην ἢ ἀδικῆσαι¹. ἀπ' ἀδικίας γάρ. [4] καὶ τὸ συγγενέσθαι αἰς² οὐ δεῖ ἢ οὐ δεῖ ἢ ὅτε οὐ³ δεῖ· ἀπ' ἀκολασίας γάρ. [5] καὶ τὸ κερδαίνειν ἀπὸ μικρῶν ἢ αἰσchrῶν, ἢ ἀπὸ ἀδυνάτων, οἷον πενήτων ἢ τεθνεώτων, ὅθεν καὶ ἡ παροιμία, “τὸ ἀπὸ⁴ νεκροῦ φέρειν”. ἀπὸ αἰσχροκερδεῖας γάρ καὶ ἀνελευθερίας. [6] καὶ τὸ μὴ βοηθεῖν, δυνάμενον, εἰς χρήματα, ἢ ἥττον βοηθεῖν. καὶ τὸ βοηθεῖσθαι παρὰ τῶν ἥττον εὐπόρων. [7] καὶ δανείζεσθαι ὅτε δόξει αἰτεῖν, καὶ αἰτεῖν ὅτε ἀπαιτεῖν, καὶ ἀπαιτεῖν ὅτε αἰτεῖν, καὶ ἐπαινεῖν ἵνα δόξη⁵ αἰτεῖν, καὶ τὸ ἀποτετυχηκότα μηδὲν ἥττον· πάντα γὰρ ἀνελευθερίας ταῦτα σημεῖα, τὸ δ' ἐπαινεῖν παρόντας κολακείας. [8] καὶ τὸ τὰγαθὰ μὲν ὑπερεπαινεῖν, τὰ δὲ φαῦλα συναλείφειν, καὶ τὸ ὑπεραλγεῖν ἀλγοῦντι παρόντα, καὶ τὰλλα πάντα ὅσα τοιαῦτα· κολακείας γὰρ σημεῖα.

[9] καὶ τὸ μὴ ὑπομένειν πόνους οὓς οἱ [1384a] πρεσβύτεροι ἢ τρυφῶντες ἢ ἐν ἐξουσίᾳ μᾶλλον ὄντες ἢ ὅλως οἱ ἀδυνατώτεροι· πάντα γὰρ μαλακίας σημεῖα. [10] καὶ τὸ ὑφ' ἐτέρου εὖ πάσχειν, καὶ τὸ πολλάκις, καὶ ὃ εὖ ἐποίησεν ὀνειδίζειν· μικροψυχίας γὰρ πάντα καὶ ταπεινότητος σημεῖα. [11] καὶ τὸ περὶ αὐτοῦ πάντα λέγειν καὶ ἐπαγ-

¹ παρακαταθήκην ἢ ἀδικῆσαι] A, al. Ross : παρακαταθήκην β et Kassel

² Ross : οἰς Kassel (sine comm.)

³ ε et Ross : μὴ F, al. Kassel

⁴ A, al. Ross : κἂν ἀπὸ β et Kassel

⁵ ἵνα δόξη] ω et Kassel : ἵνα μὴ δόξη Richards : ἂ δόξει Ross (prior Bywater³)

6.

[1] Kokių dalykų žmonės gėdijasi ir nesigėdija, kieno atžvilgiu ir kokios būsenos būdami, iš šių svarstymų aišku. [2] Tebūnie tad gėda tam tikras skausmas ar sumišimas, susijęs su tais blogais dalykais – esama, buvusiais ar būsimais, – kurie atrodo vedą į nešlovę, o begėdystė – kažin koks nepaisymas ir abejingumas tų pačių dalykų atžvilgiu. [3] Jeigu tad gėda yra apibrėžtas dalykas, žmogus neišvengiamai gėdijasi dėl visų tokių blogybių, kurios atrodo gėdingos arba jam pačiam, arba tiems, kuriais jis rūpinasi. O tokie esti visi darbai, kylantys iš ydos, antai, numesti skydą ir pabėgti; mat taip daroma iš bailumo. Taip pat ir pasisavinti užstatą arba apgauti; mat taip daroma iš neteisingumo. [4] Gėdinga ir santykiauti su moterimis, su kuriomis nedera, arba ten, kur nedera, arba tada, kai nedera; mat taip daroma iš pasileidimo. [5] Gėdinga ir pelnytis iš mažų ar gėdingų dalykų arba iš neigalių žmonių, pavyzdžiui, vargšų arba mirusiųjų, – iš čia net yra priežodis „nuo lavono plėšti“; mat taip daroma iš bjauraus godumo ir vergiško prisirišimo. [6] Gėdinga ir tam, kuris gali, nesuskubti pagelbėti pinigais arba pagelbėti mažiau, nei prašo. Ir priimti pagalbą iš tų, kurie menkliau apsirūpinę. [7] Taip pat prašyti skolon, kai tas, iš kurio prašoma, bus linkęs prašyti, ir prašyti, kai tas linkęs reikalauti grąžinti, ir girti daiktą, idant pasirodytų, jog prašo, ir nesulaukus prašyto daikto, nė kiek ne mažiau prašyti. Mat visa šitai yra vergiško prisirišimo ženklai. [8] O girti šalia esančius – pataikavimo ženklas. Gėdinga ir per daug girti gėrybes, o trūkumus paslėpti, ir perdėm sielvartauti šalia sielvartaujančio, ir visi kiti panašūs atvejai, kiek jų būna. Mat tai – pataikavimo ženklai.

[9] Gėdinga ir neišverti vargų, kuriuos [1384a] pakelia vyresnieji arba išrankieji, arba aukštesnę padėtį užimantieji, arba apskritai turintieji ribotą galią, mat visa tai – lepumo ženklai. [10] Gėdinga ir mėgautis malonėmis iš kito, ir tai patirti dažnai, ir priekaištauti už tai, kuo anas pasitarnavo, mat visa tai – silpnadvasiškumo ir prasčiokiškumo ženklai. [11] Gėdinga ir apie save viską pasakoti bei skelbtis, ir svetimus

γέλλεσθαι, καὶ τὸ τὰλλότριά αὐτοῦ φάσκειν· ἀλαζονείας γάρ, ὁμοίως δὲ καὶ ἀπὸ τῶν ἄλλων ἐκάστης τῶν τοῦ ἥθους κακιῶν τὰ ἔργα καὶ τὰ σημεῖα καὶ τὰ ὅμοια· αἰσχρὰ γὰρ καὶ ἀναίσχυντα¹.

[12] καὶ ἐπὶ τούτοις τὸ τῶν καλῶν ὧν πάντες μετέχουσιν, ἢ οἱ ὅμοιοι πάντες ἢ οἱ πλείστοι, μὴ μετέχειν (ὁμοίους δὲ λέγω ὁμοεθνεῖς, πολίτας, ἡλικιώτας, συγγενεῖς, ὅλως τοὺς ἐξ ἴσου)· αἰσχρὸν γὰρ ἤδη τὸ μὴ μετέχειν, οἷον παιδεύσεως ἐπὶ τοσοῦτον καὶ τῶν ἄλλων ὁμοίως. πάντα δὲ ταῦτα μᾶλλον, ἂν δι' ἐαυτὸν φαίνεται· οὕτως γὰρ ἤδη ἀπὸ κακίας μᾶλλον, ἂν αὐτὸς ἢ αἷτιος τῶν ὑπαρξάντων ἢ ὑπαρχόντων ἢ μελλόντων. [13] πάσχοντες δὲ ἢ πεπονθότες ἢ πεισόμενοι τὰ τοιαῦτα αἰσχύνονται ὅσα εἰς ἀτιμίαν φέρει καὶ ὀνειδῆ· ταῦτα δ' ἐστὶ τὰ εἰς ὑπηρετήσεις ἢ σώματος ἢ ἔργων αἰσchrῶν², ὧν ἐστὶ τὸ ὑβρίζεσθαι. καὶ τὰ μὲν εἰς ἀκολασίαν καὶ ἐκόντα καὶ ἄκοντα, τὰ δ' εἰς βίαν ἄκοντα· ἀπὸ ἀνανδρίας γὰρ ἢ δειλίας ἢ ὑπομονῆ καὶ τὸ μὴ ἀμύνεσθαι. ἃ μὲν οὖν αἰσχύνονται, ταῦτ' ἐστὶ καὶ τὰ τοιαῦτα·

[14] ἐπεὶ δὲ περὶ ἀδοξίας φαντασία ἐστὶν ἡ αἰσχῦνη, καὶ ταύτης αὐτῆς χάριν, ἀλλὰ μὴ τῶν ἀποβαινόντων, οὐδεὶς δὲ τῆς δόξης φροντίζει, ἀλλ' ἢ διὰ τοὺς δοξάζοντας, ἀνάγκη τούτους αἰσχύνεσθαι ὧν λόγον ἔχει· [15] λόγον δ' ἔχει τῶν θαυμαζόντων, καὶ οὖς θαυμάζει, καὶ ὑφ' ὧν βούλεται θαυμάζεσθαι, καὶ πρὸς οὓς φιλοτιμείται, καὶ ὧν μὴ καταφρονεῖ τῆς δόξης· [16] θαυμάζεσθαι μὲν οὖν βούλονται ὑπὸ τούτων καὶ θαυμάζουσι τούτους ὅσοι τι ἔχουσιν ἀγαθὸν τῶν τιμίων, ἢ παρ' ὧν τυγχάνουσι δεόμενοι σφόδρα τινὸς ὧν ἐκεῖνοι κύριοι, οἷον οἱ ἐρώντες· [17] φιλοτιμοῦνται δὲ πρὸς τοὺς ὁμοίους φροντίζουσι δ' ὥς ἀληθευόντων τῶν φρονίμων, τοιοῦτοι δ' οἱ τε πρεσβύτεροι καὶ οἱ πεπαιδευμένοι. [18] καὶ τὰ ἐν ὀφθαλμοῖς καὶ τὰ ἐν φανερώ μᾶλλον· ὅθεν καὶ ἡ παροιμία, “τὸ ἐν ὀφθαλμοῖς εἶναι αἰδῶ”. διὰ τοῦτο τοὺς αἰεὶ παρεσόμενους μᾶλλον αἰσχύνονται καὶ τοὺς προσέχοντας [1384b] αὐτοῖς, διὰ τὸ ἐν ὀφθαλμοῖς ἀμφοτέρω.

¹ A et Ross : αἰσχυντικά β, al. Kassel

² ταῦτα δ' ἐστὶ ... ἔργων αἰσchrῶν] secl. Kassel

dalykus savais vadinti. Mat tai – apsišaukėliškumo požymis. Panašiai gėdingi ir iš kiekvienos visų kitų charakterio ydų kylantys darbai, ženkli ir jų panašumai – mat gėdingi ir begėdiški. [12] Šalia šių dalykų gėdinga esti ir neturėti ryšio su tauriais dalykais, su kuriais susiję visi arba visi panašūs, arba daugelis; panašiais vadinu bendrataučius, bendrapiliečius, bendraamžius, giminaičius, apskritai kažkuo lygius; juk jau savime gėdinga neturėti ryšio – kaip su išsilavinimu, taip panašiai tokiu mastu ir su kitais dalykais. O visa tai dar gėdingiau, jeigu atrodo, kad taip atsitiko dėl paties kaltės – mat tokiu atveju visa tai atrodo kilę jau labiau iš ydos, jeigu pats asmuo atsakingas už susiklosčiusias, susiklostančias ar būsimas aplinkybes. [13] O patirdami, patyrę ar ketindami patirti panašius dalykus, žmonės gėdijasi dėl viso to, kas veda į negarbę ir priekaištus. Tokie yra dalykai, kurie skatina teikti kūno arba gėdingų darbų paslaugas; iš tokių yra ir pasidavimas smurtui. Ir vieni tokie dalykai – ir noromis, ir nenoromis daromi – skatina nežabotą pasileidimą, o kiti – daromi nenoromis – skatina prievartą. Mat iš nevyriškumo ir bailumo kyla delsimas ir nesigynimas. Taigi tai, ko žmonės gėdijasi, yra šitai ir panašūs dalykai.

[14] Kadangi gėda yra įsivaizdavimas apie nešlovę – ir dėl jos pačios, o ne dėl jos padarinių, – ir kadangi niekas nesirūpina šlove dėl jos pačios, tačiau tik dėl nuomonę apie kitų šlovę turinčių žmonių, neišvengiamai kiekvienas jaučia gėdą prieš tuos, su kuriais turi protu grįstą santykį. [15] Tokį santykį turi su tais, kurie juo žavisi, ir tais, kuriais pats žavisi, ir tais, kurių susižavėjimo siekia, ir tais, su kuriais varžosi dėl garbės, ir tais, kurių nuomonės neniekina. [16] Taigi žmonės siekia susižavėjimo tų ir patys žavisi visais tais, kurie turi kažką gero iš garbingų dalykų, arba tais, iš kurių jie jaučia stiprų poreikį kažko, kas priklauso anų valiai, pavyzdžiui, kaip mylintieji. [17] Dėl garbės varžosi su panašiais į save, o protingų žmonių paiso kaip sakančių tiesą – o tokie būna ir vyresni, ir išsilavinę žmonės. [18] Ir tų dalykų, kurie prieš pat akis ir atvirai matosi, žmonės gėdijasi labiau; iš čia ir priežodis apie tai,

[19] καὶ τοὺς μὴ περὶ ταῦτὰ ἐνόχους· δηλον γὰρ ὅτι τάναντία δοκεῖ τοῦτοίς, καὶ τοὺς μὴ συγγνωμονικοὺς τοῖς φαινομένοις ἀμαρτάνειν· ἃ γὰρ τις αὐτὸς ποιεῖ, ταῦτα λέγεται τοῖς πέλας οὐ νεμεσᾶν, ὥστε ἃ μὴ ποιεῖ, δηλον ὅτι νεμεσᾷ. [20] καὶ τοὺς ἐξαγγελτικούς πολ-λοῖς· οὐδὲν γὰρ διαφέρει μὴ δοκεῖν ἢ μὴ ἐξαγγέλλειν· ἐξαγγελτικοὶ δὲ οἱ τε ἡδικοημένοι, διὰ τὸ παρατηρεῖν, καὶ οἱ κακολόγοι· εἴπερ γὰρ καὶ τοὺς μὴ ἀμαρτάνοντας, ἔτι μᾶλλον τοὺς ἀμαρτάνοντας, καὶ οἷς ἡ διατριβὴ ἐπὶ ταῖς τῶν πέλας ἀμαρτίαις, οἷον χλευασταῖς καὶ κωμωδοποιοῖς· κακολόγοι γὰρ πως οὗτοι καὶ ἐξαγγελτικοί. καὶ ἐν οἷς μὴδὲν ἀποτετυχήκασιν· ὥσπερ γὰρ θαυμαζόμενοι διάκεινται· διὸ καὶ τοὺς πρῶτον δεηθέντας τι αἰσχύνονται ὥς οὐδὲν πω ἡδοξηκότες ἐν αὐτοῖς· τοιοῦτοι δὲ οἱ ἄρτι βουλόμενοι φίλοι εἶναι (τὰ γὰρ βέλτιστα τεθέανται· διὸ εὖ ἔχει ἡ τοῦ Εὐριπίδου ἀπόκρισις πρὸς τοὺς Συρακοσίους), καὶ τῶν πάλοι γνωρίμων οἱ μὴδὲν συνειδότες. [21] αἰσχύνονται δὲ οὐ μόνον αὐτὰ τὰ ρηθέντα αἰσχυντηλὰ, ἀλλὰ καὶ τὰ σημεῖα, οἷον οὐ μόνον ἀφροδισιάζοντες, ἀλλὰ καὶ τὰ σημεῖα αὐτοῦ. καὶ οὐ μόνον ποιοῦντες τὰ αἰσχρά, ἀλλὰ καὶ λέγοντες. [22] ὁμοίως δὲ οὐ τοὺς εἰρημένους μόνον αἰσχύνονται, ἀλλὰ καὶ τοὺς δηλώσαντας αὐτοῖς, οἷον θεράποντας καὶ φίλους τούτων. [23] ὅλως δ' οὐκ αἰσχύνονται οὐθ' ὧν πολὺ καταφρονοῦσι τῆς δόξης τοῦ ἀληθεύειν (οὐδεὶς γὰρ παιδία καὶ θηρία αἰσχύνεται), οὔτε ταῦτὰ¹ τοὺς γνωρίμους καὶ τοὺς ἀγνώτας, ἀλλὰ τοὺς μὲν γνωρίμους τὰ πρὸς ἀλήθειαν δοκοῦντα, τοὺς δ' ἄπωθεν τὰ πρὸς τὸν νόμον.

[24] αὐτοὶ δὲ ὧδε διακείμενοι αἰσχυνθεῖεν ἄν· πρῶτον μὲν εἰ ὑπάρχοιεν πρὸς αὐτοὺς ἔχοντες οὕτω τινὲς οἷους ἔφαμεν εἶναι οὐς αἰσχύνονται. ἦσαν δ' οὗτοι ἢ οἱ² θαυμαζόμενοι ἢ θαυμάζοντες ἢ ὑφ' ὧν βούλονται θαυμάζεσθαι, ἢ ὧν δέονταί τινα χρεῖαν ἢ³ μὴ τεύξονται ἄδοξοι ὄντες, καὶ οὗτοι ἢ ὀρώντες (ὥσπερ Κυδίας περὶ τῆς

¹ Ross : τὰ αὐτὰ β, al. Kassel : ταῦτα A

² add. Ross

³ Ross : ὧν Kassel (sine comm.)

kad akyse glūdi drova. Todėl visada būsiančiųjų šalia žmonės gėdijasi labiau, taip pat ir tu, kurie skiria [1384b] jiems dėmesį, – dėl to, kad abu atvejai susiję su buvimu prieš pat akis.

[19] Labiau gėdijasi ir tu, kuriems gresia atsakomybė ne už tuos pačius dalykus kaip jiems patiems – juk aišku, kad šitie turi priešingus požiūrius. Ir tu, kurie nelinkę atleisti tiems, kurie atrodo klystą, – mat sakoma, kad už tai, ką kas nors pats daro, nejaučia apmaudo kaimynams; tad už tai, ko pats nedaro, aišku, kad jaučia apmaudą. [20] Labiau gėdijasi ir tu, kurie linkę išpasakoti daugeliui; mat nesilaikyti nuomonės apie tai, kad tai gėdinga, ir neišpasakoti yra vienas ir tas pat. O išpasakoti linkę ir patyrusieji skriaudą – dėl to, kad budriai tyko progos atsisteisti, – ir apkalbinėtojai; mat jei jau pikta apkalba ir neklystančius, tai dar labiau – klystančius. Labiau gėdijasi ir tu, kurie turi užsiėmimą, neatsiejamą nuo kaimynų klaidų, – tokių kaip pašaipūnai ir komedijų kūrėjai; juk šitie tam tikra prasme yra apkalbinėtojai ir linkę išpasakoti. Labiau gėdijasi ir tu, kurių akivaizdoje nieko nebūna pralošę; juk tada būna tartum žavėjimosi sulaukiančių padėtyje. Dėl to žmonės gėdijasi ir tu, kurie pirmą kartą ko nors paprašė, nes jų akivaizdoje dar niekuo nėra suteršę savo vardo. Šitokie būna tie, kurie neseniai norėjo būti draugais (mat jie yra įžiūrėję tai, kas geriausia; dėl to gerai dera Euripido atsakymas sirakūziečiams), ir tie iš senųjų pažįstamų, kurie apie mus nežino nieko bloga. [21] Žmonės gėdijasi ne tik pačių įvardytų gėdinančių dalykų, bet ir jų ženklų – pavyzdžiui, gėdijasi ne tik tada, kai užsiima meilės santykiais, bet ir kai esama to ženklų. Ir ne tik darydami gėdingus dalykus, bet ir sakydami. [22] Panašiai gėdijasi ne tik prieš minėtuosius asmenis, bet ir prieš tuos, kurie jiems atskleis, antai, prieš šių tarnus ar draugus. [23] Ir išvis žmonės nejaučia gėdos nei prieš tuos, kurių reputaciją atskleisti tiesą jie labai niekina (juk niekas nesigėdija mažų vaikų ir gyvūnų), nei – dėl tų pačių dalykų – prieš pažįstamus ir nepažįstamus: prieš pažįstamus gėdijasi to, kas atrodo iš tiesų gėdinga, o prieš pašalinius – to, kas taip atrodo pagal paprotį.

ἢ μόνος ἢ πρῶτος ἢ μάλιστα. [3] δεήσεις δὲ εἰσιν αἱ ὀρέξεις, καὶ τούτων μάλιστα αἱ μετὰ λύπης τοῦ μὴ γιγνομένου. τοιαῦται δὲ αἱ ἐπιθυμίας, οἷον ἔρω, καὶ αἱ ἐν ταῖς τοῦ σώματος κακώσεσιν καὶ ἐν κινδύνοις καὶ γὰρ ὁ κινδυνεύων ἐπιθυμεῖ καὶ ὁ λυπούμενος διὸ οἱ ἐν πενίᾳ παριστάμενοι καὶ φυγαῖς, κἂν μικρὰ ὑπηρετήσωσιν, διὰ τὸ μέγεθος τῆς δεήσεως καὶ τὸν καιρὸν κεχαρισμένοι, οἷον ὁ ἐν Λυκείῳ τὸν φορμὸν δούς. [4] ἀνάγκη οὖν μάλιστα μὲν εἰς ταῦτα¹ ἔχειν τὴν ὑπουργίαν, εἰ δὲ μή, εἰς ἴσα ἢ μείζω.

ὥστε ἐπεὶ φανερόν καὶ οἷς καὶ ἐφ' οἷς γίγνεται χάρις καὶ πῶς ἔχουσι, δηλὸν ὅτι ἐκ τούτων παρασκευαστέον, τοὺς μὲν δεικνύντας ἢ ὄντας ἢ γεγενημένους ἐν τοιαύτῃ λύπῃ καὶ δεήσει, τοὺς δὲ ὑπηρετηκότας ἐν τοιαύτῃ χρειᾷ τοιοῦτόν τι ἢ² ὑπηρετοῦντας. [5] φανερόν δὲ καὶ ὅθεν ἀφαιρεῖσθαι ἐνδέχεται τὴν χάριν καὶ ποιεῖν ἀχαρίστους [1385b] ἢ γὰρ ὅτι αὐτῶν ἕνεκα ὑπηρετοῦσιν ἢ ὑπηρετήσαν (τοῦτο δ' οὐκ ἦν χάρις), ἢ ὅτι ἀπὸ τύχης συνέπεσεν ἢ συνηναγκάσθησαν, ἢ ὅτι ἀπέδωκαν, ἀλλ' οὐκ ἔδωκαν, εἴτε εἰδότες εἴτε μή³. ἀμφοτέρως γὰρ τὸ ἀντί τινος, ὥστε οὐδ' οὕτως ἂν εἴη χάρις. [6] καὶ περὶ ἀπάσας τὰς κατηγορίας σκεπτέον· ἢ γὰρ χάρις ἐστὶν ἢ ὅτι τοδὶ ἢ τοσόνδε ἢ τοιονδε ἢ πότε ἢ ποῦ. σημεῖον δέ, εἰ ἔλαττον μὴ ὑπηρετήσαν, καὶ εἰ τοῖς ἐχθροῖς ἢ ταῦτα ἢ ἴσα ἢ μείζω· δηλὸν γὰρ ὅτι οὐδὲ ταῦτα ἡμῶν ἕνεκα. ἢ εἰ φαῦλα εἰδώς· οὐδεὶς γὰρ ὁμολογεῖ δεῖσθαι φαύλων.

καὶ περὶ μὲν τοῦ χαρίζεσθαι καὶ ἀχαριστεῖν εἴρηται.

malonė, pagal kurią apie jos gavėją sakoma, jog yra dėkingas, paslauga, daroma tam, kuris jaučia trūkumą – ne už ką nors atlyginant ir ne dėl to, kad kažkas tektų pačiam paslaugos teikėjui, tačiau dėl to, kad kažkas tektų anam. O paslauga būna didelė, jei tik jos gavėjas jaučia stiprų trūkumą arba didelių ir svarių dalykų poreikį, arba būtent tokiais aplinkybėmis, arba jei teikėjas esti vienintelis arba pirmutinis, arba labiausiai patenkinąs poreikį. [3] Poreikiai – tai troškimai, o iš šių labiausiai tie, kurie būna su skauduliu dėl kažko, kas neįvyksta. Šitokie būna geismai, antai, meilės aistra ir tie geismai, kurie pasireiškia kūno negalavimais ir patiriant pavojus, nes ir patiriantis pavojų, ir išgyvenantis nuoskaudą jaučia geismą. Dėl to tie, kurie gelbsti skurde ir tremtyse – net jei mažai pasitarnauja, – vis tiek išreiškia malonę dėl poreikio didumo ir dėl to, kad tinkama proga būna padarę malonę, pavyzdžiui, tas, kuris davė Likėjuje kilimėlį. [4] Taigi būtina, kad malonės gavėjas gautų ypač į tuos pačius dalykus nukreiptą paslaugą, o jeigu ne, – į lygiaverčius arba svarbesnius.

Tad kadangi akivaizdu ir kokiems žmonėms užgimsta malonė, ir dėl kokių priežasčių, ir kokioje būklėje esantiems, aišku, jog iš šitų duomenų kalbėtojai turi parengti argumentus parodydami, jog vieni arba išgyvena, arba būna išgyvenę tokį skausmą ir trūkumą, o kiti – arba kažkuo pasitarnavę tokiu šitokio poreikio atveju, arba pasitarnauja. [5] Akivaizdu ir tai, kuo remiantis galima paneigti malonę ir vaizduoti žmones nemaloningus: [1385b] mat jie arba dėl savęs pačių pasitarnauja ar pasitarnavo (o pagal mūsų apibrėžimą tai nebuvo malonė), arba dėl to, kad tam tikra paslauga susiklostė atsitiktinai ar kad jie buvo visi kartu priversti, arba dėl to, kad atsakė malone, o ne pirmi ją pareiškė – tiek sąmoningai, tiek nesąmoningai. Mat abiem atvejais yra už ką nors atlyginama, tad ir šitokiu būdu tai negalėtų būti malonė. [6] Ir pagal visas kategorijas dera svarstyti: juk malonė yra arba dėl to, kad esti būtent tai, arba tokio kiekio, arba tokios kokybės, arba tam tikru metu, arba kažkur. O nemaloningumo požymis – jeigu kas nors mums

¹ Victorius ms. et Ross : ταῦτα A et Kassel : τοιαῦτα β, al.

² add. Ross et Kassel

³ εἰδότες εἴτε μή] β, al. Ross : εἰδώς εἴτε μή εἰδώς A et Kassel

8.

[1] ποῖα δ' ἔλεεινὰ καὶ τίνας ἔλεοῦσι, καὶ πῶς αὐτοὶ ἔχοντες, λέγωμεν. [2] ἔστω δὲ ἔλεος λύπη τις ἐπὶ φαινομένῳ κακῷ φθαρτικῷ ἢ λυπηρῷ τοῦ ἀναξίου τυγχάνειν, ὃ κἂν αὐτὸς προσδοκῆσειεν ἂν παθεῖν ἢ τῶν αὐτοῦ τινα, καὶ τοῦτο ὅταν πλησίον φαίνεται· δηλον γὰρ ὅτι ἀνάγκη τὸν μέλλοντα ἐλεῆσειν ὑπάρχειν τοιοῦτον οἶον οἶεσθαι παθεῖν ἂν τι κακὸν ἢ αὐτὸν ἢ τῶν αὐτοῦ¹ τινα, καὶ τοιοῦτο κακὸν οἶον εἴρηται ἐν τῷ ὄρω ἢ ὁμοιον ἢ παραπλήσιον. [3] διὸ οὔτε οἱ παντελῶς ἀπολωλότες ἔλεοῦσιν (οὐδὲν γὰρ ἂν ἔτι παθεῖν οἶονται· πεπόνθασι γάρ), οὔτε οἱ ὑπερευδαιμονεῖν οἰόμενοι, ἀλλ' ὑβρίζουσιν· εἰ γὰρ ἅπαντα οἶονται ὑπάρχειν τὰγαθὰ, δηλον ὅτι καὶ τὸ μὴ ἐνδέχασθαι παθεῖν μηδὲν κακόν· καὶ γὰρ τοῦτο τῶν ἀγαθῶν. [4] εἰσὶ δὲ τοιοῦτοι οἶοι νομίζειν παθεῖν ἂν, οἳ τε πεπονθότες ἤδη καὶ διαπεφευγότες, καὶ οἱ πρεσβύτεροι καὶ διὰ τὸ φρονεῖν καὶ δι' ἐμπειρίαν, καὶ οἱ ἀσθενεῖς, καὶ οἱ δειλότεροι μᾶλλον, καὶ οἱ πεπαιδευμένοι· εὐλόγιστοι γάρ. [5] καὶ οἷς ὑπάρχουσι γονεῖς ἢ τέκνα ἢ γυναῖκες αὐτοῦ τε γὰρ ταῦτα, καὶ οἷα παθεῖν τὰ εἰρημένα. [6] καὶ οἱ μήτε ἐν ἀνδρείας πάθει ὄντες, οἶον ἐν ὀργῇ ἢ θάρρει (ἀλόγιστα γὰρ τοῦ ἐσομένου ταῦτα), μήτ' ἐν ὑβριστικῇ διαθέσει (καὶ γὰρ οὗτοι ἀλόγιστοι τοῦ πείσεσθαι τι), ἀλλ' οἱ μεταξὺ τούτων², μήτ' αὐτοὶ φοβούμενοι σφόδρα· οὐ γὰρ ἔλεοῦσιν οἱ ἐκπεπληγμένοι, διὰ τὸ εἶναι πρὸς τῷ οἰκείῳ πάθει. [7] κἂν οἶωνται τίνας εἶναι τῶν ἐπικεικῶν· ὁ γὰρ μηδένα οἰόμενος πάντας οἰήσεται [1386a] ἀξίους εἶναι κακοῦ. καὶ ὅλως δὲ ὅταν ἔχη οὕτως ὥστ' ἀναμνησθῆναι τοιαῦτα συμβεβηκότα ἢ αὐτῷ ἢ τῷ³ τῶν αὐτοῦ, ἢ ἐλπίσαι γενέσθαι αὐτῷ ἢ τῷ⁴ τῶν αὐτοῦ.

¹ Ross : αὐτοῦ Kassel² ἀλλ' οἱ μεταξὺ τούτων] ω et Ross : transp. infra post v. πάθει Kassel (prior Kayser²)³ add. Ross⁴ add. Ross (prior Spengel?)

neatliko menkesnio patarnavimo ir jei atliko priešams arba tokius pat, arba šiems lygius, arba didesnius patarnavimus – juk aišku, jog ir šitai ne mūsų labui. Arba jeigu kas nors sąmoningai pasitarnavo niekingai – mat niekas nesutinka, kad jam trūksta niekingų dalykų.

Tad ir apie buvimą maloningu ir nemaloningu yra pasakyta.

8.

[1] Kokie gi dalykai verti gailesčio ir kokių žmonių kiti gailisi bei kokiōs būsenos patys būdami, dabar aptarkime. [2] Tebūnie tad gailestis tam tikras skausmas dėl pastebimo žalingo ar skausmingo blogio, kurį patiria jo nenusipelnęs bei kurį ir pats ar kas nors iš jam priklausančių galėtų tikėtis patirti; ir taip būna, kai toks blogis atrodo esąs arti. Juk aišku, jog tas, kuris ketina gailėtis, neišvengiamai būna linkęs manyti, kad arba pats, arba kas nors iš jam priklausančių galėtų patirti ką nors bloga – ir tokį blogį, koks yra nusakytas apibrėžime, arba panašų, arba labai primenantį. [3] Dėl to gailesčio nejaučia nei galutinai žlugusieji (mat mano nieko nebegalį patirti, nes yra patyrę kančių), nei manantieji esą be galo laimingi – priešingai, šie užgaulioja; mat jeigu jie mano, kad jiems priklauso visos gėrybės, aišku, kad, jų įsitikinimu, jiems priklauso ir negalimumas patirti jokio blogio. Nes ir šitai – viena iš gėrybių. [4] O tokie, kokie yra linkę tikėti galį patirti kančią, būna ir tie, kurie yra jau kentėję bei iš kančios išstrūkę, ir vyresni žmonės – tiek pagal mąstymą, tiek pagal patirtį, – ir silpnieji, ir dar labiau – bailesnieji, ir išsilavinusieji; mat šie esti gerai apskaičiuojantys. [5] Tokie būna ir tie, kurie turi tėvus, vaikus ar žmonas – mat ir pačiam priklauso visi šitie, – ir dar tie, kurie gali patirti minėtus dalykus. [6] Tokie nebūna nei apimtieji narsumo aistros, tokios kaip pyktis ar drąsumas (mat šie potyriai neapskaičiuoja to, kas bus), nei užgauliojimo nuotaikos (mat ir šitie neapskaičiuoja patirsia kokią nors kančią), tačiau užimantieji tarpine tarp šių padėti – nei, kita vertus, stipriai bijantieji. Juk tie, kurie yra išgąsdinti dėl to, kad būna įsijautę į savąjį potyrį, nejaučia gailesčio. [7] Gailestį jaučia ir manydami,

[8] ὥς μὲν οὖν ἔχοντες ἐλεοῦσιν, εἴρηται, ἃ δ' ἐλεοῦσιν, ἐκ τοῦ ὀρισμοῦ δῆλον· ὅσα τε γὰρ τῶν λυπηρῶν καὶ ὀδυνηρῶν φθαρτικά¹, πάντα ἐλεεινά, καὶ ὅσα ἀναιρετικά, καὶ ὅσων ἡ τύχη αἰτία κακῶν μέγεθος ἐχόντων. [9] ἔστι δ' ὀδυνηρὰ μὲν καὶ φθαρτικά θάνατοι καὶ αἰκίαι σωματῶν καὶ κακώσεις² καὶ γῆρας καὶ νόσοι καὶ τροφῆς ἔνδεια, [10] ὧν δ' ἡ τύχη αἰτία κακῶν, ἀφιλία, ὀλιγοφιλία (διὸ καὶ τὸ διασπᾶσθαι ἀπὸ φίλων καὶ συνήθων ἐλεεινόν), αἰσχος, ἀσθένεια, ἀναπηρία, καὶ τὸ ὅθεν προσῆκεν ἀγαθόν τι ὑπάρξει κακόν τι συμβῆναι. [11] καὶ τὸ πολλάκις τοιοῦτον, καὶ τὸ πεπονθότος γενέσθαι τι ἀγαθόν, οἷον Διοπίθει τὰ παρὰ βασιλέως τεθνεῶτι κατεπέμφθη, καὶ τὸ ἢ μὴ γένεσθαι ἀγαθὸν ἢ γενομένων μὴ εἶναι ἀπόλαυσιν. ἐφ' οἷς μὲν οὖν ἐλεοῦσι, ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτά ἐστιν·

[12] ἐλεοῦσι δὲ τοὺς τε γνωρίμους, ἄν³ μὴ σφόδρα ἐγγὺς ὦσιν οἰκειότητι· περὶ δὲ τούτους ὥσπερ περὶ αὐτοὺς μέλλοντας ἔχουσιν· διὸ καὶ ὁ Ἀμασίς⁴ ἐπὶ μὲν τῷ νείει ἀγομένῳ ἐπὶ τὸ ἀποθανεῖν οὐκ ἐδάκρυσεν, ὡς φασίν, ἐπὶ δὲ τῷ φίλῳ προσαιτοῦντι· τοῦτο μὲν γὰρ ἐλεεινόν, ἐκεῖνο δὲ δεινόν· τὸ γὰρ δεινὸν ἕτερον τοῦ ἐλεεινοῦ καὶ ἐκκρουστικὸν τοῦ ἐλέου καὶ πολλάκις τῷ ἐναντίῳ χρήσιμον· [13] οὐ γὰρ⁵ ἔτι ἐλεοῦσιν ἐγγὺς αὐτοῖς τοῦ δεινοῦ ὄντος, καὶ τοὺς ὁμοίους ἐλεοῦσιν κατὰ ἡλικίαν, κατὰ ἥθη, κατὰ ἔξεις, κατὰ ἀξιώματα, κατὰ γένη· ἐν πᾶσι γὰρ τούτοις μᾶλλον φαίνεται καὶ αὐτῷ ἂν ὑπάρξει· ὅλως γὰρ καὶ ἐνταῦθα δεῖ λαβεῖν ὅτι, ὅσα ἐφ' αὐτῶν φοβοῦνται, ταῦτα ἐπ' ἄλλων γιγνόμενα ἐλεοῦσιν. [14] ἐπεὶ δ' ἐγγὺς φαινόμενα τὰ πάθη ἐλεεινά ἐστί, τὰ δὲ μυριοστὸν ἔτος γινόμενα ἢ ἐσόμενα οὔτε ἐλπίζοντες οὔτε μεμνημένοι ἢ ὅλως οὐκ ἐλεοῦσιν ἢ οὐχ ὁμοίως, ἀνάγκη τοὺς συναπεργαζομένους σχήμασι καὶ φωναῖς καὶ ἐσθῆσι⁶

¹ secl. Kassel (piores Muretus et Vahlen¹)

² αἰκίαι σωματῶν καὶ κακώσεις] A et Ross : αἰκίαι καὶ σωματῶν κακώσεις β et Kassel

³ A et Ross : ἐὰν β et Kassel

⁴ Kassel (cf. A et β) : Ἀμάσιος Ross (prior Spengel)

⁵ οὐ γὰρ] add. Ross et Kassel (prior Vahlen¹)

⁶ Ross (prior Spengel) : αἰσθήσει A et Kassel (v. plur. in huius app. crit.)

jog kai kurie žmonės yra padorūs. Mat tas, kuris mano nesant nė vieno padoraus, bus įsitikinęs, [1386a] jog visi yra verti blogio. Ir apskritai, kai žmogus būna tokios būklės, kad prisimena, jog tokie dalykai yra nutikę arba jam pačiam, arba kam nors iš jam priklausančių, arba nujaučia, jog galėtų įvykti jam pačiam arba kam nors iš jam priklausančių.

[8] Taigi yra aptarta, kokios būsenos būdami žmonės jaučia gailestį, o kokių dalykų jiems gaila, aišku iš apibrėžimo. Juk kad ir kiek iš skausmingų bei kankinančių dalykų esama žalingų, visi jie sukelia gailestį, taip pat visi tie, kurie linkę žlugdyti, ir visos blogybės, turinčios reikšmės, kurių priežastis – atsitiktinumas. [9] Kankinantys ir žalingi dalykai yra mirtys, kūnų žalojimai ir negalavimai, senatvė, ligos, maisto trūkumas; [10] o tarp blogybių, kurių priežastis – atsitiktinumas, yra draugų neturėjimas, turėjimas jų mažai (dėl to taip pat gailėsčio vertas dalykas – būti atskirtam nuo draugų ir bendražygių), kūno bjaurumas, silpnumas, luošumas ir tas atvejis, kai išpuola kokia nors nelaimė iš ten, iš kur derėtų rasti kokias nors gėrybes; [11] dar gailestį sukelia, kai toks atvejis dažnas; ir tas atvejis, kai gėrybė atsiranda patyrus kančią, pavyzdžiui, kaip persų karaliaus dovanos buvo nusiųstos jau mirusiam Diopeitui; ir kai žmogui arba nebūna nutikę jokių gėrybių, arba kai joms atsiradus nėra džiugėsio. Taigi dėl ko žmonės jaučia gailestį, yra tokios ir panašios priežastys.

[12] Žmonės gailestį jaučia ir pažįstamiesiems, jei tik šie nėra stipriai susiję artimu ryšiu; o dėl šių jie jaudinasi tarsi dėl savęs pačių, ketinančių tą patį patirti; dėl to, kaip pasakoja, Amasidas dėl mirti vedamo sūnaus nepravirko, o pravirko dėl draugo, tapusio elgeta; mat šis įvykis vertas gailėsčio, o anas – šiurpus; juk šiurpumas yra kas kita nei gailumas ir tinkamas išstumti gailestį, ir jis dažnai naudingas priešininkui; [13] juk žmonės jau liaujasi gailėjęsi, kai šiurpas jau prie pat jų. Jaučia gailestį ir panašioms amžiumi, būdo bruožais, įgudimais, nuopelnais, kilme. Mat visais šiais atvejais labiau atrodo, jog gailestis ir pačiam galėtų priklausyti. Mat apskritai ir čia dera suvokti, kad dėl visų dalykų, kurių žmonės bijosi sau patiems, jie jaučia gailestį, kai šie vyksta kitiems.

καὶ ὅλως ὑποκρίσει ἐλεεινοτέρους εἶναι· ἐγγὺς γὰρ ποιοῦσι φαίνεσθαι τὸ κακόν, πρὸ ὁμμάτων ποιοῦντες ἢ ὡς μέλλον ἢ ὡς γεγονός. [15] καὶ [1386b] τὰ γεγονότα ἄρτι ἢ μέλλοντα διὰ ταχέων ἐλεεινότερα. [16] καὶ¹ διὰ τοῦτο καὶ τὰ σημεῖα [καὶ τὰς πράξεις]², οἷον ἐσθῆτας τε τῶν πεπονθότων καὶ ὅσα τοιαῦτα, καὶ τὰς πράξεις³ καὶ λόγους καὶ ὅσα ἄλλα τῶν ἐν τῷ πάθει ὄντων, οἷον ἤδη τελευτώντων. ἅπαντα γὰρ ταῦτα διὰ τὸ ἐγγὺς φαίνεσθαι μᾶλλον ποιεῖ τὸν ἔλεον. καὶ μάλιστα τὸ σπουδαίους εἶναι ἐν τοῖς τοιούτοις καιροῖς ὄντας ἐλεεινόν, καὶ ὡς ἀναξίου ὄντος καὶ ἐν ὀφθαλμοῖς φαινομένου τοῦ πάθους.

9.

[1] ἀντίκειται δὲ τῷ ἐλεεῖν μάλιστα μὲν ὁ καλοῦσι νεμεσᾶν· τῷ γὰρ λυπεῖσθαι ἐπὶ ταῖς ἀναξίαις κακοπραγίαις ἀντικείμενόν ἐστι τρόπον τινὰ καὶ ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ ἥθους τὸ λυπεῖσθαι ἐπὶ ταῖς ἀναξίαις εὐπραγίαις. καὶ ἄμφω τὰ πάθη ἥθους χρηστοῦ. [2] δεῖ γὰρ ἐπὶ μὲν τοῖς ἀναξίως πράττουσι κακῶς συνάχθεσθαι καὶ ἐλεεῖν, τοῖς δὲ εὖ νεμεσᾶν· ἄδικον γὰρ τὸ παρὰ τὴν ἀξίαν γιγνόμενον· διὸ καὶ τοῖς θεοῖς ἀποδίδομεν τὸ νεμεσᾶν. [3] δόξειε δ' ἂν καὶ ὁ φθόνος τῷ ἐλεεῖν τὸν αὐτὸν ἀντικεῖσθαι τρόπον, ὡς σύνεγγυς ὢν καὶ ταῦτὸν τῷ νεμεσᾶν, ἔστι δ' ἕτερον· λύπη μὲν γὰρ παραχώδης καὶ ὁ φθόνος ἐστὶ καὶ ἐπὶ εὐπραγίᾳ⁴, ἀλλ' οὐ τοῦ ἀναξίου, ἀλλὰ τοῦ ἴσου καὶ ὁμοίου. τὸ δὲ μὴ ὅτι αὐτῷ τι συμβήσεται ἕτερον, ἀλλὰ δι' αὐτὸν τὸν πλησίον, ἅπασιν ὁμοίως δεῖ ὑπάρχειν· οὐ γὰρ ἔτι ἔσται τὸ μὲν φθόνος, τὸ δὲ νέμεσις, ἀλλὰ φόβος, ἐὰν διὰ τοῦτο ἡ λύπη ὑπάρχῃ καὶ ἡ παραχή, ὅτι αὐτῷ τι ἔσται φαῦλον ἀπὸ τῆς ἐκείνου εὐπραγίας. [4] φανερόν δ' ὅτι ἀκολουθήσει καὶ τὰ ἐναντία πάθη τούτοις· ὁ μὲν γὰρ λυπούμενος ἐπὶ τοῖς ἀναξίως κακοπραγοῦσιν ἡσθήσεται ἢ ἄλυπος ἔσται ἐπὶ τοῖς ἐναντίως

¹ add. Ross

² post h. v. καὶ τὰς πράξεις ω : secl. Kassel : transp. infra post v. τοιαῦτα Ross

³ καὶ τὰς πράξεις] Ross

⁴ ἐπὶ εὐπραγίᾳ] Ross (cf. A) : εἰς εὐπραγίαν β, al. Kassel

[14] Kadangi šalimais pasireiškiantys potyriai sukelia gailestį, o dėl prieš dešimtį tūkstantmečių įvykusių arba vėliau vyksiančių žmonių – nei tikėdamiesi jų, nei prisimindami – gailesčio arba apskritai nejaučia, arba jaučia nevienodai, neišvengiamai labiau gailesčio verti esti tie, kurie potyrius įgyvendina kartu su gestais, garsais, apranga bei apskritai – vaidyba; mat jie pasiekia, kad blogis atrodytų esąs arti, padarydami jį priešais pat akis arba kaip ketinantį vykti dalyką, arba kaip įvykusį. [15] Ir [1386b] ką tik įvykę arba greitai įvyksiantys nutikimai būna vertesni gailesčio. [16] Dėl to vertesni gailesčio ir ženklai, antai, ir kančią patyrusiųjų apranga, ir visi panašūs dalykai, taip pat veiksmai, žodžiai ir visa kita, kas priklauso kančią patiriantiems, pavyzdžiui, jau mirštantiesiems. Juk visi šie dalykai labiau kursto gailestį dėl to, kad atrodo esą arti. Ir labiausiai verta gailesčio tai, kad pakliūvantys į tokias aplinkybes būna dorieji, ir dar būna graudu, kai kančia nepelnyta ir atsispindi akyse.

9.

[1] Gailėjimuisi priešingiausias dalykas – tas, kurį vadina smerkimu. Juk sielojimuisi dėl nepelnytų nesėkmių savaip priešingas ir kylantis iš to paties būdo yra sielojimasis dėl nepelnytų pasisėkimų. Ir abu potyriai susiję su doru būdu. [2] Juk dera kartu sielvartauti dėl nepelnytai sulaukiančių blogos kloties ir jų gailėtis, o dėl taip sulaukiančių geros kloties – smerkti. Neteisinga juk tai, kas vyksta priešingai nusipelnymui; dėl to ir dievams priskiriame smerkimą. [3] Galėtų atrodyti, kad ir pavydas yra tokiu pat būdu priešingas gailėjimuisi, tarsi būtų labai artimas ir tas pat, kas smerkimas; bet tai kas kita. Mat, viena vertus, pavydas yra ir nerimastingas skausmas, ir kyla jis dėl pasisėkimo; tačiau ne dėl pasisėkimo, kuris priklauso jo nevertam, bet dėl to, kuris priklauso su juo lygiam ir panašiam žmogui. O tas principas, kad ne dėl to, jog jam pačiam atsitiks kažkas kitokio, bet kad tai vyks dėl paties kaimyno, turi būti taikoma visiems minėtiems pavydo ir smerkimo atvejams. Juk tai jau nebebus nei

κακοπραγούσιν, οἷον τοὺς πατραλοίας καὶ μαιφόνους, ὅταν τύχῃσι τιμωρίας, οὐδεὶς ἂν λυπηθεῖη χρηστός· δεῖ γὰρ χαίρειν ἐπὶ τοῖς τοιούτοις, ὡς δ' αὐτῶς καὶ ἐπὶ τοῖς εὖ πράττουσι κατ' ἀξίαν· ἄμφω γὰρ δίκαια, καὶ ποιεῖ χαίρειν τὸν ἐπιεικῆ· ἀνάγκη γὰρ ἐλπίζειν ὑπάρξαι ἂν, ἅπερ τῷ ὁμοίῳ, καὶ αὐτῷ. [5] καὶ ἔστι τοῦ αὐτοῦ ἥθους ἅπαντα ταῦτα, τὰ δ' ἐναντία τοῦ ἐναντίου· ὁ γὰρ αὐτός ἐστιν ἐπιχαιρέκακος [1387a] καὶ φθονερός· ἐφ' ᾧ γὰρ τις λυπεῖται γιγνομένων καὶ ὑπάρχοντι, ἀναγκαῖον τοῦτον ἐπὶ τῇ στερήσει καὶ τῇ φθορᾷ τῇ τούτου χαίρειν· διὸ κωλυτικά μὲν ἐλέου πάντα ταῦτ' ἐστί, διαφέρει δὲ διὰ τὰς εἰρημένας αἰτίας, ὥστε πρὸς τὸ μὴ ἐλεεινὰ ποιεῖν ἅπαντα ὁμοίως χρήσιμα.

[6] πρῶτον μὲν οὖν περὶ τοῦ νεμεσᾶν λέγωμεν, τίσι τε νεμεσῶσι καὶ ἐπὶ τίσι καὶ πῶς ἔχοντες αὐτοί, εἴτα μετὰ ταῦτα περὶ τῶν ἄλλων. [7] φανερόν δ' ἐκ τῶν εἰρημένων· εἰ γὰρ ἐστι τὸ νεμεσᾶν λυπεῖσθαι ἐπὶ τῷ φαινομένῳ ἀναξίως εὐπραγεῖν, πρῶτον μὲν δῆλον ὅτι οὐχ οἷόν τ' ἐπὶ πᾶσι τοῖς ἀγαθοῖς νεμεσᾶν. [8] οὐ γὰρ εἰ δίκαιος ἢ ἀνδρεῖος, ἢ εἰ ἀρετὴν λήψεται, νεμεσήσει τούτῳ (οὐδὲ γὰρ ἔλεοι ἐπὶ τοῖς ἐναντίοις τούτων εἰσὶν), ἀλλ' ἐπὶ πλούτῳ καὶ δυνάμει καὶ τοῖς τοιούτοις, ὅσων ὡς ἀπλῶς εἰπεῖν ἄξιοι εἰσιν οἱ ἀγαθοὶ καὶ οἱ τὰ φύσει ἔχοντες ἀγαθὰ, οἷον εὐγένειαν καὶ κάλλος καὶ ὅσα τοιαῦτα. [9] ἐπεὶ¹ δὲ τὸ ἀρχαῖον ἐγγύς τι φαίνεται τοῦ φύσει, ἀνάγκη τοῖς ταῦτ' ἔχουσιν ἀγαθόν, ἐὰν νεωστὶ ἔχοντες τυγχάνωσι καὶ διὰ τοῦτο εὐπραγῶσι, μᾶλλον νεμεσᾶν· μᾶλλον γὰρ λυποῦσιν οἱ νεωστὶ πλουτοῦντες τῶν πάλαι καὶ διὰ γένος. [10] ὁμοίως δὲ καὶ ἄρχοντες καὶ δυνάμενοι καὶ πολυφιλοὶ καὶ εὐτεκνοὶ καὶ ὀτιοῦν τῶν τοιούτων. καὶ ἂν διὰ ταῦτα ἄλλο τι ἀγαθὸν γίγνηται αὐτοῖς, ὡσαύτως καὶ γὰρ ἐνταῦθα μᾶλλον λυποῦσιν οἱ νεόπλουτοι ἄρχοντες διὰ τὸν πλοῦτον ἢ οἱ ἀρχαίόπλουτοι. ὁμοίως δὲ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων. αἴτιον δ' ὅτι οἱ μὲν δοκοῦσι τὰ αὐτῶν ἔχειν, οἱ δ' οὐ· τὸ γὰρ ἀεὶ οὕτω φαινόμενον ἔχειν ἀληθὲς δοκεῖ, ὥστε οἱ ἕτεροι οὐ τὰ αὐτῶν ἔχειν. [11] καὶ ἐπεὶ ἕκαστον

¹ Ross : ἐπειδὴ Kassel (sine comm.)

pavydas, nei smerkimas, bet baimė, jeigu skausmas ir nerimastis rasis dėl to, kad pačiam teks kas nors niekingo iš tos jo geros kloties. [4] Aišku, kad ir šiuos potyrius lydės priešingi. Mat kenčias skausmą dėl tų, kuriems nesiseka nepelnytai, džiaugsis arba nejaus skausmo dėl tų, kuriems nesiseka priešingu būdu, pavyzdžiui, dėl tėvažudžių ir susiteršusių žudy-nėmis – kai tik šie sulauks atpildo, nė vienas dorasis nenuliūstų; juk dėl tokių dalykų dera džiaugtis – atitinkamai ir dėl tų, kuriems sekasi pelnytai. Mat abu atvejai teisingi ir skatina padorų žmogų džiaugtis. Juk neišvengiama tikėtis, kad ir pačiam priklausytų tai, kas priklauso panašiam. [5] Ir visi šie potyriai būdingi tam pačiam žmogaus būdui, o priešingi – priešingam. Juk piktdžiugis būna toks pat kaip [1387a] ir pavydus; mat dėl ko radimosi ar buvimo kas nors jaučia skausmą, tas neišvengiamai džiaugiasi dėl šio dalyko netekties ir sunaikinimo. Dėl to visi šie dalykai yra gailėsčio trikdžiai, o jie skiriasi dėl nusakytų priežasčių; tad visi jie vienodai naudingi daryti dalykus nevertus gailėsčio.

[6] Taigi pirmiausia aptarkime smerkimą: ir kuo žmonės piktinasi, ir dėl kokių priežasčių, ir kokioms būsenos patys būdami, tada po šito – apie kitus potyrius. [7] Pirmasis dalykas akivaizdus iš to, kas pasakyta: juk jeigu smerkimas reiškia jausti skausmą dėl to, kuris atrodo nepelnytai patirias pasisėkimą, pirmiausia aišku, kad neįmanu smerkti dėl visų gėrybių; [8] mat jei žmogus teisingas ar narsus arba jei įgis šaunumo, šitokio niekas nesmerks (mat dėl šitoms priešingų savybių nebūna ir gailėsčio), tačiau smerks dėl turto, galios ir panašių dalykų – visų tų, kurių, paprastai pasakius, yra verti gerieji žmonės ir tie, kurie turi prigimtinių gėrybių, antai, gerą kilmę, grožį ir visus panašius dalykus. [9] O kadangi tai, kas senoviška, atrodo kažin kaip artima tam, kas įgimta, žmonės neišvengiamai labiau smerkia tuos turinčius tą pačią gėrybę, kurie pasitaiko ją turį neseniai ir dėl šito klesti. Juk daugiau skausmo sukelia praturtėję neseniai negu tie, kurie turtingi iš seno ir dėl kilmės. [10] Panašiai labiau suerzina ir valdininkai, ir turį galios, ir daugelio draugai, ir gerų vaikų tėvai, ir bet koks kitas iš panašių atvejų.

τῶν ἀγαθῶν οὐ τοῦ τυχόντος ἄξιον, ἀλλὰ τις ἔστιν ἀναλογία καὶ τι¹ ἀρμόττον, οἷον ὅπλων κάλλος οὐ τῷ δικαίῳ ἀρμόττει, ἀλλὰ τῷ ἀνδρείῳ, καὶ γάμοι διαφέροντες οὐ τοῖς νεωστὶ πλουσίοις² ἀλλὰ τοῖς εὐγενέσιν· ἂν³ οὖν ἀγαθὸς ὢν μὴ τοῦ ἀρμόττοντος τυγχάνῃ, νεμεσητόν. καὶ τὸ⁴ τὸν ἥττω τῷ κρείττονι ἀμφισβητεῖν, μάλιστα μὲν οὖν τοὺς ἐν τῷ αὐτῷ, ὅθεν καὶ τοῦτ' εἴρηται,

Αἶαντος δ' ἀλέεινε μάχην Τελαμωνιάδαο·

Ζεὺς γὰρ οἱ νεμέσασχ', ὅτ' ἀμείνονι φωτὶ μάχοιτο·

[1387b] εἰ δὲ μή, κἂν ὅπως οὖν ὁ ἥττων τῷ κρείττονι, οἷον εἰ ὁ μουσικὸς τῷ δικαίῳ· βέλτιον γὰρ ἢ δικαιοσύνη τῆς μουσικῆς.

[12] οἷς μὲν οὖν νεμεσῶσι καὶ διὰ τί, ἐκ τούτων δηλόν· ταῦτα γὰρ καὶ τὰ τοιαῦτά ἐστιν. αὐτοὶ δὲ νεμεσητικοὶ εἰσιν, ἐὰν ἄξιοι τυγχάνωσιν ὄντες τῶν μεγίστων ἀγαθῶν καὶ ταῦτα κεκτημένοι· τὸ γὰρ τῶν ὁμοίων ἡξιώσθαι τοὺς μὴ ὁμοίους οὐ δίκαιον. [13] δεύτερον δέ, ἂν ὄντες ἀγαθοὶ καὶ σπουδαῖοι τυγχάνωσιν· κρίνουσί τε γὰρ εὖ, καὶ τὰ ἄδικοι μισοῦσι. [14] καὶ ἐὰν φιλότιμοι καὶ ὀρεγόμενοι τινων πραγμάτων, καὶ μάλιστ' ἂν⁵ περὶ ταῦτα φιλότιμοι ὦσιν ὧν ἕτεροι ἀνάξιοι ὄντες τυγχάνουσιν. [15] καὶ ὅλως οἱ ἀξιούντες αὐτοὶ αὐτοὺς ὧν ἐτέρους μὴ ἀξιοῦσι, νεμεσητικοὶ τούτοις καὶ τούτων· διὸ καὶ οἱ ἀνδραποδώδεις καὶ φαῦλοι καὶ ἀφιλότιμοι οὐ νεμεσητικοί· οὐδὲν γὰρ ἐστιν οὗ ἑαυτοὺς οἶονται ἄξιους εἶναι. [16] φανερόν δ' ἐκ τούτων ἐπὶ ποίοις ἀτυχοῦσι καὶ κακοπραγοῦσιν ἢ μὴ τυγχάνουσι χαίρειν ἢ ἀλύπως ἔχειν δεῖ· ἐκ γὰρ τῶν εἰρημένων τὰ ἀντικείμενά ἐστι δηλαδὴ, ὥστ' ἐὰν τοὺς τε κριτὰς τοιοῦτους παρασκευάσῃ ὁ λόγος, καὶ τοὺς ἀξιούντας ἐλεεῖσθαι, καὶ ἐφ' οἷς ἐλεεῖσθαι, δείξῃ ἀνάξιους ὄντας τυγχάνειν, ἀξίους δὲ μὴ τυγχάνειν, ἀδύνατον ἐλεεῖν.

¹ καὶ τι] Ross (prior Richards) : καὶ τὸ ω et Kassel

² Α et Ross : πλουτοῦσιν β et Kassel

³ Α et Ross : ἐὰν β et Kassel

⁴ add. Ross et Kassel

⁵ add. Ross (prior Richards)

Taip pat jei dėl šių dalykų jie sulaukia kokios nors kitos gėrybės. Mat ir šiuo atveju daugiau skausmo dėl turto sukelia tie valdytojai, kurie yra praturtėję neseniai, negu tie, kurie seniai. Panašiai ir dėl kitų atvejų. To priežastis ta, kad vieni atrodo turį tai, kas priklauso jiems patiems, o kiti – ne. Mat tai, kas atrodo, jog šitaip visada tęsiasi, regisi teisinga, todėl kiti atrodo turį tai, kas jiems nepriklauso. [11] Ir kadangi kiekviena gėrybė yra verta neatsitiktinio gavėjo, bet esama tam tikros atitikties ir tam tikro derėjimo – antai, ginklų grožis tinka ne teisingam, bet narsiam žmogui, ir išskirtinės vedybos – ne neseniai praturtėjusiems, bet kilmingiesiems, – taigi jei būdamas geras sulaukia nederamo dalyko, tai smerktina. Ir menkesnio su šaunesniu ginčijimasis vertas smerkimo, ypač kai ginčijasi tie, kurie užsiima tuo pačiu; dėl to ir šitai yra poeto pasakyta:

Bet su Ajantu, sūnum Telamono, kovoti privengė;

Būtų užrūstinęs Dzeusą, išdrįsdamas pult galingesnį.

[1387b] O jeigu užsiima ne tuo pačiu, tada nusipelno smerkimo net jei bet koku būdu menkesnis su šaunesniu ginčijasi, pavyzdžiui, muzikantas su teisiuoju. Mat teisingumas tauresnis už muziką. Taigi ką žmonės smerkia ir dėl ko, aišku iš šių – tokių ir tokio pobūdžio aptartų dalykų.

[12] O žmonės yra linkę smerkti, jei tik esti verti didžiausių gėrybių ir jas būna įgiję; mat, anot jų, neteisinga, kad panašių dalykų būtų verti nepanašūs į juos. [13] Antra, žmonės linkę smerkti, jei būna geri ir uolūs. Mat tokie ir tinkamai sprendžia, ir nekenčia neteisybių. [14] Linkę smerkti ir tokiu atveju, jeigu būna garbėtroškos ir siekia tam tikrų dalykų, – ypač jei būna garbėtroškos kaip tik dėl tų dalykų, kurių kiti būna nenusipelnę. [15] Apskritai tie, kurie patys manosi esą verti to, ko nelaiko vertais kitų, būna linkę šiuos smerkti – ir dėl šių priežasčių. Dėl to linkusieji vergauti, netikėliai ir netrokštantieji garbės paprastai nesmerkia. Juk nėra nieko, ko vertais jie save laiko. [16] Iš šių dalykų akivaizdu, dėl kokių žmonių, kuriems nesiklosto likimas ar veikla arba neaplancko sėkmė, dera džiaugtis ar nejausti sielvarto. Mat iš to, kas

10.

[1] δῆλον δὲ καὶ ἐπὶ τίσι φθονοῦσι καὶ τίσι καὶ πῶς ἔχοντες, εἴ-
περ ἐστὶν ὁ φθόνος λύπη τις ἐπὶ εὐπραγίᾳ φαινομένη τῶν εἰρημένων
ἀγαθῶν περὶ τοὺς ὁμοίους, μὴ ἵνα τι αὐτῷ, ἀλλὰ δι' ἐκείνους φθονή-
σουσι μὲν γὰρ οἱ τοιοῦτοι οἷς εἰσὶ τινες ὅμοιοι ἢ φαίνονται·

[2] ὁμοίους δὲ λέγω κατὰ γένος, κατὰ συγγένειαν, καθ' ἡλικίας, κατὰ
ἔξεις, κατὰ δόξαν, κατὰ τὰ ὑπάρχοντα. καὶ οἷς μικρὸν ἐλλείπει τοῦ μὴ
πάντα ὑπάρχειν. διὸ οἱ μεγάλα πράττοντες καὶ οἱ¹ εὐτυχοῦντες φθο-
νεροὶ εἰσιν· πάντας γὰρ οἷονται τὰ αὐτῶν φέρειν. [3] καὶ οἱ τιμώμενοι
ἐπὶ τινι διαφερόντως, καὶ μάλιστα ἐπὶ σοφίᾳ ἢ εὐδαιμονίᾳ. καὶ οἱ φι-
λότιμοι φθονερώτεροι τῶν ἀφιλοτίμων. καὶ οἱ δοξόσοφοι· φιλότιμοι
γὰρ ἐπὶ σοφίᾳ. καὶ ὅλως οἱ φιλοδοξοὶ περὶ τι φθονεροὶ περὶ τοῦτο.
καὶ οἱ μικρόψυχοι· πάντα γὰρ μεγάλα δοκεῖ αὐτοῖς εἶναι.

[4] ἐφ' οἷς δὲ φθονοῦσι, τὰ μὲν ἀγαθὰ εἴρηται· ἐφ' οἷς γὰρ φιλο-
δοξοῦσι [1388a] καὶ φιλοτιμοῦνται ἔργοις ἢ κτήμασι καὶ ὀρέγονται
δόξης, καὶ ὅσα εὐτυχήματά ἐστιν, σχεδὸν περὶ πάντα φθόνος ἐστί,
καὶ μάλιστα ὧν αὐτοὶ ἢ ὀρέγονται ἢ οἷονται δεῖν αὐτοὺς ἔχειν, ἢ ὧν
τῇ κτήσει μικρῷ ὑπερέχουσιν ἢ μικρῷ ἐλλείπουσιν. [5] φανερόν δὲ
καὶ οἷς φθονοῦσιν· ἅμα γὰρ εἴρηται· τοῖς γὰρ ἐγγύς καὶ χρόνῳ καὶ
τόπῳ καὶ ἡλικίᾳ καὶ δόξῃ φθονοῦσιν· ὅθεν εἴρηται “τὸ συγγενὲς γὰρ
καὶ φθονεῖν ἐπίσταται.” καὶ πρὸς οὓς φιλοτιμοῦνται· φιλοτιμοῦνται
γὰρ πρὸς τοὺς εἰρημένους, πρὸς δὲ τοὺς μυριοστὸν ἔτος ὄντας ἢ
πρὸς τοὺς² ἐσομένους ἢ τεθνεώτας³ οὐδεῖς, οὐδὲ πρὸς τοὺς ἐφ' Ἡρα-
κλείαις στήλαις. οὐδ' ὧν πολὺ οἷονται παρ' αὐτοῖς ἢ παρὰ τοῖς ἄλ-
λοις λείπεσθαι, οὐδ' ὧν πολὺ ὑπερέχειν, ὡσαύτως καὶ πρὸς τούτους
καὶ περὶ τὰ τοιαῦτα. [6] ἐπεὶ δὲ πρὸς τοὺς ἀνταγωνιστὰς καὶ ἀντερα-
στὰς καὶ ὅλως τοὺς τῶν αὐτῶν ἐφιεμένους φιλοτιμοῦνται, ἀνάγκη
μάλιστα τούτοις φθονεῖν, διόπερ εἴρηται “καὶ κεραμεὺς κεραμεῖ.”

¹ καὶ οἱ A et Ross : καὶ β et Kassel

² πρὸς τοὺς] ω et Ross : secl. Kassel

³ ἢ τεθνεώτας] ω et Ross : secl. Kassel

pasakyta, aiškūs ir jiems priešingi dalykai, todėl jei kalbėtojo kalba taip
nuteiks ir teisėjus ir jeigu parodys, jog siekiantieji sulaukti gailesčio – ir
dar už ką siekiantieji gailesčio – yra jo neverti, o veikiau verti jo nesu-
laukti, gailėtis jau nebus įmanoma.

10.

[1] Aišku ir dėl kokių priežasčių žmonės pavydi, ir kam, ir kokioms
būsenos būdami, jei tik pavydas yra tam tikras sielvartas dėl to, kad pa-
našiams žmonėms minėtosios gėrybės susiklosto pastebimai puikiai, ne
dėl to, kad kažkas jam pačiam išeitų į naudą, bet dėl anų žmonių: juk
pavydės tokie, į kuriuos tam tikri žmonės yra ar atrodo panašūs. [2] O
panašiais vadinu pagal kilbę, pagal giminystę, pagal amžių, pagal įpro-
čius, pagal šlovę, pagal turimus išteklius. Pavydės ir tie, kuriems nedaug
stinga iki to, kad viską turėtų. Dėl to būna pavydūs tie, kurie yra daug
pasiekę ir kuriuos lydi sėkmė; mat mano, kad visi gviešiasi to, kas jų.
[3] Pavydės ir tie, kurie dėl ko nors ypač gerbiama, o labiausiai dėl išmin-
ties ar laimės. Ir garbėtroškos pavydesni už negarbėtroškas. Pavydės ir
tie, kurie yra iš pažiūros išmintingi, mat jie – garbėtroškos dėl išminties.
Ir apskritai tie, kurie mėgsta tam tikrą šlovę, būtent dėl to dalyko būna
pavydūs. Ir menkadvasiai – mat visi dalykai jiems atrodo didūs.

[4] Apie geruosius dalykus, dėl kurių žmonės pavydi, pasakyta.
Mat darbai ar įgyti dalykai, [1388a] dėl kurių žmonės myli šlovę ar
trokšta garbės ir siekia dėmesio, taip pat visi dalykai, kurie yra sėkmės
vaisiai, – beveik dėl jų visų pavydimą; ir ypač dėl tų dalykų, kurių žmo-
nės patys arba siekia, arba kuriuos, jų įsitikinimu, jiems reikia turėti,
arba dėl tų, kuriuos įgydami kitus nežymiai pranoksta arba nuo kitų
atsilieka. [5] Akivaizdu ir kam pavydi. Juk drauge buvo pasakyta: jie
pavydi tiems, kurie artimi laiku, vieta, amžiumi ir šlove. Dėl to yra
posakis: „juk giminystė ir pavydėti moka“. Pavydi ir tiems, su kuriais
varžosi dėl garbės, mat varžosi su minėtaisiais, bet niekas nesivaržo su
gyvenusiais prieš dešimtį tūkstantmečių nei su gyvensiančiais, nei su

[7] καὶ ὧν ἡ κεκτημένων ἢ κατορθούντων ὄνειδος αὐτοῖς (εἰσὶ δὲ καὶ οὗτοι οἱ ἐγγυὲς καὶ ὅμοιοι)· δῆλον γὰρ ὅτι παρ' αὐτοὺς οὐ τυγχάνουσι τοῦ ἀγαθοῦ, ὥστε τοῦτο λυποῦν ποιεῖ τὸν φθόνον. [8] καὶ τοῖς ἡ ἔχουσι ταῦτα ἢ κεκτημένοις ὅσα αὐτοῖς προσῆκεν ἢ ἐκέκτηντο ποτε· διὸ πρεσβύτεροί τε νεωτέροις. [9] καὶ οἱ πολλὰ δαπανήσαντες εἰς ταῦτο τοῖς ὀλίγα φθονοῦσιν. [10] καὶ τοῖς ταχὺ οἱ ἢ μάλιστα τυχόντες ἢ μὴ τυχόντες φθονοῦσιν. [11] δῆλον δὲ καὶ ἐφ' οἷς χαίρουσιν οἱ τοιοῦτοι καὶ ἐπὶ τίσι καὶ πῶς ἔχοντες· ὥς γὰρ ἔχοντες λυποῦνται, οὕτως ἔχοντες ἐπὶ τοῖς ἐναντίοις ἡσθήσονται. ὥστε ἂν αὐτοὶ μὲν παρασκευασθῶσιν οὕτως ἔχειν, οἱ δ' ἐλεεῖσθαι ἢ τυγχάνειν τινὸς ἀγαθοῦ ἀξιούμενοι ὧσιν οἱ οἱ εἰρημένοι, δῆλον ὥς οὐ τεύζονται ἐλέου παρὰ τῶν κυρίων.

11.

[1] πῶς δὲ ἔχοντες ζηλοῦσι καὶ τὰ ποῖα καὶ ἐπὶ τίσιν, ἐνθὲν δ' ἐστὶ δῆλον· εἰ γὰρ ἐστὶ ζῆλος λύπη τις ἐπὶ φαινομένη παρουσίᾳ ἀγαθῶν ἐντίμων καὶ ἐνδεχομένων αὐτῷ λαβεῖν περὶ τοὺς ὁμοίους τῇ φύσει, οὐχ ὅτι ἄλλω, ἀλλ' ὅτι οὐχὶ καὶ αὐτῷ ἐστὶν (διὸ καὶ ἐπιεικὲς ἐστὶν ὁ ζῆλος καὶ ἐπιεικῶν, τὸ δὲ φθονεῖν φαῦλον καὶ φαύλων· ὁ μὲν γὰρ αὐτὸν² παρασκευάζει διὰ τὸν ζῆλον τυγχάνειν τῶν ἀγαθῶν, ὁ δὲ τὸν πλησίον μὴ ἔχειν διὰ τὸν φθόνον), ἀνάγκη δὲ ζηλωτικὸς [1388b] μὲν εἶναι τοὺς ἀξιοῦντας αὐτοὺς³ ἀγαθῶν ὧν μὴ ἔχουσιν⁴, ἐνδεχομένων αὐτοῖς λαβεῖν· οὐδεὶς γὰρ ἀξιοῖ τὰ φαινόμενα ἀδύνατα⁵ (διὸ οἱ νέοι καὶ οἱ μεγαλόψυχοι τοιοῦτοι). [2] καὶ οἷς ὑπάρχει τοιαῦτα ἀγαθὰ ἃ τῶν ἐντίμων ἄξια ἐστὶν ἀνδρῶν· ἔστι δὲ ταῦτα πλοῦτος καὶ πολυφιλία καὶ ἀρχαὶ καὶ ὅσα τοιαῦτα· ὥς γὰρ προσῆκον αὐτοῖς ἀγαθοῖς

¹ οἱ ἢ] Ross : οἱ Kassel (v. plur. in huius app. crit.)

² Ross (cf. A) : ἐαυτὸν β et Kassel

³ Ross (cf. A) : ἐαυτοὺς β et Kassel

⁴ post h. v. οὐδεὶς γὰρ ἀξιοῖ τὰ φαινόμενα ἀδύνατα ω et Kassel : transp. infra post v. λαβεῖν Ross

⁵ οὐδεὶς γὰρ ἀξιοῖ τὰ φαινόμενα ἀδύνατα] Ross

mirusiais, taip pat nei su tais, kurie gyvena prie Heraklio stulpų. Nei su tais, kuriems, jų pačių arba kitų manymu, jie daug kuo nusileidžia, nei su tais, kuriuos daug kuo pranoksta. Atitinkamai kaip nesivaržo su šiais žmonėmis, taip ir dėl panašių dalykų. [6] O kadangi varžomasi dėl garbės su priešininkais kovoje ir priešininkais meilėje, ir apskritai su tų pačių dalykų trokštančiais, jie neišvengiamai labiausiai šiems ir pavydi; dėl to pasakyta: „ir puodžius puodžiui pavydi“. [7] Pavydi ir tiems, kurie – arba ką nors įsigiję, arba sėkmingai įvykdę – jiems patiems tampa priekaištu (ir šitie yra artimai susiję bei panašūs). Juk aišku, kad nesulaukia gėrio dėl savo pačių kaltės, tad šitas skaudinantis veiksnys sukuria pavydą. [8] Pavydi ir tiems, kurie arba turi, arba yra įsigiję visa tai, kas jiems pridera, arba tai, ką kažkada buvo įsigiję; dėl to ir vyresni pavydi jaunesniems. [9] Ir tie, kurie tam pačiam reikalui išleido daug lėšų, pavydi tiems, kurie išleido mažai. [10] Ir tiems, kurie ko nors sulaukia greitai, pavydi tie, kurie sulaukia arba vargiais negalais, arba nesulaukia. [11] Aišku ir kuo tokie žmonės džiaugiasi, ir dėl kokių priežasčių bei kokioms būsenos būdams, – mat kaip jausdamiesi jie sielojasi, taip atitinkamai jausdamiesi dėl priešingų dalykų jie džiaugsis. Todėl jei patys vertintojai esti paruošti būti pavydžiai nusiteikę, o tie, kurie laikomi vertais sulaukti gailesčio arba kokios nors gėrybės, būna tokie, kokie paminėtieji, aišku, kad nesulauks gailesčio iš tų, kurie sprendžia.

11.

[1] O kokioms būsenos būdams žmonės siekia varžytis ir kokiais dalykais bei dėl kokių žmonių, iš čia yra aišku: mat jeigu siekis varžytis yra kažkokia nuoskauda dėl to, kad garbingų ir pačiam įmanomų įgyti gėrybių akivaizdžiai turi prigimtimi panašūs žmonės ne todėl, kad jos priklauso kitam, bet todėl, kad ir pačiam nepriklauso (dėl to siekis varžytis yra ir padorus dalykas, ir būdingas padoriems žmonėms, o pavydas – netikęs ir būdingas netikusiems – mat vienas siekdamas varžytis rūpinasi tuo, kad pats sulauktų gėrybių, o antras, veikiamas

εἶναι, οἷα προσήκει¹ τοῖς ἀγαθῶς ἔχουσι, ζηλοῦσι τὰ τοιαῦτα τῶν ἀγαθῶν. καὶ οὗς οἱ ἄλλοι ἀξιοῦσιν. [3] καὶ ὧν πρόγονοι ἢ συγγενεῖς ἢ οἰκεῖοι ἢ τὸ ἔθνος ἢ ἡ πόλις ἔντιμοι, ζηλωτικοὶ περὶ ταῦτα· οἰκεῖα γὰρ οἴονται αὐτοῖς εἶναι, καὶ ἄξιοι εἶναι² τούτων. [4] εἰ δ' ἐστὶν ζηλωτὰ τὰ ἔντιμα ἀγαθὰ, ἀνάγκη τὰς τε ἀρετὰς εἶναι τοιαύτας, καὶ ὅσα τοῖς ἄλλοις ὠφέλιμα καὶ εὐεργετικά (τιμῶσι γὰρ τοὺς εὐεργετοῦντας καὶ τοὺς ἀγαθοὺς), καὶ ὅσων ἀγαθῶν ἀπόλαυσις τοῖς πλησίον ἐστίν, οἷον πλοῦτος καὶ κάλλος μᾶλλον ὑγείας.

[5] φανερόν δὲ καὶ οἱ ζηλωτοὶ τίνες· οἱ γὰρ ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα κεκτημένοι ζηλωτοί· ἔστι δὲ ταῦτα τὰ εἰρημένα, οἷον ἀνδρεία, σοφία, ἀρχή· οἱ γὰρ ἄρχοντες πολλοὺς δύνανται εὖ ποιεῖν, στρατηγοί, ῥήτορες, πάντες οἱ τὰ τοιαῦτα δυνάμενοι. [6] καὶ οἷς πολλοὶ ὅμοιοι βούλονται εἶναι, ἢ πολλοὶ γνώριμοι, ἢ φίλοι πολλοί, ἢ οὗς πολλοὶ θαυμάζουσιν, ἢ οὗς αὐτοὶ θαυμάζουσιν. [7] καὶ ὧν ἔπαινοι καὶ ἐγκώμια λέγονται ἢ ὑπὸ ποιητῶν ἢ ὑπὸ λογογράφων. καταφρονοῦσι δὲ τῶν ἐναντίων· ἐναντίον γὰρ ζήλῳ καταφρόνησις ἐστὶ, καὶ τὸ ζηλοῦν τῷ καταφρονεῖν³. ἀνάγκη δὲ τοὺς οὕτως ἔχοντας ὥστε ζηλωσαί τινας ἢ ζηλοῦσθαι καταφρονητικούς εἶναι τούτων τε καὶ ἐπὶ τούτοις ὅσοι τὰ ἐναντία κακὰ ἔχουσι τῶν ἀγαθῶν τῶν ζηλωτῶν· διὸ πολλάκις καταφρονοῦσιν τῶν εὐτυχούντων, ὅταν ἄνευ τῶν ἐντίμων ἀγαθῶν ὑπάρχη αὐτοῖς ἡ τύχη. δι' ὧν μὲν οὖν τὰ πάθη ἐγγίγνεται καὶ διαλύεται, ἐξ ὧν αἱ πίστεις γίνονται περὶ αὐτῶν, εἴρηται.

¹ οἷα προσήκει] Ross : ὅτι προσήκε ω : ὅτι (ἀ) προσήκε Kassel (fort. prior Vahlen¹)

² εἶναι] Ross, sed om. Kassel

³ τὸ ζηλοῦν τῷ καταφρονεῖν] ω et Kassel : τῷ ζηλοῦν τὸ καταφρονεῖν Ross (fort. prior Victorius)

pavydo, – tuo, kad jo kaimynas neturėtų), tad siekti pranokti neišvengiamai [1388b] linkę tie, kurie save laiko vertais gėrybių, kurių neturi, bet gali patys įgyti. Juk niekas nelaiko savęs vertu akivaizdžiai neįmanomų dalykų. Todėl tokie būna jaunuoliai ir didžiadvasiai žmonės.

[2] Varžytis siekia ir tie, kuriems priklauso tokios gėrybės, kurios yra vertos garbingų vyrų; o tai esti turtas, draugų gausa, pareigybės ir visi panašūs dalykai. Mat kadangi jiems patiems pridera būti geriems, jie siekia varžytis tokiomis iš gėrybių, kokios pridera geriesiems. Šios aistros turi ir tie, kuriuos kiti laiko vertais tokių gėrybių. [3] Ir tie, kurių protėviai, giminaičiai arba šeimos nariai, arba tauta, arba piliečiai pasižymi garbingumu, yra linkę varžytis dėl šitų garbingų gėrybių, – nes mąno, kad jos jiems patiems tiesiogiai priklauso ir kad jie yra jų verti. [4] O jeigu garbingos gėrybės yra vertos varžymosi, neišvengiamai tokios esti ir dorybės, ir visi dalykai, kurie kitiems pravartūs ir labdaringi (mat žmonės gerbia geradarius ir geruosius), taip pat visos gėrybės, kurios gali teikti džiaugsmo ir kaimynams, antai, turtas ir grožis labiau už sveikatą.

[5] Akivaizdu ir kokie būna linkę varžytis žmonės – juk tie, kurie tokius ir panašius dalykus yra įsigiję. O šitie dalykai yra tie minėtieji, tokie kaip narsa, išmintis, valdiškos pareigos; mat valdininkai gali daugeliui daryti gera, – karo vadai, viešieji kalbėtojai, visi turintys panašius įgaliojimus. [6] Varžytis verti ir tie, į kuriuos daug kas nori būti panašūs arba kuriuos daug kas nori pažinoti, arba daug kas – draugauti, arba tie, kuriais daugelis stebisi, arba kuriais patys varžytis siekiantys stebisi. [7] Varžytis verti ir tie, kuriems arba poetai, arba kalbų rašytojai sako pagyrimus ir enkomijus. O priešingiems žmonės jaučia panieką. Mat panieka yra siekio varžytis“ priešingybė ir siekimas varžytis – niekinimo priešingybė. Ir neišvengiamai tie, kurie yra tokioms būsenos, jog užsidega aistra su kuo nors varžytis arba sukursto kieno nors siekį varžytis su jais, būna linkę niekinti ir šiuos, ir dargi visus tuos, kurie turi blogybių, priešingų varžymosi vertoms gėrybėms. Dėl to jie dažnai niekina tuos, kurie pasižymi sėkme, kai tik jiems sėkmė tenka be garbingųjų gėrybių.

12.

[1] τὰ δὲ ἦθη ποῖοί τινες κατὰ τὰ πάθη καὶ τὰς ἔξεις καὶ τὰς ἡλικίας καὶ τὰς τύχας, διέλθωμεν μετὰ ταῦτα. [2] λέγω δὲ πάθη μὲν ὀργὴν, ἐπιθυμίαν καὶ τὰ τοιαῦτα περὶ ὧν εἰρήκαμεν πρότερον, ἔξεις δὲ ἀρετὰς καὶ κακίας εἴρηται δὲ περὶ τούτων πρότερον, καὶ ποῖα προαιροῦνται ἕκαστοι, καὶ ποίων πρακτικοί. ἡλικίαί δέ εἰσι νεότης καὶ ἀκμὴ καὶ [1389a] γῆρας. τύχην δὲ λέγω εὐγένειαν καὶ πλοῦτον καὶ δυνάμεις καὶ τάναντία τούτοις καὶ ὅλως εὐτυχίαν καὶ δυστυχίαν.

[3] οἱ μὲν οὖν νέοι τὰ ἦθη εἰσὶν ἐπιθυμητικοί, καὶ οἷοι ποιεῖν ὧν ἂν ἐπιθυμήσωσι. καὶ τῶν περὶ τὸ σῶμα ἐπιθυμιῶν μάλιστα ἀκολουθητικοί εἰσι τῇ περὶ τὰ ἀφροδίσια καὶ ἀκρατεῖς ταύτης, [4] εὐμετάβολοι δὲ καὶ ἀψύκοροι πρὸς τὰς ἐπιθυμίας, καὶ σφόδρα μὲν ἐπιθυμοῦσι, ταχέως δὲ παύονται (ὀξεῖαι γὰρ αἱ βουλήσεις καὶ οὐ μεγάλαι, ὥσπερ αἱ τῶν καμνόντων δίψαι καὶ πείναι), [5] καὶ θυμικοὶ καὶ ὀξύθυμοι καὶ οἷοι ἀκολουθεῖν τῇ ὀργῇ. καὶ ἦττους εἰσι τοῦ θυμοῦ· διὰ γὰρ φιλοτιμίαν οὐκ ἀνέχονται ὀλιγωρούμενοι, ἀλλ' ἀγανακτοῦσιν, ἂν οἴωνται ἀδικεῖσθαι. [6] καὶ φιλότιμοι μὲν εἰσιν, μᾶλλον δὲ φιλόνοικοι· ὑπεροχῆς γὰρ ἐπιθυμεῖ ἡ νεότης, ἡ δὲ νίκη ὑπεροχὴ τις. καὶ ἄμφω ταῦτα μᾶλλον ἢ φιλοχρήματοι· φιλοχρήματοι δὲ ἦκιστα διὰ τὸ μήπω ἐνδείας πεπειρᾶσθαι, ὥσπερ τὸ Πιττακοῦ ἔχει ἀπόφθεγμα εἰς Ἀμφιάραον. [7] καὶ οὐ κακοήθεις, ἀλλ' εὐήθεις διὰ τὸ μήπω θεωρηκέναι πολλὰς πονηρίας, καὶ εὐπιστοὶ διὰ τὸ μήπω πολλὰ ἐξηπατῆσθαι. [8] καὶ εὐέλπιδες ὥσπερ γὰρ οἱ οἰνωμένοι, οὕτω διάθερμοι εἰσιν οἱ νέοι ὑπὸ τῆς φύσεως· ἅμα δὲ καὶ διὰ τὸ μὴ¹ πολλὰ ἀποτετυχηκέναι. καὶ ζῶσι τὰ πλεῖστα ἐλπίδι· ἡ μὲν γὰρ ἐλπίς τοῦ μέλλοντός ἐστιν, ἡ δὲ μνήμη τοῦ παροιχομένου, τοῖς δὲ νέοις τὸ μὲν μέλλον πολὺ, τὸ δὲ παρεληλυθὸς βραχύ· τῇ γὰρ πρώτη ἡμέρᾳ μεμνήσθαι μὲν οὐδὲν οἷόν τε, ἐλπίζειν δὲ πάντα. καὶ εὐεξαπάτητοί εἰσι διὰ τὸ εἰρημένον (ἐλπίζουσι γὰρ ῥαδίως), [9] καὶ ἀνδρείοτεροι· θυμώδεις γὰρ καὶ εὐέλπιδες, ὧν τὸ μὲν

¹ A et Ross : μήπω β et Kassel

Taigi dėl kokių dalykų užgimsta ir išsisklaido potyriai, iš kurių randasi su jais susiję tikinimai, yra pasakyta.

12.

[1] Po šito panagrinėjime būdo bruožus: kokie būna kai kurie žmonės pagal potyrius, pagal įpročius, gyvenimo amžius ir sėkmes. [2] Potyriais vadinu pyktį, geismą ir panašius dalykus, kuriuos esame aptarę anksčiau, o įpročiais – dorybes ir ydas; ir jos aptartos anksčiau – kaip ir tai, kokius dalykus kiekvienas pasirenka iš anksto ir į kokias veiklas linksta. Gyvenimo amžiai yra jaunystė, branda ir [1389a] senatvė. O sėkme vadinu gerą kilmę, turta, galias ir šių priešingybes, ir apskritai – sėkmę ir nesėkmę.

[3] Taigi jaunuoliai pagal būdą būna geidulingi ir pajėgūs daryti tai, ko užsigeidžia. Iš kūniškų geismų labiausiai jie būna linkę sekti tą, kuris susijęs su lytiniais malonumais, ir jo nesuvaldantys. [4] Jie geismuose būna permainingi ir greitai pasotinami, ir stipriai geidžia, bet greitai liaujasi (mat norai aštrūs ir nedideli – kaip ir troškulį ir alkį kenčiančių); [5] jie ir niršūs, ir įnirštą staiga, ir gebą pasiduoti pykčiui. Jie įveikiami niršulio, nes dėl garbėtroškos nesusivaldo, kai būna menkinami, bet įsižeidžia manydami, jog patiria neteisybę. [6] Jaunuoliai yra ir garbėtroškos, veikiau vadingi: mat jaunystė geidžia pranašumo, o pergalė – tam tikras pranašumas. Ir pasižymi veikiau šiomis dviem savybėmis nei yra mylintys pinigų; o pinigų mylėtojai jie būna mažiausiai dėl to, kad dar nėra patyrę stokos, kaip tai pateikia ir Pitako ištara apie Amfijarą. [7] Jie ir ne pikto, bet gero būdo dėl to, kad dar nėra pamatę daug nedorybių; ir lengvatikiai dėl to, kad dar nedaug buvo apgauti. [8] Ir kupini vilties; mat kaip tie, kurie girdomi vynu, taip jaunuoliai būna iš prigimties karšto būdo; o tuo pat metu jie tokie būna dar ir dėl to, kad nedaug patyrę nesėkmių. Ir jie daugiausia gyvena viltimi, juk viltis yra dėl to, kas bus, atminimas – dėl to, kas praėjo, o jauniems ateities būna daug, o praeitis – trumpa. Juk pirmutinę gyvenimo dieną neįmanoma nieko prisiminti,

μὴ φοβεῖσθαι, τὸ δὲ θαρρεῖν ποιεῖ· οὔτε γὰρ ὀργιζόμενος οὐδεὶς φοβεῖται, τὸ τε ἐλπίζειν ἀγαθὸν τι θαρραλέον ἐστίν. [10] καὶ αἰσχυνηλοί· οὐ γὰρ πω καλὰ ἔτερα ὑπολαμβάνουσιν, ἀλλὰ πεπαιδεύονται ὑπὸ τοῦ νόμου μόνον. [11] καὶ μεγάλωψυχοι· οὐ γὰρ ὑπὸ τοῦ βίου πω τεταπείνωνται, ἀλλὰ τῶν ἀναγκαίων ἀπειροὶ εἰσιν, καὶ τὸ ἀξιοῦν αὐτὸν μεγάλων μεγαλοψυχία· τοῦτο δ' εὐέλπιδος.

[12] καὶ μᾶλλον αἰροῦνται πράττειν τὰ καλὰ τῶν συμφερόντων· τῷ γὰρ ἦθει ζωσὶ μᾶλλον ἢ τῷ λογισμῷ, ἔστι δὲ ὁ μὲν λογισμὸς τοῦ συμφέροντος, ἡ δ' ἀρετὴ τοῦ καλοῦ. [13] καὶ φιλόφιλοι καὶ φιλέταιροι μᾶλλον τῶν ἄλλων ἡλικιῶν διὰ [1389b] τὸ χαίρειν τῷ συζῆν καὶ μήπω πρὸς τὸ συμφέρον κρίνειν μηδὲν, ὥστε μηδὲ τοὺς φίλους. [14] καὶ ἅπαντα ἐπὶ τὸ μᾶλλον καὶ σφοδρότερον ἀμαρτάνουσι, παρὰ τὸ Χειλώνειον· πάντα γὰρ ἄγαν πράττουσιν· φιλοῦσι γὰρ ἄγαν καὶ μισοῦσιν ἄγαν καὶ τᾶλλα πάντα ὁμοίως. καὶ εἰδέναι ἅπαντα οἶονται καὶ δισχυρίζονται· τοῦτο γὰρ αἰτίον ἐστὶν καὶ τοῦ πάντα ἄγαν. [15] καὶ τὰ ἀδικήματα ἀδικοῦσιν εἰς ὕβριν, οὐ κακουργίαν. καὶ ἐλεητικοὶ διὰ τὸ πάντας χρηστοὺς καὶ βελτίους ὑπολαμβάνειν· τῇ γὰρ αὐτῶν ἀκακία τοὺς πέλας μετροῦσιν, ὥστ' ἀνάξια πάσχειν ὑπολαμβάνουσιν αὐτούς. [16] καὶ φιλογέλωτες, διὸ καὶ φιλευτράπελοι¹· ἡ γὰρ εὐτραπελία πεπαιδευμένη ὕβρις ἐστίν.

τὸ μὲν οὖν τῶν νέων τοιοῦτόν ἐστιν ἦθος.

13.

[1] οἱ δὲ πρεσβύτεροι καὶ παρηγμακότες σχεδὸν ἐκ τῶν ἐναντίων τούτοις τὰ πλείστα ἔχουσιν ἥθη· διὰ γὰρ τὸ πολλὰ ἔτη βεβιωκέναι καὶ πλείω ἐξηπατήσθαι καὶ ἐξημαρτηκέναι, καὶ τὰ πλείω φαῦλα εἶναι τῶν πραγμάτων, οὔτε διαβεβαιοῦνται οὐδέν, ἥττόν τε ἄγανται² πάντα³ ἢ δεῖ. [2] καὶ οἶονται, ἴσασι δ' οὐδέν, καὶ ἀμφιδοξοῦντες

¹ A et Ross : εὐτράπελοι β et Kassel

² Ross (cf. Didotiana) : ἄγαν ω et Kassel (cum obelis)

³ Ross : ἅπαντα Kassel

ο tikėtis galima visko. Jie ir lengvai apgaunami dėl to, kas pasakys (mat jie lengvai pasiduoda vilčiams). [9] Jauni būna ir narsesni; mat jie nirsūs ir pilni vilties, iš kurių pirmoji savybė juos daro bebaimes, o antroji – drąsius. Mat ir pykdamas niekas nejaučia baimės, ir tikėjimasis kokio nors gėrio yra drąsinantis dalykas. [10] Jauni yra ir linkę gėdytis; mat dar nesuvokia kitų taurių dalykų, bet yra išauklėti tik pagal paprotį. [11] Jie ir didžiadvasiai, mat dar nėra nusmukdyti gyvenimo, bet ir suvaržymų nepatyrę, o save laikyti vertu didžių dalykų – didžiadvasiškumas; tai būdinga kupinam vilties.

[12] Ir jie labiau renkasi daryti taurius darbus negu teikiančius naudą – mat gyvena labiau pagal įpratimą negu pagal išskaičiavimą, ir išskaičiavimas yra naudos pagrindas, o dorybė – taurumo. [13] Ir jie labiau už kito amžiaus žmones myli draugus ir esti draugiški bičiuliams dėl to, [1389b] kad džiaugiasi gyvenimu su kitais ir kad dar nieko nevertina pagal naudą – taigi ir draugų. [14] Ir visus nukrypimus jie padaro į perviršio ir didesnio smarkumo pusę, pažeisdami Cheilono priesaką, mat visa daro pervirš – myli per daug ir nekenčia per daug, ir visa kita panašiai. Ir manosi viską žiną, ir užtikrintai tvirtina; mat tai yra ir priežastis, kodėl visa daro pervirš. [15] Ir nusižengimus jie daro kryptančius į užgaulę, o ne į piktadarystę. Ir linkę į gailę dėl to, kad visus žmones priima kaip dorus ir geresnius; mat kaimynus jie matuoja pagal savo nekenksmingumą, tad suvokia, kad jie patiria nepelnytą kančias. [16] Jauniems ir juoktis patinka, dėl to jie ir mėgėjai šmaikštauti; juk šmaikštumas yra išauklėta užgaulė.

Taigi šitoks yra jaunų žmonių būdas.

13.

[1] Vyresnieji ir brandą perkopę žmonės dažniausiai turi būdo bruožus, priešingus šiems apibūdinimams. Juk dėl to, kad yra pragyvenę daug metų ir daugiau kartų buvo kitų apgauti bei patys suklydę, ir dėl to, kad daugiau dalykų jiems yra išėję blogai, jie ir nieko stipriai

προστιθέασιν αἰ τὸ ἴσως καὶ τάχα, καὶ πάντα λέγουσιν οὕτως, πα-
γίως δ' οὐδέν. [3] καὶ κακοήθεις εἰσίν· ἔστι γὰρ κακοήθεια τὸ ἐπὶ τὸ
χεῖρον ὑπολαμβάνειν πάντα. ἔτι δὲ καχύποπτοί εἰσι διὰ τὴν ἀπιστίαν,
ἀπιστοι δὲ δι' ἐμπειρίαν. [4] καὶ οὔτε φιλοῦσι σφόδρα οὔτε μισοῦσι
διὰ ταῦτα, ἀλλὰ κατὰ τὴν Βίαντος ὑποθήκην καὶ φιλοῦσιν ὥς μισή-
σοντες καὶ μισοῦσιν ὥς φιλήσοντες. [5] καὶ μικρόψυχοι διὰ τὸ τετα-
πεινώσθαι ὑπὸ τοῦ βίου· οὐδενὸς γὰρ μεγάλου οὐδὲ περιττοῦ, ἀλλὰ
τῶν πρὸς τὸν βίον ἐπιθυμοῦσι. [6] καὶ ἀνελεύθεροι· ἐν γάρ τι τῶν
ἀναγκαίων ἢ οὐσία, ἅμα δὲ καὶ διὰ τὴν ἐμπειρίαν ἴσασιν ὥς χαλε-
πὸν τὸ κτήσασθαι καὶ ῥάδιον τὸ ἀποβαλεῖν. [7] καὶ δειλοὶ καὶ πάντα
προφοβητικοί· ἐναντίως γὰρ διάκεινται τοῖς νέοις κατεψυγμένοι
γὰρ εἰσιν, οἱ δὲ θερμοί, ὥστε προωδοπεποίηκε τὸ γῆρας τῇ δειλίᾳ·
καὶ γὰρ ὁ φόβος κατάψυξις τίς ἐστιν. [8] καὶ φιλόζωοι, καὶ μᾶλλον
ἐπὶ τῇ τελευταίᾳ ἡμέρᾳ διὰ τὸ τοῦ ἀπόντος εἶναι τὴν ἐπιθυμίαν, καὶ
οὐ¹ ἐνδεεῖς, τούτου μάλιστα ἐπιθυμεῖν. [9] καὶ φίλαυτοὶ μᾶλλον ἢ δεῖ·
μικροψυχία γὰρ τις καὶ αὕτη. καὶ πρὸς τὸ συμφέρον ζῶσιν, ἀλλ' οὐ
πρὸς τὸ καλόν, μᾶλλον ἢ δεῖ, διὰ τὸ φίλαυτοὶ εἶναι· τὸ μὲν [1390a]
γὰρ συμφέρον αὐτῷ ἀγαθόν ἐστι, τὸ δὲ καλὸν ἀπλῶς.

[10] καὶ ἀναίσχυντοὶ μᾶλλον ἢ αἰσχυντηλοί· διὰ γὰρ τὸ μὴ φρο-
ντίζειν ὁμοίως τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ συμφέροντος ὀλιγοῦσι τοῦ δο-
κεῖν. [11] καὶ δυσέλπιδες διὰ τὴν ἐμπειρίαν (τὰ γὰρ πλείω τῶν γιγνο-
μένων φαῦλά ἐστιν· ἀποβαίνει γὰρ τὰ πολλὰ ἐπὶ τὸ χεῖρον), καὶ ἔτι
διὰ τὴν δειλίαν. [12] καὶ ζῶσι τῇ μνήμῃ μᾶλλον ἢ τῇ ἐλπίδι· τοῦ γὰρ
βίου τὸ μὲν λοιπὸν ὀλίγον τὸ δὲ παρεληλυθὸς πολὺ, ἔστι δὲ ἡ μὲν
ἐλπίς τοῦ μέλλοντος ἢ δὲ μνήμη τῶν παροιχομένων· ὅπερ αἴτιον καὶ
τῆς ἀδολεσχίας αὐτοῖς διατελοῦσι γὰρ τὰ γενόμενα λέγοντες· ἀνα-
μνησκόμενοι γὰρ ἡδονταί. [13] καὶ οἱ θυμοὶ ὀξεῖς μὲν, ἀσθενεῖς δὲ
εἰσιν, καὶ αἱ ἐπιθυμίαι αἱ μὲν ἐκλελοίπασιν, αἱ δὲ ἀσθενεῖς εἰσιν, ὥστε
οὔτ' ἐπιθυμητικοὶ οὔτε πρακτικοὶ κατὰ τὰς ἐπιθυμίας, ἀλλὰ κατὰ τὸ

¹ β et Ross : οὐ δὲ Kassel (v. plur. in huius app. crit.)

netvirtina, ir viskuo mažiau stebisi, nei dera. [2] Ir jie apie viską mąno,
bet nieko nežino; ir abejodami jie visada priduria tokius žodžius kaip
„turbūt“ ir „tikriausiai“, ir jie taip apie viską kalba, o apie nieką tvirtai.
[3] Jie būna ir piktabūdžiai; juk piktabūdiškumas reiškia manyti, jog visa
krypsta blogyn. Be to, jie yra pikta ištarus dėl nepasitikėjimo, o nepasi-
tikintys – dėl savo patirties. [4] Dėl šių priežasčių jie nei stipriai myli,
nei nekenčia, bet, anot Bijanto patarimo, ir myli lyg ketindami nekęsti,
ir nekenčia lyg ketindami mylėti. [5] Jie ir menkadvasiai dėl to, kad yra
nusmukdyti gyvenimo, mat negeidžia nieko didaus ar nepaprasto, o tik
to, ko reikia išgyventi. [6] Jie ir nelaisvi; mat vienas toks iš būtinų da-
lykų – nuosavybė, o tuo pačiu jie iš patirties žino, kaip sunku įsigyti ir
lengva prarasti. [7] Jie ir bailūs bei linkę iš anksto visko būgštauti, mat
yra nusiteikę priešingai nei jaunuoliai. Jie juk yra atšalę, o tie – karšti,
todėl senatvė yra iš anksto nutiesusi kelią bailumui; juk ir baimė yra ka-
žin koks atšalimas. [8] Vyresnieji – ir gyvenimo mylėtojai, ir ypač atėjus
paskutiniajai dienai – dėl to, kad geismas yra nukreiptas į tai, ko nėra, ir
ko žmonėms trūksta, to jie labiausiai geidžia. [9] Ir savimylės jie didesni,
nei dera; mat ir tai – tam tikras menkadvasiškumas. Ir labiau, nei dera,
gyvena dėl naudos, o ne dėl taurumo – dėl to, kad yra savimylės. Juk
[1390a] nauda yra gėris tik sau pačiam, o taurumas – apskritai.

[10] Jie – ir labiau begėdžiai nei linkę gėdytis; mat nepaisydami tau-
rumo taip pat kaip naudos, jie menkai tesirūpina tuo, kaip juos vertina
kiti. [11] Ir nepuoselėjantys vilčių, nes remiasi patirtimi (juk didesnė
dalis atsirandančių dalykų būna niekingi; mat daugelis dalykų pakrypsta
blogyn), ir dar – dėl bailumo. [12] Jie ir gyvena labiau prisiminimu negu
viltimi, mat likusioji gyvenimo dalis maža, o praėjusioji – ilga; juk viltis
susijusi su ateitimi, o prisiminimas – su praėjusiais dalykais; tai ir jų
plepumo priežastis – juk išties kalba apie praėjusius įvykius, nes prisi-
mindami jaučia malonumą. [13] Ir jų įniršiai būna staigūs, bet silpni; ir
geismai – vieni juos apleidę, kiti silpni, todėl jie nėra geidulingi ar linkę
veikti pagal geismus – bet pagal pelningumą. Dėl to šitokio amžiaus

κέρδος· διὸ σωφρονικοὶ φαίνονται οἱ τηλικούτοι· αἶ τε γὰρ ἐπιθυμίας ἀνείκασι καὶ δουλεύουσι τῷ κέρδει. [14] καὶ μᾶλλον ζῶσι κατὰ λογισμὸν ἢ κατὰ τὸ ἦθος· ὁ μὲν γὰρ λογισμὸς τοῦ συμφέροντος, τὸ δ' ἦθος τῆς ἀρετῆς ἐστίν. καὶ τὰ δεικνύματα ἀδικοῦσιν εἰς κακουργίαν, οὐκ εἰς¹ ὕβριν. [15] ἐλεητικοὶ δὲ καὶ οἱ γέροντές εἰσιν, ἀλλ' οὐ διὰ ταῦτά τοις νέοις· οἱ μὲν γὰρ διὰ φιλανθρωπίαν, οἱ δὲ δι' ἀσθένειαν· πάντα γὰρ οἶονται ἐγγὺς εἶναι αὐτοῖς² παθεῖν, τοῦτο δ' ἦν ἐλεητικόν· ὅθεν ὀδυρτικοὶ εἰσι, καὶ οὐκ εὐτράπελοι οὐδὲ φιλογέλοιοι³. ἐναντίον γὰρ τὸ ὀδυρτικὸν τῷ φιλογέλῳ. [16] τῶν μὲν οὖν νέων καὶ τῶν πρεσβυτέρων τὰ ἥθη τοιαῦτα· ὥστ' ἐπεὶ ἀποδέχονται πάντες τοὺς τῷ σφετέρῳ ἡθελί λεγομένους λόγους καὶ τοὺς ὁμοίους, οὐκ ἄδηλον πῶς χρώμενοι τοῖς λόγοις τοιοῦτοι φανοῦνται καὶ αὐτοὶ καὶ οἱ λόγοι.

14.

[1] οἱ δ' ἀκμάζοντες, φανερόν, ὅτι μεταξὺ τούτων τὸ ἦθος ἔσονται ἐκατέρων, ἀφαιροῦντες τὴν ὑπερβολήν, καὶ οὔτε σφόδρα θαρροῦντες (θρασύτης γὰρ τὸ τοιοῦτον), οὔτε λίαν φοβούμενοι, καλῶς δὲ πρὸς ἄμφω ἔχοντες, [2] οὔτε πᾶσι πιστεύοντες, οὔτε πᾶσιν ἀπιστοῦντες, ἀλλὰ κατὰ τὸ ἀληθὲς κρίνοντες μᾶλλον, καὶ οὔτε πρὸς τὸ καλὸν ζῶντες μόνον, οὔτε πρὸς τὸ [1390b] συμφέρον, ἀλλὰ πρὸς ἄμφω, καὶ οὔτε πρὸς φειδώ, οὔτε πρὸς ἀσωτίαν, ἀλλὰ πρὸς τὸ ἀρμόττον. [3] ὁμοίως δὲ καὶ πρὸς θυμὸν καὶ πρὸς ἐπιθυμίαν, καὶ σώφρονες μετ' ἀνδρείας καὶ ἀνδρεῖοι μετὰ σωφροσύνης. ἐν γὰρ τοῖς νέοις καὶ τοῖς γέρονσι διήρηται ταῦτα· εἰσὶ γὰρ οἱ μὲν νέοι ἀνδρεῖοι καὶ ἀκόλαστοι, οἱ δὲ πρεσβύτεροι σώφρονες καὶ δειλοί. ὥς δὲ καθόλου εἰπεῖν, ὅσα μὲν διήρηται⁴ ἡ νεότης καὶ τὸ γῆρας τῶν ὠφελίμων, ταῦτα ἄμφω ἔχουσιν, ὅσα δ' ὑπερβάλλουσιν ἢ ἐλλείπουσι, τούτων τὸ

¹ οὐκ εἰς] β et Ross : οὐχ Α et Kassel

² Ross : αὐτοῖς Kassel

³ F et Ross : φιλόγελοι Α ε : φιλόγελο Kassel (fort. prior Spengel)

⁴ anon et Ross : διήρηται ω et Kassel

žmonės atrodo santūrus, mat ir geismai yra nusilpę, ir tarnauja pelningumui. [14] Vyresnieji ir gyvena labiau pagal paskaičiavimą negu pagal dorovės būdą; mat paskaičiavimas yra naudos pagrindas, o būdas – dorybės. Ir nusižengimus jie daro kryptančius į piktadarystę, o ne į įžulumą. [15] Seni žmonės yra linkę ir į gailystę, tačiau ne dėl tų pačių priežasčių kaip jauni; mat šie – dėl meilės žmonėms, o anie – dėl silpnumo; mat jie mano, kad jiems patiems visos patiriamos kančios yra čia pat, o šitai buvo įvardyta kaip gailystę kelias dalykas. Dėl to yra linkę dejuoti, ir jie nei šmaikštūs, nei mėgėjai juoktis, mat polinkis dejuoti priešingas pomėgiui juoktis. [16] Taigi jaunų ir vyresnių žmonių tokie būdo bruožai; tad kadangi visi palankiai sutinka pagal jų būdą sakomas kalbas ir į juos panašius kalbėtojus, visiškai aišku, kaip štai tokie žmonės atrodys naudodamiesi kalbomis – ir jie patys, ir jų kalbos.

14.

[1] Akivaizdu, jog gyvenantys brandos viršūnėje pagal savo būdą bus tarp abiejų šitų amžiaus grupių, nepasižymėdami nė vienos jų perviršiu ir nei stipriai reikšdami drąsą (mat toks dalykas – įžulumas), nei perdėm jausdami baimę, bet gerai susitvarkydami su abiem atvejais; [2] nei visais pasitikėdami, nei niekuo nepasitikėdami, bet veikiau sprenddami pagal teisybę; ir nei gyvendami vien dėl taurumo, nei vien dėl [1390b] naudos, bet dėl jų abiejų; ir nei tik dėl taupymo, nei tik dėl švaistymo, bet dėl deramo kiekio. [3] Panašiai ir su niršuliu bei geismu: brandžiaamžiai yra ir santūrus, nestokojantys narsumo, ir narsūs, nestokojantys santūrumo. Juk jaunuoliuose ir seniuose šios savybės yra atskirtos: jaunuoliai būna narsūs ir nežaboti, o vyresnieji – santūrus ir bailūs. O kalbant apibendrintai, visa tai, pagal ką iš pravarčių dalykų jaunystė ir senatvė yra atskirtos, šituos abejus turi brandžiaamžiai, o visų tų dalykų, kurių jaunystė ir senatvė pertekusios arba kuriais atsielia, jie turi saikingą ir deramą kiekį. [4] Kūnas pasiekia brandą nuo trisdešimties iki trisdešimt penkerių metų, o siela – apie keturiasdešimt

μέτριον καὶ τὸ ἀρμόττον. [4] ἀκμάζει δὲ τὸ μὲν σῶμα ἀπὸ τῶν τριάκοντα ἐτῶν μέχρι τῶν πέντε καὶ τριάκοντα, ἡ δὲ ψυχὴ περὶ τὰ ἐνὸς δεῖν πεντήκοντα. περὶ μὲν οὖν νεότητος καὶ γήρως καὶ ἀκμῆς, ποίων ἡθῶν ἕκαστόν ἐστιν, εἰρήσθω τοσαῦτα.

15.

[1] περὶ δὲ τῶν ἀπὸ τύχης γιγνομένων ἀγαθῶν, δι' ὅσα αὐτῶν καὶ τὰ ἥθη ποιά ἄττα συμβαίνει τοῖς ἀνθρώποις, λέγωμεν ἐφεξῆς. [2] εὐγενείας μὲν οὖν ἡθὸς ἐστὶ τὸ φιλοτιμότερον εἶναι τὸν κεκτημένον αὐτήν· ἅπαντες γάρ, ὅταν ὑπάρχη τι, πρὸς τοῦτο σωρεύειν εἰώθασιν, ἡ δ' εὐγένεια ἐντιμότης προγόνων ἐστίν. καὶ καταφρονητῶν καὶ τῶν ὁμοίων ἐστὶν τοῖς προγόνους αὐτῶν, διότι πόρρω ταῦτα¹ μᾶλλον ἢ ἐγγὺς γιγνόμενα ἐντιμότερα καὶ εὐαλαζόνευστα. [3] ἔστι δὲ εὐγενὲς μὲν κατὰ τὴν τοῦ γένους ἀρετήν, γενναῖον δὲ κατὰ τὸ μὴ ἐξίστασθαι τῆς φύσεως ὅπερ ὥς ἐπὶ τὸ πολὺ οὐ συμβαίνει τοῖς εὐγενέσιν, ἀλλ' εἰσὶν οἱ πολλοὶ εὐτελεῖς· φορὰ γάρ τις ἐστὶν ἐν τοῖς γένεσιν ἀνδρῶν ὥσπερ ἐν τοῖς κατὰ τὰς χώρας γιγνομένοις, καὶ ἐνίοτε ἂν ἡ ἀγαθὸν τὸ γένος, ἐγγίγνονται διὰ τινος χρόνου ἄνδρες περιττοί, κᾶπειτα πάλιν ἀναδίδωσιν. ἐξίσταται δὲ τὰ μὲν εὐφυᾶ γένη εἰς μανικώτερα ἥθη, οἷον οἱ ἀπ' Ἀλκιβιάδου καὶ οἱ ἀπὸ Διονυσίου τοῦ προτέρου, τὰ δὲ στάσιμα εἰς ἀβελτερίαν καὶ νωθρότητα, οἷον οἱ ἀπὸ Κίμωνος καὶ Περικλέους καὶ Σωκράτους.

16.

[1] τῷ δὲ πλούτῳ, ᾧ ἔπεται ἡθὴ, ἐπιπολῆς ἔστιν ἰδεῖν ἅπασιν· ὕβρισταὶ γὰρ καὶ ὑπερήφανοι, πάσχοντές τι ὑπὸ τῆς κτήσεως τοῦ πλούτου· ὥσπερ γὰρ ἔχοντες ἅπαντα [1391a] τὰγαθὰ οὕτω διάκεινται· ὁ δὲ² πλοῦτος οἷον τιμὴ τις τῆς ἀξίας τῶν ἄλλων, διὸ φαίνεται ὥνια ἅπαντα εἶναι αὐτοῦ. [2] καὶ τρυφεροὶ καὶ σαλάκωνες, τρυφεροὶ μὲν διὰ τὴν

¹ Victorius ms. et Ross : ταῦτα A, al. Kassel

² A et Ross : γὰρ β et Kassel

devynerių. Taigi apie jaunystę, senatvę ir brandos amžių bei apie tai, kokių būdo bruožų turi kiekvienas jų, tebūnie pasakyta tiek.

15.

[1] Pakalbėkime iš eilės apie iš sėkmės atsirandančias gėrybes – apie visas tas iš jų, dėl kurių susiklosto ir kažin kokie saviti būdo bruožai. [2] Taigi geros kilmės būdo savybė reiškia, kad jos savininkas būna didesnis garbėtroška. Juk visi, kai tik jie ištis turi kokią nors savybę, paprastai greta šios sukaupia daugiau jų, o gera kilmė yra iš protėvių gautas garbės išskirtinumas. Ši savybė netgi pasižymi polinkiu niekinti panašius į savo pačių protėvius, dėl to tie patys dalykai, kai esti labiau nutolę nuo gyvenamojo laiko nei arti jo, būna labiau verti pagarbos ir leidžia lengvai girtis. [3] Kilmingumas esti susijęs su giminės dorybe, o kilnumas – su tuo, kad nenukrypsta nuo savo prigimties. Kilmingiešiams ši savybė dažnu atveju nesusiklosto, bet dauguma būna nieko verti. Mat žmonių kartoms būdinga tam tikra vaisingumo kaita – kaip ir laukuose augantiems vaisiams: kartais, jeigu karta būna gera, per tam tikrą laiką atsiranda išskirtinių žmonių, ir paskui jie vėl ima menkti. Prigimtį apdovanotos giminės nukrypsta prie labiau pašėlusių būdo bruožų – kaip Alkibijado ir vyresniojo Dionisijo vaikai, o pasižyminčios pastovumu – prie atbukimo ir neveiklumo – kaip Kimono, Periklio ir Sokrato vaikai.

16.

[1] O kokie būdo bruožai seka turta, visi gali pamatyti kaip ant delno: juk turtingieji būna užgauliojami ir pasipūtėliai, kuriuos turto įsigijimas kažin kaip paveikia; mat jie yra nusiteikę taip, [1391a] tarsi turėtų visas gėrybes. Turtas – kaip tam tikras kitų dalykų vertės įkainojimas, dėl to visi dalykai atrodo esą juo perkamos prekės. [2] Turtingieji būna ir prabangos mėgėjai bei tuščiagarbiai: prabangos mėgėjai dėl turimų išteklių ir puikavimosi savo klestėjimu, o tuščiagarbiai

τροφὴν¹ καὶ τὴν ἔνδειξιν τῆς εὐδαιμονίας, σαλάκωνες δὲ καὶ σόλοικοι διὰ τὸ πάντας εἰωθέναι διατρίβειν περὶ τὸ ἐρώμενον καὶ θαυμαζόμενον ὑπ' αὐτῶν, καὶ τὸ οἶεσθαι ζηλοῦν τοὺς ἄλλους ἃ καὶ αὐτοί. ἅμα δὲ καὶ εἰκότως τοῦτο πάσχουσιν· πολλοὶ γάρ εἰσιν οἱ δεόμενοι τῶν ἐχόντων. ὅθεν καὶ τὸ Σιμωνίδου εἴρηται περὶ τῶν σοφῶν καὶ πλουσίων πρὸς τὴν γυναῖκα τὴν Ἰέρωνος ἐρομένην πότερον γενέσθαι κρεῖττον πλούσιον ἢ σοφόν. “πλούσιον” εἰπεῖν· τοὺς σοφοὺς γὰρ ἔφη ὁρᾶν ἐπὶ ταῖς τῶν πλουσίων θύραις διατρίβοντας. [3] καὶ τὸ οἶεσθαι ἀξιούς εἶναι ἄρχειν· ἔχειν γὰρ οἶονται ὧν ἔνεκεν ἄρχειν ἄξιον. καὶ ὡς ἐν κεφαλαίῳ, ἀνοήτου εὐδαίμονος ἥθος ἡθος² πλούτου ἐστίν. [4] διαφέρει δὲ τοῖς νεωστὶ κεκτημένοις καὶ τοῖς πάλαι τὰ ἦθη τῷ ἅπαντα μᾶλλον καὶ φαυλότερα τὰ κακὰ ἔχειν τοὺς νεοπλούτους ὥσπερ γὰρ ἀπαιδευσία πλούτου ἐστὶ τὸ νεόπλουτον εἶναι. καὶ ἀδικήματα ἀδικοῦσιν οὐ κακοургικά, ἀλλὰ τὰ μὲν ὕβριστικά, τὰ δὲ ἀκρατευτικά, οἷον εἰς αἰκίαν³ καὶ μοιχείαν.

17.

[1] ὁμοίως δὲ καὶ περὶ δυνάμεως σχεδὸν τὰ πλεῖστα φανερά ἐστιν ἦθη. τὰ μὲν γὰρ τὰ αὐτὰ ἔχει δύναμις τῷ πλούτῳ, τὰ δὲ βελτίω· [2] φιλοτιμότεροι γὰρ καὶ ἀνδρωδέστεροί εἰσιν τὰ ἦθη οἱ δυνάμενοι τῶν πλουσίων διὰ τὸ ἐφίεσθαι ἔργων ὅσα ἐξουσία αὐτοῖς πρᾶττειν διὰ τὴν δύναμιν, [3] καὶ σπουδαστικώτεροι διὰ τὸ ἐν ἐπιμελείᾳ εἶναι, ἀναγκαζόμενοι σκοπεῖν τὰ περὶ τὴν δύναμιν, [4] καὶ σεμνότεροι ἢ βαρύτεροι· ποιεῖ γὰρ σεμνοτέρους⁴ τὸ ἀξίωμα, διὸ μετριάζουσιν· ἐστὶ δὲ ἡ σεμνότης μαλακὴ καὶ εὐσχήμων βαρύτης· καὶ ἀδικῶσιν, οὐ μικραδικηταί εἰσιν, ἀλλὰ μεγαλάδικοι.

[5] ἡ δ' εὐτυχία κατὰ μ῀ρίᾳ τε τῶν εἰρημένων ἔχει τὰ ἦθη (εἰς γὰρ ταῦτα συντείνουσιν αἱ μέγιστα δοκοῦσαι εἶναι εὐτυχίαι), καὶ ἔτι

¹ Ross : τρυφὴν Kassel (sine comm.)

² add. Ross

³ Ross : αἰκίαν Kassel

⁴ A et Ross : ἐμφανεστέρους β, al. Kassel

ir neskoningi dėl to, kad visi paprastai skiria dėmesį tam, ką jie myli ir kuo žavisi, ir dėl jų tikėjimo, jog kiti uoliai siekia to, ko ir jie. Kartu šis jų jausmas nėra nepagrįstas: juk daug yra tokių, kuriems pasiturintys žmonės reikalingi. Dėl to taip Simonidas ir atsakė Hierono žmonai apie išminčius ir turtuolius, kai toji paklausė, ar geriau tapti turtin-gu, ar išmintingu. „Turtingu“, – atsakęs šis; nes matas, kad išminčiai sukiojasi apie turtuolių duris. [3] Tuščiagarbiai – ir dėl jų įsitikini-mo, jog turtuliai yra verti valdžios. Juk jie tiki turį tai, dėl ko verta valdyti. Ir tarsi apibendrinant pasakytina: laimingo kvailio būdas yra turtingojo būdas. [4] Naujai praturtėjusių ir iš seno turtingųjų būdo bruožai skiriasi tuo, kad naujaturčiai visas blogybes turi didesniu mastu ir niekingesniu pavidalu: mat būti naujaturčiu reiškia neišspru-simą turto reikaluose. Ir nusižengimus jie daro ne piktadariškus, bet arba įžeidžiančius, arba iš nesusivaldymo, pavyzdžiui, kryptančius į asmens užpuolimą ir svetimavimą.

17.

[1] Panašiai bemaž akivaizdūs ir dauguma su galia susijusių būdo bruožų. Mat vienus bruožus galia turi tokius pat kaip turtas, kitus – ge-resnius. [2] Juk savo būdo bruožais galios turintieji būna didesni garbė-troškos ir vyriškesni už turtuolius dėl to, kad siekia visų darbų, kuriuos jiems įmanu atlikti dėl jų turimos galios. [3] Jie ir stropesni dėl to, kad turi įsipareigojimų, turėdami stebėti tai, kas yra susiję su galia. [4] Jie veikiau ir rimtesni negu rūstesni; mat rimtesnius juos daro garbinga padėtis, dėl to jie laikosi saiko, o rimtumas – tai švelnus ir grakštus rūstumas. Ir jeigu tokie žmonės nusikalsta, jie būna ne smulkūs, tačiau dideli nusikaltėliai.

[5] Palanki sėkmė ir pagal atskiras dalis veikia aptartųjų žmonių tipų būdo bruožus (mat į tai krypta palankios sėkmės atmainos, kurios atrodo svarbiausios), ir dar tokia sėkmė paruošia žmogų pranašumui, susijusiam su gerais vaikais ir kūno gėrybėmis. [6] Taigi dėl palankios

εἰς εὐτεκνίαν καὶ τὰ κατὰ τὸ σῶμα ἀγαθὰ παρασκευάζει ἢ εὐτυχία πλεονεκτεῖν. [6] ὑπερηφανώτεροι [1391b] μὲν οὖν καὶ ἀλογιστότεροι διὰ τὴν εὐτυχίαν εἰσὶν, ἐν δὲ ἀκολουθεῖ βέλτιστον ἦθος τῇ εὐτυχίᾳ, ὅτι φιλόθεοί εἰσι καὶ ἔχουσιν πρὸς τὸ θεῖον πῶς, πιστεύοντες διὰ τὰ γιγνόμενα ἀπὸ τῆς τύχης. περὶ μὲν οὖν τῶν καθ' ἡλικίαν καὶ τύχην ἡθῶν εἴρηται· τὰ γὰρ ἐναντία τῶν εἰρημένων ἐκ τῶν ἐναντίων φανερά ἐστιν, οἷον πένητος καὶ ἀτυχοῦς ἦθος καὶ ἀδυνάτου.

18.

[1] ἐπεὶ δὲ ἡ τῶν πιθανῶν λόγων χρήσις πρὸς κρίσιν ἐστὶ (περὶ ὧν γὰρ ἴσμεν καὶ κεκρίκαμεν οὐδὲν ἔτι δεῖ λόγου), ἔστι δ' ἕαν τε πρὸς ἕνα τις τῷ λόγῳ χρώμενος προτρέπη ἢ ἀποτρέπη, οἷον οἱ νουθετοῦντες ποιοῦσιν ἢ πείθοντες (οὐδὲν γὰρ ἦττον κριτῆς ὁ εἷς· ὃν γὰρ δεῖ πείσαι, οὗτός ἐστιν ὡς εἰπεῖν ἀπλῶς κριτῆς), ἕαν τε εἰς¹ ἀμφισβητοῦντα, ἕαν τε πρὸς ὑπόθεσιν λέγῃ τις, ὁμοίως (τῷ γὰρ λόγῳ ἀνάγκη χρῆσθαι καὶ ἀναιρεῖν τὰ ἐναντία, πρὸς ᾧ ὥσπερ ἀμφισβητοῦντα τὸν λόγον ποιεῖται), ὡσαύτως δὲ καὶ ἐν τοῖς ἐπιδεικτικοῖς (ὥσπερ γὰρ πρὸς κριτὴν τὸν θεωρὸν ὁ λόγος συνέστηκεν)· ὅμως² δὲ μόνος ἐστὶν ἀπλῶς κριτῆς ἐν³ τοῖς πολιτικοῖς ἀγῶσιν ὁ τὰ⁴ ζητούμενα κρίνων· τὰ τε γὰρ ἀμφισβητούμενα ζητεῖται πῶς ἔχει, καὶ περὶ ὧν βουλεύονται.

περὶ δὲ τῶν κατὰ τὰς πολιτείας ἡθῶν ἐν τοῖς συμβουλευτικοῖς εἴρηται πρότερον. ὥστε διωρισμένον ἂν εἴη πῶς τε καὶ διὰ τίνων τοὺς λόγους ἠθικοὺς ποιητέον.

[2] ἐπεὶ δὲ περὶ ἕκαστον μὲν γένος τῶν λόγων ἕτερον ἦν τὸ τέλος, περὶ ἀπάντων δ' αὐτῶν εἰλημμέναι δόξαι καὶ προτάσεις εἰσὶν ἐξ ὧν τὰς πίστεις φέρουσι καὶ συμβουλεύοντες καὶ ἐπιδεικνύμενοι καὶ

¹ A : πρὸς β, al. Ross et Kassel

² Ross : ὅλως ω

³ A et Ross : ὁ ἐν β, al. Kassel

⁴ ὁ τὰ] A et Ross : τὰ β, al. Kassel

σέκμης [1391b] žmonės būna labiau pasipūtę ir mažiau mąstantys, bet tokią sėkmę lydi vienas itin geras būdo bruožas – tai, kad ja apdovanoti žmonės myli dievus ir turi tam tikrą santykį su dieviškumu, pasitikėdami juo dėl to, kas atsiranda sėkmės dėka. Taigi apie būdo bruožus, susijusius su amžiumi ir sėkme, yra pasakyta. Juk aptartiesiems priešingi bruožai – antai, vargšo, nelaimėlio ir neturinčio galios – yra akivaizdūs iš priešingų teiginių.

18.

[1] Kadangi įtikinamų kalbų naudojimas skirtas spręsti (juk kalba nebereikalinga niekam, apie ką žinome ir esame nusprendę), o taip būna ir tuo atveju, jei kas nors pasinaudodamas kalba vienam žmogui sako paraginimą arba atgrasymą, pavyzdžiui, kaip daro duodantieji patarimus arba įtikinėjantieji (juk nė kiek mažiau sprendėju būna tas vienas žmogus; nes šitas, kurį reikia įtikinti, paprastai pasakius, yra sprendėjas), ir tuo atveju, jeigu kas nors sako kalbą prieš bylos varžovą, ir tuo atveju, jeigu – nukreiptą prieš pamatinę prielaidą (mat būtina kalba naudotis ir priešingus argumentus naikinti, prieš kuriuos tarsi prieš patį priešgyniaujantį sako kalbą), o taip pat būna ir parodomosiose kalbose (mat kalba yra sukurta žiūrovui tarsi sprendėjui), bet vis dėlto tiesiogiai tik vienas yra sprendėjas – tas, kuris sprendžia klausimus, tiriamus piliečių ginčiuose. Juk tiriami ir dalykai, dėl kurių ginčijamasi teisme, siekiant nustatyti jų būseną, taip pat dalykai, dėl kurių žmonės svarsto pasitarimuose. O valstybinių santvarkų bruožai yra aptarti anksčiau, nagrinėjant pasitarimų kalbų temas.

Todėl, galima sakyti, jau apibrėžta ir kaip, ir kokiomis priemonėmis reikia kalbas susieti su būdo bruožais.

[2] O kadangi kiekviena kalbų rūšis, kaip buvo aptarta, turi skirtingą tikslą ir kadangi apie visas jas surinktos nuomonės ir prielaidos, kuriomis remdamiesi kalbėtojai pateikia tikinimus ir patarinėdami, ir rengdami pasirodymus, ir ginčydamiesi, ir, be to, kuriomis remiantis,

ἀμφισβητοῦντες, ἔτι δ' ἐξ ὧν ἠθικοὺς τοὺς λόγους ἐνδέχεται ποιεῖν, καὶ περὶ τούτων διώρισται, λοιπὸν ἡμῖν διελθεῖν περὶ τῶν κοινῶν. [3] πᾶσι γὰρ ἀναγκαῖον τῷ¹ περὶ τοῦ δυνατοῦ καὶ ἀδυνάτου προσχρῆσθαι ἐν τοῖς λόγοις, καὶ τοὺς μὲν ὥς ἔσται, τοὺς δὲ ὥς γέγονε πειραῖσθαι δεικνύναι. [4] ἔτι δὲ τὸ περὶ μεγέθους κοινὸν ἀπάντων ἐστὶ τῶν λόγων· χρῶνται γὰρ πάντες τῷ μειοῦν καὶ αὐξεῖν καὶ συμβουλευόντες ἢ ἀποτρέποντες² καὶ ἐπαινοῦντες ἢ ψέγοντες καὶ κατηγοροῦντες [1392a] ἢ ἀπολογοῦμενοι. [5] τούτων δὲ διορισθέντων περὶ³ τῶν⁴ ἐνθυμημάτων κοινῇ πειραθῶμεν εἰπεῖν, εἴ τι ἔχομεν, καὶ περὶ παραδειγμάτων, ὅπως τὰ λοιπὰ προσθέντες ἀποδῶμεν τὴν ἐξ ἀρχῆς πρόθεσιν. ἔστιν δὲ τῶν κοινῶν τὸ μὲν αὐξεῖν οἰκειότατον τοῖς ἐπιδεικτικοῖς, ὥσπερ εἴρηται, τὸ δὲ γεγρονὸς τοῖς δικανικοῖς (περὶ τούτων γὰρ ἡ κρίσις), τὸ δὲ δυνατόν καὶ ἐσόμενον τοῖς συμβουλευτικοῖς.

19.

[1] πρῶτον μὲν οὖν περὶ δυνατοῦ καὶ ἀδυνάτου λέγωμεν. ἂν δὴ τὸ ἐναντίον ἢ δυνατόν ἢ εἶναι ἢ γενέσθαι, καὶ τὸ ἐναντίον δόξειεν ἂν εἶναι δυνατόν, οἷον εἰ δυνατόν ἄνθρωπον ὑγιασθῆναι, καὶ νοσήσαι· ἢ γὰρ αὐτὴ δύναμις τῶν ἐναντίων ἢ ἐναντία. [2] καὶ εἰ τὸ ὅμοιον δυνατόν, καὶ τὸ ὅμοιον· [3] καὶ εἰ τὸ χαλεπώτερον δυνατόν, καὶ τὸ ῥᾶον· [4] καὶ εἰ τὸ σπουδαῖον καὶ καλὸν γενέσθαι δυνατόν, καὶ ὅλως δυνατόν γενέσθαι· χαλεπώτερον γὰρ καλὴν οἰκίαν ἢ οἰκίαν εἶναι. [5] καὶ οὐδ' ἢ ἀρχὴ δύναται γενέσθαι, καὶ τὸ τέλος οὐδὲν γὰρ γίγνεται οὐδ' ἄρχεται γίγνεσθαι τῶν ἀδυνάτων, οἷον τὸ σύμμετρον τὴν διάμετρον εἶναι οὐτ' ἂν ἄρξαιτο γίγνεσθαι οὔτε γίγνεται. καὶ οὐδ' τὸ τέλος, καὶ ἢ ἀρχὴ δυνατό· ἅπαντα γὰρ ἐξ ἀρχῆς γίγνεται. [6] καὶ εἰ τὸ ὕστερον τῇ οὐσίᾳ ἢ τῇ γενέσει δυνατόν γενέσθαι, καὶ τὸ πρότερον, οἷον εἰ ἄνδρα

¹ Ross (fort. duce Bywater⁴) : τὸ A et Kassel : τὰ β

² ἢ ἀποτρέποντες] A : om. Ross : secl. Kassel (v. plur. in huius app. crit.)

³ A et Ross : περὶ τε β et Kassel

⁴ om. β et Kassel

yra galimybė kalbas atitaikyti pagal būdą, ir kadangi apie šiuos dalykus yra pateikti apibrėžimai, mums lieka išdėstyti apie šioms kalbų rūšims būdingas bendras temas. [3] Juk visiems neišvengiamai tenka kalbose papildomai pasinaudoti bendra tema apie tai, kas įmanoma ir kas neįmanoma, ir vieniems bandyti parodyti, kad kas nors vyks, o kitiems – kad yra įvykę. [4] Ir dar visoms kalboms būdinga bendra tema apie dydį, juk visi naudojasi sumažinimu arba išdidinimu – ir patariantieji, ir giriantieji arba peikiantieji, ir kaltinantieji [1392a] ar besiginantieji. [5] Apibrėžę šiuos dalykus, pabandykime bendrais bruožais pasakyti, jei tik ką nors galime, apie išmąstymus ir pavyzdžius, idant pridėję likusius dalykus įvykdytume pirminį sumanymą. Iš bendrybių, kaip minėta, parodomosioms kalboms būdingiausias išdidinimas, praeities įvykis – teisminėms (juk dėl šių vyksta sprendimas), o galimas ir būsimas dalykas – patariamosioms.

19.

[1] Taigi pirmiausia aptarkime tai, kas įmanoma ir neįmanoma. Štai, jei tik įmanoma, kad vienas priešingas dalykas arba būtų, arba atsirastų, tai galėtų pasirodyti, kad įmanomas ir kitas priešingas dalykas, antai, jei žmogui įmanoma pasveikti, tai – ir susirgti; mat priešingybių galia, pagal kurią jos priešingos, yra ta pati. [2] Ir jeigu vienas panašus dalykas įmanomas, tai – ir į jį panašus. [3] Ir jei sunkesnis dalykas įmanomas, tai – ir lengvesnis. [4] Ir jeigu įmanoma puikiam ir tauriam dalykui atsirasti, tai apskritai įmanoma bet kam atsirasti – juk sunkiau, kad namas būtų gražus nei tiesiog namas. [5] Ir ten, kur gali pasidaryti pradžia, tai ten – ir pabaiga. Juk niekas iš neįmanomų dalykų nesidaro ir nepradedą darytis: pavyzdžiui, toks dalykas, kad trikampio įstrižainė būtų lygi kraštinei, negalėtų nei pradėti darytis, nei darosi. Ir kur yra pabaiga, ten įmanoma ir pradžia; viskas juk darosi iš pradžios. [6] Ir jeigu pagal buvimą arba darymąsi įmanoma pasidaryti vėlesniam dalykui, šitai įmanoma ir ankstesniam – antai, jei įmanoma pasidaryti vyru,

γενέσθαι δυνατόν, καὶ παῖδα (πρότερον γὰρ καὶ κεῖνο¹ γίγνεται), καὶ εἰ παῖδα, καὶ ἄνδρα (καὶ ἀρχὴ γὰρ ἐκείνη). [7] καὶ ὧν ἢ ἔρως ἢ ἐπιθυμία φύσει ἐστίν· οὐδεὶς γὰρ ἀδυνάτων ἐρᾷ οὐδὲ ἐπιθυμεῖ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ. [8] καὶ ὧν ἐπιστῆμαί εἰσι καὶ τέχναι, δυνατόν ταῦτα καὶ εἶναι καὶ γενέσθαι. [9] καὶ ὅσων ἡ ἀρχὴ τῆς γενέσεως ἐν τούτοις ἐστίν ἃ ἡμεῖς ἀναγκάσαιμεν ἂν ἢ πείσαιμεν· ταῦτα δ' ἐστίν ὧν κρείττους ἢ κύριοι ἢ φίλοι. [10] καὶ ὧν τὰ μέρη δυνατό, καὶ τὸ ὅλον, καὶ ὧν τὸ ὅλον δυνατόν, καὶ τὰ μέρη ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ· εἰ γὰρ πρόσχισμα καὶ κεφαλὴ καὶ χιτῶν δύναται γενέσθαι, καὶ ὑποδήματα δυνατόν γενέσθαι, καὶ εἰ ὑποδήματα, καὶ πρόσχισμα καὶ κεφαλὴ καὶ χιτῶν. [11] καὶ εἰ τὸ γένος [1392b] ὅλον τῶν δυνατῶν γενέσθαι, καὶ τὸ εἶδος, καὶ εἰ τὸ εἶδος, καὶ τὸ γένος, οἷον εἰ πλοῖον γενέσθαι δυνατόν, καὶ τριήρη, καὶ εἰ τριήρη, καὶ πλοῖον. [12] καὶ εἰ θάτερον τῶν πρὸς ἄλληλα πεφυκῶτων, καὶ θάτερον, οἷον εἰ διπλάσιον, καὶ ἥμισυ, καὶ εἰ ἥμισυ, διπλάσιον. [13] καὶ εἰ ἄνευ τέχνης καὶ παρασκευῆς δυνατόν γίγνεσθαι, μᾶλλον διὰ τέχνης καὶ ἐπιμελείας δυνατόν· ὅθεν καὶ Ἀγάθωνι εἴρηται “καὶ μὴν τὰ μὲν γε τῆς τέχνης πράσσειν², τὰ δὲ ἡμῖν ἀνάγκη καὶ τύχῃ προσγίγνεται.” [14] καὶ εἰ τοῖς χείροσι καὶ ἥττοσι καὶ ἀφρονεστέροις δυνατόν, καὶ τοῖς ἐναντίοις μᾶλλον, ὥσπερ καὶ Ἰσοκράτης ἔφη δεινὸν εἶναι εἰ ὁ μὲν Εὐθύνοιο ἔμαθεν, αὐτὸς δὲ μὴ δυνήσεται εὐρεῖν. [15] περὶ δὲ ἀδυνάτου δῆλον ὅτι ἐκ τῶν ἐναντίων τοῖς εἰρημένους ὑπάρχει.

[16] εἰ δὲ γέγονεν³, ἐκ τῶνδε σκεπτέον. πρῶτον μὲν γάρ, εἰ τὸ ἥττον γίγνεσθαι πεφυκὸς γέγονεν, γεγονὸς ἂν εἴη καὶ τὸ μᾶλλον. [17] καὶ εἰ τὸ ὕστερον εἰωθὸς γίγνεσθαι γέγονεν, καὶ τὸ πρότερον γέγονεν, οἷον εἰ ἐπιλέλησται, καὶ ἔμαθέ ποτε τοῦτο. [18] καὶ εἰ ἐδύνατο καὶ ἐβούλετο, πέπραχε· πάντες γάρ, ὅταν δυνάμενοι βουληθῶσι, πράττουσιν· ἐμποδῶν γὰρ οὐδέν. [19] ἔτι εἰ ἐβούλετο καὶ μηδὲν τῶν ἔξω ἐκώλυεν, καὶ εἰ ἐδύνατο καὶ ὠργίζετο, καὶ εἰ ἐδύνατο καὶ ἐπεθύμει·

¹ Ross (cf. A) : ἐκεῖνο β et Kassel

² τῆς τέχνης πράσσειν] Ross : χρητέχνην πράσσειν Kassel (v. plur. in huius app. crit.)

³ εἰ δὲ γέγονεν] Ross : εἰ δὲ γέγονεν ἢ μὴ γέγονεν β et Kassel

ταί – ir vaiku (mat šis darosi anksčiau už aną), o jeigu – vaiku, tai – ir vyru (juk ana pradžia – taip pat pradžia). [7] Įmanoma ir tai, kam iš prigimties jaučiama meilės aistra arba geismas, mat niekas nemylti ir iš esmės negeidžia neįmanomų dalykų. [8] Įmanoma, kad būtų bei pasidarytų ir tie dalykai, kurie turi savo mokslus ir menus. [9] Taip pat ir visi tie, kurių darymosi pradžia glūdi tuose dalykuose, kuriuos mes galėtume priversti arba įtikinti; o tokie yra tie, kurių mes esame valdytojai, šeimininkai arba draugai. [10] Ir dalykų, kurių dalys įmanomos, įmanoma ir visuma bei tų, kurių visuma įmanoma, dažnu atveju – ir dalys. Mat jeigu gali pasidaryti bato priekis, nosis ir batviršis, įmanu, kad pasidarytų batai; ir jei – batai, tai – ir bato priekis, nosis ir batviršis. [11] Ir jei tarp daiktų, [1392b] kurie gali pasidaryti, yra visa gentis, tai gali ir rūšis, o jei gali rūšis, tai – ir gentis; pavyzdžiui, jei gali pasidaryti laivas, tai – ir trirema, o jei gali trirema, tai – ir laivas. [12] Ir jeigu galimas kuris nors iš dviejų vienas kitą iš prigimties atitinkančių daiktų, tai galimas ir kitas: pavyzdžiui, jei galimas dvigubas, tai – ir pusinis, ir jei galimas pusinis, tai – ir dvigubas. [13] Jei koks nors dalykas gali darytis be meno ir pasiruošimo, juo labiau gali pasitelkus meną ir stropumą. Todėl ir Agatono pasakyta: „Išties vienus dalykus būdinga menui daryti, o kiti mums tenka dėl būtinybės ar atsitiktinumo.“ [14] Ir jei kas nors įmanoma menkesniems, silpnesniems ar mažiau protingiems, tai dar labiau įmanoma tiems, kurių savybės priešingos – kaip ir Isokratas sakė, jog būtų baisiai keista, jei jis pats nesugebės surasti to, ką Eutinas sužinojo iš kitų. [15] O kalbant apie neįmanomą dalyką, aišku, kad jis priklauso nuo argumentų, priešingų tam, kas buvo pasakyta.

[16] Klausimą, ar dalykas įvyko, reikia svarstyti pagal šiuos principus. Pirmiausia, jei įvyko tai, kam mažiau būdinga įvykti, tai būtų įvykę ir tai, kam tai būdinga labiau. [17] Ir jeigu įvyko dažniausiai vėliau įvykstantis dalykas, tai įvyko ir ankstesnis – pavyzdžiui, jeigu kas nors yra ką pamiršęs, tai jis kažkada tai ir išmoko. [18] Ir jei žmogus galėjo bei norėjo ką nors padaryti, jis tai ir yra padaręs; mat visi, kai tik gali ir

ὥς γὰρ ἐπὶ τὸ πολὺ, ὧν ὀρέγονται, ἂν δύνωνται, ποιοῦσιν, οἳ μὲν φαῦλοι δι' ἀκρασίαν, οἳ δ' ἐπιεικεῖς ὅτι τῶν ἐπιεικῶν ἐπιθυμοῦσιν. [20] καὶ εἰ ἔμελλε γίγνεσθαι, καὶ ποιεῖν· εἰκὸς γὰρ τὸν μέλλοντα καὶ ποιῆσαι. [21] καὶ εἰ γέγονεν ὅσα ἢ πέφυκε πρὸ ἐκείνου ἢ ἔνεκα ἐκείνου. οἷον εἰ ἥστραψε, καὶ ἐβρόντησεν, καὶ εἰ ἐπείρασε, καὶ ἔπραξεν. καὶ εἰ ὅσα ὕστερον πέφυκε γίγνεσθαι ἢ οὐ ἔνεκα γίγνεται γέγονε, καὶ τὸ πρότερον καὶ τὸ τούτου ἔνεκα γέγονεν, οἷον εἰ ἐβρόντησε, καὶ ἥστραψεν, καὶ εἰ ἔπραξεν, ἐπείρασεν. [22] ἔστι δὲ τούτων ἀπάντων τὰ μὲν ἐξ ἀνάγκης, τὰ δ' ὥς ἐπὶ τὸ πολὺ οὕτως ἔχοντα. περὶ δὲ τοῦ μὴ γεγονέναι φανερόν ὅτι ἐκ τῶν ἐναντίων τοῖς εἰρημένοις. [23] καὶ περὶ τοῦ [1393a] ἐσομένου ἐκ τῶν αὐτῶν δῆλον· τό τε γὰρ ἐν δυνάμει καὶ ἐν βουλήσει ὃν ἔσται, καὶ τὰ ἐν ἐπιθυμίᾳ καὶ ὀργῇ καὶ λογισμῷ μετὰ δυνάμεως ὄντα, ταῦτα καὶ ἐν ὀρμῇ τοῦ ποιεῖν ἢ μελλήσει ἔσται· ὥς γὰρ ἐπὶ τὸ πολὺ γίγνεται μᾶλλον τὰ μέλλοντα ἢ τὰ μὴ μέλλοντα. [24] καὶ εἰ προέγονεν ὅσα πρότερον πέφυκε γίγνεσθαι, οἷον εἰ συννεφεῖ¹, εἰκὸς ὕσαι. [25] καὶ εἰ τὸ ἔνεκα τούτου γέγονε, καὶ τοῦτο εἰκὸς γενέσθαι, οἷον εἰ θεμέλιος, καὶ οἰκία.

[26] περὶ δὲ μεγέθους καὶ μικρότητος τῶν πραγμάτων καὶ μείζωνός τε καὶ ἐλάττονος καὶ ὅλως μεγάλων καὶ μικρῶν ἐκ τῶν προειρημένων ἡμῖν ἔστι φανερόν. εἴρηται γὰρ ἐν τοῖς συμβουλευτικοῖς περὶ τε μεγέθους ἀγαθῶν καὶ περὶ τοῦ μείζονος ἀπλῶς καὶ ἐλάττονος, ὥστ' ἐπεὶ καθ' ἕκαστον τῶν λόγων τὸ προκείμενον τέλος ἀγαθόν ἐστίν, οἷον τὸ συμφέρον καὶ τὸ καλὸν καὶ τὸ δίκαιον, φανερόν ὅτι δι' ἐκείνων ληπτέον τὰς αὐξήσεις πᾶσιν. [27] τὸ δὲ παρὰ ταῦτα ἔτι ζητεῖν περὶ μεγέθους ἀπλῶς καὶ ὑπεροχῆς κενολογεῖν ἐστίν· κυριώτερα γὰρ ἐστὶ πρὸς τὴν χρεῖαν τῶν καθόλου τὰ καθ' ἕκαστα τῶν πραγμάτων. περὶ μὲν οὖν δυνατοῦ καὶ ἀδυνάτου, καὶ πότερον γέγονεν ἢ οὐ γέγονεν καὶ ἔσται ἢ οὐκ ἔσται, ἔτι δὲ περὶ μεγέθους καὶ μικρότητος τῶν πραγμάτων, εἰρήσθω ταῦτα.

¹ ω et Ross : συννέφει Kassel (fort. duce Cobet¹)

panori, tai daro, nes niekas jiems netrukdo. [19] Taip pat ir tuo atveju, jei norėjo ką nors daryti bei nebuvo jokių išorinių kliūčių ir jei jis galėjo tai padaryti ir buvo įpykęs, ir jei jis galėjo bei geidė tai padaryti; nes dažnu atveju žmonės, kai tik gali, daro tai, ko siekia: nedorėliai – dėl savi-tvartos stokos, padorieji – dėl to, kad geidžia padorių dalykų.

[20] Ir tuo atveju, jei kas nors ketino vykti, greičiausiai buvo ir padaryta, mat tikėtina, kad tas, kuris turėjo ketinimų, tai ir padarė. [21] Taip pat ir tuo atveju, jei įvyko visa, kas seka prieš tą dalyką ar išplaukia dėl jo, – pavyzdžiui, jei sužabavo, tai ir sugriaudė; ir jei kas nors pabandė, tai ir įvykdė. Ir jei įvyko visa, kam būdinga įvykti vėliau negu tai, dėl ko tai įvyksta, vadinasi, įvyko ir ankstesnis įvykis ir tas, dėl kurio tai įvyko, – pavyzdžiui, jei sugriaudė, tai ir sužabavo, ir jei kas nors įvykdė, tai ir pabandė.

[22] Iš visų šių dalykų vieni būna tokie būtina, kiti – tik dažnu atveju. O siekiant aptarti tai, kas neįvyko, reikia pasitelkti, akivaizdu, priešingus argumentus pasakytiesiems. [23] Ir dėl [1393a] ateities aišku iš tų pačių argumentų – nes tai bus dalykas, sąlygotas galios ir noro, taip pat dalykai, sąlygoti geismo, pykčio ir apskaičiavimo, turint galios; šitokius dalykus sąlygos ir akstinas daryti arba ketinimas, mat dažnu atveju labiau vyksta tie dalykai, kurie ketina įvykti, negu tie, kurie neketina.

[24] Taip pat jei iš anksto įvyko visa tai, kam natūraliai būdinga įvykti iš anksto, – pavyzdžiui, jei apsiniaukę, tikėtina, kad palis. [25] Ir jei vienas dalykas įvyko siekiant padaryti kitą, tikėtina, kad ir šis įvyks; pavyzdžiui, jei yra pamatai, tai, tikėtina, bus ir namas.

[26] Iš to, ką sakėme anksčiau, mums akivaizdi dalykų didumo ir mažumo, taip pat to, kas esti didesnio ir mažesnio, ir apskritai didelių ir mažų dalykų prigimtis. Juk kalbant apie patariamąsias kalbas, buvo pasakyta ir apie gėrybių didumą, ir bendrai apie tai, kas esti didesnio ir mažesnio svarbumo. Tad kadangi kiekvienai iš kalbų rūšių keliamas tikslas yra gėris – antai, nauda, taurumas ar teisingumas, – akivaizdu, kad visos jos, veikiant tiems veiksniams, turi priimti atitinkamus argumentų didinimus. [27] Bet koks papildomas tolesnis tyrimas dėl dydžio ir

20.

[1] λοιπὸν δὲ περὶ τῶν κοινῶν πίστεων ἅπασιν εἰπεῖν, ἐπεὶ περ εἴρηται περὶ τῶν ἰδίων. εἰσὶ δ' αἱ κοιναὶ πίστεις δύο τῷ γένει, παράδειγμα καὶ ἐνθύμημα· ἡ γὰρ γνώμη μέρος ἐνθυμήματός ἐστιν. [2] πρῶτον μὲν οὖν περὶ παραδείγματος λέγωμεν· ὅμοιον γὰρ ἐπαγωγῇ τὸ παράδειγμα, ἡ δ' ἐπαγωγή ἀρχή. παραδειγμάτων δὲ εἶδη δύο· ἓν μὲν γὰρ ἐστὶ παραδείγματος εἶδος τὸ λέγειν πράγματα προγεγενημένα, ἓν δὲ τὸ αὐτὸν ποιεῖν. τοῦτου δ' ἓν μὲν παραβολή, ἓν δὲ λόγοι, [3] οἷον οἱ Αἰσώπειοι καὶ Λιβυκοί. ἔστι δὲ τὸ μὲν πράγματα λέγειν τοιόνδε τι, ὥσπερ εἴ τις λέγοι ὅτι δεῖ πρὸς βασιλέα παρασκευάζεσθαι καὶ μὴ ἔαν Αἴγυπτον χειρώσασθαι· καὶ γὰρ πρότερον Δαρείος οὐ πρότερον διέβη πρὶν Αἴγυπτον [1393b] ἔλαβεν, λαβὼν δὲ διέβη, καὶ πάλιν Ξέρξης οὐ πρότερον ἐπεχείρησε πρὶν ἔλαβεν, λαβὼν δὲ διέβη, ὥστε καὶ οὗτος ἔαν λάβῃ, διαβήσεται, διὸ οὐκ ἐπιτρεπτέον. [4] παραβολὴ δὲ τὰ Σωκρατικά, οἷον εἴ τις λέγοι ὅτι οὐ δεῖ κληρωτοὺς ἄρχειν· ὅμοιον γὰρ ὥσπερ ἂν εἴ τις τοὺς ἀθλητὰς κληροίῃ μὴ οἱ δύνανται ἀγωνίζεσθαι ἀλλ' οἱ ἂν λάχωσιν, ἢ τῶν πλωτήρων ὄντινα δεῖ κυβερνᾶν κληρώσειεν, ὡς δέον τὸν λαχόντα, ἀλλὰ μὴ τὸν ἐπιστάμενον.

[5] λόγος δέ, οἷος ὁ Στησιχόρου περὶ Φαλάριδος καὶ ὁ Αἰσώπου ὑπὲρ τοῦ δημαγωγοῦ. Στησίχορος μὲν γὰρ, ἐλομένων στρατηγὸν αὐτοκράτορα τῶν Ἱμεραίων Φάλαριν καὶ μελλόντων φυλακὴν διδόναι τοῦ σώματος, τᾶλλα διαλεχθεὶς εἶπεν αὐτοῖς λόγον ὡς ἵππος κατεῖχε λειμῶνα μόνος, ἐλθόντος δ' ἐλάφου καὶ διαφθείροντος τὴν νομὴν, βουλόμενος τιμωρήσασθαι τὸν ἔλαφον ἡρώτα τινὰ¹ ἄνθρωπον εἰ δύναται· ἂν μετ' αὐτοῦ τιμωρήσασθαι τὸν ἔλαφον, ὁ δ' ἔφησεν, ἔαν λάβῃ χαλινὸν καὶ αὐτὸς ἀναβῇ ἐπ' αὐτὸν ἔχων ἀκόντια· συνομολογήσαντος² δὲ καὶ ἀναβάντος, ἀντὶ τοῦ τιμωρήσασθαι αὐτὸς ἐδούλευσε τῷ ἀνθρώπῳ. “οὕτω δὲ καὶ ὑμεῖς”, ἔφη, “ὁρᾶτε μὴ βουλόμενοι τοὺς πολεμίους τιμωρήσασθαι τὸ αὐτὸ πάθητε τῷ ἵππῳ· τὸν μὲν γὰρ

¹ A et Ross : τὸν β et Kassel² ω et Kassel : συνομολογήσας Ross (fort. post Richards)

pranašumo yra tuščias žodžių švaistymas, mat praktiniam taikymui konkretūs dalykai turi daugiau reikšmės už bendruosius. Taigi apie galimus ir negalimus dalykus, apie tai, ar dalykas įvyko, ar neįvyko, įvyks ar neįvyks, taip pat ir apie dalykų didumą ar mažumą, tebūnie šitiek pasakyta.

20.

[1] Lieka papasakoti apie visiems su retorika susijusiems atvejams bendrus tikinimus, nes jau yra pasakyta apie atskiruosius. Bendrieji tikinimai yra dviejų rūšių: pavyzdys ir išmąstymas; juk posakis yra dalis išmąstymo. [2] Taigi pirmiausia kalbėkime apie pavyzdį; juk panašus į įvestį, o įvestis – tai pati pradžia. O pavyzdžių esti du pavidalai, mat vieno pavyzdžio pavidalas yra kalbėti apie anksčiau įvykusius dalykus, kitoks – pačiam kurti pavyzdį. Pastarojo vienas tipas – sugretinimas, kitas – pasakėčios, [3] tokios kaip Aisopo ir libiškosios. Pasakoti apie įvykusius dalykus reiškia kažką panašaus į tai, jei kas dėstytų, jog reikia ruoštis kovai prieš karalių ir neleisti jam įveikti Egipto; juk ir anksčiau Darėjas neįsiveržė į Graikiją, kol nepaėmė [1393b] Egipto, o paėmęs – įsiveržė; ir vėl Kserksas tam nesiryžo, kol nepaėmė, o paėmęs – įsiveržė, tad ir šitas, jeigu paims Egiptą, įsiverš; todėl šito negalima leisti. [4] Sugretinimas – tai sokratiškieji teiginiai, antai, jei kas nors sakytų, kad nedera, jog valdytų burtais išrinkti pareigūnai, – mat būtų panašiai kaip ir tuo atveju, jeigu kas nors burtais rinktų atletus – ne tuos, kurie gali rungtis, bet tuos, kuriems kristų burtas, – arba jei iš jūreivių burtais išrinktų tą, kuriam dera vairuoti laivą, – tarsi derėtų tai daryti gavusiam burtą, o ne išmanančiam.

[5] O pasakėčia – tokia kaip Stesichoro apie Falaridą ir Aisopo – apie demagogą. Mat Stesichoras, himeriečiams išsirikus neribotos valdžios karvedžiu Falaridą ir ketinant duoti jam asmeninę apsaugą, pašnekėjęs apie kitus dalykus, papasakojo jiems pasakėčią, kaip arklys vienas pats užsiėmė pievą, o elniui atėjus ir gadinant jam ganyklą, norėdamas elniui atkeršyti, arklys teiravosi vieno žmogaus, ar galėtų su juo

χαλινὸν ἔχετε ἤδη, ἐλόμενοι στρατηγὸν αὐτοκράτορα· ἐὰν δὲ φυλακὴν δῶτε καὶ ἀναβῆναι ἐάσητε, δουλεύσετε ἤδη Φαλάριδι”.

[6] Αἴσωπος δὲ ἐν Σάμφω δημηγορῶν κρινομένου δημαγωγοῦ¹ περὶ θανάτου ἔφη ἀλῶπεκα διαβαίνουσιν ποταμὸν ἀποσθῆναι εἰς φάραγα, οὐ δυναμένην δὲ ἐκβῆναι πολὺν χρόνον κακοπαθεῖν καὶ κυνοραίστας πολλοὺς ἔχεσθαι αὐτῆς, ἐχίνον δὲ πλανώμενον, ὥς εἶδεν αὐτήν, κατοικτεῖραντα ἐρωτᾷν εἰ ἀφέλοι αὐτῆς τοὺς κυνοραίστας, τὴν δὲ οὐκ ἐὰν· ἐρομένου δὲ διὰ τί, “ὅτι οὗτοι μὲν”, φάναι, “ἤδη μου πλῆρεις εἰσὶ καὶ ὀλίγον ἔλκουσιν αἷμα, ἐὰν δὲ τούτους ἀφέλῃς², ἕτεροι ἐλθόντες πεινῶντες ἐκπιϋνταί μου τὸ λοιπὸν αἷμα”. “ἀτὰρ καὶ ὑμᾶς,³ ἄνδρες Σάμιοι, οὗτος μὲν οὐδὲν ἔτι βλάψει (πλούσιος γὰρ ἐστίν), ἐὰν δὲ τοῦτον [1394a] ἀποκτείνετε, ἕτεροι ἥξουσιν πένητες, οἱ ὑμᾶς⁴ ἀναλώσουσι τὰ λοιπὰ κλέπτοντες.” [7] εἰσὶ δ’ οἱ λόγοι δημηγορικοί, καὶ ἔχουσιν ἀγαθὸν τοῦτο, ὅτι πράγματα μὲν εὐρεῖν ὅμοια γεγενημένα χαλεπὸν, λόγους δὲ ῥᾶον· ποιῆσαι γὰρ δεῖ ὥσπερ καὶ παραβολάς, ἃν τις δύνηται τὸ ὅμοιον ὁρᾶν, ὅπερ ῥᾶόν⁵ ἐστὶν ἐκ φιλοσοφίας.

[8] ῥᾶω μὲν οὖν πορίσασθαι τὰ διὰ τῶν λόγων, χρησιμώτερα δὲ πρὸς τὸ βουλευσασθαι τὰ διὰ τῶν πραγμάτων· ὅμοια γὰρ ὥς ἐπὶ τὸ πολὺ τὰ μέλλοντα τοῖς γεγονόσιν.

[9] δεῖ δὲ χρῆσθαι τοῖς παραδείγμασι οὐκ ἔχοντα μὲν ἐνθυμήματα ὥς ἀποδείξεσιν (ἢ γὰρ πίστις διὰ τούτων), ἔχοντα δὲ ὥς μαρτυρίοις, ἐπιλόγῃ χρώμενον τοῖς ἐνθυμήμασιν· προτιθέμενα μὲν γὰρ ἔοικεν ἐπαγωγῇ, τοῖς δὲ ῥητορικοῖς οὐκ οἰκεῖον ἐπαγωγῇ πλὴν ἐν ὀλίγοις, ἐπιλεγόμενα δὲ μαρτυρίοις, ὃ δὲ μάρτυς πανταχοῦ πιθανός· διὸ καὶ προτιθέντι μὲν ἀνάγκη πολλὰ λέγειν, ἐπιλέγοντι δὲ καὶ ἐν

¹ δημηγορῶν κρινομένου δημαγωγοῦ] A et Ross : συνηγορῶν κρινομένῳ δημαγωγῷ β et Kassel

² Kassel : ἀφέλητε Γ et Ross : ἀφέληται Α (cf. etiam app. crit. apud Kassel)

³ A et Ross : ὑμᾶς, ἔφη, ὦ β et Kassel

⁴ Ross : ὑμῖν ω et Kassel

⁵ secl. Kassel

kartu atkeršyti elniui; tas sutiko – jeigu arklis priims apynasrį, o jis pats užlips ant jo, turėdamas iečių. Arkliui sutikus ir žmogui užlipus, užuot atkeršijęs, pats pasidarė žmogaus vergas. „Šitaip ir jūs, – tarė Stesichoras, – žiūrėkite, kad siekdami atkeršyti priešams nepatirtumėte to paties kaip arklis: juk apynasrį jau turite, išsirinkę neribotos valdžios karvedį, o jeigu suteiksite jam apsaugą ir leisite ant jūsų užlipti, jau būsite Falarido vergai.“ [6] O Aisopas viešai kalbėdamas Same, kai vyko teismas dėl mirties bausmės demagogui, pasakojo, kaip lapė, brisdama per upę, buvo nusviesta į griovį. Negalėdama ištrūkti, ilgą laiką kentė nelaimę, ir daug šunerkių į ją siurbėsi; o pro šalį keliavęs ežys ją pamatęs pasi-gailėjo ir klausė, ar nurinkti jai šunerkes, o toji neleidė; šiam paklausus kodėl, lapė atsakiusi: „Nes šitos jau yra manęs pilnos ir siurbia mažai kraujo, o jeigu jas nurinksi, kitos atėjusios alkanos išgers mano likusį kraują.“ „Šitaip ir jums, Samo vyrai, – kalbėjo Aisopas, – šitas demagogas niekuo nebepakenks (mat yra turtingas), o jeigu jį [1394a] nužudysite, ateis kiti beturčiai, kurie jus išėikvos vogdami likusias lėšas.“

[7] Pasakėčios yra tinkamos viešumai ir turi tokį privalumą, kad panašių tikrovėje įvykusių nutikimų surasti sunku, pasakėčių – lengva; mat jas reikia sukurti kaip ir sugretinimus, jei tik kas nors gali įžvelgti panašumą, o tai lengviau daryti remiantis filosofiniu tyrimu. [8] Taigi lengviau pasitelkti pavyzdžių iš pasakėčių, bet pasitarimui naudingesni tie, kurie pasitelkiami iš įvykių, – mat dažnu atveju būsimi įvykiai būna panašūs į jau nutikusius.

[9] Pavyzdžiais naudotis dera taip: neturinčiam išmąstymų – kaip įrodymais (juk jais įtikinama), o jų turinčiam – kaip liudijimais, naudojantis jais kaip papildomu argumentu prie išmąstymų; mat pateikiami pradžioje, pavyzdžiai primena įvestį, o retoriniams dėstymams įvestis nėra būdinga, išskyrus nedaugelį atvejų; tačiau jei pavyzdžiai pateikiami papildomai, jie panašūs į liudijimus, o liudininkas visur būna įtikimas. Dėl to ir pateikiančiam pavyzdžius pradžioje būtina dėstyti daug jų, o priduriančiam papildomai pakanka ir vieno – juk doras liudininkas ir

ικανόν· μάρτυς γὰρ χρηστός¹ καὶ εἷς χρήσιμος². πόσα μὲν οὖν εἶδη παραδειγμάτων, καὶ πῶς αὐτοῖς καὶ πότε χρηστέον, εἴρηται.

21.

[1] περὶ δὲ γνωμολογίας, ῥηθέντος τί ἐστὶ γνώμη, μάλιστ' ἂν γένοιτο φανερόν περὶ ποίων τε καὶ πότε καὶ τίσιν ἀρμόττει χρῆσθαι τῷ γνωμολογεῖν ἐν τοῖς λόγοις. [2] ἔστι δὴ γνώμη ἀπόφανσις, οὐ μέντοι οὔτε περὶ τῶν καθ' ἕκαστον, οἷον ποῖός τις Ἰφικράτης, ἀλλὰ καθόλου, οὔτε³ περὶ πάντων, οἷον ὅτι τὸ εὐθὺ τῷ καμπύλῳ ἐναντίον, ἀλλὰ περὶ ὅσων αἱ πράξεις εἰσὶ, καὶ ἃ⁴ αἶρετὰ ἢ φευκτά ἐστὶ πρὸς τὸ πρᾶττειν. ὥστ' ἐπεὶ τὸ ἐνθύμημα⁵ ὁ περὶ τοιούτων συλλογισμὸς ἐστίν, σχεδὸν τὰ συμπεράσματα τῶν ἐνθυμημάτων καὶ αἱ ἀρχαὶ ἀφαιρεθέντος τοῦ συλλογισμοῦ γνώμαί εἰσιν, οἷον

χρὴ δ' οὐ ποθ' ὅστις ἀρτίφρων πέφυκ' ἀνὴρ

παῖδας περισσῶς ἐκδιδάσκεισθαι σοφούς.

τοῦτο μὲν οὖν γνώμη· προστεθείσης δὲ τῆς αἰτίας καὶ τοῦ διὰ τί, ἐνθύμημά ἐστίν τὸ ἅπαν, οἷον

χωρὶς γὰρ ἄλλης ἥς ἔχουσιν ἀργίας,

φθόνον παρ' ἀστῶν ἀλφάνουσι δυσμενῇ.

[1394b] καὶ τὸ “οὐκ ἔστιν ὅστις πάντ' ἀνὴρ εὐδαιμονεῖ”, καὶ τὸ “οὐκ ἔστιν ἀνδρῶν ὅστις ἔστ' ἐλεύθερος” γνώμη, πρὸς δὲ τῷ ἐχομένῳ ἐνθύμημα, “ἢ χρημάτων γὰρ δοῦλός ἐστιν ἢ τύχης.” [3] εἰ δὴ ἐστὶ γνώμη τὸ εἰρημένον, ἀνάγκη τέτταρα εἶδη εἶναι γνώμης ἢ γὰρ μετ' ἐπιλόγου ἔσται ἢ ἄνευ ἐπιλόγου. [4] ἀποδείξεως μὲν οὖν δεόμεναί εἰσιν ὅσαι παράδοξόν τι λέγουσιν ἢ ἀμφισβητούμενον· ὅσαι δὲ μηδὲν παράδοξον, ἄνευ ἐπιλόγου. [5] τούτων δ' ἀνάγκη τὰς μὲν διὰ τὸ

¹ A et Ross : πιστός β, al. Kassel

² ω et Ross : ἀπόχρη Kassel (fort. duce Spengel)

³ β et Ross : καὶ οὐ A et Kassel

⁴ add. Ross (fort. post Kayser²)

⁵ τὸ ἐνθύμημα] Ross : τὰ ἐνθυμήματα ω et Kassel

vienas naudingas. Taigi kiek yra pavyzdžių pavidalų ir kaip bei kada jais dera naudotis, pasakyta.

21.

[1] Apie kalbėjimą posakiais: ir dėl kokių dalykų, ir kada, ir kam pritinka kalbose byloti posakiais, geriausiai paaiškėtų pasakius, kas tai yra. [2] Tad posakis yra pareiškimas, tačiau ne apie paskirus dalykus (pavyzdžiui, koks gi žmogus yra Ifikratas), bet bendrus, ir ne apie visa ką (kaip antai, kad tiesumas priešingas lenktumui), tačiau apie visus tuos, kuriems būdingi veiksmai, ir tuos, kuriuos verta rinktis arba kurių verta vengti veiklos atžvilgiu; tad kadangi išmąstymas yra su tokiais dalykais susijęs apskaičiavimas, išmąstymų išvados ir jų pradžios, atėmus apskaičiavimą, beveik ir yra posakiai, pavyzdžiui:

Todėl protingas tėvas niekados vaikams

Neturi stengtis išminties didžios suteikt.

Taigi šitai – posakis. O pridėjus priežastį ir paaiškinus kodėl, visuminis teiginys sudaro išmąstymą, antai:

Nors bus ir šiaip jie tinginiais vadinami,

Piliečiai jiems tada pradės dar pavydėt.

[1394b] Taip pat: „nėra žmogaus, kurs laimę jaučia visados“ ir: „nėra žmogaus, kurs laisvas gali būt tikrai“ – posakis, o priešietas prie teiginio: „mat vergas pinigų jisai arba sėkmės“, – išmąstymas. [3] Tad jei posakis yra minėtasis dalykas, neišvengiamai yra keturi posakio pavidalai. Juk bus arba su pridėtinu teiginiu, arba be pridėtinio teiginio. [4] Reikalaujantys įrodymo yra visi tie posakiai, kurie teigia ką nors nenuspėjamo arba abejotino; o visi, kurie nesako nieko nenuspėjamo, – nereikalauja pridėtinio teiginio. [5] Iš šitų neišvengiamai pridėtinio teiginio nė kiek nereikalauja vieni dėl to, kad būna iš anksto žinomi – antai, „žmogui geriausia būti sveikam, bent jau kaip man atrodo“ (mat šitaip daugeliui atrodo), – o kiti – vos tik sakomi, išsyk aiškūs įsigilintiems – pavyzdžiui, „tas joks meilužis, kurs ne visada mylės“. [6] O iš

προεγνώσθαι μηδὲν δεῖσθαι ἐπιλόγου, οἷον “ἀνδρὶ δ’ ὑγιαίνειν ἀριστόν ἐστιν, ὥς γ’ ἐμὴν δοκεῖ” (φαίνεται μὲν γὰρ τοῖς πολλοῖς οὕτω), τὰς δ’ ἅμα λεγομένας δήλας εἶναι ἐπιβλέψασιν, οἷον “οὐδεὶς ἐραστὴς ὅστις οὐκ αἰεὶ φιλεῖ.” [6] τῶν δὲ μετ’ ἐπιλόγου αἱ μὲν ἐνθυμήματος μέρος εἰσὶν, ὥσπερ “χρὴ δ’ οὐ ποθ’ ὅστις ἀρτίφρων,” αἱ δ’ ἐνθυμηματικάι μὲν, οὐκ ἐνθυμήματος δὲ μέρος· αἴπερ καὶ μάλιστα εὐδοκιμοῦσιν. εἰσὶ δ’ αὐταὶ ἐν ὅσαις ἐμφαίνεται τοῦ λεγομένου τὸ αἷτιον, οἷον ἐν τῷ “ἀθάνατον ὀργὴν μὴ φύλασσε θνητὸς ὢν.” τὸ μὲν γὰρ φάναι “μὴ δεῖν φυλάττειν” γνῶμη, τὸ δὲ προσκείμενον “θνητὸν ὄντα” τὸ διὰ τί. ὁμοίως δὲ καὶ “θνατὰ χρὴ τὸν θνατόν, οὐκ ἀθάνατα τὸν θνατὸν φρονεῖν.”

[7] φανερόν οὖν ἐκ τῶν εἰρημένων πόσα τε εἶδη γνῶμης, καὶ περὶ ποῖον ἕκαστον ἀρμόττει· περὶ μὲν γὰρ τῶν ἀμφισβητουμένων ἢ παραδόξων μὴ ἄνευ ἐπιλόγου, ἀλλ’ ἢ προθέντα τὸν ἐπίλογον γνῶμη χρῆσθαι τῷ συμπεράσματι (οἷον εἴ τις εἴποι “ἐγὼ μὲν οὖν, ἐπειδὴ οὐτε φθονεῖσθαι δεῖ οὐτ’ ἀργὸν εἶναι, οὐ φημι χρῆναι παιδεύεσθαι”), ἢ τοῦτο προειπόντα ἐπειπεῖν τὰ ἔμπροσθεν· περὶ δὲ τῶν μὴ παραδόξων, ἀδήλων δὲ προστιθέντα τὸ διότι στρογγυλώτατα. [8] ἀρμόττει δ’ ἐν τοῖς τοιούτοις καὶ τὰ Λακωνικὰ ἀποφθέγματα καὶ τὰ αἰνιγματώδη, οἷον εἴ τις [1395a] λέγοι ὅπερ Στησίχορος ἐν Λοκροῖς εἶπεν, ὅτι οὐ δεῖ ὕβριστὰς εἶναι, ὅπως μὴ οἱ τέττιγες χαμόθεν ἄδωσιν. [9] ἀρμόττει δὲ γνωμολογεῖν ἡλικία μὲν πρεσβυτέρων, περὶ δὲ τούτων ὦν ἔμπειρός τις ἐστίν, ὥστε¹ τὸ μὲν μὴ τηλικούτον ὄντα γνωμολογεῖν ἀπρεπὲς ὥσπερ καὶ τὸ μυθολογεῖν, περὶ δὲ ὦν ἄπειρος, ἡλίθιον καὶ ἀπαιδευτον. σημεῖον δὲ ἱκανόν· οἱ γὰρ ἀγροῖκοι μάλιστα γνωμοτύποι εἰσὶ καὶ ῥαδίως ἀποφαίνονται.

[10] καθόλου δὲ μὴ ὄντος καθόλου εἰπεῖν μάλιστα ἀρμόττει ἐν σχετλιασμῷ καὶ δεινώσει, καὶ ἐν τούτοις ἢ ἀρχόμενον ἢ ἀποδείξαντα.

[11] χρῆσθαι δὲ δεῖ καὶ ταῖς τεθρυλημέναις καὶ κοιναῖς γνῶμαις, ἐὰν

posakių su pridėtiniu teiginiu vieni būna dalis išmąstymo, kaip ir šis: „todėl protingas tėvas niekados...“, o kiti, nors paremti išmąstymu, bet ne išmąstymo dalis; kaip tik tokie ir sulaukia didžiausio pripažinimo. O tokie būna visi tie posakiai, kuriuose iš vidaus atsiskleidžia sakomo teiginio priežastis, antai, „tu pykčio nemaraus neglausk, kol pats marus“; juk sakyti „nederą glausti“ – posakis, o priedas „mirtingam būnant“ yra tai, dėl ko sakoma. Panašiai ir čia: „mirtingus dalykus reikia mirtingajam, o ne nemirtingus mirtingajam mąstyti“.

[7] Taigi iš pasakytų dalykų akivaizdu, ir kiek yra posakio pavidalų, ir kokiam atvejui kiekvienas pavidalas tinka. Juk kalbant apie abejotinus ar nenuspėjamus dalykus netinka posakiai be pridėtinio teiginio, tačiau tinka, kad kalbėtojas arba iš anksto pateikdamas pridėtinį teiginį naudotųsi posakiu kaip išvada (pavyzdžiui, jei kas nors pasakytų: „aš bent jau tikrai – kadangi nederą nei būti tuo, kuriam kas nors pavydi, nei tingiam – sakau, jog vaikų nereikia ugdyti“), arba kad pirmiau pateikęs posakį, paskui pridurtų priekyje esančius dalykus. O kalbant ne apie nenuspėjamus, bet apie neaiškius dalykus, prieš posakį tinka pridėti kuo glausčiausią priežastį. [8] Šitokiais atvejais tinka ir lakoniškos ištaros ir mįslingi pasakymai, pavyzdžiui, jei kas nors [1395a] sako taip, kaip ir Stesichoras lokriškiams pasakė, jog nederą jiems būti akiplėšoms, idant cikadoms netektų giedoti nuo žemės. [9] Kalbėti posakiais tinka amžiumi vyresniems – ir apie tokius dalykus, kuriuose kas nors turi įgūdžių, todėl nederą taip kalbėti tam, kuris nėra tokio amžiaus – kaip ir pasakoti sakmes; o kalbėti apie tai, ko neišmanai, – paika ir nemandagu. Pakankamas ženklas: juk ypač kaimiečiai būna posakių kalviai ir lengvai apie tai pasiskelbia.

[10] Apibendrinti tada, kai reikalas nėra apibendrintas, labiau siai tinka atkakliai skundžiantis ir koneveikiant, ir tokiais atvejais tai pritinka arba pradedant kalbą, arba pateikus įrodymus. [11] Naudotis dera ir nuvalkiotais, ir bendraisiais posakiais, jei tik jie naudingi. Mat dėl to, kad jie yra bendri – lyg visiems su jais sutinkant, – atrodo

¹ Ross : ὥς ω et Kassel

ᾧσι χρήσιμοι· διὰ γὰρ τὸ¹ εἶναι κοιναί², ὡς ὁμολογούντων πάντων, ὀρθῶς ἔχειν δοκοῦσιν, οἷον παρακαλοῦντι ἐπὶ τὸ κινδυνεύειν μὴ θυμαμένους “εἰς οἰωνὸς ἄριστος ἀμύνεσθαι περὶ πάτρης,” καὶ ἐπὶ τὸ ἡττους ὄντας “ξυνὸς Ἐνυάλιος,” καὶ ἐπὶ τὸ ἀναιρεῖν τῶν ἐχθρῶν τὰ τέκνα καὶ μηδὲν ἀδικοῦντα “νήπιος ὃς πατέρα κτείνας³ παῖδας καταλείπει.”

[12] ἔτι ἔναι τῶν παροιμιῶν καὶ γνῶμαί εἰσιν, οἷον παροιμία⁴ “Ἀττικὸς πάροικος”. [13] δεῖ δὲ τὰς γνῶμας λέγειν καὶ παρὰ τὰ δεδημοσιευμένα (λέγω δὲ δεδημοσιευμένα οἷον τὸ “γνῶθι σαυτὸν” καὶ τὸ “μηδὲν ἄγαν”), ὅταν ἡ τὸ ἥθος φαίνεσθαι μέλλῃ βέλτιον ἢ παθητικῶς εἰρημένη. ἔστι δὲ παθητικὴ μὲν οἷον εἴ τις ὀργιζόμενος φαίη πρὸς εἶναι ὡς δεῖ γιγνώσκειν αὐτόν· “οὗτος γοῦν εἰ ἐγίγνωσκεν ἑαυτόν, οὐκ ἂν ποτε στρατηγεῖν ἠξίωσε”. τὸ δὲ ἥθος βέλτιον, ὅτι οὐ δεῖ, ὥσπερ φασίν, φιλεῖν ὡς μισήσοντας, ἀλλὰ μᾶλλον μισεῖν ὡς φιλήσοντας. [14] δεῖ δὲ τῇ λέξει τὴν προαίρεσιν συνδηλοῦν, εἰ δὲ μή, τὴν αἰτίαν ἐπιλέγειν, οἷον οὕτως εἰπόντα, ὅτι “δεῖ δὲ φιλεῖν οὐχ ὥσπερ φασίν, ἀλλ’ ὡς αἰετὶ φιλήσοντα· ἐπιβούλου γὰρ θάτερον”, ἢ ὥδε, “οὐκ ἀρέσκει δέ μοι τὸ λεγόμενον· δεῖ γὰρ τὸν ἀληθινὸν φίλον ὡς φιλήσοντα αἰετὶ φιλεῖν”, καὶ “οὐδὲ τὸ μηδὲν ἄγαν· δεῖ γὰρ τοὺς γε κακοὺς ἄγαν μισεῖν”.

[15] ἔχουσι δ’ εἰς [1395b] τοὺς λόγους βοήθειαν μεγάλην μίαν μὲν διὰ τὴν φορτικότητα τῶν ἀκροατῶν· χαίρουσι γάρ, ἔάν τις καθόλου λέγων ἐπιτύχῃ τῶν δοξῶν ἃς ἐκεῖνοι κατὰ μέρος ἔχουσιν. ὃ δὲ λέγω, δῆλον ἔσται ὥδε, ἅμα δὲ καὶ πῶς δεῖ αὐτὰς θηρεύειν. ἡ μὲν γὰρ γνῶμη, ὥσπερ εἴρηται, ἀπόφανσις καθόλου ἐστίν, χαίρουσι δὲ καθόλου λεγομένου ὃ⁵ κατὰ μέρος προὑπολαμβάνοντες τυγχάνουσιν· οἷον εἴ τις γείτοσι τύχοι κεχρημένος ἢ τέκνοις φαύλοις, ἀποδέξαιτ’

¹ γὰρ τὸ] β et Ross : τὸ γὰρ A et Kassel

² F et Ross : κοινά A, al. Kassel

³ β et Ross : κτείνων A et Kassel

⁴ A et Ross : secl. Kassel : μαρτυρία β

⁵ λεγομένου δ] Ross : λεγομένων ᾧ Kassel (v. plur. in huius app. crit.)

teisingi, antai, kaip raginančiam stoti į pavojų neatlikus aukojimų: „Pranašas vienas visiems – tai stoti kovon už tėvynę“, ir eiti į mūšį turint mažiau pajėgų: „Enijalijas vienodas visiems“, ir naikinti net niekuo nenusikaltusius priešų vaikus: „paikas, tėvą kuris nužudęs, palieka jo sūnus“.

[12] Taip pat kai kurie iš priežodžių yra ir posakiai, antai, priežodis „atikiškis kaimynas“. [13] Dera kalboje minėti posakius net kai jie prieštarauja plačiai paplitusiems priežodžiams – tokiais vadinu, pavyzdžiui, „pažink save patį“ ir „nieko per daug“, – arba kai tikėtina, jog kalbėtojo būdas dėl to atrodys geresnis, arba kai posakis atrodys ištartas jausmingai. O jausmingas posakis būna, pavyzdžiui, tokiu atveju, jei kas nors pykdamas pasakytų, jog tai, kad reikia mokytis pažinti save, yra melas: „bent jau šis žmogus, jei būtų mokęsis pažinti save, niekada nebūtų siekęs tapti karvedžiu“. O kalbėtojo būdas atrodytų geresnis, jei sakytų, kad nedera žmonėms, kaip jie sako, mylėti taip, lyg ruošųsi nekęsti, tačiau verčiau nekęsti taip, lyg ruošųsi mylėti.

[14] Reikia kalbine raiška aiškiai parodyti savo pasirinkimą, o priešingu atveju pridėti priežastį, kaip antai posakius šitaip: „dera gi mylėti ne taip, kaip ir žmonės sako, tačiau taip, lyg ketintum mylėti visada, nes tas kitas atvejis būdingas klastūnui“; arba šitaip: „nepatinka man šis pasakymas – juk tikram draugui dera mylėti taip, lyg ketintų visada mylėti“ bei „nemėgstu ir to pasakymo ‘nieko per daug’, nes dera bent jau blogųjų per daug nekęsti“.

[15] Posakiai didžiai [1395b] padeda kalbose, pirmiausia – dėl klausytojų tamsuoliškumo, mat jie džiaugiasi, jei kas nors apibendrintai kalbėdamas pataiko į pažiūras, kurių anie konkrečiu atveju laikosi. O apie ką kalbu, tuoj pat paaiškės, ir taip pat – kaip reikia posakius medžioti. Juk posakis, kaip minėta, yra apibendrintas pareiškimas, o klausytojai džiaugiasi apibendrintu pasakymu, kurį jie kaip tik iš anksto suvokia konkrečiu atveju; pavyzdžiui, jei kas nors susidurtų su netikėliais kaimynais ar vaikais, pritartų pasakiusiajam, kad nieko nėra

ἂν τοῦ εἰπόντος ὅτι οὐδὲν γειτονίας χαλεπώτερον ἢ ὅτι οὐδὲν ἡλιθιώτερον τεκνοποιίας, ὥστε δεῖ στοχάζεσθαι ποῖα τυγχάνουσι προῦπολαμβάνοντες, εἴθ' οὕτως περὶ τούτων καθόλου λέγειν. [16] ταύτην τε δὴ ἔχει μίαν χρήσιν τὸ γνωμολογεῖν, καὶ ἑτέραν κρείττω· ἠθικοὺς γὰρ ποιεῖ τοὺς λόγους. ἡθος δὲ ἔχουσιν οἱ λόγοι ἐν ὅσοις δῆλη ἢ προαίρεσις αἱ δὲ γνῶμαι πᾶσαι τοῦτο ποιοῦσιν διὰ τὸ ἀποφαίνεσθαι τὸν τὴν γνῶμην λέγοντα καθόλου περὶ τῶν προαιρέσεων¹, ὥστε, ἂν χρηστὰ ὦσιν αἱ γνῶμαι, καὶ χρηστοθήη φαίνεσθαι ποιοῦσι τὸν λέγοντα. περὶ μὲν οὖν γνῶμης, καὶ τί ἐστὶ καὶ πόσα εἶδη ταύτης καὶ πῶς χρηστὸν αὐτῇ καὶ τίνα ὠφέλειαν ἔχει, εἰρήσθω ταῦτα.

22.

[1] περὶ δ' ἐνθυμημάτων καθόλου τε εἵπωμεν, τίνα τρόπον δεῖ ζητεῖν, καὶ μετὰ ταῦτα τοὺς τόπους· ἄλλο γὰρ εἶδος ἐκάτερον² τούτων ἐστίν. [2] ὅτι μὲν οὖν τὸ ἐνθύμημα συλλογισμός³ ἐστίν, εἴρηται πρότερον, καὶ πῶς συλλογισμός, καὶ τί διαφέρει τῶν διαλεκτικῶν. [3] οὔτε γὰρ πόρρωθεν οὔτε πάντα δεῖ λαμβάνοντας συνάγειν· τὸ μὲν γὰρ ἀσαφὲς διὰ τὸ μῆκος, τὸ δὲ ἀδολεσχία διὰ τὸ φανερὰ λέγειν. τοῦτο γὰρ αἴτιον καὶ τοῦ πιθανωτέρους εἶναι τοὺς ἀπαιδεύτους τῶν πεπαιδευμένων ἐν τοῖς ὄχλοις, ὥσπερ φασὶν οἱ ποιηταὶ τοὺς ἀπαιδεύτους παρ' ὄχλῳ μουσικωτέρως λέγειν· οἱ μὲν γὰρ τὰ κοινὰ καὶ καθόλου λέγουσιν, οἱ δ' ἐξ ὧν ἴσασι, καὶ τὰ ἐγγύς· ὥστ' οὐκ ἐξ ἀπάντων τῶν δοκούντων, ἀλλ' ἐκ τῶν ὠρισμένων⁴ λεκτέον, οἷον ἢ τοῖς κρίνουσιν ἢ οὐς ἀποδέχονται. [1396a] καὶ τοῦτο διότι⁵ οὕτω φαίνεται, δῆλον εἶναι ἅπασιν ἢ τοῖς πλείστοις· καὶ μὴ μόνον συνάγειν ἐκ τῶν ἀναγκαίων, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ.

¹ A et Ross : προαιρετῶν β, al. Kassel

² A et Ross : ἐκατέρου β, al. Kassel

³ A et Ross : συλλογισμός τις β et Kassel

⁴ ω et Ross : ὠρισμένοις Kassel

⁵ Ross : δὴ, ὅτι Kassel

sunkesnio už kaimynystę arba kad nieko nėra paikesnio už vaikų gimdymą, tad kalbėtojui dera taikytis prie to, apie kokius dalykus žmonės turi išankstinį supratimą, ir tada šitaip apie tokius dalykus apibendrintai kalbėti. [16] Štai tokį vieną privalumą turi kalbėjimas posakiais ir dar vieną – stipresnį: juk kalbas padaro savito būdo. O savitą būdą turi visos kalbos, kuriose aiškiai matyti pasirinkimas. Ir visi posakiai šitai sukuria dėl to, kad posakį vartojas kalbėtojas apibendrintai paskelbia apie savo pasirinkimo nuostatas. Todėl jei posakiai būna dori, tai padaro taip, kad ir kalbėtojas atrodo besąs doro būdo. Taigi tebūnie tiek pasakyta apie posakį – kas tai ir kiek jo pavidalų, ir kaip juo reikia naudotis, ir kokia jo nauda.

22.

[1] O apie išmąstymus pakalbėkime ir apibendrintai, klausdami, kokių būdu reikia jų ieškoti, ir po to – kaip ieškoti jų sričių, juk kiekvienas iš šių dalykų yra kitokio pavidalo. [2] Taigi tai, kad išmąstymas yra apskaičiavimas, pasakyta anksčiau, – kaip ir tai, kas jį daro apskaičiavimu ir kuo jis skiriasi nuo dialektinių apskaičiavimų; [3] mat išvadą reikia daryti nei iš pernelyg tolimų prielaidų, nei apimant visus elementus. Juk pirmuoju atveju būna neaiškumas dėl ilgumo, antruoju – plepėjimas, nes sakomi akivaizdūs dalykai. Būtent dėl to neišprusę kalbėtojai minios akivaizdoje yra įtikimesni už išprususius; taip ir poetai sako: „neišprusę minioms kalba mūziškiau“. Nes šie sako bendrus teiginius ir visuotinius apibendrinimus, o anie kalba pagal savo žinojimą ir tai, kas artima klausytojų supratimui. Todėl reikia kalbėti remiantis ne visų vertintojų, o tik tam tikrų apibrėžtų grupių nuomonėmis – pavyzdžiui, arba teisėjų, arba tų, kuriems pritaria. [1396a] Ir šitaip darytina dėl to, kad tokiu būdu atrodo, jog yra aišku visiems arba daugeliui; ir išvadas reikia daryti ne vien iš būtinų prielaidų, bet ir iš tų, kurios dažnu atveju teisingos.

[4] πρῶτον μὲν οὖν δεῖ λαβεῖν ὅτι περὶ οὗ δεῖ λέγειν καὶ συλλογίζεσθαι εἴτε πολιτικῶ συλλογισμῶ¹ εἴθ' ὅποιω οὖν, ἀναγκαῖον κατὰ τούτου² ἔχειν τὰ³ ὑπάρχοντα, ἢ πάντα ἢ ἓνια· μηδὲν γὰρ ἔχων ἐξ οὐδενὸς ἂν ἔχοις συνάγειν. [5] λέγω δ' οἷον πῶς ἂν δυνάμεθα συμβουλεύειν Ἀθηναίους εἰ πολεμητέον ἢ μὴ πολεμητέον, μὴ ἔχοντες τίς ἡ δύναμις αὐτῶν, πότερον ναυτικὴ ἢ πεζικὴ ἢ ἄμφω, καὶ αὕτη πόσις, καὶ πρόσδοι τίνες ἢ φίλοι καὶ ἐχθροί, εἴτα⁴ τίνας πολέμους πεπολεμήκασι καὶ πῶς, καὶ τὰλλα τὰ τοιαῦτα· [6] ἢ ἐπαινεῖν, εἰ μὴ ἔχοιμεν τὴν ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχίαν ἢ τὴν ἐν Μαραθῶνι μάχην ἢ τὰ ὑπὸ⁵ τῶν Ἡρακλειδῶν πραχθέντα ἢ ἄλλο τι τῶν τοιούτων. ἐκ γὰρ τῶν ὑπαρχόντων ἢ δοκούντων ὑπάρχειν καλῶν ἐπαινοῦσι πάντες. [7] ὁμοίως δὲ καὶ ψέγουσιν ἐκ τῶν ἐναντίων, σκοποῦντες τί ὑπάρχει τοιοῦτον αὐτοῖς ἢ δοκεῖ ὑπάρχειν, οἷον ὅτι τοὺς Ἕλληνας κατεδουλώσαντο, καὶ τοὺς πρὸς τὸν βάρβαρον συμμαχεσάμενους καὶ ἀριστεύσαντας ἠνδραποδίσαντο, Αἰγινήτας καὶ Ποτιδαιάτας, καὶ ὅσα ἄλλα τοιαῦτα, καὶ εἴ τι ἄλλο τοιοῦτον ἀμάρτημα ὑπάρχει αὐτοῖς. ὥς δ' αὕτως καὶ οἱ κατηγοροῦντες καὶ οἱ ἀπολογούμενοι ἐκ τῶν ὑπαρχόντων σκοποῦμενοι κατηγοροῦσι καὶ ἀπολογοῦνται. [8] οὐδὲν δὲ διαφέρει περὶ Ἀθηναίων ἢ Λακεδαιμονίων, ἢ ἀνθρώπου ἢ θεοῦ, τὸ αὐτὸ τοῦτο δρᾶν· καὶ γὰρ συμβουλεύοντα τῷ Ἀχιλλεῖ, καὶ ἐπαινοῦντα καὶ ψέγοντα, καὶ κατηγοροῦντα καὶ ἀπολογούμενον ὑπὲρ αὐτοῦ, τὰ ὑπάρχοντα ἢ δοκούντα ὑπάρχειν ληπτέον, ἴν' ἐκ τούτων λέγωμεν, ἐπαινοῦντες ἢ ψέγοντες εἴ τι καλὸν ἢ αἰσχρὸν ὑπάρχει, κατηγοροῦντες δ' ἢ ἀπολογούμενοι εἴ τι δίκαιον ἢ ἄδικον, συμβουλεύοντες δ' εἴ τι συμφέρον ἢ βλαβερόν. [9] ὁμοίως δὲ τούτοις καὶ περὶ πράγματος ὅτου οὖν, οἷον περὶ δικαιοσύνης, εἰ ἀγαθὸν ἢ μὴ ἀγαθόν, ἐκ τῶν ὑπαρχόντων τῇ δικαιοσύνῃ καὶ τῷ ἀγαθῷ.

¹ Ross (cf. ω) : συλλόγῳ Kassel

² κατὰ τούτου] β et Ross : καὶ τὰ τούτῳ Kassel (cf. A)

³ om. A et Kassel

⁴ Ross (fort. duce Spengel) : εἴτε A : εἴτι δὲ β et Kassel

⁵ Ross : ὑπὲρ Kassel (sine comm.)

[4] Pirmiausia reikia suvokti, kad kuomet tenka kalbėti ar samprotauti apie valstybinį ar bet koki kitą dalyką, būtina turėti apie jį tikrus duomenis – visus arba kai kuriuos, – nes nieko neturėdamas, neturėtum iš ko daryti išvadų. [5] Kalbu, pavyzdžiui, apie tai, kaip mes galėtume patarinėti atėniečiams, ar jiems dera kariauti, ar nedera, jei nežinome, kokios jų pajėgos – jūros, pėstininkų ar abejopos – ir kokio jos dydžio, kokie jų pajamų šaltiniai arba kokie jų draugai ir priešai, taip pat kokius karus jie jau yra kariavę ir kaip sėkmingai bei apie kitus panašius dalykus. [6] Arba kaip galėtume juos girti, jei nežinotume apie jų mūšį prie Salamino ar apie Maratono kautynes arba apie tai, kokius žygius atliko Herakleidai, ir apie ką nors kita iš panašių dalykų. Juk visi žmonės sako pagyrimus remdamiesi tikrais tauriais dalykais arba tais, kurie tokie atrodo. [7] Panašiai kalbėtojai ir peikia, remdamiesi priešingybėmis, tirdami, kas peikiamiesiems išties yra ar atrodo būdinga; pavyzdžiui, kad atėniečiai pavergė graikus ir pardavė vergijon aiginiečius ir potidajiečius, kurie drauge garbingai kovojo su barbaru, ir visus kitus panašius veiksmus, ir bet koki kitą panašų nusižengimą, kuris jiems išties būdingas. Atitinkamai ir kaltinamąsias bei ginamąsias kalbas sakantieji kaltina ir teisinasi svarstydami pagal tikrus duomenis. [8] Nėra jokio skirtumo, kai tas pats daroma kalbant apie atėniečius ar apie lakedaimoniečius, apie žmogų ar apie dievą: juk duodant patarimą Achilui, jį giriant ar peikiant, kaltinant ar užtariant, reikia suvokti visa, kas jam išties yra ar atrodo būdinga, – kad pagal tai girtume arba peiktume, jei jam išties būdinga kas nors kilnaus ar gėdingo, kaltintume arba gintume, jei būdinga kas nors teisingo ar neteisingo, ir patartume, jei kas nors tikslingo ar žalingo. [9] Panašiai kaip su šiais dalykais, nėra skirtumo ir bet kuriuo kitu klausimu. Pavyzdžiui, kalbant apie teisingumą, ar jis yra geras, ar ne, reikia spręsti pagal tai, kas išties būdinga teisingumui ir gėriui.

[10] ὥστ' ἐπειδὴ καὶ πάντες οὕτω φαίνονται ἀποδεικνύντες, ἐάν τε ἀκριβέστερον ἐάν [1396b] τε μαλακώτερον συλλογίζωνται (οὐ γὰρ ἐξ ἀπάντων λαμβάνουσιν, ἀλλ' ἐκ τῶν περὶ ἕκαστον ὑπαρχόντων), καὶ διὰ τοῦ λόγου δῆλον ὅτι ἀδύνατον ἄλλως δεικνύναι, φανερόν ὅτι ἀναγκαῖον, ὥσπερ ἐν τοῖς Τοπικοῖς, πρῶτον περὶ ἕκαστον ἔχειν ἐξελεγμένα περὶ τῶν ἐνδεχομένων καὶ τῶν ἐπικαιροτάτων, [11] περὶ δὲ τῶν ἐξ ὑπογυίου γιγνομένων ζητεῖν τὸν αὐτὸν τρόπον, ἀποβλέποντα μὴ εἰς ἀόριστα ἀλλ' εἰς τὰ ὑπάρχοντα περὶ ὧν ὁ λόγος, καὶ περιγράφοντα ὃ τι πλείστα καὶ ἐγγύτατα τοῦ πράγματος· ὅσῳ μὲν γὰρ ἂν πλείω ἔχη¹ τῶν ὑπαρχόντων, τοσοῦτῳ ῥᾶον δεικνύναι, ὅσῳ δ' ἐγγύτερον, τοσοῦτῳ οἰκειότερα καὶ ἤττον κοινά. [12] λέγω δὲ κοινὰ μὲν τὸ ἐπαινεῖν τὸν Ἀχιλλέα ὅτι ἄνθρωπος καὶ ὅτι τῶν ἡμιθέων καὶ ὅτι ἐπὶ τὸ Ἴλιον ἐστρατεύσατο· ταῦτα γὰρ καὶ ἄλλοις ὑπάρχει πολλοῖς, ὥστε οὐδὲν μᾶλλον ὁ τοιοῦτος τὸν Ἀχιλλέα ἐπαινεῖ ἢ Διομήδην². ἴδια δὲ ἂ μὴδενὶ ἄλλῳ συμβέβηκεν ἢ τῷ Ἀχιλλεῖ, οἷον τὸ ἀποκτείνειν τὸν Ἑκτορα τὸν ἄριστον τῶν Τρώων καὶ τὸν Κύκνον, ὃς ἐκώλυσεν ἅπαντας ἀποβαίνειν ἄτρωτος ὦν, καὶ ὅτι νεώτατος καὶ οὐκ ἔνορκος ὦν ἐστράτευσεν, καὶ ὅσα ἄλλα τοιαῦτα.

[13] εἰς μὲν οὖν τρόπος τῆς ἐκλογῆς πρῶτος οὗτος ὁ τοπικός, τὰ δὲ στοιχεῖα τῶν ἐνθυμημάτων λέγωμεν· στοιχεῖον δὲ λέγω καὶ τόπον ἐνθυμήματος τὸ αὐτό. [14] πρῶτον δὲ εἵπωμεν περὶ ὧν ἀναγκαῖον εἰπεῖν πρῶτον. ἔστιν γὰρ τῶν ἐνθυμημάτων εἶδη δύο· τὰ μὲν γὰρ δεικτικά ἐστιν ὅτι ἔστιν ἢ οὐκ ἔστιν, τὰ δ' ἐλεγκτικά, καὶ διαφέρει ὥσπερ ἐν τοῖς διαλεκτικοῖς ἔλεγχος καὶ συλλογισμός. [15] ἔστι δὲ τὸ μὲν δεικτικὸν ἐνθύμημα τὸ ἐξ ὁμολογουμένων συνάγειν, τὸ δὲ ἐλεγκτικὸν τὸ τὰ ἀνομολογούμενα συνάγειν. [16] σχεδὸν μὲν οὖν ἡμῖν περὶ ἕκαστον τῶν εἰδῶν τῶν χρησίμων καὶ ἀναγκαίων ἔχονται οἱ τόποι· ἐξελεγμένοι γὰρ αἱ προτάσεις περὶ ἕκαστόν εἰσιν, ὥστε ἐξ ὧν δεῖ φέρειν τὰ ἐνθυμήματα τόπων περὶ ἀγαθοῦ ἢ κακοῦ, ἢ καλοῦ

¹ Ross (cf. A) : ἔχηται F, al. Kassel

² A et Kassel : Διομήδην Co, al. Ross

[10] Todėl kadangi akivaizdžiai visi žmonės šitaip įrodinėja, nepaisant to, ar jie samprotauja griežčiau, ar [1396b] laisviau (juk jie savo argumentus ima ne iš visų dalykų apskritai, bet iš to, kas išties būdinga kiekvienam konkrečiam atvejui), o iš loginio mąstymo aišku, kad kitaip nieko neįmanoma įrodinėti, akivaizdu, jog, kaip teigta „Topikoje“, pirmiausia kiekvienu klausimu būtina turėti atsirinktas prielaidas apie galimybes ir tai, kas tinkamiausia. [11] O kalbant apie čia pat atsirančią iššūkius, reikia taikyti tą patį tyrimo būdą – atsižvelgiant ne į tai, kas neapibrėžta, bet į tai, kas išties būdinga tam, apie ką kalbama, ir pažymint kuo daugiausia ir glaudžiausiai su dalyku susijusių faktų; nes kuo daugiau tikrų duomenų kalbėtojas turės, tuo lengviau juos įrodyti, ir kuo glaudžiau jie susiję su tema, tuo jie tinkamesni konkrečiai kalbai ir mažiau banalūs. [12] Sakydamas „banalūs“ kalbu apie Achilo gyrimą tokiais argumentais, kad jis – žmogus, kad jis – vienas iš pusdievių ir kad jis dalyvavo žygyje prieš Troją; juk tai išties būdinga ir daugeliui kitų herojų, taigi toks kalbėtojas giria Achilą ne kiek ne labiau nei Diomedą. O ypatingi bruožai – tokie, kurie niekam nepriklauso, o tik Achilui: pavyzdžiui, tai, kad jis nukovė Hektorą, geriausią iš trojėnų, ir Kikną, kuris sutrukdė visiems graikams išsilaipinti, nes buvo nesužėdžiamas, ir tai, kad išėjo į karą būdamas labai jaunas ir nedavęs priesaikos, ir visi kiti panašūs dalykai.

[13] Taigi vienas iš argumentų atrankos būdų, pats pirmasis, yra šis – sričių; tad aptarkime sudėtinės išmąstymų dalis; o išmąstymo sudėtinė dalimi ir sritimi vadinu tą patį dalyką. [14] Tačiau pirmiausia pakalbėkime apie tai, ką būtina pasakyti pirmiausia. Mat esama dviejų išmąstymų pavidalų: vieni jų yra parodomieji – parodo, kad kažkas yra arba nėra, – o kiti – paneigiamieji, ir jie skiriasi panašiai kaip dialektiniuose svarstymuose paneigimas ir apskaičiavimas. [15] Parodomasis išmąstymas daro išvadas iš pripažintų prielaidų, paneigiamasis – iš priešininke nepripažįstamų prielaidų.

ἢ αἰσχροῦ, ἢ δικαίου ἢ ἀδίκου, καὶ περὶ τῶν ἡθῶν καὶ παθημάτων καὶ ἔξεων ὡσαύτως, εἰλημμένοι ἡμῖν ὑπάρχουσι πρότερον οἱ τόποι. [1397a] [17] ἔτι δ' ἄλλον τρόπον καθόλου περὶ ἀπάντων λάβωμεν καὶ λέγωμεν παρασημαινόμενοι τοὺς ἐλεγκτικούς καὶ τοὺς ἀποδεικτικούς, καὶ τοὺς τῶν φαινομένων ἐνθυμημάτων, οὐκ ὄντων δὲ ἐνθυμημάτων, ἐπεὶ περ οὐδὲ συλλογισμῶν. δηλωθέντων δὲ τούτων, περὶ τῶν λύσεων καὶ ἐνστάσεων διορίσωμεν, πόθεν δεῖ πρὸς τὰ ἐνθυμήματα φέρειν.

23.

ἔστι δὲ εἷς μὲν τόπος τῶν δεικτικῶν ἐκ τῶν ἐναντίων· δεῖ γὰρ σκοπεῖν εἰ τῷ ἐναντίῳ τὸ ἐναντίον ὑπάρχει, ἀναιροῦντα μὲν εἰ μὴ ὑπάρχει, κατασκευάζοντα δὲ εἰ ὑπάρχει, οἷον ὅτι τὸ σωφρονεῖν ἀγαθόν· τὸ γὰρ ἀκολασταίνειν βλαβερόν. ἢ ὡς ἐν τῷ Μεσσηνιακῷ· “εἰ γὰρ ὁ πόλεμος αἴτιος τῶν παρόντων κακῶν, μετὰ τῆς εἰρήνης δεῖ ἐπανορθώσασθαι”.

εἷ περ γὰρ οὐδὲ τοῖς κακῶς δεδρακόσιν
ἀκουσίως δίκαιον εἰς ὀργὴν πεσεῖν
οὐδ' ἂν ἀναγκασθεῖς τις εὖ δράσῃ τινά,
προσῆκον εἶναι τῷ δ' ὀφείλεσθαι χάριν.

ἀλλ' εἷ περ ἔστιν ἐν βροτοῖς ψευδηγορεῖν¹
πιθανά, νομίζειν χρή σε καὶ τούναντίον,
ἄπιστ' ἀληθῆ πολλὰ συμβαίνειν βροτοῖς.

[2] ἄλλος ἐκ τῶν ὁμοίων πτώσεων· ὁμοίως γὰρ δεῖ ὑπάρχειν ἢ μὴ ὑπάρχειν, οἷον ὅτι τὸ δίκαιον οὐ πᾶν ἀγαθόν· καὶ γὰρ ἂν τὸ δικαίως νῦν δ' οὐχ αἰρετόν τὸ δικαίως ἀποθανεῖν.

¹ ε, al. Ross : ψευδῆ, γέρον Kassel (v. plur. in huius app. crit.)

[16] Taigi mums žinomos beveik visos sritys, susijusios su kiekvienu iš kalbų pavidalų, naudingų ir būtinų. Mat su kiekviena jų susijusios prielaidos yra atrinktos, tad išties jau anksčiau esame pasisėmę sričių, iš kurių dera pateikti išmąstymų apie gėrį ir blogį, teisingumą ir neteisingumą, taip pat atitinkamai apie būdo bruožus, potyrius ir įgudimus. [1397a] [17] Tačiau dar kitu būdu viską bendrai aprėpkime ir kalbėkime, pasidarydami sau pastabas apie paneigti ir įrodyti skirtas sritis ir tas, kurios būdingos tariamiems išmąstymams, bet ne tikriems, nes ir nebūdingos tikriems apskaičiavimams. Kai šitai išaiškinta, apibrėžkime argumentų suardymą ir prieštaravimų reiškimą – iš kur jų reikia parūpinti išmąstymams.

23.

[1] Viena parodomųjų išmąstymų sritis yra kylanti iš priešingybių – mat dera atsižvelgti, ar priešinga savybė išties būdinga priešingybei: sunaikinant argumentą žiūrėtina, ar nėra išties būdinga, o patvirtinant jį – ar yra, pavyzdžiui, kad būti santūriam yra geras dalykas, nes būti nežabotam – žalingas. Arba kaip „Mesėniškoje kalboje“: „Jei karas yra dabartinių blogybių priežastis, tai įvesti tvarką dera sudarant taiką“. Arba:

Mat jei jau neteisinga net į pyktį pult
ant tų, kurie padarę bloga nenorom,
tai jei kitam kas patarnaus priverstinai,
nepriderės tokiam malonės skolą jaust.

Arba:

Jei būna, kad mirtingiesiems melavimai
įtikimi, turi ir priešingu tikėt:
nepatiki mirtingi daugeliu tiesų.

[2] Kita išmąstymų sritis – iš panašių gramatinių atmainų; juk panašiai kaip pirmos srities atveju dera, kad nusakoma savybė būtų arba nebūtų išties būdinga, antai, teigiant, kad „teisingumas – ne visiškai

[3] ἄλλος ἐκ τῶν πρὸς ἄλληλα· εἰ γὰρ θατέρῳ ὑπάρχει τὸ καλῶς ἢ δικαίως ποιῆσαι, θατέρῳ τὸ πεπονθέναι, καὶ εἰ τὸ κελεῦσαι, καὶ τὸ πεποιηκέναι, οἷον ὡς ὁ τελέωνος Διομέδων περὶ τῶν τελέων, “εἰ γὰρ μηδ’ ὑμῖν αἰσχρὸν τὸ πωλεῖν, οὐδ’ ἡμῖν τὸ ὠνεῖσθαι”. καὶ εἰ τῷ πεπονθότι τὸ καλῶς ἢ δικαίως ὑπάρχει, καὶ τῷ ποιήσαντι. ἔστι δ’ ἐν τούτῳ παραλογίσασθαι· εἰ γὰρ δικαίως ἔπαθεν τι, δικαίως πέπονθεν¹, ἀλλ’ ἴσως οὐχ ὑπὸ σοῦ· διὸ δεῖ σκοπεῖν χωρὶς εἰ ἄξιός ὁ παθὼν [1397b] παθεῖν καὶ ὁ ποιήσας ποιῆσαι, εἴτα χρῆσθαι ὁποτέρως ἀρμόττει². ἐνίστε γὰρ διαφωνεῖ τὸ τοιοῦτον καὶ οὐδὲν κωλύει, ὥστε περ ἐν τῷ Ἀλκμαίωνι³ τῷ Θεοδέκτου “μητέρα δὲ τὴν σὴν οὐ τις ἐστύγει βροτῶν;” φησὶ δὲ ἀποκρινόμενος “ἀλλὰ διαλαβόντα χρὴ σκοπεῖν”. ἐρομένης δὲ τῆς Ἀλφειβοίας πῶς, ὑπολαβὼν φησὶ “τὴν μὲν θανεῖν ἔκριναν, ἐμὲ δὲ μὴ κτανεῖν.” καὶ⁴ ἡ περὶ Δημοσθένους δίκη καὶ τῶν ἀποκτεινάντων Νικάνορα· ἐπεὶ γὰρ δικαίως ἐκρίθησαν ἀποκτείναι, δικαίως ἔδοξεν ἀποθανεῖν. καὶ περὶ τοῦ Θήβησιν ἀποθανόντος, περὶ οὗ κελεῖται κρίνεσθαι εἰ δίκαιος ἦν ἀποθανεῖν, ὡς οὐκ ἄδικον ὅν τὸ ἀποκτείναι τὸν δικαίως ἀποθανόντα.

[4] ἄλλος ἐκ τοῦ μᾶλλον καὶ ἥττον, οἷον “εἰ μηδ’ οἱ θεοὶ πάντα ἴσασι, σχολῇ οἱ γε ἄνθρωποι”. τοῦτο γὰρ ἐστὶν “εἰ ᾧ μᾶλλον ἂν ὑπάρχοι μὴ ὑπάρχει, δῆλον ὅτι οὐδ’ ᾧ ἥττον”. τὸ δ’ ὅτι τοὺς πλησίον τύπτει, ὅς γε καὶ τὸν πατέρα ἐκ τοῦ “εἰ τὸ ἥττον ὑπάρχον ὑπάρχει, καὶ τὸ μᾶλλον ὑπάρχει”⁵. τοὺς γὰρ πατέρας ἥττον τύπτουσιν ἢ τοὺς πλησίον· ἢ δὴ οὕτως γε⁶ ἢ εἰ ᾧ μᾶλλον ὑπάρχει μὴ ὑπάρχει, ἢ εἰ ᾧ ἥττον ὑπάρχει ὑπάρχει, ὁπότερον δεῖ δεῖξαι⁷, εἴθ’ ὅτι ὑπάρχει εἴθ’

¹ δικαίως πέπονθεν] ω et Ross : secl. Kassel

² A, al. Ross : ἂν ἀρμόττει Kassel (cf. β, al.)

³ Ross : Ἀλκμέωνι Kassel (cf. A)

⁴ A et Ross : καὶ οἷον β et Kassel

⁵ post h. v. καθ’ ὁπότερον ἂν δέη δεῖξαι τύπτει ὅτι εἰ τὸ ἥττον ὑπάρχει καὶ τὸ μᾶλλον ὑπάρχει A : om. Ross : secl. Kassel : καθ’ ὁπότερον ἂν δέη δεῖξαι β

⁶ om. Kassel

⁷ εἰ ᾧ ἥττον ... ὁπότερον δεῖ δεῖξαι] Ross : ᾧ ἥττον εἰ ὑπάρχει, (καθ’ ὁπότερον (ἂν) δέη δεῖξαι Kassel

gėris“; juk kitaip gėris būtų ir „teisingai“, bet dabar juk nėra verta rinktis mirti „teisingai“.

[3] Kita išmąstymų sritis – iš vienas nuo kito priklausančių dalykų; mat jeigu vienam iš poros ištis būdingas gražus arba teisingas poelgis, tai kitam – ir atitinkamas tokio poelgio išgyvenimas; ir jeigu vienam būdingas paliepimas, tai kitam – ir įvykdymas, antai, kaip mokesčių rinkėjas Diomedontas sakė apie mokesčius: „jeigu ir jums ne gėda parduoti, tai ir mums – pirkti“. Ir jeigu ką nors patyrusiam ištis būdinga, kad tai patyrė gražiai ar teisingai, tai tas pat būdinga ir tai padariusiam. Šioje vietoje galima prašauti samprotaujant: mat jeigu ką nors patyrė teisingai, jis būna teisingai patyręs, tačiau turbūt ne iš tavęs; dėl to reikia atskirai žiūrėti, ar patyrusysis vertas [1397b] tai patirti ir pasielgusysis – taip pasielgti, po to naudotis argumentais pagal tai, katras iš dviejų būdų tinka; mat kartais štai šitoks dalykas turi neatitikimą ir nėra kiek netrukdo samprotauti taip, kaip ir Teodekto „Alkmajone“ Alfesiboja, Alkmajono žmona, klausia: „O ar tavąja motina niekas nesibjaurėjo?“ Atsakydamas Alkmajonas taria: „Tačiau šį klausimą reikia svarstyti imant dalimis.“ Alfesibojai paklausus, kaip tai padaryti, čia pat pratęsė sakydamas: „jie nuteisė ją mirti, bet nepaskyrė man nužudyti“. Taip ir su Demostenu susijusi byla, ir su Nikanoro žudikais. Mat kadangi jie teisingai buvo nuteisti nužudyti, atrodė, jog teisingai žuvo. Ir byla dėl žuvusiojo Tebuose, dėl kurio atsakovas ragina, kad būtų sprendžiama, ar teisinga buvo jam žūti – lyg nebūtų neteisingas dalykas nužudyti tą, kuris teisingai žuvo.

[4] Kita sritis – iš santykio tarp „labiau“ ir „mažiau“, pavyzdžiui, „jei netgi dievai ne viską žino, ištis vargiai tiek žinos žmonės“. Juk tai reiškia štai ką: „jeigu tam dalykui, kuriam labiau galėtų būti ištis būdinga, nėra aišku, kad nėra būdinga nė tam, kuriam galėtų būti mažiau būdinga“. O tas teiginys, kad kaimynus muša tas, kuris net jau ir tėvą mušė, seka iš tokio samprotavimo: „jeigu ištis būdinga mažiau būdingoji savybė, tai ir labiau būdingoji ištis būdinga“; mat tėvus mažiau kas

ὅτι οὐ. [5] ἔτι εἰ μήτε μᾶλλον μήτε ἥττον, ὅθεν εἴρηται “καὶ σὸς μὲν οἰκτρὸς παῖδας ἀπολέσας πατήρ· Οἰνεὺς δ’ ἄρ’ οὐχὶ τὸν Ἑλλάδος¹ κλεινὸν ἀπολέσας γόνον;” καὶ ὅτι, εἰ μὴδὲ Θησεὺς ἠδίκησεν, οὐδ’ Ἀλέξανδρος, καὶ εἰ μὴδ’ οἱ Τυνδαρίδαι, οὐδ’ Ἀλέξανδρος, καὶ εἰ Πάτροκλον Ἔκτωρ, καὶ Ἀχιλλέα Ἀλέξανδρος. καὶ εἰ μὴδ’ ἄλλοι τεχνῖται φαῦλοι, οὐδ’ οἱ φιλόσοφοι. καὶ εἰ μὴδ’ οἱ στρατηγοὶ φαῦλοι ὅτι θανατοῦνται πολλάκις, οὐδ’ οἱ σοφισταί. καὶ ὅτι “εἰ δεῖ τὸν ἰδιώτην τῆς ὑμετέρας δόξης ἐπιμελεῖσθαι, καὶ ὑμᾶς τῆς τῶν Ἑλλήνων”.

[6] ἄλλος ἐκ τοῦ τὸν χρόνον σκοπεῖν, οἷον ὡς Ἴφικράτης ἐν τῇ πρὸς Ἀρμόδιον, ὅτι “εἰ πρὶν ποιῆσαι ἤξιουν τῆς εἰκόνης τυχεῖν ἐὰν ποιήσω, ἔδοτε ἄν· ποιήσαντι δ’ ἄρ’² οὐ δώσετε; μὴ τοίνυν μέλλοντες μὲν ὑπισχνεῖσθε, παθόντες δ’ ἀφαιρεῖσθε”. καὶ πάλιν πρὸς τὸ Θηβαίους διέναι Φίλιππον [1398a] εἰς τὴν Ἀττικὴν, ὅτι εἰ πρὶν βοηθῆσαι εἰς Φωκεῖς ἤξιου, ὑπέσχοντο ἄν· ἄτοπον οὖν εἰ διότι προεῖτο καὶ ἐπίστευσε μὴ διήσουσιν.

[7] ἄλλος ἐκ τῶν εἰρημένων καθ’ αὐτοῦ πρὸς τὸν εἰπόντα, οἷον ἐν τῷ Τεύκρω³. διαφέρει δὲ ὁ τρόπος⁴ ᾧ⁵ ἐχρήσατο Ἴφικράτης πρὸς Ἀριστοφῶντα, ἐπερόμενος εἰ προδοίη ἂν τὰς ναῦς ἐπὶ χρήμασιν· οὐ φάσκοντος δέ, εἶτα εἶπεν “σὺ μὲν ὦν Ἀριστοφῶν οὐκ ἂν προδοίης, ἐγὼ δ’ ὦν Ἴφικράτης;” δεῖ δὲ ὑπάρχειν μᾶλλον ἂν δοκοῦντα ἀδικῆσαι ἐκείνῳ· εἰ δὲ μή, γελοῖον ἂν φανείη, οἷον⁶ εἰ πρὸς Ἀριστείδην κατηγοροῦντα τοῦτό τις ἂν εἴπειεν⁷ ἄλλος⁸ πρὸς ἀπιστίαν τοῦ κατηγοροῦ· ὅλως γὰρ βούλεται ὁ κατηγορῶν βελτίων εἶναι τοῦ φεύγοντος τοῦτ’ οὖν ἐξελέγχειν δεῖ. καθόλου δὲ ἄτοπός ἐστιν, ὅταν τις ἐπιτιμᾷ

¹ τὸν Ἑλλάδος] Ross (cf. ω) : secl. Kassel (fort. duce Mureto)

² secl. Kassel

³ οἷον ἐν τῷ Τεύκρω] Ross (transp. huc) : διαφέρει ω et Kassel

⁴ post h. v. οἷον ἐν τῷ Τεύκρω ω et Kassel : transp. supra post v. εἰπόντα Ross

⁵ Ross (cf. A) : καὶ φ Kassel : om. β

⁶ add. Ross (fort. duce Richards)

⁷ ἂν εἴπειεν] A et Ross : ἀντίπειεν Kassel (fort. post Shilleto): εἴποιεν β

⁸ Ross (fort. post Bywater²) : ἀλλὰ ω et Kassel

muša negu kaimynus; arba tai seka šitaip svarstant: arba tuo atveju, kai tam dalykui, kuriam konkreti savybė labiau būdinga, dabartiniu atveju ji nepriklauso, arba tuo atveju, kai tam, kuriam aptariamoji savybė mažiau būdinga, konkrečiu atveju visgi priklauso“, žiūrint, katrą atvejį reikia parodyti – ar kad priklauso, ar kad ne. [5] Be to, yra dar minėtos srities atvejis – jei neskiriama nei „labiau“, nei „mažiau“, todėl yra taip pasakyta: „ir tavo tėvas apverktinas, praradęs savo vaikus, – argi Oinėjās nėra lygiai taip pat apverktinas, netekęs garsaus palikuonio?“ Taip pat šiai sričiai priklauso teiginys kad, jei Tesėjās neprasikalto, tai ir Aleksandras ne; jei nenusikalto Tindarėjo sūnūs, tai ir Aleksandras ne; jei nenusikalto Patroklą nukovęs Hektoras, tai ir Achilą nužudęs Aleksandras. Ir jei jokie kiti amato žmonės nėra niekingi, tai ir filosofai nėra; ir jei strategai nėra niekingi dėl to, kad dažnai pasmerkiami mirčiai, tai ir sofistai nėra. Taip pat – kad „jei eiliniam piliečiui dera rūpintis jūsų šlovingumu, tai jūsų pareiga rūpintis graikų šlovingumu“.

[6] Kita sritis – iš atsižvelgimo į laiką. Pavyzdžiui, kaip Ifikratas savo kalboje prieš Harmodiją sako: „Jei prieš ką nors padarydamas siekčiau gauti dovanų savo atvaizdą už sėkmingai atliktą darbą, jūs jį man duotumėte; o jau padariusiam nejaugi neduosite? Taigi nežadėkite, kol laukiate, ir sulaukę neatsiimkite pažado.“ Ir dar: siekiant, kad tebiečiai leistų Filipui pereiti jų žemėmis [1398a] į Atiką, jiems buvo pasakyta, jog jei Filipas būtų to siekęs prieš padėdamas jiems pulti fokiečius, jie būtų pažadėję; todėl būtų keista, jei jie dabar jo nepraleis dėl to, kad šis praleido progą paprašyti anąsyk ir pasitikėjo jų geranoriškumu.

[7] Kita sritis – iš pasakytų prieš save dalykų nukreipimo į tai pasakiusį asmenį, pavyzdžiui, kaip „Teukre“. Tačiau skiriasi būdas, kuriuo šią sritį panaudojo Ifikratas prieš Aristofontą, papildomai jo paklausęs, ar jis galėtų už pinigus išduoti laivyną; Aristofontui atsakius neigiamai, Ifikratas pasakė: „Jei tu, būdamas Aristofontas, negalėtum išduoti, negi išduočiau aš, būdamas Ifikratas?“ Bet tokiu atveju reikia, kad anas tikrai

ἄλλοις ἂν αὐτὸς ποιεῖ ἢ ποιήσειεν ἄν, ἢ προτρέπη ποιεῖν ἂν αὐτὸς μὴ ποιεῖ μηδὲ ποιήσειεν ἄν.

[8] ἄλλος ἐξ ὀρισμοῦ, οἷον τί τὸ δαιμόνιον ἐστίν· “ἄρα¹ θεὸς ἢ θεοῦ ἔργον; καίτοι ὅστις οἶται θεοῦ ἔργον εἶναι, τοῦτον ἀνάγκη οἶσθαι καὶ θεοὺς εἶναι.” καὶ ὡς Ἰφικράτης, ὅτι γενναιότατος ὁ βέλτιστος· καὶ γὰρ Ἄρμοδιφ καὶ Ἀριστογείτονι οὐδὲν πρότερον ὑπῆρχεν γενναῖον πρὶν γενναῖόν τι πράξει. καὶ ὅτι συγγενέστερος αὐτός· “τὰ γοῦν ἔργα συγγενέστερά ἐστι τὰ ἐμὰ τοῖς Ἄρμοδιου καὶ Ἀριστογείτονος ἢ τὰ σά”. καὶ ὡς ἐν τῷ Ἀλεξάνδρῳ ὅτι πάντες ἄν ὁμολογήσειαν τοὺς μὴ κοσμίους οὐχ ἑνὸς σώματος ἀγαπᾶν ἀπόλαυσιν. καὶ δι’ ὃ Σωκράτης οὐκ ἔφη βαδίζειν ὡς Ἀρχέλαον· ὕβριν γὰρ ἔφη εἶναι τὸ μὴ δύνασθαι ἀμύνασθαι ὁμοίως καὶ εὖ παθόντας, ὥσπερ καὶ κακῶς. πάντες γὰρ οὗτοι ὀρισάμενοι καὶ λαβόντες τὸ τί ἐστι, συλλογίζονται περὶ ὧν λέγουσιν.

[9] ἄλλος ἐκ τοῦ ποσαχῶς, οἷον ἐν τοῖς Τοπικοῖς περὶ τοῦ ὀρθῶς².

[10] ἄλλος ἐκ διαιρέσεως, οἷον εἰ “πάντες τριῶν ἔνεκεν³ ἀδικοῦσιν, ἢ τοῦδε γὰρ ἔνεκα ἢ τοῦδε ἢ τοῦδε”· καὶ “διὰ μὲν τὰ δύο ἀδύνατον, διὰ δὲ τὸ τρίτον οὐδ’ αὐτοὶ φασιν”.

[11] ἄλλος ἐξ ἐπαγωγῆς, οἷον ἐκ τῆς Πεπαρηθίας, ὅτι περὶ τῶν τέκνων αἱ γυναῖκες πανταχοῦ διορίζουσι τὰληθές [1398b] τοῦτο μὲν γὰρ Ἀθήνησι Μαντίᾳ τῷ ῥήτορι ἀμφισβητοῦντι πρὸς τὸν υἱὸν ἀπέφηεν ἡ μήτηρ, τοῦτο δὲ Θήβησιν Ἰσμηνίου καὶ Στίλβωνος ἀμφισβητούντων ἡ Δωδωνίς ἀπέδειξεν Ἰσμηνίου τὸν υἱόν, καὶ διὰ τοῦτο Θεταλίσκον Ἰσμηνίου ἐνόμιζον. καὶ πάλιν ἐκ τοῦ Νόμου τοῦ Θεοδέκτου, “εἰ τοῖς κακῶς ἐπιμεληθεῖσι τῶν ἀλλοτρίων ἵππων οὐ παραδιδόασιν τοὺς οἰκείους, οὐδὲ τοῖς ἀνατρέψασιν τὰς ἀλλοτρίας ναῦς τὰς οἰκείας⁴,

¹ ἐστίν· “ἄρα” Ross (cf. A) : ἐστίν; ἄρ ἢ Kassel (fort. duce Roemer) (v. plur. in huius app. crit.)

² ω et Ross : ὀξέος (fort. duce Thurot)

³ β et Ross : ἔνεκα A et Kassel

⁴ τὰς οἰκείας] add. Ross (fort. duce Sauppe²)

atrodytų labiau linkęs nusikalsti; o jei ne, pasirodytų juokinga, pavyzdžiui, jei kas nors kitas šitai pasakytų tokio kaltintojo kaip Aristeidą atžvilgiu, siekdamas sukelti nepasitikėjimą juo: juk apskritai kaltintojas nori būti pranašesnis už teisiamąjį; tad šitai tenka paneiginti. Apskritai keistas pasirodo tas, kuris kitiems priekaištauja už tai, ką pats daro ar galėtų padaryti, arba kuris skatina daryti tai, ko pats nedaro ir negalėtų padaryti.

[8] Kita sritis – iš apibrėžimo, pavyzdžiui, to, kas yra dievybė. „Ar dievybė yra dievas, ar dievo kūrinys? Vis dėlto tas, kuris mano, kad tai yra dievo kūrinys, būtinai tiki ir tuo, jog dievai egzistuoja.“ Ir, kaip sakė Ifikratas, kad geriausias žmogus yra kilniausias; nes ir Harmodijas bei Aristogeitonas nieko tikrai kilnaus anksčiau neturėjo, kol nepadarė kažko kilnaus; ir pridūrė, kad jis pats esąs panašesnis į šiuos herojus už savo priešininką: „bent jau mano darbai panašesni į Harmodijo ir Aristogeitono nei tavieji“. Ir kaip „Aleksandre“ sakoma, kad visi sutiktų, jog aistrų nevaldą vyrai nesitenkina tik vieno moters kūno malonumais. Ir tai, dėl ko Sokratas atsisakė lankytis pas Archelają – mat sakė, kad įžūlu yra negebėti atitinkamai atsilyginti ne tik už patirtą paslaugą, bet ir už skriaudą. Tad visi šitokie kalbėtojai, apsibrėžę ir suvokę dalyko esmę, apskaičiuoja tai, ką kalba.

[9] Kita sritis išeina iš raiškos būdų įvairovės, pavyzdžiui, kaip „Topikoje“ kalbama apie teisingą raišką.

[10] Kita sritis – iš padalijimo. Pavyzdžiui, jei teigiama: visi neteisingai elgiasi dėl trijų priežasčių – arba dėl šios, arba dėl tos, arba dėl anos; ir padalijama: dėl dviejų iš jų neteisingai elgtis neįmanoma, o dėl trečios net patys kaltintojai nieko netvirtina.“

[11] Kita sritis – iš įvedimo. Pavyzdžiui, remiantis peparatietės atveju, teigiama, kad vaikų klausimais moterys visur įžvelgia tiesą; [1398b] šitokią tiesą Atėnuose, kai oratorius Mantijas bylinėjosi su savo sūnumi, nurodė motina; tokią ir Tebuose, kai Ismenijas ir Stilbonas ginčijosi dėl vaiko, atskleidė Dodonidė, kad Ismenijas yra jo tėvas, ir

οὐκοῦν εἰ ὁμοίως ἐφ' ἀπάντων, καὶ τοῖς κακῶς φυλάξασι τὴν ἄλλο-
 τριάν οὐ χρηστὸν ἐστὶν εἰς τὴν οἰκείαν σωτηρίαν". καὶ ὡς Ἀλκιδά-
 μας, ὅτι πάντες τοὺς σοφοὺς τιμῶσιν· "Πάριοι γοῦν Ἀρχίλοχον καί-
 περ βλάσφημον ὄντα τετιμήκασιν, καὶ Χῖοι Ὀμηρον οὐκ ὄντα πολίτην,
 καὶ Μυτιληναῖοι Σαπφῶ καίπερ γυναῖκα οὖσαν, καὶ Λακεδαιμόνιοι
 Χεῖλωνα¹ καὶ τῶν γερόντων ἐποίησαν ἥκιστα φιλόλογοι ὄντες, καὶ
 Ἰταλιῶται Πυθαγόραν², καὶ Λαμψακηνοὶ Ἀναξαγόραν ξένον ὄντα
 ἔθαψαν καὶ τιμῶσι ἔτι καὶ νῦν, καὶ Ἀθηναῖοι τοῖς Σόλωνος νόμοις
 χρησάμενοι εὐδαιμόνησαν καὶ Λακεδαιμόνιοι τοῖς Λυκούργου, καὶ
 Θήβησιν ἅμα οἱ προστάται φιλόσοφοι ἐγένοντο καὶ εὐδαιμόνησεν
 ἡ πόλις".

[12] ἄλλος ἐκ κρίσεως περὶ τοῦ αὐτοῦ ἢ ὁμοίου ἢ ἐναντίου, μάλι-
 στα μὲν εἰ πάντες καὶ αἰεὶ, εἰ δὲ μὴ, ἀλλ' οἳ γε πλείστοι, ἢ σοφοὶ ἢ πά-
 ντες ἢ οἱ πλείστοι, ἢ ἀγαθοί, ἢ εἰ αὐτοὶ οἱ κρίνοντες, ἢ οὐς ἀποδέχο-
 νται οἱ κρίνοντες, ἢ οἷς μὴ οἷόν τε ἐναντίον κρίνειν, οἷον τοῖς κυρίοις,
 ἢ οἷς μὴ καλὸν ἐναντίον³ κρίνειν, οἷον θεοῖς ἢ πατρὶ ἢ διδασκάλοις,
 ὥσπερ ὁ εἰς Μιξιδημίδην⁴ εἶπεν Αὐτοκλῆς, εἰ ταῖς μὲν σεμναῖς θεαῖς
 καλῶς εἶχεν ἐν Ἀρείῳ πάγῳ δοῦναι τὰ δίκαια, Μιξιδημίδη⁵ δ' οὐ. ἢ
 ὥσπερ Σαπφῶ, ὅτι τὸ ἀποθνήσκειν κακόν· οἱ θεοὶ γὰρ οὕτω κεκρίκα-
 σιν· ἀπέθνησκον γὰρ ἄν. ἢ ὥσπερ Ἀρίστιππος πρὸς Πλάτωνα ἐπαγ-
 γελτικώτερόν τι εἰπόντα, ὡς ᾤετο· "ἀλλὰ μὴν ὃ γ' ἐταῖρος ἡμῶν",
 ἔφη, "οὐθὲν τοιοῦτον", λέγων τὸν Σωκράτη, καὶ Ἠγησίπολις⁶ ἐν Δελ-
 φοῖς ἡρώτα τὸν θεόν, πρότερον κεχρημένος Ὀλυμπίασιν, εἰ αὐτῷ τὰ
 αὐτὰ δοκεῖ ἄπερ τῷ [1399a] πατρὶ, ὡς αἰσχρὸν ὄν τὰναντία εἰπεῖν, καὶ
 περὶ τῆς Ἑλένης ὡς Ἰσοκράτης ἔγραψεν, ὅτι σπουδαία, εἶπερ Θησεὺς

¹ Kassel (cf. A) : Χίλωνα β et Ross

² καὶ Ἰταλιῶται Πυθαγόραν] ω et Ross : secl. Kassel

³ Ross (cf. F) : ἐναντία A et Kassel

⁴ ω et Ross : Μειξιδημίδην Kassel

⁵ ω et Ross : Μειξιδημίδη Kassel

⁶ Δ et Ross : ἡγήσιππος ΑΓ : Ἀγησίπολις Kassel (fort. duce Mureto)

dėl šito Tetaliską tebiečiai pripažino Ismenijo sūnumi. Ir dar vienas
 pavyzdys – iš Teodekto „Įstatymo“: „Jei žmonės nepatiki savo arklių
 tiems, kurie prastai prižiūrėjo kitų arklius, taip pat ir savo laivų – tiems,
 kurie sugadino kitų laivus, tai jei panašiai yra visais atvejais, dėl savo
 saugumo tikrai negalima pasikliauti tais, kurie prastai pasirūpino kitų
 saugumu“. Pavyzdžiui, ir tai, kaip kalbėjo Alkidamantas, kad visi gerbia
 išminčius: „Pariečiai juk yra pagerbę Archilochą, nors ir buvo jiems
 piktaliežuvis, chijiečiai – Homerą, nors neturėjo valstybinių nuopelnų,
 mitilėniškiai – Sapfo, nors ji buvo moteris, lakedaimoniečiai, mažiausi
 kalbų gerbėjai, – Cheiloną, kurį jie padarė vienu iš savo gerontų, italijo-
 tai – Pitagorą, o lampsakėnai palaidojo Anaksagorą, nors buvo svetim-
 šalis, ir iki šiol jį gerbia; ir atėniečiai suklestėjo, kai pasinaudojo Solono
 įstatymais, o lakedaimoniečiai – Likurgo, taip pat Tebuose, kai tik val-
 dantieji tapo filosofais, miestas suklestėjo.“

[12] Kita sritis – iš ankstesnio sprendimo dėl to paties, panašaus
 ar priešingo dalyko, ypač jei visi ir visada vienodai nusprendžia, o jei
 ne, tačiau jei bent dauguma ar išmintingieji (ar visi, ar daugelis), ar
 geri žmonės – ar patys teisėjai, ar tie, kuriems teisėjai pritaria, ar tie,
 kurių sprendimui neįmanoma prieštarauti, (pavyzdžiui, valdantieji),
 ar tie, kurių sprendimui nepadoru prieštarauti (pavyzdžiui, dievai, tė-
 vas ar mokytojai), – kaip ir tai, ką pasakė Autoklis prieš Miksidemidą:
 „Jei šiurpiosioms deivėms buvo tauru dalyvauti Areopago teisme, tai
 ar Miksidemidui nebus?“ Arba kaip pasakė Sapfo, kad mirti – blogis;
 mat dievai taip esą nusprendę, nes priešingu atveju mirtų ir jie. Arba
 kaip Aristipas tarė Platonui, kai, jo manymu, tas pasakė kažką per daug
 žadančio: „Tačiau bent jau mūsų draugas nieko tokio nekalbėjo“, turė-
 damas omenyje Sokratą. Ir Agesipolidas, pirmiau užklausesį pranašys-
 tės Olimpijoje, Delfuose paklausė dievo, ar šis mano vienodai kaip jo
 [1399a] tėvas, nes esą būtų negarbinga jam prieštarauti. Ir, antai, apie
 Helenę, kaip apie ją parašė Isokratas, kad buvo dorybinga moteris, jeigu
 jau taip nusprendė Tesėjas, taip pat – apie Aleksandrą, nes deivės jam

ἔκρινεν, καὶ περὶ Ἀλεξάνδρου, ὅτι¹ αἱ θεαὶ προέκριναν, καὶ περὶ Εὐαγόρου, ὅτι σπουδαῖος, ὥσπερ Ἰσοκράτης φησὶν· “Κόνων γοῦν δυστυχίας, πάντας τοὺς ἄλλους παραλιπών, ὡς Εὐαγόραν ἦλθεν”.

[13] ἄλλος ἐκ τῶν μερῶν, ὥσπερ ἐν τοῖς Τοπικοῖς ποῖα κίνησις ἡ ψυχῇ· ἦδε γὰρ ἢ ἦδε. παράδειγμα ἐκ τοῦ Σωκράτους τοῦ Θεοδέκτου· “εἰς ποῖον ἱερὸν ἡσέβηκεν; τίνας θεῶν οὐ τετίμηκεν ὧν ἡ πόλις νομίζει;”

[14] ἄλλος, ἐπειδὴ ἐπὶ τῶν πλείστων συμβαίνει ὥστε ἔπεσθαι τι τῷ αὐτῷ ἀγαθὸν καὶ κακόν, ἐκ τοῦ ἀκολουθοῦντος προτρέπειν ἢ ἀποτρέπειν, καὶ κατηγορεῖν ἢ ἀπολογεῖσθαι, καὶ ἐπαινεῖν ἢ ψέγειν, οἷον “τῇ παιδεύσει τὸ φθονεῖσθαι ἀκολουθεῖ κακὸν ὄν², τὸ δὲ σοφὸν εἶναι ἀγαθόν· οὐ τοίνυν δεῖ παιδεύεσθαι, φθονεῖσθαι γὰρ οὐ δεῖ· δεῖ μὲν οὖν παιδεύεσθαι, σοφὸν γὰρ εἶναι δεῖ”. ὁ τόπος οὗτός ἐστιν ἡ Καλλίππου τέχνη, προσλαβοῦσα τὸ δυνατόν καὶ τὰλλα ὡς εἴρηται.

[15] ἄλλος, ὅταν περὶ δυοῖν καὶ ἀντικειμένοιν ἢ προτρέπειν ἢ ἀποτρέπειν δέη, καὶ³ τῷ πρότερον εἰρημένῳ τρόπῳ ἐπ’ ἀμφοῖν χρῆσθαι. διαφέρει δέ, ὅτι ἐκεῖ μὲν τὰ τυχόντα ἀντιτίθεται, ἐνταῦθα δὲ τὰναντία· οἷον ἰέρεια οὐκ εἶα τὸν υἱὸν δημηγορεῖν· “ἐὰν μὲν γάρ”, ἔφη, “τὰ δίκαια λέγῃς, οἱ ἄνθρωποι σε μισήσουσιν, ἐὰν δὲ τὰ ἄδικα, οἱ θεοὶ· δεῖ μὲν οὖν δημηγορεῖν· ἐὰν μὲν γὰρ τὰ δίκαια λέγῃς, οἱ θεοὶ σε φιλήσουσιν, ἐὰν δὲ τὰ ἄδικα, οἱ ἄνθρωποι”. τοῦτο δ’ ἐστὶ ταῦτο τῷ λεγομένῳ, τὸ ἔλος πρίασθαι καὶ τοὺς ἄλλας καὶ ἡ βλαίσωσις τοῦτο ἐστίν, ὅταν δυοῖν ἐναντίοις ἐκατέρῳ ἀγαθὸν καὶ κακὸν ἔπῃται, ἐναντία ἐκάτερα ἐκατέροις.

[16] ἄλλος, ἐπειδὴ οὐ ταῦτα φανερώς ἐπαινοῦσι καὶ ἀφανῶς, ἀλλὰ φανερώς μὲν τὰ δίκαια καὶ τὰ καλὰ ἐπαινοῦσι μάλιστα, ἰδίᾳ δὲ τὰ συμφέροντα μᾶλλον βούλονται, ἐκ τούτων πειρᾶσθαι συνάγειν θάτερον· τῶν γὰρ παραδόξων οὗτος ὁ τόπος κυριώτατός ἐστιν.

¹ Ross (fort. duce Thurot) : ὄν ω et Kassel

² κακὸν ὄν] Ross (fort. duce Richards) : κακόν ω et Kassel

³ secl. Kassel (fort. post Spengel)

skyrė pirmenybę, ir apie Euagorą, nes buvo dorybingas, kaip teigia Isokratas: „bent jau Kononas, patyręs nelaimių, palikęs nuošaly visus kitus, nuvyko pas Euagorą“.

[13] Kita sritis – iš dalių, tokių kaip „Topikoje“: koks judesys yra siela; juk jis turi būti toks ar anoks. Pavyzdys iš Teodekto veikalo „Sokratas“: „Prieš kokią šventybę jis bedieviškai nusidėjo? Kurių dievų, kuriuos miestas pripažįsta, jis nėra pagerbęs?“

[14] Kita sritis – kadangi daugeliu atvejų atsitinka taip, kad tą patį dalyką lydi koks nors blogis arba gėris, – remiantis padariniu skatinti arba atkalbinėti, kaltinti arba teisintis, girti arba peikti. Pavyzdžiui: „Išsilavinimą lydi blogis užsitraukti pavydą ir gėris būti išmintingam; todėl nereikia lavintis, nes nedera užsitraukti pavydą; ne, vis dėlto reikia lavintis, nes reikia būti išmintingu.“ Ši sritis yra taip vadinamas Kalipo „menas“, kuris įtraukia temą apie galimybę ir kitus dalykus, kaip yra paminėta.

[15] Kita sritis būna tada, kai reikia skatinti ar atkalbėti dviejų priešingybių atžvilgiu ir kai reikia prieš tai minėtų būdu naudotis abiem atvejams. Tačiau yra toks skirtumas, kad tenai priešinami bet kokios rūšies dalykai, o šičia – priešingybės. Pavyzdžiui, viena šventikė neleidė savo sūnui kalbėti viešai: „Nes jei, – sakė ji, – kalbėsi, kas teisinga, žmonės tavęs nekės, o jei kalbėsi, kas neteisinga, – dievai. Kita vertus, reikia kalbėti viešai, nes jei kalbėsi, kas teisinga, dievai tave mylės, o jei sakysi, kas neteisinga, – žmonės.“ O tai atitinka posakį: „pirkti pelkę ir druską“; ir šitoks dalykas yra „persukimas“, kai dviem dalykams esant priešingiems, kiekvieną iš jų lydi po gėrį ir blogį, ir abi gėrio ir blogio poros viena kitai priešingos.

[16] Kita sritis – kadangi žmonės viešai ir slapčia giria ne tuos pačius dalykus, tačiau viešai daugiausia giria tai, kas teisinga ir gražu, o slapčia pageidauja to, kas naudinga, – plaukia iš bandymo iš šitų viešai ar slapčia giriamų dalykų padaryti išvadą apie jo priešingybę. Ši sritis yra pati svarbiausia iš tų, kurios susijusios su paradoksu.

[17] ἄλλος ἐκ τοῦ ἀνάλογον ταῦτά¹ συμβαίνειν, οἷον ὁ Ἰφικράτης, τὸν υἱὸν αὐτοῦ, νεώτερον ὄντα τῆς ἡλικίας, ὅτι μέγας ἦν λειτουργεῖν ἀναγκαζόντων, εἶπεν ὅτι εἰ τοὺς μεγάλους τῶν παίδων ἄνδρας νομίζουσι, τοὺς μικροὺς τῶν ἀνδρῶν παῖδας εἶναι ψηφιοῦνται. [1399b] καὶ Θεοδέκτης ἐν τῷ Νόμῳ, ὅτι “πολίτας μὲν ποιεῖσθε τοὺς μισθοφόρους, οἷον Στράβακα καὶ Χαρίδημον, διὰ τὴν ἐπιείκειαν· φυγάδας δ’ οὐ ποιήσεσθε² τοὺς ἐν τοῖς μισθοφόροις ἀνήκεστα διαπεπραγμένους;”

[18] ἄλλος ἐκ τοῦ, τὸ συμβαίνειν ἐὰν ἢ ταῦτόν, ὅτι καὶ ἐξ ὧν συμβαίνει ταῦτά· οἷον Ξενοφάνης ἔλεγεν ὅτι ὁμοίως ἀσεβοῦσιν οἱ γενέσθαι φάσκοντες τοὺς θεοὺς τοῖς ἀποθανεῖν λέγουσιν· ἀμφοτέρως γὰρ συμβαίνει μὴ εἶναι τοὺς θεοὺς ποτε. καὶ ὅλως δὲ τὸ συμβαίνειν ἐξ ἐκάστου λαμβάνειν ὡς τὸ αὐτὸ αἰεῖ. “μέλλετε δὲ κρίνειν οὐ περὶ Ἰσοκράτους, ἀλλὰ περὶ ἐπιτηδεύματος, εἰ χρὴ φιλοσοφεῖν”. καὶ ὅτι τὸ διδόναι γῆν καὶ ὕδωρ δουλεύειν ἐστίν, καὶ τὸ μετέχειν τῆς κοινῆς εἰρήνης ποιεῖν τὸ προσταττόμενον. ληπτέον δ’ ὁπότερον ἂν ἢ χρήσιμον.

[19] ἄλλος ἐκ τοῦ μὴ ταῦτό αἰεῖ αἰρεῖσθαι ὕστερον καὶ πρότερον, ἀλλ’ ἀνάπαλιν, οἷον τόδε τὸ ἐνθύμημα, “ἡ³ φεύγοντες μὲν ἐμαχόμεθα ὅπως κατέλθωμεν, κατελθόντες δὲ φευξόμεθα ὅπως μὴ μαχώμεθα;” ὅτε μὲν γὰρ τὸ μένειν ἀντὶ τοῦ μάχεσθαι ἡροῦντο, ὅτε δὲ τὸ μὴ μάχεσθαι ἀντὶ τοῦ μὴ μένειν.

[20] ἄλλος τὸ οὐ ἔνεκ’ ἂν εἴη ἢ γένοιτο, τούτου ἔνεκα φάναι εἶναι ἢ γεγενῆσθαι, οἷον εἰ δοίη ἂν τίς τινι ἴν’ ἀφελόμενος λυπήσῃ, ὅθεν καὶ τοῦτ’ εἴρηται,

πολλοῖς ὁ δαίμων οὐ κατ’ εὖνοιαν φέρων
μεγάλα δίδωσιν εὐτυχίματ’, ἀλλ’ ἵνα
τὰς συμφορὰς λάβωσιν ἐπιφανεστέρας.
καὶ τὸ ἐκ τοῦ Μελεάγρου τοῦ Ἀντιφώντος,

¹ ταῦτά] scripsi secundum rec. Mureti *eadem* (cf. app. crit. apud Kassel) : ταῦτα A Ross Kassel : om. β

² Ross : ποιήσετε Kassel

³ Ross : εἰ ω et Kassel

[17] Kita sritis yra iš to, kad tokie pat dalykai išeina pagal atitik-tį. Pavyzdžiui, Ifikratas, kai jo sūnų bandė priversti atlikti viešosios tarnystės paslaugas, nes jis buvo aukštas, nors ir amžiumi per jaunas, pasakė, kad jeigu jie aukštus berniukus laiko vyrais, tai tegu balsuoja už tai, kad žemi vyrai būtų berniukai. [1399b] Ir Teodektas savo „Istastyme“ sako: „Tokius samdinius kaip Strabakas ir Charidemas dėl jų padarumo padarote piliečiais; neįau nepadarysite tremtiniais tų, kurie tarp samdinių yra pridarę nepataisomų nelaimių?“

[18] Kita išmąstymų sritis – iš to, kad jei pasekmė yra tokia pati, tai ir tie dalykai, iš kurių ji kilo, yra tokie patys. Pavyzdžiui, Ksenofanas kalbėjo, kad teigiantys, jog dievai gimsta, vienodai nusideda bedievyse kaip ir teigiantys, kad jie miršta; nes abiem atvejais išeina, kad kažkurio metu dievų nėra. Ir apskritai visada galima laikyti, kad kiekvieno dalyko pasekmės yra tapačios. Pavyzdžiui: „jūs ruošiatės spręsti ne dėl Isokrato, o dėl užsiėmimo apskritai: ar teisinga studijuoti filosofiją“. Ir, antai, kad „duoti žemę ir vandenį“ reiškia vergauti, o „būti bendros taikos dalininku“ reiškia vykdyti nurodymus. Iš dviejų pasirinkimų reikia paimti tą, kuris naudingas.

[19] Kita sritis kyla iš to, kad žmonės ne visada renkasi tą patį prieš ir po, tačiau priešingai. Pavyzdžiui, kaip ši entimema: „Argi, kai buvome tremtyje, kovojoje, kad sugrįžtume, o dabar, kai sugrįžome, bėgsime į tremtį, kad išvengtume kovos?“ Mat vienu atveju jie rinkosi pasi-likti mainais už kovą, kitu – nekovoti mainais už tai, kad nepasilikti.

[20] Kita sritis – teigti, kad dėl ko kas nors galėtų būti arba pasidaryti, tai dėl šito taip ir yra arba pasidarė; pavyzdžiui, jei kas nors kitam ką nors duotų tam, kad tai atsiėmęs sukeltų skausmą. Todėl ir štai kaip pasakyta:

Juk daugeliui dievybė ne gera valia
atnešus duoda didelių sėkmių, bet tam,
kad ir nelaimių jie patirtų skaudesnių.
Ir šios eilutės iš Antifonto „Meleagro“:

οὐχ ὥς κτάνωσι θῆρ', ὅπως δὲ μάρτυρες
ἀρετῆς γένωνται Μελεάγρῳ πρὸς Ἑλλάδα.
καὶ τὸ ἐκ τοῦ Αἴαντος τοῦ Θεοδέκτου, ὅτι ὁ Διομήδης προείλετο
Ὀδυσσεά οὐ τιμῶν, ἀλλ' ἵνα ἦττων ἦ ὁ ἀκολουθῶν· ἐνδέχεται γὰρ
τούτου ἔνεκα ποιῆσαι.

[21] ἄλλος, κοινὸς καὶ τοῖς ἀμφισβητοῦσιν καὶ τοῖς συμβουλευ-
ουσι, σκοπεῖν τὰ προτρέποντα καὶ ἀποτρέποντα, καὶ ὧν ἔνεκα καὶ
πράττουσι καὶ φεύγουσιν· ταῦτα γὰρ ἐστὶν ἄ, ἐὰν μὲν ὑπάρχη, δεῖ
πράττειν, ἐὰν δὲ μὴ ὑπάρχη, μὴ πράττειν¹, οἷον, εἰ δυνατόν καὶ ῥά-
διον καὶ ὠφέλιμον ἢ αὐτῷ ἢ φίλοις ἢ βλαβερὸν ἐχθροῖς, κἂν ἢ ἐπι-
ζήμιον², εἰ³ ἐλάττων ἢ ζημία τοῦ πράγματος. καὶ προτρέπονται δ' ἐκ
τούτων καὶ [1400a] ἀποτρέπονται ἐκ τῶν ἐναντίων⁴. ἐκ δὲ τῶν αὐτῶν
τούτων καὶ κατηγοροῦσι καὶ ἀπολογοῦνται· ἐκ μὲν τῶν ἀποτρεπό-
ντων ἀπολογοῦνται, ἐκ δὲ τῶν προτρεπόντων κατηγοροῦσιν. ἔστι δ'
ὁ τόπος οὗτος ὅλη τέχνη ἢ τε Παμφίλου καὶ ἡ Καλλίππου.

[22] ἄλλος ἐκ τῶν δοκούντων μὲν γίνεσθαι, ἀπίστων δέ, ὅτι
οὐκ ἂν ἔδοξαν, εἰ μὴ ἦν ἡ ἐγγὺς ἦν. καὶ ὅτι μᾶλλον· ἢ γὰρ τὰ ὄντα ἢ
τὰ εἰκότα ὑπολαμβάνουσιν· εἰ οὖν ἄπιστον καὶ μὴ εἰκός, ἀληθὲς ἂν
εἴη· οὐ γὰρ διὰ γε τὸ εἰκὸς καὶ πιθανὸν δοκεῖ οὕτως· οἷον Ἀνδροκλῆς
ἔλεγεν ὁ Πιτθεὺς κατηγορῶν τοῦ νόμου, ἐπεὶ ἐθορύβησαν αὐτῷ εἰ-
πόντι, “δέονται οἱ νόμοι νόμου τοῦ διορθώσοντος”, “καὶ γὰρ οἱ ἰχθύ-
ες ἄλός, καίτοι οὐκ εἰκὸς οὐδὲ πιθανὸν ἐν ἄλλῃ τρεφομένους δεῖσθαι
ἄλός, καὶ τὰ στέμφυλα ἐλαίου, καίτοι ἄπιστον, ἐξ ὧν ἔλαιον γίνεται,
ταῦτα δεῖσθαι ἐλαίου”.

[23] ἄλλος ἐλεγκτικός, τὸ τὰ ἀνομολογούμενα σκοπεῖν, εἴ τι
ἀνομολογούμενον ἐκ τόπων καὶ χρόνων καὶ πράξεων καὶ λόγων⁵,

¹ ἐὰν δὲ μὴ ὑπάρχη, μὴ πράττειν] Ross et Kassel (cf. Y²) : om. ω

² ἢ ἐπιζήμιον] Ross : ἐπιζήμιον ἢ Kassel et Victorius ms. : ἐπιζήμιον ἢ ω

³ add. Ross (post Spengel)

⁴ καὶ προτρέπονται ... ἐκ τῶν ἐναντίων] secl. Kassel

⁵ εἴ τι ἀνομολογούμενον ... καὶ λόγων] Ross (transp. huc fort. duce Morelio) : χωρὶς ω et Kassel

Ne tam, kad nudobtu žvėrį, bet tam, kad taptų jie
paliudžiusiais Meleagro dorybę Graikijai.

Ir pavyzdys iš Teodekto „Ajanto“, kad Diomedas pasirinko Odisėją ne
dėl to, jog jį gerbė, bet tam, kad jo palydovas būtų žemesnis už jį; mat
įmanu, jog dėl to taip padarė.

[21] Kita sritis, bendra ir besiginčijantiems, ir patarinėjantiems, –
svarstyti skatinimo ir atgrasymo veiksnius bei paskatas, dėl kurių žmo-
nės ir veikia, ir vengia veikti. Juk šie dalykai yra priežastys, dėl kurių,
jei jų ištis yra, reikia veikti, o jei nėra, – neveikti; pavyzdžiui, reikia
svarstyti, ar dalykas yra įmanomas, lengvas, pravartus sau pačiam ar
draugams arba žalingas priešams, ir, jei jis nuostolingas, reikia svarstyti,
ar nuostolis mažesnis už veikimo reikšmę. Remiantis šiais pagrindais,
žmonės yra skatinami, o [1400a] atgrasomi – remiantis priešingais.
Tais pačiais pagrindais jie kaltina ir teisinasi; remdamiesi atgrasymo
priemonėmis teisinasi, o skatinimo veiksniais – kaltina. Ši sritis apima
visą Pamfilo ir Kalipo meną.

[22] Kita sritis kyla iš dalykų, kurie atrodo vyksta, bet yra neįtikimi,
nes apie jų vyksmą niekas nepagalvotų, jei jie nebūtų įvykę arba būtų
beveik įvykę, be to, dar daugiau: mat žmonės suvokia arba tikrai esan-
čius dalykus, arba tikėtinus; taigi jei koks nors dalykas yra neįtikimas
ir nėra tikėtinas, jis galėtų būti teisingas; mat bent jau ne todėl, kad jis
yra tikėtinas ir įtikimas, jis toks atrodo, bet todėl, kad yra tikrai įvykęs.
Antai, kaip kalbėjo pitietis Androkli, kaltindamas įstatymą: kai piliečiai
triuksmingai sužė jam pasakius: „įstatymams reikia juos pataisysian-
čio įstatymo – juk ir žuvims reikia druskos, nors nėra nei tikėtina, nei
įtikima, kad joms, augusioms jūros vandenyje, trūktų druskos; panašiai
ir alyvų išspaudoms reikia aliejaus, nors neįtikima, kad tam, iš ko išsi-
skiria aliejus, pačiam reiktų aliejaus“.

[23] Kita sritis, skirta paneigti, – dėmesio atkreipimas į nenuose-
klumus, jei būtų kažkas nenuoseklus vietos, laiko, veiksmų ir žodžių
atžvilgiu; tai galima pastebėti atskirai bylos varžovo atveju, pavyzdžiui:

χωρίς μὲν ἐπὶ τοῦ ἀμφισβητοῦντος¹, οἷον “καὶ φησι μὲν φιλεῖν ὑμᾶς, συνώμοσε δὲ τοῖς τριάκοντα”, χωρίς δ’ ἐπ’ αὐτοῦ, “καὶ φησι μὲν εἶναι με φιλόδικον, οὐκ ἔχει δὲ ἀποδεῖξαι δεδικασμένον οὐδεμίαν δίκην”, χωρίς δ’ ἐπ’ αὐτοῦ καὶ τοῦ ἀμφισβητοῦντος, “καὶ οὗτος μὲν οὐ δεδάνεικε πώποτε οὐδέν, ἐγὼ δὲ καὶ πολλοὺς λέλυμαι ὑμῶν”.

[24] ἄλλος τοῖς προδιαβεβλημένοις καὶ ἀνθρώποις καὶ πράγμασιν, ἣ δοκοῦσι, τὸ λέγειν τὴν αἰτίαν τοῦ παραδόξου· ἔστι γάρ τι δι’ ὃ φαίνεται· οἷον, ὑποβεβλημένης τινὸς τὸν αὐτῆς υἱόν, διὰ τὸ ἀσπάζεσθαι ἐδόκει συνεῖναι τῷ μειρακίῳ, λεχθέντος δὲ τοῦ αἰτίου ἐλύθη ἡ διαβολή· καὶ οἷον ἐν τῷ Αἴαντι τῷ Θεοδέκτου Ὀδυσσεὺς λέγει πρὸς τὸν Αἴαντα διότι ἀνδριότερος ὢν τοῦ Αἴαντος οὐ δοκεῖ.

[25] ἄλλος ἀπὸ τοῦ αἰτίου, ἂν τε ὑπάρχη, ὅτι ἔστι, κἂν μὴ ὑπάρχη, ὅτι οὐκ ἔστιν· ἅμα γὰρ τὸ αἴτιον καὶ οὐ αἴτιον, καὶ ἄνευ αἰτίου οὐθέν ἐστιν, οἷον Λεωδάμας ἀπολογούμενος ἔλεγε, κατηγορήσαντος Θρασυβούλου ὅτι ἦν στηλῆτης γεγωνῶς ἐν τῇ ἀκροπόλει, ἀλλ’ ἐκκέκοπται² ἐπὶ τῶν τριάκοντα· οὐκ ἐνδέχεσθαι ἔφη· μᾶλλον γὰρ ἂν πιστεύειν αὐτῷ τοὺς τριάκοντα ἐγγεγραμμένης τῆς ἔχθρας πρὸς τὸν δῆμον.

[26] ἄλλος, εἰ ἐνεδέχετο βέλτιον ἄλλως, ἢ ἐνδέχεται, ὧν ἡ συμβουλευεῖ ἢ πράττει ἢ πέπραχε σκοπεῖν· φανερόν γὰρ ὅτι, [1400b] εἰ μὴ³ οὕτως ἔχει, οὐ πέπραχεν· οὐδεὶς γὰρ ἐκὼν τὰ φαῦλα καὶ γιγνώσκων προαιρεῖται. ἔστι δὲ τοῦτο ψεῦδος πολλάκις γὰρ ὕστερον γίγνεται δῆλον πῶς ἦν πρᾶξαι βέλτιον, πρότερον δὲ ἄδελον.

[27] ἄλλος, ὅταν τι ἐναντίον μέλλῃ πράττεσθαι τοῖς πεπραγμένοις, ἅμα σκοπεῖν, οἷον Ξενοφάνης Ἐλεάταις ἐρωτῶσιν εἰ θύωσι τῇ Λευκοθέᾳ καὶ θρηνῶσιν ἢ μή, συνεβούλευεν, εἰ μὲν θεὸν ὑπολαμβάνουσιν, μὴ θρηνεῖν, εἰ δ’ ἄνθρωπον, μὴ θύειν.

¹ post h. v. εἰ τι ἀνομολογούμενον ... καὶ λόγων ω et Kassel : transp. supra post v. σκοπεῖν Ross

² Ross : ἐκκόψαι ω et Kassel

³ secl. Kassel (v. plur. in huius app. crit.)

„ir jis sako, kad jus myli, nors susimokė su Trisdešimčia“; atskirai paties kalbėtojo atveju: „ir sako, kad aš mėgėjas bylinėtis, bet jis negali įrodyti, kad esu pateikęs kokį nors ieškinį“; ir atskirai paties kalbėtojo ir bylos varžovo atveju: „šitas dar niekada nieko nėra skolinęs, o aš net daugelį jūsų esu išpirkęs“.

[24] Kita sritis, skirta iš anksto apšmeižtiems žmonėms ir dalykams arba taip atrodantiems, – klaidingo įspūdžio priežasties pasakymas; nes juk esama kažko, dėl ko taip klaidingai atrodo. Pavyzdžiui, kai viena moteris savo sūnų buvo palietusi kaip svetimą ir dėl pabučiavimo atrodė, jog ji turi santykių su šiuo jaunuoliu, tačiau įvardijus priežastį, šmeižtas buvo panaikintas. Ir kaip Teodekto „Ajante“: Odisėjas pasako Ajantui, kodėl, nors iš tiesų būdamas drąsesnis už Ajantą, jis toks neatrodo.

[25] Kita sritis priklauso nuo priežasties ir nuo to, kad jei priežastis išties yra, tai ir padarinys yra, ir jei išties nėra, – kad ir padarinio nėra, nes priežastis ir tai, kieno ji priežastis, būna kartu, o be priežasties nieko nebūna. Pavyzdžiui, Leodamantas, Trasibului apkaltinus, kad jo vardas buvo iškaltas Akropolyje, bet Trisdešimties laikais buvo ištrintas, pareiškė, jog tai neįmanoma, nes Trisdešimtis būtų labiau juo pasitikėjusi, jei jo priešiškumas žmonėms būtų buvęs įrašytas akmenyje.

[26] Kita sritis – svarstyti, ar buvo arba yra įmanoma padaryti geriau kitu būdu nei tai, ką kas nors pataria, vykdo arba yra įvykdęs. Juk akivaizdu, kad, [1400b] jei šitaip nėra, asmuo nėra įvykdęs tam tikro veiksmo, nes niekas tyčia ar sąmoningai nesirenka to, kas niekšinga. Tačiau šis samprotavimas būna klaidingas; mat dažnai tik vėliau paaiškėja, kaip buvo geriau pasielgti, o anksčiau nebuvo aišku.

[27] Kita sritis – abu atvejus svarstyti kartu, kai ruošiamasi padaryti ką nors priešinga jau padarytiems dalykams. Pavyzdžiui, kaip Ksenofanas, Elėjos gyventojams klausiant, ar jie turėtų aukoti ir giedoti raudas Leukotėjai, ar ne, jis patarė jiems negiedoti raudų, jei jie laiko ją deive, o jei laiko žmogumi, – neaukoti.

[28] ἄλλος τόπος τὸ ἐκ τῶν ἀμαρτηθέντων κατηγορεῖν ἢ ἀπολογεῖσθαι, οἷον ἐν τῇ Καρκίνου Μηδείᾳ οἱ μὲν κατηγοροῦσιν ὅτι τοὺς παῖδας ἀπέκτεινεν, οὐ φαίνεσθαι γοῦν αὐτούς (ἤμαρτε γὰρ ἡ Μήδεια περὶ τὴν ἀποστολὴν τῶν παίδων), ἡ δ' ἀπολογεῖται ὅτι οὐκ ἂν τοὺς παῖδας, ἀλλὰ τὸν Ἰάσονα ἂν ἀπέκτεινεν· τοῦτο γὰρ ἤμαρτεν ἂν μὴ ποιήσασα, εἴπερ καὶ θάτερον ἐποίησεν. ἔστι δ' ὁ τόπος οὗτος τοῦ ἐνθυμήματος καὶ τὸ εἶδος ὅλη ἢ πρότερον Θεοδώρου τέχνη.

[29] ἄλλος ἀπὸ τοῦ ὀνόματος, οἷον ὡς ὁ Σοφοκλῆς “σαφῶς σιδῆρῳ¹ καὶ φοροῦσα² τοῦνομα,” καὶ ὡς ἐν τοῖς τῶν θεῶν ἐπαίνοις εἰώθασι λέγειν, καὶ ὡς Κόνων Θρασύβουλον θρασύβουλον ἐκάλει, καὶ Ἡρόδικος Θρασύμαχον “αἰεὶ θρασύμαχος εἶ”, καὶ Πῶλον “αἰεὶ σὺ πῶλος εἶ”, καὶ Δράκοντα τὸν νομοθέτην, ὅτι οὐκ ἂν³ ἀνθρώπου οἱ νόμοι ἀλλὰ δράκοντος (χαλεποὶ γάρ)· καὶ ὡς ἡ Εὐριπίδου Ἑκάβη εἰς τὴν Ἀφροδίτην “καὶ τοῦνομ' ὀρθῶς ἀφροσύνης ἄρχει θεᾶς,” καὶ ὡς Χαιρήμων “Πενθεὺς ἐσομένης συμφορᾶς ἐπώνυμος.”

[30] εὐδοκιμεῖ δὲ μᾶλλον τῶν ἐνθυμημάτων τὰ ἐλεγκτικὰ τῶν ἀποδεικτικῶν διὰ τὸ συναγωγὴν μὲν ἐναντίων εἶναι ἐν μικρῷ τὸ ἐλεγκτικὸν ἐνθύμημα, παρ' ἄλληλα δὲ φανερὰ εἶναι τῷ ἀκροατῇ μᾶλλον. πάντων δὲ καὶ τῶν ἐλεγκτικῶν καὶ τῶν δεικτικῶν συλλογισμῶν θορυβεῖται μάλιστα τὰ τοιαῦτα ὅσα ἀρχόμενα προορῶσι μὴ⁴ ἐπιπολῆς εἶναι (ἅμα γὰρ καὶ αὐτοὶ ἐφ' αὐτοῖς χαίρουσι προαισθανόμενοι), καὶ ὅσων τοσοῦτον ὑστερίζουσιν ὥσθ' ἅμα εἰρημένων γνωρίζειν.

24.

[1] ἐπεὶ δ' ἐνδέχεται τὸν μὲν εἶναι συλλογισμόν, τὸν δὲ μὴ εἶναι μὲν, φαίνεσθαι δέ, ἀνάγκη καὶ ἐνθύμημα τὸ μὲν εἶναι, τὸ δὲ μὴ εἶναι ἐνθύμημα, φαίνεσθαι δέ, ἐπεὶ περ τὸ ἐνθύμημα συλλογισμὸς τις.

¹ Ross (cf. A) : Σιδῆρῳ Kassel (cf. F, al.)

² ω et Ross : φοροῦσα Kassel (v. plur. in huius app. crit.)

³ A F et Ross : om. ε et Kassel

⁴ Ross et A : μὴ τῷ Kassel (cf. β)

[28] Kita sritis – kaltinti arba teisintis, remiantis padarytomis klaidomis. Pavyzdžiui, Karkino „Medėjoje“ kažkokie žmonės kaltina Medėją dėl to, kad ji nužudė savo vaikus ar kad bent jau jie nesirodo (mat ji suklydo juos išsiųsdama iš šalies), o pati Medėja teisinasi, kad būtų nužudžiusi ne savo vaikus, bet Jasoną, nes, šito nepadariusi – net jei būtų padariusi tą kitą veiksmą – ji būtų suklydusi. Ši išmąstymo sritis ir pavidalas yra ir visas retorikos menas iki Teodoro.

[29] Dar viena sritis – priklausanti nuo vardo. Pavyzdžiui, kaip Sofoklis sako apie Siderò: „Ji – aiškiai geležis, ir vardas jos toks pat“; ir kaip žmonės paprastai kalba girdami dievus, ir kaip Kononas vadino Trasibulą „drąsiu patarėju“; ir Herodikas apie Trasimachą sakė: „Visad kovoje drąsus esi“, o apie Polą: „Tu visada esi kumeliukas“; ir apie įstatymų leidėją Drakontą – kad jo įstatymai buvo ne žmogaus, o drakono įstatymai (mat griežti). Ir kaip Euripido Hekabė kalba apie Afrodītę: „ir teisinga deivės vardą kvailybės pradėt vardu“; ir kaip Chairemonas apie Pentėją: „Pentėjas – būsimos jo nelaimės vardo nešiotojas.“

[30] Iš išmąstymų daugiau šlovės sulaukia paneigiamieji negu įrodomieji, nes paneigiamasis išmąstymas yra glaustas priešingybių suvedimas, o sugretinti dalykai klausytojui akivaizdesni. Tačiau iš visų apskaičiavimų – ir paneigiamųjų, ir įrodomųjų – triukšmingiausio pritarimo sulaukia visi tokie, kuriuos, kai jie pradedami sakyti, klausytojai numato esant nepaviršutiniškus (nes jie tuo pat metu patys dėl savęs džiūgauja, kad nujaučia išvadą), taip pat – visi tie apskaičiavimai, nuo kurių klausytojai atsilieka tik tiek, kad jų prasmės atpažįsta vos tik juos ištarus.

24.

[1] Kadangi įmanoma, jog vienas apskaičiavimas būtų apskaičiavimas, o kitas nebūtų – tik atrodytų, – neišvengiama, jog ir vienas išmąstymas būtų, o kitas nebūtų ir tik atrodytų besas išmąstymas, nes išmąstymas – tai tam tikras apskaičiavimas. [2] Tariamieji išmąstymai turi savo sritis; [1401a] viena jų glaudžiai susijusi su žodine raiška. Viena šios

[2] τόποι δ' εἰσὶ τῶν φαινομένων [1401a] ἐνθυμημάτων εἰς μὲν ὁ παρὰ τὴν λέξιν, καὶ τούτου ἐν μὲν μέρος, ὥσπερ ἐν τοῖς διαλεκτικοῖς, τὸ μὴ συλλογισάμενον συμπερασματικῶς τὸ τελευταῖον εἰπεῖν, “οὐκ ἄρα τὸ καὶ τό, ἀνάγκη ἄρα τὸ καὶ τό”, ἐν τοῖς ἐνθυμήμασι τὸ συνεισπραμμένως καὶ ἀντικειμένως εἰπεῖν φαίνεται ἐνθύμημα· ἡ γὰρ τοιαύτη λέξις χώρα ἐστὶν ἐνθυμήματος. καὶ ἔοικε τὸ τοιοῦτον εἶναι παρὰ τὸ σχῆμα τῆς λέξεως. ἔστι δὲ εἰς τὸ τῇ λέξει συλλογιστικῶς λέγειν χρησιμὸν τὸ συλλογισμῶν πολλῶν κεφάλαια λέγειν, ὅτι τοὺς μὲν ἔσωσε, τοῖς δ' ἐτέροις ἐτιμώρησε, τοὺς δ' Ἑλληνας ἡλευθέρωσε· ἕκαστον μὲν γὰρ τούτων ἐξ ἄλλων ἀπεδείχθη, συντεθέντων δὲ φαίνεται καὶ ἐκ τούτων τι γίνεσθαι.

ἐν δὲ τὸ παρὰ τὴν ὁμωνυμίαν, τὸ φάναι σπουδαῖον εἶναι μὴν, ἀφ' οὗ γ' ἐστὶν ἡ τιμιωτάτη πασῶν τελετή· τὰ γὰρ μυστήρια πασῶν τιμιωτάτη τελετή. ἢ εἴ τις κύνα ἐγκωμιάζων τὸν ἐν τῷ οὐρανῷ συμπαλαμβάνοι, ἢ τὸν Πᾶνα, ὅτι Πίνδαρος ἔφησεν “ὦ μάκαρ, ὃν τε μεγάλας θεοῦ κύνα παντοδαπὸν καλέουσιν Ὀλύμπιοι,” ἢ ὅτι τὸ μηδένα εἶναι κύνα ἀτιμωτάτον ἐστὶν, ὥστε τὸ κύνα δηλὸν ὅτι τίμιον. καὶ τὸ κοινωνικὸν φάναι τὸν Ἑρμῆν εἶναι μάλιστα τῶν θεῶν· μόνος γὰρ καλεῖται κοινὸς Ἑρμῆς. καὶ τὸ τὸν λόγον εἶναι σπουδαιότατον, ὅτι οἱ ἀγαθοὶ ἄνδρες οὐ χρημάτων, ἀλλὰ λόγου εἰσὶν ἄξιοι· τὸ γὰρ λόγου ἄξιον οὐχ ἀπλῶς λέγεται.

[3] ἄλλος τὸ τὸ¹ διηρημένον συντιθέντα λέγειν ἢ τὸ συγκείμενον διαιροῦντα· ἐπεὶ γὰρ ταῦτόν δοκεῖ εἶναι οὐκ ὄν ταῦτό πολλάκις, ὁπότερον χρησιμώτερον, τοῦτο δεῖ ποιεῖν. ἔστι δὲ τοῦτο Εὐθυδήμου λόγος, οἷον τὸ εἰδέναι ὅτι τριήρης ἐν Πειραιεῖ² ἐστὶν· ἕκαστον γὰρ οἶδεν. καὶ τὸν τὰ στοιχεῖα ἐπιστάμενον ὅτι τὸ ἔπος οἶδεν· τὸ γὰρ ἔπος τὸ αὐτὸ ἐστὶν. καὶ ἐπεὶ τὸ δις τοσοῦτον νοσῶδες, μὴδὲ τὸ ἐν φάναι ὑγιεινὸν εἶναι· ἄτοπον γάρ, εἰ τὰ δύο ἀγαθὰ ἐν κακόν ἐστιν. οὕτω μὲν οὖν ἐλεγκτικόν, ὥδε δὲ δεικτικόν· οὐ γὰρ ἐστὶν ἐν ἀγαθὸν δύο κακά·

¹ τὸ τὸ] Ross (fort. post Bonitz1) : τὸ ω et Kassel

² ἐν Πειραιεῖ] cf. β : ἐμ Πειραεῖ Ross et Kassel (cf. A)

srities dalis, kaip ir dialektikoje, – pasakyti baigiamąjį teiginį kaip išvadą, neatlikus apskaičiavimo: „vadinasi, tai nėra nei tas, nei anas; vadinasi, tai būtinai yra tas ar anas“; o išmąstymuose glūdinčias glaustas ir priešpriešinamasis pasakymas atrodo esąs pats išmąstymas; mat šitokia žodinė raiška yra išmąstymo laukas. Ir panašu, kad šis dalykas yra glaudžiai susijęs su žodinės raiškos pavidalu. Siekiant pritaikyti žodinę raišką apskaičiuoto kalbėjimo įspūdiui sudaryti, naudinga nurodyti daugelio apskaičiavimų apibendrinimus, antai, kad Euagoras vienus išgelbėjo, kitiems atkeršijo, o graikus išlaisvino; mat kiekvienas šių teiginių buvo įrodytas remiantis kitais, tačiau juos sudėjus, atrodo, kad iš jų šis tas naujo atsiranda.

O dar viena šios srities dalis yra tai, kas susiję su bendravardišku, pavyzdžiui, teigimas, kad pelė yra svarbus gyvūnas, nes iš jos kilusi garbingiausia iš visų religinių apeigų; juk misterijos – iš visų garbingiausia apeiga. Arba jei kas nors šlovindamas šunį kalboje kartu pasitelktų tą šunį danguje arba Paną, nes Pindaras sakė: „O palaimintasis, kurį olimpiečiai vadina Didžiosios Deivės visokeriopo pavidalo šuni“, arba jei kas pasakytų, kad neturėti jokio šuns yra negarbingiausias dalykas, tad turėti šunį – aišku, kad garbinga. Taip pat ir sakyti, kad Hermis yra bendruomeniškiausias iš dievų, nes jis vienintelis vadinas „bendruoju Hermiu“. Ir sakyti, kad žodis yra rimčiausias dalykas, nes geri žmonės laikomi verti ne turtų, o žodžio; nes nevienareikšmiškai yra sakoma „vertas žodžio“.

[3] Kita tariamojo išmąstymo sritis – kalbėti sudedant tai, kas padalyta, arba padalijant tai, kas sudėta. Mat kadangi dalykas, kuris nėra toks pat kaip kitas, dažnai atrodo toks pat, dera daryti tą, katras naudingesnis. O tai yra Eutidemo argumentas – žinoti, pavyzdžiui, kad trijėra yra Peirajuje; mat jis žino kiekvieną dalyką atskirai. Taip pat ir sakyti, kad pažinodamas raides žmogus žino ir visą žodį, nes žodis yra tas pat, kas ir raidės. Ir kadangi dvigubai didesnis kiekis esti žalingas, tariamojo išmąstymo sritis yra ir teigti, kad ir viena porcija nėra sveika; juk keista, jei dvi gėrybės atitinka viena blogybė. Taigi šitaip daromas

ὅλος δὲ ὁ τόπος παραλογιστικός. πάλιν τὸ Πολυκράτους εἰς Θρασύβουλον, ὅτι τριάκοντα τυράννους κατέλυσε· συντίθησι γάρ. ἢ τὸ ἐν τῷ Ὁρέστη τῷ Θεοδέκτου· ἐκ διαιρέσεως γάρ ἐστιν· “δίκαιόν ἐστιν, ἣτις ἂν κτείνῃ πόσιν,” ἀποθνήσκειν ταύτην, καὶ τῷ πατρί γε τιμωρεῖν τὸν [1401b] υἱόν, οὐκοῦν καὶ ταῦτα ἃ πέπρακται· συντεθέντα γὰρ ἴσως οὐκέτι δίκαιον. εἴη δ’ ἂν καὶ παρὰ τὴν ἔλλειψιν· ἀφαιρεῖ γὰρ τὸ ὑπὸ τίνος.

[4] ἄλλος δὲ τόπος τὸ δεινώσει κατασκευάζειν ἢ ἀνασκευάζειν· τοῦτο δ’ ἐστὶν ὅταν, μὴ δείξας ὅτι ἐποίησεν μὴδ’ ὅτι οὐκ ἐποίησεν¹, αὐξήσῃ τὸ πρᾶγμα· ποιεῖ γὰρ φαίνεσθαι ἢ ὥς οὐ πεποίηκεν, ὅταν ὁ τὴν αἰτίαν ἔχων αὐξή, ἢ ὥς πεποίηκεν, ὅταν ὁ κατηγορῶν αὐξή². οὐκοῦν ἐστὶν ἐνθύμημα· παραλογίζεται γὰρ ὁ ἀκροατὴς ὅτι ἐποίησεν ἢ οὐκ ἐποίησεν, οὐ δεδειγμένον.

[5] ἄλλος τὸ ἐκ σημείου· ἀσυλλόγιστον γὰρ καὶ τοῦτο· οἷον εἴ τις λέγοι “ταῖς πόλεσι συμφέρουσιν οἱ ἐρώντες³. ὁ γὰρ Ἀρμοδίου καὶ Ἀριστογείτονος ἔρως κατέλυσε τὸν τύραννον Ἰππαρχον”, ἢ εἴ τις λέγοι ὅτι κλέπτης Διονύσιος· πονηρὸς γάρ· ἀσυλλόγιστον γὰρ δὴ τοῦτο· οὐ γὰρ πᾶς πονηρὸς κλέπτης, ἀλλὰ⁴ κλέπτης πᾶς πονηρὸς.

[6] ἄλλος διὰ τὸ συμβεβηκός, οἷον ὃ λέγει Πολυκράτης εἰς τοὺς μῦς, ὅτι ἐβοήθησαν διατραγόντες τὰς νευράς· ἢ εἴ τις φαίη τὸ ἐπὶ δεῖπνον κληθῆναι τιμωτάτον· διὰ γὰρ τὸ μὴ κληθῆναι ὁ Ἀχιλλεὺς ἐμήνισεν τοῖς Ἀχαιοῖς ἐν Τενέδῳ· ὁ δ’ ὥς ἀτιμαζόμενος ἐμήνισεν, συνέβη δὲ τοῦτο ἐπὶ τοῦ μὴ κληθῆναι.

[7] ἄλλος τὸ παρὰ τὸ ἐπόμενον, οἷον ἐν τῷ Ἀλεξάνδρῳ, ὅτι μεγαλόψυχος ὑπεριδὼν γὰρ τὴν πολλῶν ὁμιλίαν ἐν τῇ Ἰδῇ διέτριβε καθ’ αὐτόν· ὅτι γὰρ οἱ μεγαλόψυχοι τοιοῦτοι, καὶ οὗτος μεγαλόψυχος δόξειεν ἄν. καὶ ἐπεὶ καλλωπιστὴς καὶ νύκτωρ πλανᾶται, μοιχός·

¹ μὴδ’ ὅτι οὐκ ἐποίησεν] add. Ross (fort. duce Spengel)

² Ross : ὄρη Kassel (cum obelis; v. plur. in huius app. crit.)

³ ω et Ross : ἔρωτες Kassel (fort. duce Bas.³)

⁴ Ross : ἀλλ’ ὁ ω et Kassel

paneigiamasis išmąstymas, o štai taip – parodomasis: juk viena gėrybė nėra lygi dviems blogybėms. Tačiau visa sritis yra su klaidingu samprotavimu. Vėlgi pavyzdžiu tinka Polikrato pasakymas apie Trasibulą, kad jis nuvertė trisdešimt tiranų; mat jis juos sudeda. Arba iš Teodekto „Oresto“ (mat jis paremtas padalijimu): „Teisinga, kad ta, kur savo vyrą nužudys“, pati būtų nubausta mirtimi, ir bent tai, kad už tėvą atkeršytą [1401b] sūnus; taigi teisinga ir tai, kas buvo padaryta; bet juk sudėti į visumą šie veiksmai turbūt jau nėra teisingas dalykas. O ši sritis galėtų būti susijusi ir su praleidimu; mat nemini veikėjo.

[4] Kita sritis – samprotavimo stiprinimas arba silpninimas perdant; taip būna tada, kai kalbėtojas, neįrodęs nei kad kažką padarė, nei kad nepadarė, išdidina tariamą poelgį; dėl to kai kaltinamasis pats išdidina, sudaro įspūdį, kad nėra nieko padaręs, arba kai išdidina kaltintojas, – kad yra padaręs. Taigi čia nėra išmąstymo, nes klausytojas klaidingai samprotauja, kad kaltinamasis ką nors padarė arba nepadarė, nors tai nėra įrodyta.

[5] Kita sritis – iš ženklo; mat ir šis samprotavimas neparemtas apskaičiavimu. Pavyzdžiui, jei kas nors sakytų: „valstybėms teikia naudą įsimylėjėliai; mat Harmodijo ir Aristogeitono meilė nuvertė tiraną Hiparchą“; arba jei kas sakytų, kad Dionisijas yra vagis, nes jis niekšas; nes ir šis samprotavimas nėra paremtas apskaičiavimu: juk ne kiekvienas niekšas yra vagis, nors kiekvienas vagis – niekšas.

[6] Kita sritis kyla dėl atsitiktinio padarinio, pavyzdžiui, tai, ką Polikratas sako apie peles, – kad jos pagelbėjo pergraužusios lankų virves. Arba jei kas nors sakytų, kad būti pakviestam į pokylį – garbingiausias dalykas; nes dėl to, kad nebuvo pakviestas, Achilas esą užsirūstino ant achajų Tenede; bet šis juk užsirūstino dėl jam rodomos nepagarbos, ir tai tik atsitiktinai nutiko tada, kai nebuvo pakviestas.

[7] Kita sritis – tai, kas glaudžiai susiję su klaidingo išmąstymo pasekme. Pavyzdžiui, kūrinyje „Aleksandras“ – pareiškimas, kad Paris buvo didžiadvasis: juk paniekinęs bendravimą su daugeliu gyveno sau

τοιούτοι γάρ. ὁμοιον δὲ καὶ ὅτι ἐν τοῖς ἱεροῖς οἱ πτωχοὶ καὶ ἄδουσι καὶ ὀρχοῦνται, καὶ ὅτι τοῖς φυγάσιν ἔξεστιν οἰκεῖν ὅπου ἂν θέλωσιν· ὅτι γὰρ τοῖς δοκοῦσιν εὐδαιμονεῖν ὑπάρχει ταῦτα, καὶ οἷς ταῦτα ὑπάρχει δόξαιεν ἂν εὐδαιμονεῖν, διαφέρει δὲ τῷ πῶς διὸ καὶ εἰς τὴν ἔλλειψιν ἐμπίπτει.

[8] ἄλλος παρὰ τὸ ἀναίτιον ὡς αἴτιον, οἷον τῷ ἅμα ἢ μετὰ τοῦτο γεγονέναι· τὸ γὰρ μετὰ τοῦτο ὡς διὰ τοῦτο λαμβάνουσι, καὶ μάλιστα οἱ ἐν ταῖς πολιτείαις, οἷον ὡς ὁ Δημάδης τὴν Δημοσθένους πολιτείαν πάντων τῶν κακῶν αἰτίαν· μετ' ἐκείνην γὰρ συνέβη ὁ πόλεμος.

[9] ἄλλος παρὰ τὴν ἔλλειψιν τοῦ πότε καὶ πῶς, οἷον ὅτι δικαίως Ἀλέξανδρος ἔλαβε τὴν Ἑλένην· αἴρεσις γὰρ αὐτῇ ἐδόθη παρὰ τοῦ πατρός. οὐ γὰρ αἰεὶ ἴσως, ἀλλὰ τὸ πρῶτον· καὶ γὰρ ὁ πατὴρ μέχρι τούτου [1402a] κύριος, ἢ εἴ τις φαίη τὸ τύπτειν τοὺς ἐλευθέρους ὕβριν εἶναι· οὐ γὰρ πάντως, ἀλλ' ὅταν ἄρχῃ χειρῶν ἀδίκων.

[10] ἔτι ὥσπερ ἐν τοῖς ἐριστικοῖς παρὰ τὸ ἀπλῶς καὶ μὴ ἀπλῶς, ἀλλὰ τί, γίνεταί φαινόμενος συλλογισμός, οἷον ἐν μὲν τοῖς διαλεκτικοῖς ὅτι ἔστι τὸ μὴ ὄν ὄν¹, ἔστι γὰρ τὸ μὴ ὄν μὴ ὄν, καὶ ὅτι ἐπιστητὸν τὸν τὸ ἄγνωστον, ἔστι γὰρ ἐπιστητὸν τὸ ἄγνωστον ὅτι ἄγνωστον, οὕτως καὶ ἐν τοῖς ῥητορικοῖς ἔστι φαινόμενον ἐνθύμημα παρὰ τὸ μὴ ἀπλῶς εἰκός, ἀλλὰ τι εἰκός. ἔστι δὲ τοῦτο οὐ καθόλου, ὥσπερ καὶ Ἀγάθων λέγει

τάχ' ἂν τις εἰκὸς αὐτὸ τοῦτ' εἶναι λέγοι,

βροτοῖσι πολλὰ τυγχάνειν οὐκ εἰκότα.

γίνεται γὰρ τὸ² παρὰ τὸ εἰκός, ὥστε εἰκὸς καὶ τὸ παρὰ τὸ εἰκός, εἰ δὲ τοῦτο, ἔσται τὸ μὴ εἰκὸς εἰκός. ἀλλ' οὐχ ἀπλῶς, ἀλλ' ὥσπερ καὶ ἐπὶ τῶν ἐριστικῶν τὸ κατὰ τί καὶ πρὸς τί καὶ πῇ οὐ προστιθέμενα ποιεῖ τὴν συκοφαντίαν, καὶ ἐνταῦθα παρὰ τὸ εἰκὸς εἶναι μὴ ἀπλῶς, ἀλλὰ τι εἰκός. [11] ἔστι δ' ἐκ τούτου τοῦ τόπου ἡ Κόρακος τέχνη συγκειμένη· “ἂν τε γὰρ μὴ ἔνοχος ἦ τῇ αἰτίᾳ, οἷον ἀσθενὴς ὦν αἰκείας

¹ ὄν ὄν] ω et Ross : ὄν Kassel (v. plur. in huius app. crit.)

² γὰρ τὸ] ω et Ross : γὰρ τι καὶ Kassel (v. plur. in huius app. crit.)

vienas Idoje; kadangi didžiadvasiai žmonės yra tokio būdo, tai ir šis gali pasirodyti esąs didžiadvasis. Ir kai kas nors būna puošėiva ir klajoja naktimis, pareiškimas, jog jis – paleistuvis, mat tokie juk paleistuviai ir būna. Panašiai ir dėl to, kad elgetos dainuoja ir šoka šventyklose, ir dėl to, kad tremtiniai gali apsigyventi ten, kur nori: kadangi šie dalykai priklauso tiems, kurie atrodo esą laimingi, tai ir tie paminėti žmonės, kuriems jie priklauso, galėtų būti palaikyti laimingais. Tačiau šie dalykai skiriasi pagal aplinkybes. Dėl to ši tema patenka ir į praleidimo atvejį.

[8] Kita sritis – ta, kuri susijusi su nepriežastiniu reiškiniu, laikomu priežastimi, pavyzdžiui, dėl to, kad vienas dalykas įvyko tuo pačiu metu kaip ir kitas arba po to; mat tai, kas įvyksta po ko nors, žmonės priima kaip įvykstant dėl ko nors; ir ypač taip daro įsitraukusieji į miesto veiklas, pavyzdžiui, kaip Demadas, vertinęs Demostenio politinę veiklą kaip visų blogybių priežastį – mat po jos sekė karas.

[9] Kita sritis susijusi su laiko ir vietos aplinkybių praleidimu. Pavyzdžiui, kad Aleksandras teisėtai paėmė Helenę; mat jai jos tėvas buvo suteikęs pasirinkimą. Tai klaidingas išmąstymas, nes turbūt pasirinkimą suteikė ne visam laikui, o tik iš pradžių, nes ir tėvas tik iki to laiko būna dukters [1402a] šeimnininkas. Arba jei kas nors sakytų, kad mušti laisvus žmones yra įžūlybė; nes taip būna ne visais atvejais, o tik tada, kai kas nors pirmas pakelia ranką.

[10] Be to, kaip ir ginčiniuose samprotavimuose, susijusiuose su tuo, kas bendra ir kas ne bendra, o atskira, atsiranda tariamasis apskaičiavimas – pavyzdžiui, dialektiniuose samprotavimuose teigiama, kad tai, ko nėra, yra; mat tai, ko nėra, yra tai, ko nėra; taip pat teigiama, kad nežinomas gali būti pažintas, nes apie nežinomąjį galima žinoti, kad jis yra nežinomas, – šitaip ir retoriniuose svarstymuose būna tariamasis išmąstymas, susijęs su tuo, kas tikėtina ne bendrai, bet tam tikru atveju. Tačiau tai nėra visuotinė taisyklė – taip ir Agatonas sako:

Kas nors tikėtina laikys dalyką šį –

žmonėms kad tenka daug, kas netikėtina.

φεύγη· οὐ γὰρ εἰκός· κἄν ἔνοχος ᾦ¹, οἷον ἰσχυρὸς ὢν· οὐ γὰρ εἰκός, ὅτι εἰκὸς ἔμελλε δόξειν”. ὁμοίως δὲ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων· ἡ γὰρ ἔνοχον ἀνάγκη ἢ μὴ ἔνοχον εἶναι τῇ αἰτίᾳ· φαίνεται μὲν οὖν ἀμφοτέρω εἰκότα, ἔστι δὲ τὸ μὲν εἰκός, τὸ δὲ οὐχ ἀπλῶς, ἀλλ’ ὥσπερ εἴρηται· καὶ τὸ τὸν ἡττω δὲ λόγον κρείττω ποιεῖν τοῦτ’ ἔστιν. καὶ ἐντεῦθεν δικαίως ἐδυσχέραινον οἱ ἄνθρωποι τὸ Πρωταγόρου ἐπάγγελμα· ψευδός τε γὰρ ἔστιν, καὶ οὐκ ἀληθές, ἀλλὰ φαινόμενον εἰκός, καὶ ἐν οὐδεμιᾷ τέχνῃ, ἀλλ’ ἡ² ἐν ῥητορικῇ καὶ ἐριστικῇ.

25.

[1] καὶ περὶ μὲν ἐνθυμημάτων, καὶ τῶν ὄντων καὶ τῶν φαινομένων, εἴρηται, περὶ δὲ λύσεως ἐχόμενόν ἐστι τῶν εἰρημένων εἰπεῖν. ἔστι δὲ λύειν ἢ ἀντισυλλογισάμενον ἢ ἔνστασιν ἐνεγκόντα. [2] τὸ μὲν οὖν ἀντισυλλογιζεσθαι δηλὸν ὅτι ἐκ τῶν αὐτῶν τόπων ἐνδέχεται ποιεῖν· οἱ μὲν γὰρ συλλογισμοὶ ἐκ τῶν ἐνδόξων, δοκοῦντα δὲ πολλὰ ἐναντία ἀλλήλοις ἐστίν· [3] αἱ δ’ ἐνστάσεις φέρονται καθάπερ καὶ ἐν τοῖς Τοπικοῖς, τετραχῶς· ἡ γὰρ ἐξ ἑαυτοῦ, ἢ ἐκ τοῦ ὁμοίου, ἢ ἐκ τοῦ ἐναντίου, ἢ ἐκ τῶν κεκριμένων. [4] λέγω δὲ ἀφ’ ἑαυτοῦ μέν, οἷον εἰ περὶ ἔρωτος [1402b] εἴη τὸ ἐνθύμημα ὡς σπουδαῖος, ἢ ἔνστασις διχῶς· ἡ γὰρ καθόλου εἰπόντα ὅτι πᾶσα ἔνδεια πονηρόν, ἢ κατὰ μέρος ὅτι οὐκ ἂν ἐλέγετο Καύνιος ἔρως, εἰ μὴ ἦσαν καὶ πονηροὶ ἔρωτες. [5] ἀπὸ³ δὲ τοῦ ἐναντίου ἔνστασις φέρεται, οἷον, εἰ τὸ ἐνθύμημα ἦν ὅτι ὁ ἀγαθὸς ἀνὴρ πάντας τοὺς φίλους εὖ ποιεῖ, ὅτι ἀλλ’ οὐδ’ ὁ μοχθηρὸς κακῶς. [6] ἀπὸ δὲ τοῦ ὁμοίου⁴, οἷον⁵, εἰ ἦν τὸ ἐνθύμημα ὅτι οἱ κακῶς πεπονθότες αἰεὶ μισοῦσιν, ὅτι ἀλλ’⁶ οὐδ’ οἱ εὖ πεπονθότες αἰεὶ φιλοῦσιν. [7] αἱ δὲ κρίσεις αἱ ἀπὸ τῶν γνωρίμων ἀνδρῶν· οἷον εἴ τις

¹ Ross : ὢν *ω* et Kassel

² add. Ross (fort. post Gomperz²)

³ Ross (fort. post Spengel) : ἐπὶ *ω* et Kassel

⁴ ἀπὸ δὲ τοῦ ὁμοίου] Ross (fort. post Spengel) : ἐπὶ ... τῶν ὁμοίων *ω* et Kassel

⁵ add. Ross (fort. post Roemer)

⁶ ὅτι ἀλλ’] Ross (fort. post Bywater⁴) : ἀλλ’ *ω* et Kassel

Juk įvyksta tai, kas peržengia tikimybę, todėl tai, kas peržengia tikimybę, yra tikėtina. O jei taip yra, tuomet tai, kas neįtikėtina, bus tikėtina. Tačiau taip būna ne apskritai; bet, kaip ir ginčinių samprotavimų atveju, tai, kad nepriedama paaiškinimo, dėl ko, kieno labui ir kokių būdu, sukuria apgavystę, taip ir čia apgavystę sukuria tai, kad tikimybę peržengiama ne apskritai, o tik tam tikru pavieniu atveju. [11] Korako „Menas“ yra sudėstyta remiantis šia sritimi: „Juk [lengva apsiginti] ir tuo atveju, jei asmeniui negresia atsakomybė už kaltę, pavyzdžiui, kaip tam, kuris būdamas silpnas kaltinamas užpuolimu; nes tai nėra tikėtina; ir tuo atveju, jei jam gresia atsakomybė, antai, kaip tam, kuris yra stiprus ir yra kaltinamas tuo pačiu; juk nėra tikėtina, nes tai turėjo atrodyti tikėtina.“ Panašiai ir dėl kitų atvejų: nes arba jam neišvengiamai gresia, arba negresia atsakomybė už kokią nors kaltę. Abi galimybės atrodo tikėtinios, tačiau viena jų iš tikrųjų tokia yra, o kita tikėtina ne apskritai, o tik esant minėtoms sąlygoms, kaip ir yra pasakyta. Ir šitai reiškia „menkesnį teiginį paversti stipresniu“. Todėl žmonės pagrįstai bjaurėjosi šiuo Protagoro pažadu, nes tai yra melas ir ne tiesa, o tariama tikimybė, kurios nėra jokiam mene, išskyrus retoriką ir eristiką.

25.

[1] Tad išmąstymai – ir tikrieji, ir tariamieji – aptarti. Pagal tai, kas pasakyta, galima papasakoti apie teiginių suardymą. O suardyti įmanu arba darant priešingą apskaičiavimą, arba pateikiant prieštaravimą. [2] Taigi jau aišku, kad iš tų pačių pateiktų sričių galima padaryti taip, kad būtų apskaičiuojama priešingai; nes apskaičiavimai išvedami iš visuotinai vertinamų dalykų, o daugelis nuomonių būna priešingos viena kitai. [3] Prieštaravimai pateikiami, kaip ir „Topikoje“ dėstyta, ketveriopai: arba išvedant prieštaravimą iš savęs paties, arba iš to, kas panašu, arba iš to, kas priešinga, arba iš to, kas nuspręsta. [4] Išvedimu „nuo savęs paties“ vadinu, pavyzdžiui, tokį atvejį: jeigu būtų išmąstymas [1402b] apie meilę, kad ji yra puikus dalykas, prieštaravimas gali vykti dvejopai –

ἐνθὺμημα εἶπεν ὅτι τοῖς μεθύουσι δεῖ συγγνώμην ἔχειν, ἀγνοοῦντες γὰρ ἁμαρτάνουσιν, ἔνστασις ὅτι οὐκ οὐκ οὐκ ὁ Πιττακὸς αἰνετός· οὐ γὰρ ἂν μείζους ζημίας ἐνομοθέτησεν ἂν τις μεθύων ἁμαρτάνῃ.

[8] ἐπεὶ δὲ τὰ ἐνθυμήματα λέγεται ἐκ τεττάρων, τὰ δὲ τέτταρα ταῦτ' ἐστίν, εἰκὸς, παράδειγμα, τεκμήριον, σημεῖον (ἔστι δὲ τὰ μὲν ἐκ τῶν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἢ ὄντων ἢ δοκούντων συνηγμένα ἐνθυμήματα ἐκ τῶν εἰκότων, τὰ δὲ δι' ἐπαγωγῆς¹ ἐκ² τοῦ ὁμοίου, ἢ ἐνός ἢ πλειόνων, ὅταν λαβὼν τὸ καθόλου εἴτα συλλογίσῃται τὰ κατὰ μέρος, διὰ παραδείγματος, τὰ δὲ διὰ ἀναγκαίου καὶ αἰε³ ὄντος διὰ τεκμηρίου, τὰ δὲ διὰ τοῦ καθόλου ἢ τοῦ ἐν μέρει ὄντος, ἐάν τε ὄν ἐάν τε μή, διὰ σημείων), τὸ δὲ εἰκὸς οὐ τὸ αἰε, ἀλλὰ τὸ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ, φανερόν ὅτι τὰ τοιαῦτα μὲν τῶν ἐνθυμημάτων αἰε ἔστι λύειν φέροντα ἔνστασιν, [9] ἢ δὲ λύσις φαινομένη ἀλλ' οὐκ ἀληθὴς αἰε⁴. οὐ γὰρ ὅτι οὐκ εἰκὸς, λύει ὁ ἐνιστάμενος, ἀλλ' ὅτι οὐκ ἀναγκαῖον. [10] διὸ καὶ αἰε ἔστι πλεονεκτεῖν ἀπολογούμενον μᾶλλον ἢ κατηγοροῦντα διὰ τοῦτον τὸν παραλογισμόν· ἐπεὶ γὰρ ὁ μὲν κατηγορῶν διὰ εἰκότων ἀποδείκνυσιν, ἔστι δὲ οὐ ταῦτὸ λῦσαι ἢ ὅτι οὐκ εἰκὸς ἢ ὅτι οὐκ ἀναγκαῖον, αἰε δ' ἔχει ἔνστασιν τὸ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ (οὐ γὰρ ἂν ἦν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ) καὶ εἰκὸς, ἀλλ' αἰε καὶ ἀναγκαῖον)⁵, ὁ δὲ κριτὴς οἶεται, ἂν οὕτω λυθῇ, ἢ οὐκ εἰκὸς εἶναι ἢ οὐχ αὐτῷ κριτέον, παραλογιζόμενος, ὥσπερ ἐλέγομεν (οὐ γὰρ ἐκ τῶν ἀναγκαίων δεῖ αὐτὸν μόνον κρίνειν, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν εἰκότων· τοῦτο γὰρ ἔστι τὸ γνώμη τῇ ἀρίστη κρίνειν), οὐκ οὐκ ἰκανὸν ἂν λύσῃ ὅτι οὐκ ἀναγκαῖον, ἀλλὰ δεῖ λύειν ὅτι οὐκ εἰκὸς. τοῦτο δὲ συμβήσεται ἐάν ἢ ἢ ἔνστασις μᾶλλον ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ. [11] ἐνδέχεται δὲ εἶναι τοιαύτην διχῶς, ἢ τῷ χρόνῳ ἢ τοῖς πράγμασιν, κυριώτατα [1403a] δέ, εἰ ἀμφοῖν· εἰ γὰρ τὰ πλείω καὶ πλεονάκις⁶ οὕτως, τοῦτ' ἐστὶν εἰκὸς μᾶλλον.

¹ δι' ἐπαγωγῆς] ω et Ross : secl. Kassel

² Ross : διὰ ω et Kassel

³ add. Ross et Kassel (fort. post Vahlen¹)

⁴ secl. Kassel

⁵ ἢν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ) καὶ εἰκὸς, ἀλλ' αἰε] Kassel : ἢ ἄμ' αἰε εἰκὸς, αἰε Ross

⁶ τὰ πλείω καὶ πλεονάκις] Victorius et Ross : πλεονάκις β et Kassel : πλειονάκις Α

arba pasakius apibendrintai, kad bet kokia stoka yra nedōra, arba pasakius dėl tam tikros dalies, pavyzdžiui, kad kauniškoji meilė nebūtų taip pavadinta, jei nebūtų ir nedorų meilės apraiškų. [5] Prieštaravimas, paremtas tuo, kas priešinga, – pavyzdžiui, tuo atveju, jeigu išmąstymas buvo apie tai, jog geras žmogus daro gera visiems draugams, – pateikiamas toks: bet ir ydingas žmogus nedaro bloga savo draugams. [6] O paremtas tuo, kas panašu, – pavyzdžiui, jei išmąstymas būtų toks, kad patyrusieji blogi visada jaučia neapykantą, – pateikiamas toks: tačiau net ir patyrusieji gera ne visada myli. [7] Sprendimai prieštaravimams paremti, – tie, kurie atėję iš įžymių žmonių; pavyzdžiui, jei kažkas pasakė išmąstymą, kad reikia turėti atleidimo girtiemis, nes jie nusižengia nežinodami, paprieštaravimas toks: vadinasi, Pitakas nevertas pagyrimo, nes tokiu atveju jis nebūtų įstatymais nustatęs griežtesnės bausmės tam, kuris padaro nusižengimą būdamas girtas.

[8] O kadangi išmąstymai renkami iš keturių šaltinių – o tie keturi yra šitokie: tikimybė, pavyzdys, esminis požymis ir ženklas (juk vieni išmąstymai išvedami iš dalykų, kurie pasitaiko dažnu atveju arba esti tikrai, arba tik atrodo esą; tai – išmąstymai pagal tikimybę; kiti – išvesti, remiantis įvestimi iš panašaus dalyko, vieno arba daugiau, kuomet kalbėtojas, paėmęs bendrą teiginį, paskui samprotauja apie atvejus tam tikros dalies atžvilgiu: tai – išmąstymai, paremti pavyzdžiu; dar vieni – išvesti remiantis tuo, kas neišvengiama ir nuolat esti: tai – išmąstymai pagal esminį požymį; dar kiti – išvesti remiantis tuo, kas būna bendra arba tik iš dalies, nepaisant to, ar tai tikra, ar ne: tai – ženklais paremtieji išmąstymai) – ir kadangi tikimybė – ne tai, kas vyksta nuolat, bet tai, kas pasitaiko dažnu atveju, akivaizdu, jog tokius išmąstymus visada įmanu suardyti pateikiant prieštaravimą; [9] tačiau suardymas visada būna tik tariamas, o ne tikras, nes tas, kuris prieštarauja, paneigia ne tai, kad oponento teiginys nėra tikėtinas, bet tai, kad jis nėra būtinas. [10] Todėl ir visada dėl šio klaidingo samprotavimo kaltinamasis turi didesnę pranašumą nei kaltintojas; mat kadangi kaltintojas įrodinėja

[12] λύεται δὲ καὶ τὰ σημεῖα καὶ τὰ διὰ σημείου ἐνθυμήματα εἰρημένα, κἄν ἢ ὑπάρχοντα, ὥσπερ ἐλέχθη ἐν τοῖς πρώτοις· ὅτι γὰρ ἀσυλλόγιστόν ἐστι πᾶν σημεῖον, δῆλον ἡμῖν ἐκ τῶν Ἀναλυτικῶν. [13] πρὸς δὲ τὰ παραδειγματώδη ἡ αὐτὴ λύσις καὶ τὰ εἰκότα· ἐάν τε γὰρ ἔχωμεν ἔν¹ τι οὐχ οὕτω, λέλυται, ὅτι οὐκ ἀναγκαῖον, εἰ καὶ τὰ πλείω ἢ πλεονάκις ἄλλως, ἐάν τε καὶ τὰ πλείω καὶ τὰ πλεονάκις² οὕτω, μαχετέον³ ἢ ὅτι τὸ παρὸν οὐχ ὅμοιον ἢ οὐχ ὁμοίως, ἢ διαφορὰν γέ τινα ἔχει. [14] τὰ δὲ τεκμήρια καὶ τεκμηριώδη ἐνθυμήματα κατὰ μὲν τὸ ἀσυλλόγιστον οὐκ ἔσται λῦσαι (δῆλον δὲ καὶ τοῦθ' ἡμῖν ἐκ τῶν Ἀναλυτικῶν), λείπεται δ' ὥς οὐχ ὑπάρχει τὸ λεγόμενον δεικνύναι. εἰ δὲ φανερόν καὶ ὅτι ὑπάρχει καὶ ὅτι τεκμήριον, ἄλυτον ἤδη γίγνεται τοῦτο· πάντα γὰρ γίγνεται ἀπόδειξις ἤδη φανερά.

¹ add. Ross et Kassel (fort. post Vahlen¹)

² ἄλλως, ἐάν τε καὶ τὰ πλείω καὶ τὰ πλεονάκις] secl. Kassel

³ F et Ross: (ἐάν τε μή), μαχετέον Kassel (v. plur. in huius app. crit.)

tikimybėmis ir kadangi tai nėra tas pats, kas paneigti tai, kad teiginys nėra tikėtinas, arba tai, kad jis nėra būtinas, ir kadangi tai, kas tik dažnu atveju yra teisinga, visada gali sulaukti prieštaravimo (mat antraip dažnu atveju būtų ne teisinga ir tikėtina, bet pastovu ir būtina), ir kadangi teisėjas, jei teiginys paneigtas tokiu būdu, mano, jog arba teiginys nėra tikėtinas, arba kad ne jam reikia spręsti, darydamas samprotavimo klaidą, kaip ką tik sakėme (juk jam dera spręsti remiantis ne tik būtinais argumentais, bet ir tikimybėmis; nes būtent tai ir reiškia, „spręsti pagal geriausią supratimą“), todėl nepakanka, jei paneigs teiginį, parodydamas, kad jis nėra būtinas, tačiau reikia parodyti, kad jis nėra ir tikėtinas. Tai pavyks, jei prieštaravimas bus labiau pritaikomas dažnam atvejui. [11] Šitoks prieštaravimas gali būti dvejopas – arba laiko atžvilgiu, arba įvykių atžvilgiu, o stipriausi prieštaravimai – [1403a] jei būna abiem atžvilgiais; nes jei tokių įvykių esama daugiau ir dažniau taip vykusių, toks atvejis būna labiau tikėtinas.

[12] Taip pat paneigiami ir ženklai bei minėtieji ženklų grindžiami išmąstymai, net jei ženklai būna išties tikri, kaip buvo pasakyta pirmuosiuose svarstymuose; mat tai, kad kiekvienas ženklas yra nereikalaujantis apskaičiavimo, mums aišku iš „Analitikos“. [13] Pavyzdžių pavidalo išmąstymus galima paneigti taip pat kaip ir tikimybes. Mat ir tuo atveju, jei turime kokį nors vieną dalyką ne tokį kaip varžovo pateiktame pavyzdyje, jo išmąstymas paneigiamas kaip nebūtinas, net jei gausesni arba dažnesni pavyzdžiai būtų kitokie; ir tuo atveju, jei gausesnius ir dažnesnius pavyzdžius laikome tokiais, kaip ir teigia varžovas, reikia stengtis įrodyti, kad arba esamasis pavyzdys nėra panašus į tuos visus, su kuriais sutinkama, arba kad dalykas vyko ne taip pat, arba kad turi bent kažkokį skirtumą. [14] Tačiau esminių požymių ir išmąstymų su tokiais požymiais nebus įmanu paneigti bent dėl to, kad tai apskaičiavimo nereikalaujantis dalykas (ir šitai mums aišku iš „Analitikos“), tad lieka tik parodyti, jog išties nesama to, kas teigiama. Tačiau jei akivaizdu, jog ir tai, kas teigiama, išties yra, ir kad su tuo susijęs esminis požymis, toks

26.

[1] τὸ δ' αὖξιν καὶ μειοῦν οὐκ ἔστιν ἐνθυμήματος στοιχεῖον· τὸ γὰρ αὐτὸ λέγω στοιχεῖον καὶ τόπον· ἔστι γὰρ στοιχεῖον καὶ τόπος εἰς ὃ πολλά ἐνθυμήματα ἐμπίπτει. τὸ δ' αὖξιν καὶ μειοῦν ἔστιν ἐνθυμήματα¹ πρὸς τὸ δεῖξαι ὅτι μέγα ἢ μικρόν, ὥσπερ καὶ ὅτι ἀγαθὸν ἢ κακόν, ἢ δίκαιον ἢ ἀδικον, καὶ τῶν ἄλλων ὅτιοῦν. [2] ταῦτα δ' ἔστι πάντα περὶ ἃ οἱ συλλογισμοὶ καὶ τὰ ἐνθυμήματα, ὥστ' εἰ μὴδὲ τούτων ἕκαστον ἐνθυμήματος τόπος, οὐδὲ τὸ αὖξιν καὶ μειοῦν. [3] οὐδὲ τὰ λυτικά ἐνθυμήματος εἰδὸς τί ἔστιν ἄλλο τῶν κατασκευαστικῶν². δηλὸν γὰρ ὅτι λύει μὲν ἢ δείξας ἢ ἔνστασιν ἐνεγκῶν, ἀνταποδείκνυσι³ δὲ τὸ ἀντικείμενον, οἷον εἰ ἔδειξεν ὅτι γέγονεν, οὗτος ὅτι οὐ γέγονεν, εἰ δὲ ὅτι οὐ γέγονεν, οὗτος ὅτι γέγονεν· ὥστε αὕτη μὲν οὐκ ἂν εἴη ἡ⁴ διαφορά (τοῖς αὐτοῖς γὰρ χρῶνται ἀμφοτέροισι· ὅτι γὰρ οὐκ ἔστιν ἢ ἔστιν, ἐνθυμήματα φέρουσιν). [4] ἡ δ' ἔνστασις οὐκ ἔστιν ἐνθυμημα, ἀλλὰ, καθάπερ ἐν τοῖς Τοπικοῖς, τὸ εἰπεῖν δόξαν τινὰ ἐξ ἧς ἔσται δηλὸν ὅτι οὐ συλλελόγισται ἢ ὅτι ψεῦδός τι εἴληφεν. [5] ἐπεὶ δὲ⁵ τρία ἔστιν ἃ δεῖ πραγματευθῆναι περὶ τὸν λόγον, ὑπὲρ μὲν παραδειγμάτων καὶ γνωμῶν καὶ ἐνθυμημάτων καὶ ὅλως τῶν περὶ τὴν διάνοιαν, ὅθεν τε εὐπορήσομεν [1403b] καὶ ὥς αὐτὰ λύσομεν, εἰρήσθω ἡμῖν τοσαῦτα, λοιπὸν δὲ διελθεῖν περὶ λέξεως καὶ τάξεως.

¹ secl. Kassel (fort. duce Spengel) (v. plur. in huius app. crit.)

² ἄλλο τῶν κατασκευαστικῶν] F : secl. Ross, om. Kassel (v. plur. in huius app. crit.)

³ ε et Ross : ἀνταποδείκνυσσι A F et Kassel (v. plur. in huius app. crit.)

⁴ secl. Kassel

⁵ β et Ross : δὲ δὴ A et Kassel

samprotavimas jau tampa nesugriaunamas; nes visais atžvilgiais įrodomas tampa akivaizdus.

26.

[1] Didinimas ir mažinimas nėra išmąstymo pradmuo; mat pradžioje ir sritį laikau tuo pačiu, nes pradmuo ir sritis yra tai, į ką patenka daug išmąstymų. Didinimas ir mažinimas yra išmąstymai, skirti parodyti, kad daiktas yra didelis arba mažas, panašiai, kaip ir kiti parodyti skirti išmąstymai, kad jis yra geras ar blogas, teisingas ar neteisingas, ar dar koks nors. [2] O visa tai yra apskaičiavimų ir išmąstymų objektai; todėl jei kiekvienas šių dalykų nėra išmąstymo sritis, tai tokie nėra ir didinimas bei mažinimas. [3] Ir ardomieji išmąstymai nėra kažkas skirtingo nuo kuriamųjų; juk aišku, kad kalbėtojas ardo bylos varžovo teiginius arba atskleidęs reikalą, arba pateikęs prieštaravimą, ir savo ruožtu įrodinėja priešingą varžovo išvadai dalyką; pavyzdžiui, jei vienas atskleidė, kad dalykas įvyko, tai šitas įrodinėja, kad neįvyko; o jei anas įrodė, kad neįvyko, tai šis – kad įvyko. Taigi tai nebus jų skirtumas (nes abu kalbėtojai naudojami tais pačiais argumentais; mat jie pateikia išmąstymus, kad įrodytų, jog dalyko nėra arba kad jis yra). [4] Prieštaravimas nėra išmąstymas, bet, kaip jau minėjau „Topikoje“, tai yra pareiškimas tam tikros nuomonės, iš kurios taps aišku, kad varžovas nėra sudaręs apskaičiavimo arba kad jis yra priėmęs kokią nors klaidingą prielaidą. [5] Kadangi yra trys dalykai, kuriuos reikėtų įvaldyti dirbant su kalba, tebūnie pakankama tiek, kiek mūsų pasakyta apie pavyzdžius, posakius, išmąstymus ir apskritai apie tai, kas susiję su protavimu, apie šaltinius, iš kurių gausiai pasitelktume teiginių, ir apie priemones, [1403b] kaip juos paneigtume. Būna aptarti tik stilių ir išdėstymą.

1.

[1403a34] [1] ἐπειδὴ τρία ἐστὶν ἃ δεῖ πραγματευθῆναι περὶ τὸν λόγον, ἓν μὲν ἐκ τίνων αἱ πίστεις ἔσονται, δεύτερον δὲ περὶ τὴν λέξιν, τρίτον δὲ πῶς χρὴ τάξαι τὰ μέρη τοῦ λόγου, περὶ μὲν τῶν πίστεων εἴρηται, καὶ ἐκ πόσων, ὅτι ἐκ τριῶν εἰσὶ, καὶ ταῦτα ποῖα, καὶ διὰ τί τοσαῦτα μόνα (ἢ γὰρ τῷ αὐτοῖ τι πεπονθέναι οἱ κρίνοντες, ἢ τῷ ποιούσιν τινὰς ὑπολαμβάνειν τοὺς λέγοντας, ἢ τῷ ἀποδεδείχθαι, πείθονται πάντες), εἴρηται δὲ καὶ τὰ ἐνθυμήματα, πόθεν δεῖ πορίζεσθαι· ἔστι γὰρ τὰ μὲν εἶδη τῶν ἐνθυμημάτων, τὰ δὲ τόποι.

[2] περὶ δὲ τῆς λέξεως ἐχόμενόν ἐστιν εἰπεῖν· οὐ γὰρ ἀπόχρη τὸ ἔχειν ἃ δεῖ λέγειν, ἀλλ' ἀνάγκη καὶ ταῦτα ὡς δεῖ εἰπεῖν, καὶ συμβάλλεται πολλὰ πρὸς τὸ φανῆναι ποιόν τινα τὸν λόγον. [3] τὸ μὲν οὖν πρῶτον ἐζητήθη κατὰ φύσιν ὅπερ ἐφύκε πρῶτον, αὐτὰ τὰ πράγματα ἐκ τίνων ἔχει τὸ πιθανόν, δεύτερον δὲ τὸ ταῦτα τῇ λέξει διαθέσθαι, τρίτον δὲ τούτων ὃ δύναμιν μὲν ἔχει μεγίστην, οὕτω δ' ἐπιχειρεῖται, τὰ περὶ τὴν ὑπόκρισιν. καὶ γὰρ εἰς τὴν τραγικὴν καὶ ῥαψωδιᾶν ὅψε παρήλθεν· ὑπεκρίνοντο γὰρ αὐτοὶ τὰς τραγωδίας οἱ ποιηταὶ τὸ πρῶτον. δῆλον οὖν ὅτι καὶ περὶ τὴν ῥητορικὴν ἐστὶ τὸ τοιοῦτον ὥσπερ καὶ περὶ τὴν ποιητικὴν, ὅπερ ἕτεροὶ τέ¹ τινες ἐπραγματεύθησαν καὶ Γλαύκων ὁ Τήσιος. [4] ἔστι δὲ αὕτη² μὲν ἐν τῇ φωνῇ, πῶς αὕτῃ δεῖ χρῆσθαι πρὸς ἕκαστον πάθος, οἷον πότε μεγάλη καὶ πότε μικρὰ καὶ μέση, καὶ πῶς τοῖς τόνοις, οἷον ὀξεῖα καὶ βαρεῖα καὶ μέση, καὶ ῥυθμοῖς τίσι πρὸς ἕκαστα. τρία γὰρ ἐστὶ περὶ ἃ σκοποῦσιν· ταῦτα δ' ἐστὶ μέγεθος ἀρμονία ῥυθμός. τὰ μὲν οὖν ἅθλα σχεδὸν ἐκ τῶν ἀγώνων οὗτοι λαμβάνουσιν, καὶ καθάπερ ἐκεῖ μεῖζον δύνανται νῦν τῶν ποιητῶν οἱ ὑποκριταί, καὶ κατὰ τοὺς πολιτικούς ἀγῶνας, διὰ τὴν μοχθηρίαν τῶν πολιτειῶν. [5] οὕτω δὲ σύγκειται τέχνη περὶ

¹ Ross : om. Kassel (sine comm.)

² anon et Ross. : αὕτη ω et Kassel (v. plur. in huius app. crit.)

1.

[1] Kadangi yra trys su kalba susiję dalykai, kuriuos reikia išnagrinėti, – vienas – iš kokių šaltinių rasis tikinimai, antras – apie žodinę raišką, trečias – kaip reikia surikiuoti kalbos dalis, – tai apie tikinimus jau yra pasakyta ir nurodytas jų šaltinių kiekis – kad šių yra trys – ir aptarta, kokie jie bei kodėl tik tiek (mat visi patiki arba dėl to, kad patys vertintojai būna patyrę kokią nors jausmą, arba dėl to, kad priima kalbėtojus kaip esančius tam tikro būdo, arba dėl to, kad dalykas būna įrodytas); aptarti ir išmąstymai, iš kur dera jų pasitelkti; mat vienas dalykas yra išmąstymų pavidalai, kitas – argumentų sritys.

[2] O tolesnis mūsų tikslas – aptarti žodinę raišką, mat neužtenka turėti, ką reikia kalbėti, bet būtina tai ir deramai pasakyti, ir šie dalykai labai daug prisideda prie to, kad kalba pasirodytų esanti tam tikro būdo. [3] Tad pirmutinis dalykas, ištirtas pagal savaiminę seką, buvo tas, kuris ir iš prigimties eina pirmas – tai patys dalykai, dėl kurių kalba turi įtikimumo, antras – tai šių dalykų išdėstymas pagal žodinę raišką, o trečias, kuris iš šitų turi didžiausią galią, bet jo dar nebuvo bandyta tirti, – tai su kalbos atlikimu susijusios priemonės. Juk ir į tragedijų bei rapsodų meną šios priemonės atkeliavo vėlai, nes iš pradžių poetai patys vaidino savo tragedijas. Taigi aišku, kad ir retorikoje – kaip ir poetikoje – yra kažkas panašaus, ką išnagrinėjo ir kai kurie kiti, ir Glaukonas Tėjietis. [4] Atlikimas paremtas balsu, tuo, kaip juo reikia naudotis kiekvieno jausminio potyrio atveju, pavyzdžiui, kada stipriu balsu, kada – silpnu ir vidutiniu, ir kaip reikia naudotis tonais, pavyzdžiui, aukštu, žemu ir viduriniu, taip pat – kokiais ritmais kiekvienu atskiru atveju. Juk esti trys dalykai, į kuriuos atsižvelgia kalbėtojai, – tai garso stiprumas, tonų dermė, ritmas. Taigi tokie kalbėtojai beveik visada gauna apdovanojimus kūrybos varžybose; ir kaip jose dabar atlikėjai turi didesnę galią už poetus, taip ir politinėse kovose – dėl pilietinių

αὐτῶν, ἐπεὶ καὶ τὸ περὶ τὴν λέξιν ὁψὲ προῆλθεν· καὶ δοκεῖ [1404a] φορτικὸν εἶναι, καλῶς ὑπολαμβάνομενον. ἀλλ' ὅλης οὔσης πρὸς δόξαν τῆς πραγματείας τῆς περὶ τὴν ῥητορικὴν, οὐχ ὡς ὁρθῶς ἔχοντος, ἀλλ' ὡς ἀναγκαίου τὴν ἐπιμέλειαν ποιητέον, ἐπεὶ τό γε δίκαιόν ἐστι μηδὲν πλέον ζητεῖν περὶ τὸν λόγον ἢ ὥστε μήτε λυπεῖν μήτ' εὐφραίνειν· δίκαιον γὰρ αὐτοῖς ἀγωνίζεσθαι τοῖς πράγμασιν, ὥστε τὰλλα ἔξω τοῦ ἀποδείξαι περίεργά ἐστιν· ἀλλ' ὅμως μέγα δύναται, καθάπερ εἴρηται, διὰ τὴν τοῦ ἀκροατοῦ μοχθηρίαν. [6] τὸ μὲν οὖν τῆς λέξεως ὅμως ἔχει τι μικρὸν ἀναγκαῖον ἐν πάσῃ διδασκαλίᾳ· διαφέρει γάρ τι πρὸς τὸ δηλῶσαι ὥδι ἢ ὥδι εἰπεῖν· οὐ μέντοι τοσοῦτον, ἀλλ' ἅπαντα φαντασία ταῦτ' ἐστί, καὶ πρὸς τὸν ἀκροατὴν· διὸ οὐδεὶς οὕτω γεωμετρεῖν διδάσκει.

[7] ἐκείνη μὲν οὖν ὅταν ἔλθῃ ταῦτὸ ποιήσει τῇ ὑποκριτικῇ, ἐγκεχειρήκασι δὲ ἐπ' ὀλίγον περὶ αὐτῆς εἰπεῖν τινες, οἷον Θρασύμαχος ἐν τοῖς Ἑλλείοις· καὶ ἔστι φύσεως τὸ ὑποκριτικὸν εἶναι, καὶ ἀτεχνότερον, περὶ δὲ τὴν λέξιν ἔντεχνον. διὸ καὶ τοῖς τοῦτο δυναμένοις γίγνεται πάλιν ἄθλα, καθάπερ καὶ τοῖς κατὰ τὴν ὑπόκρισιν ῥήτορσιν· οἱ γὰρ γραφόμενοι λόγοι μεῖζον ἰσχύουσι διὰ τὴν λέξιν ἢ διὰ τὴν διάνοιαν.

[8] ἤρξαντο μὲν οὖν κινῆσαι τὸ πρῶτον, ὥσπερ πέφυκεν, οἱ ποιηταί· τὰ γὰρ ὀνόματα μιμήματά ἐστιν, ὑπῆρξε δὲ καὶ ἡ φωνὴ πάντων μιμητικώτατον τῶν μορίων ἡμῖν· διὸ καὶ αἱ τέχναι συνέστησαν, ἢ τε ῥαψωδία καὶ ἡ ὑποκριτικὴ καὶ ἄλλαι γε. [9] ἐπεὶ δ' οἱ ποιηταί, λέγοντες εὐήθη, διὰ τὴν λέξιν ἐδόκουν πορίσασθαι τὴν δόξαν, διὰ τοῦτο ποιητικὴ πρώτη ἐγένετο λέξις, οἷον ἡ Γοργίου, καὶ νῦν ἔτι οἱ πολλοὶ τῶν ἀπαιδευτῶν τοὺς τοιοῦτους οἶονται διαλέγεσθαι κάλλιστα. τοῦτο δ' οὐκ ἔστιν, ἀλλ' ἐτέρα λόγου καὶ ποιήσεως λέξις ἐστίν. δηλοῖ δὲ τὸ συμβαῖνον· οὐδὲ γὰρ οἱ τὰς τραγωδίας ποιοῦντες ἔτι χρῶνται τὸν αὐτὸν τρόπον, ἀλλ' ὥσπερ καὶ ἐκ τῶν τετραμέτρων εἰς τὸ ἱαμβεῖον μετέβησαν διὰ τὸ τῷ λόγῳ τοῦτο τῶν μέτρων ὁμοιώτατον εἶναι

santykių ydingumo. [5] Tačiau apie tuos dalykus dar nėra sukurta jokio meno, nes ir žodinės raiškos tyrinėjimas tik vėlai padarė pažangą; ir atrodo prasčiokiškas – teisingai taip suprantamas. Bet kadangi visas su retorika susijęs triušas yra nukreiptas į požiūrį, šiam dalykui reikia skirti dėmesį ne kaip teisingam, bet kaip neišvengiamam, nes – bent jau teisingumo dėlei – nedera kalboje siekti daugiau nei išvengti tiek užgaulės, tiek džiuginimo; juk teisinga byloje kovoti tik faktais, tad visa kita, kas išeina už įrodymo ribų, yra pertekliniai dalykai; bet vis dėlto, kaip jau pasakyta, šie dalykai turi daug galios dėl klausytojo ydingumo. [6] Taigi žodinės raiškos dalykai vis dėlto užima tam tikrą nedidelę būtiną kiekvienos mokymo visumos dalį; juk kai kas nors aiškinama, esama tam tikro skirtumo, ar kalbama vienaip, ar kitaip; nepaisant to, skirtumas ne toks didelis, bet visa tai tėra pasirodymas ir yra skirta klausytojui; dėl to niekas tokiu būdu nemoko geometrijos.

[7] Taigi kai tik anas menas taps prieinamas, ji turės tokią pat reikšmę kaip ir vaidinimo menas. Kai kurie rašytojai yra bandę apie jį pasakyti keletą žodžių, pavyzdžiui, Trasimachas savo „Gailėjimuose“; gebėjimas vaidinti priklauso nuo prigimties, ir jį ne taip lemia meistrystė, tačiau žodinės raiškos atveju meistrystė svarbi. Dėl to tie, kurie pasižymi tokiu talentu, savo ruožtu gauna apdovanojimų, kaip ir gyvai kalbas atliekantieji oratoriai, nes rašytinės kalbos labiau paveikia žodžių raiška, o ne mintimi.

[8] Taigi pirmiausia poetai, kaip tai savaime ir susiklostė, davė žodžių raiškai pradinį postūmį; mat žodžiai yra pamėgdžiojimo įrankiai, be to, mums priklauso balsas, kuris iš visų mūsų dalių labiausiai tinkamas pamėgdžioti; dėl to susiklostė ir rapsodijos, ir vaidybos, ir dar kitojie žodine raiška grįsti menai. [9] Kadangi atrodė, jog poetai, kalbantys naivuoliškus dalykus, savo šlovingumą įgijo dėl žodinės raiškos, dėl to poetinė raiška – tokia kaip Gorgijo – pirmutinė ir atsirado, ir net dabar dauguma neišsilavinusių žmonių mano, kad tokie kalbėtojai gražiau siai kalba. Bet taip nėra, nes sakomos kalbos raiška yra vienokia,

τῶν ἄλλων, οὕτω καὶ τῶν ὀνομάτων ἀφείκασιν¹ ὅσα παρὰ τὴν διάλεκτόν ἐστιν, οἷς δ' οἱ πρῶτοι ἐκόσμου, καὶ ἔτι νῦν οἱ τὰ ἐξάμετρα ποιοῦντες ἀφείκασιν. διὸ γελοῖον μμεῖσθαι τούτους οἱ αὐτοὶ οὐκέτι χρῶνται ἐκείνῳ τῷ τρόπῳ, [10] ὥστε φανερόν ὅτι οὐχ ἅπαντα ὅσα περὶ λέξεως ἔστιν εἰπεῖν ἀκριβολογητέον ἡμῖν, ἀλλ' ὅσα περὶ τοιαύτης οἷας λέγομεν. περὶ δ' ἐκείνης εἴρηται ἐν τοῖς περὶ ποιητικῆς.

2.

[1] [1404b] ἔστω οὖν ἐκεῖνα τεθεωρημένα καὶ ὠρίσθω λέξεως ἀρετὴ σαφὴ εἶναι (σημεῖον γάρ τι ὁ λόγος ὦν², ἐὰν μὴ δηλοῖ οὐ ποιήσει τὸ ἑαυτοῦ ἔργον), καὶ μήτε ταπεινὴν μήτε ὑπὲρ τὸ ἀξίωμα, ἀλλὰ πρέπουσαν· ἢ γὰρ ποιητικὴ ἴσως οὐ ταπεινὴ, ἀλλ' οὐ πρέπουσα λόγῳ. [2] τῶν δ' ὀνομάτων καὶ ῥημάτων σαφὴ μὲν ποιεῖ τὰ κύρια, μὴ ταπεινὴν δὲ ἀλλὰ κεκοσμημένην τᾶλλα ὀνόματα ὅσα εἴρηται ἐν τοῖς περὶ ποιητικῆς· τὸ γὰρ ἐξαλλάξαι ποιεῖ φαίνεσθαι σεμνοτέραν· ὥσπερ³ γὰρ πρὸς τοὺς ξένους οἱ ἄνθρωποι καὶ πρὸς τοὺς πολίτας, τὸ αὐτὸ πάσχουσιν καὶ πρὸς τὴν λέξιν· [3] διὸ δεῖ ποιεῖν ξένῃν τὴν διάλεκτον· θαυμασταὶ γὰρ τῶν ἀπόντων εἰσίν, ἡδὺ δὲ τὸ θαυμαστόν ἐστιν. ἐπὶ μὲν οὖν τῶν μέτρων πολλά τε ποιεῖται οὕτω⁴ καὶ ἀρμόττει ἐκεῖ (πλέον γὰρ ἐξέστηκε περὶ ᾧ καὶ περὶ οὗς ὁ λόγος), ἐν δὲ τοῖς ψιλοῖς λόγοις πολλῶ ἐλάττω⁵· ἢ γὰρ ὑπόθεσις ἐλάττων⁶, ἐπεὶ καὶ ἐνταῦθα, εἰ δοῦλος καλλιπεῖτο⁷ ἢ λίαν νέος, ἀπρεπέστερον, ἢ περὶ λίαν μικρῶν· ἀλλ' ἔστι καὶ ἐν τούτοις ἐπισυστελλόμενον καὶ αὐξανόμενον τὸ πρέπον· [4] διὸ δεῖ λανθάνειν ποιοῦντας, καὶ μὴ δοκεῖν λέγειν πεπλασμένως ἀλλὰ πεφυκότως· τοῦτο γὰρ πιθανόν, ἐκεῖνο δὲ τούναντίον

¹ secl. Kassel (v. plur. in huius app. crit.)

² γάρ τι ... ὦν ἐὰν] Ross : γάρ τι ... ὥστ' ἐὰν Kassel : γάρ ὅτι ... ὥς ἐὰν A : γάρ ὅτι ... ἐὰν β

³ ὦ et Ross : ὥπερ C, al. Kassel

⁴ ποιεῖται οὕτω] Ross (fort. post Bywater⁴) : ποιεῖ τοῦτο ὦ et Kassel

⁵ Ross (fort. post Bywater⁴) : ἐλάττωσιν ὦ et Kassel

⁶ ἐν δὲ τοῖς ψιλοῖς ... ὑπόθεσις ἐλάττων] ὦ et Ross : transp. infra post v. πρέπον Kassel

⁷ Ross : καλλιπεῖτο A et Kassel : καλλιποιεῖτο β

poezijos – kitokia. Tai paaiškina štai koks reiškiny: mat ir tragedijų kūrejai nebesiremia šita tokiu pat būdu kaip anksčiau, tačiau, kaip ir nuo tetrametrų prie jambų perėjo dėl to, kad šie iš visų kitų metrų labiausiai primena kalbėjimą, taip ir yra atsisakę visų tokių žodžių, kurie nutolę nuo šnekamosios kalbos ir kuriais savo eiles puošdavo pirmieji poetai ir dabar vis tebepuošia hegzametrų kūrėjai. Dėl to juokinga mėgdžioti tuos, kurie patys nebesinaudoja tokiu kūrybos būdu. [10] Tad akivaizdu, kad mums nereikia kruopščiai nagrinėti visų su žodine raiška susijusių klausimų, išskyrus tuos, kurie susiję su tokia raiška, apie kurią kalbame. O apie tą kitą žodinę raišką yra pasakyta svarstymuose apie poetiką.

2.

[1] Taigi tebūnie tie dalykai apžvelgti ir tebūnie apibrėžta žodinės raiškos vertybė – aiškumas (mat kalba yra tam tikras ženklas, ir jei ji ko nors nepaaiškina, neatliks savo darbo), ir raiška neturi būti nei lėkšta, nei pranokstanti dalyko vertę, tačiau tinkama; juk poetinė raiška turbūt nėra lėkšta, bet ji netinka sakomai kalbai. [2] Iš vardažodžių ir veiksmažodžių raišką aiškia daro būtent tie, kurie yra įsigalėję; o ne lėkštą, bet išpuostą ją daro visi kiti žodžiai, kurie yra aptarti svarstymuose apie poetiką; mat žodžių pakeitimas lemia tai, jog raiška atrodo didingesnė. Juk tą patį, ką žmonės jaučia svetimtaučiams bei bendrapiliečiams, jie patiria ir žodinės raiškos atžvilgiu. [3] Dėl to dera suteikti savo kalbai svetimumo; juk žmonės stebisi tolimais dalykais, o tai, kas stebina, yra malonu. Eiliuotoje kalboje daug kas taip daroma, ir ten tai tinka (nes dalykai ir asmenys, apie kuriuos sakoma kalba, yra labiau nutolę nuo kasdieniško bendravimo), tačiau nedailintoje kalboje tokie dalykai daug menkesni, nes menkesnė tema; nors ir čia – jei gražia kalba bylotų vergas arba labai jaunas žmogus – arba apie visai nesvarbius dalykus, – ji būtų nelabai tinkama; juk net ir tenai tinkamumas reikalauja suglaudavimo ir išdidinimo. [4] Dėl to sakantys kalbas turi kurti nepastebimai ir atrodyti kalbą ne dirbtinai, o nuoširdžiai: juk šitai įtikima, o tai, kas dirbtina – priešingai

(ὡς γὰρ πρὸς ἐπιβουλευόντα διαβάλλονται, καθάπερ πρὸς τοὺς οἴ-
νους τοὺς μεμιγμένους)· καὶ οἶον ἢ Θεοδώρου φωνὴ πέπονθε πρὸς
τὴν τῶν ἄλλων ὑποκριτῶν· ἢ μὲν γὰρ τοῦ λέγοντος ἔοικεν εἶναι, αἱ
δ' ἄλλότριαι. [5] κλέπτεται δ' εὖ, ἐάν τις ἐκ τῆς εἰωθυίας διαλέκτου
ἐκλέγων συντιθῇ· ὅπερ Εὐριπίδης ποιεῖ καὶ ὑπέδειξε πρῶτος.

ὄντων δ' ὀνομάτων καὶ ῥημάτων ἐξ ὧν ὁ λόγος συνέστηκεν,
τῶν δὲ ὀνομάτων τοσαῦτ' ἐχόντων εἶδη ὅσα τεθεώρηται ἐν τοῖς περὶ
ποιήσεως, τούτων γλώτταις μὲν καὶ διπλοῖς ὀνόμασι καὶ πεποιημέ-
νοις ὀλιγάκις καὶ ὀλιγαχοῦ χρηστέον (ὅπου δέ, ὕστερον ἐροῦμεν, τό-
τε διὰ τί εἴρηται· ἐπὶ τὸ μείζον γὰρ ἐξαλλάττει τοῦ πρέποντος). [6] τὸ
δὲ κύριον καὶ τὸ οἰκείον καὶ μεταφορὰ μόνα χρήσιμα πρὸς τὴν τῶν
ψιλῶν λόγων λέξιν. σημεῖον δ' ὅτι τούτοις μόνοις πάντες χρῶνται·
πάντες γὰρ μεταφοραῖς διαλέγονται καὶ τοῖς οἰκείοις καὶ τοῖς κυρί-
οις, ὥστε δηλὸν ὡς ἂν εὖ ποιῇ τις, ἔσται τε ξενικὸν καὶ λανθάνειν
ἐνδέξεται¹ καὶ σαφηνεῖ· αὕτη δ' ἦν ἡ τοῦ ῥητορικοῦ λόγου ἀρετὴ.
[7] τῶν δ' ὀνομάτων τῷ μὲν σοφιστῇ ὁμωνυμῖαι χρήσιμοι (παρὰ ταύ-
τας γὰρ κακουργεῖ), τῷ ποιητῇ δὲ συνωνυμῖαι, λέγω δὲ κύρια [1405a]
τε καὶ συνώνυμα οἶον τὸ πορεύεσθαι καὶ τὸ βαδίζειν· ταῦτα γὰρ ἀμ-
φότερα καὶ κύρια καὶ συνώνυμα ἀλλήλοις.

τί μὲν οὖν τούτων ἕκαστόν ἐστι, καὶ πόσα εἶδη μεταφορᾶς, καὶ
ὅτι τοῦτο πλεῖστον δύναται καὶ ἐν ποιήσει καὶ ἐν λόγοις, αἱ μεταφο-
ραί, εἴρηται, καθάπερ ἐλέγομεν, ἐν τοῖς περὶ ποιητικῆς. [8] τοσοῦτῳ
δ' ἐν λόγῳ δεῖ μᾶλλον φιλοπονεῖσθαι περὶ αὐτῶν, ὅσῳ ἐξ ἐλαττόνων
βοηθημάτων ὁ λόγος ἐστὶ τῶν μέτρων· καὶ τὸ σαφές καὶ τὸ ἡδὺ καὶ
τὸ ξενικὸν ἔχει μάλιστα ἡ μεταφορὰ, καὶ λαβεῖν οὐκ ἔστιν αὐτὴν
παρ' ἄλλου. [9] δεῖ δὲ καὶ τὰ ἐπίθετα καὶ τὰς μεταφορὰς ἀρμοσ-
τούσας λέγειν. τοῦτο δ' ἔσται ἐκ τοῦ ἀνάλογον· εἰ δὲ μή, ἀπρεπὲς
φανεῖται διὰ τὸ παρ' ἄλληλα τὰ ἐναντία μάλιστα φαίνεσθαι. ἀλλὰ
δεῖ σκοπεῖν, ὡς νέφ φοινικίς, οὕτω γέροντι τί (οὐ γὰρ ἡ αὕτῃ πρέπει

(ἢ τοκὶ kalbetojā žmonės žvelgia įtariai – lyg į klastūną ar panašiai kaip
į sumaišytus vynus); ir, pavyzdžiui, kaip yra nutikę su Teodoro balsu,
lyginant jį su kitų vaidintojų: juk jo balsas skambėjo kaip gero kalbovo,
o kitų buvo kažkokie netikri. [5] Meistrystė gerai paslepama, jei koks
kalbėtojas sudėsto kalbą, žodžius išsirankiojęs iš kasdienės kalbos, kaip
tai daro Euripidas, kuris pirmasis ir parodė pavyzdį.

Kadangi vardažodžiai ir veiksmožodžiai yra dalys, iš kurių sudėta
kalba, o vardažodžiai turi tiek pavidalų, kiek yra apžvelgta svarstymuo-
se apie poetiką, iš šių retybes, sudurtinius žodžius bei naujadarus reikia
pasitelkti retai ir mažai kur (o kur – vėliau pasakysime; kodėl taip yra –
jau pasakysime: mat labiau nutolsta nuo to, kas tinkama). [6] Nedailintų
kalbų žodinei raiškai naudingi tik įsigalėję, tiesioginės reikšmės žodžiai
ir metaforos. To ženklas – tai, kad tik šiais visi naudojasi: juk kalbėdami
pasitelkia metaforas, tiesioginės reikšmės ir įsigalėjusius žodžius; todėl
aišku, kad jei kas nors gerai kurs kalbas, to žodžiuose bus kitoniškumo,
tam pavyks nusišlepti meną, ir jis teiks aiškumo. O tai, kaip sakėme, yra
retorinės kalbos privalumas. [7] Iš žodžių sofistui naudingi homonimai
(mat jais jis piktai gudrauja), o poetui – sinonimai. O įsigalėjusiais žo-
džiais bei sinonimais vadinu tokius kaip „keliauti“ ir „vaikščioti“; mat
abu šie žodžiai yra ir įsigalėję, ir sinonimiški.

Kas yra kiekvienas iš šių dalykų, kiek yra metaforos rūšių ir kad
ji turi daugiausia galios tiek poezijoje, tiek sakomoje kalboje, kaip jau
sakėme, buvo aptarta svarstymuose apie poetiką. [8] Tačiau sakomoje
kalboje šiais dalykais dera tiek daugiau pasirūpinti, kiek ji turi mažiau
išteklių už eiliuotus kūrinis. Užvis labiausiai metafora turi ir aiškumo,
ir malonumo, ir neįprastumo, ir jos negalima išmokti iš nieko kito.
[9] Bet reikia ir epitetus, ir metaforas sakyti tokius, kurie dera tarpusa-
vyje. Tai išplauks iš atitikties; o jei ne, atrodys netinkama, nes priešingy-
bės labiausiai pasimato tada, kai būna sugretinamos. Juk dera svarstyti:
kaip raudonas apsiaustas tinka jaunam, kas gi taip tinka senam? Nes
tas pats drabužis netinka abiem. [10] Ir jei nori ką nors papuošti,

¹ Ross (fort. post Kayser²): ἐνδέχεται ω et Kassel

ἐσθής), [10] καὶ ἂν τε κοσμεῖν βούλῃ, ἀπὸ τῶν βελτίστων¹ τῶν ἐν ταυτῷ γένει φέρειν τὴν μεταφοράν, ἂν τε ψέγειν, ἀπὸ τῶν χειρόνων· λέγω δ' οἷον, ἐπεὶ τὰ ἐναντία ἐν τῷ αὐτῷ γένει, τὸ φάναι τὸν μὲν πτωχεύοντα εὐχεσθαι, τὸν δὲ εὐχόμενον πτωχεύειν, ὅτι ἄμφω αἰτήσεις, τὸ εἰρημένον ἐστὶ ποιεῖν, ὡς καὶ Ἰφικράτης Καλλιᾶν μητραγύρτην ἀλλ' οὐ δαδοῦχον, ὃ δὲ ἔφη ἀμύητον αὐτὸν εἶναι· οὐ γὰρ ἂν μητραγύρτην αὐτὸν καλεῖν, ἀλλὰ δαδοῦχον· ἄμφω γὰρ περὶ θεόν, ἀλλὰ τὸ μὲν τίμιον, τὸ δὲ ἄτιμον. καὶ ὁ μὲν διονυσιοκόλακας, αὐτοὶ δ' αὐτοὺς τεχνίτας καλοῦσιν (ταῦτα δ' ἄμφω μεταφορά, ἢ μὲν ῥυπαινόντων, ἢ δὲ τοῦναντίον), καὶ οἱ μὲν ληστὰς αὐτοὺς ποριστὰς καλοῦσιν· διὸ ἔξεστι λέγειν τὸν ἀδικήσαντα μὲν ἀμαρτάνειν, τὸν δ' ἀμαρτάνοντα ἀδικῆσαι, καὶ τὸν κλέψαντα καὶ λαβεῖν καὶ πορθῆσαι. τὸ δὲ ὡς ὁ Τήλεφος Εὐριπίδου φησί, “κώπης ἀνάσσω καποβὰς εἰς Μυσίαν,” ἀπρεπές, ὅτι μείζον τὸ ἀνάσσειν ἢ κατ' ἀξίαν· οὐ κέκλεπται οὖν. [11] ἔστι δὲ καὶ ἐν ταῖς συλλαβαῖς ἀμαρτία, ἐὰν μὴ ἡδείας ἢ σημεία φωνῆς, οἷον Διονύσιος προσαγορεύει ὁ χαλκοῦς ἐν τοῖς ἐλεγείοις κραυγὴν Καλλιόπης τὴν ποίησιν, ὅτι ἄμφω φωναί· φαῦλη δὲ ἡ μεταφορὰ ταῖς ἀσήμεσι φωναῖς.

[12] ἔτι δὲ οὐ πόρρωθεν δεῖ ἀλλ' ἐκ τῶν συγγενῶν καὶ τῶν ὁμοειδῶν μεταφέρειν ἐπὶ τὰ ἀνώνυμα ὠνομασμένως, ὃ λεχθὲν δηλὸν ἐστὶν ὅτι συγγενές (οἷον ἐν τῷ [1405b] αἰνίγματι τῷ εὐδοκιμοῦντι “ἄνδρ' εἶδον πυρὶ χαλκὸν ἐπ' ἀνέρι κολλήσαντα.” ἀνώνυμον γὰρ τὸ πάθος, ἔστι δ' ἄμφω πρόσθεσις τις κόλλησιν τοίνυν εἶπε τὴν τῆς σικύας προσβολήν), καὶ ὅλως ἐκ τῶν εὐ ἡνιγμένων ἔστι μεταφορὰς λαβεῖν ἐπιεικεῖς μεταφοραὶ γὰρ αἰνίττονται, ὥστε δηλὸν ὅτι εὐ μετενήκεται. [13] καὶ ἀπὸ καλῶν· κάλλος δὲ ὀνόματος τὸ μὲν ὥσπερ Λικύμνιος λέγει, ἐν τοῖς ψόφοις ἢ τῷ σημαινομένῳ, καὶ αἶσχος δὲ ὡσαύτως. ἔτι δὲ τρίτον ὃ λύει τὸν σοφιστικὸν λόγον· οὐ γὰρ, ὡς ἔφη Βρύσων, οὐθένα αἰσχρολογεῖν, εἴπερ τὸ αὐτὸ σημαίνει τόδε ἀντὶ

¹ τῶν βελτίστων] Ross : βελτιόνων F : τοῦ βελτίονος A et Kassel

metaforą reikia išvesti iš geriausių tos pačios rūšies dalykų, ir jei nori išpeikti – iš blogesniųjų. Kalbu, pavyzdžiui, apie štai ką: kadangi toje pačioje rūšyje glūdi priešingybės, sakyti, kad išmaldos prašytojas meldžiasi, o besimeldžias prašo išmaldos, reiškia daryti tai, kas pasakyta, nes abu veiksmai – prašymai. Antai, kaip ir Ifikratas pavadino Kaliją Motinos išmaldautoju, o ne deglanešiu, tai tas atsakė, kad Ifikratas pats esąs nepašvęstasis, antraip būtų pavadinęs jį ne Motinos išmaldautoju, o deglanešiu; mat abu epitetai susiję su dieviškumu, tik vienas garbingas, o kitas negarbingas. Ir, pavyzdžiui, kai kas aktorius vadina Dioniso pataikūnais, o jie patys save vadina menininkais. Abu šie pavadinimai – metaforos, bet viena priklauso užgauliams žodžiams, kita – priešingai. Panašiai ir plėšikai dabar save vadina verslininkais. Dėl to apie padariusį nusikaltimą leidžiama sakyti, kad jis suklydo, o apie suklydusį – kad padarė nusikaltimą, ir apie pavogusį – kad paėmė arba nusiaubė. O toks posakis kaip Euripido Telefo – „Viešpatavęs irklui ir išlipęs irklą ir Misioj“ – yra netinkamas sakomoje kalboje, nes žodis „viešpatauti“ yra didingesnis už tai, apie ką kalbama. Taigi taip nepaslepia meistrystė. [11] Žodžių skiemenyse taip pat esama rikto, jei jie neišreiškia malonių garsų; pavyzdžiui, Dionisijas Bronzinis savo elegijose poeziją vadina „Kalijopės klyksmu“, nes abu šie žodžiai – garsai; o metafora prasta dėl bereikšmių garsų.

[12] Ir dar metaforas kurti reikia ne iš tolimų, bet iš giminingų ir vienuokių dalykų, įvardijant tai, kas neturi vardo ir ką ištarus būna aišku, jog tai gimininga (pavyzdžiui, kaip garsiojoje mįslėje: „Pamačiau vyrą, kuris ant kito vyro ugnimi klijavo bronzą“ – mat šis vyksmas neturi pavadinimo, bet abiejų vyksmų atveju kažkas pridedama; taigi taurės prispaudimą prie kūno pavadino klijavimu). Ir apskritai iš gerai užmintų mįslių galima paimti vykusių metaforų; juk metaforos kalba mįslėmis, todėl aišku, kad metafora gerai pavykusi. [13] Metaforų galima paimti ir iš gražių dalykų, o vardo grožis – bent jau toks, apie kurį kalba Likimnijas – glūdi skambesyje arba reikšmėje; ir bjaurumas

τοῦδε εἰπεῖν· τοῦτο γάρ ἐστι ψεῦδος· ἔστι γὰρ ἄλλο ἄλλου κυριώτερον καὶ ὠμιοιμένον μᾶλλον καὶ οἰκειότερον, τῷ ποιεῖν τὸ πρᾶγμα πρὸ ὁμμάτων. ἔτι οὐχ ὁμοίως ἔχον σημαίνει τόδε καὶ τόδε, ὥστε καὶ οὕτως ἄλλου ἄλλο κάλλιον καὶ αἴσχιον θετέον· ἄμφω μὲν γὰρ τὸ καλὸν ἢ τὸ αἴσχρὸν σημαίνουν, ἀλλ' οὐχ ἢ καλὸν ἢ οὐχ ἢ αἴσχρὸν· ἢ ταῦτα μὲν, ἀλλὰ μᾶλλον καὶ ἥττον. τὰς δὲ¹ μεταφορὰς ἐντεῦθεν οἰστέον, ἀπὸ καλῶν ἢ τῇ φωνῇ ἢ τῇ δυνάμει ἢ τῇ ὄψει ἢ ἄλλῃ τινὶ αἰσθήσει. διαφέρει δ' εἰπεῖν, οἷον ῥοδοδάκτυλος ἡὼς μᾶλλον ἢ φοινικοδάκτυλος, ἢ ἔτι φαυλότερον ἐρυθροδάκτυλος.

[14] καὶ ἐν τοῖς ἐπιθέτοις ἔστιν μὲν τὰς ἐπιθέσεις ποιεῖσθαι ἀπὸ φαύλου ἢ αἰσχροῦ, οἷον ὁ μητροφόντης, ἔστι δ' ἀπὸ τοῦ βελτίονος, οἷον ὁ πατρὸς ἀμύντωρ· καὶ ὁ Σιμωνίδης, ὅτε μὲν ἐδίδου μισθὸν ὀλίγον αὐτῷ ὁ νικήσας τοῖς ὀρεῦσιν, οὐκ ἤθελε ποιεῖν ὡς δυσχεραίνων εἰς ἡμιόνους ποιεῖν, ἐπεὶ δ' ἱκανὸν ἔδωκεν, ἐποίησε “χαίρετ' ἀελλοπόδων θύγατρες ἵππων.” καίτοι καὶ τῶν ὄνων θυγατέρες ἦσαν.

[15] ἔτι τὸ αὐτὸ ὑποκορίζεσθαι. ἔστι δὲ ὁ ὑποκορισμὸς δ² ἔλαττον ποιεῖ καὶ τὸ κακὸν καὶ τὸ ἀγαθόν, ὥσπερ καὶ Ἀριστοφάνης σκώπτει ἐν τοῖς Βαβυλωνίοις, ἀντὶ μὲν χρυσίου χρυσιδάριον, ἀντὶ δ' ἱματίου ἱματιδάριον, ἀντὶ δὲ λοιδορίας λοιδορημάτιον καὶ ἀντὶ νοσήματος νοσημάτιον³. εὐλαβεῖσθαι δὲ δεῖ καὶ παρατηρεῖν ἐν ἀμφοῖν τὸ μέτριον.

3.

[1] τὰ δὲ ψυχρὰ ἐν τέτταρσι γίγνεται κατὰ τὴν λέξιν, ἐν τε τοῖς διπλοῖς ὀνόμασιν, οἷον Λυκόφρων “τὸν πολυπρόσωπον οὐρανὸν τῆς μεγαλοκορύφου γῆς”, καὶ “ἄκτῃν δὲ στενοπόρον”, καὶ ὡς Γοργίας ὠνόμαζεν “πτωχομουσοκόλακας, [1406a] ἐπιορκήσαντας καὶ κατευορκήσαντας”, καὶ ὡς Ἀλκιδάμας “μένους μὲν τὴν ψυχὴν πληρουμένην,

¹ ω et Ross : δὴ Kassel (fort. duce Susemihl³)

² Ross : ὅς ω et Kassel

³ ἀντὶ νοσήματος νοσημάτιον] Ross (cf. C) : νοσημάτων (solum) ω et Kassel (v. plur. in huius app. crit.)

atitinkamai ten pat. O dar yra trečias dalykas, kuris paneigia sofistini argumentą; juk nėra taip, kaip sakė Brisonas, kad niekas nekalba bjauriai, jei pasakius viena vietoje kita išlieka ta pati reikšmė; tai melas, nes vienas žodis esti labiau už kitą įsigalėjęs, labiau supanašėjęs su reiškiamu dalyku ir tinkamesnis iškelti jį prieš akis. Be to, kiekvienas žodis reiškia tą ar kitą dalyką ne vienodoje padėtyje būdamas; taigi ir šitaip žiūrint manytina, kad vienas žodis yra gražesnis ar bjaurėnis už kitą. Juk abu jie reiškia tai, kas gražu arba bjauru, bet ne tai, kuo kažkas gražu, arba ne tai, kuo bjauru, o jei ir reiškia, tai didesniu ar mažesniu mastu. O metaforas dera išvesti iš ten – iš dalykų, kurie yra gražūs arba garsu, arba reikšme, arba vaizdu, arba pagal kokį nors pojūtį. Ir, pavyzdžiui, yra skirtumas, kai sakoma veikiau „rožiapirštė aušra“, o ne „purpurapirštė“ ar, dar blogiau, „raudonpirštė“.

[14] Ir vartojant epitetus, įmanoma jų paimti iš to, kas niekinga ar gėdinga, pavyzdžiui, „motinžudys“, arba iš to, kas garbingiau, pavyzdžiui, „keršytojas už tėvą“. Ir Simonidas, kai mulų lenktynių nugalėtojas siūlė jam mažą užmokestį, nenorėjo kurti odės – neva nepakenčias kurti apie pusasilius, – bet kai jam pakankamai užmokėjo, jis parašė: „Būkit sveikos, audriakojų kumelių dukterys!“, nors jos taip pat buvo asilų dukterys.

[15] Taip pat ir su mažybiniais žodžiais. Jų vartojimas – tai, kas ir blogą, ir gerą dalyką padaro mažesnę: taip Aristofanas „Babiloniečiuose“ pajuokiamai sako „aukselis“ vietoje „auksas“, „apsiaustėlis“ vietoje „apsiaustas“, „barimėlis“ vietoj „barimas“ ir „negalavimėlis“ vietoje „negalavimas“. Tačiau pasitelkiant abidvi priemones reikalingas atsargumas ir saikas.

3.

[1] Žodinėje raiškoje beskonybių atsiranda keturiais atvejais: sudurtiniuose žodžiuose, pavyzdžiui, kaip sakė Likofronas: „didžiaviršūnės žemės daugiaveidis dangus“ ir „siauratakis kyšulys“, ir kaip vadino Gorgijas: „elgetamūzagerbiai, kreivai prisiekę ir stačiai teisingai prisiekę“, ir Alkidamantas: „siela pildėsi pykčiu, o veidas darėsi ugniaspalvis“

πυρίχρων δὲ τὴν ὄψιν γιγνομένην”, καὶ “τελεσφόρον ᾤθη τὴν προθυμίαν αὐτῶν γενήσεσθαι”, καὶ “τελεσφόρον” τὴν πειθῶ τῶν λόγων κατέστησεν, καὶ “κυανόχρων” τὸ τῆς θαλάττης ἑδαφος πάντα ταῦτα γὰρ ποιητικὰ διὰ τὴν δίπλωσιν φαίνεται.

[2] μία μὲν οὖν αὕτη αἰτία, μία δὲ τὸ χρῆσθαι γλώτταις, οἷον Λυκόφρων ἔρξην “πέλωρον ἄνδρα”, καὶ Σκίρων “σίνις ἀνὴρ”, καὶ Ἀλκιδάμας “ἄθυρμα τῇ ποιήσει”, καὶ “τὴν τῆς φύσεως ἀτασθαλίαν”, καὶ “ἀκράτῃ τῆς διανοίας ὀργῇ τεθηγμένον”.

[3] τρίτον δ’ ἐν τοῖς ἐπιθέτοις τὸ ἢ μακροῖς ἢ ἀκαίροις ἢ πυκνοῖς χρῆσθαι· ἐν μὲν γὰρ ποιήσει πρέπει “γάλα λευκὸν” εἰπεῖν, ἐν δὲ λόγῳ τὰ μὲν ἀπρεπέστερα, τὰ δέ, ἂν ἢ κατακορῇ, ἐξελέγχει καὶ ποιεῖ φανερόν ὅτι ποιήσις ἐστίν· ἐπεὶ δεῖ γε χρῆσθαι αὐτοῖς (ἐξαλλάττει γὰρ τὸ εἰωθὸς καὶ ξενικὴν ποιεῖ τὴν λέξιν), ἀλλὰ δεῖ στοχάζεσθαι τοῦ μετρίου, ἐπεὶ μείζον ποιεῖ κακὸν τοῦ εἰκῇ λέγειν· ἢ μὲν γὰρ οὐκ ἔχει τὸ εὖ, ἢ δὲ τὸ κακῶς, διὸ τὰ Ἀλκιδάμαντος ψυχρὰ φαίνεται· οὐ γὰρ ὥς¹ ἡδύσματι χρῆται, ἀλλ’ ὥς ἐδέσματι τοῖς ἐπιθέτοις τοῖς οὕτω πυκνοῖς καὶ μείζοσι καὶ ἐπιδήλοις, οἷον οὐχ ἰδρώτα, ἀλλὰ τὸν ὑγρὸν ἰδρώτα, καὶ οὐκ εἰς Ἴσθμια, ἀλλ’ εἰς τὴν τῶν Ἴσθμίων πανήγυριν, καὶ οὐχὶ νόμους, ἀλλὰ τοὺς τῶν πόλεων βασιλεῖς νόμους, καὶ οὐ δρόμῳ, ἀλλὰ δρομαίᾳ τῇ τῆς ψυχῆς ὁρμῇ, καὶ οὐχὶ μουσεῖον, ἀλλὰ τὸ τῆς φύσεως παραλαβὼν μουσεῖον, καὶ σκυθρωπὸν τὴν φροντίδα τῆς ψυχῆς, καὶ οὐ χάριτος, ἀλλὰ πανδήμου χάριτος δημιουργός, καὶ οἰκονόμος τῆς τῶν ἀκουόντων ἡδονῆς, καὶ οὐ κλάδοις, ἀλλὰ τοῖς τῆς ὕλης κλάδοις ἀπέκρυσεν, καὶ οὐ τὸ σῶμα παρήμπισχεν, ἀλλὰ τὴν τοῦ σώματος αἰσχύνην, καὶ ἀντίμιμον τὴν τῆς ψυχῆς ἐπιθυμίαν (τοῦτο δ’ ἅμα καὶ διπλοῦν καὶ ἐπίθετον, ὥστε ποίημα γίγνεται), καὶ οὕτως ἔξεδρον τὴν τῆς μοχθηρίας ὑπερβολήν. διὸ ποιητικῶς λέγοντες τῇ ἀπρεπείᾳ τὸ γελοῖον καὶ τὸ ψυχρὸν ἐμποιοῦσι, καὶ τὸ ἀσαφὲς διὰ τὴν ἀδολεσχίαν· ὅταν γὰρ γινώσκοντι ἐπεμβάλλη, διαλύει τὸ σαφὲς τῷ ἐπισκοτεῖν. οἱ δ’ ἄνθρωποι τοῖς διπλοῖς χρῶνται

¹ add. Ross

ir „jis pamanė, kad jų uolumas taps išpildnešys“, ir „išpildnešė“ žodžių įtaigą padarė, ir jųros dugną vadino „tamsmėlynspalviu“; juk visi šie žodžiai atrodo poetiškai dėl sudūrimo.

[2] Taigi tai viena iš beskonybės priežasčių, o dar viena – rėtybių vartojimas, pavyzdžiui, kaip Likofronas vadina Kserksą „žmogumi pabaisa“, Skironą – „žmogumi kaikaru“, ir kaip Alkidamantas minėjo „žaidalą poezijai“, „prigimties nutrūktgalviškumą“ ir „žmogų, įaudrintą nirtulingo minties pykčio“. [3] Trečias beskonybių šaltinis – vartojant arba ilgus epitetus, arba ne laiku, arba tirstai; taigi poezijoje tinka pasakyti „pienas baltas“, o sakomoje kalboje vieni epitetai mažiau tinkami, o kiti – jei jų vartojama be saiko daug – apnuogina meną ir akivaizdžiai parodo, kad tai poezija. Bet juos vis dėlto reikia vartoti (mat pajvairina tai, kas įprasta, ir žodinę raišką padaro kitonišką), tačiau dera taikytis į saikingumą, antraip jų vartojimas padaro didesnę žalą nei nerūpestingas kalbėjimas; mat ši raiška stokoja to, kas gera, o ana – to, kas ydinga. Dėl to Alkidamanto epitetai atrodo beskoniai, nes juos – tokius dažnus, per didelius ir ryškius – jis vartoja ne kaip prieskonį, o kaip maistą. Pavyzdžiui, jis sako ne „prakaitas“, bet „šlapias prakaitas“, ne „į Istmijas“, bet „į visuotinį Istmių sambūrį“, ne „įstatymai“, bet „įstatymai, valstybių valdovai“, ne „bėgimu“, bet „su sielos veržlumu bėgti“, ne „mūsėją“, bet „prigimties mūsėją pasitelkęs“, ir „niūriaveidis sielos rūpestis“, ir ne „malonės“, bet „visuotinės malonės kūrėjas“, ir „klausytojų malonumo ūkvedys“, ir ne „šakomis“, bet „miško šakomis uždengė“, ir ne „kūną apsiautė“, bet „kūno gėdą“, ir sielos troškimą jis vadina „atkartojančiu“ (šis žodis kartu yra ir dūrinys, ir epitetas, todėl išeina poezija), ir „šitaip išsikerojusį nedorybės perviršį“. Dėl to netinkamai kalbantieji poetinė kalba ją padaro juokingą ir neskoningą, taip pat neaiškia dėl plepumo; nes nuovokiam klausytojui papildomai užmesdamas žodžių, kalbėtojas tokia migla aptemdo aiškumą. Žmonės vartoja sudurtinius žodžius tada, kai dalykas neturi pavadinimo, o žodis lengvai sudedamas, pavyzdžiui, *chronotribein*; bet jei to gausu, tai visiškai poetiška. Dėl to kalbėti

ὅταν ἀνώνυμον ἢ καὶ ὁ λόγος εὐσύνθετος, οἷον τὸ χρονοτριβεῖν· ἀλλ' ἂν πολὺ, πάντως ποιητικόν· [1406b] διὸ χρησιμωτάτη ἢ διπλὴ λέξις τοῖς διθυραμβοποιοῖς (οὗτοι γὰρ ψοφῶδεις), αἱ δὲ γλῶτται τοῖς ἐποποιοῖς (σεμνὸν γὰρ καὶ αὐθαδές), ἢ δὲ μεταφορὰ τοῖς ἱαμβείοις (τούτοις γὰρ νῦν χρώνται, ὥσπερ εἴρηται)¹.

[4] καὶ ἔτι τέταρτον τὸ ψυχρὸν ἐν ταῖς μεταφοραῖς γίγνεται· εἰσὶν γὰρ καὶ μεταφοραὶ ἀπρεπεῖς, αἱ μὲν διὰ τὸ γελοῖον (χρώνται γὰρ καὶ οἱ κωμωδοποιοὶ μεταφοραῖς), αἱ δὲ διὰ τὸ σεμνὸν ἄγαν καὶ τραγικόν· ἀσαφεῖς δέ, ἂν πόρρωθεν, οἷον Γοργίας “χλωρὰ καὶ ἄναιμα τὰ πράγματα”, “σὺ δὲ ταῦτα αἰσχροῦς μὲν ἔσπειρας κακῶς δὲ ἐθέρισας”· ποιητικῶς γὰρ ἄγαν. καὶ ὡς Ἀλκιδάμας τὴν φιλοσοφίαν “ἐπιτείχισμα τῷ νόμῳ”, καὶ τὴν Ὀδύσειαν “καλὸν ἀνθρωπίνου βίου κάτοπτρον”, καὶ “οὐδὲν τοιοῦτον ἄθυρμα τῇ ποιήσει” προσφέρων· ἅπαντα γὰρ ταῦτα ἀπίθανα διὰ τὰ εἰρημένα. τὸ δὲ Γοργίου εἰς τὴν χελιδόνα, ἐπεὶ κατ' αὐτοῦ πετομένη ἀφῆκε τὸ περίπτωμα, ἄριστα ἔχει² τῶν τραγικῶν· εἶπε γὰρ “αἰσchrón γε, ὦ Φιλομήλα”. ὄρνιθι μὲν γάρ, εἰ ἐποίησεν, οὐκ αἰσchrón, παρθένῳ δὲ αἰσchrón. εὖ οὖν ἐλοιδόρησεν εἰπὼν ὃ ἦν, ἀλλ' οὐχ ὃ ἔστιν.

4.

[1] ἔστι δὲ καὶ ἡ εἰκὼν μεταφορά· διαφέρει γὰρ μικρόν· ὅταν μὲν γὰρ εἴπῃ τὸν Ἀχιλλέα³ “ὥς δὲ λέων ἐπόρουσεν”, εἰκὼν ἔστιν, ὅταν δὲ “λέων ἐπόρουσε”, μεταφορά· διὰ γὰρ τὸ ἄμφω ἀνδρείους εἶναι, προσηγόρευσε μετενέγκας λέοντα τὸν Ἀχιλλέα. [2] χρήσιμον δὲ ἡ εἰκὼν καὶ ἐν λόγῳ, ὀλιγάκις δέ· ποιητικὸν γάρ. οἷστέα δὲ ὥσπερ αἱ μεταφοραὶ· μεταφοραὶ γὰρ εἰσι, διαφέρουσαι τῷ εἰρημένῳ. [3] εἰσὶ δ' εἰκόνες οἷον ἦν Ἀνδροτίων εἰς Ἰδριέα, ὅτι ὅμοιος τοῖς ἐκ τῶν δεσμῶν κυνιδίοις· ἐκεῖνά τε γὰρ προσπίπτοντα δάκνειν, καὶ Ἰδριέα λυθέντα ἐκ τῶν δεσμῶν εἶναι χαλεπόν. καὶ ὡς Θεοδάμας εἵκαζεν Ἀρχίδαμον

¹ ἢ δὲ μεταφορὰ ... ὥσπερ εἴρηται] ω et Ross : secl. Kassel (fort. duce Roemer)

² add. Ross (fort. post Richards) : om. ω et Kassel (v. plur. in huius app. crit.)

³ τὸν Ἀχιλλέα] ω et Kassel : secl. Ross

dūriniais ypač naudinga ditirambų kūrėjams (mat šie triukšmingi), rėtybės – epų kūrėjams (mat jos didingos ir kupinos pasitikėjimo), o metafora – jambų kūrėjams (mat, kaip sakyta, šias priemones jie vartoja dabar).

[4] Ir dar ketvirtos rūšies beskonybė kyla iš metaforų. Mat ir metaforų būna netikusių: vienos – dėl juokingumo (juk ir komedijų kūrėjai vartoja metaforas), kitos – dėl per didelio rimtumo ir tragiškumo; o neaiškios tada, kai pritemptos, antai, kaip sako Gorgijas: „reikalai blyškūs ir bekraujai“, „tu šitai gėdingai pasėjai ir pražūtingai nupjovei“ – nes tai pernelyg poetiška. Ir, pavyzdžiui, kaip Alkidamantas filosofiją vadina „įstatymų užtvara“, o „Odisėją“ – „gražiu žmogaus gyvenimo veidrodžiu“, ir dar pridurdamas „jokio panašaus žaidalo poezijai“. Juk visi šie posakiai neįtikimi dėl įvardytų priežasčių. O tas Gorgijo sušukimas kregždei, kai ta, skrisdama jam virš galvos, apters išmatomis, turi geriausiai iš tragiškų bruožų. Mat pasakė: „Gėda, Filomele!“ Juk jei taip būtų padaręs paukštis, nebūtų buvę nieko gėdinga, tačiau merginai – gėdinga. Todėl gerai pabarė, pasakęs tai, kas buvo, o ne tai, kas yra.

4.

[1] Palyginimas taip pat yra metafora – juk nedaug kuo skiriasi. Kai poetas apie Achilą pasako: „ir kaip liūtas užpuolė“, tai yra palyginimas, o kai tik sako: „liūtas užpuolė“, – metafora; mat dėl to, kad abu yra drąsūs, perkėlęs reikšmę, Achilą jis praminė liūtu. [2] Palyginimas – naudinga priemonė ir sakomoje kalboje, bet vartotina rečiau, nes tai – poetinė priemonė. Palyginimus reikia vartoti taip, kaip ir metaforas, nes jie ir yra metaforos, kurios nuo jų skiriasi minėtu požymiu. [3] Palyginimai yra tokie, kaip tas, kurį pasakė Androtijonas apie Idrijėją, kad tas panašus į ką tik nuo grandinių paleistus šunelį, nes ir tie užpuolė kandžiojasi, ir Idrijėjas, išlaisvintas iš pančių, yra įgrisęs. Ir, pavyzdžiui, kaip Teodamantas palygino Archidamą su geometrijos neišmanančiu Euksenu ir pagal analogiją pridūrė: „juk ir Euksenas bus Archidas, išmanęs geometriją“. Ir, antai, Platono „Valstybėje“ palyginama, kad

Εὐξένῳ γεωμετρεῖν οὐκ ἐπισταμένῳ ἐν τῷ ἀνάλογόν ἐστιν¹. ἔσται γὰρ καὶ ὁ Εὐξενος Ἀρχίδαμος γεωμετρικός. καὶ τὸ ἐν τῇ Πολιτείᾳ τῇ Πλάτωνος, ὅτι οἱ τοὺς τεθνεώτας σκυλεύοντες εἰκόασιν τοῖς κυνιδίοις ἅ τοὺς λίθους δάκνει, τοῦ βάλλοντος οὐχ ἀπτόμενα, καὶ ἡ εἰς τὸν δῆμον, ὅτι ὅμοιος ναυκλήρῳ ἰσχυρῷ μέν, ὑποκώφῳ δέ, καὶ ἡ εἰς τὰ μέτρα τῶν ποιητῶν, ὅτι ἔοικε τοῖς ἄνευ κάλλους ὡραίοις· οἱ μὲν γὰρ ἀπανθήσαντες, τὰ δὲ διαλυθέντα [1407a] οὐχ ὅμοια φαίνεται. καὶ ἡ Περικλέους εἰς Σαμίους, εἰκέναι αὐτοὺς τοῖς παιδίοις ἅ τὸν ψωμὸν δέχεται μέν, κλαίοντα δέ, καὶ εἰς Βοιωτοὺς, ὅτι ὅμοιοι τοῖς πρίνοις· τοὺς τε γὰρ πρίνους ὕφ' αὐτῶν κατακόπτεσθαι, καὶ τοὺς Βοιωτοὺς πρὸς ἀλλήλους μαχομένους. καὶ ὁ Δημοσθένης εἰς² τὸν δῆμον, ὅτι ὁμοίος ἐστιν τοῖς ἐν τοῖς πλοίοις ναυτιῶσιν. καὶ ὡς Δημοκράτης εἶκασε τοὺς ῥήτορας ταῖς τίτθαις αἶ τὸ ψῶμισμα καταπίνουσαι τῷ σιάλῳ τὰ παιδία παραλείφουσιν. καὶ ὡς Ἀντισθένης Κηφισόδοτον τὸν λεπτὸν λιβανωτῶ εἶκασεν, ὅτι ἀπολλύμενος εὐφραίνει. πάσας δὲ³ ταύτας καὶ ὡς εἰκόνας καὶ ὡς μεταφορὰς ἔξεστι λέγειν, ὥστε ὅσαι ἂν εὐδοκιμῶσιν ὡς μεταφοραὶ λεχθεῖσαι, δῆλον ὅτι αὗται καὶ εἰκόνες ἔσονται, καὶ αἱ εἰκόνες μεταφοραὶ λόγου δεόμεναι. [4] αἰεὶ δὲ δεῖ τὴν μεταφορὰν τὴν ἐκ τοῦ ἀνάλογον ἀνταποδιδόναι καὶ ἐπὶ θάτερα [καὶ ἐπὶ]⁴ τῶν ὁμογενῶν, οἷον εἰ ἡ φιάλη ἀσπίς Διονύσου, καὶ τὴν ἀσπίδα ἀρμόττει λέγεσθαι φιάλην Ἄρεως. ὁ μὲν οὖν λόγος συντίθεται ἐκ τούτων.

5.

[1] ἔστι δ' ἀρχὴ τῆς λέξεως τὸ ἐλληνίζειν· τοῦτο δ' ἐστὶν ἐν πέντε, [2] πρῶτον μὲν ἐν τοῖς συνδέσμοις, ἂν ἀποδιδῶ τις ὡς πεφύκασι πρότεροι καὶ ὕστεροι γίνεσθαι ἀλλήλων, οἷον ἔνιοι ἀπαιτοῦσιν, ὥσπερ ὁ 'μὲν' καὶ ὁ 'ἐγὼ μὲν' ἀπαιτεῖ τὸν 'δέ' καὶ τὸν 'ὁ δέ'. δεῖ δὲ ἕως

¹ ἐν τῷ ἀνάλογόν ἐστιν] Ross (cf. A) : καὶ ἐκ τοῦ ἀνάλογον β et Kassel

² Ross: om. Kassel (sine comm.)

³ Ross: γὰρ ω et Kassel

⁴ secl. Ross et Kassel (fort. duce Bernays)

apiplēšiantys žuvusiuosius yra panašūs į šunelius, kurie kandžioja akmenis, bet neliečia juos metančio; ir palyginimas apie žmones, kad šie primena laivo kapitoną – stiprų, bet apykurtį; ir apie poetų eilėraščius – kad jie panašūs į žydinčio amžiaus jaunuolius, bet stokoja grožio; nes nei vieni, praradę savo žydėjimą, nei kiti, išardyti, neatrodo tokie patys kaip anksčiau. Ir Periklio palyginimas apie samiečius, jog jie panašūs į vaikus, kurie paima kąsnelį, bet vis tiek verkia; ir apie bojotus, kad šie primena ažuolus: kaip ažuolai nukerta patys save, taip ir bojotai, vieni su kitais kovodami. Ir ką pasakė Demostenas apie žmones – kad jie panašūs į laivuose jūrlige sergančius keleivius. Ir kaip Demokratas palygino kalbėtojus su auklėmis, kurios rydamos kąsnį seilėmis patepa vaikučius. Ir kaip Antistenas palygino liesą Kefisodotą su smilkalu, nes „nykdamas džiugina“. Visa tai įmanu sakyti ir kaip palyginimus, ir kaip metaforas, todėl aišku, kad visos tos, kurios pelno pripažinimą kaip metaforos, bus ir palyginimai; o palyginimai – metaforos, kurioms trūksta paaiškinimo. [4] O metaforai, kuri kuriama pagal analogiją, visada reikia turėti atitikmenį ir dėl vieno ar kito iš dviejų bendrarušių dalykų, pavyzdžiui, jei taurė yra Dioniso skydas, tai skydą tinka vadinti Arėjo taure. Taigi kalba susideda iš šitokių dalykų.

5.

[1] Žodinės raiškos pagrindas – graikų kalbos grynumas; o jis priklauso nuo penkių veiksnių. [2] Pirmiausia – nuo jungtukų: ar kalbėtojas taiko juos taip, kaip jie iš prigimties atsiranda sakinyje vienas už kitą anksčiau ar vėliau – taip, kaip kai kurie jų reikalauja, pavyzdžiui, *men* („viena vertus“) ir *egō men* („viena vertus, aš“ / „aš“) reikalauja *de* („kita vertus“) ir *ho de* („kita vertus, jis“ / „o jis“). Be to, reikia, kad jie vienas kitam atlieptų tol, kol klausytojas dar prisimena, ir nei atskirti dideliu atstumu, nei taikyti kitą jungtuką vietoje būtinojo – nes tai retai kada tinka. Pavyzdžiui: „Viena vertus, aš, kai man pasakė – nes Kleonas atėjo ir prašydamas, ir reikalaudamas, – keliavau, pasiėmęs juos su savimi.“

μέμνηται ἀνταποδιδόναι ἀλλήλοις, καὶ μήτε μακρὰν ἀπαρτᾶν μήτε σύνδεσμον πρὸ συνδέσμου ἀποδιδόναι τοῦ ἀναγκαίου· ὀλίγαχού γάρ ἀρμόττει. “ἐγὼ μὲν¹, ἐπεὶ μοι εἶπεν (ἦλθε γὰρ Κλέων δεόμενός τε καὶ ἀξιῶν), ἐπορευόμεν παραλαβὼν αὐτούς”. ἐν τούτοις γὰρ πολλοὶ πρὸ τοῦ ἀποδοθησομένου συνδέσμου προεμβέβληνται σύνδεσμοι. ἐὰν δὲ πολὺ τὸ μεταξὺ γένηται “τοῦ ἐπορευόμεν²”, ἀσαφές. [3] ἐν μὲν δὴ τὸ εὖ ἐν τοῖς συνδέσμοις, δεύτερον δὲ τὸ τοῖς ἰδίοις ὀνόμασι λέγειν καὶ μὴ τοῖς περιέχουσιν. [4] τρίτον μὴ ἀμφιβόλοις. τοῦτο δ’ ἂν μὴ τάναντία προαιρῆται, ὅπερ ποιοῦσιν, ὅταν μηδὲν μὲν ἔχωσι λέγειν, προσποιῶνται δέ τι λέγειν· οἱ γὰρ τοιοῦτοι ἐν ποιήσει λέγουσι ταῦτα, οἷον Ἐμπεδοκλῆς· φενακίζει γὰρ τὸ κύκλῳ πολὺ ὄν, καὶ πάσχουσιν οἱ ἀκροαταὶ ὅπερ οἱ πολλοὶ παρὰ τοῖς μάντεσιν· ὅταν γὰρ λέγωσιν ἀμφίβολα, συμπαρανεύουσιν. “Κροῖσος Ἄλυν διαβάς μεγάλην ἀρχὴν καταλύσει”. [1407b] καὶ διὰ τὸ ὅλως ἔλαττον εἶναι ἀμάρτημα διὰ τῶν γενῶν τοῦ πράγματος λέγουσιν οἱ μάντιες· τύχοι γὰρ ἂν τις μᾶλλον ἐν τοῖς ἀρτιασμοῖς ἄρτια ἢ περισσὰ εἰπὼν μᾶλλον ἢ πόσα ἔχει, καὶ τὸ ὅτι ἔσται ἢ τὸ πότε, διὸ οἱ χρησμολόγοι οὐ προσορίζονται τὸ³ πότε. ἅπαντα δὴ ταῦτα ὅμοια, ὥστ’ ἂν μὴ τοιούτου τινὸς ἔνεκα, φευκτέον. [5] τέταρτον, ὡς Πρωταγόρας τὰ γένη τῶν ὀνομάτων διήρει, ἄρρενα καὶ θήλεα καὶ σκευή· δεῖ γὰρ ἀποδιδόναι καὶ ταῦτα ὀρθῶς “ἢ δ’ ἐλθοῦσα καὶ διαλεχθεῖσα ᾗχετο”. [6] πέμπτον ἐν τῷ τὰ πολλὰ καὶ ὀλίγα⁴ καὶ ἐν ὀρθῶς ὀνομάζειν· “οἱ δ’ ἐλθόντες ἔτυπτόν με”. ὅλως δὲ δεῖ εὐανάγνωστον εἶναι τὸ γεγραμμένον καὶ εὐφραστον· ἔστιν δὲ τὸ αὐτό· ὅπερ οἱ πολλοὶ σύνδεσμοι οὐκ ἔχουσιν, οὐδ’ ἂ μὴ ῥάδιον διαστίζαι, ὥσπερ τὰ Ἡρακλείτου. τὰ γὰρ Ἡρακλείτου διαστίζαι ἔργον διὰ τὸ ἀδελον εἶναι ποτέρῳ πρόσκειται, τῷ ὕστερον ἢ τῷ πρότερον, οἷον ἐν τῇ ἀρχῇ αὐτῇ τοῦ συγγράμματος· φησὶ γὰρ “τοῦ λόγου τοῦδ’ ἐόντος

¹ Ross (fort. post Bywater¹) : δ’ ω et Kassel

² τοῦ ἐπορευόμεν] ω et Ross : secl. Kassel (fort. duce Diels¹)

³ add. Ross et Kassel

⁴ καὶ ὀλίγα] ω et Ross : secl. Kassel

Mat šioje žodžių sekoje daug jungtukų iš anksto įterpta prieš tą, kuriuo ketinama atliepti pirmajam. O jei tarpas iki „keliauvau“ pasidaro pernelyg didelis, seka tampa neaiški. [3] Tad štai vienas taisyklingumo veiksnys – gera jungtukų tvarka; antrasis – kalbėti konkrečiais, o ne aptakiais žodžiais. [4] Trečiasis – kalbėti ne dviprasmiškais žodžiais, nebent sąmoningai pasirenkamas priešingas poveikis, – o būtent tai žmonės daro tada, kai neturi ką pasakyti, bet apsimeta kažką saką; mat šitokie žmonės visa tai pasako eilėmis – antai, Empedoklis. Nes tai, kas būna labai aptaku, apsuka galvas klausytojams, ir šie patiria tai, ką ir dauguma apsilankančių pas pranašautojus. Mat kai šie kalba dviprasmybėmis, anie iškart pritaria. Pavyzdžiui: „Kroisas, per Haliją žengęs, sutriuškins galią didžiulę.“ Ir dėl to, kad kalbėjimas apibendrintai yra mažesnis apsirikimas, pranašautojai apie dalyką kalba bendrybėmis; juk lyginių-nelyginių skaičių lošimuose bet kas galėtų laimėti daugiau, pasakęs „lyginiai“ arba „nelyginiai“ negu tikslų skaičių, taip pat – tai, kad kažkas įvyks, negu tai, kada įvyks. Dėl to pranašautojai neapibrėžia tikslaus laiko. Visi štai tokie dalykai yra panašūs, todėl vengtini, nebent būtų sakomi dėl kažkokios panašios priežasties. [5] Ketvirtas taisyklingumo veiksnys – toks, kaip kad Protagoras suskirstė vardažodžius pagal gimines į vyriškus, moteriškus ir belyčius; mat ir šiuos visus reikia teisingai derinti: „O ji, atėjusi ir pasikalbėjusi, pasitraukė.“ [6] Penktas veiksnys priklauso nuo teisingo kiekio įvardijimo – daugybės, keletų, ir vieno: „O jie atėję musė mane.“ Apskritai tai, kas parašyta, turi būti lengvai perskaitoma ir lengvai išreiškiama, o tai yra tas pat. Šitūs savybės neturi daugybės jungtukų ir tai, ką nelengva išskirti skyrybos ženklais – pavyzdžiui, Herakleito raštai. Juk suskirstyti Herakleito žodžius – vargas, nes neaišku, prie katro žodžio priklauso tas ar kitas žodis: ar prie tolesnio, ar prie pirmesnio; pavyzdžiui, savo kūrinio pačioje pradžioje jis sako: „Žodžio šito esančio visada nesuprantą žmonės darosi“; juk neaiškus tas „visada“: su katruo ji reikia susieti. [7] Be to, štai toks dalykas skatina vartoti soloikizmą – nesuderinimas, jeigu neprijungi to, kas

αἰεὶ ἀξύνετοι ἄνθρωποι γίνονται”. ἄδηλον γὰρ τὸ αἰεὶ, πρὸς ποτέρῳ δεῖ¹ διαστίξαι². [7] ἔτι τάδε³ ποιεῖ σολοικίζειν, τὸ μὴ ἀποδιδόναι, ἐὰν μὴ⁴ ἐπιζευγνύης ὁ ἀμφοῖν⁵ ἀρμόττει, οἷον εἰ⁶ ψόφῳ καὶ χρώματι⁷ τὸ μὲν ἰδὼν οὐ κοινόν, τὸ δ’ αἰσθόμενος κοινόν· ἀσαφὴ δὲ ἂν μὴ προθεῖς εἴπης, μέλλων πολλὰ μεταξὺ ἐμβάλλειν, οἷον “ἔμελλον γὰρ διαλεχθεῖς ἐκείνῳ τάδε καὶ τάδε καὶ ὧδε πορεύεσθαι”, ἀλλὰ μὴ “ἔμελλον γὰρ διαλεχθεῖς πορεύεσθαι, εἴτα τάδε καὶ τάδε καὶ ὧδε ἐγένετο”.

6.

[1] εἰς ὄγκον δὲ τῆς λέξεως συμβάλλεται τάδε, τὸ λόγῳ χρῆσθαι ἀντ’ ὀνόματος, οἷον μὴ κύκλον, ἀλλ’ ἐπίπεδον τὸ ἐκ τοῦ μέσου ἴσον· εἰς δὲ συντομίαν τὸ ἐναντίον, ἀντὶ τοῦ λόγου ὄνομα. [2] καὶ ἐὰν αἰσchrὸν ἢ ἀπρεπές, ἐὰν μὲν ἐν τῷ λόγῳ ἢ τὸ⁸ αἰσchrὸν, τοῦνομα λέγειν, ἐὰν δ’ ἐν τῷ ὀνόματι, τὸν λόγον. [3] καὶ μεταφορᾷ δηλοῦν καὶ τοῖς ἐπιθέτοις, εὐλαβούμενον τὸ ποιητικόν. [4] καὶ τὸ ἐν⁹ πολλὰ ποιεῖν, ὅπερ οἱ ποιηταὶ ποιοῦσιν· ἐνὸς ὄντος λιμένος ὅμως λέγουσι “λιμένας εἰς Ἀχαϊκούς” καὶ “δέλτου μὲν αἶδε πολύθυροι διαπτυχαί”. [5] καὶ μὴ ἐπιζευγνύναι, ἀλλ’ ἐκάτέρῳ ἐκάτερον, “τῆς γυναικὸς τῆς ἡμετέρας”. ἐὰν δὲ συντόμως, τούναντίον, “τῆς ἡμετέρας γυναικός”. [6] καὶ μετὰ συνδέσμου λέγειν· ἐὰν δὲ συντόμως, ἄνευ μὲν συνδέσμου, μὴ ἀσύνδετα δέ, οἷον [1408a] “πορευθεῖς καὶ διαλεχθεῖς”, “πορευθεῖς διελέχθην”. [7] καὶ τὸ Ἀντιμάχου χρήσιμον, ἐξ ὧν μὴ ἔχει λέγειν, ὃ ἐκεῖνος ποιεῖ ἐπὶ τοῦ Τευμησοῦ, “ἔστι τις ἡνεμόεις ὀλίγος λόφος” αὖξεται γὰρ οὕτως εἰς ἄπειρον. ἔστι δὲ τοῦτο καὶ ἐπὶ ἀγαθῶν καὶ κακῶν,

¹ add. Ross

² ω et Ross : secl. Kassel

³ A, al. Kassel : δὲ F : τόδε Ross

⁴ ω et Ross : secl. Kassel (fort. post Wolf)

⁵ ὁ ἀμφοῖν] ἀμφοῖν ὁ Kassel (sine comm.)

⁶ οἷον εἰ] Kassel : οἷον ἢ ω : οἷον [ἦ]

⁷ ψόφῳ καὶ χρώματι] Ross: ψόφον καὶ χρῶμα Kassel (sine comm.)

⁸ add. Ross

⁹ add. Ross et Kassel (v. plur. in huius app. crit.)

tinka abiem žodžiams; pavyzdžiui, jeigu žodžiams „skambesys“ ir „spalva“ veiksmas „pamatęs“ nėra bendras, tai „suvokęs“ – bendras. Neaiškumų kyla ir tuo atveju, jei pasakai minti nepadaręs įžangos, užsimodamas viduryje įterpti daugybę detalių, antai: „mat ketinau, pasikalbėjęs su juo apie šį ir tą bei taip, keliauti“, o ne taip: „mat ketinau pasikalbėjęs keliauti, ir tada įvyko šis ir tas bei taip“.

6.

[1] Žodinės raiškos išplėtimui įtakos turi šios priemonės: pasitelkti nupasakojimą vietoje dalyko pavadinimo – pavyzdžiui, sakyti ne „apskritimas“, bet „plokštumos figūra, nuo vidurio visur lygi“; o suglaudimą veikia priešingas dalykas: vietoje dalyko nupasakojimo – pavadinimas. [2] Atitinkamai jeigu reiškiamą kažkas gėdinga arba netinkama: jei to esama nupasakojime, dera rinktis pavadinimą, o jei pavadinime – nupasakojimą. [3] Ir aiškinant rinktis metaforą bei epitetus, bet pasisaugant per didelio poetiškumo. [4] Taip pat – vienaskaitą keisti į daugiskaitą, kaip tai daro ir poetai: nors yra tik vienas uostas, vis dėlto jie sako „į achajų uostus“, taip pat: „ir štai lentelės daugiavėrės klostės šios“. [5] Ir dar viena priemonė – ne sujungti žodžių poras, tačiau prie kiekvieno žodžio pridurti kitą jam į porą: *tēs gynaikos tēs hēmeteras*. O glaustai kalbant – atvirkščiai: *tēs hēmeteras gynaikos*. [6] Ir dar – kalbėti su jungtuku, o jeigu norima glaustai – be jungtuko, bet ne nesusijusius žodžius, pavyzdžiui: „nukeliavęs ir pasikalbėjęs“ ir priešingai – „nukeliavęs pasikalbėjau“. [7] Be to, naudinga Antimacho gudrybė nusakyti kokį nors dalyką pagal savybes, kurių jis neturi; taip jisai daro kalbėdamas apie Teumesą: „Ten kažkokia vėjuota kalvelė...“ Juk šitaip bet kas išdidinama iki begalybės. Šitai – kas kam nėra būdinga – galima taikyti ir geriems, ir blogiems dalykams, nelygu katras atvejis naudingas. Dėl to poetai atneša ir naujų žodžių – tokių kaip „bestygė“ ir „belyrė“ daina: jie prišlieja epitetus iš neiginių; mat labai vertinama, kai pasitelkiamos metaforos pagal analogiją, antai, sakyti, kad trimitas skleidžia „belyrę dainą“.

ὅπως οὐκ ἔχει, ὁποτέρως ἂν ἦ χρησίμων. ὅθεν καὶ τὰ ὀνόματα οἱ ποιηταὶ φέρουσι, τὸ ἄχορδον καὶ τὸ ἄλυρον μέλος ἐκ τῶν στερήσεων γὰρ ἐπιφέρουσιν· εὐδοκιμεῖ γὰρ τοῦτο ἐν ταῖς μεταφοραῖς λεγόμενον ταῖς ἀνάλογον, οἷον τὸ φάναι τὴν σάλπιγγα εἶναι¹ μέλος ἄλυρον.

7.

[1] τὸ δὲ πρέπον ἔξει ἡ λέξις, ἐὰν ἦ παθητικὴ τε καὶ ἠθικὴ καὶ τοῖς ὑποκειμένοις πράγμασιν ἀνάλογον. [2] τὸ δ' ἀνάλογόν ἐστιν ἐὰν μήτε περὶ εὐλόγων αὐτοκαβδάλως λέγεται μήτε περὶ εὐτελῶν σεμνῶς, μηδ' ἐπὶ τῷ εὐτελεῖ ὀνόματι ἐπὶ κόσμος· εἰ δὲ μή, κωμωδία φαίνεται, οἷον ποιεῖ Κλεοφῶν· ὁμοίως γὰρ ἔνια ἔλεγε καὶ εἰ εἴπειεν ἂν “πότνια συκῇ”. [3] παθητικὴ δέ, ἐὰν μὲν ἦ ὕβρις, ὀργιζομένου λέξις, ἐὰν δὲ ἀσεβῇ καὶ αἰσχροῖα, δυσχεραίνοντος καὶ εὐλαβουμένου καὶ λέγειν, ἐὰν δὲ ἐπαινετὰ, ἀγαμένως, ἐὰν δὲ ἐλεεινά, ταπεινῶς, καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων δὲ ὁμοίως. [4] πιθανοὶ δὲ τὸ πρᾶγμα καὶ ἡ οἰκεῖα λέξις· παραλογίζεται τε γὰρ ἡ ψυχὴ ὡς ἀληθῶς λέγοντος, ὅτι ἐπὶ τοῖς τοιούτοις οὕτως ἔχουσιν, ὥστ' οἷονται, εἰ καὶ μὴ οὕτως ἔχει, ὡς λέγει ὁ λέγων, τὰ πράγματα οὕτως ἔχειν, [5] καὶ συνομοπαθεῖ ὁ ἀκούων αἰεὶ τῷ παθητικῶς λέγοντι, κἂν μηδὲν λέγῃ. διὸ πολλοὶ καταπλήττουσι τοὺς ἀκροατὰς θορυβοῦντες.

[6] καὶ ἠθικὴ δὲ αὕτη ἡ ἐκ τῶν σημείων δεῖξις, ὅτε ἀκολουθεῖ ἡ ἀρμόττουσα ἐκάστω γένει καὶ ἔξει. λέγω δὲ γένος μὲν καθ' ἡλικίαν, οἷον παῖς ἢ ἀνὴρ ἢ γέρον, καὶ γυνή ἢ ἀνὴρ, καὶ Λάκων ἢ Θετταλός, ἔξεις δέ, καθ' ἃς ποιός τις τῷ βίῳ. [7] οὐ γὰρ καθ' ἅπασαν ἔξιν οἱ βίοι ποιοῖ τινες. ἐὰν οὖν καὶ τὰ ὀνόματα οἰκεῖα λέγῃ τῇ ἔξει, ποιήσει τὸ ἥθος· οὐ γὰρ ταῦτα οὐδ' ὡσαύτως ἀγροῖκος ἂν² καὶ πεπαιδευμένος εἴπειεν. πάσχουσι δὲ τι οἱ ἀκροαταὶ καὶ ᾧ κατακόρως χρῶνται οἱ λογογράφοι, “τίς δ' οὐκ οἶδεν;”, “ἅπαντες ἴσασιν”. ὁμολογεῖ γὰρ ὁ ἀκούων αἰσχυρόμενος, ὅπως μετέχῃ οὐπὲρ καὶ οἱ ἄλλοι πάντες.

¹ ω et Kassel : ἰέναι Ross (fort. post Richards)

² ἀγροῖκος ἂν] Ross (cf. β) : ἂν ἀγροῖκος ἂν A et Kassel (v. plur. in huius app. crit.)

7.

[1] Žodinė raiška nestokos tinkamumo, jeigu bus ir jausmą, ir būdą atspindinti ir atitiks kalbos turinį. [2] O atitinka tuo atveju, jeigu apie reikšmingus dalykus nekalbama atsainiai, o apie menkaverčius – iškilmingai, ir jei prie menkaverčio žodžio nešliejamas joks pagražinimas; priešingu atveju susidaro komedijos išpūdis, pavyzdžiui, kaip tai daro Kleofontas: mat sakė kai ką panašaus į posakį „valdovė figa“. [3] O jausminga būna pykstančiojo žodinė raiška, jei kalbama apie įžeidimą; o jei apie bedieviškus ir gėdingus dalykus, tada – sukrėsto ir net kalbėti nesiryžtančio žmogaus raiška; ir jei nutinka pagyrimo verti dalykai, tai proga kalbėti su pasigėrėjimu, jei verti gailesčio – nusižeminus, panašiai ir kitais atvejais. [4] Atitinkama žodinė raiška ir dėstomam dalykui suteikia patikimumo; mat ir siela klaidingai samprotauja apie kalbėtojo tiesos tikrumą, nes dėl tokių aplinkybių jie būna tokios būsenos, kad dalykus vertina būtent taip, kaip kalbėtojo papasakota net jei ir nėra taip, kaip jis sako, [5] ir klausytojas visada jausmais susitapatina su tuo, kuris kalba jausmingai, net jei išties nieko nepasako. Štai kodėl daugelis kalbėtojų pribloškia savo klausytojus vien keldami triukšmą.

[6] Ir būdą perteikiantis būna toks ženklais paremtas įrodinėjimas, kai kiekvieną žmogaus tipą ir įprotį palydi toks įrodinėjimas, kuris tinkamas kiekvienam iš jų. Kalbu apie tipą pagal amžių, pavyzdžiui, – vaikas, vyras ar senas žmogus, taip pat vyras ar moteris ir lakonas ar tesalas. Įpročiai čia vadinu tuos, pagal kuriuos tūlas gyvenime būna tam tikro būdo. [7] Mat ne nuo visų įpročių priklauso žmonių gyvenimų pobūdis. Taigi jei kas nors vartos kiekvienam įpročiui būdingus žodžius, jis perteiks būdą; nes prasčiokas nesakytų tų pačių dalykų ir taip pat, kaip išsilavinęs. O klausytojai patiria tam tikrą išpūdį ir iš to, kuo su kaupu naudojasi logografai – tokių pareiškimų kaip „kas nežino?“, „visi žino“; mat klausytojas drovėdamasis tam pritaria, idant jaustųsi dalimi to, su kuo visi susiję.

[8] τὸ δ' εὐκαίρως ἢ μὴ εὐκαίρως χρῆσθαι [1408b] κοινὸν ἀπάντων τῶν εἰδῶν ἐστίν. [9] ἄκος δ' ἐπὶ πάσῃ ὑπερβολῇ τὸ θρυλούμενον· δεῖ γὰρ αὐτὸν αὐτῷ προεπιπλήττειν¹. δοκεῖ γὰρ ἀληθὲς εἶναι, ἐπεὶ οὐ λανθάνει γε ὁ ποιεῖ τὸν λέγοντα. [10] ἔτι τοῖς ἀνάλογον μὴ πᾶσιν ἅμα χρήσασθαι (οὕτω γὰρ κλέπτεται² ὁ ἀκροατής³). λέγω δὲ οἷον ἐὰν τὰ ὀνόματα σκληρὰ ἦ, μὴ καὶ τῇ φωνῇ καὶ τῷ προσώπῳ καὶ τοῖς⁴ ἀρμόττουσιν· εἰ δὲ μή, φανερόν γίγνεται ἕκαστον ὃ ἐστίν⁵. ἐὰν δὲ τὸ μὲν, τὸ δὲ μή, λανθάνει ποιῶν τὸ αὐτό. ἐὰν οὖν τὰ μαλακὰ σκληρῶς καὶ τὰ σκληρὰ μαλακῶς λέγεται, πιθανόν⁶ γίγνεται.

[11] τὰ δὲ ὀνόματα τὰ διπλᾶ καὶ τὰ ἐπίθετα πλείω καὶ τὰ ξένα μάλιστα ἀρμόττει λέγοντι παθητικῶς συγγνώμη γὰρ ὀργιζομένων κακὸν φάνα οὐρανόμηκες, ἢ πελώριον εἰπεῖν, καὶ ὅταν ἔχη ἤδη τοῦς ἀκροατὰς καὶ ποιήσῃ ἐνθουσιάσαι ἢ ἐπαίνοισι ἢ ψόγοις ἢ ὀργῇ ἢ φιλίας, οἷον καὶ Ἰσοκράτης ποιεῖ ἐν τῷ Πανηγυρικῷ ἐπὶ τέλει “φήμην δὲ καὶ μνήμην”⁷ καὶ “οἵτινες ἔτλησαν”. φθέγγονται γὰρ τὰ τοιαῦτα ἐνθουσιάζοντες, ὥστε καὶ ἀποδέχονται δηλονότι ὁμοίως ἔχοντες. διὸ καὶ τῇ ποιήσει ἤρμοσεν· ἐνθεον γὰρ ἢ ποιήσις. ἢ δὴ οὕτως δεῖ, ἢ μετ' εἰρωνείας, ὥσπερ Γοργίας ἐποίει καὶ τὰ ἐν τῷ Φαίδρῳ.

8.

[1] Τὸ δὲ σχῆμα τῆς λέξεως δεῖ μήτε ἔμμετρον εἶναι μήτε ἄρρυθμον· τὸ μὲν γὰρ ἀπίθανον (πεπλάσθαι γὰρ δοκεῖ), καὶ ἅμα καὶ ἐξίστησι· προσέχειν γὰρ ποιεῖ τῷ ὁμοίῳ, πότε πάλιν ἦξει· ὥσπερ οὖν τῶν κηρύκων προλαμβάνουσι τὰ παιδία τὸ “τίνα αἰρεῖται ἐπίτροπον ὁ

¹ Victorius ms., Kassel et al. : προεπιπλήττειν ω

² β et Ross : κέκλεπται A, al. Kassel

³ ὁ ἀκροατής] ω et Ross : secl. Kassel

⁴ καὶ τοῖς] ω et Ross : secl. Kassel (fort. duce Bonitz)

⁵ ἕκαστον ὃ ἐστίν] A F et Ross : secl. Kassel (fort. post Gomperz¹)

⁶ Ross (fort. duce Thurot): ἀπίθανον ω et Kassel

⁷ “φήμην δὲ καὶ μνήμην”] Ross (ex Isocr.; cf. Victorius) : φήμη ... μνήμη ω et Kassel (v. plur. in huius app. crit.)

[8] Įvairių priemonių naudojimas tinkama ar netinkama proga yra tai, kas bendra visoms retorikos rūšims. [9] Išėjis kiekvieno persūdymo atveju – toks daugysyk kartojamas patarimas: dera pačiam sau iš anksto priekaištauti; mat atrodo, jog ir persūdymai yra tiesa, kai bent jau kalbėtojas aiškiai suvokia, ką daro. [10] Be to, ne visomis atitiktimis dera naudotis vienu metu, nes taip apgaunamas klausytojas. Kalbu, pavyzdžiui, apie tai, kad jei žodžiai yra šiurkštūs, nederą jų reikšti atitinkamu balsu ir veido išraiška; priešingu atveju tampa akivaizdi kiekviena pasitelkiama priemonė. Bet jei viena priemone naudojamesi, o kita – ne, nesimato, kad kalbėtojas daro tą patį. Taigi jei švelnūs jausmai išreiškiami šiurkščiai arba šiurkštūs – švelniai, kalba tampa įtikima.

[11] Sudurtiniai žodžiai, gausesni epitetai ir svetimžodžiai labiausiai tinka jausmingam kalbėtojui: juk galima atleisti pykstančiam, kai jis sako, jog blogis esti dangosiekis arba pavadina jį baisulingu; atleistina ir tada, kai jau laiko užvaldęs savo klausytojus ir priverčia prisipildyti įkvėpimo – arba pagyrimais, arba papeikimais, pykčiu arba draugiškumu, kaip Isokratas rašo „Panegirike“ kažkur prie pabaigos: „Šlovę ir atminimą“ ir „tie, kurie ištverė“. Juk tokius žodžius kalbėtojai ištaria pagauti įkvėpimo, tad aišku, kad ir klausytojai priima tai, ką jie sako, jausdamiesi panašiai. Todėl tokia raiška tinka poezijai, nes poezija – įkvėptas dalykas. Tad dera ja naudotis arba taip, arba su pašaipa, kaip tai darė Gorgijas ir kaip rodo pavyzdžiai „Faidre“.

8.

Žodinės raiškos pavidalas neturėtų būti nei metriškas, nei neritmiškas. Mat pirmas atvejis neįtikimas, nes atrodo, jog tokia raiška yra lipdyte nulipdyta, ir kartu ji išblaško klausytoją, nes verčia jį kreipti dėmesį į metro panašumą – kada jis vėl pasikartos; panašiai kaip šaukliams nebaigus klausti, „Ką paleidžiamasis laisvėn renkasi savo globėju?“, vaikai atsako: „Kleoną“. [2] Neritmiškas pavidalas – begalinis; ji turi būti apribota, bet ne metru, mat begalybė nemaloni ir nesuvokiama.

ἀπελευθερούμενος;” “Κλέωνα”. [2] τὸ δὲ ἄρρυθμον ἀπέραντον, δεῖ δὲ πεπεράνθαι μὲν, μὴ μέτρῳ δέ· ἀηδὲς γὰρ καὶ ἄγνωστον τὸ ἄπειρον. περαίνεται δὲ ἀριθμῷ πάντα· ὁ δὲ τοῦ σχήματος τῆς λέξεως ἀριθμὸς ῥυθμὸς ἐστίν, οὗ καὶ τὰ μέτρα τμήματα¹. [3] διὸ ῥυθμὸν δεῖ ἔχειν τὸν λόγον, μέτρον δὲ μὴ· ποίημα γὰρ ἔσται. ῥυθμὸν δὲ μὴ ἀκριβῶς τοῦτο δὲ ἔσται ἐὰν μέχρι τοῦ ἦ.

[4] τῶν δὲ ῥυθμῶν ὁ μὲν ἡρώος σεμνὸς καὶ (οὐ) λεκτικὸς καὶ² ἀρμονίας δεόμενος, ὁ δ' ἱάμβος αὐτὴ ἐστίν ἢ λέξις ἢ τῶν πολλῶν (διὸ μάλιστα πάντων³ τῶν μέτρων ἱαμβεῖα φθέγγονται λέγοντες), δεῖ δὲ σεμνότητα γενέσθαι καὶ ἐκστῆσαι. ὁ δὲ τροχαῖος κορδακικώτερος· δηλοῖ δὲ τὰ [1409a] τετράμετρα· ἔστι γὰρ τροχερὸς ῥυθμὸς τὰ τετράμετρα. λείπεται δὲ παιάν, ᾧ ἐχρῶντο μὲν ἀπὸ Θρασυμάχου ἀρξάμενοι, οὐκ εἶχον δὲ λέγειν τίς ἦν.

ἔστι δὲ τρίτος ὁ παιάν, καὶ ἐχόμενος τῶν εἰρημένων· τρία γὰρ πρὸς δὴ ἐστίν, ἐκείνων δὲ ὁ μὲν ἐν πρὸς ἕν, ὁ δὲ δύο πρὸς ἕν, ἔχεται δὲ τῶν λόγων τούτων ὁ ἡμιόλιος· οὗτος δ' ἐστίν ὁ παιάν. [5] οἱ μὲν οὖν ἄλλοι διὰ τε τὰ εἰρημένα ἀφετέοι, καὶ διότι μετρικοί· ὁ δὲ παιάν ληπτέος ἀπὸ μόνου γὰρ οὐκ ἔστι μέτρον τῶν ῥηθέντων ῥυθμῶν, ὥστε μάλιστα λανθάνειν. [6] νῦν μὲν οὖν χρῶνται τῷ ἐνὶ παιᾶνι καὶ ἀρχόμενοι καὶ τελευτῶντες⁴, δεῖ δὲ διαφέρειν τὴν τελευτὴν τῆς ἀρχῆς. ἔστιν δὲ παιᾶνος δύο εἶδη ἀντικείμενα ἀλλήλοις, ὧν τὸ μὲν ἐν ἀρχῇ ἀρμόττει, ὥσπερ καὶ χρῶνται· οὗτος δ' ἐστίν οὗ ἄρχει μὲν ἡ μακρά, τελευτῶσι δὲ τρεῖς βραχεῖαι, “Δαλογενὲς εἴτε Λυκίαν,” καὶ “Χρυσεοκόμα Ἑκατε παῖ Διός”. ἕτερος δ' ἐξ ἐναντίας, οὗ βραχεῖαι ἀρχοῦσιν τρεῖς, ἡ δὲ μακρὰ τελευταία· “μετὰ δὲ γὰν ὕδατά τ' ὠκεανὸν ἠφάνισε νύξ”. οὗτος δὲ τελευτὴν ποιεῖ· ἡ γὰρ βραχεῖα διὰ τὸ ἀτελὴς εἶναι ποιεῖ κολοβόν. ἀλλὰ δεῖ τῇ μακρᾷ ἀποκόπτεσθαι, καὶ δήλην εἶναι τὴν τε-

¹ La et Ross (fort. post Bywater¹) : τμητά Α, al. Kassel

² σεμνὸς καὶ (οὐ) λεκτικὸς καὶ] Kassel (cf. Victorius) : σεμνῆς ἀλλ' οὐ λεκτικῆς Ross

³ Ε, al. Ross : πάντες Α, al. Kassel

⁴ καὶ τελευτῶντες] add. Ross et Kassel (post Spengel)

Viskas apribojama skaičiumi, o žodinės raiškos skaičius yra ritmas, kurio skiltys – metrai. [3] Dėl to reikia, kad oratoriaus kalba turėtų ritmą, bet ne metrą, mat kitu atveju bus eilėraštis. O ritmą – ne tikslų, o tik iki tam tikro laipsnio.

[4] Iš ritmų herojinis yra orus, netinkamas kalbos sakymui ir reikalaujantis dermės; o jambas yra pati ta žodinė raiška, būdinga daugumai (dėl to kalbėdami žmonės iš visų metrų būtent jambus taria dažniausiai); tačiau kalba turi tapti ori ir sužadinti klausytoją. Trochajas pernelyg panašus į kordaką; tai aišku iš tetrametrų; juk tetrametrai yra skubrus ritmas. Lieka pajanas, kurį kalbėtojai vartojo nuo Trasimacho laikų, tik negalėjo jo įvardyti.

Pajanas yra trečio tipo ritmas, glaudžiai susijęs su jau minėtais, nes jo santykis yra trys su dviem, o iš anų ritmų – vienas su vienu ir du su vienu; o su šiais santykiais susijęs pusantrinis – toks ir yra pajanas.

[5] Visus kitus ritmus reikia atmesti ir dėl minėtų priežasčių, ir dėl to, kad jie metriški; bet pajaną reikėtų pasitelkti, nes iš minėtų ritmų tik iš jo vieno nebūna metro, todėl jis mažiausiai pastebimas. [6] Šiuo metu kalbėtojai naudoja vieną pajaną ir pradėdami savo kalbas, ir baigdami; tačiau pabaiga turi skirtis nuo pradžios. Esti dvi viena kitai priešingos pajano rūšys. Viena jų tinka pradžioje – taip dabar jis ir naudojamas. Tokį pajaną pradeda ilgas skiemuo, o užbaigia trys trumpi: *Dālōgēnēs | eītē Lŷkī|ān* („Gimęs Dele, o gal Likiją“) ir *Chrŷsēōkō|mā Hēkātē | paī Dīōs* („Auksaplauki Hekatai, Dzeuso vaike“). Kitas pajanas sudėtas priešingai: jį pradeda trys trumpi skiemenys, o ilgas skiemuo – paskutinis: *mētā dē gān | hŷātā t' ō|kēānōn ē|phānīsē nŷx* („po žemės ir vandens okeaną užtemdė naktis“). Šitas pajanas sukuria pabaigą, nes antraip trumpas skiemuo – dėl to, kad yra nebaigtinis – ją nukerta. Vis dėlto nukirsti dera ilguoju skiemeniu, ir pabaiga turėtų būti aiški ne raštininko dėka, ne dėl skyrybos ženklų, o dėl ritmo. [7] Kad žodinė raiška turi pasižymėti geru ritmu, o ne būti neritmiška, ir kokie ritmai bei kokių savybių turintys ją padaro ritmingą, jau yra pasakyta.

λευτήν μὴ διὰ τὸν γραφέα, μηδὲ διὰ τὴν παραγραφὴν, ἀλλὰ διὰ τὸν
 ῥυθμόν. [7] ὅτι μὲν οὖν εὐρυθμον δεῖ εἶναι τὴν λέξιν καὶ μὴ ἄρρυθμον,
 καὶ τίνες εὐρυθμον ποιοῦσι ῥυθμοὶ καὶ πῶς ἔχοντες, εἴρηται

9.

[1] τὴν δὲ λέξιν ἀνάγκη εἶναι ἢ εἰρομένην καὶ τῷ συνδέσμῳ μίαν,
 ὥσπερ αἱ ἐν τοῖς διθυράμβοις ἀναβολαί, ἢ κατεστραμμένην καὶ ὁμοί-
 αν ταῖς τῶν ἀρχαίων ποιητῶν ἀντιστροφῶς. [2] ἡ μὲν οὖν εἰρομένη
 λέξις ἢ ἀρχαία ἐστίν· “Ἡροδότου Θουρίου ἡδ’ ἱστορίας ἀποδείξις”.
 ταύτη γὰρ πρότερον μὲν ἅπαντες, νῦν δὲ οὐ πολλοὶ χρῶνται. λέγω
 δὲ εἰρομένην, ἢ οὐδὲν ἔχει τέλος καθ’ αὐτήν, ἀν μὴ τὸ πρᾶγμα τὸ¹
 λεγόμενον τελειωθῇ. ἔστι δὲ ἀηδὴς διὰ τὸ ἄπειρον· τὸ γὰρ τέλος πά-
 ντες βούλονται καθορᾶν· διόπερ ἐπὶ τοῖς καμπτήρσιν ἐκπνέουσι καὶ
 ἐκλύονται· προορῶντες γὰρ τὸ πέρασ οὐ κάμνουσι πρότερον. [3] ἡ
 μὲν οὖν εἰρομένη τῆς λέξεώς ἐστιν ἡδε, κατεστραμμένη δὲ ἢ ἐν πε-
 ριόδοις· λέγω δὲ περίοδον λέξιν ἔχουσαν ἀρχὴν καὶ τελευτὴν αὐτὴν
 καθ’ αὐτὴν καὶ μέγεθος [1409b] εὐσύννοπον. ἡδεῖα δ’ ἢ τοιαύτη καὶ
 εὐμαθὴς, ἡδεῖα μὲν διὰ τὸ ἐναντίως ἔχειν τῷ ἀπεράντῳ, καὶ ὅτι αἰεὶ
 τί οἶεται ἔχειν ὁ ἀκροατὴς καὶ πεπεράνθαι² τὴν αὐτῇ, τὸ δὲ μηδὲν
 προνοεῖν μηδὲ ἀνύειν ἀηδὴς· εὐμαθὴς δὲ, ὅτι εὐμνημόνευτος, τοῦτο
 δὲ, ὅτι ἀριθμὸν ἔχει ἢ ἐν περιόδοις λέξις, ὃ πάντων εὐμνημονευτό-
 τατον. διὸ καὶ τὰ μέτρα πάντες μνημονεύουσιν μᾶλλον τῶν χύδην·
 ἀριθμὸν γὰρ ἔχει ὧς μετρεῖται. [4] δεῖ δὲ τὴν περίοδον καὶ τῇ διανοίᾳ³
 τετελειώσθαι, καὶ μὴ διακόπτεσθαι ὥσπερ τὰ Σοφοκλέους⁴ ἱαμβεῖα,
 “Καλυδὼν μὲν ἡδε γαῖα· Πελοπίας χθονός”. τοῦναντίον γὰρ ἔστιν
 ὑπολαβεῖν τῷ διαιρεῖσθαι, ὥσπερ καὶ ἐπὶ τοῦ εἰρημένου τὴν Καλυδῶ-
 να εἶναι τῆς Πελοποννήσου.

¹ add. Ross

² καὶ πεπεράνθαι] sicut Ross : τῷ αἰεὶ πεπεράνθαι Kassel

³ καὶ τῇ διανοίᾳ] Kassel : †καὶ τῇ διανοίᾳ† Ross (obelis notavit)

⁴ ω et Ross : secl. Kassel (v. plur. in huius app. crit.)

9.

Žodžių sąranga neišvengiamai būna arba suvertinė ir vientisa pa-
 gal sujungimą kaip pradžios ditirambuose, arba apgręžtinė ir panaši
 į senųjų poetų antistrofas. [2] Suvertinė žodžių sąranga yra senovinė,
 pavyzdžiui: „Tai turijiško Herodoto tyrimo išdėstymas“; anksčiau ja
 naudojosi visi, o dabar – tik nedaugelis. Suvertinė sąranga vadinu to-
 kią, kuri neturi pabaigos savyje, nebent pasibaigia tai, apie ką kalbama.
 Ji nemaloni dėl begalybės: juk visi nori aiškiai matyti pabaigą. Dėl to
 bėgikai prie posūkio stulpo išsikvepia ir netenka jėgų; mat tik iš anksto
 matydami galutinę ribą, jie per anksti nepavargsta. [3] Tokia yra suver-
 tinė žodžių sąranga, o apgręžtinė – išreikšta periodais. Periodu vadinu
 žodžių sąrangą, kuri turi pradžią ir pabaigą savyje ir lengvai aprėpiama
 dydį. Šitokia sąranga maloni ir lengvai išmokstama: maloni dėl to, kad
 esti priešingybė tam, kas neribota, ir klausytojas visą laiką mano, kad
 kažką supranta ir kad savo paties jėgomis yra pasiekęs tam tikrą išvadą;
 o nieko nenumatyti ir iki galo neužbaigti būna nemalonu. Ši sąranga
 lengvai išmokstama, nes lengvai įsimenama, o taip yra dėl to, kad pe-
 riodais paremta žodžių sąranga turi skaičių – tai, ką iš visų dalykų len-
 gviausia įsiminti. Dėl to ir eiles visi geriau įsimena nei padriką žodžių
 srautą – nes eilės turi skaičių, pagal kurį yra matuojamos. [4] Tačiau
 periodas turi būti išbaigtas ir savo reikšme, o ne perskilti kaip šie Sofoklio
 jambai: „Kalidonas šioji žemė: krašto pelopiško“; mat atitinkamai
 skaidant įmanu pagauti priešingą reikšmę, kaip ir minėtu atveju – su-
 prantant, kad Kalidonas yra kraštas Peloponese.

[5] Periodas būna arba sudėtas iš narių, arba paprastas. Iš narių su-
 dėtas periodas yra ir išbaigta, ir sykiu išskaidyta žodžių sąranga, ir len-
 gvai ištariama vienu iškvepimu, – tik ne atskiroje dalyje, kaip minėtas
 Sofoklio periodas, bet visa ištisai. Narys yra viena iš dviejų šios sąrangos
 dalių. O paprastuoju periodu vadinu vienanarį. [6] Reikia, kad ir perio-
 do nariai, ir patys periodai nebūtų nei per trumpi, nei ilgi. Mat periodo
 nario trumpumas verčia klausytoją daug sykių suklupti: juk tada, kai

[5] περίοδος δὲ ἡ μὲν ἐν κώλοις ἡ δ' ἀφελής. ἔστι δ' ἐν κώλοις μὲν λέξις ἡ τετελειωμένη τε καὶ διηρημένη καὶ εὐανάπνευστος, μὴ ἐν τῇ διαιρέσει ὥσπερ καὶ ἡ εἰρημένη περίοδος,¹ ἀλλ' ὅλη. κῶλον δ' ἐστὶ τὸ ἕτερον μῦθον ταύτης. ἀφελὴ δὲ λέγω τὴν μονόκωλον. [6] δεῖ δὲ καὶ τὰ κῶλα καὶ τὰς περιόδους μήτε μειούρους² εἶναι μήτε μακράς. τὸ μὲν γὰρ μικρὸν προσπταίνειν πολλάκις ποιεῖ τὸν ἀκροατὴν· ἀνάγκη γὰρ ὅταν, ἔτι ὁρμῶν ἐπὶ τὸ πόρρω καὶ τὸ μέτρον οὐ ἔχει ἐν ἑαυτῷ ὅρον, ἀντισπασθῇ παυσαμένου οἷον πρόσπτασιν³ γίνεσθαι διὰ τὴν ἀντίκρουσιν. τὰ δὲ μακρὰ ἀπολείπεσθαι ποιεῖ, ὥσπερ οἱ ἐξωτέρω ἀποκάμπτοντες τοῦ τέρματος ἀπολείπουσι γὰρ καὶ οὗτοι τοὺς συμπεριπατοῦντας, ὁμοίως δὲ καὶ αἱ περίοδοι αἱ μακραὶ οὔσαι λόγος γίνεσθαι καὶ ἀναβολὴ ὅμοιον, ὥστε γίνεσθαι ὁ ἔσχωψεν Δημόκριτος ὁ Χίος εἰς Μελανιπιδὴν ποιήσαντα ἀντὶ τῶν ἀντιστροφῶν ἀναβολάς

οἱ τ' αὐτῷ κακὰ τεύχει ἀνὴρ ἄλλω κακὰ τεύχων,

ἡ δὲ μακρὰ ἀναβολὴ τῷ ποιήσαντι κακίστη·

ἀρμόττει γὰρ τὸ τοιοῦτον καὶ εἰς τὰς μακροκώλους λέγειν. αἶ τε λίαν βραχύκωλοι οὐ περίοδος γίνεσθαι· προπετὴ οὖν ἄγει τὸν ἀκροατὴν.

[7] τῆς δὲ ἐν κώλοις λέξεως ἡ μὲν διηρημένη ἐστὶν ἡ δὲ ἀντικειμένη, διηρημένη μὲν, οἷον “πολλάκις ἐθαύμασα τῶν τὰς πανηγύρεις συναγαγόντων καὶ τοὺς γυμνικοὺς ἀγῶνας καταστησάντων”, ἀντικειμένη δέ, ἐν ἣ ἐκατέρω τῷ κώλῳ ἡ πρὸς ἐναντίῳ ἐναντίον σύγκειται ἢ ταὐτὸ [1410a] ἐπέzeugται τοῖς ἐναντίοις, οἷον “ἀμφοτέρους δ' ὤνησαν, καὶ τοὺς ὑπομείναντας καὶ τοὺς ἀκολουθήσαντας τοῖς μὲν γὰρ πλείω τῆς οἴκοι προσεκτῆσαντο, τοῖς δ' ἱκανὴν τὴν οἴκοι κατέλιπον”. ἐναντία ὑπομονὴ ἀκολούθησις, ἱκανὸν πλεῖον. “ὥστε καὶ τοῖς χρημάτων δεομένοις καὶ τοῖς ἀπολαῦσαι βουλομένοις”. ἀπόλαυσις

¹ ὥσπερ καὶ ἡ εἰρημένη περίοδος] β: ὥσπερ καὶ ἡ περίοδος A, obelis notavit Ross: secl. Kasn sel (fort. duce Spengel)

² μειούρους] β: μυούρους A, al. Ross et Kassel

³ Ross: πρόσπταειν ω et Kassel

dar tebesiverždamas į priekį iki savyje turimo saiko ribos būna sulaikytas, dėl patiriamo priešpriešinio smūgio jis neišvengiamai patiria tarsi sustojusiojo suklupimą. O periodo narių ilgumas verčia jį atsilikti – taip, kaip atsilieka bėgikai, posūkio stulpą apriečiantieji platesniu lanku; mat ir šie atsilieka nuo kartu su jais ratu bėgančių. Panašiai ir ilgi periodai tampa išstetu pasakojimu ir kažkuo panašaus į giesmės pradžia, tad atsitinka tai, už ką Demokritas iš Chijo pajuokė Melanipidą, kuris vietoje antistrofų sukūrė ditirambų pradžias:

Kenkia žmogus sau pačiam, kitam darydamas žalą,

Bet juk uždainis ilgas kūrėjui – blogybė didžiausia.

Juk taip apibūdinti tinka ir tuos, kurie kuria ilganarius periodus. Taip pat perdēm trumpanariai periodai netampa periodais: jie varyte varo klausytoją juos vytiš galvotrukčiais.

[7] Žodžių sąranga, paremta periodo nariais, yra dvejopa: viena išskaidyta į dalis, kita – pagrįsta priešpriešiniu. Išskaidyta, pavyzdžiui, tokia: „Dažnai nusistebėdavau tais, kurie surengė visuotinius susirinkimus ir įsteigė gimnastikos varžybas“; o priešpriešiniu paremta sąranga – tokia, kur kiekviename iš dviejų periodo narių viena priešingybė suartinama su kita arba tas pats objektas prijungiamas prie priešingybių, pavyzdžiui: „Jie pasitarnavo abejiems: ir tiems, kurie pasiliko, ir tiems, kurie nusekė iš paskos; pastarųjų labui jie papildomai įgijo daugiau turto, nei turėjo namie, o aniems paliko tiek, kiek užtenka namie gyvenant.“ Čia priešingybės – pasilikimas ir nusekimas iš paskos, „užtenka“ ir „daugiau“. Arba: „todėl ir tiems, kuriems trūksta pinigų, ir tiems, kurie nori jais mėgautis“; čia mėgavimasis yra priešpriešinamas įsigijimui. Ir dar: „Dažnai šitokiomis aplinkybėmis nutinka, kad protingiesiems nepasiseka, o kvailiams pavyksta.“ Taip pat: „Iš karto jie buvo pripažinti vertais apdovanojimų už šaunumą ir neilgai trukus paėmė valdžią jūroje“; „perplaukė per žemyną, perėjo pėsčiomis per jūrą, tiltu pajungęs Helespontą, o Atą prarausęs kanalu“; „ir nors iš prigimties buvo piliečiai, bet pagal įstatymą stokojo piliečių bendrijos“; „mat vieni jų nelaimingai pražuvo,

κτῆσει ἀντίκειται. καὶ ἔτι “συμβαίνει πολλάκις ἐν ταύταις καὶ τοὺς φρονίμους ἀτυχεῖν καὶ τοὺς ἄφρονας κατορθοῦν”. “εὐθὺς μὲν τῶν ἀριστείων ἡξιώθησαν, οὐ πολὺ δὲ ὕστερον τὴν ἀρχὴν τῆς θαλάττης ἔλαβον”. “πλευσαὶ μὲν διὰ τῆς ἡπείρου, πεζεῦσαι δὲ διὰ τῆς θαλάττης, τὸν μὲν Ἑλλησποντον ζεύξας, τὸν δ’ Ἄθω διορύξας”. “καὶ φύσει πολίτας ὄντας νόμῳ τῆς πόλεως στέρεσθαι”. “οἱ μὲν γὰρ αὐτῶν κακῶς ἀπώλοντο, οἱ δ’ αἰσχροῦς ἐσώθησαν”. “καὶ ἰδίᾳ μὲν τοῖς βαρβάροις οἰκέταις χρῆσθαι, κοινῇ δὲ πολλοὺς τῶν συμμάχων περιορᾶν δουλεύοντας”. “ἡ ζῶντας ἔξειν ἢ τελευτήσαντας καταλείπειν”. καὶ ὁ εἰς Πειθόλαόν τις εἶπε καὶ Λυκόφρονα ἐν τῷ δικαστηρίῳ, “οὗτοι δ’ ὑμᾶς οἴκοι μὲν ὄντες ἐπώλουν, ἐλθόντες δ’ ὥς ὑμᾶς ἐώνηνται”. ἅπαντα γὰρ ταῦτα ποιεῖ τὸ εἰρημένον. [8] ἡδεῖα δὲ ἐστὶν ἡ τοιαύτη λέξις, ὅτι τάναντία γνωριμώτατα καὶ παρ’ ἄλληλα μᾶλλον γνώριμα, καὶ ὅτι ἔοικε συλλογισμῷ· ὁ γὰρ ἔλεγχος συναγωγῇ τῶν ἀντικειμένων ἐστίν.

[9] ἀντίθεσις μὲν οὖν τὸ τοιοῦτόν ἐστιν, παρίσωσις δ’ ἐὰν ἴσα τὰ κῶλα, παρομοιώσις δὲ ἐὰν ὅμοια τὰ ἔσχατα ἔχῃ ἐκάτερον τὸ κῶλον· ἀνάγκη δὲ ἢ ἐν ἀρχῇ ἢ ἐπὶ τελευτῆς ἔχειν· καὶ ἐν ἀρχῇ¹ μὲν αἰεὶ τὰ ὀνόματα, ἐπὶ δὲ τελευτῆς² τὰς ἐσχάτας συλλαβὰς ἢ τοῦ αὐτοῦ ὀνόματος πτώσεις³ ἢ τὸ αὐτὸ ὄνομα· ἐν ἀρχῇ μὲν τὰ τοιαῦτα· “ἀργὸν γὰρ ἔλαβεν ἀργὸν παρ’ αὐτοῦ,” “δωρητοὶ τ’ ἐπέλοντο παρὰρρητοὶ τ’ ἐπέεσσιν.” ἐπὶ τελευτῆς δὲ “ῥήθης ἄν αὐτὸν οὐ παιδίον τετοκέναι, ἀλλ’ αὐτὸν παιδίον γεγονέναι”, “ἐν πλείσταις δὲ φροντίσι καὶ ἐν ἐλαχίσταις ἐλπίσιν”. πτώσεις δὲ ταῦτοῦ “ἄξιοι⁴ δὲ σταθῆναι χαλκοῦς, οὐκ ἄξιος ὢν χαλκοῦ;” ταῦτό δ’ ὄνομα “σὺ δ’ αὐτὸν καὶ ζῶντα ἔλεγες κακῶς καὶ νῦν γράφεις κακῶς”. ἀπὸ συλλαβῆς δὲ “τί ἂν ἔπαθες δεινόν, εἰ ἄνδρ’ εἶδες ἀργόν;” ἔστι δὲ ἅμα πάντα ἔχειν ταυτό, [1410b] καὶ

¹ ἐν ἀρχῇ] Ross (fort. duce Richards) : ἀρχῇ ω et Kassel (v. plur. in huius app. crit.)

² ἐπὶ δὲ τελευτῆς] ω et Ross : ἡ δὲ τελευτῇ Kassel

³ Ross : πτώσις ω et Kassel

⁴ Ross : ἄξιος ω et Kassel (v. plur. in huius app. crit.)

kiti gėdingai išsigelbėjo“; ir „asmeniškai naudotis barbarais kaip tarnais, o viešai nekreipti dėmesio į daugelį vergiją kenčiančių sąjungininkų“; „arba jie gyvi tai turės, arba numirę paliks“. Ir tai, ką vienas žmogus pasakė prieš Peitolają ir Likofroną teisme: „Šie vyrai, būdami savo namuose, jus pardavinėjo, o pas jus atvykę, jus nusipirko“. Visi šie pavyzdžiai kuria nusakytą dalyką. [8] Tokia žodžių sąranga yra maloni, nes priešingybės yra geriausiai suprantamos – ir suprantamos dar geriau tada, kai būna viena šalia kitos; ir dar – dėl to, kad tokia sąranga primena loginį apskaičiavimą; juk paneigimas yra priešingybių sugretinimas.

[9] Taigi priešpriešinimas yra štai toks dalykas; o sulygiavimas – kai periodo nariai būna lygūs; supanašinimas – kai kiekviena periodo narių pora turi panašius kraštinius dėmenis: būtinai šiuos panašumus turi arba kiekvieno nario pradžioje, arba pabaigoje. Jei pradžioje, tuomet periodo nariai visuomet turi vienodus žodžius, o pabaigoje – vienodus paskutinius skiemenis, tą patį žodį arba to paties žodžio formas. Supanašinimo periodo narių pradžioje šitokie pavyzdžiai: *agron gar elaben argon par’ autou* („Lauką juk gavo, plyną lauką iš jo“); *dōrētoi t’ epelonto pararrētoi t’ epeessin* („Juosius valiota nulenkt dovanom ir permaldaut žodžiais.“); supanašinimo pabaigoje pavyzdžiai: *ōiēthēs an auton ou paidion tetokenai, all’ auton paidion gegonenai* („būtum pamanęs, kad jis ne vaiko susilaukė, bet pats vaiku tapo“); *en pleistais de phrontisi kai en elachistais elpisin* („su gausybe rūpesčių ir kuo mažiausiai lūkesčių“). To paties žodžio formos: *axios de stathēnai chalkous, ouk axios ōn chalkou?* („vertas varinės statulos, kai nevertas nė varioko?“). Tas pats žodis periodo nario pabaigoje: *sy d’ auton kai zōnta eleges kakōs kai nyn grapheis kakōs* („o tu apie jį, ir kol buvo gyvas, kalbėjai blogai ir dabar rašai blogai“). Supanašinimas pagal baigiamąjį skiemenį: *ti an epathes deinon, ei andr’ eides argon?* („ką gi būtum patyręs baisaus, išvydęs žmogų būdo tingaus?“). Tas pats periodo narys gali turėti visas šias figūras kartu, gali ir priešpriešinimas sutapti su narių sulygiavimu ir galūnių panašumu. O periodų pradžios beveik išsamiai išvardytos „Teodektiniuose samprotavimuose“.

ἀντίθεσιν εἶναι τὸ αὐτὸ καὶ πάρισον καὶ ὁμοιοτέλευτον. αἱ δ' ἀρχαὶ τῶν περιόδων σχεδὸν ἐν τοῖς Θεοδεκτείοις ἐξηριθμῆνται. [10] εἰσὶ δὲ καὶ ψευδεῖς ἀντιθέσεις, οἷον καὶ Ἐπίχαρμος ἐποίει, “τόκα μὲν ἐν τήνων ἐγὼν ἦν, τόκα δὲ παρὰ τήνοισ ἐγὼν”.

10.

[1] ἐπεὶ δὲ διώρισται περὶ τούτων, πόθεν λέγεται τὰ ἀστεῖα καὶ τὰ εὐδοκιμοῦντα λεκτέον. ποιεῖν μὲν οὖν ἐστὶ τοῦ εὐφυοῦς ἢ τοῦ γεγυμνασμένου, δεῖξαι δὲ τῆς μεθόδου ταύτης. [2] εἴπωμεν οὖν καὶ διαριθμησώμεθα· ἀρχὴ δ' ἔστω ἡμῖν αὕτη· τὸ γὰρ μανθάνειν ῥαδίως ἢ δὴ φύσει πᾶσιν ἐστὶ, τὰ δὲ ὀνόματα σημαίνει τι, ὥστε ὅσα τῶν ὀνομάτων ποιεῖ ἡμῖν μάθησιν, ἡδιστα. αἱ μὲν οὖν γλῶτται ἀγνώτες, τὰ δὲ κύρια ἴσμεν· ἢ δὲ μεταφορὰ ποιεῖ τοῦτο μάλιστα· ὅταν γὰρ εἴπῃ τὸ γῆρας καλὰμην, ἐποίησε μάθησιν καὶ γνῶσιν διὰ τοῦ γένους· ἄμφω γὰρ ἀπηνθηκότα. [3] ποιοῦσι μὲν οὖν καὶ αἱ τῶν ποιητῶν εἰκόνες τὸ αὐτό· διόπερ ἂν εὖ, ἀστεῖον φαίνεται. ἔστι γὰρ ἢ εἰκῶν, καθάπερ εἴρηται πρότερον, μεταφορὰ διαφέρουσα προθέσει· διὸ ἦττον ἢ δὴ, ὅτι μακροτέρως καὶ οὐ λέγει ὡς τοῦτο ἐκεῖνο· οὐκοῦν οὐδὲ ζητεῖ τοῦτο ἢ ψυχὴ. [4] ἀνάγκη δὴ καὶ λέξιν καὶ ἐνθυμήματα ταῦτ' εἶναι ἀστεῖα ὅσα ποιεῖ ἡμῖν μάθησιν ταχεῖαν· διὸ οὔτε τὰ ἐπιτόλαια τῶν ἐνθυμημάτων εὐδοκιμεῖ (ἐπιτόλαια γὰρ λέγομεν τὰ παντὶ δῆλα, καὶ ἃ μηδὲν δεῖ ζητῆσαι), οὔτε ὅσα εἰρημένα ἀγνοοῦμεν¹, ἀλλ' ὅσων ἢ ἅμα λεγομένων ἢ γνῶσις γίγνεται, καὶ εἰ μὴ πρότερον ὑπῆρχεν, ἢ μικρὸν ὑπερέκειναι ἢ διάνοια· γίγνεται γὰρ οἷον μάθησις, ἐκεῖνων² δὲ οὐδετέρου.

[5] κατὰ μὲν οὖν τὴν διάνοιαν τοῦ λεγομένου τὰ τοιαῦτα εὐδοκιμεῖ τῶν ἐνθυμημάτων, κατὰ δὲ τὴν λέξιν τῷ μὲν σχήματι, ἐὰν ἀντικειμένως λέγεται, οἷον “καὶ τὴν τοῖς ἄλλοις κοινὴν εἰρήνην νομιζόντων τοῖς αὐτῶν ἰδίοις πόλεμον”· ἀντίκειται πόλεμος εἰρήνῃ. [6] τοῖς δ'

¹ Ross (fort. post Bywater⁴) : ἀγνοοῦμένα ἐστὶν Kassel (v. plur. in huius app. crit.)

² Ross (post Victorium ms. et Spengel) : ἐκεῖνως ω et Kassel

[10] Taip pat būna klaidingų priešpriešinimų, pavyzdžiui, kaip Epicharmas eiliavo: *toka men en tēnōn egōn ēn, toka de para tēnois egōn* („vienu metu buvau jų namuose ašai, o kitu – pas juos ašai“).

10.

[1] Kai jau apibrėžti šie dalykai, toliau dera kalbėti apie sąmojų ir gerai vertinamų posakių šaltinius. Juos kurti priklauso apdovanotam prigimties arba gerai išsilavinusiam, o parodyti – šio tyrimo uždavinys. [2] Taigi pasakykime ir nuosekliai išvardykime, o mūsų pradžia tebūnie tokia: visiems iš prigimties malonu lengvai mokytis, o žodžiai kažką reiškia, todėl visi žodžiai, kurie kursto mus mokytis, yra patys maloniausi. Taigi retybės būna nesuprantamos, išgalėjusius žodžius žinome, o metafora šitai kursto labiausiai; juk senatvę vadindamas šiaudu, Homeras pakursto mus mokytis ir atpažinti pagal amžių – nes abu yra nustoje žydėti. [3] Tokį pat poveikį turi ir poetų palyginimai; todėl jei jiems gerai pavyksta, tai atrodo sąmojinga. Nes palyginimas, kaip anksčiau sakyta, yra metafora, iš kitų išsiskirianti tik pridėdamu žodžiu. Dėl to palyginime būna mažiau malonumo, nes palyginimas ilgiau trunka; ir jis netapatina vieno dalyko su kitu, todėl siela šito ir neieško. [4] Tad neišvengiamai visi tie ir žodinės raiškos, ir išmąstymų atvejai, kurie sukursto mus greitai mokytis, būna sąmojingi. Dėl to nėra gerai vertinami nei paviršutiniški išmąstymai (paviršutiniškais vadiname tokius, kurie kiekvienam aiškūs ir kurių nereikia nė kiek patyrinti), nei visi tie, kurių pasakytų nesuprantame; o puikiai priimami visi tie, kurių suvokimas gimsta jų sakymo metu, net jei prieš tai tokio suvokimo nebūta, arba tokie, kurių reikšmė paaiškėja šiek tiek vėliau; mat pastarųjų tarsi mokomasi, tačiau nei vienu, nei kitu iš anų dviejų atvejų nesimokoma.

[5] Taigi pagal pasakymo teiginio mintį tokie išmąstymai lengvai pelno pripažinimą; o žodinės raiškos atžvilgiu tai įvyksta, viena vertus, dėl figūros – jeigu išmąstymai sakomi su priešpriešinimu,antai: „ir taiką, kuri bendra kitiems, laikydami karu prieš jų pačių asmeninius

ὀνόμασιν, ἐὰν ἔχη μεταφοράν, καὶ ταύτην μήτ' ἄλλοτρίαν, χαλεπὸν γὰρ συνιδεῖν, μήτ' ἐπιπόλαιον, οὐδὲν γὰρ ποιεῖ πάσχειν. ἔτι εἰ πρὸ ὁμμάτων ποιεῖ¹. ὁρᾷ γὰρ δεῖ τὰ² πραττόμενα μᾶλλον ἢ μέλλοντα. δεῖ ἄρα τούτων στοχάζεσθαι τριῶν, μεταφορᾶς, ἀντιθέσεως, ἐνεργείας.

[7] τῶν δὲ μεταφορῶν τεττάρων οὐσῶν [1411a] εὐδοκιμοῦσι μάλιστα αἱ κατ' ἀναλογίαν, ὥσπερ Περικλῆς ἔφη τὴν νεότητά τὴν ἀπολομένην ἐν τῷ πολέμῳ οὕτως ἠφανίσθαι ἐκ τῆς πόλεως ὥσπερ εἴ τις τὸ ἕαρ ἐκ τοῦ ἐνιαυτοῦ ἐξέλῃ. καὶ Λεπτίνης περὶ Λακεδαιμονίων, οὐκ ἔαν³ περιδεῖν τὴν Ἑλλάδα ἐτερόφθαλμον γενομένην. καὶ Κηφισόδοτος, σπουδάζοντος Χάρητος εὐθύνας δοῦναι περὶ τὸν Ὀλυνθιακὸν πόλεμον, ἡγανάκτει, φάσκων⁴ εἰς πνίγμα τὸν δῆμον ἄγχοντα τὰς εὐθύνας πειρᾶσθαι δοῦναι. καὶ παρακαλῶν ποτὲ τοὺς Ἀθηναίους εἰς Εὐβοίαν ἐπισιτισαμένους ἔφη δεῖν ἐξιέναι τὸ Μιλτιάδου ψήφισμα. καὶ Ἰφικράτης σπείσαμένων Ἀθηναίων πρὸς Ἐπίδαυρον καὶ τὴν παραλίαν ἡγανάκτει, φάσκων αὐτοὺς τὰ ἐφόδια τοῦ πολέμου παρηρῆσθαι. καὶ Πειθόλαος τὴν πάραλον ρόπαλον τοῦ δήμου, Σηστὸν δὲ τηλίαν τοῦ Πειραιέως, καὶ Περικλῆς τὴν Αἴγιναν ἀφελεῖν ἐκέλευσε, τὴν λήμην τοῦ Πειραιέως. καὶ Μοιροκλῆς οὐδὲν ἔφη πονηρότερος εἶναι, ὀνομάσας τινὰ τῶν ἐπικειῶν· ἐκεῖνον μὲν γὰρ ἐπιτρίτων τόκων πονηρεύεσθαι, αὐτὸς δὲ ἐπιδεκάτων. καὶ τὸ Ἀναξανδρίδου ἱαμβεῖον ὑπὲρ τῶν θυγατέρων πρὸς τὸν γάμον ἐγχρονοῦσῶν “ὑπερήμεροί μοι τῶν γάμων αἱ παρθένοι”. καὶ τὸ Πολυεύκτου εἰς ἀποπληκτικὸν τινα Σπεύσιππον, τὸ μὴ δύνασθαι ἡσυχίαν ἄγειν ὑπὸ τῆς τύχης ἐν πεντεσυρίγγῳ νόσῳ δεδεμένον. καὶ Κηφισόδοτος τὰς τριήρεις ἐκάλει μύλωνας ποικίλους, ὁ Κύων δὲ τὰ καπηλεῖα τὰ Ἀττικὰ φιδίτια· Αἰσίων δέ, ὅτι εἰς Σικελίαν τὴν πόλιν ἐξέχεαν· τοῦτο γὰρ μεταφορὰ καὶ πρὸ ὁμμάτων.

¹ ἔτι ... ποιεῖ] Δ et Ross : τῷ ... ποιεῖν Kassel (v. plur. in huius app. crit.)

² secl. Kassel (fort. post Kayser²)

³ ω et Kassel : ἂν Ross (post Victorium ms.)

⁴ Ross : φάσκων (αὐτὸν) Kassel (duce Dion. Hal.)

lūkesčius“ (čia „karas“ priešinamas su „taika“); [6] kita vertus, išmąstymai gerai vertinami dėl žodžių – jei jie turi metaforą, ir tokią, kuri nėra nei svetima – nes tada sunku pastebėti ir suvokti, – nei paviršutiniška – nes tokia nesukelia jokio jausmo klausytojui. Be to, pripažinimas ateina ir tokiu atveju, jei dėstomą reikalą pateikia priešais akis: juk dera matyti, kas daroma, o ne tai, kas ketinama daryti. Vadinas, dera siekti šių trijų dalykų: metaforos, priešpriešinimo ir įveiklinimo.

[7] Iš keturių metaforos rūšių labiausiai pripažįstamos atitiktimis paremtos metaforos. Štai kaip sakė Periklis, kad kare žuvęs jaunimas iš valstybės yra išnykęs taip, tarsi kas būtų pavasarį iš metų atėmęs. Ir Leptinas, kalbėdamas apie lakedaimoniečius, sakėsi neleisias atėniečiams iš šono stebėti, kaip Graikija lieka vienaakė. Kai Charetas skubėjo pateikti ataskaitas apie Olinto karą, Kefisodotas piktinosi, sakydamas, kad jis bando tai padaryti smaugdamas žmones iki uždusimo; ir kita proga ragindamas atėniečius, apsirūpinusius atsargomis žygiui į Euboją, jis sakė, jog jie turi iškeliauti „pagal Miltijado nutartį“. Ir kai atėniečiai sudarė taiką su Epidauru ir jūriniais miestais, Ifikratas piktindamasis sakė, kad jie patys iš savęs yra atėmę „atsargas karo žygiui“. Peitolajas vadino Paralą „liaudies vėzdą“, o Sestą – „Peirajo grūdų padėklą“. Periklis ragino pašalinti Aiginą, „Peirajo traiškaną“. Ir Moiroklis, paminėjęs vieno iš padorių asmenų vardą, sakėsi nesąs didesnis niekšas; mat anas padorusis niekšu buvo už trečdalines palūkanas, o jis – tik už dešimtinės. Ir Anaksandrido jambinė eilutė apie dukteris, kurios nesiskubino ištekti: „dienas tuoktuvių lenkia mano mergelės jau“. Ir Polijeukto posakis apie vieną paralyžiuotąjį, vardu Speusipas, – kad jis negalėjo išlikti ramus, nors lemtis jį buvo pririšusi prie penkiaskylės ligos. Ir Kefisodotas trijeras vadino „margais malūnais“, o Šuva sakydavo, kad smuklės yra Atikos „fiditijos“. O Aisonas sakė, kad jie „išpylė“ valstybę į Siciliją; juk tai yra metafora ir vaizdo pateikimas prieš pat akis.

Ir jo pasakymas „todėl Graikija suriko“; tam tikru požiūriu tai irgi metafora bei pateikimas prieš pat akis. Taip pat ir tai, kaip Kefisodotas

καὶ “ὥστε βοῆσαι τὴν Ἑλλάδα”, καὶ τοῦτο τρόπον τινὰ μεταφορὰ καὶ πρὸ ὀμμάτων. καὶ ὥσπερ Κηφισόδοτος εὐλαβεῖσθαι ἐκέλευε μὴ πολλὰς ποιήσωσι τὰς συνδρομὰς ἐκκλησίας¹. καὶ Ἰσοκράτης πρὸς τοὺς συντρέχοντας ἐν ταῖς πανηγύρεσιν. καὶ οἷον ἐν τῷ ἐπιταφίῳ, διότι ἄξιον ἦν ἐπὶ τῷ τάφῳ τῶν ἐν Σαλαμῖνι τελευτησάντων κείρασθαι τὴν Ἑλλάδα ὡς συγκαταθαπτομένης τῇ ἀρετῇ αὐτῶν τῆς ἐλευθερίας· εἰ μὲν γὰρ εἶπεν ὅτι ἄξιον δακρῦσαι συγκαταθαπτομένης τῆς ἀρετῆς, μεταφορὰ καὶ πρὸ ὀμμάτων, [1411b] τὸ δὲ “τῇ ἀρετῇ τῆς ἐλευθερίας” ἀντίθεσιν τινα ἔχει. καὶ ὡς Ἰφικράτης εἶπεν “ἢ γὰρ ὁδὸς μοι τῶν λόγων διὰ μέσων τῶν Χάρητι πεπραγμένων ἐστίν” μεταφορὰ κατ’ ἀναλογίαν, καὶ τὸ διὰ μέσου πρὸ ὀμμάτων ποιεῖ.

καὶ τὸ φάναι παρακαλεῖν τοὺς κινδύνους τοῖς κινδύνοις βοηθῶντας, πρὸ ὀμμάτων καὶ² μεταφορὰ. καὶ Λυκολέων ὑπὲρ Χαβρίου “οὐδὲ τὴν ἱκετηρίαν αἰσχυνθέντες αὐτοῦ, τὴν εἰκόνα τὴν χαλκῇν”. μεταφορὰ γὰρ ἐν τῷ παρόντι, ἀλλ’ οὐκ αἰεὶ, ἀλλὰ πρὸ ὀμμάτων· κινδυνεύοντος γὰρ αὐτοῦ ἱκετεύει ἢ εἰκῶν, τὸ ἔμψυχον δὲ ἄψυχον³, τὸ ὑπόμνημα τῶν τῆς πόλεως ἔργων. καὶ “πάντα τρόπον μικρὸν φρονεῖν μελετώντες”. τὸ γὰρ μελετᾶν αὔξειν τι ἐστίν. καὶ ὅτι “τὸν νοῦν ὁ θεὸς φῶς ἀνῆπεν ἐν τῇ ψυχῇ”. ἄμφω γὰρ δηλοῖ τι. “οὐ γὰρ διαλυόμεθα τοὺς πολέμους, ἀλλ’ ἀναβαλλόμεθα”. ἄμφω γὰρ ἐστὶ μέλλοντα, καὶ ἡ ἀναβολὴ καὶ ἡ τοιαύτη εἰρήνη. καὶ τὸ τὰς συνθήκας φάναι τρόπαιον εἶναι πολὺ κάλλιον τῶν ἐν τοῖς πολέμοις γιγνομένων· τὰ μὲν γὰρ ὑπὲρ μικρῶν καὶ μιᾶς τύχης, αὐταὶ δ’ ὑπὲρ παντὸς τοῦ πολέμου· ἄμφω γὰρ νίκης σημεία. καὶ ὅτι αἱ πόλεις τῷ ψόγῳ τῶν ἀνθρώπων μεγάλας εὐθύνας διδόασιν· ἢ γὰρ εὐθυνα βλάβη τις δικαία ἐστίν.

ὅτι μὲν οὖν τὰ ἀστεῖα ἐκ μεταφορᾶς τε τῆς ἀνάλογον λέγεται καὶ τῷ πρὸ ὀμμάτων ποιεῖν, εἴρηται.

¹ ω et Ross : secl. Kassel (fort. post Wolf)

² add. Ross et Kassel (fort. duce Thurot)

³ ἔμψυχον δὲ ἄψυχον] Ross : ἄψυχον δὲ ἔμψυχον Kassel (sine comm.)

⁴ τῶν τῆς] Ross : τῶν (ὑπὲρ) τῆς Kassel (fort. duce Kayser²)

liepē atēniečiams saugotis, kad nedarytų daugybės triukšmingų „sambėgių“. Ir Isokratas pateikia pavyzdį, minėdamas „tuos, kurie kartu suleikia į visuotinius sambūrius“. Ir kaip Lisijas „Laidotuvių kalboje“ sako, kad buvo verta Graikijai nusikirpti plaukus prie kapo tų, kurie krito prie Salamino, nes jos laisvė buvo laidojama kartu su jų šaunumu. Jei kalbėtojas būtų pasakęs, kad Graikijai verta pravirkti, nes kartu su jais buvo laidojamas ir jos šaunumas, tai būtų buvusi metafora ir pateikimas prieš akis, o posakis „laisvė kartu su šaunumu“ turi tam tikrą priešpriešinimą. Ir kaip pasakė Ifikratas: „Juk mano žodžių kelias veda per Chareto padarytų darbų vidurį“; čia yra metafora pagal atitiktį, o pasakymas „per vidurį“ kuria vaizdą prieš pat akis.

Taip pat pasakymas „kviesti pavojus pavojams į pagalbą“, yra vaizdas prieš pat akis ir metafora. Ir Likoleonas Chabrijui labai sakė: „net nepasidrovėję to su maldautojo poza – to bronzinio atvaizdo“; tai metafora tam momentui, ne visam laikui, bet vis tiek su vaizdu prieš pat akis, nes kai Chabrijui gresia pavojus, jo atvaizdas maldauja už jį, negyva būtybė štai jau ir gyva, gyvas priminimas valstybei padarytų darbų. Ir „visaip lavindami mąstymo menkumą“, nes „lavinti“ reiškia didinti kažkokį dalyką. Ir tai, kad „Dievas protą kaip šviesą įžiebė sieloje“, irgi yra vaizdingos metaforos pavyzdys; mat abu dalykai kažką nušviečia. Kitas pavyzdys: „Juk mes ne panaikiname karus, bet juos atidedame“; juk abu dalykai yra būsimi – ir atidėjimas, ir tokia taika. Ir sakyti, kad sutartys yra daug tauresnis pergalės paminklas už karuose atsirandančius paminklus, yra metafora, nes šie išskeliami dėl mažų pasiekimų ir vienkartinės sėkmės, o sutartys sudaromos dėl viso karo; juk abu dalykai – pergalės ženklai. Taip pat ir tai, kad miestai pateikia dideles lėšų ataskaitas žmonių peikimui; nes ataskaitos pateikimas yra tam tikras teisingas nuostolis.

Taigi tai, kad sąmojų ir iš metaforos pagal atitiktį pasirenkama, ir kuriant vaizdą prieš pat akis, yra pasakyta.

11.

[1] λεκτέον δὲ τί λέγομεν πρὸ ὁμμάτων, καὶ τί ποιοῦσι γίγνεται τοῦτο. [2] λέγω δὴ πρὸ ὁμμάτων ταῦτα ποιεῖν ὅσα ἐνεργοῦντα σημαίνει, οἷον τὸν ἀγαθὸν ἄνδρα φάναι εἶναι τετράγωνον μεταφορά, (ἄμφω γὰρ τέλεια), ἀλλ' οὐ σημαίνει ἐνέργειαν· ἀλλὰ τὸ “ἀνθοῦσαν ἔχοντος τὴν ἀκμὴν” ἐνέργεια, καὶ τὸ “σὲ δ' ὥσπερ ἄφετον” ἐλευθερον¹ ἐνέργεια, καὶ “τοῦντεῦθεν οὖν”² Ἕλληνες ἄξαντες ποσίν· τὸ ἄξαντες ἐνέργεια καὶ μεταφορά· ταχὺ γὰρ λέγει. καὶ ὥς κέχρηται πολλαχοῦ Ὅμηρος, τὸ τὰ ἄψυχα ἔμψυχα ποιεῖν διὰ τῆς μεταφοῆς. [3] ἐν πᾶσι δὲ τῷ ἐνέργειαν ποιεῖν εὐδοκιμεῖ, οἷον ἐν τοῖσδε, “αὐτὶς ἐπὶ δάπεδόνδε κυλίνδετο λᾶας ἀναιδής,” καὶ “ἔπτατ' οἰστός,” καὶ “ἐπιπτέσθαι μενεαίνων,” καὶ “ἐν γαίῃ ἴσταντο [1412a] λιλαιόμενα χροὸς ἄσαι,” καὶ “αἰχμὴ δὲ στέρνοιο διέσσυτο μαιμώωσα”. ἐν πᾶσι γὰρ τούτοις διὰ τὸ ἔμψυχα εἶναι ἐνεργοῦντα φαίνεται· τὸ ἀναισχυντεῖν γὰρ καὶ μαιμᾶν καὶ τὰ ἄλλα ἐνέργεια. ταῦτα δὲ προσῆψε διὰ τῆς κατ' ἀναλογίαν μεταφοῆς· ὥς γὰρ ὁ λίθος πρὸς τὸν Σίσυφον, ὁ ἀναισχυντῶν πρὸς τὸν ἀναισχυντούμενον. [4] ποιεῖ δὲ καὶ ἐν ταῖς εὐδοκιμούσαις εἰκόσιν ἐπὶ τῶν ἀψύχων ταῦτά· “κυρτά, φαληριόωντα· πρὸ μὲν τ' ἄλλ', αὐτὰρ ἐπ' ἄλλα.” κινούμενα γὰρ καὶ ζῶντα ποιεῖ πάντα, ἢ δ' ἐνέργεια κίνησις.

[5] δεῖ δὲ μεταφέρειν, καθάπερ εἴρηται πρότερον, ἀπὸ οἰκείων καὶ μὴ φανερῶν, οἷον καὶ ἐν φιλοσοφίᾳ τὸ ὅμοιον καὶ ἐν πολὺν διέχουσι θεωρεῖν εὐστόχου, ὥσπερ Ἀρχύτας ἔφη ταῦτὸν εἶναι διαιτητὴν καὶ βωμόν· ἐπ' ἄμφω γὰρ τὸν ἀδικούμενον καταφεύγειν³. ἢ εἴ τις φαίη ἄγκυραν καὶ κρεμάθραν τὸ αὐτὸ εἶναι· ἄμφω γὰρ ταυτό τι, ἀλλὰ διαφέρει τῷ ἄνωθεν καὶ κάτωθεν. καὶ τὸ ἀνωμαλίσθαι τὰς πόλεις ἐν πολὺν διέχουσι ταυτό, ἐν ἐπιφανείᾳ καὶ δυνάμεσι τὸ ἴσον.

¹ add. Ross

² τοῦντεῦθεν οὖν] Ross et Kassel (fort. post Victorium) : τοῦλεύτερον δ' ω

³ τὸν ... καταφεύγειν] Ross (fort. duce Kayser¹) τὸ ... καταφεύγει ω et Kassel

11.

[1] Dabar reikia pasakyti, ką vadiname vaizdu „prieš pat akis“ ir ką darantiems tai atsitinka. [2] Tad štai sakau, kad vaizdą prieš pat akis padaro visos tos priemonės, kurios reiškia gyvybingus dalykus. Pavyzdžiui, sakyti, kad geras žmogus yra „keturkampis“, yra metafora (mat abu dalykai tobuli), tačiau šis posakis neišreiškia gyvybingumo; o pasakymas „kai buvo pačiame jėgų žydėjime“ – tikras gyvybingumas; panašiai ir posakis „tave – kaip ir laisvai besiganantį gyvulį“ – gyvybingumas, taip pat ir „po to tad graikai šovę kojomis pirmyn“: žodis „šovę“ yra ir gyvybingumas, ir metafora: juk reiškia „greitai“. [3] Ir, kaip daug kur tai yra pritaikęs Homeras, gyvybingumas – negyvas būtybės daryti gyvomis pasitelkiant metaforą. Ir visose eilėse jis garsėja tuo, kad kuria gyvybingumą, pavyzdžiui, kaip šiose: „Vėl lygumon riedėjo akmuo, neturintis gėdos“ ir apie strėles: „skrido strėlė“, „trokšdama priskristi“; „Žemėn sulindo prie jo, nors taikės įkibtį į kūną“. „Nepastebėtas prislėgęs, į nugarą ietį suvarė“. Juk visuose šiuose pavyzdžiuose daiktai atrodo gyvybingi dėl to, kad yra kaip turį gyvybės: mat būti begėdžiui ir išsiilgusiam ir kiti panašūs dalykai – gyvybingumas. Šiuos bruožus daiktams Homeras priskyrė pasitelkęs metaforą pagal atitiktį; nes kaip akmuo skirtas Sisifui, taip begėdis – patiriančiam begėdišką elgesį. [4] Ir savo gerai pagarsėjusiuose palyginimuose jis su negyvais daiktais daro tą patį: „Veiasi vienos kitas ir gūžias, taškydamos putom“; juk visus daiktus paverčia judančiais ir gyvais, o gyvybingumas – tai judesys.

[5] Kaip jau pasakyta anksčiau, metaforas reikia kurti iš giminiškų, bet ne akivaizdžių dalykų; pavyzdžiui, kaip ir filosofijoje gerai nusi-taikančiam būdinga įžvelgti panašumą net tarp labai vienas nuo kito nutolusių dalykų; taip ir Architas sakė, kad nėra skirtumo tarp arbitro ir aukuro, nes prie abiejų skriaudžiamasis atbėga pagalbos. Arba jei kas nors sakytų, kad inkaras ir virvė ant kablio yra tas pats daiktas, išeina metafora; juk abu tam tikru atžvilgiu yra tas pats, tačiau skiriasi tuo, kaip jie sujungti – viršuje ar apačioje. Ir pasakymas, kad „miestai buvo

[6] ἔστι δὲ καὶ τὰ ἀστεῖα τὰ πλείστα διὰ μεταφορᾶς καὶ ἐκ τοῦ προσεξαπατᾶν· μάλλον γὰρ γίγνεται δῆλον ὅτι ἔμαθε παρὰ τὸ ἐναντίως ἔχειν, καὶ ἔοικε λέγειν ἢ ψυχὴ ὥς ἀληθῶς, ἐγὼ δὲ ἤμαρτον". καὶ τῶν ἀποφθεγμάτων δὲ τὰ ἀστεῖα ἐστὶν ἐκ τοῦ μὴ ὅφησι λέγειν, οἷον τὸ Στησιχόρου, ὅτι οἱ τέττιγες ἑαυτοῖς¹ χαμόθεν ἄσσονται. καὶ τὰ εὖ ἡνιγμένα διὰ τὸ αὐτὸ ἡδέα· μάθησις γάρ, καὶ λέγεται μεταφορᾶ. καὶ ὁ λέγει Θεόδωρος, τὸ καινὰ λέγειν. γίγνεται δέ, ὅταν παράδοξον ἦ, καὶ μὴ, ὡς ἐκεῖνος λέγει, πρὸς τὴν ἔμπροσθεν δόξαν, ἀλλ' ὥσπερ ἐν τοῖς γελοίοις τὰ παραπεποιημένα. ὅπερ δύναται καὶ τὰ παρὰ γράμμα σκώματα· ἐξαπατᾷ γάρ. καὶ ἐν τοῖς μέτροις οὐ γὰρ ὥσπερ ὁ ἀκούων ὑπέλαβεν· "ἔστειχε δ' ἔχων ὑπὸ ποσσὶ χίμεθλα·" ὁ δ' ὦρετο πέδιλα ἐρεῖν. τούτου δ' ἅμα λεγομένου δεῖ δῆλον εἶναι. τὰ δὲ παρὰ γράμμα ποιεῖ οὐχ ὁ λέγει λέγειν, ἀλλ' ὁ μεταστρέφει ὄνομα, οἷον τὸ Θεοδώρου εἰς Νίκωνα τὸν κιθαρωδὸν "θράξει σε"². προσποιεῖται γὰρ λέγειν τὸ "Θρᾶξ εἰ σύ"³ καὶ ἐξαπατᾷ· ἄλλο γὰρ λέγει. διὸ [1412b] μαθόντι ἡδύ, ἐπεὶ εἰ μὴ ὑπολαμβάνει Θρᾶκα εἶναι, οὐ δόξει ἀστεῖον εἶναι. [7] καὶ τὸ "βούλει αὐτὸν πέρσαι". δεῖ δὲ ἀμφοτέρω προσηκόντως λεχθῆναι. οὕτω δὲ καὶ τὰ ἀστεῖα, οἷον τὸ φάναι Ἀθηναίοις τὴν τῆς θαλάττης ἀρχὴν μὴ ἀρχὴν εἶναι τῶν κακῶν· ὄνασθαι γάρ. ἢ ὥσπερ Ἰσοκράτης τὴν ἀρχὴν τῇ πόλει ἀρχὴν εἶναι τῶν κακῶν. ἀμφοτέρως γὰρ ὁ οὐκ ἂν ᾤκηται τις ἐρεῖν, τοῦτ' εἴρηται, καὶ ἐγνώσθη ὅτι ἀληθές· τὸ γὰρ τὴν ἀρχὴν φάναι ἀρχὴν εἶναι οὐδὲν σοφόν, ἀλλ' οὐχ οὕτω λέγει, ἀλλ' ἄλλως, καὶ ἀρχὴν οὐχ ὁ εἶπεν ἀπόφησιν, ἀλλ' ἄλλως. [8] ἐν ἅπασιν δὲ τούτοις, ἐὰν προσηκόντως τὸ ὄνομα ἐνέγκῃ ὁμωνυμία ἢ μεταφορᾶ, τότε τὸ εὖ. οἷον "Ἀνάσχετος οὐκ ἀνασχετός" ὁμωνυμία⁴ ἀπέφησεν, ἀλλὰ προσηκόντως, εἰ ἀηδής. καὶ "οὐκ ἂν γένοιο

¹ A F et Ross : αὐτοῖς ε, al. Kassel

² "θράξει σε"] sicut apud Ross : "θράττει σε" Kassel (et ω)

³ "Θρᾶξ εἰ σύ"] sicut apud Ross : "θράττει σε" Kassel (et ω)

⁴ Ross : ὁμωνυμίαν Kassel (sine comm.)

sulyginti", reiškia tą patį pagal labai vienas nuo kito nutolusius dalykus: lygybę pagal regimą išorę ir pagal pajėgumus.

[6] Dauguma sąmojingų posakių atsiranda dėl metaforos, taip pat iš papildomo suklaidinimo. Juk klausytojui darosi aiškiau, kad kažką sužinojo, užuot jautęsis priešingai, ir siela, atrodo, sako: „Iš tiesų, o aš suklydau.“ Ir sąmojingos ištarnos būna dėl to, kad reiškia ne tai, ką tiesiogiai sako, antai, Stesichoro ištarmė, kad „cikados giedos sau nuo žemės“. Ir gerai užmintos mįslės yra malonios dėl to paties: mat tai – mokymasis, ir mįslė sakoma su metafora. Ir tai, ką Teodoras vadina „sakyti naujoviškai“ – malonus dalykas; tai atsiranda tada, kai tai būna nelaukta ir, anot jo, ne priešinga ankstesnei nuomonei, tačiau tarsi juokaujant sukurto žodžių gretybės. Tokį pat poveikį turi ir raidžių keitimą juokdarystės – juk jos apgauna. Tokių dalykų būna ir eilėraščiuose, mat, pavyzdžiui, čia eilutė baigiasi ne taip, kaip klausytojas tikėjosi: „ir ejo toliau, jam po pėdomis – pūslės“, nors klausytojas manė, kad sakys „batai“. Siekiant veiksmingumo reikia, kad vos šitai pasakius, išsyk būtų aišku. O raidžių keitimo pokštai verčia išreikšti ne tai, ką kalbėtojas sako, bet tai, ką žodis perkeičia; pavyzdžiui, Teodoro frazė kitarodui Nikonui *thraxe se* („tave trikdys“); mat apsimeta, kad sako *Thrax ei sy* („tu esi trakas“), ir mus taip apgauna, nes išreiškia ką kita. Dėl to pokštas malonus supratusiam; nes jei kas nepagauna, kad Nikonas yra trakas, tam neatrodys tai sąmojinga. [7] Ir dar vienas pavyzdys: *boulei auton persai* („tu nori jį sunaikinti“). Abiejų šių rūšių juokeliai turi būti tinkamai išreikšti. Taip yra ir su tokiais sąmojais kaip pasakymas, kad „jūrų valdžia“ (*tēn tēs thalattēs archēn*) nebuvo atėniečių „nelaimių pradžia“ (*archēn tōn kakōn*); juk jie iš jos turėjo naudos. Arba taip, kaip sako Isokratas, kad „valdžia“ jūroje (*tēn archēn*) buvo valstybei „nelaimių pradžia“ (*archēn tōn kakōn*). Abiem atvejais pasakyta tai, ko niekas nebūtų pagalvojęs sakyti, ir pripažįstama, kad tai tiesa. Mat ir sakyti, jog *archē* yra *archē*, nėra nieko gudraus; tačiau juk reikšmė ne vienoda, o skirtinga; ir pirmajame pavyzdyje kalbėtojas paneigia *archēn* ne ta

μᾶλλον ἢ [σε δεῖ]¹ ξένος ξένος” ἢ² “οὐ μᾶλλον ἢ σε δεῖ”. τὸ αὐτὸ καὶ “οὐ δεῖ τὸν ξένον ξένον αἰε εἶναι”. ἀλλότριον γὰρ καὶ τοῦτο. τὸ αὐτὸ καὶ τὸ Ἀναξανδρίδου τὸ ἐπαινούμενον, “καλὸν γ’ ἀποθανεῖν πρὶν θανάτου δρᾶν ἄξιον.” ταῦτο γὰρ ἐστὶ τῷ εἰπεῖν “ἄξιόν γ’ ἀποθανεῖν μὴ ὄντα ἄξιον ἀποθανεῖν”, ἢ “ἄξιόν γ’ ἀποθανεῖν μὴ θανάτου ἄξιον ὄντα”, ἢ “μὴ ποιοῦντα θανάτου ἄξια”. [9] τὸ μὲν οὖν εἶδος τὸ αὐτὸ τῆς λέξεως τούτων· ἀλλ’ ὅσῳ ἂν ἐν ἐλάττονι καὶ ἀντικειμένως λεχθῇ, τοσούτῳ εὐδοκιμεῖ μᾶλλον. τὸ δ’ αἴτιον ὅτι ἡ μάθησις διὰ μὲν τὸ ἀντικεῖσθαι μᾶλλον, διὰ δὲ τὸ ἐν ὀλίγῳ θᾶττον γίγνεται. [10] δεῖ δ’ αἰε προσεῖναι ἢ³ τὸ πρὸς ὃν λέγεται ἢ⁴ τὸ ὁρθῶς λέγεσθαι, εἰ τὸ λεγόμενον ἀληθὲς καὶ μὴ ἐπιπόλαιον· ἔστι γὰρ ταῦτα χωρὶς ἔχειν, οἷον “ἀποθνήσκειν δεῖ μηδὲν ἀμαρτάνοντα” ἀλλ’ οὐκ ἀστεῖον, “τὴν ἄξιαν δεῖ γαμεῖν τὸν ἄξιον”, ἀλλ’ οὐκ ἀστεῖον. ἀλλ’ ἢ⁵ ἐὰν ἅμα ἄμφω ἔχῃ· “ἄξιόν γ’ ἀποθανεῖν μὴ ἄξιον ὄντα τοῦ ἀποθανεῖν”. ὅσῳ δ’ ἂν πλείω ἔχῃ, τοσούτῳ ἀστειότερον φαίνεται, οἷον εἰ καὶ τὰ ὀνόματα μεταφορὰ εἴη καὶ μεταφορὰ τοιαυτὴ καὶ ἀντίθεσις καὶ παρίστωσις, καὶ ἔχοι ἐνέργειαν.

[11] εἰσὶ δὲ καὶ αἱ εἰκόνες, ὥσπερ εἴρηται καὶ ἐν τοῖς ἄνω, αἱ εὐδοκιμοῦσαι τρόπον τινὰ μεταφοραί· αἰε γὰρ ἐκ δυοῖν λέγονται, ὥσπερ ἡ ἀνάλογον μεταφορὰ, οἷον “ἡ ἀσπίς”, φαμέν, “ἐστὶ φιὰλη Ἄρεως”, καὶ [1413a] “τόξον φόρμιγξ ἄχορδος”. οὕτω μὲν οὖν λέγουσιν οὐχ ἀπλοῦν, τὸ δ’ εἰπεῖν τὸ τόξον φόρμιγγα ἢ τὴν ἀσπίδα φιὰλην ἀπλοῦν. [12] καὶ εἰκάζουσι δὲ οὕτως, οἷον πιθήκῃ αὐλητὴν, λύχνῳ ψακαζομένῳ [εἰς]⁷ μύωπα· ἄμφω γὰρ συνάγεται. [13] τὸ δ’ εὖ ἐστὶν, ὅταν μεταφορὰ ἢ· ἔστι γὰρ εἰκάσαι τὴν ἀσπίδα φιὰλην Ἄρεως καὶ τὸ

¹ secl. Ross et Kassel (post Vahlen¹)

² ξένος” ἢ] Kassel : ξένος” (γὰρ) Ross

³ Kassel: secl. Ross (fort. post Kayser²)

⁴ Kassel: secl. Ross (fort. post Kayser²)

⁵ β et Kassel : om. A et Ross

⁶ add. Ross

⁷ secl. Ross et Kassel (fort. duce Riccobono)

reikšme, kuria ji pirmiau pasakė, bet kita. [8] Visais šiais atvejais išeina gerai tada, kai kalbėtojas deramu būdu pasitelkia žodį, remdamasis homonimija arba metafora. Pavyzdžiui, posakis „Anaschetas nepakenčiamas“ išreiškė neiginį per homonimiją, tačiau prideramu būdu tik tuo atveju, jei apibūdintasis išties nemalonus. Ir: „negalėtum būti labiau svetimas nei svečias“, t. y. „ne daugiau negu tau dera tokiam būti“. Toks pat atvejis: „nedera svečiui svetimam visada būti“; nes ir vienokia, ir kitokia reikšmė vartojama. Tas pats atvejis – ir garsioji Anaksandrido eilutė: „Garbinga numirti prieš darant ką nors, kas verta mirties“, nes tai tas pats, kas sakyti, kad „verta numirti, nesant vertam mirties“ arba „nedarant to, kas verta mirties“. [9] Šių posakių raiškos forma ta pati, tačiau kuo mažesniu kiekiu žodžių ir didesniu priešpriešinimu jie būna išreikšti, tuo didesnio pripažinimo sulaukia. Priežastis ta, kad mokymuisi labiau pasitarnauja priešpriešinimas, o dėl glaustumo mokymasis vyksta greičiau. [10] Visada turi būti po ranka arba tai, kuriam asmeniui yra kalbama, arba tai, kas yra sakoma teisingai, jeigu sakomas dalykas – atitinkamas tiesą ir nepaviršutiniškas; nes įmanoma šiems dalykams būti atskirai. Pavyzdžiui, „mirti dera niekuo nenusikaltusiam“; bet tai nėra sąmojinga. Arba „nusipelnęs vyras turi vesti nusipelnusią moterį“; bet ir tai nėra sąmojinga. Tačiau taip būna, jei turi tuo pat metu abi savybes: „verta numirti, nesant vertam mirties“. Kuo daugiau savybių turi posakis, tuo sąmojingesnis jis atrodo: antai, jei žodžiai galėtų būti metafora ir dar tam tikros rūšies metafora, ir dar būtų priešpriešinimas, ir periodo narių sulygiavimas, ir turėtų gyvybingumo.

[11] Taip pat palyginimai, kaip jau sakyta ir pirmiau, yra tam tikru būdu pripažinimą pelniusios metaforos, nes juos visada sudaro du dalykai, kaip ir atitikties metaforą, pavyzdžiui, kai sakome: „skydas yra Arėjo taurė“ ir „lankas – bestygė lyra“. Taigi šitaip išreiškiama ne tiesioginė tapatybė, o tokia būna tada, kai lankas vadinamas lyra arba skydas – taure. [12] Ir taip palygina visi kalbėtojai, pavyzdžiui, fleitininką – su beždžione, su lietaus taškomu žibintu – trumparegi, nes abiem

ἐρείπιον ῥάκει οἰκίας, καὶ τὸ τὸν Νικήρατον φάναι Φιλοκτήτην εἶναι δεδηγμένον ὑπὸ Πράτυος, ὥσπερ εἵκασε Θρασύμαχος ἰδὼν τὸν Νικήρατον ἡττημένον ὑπὸ Πράτυος ῥαψωδοῦντα, κομῶντα δὲ καὶ αὐχμηρὸν ἔτι. ἐν οἷς μάλιστα τ' ἐκπίπτουσιν οἱ ποιηταί, ἐὰν μὴ εὖ, καὶ ἐὰν εὖ, εὐδοκιμοῦσιν· λέγω δ' ὅταν ἀποδιδῶσιν· “ὥσπερ σέλινον οὐλα τὰ σκέλη φορεῖ. ὥσπερ Φιλάμμων ζυγομαχῶν τῷ κωρύκῳ”. καὶ τὰ τοιαῦτα πάντ' εἰκόνες εἰσίν. αἱ δ' εἰκόνες ὅτι μεταφοραί, εἴρηται πολλάκις.

[14] καὶ αἱ παροιμῖαι δὲ μεταφοραί ἀπ' εἰδους ἐπ' εἰδός εἰσιν· οἷον ἂν τις ὡς ἀγαθὸν πεισόμενος αὐτὸς ἐπαγάγηται, εἴτα βλαβῇ, “ὡς ὁ Καρπάθιος”, φασιν, “τὸν λαγῷ”. ἄμφω γὰρ τὸ εἰρημένον πεπόν-θασιν. ὅθεν μὲν οὖν τὰ ἀστεῖα λέγεται καὶ διότι, σχεδὸν εἴρηται τὸ αἴτιον·

[15] εἰσὶ δὲ καὶ αἱ¹ εὐδοκιμοῦσαι ὑπερβολαὶ μεταφοραί, οἷον εἰς ὑπώπιασμένον “ῥήθητε δ' ἂν αὐτὸν εἶναι συκαμίνων κάλαθον”. ἐρυθρὸν γάρ τι τὸ ὑπώπιον, ἀλλὰ τοῦτο πολὺ σφόδρα. τὸ δὲ “ὥσπερ τὸ καὶ τὸ” ὑπερβολὴ τῇ λέξει διαφέρει. “ὥσπερ Φιλάμμων ζυγομαχῶν τῷ κωρύκῳ,” “ῥήθης δ' ἂν αὐτὸν Φιλάμμωνα εἶναι μαχόμενον τῷ κωρύκῳ”. “ὥσπερ σέλινον οὐλα τὰ σκέλη φορεῖν,” [16] “ῥήθης δ' ἂν οὐ σκέλη, ἀλλὰ σέλινα ἔχειν, οὕτως οὐλα”. εἰσὶ δ' αἱ ὑπερβολαὶ μειρακιώδεις· σφοδρότητα γὰρ δηλοῦσιν. διὸ ὀργιζόμενοι λέγουσι μάλιστα·

οὐδ' εἴ μοι τόσα δοίη ὅσα ψάμαθός τε κόνις τε...

κούρη δ' οὐ γαμέω Ἀγαμέμνωνος Ἀτρεΐδαο,

οὐδ' εἰ χρυσεῖη Ἀφροδίτη κάλλος ἐρίζοι,

ἔργα δ' Ἀθηναίη·

[1413b] χρώνται δὲ μάλιστα τούτῳ Ἀττικοὶ ῥήτορες². διὸ πρεσβυτέρῳ λέγειν ἀπρεπές.

¹ add. Ross et Kassel (fort. post Richards)

² χρώνται ... ῥήτορες] ω et Ross : secl. Kassel

atvejais vyksta susitraukimas. [13] O gerai palyginti išeina tada, kai būna metafora; juk galima skydą prilyginti Arėjo taurei, o griuvėsius – namų skarmalui, ir sakyti, kad Nikeratas – tai Filoktetas, kuriam įkando Pratijs, pasitelkiant Trasimacho palyginimą, kai jis pamatė Nikeratą, rapsodų varžybose nugalėtą Pratijs, dar purviną, nekirptais plaukais. Šiuose bandymuose poetai ir labiausiai paslysta, jei pavyksta negerai, ir sulaukia pripažinimo, jei pavyksta. Kalbu apie atvejį, kai jie pateikia atliepinį: „Jis turi kojas, gyslotas kaip salierai“ arba „kaip ir Filamonas, besigalynėjantis su bokso kriausė“. Visi tokie posakiai yra palyginimai, o tai, kad palyginimai yra metaforos, jau daug kartų pasakyta.

[14] Priežodžiai taip pat yra tai vieno, tai kito pavidalo metaforos. Pavyzdžiui, jei kas nors parsineša kažką, tikėdamasis patirti iš to gėrį, o paskui patiria žalą, tada sako „kaip karpatas kiškį“, nes abu turi minėtą patirtį. Taigi beveik yra pasakyta, iš kur prirenkama sąmojingų posakių ir įvardyta priežastis, dėl ko jie tokie yra.

[15] Ir pripažinimą pelniusios hiperbolės yra metaforos. Antai, kai apie žmogų pamušta akimi sakyti: „būtumėt pamanę, kad jis yra krepšys šilkmedžio uogų“, nes šiek tiek paraudęs paakys; tačiau šis apibūdinimas labai sutirštintas. Ir pasakymas „kaip tas ar anas“ – tai hiperbolė, besiskirianti tik išraiškos būdu: pavyzdžiui, vietoje „kaip Filamonas besigalynėjantis su bokso kriausė“ – „būtum pamanęs, kad jis – Filamonas, kovojantis su bokso kriausė“; vietoje „jis turi kojas, gyslotas kaip salierai“ – „būtum pamanęs, kad jis turėjo ne kojas, o salierus, – tokias gyslotas“. Hiperbolėse yra kažkas jaunatviško; juk jos atskleidžia smarkumą. Dėl to pykstantieji dažniausiai jas vartoja:

Jeigu man duotų galop, kiek smėlio pajūry ar dulkių...

Žmona sau imt Agamemnono dukterį aš negalvoju,

Nors neprilygtų jai nė Afroditė auksinė

Ir kaip ... Atėnė ... mokėtų ji darbus...

[1413b] [Atėnų oratoriai ypač mėgsta šią priemonę.] Dėl to vyresniam žmogui vartoti hiperboles netinkama.

12.

[1] δεῖ δὲ μὴ λεληθῆναι ὅτι ἄλλη ἐκάστω γένοι ἀρμόττει λέξις. οὐ γὰρ ἡ αὐτὴ γραφικὴ καὶ ἀγωνιστικὴ, οὐδὲ δημηγορικὴ καὶ δικανικὴ. ἄμφω δὲ ἀνάγκη εἰδέναι· τὸ μὲν γὰρ ἐστὶν ἐλληνίζειν ἐπίστασθαι, τὸ δὲ μὴ ἀναγκάζεσθαι κατασιωπᾶν ἂν τι βούληται μεταδοῦναι τοῖς ἄλλοις, ὅπερ πάσχουσιν οἱ μὴ ἐπιστάμενοι γράφειν. [2] ἔστι δὲ λέξις γραφικὴ μὲν ἢ ἀκριβεστάτη, ἀγωνιστικὴ δὲ ἢ ὑποκριτικωτάτη. ταύτης δὲ δύο εἶδη· ἡ μὲν γὰρ ἠθικὴ, ἡ δὲ παθητικὴ. διὸ καὶ οἱ ὑποκριταὶ τὰ τοιαῦτα τῶν δραμάτων διώκουσι, καὶ οἱ ποιηταὶ τοὺς τοιούτους. βαστάζονται δὲ οἱ ἀναγνώστικοί, οἷον Χαιρήμων (ἀκριβῆς γὰρ ὥσπερ λογογράφος), καὶ Λικύμνιος τῶν διθυραμβοποιῶν. καὶ παραβαλλόμενοι οἱ μὲν τῶν γραφέων λόγοι¹ ἐν τοῖς ἀγῶσι στενοὶ φαίνονται, οἱ δὲ τῶν ῥητόρων, εὖ λεχθέντες², ἰδιωτικοὶ ἐν ταῖς χερσίν. αἴτιον δ' ὅτι ἐν τῷ ἀγῶνι ἀρμόττει τὰ ὑποκριτικά· διὸ καὶ³ ἀφῆρημένης τῆς ὑποκρίσεως οὐ ποιοῦντα τὸ αὐτῶν ἔργον φαίνεται εὐήθη, οἷον τὰ τε ἀσύνδετα καὶ τὸ πολλάκις τὸ αὐτὸ εἰπεῖν ἐν τῇ γραφικῇ ὀρθῶς ἀποδοκιμάζεται, ἐν δὲ ἀγωνιστικῇ οὐ, καὶ οἱ ῥήτορες χρῶνται· ἔστι γὰρ ὑποκριτικὴ⁴. [3] ἀνάγκη δὲ μεταβάλλειν τὸ αὐτὸ λέγοντας, ὅπερ ὥσπερ ὁδοποιεῖ τῷ ὑποκρίνεσθαι· “οὗτός ἐστιν ὁ κλέψας ὑμῶν, οὗτός ἐστιν ὁ ἐξαπατήσας, οὗτος ὁ τὸ ἔσχατον προδοῦναι ἐπιχειρήσας”, οἷον καὶ Φιλῆμων ὁ ὑποκριτὴς ἐποίει ἔν τε τῇ Ἀναξανδρίδου Γερωντομαχίᾳ, ὅτε λέγει⁵ “Ραδάμανθυς καὶ Παλαμήδης”, καὶ ἐν τῷ προλόγῳ τῶν Εὐσεβῶν τὸ “ἐγώ”. ἐὰν γὰρ τις τὰ τοιαῦτα μὴ ὑποκρίνηται, γίγνεται “ὁ τὴν δοκὸν φέρων”.

[4] καὶ τὰ ἀσύνδετα ὡσαύτως· “ἦλθον, ἀπήντησα, ἐδεόμην.” ἀνά-

¹ οἱ μὲν τῶν γραφέων λόγοι] Ross : {οἱ λόγοι} οἱ μὲν τῶν γραφικῶν Kassel (v. plur. in huius app. crit.)

² εὖ λεχθέντες] Ross : εὖ λεχθέντων F : ἡ τῶν λεχθέντων A, al. : secl. Kassel (v. plur. in huius app. crit.)

³ ἀρμόττει τὰ ὑποκριτικά· διὸ καὶ] Ross : ἀρμόττει· διὸ καὶ τὰ ὑποκριτικά Kassel (sine comm.)

⁴ La et Ross : ὑποκριτικά A, al. Kassel (v. plur. in huius app. crit.)

⁵ Ross (fort. post Spengel) : λέγει ω et Kassel

12.

[1] Tačiau nedera pamiršti, kad kiekvienai retorikos rūšiai tinka skirtinga žodinė raiška. Juk rašytinė raiška ne tokia pati kaip vaidingoji, o viešakalbė – ne tokia pat kaip teisminė. Tačiau būtina išmanyti abu raiškos būdus. Juk vienas dalykas yra gerai mokėti graikiškai, o kitas – nebūti verčiamam nutylėti, jei žmogus nori ką nors perduoti kitiems; o tai nutinka nemokantiems rašyti. [2] Rašytinė raiška yra ta, kuri tiksliausia, o vaidingoji – ta, kuri vaidybiškiausia. Pastaroji yra dviejų rūšių – būdą perteikianti ir jausmingoji; štai kodėl aktoriai vaikosi tokio pobūdžio vaidinimų, o poetai – tokių aktorių. Bet aukštinami ir tik skaityti skirtus kūrinis kuriantieji, pavyzdžiui, Chairemonas (mat jis kruopštus kaip logografas), o iš ditirambų kūrėjų – Likimnijas. Jas sugretinus, rašytojų sukurtos kalbos žodiniuose ginčiuose atrodo smulkmėniškos, o į rankas paimtos retorių kalbos, nors gerai pasakytos, – tiesiog mėgėjiškos. Priežastis ta, kad ginče tinka vaidybiniai dalykai, todėl šie, pašalinus vaidybą, neatlikdami savo darbo, atrodo naivūs. Pavyzdžiui, bejungtukiai teiginiai ir dažnas to paties pakartojimas rašytinėje raiškoje pagrįstai sulaukia nepitarimo, tačiau vaidingoje raiškoje – ne; ir net oratoriai jais naudoja, nes ši raiška yra vaidybiška. [3] Tačiau vis kalbant tą patį dalyką reikia keisti raiškos būdus, nes tai tarsi tiesia kelią vaidybai. „Tai šitas, kuris jus apvogė, tai šitas, kuris apgavo, tai šitas, kuris galiausiai pasiryžo išduoti.“ Taip ir darė aktorius Filemonas ne tik Anaksandrido „Senių kivirče“, kai kalbėjo dramos epizode „Radamantas ir Palamedas“, bet ir dramos „Pamaldieji“ prologe atlikdamas „aš“ vaidmenį. Nes jei kas nors panašių vaidmenų neatlieka, išeina kaip patarlėje „sijos nešikas“.

[4] Atitinkamai ir su bejungtukiais teiginiais, tokiais kaip: „atėjau, sutikau, maldavau“. Mat čia būtina perteikti vaidybiškai, ir ne taip, lyg vieną dalyką sakant, pasakyti tokiu pačiu būdu ir tonu. Be to, bejungtukiai teiginiai turi vieną tokią ypatingą savybę: mat atrodo, kad per tą patį laiko tarpą pasakyta daug dalykų, nes jungtukas daugelį jų paverčia

γκη γὰρ ὑποκρίνεσθαι καὶ μὴ ὡς ἐν λέγοντα τῷ αὐτῷ ἦθαι καὶ τόνῳ εἰπεῖν. ἔτι ἔχει ἰδιὸν τι τὰ ἀσύνδετα· ἐν ἴσῳ γὰρ χρόνῳ πολλὰ δοκεῖ εἰρῆσθαι· ὁ γὰρ σύνδεσμος ἐν ποιεῖ τὰ πολλὰ, ὥστε ἐὰν ἐξαιρεθῇ, δῆλον ὅτι τούναντίον ἔσται τὸ ἐν πολλὰ. ἔχει οὖν αὖξισιν· “ἦλθον, διελέχθην, [1414a] ἰκέτευσα” (πολλὰ δοκεῖ), “ὑπερεῖδεν ὅσα εἶπον”. τοῦτο δὲ βούλεται ποιεῖν καὶ Ὅμηρος ἐν τῷ “Νιρεὺς αὖ Σύμηθεν, Νιρεὺς Ἀγλαΐης, Νιρεὺς δὲ κάλλιστος”. περὶ οὗ γὰρ πολλὰ λέγεται, ἀνάγκη καὶ πολλάκις εἰρῆσθαι· εἰ οὖν καὶ πολλάκις, καὶ πολλὰ δοκεῖ, ὥστε ἠὔξηκεν, ἅπαξ μνησθεῖς, διὰ τὸν παραλογισμόν, καὶ μνήμην πεποίηκεν, οὐδαμοῦ ὕστερον αὐτοῦ λόγον ποιησάμενος.

[5] ἡ μὲν οὖν δημηγορικὴ λέξις καὶ παντελῶς ἔοικε τῇ σκιαγραφίᾳ· ὅσῳ γὰρ ἂν πλείων ἢ ὁ ὄχλος, πορρώτερον ἢ θέα, διὸ τὰ ἀκριβῆ περιέργα καὶ χεῖρῳ φαίνεται ἐν ἀμφοτέροις· ἡ δὲ δικανικὴ ἀκριβεστέρα¹. ἔτι δὲ μᾶλλον ἢ ἐν ἐνὶ κριτῇ· ἐλάχιστον γὰρ ἔνεστι² ῥητορικῆς· εὐσύννοπτον γὰρ μᾶλλον τὸ οἰκεῖον τοῦ πράγματος καὶ τὸ ἀλλότριον, καὶ ὁ ἀγὼν ἄπεστιν, ὥστε καθαρὰ ἡ κρίσις. διὸ οὐχ οἱ αὐτοὶ ἐν πᾶσι τούτοις εὐδοκιμοῦσι ῥήτορες· ἀλλ’ ὅπου μάλιστα ὑπόκρισις³, ἐνταῦθα ἦκιστα ἀκρίβεια ἐνι. τοῦτο δέ, ὅπου φωνῆς, καὶ μάλιστα ὅπου μεγάλης. ἡ μὲν οὖν ἐπιδεικτικὴ λέξις γραφικωτάτη· τὸ γὰρ ἔργον αὐτῆς ἀνάγνωσις.

[6] δευτέρα δὲ ἡ δικανικὴ. τὸ δὲ προσδιακριθεῖσθαι τὴν λέξιν, ὅτι ἡδεῖαν δεῖ εἶναι⁴ καὶ μεγαλοπρεπῆ, περιέργον· τί γὰρ μᾶλλον ἢ σώφρονα καὶ ἐλευθέριον καὶ εἴ τις ἄλλη ἦθους ἀρετὴ; τὸ δὲ ἡδεῖαν εἶναι ποιήσει δηλονότι τὰ εἰρημένα, εἴπερ ὀρθῶς ὠρισταὶ ἢ ἀρετὴ τῆς λέξεως· τίνος γὰρ ἔνεκα δεῖ σαφῆ καὶ μὴ ταπεινὴν εἶναι ἀλλὰ πρέπουσαν; ἂν τε γὰρ ἀδολεσχῇ, οὐ σαφής, οὐδὲ ἂν σύντομος, ἀλλὰ δῆλον ὅτι τὸ μέσον ἀρμόττει. καὶ τὸ ἡδεῖαν τὰ εἰρημένα ποιήσει, ἂν

¹ δικανικὴ ἀκριβεστέρα] Ross : δίκη ἀκριβέστερον ω et Kassel

² γὰρ ἔνεστι] Ross (duce Spengel) : γὰρ ἔστι Kassel (v. plur. in huius app. crit.)

³ Ross : ὑποκρίσεως ω et Kassel

⁴ add. Ross

vienu, todėl jei jis būna pašalintas, aišku, kad bus priešingai, ir vienas dalykas taps daugeliu. Taigi bejungtukiai teiginiai turi išplėtimą, pavyzdžiui: „atėjau, pasikalbėjau, paprašiau globos“ (atrodo, daug dalykų), bet „paniekino visa tai, ką pasakiau“. O šitai siekia sukurti ir Homeras šiame teiginyje: „vėl Nirėjas iš Simės..., Nirėjas, Aglajos sūnus..., Nirėjas, kuris gražiausias...“; nes būtina, kad tas, apie kurį daug dalykų sakoma, būtų paminėtas dažnai; vadinasi, jei ir dažnai paminėtas, tai atrodo, kad ir daug šlovės turi; todėl šiuo klaidingu samprotavimu Homeras išplėtė Nirėjo reputaciją, nors mini jį tik vieną kartą; ir taip yra įamžinęs jo atminimą, nors vėliau savo kūrinyje apie jį nebekalbėjo.

[5] Viešakalbė žodinė raiška net atrodo visiškai panaši į šešėlių piešimą, nes kuo didesnė minia, tuo tolimesnė žiūra; todėl abiem atvejais per didelis tikslumas atrodo perteklinis ir per prastas. Tačiau teisminė raiška būna tikslesnė, o dar labiau – ta, kuri susijusi tik su vienu teisėju, nes joje mažiausiai retorikos, mat vienam teisėjui geriau pastebima tai, kas dalykui artima ir svetima, ir nekyla ginčas, todėl sprendimas būna skaidrus. Dėl to visais šiais atvejais ne tie patys oratoriai pelno pripažinimą; tačiau ten, kur daugiausiai lemia vaidyba, ten mažiausiai patenka tikslumo; o taip būna ten, kur reikia balso, ypač stipraus. Taigi iš čia matyti, kad parodomosios kalbos raiška labiausiai remiasi raštu, mat jos tikslinė veikla – skaitymas.

[6] Antroji raštu paremta raiška – teisminė. Papildomas raiškos tipų skaidymas (kad stilius turi būti malonus ir didžiavertis) netikslingas. Juk kuo tai svarbiau už tai, kad pats kalbėtojas būtų santūrus, nepriklausomas ir pasižymintis kokia nors kita būdo dorybe? O tai, kad raiška būtų maloni, akivaizdu, jog priklausys nuo aptartųjų dalykų, jeigu tik teisingai apibrėžta žodinės raiškos dorybė; mat priešingu atveju kam reikia, kad ji būtų aiški ir ne lėkšta, bet tinkama? Mat jei žodinė raiška pasižymi plepumu ir jei yra glausta, nebūna aiški – akivaizdu, kad jai pritinka vidurys. Aišku ir tai, kad aptartieji dalykai žodinę raišką padarys malonią, jeigu bus gerai suderinta tai, kas įprasta, tai, kas svetima,

εὖ μυχθῇ, τὸ εἰωθὸς καὶ τὸ ξενικόν, καὶ ὁ ῥυθμός, καὶ τὸ πιθανὸν ἐκ τοῦ πρέποντος. περὶ μὲν οὖν τῆς λέξεως εἴρηται, καὶ κοινῇ περὶ πάντων καὶ ἰδία περὶ ἐκάστου γένους¹. λοιπὸν δὲ περὶ τάξεως εἰπεῖν.

13.

[1] ἔστι δὲ τοῦ λόγου δύο μέρη· ἀναγκαῖον γὰρ τό τε πρᾶγμα εἰπεῖν περὶ οὗ, καὶ τοῦτ' ἀποδείξαι. διὸ εἰπόντα μὴ ἀποδείξαι ἢ ἀποδείξαι μὴ προειπόντα ἀδύνατον· ὅ τε γὰρ ἀποδεικνύων τι ἀποδεικνυσι, καὶ ὁ προλέγων ἔνεκα τοῦ ἀποδείξαι προλέγει. [2] τούτων δὲ τὸ μὲν πρόθεσις ἐστὶ τὸ δὲ πίστις, ὥσπερ ἂν εἴ τις διέλοι ὅτι τὸ μὲν πρόβλημα τὸ δὲ ἀπόδειξις. [3] νῦν δὲ διαιροῦσι γελοίως διήγησις γάρ που τοῦ δικανικοῦ μόνου λόγου ἐστίν, ἐπιδεικτικοῦ δὲ καὶ δημηγορικοῦ πῶς ἐνδέχεται εἶναι διήγησιν οἷαν λέγουσιν, ἢ τὰ πρὸς τὸν [1414b] ἀντίδικον, ἢ ἐπίλογον τῶν ἀποδεικτικῶν; προοίμιον δὲ καὶ ἀντιπαραβολὴ καὶ ἐπ' ἀνδοδος ἐν ταῖς δημηγορίαις τότε γίγνεται, ὅταν ἀντιλογία ἦ, καὶ γὰρ ἡ κατηγορία καὶ ἡ ἀπολογία πολλάκις ἀλλ' οὐχ ἢ² συμβουλή· ἀλλ' ὁ ἐπίλογος ἔτι οὐδὲ δικανικοῦ παντός, οἷον ἐὰν μικρὸς ὁ λόγος ἢ τὸ πρᾶγμα εὐμνημόνευτον· συμβαίνει γὰρ τοῦ μήκους ἀφαιρεῖσθαι.

[4] ἀναγκαῖα ἄρα μόρια πρόθεσις καὶ πίστις. ἴδια μὲν οὖν ταῦτα, τὰ δὲ πλεῖστα προοίμιον πρόθεσις, πίστις, ἐπίλογος· τὰ γὰρ πρὸς τὸν ἀντίδικον τῶν πίστεων ἐστὶ, καὶ ἡ ἀντιπαραβολὴ αὐξησις τῶν αὐτοῦ, ὥστε μέρος τι τῶν πίστεων· ἀποδείκνυσι γὰρ τι ὁ ποιῶν τοῦτο· ἀλλ' οὐ τὸ προοίμιον, οὐδ' ὁ ἐπίλογος, ἀλλ' ἀναμνησκει. [5] ἔσται οὖν, ἂν τις τὰ τοιαῦτα διαιρῇ, ὅπερ ἐποιοῦν οἱ περὶ Θεόδωρον, διήγησις ἕτερον καὶ ἡ ἐπιδήγησις καὶ προδήγησις, καὶ ἔλεγχος καὶ ἐπεξέλεγχος. δεῖ δὲ εἶδος τι λέγοντα καὶ διαφορὰν³ ὄνομα τίθεσθαι· εἰ δὲ μή,

¹ ἐκάστου γένους] Ross : ἐκαστον γένος ω et Kassel

² Kassel : ἢ A F et Ross

³ ω et Kassel : διαφορᾷ Ross

taip pat ritmas ir tinkamumu paremtas įtikimumas. Taigi apie žodinę raišką pasakyta – ir bendrai apie visas kalbų rūšis, ir apie kiekvieną rūšį atskirai. Ir telieka pakalbėti apie išdėstymą.

13.

[1] Kalbą sudaro dvi dalys, mat būtina ir nusakyti dalyką, su kuriu ji susijusi, ir šitai įrodyti. Todėl neįmanoma nei neįrodyti, nusakius dalyką, nei įrodyti, prieš tai nenusakius; nes ir tas, kuris įrodinėja, ką nors įrodinėja, ir tas, kuris ką nors iš anksto kalba, tai daro siekdamas įrodyti. [2] Iš šių dalių viena yra išankstinis teigimas, antroji – tikinimas, tarytum kas nors taip išskaidytų: viena dalis – tai problema, o kita – įrodymas. [3] Tačiau dabar daugelis skirsto juokingai; juk pasakojimas tam tikra prasme priklauso tik teisminei kalbai, o kaip gali priklausyti parodomajai ir viešakalbei kalbai toks pasakojimas, kaip jį apibūdina, – arba atsakymai bylos varžovui, arba įrodymų teiginių epilogas? O įžanga, atsakomasis palyginimas ir glaustas pakartojimas viešosiose kalbose atsiranda tik tada, kai kyla priešingų teiginių susidūrimas, nes tada dažnai ir kaltinama, ir teisinimasi, bet ne tada, kai tariamasi. Tačiau net epilogas kiekvienai teisminei kalbai nėra privalomas, pavyzdžiui, jeigu kalba trumpa arba klausimas lengvai prisimenamas; nes epilogė įvyksta aiškinimo sutrumpinimas.

[4] Vadinas, būtinos kalbės sudėtinės dalys yra išankstinis teigimas ir tikinimas. Tad šios kiekvienoje kalboje esminės, o dažniausiai pasitaikančios – įžanga, išankstinis teigimas, tikinimas, epilogas; nes atsikirtimai bylos varžovui yra tikinimų dalis, o atsakomasis palyginimas – tai savų teiginių išplėtimas, taigi – tam tikra tikinimų dalis; mat tas, kuris tai daro, kažką įrodinėja; tačiau nei įžanga, nei epilogas nėra įrodymų dalys, o tik duoda priminimą. [5] Todėl jei kas nors panašiai skirstys, kaip tai darė Teodoro sekėjai, tuomet pasakojimas bus kažkas kita negu papildomas pasakojimas ir išankstinis pasakojimas, ir paneigimas – kita negu papildomas paneigimas. Tačiau pavadinimą turi

γίγνεται κενὸν καὶ ληρώδες, οἷον Λικύμνιος ποιεῖ ἐν τῇ τέχνῃ, ἐπούρωσιν ὀνομάζων καὶ ἀποπλάνησιν καὶ ὄζους.

14.

[1] τὸ μὲν οὖν προοίμιόν ἐστιν ἀρχὴ λόγου, ὅπερ ἐν ποιήσει πρόλογος καὶ ἐν αὐλήσει προαύλιον· πάντα γὰρ ἀρχαὶ ταῦτ' εἰσὶ, καὶ οἷον ὁδοποιήσις τῷ ἐπιόντι. τὸ μὲν οὖν προαύλιον ὅμοιον τῷ τῶν ἐπιδεικτικῶν προοίμῳ· καὶ γὰρ οἱ αὐληταί, ὅ τι ἂν εὖ ἔχωσιν αὐλῆσαι, τοῦτο προαυλήσαντες συνῆψαν τῷ ἐνδοσίμῳ, καὶ ἐν τοῖς ἐπιδεικτικοῖς λόγοις δεῖ οὕτω γράφειν, ὅ τι γὰρ ἂν βούληται εὐθὺ εἰπόντα ἐνδοῦναι καὶ συνάψαι, ὅπερ πάντες ποιοῦσιν. παράδειγμα τὸ τῆς Ἰσοκράτους Ἑλένης προοίμιον· οὐδὲν γὰρ κοινὸν ὑπάρχει τοῖς ἐριστικοῖς καὶ Ἑλένῃ. ἅμα δὲ καὶ ἐὰν ἐκτοπίσῃ, ἀρμόττει καὶ μὴ ὅλον τὸν λόγον ὁμοειδῆ εἶναι.

[2] λέγεται δὲ τὰ τῶν ἐπιδεικτικῶν προοίμια ἐξ ἐπαίνου ἢ ψόγου· οἷον Γοργίας μὲν ἐν τῷ Ὀλυμπικῷ λόγῳ “ὑπὸ πολλῶν ἄξιοι θαυμάζεσθαι, ὧ ἄνδρες Ἕλληνες”· ἐπαινεῖ γὰρ τοὺς τὰς πανηγύρεις συνάγοντας· Ἰσοκράτης δὲ ψέγει ὅτι τὰς μὲν τῶν σωμάτων ἀρετὰς δωρεαῖς ἐτίμησαν, τοῖς δ' εὖ φρονοῦσιν οὐδὲν ἄθλον ἐποίησαν. [3] καὶ ἀπὸ συμβουλῆς οἷον ὅτι δεῖ τοὺς ἀγαθοὺς τιμᾶν, διὸ καὶ αὐτὸς Ἀριστείδην ἐπαινεῖ, ἢ τοὺς τοιούτους οἱ μήτε εὐδοκμοῦσι, μήτε φαῦλοι, ἀλλ' ὅσοι ἀγαθοὶ ὄντες ἄδελφοι, ὥσπερ Ἀλέξανδρος ὁ Πριάμου· οὗτος [1415a] γὰρ συμβουλεύει. [4] ἔτι δ' ἐκ τῶν δικανικῶν προοιμίων· τοῦτο δ' ἐστὶν ἐκ τῶν πρὸς τὸν ἀκροατὴν, εἰ περὶ παραδόξου λόγος ἢ περὶ χαλεποῦ ἢ περὶ τεθρυλημένου πολλοῖς, ὥστε συγγνώμην ἔχειν, οἷον Χοιρίλος “νῦν δ' ὅτε πάντα δέδασται”. τὰ μὲν οὖν τῶν ἐπιδεικτικῶν λόγων προοίμια ἐκ τούτων, ἐξ ἐπαίνου, ἐκ ψόγου, ἐκ προτροπῆς, ἐξ ἀποτροπῆς, ἐκ τῶν πρὸς τὸν ἀκροατὴν· δεῖ δὲ ἢ ξένα ἢ οἰκεῖα εἶναι τὰ ἐνδόσιμα τῷ λόγῳ.

pridėti tik tas, kuris įvardija tam tikrą rūšį arba tikrą skirtumą; priešingu atveju jis tampa tuščias ir kvailas: pavyzdžiui, kaip daro Likimnijas savo „Mene“, įvesdamas tokius terminus kaip „gainiojimas“, „nuklydimas“ ir „išsišakojimai“.

14.

Įžanga yra kalbos pradžia, kaip ir atitinkamos pradžios poezijoje ar grojant fleitomis; mat visa tai yra pradžia ir tarsi kelio nutiesimas tam, kas bus sakoma toliau. Pradžia fleitų muzikoje panaši į parodomųjų kalbų įžangą; nes ir fleitininkai, pradžioje užgroję tai, ką moka gerai, sukabina tai su pagrindine melodija, ir parodomosiose kalbose reikia šitaip rašyti; kalbėtojas, išsyk nusakęs visa, ką ketina pasakyti, turi pateikti pagrindinę temą ir sukabinti abu dalykus – taip visi daro. Pavyzdys – Isokrato „Helenės“ įžanga; juk eristika ir Helenė išties neturi nieko bendra. Sykiu, net jei kalbėtojas ir nutolsta nuo temos, tinka, kad ir ne visa kalba būtų vienu metu.

[2] Parodomųjų kalbų įžangos sakomos remiantis pagyrimu ir peikimu; pavyzdžiui, Gorgijas „Olimpinėje kalboje“ sako: „Graikijos vyrai, verti daugelio susižavėjimo“, mat jis giria tuos, kurie įsteigė visuotinius šventinius sambūrius. O Isokratas juos peikia, nes jie dovanomis pagerbdavo kūnų dorybes, bet neįsteigė jokio apdovanojimo sveikos nuovokos žmonėms. [3] Įžangos sakomos ir remiantis patarimu, pavyzdžiui, tokiu, kad reikia gerbti geruosius – todėl ir jis pats giria Aristeidą – arba tokius, kurie nėra nei išgarsėję, nei niekingi, bet visi, kurie, nors ir yra geri, lieka nematomi, kaip Prijamo sūnus Aleksandras, – juk šitoks kalbėtojas duoda patarimą. [4] Įžangos sakomos dar remiantis teisminėmis įžangomis, t. y. kreipiantis į klausytoją, jei kalbos tema neįtikėtina, sudėtinga arba daugelio aptarinėjama, siekiant sulaukti atlaidumo, pavyzdžiui, kaip Choirilas: „bet dabar, kai viskas išsidalyta“. Taigi parodomųjų kalbų įžangos atsiranda iš tokių šaltinių: iš pagyrimo, iš peikimo, iš skatinimo, iš atgrasymo, iš kreipimosi į klausytoją. Ir šios

τοῦναντίον¹. οὐ γὰρ αἰεὶ συμφέρει ποιεῖν προσεκτικόν, διὸ πολλοὶ εἰς γέλωτα πειρῶνται προάγειν. εἰς δὲ εὐμάθειαν ἅπαντα ἀνάξει, ἔαν τις βούληται, καὶ τὸ ἐπεικὴ φαίνεσθαι· προσέχουσι [1415b] γὰρ μᾶλλον τούτοις. προσεκτικοὶ δὲ τοῖς μεγάλοις, τοῖς ἰδίοις, τοῖς θαυμαστοῖς, τοῖς ἡδέσιν· διὸ δεῖ ἐμποιεῖν ὡς περὶ τοιούτων ὁ λόγος· ἔαν δὲ μὴ προσεκτικούς, ὅτι μικρόν, ὅτι οὐδὲν πρὸς ἐκείνους, ὅτι λυπηρόν.

[8] δεῖ δὲ μὴ λανθάνειν ὅτι πάντα ἔξω τοῦ λόγου τὰ τοιαῦτα· πρὸς φαῦλον γὰρ ἀκροατὴν καὶ τὰ ἔξω τοῦ πράγματος ἀκούοντα· ἐπεὶ ἂν μὴ τοιοῦτος ᾖ, οὐδὲν δεῖ προοιμίου, ἀλλ' ἢ ὅσον τὸ πρᾶγμα εἰπεῖν κεφαλαιωδῶς, ἵνα ἔχῃ ὥσπερ σῶμα κεφαλὴν. [9] ἔτι τὸ προσεκτικούς ποιεῖν πάντων τῶν μερῶν κοινόν, ἔαν δέῃ· πανταχοῦ γὰρ ἀνιᾶσι μᾶλλον ἢ ἀρχόμενοι· διὸ γελοῖον ἐν ἀρχῇ τάττειν, ὅτε μάλιστα πάντες προσέχοντες ἀκροῶνται· ὥστε ὅπου ἂν ᾖ ἡ καιρός, λεκτέον “καὶ μοι προσέχετε τὸν νοῦν· οὐδὲν γὰρ μᾶλλον ἐμὸν ἢ ὑμέτερον”, καὶ “ἔρῳ γὰρ ὑμῖν οἷον οὐδεπώποτε ἀκηκόατε δεινόν” ἢ οὕτω θαυμαστόν. τοῦτο δ' ἐστίν, ὥσπερ ἔφη Πρόδικος, ὅτε νυστάζοιεν οἱ ἀκροαταί, παρεμβάλλειν τι² τῆς πεντηκονταδράχμου αὐτοῖς.

[10] ὅτι δὲ πρὸς τὸν ἀκροατὴν οὐχ ἡπερ ὁ³ ἀκροατῆς, δηλόν· πάντες γὰρ ἢ διαβάλλουσιν ἢ [φόβους]⁴ ἀπολύονται ἐν τοῖς προοιμίοις· “ἄναξ, ἔρῳ μὲν οὐχ ὅπως σπουδῆς ὑπο”, “τί φοριμιάζῃ;” καὶ οἱ πονηρόν τὸ πρᾶγμα ἔχοντες ἢ δοκοῦντες πανταχοῦ γὰρ βέλτιον διατρίβειν ἢ ἐν τῷ πράγματι, διὸ οἱ δοῦλοι οὐ τὰ ἐρωτώμενα λέγουσιν, ἀλλὰ τὰ κύκλω, καὶ προοιμιάζονται. [11] πόθεν δ' εὖνους δεῖ ποιεῖν, εἴρηται, καὶ τῶν ἄλλων ἕκαστον τῶν τοιούτων. ἐπεὶ δ' εὖ λέγεται “δός μ' ἐς Φαίηκας φίλον ἐλθεῖν ἢ δ' ἐλεεινόν,” τούτων δεῖ⁵ δύο στοχάζεσθαι.

¹ ἢ τοῦναντίον] A, al. Ross : secl. Kassel (fort. post Marx)

² add. Ross

³ ω et Ross : secl. Kassel

⁴ secl. Ross et Kassel (fort. post Marx)

⁵ Ross et β : οὖν δεῖ A, al. Kassel

daugiau dėmesio skiria tokiems. Klausytojai dėmesingi svarbiems klausimams, asmeniniam dalykam, taip pat tiems, kurie stebina, kurie yra malonūs; dėl to reikia juos nuteikti, kad kalba susijusi su šitokiais klausimais. O jeigu siekia klausytojus padaryti nedėmesingus, – priešingai, kad klausimas menkas, kad su jais nesusijęs, kad yra skausmingas.

[8] Tačiau nedera pamiršti, kad visi tokie dalykai yra už kalbos argumentacijos ribų, nes jie skirti tik prastam klausytojui, klausančiam su dalyku nesusijusių dalykų; mat jei jis nėra toks žmogus, įžangos nė kiek nereikia, nebent tik apibendrintai nusakyti dalyką, kad kalba, kaip ir kūnas, turėtų galvą. [9] Be to, klausytojų darymas dėmesingais pagal poreikį yra bendras visoms kalbos dalims, nes klausytojai daugiau atsipalaiduoja visur kitur, o ne pradėję klausytis. Dėl to juokinga atitinkamas priemonės rikiuoti kalbos pradžioje, kai visi klausosi labiausiai įtempę dėmesį. Todėl kai pasitaiko proga, reikia sakyti: „Ir skirkite man savo dėmesį, nes tai nė kiek ne labiau mano reikalas nei jūsų“; ir: „Aš jums papasakosiu tokį keistą dalyką, kokio jūs dar niekada nesate girdėję“; arba „tokį nuostabų“. O šitai reiškia, kaip sakydavo Prodikas klausytojams apsnūdus, „įterpti šiek tiek savo penkiasdešimties drachmų vertės paskaitos“. [10] O tai, kad pirmiau minėti žodžiai klausytojui yra skirti ne taip, kaip tikram klausytojui, yra aišku: juk visi savo įžangoje arba užsipuola kaltinimais, arba iš kaltinimų vaduojasi: „O valdove, kalbėsiu ne kaip iš skubėjimo“. „Kam tau ta įžanga“? Taip daro ir tie, kurie turi – ar atrodo, kad turi – nedorą reikalą; juk tuomet geriau visur kitur kreipti dėmesį, o ne į patį reikalą. Dėl to vergai neatsako tiesiai į klausimus, bet juos ratu apeina ir dėsto įžangas. [11] Kuo remiantis reikia klausytojus padaryti palankius, yra pasakyta, be to, pasakyta ir apie kiekvieną iš kitų panašių būsenų. O kadanigi teisingai sakoma: „Leisk man pasiekti fajakūs kaip draugui ir gailėsčio siekti“, kalbėtojas turi siekti sužadinti šiuos du jausmus.

O parodomosiose kalbose reikia priversti klausytoją manyti, kad kartu yra giriamas arba jis pats, arba jo giminė, arba jo užsiėmimai, arba jis bent jau kažkaip kitaip su tuo pagyrimu susijęs. Juk tai, ką sako

ἐν δὲ τοῖς ἐπιδεικτικοῖς οἷσθαι δεῖ ποιεῖν συνεπαινεῖσθαι τὸν ἀκροατήν, ἢ αὐτὸν ἢ γένος ἢ ἐπιτηδεύματ' αὐτοῦ ἢ ἄλλως¹ γέ πως· ὁ γὰρ λέγει Σωκράτης ἐν τῷ ἐπιταφίῳ, ἀληθές, ὅτι οὐ χαλεπὸν Ἀθηναίους ἐν Ἀθηναίοις ἐπαινεῖν, ἀλλ' ἐν Λακεδαιμονίοις.

[12] τὰ δὲ τοῦ δημηγορικοῦ ἐκ τῶν τοῦ δικανικοῦ λόγου ἐστίν, φύσει δὲ ἥκιστα ἔχει· καὶ γὰρ καὶ περὶ οὗ ἴσασιν, καὶ οὐδὲν δεῖται τὸ πρᾶγμα προοιμίου, ἀλλ' ἢ δι' αὐτὸν ἢ τοὺς ἀντιλέγοντας, ἢ ἐὰν μὴ ἡλικὸν βούλει ὑπολαμβάνωσιν, ἀλλ' ἢ μεῖζον ἢ ἔλαττον. διὸ ἢ διαβάλλειν ἢ ἀπολύεσθαι ἀνάγκη, καὶ ἢ αὐξῆσαι ἢ μειῶσαι. τούτων δὲ ἕνεκα προοιμίου δεῖται, ἢ κόσμου χάριν, ὡς αὐτοκάβδαλα [1416a] φαίνεται, ἐὰν μὴ ἔχη. τοιοῦτον γὰρ τὸ Γοργίου ἐγκώμιον εἰς Ἥλείους· οὐδὲν γὰρ προεξαγκωνίσας οὐδὲ προανακινήσας εὐθὺς ἄρχεται “Ἥλις, πόλις εὐδαίμων”.

15.

[1] περὶ δὲ διαβολῆς ἐν μὲν τὸ ἐξ ὧν ἂν τις ὑπόληψιν δυσχερῇ ἀπολύσαιο (οὐδὲν γὰρ διαφέρει εἴτε εἰπόντος τινός, εἴτε μὴ, ὥστε τοῦτο καθόλου)· [2] ἄλλος τρόπος² ὥστε πρὸς τὰ ἀμφισβητούμενα ἀπαντᾶν, ἢ ὡς οὐκ ἔστιν, ἢ ὡς οὐ βλαβερὸν, ἢ οὐ τούτῳ, ἢ ὡς οὐ τηλικούτον, ἢ οὐκ ἄδικον, ἢ οὐ μέγα, ἢ οὐκ αἰσχρὸν, ἢ οὐκ ἔχον μέγεθος· περὶ γὰρ τοιούτων ἡ ἀμφισβήτησις, ὥσπερ Ἰφικράτης πρὸς Ναυσικράτην· ἔφη γὰρ ποιῆσαι ὃ ἔλεγε καὶ βλάψαι, ἀλλ' οὐκ ἀδικεῖν. ἢ ἀντικαταλλάττεσθαι ἀδικοῦντα, εἰ βλαβερὸν, ἀλλ' οὖν καλόν, εἰ λυπηρόν, ἀλλ' ὠφέλιμον, ἢ τι ἄλλο τοιοῦτον.

[3] ἄλλος τρόπος³ ὡς ἐστὶν ἀμάρτημα ἢ ἀτύχημα ἢ ἀναγκαῖον, οἷον Σοφοκλῆς ἔφη τρέμειν οὐχ ὡς ὁ διαβάλλων ἔφη, ἵνα δοκῇ γέρων, ἀλλ' ἐξ ἀνάγκης· οὐ γὰρ ἐκόντι εἶναι αὐτῷ ἔτη ὀγδοήκοντα. καὶ ἀντικαταλλάττεσθαι τὸ οὗ ἕνεκα, ὅτι οὐ βλάψαι ἐβούλετο, ἀλλὰ

¹ ω et Ross : ἀμῶς (fort. duce Bekker)

² A, al. Ross : τόπος F, al. Kassel

³ A, al. : τόπος F, al. Ross et Kassel

Sokratas savo laidotuvių kalboje, yra tiesa – kad „nėra sunku girti atėniečius atėniečių akivaizdoje, tačiau sunku – lakedaimoniečių“.

[12] Viešosios kalbos įžangos yra paimtos iš teisminės kalbos, bet iš prigimties tokia kalba labai retai jas turi. Juk ir pati kalba būna apie tai, ką klausytojai žino, ir dalykas nereikalauja jokios įžangos, nebent dėl paties kalbėtojo arba dėl jo priešininkų, arba jei klausytojai klausimą supranta ne kaip besantį tokios pat svarbos, kokios tu nori, tačiau arba jį pervertina, arba nepakankamai įvertina. Dėl to neišvengiama arba užsipulti kaltinimu, arba iš jo vaduotis, taip pat arba padidinti, arba sumažinti dalyko svarbą. Dėl šių priežasčių įžanga reikalinga; arba dar – puošnumo labui, nes jei įžangos neturi, dėstymas atrodo neapgalvotas. Toks yra Gorgijo enkomijas elidiečiams: mat be jokio išankstinio apšilimo ir pasikrutinimo iš karto pradeda: „Elidė, laimingasis miestas“.

15.

[1] Kalbant apie šmeižtą, vienas būdas jo nusikratyti – panaudoti tai, kuo remiantis kas nors galėtų išsklaidyti nemalonų įtarimą, nes nėra skirtumo, ar tas įtarimas kilo kam nors pasakius, ar ne, todėl tai – visuotinės reikšmės dalykas. [2] Kitas būdas – prieštarauti ginčytiniams teiginiams, teigiant, kad tai netiesa arba kad tai, kas įvyko, nekenksminga, arba kad kenksminga ne šitam asmeniui, arba kad žala ne tokio dydžio kaip skelbiama, arba kad nutikęs dalykas nėra neteisingas, arba kad neteisingumo nedaug, arba kad jis nėra gėdingas, arba kad neturįs jokios reikšmės. Mat su tokiais klausimais susijęs ginčijimasis. Taip, pavyzdžiui, Ifikratas dėstė Nausikratui, mat sakė, kad padarė tai, ką tas įvardijo, ir kad padarė žalos, tačiau neigė, kad darė nusikaltimą. Arba dar vienas būdas atremti šmeižtą – jei vykдęs nusikaltimą pateikia jo priešingą vertinimą: jei veiksmas žalingas, teigti, kad vis dėlto garbingas, jei skausmingas, – kad vis dėlto naudingas, ar dar ką nors panašaus.

[3] Kitas atvejis – sakyti, jog tai – klaida, nelaimė arba būtinybė; pavyzdžiui, Sofoklis sakėsi drebėjęs ne dėl to, kad, kaip sakė kaltintojas,

τόδε, καὶ οὐ τοῦτο ὁ διεβάλλετο ποιῆσαι, συνέβη δὲ βλαβῆναι· “δίκαιον δὲ μισεῖν, εἰ ὅπως τοῦτο γένηται ἐποίουν”.

[4] ἄλλος, εἰ ἐμπεριείληπται ὁ διαβάλλων, ἢ νῦν ἢ πρότερον, ἢ αὐτὸς ἢ τῶν ἐγγύς τις¹. [5] ἄλλος, εἰ ἄλλοι ἐμπεριλαμβάνονται οὓς ὁμολογοῦσι μὴ ἐνόχους εἶναι τῇ διαβολῇ, οἷον εἰ ὅτι καθάρειος, μοιχός², καὶ ὁ δεῖνα ἄρα.

[6] ἄλλος, εἰ ἄλλους διέβαλεν ἢ ἄλλος ἢ³ αὐτός, ἢ ἄνευ διαβολῆς ὑπελαμβάνοντο ὥσπερ αὐτὸς νῦν, οἱ πεφήνασιν οὐκ ἔνοχοι.

[7] ἄλλος ἐκ τοῦ ἀντιδιαβάλλειν τὸν διαβάλλοντα· ἄτοπον γὰρ εἰ ὅς αὐτὸς ἄπιστος, οἱ τούτου λόγοι ἔσσονται πιστοί.

[8] ἄλλος, εἰ γέγονε κρίσις, ὥσπερ Εὐριπίδης πρὸς Ὑγιαίνοντα ἐν τῇ ἀντιδόσει κατηγοροῦντα ὡς ἀσεβής, ὅς γ’ ἐποίησε κελεύων ἐπιорκεῖν, “ἢ γλῶσσ’ ὁμώμοχ’, ἢ δὲ φρήν ἀνώμοτος”. ἔφη γὰρ αὐτὸν ἀδικεῖν τὰς ἐκ τοῦ Διονυσιακοῦ ἀγῶνος κρίσεις εἰς τὰ δικαστήρια ἄγοντα· ἐκεῖ γὰρ αὐτῶν δεδωκέναι λόγον, ἢ δώσειν εἰ βούλεται κατηγορεῖν.

[9] ἄλλος ἐκ τοῦ διαβολῆς κατηγορεῖν, ἡλίκον, καὶ τοῦτο, ὅτι ἄλλας κρίσεις ποιεῖ, καὶ ὅτι οὐ πιστεύει τῷ πράγματι. κοινὸς δ’ ἀμφοῖν ὁ τόπος τὸ σύμβολα λέγειν, [1416b] οἷον ἐν τῷ Τεύκρω ὁ Ὀδυσσεὺς ὅτι οἰκεῖος τῷ Πριάμῳ· ἢ γὰρ Ἡσιόνη ἀδελφή· ὁ δὲ ὅτι ὁ πατὴρ ἐχθρὸς τῷ Πριάμῳ, ὁ Τελαμών, καὶ ὅτι οὐ κατεῖπε τῶν κατασκόπων.

[10] ἄλλος τῷ διαβάλλοντι, τὸ ἐπαινοῦντα μικρὸν μακρῶς ψέξαι μέγα συντόμως, ἢ πολλὰ ἀγαθὰ προθέντα, ὃ εἰς τὸ πρᾶγμα προσφέρει ἐν ψέξαι. τοιοῦτοι δὲ οἱ τεχνικώτατοι καὶ ἀδικώτατοι· τοῖς ἀγαθοῖς γὰρ βλάπτειν πειρῶνται, μιγνύντες αὐτὰ τῷ κακῷ. κοινὸν δὲ τῷ διαβάλλοντι καὶ τῷ ἀπολυομένῳ, ἐπειδὴ τὸ αὐτὸ ἐνδέχεται πλειόνων ἔνεκα πραχθῆναι, τῷ μὲν διαβάλλοντι κακοηθιστέον ἐπὶ τὸ χεῖρον

¹ add. Ross

² καθάρειος, μοιχός] Kassel : καθάριος, ὁ (δεῖνα) μοιχός Ross : καθαρὸς ὁ μοιχός w

³ add. Ross et Kassel (fort. post Madvig)

atrodytų senas, o iš būtinybės, nes ne savo valia jis turėjo aštuoniasdešimt metų. Taip pat – pateikti priešingą vertinimą dėl veiksmo priežasties ir teigti, kad žmogus siekė ne pakenkti, o padaryti kažką tokio, bet ne tai, kuo buvo kaltinamas, tačiau atsitiko taip, kad buvo pakenkta: „Teisinga būtų jums manęs nekęsti, jeigu būčiau elgėsis taip, kad tai įvyktų.“

[4] Dar kitas atvejis – jei kaltintojas – pats arba su juo artimai susijęs asmuo – dabar arba anksčiau buvo įsitraukęs į panašią bylą. [5] Kitas atvejis – jei į bylą įtraukiami kiti asmenys, kuriems, kaip daugelis pripažįsta, negresia atsakomybė; pavyzdžiui, jei vienas ar kitas asmuo yra sveltimautojas dėl to, kad dabita, vadinasi, toks esti tas ir anas asmuo.

[6] Dar kitas atvejis – jei kaltintojas – arba pats, arba kas nors kitas – apkaltino kitus arba jei kiti, nepareiškus kaltinimo, buvo laikomi įtariamaisiais taip, kaip dabar kalbėtojas, ir jų nekaltumas buvo įrodytas.

[7] Kitas atvejis remiasi atsakomuoju kaltinimu pačiam kaltintojui; mat būtų neįprasta pasitikėti teiginiais to, kuris pats nevertas pasitikėjimo.

[8] Dar vienas atvejis – jei yra priimtas nuosprendis, pavyzdžiui, kaip Euripidas darė byloje dėl turto mainų su Higijainontu, kaltinusių jį bedievyste, neva jis sukūręs eilių, kuriomis ragino melagingai prisiekti: „Bylojo priesaiką liežuvis, ne širdis.“ Mat Euripidas atsakė, kad jo kaltintojas pats elgiasi neteisingai, atvesdamas dionisiškų rungtynių sprendimus į teismą, nes jis jau buvo pateikęs ataskaitą apie tuos žodžius tenai arba dar pateiks, jei kas nors nori jį apkaltinti.

[9] Kitas atvejis paremtas kaltinimu pačiam šmeižtui, parodant, koks jis didžiulis ir tai, kad jis keičia vertinimus ir kad nepasikliauja faktais. Bendra abiem ginčo pusėms yra požymių vardijimo sritis, pavyzdžiui, kaip „Teukre“ Odisėjas taip įvardija, įrodinėdamas, kad Teukras yra Prijamo giminaitis, nes Hesijonė – jo sesuo; o Teukras į tai atsakė, kad jo tėvas Telamonas – Prijamo priešas – ir kad jis pats neišdavė šnipų.

[10] Kitas atvejis skirtas kaltintojui, – toks, kai ilgai gyręs ką nors nereikšminga kaltintojas glaustai pasmerkia ką nors svarbaus; arba pradžioje pateikęs daug gerų dalykų, pagaliau pasmerkia vieną dalyką,

ἐκλαμβάνοντι, τῷ δὲ ἀπολυομένῳ ἐπὶ τὸ βέλτιον, οἷον ὅτι ὁ Διομήδης τὸν Ὀδυσσεά προείλετο, τῷ μὲν ὅτι διὰ τὸ ἄριστον ὑπολαμβάνειν τὸν Ὀδυσσεά, τῷ δ' ὅτι οὐ, ἀλλὰ διὰ τὸ μόνον μὴ ἀνταγωνιστεῖν ὡς φαῦλον.

16.

[1] καὶ περὶ μὲν διαβολῆς εἰρήσθω τοσαῦτα, διήγησις δ' ἐν μὲν τοῖς ἐπιδεικτικοῖς ἐστὶν οὐκ ἐφεξῆς, ἀλλὰ κατὰ μέρος· δεῖ μὲν γὰρ τὰς πράξεις διελθεῖν ἐξ ὧν ὁ λόγος σύγκειται γὰρ ἔχων ὁ λόγος τὸ μὲν ἄτεχνον (οὐδὲν γὰρ αἴτιος ὁ λέγων τῶν πράξεων), τὸ δ' ἐκ τῆς τέχνης τοῦτο δ' ἐστὶν ἢ ὅτι ἐστὶ δεῖξαι, ἐὰν ἢ ἄπιστον, ἢ ὅτι ποιόν, ἢ ὅτι ποσόν, ἢ καὶ ἅπαντα. [2] διὰ δὲ τοῦτ' ἐνίοτε οὐκ ἐφεξῆς δεῖ διηγείσθαι πάντα, ὅτι δυσμνημόνευτον τὸ δεικνύναι οὕτως· ἐκ μὲν οὖν τούτων ἀνδρείος, ἐκ δὲ τῶνδε σοφὸς ἢ δίκαιος, καὶ ἀπλούστερος ὁ λόγος οὗτος, ἐκεῖνος δὲ ποικίλος καὶ οὐ λιτός. [3] δεῖ δὲ τὰς μὲν γνωρίμους ἀναμνησκειν· διὸ οἱ πολλοὶ οὐδὲν δέονται διηγήσεως, οἷον εἰ θέλεις Ἀχιλλέα ἐπαινεῖν (ἴσασι γὰρ πάντες τὰς πράξεις), ἀλλὰ χρῆσθαι αὐταῖς δεῖ. ἐὰν δὲ Κριτίαν, δεῖ· οὐ γὰρ πολλοὶ ἴσασιν***¹

[4] νῦν δὲ γελοίως τὴν διήγησιν φασὶ δεῖν εἶναι ταχεῖαν. καίτοι ὥσπερ ὁ τῷ μάττοντι ἐρομένῳ πότερον σκληρὰν ἢ μαλακὴν μάξην “τί δ’”, ἔφη τις², “εὐ ἀδύνατον;”, καὶ ἐνταῦθα ὁμοίως δεῖ γὰρ μὴ μακρῶς διηγείσθαι ὥσπερ οὐδὲ προοιμιάζεσθαι μακρῶς, οὐδὲ τὰς πίστει λέγειν. οὐδὲ γὰρ ἐνταῦθ' ἐστὶ τὸ εὖ ἢ³ τὸ ταχὺ ἢ τὸ συντόμως, ἀλλὰ τὸ μετρίως τοῦτο δ' ἐστὶ τὸ λέγειν ὅσα δηλώσει τὸ πρᾶγμα, ἢ ὅσα ποιήσει ὑπολαβεῖν [1417a] γεγονέναι ἢ βεβλαφέναι ἢ ἡδικηκέναι, ἢ τηλικαῦτα ἢ λικά βούλει, τῷ δὲ ἐναντίῳ τὰ ἐναντία. [5] παραδιηγείσθαι δὲ ὅσα εἰς τὴν σὴν ἀρετὴν φέρει, οἷον “ἐγὼ δ' ἐνουθέτουν, αἰὲ

¹ lac. (v. plur. apud Kassel in app. crit.)

² add. Ross

³ secl. Kassel (fort. post Spengel)

kuris priveda prie ginčijamo klausimo. Tokie kaltintojai yra itin meistriški ir labai nesąžiningi, nes jie stengiasi pasirėmę gerais dalykais pakenkti žmogui, maišydami jo geras savybes su blogiu. Tai būdinga ne tik kaltintojui, bet ir kaltės besikratančiajam tada, kai esama galimybės, jog tas pats veiksmas buvo padarytas ne dėl vienos priežasties. Tuo atveju kaltintojui dera užimti piktavaliu padėtį, ištraukiant duomenis, tinkamus blogesniui vertinimui, o kaltės besikratančiajam – tinkamus geresniui. Pavyzdžiui, kad Diomedas pasirinko Odisėją savo palydovu, tai vienam kalbėtojui atrodys, jog dėl to, kad Diomedas laikė jį geriausiu iš žmonių, o kitam – jog ne dėl to, bet dėl to, kad Odisėjas buvo vienintelis, kuris negalėjo jam prilygti kovoje, nes buvo nevykėlis.

16.

[1] Tad apie šmeižtą tebūnie šitai pasakyta, o pasakojimas bent jau parodomosiose kalbose būna ne nuoseklus, o išskaidytas į dalis, mat reikia pereiti per skirtingas veiklas, kurias sudaro kalbos turinį. Juk kalba būna sudaryta, viena vertus, iš nemeniškos dalies (kalbėtojas juk niekuo nebūna prisidėjęs prie veiksmų, apie kuriuos kalba), kita vertus, iš tos dalies, kuri paremta žodžio menu. Ši dalis reiškia parodymą, kad dalykas, jei jis būna neįtikimas, tikrai yra arba kad jis yra tam tikro pobūdžio, arba tam tikro masto, arba visa tai kartu paėmus. [2] Dėl šito kartais dera pasakoti ne viską iš eilės, nes toks įrodinėjimas sunkiai įsimenamas. Taigi pagal vienus dalykus atskleidžiama, kad žmogus yra drąsus, pagal kitus – išmintingas ar teisingas. Ir šitokia kalba yra paprastesnė, o anokia – įvairialypė ir ne-nuosaiiki. [3] Įžymias veiklas dera tik priminti, todėl daugelis parodomųjų kalbų nereikalauja jokio pasakojimo, pavyzdžiui, jei sieki girti Achilą – juk visi žino jo darbus, tik reikia jais pasinaudoti. Bet jei ketini girti Kritiją, pasakojimo reikia, nes nedaug žmonių žino ... [ką jis padarė].

[4] Tačiau dabar juokingai teigiama, kad pasakojimas turi būti greitas. Vis dėlto nepamirština, kaip vienas žmogus pasakė tešlos minkytojui, paklausiusiam, ar jam tešlą minkyti kietą, ar minkštą: „Ką?

τὰ δίκαια λέγων, μὴ τὰ τέκνα ἐγκαταλείπειν”, ἢ θατέρου κακίαν· “ὁ δὲ ἀπεκρίνατό μοι ὅτι, οὐκ ἂν ἦ αὐτός, ἔσται ἄλλα παιδιά”, ὁ τοὺς ἀφισταμένους Αἰγυπτίους ἀποκρίνασθαι φησιν ὁ Ἡρόδοτος· ἢ ὅσα ἡδέα τοῖς δικασταῖς.

[6] ἀπολογουμένῳ δὲ ἐλάττων ἢ διήγησις· αἱ γὰρ ἀμφισβητήσεις ἢ μὴ γεγονέναι ἢ μὴ βλαβερὸν εἶναι ἢ μὴ ἄδικον ἢ μὴ τηλικούτον, ὥστε περὶ τὸ ὁμολογούμενον οὐ διατριπτέον, ἐὰν μὴ τι εἰς ἐκεῖνο συντείνη, οἷον εἰ πέπρακται, ἀλλ’ οὐκ ἄδικον. [7] ἔτι πεπραγμένα δεῖ λέγειν ὅσα μὴ πραττόμενα ἢ οἶκτον ἢ δεινῶσιν φέρει· παράδειγμα ὁ Ἀλκίνου ἀπόλογος, ὃς¹ πρὸς τὴν Πηνελόπην ἐν ἐξήκοντα ἔπεσιν πεποιήται, καὶ ὡς Φάῦλλος τὸν κύκλον, καὶ ὁ ἐν τῷ Οἰνεῖ πρόλογος.

[8] ἠθικὴν δὲ χρὴ τὴν διήγησιν εἶναι· ἔσται δὲ τοῦτο, ἂν εἰδῶμεν τί ἦθος ποιεῖ. ἐν μὲν δὴ τὸ προαίρεσιν δηλοῦν, ποιὸν δὲ τὸ ἦθος τῷ ποιᾶν ταύτην, ἢ δὲ προαίρεσις ποιά τῷ τέλει· διὰ τοῦτο δ² οὐκ ἔχουσιν οἱ μαθηματικοὶ λόγοι ἤθη, ὅτι οὐδὲ προαίρεσιν (τὸ γὰρ οὐκ ἔνεκα οὐκ ἔχουσιν), ἀλλ’ οἱ Σωκρατικοὶ περὶ τοιούτων γὰρ λέγουσιν³.

[9] ἄλλα δ’ ἠθικὰ τὰ ἐπόμενα ἐκάστῳ ἤθει, οἷον ὅτι ἅμα λέγων ἐβάδιζεν· δηλοῖ γὰρ θρασυτητα καὶ ἀγροικίαν ἦθους. καὶ μὴ ὡς ἀπὸ διανοίας λέγειν, ὥσπερ οἱ νῦν, ἀλλ’ ὡς ἀπὸ προαιρέσεως “ἐγὼ δὲ ἐβουλόμην· καὶ προειλόμην γὰρ τοῦτο· ἀλλ’ εἰ μὴ ὠνήμην, βέλτιον”. τὸ μὲν γὰρ φρονίμου τὸ δὲ ἀγαθοῦ· φρονίμου μὲν γὰρ ἐν τῷ τὸ ὠφέλιμον διώκειν, ἀγαθοῦ δ’ ἐν τῷ τὸ καλόν. ἂν δ’ ἄπιστον ᾖ, τότε τὴν αἰτίαν ἐπιλέγειν, ὥσπερ Σοφοκλῆς ποιεῖ· παράδειγμα τὸ ἐκ τῆς Ἀντιγόνης, ὅτι μᾶλλον τοῦ ἀδελφοῦ ἐκήδετο ἢ ἀνδρὸς ἢ τέκνων· τὰ μὲν γὰρ ἂν γενέσθαι ἀπολογιζόμενων,

μητρὸς δ’ ἐν Αἰδου καὶ πατρὸς βεβηκότων

οὐκ ἔστ’ ἀδελφὸς ὅς τις ἂν βλάστοι ποτέ.

¹ Ross : ὅτι Kassel (sine comm.)

² add. Ross

³ περὶ τοιούτων γὰρ λέγουσιν] A, al. Ross : secl. Kassel (v. plur. in huius app. crit.)

Ar neįmanoma gerai išminkyti?“ Ir šiuo atveju yra panašiai; juk dera ne per ilgai pasakoti, taip pat nei daryti ilgą įžangą, nei ilgai dėstyti tikinimus. Nes ir čia nėra taip svarbu gerumas ar greitumas, ar glaustumas kaip – saikingumas; o tai reiškia – sakyti visa tai, kas dalyką paaiškina, arba visa tai, kas privers suprasti, kad dalykas yra įvykęs arba yra pakenkęs ar padaręs skriaudą, arba kad dalykai yra tokios apimties, kokios tu nori juos padaryti. O priešininkui priklauso daryti priešingai. [5] Papildomai pasakoti reikia visa tai, kas kreipia į tavo dorybę, pavyzdžiui, „o aš, visada teisingus dalykus sakydamas, protinau jį neapleisti savo vaikų“; arba visa tai, kas nurodo priešininko nedorumą, pavyzdžiui: „o jis man atsakė, kad ir kur bus, visada ten bus kitų vaikų“ – šitaip atsakius Egipto sukilėlius sako Herodotas; arba – visa tai, kas malonu teisėjams.

[6] Besiteisinančiojo pasakojimas trumpesnis, nes ginčai būna arba dėl to, kad veiksmas nėra įvykęs, arba dėl to, kad tai nėra nei žalinga, nei neteisinga, nei tokios svarbos, kaip teigia kaltintojas; todėl nereikėtų gaišti laiko dėl to, kas visų pripažįstama, nebent koks dalykas vestų prie to, kad, pavyzdžiui, jei veiksmas įvykdytas, jis nebūtų neteisingas. [7] Taip pat kalboje reikia vardyti praeities darbus, išskyrus visus tuos, kurie, kai būna daromi, sukelia gailestį ar pasipiktinimą; pavyzdys – Alkinojui pateiktas atpasakojimas, kuris vėliau Penelopės akivaizdoje yra išreikštas šešiomis dešimtėmis eilučių; ir, antai, kaip Fajilas kūrė epinį ciklą, ir „Oinėjo“ prologas.

[8] Pasakojimas turi būti atspindintis būdą; o šitaip bus, jei žiniosime, kas sukuria dorą būdą. Štai viena priemonė perteikti būdą – atskleisti pasirinktį; koks būna būdas, priklauso nuo to, kokią pasirinktį turi, o kokia pasirinktis – nuo tikslo. Dėl šios priežasties matematiniai svarstymai neturi būdo požymių, nes jie neturi ir pasirinkties (mat jie neturi ir paskirties). Tačiau sokratiniai dialogai turi; nes juose aptariamieji šitokie klausimai. [9] Kiti būdą atspindintys dalykai – kiekvieną būdą sekantys padariniai, pavyzdžiui, kad „vaikštinėdamas kalbėjo“: juk tai atskleidžia būdo drąsumą ir netašytumą. Ir kalbėti reikia ne taip, kaip

ἐὰν δὲ μὴ ἔχῃς αἰτίαν, ἀλλ' ὅτι οὐκ ἄγνοεῖς ἄπιστα λέγων, ἀλλὰ φύσει τοιοῦτος εἶ· ἀπιστοῦσι γὰρ ἄλλο τι πράττειν ἐκόντα πλὴν τὸ συμφέρον.

[10] ἔτι ἐκ τῶν παθητικῶν λέγε διηγούμενος καὶ τὰ ἐπόμενα καὶ ἃ ἴσασι, καὶ τὰ ἴδια¹ ἢ σεαυτῷ² ἢ ἐκείνῳ προσόντα· “ὁ δ' ὥχρετό με ὑποβλέψας”. [1417b] καὶ ὡς περὶ Κρατύλου Αἰσχίνης, ὅτι διασίζων, τοῖν χειροῖν διασειῶν· πιθανὰ γάρ, διότι σύμβολα γίνετα ταῦτα ἃ ἴσασιν ἐκείνων ὧν οὐκ ἴσασιν. πλεῖστα δὲ τοιαῦτα λαβεῖν ἐξ Ὁμήρου ἔστιν· “ὥς ἄρ' ἔφη, γρήυς δὲ κατέσχετο χερσὶ πρόσωπα” οἱ γὰρ δακρύειν ἀρχόμενοι ἐπιλαμβάνονται τῶν ὀφθαλμῶν. καὶ εὐθύς εἵσαγε³ καὶ σεαυτὸν ποίον τινα, ἵνα ὡς τοιοῦτον θεωρῶσιν, καὶ τὸν ἀντίδικον· λανθάνων δὲ ποίει. ὅτι δὲ ῥάδιον, ὅρα⁴ ἐκ τῶν ἀπαγγελλόντων· περὶ ὧν γὰρ μηδὲν ἴσμεν, ὅμως λαμβάνομεν ὑπόληψιν τινα. πολλὰ χοῦ δὲ δεῖ διηγέσθαι, καὶ ἐνίοτε οὐκ ἐν ἀρχῇ.

[11] ἐν δὲ δημηγορίᾳ ἥκιστα διήγησις ἔστιν, ὅτι περὶ τῶν μελόντων οὐθεὶς διηγείται· ἀλλ' ἐάν περ διήγησις ᾖ, τῶν γενομένων ἔστω⁵, ἵνα ἀναμνησθέντες ἐκείνων βέλτιον βουλευσῶνται περὶ τῶν ὕστερον. ἢ διαβάλλοντες ἢ ἐπαινοῦντες⁶ ἀλλὰ τότε οὐ⁷ τὸ τοῦ συμβούλου ποιεῖ ἔργον. ἂν δ' ἢ ἄπιστον, ὑπισχνέσθαι δεῖ⁸ καὶ αἰτίαν λέγειν εὐθύς καὶ διατάττειν ὡς βούλονται, οἷον ἡ Ἰοκάστη ἢ Καρκίνου ἐν τῷ Οἰδίποδι αἰεὶ ὑπισχνεῖται πυνθανομένου τοῦ ζητοῦντος τὸν υἱόν, καὶ ὁ Αἴμων ὁ Σοφοκλέους.

¹ A et Ross : ἰδίᾳ Kassel (cf. F)

² Ross (fort. post Spengel) : ἐαυτῷ Kassel (cf. F)

³ Ross (fort. post Spengel) : εἰσάγαγε Kassel (v. plur. in huius app. crit.)

⁴ Ross : ὁρᾶν δεῖ F; al. Kassel (v. plur. in huius app. crit.)

⁵ Ross : ἔσται Kassel (sine comm.)

⁶ ἢ διαβάλλοντες ἢ ἐπαινοῦντες] A, al. : secl. Kassel (fort. duce Spengel) : ἢ διαβάλλοντος ἢ ἐπαινοῦντος Ross

⁷ Ross (obelis notavit)

⁸ Ross : τε A F et Kassel

dabartiniai kalbėtojai, lyg išvedant iš apmąstymo, bet – lyg iš pasirinkties: „Aš gi to norėjau, nes ir pats pasirinkau; tačiau net jei iš to ir neturėjau jokios naudos, tai vis tiek geriau.“ Pirmasis teiginys būdingas sumaniam, o antrasis – doram; nes sumaniojo būdinga veikla sutelkta į siekimą to, kas naudinga, o dorą – į to, kas tauru. O jei kas nors panašaus atrodo neįtikima, reikia pridėti priežastį; taip ir daro Sofoklis: pavyzdys – iš „Antigonės“, kur herojė sako, kad jai labiau rūpėjo brolis nei vyras ar vaikai; nes šie gali atsirasti, kai esamieji numiršta:

O kai ir motina, ir tėvas mirę jau,

Negali brolis joks man kažkada užgimt.

Jei neturi priežasties, vis dėlto bent turėtum pridurti, kad gerai žinai, jog kalbi neįtikimus dalykus, bet kad iš prigimtųjų toks jau esi; nes žmonės netiki, kad žmogus savo noru daro ką nors kita, išskyrus tai, kas jam naudinga.

[10] Be to, kalbėk remdamasis jausmingomis priemonėmis, kai pasakoji ir apie pasekmes, ir apie tai, ką klausytojai žino, ir apie tai, kokios savybės išskirtinai priklauso tau arba priešininkui: „O jis nuėjo, šnairomis mane nužvelgęs.“ Ir kaip Aischinas apie Kratilą sakė, kad jis smarkiai šnypštė ir smarkiai mosavosi rankomis. Juk tai įtaigūs dalykai, nes tai, ką klausytojai žino kaip jausminių patirčių požymius, tampa požymiais ir to, ko nežino. Daugybę tokių pavyzdžių galima paimti iš Homero: „Taip ji kalbėjo. Senutė užsidengė rankomis veidą“; mat tie, kurie pradeda verkti, prisiliečia prie akių. Ir iš karto pristatyk ne tik save patį tam tikro būdo, idant kaip šitokį tave klausytojai stebėtų, bet ir savo priešininką; tik daryk tai nepastebimai. Kad tai yra lengva, matyk iš [tragedijų] pranešėjų pavyzdžio; mes juk nė kiek nežinome, ką jie ketina pasakyti, bet vis dėlto patiriame tam tikrą nuojautą. Taip pat pasakoti dera daug kur, o kartais iš viso net ne pradžioje.

[11] Viešakalbystėje pasakojimas būna itin retas, nes niekas nepasakoja apie būsimus dalykus; bet jeigu jau pasakojama, tai tebūnie tai daroma apie praeities dalykus, idant klausytojai, juos prisiminę, geriau

17.

[1] Τὰς δὲ πίστεις δεῖ ἀποδεικτικὰς εἶναι· ἀποδεικνύναι δὲ χρή, ἐπεὶ περ¹ τεττάρων ἢ ἀμφισβήτησις, περὶ τοῦ ἀμφισβητουμένου φέροντα τὴν ἀπόδειξιν, οἷον, εἰ ὅτι οὐ γέγονεν ἀμφισβητεῖται, ἐν τῇ κρίσει δεῖ τούτου μάλιστα τὴν ἀπόδειξιν φέρειν, εἰ δ' ὅτι οὐκ ἔβλαψεν, τούτου, καὶ ὅτι οὐ τοσόνδε ἢ ὅτι δικαίως, ὡσαύτως καὶ εἰ περὶ τοῦ γενέσθαι τοῦτο ἢ ἀμφισβήτησις. [2] μὴ λανθανέτω δ'² ὅτι ἀναγκαῖον ἐν ταύτῃ τῇ ἀμφισβήτησει μόνῃ τὸν ἕτερον εἶναι πονηρόν· οὐ γὰρ ἐστὶν ἄγνοια αἰτία, ὥσπερ ἂν εἴ τινες περὶ τοῦ δικαίου ἀμφισβητοῖεν, ὥστ' ἐν τούτῳ χρονιστέον³, ἐν δὲ τοῖς ἄλλοις οὐ.

[3] ἐν δὲ τοῖς ἐπιδεικτικοῖς τὸ πολὺ, ὅτι καλὰ καὶ ὠφέλιμα, ἢ αὐξήσις ἔστω⁴. τὰ γὰρ πράγματα δεῖ πιστεῦεσθαι· ὀλιγάκις γὰρ καὶ τούτων ἀποδείξεις φέρουσιν, ἐὰν ἄπιστα ἢ ἢ ἐὰν ἄλλος αἰτίαν ἔχῃ.

[4] ἐν δὲ τοῖς δημηγορικοῖς ἢ ὥς οὐκ ἔσται ἀμφισβητήσειεν ἂν τις, ἢ ὥς ἔσται μὲν ποιοῦσιν⁵ ἃ κελεύει, ἀλλ' οὐ δίκαια ἢ οὐκ ὠφέλιμα ἢ οὐ τηλικαῦτα. δεῖ δὲ καὶ ὁρᾶν εἴ τι ψεύδεται ἐκτὸς τοῦ πράγματος· τεκμήρια γὰρ ταῦτα φαίνεται καὶ τῶν ἄλλων ὅτι ψεύδεται.

[5] ἔστιν δὲ τὰ [1418a] μὲν παραδείγματα δημηγορικώτερα, τὰ δ' ἐνθυμήματα δικανικώτερα· ἢ μὲν γὰρ περὶ τὸ μέλλον, ὥστ' ἐκ τῶν γενομένων ἀνάγκη παραδείγματα λέγειν, ἢ δὲ περὶ ὄντων ἢ μὴ ὄντων, οὗ μᾶλλον ἀπόδειξις ἐστὶ καὶ ἀνάγκη· ἔχει γὰρ τὸ γεγονός ἀνάγκην. [6] οὐ δεῖ δὲ ἐφεξῆς λέγειν τὰ ἐνθυμήματα, ἀλλ' ἀναμειγνύναι· εἰ δὲ μή, καταβλάπτει ἄλληλα. ἔστι γὰρ καὶ τοῦ ποσοῦ ὅρος. “ὦ φίλ', ἐπεὶ τόσα εἶπες ὅσ' ἂν πεπνυμένος ἀνὴρ,” ἀλλ' οὐ τοιαῦτα. [7] καὶ μὴ περὶ πάντων ἐνθυμήματα ζητεῖν· εἰ δὲ μή, ποιήσεις ὅπερ ἔνοιοι ποιοῦσι τῶν φιλοσοφούντων, οἱ συλλογίζονται τὰ γνωριμώτερα καὶ

¹ ἐπεὶ περ] Ross : ἐπεὶ περὶ Kassel (sine comm.)

² secl. Kassel

³ F et Ross (fort. post Spengel) : χρηστέον A, al. Kassel

⁴ Ross : ἔσται Kassel (sine comm.)

⁵ add. Ross (fort. duce Richards)

pasitartų apie vėliau vyksiančius darbus. [Tai kalbėtojai daro arba kaltindami, arba girdami], tačiau tokiu atveju kalbėtojas nevykdo svarstytojo darbo. O jei yra kas nors neįtikima, reikia žadėti tuoj pat įvardyti to priežastį ir išdėstyti, kaip klausytojai pageidauja; taip, pavyzdžiui, Jokastė Karkino „Oidipe“ visada žada, kai kas nors teiraujasi jos, ieškodamas jos sūnaus; panašiai ir Sofoklio Haimonas.

17.

[1] Tikinimai turi būti grįsti įrodymais. O kadangi ginčijami keturi dalykai, reikia įrodinėti dėl kiekvieno pateikiant įrodymą – pavyzdžiui, jei ginčijamas įvykio nutikimas, tai teismo nagrinėjimo metu labiausiai reikia teikti įrodymą dėl jo; o jei ginčijama, kad žala nepadaryta, – tada dėl šito; ir tas atvejis, kad ne tokio masto veiksmas arba kad teisingai įvykdytas atitinkamai reikalauja atskiros įrodymo, kaip ir tuo atveju, jei kyla ginčas dėl įvykio nutikimo. [2] Nedera pamiršti, kad tik šiame ginče viena iš dviejų ginčo šalių neišvengiamai būna nedora; nes nežinojimas nėra priežastis, kaip galėtų būti, jei kas nors susiginčytų dėl teisingumo; tad reikia šita proga skirti laiko šiai temai, bet ne kitomis.

[3] Parodomasiose kalbose daugeliu atveju tebūnie išplėtimas dėl to, kad nagrinėjami dalykai yra taurūs ir naudingi; nes faktais reikia pasitikėti: pastarųjų įrodymus šių kalbų kalbėtojai pateikia retai – jei jie būna neįtikimi arba jei atsakomybė priklauso kam nors kitam.

[4] O viešakalbėse kalbose kas nors galėtų užginčyti, kad arba tam tikri dalykai neįvyks, arba įvyks, jei piliečiai vykdys tai, ką kalbėtojas-varžovas ragina vykdyti, tačiau tai bus neteisinga arba netikslinga, arba ne taip svarbu, kaip manoma. Tačiau taip pat reikia žiūrėti, ar nėra nė kiek meluojama dėl anapus esminio reikalo esančių dalykų; mat tai atrodo tikri požymiai ir dėl kitų dalykų, jog yra meluojama.

[5] Pavyzdžiai būna tinkamesni viešakalbystei, o išmąstymai – teisminei iškalbai. Pirmoji susijusi su ateitimi, todėl jos pavyzdžius būtina pateikti remiantis praeitimi, o antroji – su faktų buvimu ar nebuvimu

πιστότερα ἢ ἐξ ὧν λέγουσιν. [8] καὶ ὅταν πάθος ποιῇς, μὴ λέγε ἐνθύμημα· ἢ γὰρ ἐκκρούσει τὸ πάθος ἢ μάτην εἰρημένον ἔσται τὸ ἐνθύμημα· ἐκκρούουσι γὰρ αἱ κινήσεις ἀλλήλας αἱ ἅμα, καὶ ἡ ἀφανίζουσιν ἡ ἀσθενεῖς ποιοῦσιν. οὐδ' ὅταν ἠθικὸν τὸν λόγον, οὐ δεῖ ἐνθύμημά τι ζητεῖν ἅμα· οὐ γὰρ ἔχει οὔτε ἦθος οὔτε προαίρεσιν ἢ ἀπόδειξις.

[9] γνῶμαις δὲ χρηστέον καὶ ἐν διηγήσει καὶ ἐν πίστει· ἠθικὸν γάρ. “καὶ ἐγὼ δέδωκα, καὶ ταῦτ' εἰδὼς ὡς οὐ δεῖ πιστεύειν”. ἐὰν δὲ παθητικῶς, “καὶ οὐ μεταμέλει μοι καίπερ ἡδικημένῳ· τούτῳ μὲν γὰρ περίεστι τὸ κέρδος, ἐμοὶ δὲ τὸ δίκαιον”.

[10] τὸ δὲ δημηγορεῖν χαλεπώτερον τοῦ δικάζεσθαι, εἰκότως, διότι περὶ τὸ μέλλον, ἐκεῖ δὲ περὶ τὸ γεγονός, ὃ ἐπιστητὸν ἤδη καὶ τοῖς μάντεσιν, ὡς ἔφη Ἐπιμενίδης ὁ Κρής· ἐκεῖνος γὰρ περὶ τῶν ἐσομένων οὐκ ἐμαντεύετο, ἀλλὰ περὶ τῶν γεγονότων μὲν, ἀδήλων δέ. καὶ ὁ νόμος ὑπόθεσις ἐν τοῖς δικανικοῖς· ἔχοντα δὲ ἀρχὴν ῥᾶον εὐρεῖν ἀπόδειξιν. καὶ οὐκ ἔχει πολλὰς διατριβάς, οἷον πρὸς ἀντίδικον ἢ περὶ αὐτοῦ, ἢ παθητικὸν ποιεῖν, ἀλλ' ἥκιστα πάντων, ἐὰν μὴ ἐξιστῇ¹. δεῖ οὖν ἀποροῦντα τοῦτο ποιεῖν ὅπερ οἱ Ἀθήνησι ῥήτορες ποιοῦσι καὶ Ἰσοκράτης· καὶ γὰρ συμβουλευὼν κατηγορεῖ, οἷον Λακεδαιμονίων μὲν ἐν τῷ πανηγυρικῷ, Χάρητος δ' ἐν τῷ συμμαχικῷ.

[11] ἐν δὲ τοῖς ἐπιδεικτικοῖς δεῖ τὸν λόγον ἐπεισοδιοῦν ἐπαίνοισι, οἷον Ἰσοκράτης ποιεῖ· αἰεὶ γὰρ τινα εἰσάγει. καὶ ὁ ἔλεγε Γοργίας, ὅτι οὐχ ὑπολείπει αὐτὸν ὁ λόγος, ταυτό ἐστιν· εἰ γὰρ Ἀχιλλεὺς λέγει², Πηλέα ἐπαινεῖ, εἶτα Αἰακόν, εἶτα τὸν θεόν, ὁμοίως δὲ καὶ ἀνδρείαν, ἢ τὰ καὶ τὰ ποιεῖ ἢ τοιοῦνδε ἐστίν. [12] ἔχοντα μὲν οὖν ἀποδείξεις καὶ ἠθικῶς λεκτέον καὶ ἀποδεικτικῶς, ἐὰν δὲ μὴ ἔχῃς ἐνθυμήματα, ἠθικῶς καὶ μᾶλλον τῷ ἐπεικεῖ [1418b] ἀρμόττει χρηστὸν φαίνεσθαι ἢ τὸν λόγον ἀκριβῆ.

¹ Ross (fort. duce Spengel) : ἐξίστη A : ἐξίστηται F et Kassel (v. plur. in huius app. crit.)

² D et Ross : λέγων A F et Kassel

klausimu, kur daugiau reiškia įrodinėjimas ir būtinybė; mat praeitis turi būtinybę. [6] Ir nedera vardyti išmąstymų ištisine eile, bet nadinga juos permaišyti; priešingu atveju jie vienas kitam pakenkia. Juk egzistuoja kiekio riba. Todėl: „Mano mielasis, kai tiek pasakei, kiek vyras prityręs...“, bet ne „tokius dalykus“. [7] Ir ne apie viską reikia ieškoti išmąstymų; priešingu atveju darysi tai, ką ir kai kurie iš filosofų daro, apskaičiavimais išvesdami žinomesnes ir patikimesnes išvadas už tas prielaidas, iš kurių daro teiginius. [8] Ir kai kurstai jausminį potyrį, nesakyk išmąstymo; nes jis arba išstums potyrį, arba išmąstymas bus bergždžiai pasakytas, nes vienalaikiai judesiai išstumia vienas kitą ir arba vienas kitą užtemdo, arba susilpnina. Taip pat nereikia ieškoti kokio išmąstymo tuo pat metu, kai nori kalbai suteikti savitą būdą; nes įrodinėjimas neturi nei savito būdo, nei pasirinkties.

[9] O posakiais reikia naudotis ir pasakojime, ir tikinime; nes jie perteikia būdą. „Ir aš esu davęs jam pinigų – ir taip padariau, nors žinojau, kad nedera pasitikėti“. O jeigu jausmingai, bus taip: „Ir aš nesigailiu, nors ir buvau nuskriaustas; juk jam priklauso pelnas, o man – teisingumas“.

[10] Kalbėti viešame susirinkime sunkiau nei bylinėtis teisme – ir pagrįstai, nes čia reikalas susijęs su ateitimi, o teisme – su praeitimi, kurią „jau įmanu žinoti net ir aiškiaregiams“, kaip sakė kretietis Epimenidas: mat jis apie ateitį nepranašavo, o tiktai apie praeities įvykius, kurie buvo neaiškūs. Teisminėse kalbose ir įstatymas būna kalbos turinio pagrindas; o turinčiam pradžia, lengviau surasti įrodymą. Viešakalbė iškalba taip pat neturi daug nuoseklaus nagrinėjimo progų, pavyzdžiui, pulti bylos varžovą arba pasakoti apie save, arba kalbą daryti jausmingą. Anaip tol – ji mažiausiai iš visų retorikos rūšių turi tokių dalykų, jei nedaro nukrypimų. Taigi jei trūksta medžiagos, reikia daryti tai, ką daro ir kiti Atėnų oratoriai, taip pat ir Isokratas: mat ir duodamas patarimą jis pateikia kaltinimus, pavyzdžiui, lakedaimoniečiams – „Panegirike“ ir Charetui – „Simachike“.

[11] Parodomosiose kalbose reikia kalbą pajvairinti pagiriamaisiais intarpais, kaip tai daro Isokratas: mat visada įveda kokį nors šlovinamą

[13] τῶν δὲ ἐνθυμημάτων τὰ ἐλεγκτικὰ μᾶλλον εὐδοκιμεῖ τῶν δεικτικῶν, ὅτι ὅσα ἔλεγχον ποιεῖ, μᾶλλον δῆλον ὅτι συλλελόγισται· παρ' ἄλληλα γὰρ μᾶλλον τὰναντία γνωρίζεται. [14] τὰ δὲ πρὸς τὸν ἀντίδικον οὐχ ἕτερόν τι εἶδος, ἀλλὰ τῶν πίστεων ἐστὶ τὸ¹ τὰ μὲν λῦσαι ἐνστάσει, τὰ δὲ συλλογισμῷ². δεῖ δὲ καὶ ἐν συμβουλῇ καὶ ἐν δίκῃ ἀρχόμενον μὲν λέγειν τὰς ἑαυτοῦ πίστεις πρότερον, ὕστερον δὲ πρὸς τὰναντία ἀπαντᾶν λύοντα καὶ προδιασύροντα. ἂν δὲ πολύχους ἦ ἢ ἐναντίωσις, πρότερον τὰ ἐναντία, οἷον ἐποίησε Καλλίστρατος ἐν τῇ Μεσσηνιακῇ ἐκκλησίᾳ· ἃ γὰρ ἐροῦσι προανελὼν οὕτως τότε αὐτὸς εἶπεν. [15] ὕστερον δὲ λέγοντα πρῶτον πρὸς τὸν ἐναντίον λόγον λεκτέον, λύοντα καὶ ἀντισυλλογιζόμενον, καὶ μάλιστα ἂν εὐδοκιμηκότα ἦ· ὥσπερ γὰρ ἄνθρωπον προδιαβεβλημένον οὐ δέχεται ἡ ψυχὴ, τὸν αὐτὸν τρόπον οὐδὲ λόγον, ἐὰν ὁ ἐναντίος εὖ δοκῇ εἰρηκέναι. δεῖ οὖν χώραν ποιεῖν ἐν τῷ ἀκροατῇ τῷ μέλλοντι λόγῳ· ἔσται δέ, ἂν ἀνέλης διὸ ἢ πρὸς πάντα ἢ τὰ μέγιστα ἢ τὰ εὐδοκιμοῦντα ἢ τὰ εὐδέλεγκτα μαχεσάμενον οὕτω τὰ αὐτοῦ πιστὰ ποιητέον.

ταῖς θεαῖσι πρῶτα σύμμαχος γενήσομαι·

ἐγὼ γὰρ Ἦραν·

ἐν τούτοις ἦψατο πρῶτον τοῦ εὐηθεστάτου.

[16] περὶ μὲν οὖν πίστεων ταῦτα. εἰς δὲ τὸ ἥθος, ἐπειδὴ ἔνια περὶ αὐτοῦ λέγειν ἢ ἐπίφθονον ἢ μακρολογίαν ἢ ἀντιλογίαν ἔχει, καὶ περὶ ἄλλου ἢ λοιδορίαν ἢ ἀγροικίαν, ἕτερον χρὴ λέγοντα ποιεῖν, ὅπερ Ἰσοκράτης ποιεῖ ἐν τῷ Φιλίππῳ καὶ ἐν τῇ Ἀντιδόσει, καὶ ὡς Ἀρχιλόχος ψέγει· ποιεῖ γὰρ τὸν πατέρα λέγοντα περὶ τῆς θυγατρὸς ἐν τῷ ἰάμβῳ “ χρημάτων δ' ἄελπτον οὐθέν ἐστιν οὐδ' ἀπώμοτον,” καὶ τὸν Χάρωνα τὸν τέκτονα ἐν τῷ ἰάμβῳ οὗ ἀρχὴ “ οὐ μοι τὰ Γύγεω,” καὶ ὡς Σοφοκλῆς τὸν Αἴμονα ὑπὲρ τῆς Ἀντιγόνης πρὸς τὸν πατέρα ὡς λεγόντων ἐτέρων. [17] δεῖ δὲ καὶ μεταβάλλειν τὰ ἐνθυμήματα καὶ γνώμας ποιεῖν ἐνίοτε, οἷον “ χρὴ δὲ τὰς διαλλαγὰς ποιεῖν τοὺς νοῦν

¹ add. Ross

² τὰ μὲν λῦσαι ... συλλογισμῷ] Ross (cf. A, al.) : secl. Kassel (fort. duce Spengel)

ασμενί. Τὰ πατὴρ τὴν ομενίε Gorgijas, sakydamas, kad jam niekada nepritrūksta žodžio; juk jei kalba apie Achilą, giria Pelėją, paskui – Ajaką, paskui – dievą, panašiai ir – drąsą, kuri daro tai ir tai, arba yra tam tikro pobūdžio. [12] Taigi turinčiam įrodymų dera kalbėti ir perteikiant būdą, ir dėstant įrodymus; o jei neturi išmąstymų, kalbėk tik perteikdamas būdą. Padoriam žmogui labiau tinka atrodyti geram nei pasižymėti tikslia kalba.

[13] Išmąstymai, skirti paneigti, pelno didesnę pripažinimą už tuos, kurie skirti rodyti, nes visa tai, kas sukuria paneigimą, akivaizdžiau išvedama apskaičiavimo būdu; juk priešingybės labiau atpažįstamos, kai būna viena greta kitos. [14] Teiginiai prieš bylos varžovą nėra ypatinga tikinimų rūšis, tačiau tikinimams būdinga, kad vieni argumentai būtų panaikinami prieštaravimu, kiti – apskaičiavimu. Ir svarstymo metu, ir teismo byloje tas, kuris pradeda kalbą, pirmiau turi dėstyti savo tikinimus, o vėliau sutikti priešingus oponento teiginius, suardydamas juos arba iš anksto draskydamas į skutelius. Tačiau jei varžovo priešinimasis būna daugialypis, pirmiau reikia atremti priešiškus argumentus, kaip tai padarė Kalistratas Mesėnijos piliečių susirinkime; mat tik iš anksto paneigęs tai, ką jie ketina sakyti, šitaip tada pats pasakė savo argumentus. [15] O kalbantysis vėliau pirmiausia turi kalbėti atsakymą į priešišką kalbą, naikindamas jos argumentus ir kurdamas atsakomąjį samprotavimą – ir ypač jei ano kalbėtojo teiginiai būna sulaukę pritarimo. Mat kaip siela nepriima iš anksto apšmeižto žmogaus, tai tokiu pat būdu ji nepriima kitos kalbos, jei manoma, kad priešininkas yra gerai pakalbėjęs. Taigi klausytojo sąmonėje reikia padaryti vietos būsimajai kalbai; taip nutiks, jei pašalinsi priešininko kalbos įspūdį. Dėl to tik šitaip – po susirėmimo su visais priešininko teiginiais arba su svarbiausiais, arba labai vertinamais, arba lengvai paneigiamais, – dera kurti savo teiginių įtaigumą: „Pirmiausia tapsiu deivių sąjungos nare, nes nemanau, kad Hera...“ – šiose eilutėse Euripido Hekabė pirmiausia prisikabino prie naiviausio Helenės teiginio.

[16] Tiek apie tikinimus. Kalbant apie būdą, kadangi kai kurie dalykai, skirti apie save kalbėti, pasižymi arba pavydo sukurstymu, arba

ἔχοντας εὐτυχοῦντας· οὕτω γὰρ ἂν μέγιστα πλεονεκτοῖεν”. ἐνθυμη-
ματικῶς δέ· “εἰ γὰρ δεῖ, ὅταν ὠφελιμώταται ὧσι καὶ πλεονεκτικώτα-
ται αἱ καταλλαγαί, τότε καταλλάττεσθαι, εὐτυχοῦντας δεῖ καταλ-
λάττεσθαι”.

18.

[1] περὶ δὲ ἐρωτήσεως, εὐκαιρὸν ἐστὶ ποιεῖσθαι μάλιστα [1419a]
μὲν ὅταν τὸ ἕτερον εἰρηκῶς ᾖ, ὥστε ἐνὸς προσερωτηθέντος συμ-
βαίνει τὸ ἄτοπον, οἷον Περικλῆς Λάμπωνα ἐπήρετο περὶ τῆς τελε-
τῆς τῶν τῆς σωτείας ἱερῶν, εἰπόντος δὲ ὅτι οὐχ οἷόν τε ἀτέλεστον
ἀκούειν, ἦρετο, εἰ οἶδεν αὐτός, φάσκοντος δέ, “καὶ πῶς, ἀτέλεστος
ᾶν;” [2] δεῦτερον δὲ ὅταν τὸ μὲν φανερόν ᾖ, τὸ δὲ ἐρωτήσαντι
δηλον ᾖ ὅτι δώσει· πυθόμενον μὲν γὰρ δεῖ τὴν μίαν πρότασιν μὴ
προσερωτᾶν τὸ φανερόν, ἀλλὰ τὸ συμπέρασμα εἰπεῖν, οἷον Σωκρά-
της, Μελήτου οὐ φάσκοντος αὐτὸν θεοὺς νομίζειν, εἰρηκότος δὲ ὡς
δαιμόνιον τι λέγοι¹, ἦρετο εἰ οὐχ οἱ δαίμονες ἦτοι θεῶν παῖδες εἶεν
ἢ θεῶν τι, φήσαντος δὲ “ἔστιν οὖν”, ἔφη, “ὅστις θεῶν μὲν παῖδας
οἶεται εἶναι, θεοὺς δὲ οὐ;” [3] ἔτι ὅταν μέλλῃ ἢ ἐναντία λέγοντα δεί-
ξιν ἢ παράδοξον. [4] τέταρτον δέ, ὅταν μὴ ἐνῇ ἀλλ’ ἢ σοφιστικῶς
ἀποκρινάμενον λῦσαι· ἐὰν γὰρ οὕτως ἀποκρίνηται, ὅτι ἔστι μὲν, ἔστι
δ’ οὐ, ἢ τὰ μὲν, τὰ δ’ οὐ, ἢ πῇ μὲν, πῇ δ’ οὐ, θορυβοῦσιν ὡς ἀποροῦ-
ντος. ἄλλως δὲ μὴ ἐγχείρει². ἐὰν γὰρ ἐνστῇ, κεκρατῆσθαι δόξεις³. οὐ
γὰρ οἷόν τε πολλὰ ἐρωτᾶν, διὰ τὴν ἀσθένειαν τοῦ ἀκροατοῦ· διὸ καὶ
τὰ ἐνθυμήματα ὅτι μάλιστα συστρέφειν δεῖ.

[5] ἀποκρίνασθαι δὲ δεῖ πρὸς μὲν τὰ ἀμφίβολα διαιροῦντα λόγῳ
καὶ μὴ συντόμως, πρὸς δὲ τὰ δοκοῦντα ἐναντία τὴν λύσιν φέροντα
εὐθὺς τῇ ἀποκρίσει, πρὶν ἐπερωτῆσαι τὸ ἐπὶ τὴν ἡ συλλογίσασθαι· οὐ

¹ εἰρηκότος δὲ ὡς ... λέγοι] Ross (fort. post Kayser² et Madvig) : εἰρηκεν ὡς ἂν ... λέγοι A (cf.
F) : secl. Kassel (v. plur. in huius app. crit.)

² Ross : ἐγχείρειν A F et Kassel

³ Ross : δοκεῖ A F et Kassel : δοκεῖς Gomperz²

daugžodžiavimu, arba prieštarinėjimu, ir kai kurie, skirti kitam apibū-
dinti, – arba koneveikimu, arba storžieviškumu, reikia paversti kitą kal-
bėtoju, kaip tai daro Sokratas kalbose „Filipas“ ir „Apsikeitimas“; ir kaip
Archilochas tokiu pat būdu išsako peikimą; savo jambiniame eilėraštyje
jis tėvą padaro kalbėtoju apie savo dukterį: „Iš dalykų nėra nieko bevil-
tiško ir nieko, priesaika pasmerkto“, taip pat ir dailidę Charoną paverčia
kalbėtoju jambiniame eilėraštyje, kurio pradžia: *ou moi ta Gygeō* („man
nerūpi Gigo turtai“); ir kaip Sofoklis pateikia Haimoną, kalbantį prieš
savo tėvą Antigonės naudai taip, lyg visa tai kalbėtų kiti. [17] Kai kada
išmąstymus reikia keisti ir kurti posakius, pavyzdžiui: „sėkmės lydimi
protingi žmonės turėtų kurti draugiškus santykius, nes taip jie įgys di-
džiausią pranašumą“, o tai pagal išmąstymus būtų taip: „Mat jei reikia
susitaikyti tada, kai būna pravarčiausi ir pranašumo daugiausiai teikian-
tys susitaikymai, tai susitaikyti reikia tada, kai gerai sekasi“.

18.

[1] Kalbant apie klausimo uždavimą, geriausia proga juo pasinau-
doti yra tada, kai bylos varžovas jau būna išsakęs vienokį požiūrį, todėl,
kai būna užduotas vienas papildomas klausimas, išeina keistenybė; pa-
vyzdžiui, kaip Periklis pasiteiravo Lampono apie įšventinimą į šventas
deivės gelbėtojos apeigas. Šiam atsakius, kad neišventintam žmogui ne-
galima apie jas girdėti, Periklis jo paklausė, ar jis pats yra susipažinęs su
apeigomis, o šiam atsakius teigiamai, Periklis dar paklausė: „Ir kaip tai
pavyko, jei esi neišventintas?“ [2] Antra proga užduoti klausimą – tada,
kai vienas dalykas akivaizdus, o dėl kito būna aišku, kad paklaususiam
varžovas duos atsakymą. Juk išsiteiravusiam apie vieną prielaidą reikia
ne papildomai klausti apie tai, kas akivaizdu, bet pasakyti išvadą, pa-
vyzdžiui, kaip Sokratas, Meletui sakant, kad Sokratas netiki dievais, bet
pareiškus, kad jisai kalbąs apie kažkokią daimonišką dievybę, paklausė,
ar daimonai nesą iš tiesų dievų vaikai arba kažkas dieviško; Meletui
atsakius „išties yra“, Sokratas tarė: „Kas gi mano, kad egzistuoja dievų

γὰρ χαλεπὸν προορᾶν ἐν τίνι ὁ λόγος. φανερὸν δ' ἡμῖν ἐστίν¹ ἐκ τῶν Τοπικῶν καὶ τοῦτο καὶ αἱ λύσεις. [6] καὶ συμπεραινόμενον, ἐὰν ἐρώτημα ποιῇ τὸ συμπέρασμα, τὴν αἰτίαν εἰπεῖν, οἷον Σοφοκλῆς, ἐρωτώμενος ὑπὸ Πεισάνδρου εἰ ἔδοξεν αὐτῷ, ὥσπερ καὶ τοῖς ἄλλοις προβούλοις, καταστήσαι τοὺς τετρακοσίους, ἔφη. “τί δέ; οὐ πονηρά σοι ταῦτα ἐδόκει εἶναι;” ἔφη. “οὐκοῦν σὺ ταῦτα ἔπραξας τὰ πονηρά;” “ναί”, ἔφη, “οὐ γὰρ ἦν ἄλλα βελτίω”. καὶ ὡς ὁ Λάκων εὐθυνόμενος τῆς ἐφορίας², ἐρωτώμενος εἰ δοκοῦσιν αὐτῷ δικαίως ἀπολωλέναι ἄτεροι, ἔφη. ὁ δὲ “οὐκοῦν σὺ τούτοις ταῦτα ἔθου;” καὶ ὅς ἔφη. “οὐκοῦν δικαίως ἄν”, ἔφη, “καὶ σὺ ἀπόλοις;” “οὐ δῆτα”, ἔφη, “οἱ μὲν γὰρ χρήματα λαβόντες ταῦτα ἔπραξαν, ἐγὼ δὲ οὐ, ἀλλὰ γνώμη”. διὸ οὔτε ἐπερωτᾶν δεῖ μετὰ τὸ συμπέρασμα, [1419b] οὔτε τὸ συμπέρασμα ἐπερωτᾶν, ἐὰν μὴ τὸ πολὺ περιῇ τοῦ ἀληθοῦς.

[7] περὶ δὲ τῶν γελοίων, ἐπειδὴ τίνα δοκεῖ χρῆσιν ἔχειν ἐν τοῖς ἀγῶσι, καὶ δεῖν ἔφη Γοργίας τὴν μὲν σπουδὴν διαφθεῖρειν τῶν ἐναντίων γέλωτι τὸν δὲ γέλωτα σπουδῇ, ὀρθῶς λέγων, εἴρηται πόσα εἶδη γελοίων ἐστὶν ἐν τοῖς περὶ ποιητικῆς, ὧν τὸ μὲν ἀρμόττει ἐλευθέρω, τὸ δ' οὐ. ὅπως³ τὸ ἀρμόττον αὐτῷ λήγεται. ἔστι δ' ἡ εἰρωνεία τῆς βωμολοχίας ἐλευθεριώτερον· ὁ μὲν γὰρ αὐτοῦ ἔνεκα ποιεῖ τὸ γελοῖον, ὁ δὲ βωμολόχος ἐτέρου.

¹ Ross : ἔστω Kassel (sine comm.)

² A et Ross : ἐφορείας F et Kassel

³ A et Ross : ὅπως οὖν F et Kassel

vaikai, o patys dievai – ne?“ [3] Ir dar proga užduoti klausimą – tada, kai kalbėtojas ketina parodyti bylos varžovą kalbant arba prieštarīgus dalykus, arba kažką netikėto. [4] Ketvirta proga užduoti klausimą – tada, kai varžovas neturi kitos išeities, kaip tik pateikti sprendimą atsakęs sofistiškai; nes jei jis atsako taip, kad „iš dalies yra taip, o iš dalies ne“ arba „kai kas taip, o kai kas ne“, „kažkuria prasme taip, kažkuria ne“, klausytojai kelia triukšmą kaip prieš neapsisprendžiantį. Kitais atvejais nesiimk klausinėti; nes jei priešininkas tam priešinsis, atrodys, jog tu esi pralaimėjęs; mat dėl klausytojo silpnumo neįmanoma užduoti daug klausimų. Dėl to ir savo išmąstymus turėtume kuo labiausiai suspausti.

[5] Į dviprasmiškus klausimus reikia atsakyti juos išskaidant protingu santykiu – ir ne glaustai; į tuos, kurie atrodo prieštarīgi, reikia atsakyti atsakymu tučtuojau pateikiant sprendimą, kol priešininkas dar neuždavė kito klausimo ar neatliko apskaičiavimo; nes dar nesunku numatyti, kame glūdi protingas turinys. Tačiau ir šis atvejis, ir sprendimai mums yra aki-vaizdūs iš „Topikos“. [6] Ir darant išvadą – jei ši sudaro klausimą – reikia įvardyti priežastį. Pavyzdžiui, Sofoklis, Peisandro klausiamas, ar jis, kaip ir kiti laikinieji patarėjai, sutiko įsteigti Keturių šimtų valdžią, atsakė, kad taip. Peisandras paklausė: „Kodėl gi? Ar tau neatrodė, jog tai nedori dalykai?“ Tas pritarė. „Vadinasi, tu išties padarei tai, kas nedora?“ – „Taip, – tarė Sofoklis, – nes nebuvo kitų geresnių pasirinkimų.“ Ir kitas pavyzdys – kaip lakonas, atsiskaitantis už savo, kaip eforo, veiklą, klausiamas, ar sutinkas, kad kiti jo kolegos yra teisingai nubausti mirtimi, atsakė teigiamai. O klausinėtojas: „Argi tu neskyrei tokių pat nurodymų, kaip ir jie?“ Ir šis vėl pritarė. „Argi ne teisingai, – tarė klausinėtojas, – ir tu mirties bausme būtum nubaustas?“. „Tikrai ne, – atsakė, – nes jie tai padarė paėmę pini-gus, o aš ne, bet pagal savo sąžinę.“ Dėl to nedera nei po išvados užduoti papildomų klausimų, nei pačios išvados ištarti kaip papildomo klausimo nepridedant priežasties, nebent tiesos didžioji dalis lieka išsaugota.

[7] Dėl juokavimų, – kadangi jie atrodo turį tam tikros naudos žodžių kovose ir kadangi Gorgijas sakė (ir kalbėjo teisingai), jog reikia

19.

[1] ὁ δ' ἐπίλογος σύγκειται ἐκ τετάρων, ἕκ τε τοῦ πρὸς ἑαυτὸν κατασκευάσαι εὖ τὸν ἀκροατὴν καὶ τὸν ἐναντίον φαύλως, καὶ ἐκ τοῦ αὐξῆσαι καὶ ταπεινῶσαι, καὶ ἐκ τοῦ εἰς τὰ πάθη τὸν ἀκροατὴν καταστήσαι, καὶ ἐξ ἀναμνήσεως. πέφυκε γάρ, μετὰ τὸ ἀποδείξει αὐτὸν μὲν ἀληθῆ, τὸν δὲ ἐναντίον ψευδῆ, οὕτω τὸ ἐπαινεῖν καὶ ψέγειν καὶ ἐπιχαλκεύειν. δυοῖν δὲ θατέρου δεῖ στοχάζεσθαι, ἢ ὅτι τούτοις ἀγαθὸς ἢ ὅτι ἀπλῶς, ὁ δ' ὅτι κακὸς τούτοις ἢ ὅτι ἀπλῶς. ἐξ ὧν δὲ δὴ¹ τοιούτους κατασκευάζειν δεῖ², εἴρηται οἱ τόποι πόθεν σπουδαίους δεῖ κατασκευάζειν καὶ φαύλους³. [2] τὸ δὲ μετὰ τοῦτο δεδειγμένων ἤδη αὖξιν ἐστὶ κατὰ φύσιν ἢ ταπεινοῦν· δεῖ γὰρ τὰ πεπραγμένα ὁμολογεῖσθαι, εἰ μέλλει τὸ ποσὸν ἐρεῖν· καὶ γὰρ ἡ τῶν σωμάτων αὖξιν ἐκ προὑπαρχόντων ἐστίν. ὅθεν δὲ δεῖ αὖξιν καὶ ταπεινοῦν, ἔκκενται οἱ τόποι πρότερον. [3] μετὰ δὲ ταῦτα, δῆλων ὄντων καὶ οἷα καὶ ἡλίκῃ, εἰς τὰ πάθη ἄγειν τὸν ἀκροατὴν. ταῦτα δ' ἐστὶν ἔλεος καὶ δεινῶσις καὶ ὀργὴ καὶ μῖσος καὶ φθόνος καὶ ζῆλος καὶ ἔρις. εἴρηται δὲ καὶ τούτων οἱ τόποι πρότερον. [4] ὥστε λοιπὸν ἀναμνῆσαι τὰ προειρημένα. τοῦτο δὲ ἀρμόττει ποιεῖν οὕτως⁴ ὥσπερ φασὶν ἐν τοῖς προοιμίῳ, οὐκ ὀρθῶς λέγοντες, ἵνα γὰρ εὐμαθῇ⁵ ἢ, κελεύουσι πολλάκις εἰπεῖν. ἐκεῖ μὲν οὖν δεῖ τὸ πρᾶγμα εἰπεῖν, ἵνα μὴ λανθάνῃ περὶ οὗ ἡ κρίσις, ἐνταῦθα δὲ δι' ὧν δέδεικται, κεφαλαιωδῶς.

¹ F : δεῖ A, al. Ross et Kassel (v. plur. in huius app. crit.)

² A F : secl. Ross et Kassel (fort. post Spengel)

³ πόθεν σπουδαίους ... καὶ φαύλους] A F et Ross : secl. Kassel (cf. Victorius ms. et Vater)

⁴ A, al. Kassel : οὕχ Ross (fort. post Ussing)

⁵ F et Kassel (v. plur. in huius app. crit.) : εὐμαθῆς A et Ross

priešininkų rimtumą gadinti juoku, o jų juoką – rimtumu, – yra pasakyta svarstymuose apie poetiką, kiek daug yra juokavimo rūšių, iš kurių kai kas tinka laisvam žmogui, kai kas – ne. Kiekvienas pasiims sau tiek, kiek jam tinkama. Pašai pa yra kilnesnė už juokdarystę, nes pašaipūnas pokštą daro dėl savęs, o juokdarys – dėl kito.

19.

[1] Epilogas yra sudarytas iš keturių dalių: iš klausytojo nuteikimo palankiai savo atžvilgiu ir nepalankiai priešininko atžvilgiu, iš padidinimo ir sumenkinimo, iš klausytojo jaudrinimo jausminiais potyriais ir iš esminių argumentų priminimo. Juk įrodžius save esant teisų, o priešininką – melagį, iš prigimtės įprasta šitaip elgtis: girti, peikti ir papildomai „aptaisyti bronzą“. Reikia siekti vieno iš dviejų dalykų – parodyti, kad kalbėtojas yra geras šiais konkrečiais klausimais arba kad geras apskritai, o priešininkas – blogas šiais klausimais arba kad toks esti apskritai. O štai, kuo remiantis dera kalbėtojus tokius padaryti, jau yra įvardintos sritys, pagal kurias dera žmones padaryti dorus ir niekingus. [2] Po šito savaiame einanti epilogo dalis yra jau įrodytų dalykų didinimas arba menkinimas; nes būtina sutarti dėl įvykusių dalykų, jei kalbėtojas ketina kalbėti apie mastą; mat ir kūnų didėjimas priklauso nuo prieš tai buvusių aplinkybių. O kuo remiantis reikia didinti ir menkinti, tokios sritys yra išdėstytos anksčiau. [3] Paskui, kai būna aiškus dalykų pobūdis ir svarba, reikia vesti klausytoją prie jausminių potyrių. O šie – tai gailestis, pasibaisėjimas, pyktis, neapykanta, pavydas, uolumas ir nesantaika. Ir jų sritys taip pat jau yra išdėstytos anksčiau. [4] Tad belieka tik priminti klausytojams, kas buvo pasakyta. O šitai tinka daryti taip, kaip neteisingai dėstantieji nurodo daryti įžangose; mat jie liepia daug kartų ištarti, idant pasakytus dalykus būtų lengva išmokti. Taigi tenai reikia išdėstyti reikalą, kad sprendžiamas klausimas neliktų nepastebėtas, o čia bendrais bruožais – tai, dėl ko dalykas yra atskleistas.

[5] ἀρχὴ δέ, διότι ἃ ὑπέσχετο ἀποδέδωκεν, ὥστε ἅ τε καὶ δι' ὃ λεκτέον. λέγεται δὲ ἐξ ἀντιπαραβολῆς τοῦ ἐναντίου. παραβάλλειν δὲ ἢ¹ ὅσα περὶ τὸ αὐτὸ ἄμφω εἶπον, ἢ μὴ² καταντικρὺ· “ἀλλ' οὗτος μὲν τάδε περὶ τούτου³, ἐγὼ δὲ ταδί, [1420a] καὶ διὰ ταῦτα”. ἢ ἐξ εἰρωνείας, οἷον “οὗτος γὰρ τάδ' εἶπεν, ἐγὼ δὲ ταδί. καὶ τί ἂν ἐποίει, εἰ τάδε ἔδειξεν, ἀλλὰ μὴ ταδί;” ἢ ἐξ ἐρωτήσεως “τί οὖν⁴ δέδεικται;” ἢ “οὗτος τί ἔδειξεν;” ἢ δὴ οὕτως [ἢ]⁵ ἐκ παραβολῆς ἢ κατὰ φύσιν, ὡς ἐλέχθη, [1420b] οὕτως τὰ αὐτοῦ, καὶ πάλιν, ἐὰν βούλῃ, χωρὶς τὰ τοῦ ἐναντίου λόγου. [6] τελευτὴ δὲ τῆς λέξεως ἀρμόττει ἢ ἀσύνδετος, ὅπως ἐπίλογος ἀλλὰ μὴ λόγος ἢ· “εἴρηκα, ἀκηκόατε, ἔχετε, κρίνατε”

[5] Atsakymo į šį klausimą pradžia – paaiškinimas, kad tai, ką kalbėtojas pažadėjo, jis ir įvykdė, todėl reikia kalbėti apie tai, kokius darbus įvykdė ir dėl ko. O dėstoma remiantis priešpriešiniu palyginimu su priešininku. Palyginti dera arba visa tai, ką abu pasakė apie tą patį klausimą, arba nedarant priešpriešinio palyginimo: „Mano varžovas pasakė apie tai tokius žodžius, o aš – štai šitokius, ir dar – dėl šių priežasčių.“ Arba galima dėstyti remiantis pašaipa, pavyzdžiui: „Juk jis pasakė tokius žodžius, o aš – štai šitokius; ir ką jis darytų, jei įrodytų tai, o ne štai šitai?“ Arba galima dėstyti pasiremiant klausimu: „Taigi kas yra įrodyta?“ arba „Ką šitas įrodė?“. Arba – štai šitaip, pasiremiant palyginimu, arba – įprasta seka: kaip kalboje buvo išdėstyta, taip ir apibendrinti savuosius argumentus ir paskui dar kartą, jei nori, – atskirai apibendrinti priešininko kalbos argumentus. [6] Kalbos žodinės raiškos pabaigai tinka būti bejungtukei, idant tai būtų epilogas, o ne pati kalba: „Pasakiau, išklausėte, turite faktus, spręskite.“

¹ A F : secl. Ross et Kassel (fort. post Spengel)

² A F : secl. Ross et Kassel (fort. post Spengel)

³ Ross : τοῦδε Kassel (sine comm.)

⁴ Ross : οὐ Kassel (sine comm.)

⁵ secl. Ross et Kassel (fort. post Thurot)

KOMENTARAI

VEIKALO PLANAS

SKYRIAI 1–3. Įvadas į tyrimo objektą, jo apibrėžimas ir skirstymas; specialios temos, naudingos svarstomojoje, parodomojoje ir teisminėje retorikoje:

1. Įvadas į retoriką dialektikos studentams: retorika panaši į dialektiką, nes ji susijusi su dalyku, susijusiu su žmonių kompetencija ir paklūsta sisteminei analizei (1354a1–11); įprastos retorikos kaip meno identifikavimo klaidos: tikinimų (πίστεις) kaip svarbiausio retorikos meno komponento ignoravimas, perdėtas dėmesys nuo retorikos nutolusioms priemonėms, Atėnų teisinės sistemos ribotumas, sudarantis sąlygas klestėti teismo retorikai (1354a11–1355a3); retorinio meno įvaldymo metodo sąsaja su tikinimais, kurie grįsti loginiais išmąstymais (entimemomis) (1355a4–20); retorikos meno nauda ir jos galios lygiavertiškumas su kitomis gėrybėmis, išskyrus dorybę (1355a21–b21); perėjimas prie detalaus retorinio metodo nagrinėjimo (1355b22–24).

2. Retorikos apibrėžimas: retorika kaip gabumas svarstyti ir teikti sprendimus apie įtikimumą (τὸ πᾶνόν) (1355b25–34); priemonių retorikos esminiam gabumui pasiekti analizė: meniškieji ir nemeniškieji tikinimo būdai, pastarųjų skirstymas į etinius (per kalbėtojo būdą), emocinius (per klausytojų jausmus) ir loginius (per kalbos argumentus) (1355b5–1356a20); retorikos santykis su dialektika ir politika (1356a20–35); loginio įrodomojo įtikinėjimo per kalbą ar dalyko rodyimą teiginiais rūšys ir jų įtaigumas: 1) tikinimas, grįstas apskaičiavimu (silogistine dedukcija, συλλογισμός) ir 2) tikinimas, grįstas įvestimi (ἐπαγωγή); išmąstymas (ἐνθύμημα) – kaip retorinis apskaičiavimas, pavyzdys (παράδειγμα) – kaip retorinė įvestis (indukcija) (1356a35–1356b27); retorikos meno objekto kuopinis, kolektyvine patirtimi paremtas pobūdis (1356b28–1357a1); su svarstymo neapibrėžtumu susijusi retorikos paskirtis, svarstymą sudarančių prielaidų bei samprotavimo schemų (apskaičiavimų, išmąstymų) dvejopas pobūdys: tikėtinas arba būtinas, išmąstymų (entimemų) šaltiniai – tikimybės ir

ženklai; ženklų ir ženklinamų objektų santykiai (1357a1–b25); pavyzdžių ir su jais lyginamų objektų santykiai (1357b25–1358a2); didžiausia išmąstymų skirtis: išmąstymai, kurie sakomi iš bendrųjų tiesų, argumentų sričių (κοινὸι τόποι) ir išmąstymai, išvedami iš specialiųjų proginių ar dalykinių žinių, „savotiškumų“ (τὰ ἰδία) arba „pavidalų“ (τὰ εἶδη) (1358a2–35).

3. Trys retorikos atmainos pagal tris rūšis klausytojų: svarstomoji, teisminė, parodomoji ir kiekvienos iš jų dvejopi kontrastiniai tipai (1358a36–b13); retorinių kalbų dėstymo laikai (būsimasis, būtasis, esamasis) (1358b13–20); kiekvienos retorikos rūšies teigiami siekiniai ar idealai (1358b20–1359a5); būtinybė siekiant įtikinti turėti įtikinimo priemonių (išmąstymų) prielaidas – tikimybes ir ženklus apie minėtus idealus, jų įmanomumą ir mastą (1359a6–29).

SKYRIAI 4–15. Savotiškumai (ἰδία), arba kiekvienai retorikos atmainai būdingos savitos meniškųjų tikinimų sritys:

4–8. Svarstomosios retorikos tikinimų sritys / pagrindai:

4. Svarstymo, tarimosi ir patarimo objektų (gėrybių ir blogybių) apibrėžimas (1359a30–b1); retorikos mokslo objekto persidengimas su dialektika ir politika (1359b2–16); bendro politinio išsprusimo (žinių apie valstybę), naudingo svarstomojoje retorikoje, argumentų sritys (1359b16–1360b1).

5. Etinės (žinių apie žmonių būdą ir elgseną) temos ir argumentų sritys: laimė kaip prielaidų, susijusių su raginimu ir atgrasymu, šaltinis; laimės apibrėžimas ir skirstymas į dalis (1360b1–1362a14).

6. Etinės temos ir argumentų sritys, skirtos tikinimams apie naudą ir gėrį: nauja ir gėris kaip patarimų objektas, gėrio (ἀγαθόν) apibūdinimas, gerų dalykų „katalogas“ (1362a15–1363b4).

7. Bendros tikinimų sritys apie pranašumą ir didesnę gėrį svarstomojoje retorikoje (1363b5–20).

8. Klausimai apie politinį išsprusimą, valdymo principus ir santvarkas, kuriuos naudinga žinoti svarstymų retorikoje (1365b21–1366a22).

SKYRIUS 9. Parodomosios (epideiktinės) retorikos tikinimų sritys / pagrindai.

Etinės ir estetiškos vertybės (dorybės / ydos, taurumas / bjaurumas), būdingos žmonėms ir kitoms būtybėms, kaip gyrimo ir peikimo retorikos objektai (1366a23–32); taurumo ir dorybės apibrėžimas, jų tarpusavio santykis (1366a33–b1), dorybių rūšys (1366b1–b25); taurumo pavidalai (1366b25–1367b21); pagyrimas, jo formos, santykis su dorybe, raiškos būdai (1367b22–1368a9); padidininimo (amplifikacijos) priemonės (τὰ αὐξητικά) (1368a10–33); šio skyriaus apibendrinimas (1368a33–37).

10–15. Teisminės retorikos tikinimų sritys:

10. Teisminės iškaltosios tikinimų sritys apie neteisėbės darymą, nusikaltimo kaip sąmoningo žalos darymo apibrėžimas (1368b1–12); nusikaltimų paskatų ir priežasčių analizė (1368b12–1369b18); malonumo siekimas kaip nusikaltimo paskata ir poreikis pasigilinti į malonumą (1369b18–32).

11. Tikinimų sritys apie malonumą: malonumo apibrėžimas ir malonių dalykų „katalogas“ (1369b33–1372a3).

12. Tikinimų sritys apie neteisėbės darytojus, jų būklę, savybes (1372a4–b24); apie neteisėbės aukas (1372b25–1373a27) ir neteisėbės darymo paskatas (1373a27–38).

13. Tikinimų sritys apie teisingumą ir neteisingumą: pasiūlymas neteisingus ir teisingus veiksmus klasifikuoti pagal įstatymus ir šių veiksmų adresatus (1373b1–3); įstatymų ir adresatų dvejetainumas (konkretūs ir bendri) (1373b4–27); neteisėbės akto santykis su laisva valia ir sąmoningumu (1373b27–38); poreikis tiksliau apibrėžti nusikalstamų veikų ribas (1373b38–1374a17); dvi nerašytų teisingų ir neteisingų poelgių kategorijos (1374a18–26); padorumas (ἐπιείκεια) kaip nerašytas teisingumas, pranokstąs netobulus rašytinius įstatymus (1374a26–b1); padorių veiksmų pavyzdžiai (1374b2–23).

14. Bendroji tikinimų sritis apie dydį teisminėje retorikoje, neteisėbės laipsniai, didesnių (ir mažesnių) nusižengimų „katalogas“ (1374b24–1375a21).

15. Nemeniškos įtikinėjimo priemonės: įstatymai (1375a22–b25); liudytojai (1375b26–1376a32); sutartys (1376a33–b30); kankinimai (1376b31–1377a7); priesaikos (1377a8–b12).

II knyga.

MENIŠKOSIOS ĮTIKINĖJIMO PRIEMONĖS (TĘSINYS)

SKYRIUS 1. ĮVADAS. Glausta refleksija į I knygos turinį (1377b16–20); būdo savybės ir jausminiai potyriai kaip įtikinėjimo priemonės (1377b20–1378a5); įtaigumą lemiantys moraliniai ir psichologiniai bendravimo veiksniai – nuovokumas, dorybė, gera valia (φρόνησις, ἀρετή, εὐνοία) (1378a6–19); jausminių potyrių (πάθη) apibrėžimas ir jų nagrinėjimo metodika (1378a19–29).

SKYRIAI 2–11. Pirminiai teiginiai apie jausminius potyrius:

2. Pyktis, šios emocijos apibrėžimas, prigimtis ir priežastys, šią emociją patiriančių ir kurstančių savybės (1378a30–1380a5).
3. Romumas (1380a6–b34).
4. Draugiškumas ir priešiškusis (1380b35–1382a19).
5. Baimė ir drąsa (1382a20–1383b10).
6. Gėda ir begėdystė (1383b11–1385a15).
7. Malonė ir nemalonė (1385a16–b11).
8. Gailestis (1385b11–1386b7).
9. Smerkimas (1386b8–1387b21).
10. Pavydas (1387b22–1388a30).
11. Siekis varžytis ir panieka (1388a31–b16).

SKYRIAI 12–17. Kalbėtojo charakterio pritaikymas prie auditorijos charakterio:

12. Žmonių būdą formuojantys veiksniai (1388b17–1389a2) ir tipiškos jaunų žmonių būdo savybės (1389a3–b13).
13. Seno žmogaus būdo savybės (1389b13–1390a27).
14. Brandos viršūnę pasiekusio žmogaus būdo savybės (1390a28–b13).
15. Sėkmės dovanotos gėrybės ir geros kilmės žmogaus būdo savybės (1390b14–31).

16. Turtingo žmogaus būdo savybės (1390b32–1391a19).
17. Galią turinčio žmogaus būdo savybės (1391a20–b6).

SKYRIAI 18–26. Loginio įrodinėjimo formos retorikoje:

18. Įžanga į loginių svarstymų aplinkybes, aptartų dalykų apžvalga, specialiųjų ir bendrųjų argumentų santykis trijų rūšių kalbose (1391b7–1392a7).
19. Visų retorikos rūšių bendrosios tikinimų prielaidos, bendrieji svarstymai (τὰ κοινά): bendri svarstymai apie galimybę (1392a8–b14); bendri svarstymai apie būto ar būsimo fakto tikimybę (1392b15–1393a8); svarstymai apie svarbumo laipsnį (1393a9–22).
20. Esminės bendrųjų tikinimų rūšys: pavyzdys ir išmąstymas bei šio dalis – nuomonė (gnoma) (1393a23–26); įrodinėjimas, paremtas pavyzdžiais, dvi pavyzdžių atmainos – sugretinimai ir pasakėčios (1393a26–1394a18).
21. Įrodinėjimas, paremtas nuomonėmis (gnomomis) (1394a19–1395b20).
22. Išmąstymų (entimemų) prigimtis, santykis su bendromis ir konkrečiomis, būtinosiomis ir dažnai pasitaikančiomis prielaidomis (1395b21–1396a3); bazinės žinios (τὰ ὑτάρχοντα) apie svarstomą dalyką kaip išmąstymams ieškotinų specialiųjų prielaidų pagrindas (1396a4–b21); išmąstymų rūšys – skirti rodyti (deiktiniai) ir skirti paneigti (elenktiniai), poreikis išsiaiškinti jų radimo šaltinius, sritis (1396b21–1397a6).
23. 28 loginio įrodinėjimo (skirto įrodyti arba paneigti) sritys (temos ar bendrosios vietos, τόποι), būdingos visoms retorikos rūšims (1397a7–1400b33).
24. Įrodinėjimo klaidos, tariamieji išmąstymai ir jų sritys (1400b34–1402a28).
25. Išmąstymų atrėmimas pateikiant priešingą samprotavimą arba prieštaravimą (1402a29–1403a15).
26. Kitos loginio įtikinėjimo priemonės ir jų santykiai: didinimas ir mažinimas kaip išmąstymai (1403a16–23); griovimo ir kūrimo išmąstymai (1403a24–30); prieštaravimas ir išmąstymas (1403a30–33), pirmų dviejų knygų apibendrinimas (1403a34–1403b3).

III knyga.

KALBOS ARTIKULIUOTO PATEIKIMO,
RAIŠKOS IR IŠDĖSTYMO PRINCIPAI

SKYRIAI 1–12. Prozinio teksto žodinė raiška:

1. I ir II knygų santrauka, pastabos apie kalbos atlikimą ir meninės prozos atsiradimą (1403b6–1404a39).
2. Žodinės raiškos (stiliaus) stiprybės, ypač aiškumas ir saikingas puošnumas, pastarojo dalys – kruopšti žodžių atranka pagal žanrą, homonimų, sinonimų, metaforų, epitetų ir mažybinių formų vartojimas (1404b1–1405b35).
3. Žodinės raiškos klaidos, stiliaus „šaltumo“, perdėtų puošmenų atvejai (1405b35–1406b19).
4. Palyginimai (εἰκόνες) ir jų santykis su metaforomis (1406b20–1407a19).
5. Kalbos taisyklingumas (τὸ ἐλληνίζειν), gramatinis korektiškumas (1407a19–b25).
6. Pasakojimo apimties balansas, išplėtimo ir suglaudimo strategijos (1407b26–1408a9).
7. Žodinės raiškos ir turinio dermė, tinkamumas (τὸ πρέπον) (1408a10–b20).
8. Prozos ritmas ir metrai (1408b21–1409a24).
9. Periodas, „suvertinė“ (εἰρομένη) ir „užriesta“ (κατεστραμμένη) žodžių sąranga, jos narių derinimo kombinacijos (1409a24–1410b5).
10. Sąmojingumas ir vaizdingumas (1410b6–1411b23).
11. Vaizdingumu sukuriamas gyvumas (ἐνάργεια), metafora ir jos atmainos (1411b23–1413b2).
12. Žodinė ir rašytinė raiška (1413b3–1414a31).

SKYRIAI 13–19. Retorinės kalbos išdėstymas, kompozicija:

13. Būtinieji ir nebūtinieji kalbos kompoziciniai dėmenys, jų klasifikavimo problemos (1414a31–b18).

14. Prozinės kalbos įžanga (προοίμιον) (1414b19–1416a3).
15. Atsikirtimo dėl primetamos kaltės būdai (1416a4–b15).
16. Pasakojimas (διήγησις) (1416b16–1417b20).
17. Įrodinėjimas, įtikinėjimo priemonių pasitelkimo ir kaitaliojimo strategijos (1417b21–1418b39).
18. Klausimas, klausinėjimas (1418b40–1419b9).
19. Epilogas (1419b10–1420a8).

PIRMA KNYGA

Rh. 1. 1. 1, 1354a

atliepiamasis: sunkiai interpretuojamas retorikos epitetas (ἀντίστροφος), bet iš esmės reiškiantis arba koreliatyvų santykį tarp dviejų objektų su pakaitinio pasisukimo, vienas kito keitimo aspektu (atliepiamasis, atsakomasis, atkartojamasis ir pan.), arba perteikiantis opozicinį, atvirkštinės analogijos santykį (atvirkščiai (tarsi veidrodžiškai) atliepiantis, atvirkščiai analogiškas, išverstas į priešingą pusę). Epitetas, viena vertus, siejamas su graikų chorinėje lyrikoje taikomu strofos metrinio modeliu, kuris kartojamas su skirtingais žodžiais antistrofoje. Kita vertus, kaip mano G. A. Kennedy, *comm. ad loc.*, Aristotelis turi omenyje ir kritikuoja tikrojo ir netikrojo meno ar meistriškumo analogiją, kurią Platonas Sokrato lūpomis išplėtojo dialoge „Gorgijas“. Ten sakoma, kad teisingumas (ar „teisingumo menas“, priimant retesnę interpretaciją; plg. Aleknienė, 2019, 425) yra priešingas medicinos atitikmuo (464b8), o retorika per jos santykį su teisingumu (matyt, kaip netikroji ar netikslioji teisingumo paieškos forma) lyginama su kulinarija per šios santykį su medicina (matyt, kaip su netikrąja sveikatos ar gydymo priemonių paieškos forma) (465c1–2). Isokratas (*Antidosis* 182) kalba apie sielos menus (vadinamus filosofija, bet iš esmės suprantamus kaip politinė retorika) ir kūno menus (gimnastiką) kaip apie vienas kitam priešingus analogus. Toks požiūris taip pat nepriimtinas Aristoteliui, kuriam retorika, kaip ir dialektika, yra tik įrankis, nors jos dalykas yra kilęs iš kokios nors

kitos disciplinos, pavyzdžiui, etikos ar politikos (plg. *Rh.* 1. 2. 7). Taip Aristotelis išvengia Platono „Gorgijo“ klaidos, kur Sokratas be rezultato ieško kažkokio retorikai būdingo žinojimo. Apie vėlesnes sąvokos ἀντίστροφος interpretacijas žr. Green 1990. Anot James Comas (prieiga internetu: https://capone.mtsu.edu/jcomas/rhetoric/aristotle_dialectic.html, žiūrėta 2024-07-13), Aristotelio retorikos ir dialektikos santykis išplaukia iš jo paties svarstymų apie sielos racionaliosios dalies svarstomosios veiklos variantus. Jis išskiria 4 svarstymo tipus (deiktinį-parodomąjį, dialektinį-pokalbinį, eristinį-ginčinį ir klaidingąjį), o retoriką ir dialektiką laiko bendro dialektinio svarstymo skirtingomis atmainomis, naudojančiomis panašias, bet ne vienodas loginio argumentavimo schemas (dialektika – silogizmą, kuris šiame vertime bus vadinamas apskaičiavimu, o retorika – entimemą, kuri šiame vertime vadinama išmąstymu).

Anot Cope'o, *comm. ad loc.*, kai jis vartojamas griežta ir tikslia prasme, ἀντίστροφος reiškia tikslų atitikimą detalėms, kaip faksimilę ar tikslią kopiją. O štai kaip rašo Jane S. Sutton ir Mari Lee Mifsud: leksine prasme „antistrofiškumas“ jungia prieveiksmį ἀντί, kurio reikšmė svyruoja nuo „priešingas“ iki „vietoj“, su daiktavardžiu στροφή, kurio reikšmė svyruoja nuo „apgaulė“ iki „posūkis“ (Sutton & Mifsud 2015, 2–3) ir ἀντίστροφος naudojasi abiejų žodžių (ἀντί ir στροφή) leksiniais niuansais. Kai kurie komentatoriai, anot Renesanso laikų Anglijos akademiko Johno Rainoldso (1549–1607), ἀντί laiko „priešingybė“ ir tai grindžia Aristotelio posakiu, kad tironija yra monarchijos priešingybė, ir Dionisijo iš Halikarnaso iliustracija, kad blogis yra gėrio priešingybė. Toks ἀντί traktavimas veda prie retorikos kaip dialektikos priešingybės aiškinimo. Kiti, kurie remiasi ἀντί kaip „vietoj“ (pvz., Averojus, Aleksandras iš Afrodisijadės ar Georgas iš Trapedzunto), nurodo, kad retorika gali „pavaduoti“ arba „veikti vietoj“ dialektikos. Jei šis ἀντί vartojimas derinamas su „strofos“ kaip „gudrybės“ vartojimu, rezultatas primena platoniškąjį retorikos kaip netikro meno supratimą. Vadovaujantis šiuo samprotavimu, dialektika „atstoja“ retoriką,

tačiau retorika negali prilygstamai „atstoti“ dialektikos. Tai gana populiarus požiūris. Tačiau yra ir bandymų ieškoti retorikos ir dialektikos „antistrofiškumo“ prasminių sąsajų su choro dainomis (choro odės antistrofa kaip netiksli pradinės strofos kopija) ir ypač choro šokio judesiu – „posūkiu“, „strofa“ (στροφή). (Sutton and Mifsud, *ibid.*). Vis dėlto, nepaisant būdvardžio ἀντίστροφος morfologinių dėmenų skirtingų aiškinimų, esama šių nuomonių konsensuso: Aristotelis šiuo epitetu nurodo retorikos ir dialektikos meno panašumą ir nepaprastą giminystę. O Sutton ir Mifsud ypatingai pabrėžia substitucijos reikšmę, suprantant dialektikos ir retorikos santykį (*ibid.*, p. 5). „Tęsdami svarstymus apie retoriką, antistrofiškai figūruojančią kaip dialektika, matome, kad šis pokytis vyksta per substitucijos veikimo sistemą. [...] Substitucija sukuria retorikos panašumą į dialektiką“ (*ibid.*, p. 5).

net ir nesant jokio juos apibrėžusio mokslo. Žodžiais „nesant jokio juos apibrėžusio mokslo“ (οὐδεμιᾶς ἐπιστήμης ἀφορισμένης) gana aiškiai atribojama retorika ir dialektika nuo teorinio mokslo (ἐπιστήμη). Čia, pačioje traktato pradžioje, daroma užuomina į aristotelišką mokslų ir menų, bendriausia prasme – intelektinių veiklų – klasifikaciją. Šioje klasifikacijoje tam tikri užsiėmimai vadinami teoriniais mokslais (tokie kaip matematika, fizika, t. y. gamtos tyrimai, teologija), tam tikri – praktiniais ir labai empiriniu pažinimu paremtais menais (pvz., politika ar etika), dar kiti – gamybiniais ir kūrybiniais (pvz., vaizduojamieji menai, poetika, rankų darbą taikantys amatai, medicina). Taip pat šioje klasifikacijoje išskiriama grupė tikrovės tyrinėjimo principų, kurie neturi konkretaus objekto ir gali būti panaudojami universaliai įvairioms pažinimo sritims tirti: tai – metodai ir „įrankiai“ (ὄργανα). Jiems priklauso dialektika ir logika. Apibūdindamas retorikos panašumą į dialektiką ir pažymėdamas abiejų universalų naudojimą, Aristotelis faktiškai priešlieja retoriką prie šios paskutinės kategorijos intelektinių veiklų, tačiau, kaip matyti, iš vėlesnių samprotavimų (pvz., *Rh.* 1. 2. 1 ar 1. 2. 7), kur skiriama dėmesio retorikos sąsajai su etika ir politika,

taip pat iš įvairių taisyklių, susijusių su retorikos įgyvendinimu, sukuriant įtaigų, etikos ir psichologijos, stilistinio tinkamumo, aiškumo ir grakštumo principais grįstą produktą, retorika laikoma taip pat iš dalies ir praktiniu bei kūrybiniu menu; trumpai sakant, Aristoteliui retorika – mišraus tipo menas ar intelektinis užsiėmimas. Plg. Gonçalves Teixeira 2014, 2014, 72, n. 255.

Rh. 1. 1. 2, 1354a

daryti ir nuosekliai. Čia frazė $\acute{\omicron}\delta\acute{\omega}\ \pi\omicron\iota\epsilon\acute{\iota}\nu$, reiškianti daryti sekant kažkokiu nutiestu ar praskintu keliu, t. y. metodiškai, pasitelkiant racionalias priemones, technologijas arba nuosekliai, kryptingai, be nukrypimo į aklaivietes, panaudoja žodžio $\acute{\omicron}\delta\acute{\omega}\varsigma$ metaforinių reikšmių galimybes (mat reiškia ne šiaip kelią, skirtą kojomis vaikščioti). Kai kam (pvz., Grimaldi, *comm. ad loc.*) atrodo šiame kontekste tinkama ir kita rankraščių versija – neatsitiktinai vyraujanti – $\acute{\omicron}\delta\omicron\pi\omicron\iota\epsilon\acute{\iota}\nu$ („tiesti kelią“, „nustatyti kelią, kryptį“, taigi perkeltine prasme „rodyti kelią“). Sekant šia versija išeitų, kad Aristotelis suteikia daug reikšmės ką tik įvardintiems dviems skirtingos prigimtės iškalbos aspektams – įgūdžiais išlavintai iškalbai ir iškalbai, paremtai atsitiktinumu – kaip retorinio iškalbos efektyvumo priežasčių tyrimo esminėms prielaidoms, paskatoms. Vis dėlto tai gana paini versija, o paprastesnė išeina su $\acute{\omicron}\delta\acute{\omega}\ \pi\omicron\iota\epsilon\acute{\iota}\nu$, kuria kuriamas kontrastas su nemetodiškos retorikos atvejais – neapgalvotu kalbėjimu, neturint plano, arba su šiek tiek patirties pagerintu kalbėjimu, bet toli gražu dar nepagrįstu racionaliomis taisyklėmis, kurios ir sudaro metodo („kelio“) pagrindą. Būtent taip suprantant šią vietą (t. y. $\acute{\omicron}\delta\acute{\omega}\ \pi\omicron\iota\epsilon\acute{\iota}\nu$ kaip „daryti nuosekliai“, pasitelkiant racionalias priemones) ir įžiūrima netiesioginė Aristotelio diskusija su Platonu dėl jo „Gorgijuje“ išsakytų teiginių apie retorikos „nemenišką“ prigimtį, jos neišmokomumą taisyklėmis (Grimaldi, *comm. ad. loc.*).

šitokį dalyką jau visi pripažintų esant meno reikalui. Čia ir kai kur toliau šiame traktate „menas“ ($\tau\acute{\epsilon}\chi\upsilon\eta$) suprantamas kaip meistriškumo, meistriško mokėjimo, per praktiką įgyjamų įgūdžių apraiška. Tačiau ši

apraiška gali būti ne tik kaip tam tikra empiriškai sukaupėtų praktinių žinių ir taisyklių visuma, bet ir kaip tokių žinių materializuota ekspresija, sudaiktintas perteikimas užrašytų pamokymų, taisyklių pavidalu. Abiem atvejais verčiama kaip „menas“. Šiuo atveju kalbama apie praktinį iškalbos „meną“ – iškalbos meistrišką taikymą.

Rh. 1. 1. 3, 1354a

dabar kalbų menus sudarantieji. Kalbama apie retorikos taisyklių, skirtų gerinti iškalbos kokybę, vadovėlių autorius ar kompiliuotojus. Graikiškame tekste vartojama metonimija, kuri čia taip pat perteikiama kaip metonimija: vietoj „kalbų sakymo meno taisyklių ar metodų“ čia rašome „kalbos menus“, žodžiu „menai“ išreiškiame mintį, kad tai yra ne tam tikri praktiniai meniniai įgūdžiai, bet jų perteikimas taisyklių, meninių principų (*know-how*) pavidalu. Kas tie „menų sudarytojai“? Tai – retorikos taisyklių rinkinių autoriai, tokie kaip Teisijas, Trasimachas, Teodoras ir kt. Apie tokius vadovėlius ir pluoštelį jų kūrėjų žinome iš Platono „Faidro“ (Pl. *Phdr.* 271c, 266c–269c), Isokrato kalbos „Prieš sofistus“ (Isoc. 13. 19) ir paties Aristotelio veikalų, ypač iš „Sofistinių paneigimų“ (*SE* 183b26–34, 184a8–b1).

vos vos tēra pasiekę. Apie šios teksto vietos didelę variantų įvairovę žr. Grimaldi, *comm. ad loc.* Vertimui pasirinkta R. Kasselio versija, kuri ne tik pažymi Aristotelio kritikuojamų technografų (retorikos taisyklių aprašinėtojų) per mažą susitelkimą į tikrą retorikos objektą, bet ir turi užuominą į tam tikrą šio objekto sunkumą, sudėtingumą, kurio lig šiol (iki Aristotelio) niekam deramai nėra pavykę atskleisti.

mažą šio meno dalelę. Šiuo atveju „menas“ pavartojamas kita reikšme nei prieš tai frazėje „kalbų menus sudarantieji“ (οἱ τὰς τέχνας τῶν λόγων συντιθέντες); čia jau kalbama apie įgūdžių lavinimą, miklinimą, principų ir taisyklių praktinį įgyvendinimą.

tikinimai. Taip čia ir visame traktate verčiamas žodis πίστεις vietoj „įrodymai“, nes ši reikšmė priskiriama žodžiui ἀποδείξεις, kurį Aristotelis toliau (*Rh.* 1. 1. 11, 1355a5–6) pasitelks žodžio πίστις aiškinimui.

meniškoji dalis. T. y. iškalbos mokslu ir menu, τέχνη (kaip savo retorinių gebėjimų lavinimu ir praktiniu įvaldymu) grindžiama retorikos kaip įtikinėjimo akto dalis.

nieko nekalba apie išmąstymus. Lietuvišku žodžiu „išmąstymas“ čia verčiame žodį ἐνθύμημα. Šis žodis lietuviškoje mokslinėje literatūroje jau yra bandytas įtvirtinti kaip „entimema“, tačiau šiame vertime vis dėlto laikomės vieno reikšmingo principo: jeigu daiktavardis, reiškiantis tam tikrą mentalinį, komunikacinį ar emocinį veiksma, turi aiškiai klasiikinėje kalboje vartojamą veiksmažodį, stengiamės surasti lietuvišką alternatyvą ir daiktavardžiui, ir su juo susijusiam veiksmažodžiui iš kurio jis yra išvestas („entimemos“ atveju tai yra veiksmažodis ἐνθυμῆσθαι – „turėti galvoje ar širdyje“, „mintyse (giliai ar atidžiai) svarstyti“, „įsidėmėti“, „apgalvoti“, „kurti planą“, „išmąstyti“, „išvesti“). Taigi ἐνθύμημα čia bus perteikiama atitikmeniu „išmąstymas“, paimant labiau girdėtą ir lanksčiau vartojamą, lengviau su veiksmažodžiu susiejamą žodį negu „įsidėmėjimas“, „įsigilinimas“ ir pan. „Retorikoje“ Aristotelis nesistengia nei apibrėžti, nei detalčiai išaiškinti šios sąvokos reikšmės. Iš dalies galbūt dėl to, kad tai jau nebuvo naujas terminas, iš dalies dėl to, kad šią sąvoką pats kitur buvo apibrėžęs. Štai Isokratui („Prieš sofistus“ 17) ἐνθύμημα reiškė „stulbinančią mintį“ arba idėją, kuria papuošiama kalba, o pats Aristotelis veikale *Priora Analytica* (2. 27) apibrėžia entimemą kaip „silogizmą iš tikimybių ar ženklų“. Ir vėliau šią sąsają su silogizmu (kaip minėta, mūsų vadinsimu „apskaičiavimu“) ir su prielaidų tikėtumu (nebūtinu teisingumu) ne sykį pamini „Retorikoje“ (ypač 1. 10. 1, 3. 17. 15, kur apskaičiavimą vartoja išmąstymo reikšme, arba 1. 2. 14 apie išmąstymo prielaidoms nebūtiną teisingumo kriterijų). Išmąstymai / entimemos yra silogistinėje [arba tradicinėje]

logikoje (mąstymo veiksmų skaičiavimo sistemoje) – neišsamiai suformuluoto silogistinio argumento pavadinimas. Retorinė entimema arba retorinis išmąstymas – tai neformalus, dažniausiai tikimybėje grįstas argumentas su nutylėtu teiginiu, kurio įtikinamasis tikslas daro įtaką auditorijos vertybėms, įsitikinimams ar nuostatoms. Antai Kennedy (p. 34) nurodo tipiską tokį išmąstymą: „Sokratas yra doras, nes jis yra išmintingas“ arba „Kadangi / Jei Sokratas yra išmintingas, jis yra doras“. Šiuo atveju prielaidos yra tik tikėtinos, o visuotinė svarbesnioji prielaida (nebūtinai galiojanti) „Visi išmintingieji yra dorybingi“ yra priimta savaime. Entimemų pavyzdžių Aristotelis pateikia 2. 21. 2 ir 3. 17. 17 pabaigoje. Ir dar keli išmąstymo pavyzdžiai: Išmąstymo / entimemos formos argumente „visi vabzdžiai turi šešias kojas, vadinasi, visos vapsvos turi šešias kojas“ mažesnioji prielaida „visos vapsvos yra vabzdžiai“ yra nutylėta. Argumente-išmąstyme „karalius Midas yra godus, todėl nelaimingas“ nutylima prielaida: „visi godūs žmonės yra nelaimingi“. Šičia praleistoji prielaida yra svarbesnioji, didžioji, nes aprėpia daug objektų, o ne vieną. Bet gali būti ir atvirkščiai – kai praleista mažesnioji prielaida. Pvz., „visi godūs žmonės yra nelaimingi, todėl Midas nelaimingas“ (praleista prielaida: „Midas yra godus“). Gali būti praleista išvada: „visi godūs žmonės yra nelaimingi; godus yra ir Midas“; nutylima išvada „vadinasi, Midas yra nelaimingas“. Dažnai retorinėje kalboje sąmoningas vienos iš prielaidų praleidimas turi dramatišką poveikį: klausytojai natūraliai savo mintyse prieina prie tos prielaidos ir tai sukelia jiems argumento patikimumo įspūdį.

tikinimo pamatas. Kitaip – „tikinimo kūnas“ (σῶμα τῆς πίστεως). Šiuose žodžiuose įžvelgiama maždaug tokia Aristotelio retorinio įtikinėjimo sampratos esmė: tikras įrodymas retorinėje kalboje sudarytas iš loginių argumentų, o iš pastarųjų retorikai būdingiausi – išmąstymai (entimemos). Taip samprotaujant manoma, kad Aristotelio pasitelkta kūno (σῶμα) sąvoka tikriausiai yra sudėtinio daikto ar reiškinio esminės, natūraliosios, organiškos dalies metafora; o tai, kas kūną papildomai puošia ar jo

trūkumus patobulina, yra tik pridėtinės dalys: plg. ankstesniame sakinyje pavartotą įtikinėjimo priemonių „priedų“ (προσθήκαι) metaforą. Su panašia Cope'o interpretacija, prioritetą teikiančia loginiam įtikinėjimui, nesutinka Grimaldi, *comm. ad. loc.*: anot jo, „kūnas“ čia labiau suprantamas instrumentiškai – kaip tai, kas kažką apgaubia (*enfolds*), „sukūnina“ (*incorporates*), vadinasi, jis reiškia kažkokią pamatinę struktūrą, apčiuopiamą pagrindą tikinimui, bet nereiškia išskirtinai, kad tas tikinimas paremtas tik loginiu išmąstymu. Grimaldi mano, kad išmąstymas kaip „tikinimo kūnas“ išreiškia išmąstymo kaip įrodinėjimo (tikinimo) organinės struktūros, savyje talpinančios loginio mąstymo, vertybinių nuostatų ir jausminių išgyvenimų elementus, idėją.

Rh. 1. 1. 4, 1354a

ne su reikalu susiję. Eliminuodamas emocinio poveikio priemones iš retorikos centrinio objekto, Aristotelis prisideda prie sofistinių retorikos vadovėlių kritikos ir tuo primena Platono kritiką jiems, pvz. dialoge „Faidras“ (*Phdr.* 269b4 ir toliau). Taip pat plg. Platono pavaizduoto Sokrato lūpomis padarytą užuominą į galimą teisėjų sujaudinimo strategiją kalbat su raudomis ir aimanomis (ypač *Apol.* 38d–e). Anot Kennedy, *comm. ad loc.*, vadovėliuose buvo pateikta argumentų, grindžiamų tikimybe, pavyzdžių, tačiau juose nebuvo nurodyta jų loginė struktūra. Loginio apskaičiavimo (silogizmo) sąvoka ir jos retorinis atitikmuo – išmąstymas (entimema), aptarsimas šios knygos 2 skyriuje, yra Aristotelio įnašas. Vadovėliai tikriausiai teikė duomenų apie emocijas aptardami kalbos įžangą (προοίμιον) ir epilogą (apie šias kompozicines kalbos dalis žr. Aristotelio pasakojimą trečioje knygoje, ypač *Rh.* 3. 14 ir 3. 19). Kita vertus, Aristotelio laikais jau egzistavo tam tikros pirmosios psichologinės studijos apie emocijas, tokios kaip Trasimacho „Gailėjimai“ (Ἐλεοί) (plg. *Rh.* 3. 1. 7), kurios teikė „bendrųjų vietų“ apie konkrečius išgyvenimus pavyzdžių (plg. Kennedy, *comm. ad loc.*). Grimaldi siūlo apeliacijos į jausmus visiškai nenurašyti, nes Aristotelis vis dėlto ir tam skirs daug dėmesio antroje veikalo knygoje (2. 2–11).

skirti teisėjui paveikti. Senovės Atėnų teismai neturėjo profesionaliai parengtų teisėjų instituto, taigi teisėjų funkciją vykdė įvairiai teisiškai išprusę žmonės; nors graikų kalboje buvo atskiras žodis teisėjo kaip teismo posėdžio viršininkui įvardinti, κριτής, o visus kitus teismuose dalyvaujančius teisėjo funkcijas vykančius prisiekusiuosius asmenis buvo įprasta vadinti δικαστής, Aristotelis šio skirtumo savo veikale nedarė, abu terminus var-tojo kaip sinonimus, mat, kaip pastebi G. A. Kennedy (ypač p. 102, kur ap-tariamas I knygos 15 skyrius), demokratinuose poliuose nebuvo tradicijos iškelti teisėjo-viršininko (κριτής) virš kitų prisiekusiųjų, daugelyje teismų κριτής ir δικαστής buvo identiški. Taigi šiame vertime žodis „teisėjas“ lais-vai taikomas abiemis minėtiems graikiškiems žodžiams.

anie negebėtų ničnieko prasminga sakyti – čia ir vėl kalbama apie taisyklių oratoriams rašytojus, minėtus 1. 1. 3 (οἱ τὰς τέχνας τῶν λόγων συντιθέντες) ir pažymima, kad jų taisyklės nemoko įtikinimo esmę suda-rančio argumentuoto kalbėjimo, o tik auditorijos emocijų kurstymo.

Rh. 1. 1. 5, 1354a

lygiai kaip ir Areopage. Areopagas – Atėnų aristokratų, ėjusių aukščiausių valdininkų – archontų – pareigas, taryba, taip pavadinta nuo vietos, kurioje posėdžiavo – Arėjo kalvos (Ἄρειος πάγος). Iki VI ir V a. pr. Kr. demokra-tinių reformų tai buvo ypatingo prestižo ir galios valstybės valdymo insti-tutas. Net ir sumenkus funkcijoms, ilgą laiką buvo pripažįstamas Areopago teismų griežtumas ir sprendimų autoritetingumas, laikymasis objektyvių argumentų, ir tai buvo ne kartą paminima graikų oratorių kalbose, pvz. Li-kurgo kalboje „Prieš Leokritą“ 12 (plg. Kennedy, *comm. ad loc.*).

Rh. 1. 1. 7, 1354a

Taigi labiausiai pritinka teisingai įsteigtiems įstatymams. Šioje vieto-je du paragrafus iš eilės (7–8) įterpiamas samprotavimas iš politinės filo-sofijos srities. Jis pasitelkiamas kaip argumentas, jog Aristotelis nepritarė

Platono „Valstybininko“ idėjai apie valdymo kompetencijos pirmumo suteikimą žmonėms (tobuliesiems), o ne įstatymams dėl šių ribotumo (Schütrumpf 1994, 107–108). Anot Kennedy komentaro (p. 32), toliau pateikta ištrauka apie įstatymų kūrimą primena kai ką iš to, ką Platonas sako „Įstatymų“ IX knygoje (9. 875c–876a), ir, matyt, yra Aristotelio pastaba politinės filosofijos studentams; jis galėjo ką nors panašaus pasakyti ir jaunajam Aleksandriui. Aristotelis tikriausiai turėjo mažai asmeninės patirties su teisinėmis bylomis, todėl ne visai suvokė, kad neįmanoma įstatymu numatyti visų įmanomų būsimų aplinkybių; tačiau 1. 13. 13 jis pakeis poziciją, kai bus svarstomos praktinės problemos. 9 skirsnyje bus tęsiama tai, ties kuo buvo sustota 6 skirsnyje.

Rh. 1. 1. 9, 1354b

tai, kas nutolę nuo reikalo esmės, dėsto kaip meno dėsnius. Čia žodžiais „tai, kas nutolę nuo reikalo esmės“ (τὰ ἔξω τοῦ πράγματος) atliepiama tai, kas buvo pasakyta *Rh.* 1. 1. 4, o veiksmažodžiu; „dėsto kaip meno dėsnius“ (τεχνολογοῦσιν) nusakoma retorikos taisyklių mokytojų ir jų sudarinėtojų veikla: jie dėsto retorikos „meną“ ir tai daro sistemingai, pasitelkdami mokslo, amato, meno taisykles, principus, gudrybes.

įžangą arba pasakojimą. Tai – nuoroda į techninius retorinės kompozicijos terminus (τὸ προοίμιον – „įžanga“, t. y. teksto įžanginė dalis, ἡ διήγησις – „pasakojimas“, t. y. teksto dėstomoji, pasakojamoji dalis). Šioje vietoje Aristotelis kritikuoja per didelį retorikos mokytojų susikonsentravimą į kalbos komponavimo klausimus, laikydamas juos ne pirmo reikšmingumo dalykais; jis pats paminės kompozicijos (τάξις) dalis, tarp jų ir įžangą bei pasakojimą, Retorijos 3-oje knygoje, tačiau tikrai kaip ne esminius iškaltos meno komponentus.

apie meniškuosius tikinimus. Aristotelio vartojamus epitetus ἐντεχνος ir ἀτεχνος, kuriais jis įvardija įrodinėjimo priemonės – tikinimus (πίστεις), šiame vertime atspindi lietuviški žodžiai „meniškasis“ ir „nemeniškasis“.

paėmus žodžio „menas“ tą reikšmę, kuri reiškia meistriškumą, kūrybiškumą, išradingumą, išmonę, išradingumo priemonių arsenalą, pasitelkiamą siekiant sukurti tam tikrą produktą (retorikos atveju – įtikinamą kalbą).

Rh. 1. 1. 10, 1354b

viešakalbius... reikalus. Taip verčiamas Aristotelio mėgstamas sudurtinis žodis τὰ δημηγορικά – „tai, kas kalbama liaudžiai“, visiems žmonėms, t. y. viešai.

apie aną jie nieko nekalba. Čia nepasivarginta tiksliau įvardinti veiksnio, nes kalbama apie neseniai minėtus retorikos taisyklių sudarinėtojus.

viešakalbystė yra ne toks kenksmingas dalykas. Kalbėjimo tautos susirinkimuose ir kalbėjimo teismuose situacijos skiriasi: teismuose, t. y. ten, kur sprendžiami asmeninės atsakomybės už įvykdytus veiksmus klausimai, pasitaiko daugiau atviros asmenis žeidžiančios korupcijos elementų (pagundų paveikti teisėjus savo naudai, kažką falsifikuoti ar nusiėpti), tokia korupcija ir įvardijama žodžiu κακοῦργον (plg. Grimaldi, *comm. ad loc.*). O viešų reikalų svarstymuose yra didesnis susitelkimas į dalyką, ne asmenį, ir ten yra dažniau kalbama apie bendrus interesus, taigi mažiau sąlygų kenkti ar iš kitų sulaukti piktadariškų veiksmų.

šiuo atveju teisėjas sprendžia apie jam artimus reikalus. Kalbama apie viešos (politinės) kalbos atvejį, kur „teisėjai“ būna tarybos ar viešo susirinkimo nariai ir jų svarstomieji klausimai veda prie sprendimų, kurie paveiks visą visuomenę, neišskiriant ir jų pačių (tarybos ar viešo susirinkimo narių).

o ten patys teisėjai šitai pakankamai prižiūri. Čia taip pat turima galvoje viešo kalbėjimo situacija. Dėl to žr. ankstesnį paaiškinimą.

Rh. 1. 1. 11, 1355a

išmąstymas – tam tikras apskaičiavimas. Žodis συλλογισμός šiame ver-time perteikiamas lietuvišku žodžiu „apskaičiavimas“ (morfologinė kalkė

būtų „suskaiciavimas“). Viena vertus, taip išlaikoma paralelė tarp graikiškų žodžių λογισμός ir συλλογισμός, iš kurių pirmasis reiškia skaičiavimą, o kitas sudėtingesnį skaičiavimo veiksmą, kai iš dviejų prielaidų (ar taip pat sprendiniais vadinamų teiginių) daromas apibendrinimas. Lietuviški žodžiai „sąmata“, „sumetimas“, „sąskaita“ ir pan. taip pat savo esme yra artimi graikiško συλλογισμός reikšmei, tačiau dėl jų įsitvirtinimo siauros semantinės aprėpties tekstuose dabartinėje vartosenoje (pvz., buhalterinės semantikos tekstuose) nelaikome jų atitikmenimis Aristotelio teiginių rikiavimo ir išvados apskaiciavimo reiškiniui. Kita vertus, nors įmanoma laikytis tradicinio tarptautinio žodžio „silogizmas“, tačiau šiame vertimo projekte ryžtamės jį keisti žodžiu „apskaiciavimas“ dar ir dėl to, kad Aristoteliui tai nebuvo kažkoks nuo įprastinės kasdienės leksikos nutolęs žodis: jis kilęs iš veiksmazodžio συλλογίζεσθαι, kurio įvairios formos taip pat pasirodo Aristotelio traktate. Taigi ne tik „apskaiciavimas“, bet ir įvairios veiksmazodžio „apskaiciuoti“ formos leidžia vertime gana lanksčiai atspindėti minėtų žodžių morfologinę įvairovę. Kadangi taip pat yra pastebėta (Kennedy, *comm. ad loc.*), kad Aristotelis „silogizmui“ kartais priskiria bendriausią samprotavimo reikšmę be griežtai trinarės struktūros, kai kada vertime gali pasitaikyti ir tokie žodžiai kaip „samprotavimas“, „samprotauti“. Sudarydamas šį sudėtingą ir svarbų sakinį, Aristotelis darė prielaidą, kad mokiniai iš ankstesnių dialektikos studijų jau supranta tokias sąvokas kaip tikinimas (πίστις), įrodymas (ἀπόδειξις), išmąstymas (ἐνθύμημα) (Kennedy, *comm. ad loc.*).

*Rh.*1. 1. 12, 1355a

teisingi ir teisėti dalykai yra stipresni už savo priešingybes. Čia, kaip ir dar keliuose vietose (1. 1. 7, 1354b10; 1. 1. 11, 1355a17–18; 1. 1. 12 1355a31–38) Aristotelis skelbia retorikos naudingumą, susiedamas kalbos sakymo funkciją su tiesa ir teisingumu. Tiesos ryšys su korektiška jos artikuliacija retorinėje kalboje šioje vietoje atliepia Platono „Faidro“ mintis (*Phdr.* 260d3–9).

nelengva įtikinti pasiremiant vien tik tiksliausiu žinojimu. Tiksliausias žinojimas (ἀκριβεστάτη ἐπιστήμη) – dalyko išmanymas per jo pirminių principų pažinimą – iš pirmo žvilgsnio šiame svarstyme yra diskvalifikuojamas kaip nelemiantis oratoriaus sėkmės. Bet Grimaldi, *comm. ad loc.*, įžvalgiai patikslina, kad Aristotelis duoda suprasti ne tik tai, kad mokslinis žinojimas ir apskritai pats protas, žmogaus intelektas neturi įtaigos galios diskusijose su paprastais žmonėmis dėl jų protinių gebėjimų ribotumo ir nepasirengimo adekvačiai priimti mokslinių argumentų, bet kartu vis dėlto pažymi ir tikslaus žinojimo, kuriuo turi pasižymėti oratoriai, svarbą, o šituo jis nenutolo nuo Platono dialogų Sokrato požiūrio.

kaip ir kalbėjome „Topikoje“ apie bendravimą su minia. Tai turbūt nuoroda į *Topica* 1. 1. 2; plg. ir Kennedy pp. 263–266.

Tačiau pamatiniai dalykai būna nevienodos kokybės. T. y. pamatiniai menų ir meistryščių objektai ar sritys, darbai, į kuriuos nukreiptas miklinimasis, meistriškumo didinimas.

Rh. 1. 1. 13, 1355b

O jeigu būtų priešingai. T. y. jei vis dėlto gėdinga žodžiais nemokėti gintis.

Rh. 1. 1. 14, 1355b

tik ščia vienas bus oratorius pagal išmanymą, kitas – pagal pasirinkimą, o ten – sofistas pagal pasirinkimą. Prieveiksmiais „ščia“ ir „ten“ nusakomi abu lyginamieji menai: „ščia“ – retorikoje, kurios principų nagrinėjimu šiuo metu užsiimama, „ten“ – dialektikoje. Šiuo svarbiu sakinio pasakoma, kad retorikos ir dialektikos metodų sąmoningas taikymas atskleidžia šių menų praktikuotojų meistriškumo lygį. Jeigu šiais menais naudojamosi protingai ir sistemingai ieškant tiesos, tai atitinkamai susiformuoja įgudęs retorikos ir dialektikos meistras. Jeigu metodai pasitelkiami

savo interesams ir nukrypsta nuo tiesos paieškų, tada tai išeina kitoks meistras: ne tas tikrasis, kurį indikuoja jo išmanymas, bet netikrasis, kurį indikuoja tik jo pasirinkimas; dialektikos kontekste netikrasis meistras vadinamas sofistu, o retorikos kontekste vis tiek lieka oratorius (ῥήτωρ), jam naujo vardo nesuteikiama. Netikra retorika, kaip ir sofistika (klaidinga dialektika), iškraipo tikrovę, kokia ji yra ir kokią ją galima pažinti. Kaip pažymi Grimaldi, *comm. ad loc.* (pp. 33–34), iš Aristotelio teiginių apie retoriką aišku, kad ji, kaip ir dialektika, siekdama nustatyti tiesą, pradeda nuo prielaidų, kurių žmonės tikrai laikosi. Maža to, abu šie menai Aristotelio laikomi rimtais, o ne žaidimais, ir abiejuose šiuose menuose yra reikšmingas pasirinkimo dėmuo, mat ir juose, kaip ir kituose menuose, nėra nereikšminga, kuriai pusei atstovaujama: bet kuriame mene yra nusi-
taikyta į tiesą (plg. *ibid.*, p. 34).

Rh. 1. 2. 4, 1356a

Taigi tikinimas per kalbėtojo būdą. Čia ir 1. 9. 1 bei 2. 1. 5–7 charakterio vaidmuo kalboje laikomas tuo veiksnium, dėl kurio kalbėtojas atrodo patikimas. Platesnis charakterio tipų aptarimas 2 knygos 12–17 skyriuose susijęs su kiek kitokiu klausimu – kalbos pritaikymu prie klausytojų charakterio. Vėlesnis Aristotelio charakterio traktavimas retorikoje iš tikrųjų yra šiek tiek platesnis nei šis pradinis apibrėžimas (plg. Kennedy, *comm. ad loc.*).

dera, kad ir šitai išeitų per kalbą. T. y. toks didelis pasitikėjimo sukėlimas, kokį sukuria kalbėtojo reputacija, vis dėlto neturi likti pirminis ar (juo labiau) vienintelis tikėjimo kalbėtoju veiksnys. Čia pabrėžiama, kad pasitikėjimą turi sukurti pirmiausia būtent kalba, be abejonės, gerai pasverta, argumentuota.

kai kurie iš menų mokytojų. Aristotelis vartoja sudurtinį žodį (τεχνολογούντων), kurio dėmuo čia perteikiamas žodžiu „menas“. Kaip ir anksčiau (*Rh.* 1. 1. 9, 1. 1. 10), čia „menai“ reiškia retorikos kaip taisyklėmis išmokomo meno, amato ar meistristės taisyklių rinkinius.

Rh. 1. 2. 5, 1356a

kai kalbėsime apie jausminius potyrius. Tai nuoroda į *Rh.* 2. 2–11. Aristotelis įtraukia jausminius išgyvenimus, emocijas (pl. πάθη, sg. πάθος) kaip įtikinėjimo priemonę ar elementą, nepaisant jo prieštaravimų „technologams“, tuo būdu pripažįstama, kad tarp žmonių sprendimo priėmimas nėra visiškai racionalus veiksmas. Kiekvienoje situacijoje esama moraliai pagrįstų išgyvenimų, ir dalis oratoriaus pareigos yra jas paaiškinti auditorijai. Plg. Kennedy, *comm. ad loc.* (ir Johnstone 1980, 1–24, kurį nurodo Kennedy). Kaip bus matyti II „Retorikos“ knygoje, jausminis retorikos aspektas Aristotelio suvokiamas labai plačiai, kaip tam tikra drama, vykstanti tarp kalbėtojo ir jį supančios aplinkos (jam draugiškų, priešišκών asmenų, mišrios publikos ir pan.), bet šio vyksmo centre yra „jausminių potyrių“ (πάθος) įvardijamas reiškinys kaip subjektyvus veiksnys, kuris atsakingas už kiekvieno klausytojo sąmonėje įvykstančius vertinimo pokyčius (plg. *Rh.* 2. 1. 8). Nors daugelis vertėjų linkę šį centrinį psichologinį faktorių vadinti tarptautiniu žodžiu „emocija“, savo lotyniška šaknimi suponuojančiu jausminio išjudinimo, vidinio sukrėtimo veiksmo pirmumą, vis dėlto šiame vertime pasirinktas žodis „potyris“, kuris susieja daiktavardį πάθος su bendrašakniu veiksmazodžiu παθεῖν, „patirti“, „išgyventi“, „iškęsti“ ir pirmiau akcentuoja ne tam tikro malonaus ar nemalonaus jausmo išjudinimo, bet jo patyrimo, kentėjimo aspektą. Manytina, kad „potyris“ labiau nei „emocija“ išreiškia Aristotelio aptartus išgyvenimus, kurių daugelis susiejama arba su malonumu, arba skausmo pajautimu.

Rh. 1. 2. 7, 1356a

dėl pagyrūniškumo. „Nikomacho etikoje“ (1127a–b) ἀλαζών ir ἀλαζωνεία traktuojama kaip nukrypimas nuo teisingumo, tiesos sakymo, sau prisiskiriant didesnius nuopelnus už tikruosius. Panašiai šios vietos komentatoriai šį terminą sieja su savęs pervertinimu ir tokio pervertinto savo įvaizdžio transliavimu kitiems (t. y. apsišaukimu). Itin detaliai, su citatomis iš

Ksenofonto ir Platonui priskiriamų „Apibrėžimų“ (Οροι), su pavyzdžiais iš Aristofano ir Platono ir kt. šią savybę aptaria Cope'as, *comm. ad loc.*

Mat nei viena, nei kita iš jų. T. y. dialektika ir retorika.

Rh. 1. 2. 8, 1356b

viena priemonė yra įvestis. Įvestis, kitaip indukcija, – vienas iš dviejų pagrindinių dialektinio svarstymo įrankių (antrasis – dedukcinis apskaičiavimas, συλλογισμός, kartais ir verčiamas kaip „dedukcija“), konkrečių empirinių pastebėjimų „privedimas“ prie universalių apibendrinimų. Įvestį ir jos santykį su dedukciniu apskaičiavimu Aristotelis apibūdina *Top.* 1. 12, 105a13–19: ἐπαγωγή δὲ ἢ ἀπὸ τῶν καθ' ἕκαστα ἐπὶ τὸ καθόλου ἔφοδος· οἷον εἰ ἔστι κυβερνήτης ὁ ἐπιστάμενος κράτιστος, καὶ ἡνίοχος, καὶ ὅλως ἐστὶν ὁ ἐπιστάμενος περὶ ἕκαστον ἄριστος. ἔστι δ' ἢ μὲν ἐπαγωγή πιθανώτερον καὶ σαφέστερον καὶ κατὰ τὴν αἴσθησιν γνωριμώτερον καὶ τοῖς πολλοῖς κοινόν, ὁ δὲ συλλογισμὸς βιαστικώτερον καὶ πρὸς τοὺς ἀντιλογικοὺς ἐνεργέστερον – „įvestis – priėjimas prie bendrybės nuo paskirybių, pavyzdžiui, jeigu vairininkas, kuris išmano, yra geriausias, taip pat ir toks vadeliotojas, tai ir apskritai išmanantysis bet kurioje veiklos srityje būna geriausias iš tos srities atstovų. Įvestis yra įtikimesnė ir aiškesnė, lengviau pažįstama jusliniu suvokimu ir daugeliui žmonių bendra, o apskaičiavimas – stipriau priverčiantis patikėti ir paveiksnis prieš įgudusius prieštarauti“. Kaip minėta (pastaboje prie *Rh.* 1. 1. 1), visos kitakalbių tekstų lietuviškos citatos, prie kurių nenurodytas vertėjas, yra išverstos šių komentarų autoriaus.

taip panašiai ir čia. T. y. retorikoje.

aišku iš „Analitikos“. Turbūt *Analytica priora* 2. 23–24, 68b9–69a19, taip pat *Analytica posteriora* 1. 1. ir 1. 18 (81a39–b42; plg. ypač Grimaldi, *comm. ad loc.*

kiekvienas iš vieno dviejų būtų tapatus kiekvienam iš kitų dviejų. Kalbama apie ką tik minėtas dialektinių ir retorinių svarstymų priemonių

poras – įvestį (indukciją) ir apskaičiavimą (silogizmą) dialektikoje bei pavyzdį (paradigmą, paralelę) ir išmąstymą (entimemą) retorikoje. Anot G. Kennedy komentaro (*ad loc.*), čia turimas galvoje ne visiškas tapatumas, bet tik bendras, formalus struktūrinis vienodumas, nes visiškas tapatumas nereikalautų skirtingų terminų. „Formaliojoje logikoje indukciją sudaro konkretūs pastebėjimai, iš kurių daroma bendra išvada; retorikoje ji yra konkretaus teiginio, paremto vienu ar keliais palyginimais, pavidalo, kai universali išvada lieka neišsakyta. Panašiai ir entimema retai kada įgauna pilną silogistinę formą, kurią sudaro pagrindinė prielaida, šalutinė prielaida ir išvada; dažniau siūloma išvada, kuri pagrindžiama priežastimi, kaip, pavyzdžiui, pirmajame traktato sakinyje“ (Kennedy, *comm. ad loc.*).

Rh. 1. 2. 9, 1354a

akivaizdu iš „Topikos“ (mat ten... apie apskaičiavimą ir įvestį). Pavyzdžio ir išmąstymo (entimemos) skirtumo tiesiogiai „Topikoje“ nėra aptarta, tik tam tikrus duomenis apie tai galima surinkti iš *Top.* 1. 1, 1. 12 ir 8. 14 (plg. Grimaldi, *comm. ad loc.*)

ten yra įvestis, o čia – pavyzdys. T. y. dialektikoje naudojamą įvestį (indukciją) retorikoje atliepia pavyzdys.

o tai, kad koks nors antras dalykas... ten vadinama apskaičiavimu. Šioje vietoje Aristotelis meistriškai manipuliuodamas niekatrosios giminės formomis išreiškė trinarės apskaičiavimo (silogizmo) struktūros esmę: „kažkoks antras (t. y. naujas, kitoks) dalykas“ (ἑτερόν τι) – apskaičiavimo / silogizmo išvada, „kažkokiems dalykams tikrai esant“ ir „šitų dėka“ nu-rodo į teiginį apie teisingus tikrovės dalykus, t. y. kaip į vieną iš dviejų teiginių / prielaidų, vedančių prie išvados; „remiantis tuo, kad šitie tikrai yra arba visuotinai, arba dažnu atveju“ – nuoroda į antrąją prie išvados vedančią prielaidą, susijusią su pirmos prielaidos objektų ryšiu su tam tikra objektų kategorija.

Rh. 1. 2. 10, 1354a

Akivaizdu ir tai, kad tiek vienas, tiek kitas oratoriaus kalbos pavidalas. T. y. kalba su pavyzdžiais arba kalba su išmąstymais (entimemomis).

Mat kaip jau pasakyta „Metodikoje“. „Metodika“ – neišlikęs Aristotelio logikos veikalas, kurio dalimi galėjo būti išlikęs „Apie perteikimą“ (Περὶ ἐμμενείας) (plg. G. A. Kennedy, *comm. ad loc.*; Rist 1989, 84).

panašiai yra ir su šiais atvejais. Šie atvejai – tai skirtingų tipų dialektiniai svarstymai bei juos atitinkančios retorinės kalbos.

Rh. 1. 2. 11, 1356b

pavyzdžiui, ką vertina Sokratas arba Hipijas. Paminėti asmenys neturi kokios nors ypatingos svarbos – parinkti kaip atsitiktiniai pavyzdžiai. Taigi ir neaišku, nei kuris Sokratas, nei kuris Hipijas čia turimas galvoje. Tikriausiai pirmas įspūdis yra dėl Platono mokytojo, 399 m. pr. Kr. Atėnų teismo nuteisto mirti už savo pažiūras, vertinusio tiesą ir teisingumą bei kuklią laikyseną žinojimo atžvilgiu, ir dėl talentingo sofisto iš Elidės, Hipijo, gerai išmiklinusio savo matematikos, astronomijos ir retorikos žinias bei, jei tikėtume jo literatūriniu paveikslu (plg. Pl. *Hp. Ma.* ir *Hp. Mi.*), per daug pasitikėjusiu savo žinių tvirtumu.

taip yra ir su dialektika. Čia pabrėžiamas abiejų menų – retorikos ir dialektikos – skiriamas prioritetas bendriesiems dėsniams. Retorika kaip menas siekia bendrų taisyklių, nepaisant to, kad pavieniai oratoriai gilinasi į konkrečias situacijas, į konkrečių asmenų įsitikinimus. Dialektika savo įrodymus grindžia visų, daugumos arba išmintingųjų nuomonėmis.

Nes ir ji. T. y. dialektika, pokalbio menas.

Rh. 1. 2. 12, 1357a

atlikti skaičiavimų iš tolo. T. y. iš tolimo atskaitos taško, jei įrodinėjimas reikalauja daug nuoseklių žingsnių.

Rh. 1. 2. 13, 1357a

Doriėjas. Doriėjas iš Rodo, boksininko Diagoro Rodiečio (Pi. O. 7) sūnus, pasižymėjęs ir kaip atletas, ir kaip politikas bei karvedys, Spartos rėmėjas jūros mūšiuose (412–407 m. pr. Kr.).

Rh. 1. 2. 14, 1357a

šitai aišku iš „Analitikos“. Turbūt *Anal. pr.* 1. 8, 29b ir 1. 13, 32b. Plg. Cope, *comm. ad loc.*

prielaidos, iš kurių sakomi išmąstymai, vienos bus būtiniosios. T. y. būtinai teisingos.

Rh. 1. 2. 15, 1357a

būnas tokiam santykiu su anuo dalyku pagal tikimybę. T. y. su anuo dalyku, kuris jo atžvilgiu tikėtinas.

Rh. 1. 2. 16, 1357b

O iš ženklų vienas yra tokiam santykiu. T. y. santykiu su tuo, ką ženklinama.

akivaizdus požymis. Taip verčiamas τεκμήριον, kuris gali būti suprantamas kaip įkaltis, įrodymas, sprendinys, ar garantuotas argumentas.

o nebūtinasis ženklas skirtumo atžvilgiu yra bevardis. T. y. neturi jį išskiriančio pavadinimo.

Rh. 1. 2. 17, 1357b

tekmar ir peras. Šie graikiški žodžiai (τέκμαρ ir πέρας) Aristotelio tekste pavartoti kaip prieš tai einančių žodžių (atitinkamai τεκμήριον ir perfektinio dalyvio πεπερασμένον (vertime perteikto žodžio „užbaigtą“) etimologijos paaiškinimas. τέκμαρ reiškia „atžyma, galutinis ženklas; svariausias laidavimas“, o πέρας – „galas, riba; galutinis sprendimas“.

Rh. 1. 2. 18, 1357b

vieni būna neapskaičiuojami, kiti – apskaičiuoti. Šiais žodžiais (atitinkamai ἀσυλλογιστά ir συλλελογισμένα) nusakomi skirtingos ženklų rūšys, pasiduodančios arba nepasiduodančios racionaliam (silogistiniam, dedukciniam) apskaičiavimui.

akivaizdžiau apibrėžta „Analitikoje“. Tai nuoroda į *Analytica priora* 2. 27.

Rh. 1. 2. 19, 1357b

Dionisijas kėsinosi į tiraniją... mat ir Peisistratas anksčiau kėslandamas... taip pat ir Teagenas Megaruose. Pateikiami keli pavyzdžiai su žinomais tiranais, iliustruojant teiginį apie tai, kaip lyginamų ar nagrinėjamų dalykų sekoje išsiskiria pavyzdys. Dionisijas šiuo atveju yra Sirakūzų tiranas Dionisijas I (apie 432–367 m. pr. Kr.), kuris gudriu planu, drąsia demagogine retorika ir įžūliais veiksmais užgrobė valdžią 406/405 m. pr. Kr. (žr. ypač D. S. 13. 94–95). Aristotelis nurodo ir priemonę, kuri padėjo Dionisijui valdžią paimiti – „prašydamas apsaugos“ (αἰτῶν τὴν φυλακὴν), t. y. asmens sargybos. Kiek žinome iš vėlesnio pasakojimo, tai jis ir pasiekė, inscenizavęs savo vergų pasikėsinimą į jį (D. S. 95). Dionisijo veiksmai buvo laikomi Atėnų tirano Peisistrato poelgių imitacija (*ibid.*). Peisistratas (apie 600–527 m. pr. Kr.) buvo net tris kartus skirtingai užėmęs valdžią, o čia paminėtas jo pirmasis bandymas apie 561/560 m. pr. Kr., aprašytas Herodoto (Hdt. 1. 59) kaip tik ir susijęs su asmeninės apsaugos prašymu (plg. dar Arist. *Ath. Pol.* 13. 4–14.). Teagenas buvo Megarų tiranas, Korinto tirano Perijandro amžininkas, valdęs maždaug 625–585 m. pr. Kr. (Cope, *comm. ad loc.*). Ši tiranų trijulė (Dionisijas, Peisistratas ir Teagenas) Aristotelio paminėta ir „Politikoje“ (Arist. *Pol.* 5. 4. 5, 1305a23–28).

Rh. 1. 2. 20, 1358a

labiau prisirišdami prie šitokių menų žengia nuo jų į šalį. T. y. į šalį nuo išmąstymų (entimėjų) ir apskaičiavimų (silogizmų) arba, bendriau

imat, tolsta nuo retorikos ir dialektikos metodų. Daugelio vertėjų pripažįstama, jog sudėtinga versti šiuos samprotavimus, nes laikoma, kad tekstas galimai yra patyręs sugadinimą. Remiantis G. Kennedy komentaru, pastraipos pagrindinę mintį galima nusakyti taip: dėstoma, kad žmonės nesuvokia, jog retorika ir dialektika, nors ir turi metodą, neturi turinio ar faktų ir turi juos skolintis iš kitų disciplinų, pavyzdžiui, politikos ar etikos. Išmąstymai yra retorinės strategijos, bet taip pat – turinio argumentai; ir kuo daugiau argumentų kyla iš politikos, etikos ar kitų disciplinų prielaidų, tuo labiau išmąstymas (entimema) tampa tos disciplinos argumentu ir tuo mažiau jis būna grynai retorinis. Praktikoje šios ribos niekada nepasiekiamos; bet koks argumentas turi tam tikrą strategiją (tai, ką Aristotelis 2. 23 vadins „temomis“ ar „vietomis“, τόποι) ir tam tikrą turinį (tai, ką jis vadins ἰδία ir aptars 1 knygos 4–14 skyriuose ir 2 knygos 1–7 skyriuose).

Rh. 1. 2. 21, 1358a

argumentų sritis. Čia yra pirmas dialektikos ir retorikos sąvokos, žyminčios tam tikras panašių teiginių grupes, panašių argumentų schemų rinkinius, savotiškas panašių bendriausių idėjų, sumanymų „bazes“, „telkinius“, „vietas“, paminėjimas. Graikiškas žodis, kurį Aristotelis taiko šioms argumentų schemoms įvardinti, yra τόπος. Vėlesnė lotyniškosios retorikos mokslo tradicija sugretino šias schemas su retorinės ir dialektinės medžiagos paieškos teorija (lot. *inventio*) ir dar labiau sustiprino termino „vieta“ (lot. *locus*) vartojimą. Todėl labai dažnai tai, kas Aristotelio vadinama τόποι, linkstama versti „vietų“ ar „bendrujų vietų“ vardu (plg. lot. *loci communes*, angl. *commonplaces*). Vis dėlto šiame vertime pasirinktas kitas vertimo variantas – „sritis“, taip pat (kaip „vieta“ ir τόπος) primenantis topografinę leksiką, tačiau gana lanksčiai priimančią ir abstrakčių dalykų tiek siauro, tiek plataus telkimosi vietos reikšmes.

mat nė kiek labiau nebus būdinga... pasakyti išmąstymą apie teisingumą negu apie gamtos dėsnius ar apie bet ką kita. Taip pažymimas

šios argumentų srities („labiau ir mažiau“) bendrumas, universalumas, nepriklausymas kažkokiai vienai dalykų, pažinimo sričių kategorijai (pvz., tik apie teisingumą arba tik apie gamtos dėsnius).

savotiškumai. Taip verčiama sudaiktavardinta forma ἴδια (niekatrosios g. daugiskaitos nom.), iš būdvardžio, bendrašaknio su žodžiu εἶδος, kuris reiškia savitumą, ypatingumą, tam tikrą rūšinę kategoriją. Žodis pasirinktas rūšiai būdingiems dalykams įvardyti. Aristotelis čia šių specifinių dalykų nevadina „vietomis“ ar „sritimis“, tačiau taip juos vadina 1. 15. 19, o 1. 15. 22 ir 1. 6. 1 skirsnuose jis kalba apie juos kaip apie „elementus“ (στοιχεῖα), apie kuriuos vėliau (2. 22. 13; 2. 26. 1) sako, kad jie yra „tas pat“, kas ir argumentų sritys (τόποι). Taigi kai kuriems retoriams pasirodė patogu išskirti „specialias“ temas, sritis ar „vietas“, priklausančias atskiroms disciplinoms ir aiškiau jas atsieti nuo „bendrų“ ar „formalių“ teminių sričių, kurios yra retorinės ar dialektinės argumentacijos strategijos (plg. Kennedy, *comm. ad loc.*). Tačiau griežtai teigti, kad Aristotelis tapatino „savotiškumus“ su specifinėmis argumentų schemomis, negalime. Tikėtina, kad vartotojo šią sąvoką mažiau technine ir platesne nei argumentų schemų reikšme.

kitų prielaidų, susijusių su pastaraisiais klausimais. Kontekstas rodo, jog čia kalbama apie etikos klausimus.

Ir anos priemonės. Graikiškame tekste κάκεῖνα tikriausiai nurodo į tai, kas buvo pavadinta bendromis argumentų sritimis, „bendromis vietomis“ (κοινὸι τόποι).

o pagal šias priemones. T. y. pagal savotiškumus, atskirības, specifinius bruožus, kurie nepriklauso tik bendrosioms argumentų sritims.

Rh. 1. 3. 2, 1358b

sprendėjas. Taip verčiamas žodis κριτής, kuris gali reikšti vertintoją ir sprendėją apskritai, ne tik teismo funkcijų vykdytoją – teisėją.

Rh. 1. 3. 6, 1358b

paversti vergais... niekuo nenusikaltusius. Gali būti, kad tai užuomina į kokią nors konkrečią viešą politinę diskusiją tautos susirinkime, kai buvo sprendžiamas sudėtingas klausimas, susijęs ne tik su valstybine nauda, bet ir su moralės bei teisingumo aspektais; Freese'as savo komentare neabejodamas susieja šią užuominą su rezonansine byla, vadinamuoju „Melo dialogu“, išraiškingai papasakotu Tukidido (5. 84–116). Atėniečiams sutelkus laivyną Melo salos užkariavimui, Atėnų pasiuntiniams atvykus pas meliečius derėtis dėl pastarųjų pasidavimo Atėnų galiai, buvo iškeltas tarptautinės teisės pažeidimo klausimas, bet atėniečiai jį atmetė kaip neatitinkantį situacijos ir įmanomą svarstyti tik esant lygiai galių pusiausvyrai, tad iš savo pusės tvirtino, jog einamuoju momentu abiems pusėms turi rūpėti tik klausimas apie tikslingumą, naudingumą.

Rh. 1. 3. 7, 1359a

būtina turėti prielaidas. T. y. pirminius teiginius (hipotetinius, kurie nėra įrodyti).

išmąstymas yra apskaičiavimas, sudarytas iš paminėtų prielaidų. Kalbama, kad išmąstymas (entimema) yra silogizmas, kurį sudaro būtent ką tik minėtos trijų rūšių prielaidos – akivaizdūs požymiai (τὰ τεκμήρια), tikimybės, tikėtini dalykai (τὰ εἰκότα) ir ženklai (τὰ σημεία).

Rh. 1. 4. 1, 1359a

patariantysis pataria. Frazė ὁ συμβουλευὼν συμβουλεύει primena retorinę figūrą poliptotą – tos pačios šaknies žodžių formų vartojimą greta. Čia galimas ir kitoks vertimo variantas: „svarstantysis svarsto“.

Rh. 1. 4. 5, 1359b

kaip tik anksčiau esame pasakę. Tai tikriausiai nuoroda į *Rh.* 1. 2. 7.

analitinis („išnarstomasis“) mokslas. Taip šioje vietoje kitais žodžiais nusakoma dialektika. Tokia stilistinė raiška (perifrastinio junginio vartojimas vietoj konkretaus terminą įvardijančio leksinio vieneto) liudija Aristotelio ekspresyvumą, pastangas pajvairinti tikslų, sausą į dalyką sutelktą dėstymą.

Rh. 1. 4. 6, 1359b

arba dialektiką, arba pastarąją. Atidžiam skaitytojui aišku, kad „pastarąją“ (ταύτην) reiškia „retoriką“.

Rh. 1. 4. 7, 1359b

(piniginiai) ištekliai, karas ir taika... įstatymų leidyba. Tai penki bendriausi ir svarbiausi politinėse kalbose svarstomi klausimai, kurie vienas po kito aptarti šiame skyriuje toliau. Grimaldi, *comm. ad loc.*, įvardija šio sąrašo stebėtiną panašumą į Ksenofonto „Atsiminimuose apie Sokratą“ (X. *Mem.* 3. 6. 4–13) išvardintus praktinius klausimus, su kuriais, Sokrato požiūriu, turi būti gerai susipažinęs perspektyvus politikas. Ksenofonto Sokratas nepamini tik įstatymų leidybos (νομοθεσία), kuriai Aristotelis paskiria savo skyriaus baigiamuosius sakinius (1. 4. 13, 1360a18–37).

Rh. 1. 4. 11, 1360a

Juk dviejų galios sluoksnių atžvilgiu. Pasitelkdamas ne tikslus terminus, o sinonimus ir perifrazes, Aristotelis čia dėsto apie sumanaus valstybės politiko ir diplomato (kuris galėtų duoti valstybei naudingus patarimus) rūpestį savo šalies ekonominiu prestižu ir piliečių tarpusavio santykių reputacija: jis turi stengtis, kad paprasti piliečiai būtų aprūpinti ir dėl jų padėties nebūtų priekaištų dviems valstybinės organizacijos sluoksniams – valdantiejiems, įvardintiems frazėje πρὸς τε τοὺς κρείττους (nurodant, kad šie turi daugiau už eilinius piliečius išteklių ir galios), ir prekybos verslo atstovams, įvardintiems frazėje πρὸς τοὺς εἰς τὰ ταῦτα χρησίμους (nurodant jų svarbą sudarant prekių importo-eksporto sutartis).

Rh. 1. 4. 12, 1360a

atpalaiduojami šie nukrypimai pasiekia vidurį. Čia nusakoma auksinio vidurio taisyklė, kurios dėka suvaldomi kraštutiniai polinkiai ir išgaunama subalansuota gyvo organo ar organizmo forma. Ši taisyklė gali būti analogiškai taikoma mikroskopiniu ir makroskopiniu lygmeniu, t. y. ir atskiram žmogaus kūno organui (konkrečiu atveju – nosiai, kai teisingu veikimu pažabojami nukrypimai į riestanosiskumą ir kumpanosiskumą), ir politiniam organizmui bei šio valdysenai.

Rh. 1. 4. 13, 1360b

pradėkime naują dėstymą. Taip verčiame baigiamąją paskutinio šio skyriaus frazę λέγωμεν πάλιν, stengdamiesi ją taip pat palikti lietuviško sakinio pabaigoje, kad iš dalies atspindėtume šio aristoteliško sakinio savitumą – jo prasmės atsiskleidimą baigiamojoje frazėje („vėl kalbėkime“, „kalbėkime dar kartą“), siekdami pabrėžti, kad mintis yra ne iš naujo kalbėti apie tai, kas buvo kalbėta, tačiau išsakomas sau skirtas paraginimas atnaujinti dėstymą ir imti nagrinėti kitą temą (o ne kartoti ankstesnę)

Rh. 1. 5. 3, 1360b

nuosavybe ir darbo jėga. Į „darbo jėgą“ (σώματα, pažodžiui „kūnai“) čia gali įeiti ir vergai, ir laisvai samdomi žmonės, bet taip pat galbūt ir gyvuliai.

Rh. 1. 5. 4, 1360b

būdo dorybė. Graikiškame tekste yra konstrukcijos akuzatyvas ἀρετήν be jokio epiteto ir šioje vietoje išreiškia sąvoką, kuri skiriasi nuo prieš tai vardyto kūno dorybių (τὰς τοῦ σώματος ἀρετάς). Kadangi didelė dalis rankraščių, išskyrus tik kai kuriuos, toliau pateikia trumpą nuorodą į tokios dorybės aspektus, nėra abejonių, kad kalbama apie būdo arba sielos tobuląsias savybes. Savo siūlomame graikiškame tekste ir vertime laikome, kad Aristotelis galėjo sielos ar būdo dorybes išvardyti kaip paralelę kūno

dorybių vardijimui, todėl šio vardijimo neignoruojame ir neišmetame kaip galimos interpoliacijos.

Rh. 1. 5. 5, 1360b

čiabuviais. Pažodžiui αὐτόχθων reiškia „kilęs iš žemės“ ir gali būti užuomina į mitus apie Atėnų valdovų kilmę iš Atikos žemės (ypač Erichtonio), bet galėjo reikšti ir šiaip vietinės kilmės gyventoją, ne istorinių laikų imigrantą. Atėniečiai epideiktinėse kalbose mėgo pabrėžti esą autochtonai (plg. Isokrato „Panegiriko“ 24 ir „Pantėnajiko“ 124).

gimimo teisėtumas – iš abiejų pusių. T. y. tėvo ir motinos pusės, jeigu gimstama iš teisėtos pilnateisių piliečių santuokos.

Rh. 1. 5. 6, 1361a

Gerų palikuonių turėjimas. T. y. pasisiekimas su sveikais ir gerais vaikais, laimė sulaukti gerų vaikų.

turėti daug savų tokios kokybės vaikų. T. y. sulaukti palikuonių su ką tik paminėtomis atitinkamomis kūno ir sielos dorybėmis.

be vergiškumo. Taip verčiama frazė ἄνευ ἀνελευθερίας, kurioje ἀνελευθερία gali žymėti įvairų spektrą savybių, pagal kurias asmuo gali būti laikomas nelaisvu, neatitinkančiu laisvo žmogaus moralinių standartų. Šiai charakterio savybei skirta dėmesio ir traktato II knygoje (*Rh.* 2. 6. 4, 2. 6. 7). Vienas iš vergiškumo aspektų – šykštumas – aptartas ir šios knygos 9 skyriuje (žr. *Rh.* 1. 9. 10).

Rh. 1. 5. 7, 1361a

grynųjų mainų vienetų. T. y. pinigų, graikiškai – νομίσματος.

Rh. 1. 5. 9, 1361a

Garbės dalys – aukojimai po mirties. Veiksmų, kuriais pareiškama garbė „katalogas“. Grimaldi, *comm. ad loc.* (t. 1, p. 114), pastebi viso sąrašo panašumą į „Ilijadoje“ 12. 310–312 išvardytus garbės ženklus. Kiekviena garbės „dalis“ turi savo literatūrinius paminėjimus, kuriuos taip pat detaliai išvardija Grimaldi (*ibid.*). Pavyzdžiui, aukojimus, viešas laido tuves, žemės sklypų dovanojimus pažymėjo Tukididas (5. 11. 1) ir Euripidas tragedijoje „Hipolitas“ (1424–1430), eiliuotas ir neeiluotas epitafijas – Tukididas 2. 36–46, Platonas „Sokrato apologijoje“, Isokratas „Eugagore“, Ksenofontas „Agesilajuje“, viešą maitinimą (τροφαι δημόσια) – Aristofanas „Varlėse“ (764), Platonas „Sokrato apologijoje“ (*Apol.* 36d), parpuoliną ant žemės – Aischilas „Persuose“ (584–599), Herodotas 1. 134. 1–2, pasitraukimą vyresniems iš kelio (ar atsistojimą nuošalyje, vietos užleidimą, ἐκστάσεις) – Herodotas 2. 80 (apie egiptiečius), Ksenofontas „Spartos santvarkoje“ (15. 6).

Rh. 1. 5. 12, 1361b

Tačiau neišvengiamai... arba slegiant, arba suspaudžiant. Šioje vietoje Aristotelis fizinio stiprumo savybę iliustruoja pavyzdžiu iš atletikos.

Rh. 1. 5. 17, 1362a

mat sveikatos priežastis – menas. Menas (τέχνη) – ne kaip tikrovės perteikimas vaizdais, bet kaip meistriškas, eksperimentų ir praktinių įgūdžių dėka įgytas mokėjimas.

Rh. 1. 5. 18, 1362a

kai kalbėsime apie pagyrimą. Tai užuomina į kitą Aristotelio „Retorikos“ vietą – *Rh.* 1. 9. 4.

Rh. 1. 6. 1, 1362a

Juk anie yra šioms priešingi. T. y. dalykai, į kuriuos kreipia dėmesį raginantysis, yra priešingi tiems, į kuriuos kreipia dėmesį atgrasantysis.

Rh. 1. 6. 4, 1362a

Mat vieną veiksmą... lydi išsyk, o kitą veiksmą... lydi vėliau. Šiuo sakiniu įvardijami ankstesniame sakinyje įvardytų veiksmų rezultatai. Taigi pirmasis iš paminėtų veiksmų – blogio nusikratymas, o antrasis – gėrio paėmimas, įgijimas.

Rh. 1. 6. 7, 1362b

vieni būna malonūs, kiti – patys iš savęs verti pasirinkimo. Čia gražumas (καλόν) suprantamas ir fizine, ir etine prasme. Fizinis grožis teikia malonumo, o moralinis (taurumas) – vertas savaiminio pasirinkimo.

Rh. 1. 6. 9, 1362b

didžiavertiškumas. Tokį sudurtinį žodį siūlome sąvokai μεγαλοπρέπεια, kuris reiškia atitikimą dideliems standartams, pajėgumą vykdyti didelės vertės darbus.

Rh. 1. 6. 19, 1362b

kieno priešingybė priešams teikia naudą. Nemažai šios temos variacijų randama Demostenio „Olinto kalbose“ ir „Filipikose“ (plg. Kennedy, *comm. ad loc.*).

Rh. 1. 6. 22, 1363a

aiškėjantis gėris. Taip verčiama frazė φαινόμενον... αγαθόν. Pagal kontekstą sunku tvirtinti, kad tai yra „akivaizdus gėris“ ir juo labiau, kad tai „tariamoji gėrybė“. Veikiausiai tai gėrybė, gėris, kurio gerybinė prigimtis jau ryškėja, bet dar nėra akivaizdi.

„Prijamo pasididžiavimui“. Posakis paimtas iš „Ilijados“ (Hom. *Il.* 2. 160, 2. 176 ir kt.). Matyt, norima pasakyti, kad Prijamas turėtų kuo pasigirti, jei graikai paliktų Troją, neatgavę Helenės, o ši juk yra „tikslas“, dėl kurio jie patyrė daug vargo.

„gėda išties ir ilgai pasilikti“. Ši frazė pacituota iš Hom. *Il.* 2. 298. Graikams būtų gėda dešimt metų kovoti prie Trojos ir grįžti namo tuščiomis.

„vandens ąsotį prie durų...“. Tikriausiai nešant vandenį iš šulinio jį prie namų sudaužyti. Tačiau graikų kalboje šis priežodis kitaip nežinomas, ir neaišku, ar teisinga suprasti „sudaužyti“. Plg. Grimaldi (p. 133): „Nei patarlės kilmė, nei pilnas jos pavidalas nėra žinomi. [...] Kaip ir dvi iliustracijos iš „Ilijados“, ji tikriausiai iliustruoja [...] tikslą, kuriam pasiekti buvo įdėta daug pastangų [...] Taigi paprastai manoma, kad šia patarle buvo pasakyta: [...] : „[sudaužyti] ąsotį prie durų“.

Rh. 1. 6. 24, 1363a

Simonidas papriekaištavo parašęs: „o korintiečių Ilijonas nesmerkia“. Užuomina į Simonido iš Kėjo eilutę, kurią, manoma, Aristotelis citavo netiksliai. Žr. Simonides fr. 290 Poltera (= *PMG* 572). Remiantis scholijų (*Sch. Arist. Rh.* Rabe 1896, 294. 34–295. 20) aiškinimu, Simonidas iš tikrųjų ketino pagirti korintiečius, tačiau patys korintiečiai tai priėmė kaip pašiepimą, ir tokį požiūrį čia atspindėjęs Aristotelis. Scholijose nurodoma, kad korintiečiams nėra pagrindo manyti, kad Simonidas juos siekęs pašiepti eilute, kuri neva skelbia, kad Ilijonas (Troja) nesmerkia korintiečių, nes šie esą neprisidėjo prie jo sugriovimo. Tai esąs neprotingas poeto žodžių aiškinimas, manant, kad korintiečiai nedalyvavo sąjungoje su kitais graikais. Bet iš tiesų tam prieštaraujantis „Ilijados“ tekstas, kur paminėtas korintiečių karvedys Euchenoras, achajų (graikų) sąjungininkas. Scholiastas pažymi, kad Simonido eilutė turėjo kitokią intenciją – parodyti, kad Ilijonas nelaiko pykčio ant korintiečių dėl kito iš Korinto kilusio herojaus –

Belerofonto – kurio palikuonis Glaukas kartu su likais buvo Trojos sąjungininkai. „Ilijadoje“ išskirtas netrumpas epizodas, pasakojantis apie liko Glauko ir argiečio Diomedo akistatą, džiugią giminystės anagnorizę ir apsiikeitimą šarvais (6. 119–236).

Rh. 1. 6. 30, 1363b

reikia paimti iš šitų dalykų. T. y. iš visų šiame skyriuje išvardytų dalykų.

Rh. 1. 7. 3, 1363b

proto bei nuovokumo gavusios būtybės. Nuovokumas, supratingumas ar praktinė išmintis (φρόνησις) yra mąstymo arba intelekto rūšis, susijusi su praktiniais veiksmais; savo esme ji giminiška praktiniam įgūdžiui (τέχνη), bet skiriasi tuo, kad jos tikslas – geras elgesys, o praktinio įgūdžio – praktinis produktas, pvz., pagamintas batas, sukurta daina ar kalba (plg. Cohoe 2022). Nuovokumas dažnai reiškia ir gerą sprendimą, ir puikų charakterį bei įpročius, ir buvo dažna senovės graikų filosofijos diskusijų tema. Aristotelis „Nikomacho etikos“ šeštoje knygoje detaliausiai aptarė intelektines dorybes, tarp jų ir nuovokumą, ir pateikė samprotavimų apie jų savitarpio santykius. O „Retorikoje“ jis dar grįžta prie šios dorybės 1. 9. 13, 1366b20–22, kur pateikia apibūtinimą, susiejantį nuovokumą su laimei įtakos turinčiais dalykais. Platonas vienoje su pagrindine sąvoka nesusijusioje ištraukoje (*Rep.* 518c–e) apibūdino φρόνησις kaip „sielos akį“. Daugiau nuorodų į šio koncepto apibūdinimus Aristotelio veikaluose žr. Grimaldi, *comm. ad loc.*

telpas kito viduje dalykas. Čia kalbama apie abstrakčių dalykų kiekinius santykius ir paprasčiausia būtų įsivaizduoti kaip mažesnis skaičius „telpa“ ar lyg koks pagrindas glūdi didesniajame arba tam tikra mažesnė porcija kažkokios medžiagos telpa didesnėje porcijoje tos pačios medžiagos.

Rh. 1. 7. 5, 1363b

Taip būna ir tada, kai tik šitas dalykas seka iš šito, o anas iš šito nese-ka. Kalbama apie skirtumą tarp gerų dalykų, apie skirtumą tarp didesnio ir mažesnio gėrio, kai vienas gėris pranoksta kitą gėrį.

naudojimas to, kas seka, priklauso nuo to kito dalyko. T. y. dalyko, iš kurio tas dalykas seka.

Rh. 1. 7. 7, 1363b

reiškė. Būtuojau laiku čia daroma nuoroda į ankstesnį svarstymą tame pa-čiame skyriuje – *Rh.* 1. 7. 3.

Rh. 1. 7. 9, 1364a

ir jeigu vienas dalykas yra tikslas, o kitas nėra tikslas. Šioje vietoje ne-pasakytas išvadinis teiginys, kad tokiu atveju tas dalykas, kuris yra tikslas, yra didesnis gėris; šią mintį (kad tai, kas yra tikslas, yra pranašesnis dalykas už priemonės tikslui pasiekti) rašytojas palieka pačiam skaitytojui iš duotų teiginių išvesti; jo toliau pateiktame pateiktame pavyzdyje mankštinimasis (τὸ γυμνάζεσθαι) neprilygsta tikslui – tam, kad kūnas gerai jaustųsi, tad kūno gera savijauta – didesnis gėris už kūno lavinimą mankštomis.

Rh. 1. 7. 13, 1364a

Leodamantas, kaltindamas Kalistratą. Šioje vietoje aptariamas inciden-tas buvo susijęs su Oropo, Bojotijos–Atikos pasienio miesto, išdavyste. 366 m. pr. Kr. (t. y. netrukus po to, kai Aristotelis pirmą kartą atvyko į Atė-nus). Oropą užėmus tebiečiams, Kalistratas pasiūlė susitarimą, pagal kurį miestas laikinai turėjo likti tebiečių valdžioje. Chabrijas sutiko ir įvykdė šį susitarimą. Tačiau derybos pasirodė nesėkmingos, nes gavę Oropą laikinai valdyti, tebiečiai vėliau atsisakė pasitraukti. Po to Chabrijas ir Kalistratas buvo patraukti į teismą. Leodamantas buvo Atėnų oratorius, Isokrato mo-kinys, savo politinėmis pažiūromis palaikęs tebiečius. Nors tai yra geras

pavyzdys kontrastingo sprendimo, atrodo, kad cituotos kalbos buvo pasakytos teismuose, o ne svarstant susirinkime, taigi labiau atspindi teisminę, o ne politinių svarstymų retoriką.

Mat anam nepatarus, nebūtų įvykdyta. Šiuo pavyzdžiu iliustruojama, kad pradžia padarė svarbesnį darbą negu tie veiksmai, kurie sekė po tos pradžios.

suokalbiauja tuo tikslu, kad įvykdytų. Šiuo teiginiu iliustruojamas anksčiau parašytas teiginys apie tai, kad reikšmingesnis gali būti ne tik tas dalykas, veiksmas ar faktas, kuris, lyginant su kitu, yra laikytinas pradžia, pradmeniu, užuomazga, bet ir tas kuris pagal santykį su dalyku-pradžia, yra jo tikslas, išdava, pasekmė ar tiesiog tąsa.

Rh. 1. 7. 14, 1364a

retesnis dalykas yra didesnis gėris už apstųjį. Labai dažnai šiame skyriuje praleidžiamas tarinys ir net darosi neaišku, ar lyginamas atskirų sugretintų reiškinių / savybių dydis ar jų santykis su gėriu, tačiau turint galvoje 1. 7. 3 samprotavimą apie didesnę gėrį, tikėtina, kad visos savybės, kurios nors kiek pripažįstamos gėriu, čia laikomos didesniu gėriu, jei turi dydžio pranašumą.

„geriausias dalykas – vanduo“. Tai citata iš Pi. O. 1. 1.

Rh. 1. 7. 15, 1364a

būna taip, kaip mes pageidaujame. Glaustai išsakyta mintis apie tai, kad dauguma iš prigimties siekia lengvo kelio, lengvų priemonių.

Rh. 1. 7. 16, 1364a

vieni dalykai yra tikslai, o kiti – ne. Kalbama apie tai, kad pirmieji pateiktų sugretinimų objektai (dorybė ir yda) yra tikslai arba paskutiniai vyksmo etapai, o antrieji (neydingumas, nedorybingumas) – dar ne tikslai, ne paskutiniai etapai.

Rh. 1. 7. 18, 1364b

rega pranašesnė už uoslę. Apie regos pranašumą prieš kitas jusles plg. Aristotelio samprotavimą „Metafizikos“ pačioje pradžioje (*Metaph.* 1. 1).

bičiulmylstė. Šitoks dūrinys kuriamas čia pagal žinomą lietuvišką dūrinį „žmogmylstė“.

Rh. 1. 7. 21, 1364b

Mat medžiaga, kiekis ir kokybė. Čia įvardintos pirmosios trys iš dešimties Aristotelio iškirtų būties kategorijų (*Categoriae* 4).

tai esame pasakę apie gėrybes. Anot Kennedy, *comm. ad loc.*, tai nuoroda į ankstesnį svarstymą šioje knygoje: *Rh.* 1. 6. 8, bet tikriausiai tai labiau užuomina į *Rh.* 1. 6. 3, kur paminėta praktinė išmintis.

pasirinktų kiekviena sveikos nuovokos gavusi būtybė. Tai nuoroda į *Rh.* 1. 6. 3 pateiktą apibrėžimą.

Rh. 1. 7. 27, 1364b

vienas žodžių junginio narių bei viena iš panašių gramatinių atmainų. Šiame paragrafe pavartotos gramatinės sąvokos, kurios apibūdintos Aristotelio „Topikoje“ (2. 9, 114a–b). τὰ σύντοια ten apibūdinta kaip tarpusavyje suderintieji žodžių junginiai, kurių vienas narys išvestas iš tos pačios šaknies ir reikšmės žodžių (todėl tokie žodžių junginiai yra tam tikri pamatinių sąvokų etimologiniai arba morfosemantiniai koreliatai), o αἱ ὁμοίαι πτώσεις, kurie, beje, „Topikoje“ gretinami su τὰ σύντοια bei gali būti laikomi jų atmaina, reiškia tam tikras išvestines gramatines formas, išvestas iš pamatinės sąvokas reiškiančių žodžių (tipiškai daiktavardžių Aristotelio pateiktuose pavyzdžiuose).

Rh. 1. 7. 28, 1365a

Mat kaip gėris buvo įvardyta. Plg. Aristotelio žodžius šio skyriaus pradžioje, *Rh.* 1. 7. 3.

mat ankstesnis atvejis yra tarsi tai, kaip galėtų sakyti visi, o šis. Čia kalbama apie tai, kad didesniu gėriu, viena vertus, pripažįstama tai, ką renkasi visi arba dauguma, kita vertus, – tai, ką renkasi kažkuri ginčo pusė, kai nėra aiškaus daugumos sutarimo; pastaruoju atveju didesnę gėrį išreiškia, iškomunikuoja savo žodžiais (nurodymais ar patarimais) valdininkai ir ekspertai.

Rh. 1. 7. 30, 1365a

dalykai, už kuriuos būna didesnės baudmės. T. y. kai jų atžvilgiu nusi-
kalstama.

Rh. 1. 7. 31, 1365a

įtikino Meleagrą pakilti. Tai užuomina į mitą apie Meleagro rūstybę ir užsispyrimą negelbėti savo krašto nuo kuretų puolimo ir sėkmingą rūstybės atomazgą, paveikus žmonos žodžiams. Šį mitą „Ilijadoje“ (9. 529–599) papasakojo Achilui senas jo auklėtojas Foinikas.

Kiek tik blogybių žmonėms. Plg. Hom. *Il.* 9. 592–594. Manoma, kad Aristotelis pacitavo iš atminties, nes jo versija ne visiškai sutampa su mums rankraščiuose išlikusiais „Ilijados“ tekstais.

suklojimas bei užkraustymas. Šioje vietoje Aristotelis aptaria amplifikacinį efektą kuriančių tekstinių, kompozicinių, retorinių priemonių panaudojimą; suklojimas (arba sankloda, σύνθεσις) – arba tekstinė kompozicija, arba konkreti akumuliacijos, sutelkimo (συναθροισμός) figūra; o užkraustymas – arba teksto kompozicijos užpildymas įvairiomis priemonėmis, arba konkreti figūra, paties Aristotelio (GA 724a28–30) vadinta ἐπικοδομήσις ir iliustruota taip pat pavyzdžiu iš Epicharmo, o komentatorių identifikuojama kaip „kopėčių“ (κλίμαξ), kitaip vadinama laipsniavi-
mo (lot. *gradatio*) figūra.

Epicharmas (apie 550–460 m. pr. Kr.) komedijų rašytojas ir pitagoriečių filosofas iš Koso, Megarų arba Sirakūzų, dirbęs Sirakūzų tiranų Gelono ir Hierono I aplinkoje. Jo komedijos, parašytos dorėnų tarme ir be choro, buvo arba mitologinės, arba charakterių komedijos, kaip rodo išlikę pavadinimai.

Rh. 1. 7. 32, 1365a

Ant pečių seniau... į Tegėją nešiau. Nežinomo Olimpinių žaidynių nugalėtojo garbei skirta epigrama (Simonides, fr. 109 Gaisford).

Ir Ifikratas aukštino save patį. Šią nuorodą Aristotelis dar sykį kartoja *Rh.* 1. 9. 31, 1367b. Ifikratas – žymus Atėnų karvedys, įvedęs naujovių Atėnų karo strategijoje ir ginkluotėje, pėstininkų kovose efektyviai išnaudojęs patobulintą lengvąją ginkluotę ir karių mobilumo galimybes. Pasižymėjo Korinto kare (395–387 m. pr. Kr.), Korkiros išvadavime iš Spartos apsupties 373 m. pr. Kr., Sąjungininkų kare (357–355), patyrė keletą karinių nesėkmių, iš kurių žinomiausia susijusi su karvedžio Chareto 356 m. pr. Kr. iškelta byla jam ir kitam karvedžiui Timotėjui, už šių atsisakymą stoti į laivų mūšį per audrą.

Rh. 1. 7. 33, 1365a

„bet esu savaimė išmokęs“. Šie žodžiai (αὐτοδίδακτος δ' εἰμι) paimti iš „Odisejos“ (*Od.* 22. 347), juos ten pasakė Itakės dainius Femijas, apglėbęs Odisejo kelius ir prašydamas malonės, kad nenužudytų kartu su jaunikiais, kuriems jis giedodavo jų verčiamas; pabrėždamas savaiminį išmokimą, Femijas pažymi savo ryšį su dievų įkvėpimu, taigi kartu pažymi turįs kilnesnį, didesnį gėrį negu būtų, jeigu būtų tik techniškai išmokęs kurti eiles.

Rh. 1. 7. 34, 1365a

Periklis, sakýdamas laidotuvių kalbą. Šio garsaus palyginimo nerandame garsiojoje Periklio kalboje Tukidido „Peloponeso karo istorijos“

II knygoje (Thuc. 2. 34–46). Kadangi Herodotas beveik tuos pačius žodžius priskiria Gelonui (Hdt. 7. 162), atrodo labiau tikėtina, kad jie buvo klaidinškai priskirti kitam.

Rh. 1. 7. 35, 1365a

gyvenimo pabaigoje. Kalbama ne apie senatvę, kaip gyvenimo pabaigos laikotarpį, bet apie abstraktesnę gyvenimo pabaigos kaip gyvenimo užbaigimo ir gyvenimo tikslo pasiekimo sampratą.

Rh. 1. 7. 36, 1365b

Mat pirmąjį dalyką. T. y. patirti gera (o ne daryti gera).

Rh. 1. 7. 37, 1365b

teisingumas yra menkas dalykas. Tokį požiūrį išsako Platono dialogų veikėjai: Trasimachas „Valstybėje“ (2. 358a) ir Kaliklis „Gorgijuje“ (Kennedy, *comm. ad. loc.*).

O sveikata – ne. T. y. sveikata nėra ir neatrodo mažas dalykas.

Rh. 1. 7. 38, 1365b

lengvu gyvenimu. Nors εὖ ζῆν gali pažodžiui reikšti „gerai gyventi“, tačiau šis derinys labiau turi ne visaverčio gyvenimo kokybės, bet veikiau patogaus ir lengvo egzistavimo aspektą.

Rh. 1. 7. 40, 1365b

nelygi būna bausmė, jei kas... apakina... turintįjį dvi akis. Tai gali būti nuoroda į tikrai egzistavusį įstatymą Lokridėje, kurį pamini ir Demostenas savo kalboje „Prieš Timokratą“ (D. *Tim.* 140–141).

Rh. 1. 8. 1, 1365b

Svarbiausias ir viršiausias iš visų dalykas... suvokimas apie visas valstybines santvarkas. Anot Grimaldi, *comm. ad loc.*, skaitant 8 skyrių, patartina nepamiršti Aristotelio pamokančios pastabos, pateiktos 4 skyriuje (1360a37), kad visiškas ir išsamus šios medžiagos išmanymas yra „politikos mokslo, o ne retorikos έργον“ (taip pat žr. 1366a21–22). Tad norėdami gauti išsamesnį paaiškinimą apie šio skyriaus medžiagą, turime atsiversti „Politiką“, ypač šias knygas ir skyrius: Arist. *Pol.* 3. 4. 7–12. 1 (1279a22–1288b4), 4. 2. 1–13. 4 (1289a26–1301a15), 5. 4. 1–10. 6 (1304b19–1316b27).

Rh. 1. 8. 3, 1365b

demokratija, oligarchija, aristokratija, monarchija. Politinių santvarkų pavadinimus paliekame neverčiamus (nors patiems graikams visos šios sąvokos buvo nesunkiai suprantamos pagal jų sudėtinių dėmenų semantiką), nes lietuviškoje politinių terminų vartojimo tradicijoje retai sutinkame šių santvarkų lietuviškus ekvivalentus, šie paprastai būna perifrastiški, taigi ilgesni nei graikiškų sudurtinių žodžių lituanizuotos adaptacijos, ir iš visų keturių gal tik monarchija turi pakenčiamą sudurtinį ekvivalentą „vienvaldystė“.

šitų tam tikra dalelė arba visuma: mintis tokia, kad minėtose santvarkose valdančią padėtį užims vienas iš valdančiųjų organų, kurio pavadinimas užkoduotas santvarkos pavadinime ir kuris yra tik tam tikra dalis iš visumos (liaudis, turtingųjų, išsilavinusių, karališkos kilmės atstovai), o mišrios santvarkos atveju valdančią padėtį tam tikromis proporcijomis užimtų visi valdžios organai (liaudis ir atitinkamai turtingųjų, išsilavinusių bei karališko luomo atstovai).

Rh. 1. 8. 7, 1366a

smulkiai išdėstyti „Politikoje“. Tai nuoroda į Arist. *Pol.* 3–7.

Rh. 1. 9. 1, 1366a

mūsų anksčiau minėtas antrasis tikinimas. T. y. antrasis tikinimų tipas (po tikinimų, pasitelkiant racionalius argumentus). Plg. *Rh.* 1. 8. 6.

Rh. 1. 9. 3, 1366a

Taigi taurumas yra tai, kas yra verta pagyrimo. Kitaip sakant, καλὸν reiškia pagyrimo verto pasirinktino dalyko savybę ir gero dalyko, kuris malonus dėl jo gerumo. Iš čia matyti, kad ši savybė pirmiausia nusako daikto / dalyko patrauklumą pagal norą jį turėti (toks daiktas / dalykas pasirenkamas) ir pagal tokio turto populiarių vertinimą (toks turtas visų giriamas). Antra, ši savybė nusako daikto / dalyko patrauklumą pagal norą juo žavėtis kaip gėriu / gėrybe ir jo sukeltą estetinę pasitenkinimą, malonumo jausmą (gėrybė yra maloni).

Rh. 1. 9. 5, 1366b

nuovokumas ir išmintis. Dvi su mąstymu susijusios dorybės, φρόνησις ir σοφία, kai kada vertimuose į kitas kalbas verčiamos tokiais pačiais žodžiais (plg. liet. „išmintis“, angl. *wisdom*). Vis dėlto Aristoteliui tai yra dvi skirtingos galios ar dorybės, apie kurias jis bene akivaizdžiau-siai kalba „Nikomacho etikos“ VI knygoje. Ten išmintis yra susiejama su žmogaus sielos teorinio mąstymo ir mokslinio pažinimo gebėjimų dalimi (ἐπιστημονικόν), o nuovokumas (φρόνησις) – su ta sielos dali-mi, kuri skaičiuoja (λογιστικόν). Minėtame veikale be kita ko skaitome tokį išminties ir nuovokumo sugretinimą (J. Dumčiaus vertimas, Rybelis / Aristotelis 2020, 175; čia φρόνησις verčiamas žodžiu „supratingumas“): „Iš to, kas pasakyta, aišku, kad išmintis yra ir mokslinis pažinimas, ir supratimas, kas iš prigimties yra vertingiausia. Todėl Anaksagorą, Talį ir kitus į juos panašius žmonės laiko išmintingais, bet ne supratingais, nes mato, kad jie nemoka suprasti, kas jiems naudinga, nors ir pripažįsta, kad jie žino daug nepaprastų, nuostabių, sunkiai suprantamų ir mįslingų, bet

nenaudingų dalykų, nes ieško ne to, kas žmonėms yra gera. O supratingumas susijęs su žmonių reikalais ir su tuo, ką galima pačiam nuspręsti. [...] Sugebančiu gerai nuspręsti apskritai yra laikomas tas, kuris siekia aukščiausio žmogaus tikslo, o jį galima pasiekti veikiant, kai vadovaujama svarstantis protas. Supratingumas nukreiptas ne tik į tai, kas bendra, jam reikia žinoti ir paskirus atvejus“. Panašų skirtumą tarp dviejų mąstymo dorybių matome ir Cicerono veikale „Apie pareigas“ (*Off.* 2. 43): „Svarbiausia iš visų dorybių yra toji išmintis, kurią graikai vadina žodžiu *sophia*. Mat nuovoką, kurią graikai įvardija žodžiu *phronēsis*, suprantame kaip tam tikrą kitą išmintį – tą, kuri yra išmanymas, kaip siekti ir kaip vengti dalykų; o anoji išmintis, kurią pavadinau svarbiausia, yra dieviškųjų ir žmogiškųjų reikalų išmanymas“ – *Princeps omnium virtutum est illa sapientia quam σοφίαν Graeci vocant. Prudentiam enim, quam Graeci φρόνησιν dicunt, aliam quandam intelligimus, quae est rerum expectandarum, fugiendarumque scientia; illa autem sapientia, quam principem dixi, rerum est divinarum atque humanarum scientia* (plg. *Tusc.* 4. 26; Seneca, *Ep.* 85).

Rh. 1. 9. 10, 1366b

vergiškumas – priešingybė. Šiuo atveju yra konkretus nelaisvumo, vergiškumo aspektas – šykštumas.

Rh. 1. 9. 14, 1366b

argumentus apie kitus dalykus nesunku pamatyti. Kadangi dorybės ir ydos aptartos apibendrintai, tai pateikiamas paaiškinimas, kad visa kita – t. y. šių abiejų reiškinių (dorybės ir ydos) šaltiniai, ženklai ir darbai – nesunkiai išvedama iš skyriaus pradžioje (1. 9. 1–3) pateikto samprotavimo, susiejiančio dorybę su taurumu, o ydą su taurumo priešingybe. Plg. Kennedy, *comm. ad loc.*

iš dorybės besirandą tokie pat, o šitokie. T. y. taurūs.

Rh. 1. 9. 18, 1367a

veikimu savo labui. Šiais žodžiais įvardijama tai, kas sudaro kontrastą taurumo idėjai, mat veikimas savo naudai, savanaudiškas elgesys nėra taurus.

Rh. 1. 9. 20, 1367a

„Kalbėt norėčiau, bet visada mane / sustabdo gėda...“. Cituojamas Sapfo eilėraščio fragmentas – fr. 137 Lobel-Page = fr. 160 Reinach-Puech), vertimas – Henriko Zabulio (Zabulis / Sapfo 2002, 66, fr. 38). Sapfo (taip pat Psapfo, nes ajolietiškaί Ψάπφω, apie 630–570) – viena garsiausių senovės graikų poečių, archajinės lyrikos atstovių, palikusi pluoštą eilėraščių fragmentų ir odę Afroditei. Ji gyveno Lesbo saloje, buvo kilusi arba iš Ereso, arba iš Mitilėnės, bet, kiek žinoma iš biografijos nuotrupų, dalį gyvenimo praleido tremtyje Sicilijoje ir kitose vietose (minima, kad mirė nušokusi nuo Leukadės salos skardžių). Aristotelis vėliau dar pabrėš jos sąsają su Mitilėne (*Rh.* 2. 23. 1).

Jei geistum gero arba gražaus ko nors. Tas pats fr. 160 Reinach-Puech ir H. Zabulio vertimas (*op. cit.*, p. 66). Pažodinis vertimas proza galėtų būti toks: „jei turėtum troškimą puikių arba taurių dalykų ir jei liežuvis nepainiotų pasakyti kažką blogo, gėda tau akių nesulaikytų, bet kalbėtum apie tai, kas teisinga“.

Rh. 1. 9. 24, 1367a

Mat ir atsilyginti yra teisinga. Kaip pastebi Kennedy (*comm. ad loc.*), čia atliepiama į mintį, išsakytą anksčiau, 1. 9. 7, kur apibrėžtas teisingumas kaip dorybė, „dėl kurios visi atskirai turi tai, kas jiems patiems priklauso“.

ir narsiam būdinga nenusileisti. Tokiu būdu paaiškinama, kodėl tauru (gražu, garbinga) nesitaikyti su priešais – mat tai yra narsaus žmogaus bruožas, vadinasi, tai yra narsos dorybės požymis, o narsa, kaip ir kitos dorybės, laikytina tauriu dalyku (plg. *Rh.* 1. 9. 3).

Rh. 1. 9. 25, 1367a

nepelningi įsigijimai – nes būdingesni laisvajam. Kennedy (*comm. ad loc.*) atkreipia dėmesį į dvejetainį būdvardžio ἐλευθεριώτερον prasmę: arba „būdingesni laisvam žmogui“ (*more characteristic of a free man*), arba „laisviau išlaikomi“ (*perhaps, are more “freely held”*); dar žr. Lear 2004, 134–135.

Rh. 1. 9. 30, 1367b

nesunku atėniečius tarp atėniečių girti. Panaši mintis pateikta Platono dialoge „Meneksenas“ (Pl. *Menex.* 235d; plg. Kennedy, *comm. ad loc.*).

Rh. 1. 9. 31, 1367b

Šitoks. T. y. atitinkantis šią nuostatą, šį principą.

„iš kokių menkų užuomazgų iki kokių didelių pasiekimų“. Tai antras šio pavyzdžio paminėjimas Aristotelio „Retorikoje“ (pirmas – *Rh.* 1. 7. 32, 1365a).

„Ant pečių seniau naščiūs parėmęs...“. Tai antras šio pavyzdžio paminėjimas Aristotelio „Retorikoje“ (pirmas ir ilgesnis – *Rh.* 1. 7. 32, 1365a).

„kurios tėvas, vyras ir broliai buvo tiranai“. Tai žodžiai iš Simonido sukurto pašlovinimo VI a. pr. Kr. kilmingai damai – Archedikei, Atėnų tirano Hipijo dukteriai ir Lampsako tirano Hipoklio sūnaus Ajantido žmonai. Esmė ta, kad nepaisant šią moterį supusios didingos aplinkos ir ištaigos, ji pati buvo kukli. Plg. Thuc. 6. 59.

Rh. 1. 9. 33, 1367b

kad jos štai tokios. T. y. reikšmingos veiklos, atskleidžiančios dorybės dydį.

giriamasis yra tokio būdo. T. y. toks, kuris tai padaryti įstengtų.

Rh. 1. 9. 34, 1367b

nėra tapatūs šitiems dalykams. T. y. pagyrimui ir liaupsei.

Rh. 1. 9. 35, 1367b–1368a

Juk dalykai, kuriuos pasiūlytum patardamas, pakeitus jų žodinę raišką, tampa liaupsėmis. Čia, kaip pastebi Grimaldi, *comm. ad loc.*, yra tam tikros retorikos rūšių studijos užuomazgos: ieškoma svarstomosios (γένος συμβουλευτικόν) ir parodomosios (γένος επιδεικτικόν) retorikos sąlyčio taškų. Čia taip pat svarbus sakiny, kuriame pirmą kartą „Retorikoje“ paminima žodinė raiška (λέξις) kaip svarbus oratoriaus veiklos ir jo kalbos būdą formuojantis aspektas. Būtent nuo žodinės raiškos (dažnai vertėtų perteikiamos žodžiu „stilius“) priklauso, ar kalba skambės kaip patarimas, ar kaip pagyrimas ir pan. Daugiau apie žodžio λέξις vertimo ypatumus žr. komentarą prie *Rh.* 3. 1. 2.

Rh. 1. 9. 36, 1368a

pavyzdžiui, kad reikia didžiulis ne dėl sėkmės gautais dalykais, bet savo pačių pasiektais. Čia Aristotelis savais žodžiais atkartoja įžymų Isokrato patarimą, įtrauktą į jo samprotavimą apie tradicinį ugdymą ir jo siūlomą idealaus išsilavinusio piliečio charakteristiką, išreikštą kalboje „Panatėnajikas“ (Isoc. 12. 30–32). Šio svarstymo finale Isokratas įvardija vienos iš aukščiausių (ketvirtosios) kategorijos žmones, kuriuos jis vadintų tikrai išsilavinusiais – „ketvirta, ir tai svarbiausia, – tuos, kurių nesugadina jų uždirbtas gerbūvis, kurie neišsižada savęs pačių ir netampa pasiūpėliais, bet lieka gerai nutuokiančiųjų būryje ir dėl sėkmės tekusiomis gėrybėmis džiaugiasi ne labiau už tas, kurios atsiranda pirmapradžiškai (ἐξ ἀρχῆς) jų pačių prigimties ir išminties dėka“ (τέταρτον, ὅπερ μέγιστον, τοὺς μὴ διαφθειρομένους ὑπὸ τῶν εὐπραγιῶν μηδ' ἐξισταμένους αὐτῶν

μηδ' ὑπερηφάνους γιγνομένους, ἀλλ' ἐμμένοντας τῇ τάξει τῇ τῶν εὖ φρονούντων καὶ μὴ μᾶλλον χαίροντας τοῖς διὰ τύχην ὑπάρξασιν ἀγαθοῖς ἢ τοῖς διὰ τὴν αὐτῶν φύσιν καὶ φρόνησιν ἐξ ἀρχῆς γιγνομένοις, *ibid.* 32).

„didžiudamasis ne dėl sėkmės... kurie jo paties pasiekti“. Tai apytikslė citata iš Isokrato kalbos „Euagoras“ (plg. Isoc. 9. 45). Daugiau apie Isokrato citatas Aristotelio „Retorikoje“ žr. Veteikis 2011.

Rh. 1. 9. 37, 1368a

kai tik bus pàkeista..... tai, kas draudžia, kita vertus, tai, kas nedraudžia. T. y. kai patarimas, kuris kažką ragina arba draudžia (ekshortatyvus arba prohibityvus patarimas), bus keičiamas į pozityvų patarimą, kuriuo nereiškiamas draudimas (naratyvus, nusakomasis patarimas).

Rh. 1. 9. 38, 1368a

išdidinimo priemonių. „Išdidinimo priemonės“ čia yra tai, kas konvenciniais retorikos terminais vadinama amplifikacija (lot. *amplificatio*). Aristotelio terminas τὰ αἰζητικά komentatorių tapatinamas su retorine figūra αἰζησις, kuri itin būdinga parodomosios (epideiktinės) rūšies retorikai.

Hipolochas. Koks tai asmuo, nežinoma. Nežinoma ir jam skirta liaupsė. Ar gali tai būti mitinis veikėjas, pvz. Belerofonto vaikaitis, Glauko iš Likijos tėvas?

Harmodijui su Aristogeitonu. Harmodijas ir Aristogeitonas 514 m. pr. Kr. Atėnuose per Panatėnų šventę nužudė Hiparchą, tirano Hipijo brolį, ir vėliau patys žuvo bei buvo laikomi demokratijos didvyriais.

Isokratas darė dėl neprityrimo kalbėti teisme. Daugeliui šio sakinio komentatorių kyla abejonių dėl Aristotelio teiginio patikimumo, nes ne tik mes turime išlikusias Isokrato (ar bent Isokratui priskiriamas) 6 teismines kalbas, bet ir vėlesnių autorių perduotų žinių apie Isokrato teisminę veiklą (Cic. *Brut.* 12. 48; D. H. *Isoc.* 18). Kita vertus, pats Isokratas labiausiai

išgarsėjo savo kalbomis, priskiriamomis parodomosios ir svarstomosios retorikos tipui, be to, pats gana tiesiogiai įvadinėse kai kurių kalbų dalyse nurodė, jog savo gyvenime anksti apsisprendė atsidėti svarbesniems klausimams nei smulkūs teisiniai ginčai (plg. *Isoc.* 15. 2–3 ir *passim*, 12. 9–14). Tačiau ten nėra pasakyta taip, kad galėtume aiškiai atmesti bet kokią galimybę apie Isokrato bandymus retorinės karjeros pradžioje pelnytis iš logografo (teismo kalbų rašytojo) duonos.

Rh. 1. 9. 40, 1368a

Priežastis ir įrodymas. Jie čia paminėti kaip išmąstymo (entimemos) elementai.

Rh. 1. 10. 3, 1368b

apibrėžę nusikaltimą. Žodžiai „nusikaltimas“, „nusikalsti“ šiame vertime perteikia veiksmažodį ὀδῶν ir jo vadinčius, kuriais gali būti reiškiamas įvairaus laipsnio teisės ir teisingumo pažeidimas; todėl čia ir toliau perteikiant šį žodį gali būti pasitelkti ir kiti sinonimai („nusižengimas“, „nusižengti“, „skriaudimas“, „skriausti“, „neteisybės darymas“, „daryti neteisybę“ ir kt.).

arba konkretus. T. y. specialus, individualiam atvejui skirtas.

Rh. 1. 10. 5, 1368b

iš to, kas pasakyta apie dorybes. Tai užuomina į ankstesnį skyrių, kur aptartos dorybės (*Rh.* 1. 9).

iš to, kas bus kalbama apie potyrius. ai užuomina į *Rh.* 2. 2–11, kur kalbama apie jausminius potyrius (emocijas).

Rh. 1. 10. 6, 1368b

tinka atsakovui. T. y. kaltinamajam, besiginančiajam.

Rh. 1. 10. 8, 1369a

dėl niršulio. T. y. dėl pykčio; neabejotinai turėta galvoje sąvoka, kuri savo esme atitinka prieš tai buvusiame sakinyje įvardytą pyktį (ὀργή); kadangi pasitelktas sinonimas, tai ir vertime paimtas žodžio „pyktis“ sinonimas.

Rh. 1. 10. 9, 1369a

dėl skaičiavimo. Taip lietuviškai perteikiama frazė „διὰ λογισμὸν“, kuria nusakomas racionaliai (taigi vidinių svarstymų ir skaičiavimų būdu) pasvertas veikimo būdas.

anie veiks skatinami dorų įpročių ir potyrių, o šie – priešingų. Šiame sakinyje „anie“ – tai teisingieji, „šie“ – neteisingieji.

Rh. 1. 10. 11, 1369a

apie tai kalbėsime vėliau. Tai turbūt nuoroda į 2. 12–17; Kennedy (*comm. ad loc.*) nuomone, šie pasvarstymai apie skirtingus charakterius gali būti paties Aristotelio vėlesnis įterpimas.

Rh. 1. 10. 17, 1369b

Bet kerštas ir bausmė skiriasi. Šio sakinio aiškintojai nurodo Platono dialogus „Protagorą“ (Grimaldi, *comm. ad loc.*) ir „Gorgiją“ (Kennedy, *comm. ad loc.*) kaip galimus Aristotelio minties šaltinius. Atrodo, kad gana reikšmingas sofisto Protagoro išsitarimas apie tai, kad baudimas tik už tai, kas padaryta, tolygus gyvuliškam kerštui, o racionalaus baudėjo baudimas būtinai susijęs su naujo nusikaltimo prevencija (Pl. *Prt.* 324a6–b7) buvo vienas iš ankstyvųjų keršto ir bausmės skirties manifestų, paskatinusių Platono refleksijas į bausmę kaip į edukacinę priemonę (žr. ypač Stalley 1995) ir tikrai neatmestina, kad panaši idėja sudaro šio Aristotelio teiginio pagrindą.

Tad kas yra pyktis, paaiškės svarstant apie jausminius potyrius. Lai-koma, kad tai vėliau pridėtas intarpas šiame traktate; apie jausminius

potyrius (afektus, emocijas) rašoma antrojoje traktato knygoje, o konkrečiai apie pyktį – *Rh.* 2. 2.

Rh. 1. 11. 1, 1369b

malonumas yra tam tikras sielos judesys. Čia Aristotelis malonumą apibrėžia kaip tam tikrą sielos judesį. Šia tema buvo daug diskutuojama Platono Akademijoje Aristoteliui ten gyvenant 367–347 m. pr. Kr., ir šį apibrėžimą galima priskirti Speusipui, kuris tikriausiai vadovavo Akademijai Platono nebuvimo metu ir kuris galiausiai tapo Platono įpėdiniu (Kennedy, *comm. ad loc.*, taip pat Guthrie 1978, 5, 468–469). Rist (1989, 84) šį teiginį laiko įrodymu, kad ši „Retorikos“ dalis yra viena ankstyviausių, parašyta daug metų prieš susiformuojant galutinėms Aristotelio pažiūroms apie malonumą ir sielą, mat vėliau, „Nikomacho etikos“ 10. 4. 2, 1174b5–14 Aristotelis neigia, kad malonumą reikia laikyti judesiu.

Rh. 1. 11. 4, 1370a

„vargint juk kiekviena gimus veikla būtina“. T. y. „kiekviena būtina veikla iš prigimties būna varginanti“; tai citata iš V a. pr. Kr. poeto elegiko ir filosofo Eueno iš Paro. Šią eilutę Aristotelis cituoja dar „Eudemo etikoje“ (2. 7. 4, 1223a32) ir „Metafizikoje“ (5, 1015a29).

Rh. 1. 11. 8, 1370b

„bet miela juk išgelbėtam atmint vargus“. Ištrauka iš neišlikusios Euripido tragedijos „Andromeda“ (fr. 133 Nauck (*TGF*); plg. Stob. *Flor.* 29, 57).

„mat po to ir skausmais jau džiaugiasi vyras...“. Apytikslė citata iš „Odisejos“ (*Od.* 15. 400–401). Kadangi graikiškoje citatoje didžia dalimi laikomasi hegzametro, tai ir vertime atspindime hegzametą, ypač antroje eilutėje.

Rh. 1. 11. 9, 1370b

„Būdamas daug saldesnis už medų, kurs laša iš korio“. Cituojama „Ilijados“ eilutė (18. 109), A. Dambrausko vertimas. Vėliau ši citata išplečiama *Rh.* 2. 2. 2, 1378b6.

Rh. 1. 11. 12, 1370b

Tarė taip ir visiems subrandino troškimą rypuoti. Tai homerinė formulė, sutinkama dukart „Ilijadoje“ – *Il.* 23. 108 (sekanti po Achilo papasakoto graudaus sapno apie jį aplankiusią Patroklo vėlę), 23. 153 (sekanti po Achilo gedulingo veiksmo – garbanų nusikirpimo ir sudėjimo į laidojimo lauže gulinčio Patroklo delnus), ir sykią „Odisejoje“ – *Od.* 4. 183 (sekanti po Menelajo, pas kurį atvyko tėvo ieškantis Telemachas, žodžių apie kovos draugą Odisėją, kurį ištiko neaiškus likimas). Vertimas mūsų (*T. V.*).

Rh. 1. 11. 15, 1371a

šokikauliavimai. Tai žaidimo tipo pavadinimas, kuriame žaidžiama galvijų, ypač avių, kulkšnies sąnario kaulais – šokikauliais, graikiškai vadinamais ἀστράγαλοι (pagal lotynišką transkripciją tai galima vadinti *astragalais*, bet linkstama versti ir tiesiog „kauliukais“; plg. Platonas / Bartninkas 2014, 55); šio žaidimo elementas – astragalas / šokikaulis – turėjo savo skirtingas puses, kurioms būdavo priskirtos skirtingos skaičių reikšmės (OCD, s. v. „astragalus“; žaidimo principas savo esme turbūt buvo panašus į kubelių mėtymą, tik čia buvo mėtoma į viršų ir stengiamasi kuo daugiau prisirinkti žemės. Šis žaidimas galėjo turėti įvairių formų, viena iš jų – „lyginis-nelyginis“ – paminima Platono „Liside“ (Pl. *Lys.* 206e6–8; plg. Bartninkas 2014, *comm. ad loc.*).

žaidimai kamuoliu, kubeliais bei šaškėmis. Aristotelis pateikia skirtingų žaidimų pavadinimus pagal tris skirtingus žaidimo elementus ar įrankius: σφαίριστις – žaidimas, kurio įrankis – kamuolys (σφαῖρα); κυβεία – žaidimas, kuriame naudojamas lošimo kauliukas, kubelis (κύβοις) su skaitiniais

simboliais ant visų šešių jo pusių; πεττεία – žaidimas šaškėmis ar nardais, kurio esminis elementas – πεττός (pl. πεττά) – šaškė, ovalo formos akmenukas.

Rh. 1. 11. 16, 1371a

stipriai ką nors niekina, – taip, lyg vaikus ar gyvūnus. Ar čia žodžiu θηρίον Aristotelis turėjo galvoje tam tikros rūšies žmonėms taikomą niekinamą žodį („gyvulys“), o ne bendrą įvardijimą įvairiems gyvūnams, medžiojamiems žvėrimis ir žmonių kalbos nesuprantantiems padarams, kaip mano Grimaldi, *comm. ad loc.*, sunku pasakyti. Panašu, kad šioje vietoje niekinimas yra kaip gėdos jausmo ir susirūpinimo neutralizavimo veiksnys, nes panašiai šiame traktate dar sykį bus išskirti vaikai ir gyvūnai svarstymo apie gėdos jausmo potyrį kontekste (*Rh.* 2. 6. 23) kaip subjektai, kurių niekas nesigėdija kaip negalinčių pakenkti reputacijai, nes jie negali įtikinamai atskleisti tiesos.

Rh. 1. 11. 20, 1371a

pasakytą: „visų dalykų kaita saldi“. Čia cituojama dalis 234 eilutės iš Euripido „Oresto“. Šie žodžiai paimti iš Elektros ir Oresto dialogo, kur Elektra bando švelniai patarnauti ir padėti atsikelti iš patalo ligos priepuolio po motinos nužudymo palaužtam savo broliui.

Rh. 1. 11. 22, 1371a

turėti tai ir kitus tuo pranokti. Čia pasakoma idėja, kad geradarystės svarbi sąlyga – turėjimas pakankamai arba net su pertekliumi išteklių, t. y. to, kuo galima dalintis ir to, kas žmonių pageidaujama.

Rh. 1. 11. 23, 1371b

išeina, kad stebėtojas kažko mokosi. Taigi čia grįžtama prie skyrelio pradžioje išreikštos idėjos apie mokymosi, tyrinėjimo, žinių siekimo malonumą (τὸ μανθάνειν... ἡδύ).

Rh. 1. 11. 24, 1371b

peripetijos. T. y. staigios pervartos, staigios aplinkybių permainos, priverčiančios dramos pagrindinį herojų kelti kritinio sprendimo reikalaujantį klausimą bei ryžtis atitinkamam veiksmui. „Poetikoje“ peripetija yra įvardyta kaip veiksmo pasikeitimas priešinga nei lig šiol vystėsi kryptimi, skatinant tikimybei arba būtinybei (*Poet.* 11, 1452a22–24). Ji suprantama kaip vienas iš svarbiausių „tragedijos sielos“ – mito (fabulos) – elementų (šalia anagnorisės ir patetinio įvykio).

Rh. 1. 11. 25, 1371b

„vienmetis vienmečiu džiaugiasi“. Idėja apie bendraamžių bičiulystę reikšmingai įvardyta Aristotelio traktatuose apie etiką: *EN* 8. 12. 6, 1161b33–35, *EE* 1238a34. Taip pat plg. *Pl. Phdr.* 240c.

„visados pas lygų“. Populiarus posakis, galimai kilęs iš *Od.* 17. 218 (kur skamba Melantėjo pašaipūs žodžiai Eumajui ir į elgetą panašiam Odisėjui) ir lietuviškai galėtų trumpai būti verčiamas „toks (visada) pas tokį“, „toks su tokiau“. O štai kaip skambėtų visa eilutė su paryškintais šio posakio žodžiais: „Dievas taip **visados pas lygų** atveda lygų“ (ὦς αἰεὶ τὸν ὁμοῖον ἄγει θεὸς ὦς τὸν ὁμοῖον). Be abejonės, šioje sekoje tiktų ne tik 218, bet ir Aristotelio nepacituota 217 eilutė. Štai kaip skamba abi minėtos eilutės A. Dambrausko vertime: „Žmonės sako ne veltui, kad valkata valkatą tempia, / Dievas, matyti, jau pats taip suveda lygų su lygiu.“ Grimaldi, *comm. ad loc.*, pateikia net 6 antikinius tekstus, citavusius šį posakį, tarp jų – 3 Platono dialogus ir vėl Aristotelio etikos traktatus.

„žvėris žvėrį pažino“. Modifikuota šio posakio forma sutinkama *EE* 1235a9, taip pat viename Epicharmo fragmente ir Teokrito poezijoje (Grimaldi, *comm. ad loc.*).

„juk ir kuosa greta kuosos“. Ši patarlė, patarlininko Zenobijo (Leutsch & Schneidewin, centuria 2, sectio 47) užrašyta kaip αἰεὶ κολοῖδς ποτὶ κολοῖδν

išąvei („kuosa greta kuosos visada tupia“) dar sutinkama Aristotelio etikos veikaluose: *EE* 1235a8, *EN* 1155a34–35 (Grimaldi, *comm. ad loc.*). „Nikomacho etikos“ vertėjo į lietuvių kalbą, beje, šiam posakiui parinktas populiarių lotynišką posakį *corvus corvo oculos non eruit* labiau atliepiantis atitikmuo „Varnas varnui akis nekirs“ (J. Dumčiaus vertimas, žr. Rybelis / Aristotelis 2020, 216).

Rh. 1. 11. 26, 1371b

tokį dalyką. T. y. malonumo pajautimą

ir pataikūnų, ir meilužių... ir kūdikių mylėtojai. Aristotelis šiuo atveju vartoja daug sudurtinių žodžių (φιλοκόλακες, φιλερασται, φιλόμαιμοι, φιλότεκνοι), kurie grakščiai ir poetiškai skamba, tačiau juos labai sudėtinga perteikti atitinkamomis lietuviškomis sudurtinių žodžių (dūrinių) formomis: neišvengiamai skambėtų dirbtinai.

Rh. 1. 11. 28, 1371b

ir prie šito skubinas / didžiausią skyręs dalį. Euripido neišlikusios tragedijos „Antiopė“ fragmentas, turintis įvairių tekstologinių ir intertekstinių niuansų, dėl kurių ypač žr. Grimaldi, *comm. ad loc.*, ir Kassel, *ap. crit. ad loc.* Jis taip pat cituotas, tik su skirtumais, Platono „Gorgijoje“ (*Gorg.* 484e5–7; žr. ir Aleknienė, *comm. ad loc.*) ir šiam priskiriamame „Alkibijade II“, Aristoteliui priskiriamose „Problemose“, Plutarcho veikaluose.

Rh. 1. 11. 29, 1372a

svarstymuose apie poetiką: Tikriausiai čia nuoroda į neišlikusią antrąją knygą, nors „Poetikos“ 5. 1449a32–34 yra trumpas juoko, juokingumo apibrėžimas: „tam tikras trūkumas ir toks bjaurumas, kuris neteikia skausmo ir yra nekenksmingas“ (vertė M. Ročka, iš Aristotelis / Rybelis 2020, 297).

Rh. 1. 12. 1, 1372a

bus pasakyta vėlesniuose svarstymuose. Apie tai dėstoma *Arist. Rh.* 2. 19. 1–15.

Rh. 1. 12. 7, 1372a

dėl to, kad jų nesisaugoma. T. y. nuo tų, kurie neturi priešų, niekas neapsidraudžia ir nesirūpina apsauga nuo jų.

Rh. 1. 12. 10, 1372b

įeigu pasitaikė taip, kaip Zenonui. Koks čia Zenonas, ir koks paminėtas atvejis, Aristotelio teksto komentatoriai ligšiol nėra identifikavę. Vienintelė spėjimo galimybė, pagal kurią galima matyti žinomą asmenį, yra išsakyta Cope'o (vol. 1, p. 231–232): tai galėjo būti filosofas Zenonas iš Elėjos, Parmenido sekėjas, dalyvavęs sąmoksle prieš savo gimtojo krašto tiraną ir galimai tuo pačiu keršijęs jam už savo tėvus.

dėl abiejų priežasčių. Viena priežastis neteisingo elgesio – iš tokio elgesio gaunama praktinė nauda (pajamos ir pan.), kita – nepraktinė nauda (garbė sau ar giminei).

neteisingai elgiasi ir būdami abejaip nusiteikę. T. y. vienu atveju geidžiantys kažko sau, kitu – siekiantys keršto.

ne tokie patys, bet priešingi savo charakteriais. Taigi Aristotelis įžvelgia du charakterių tipus: savanaudžius, siekiančius pelno, ir garbėtroškas, siekiančius pagyrimo. Jie turi skirtingus motyvus nusikalsti. Savanaudžiai aukoja garbę dėl naudos, o garbėtroškos aukoja naudą dėl garbės.

Rh. 1. 12. 18, 1372b

už anuos – lėtas atpildas, kaip parodo tie, kurie apiplėšia kartaginiečius. Pasitelkiamas pavyzdys antrojo atvejo, kai nusikaltimu patenkiami savi poreikiai negreitai (nes didelis atstumas), tačiau užsitikrinama,

kad ir atpildas (kerštas) nebūtų greitas (nes nusikaltimą išgyvenusi pusė yra toli nuo nusikaltėlio). Paminėdamas kartaginiečius, Aristotelis tikriausiai turi omenyje graikų piratų išpuolius prieš Kartaginos laivybą; Kartagina atrodė toli, ir piratai nebūtų greitai sugauti, jei iš viso būtų sugauti.

Rh. 1. 12. 20, 1372b

anot patarlės, „misų laimikis“. Graikiška patarlė, reiškianti „lengvas grobis“. Misai (Μυσοί) buvo laikomi bailiais, nekaringais, lengvai užkariaujamais. Daug šio posakio paminėjimų yra surinkęs Cope'as, *comm. ad loc.* Vienas iš pasakojimų, galimai grindžiančių posakio kilmę, – įvairiose scholijose ir žodynuose minimas pasakojimas apie mitinį Misijos valdovą Telefą, kuris paliko savo šalį neapsaugotą nuo priešų, kai pats kaip beginklis maldautojas ieškojo jį sužeidusio Achilo, nes tik šis, kaip skelbė Apolono pranašystė (ὁ τρώσας ἰάσεται „sužeidėjas išgydys“), galėjęs jį išgydyti.

Rh. 1. 12. 25, 1373a

savarankiškai dirbantieji. Savarankiškai dirbančiais (αὐτοῦργοι) čia vadinami laisvieji piliečiai, nesinaudojantys vergų darbu.

Rh. 1. 12. 26, 1373a

užpultų kitus įžeidinėti pratusį žmogų. Šioje vietoje pasitelkiama leksika, atspindinti specifinę teisminę terminiją, mat „užpultų“ (αἰκίσαιτο) nurodo į asmeninį įžeidimą ar fizinį užgavimą (αἰκία), kuris traktuojamas kaip lokalus dviejų asmenų konfliktas, santykių aiškinimasis, kurį nagrinėja privataus pobūdžio bylos (δικαὶ αἰκίας), o ὕβρις laikyta rimtesniu nusikaltimu, kuriuo sąmoningai užgaunamas, sumenkinamas piliečio ar pareigūno kaip valstybės nario orumas.

Rh. 1. 12. 28, 1373a

galimybė sulaukti atlaidumo. T. y. teisingo ir žmogiškai supratingo, atlaidaus vertinimo (ἐπιεικείας) už padarytą nusikaltimą. Panaši mintis jau skambėjo kitoje Aristotelio „Retorikos“ vietoje – *Rh.* 1. 12. 14.

Rh. 1. 12. 29, 1373a

Kalipas padarė su Diono reikalais. Kalipas, Platono Akademijos mokinys, buvo Diono iš Sirakūzų, išlaisvinusio Sirakūzus nuo Dionisijo Jaunesniojo, draugas ir artimas patikėtinis, padėjęs Dionui tapti tiranu, bet vėliau, 354 m. pr. Kr. prisidėjo prie Diono nužudymo. Kai klostėsi šie įvykiai, Aristotelis dirbo Platono Akademijoje.

Rh. 1. 12. 30, 1373a

Ainesidemas nusiuntė Gelonui kotabo žaidimo prizus. Kotabas – tai Sicilijoje populiarus žaidimas, žaistas per išgertuves. Jo metu buvo svaidomos vyno nuosėdos iš taurės į taikinį. Įprasti prizai buvo saldumynai. Ainesidemas, Leontinų tiranas, siųsdamas saldumynus Sirakūzų tiranui Gelonui, taip, matyt, ciniškai pagyrė šį už sėkmę žaidžiant tironijos „žaidimą“ – už tai, kad Gelonas aplenkė jį kaimyninių teritorijų užkariavimo „varžybose“. Spėjama šių įvykių data – apie 485 m. pr. Kr.

Rh. 1. 12. 31, 1373a

Jasonas Tesalietis. Kitaip – Jasonas iš Ferų (Ιάσων ὁ Φεραῖος) valdė Tesaliją tarp 374 ir 370 m. pr. Kr. – laikotarpiu prieš pat Filipo II atėjimą į valdžią. Trumpam buvo pavertęs Tesaliją galinga graikų valstybe ir net kalbėjo apie įsiveržimą į Persijos imperiją.

Rh. 1. 12. 35, 1373a

atrodytų piktnaudžiaujas teismais. Tai taip pat nusako pomėgio bylinėtis savybę.

Rh. 1. 13. 2, 1373b

sako Sofoklio Antigonė, kad teisinga palaidoti Polineiką. Primenama garsioji Sofoklio tragedija „Antigonė“, pastatyta 441 m. pr. Kr. per Didžiųjų Dionisijų šventę, patetiškai vaizduojanti istoriją Oidipo dukters, palaidojusios savo brolių Polineiką ir sulaužiusios naujo Tebų valdovo Kreonto įsakymą. Dramoje rodomas kontrastas tarp žmogiškojo teisingumo, kylančio iš valdančio žmogaus sprendimo, ir dievišką teisę reprezentuojančių bendražmogiškų moralės nuostatų.

„Mat ne dabar, ne vakar, bet šis visada...“. Tai ištrauka iš *S. Ant.* 456–457.

„Toks juk visų paprotys be perstojo sklinda per platų...“. Tai ištrauka iš Empedocles 31. B. 135.

Ir kaip „Mesėniškoje kalboje“ sako Alkidamantas. Alkidamantas buvo vyresnės už Aristotelį kartos sofistas, Isokrato oponentas, spontaniškų kalbų meistras. Minėtas kūrinys tikriausiai buvo epideiktinė kalba apie Mesėnijos sėkmingą atsiskyrimą nuo Spartos įtakos 369 m. pr. Kr. Nors kalba neišliko, o Aristotelio rankraščiai nepateikia citatos, tačiau scholiastas pateikia tokius šios vietos žodžius: ἐλευθέρους ἀφῆκε πάντας θεός· οὐδένα δοῦλον ἢ φύσις πεποίηκεν („Dievas visus žmones paliko laisvus; gamta nė vieno nėra padariusi vergu“). Manoma, kad tai pirmas, jei ne vienintelis užfiksuotas vergovės instituto pasmerkimas antikiniam pasaulyje (O’Sullivan 2005, ypač p. 15; Bassino 2020, ypač p. 64, išn. 9).

Rh. 1. 13. 3, 1373b

Mat bendruomenei... yra apibrėžta, ką reikia daryti ir ko nedaryti. Graikijos teisėje buvo skiriami viešieji nusikaltimai (juos tiriančios bylos vadinosi γράφαι) ir privačių teisių pažeidimai (juos tiriančios bylos vadinosi δίκαι); nuo šiuolaikinio baudžiamosios ir civilinės teisės supratimo tai ženkliai skyrėsi, mat daugelis veiksmų, kurie šiandien būtų laikomi

baudžiamaisiais, įskaitant nužudymą, galėjo būti vertinami kaip privačių teisių pažeidimas.

Rh. 1. 13. 6, 1373b

mat savaime geri ir blogi dalykai yra aptarti anksčiau. Tai nuoroda į svarstymą, išdėstytą *Rh.* 1. 6.

laisvos valios darbai yra visa tai, ką žmonės daro sąmoningai. Plg. *Rh.* 1. 10. 3.

Rh. 1. 13. 8, 1373b

Taigi apie niršulį bus kalbama skyriuose apie potyrius. Emocijoms, jausminiams potyriams skirti „Retorikos“ antrosios knygos skyriai (2. 2–11), o konkrečiai apie pyktį, kurį sinonimiškai čia vadina nirštu, niršuliu (θυμός) žr. *Rh.* 2. 2.

Rh. 1. 13. 9, 1374a

to, apie ką šis aprašymas. T. y. paties nusikaltimo esmės.

Rh. 1. 13. 12, 1374a

ir visi kiti panašūs dalykai. Nerašytas įstatymas, Aristotelio supratimu, nustato moralinio elgesio standartus, reikalauja žmonių santykiuose dėkingumo, kilnumo, dosnumo, o priešingi dalykai kaip nedėkingumas, šiurkštumas, šykštumas laikomi nepriimtinais ir keliančiais priekaištus.

atskirojo konkretaus rašytinio įstatymo liekana. Kitaip sakant, tai, kas nepatenka į konkretų, specifinį rašytinį įstatymą, ir yra tarsi jo neapbrėpta „liekana“ (ἔλλειμμα) ar papildymas, Aristotelio taip pat laikoma nerašytojo įstatymo atmaina.

Rh. 1. 13. 14, 1374a

tik žiedą turėdamas. Žiedas čia traktuojamas kaip įrankis, kuriuo galima sužėisti.

Rh. 1. 14. 1, 1374b

tai, kuo Kalistratas kaltina Melanopą. Kalistratas ir Melanopas buvo Atėnų oratoriai, politiniai oponentai, veikę apie 370 m. pr. Kr., bet nieko nėra žinoma apie paminėtą incidentą. Kalistratas dar minimas „Retorikos“ kitose knygose (1. 7. 13 ir 3. 17. 14).

apgavo trimis pašventintais pusoboliais šventyklos statydintojus. Turbūt kalbama ne apie statybininkus, o apie pareigūnus, kurie prižiūrėjo šventyklų statybos ir remonto darbus.

O teisingumo požiūriu yra priešingai. Kitaip sakant, patys nereikšmingiausi teisingi veiksmai nėra patys didžiausi, ir todėl tai yra priešinga anksčiau įvardytam atvejui, kad menkiausi nusižengimai kartais būna didžiausi (τὰ ἐλάχιστα μέγιστα).

Rh. 1. 14. 2, 1374b

Taip pat – tas, kurio negalima ištaisyti; juk sunku ir neįmanoma.... Anot Chirono (Chiron 2007), *comm. ad loc.*, ištaisymo sunkumą sudaro teisingumo priemonių (bausmės ir žalos atlyginimo) ribotumas. Toliau paaiškinama dviguba teisingumo funkcija (bausmė ir žalos atlyginimas).

ir bausmė, ir taisymas. Čia žodžiu „taisymas“ verčiamas medicininio konteksto žodis ἰασις („gydymas“), kurio pamatinis veiksmąžodis ἰασθαι neretai klasikinėje kalboje metaforiškai vartotas ir kitiems panašiams į gydymą procesams reikšti (taisyti, atstatyti, remontuoti).

Rh. 1. 14. 3, 1374b

Sofoklis, kalbėdamas teisme už Euktemoną. Manoma, kad nebūtinai čia turimas galvoje garsus Atėnų dramaturgas; galėjo būti ir V a. pr. Kr. ano bendravardis politikas. Neaiškus ir Euktemonas – gal taip pat koks politikas, pvz., tas, kuris 408/407 m. pr. Kr. buvo eponiminis archontas (plg. Chiron 2007, *comm. ad. loc.*).

Rh. 1. 14. 7, 1375a

mat geresniojo žmogaus bruožas – būti teisingam ne iš būtinybės. Šis teiginys pateiktas kaip argumentas to, jog didesnis būna nusikaltimas, kai pažeidžiamas nerašytasis teisingumas. Panašu, kad čia Aristotelis nori pasakyti, jog nerašytasis teisingumas pranašesnis už rašytąjį, nes grįstas ne prievarta (būtinybe), bet laisvu pasirinkimu.

nusižengti ir bausmės nereikalaujančiais veiksmais. Kitaip sakant, rašytiniams įstatymams nusižengti linkęs asmuo gali nusižengti ir menkesnėmis nuodėmėmis, už kurias nėra bausmių, ir tai reiškia, kad šiuo atveju didesnis nusižengimas yra būtent rašytinių įstatymų pažeidimas.

Rh. 1. 15. 5, 1375a

„geriausiu supratimu“. Ši frazė (graikiškai γνῶμη τῇ ἀρίστῃ) kartais laikoma teisėjo (dikasto) priesaikos dalimi, plg. Kennedy komentarą *ad loc.*, nors veikiau tai tik laisva priesaikos frazės „teisingiausiu supratimu“ (γνῶμη τῇ δικαιοτάτῃ) parafrazė. Daugiau žr. Mirhady 2007, taip pat ten pateiktą dikasto priesaikos rekonstrukciją. Dar plg. Pollux *Onomasticon* (ed. Bethe) 8. 122. 5–7 (ὁ δ' ὄρκος ἦν τῶν δικαστῶν, περὶ μὲν ὧν νόμοι εἰσὶ, κατὰ τοὺς νόμους ψηφιεῖσθαι, περὶ δὲ ὧν μὴ εἰσὶ, γνῶμη τῇ δικαιοτάτῃ).

Rh. 1. 15. 6, 1375a

priešingai Kreonto įstatymui. Aristotelis įvardija Sofoklio „Antigonės“ pagrindinių veikėjų konflikto esmę – žmogiškojo ir dieviškojo įstatymų

nuostatų susikirtimą. Kreontas pasmerkia Antigoną mirti už nepaklusnumą jo vienašališkai išleistam įstatymui, bet ji protestuoja teigdama, kad paklūsta aukštesniam įstatymui, susijusiam su religijos laikymusi ir šeimos pareigomis.

Rh. 1. 15. 6, 1375b

„Nes ne dabar, ne vakar...“. Čia cituojama Sofoklio „Antigonės“ eil. 456. Vertimas – mūsų (T. V.). Dar plg. ilgesnę šios vietos citatą Arist. *Rh.* 1. 13. 2.

„Dėl jokio tad žmogaus šitų nesiruošiau...“. Plg. S. *Ant.* 458. Cituojama netiksliai.

Rh. 1. 15. 7, 1375b

mat jis nevykdo įstatymo darbo. Mintis yra ta, kad rašytinis įstatymas ne visada atlieka įstatymo funkciją, jis ribotas ir kartais gali kirstis su kitais įstatymais. Dėl to pasitaiko įstatymų kritikos oratorių kalbose. Pvz., Andokidas kalboje „Prieš Alkibjadą“ (And. 4. 3–4) kritikuoja įstatymą dėl ostrakizmo, nes jo nuostatos pažeidžia tautos atstovų ir tarybos narių priesaikas.

teisėjas yra tarsi sidabro vertintojas, siekias atskirti padirbtą teisingumą ir tikrąjį. Aristotelis „padirbtą“ teisingumo metaforą ima iš gyvenimiškos praktikos – iš pinigų padirbinėjimo, tačiau galėjo turėti omenyje ir konkrečią poetinę apsimetėlio draugo metaforą, tokią kaip Teognido eilėse, perspėjančiose jo lyrinį adresatą apie šią sunkiausiai atpažįstamą klastą (apsimetėlį draugą sunkiau atpažinti nei padirbtą metalą) (Theogn. 119–124).

Rh. 1. 15. 12, 1375b

pralenkti gudrumu gydytoją: šiame sakinyje gydytojas yra tik metonimijsa vietoj bet kurį meną išmanančio meistro, profesionalo (τεχνίτης, kaip jį vadina „Retorikos“ scholijų autorius); anot Grimaldi, *comm. ad loc.*, frazė

primena priežodį, tačiau nėra įtraukta į Leutsch & Schneidewin patarlių ir priežodžių registrą. Kol kas panašiausias į ją pavyzdys randamas tik Tuki-dido „Peloponeso karo istorijoje“ (Thuc. 3. 37. 4).

giriamuose įstatymuose. Taip apibūdinti įstatymai turbūt yra ne kas kita, o nerašytieji, padorių žmonių pripažįstami ir giriami įstatymai.

Rh. 1. 15. 13, 1375b

atėniečiai pasirėmė Homeru... dėl Salamino ir tenediečiai... korin-tiečių Perijandru prieš sigėjiečius. Apie 600 m. pr. Kr. Solonas citavo iš-trauką iš „Ilijados“ II giesmės (2. 557–558), kad pagrįstų Atėnų pretenzijas į Salamino salą prieš Megarų pretenzijas. Incidentas, kuriame dalyvavo Te-nedo (sala prie Troadės krantų) ir Sigėjo (netoliese nuo Tenedo esančioje pakrantėje) gyventojai, nežinomas, tačiau Aristotelis 347–345 m. gyveno netoliese, Ase, ir todėl tikėtina, kad galėjo žinoti apie kokį nors vietinį inci-dentą. Žymus Korinto tiranas Perijandras apie 600 m. pr. Kr. buvo arbitras ginče tarp Atėnų ir Mitilėnės dėl Sigėjo.

Kleofontas prieš Kritiją pasinaudojo Solono elegijomis. Kleofontas buvo V a. pr. Kr. pabaigos Atėnų demagogas demokratas, aršus oligarchų oponentas, dažnai pajuoktas komedijose, pvz., Aristofano „Varlėse“. Kri-tijas (apie 460–403 m. pr. Kr.), čia pavaizduotas kaip Kleofonto kritikos taikiny, buvo įtakingas oligarchinių pažiūrų politikas, filosofas ir poetas, Trisdešimties tiranų valdžiusių Atėnus daugiau nei pusmetį po Peloponeso karo pabaigos, lyderis.

„man pasakyt ugniaplaukiui Kritijui tėvo klausyti...“. Aristotelis ci-tuoja ištrauką iš nežinomos Solono elegijos, kuri Martino L. Westo leidi-me yra fr. 22a, eil. 1 (West 1998 / 2, 153); tiesa Aristotelio citata šiek tiek skiriasi nuo kitos versijos, kuri Westo leidime laikoma pagrindinė (pvz., vietoj Kritijo epiteto πυρρότριχί yra ξανθότριχί), todėl tai dar vienas atve-jis, kurį galima priskirti prie laisvo citavimo iš atminties šiame Aristotelio veikale.

Rh. 1. 15. 14, 1376a

Temistoklis, teigęs, jog medinė siena. 480 m. pr. Kr. Temistoklis įtikino atėniečius nepasikliauti Atėnų sienomis, kad apgintų miestą nuo persų, bet suprasti Delfų pranašystę apie gelbstinčią „medinę sieną“, kuri nesuklys ir užtikrins saugumą, kaip alegoriją apie Atėnų laivyną (apie tai žr. *Hdt.* 7. 141).

„Niekada nedaryti gero seniui“. Tai posakis, atspindintis stereotipinę požiūrį į senus žmones, kurį taip pat savaip skleidžia mintys apie seno amžiaus žmonių charakterio ypatybes, išdėstytos šio traktato antroje knygoje (žr. ypač *Rh.* 2. 13). Posakį liudija kai kurie žodynai ir patarlių rinkiniai, pvz., Diogenijano iš Heraklėjos (*Grimaldi, comm. ad loc.*). Patarlės idėja gretinama su tokiais posakiais: „smėlyje sėti sėklas“ (*to sow seeds in the sand*), „lieti augalą, kai negyva šaknis“ (*to water a plant when the root is dead*).

„paikas, tėvą kuris nužudęs, palieka jo sūnus“. Šią hegzametro eilutę Klemensas Aleksandrietis (*Strommata* 7. 2. 19) priskiria Stasinui (VIII a. pr. Kr.?) (fr. 22 Kinkel *EGF*), ankstyvojo epo „Kiprijos“ autoriui. Aristotelis ją dar pakartoja „Retorikos“ antroje knygoje (*Rh.* 2. 21. 11). Posakis turi daug literatūrinių, netgi politinių paralelių. Nors V a. pr. Kr. atėniečiai ne kartą baudė mirtimi visus sukilusių miestų vyriškos lyties piliečius, kaip Melo saloje 416 m. pr. Kr., visgi jie paprastai pasigailėdavo vaikų, ir šis įsakymas dažniausiai taikomas herojų pasauliui. Mintį, panašią į Stasino posakį, Herodoto Istorijoje pasako Kyras Kroisui, išgirdęs apie lidų sukilimą: „Manau, kad pasielgiau taip pat kvailai kaip žmogus, kuris užmuštų tėvą, bet pasigailėtų jų vaikų“ (*Hdt.* 1. 155, J. Dumčiaus vertimas). Euripido dramose panašiai, tik kitais žodžiais, pasisako Tebų valdovas Likas, Kreonto žudikas (E. *HF* 168), Euristėjas (E. *Herac.* 1000–1005) ir Andromachė (E. *Andr.* 518). Šios minties reminiscencijų matyti ir vėlesnių graikų ir romėnų autorių kūrinuose, daugiau žr. Cope, *comm. ad loc.*

Rh. 1. 15. 15, 1376a

Eubulas teismuose prieš Charetą. Eubulas buvo žinomas IV a. pr. Kr. politikas, Demostenio oponentas ir šiek tiek jaunesnis Platono amžininkas. Charetas buvo žymus IV a. pr. Kr. Atėnų politikas ir karvedys, svarbių karinių kampanijų dalyvis 366–335 m. pr. Kr. laikotarpyje. Ypač pasižymėjo Sąjungininkų karo kampanijose prieš sukilusius Atėnų sąjungininkus. Jo vardas dažnai siejamas su skandalinga jūrų mūšio prie Embato (356 m. pr. Kr.) istorija, kai jo vadovaujamas Atėnų laivynas patyrė sutriuškinimą iš Chijo laivyno, nes dėl blogų oro sąlygų neatėjo jam į pagalbą Timotėjo ir Ifikrato vedamas atėniečių pastiprinimas. Po mūšio Charetas iškėlė šiems karvedžiams Atėnuose bylą, ją laimėjęs pakenkė jų politinei reputacijai. Stiprėjant Makedonijos įtakai, Charetas palaikė antimakedonišką politikos kryptį, jos ir po Chaironėjos mūšio (338 m. pr. Kr.) laikėsi, todėl 335 m. pr. Kr. buvo vienas iš tų Atėnų politikų, kurių tremties reikalavo Aleksandras Didysis (Bianco 2013, 1441).

tuo, ką Platonas pasakė Archibijui... yra padažnėjęs... pripažinimas: nei posakis, nei kontekstas nėra žinomi; Archibijas – nežinomas asmuo, o Platonas gali būti ne tas garsusis filosofas, bet komedioграфas.

Rh. 1. 15. 19, 1376a

remiantis tokiomis pačiomis argumentų sritimis. Anot Kennedy, *comm. ad loc.*, čia kalbama apie „specifines vietas“, „specialiuosius argumentus“, siauro, riboto taikymo argumentų sritis. Neskaitant 1. 5. 18, tai yra pirmasis žodžio τόποι kaip techninio termino (mūsų verčiama kaip „sritys“) pasirodymas nuo 1. 2. 22, kur jis buvo vartojamas kalbant apie bendras temas, priešingai nei εἶδη – argumentų rūšys konkrečiose disciplinose, pavyzdžiui, politikoje. Kadangi čia minimi τόποι primena konkrečius politinius ir etinius argumentus, aptartus 4–15 skyriuose, čia gali būti įžvelgiamas tam tikras tekstinis pagrindimas vadinti juos konkrečiomis temomis ar sritimis (*specific topics*).

Rh. 1. 15. 22, 1376b

šioms tampant nepirmenybinėmis. T. y. kai sutartys netenka prioritetinės įpareigojimo ir kontrolės galios.

Rh. 1. 15. 24, 1376b

vadinasi, ne į šitai reikia atsižvelgti, bet į tai, kaip yra teisingiau. Sunku tiksliai pasakyti, kas yra „šitai“. Tai gana neaiški šio traktato vieta. Remiantis išsamia tekstologinių versijų, kurias aptarė Grimaldi, *comm. ad loc.*, analize, galima teigti, jog čia patariama atsižvelgti ne į sutartį ar jos turinį ir ne į aklą pasitikėjimą sutartimi kaip oficialiu dokumentu, bet į aukštesnį teisingumo principą, Aristotelio įvardintą lakoniška fraze „kaip teisingiau“ (ὡς δικαιότερον).

Rh. 1. 15. 25, 1376b

sutartys atsiranda ir tarp apgautųjų, ir tarp priverstųjų. Čia įvardijami gyvenimo veiksniai, kurie prieštarauja natūraliam (prigimtiniam) teisingumui: prigimtinio teisingumo jie negali perkeisti, tačiau paveikti sutarčių teisingumą šie veiksniai gali, nes ir apgautieji, ir būtinybės prispirtieji asmenys gali sutartis sudaryti bei dėl patirtos apgaulės ar prievartos padaryti klaidų, iškraipiančių teisingumą. Visa tai dėstoma tikriausiai dėl to, kad būtų įrodyta prieš tai pareikšta tezė, kad būtent teisėjas, o ne sutarties tekstas geriausiai liudija teisingumą.

Rh. 1. 15. 26, 1376b

Kvotimai su kankinimais. Žodį βάσανοι galima versti ir „prisipažinimai po kankinimų“. Tai išvestinės reikšmės iš žodžio βάσανος, „prabavimo akmuo“, kuriuo galima tikrinti aukso grynumą, iš čia ir kitos metaforinės reikšmės, susijusios su vertės, tikrumo, teisingumo tikrinimu, nustatymu. Apie įvairias refleksijas į šią temą, ypač romėnų retorikoje žr. Grimaldi, *comm. ad loc.* Iš Aristotelio laikų minėtinas trumpas svarstymas „Retorikoje Aleksandriui“ (*Rh. Al.* 1432a13–33).

čia dalyvauja tam tikra būtinybė. T. y. būtinybė saugoti savo sveikatą ir išvengti kančios; todėl stengiamasi patenkinti kankintojo reikalavimus, išsakant ir tai, ko sakyti nenori; kita vertus, kankinimas negarantuoja, kad jį patiriantis žmogus sakys tiesą

Rh. 1. 15. 27, 1377a

duoda ir priima priesaikos pasiūlymą. Lietuvių kalboje „duoti priesaiką“ reiškia pačiam prisiekti, o graikiška frazė ὅρκον δίδόναι, nors pažodžiui reiškia „duoti priesaiką“, bet iš tiesų reiškia pasiūlymą ar leidimą prisiekti; taigi tam, kad būtų išvengta nesusipratimo, leidimo arba pasiūlymo prisiekti oponentui davimą verčiame fraze ne „duoti priesaiką“, bet „duoti priesaikos pasiūlymą“ arba „siūlyti priesaiką“ reikšme „siūlyti, kviesti prisiekti“; atitinkamai frazė ὅρκον λαμβάνειν suprantame ne kaip „priimti priesaiką“, t. y. ją išklaustyti, tačiau kaip „priimti priesaikos pasiūlymą“, suprantant, kad tai reiškia pačiam prisiekti. Svarstymą apie priesaikas Aris- totelis išskaido į keturis variantus (plg. 1377a8: τετραχῶς): siūlyti priesaiką kitam ir pačiam prisiekti (1377a8–9), nei kitam siūlyti, nei prisiekti pačiam (1377a9), siūlyti kitam, bet pačiam neprisiekti (1377a9–10) ir pačiam prisiekti priėmus pasiūlymą, bet nesiūlyti kitam (1377a10). Prie šių variantų pridedama priesaikos davimo galimybė praeityje.

Rh. 1. 15. 28, 1377a

Taigi nesiūlo prisiekti varžovui dėl to, kad. Čia ir toliau dėstoma gana koncentruotai, vartojant vienintelį aiškinamąjį jungtuką ὅτι, kuris sudaro įspūdį, jog pateikiama priežastis yra objektyvi. Vis dėlto daugelis vertėjų prideda nuo savęs papildomų žodžių, kad perteiktų mintį, jog čia ir toliau paaiškinimai su minėtu jungtuku yra tarsi kalbėtojo pasiteisinimai. Lyg būtų sakoma: „motyvuodamas tuo, kad...“. Grimaldi siūlo konkrečiau suprasti, kad prieš kiekvieną ὅτι reikia nuo savęs pridėti kažkokį sakymo semantikos žodį, tokį kaip λεκτέον – „sakyтина, kad...“, „reikia sakyti, kad...“

dėl to, kad prisiekusysis neatsilygina. Pagal Kennedy versiją, nesuteikia progos ir varžovui prisiekti (*one who has sworn does not [necessarily] allow his opponent to swear in return*). Pagal panašias Grimaldi ir Freese'o versijas, neįvykdo priesaikoje duoto pažado – neatlygina nuostolių arba negrąžina pinigų (*The meaning is that the man takes the oath (ὀμώσας, 77a12), but “does not make restitution” or “does not repay the money.”* (Grimaldi, *comm. ad loc.*)).

anie neprisiekusį nuteis. „anie“ – t. y. teisėjai.

Rh. 1. 15. 29, 1377a

O pats priesaikos pasiūlymo nepriima. T. y. pats neprisiekia.

dėl to, kad priesaika būna dėl pinigų. Ši vieta nėra labai aiški, tad skirtingai interpretuojama. Plg. Grimaldi, *comm. ad loc.* (t. 1, p. 342): *at the price of; in exchange for money*. Remiantis šia Grimaldžio pastaba, tikriausiai norima pasakyti, kad priesaika vyksta pinigų sąskaita, vadinasi, arba vyksta siekiant pinigų, arba gali brangiai kainuoti, per ją galima prarasti pinigų. Tačiau anot Kennedy vertimo ir komentaro (*comm. ad loc.*), minėtis yra tokia, kad priesaika kaip žodinė formulė pakeičia tai, kas yra labiau apčiuopiama. Sulaužyta priesaika tampa tuščiu pažadu (nieku).

pats būtų niekšas, jei savo naudai prisiektų. Pažodžiui verčiant, sąlyga su pasekme čia būtų sukeistos vietomis: „kadangi pasiūlytų prisiekti, jei būtų niekšas“. Probleminis yra veiksmožodis κατωμόσατο. LSJ, s. v. κατόμνυμι, II.1 nurodo dvejopą reikšmę: „siūlyti prisiekti“ (*tender an oath*) ir „prisiekti“ (*swear by*), o Grimaldi, *comm. ad loc.*, priima tik versiją „prisiekti“ (*to take an oath*).

Juk geriau būti niekšu dėl kažko negu dėl nieko. T. y. geriau naudingai nei nenaudingai, be apčiuopiamos naudos. Tačiau šiame kontekste tas „kažkas“ ir „niekas“ nėra aiškūs. Ar „kažkas“ – pinigai ir apčiuopiama nauda, o „niekas“ – tuščia ir neišpildoma priesaika? Ar „kažkas“ –

tai, kas aukščiau už materialinę naudą, o „niekas“ – rūpinimasis savo nauda?

Taigi prisiekęs turės teisingumą. Remiantis Grimaldi komentaru, *comm. ad. loc.*, veiksmas žodis „turės“ (ἔξει) šioje vietoje atitinka frazę „turės teisingumą“ (ἔξει δίκην), t. y. „jo teisė bus patenkinta“, „laimės bylą“. Kita vertus, negalima atmesti ir naudos (materialios ar nematerialios) motyvo (tokiu atveju būtų verčiama: „prisiekęs turės naudos“).

atsisakymas prisiekti galėtų kilti dėl dorybės. Matyt, įžvelgiant teisingumo dorybę, kuri ką tik, remiantis Grimaldi interpretacija, buvo paminėta: teisinga nesinaudoti priesaika savo naudai, savo pelnui, savo pergalei.

Ksenofano posakis. Ksenofanas iš Kolofono – žymus VI–V a. pr. Kr. sandūros filosofas, teologas (derinęs monoteizmo ir panteizmo pažiūras), poetas, Homero ir Hesijodo kritikas. Išliko nemažai jo kūrininių fragmentų, iš kurių dalis skirta epinių poetų, jų religinių idėjų, antropomorfinės mitologijos kritikai, dalis – pozityvioms teologijos, kosmologijos, epistemologijos ir gamtos filosofijos idėjoms. Nėra aišku, iš kokio veikalo Aristotelis cituoja jo posakį.

iššūkis. Anot Grimaldi, *comm. ad loc.*, πρόκλησις buvo teisės terminas, reiškęs oficialų iššūkį arba lažybas, kurias bet kuri šalis siūlo savo oponentui, kad būtų išspręstas ginčytinas klausimas. Šiame kontekste turbūt kalbama apie iššūkį prisiekti dėl ginčijamo klausimo.

bet jis panašus ir į atvejį, kai stiprusis pakviestų silpnąjį suduoti smūgį. Kalbama, kad jeigu jis (t. y. priesaikos iššūkis) skirtingai naudingas pamaldžiam (ir sąžiningam) ir nepamaldžiam (bei nesąžiningam) žmogui, tai analogiškai smūgio sudavimo iššūkis gali skirtingai būti naudingas stipriajam ir silpnajam. Abiem atvejais tik vienai pusei naudinga tokia asmenų savybių (sąžiningumo ir jėgos) lyginimo priemonė.

Rh. 1. 15. 30, 1377a

dėl ko pats sutinka, jog anie prisiekę spęstų. Čia „anie“ – teisėjai. Daroma užuomina į tai, kad visi teisėjai buvo susaistyti prisaikomis.

Rh. 1. 15. 31, 1377a

nereikia jam reikalauti kitų teisėjų. Kitaip tariant, bylos oponentas jau neturi reikalauti kitų teisėjų, jeigu kalbėtojas pasiūlė prisiekti. Vertas dėmesio Cope'o pastebėjimas (*comm. ad loc.*), kad jau XVI a. humanistas Pietro Vettori (Petrus Victorius, 1499–1585) įžvelgė panašų teiginį Kvintilijano „Oratoriaus ugdyme“ ir pripažino, jog tai galėjo būti perimta iš Aristotelio „Retorikos“: „Kita vertus, žmogus, siūlantis prisaikdinti savo oponentą, elgiasi nuosaikiai, nes savo priešininką paverčia teisėju savo paties byloje, o tą, kuriam priklauso nagrinėti [t. y. tikrąjį teisėją], išlaisvina nuo sprendimo priėmimo naštos, nes pastarasis neabejotinai labiau norėtų remtis kito žmogaus priesaika nei savo paties priesaika“ (*At is, qui defert, agere modeste videtur, cum litis adversarium iudicem faciat, et eum, cuius cognitio est, onere liberat, qui profecto alieno iureiurando stari quam suo mavult.* – Quint. *Inst.* 5. 6. 4).

Rh. 1. 15. 32, 1377a

jei kalbėtojas pats nori priimti priesaikos pasiūlymą. T. y pats prisiekti.

Rh. 1. 15. 32, 1377b

prievarta ir apgaule daromi veiksmai – nelaisvanoriški. šioje vietoje Aristotelis palieka skaitytojui pačiam iš argumentų suprasti, kad kalbėtojas, kuriam prikišamas priesaikos sulaužymas, gali akcentuoti, kad jis savo veiksmus, panašius į priesaikos sulaužymą, padarė ne laisva valia, o kažkieno priverstas ar apgaulės paveiktas, ir tai reikštų, kad jo veiksmai turėtų būti kvalifikuojami jau kitaip nei tiesiog priesaikos sulaužymas.

Rh. 1. 15. 33, 1377b

jis yra tai, kas vyksta dėl mąstymo, o ne dėl burnos. Komentatoriai (pvz., Kennedy, *comm. ad loc.*) pastebi šio teiginio panašumą į Euripido „Hipolito“ eilutę (E. *Hip.* 612): ἡ γλῶσσ' ὁμώμοχ', ἡ δὲ φρήν ἀνώμοτος („liežuvis prisiekė, o širdis lieka neprisiekusi“).

Juk dėl to ir teisėjai naudojasi įstatymais, davę priesaikas. T. y. dėl to, kad be priesaikos lengva pamiršti tvarką ir imti nebesilaikyti jokių principų.

ANTRA KNYGA

Rh. 2. 1. 1, 1377b

Tokie yra šaltiniai, iš kurių pasisėmus dera ir raginti bei atgrasyti.

Akivaizdu, kad čia turimas omenyje pirmosios knygos turinys, kuriame Aristotelis pateikė specialias temas, sritis (τόποι) ar pavidalus, savitumus (εἶδη), arba materialųjį diskurso elementą, skirtą trimis retorikos rūšims. Ši nuoroda gana akivaizdi, nes įvardyti kiekvienos retorikos rūšies būdingi darbai – raginimas / atgrasymas (svarstymo retorikos darbas), gyrimas / peikimas (meno demonstravimo retorikos) ir kaltinimas / teisinimasis (teismo ginčų retorikos). Bet dėl šios nuorodos kilo ilgų diskusijų dėl mūsų tradicinio teksto vientisumo ir nuoseklumo, motyvuojant tuo, kad Aristotelis, pateikęs I knygoje dalį pirmojo „meniškojo tikinimo“ (πίστις ἔντεχνος), būtent to, kuris susijęs su λόγος (racionalių, loginiais argumentais grįstu dalyko išaiškinimu), dabar, II knygos pradžioje, turėtų jį tęsti su antrąja dalimi. Tačiau tęsinį randame tik II knygos 18–26 skyriuose, o prieš jį įsiterpia kitos dalys iš πίστεις ἔντεχνοι triados: svarstymai apie πάθος ir ἥθος (atitinkamai II 2–11 ir 12–17 skyriai).

Kaip matyti, nuo pirmos šios knygos sakinio pirmasis skyrius pradedamas pereinamąja pirmos knygos apžvalga. Tada iš karto šio skyriaus 2–4 skirsniuose tęsiama pirmos knygos antro skyriaus (*Rh.* 1. 2. 3–5) skirsniuose įvardyta diskusija apie kalbėtojo charakterį (apie tai taip pat žr. *Rh.* 1. 9. 1) ir auditorijos išgyvenimus, potyrius, emocijas kaip meninius įtikinėjimo būdus. Šio skyriaus (t. y. *Rh.* 2. 1) 5–7 skirsniuose aptariamas poreikis, kad kalbėtojas turi pateikti save kaip patikimą auditorijai; 8 ir 9 skirsniuose kalbėtojas pakrypsta į emocijų reikalus ir nusako metodą, kurio Aristotelis laikysis aptardamas emocijas 2–11 skyriuose.

šių rūšių tikinimams. T. y. raginimo / atgrasymo, gyrimo / peikimo ir kaltinimo / teisinimosi rūšių tikinimams.

nes apie jas ir iš jų daromi išmąstymai. Čia „jos“ įvardija prieš tai nuskaitytas nuomones ir prielaidas (δόξαι καὶ προτάσεις); plg. Grimaldi, *comm. ad. loc.* Taigi čia sakoma, kad nuomonės ir prielaidos yra išmąstymų (entimemų) objektai ir šaltiniai. O entimemos silogistinėje (arba tradicinėje) logikoje – neišsamiai suformuluoto silogistinio argumento pavadinimas. Panašus į tokį silogistinį argumentą reiškinys – retorinė entimema: tai – neoficialus, dažniausiai tikimybinis (tikimybe grįstas) argumentas su nutylėtu teiginiu, kurio įtikinamasis tikslas daro įtaką auditorijos vertybėms, įsitikinimams ar nuostatoms.

Rh. 2. 1. 2, 1377b

atitinkamai nuteikti teisėją. Šioje vietoje laisviau verčiamas veiksmažodis „κατασκευάζειν“, kuris eina su dviem papildiniais, kuriems labiau tinka skirtingi šio veiksmažodžio reikšminiai niuansai. Galbūt bendriausia reikšmė būtų „padaryti“, „paversti“: kalbėtojas ir save patį, ir teisėją paverčia „kažkokiu“ (ποιόν τινα): save meistriškai pavaizduoja tam tikro būdo ar būsenos, o teisėją padaro, paverčia atitinkamo nusiteikimo, mat paveikia, perkeičia ir tarsi „užkrečia“ savo būdu arba būsena.

Rh. 2. 1. 3, 1377b

jeigu ir jie patys būna tam tikru būdu nusiteikę. Anot Freeseo, *comm. ad loc.*, faktiškai turėtų užtekti nurodymų, kaip pateikti loginius ar išmąstymais paremtus įrodymus; tačiau kadangi retorikos paskirtis – rasti įtikinimo priemonės, vedančias prie tikslo, – priimti sprendimą, ir kadangi kreipimasis į paties kalbėtojo charakterį ir į tų, kurie turi priimti sprendimą, aistras turi būti labai svarbus pagreitinimas į tokį tikslą, kalbėtojai turi būti pateiktos ne tik loginių, bet ir „etinių“ (su charakterių psichologija susijusių) ir „patetinių“ (su jausmų, emocijų poveikiu susijusių) įrodymų taisyklės. Aristotelis „Retorikos“ I knygoje (1. 5) apeliavimą į emocijas mini su nepritarimu, tačiau taikydamas ne visoms tokioms apeliacijoms, o tik

toms, kurios gali nesažiningai pakreipti į kurią nors pusę teisėjus (pavyzdžiui, sužadinant jų pavydą, neapykantą, keršto troškimą).

Rh. 2. 1. 4, 1377b

juk ne tokie pat dalykai atrodo mylintiems ir nekenčiantiems. Panašu, kad čia bendrai sako – ir apie kalbėtojus, ir apie klausytojus.

Rh. 2. 1. 5, 1378a

Tai – nuovokumas, dorybė ir gera valia. Ši su loginiu įtikinėjimu nesusijusių įtaigos veiksnių triada galimai perimta iš ankstesnių mąstytojų įžvalgų. Vienas iš šios koncepcijos inspiracinių šaltinių – Tukidido „Peloponeso karo istorijoje“ įrašyti Periklio žodžiai, pasakyti jo pasiteisinimo kalboje prieš tautą 430 m. pr. Kr. (Thuc. 2. 60. 5–6). Anot Grimaldi, *comm. ad loc.*, kuris iš dalies remiasi Cicerono *De off.* 2. 9. 33–34, Aristotelio įvardytos trys savybės iš tiesų yra kalbėtojo moralinio būdo (ἦθος) ir autoriteto (intelektinės ir moralinės kompetencijos) konstituentai. Iš trijų savybių dvi jau buvo įvardytos „Retorikoje“. Nuovokumas (φρόνησις) susijęs su intelektine sfera, jis derina intelektą su naudos skaičiavimu, daugiau apie jį žr. paaiškinimus dėl I knygos skyrių 1. 7. 3 ir 1. 9. 5. Dorybė (ἀρετή) suprantama kaip moralinis tobulumas, kuris identiškas įpročiui daryti morališkai gerus pasirinkimus (προαιρέσεις), vedančius prie gerų darbų. Apie gerą valią (εὐνοία) iki Aristotelio nėra daug svarstymų. Ji probėgšmais sutinkama „Faidre“ (*Phdr.* 260c3–4), o „Retorikos“ I knygoje (*Rh.* 1. 8. 6) susiejama, kaip ir aptariamame epizode, su moraliniu gėriu, gerais ketinimais. Vis dėlto ši savybė „Retorikoje“ aptariama labai trumpai. Nors 1378a19 randame paminėjimą, kad gera valia bus aptarta svarstyme apie draugystę, tačiau draugystės temai skirtoje dalyje (*Rh.* 2. 4) šito neužtinkame (plg. Grimaldi, *comm. ad loc.*).

Rh. 2. 1. 6, 1378a

Juk neteisingą nuomonę susidaro arba dėl nenuovokumo. Čia paminėtas nenuovokumas (ἀφροσύνη) – nuovokumo (φρόνησις) stoka. Apie nuovokumą žr. paaiškinimus skyriams *Rh.* 1. 7. 3 ir 1. 9. 5.

kad ir turėdami teisingą nuomonę – dėl ydingumo. Čia pateikiamas kitas neteisingos nuomonės susidarymo atvejis: kai trūksta dorybės (ἀρετή).

būna protingi ir padorūs. Nors anot Freese'o, *comm. ad loc.*, čia ἐπιεικής ir σπουδαῖος kartu reiškia ἀγαθός („geras“), tačiau griežtesnės jų reikšmės reiškia atitinkamai „garbingas“ (*respectable*) ir „rimtas“ (*serious*). Akivaizdu, kad čia kalbama apie protingumo ir dorybės apraiškas per atitinkamas savybes.

bet neturintys geros valios. T. y. neturintys palankaus nusiteikimo, prie-lankumo, geranoriškumo, taigi artimi negeranoriškiems, piktavaliams.

tas, kuris atrodo visa tai turįs. „Visa tai“ čia reiškia visas tris savybes – nuovokumą, dorybingumą ir gerą valią.

Rh. 2. 1. 7, 1378a

dėl ko galėtų pasirodyti nuovokūs ir dori. Žr. ankstesnę nuorodą. Anot Grimaldi, σπουδαῖος apibūdina žmogų, turintį dorybę.

reikia paimti iš tyrinėjimų apie dorybes. Manoma, jog tai užuomina į *Rh.* 1. 9 (šiame skyriuje ir aptartos dorybės).

jausminius potyrius. Aristoteliui πάθος reiškia įvairaus spektro jausminius išgyvenimus – ir emocijas (šališkas reakcijas į aplinkos veiksnius ir situacijas), ir aistras (emocines būsenas), ir afektus (stiprius susijaudinimus). Vieną iš emocijų apibrėžimų Aristotelis pateikia traktate „Apie sielą“. Ten (*De an.* 1. 1, 403a25) jos vadinamos λόγοι ἔνυλοι – pagal V. Sezemano vertimą in Rybelis / Aristotelis, p. 342: „sumaterialintomis sąvokomis“. Tiesa, šio vertimo komentare, Rybelis / Aristotelis 2020, p. 459,

jau aiškinama ne apie sąvokas, bet apie formas: „Emocijos yra sumaterialintos formos ta prasme, kad jų reakcijos žmogui pirmiausia priklauso ne nuo išorinių aplinkybių, o nuo jo fizinės prigimties ypatybių. Todėl kaip psichinės būsenos“.

Rh. 2. 1. 9, 1378a

ir tai, kaip būna nusiteikę irzlūnai... ir už kokius dalykus. Čia pateikiamas Aristotelio ankstesniame sakinyje įvardyto nagrinėjamos medžiagos metodinio padalijimo į tris klausimus pavyzdys. „kaip būna nusiteikę irzlūnai“ yra klausimas apie nagrinėjamo potyrio (duotu atveju pykčio) prigimtį; „ir ant ko paprastai pyksta“ – klausimas apie emocijos objektą, adresatą, sukėlėjas, „už kokius dalykus“ – klausimas apie išgyvenamo potyrio priežastis, aplinkybes.

kalbėdami apie prieš tai aptartus dalykus detalai aprašėme jų pamatines prielaidas. Tai turbūt tiesiog nuoroda į „Retorikos“ I knygą (plg. *Rh.* 1. 2. 22).

padarykime kalbėdami ir apie šituos. T. y. jausminius išgyvenimus, potyrius.

Rh. 2. 2. 1, 1378a

Tebūnie tad pyktis akivaizdaus atpildo troškimas... kai menkinti nedera. Visas šis sakiny, apibrėžiantis pyktį, išverstas remiantis G. Kennedy anglišku vertimu ir iš dalies šio sakinio analizei skirtu T. W. Martino straipsniu (Martin 2001). Pastarajame straipsnyje siūlomas vertimas toks: *Let anger be defined as a desire for a manifest retaliation in conjunction with pain on account of a belittling of the things in regard to him or belonging to him [who becomes angry], which [belittling] appears to belittle him who does not deserve [to be belittled] (op. cit., 476).* Dėl epiteto *manifest* tinkamumo abejojame (žr. sekantį paaiškinimą).

tariamo atpildo... dėl tariamo menkinimo. Freese, *comm. ad loc.*, pats remdamasis Gomperzo vertimu, pateikia tris skirtingus epitetų φαινομένης ir φαινομένην vertimų variantus: *Gomperz translates φαινομένης “real or apparent”*; *Jebb omits φαινομένης and translates φαινομένην “apparent”*; *Cope confines both to the meaning “manifest.”* Tačiau Kennedy verčia atitinkamai abu žodžius kaip *apparent* („tariamasis“, „menamasis“). Iš tiesų subtili ši vieta, nes neaišku, iš kieno perspektyvos žiūrint matuojamas aki-vaizdumas ar menamumas. Pykstančiajam gali viskas atrodyti tikra ir aki-vaizdu, o iš šalies stebinčiam – tik tariama, menama, įsivaizduojama. Vis dėlto pats Aristotelis supainioja šios vietos supratimą, nes kitur jis teigia, kad „nė vienas nepyksta ant tokio, kuris atrodo negalįs sulaukti keršto“ (οὐθεις... ὀργίζεται τῷ ἀδυνάτῳ φαινομένῳ τιμωρίας τυχεῖν, *Rh.* 1. 6. 9, 1363a8). Tačiau ir šiame formulavime galima matyti dalyvį φαινόμενος, kuris nusako įsivaizduojamą (taigi tariamą, o ne objektyviai akivaizdų) negalėjimą (galimybės nebuvimą).

atpildo troškimas, lydimas skausmo. Apibrėždamas pyktį kaip skausmo lydimą troškimą (trūkumo, stokos jausmą ὀρεξις, plg. Grimaldi, *comm. ad loc.*) gauti atpildą (atsikeršyti), iš esmės dėsto pykčio sampratą, paremtą dialektiniu svarstymu, t. y. taip, kaip tai apibrėžtų dialektikas ar dialektikos studentas, kuriam pats savo veikale „Apie sielą“ priskiria atitinkamą apibrėžimą, akcentuodamas, kad skirtingų tikrovės lygmenų tyrinėtojai skirtingai suprastų ir apibrėžtų tą patį reiškini. „Mat gamtininkas ir dialektikas kiekvieną iš tų emocijų apibrėžtų skirtingai; pavyzdžiui, kas yra pyktis? Vienas pasakytų, kad tai yra siekimas atkeršyti už įžeidimą arba kas nors panašaus, o antras – kad tai užviręs kraujas širdyje arba įsikraščiavimas. Pirmasis iškelia aikštėn materiją, antrasis – formą bei savoką.“ (vertė V. Sezemanas). Graikiškas tekstas: διαφερόντως δ' ἂν ὀρίσαιντο ὁ φυσικὸς [τε] καὶ ὁ διαλεκτικὸς ἕκαστον αὐτῶν, οἷον ὀργὴ τί ἐστιν· ὁ μὲν γὰρ ὀρεξιν ἀντιλυπήσεως ἢ τι τοιοῦτον, ὁ δὲ ζέσιν τοῦ περὶ καρδίαν αἵματος [403b1] καὶ θερμοῦ. τούτων δὲ ὁ μὲν τὴν ὕλην ἀποδίδωσιν, ὁ δὲ τὸ εἶδος καὶ τὸν

λόγον. ὁ μὲν γὰρ λόγος ὅδε τοῦ πράγματος, ἀνάγκη δ' εἶναι τοῦτον ἐν ὅλῃ τοιαδί, εἰ ἔσται. Čia tik neišvengiamai turime pridurti, kad V. Sezemano vertimą vertėtų koreguoti antrame sakinyje sukeičiant vietomis „pirmąjį“ su „antruoju“ (nes materiją aiškstėn iškelia ne dialektikas, o fizikas) ir vietoj žodžių „forma“ (εἶδος) ir „sąvoka“ (λόγος) parenkant pastarajam reikšmę „(racionalus) pagrindas“ ir pan. (plg. šios vietos žodžio λόγος vertimus į anglų k. kaip *principle*, *account* ar *idea implied*). Kitaip sakant, dialektikui pyktis yra kaip į logišką pagrindą (atsikeršijimą ar atsakymą skausmu į skausmą, ἀντιλύπησις) nukreipta veiksmo rūšis (tam tikras troškimas, reakcija į tam tikrą stoką), taigi racionalaus sumanymo, kažkokios idėjos ar plano forma ar apraiška. Taigi jis įvardija troškimą (ὄρεξις) kaip vieną priemonių rūšį tikslui pasiekti, o tikslą ar visa ko pagrindą, motyvą, pagrindimą (λόγος) – atsakomąjį skausmo sukėlimą (ἀντιλύπησις). Plg. angliškus vertimus: *But the student of nature and the dialectician would define each of these differently, e.g. what anger is. For the latter would define it as a desire for retaliation or something of the sort, the former as the boiling of the blood and hot stuff round the heart. Of these, the one gives the matter, the other the form and principle. For this is the principle of the thing, but it must be in a matter of such and such a kind if it is to be* (Hamlyn / Aristotle 1993, 4). Kitoks vertimas: *The natural scientist and the dialectician would define each of these affections differently, for example, what anger is. The dialectician will define it as desire for retaliation, or something of this sort, while the natural scientist will define it as boiling of the blood and heat around the heart. Of these, one describes the matter and the other the form and the account. For this is the account of the thing, but it is necessary that it be in matter of this sort if it is to exist* (Shields / Aristotle 2016, 3). W. S. Hett vertimas (Hett / Aristotle 1935, 17): *But the natural philosopher and the logician will offer different definitions in answer to the question what is anger. The latter will call it a craving for retaliation, or something of the sort, while the former will describe it as a surging of the blood round*

the-heart and a form of heat. The one is describing the matter, the other the form, that is the idea implied. For this implied idea is the form of the thing, and if it is to exist, it must appear in matter of such a kind.

„Retorika Aleksandriui“, kaip pastebi Cope'as, *comm. ad loc.*, pyktį apibrėžia taip pat gana panašiai (*Rh. Al.* 34. 14, 1440a32–34: ὀργὴν δέ [sc. ἐμποιήσομεν], ἐὰν ἐπιδεικνύωμεν παρὰ τὸ προσήκον ὠλιγωρημένους ἢ ἡδικημένους ὑπ' ἐκείνων ἢ τῶν φίλων, ἢ αὐτοὺς ἢ ὧν κηδόμενοι τυγχάνουσιν αὐτοί), ir todėl daro prielaidą, kad Aristotelio ir „Retorikos Aleksandriui“ aiškinimai kilę iš bendro šaltinio, galbūt iš pykčio apibrėžties, egzistavusios dar iki „Retorikos“ rašymo, pvz. Trasimacho „Gailėjimai“ (Ἐλεοί) (plg. *Rh.* 3. 1. 7, Pl. *Phdr.* 267c7–9).

Panašius į „Retorikoje“ pateiktą pykčio apibrėžimus pateikia dar Diogenas Laertijas (*D. L.* 7. 113) ir Jonas Stobietis (*Stob.* 2. 7. 10c1–2), beje, dar įvardindamas skirtingus pykčio aspektus (θυμός kaip ὀργὴ ἐναρχομένη, χόλος kaip ὀργὴ διοιδοῦσα, μῆνις kaip ὀργὴ εἰς παλαιώσιν ἀποτεθειμένη ἢ ἐναποκειμένη, κότος kaip ὀργὴ ἐπιτηροῦσα καιρὸν εἰς τιμωρίαν, πικρία kaip ὀργὴ παραχρῆμα ἐκρηγνυμένη).

lydimas skausmo. Šioje vietoje nespécifikuojama, ar tai fizinis, somatinis, ar psichogeninis, ar psichosomatinis jausmas, pojūtis. Greičiausiai Aristoteliui skausmas yra daugiasluoksni jutiminė, iš dalies ir etinė kategorija, kuri, kaip ir malonumas, yra sudėtinė visokių kitų pojūčių ir veiksmų dalis („kiekvieną išgyvenimą ir veiksmą lydi malonumas ar skausmas, tai ir dėl to dorybė susijusi su skausmu ir malonumais“ *NE* 2. 3 1104b14–15, J. Dumčiaus vertimas).

Rh. 2. 2. 2, 1378a

pavyzdžiui ant Kleono. Kleonas – V a. pr. Kr. atėniečių politikas, strategas, pagal istorikų ir kitų rašytojų paliktas žinutes, pasižymėjęs šiurkščia retorika, natūralia iškalba, stipriu balsu, nors ir nemaloniū charakteriu, buvo

kietos, agresyvos užsienio politikos šalininkas, kvietęs atėniečius ginklu spręsti įvairius konfliktus. Iš pradžių jis kritikavo Periklį, o po 429 m. pr. Kr. maro, pražudžiusio Periklį, Kleonas iškilo kaip demagogas ir charizmatiškas demokratų lyderis, nors ir šiurkštoko būdo ir nerafinuoto stiliaus. Kleonas pelnė paprastų ir neturtingų žmonių simpatijas, nes be kita ko padidino prisiekusiųjų teismo teisėjams atlygį. Pasižymėjo atšiaurumu santykiuose ne tik su Sparta, bet ir su Atėnų sąjungininkais. Būtent jis, kaip pasakoją pagal Tukididas (Thuc. 36–50), 427 m. pr. Kr. agitavo atėniečių eklesiją priimti sprendimą dėl visų Mitilėnės vyrų išžudymo dėl jų išdavikiško sukilimo prieš atėniečius ir laikino persimetimo į Spartos pusę, bet kitą dieną po jo kalbos ir priimto sprendimo prieš Kleono žiaurų planą stoji nuosaikešnis oratorius Diodotas, kuris perkalbėjo atėniečius nesielti taip žiauriai (jis vis dėlto nesugebėjo apsaugoti nuo egzekucijos visų mitilėniečių vyrų, „šiek tiek daugiau nei 1000“, ὀλίγω πλείους χιλίων, jų buvo visgi nužudyta). Kleonas dalyvavo karo įvairiuose žygiuose, o ne kartą buvo perrenkamas strategu. Žuvo 422 m. pr. Kr. mūšyje prie Amfipolio (Trakijoje).

Rh. 2. 2. 2, 1378b

niršulį. „niršuliu“, kai kada ir „įniršiu“ vadiname „pykčio“ sinonimą, θυμός, kurį Aristotelis laisvai kaitalioja su ὀργή. Plg. dar *Rh.* 2. 12. 9, kur pykčio emocija tapatinama su niršuliu ir vartojama atitinkama leksika su šaknimi θυμ- (kurią lietuviškai taip pat atspindime atitinkamai bendrašakniais žodžiais su šaknimi „nirš-“).

Būdamas daug saldesnis... kaupias krūtinėse vyrų. Tai sutrumpinta Hom. *Il.* 18. 109–110 citata (110 eilutė pacituota ne visa, o tik iki minties pabaigos). Pirma eilutė cituojama iš A. Dambrausko vertimo, o antroji, siekiant minties tikslumo, išversta mūsų. Tai Achilo žodžiai motinai Tetidei, kai ji aplankė jį raudantį dėl žinios apie mūšyje žuvusį Patroklą (šią žinią Achilas pats labai skausmingai išgyveno, žemėmis ir pelenais savo plaukus tepė, garsiai klykė, kad net motina jūrų gelmėje išgirdo).

malonumas ir dėl šito. T. y. malonumas dėl niršulio, kurį kursto viltis ateityje atsikeršyti.

pykstantieji mintyse užsiima kerštu. Matyt, teigiama, kad pykstančiojo mąstymas turi „užsiėmimą“ – rezga keršto planą.

Rh. 2. 2. 3, 1378b

menkinimas. Žodis ὀλιγωρία (ὀλίγων – „mažas“, „mažai“, ὀράω – „žiūrėti“) turi tą reikšmių spektrą, kuris susijęs su mažo dėmesio kreipimu, menku atsižvelgimu, nepaisymu, taip pat menku vertinimu, menkinimu, nesirūpinimu ar niekinimu. Kadangi toliau vartojami kiti panašių reikšmių žodžiai, šioje vietoje daromas pasirinkimas ὀλιγωρία versti kaip „menkinimas“. Šio žodžio vertimas sudaro sunkumų verčiant į kitas kalbas. Plg. skirtingus vertimus į anglų k. Kennedy: *belittling*, Cope: *slight esteem or regard*, *slight* (niekinimas), Freese: *slighting*.

panieka, nepaisymas ir užgauliojimas. Čia suvedami į bendrą sistemą trys dėmesio nekreipimo ir menkinimo (ὀλιγωρία) aspektai, kurie galimai atliepia tris žmogiškųjų gėrybių rūšis – intelektualinę, moralinę ir materialinę. Panieka (καταφρόνησις) yra į intelektą orientuotas niekinimas, kurio detaliau Aristotelis nenagrinėja (Grimaldi, *comm. ad loc.*).

Nepaisymas ar sąmoningas ignoravimas, nesiskaitymas, piktavališkumas, nepagarbumas ir pan. (ἐπηρεασμός / ἐπήρεια (ἐπὶ + ἄρος)) Aristotelio apibūdinamas kaip tam tikras piktybiškas ir nepagrįstas kito žmogaus erzinimas paprasčiausiai sužlugdant jo planus ir ketinimus (plg. Grimaldi, *comm. ad loc.*).

Užgauliojimas ar užgavimas, įžeidimas (ὕβρις) „Retorikoje“ apibrėžiamas kaip agresyvus kito užgavimas be pagrindo, t. y. ne už kažkokią kaltę, bet tyčinis veiksmas, siekiant pažeminti kitą ir pačiam pajusti pranašumo prieš kitą malonumą. Aristotelio nusakyto užgauliojimo koncepcija iš esmės koreliuoja su Atėnų teisėje įsitvirtinusia nusikaltimo, vadinamo ὕβρις,

kvalifikuojamo kaip užgavimas, pažeminantis elgesys, sąvoka. Tai buvo su-
prantama kaip valstybinės reikšmės įžeidimas (pvz., valstybės pareigūno
pažeminimas), kurį nagrinėjantis procesas buvo paremtas rašytiniu kal-
tinamuoju aktu, vadintu γραφή ὕβρεως. Vienas iš dažnai minimų tokios
bylos atvejų buvo Demostenas ieškinys Meidijui už jo asmeninį įžeidimą,
kai Demostenas ėjo savo filės chorego pareigas ir buvo atsakingas už choro,
skirto muzikinėms varžyboms per viešas šventes, išlaikymą. Nors neaišku,
ar bylos nagrinėjimas realiai įvyko teisme (mat spėjama, kad dėl politinių
motyvų ar kitų priežasčių Demostenas atsiėmė kaltinimus), tačiau liko pa-
rašyta kalba „Prieš Meidiją“, liudijanti apie tokio tipo bylos praktikas Atė-
nuose. Pagal nusikaltimo fizinį pobūdį ὕβρις buvo kompleksinis veiksmas,
panašus į asmeninį užpuolimą ir sumušimą, vadintą žodžiu αἰκία. Jei su-
mušimas ieškovo buvo traktuojamas kaip asmeninis užgavimas be dides-
nių socialinių ar politinių implikacijų, byla galėjo būti privataus pobūdžio,
tad tokiu atveju vadinosi δίκη αἰκίας. Vis dėlto kai kada ὕβρις tapatinama
ne tiek su užgauliojimu, kiek su fiziniu smurtu. Tokių šio žodžio vartose-
nos nevienodumų įžiūrima ir Aristotelio traktate. Žr. daugiau Grimaldi,
comm. ad loc.

Rh. 2. 2. 5, 1378b

**ne tam, kad pačiam skaudintojui pasidarytų kas nors kita negu kad
tai, kas įvyko.** T. y. neturint tikslo pakeisti tai, kas įvyko.

Rh. 2. 2. 6, 1378b

„Skaudžiai užgavo mane, atimdamas dalį, man duotą“. Hom. *Il.* 1. 356,
A. Dambrausko vertimas; Achilo žodžiai ant jūros kranto maldoje savo
motinai Tetidei po to, kai grįžo į savo palapinę po pikto pokalbio su Aga-
memnonu ir Agamemnono pasiuntiniams leido išsivesti Brisėjidę; ištiesęs
rankas, daug meldėsi motinai (*Il.* 1. 351: πολλὰ δὲ μητρὶ φίλῃ ἠρήσατο
χεῖρας ὀρεγνύς), skundėsi jai, kad ji pagimdė jį trupaamžį (μινυνθάδιον),

bet Dzeusas jam pažadėjo garbę kaip garantą į rankas įdėti (τιμήν πέρ μοι ὄφελλεν Ὀλύμπιος ἐγγυαλιξαι), o dabar nė mažos dalelės to pažado neįvykdė (νῦν δ' οὐδέ με τυτθὸν ἔτισεν).

„it valkatą kokį bešlovį“. Hom. *Il.* 9. 648, A. Dambrausko vertimas. Achilo žodžiai Telamonidui Ajantui, dalyvavusiam achajų pasiuntinystėje pas Achilą ir pasipiktinusiame šio užsispyrimu. Tačiau ir jam atsakydamas žodžiais, kurių dalis čia Aristotelio paimta kaip citata, Achilas vis dar primena savo širdgėlą dėl Agamemnono polegio.

lyg pykdamas dėl šių priežasčių. T. y. kad Agamemnonas esą nepagerbė Achilo, neatkreipė į jo narsą dėmesio.

Rh. 2. 2. 7, 1379a

„Pyktis juk esti baisus Kronido gentainio karaliaus“. Hom. *Il.* 2. 196, A. Dambrausko vertimas. Odisejo žodžiai achajų vadams po Agamemnono klastingo pareiškimo sueigoje, kad dievai yra nuo achajų nusigręžę, tad lieka iškelti namo; Atėnės įkvėptas, Odisejas apėjo išvykti besiruošiančius vadus, pranešdamas, kad tai Agamemnono sugalvotas išbandymas, ir primindamas jiems, ką Agamemnonas buvo sakęs Achilui – jog pasitraukiantiems iš mūšio jis būsiąs negailestingas.

„bet ir paskui išlaiko pagiežą“. Hom. *Il.* 1. 82, vertimas mūsų (*T. V.*). Kalchanto žodžiai achajų sueigoje su prašymu užstoti jį jeigu jis supykdyt vieną iš galingiausių achajų vadų; užuomina į Agamemnoną.

Rh. 2. 2. 8, 1379a

priklauso dėmesys iš tų. Labai taupi graikiškojo originalo žodinė raiška šioje vietoje perteikiama su papildymais, atsižvelgiant į ankstesnio skyrelio (*Rh.* 2. 2. 7) formulavimą (plg. „Žmonės mano, jog jiems pridera sulaukti daug dėmesio...“ ir t. t.).

Rh. 2. 2. 10, 1379a

⟨o jeigu ne, jie pyksta net jei kas nors nepaiso kažkokio kito dalyko⟩.

Taip išversti graikiškuose rankraščiuose nepaliudyti, bet dalies redaktorių, pvz. Susemihl ir Roemer ir juos kartojančio Rosso, į Aristotelio tekstą įtraukti žodžiai ⟨ει δὲ μή, κἂν ὅτιοῦν ἄλλο ὀλιγωρῇ τις⟩, rekonstruoti remiantis senu kodeksu su Aristotelio „Retorikos“ vertimu į lotynų k. Roemer kritiniame aparate cituoja tą vertimą: *si autem non, et quodcunque aliud parvipendat qui*. Šie žodžiai ateina iš taip vadinamo *Translatio Vetus*, Viduramžių laikų anoniminio lotyniško vertimo, kuris mūsų amžiuje publikuotas serijoje *Aristoteles Latinus* (taip vadinamoje pagal ilgalaikį lotyniškų Aristotelio tekstų leidimo projektą, prasidėjusį nuo 1961 m.): žr. Schneider 1978. Šiame vertime žodžiai „o jeigu ne“ reiškia tokią mintį: o jeigu nėra tokio ypatingo dirgiklio, kai erzina dėl konkretaus nepatenkinto geismo.

pamatinis potyris. T. y. tuokart esantis ar viduje glūdintis emocinis išgyvenimas.

paruošia iš anksto kaip kelią kiekvieno pykčiui. Verčiama pagal Rosso leidimo versiją, kuri turi veiksmą *προοδοποιεῖται* (nes jis analogiją rado keliuose Aristotelio natūrfilosofiniuose tekstuose), bet didesnė dalis leidėjų (pradedant Spengeliu ir Cope'u) linkę rašyti perfektinę formą *προωδοποιῖται*. Bet kuriuo atveju kalbama apie metaforą – kaip pojūčiai ir jausmai, kuomet jie nėra patenkinami, nutiesia kelią pykčiui. Anot Kennedy, *comm. ad loc.*, Aristotelis aiškiai suvokė, kad pykčio protrūkiai dažnai kyla dėl kokios nors palyginti nedidelės smulkmenos, kuri stresą patiriančiam žmogui yra „paskutinis lašas“.

Rh. 2. 2. 12, 1379a

Taigi patys žmonės. T. y. jau patys pykčio emocijos subjektai, o ne pykčio priežastys ir motyvai, apie kuriuos iki šios vietos kalbėta. Šioje pereinamoje

nuo vienos temos prie kitos vietoje reikšmingas pats sakinio pirmas žodis „patys“ (αὐτοί): neabejotinai jis turi emfatinę funkciją.

pajuokia, šaiposi ir tyčiojasi. Grimaldi, *comm. ad loc.*, sako, kad visi trys veiksmazodžiai (καταγελῶσι, χλευάζουσιν, σκώπτουσιν) – sinonimiški, visi gali reikšti pažeminantį juoką (*to laugh scornfully at, mock, deride, jeer at another*). Pažeminantis juokas susijęs su užgauliojimu (ὑβρις). Tai aptinkama skirtinguose Platono ir oratorių tekstuose, o pats Aristotelis „Topikoje“ (*Top.* 6. 9, 144a6–8) pažymėjo, jog χλευασία yra tam tikra ὑβρις rūšis.

Rh. 2. 2. 14, 1379a

šie dalykai daug labiau pasireiškia. T. y. reakcija į pašaipą arba kritiką būna stipresnė, intensyvesnė.

Rh. 2. 2. 15, 1379b

žmonės mano, jog labiau pritinka iš jų patirti gera negu priešingai. Anot Grimaldi, *comm. ad loc.*, viena vieta, šiek tiek atliepianti šiuos samprotavimus apie piktumą ant draugų – „Politikos“ VII knygoje (1327b40–1328a16), kur nagrinėjama Platono doktrina apie sielos jausmingąją dalį (τὸ θυμοειδές), kuri atsakinga ne tik už piktumo, neapykantos atsiradimą, bet ir už kitus jausmus, taigi ir už meilę bei draugystę. Kažkiek į šiuos samprotavimus taiko ir Platono „Įstatymų“ IV knygos pašnekovo Atėniečio naratyvas apie gero ir išmintingo žmogaus pagarbos hierarchinę skalę: jis pirmiausia gerbia Olimpo ir savo valstybės viešai gerbiamus dievus, po to jau jis pagerbia daimonus, tada – herojus, ir tik tada – privačiose šventovėse pagerbiami privatūs namų dievai, ir šio pagerbimo pabaigoje – protėviai ir gyvieji tėvai. Ir šioje vietoje Atėnietis paaiškina pagarbos tėvams esminę priežastį kaip skolos atidavimą už jų skirtą rūpestį savo vaikui. Šio samprotavimo gale pažymima, kad tėvui natūralu pykti už jo mylimo vaiko daromą skriaudą. „Juk pareiga reikalauja, kad skolininkas grąžintų pirmąją ir didžiausią skolą, svarbiausią iš visų skolų, ir kad jis pripažintų, jog visa,

ką jis įgijo ir turi, priklauso tiems, kurie jį pagimdė ir užaugino; ir visa tai gauta tam, kad šiomis gėrybėmis jiems pasitarnautų visaip, kaip tik galėtų: pirmiausia – savo turtu, antra – kūnu, trečia – siela, taip atsimokėdamas už tėvų kadaise vaikams išleistas rūpesčio ir sunkaus išlaikymo skausmo paskolas, ir atsilygindamas seniesiems senatvėje, kai jiems smarkiai reikia pagalbos. Ir visą gyvenimą jis privalo ypatingai uoliai laikytis pagarbaus žodžio savo tėvų atžvilgiu, suprasdamas, kad už tuščius ir apgaulingus žodžius gresia pati didžiausia bausmė, – nes visiems tokiems dalykams prižiūrėti paskirta Nemesidė, Teisingumo pasiuntinė; todėl sūnus turi nusileisti tėvams, kai jie įtūžta ir kai išlieja įtūžį, nesvarbu, ar žodžiais, ar veiksmais tai darytų, ir turi jiems atleisti, nes tėvui natūralu ypač supykti ant sūnaus, kai jis mano, kad jo sūnus jį reikšmingai nuskriaudė“ (Pl. *Leg.* 717b6–d6).

Rh. 2. 2. 16, 1379b

jei tik kitą kartą ne taip bendrauja. T. y. nustoja gerbti, kreipti dėmesį.
priešingu atveju darytų tokius pat dalykus. T. y. elgtųsi įprastu būdu.

Rh. 2. 2. 17, 1379b

visi šitokie... atrodo niekiną, tik vieni – kaip mažesnius, kiti – kaip... malones gaunančius. Čia „šitokie“ – ką tik minėti nedėkingieji ir priešiški, „vieni“ – paskutiniai paminėtieji, t. y. priešiškieji, kurie, patys būdami mažesni, priešinasi didesnių įtakai, „kiti“ – pirmiau paminėti nedėkingieji, kurie už geradarystės neatsilygina.

Rh. 2. 2. 19, 1379b

Antifonto. Antifontas – IV–III a. pr. Kr. sandūroje Sirakūzuose gyvenęs poetas tragikas, darbavęs tirano Dionisijo I dvare, statęs tragedijas, kurios neišliko, bet žinomi keli pavadinimai: „Andromachė“, „Jasonas“, „Medėja“, „Meleagras“, „Filoktetas“. Sakoma, kad mirė užpykęs Dionisiją savo sarkastiškomis eilėmis.

Pleksipas pyksta ant Meleagro. Pleksipas – Meleagro dėdė iš motinos pusės, kuris kartu su Meleagru ir kitais garsiais Graikijos (ypač Aitolijos) herojais (skirtingais duomenimis, herojų iš viso buvo nuo 16 iki 40) dalyvavo garsioje Kalidono (vakarų Graikijos Aitolijos srities miesto apylinkėse) šerno medžioklėje. Kadangi Meleagras pagrindinį prizą – šerno kailį su iltimis (arba visą galvą) – skyrė pirmajai žvėrį sužeidusiai šaulei Atalantei, o ne jam (Pleksipui) ar kitiems šerną pribaugusiems vyrams, Pleksipas su savo broliu Toksėju (anot Ovidijaus, arba Euripilas, anot Ps.-Apolodoro), atėmė iš Atalantės jai skirtą dovaną, manydamas, kad gėdinga moteriai tokią dovaną skirti; ir tai privertė Meleagrą su jais veltis į konfliktą, kurio metu Meleagras nužudė savo dėdės bei savo senelio (iš motinos Altajos pusės) Testijo vaikus.

Rh. 2. 2. 20, 1379b

ant blogas naujienas pranešančių pyksta. Šita pykčio sukėlimo situacija labai priklauso ne tik nuo žinios blogumo, bet ir nuo to, kaip žinios nešėjas ją pateikia ir kaip jos klausytojas ją interpretuoja. Aristotelio nurodytas atvejais turi turėti pykčio emocijai reikalingas sąlygas: tai turi būti netikėta skausminga žinia ir iš žmogaus, iš kurio to nesitikima, ir kuris gali būti įtartas menkinimu ar bandymu tyčia sukelti liūdesį, neviltį. Apie pyktį ant blogų pranašų arba apie nekętimą, nemėgimą jų yra išsitarę ir Antikos poetai, ir oratoriai. Pvz., Sofoklio „Antigonėje“ yra epizodas, kai vienas iš Tebų valdovo Kreonto (Antigonės ir jos žuvusių brolių dėdės) paskirtų jo nustatytą tvarką vykdyti ir saugoti sargų (φύλακες) praneša valdovui (pačiam Kreontui) apie tai, ko šis nesitiki – kad atsirado kažkoks žmogus, nepaklusęs jo įsakymui palikti nelaidotą Tebus puolusio ir mūšyje kritusio Polineiko kūną (o Tebų gynėjo Eteoklio kūną jis liepė palaidoti). Iš sargybinio pokalbio su Kreontu aiškėja ne tik tai, kad nenusaugojo sargai Polineiko kūno, bet ir jie tarpusavyje ilgai vienas kitam kaltę primetinėjo, nes patys nepastebėjo, kas slapčia nuo jų žemėmis apibėrė mirusiojo

kūną. Tiesa, kūnas nebuvo palaidotas kape, tačiau jau ir nebuvo paliktas visiškam išniekinimui: „mirusį kažkas / palaidojo ir dingo, kūną apibėręs / sausa smiltim, kaip reikalauja paprotys“ (S. *Ant.* 245–247, A. Dambrausko vertimas). O veiksmai atliktas slaptai, niekam iš sargybinių nemačius. Sargybinis, kuris visa tai tragedijos pirmajame epeisodijoje pasakoja Kreontui, savo kalboje užsiminė, kaip sargai tarpusavyje ginčijosi, ką daryti, ar pranešti valdovui, ar nuslėpti, ir kai nutarė pranešti, jie dar traukė burtus, kuriam teks šią žinią pranešti, ir burtas teko va būtent tam, kuris dabar kalbasi su Kreontu. Ir savo žodžių pabaigoje pasakė tokį teiginį, kaip tik atliepanti ir čia aptariamą Aristotelio teiginį: „nemielas niekam su blogom žiniom vайjs“ (A. Dambrausko vertimas; στέργει γὰρ οὐδεις ἄγγελον κακῶν ἐπῶν, S. *Ant.* 277). Kitais žodžiais panašią mintį apie blogos žinios sukeltas pasekmes išreiškia ir pranešėjas (ἄγγελος) iš Aischilo „Persų“, vienos iš netipiškų dramų, kurios siužetas ne mitologinis, o susijęs su nesena istorija. Pasiuntinys atvyksta į Kserkso rūmus (nejvardinta, bet turbūt Persepolyje) ir karalienei Atosai (Kserkso motinai) bei persų senių chorui praneša apie Kserkso nesėkmę Salamino mūšyje. Prieš sakydamas savo žinią jis sušunka: „Vaje! Sunku pradžioj apie nelaimes skelbt“ (A. Kudulytės-Kairienės vert.; ὦμοι, κακὸν μὲν πρῶτον ἀγγέλλειν κακά, A. *Pers.* 253).

Rh. 2. 2. 21, 1379b

Juk draugai skausmą išgyvena kartu. Čia prijungtas sakinyss yra skirtas paaiškinti, kodėl ankstesniame sakinyje visus kitus ydų liudininkus, išskyrus draugus, Aristotelis prilygina priešams: mat draugai išgyvena trūkumus bendruomeniškai, dėl jų bendrai apgailestauja, bet nesidomi jais kaip pasikrais atvejais, kuriuos įsimeinę galėtų panaudoti prieš trūkumų turėtojus.

Rh. 2. 2. 22, 1379b

kurių atžvilgiu yra garbėtroškos. T. y. kurių garbės jie arba kuriems nori prilygti, nenusileisti arba pralenksti garbe; Grimaldi pažymi konkurencijos

aspektą, remdamasis Platono „Puotos“ kontekste pavartota reikšme *be a rival of someone*.

Rh. 2. 2. 23, 1379b

Pyksta ir ant neatlyginančių malonės. T. y. ant negebančių atsidėkoti.

Rh. 2. 2. 24, 1379b

šaipymasis. Graikiškame tekste – εἰρωνεία. Ironija iš sąžiningai ir rimtai nusiteikusio žmogaus pozicijos atrodo kaip nerimtas, apsimestinis, veidmainiškas elgesys; tai buvo vienas iš Platono dialoguose perteikto Sokrato paveiklo bruožų, kuris erzino jo pašnekovus ir galėjo daryti įtaką emocijoms neatsparių teisėjų sprendimui Sokrato teisme.

Rh. 2. 2. 27, 1380a

savo kalba reikėtų klausytojus padaryti tokius..., o priešininkus – kaip atsakingus už tai, dėl ko klausytojai pyksta. Anot Kennedy komentaro po 27 paragrafo (Kennedy, *op. cit.*, 120), oratorius, susipažinęs su pykčio apibūdinimu šiame Aristotelio „Retorikos“ skyriuje, gali ieškoti būdų, kaip įpliekti auditorijos pyktį prieš oponentą, parodydamas, kad pastarasis sumenkino auditoriją, valstybę ar įstatymus paniekinamai, pik-tai ar įžeidžiančiai apie juos pasisakęs.

Rh. 2. 3. 1, 1380a

Kadangi pykimas yra priešingas rimimui ir pyktis – romumui. Graikiški žodžiai, nusakantys rimimą ir romumą (τὸ πραῦνεσθαι ir πραότης) susiję su būdvardžiu πραῦς ar πρᾶος, reiškiančiu minkštumo ir lankstumo savybę, taikomą apibūdinant daiktus ir reiškinius įvairiais lygiais. Kaip matome, Aristotelis šios šaknies žodžius pasitelkia jausminių potyrių aptarimo kontekste ir tarsi netiesiogiai reiškia idėją, kad jis turi galvoje emociją, priešingą pykčiui. Daugelis šios vietos komentatorių nesutinka, kad

πραότης yra emocija arba aistra. Su ja gretina ir drąsumo, pasiklovimo savimi savybė, θάρσος, Aristotelio aptarsimą toliau. Kadangi šią sąvoka jis atskirai nagrinėja savo etikos traktatuose ir aiškiai susieja su dorybėmis, laiko viena iš charakterio dorybių (įvardijamų, beje, netgi kaip „tam tikrų beaistrystių ir rimties būsenų“ vardu, ἀπαθείας τινὰς καὶ ἡρεμίας, *EN* 1104b24–25), tai ir čia, „Retorikoje“, galima sakyti, nelaiko šios savybės jausminiu išgyvenimu griežtąja to žodžio prasme, o veikiau iš susiklosčiusio būdo (ἥθος) išplaukiančia saiko jausmo atmaina, gebančia tramdyti pyktį. Apie romumą Aristotelio etikos sistemoje kaip vidurį tarp kraštutinumų žr. ypač pasąžą jo „Nikomacho etikoje“: *EN* 2. 7, 1108a4–9 (plg. Harris 2004, 94). Romumas – ir krikščioniškoje literatūroje dažnai sutinkama sąvoka, kai kada apibrėžiamas kaip pastovus paklusnumas, savo jėgos ir galios suvaldymas, ramus reagavimas į dirgiklius, erzinimus. Šv. Pauliaus laiške galatams (5. 22–23) įvardyti Šv. Dvasios vaisiai, tarp kurių – ir romumas (šiuo žodžiu kaip tik išverstas žodis πραότης): „Dvasios vaisiai yra meilė, džiaugsmas, taika, kantrybė, malonumas, gerumas, ištikimybė, romumas, susivaldymas.“

Rh. 2. 3. 6, 1380a

nes nekanda sėdinčių. Čia norima pasakyti, kad net ir pikti šunys nepuola tų, kurie atrodo nusižeminę, nes jų laikysena nereiškia jokios grėsmės. Tokio veiksmo griebėsi Odisėjas (*Od.* 14. 29–38), kai jam grasino Eumajo šunys. Tačiau šio veiksmo negalima absoliutinti: kaip matyti iš Homero teksto, tai padėjo tik akimirką ir, anot Kennedy komentaro (*ad. loc.*), greičiausiai gali nesuveikti, jei nėra šalimais šeimininko. Grimaldi, *comm. ad loc.*, pateikia keletą nuorodų į sėdėjimo prašytojo poza literatūrinių vietų (Thuc. 1. 126. 10, S. *OT* 2–3 ir kt.), bet retai pats vienas veiksmas žodis specifikuoja tokią reikšmę.

Rh. 2. 3. 8, 1380a

Romūs būna ir suteikusiems didesnių malonių. Tai, kas šiame sakinyje nepasakyta, yra numanoma kontekstiškai: „didesnės malonės“ šiuo atveju reiškia anksčiau gautų paslaugų dydį, svarbumą, kuris pranoksta savo mastu dabartiniu momentu patiriamas iš tų pačių žmonių nemalones. Plg. Freese'o komentarą: *that is, greater than their present disservices*.

Rh. 2. 3. 10, 1380a

Ir apskritai reikia... apie dalykus, kurie suteikia nurimimo. Kassel ir dalis redaktorių šį sakinį laiko vėlesniu intarpu.

Rh. 2. 3. 12, 1380b

turėdami pasvertą viltį. T. y. neperteklinę, neperdėtai didelę, adekvačią, atitinkančią žmogaus padėtį ir galimybes viltį.

Rh. 2. 3. 13, 1380b

anksčiau iš kito atsiimtas atpildas. Kitaip sakant, įvykdžius pirmiau kerštą vienam, liaujasi pyktis ant kito, net jei jis būna didesnis. Taip verčiame pagal daugelio rankraščių versiją. Dalis redaktorių (tarp jų ir autoritetingas Kassel) graikišką tekstą linkę dėti šiek tiek kitaip: *παύει δὲ καὶ ἐτέρου ὀργῇ μείζων ἢ παρ' ἄλλου ληφθεῖσα τιμωρία πρότερον* – „[pyktį] sustabdo ir didesnis pyktis ant kito asmens arba iš kito anksčiau atsiimtas [t. y. kitam asmeniui įvykdytas] atpildas“. Maždaug tokia esmė: jei tave, kai esi ant kažko supykęs, kažkas kitas supykdo stipriau arba kai tu, pykdamas ant kažko vieno, suspėjai atsikeršyti kažkam kitam, tada pyktis atslūgsta.

Dėl to Filokratas. Filokratas – įtakingas IV a. pr. Kr. Atėnų politikas, vienas iš Atėnų strategų kolegijos, kuris buvo patrauktas baudžiamojon atsakomybėn už kyšininkavimą Atėnų ir Makedonijos taikos derybose (346 m. pr. Kr. Filokrato taika). Jis pabėgo į tremtį ir 343 m. pr. Kr. už akių

buvo nuteistas mirties bausme. Ši data sutampa su „Retorikos“ pataisymu į dabartinę formą – tai vyko iškart po to einančiais metais. Plg. Kennedy, *comm. ad loc.* Kassel (1976) šį pavyzdį specialiai išskiria dvigubais skliaus-tais kaip vėlyvą Aristotelio teksto papildymą.

Ergofilo atveju...; labiau rūstaudami ant jo nei ant Kalisteno. Ergo-filas ir Kalistenas – du Atėnų strategai, kurie vadovavo atėniečių kariuo-menei 363/362 m. pr. Kr. Trakijos Chersonese, Egėjo jūros šiaurėje (Cope, *comm. ad loc.*). Chersonese tuo metu viešpatavo Trakijos odrisų genties valdovas Kotijas, asmeniniais ryšiais susijęs su Atėnų politinio elito atstovu Ifikratu (Ifikratas buvo vedęs Kotijo dukterį). Jis turėjo konkurentą Milto-chitą, ir jie abu siekė Chersonese įsitvirtinti, kreipdamiesi pagalbos į Atė-nus. Manoma, kad Miltochitą siek tiek palaikė Ergofilas. Tačiau neaišku, ar jam kelta byla yra su Miltochito reikalu susijusi. Apskritai Ergofilo bylės, apie kurią čia kalba Aristotelis, pagrindas nėra žinomas. O Kalistenas buvo susijęs su kovomis prieš Makedonijos karalių Perdiką (Περδίκκας), buvusį Atėnų sąjungininką, sutikusį padėti Amfipoliui sukilti prieš Atėnus. Nuga-lėjęs Perdiką, Kalistenas privertė karalių pažadėti palikti Amfipolį ramybė-je mainais į paliaubas. Grįžęs į Atėnus ir tikėdamas, kad pasiekė pergalę, Kalistenas sužinojo, kad Perdikas, išlaisvintas iš Kalisteno laivyno, nepaisė jo pažado ir užėmė Amfipolį. Ergofilo veiksmai, kaip minėta, nežinomi. Susirinkimas apkaltino abu strategus. Kalistenui pareikštas kaltinimas ne-nustatytas, tačiau labai tikėtina, kad tai buvo išdavystė. Jis buvo nuteistas ir jam įvykdyta mirties bausmė. Kitą dieną Ergofilas buvo apkaltintas išda-vyste, nuteistas, tačiau jam buvo skirta didelė bauda, o ne mirties bausmė. Apie šių bylų interpretavimą žr. Stockhausen 2008, 53–54.

Rh. 2. 3. 14, 1380b

Romūs būna ir jeigu nuteisia. Vertime atspindėta daugelio rankraščių paliudyta versija su veiksmožodžiu ἔλωσιν, turinčiu techninę teisės srities reikšmę (nuteisti ar išgauti apkaltinamąjį nuosprendį), bet dalis vertėjų

labiau renkasi kodekso Parisinus 1741 versiją su ἐλεοῦσιν. Pastarąją versiją, beje, pasirenka Freese'as ir Kennedy. Štai kaip interpretuoja Kennedy, laužtiniuose skliausteliuose pridėdamas nuo savęs minties patikslinimus: *and [people become calm] if they take pity [on offenders]*. Kitokia vertimo versija išeina sekant Roemer eksplikacija, kurią savo komentare referavo Freese'as, *comm. ad loc.*: čia esą gali būti netiesioginė aliuzija į tą romumą, atlaidumą, kurį minėjo Platonas „Valstybėje“, Sokrato lūpomis kritikuojant kaip demokratinės santvarkos trūkumą tokį reiškinį, kai nuteistieji sulaukia amnestijos. Tačiau abejotina, ar ἔλωσιν čia reiškia „būti nuteistam“. Manytina, kad čia mintis šiek tiek paprastesnė: romumas ar pykčio atlėgimas aplanko tada, kai erzinaujamieji pajėgia nuteisti ar atsikėryti, t. y. nuteisimu tarsi „prigauti“ erzintojus.

atsiėmę atpildą. T. y. įvykdę kerštą, atsiteisę.

Rh. 2. 3. 15, 1380b

taip ir buvo apibrėžtas pyktis. Plg. 2. 2. 1: „Tebūnie tad pyktis tariamo atpildo troškimas, lydimas skausmo dėl tariamo menkinimo pykstančiojo arba kažko iš jo vertinamų dalykų atžvilgiu, kai menkinti nedera.“

Rh. 2. 3. 16, 1380b

„tarki, kad piliagriovys Odisėjas“. Hom. *Od.* 9. 504, vertimas mūsų (*T. V.*). Tai Odisėjo žodžiai Polifemui, kuriais pasakė savo tikrą tapatybę po to, kai ištrūko iš jo salos.

nes Odisėjas nebūtų pasiekęs keršto. T. y. už Odisėjo nelaimės (jam netekus bendražygių Polifemo urve) nebūtų buvę atkeršyta.

gerai pasakė apie Hektorą poetas. Hektoras – Trojos karaliaus Prijamo sūnus, vienas iš svarbiausių Trojos gynėjų „Ilijadoje“, kurį vis dėlto nukauna stipriausias graikų herojus Achilas; čia vardu neįvardytas poetas – Homeras.

„nes bejausmę štai žemę jis darko iš tūžmo pasiutęs“. Hom. *Il.* 24. 54, vertimas mūsų (T. V.). Apolono žodžiai apie pykčio apimto Achilo elgesį su Hektoro kūnu.

Rh. 2. 3. 17, 1380b

dera kalbėti semiant iš tokių temų. Anot Kennedy, *comm. ad loc.*, tai yra pirmas termino τόποι paminėjimas II knygoje. Kennedy juos tapatina su „savotiškumais“ (ἰδιαι), susijusiais su etikos mokslu (*ethical knowledge*), kuris apima ir jausminių potyrių studijavimą. Priklausomai nuo konteksto, terminą τόπος verčiame ir žodžiu „tema“, nesiribodami tik atitikmeniu „sritis“, ypač kai reikšminga akcentuoti ne plačios aprėpties šaltinį, bet tarsi siauresnį turinio elementų (žinių talpyklą pripildančių teiginių) kaupinį.

būti šitokius. T. y. ramius, romius.

Rh. 2. 4. 5, 1381a

arba jeigu tokiomis progomis kaip ir jų labui. Čia prijungiamas atvejis, kai draugiško palankumo sulaukia tie žmonės, kurie daro geradarystę ne kažkam asmeniškai, bet to asmens / tų asmenų brangiems žmonėms, draugams ir artimiesiems, kai pasitaiko panašiai geradarystei palanki proga.

Rh. 2. 4. 7, 1381a

Mat visiems šitiems. T. y. panašius priešus ir nekenčėjus turintiems, su kuriais tam tikra (Aristotelio įsivaizduojama, bet konkrečiai neįvardijama) kategorija žmonių save lygina.

kaip ir jiems patiems. T. y. ta Aristotelio įsivaizduojama pamatinė, bazinė kategorija žmonių, su kuriais lyginama kita žmonių kategorija.

Rh. 2. 4. 10, 1381a

laisviems nuo rūpesčių. T. y. žmonės draugiški tiems, kas dirba savo darbą ir neturi kitų, ypač politinių, rūpesčių. Čia šio skyrelio žmonių kategorija

(ἀπράγμονες) yra stebėtinais arti prie ankstesnio skyrelio žmonių tipo (αὐτοῦργοί), o tai, anot Grimaldi, *comm. ad. loc.*, sudaro paralelę Platono „Valstybėje“ Sokrato apibūdintos demokratijos liaudies sudėčiai.

Rh. 2. 4. 21, 1381b

„puodžius puodžiui“ jaučia priešišumą. Graikiški žodžiai κεραμεὺς κεραμεῖ atliepia Hes. *Op. 25* („pyksta puodžius ant puodžiaus ir ant dailidės dailidė“, vertė A. Kazimierėnas). Kadangi tai nėra tiksli citata, hegza metro eilutės neatkuriame, bet elipsę papildome žodžiais „jaučia priešišumą“ (mat tai norima pasakyti šiame svarstyme, kuris ir yra apie draugiškumą ir šio priešingybę – priešišumą). Pats Aristotelis „Retorikoje“ dukart prisimena šį posakį (antrąkart – 2. 10. 6, 1388a17), taip pat po sykių pamini „Eudemo etikoje“ (*EE 1235a18*) ir „Politikoje“ (*Pol. 1312b5*), jį minėjo ir komentavo ir Platonas (*Lys. 215c8, Resp. 421a1*). Tai, kas pastebėta Viliaus Bartninko dėl citatos „Liside“ (Bartninkas / Platonas, *comm. ad loc.*), tinka ir šiame kontekste: Hesijodo žodžiai pasitelkiami saviems tikslams, nes pabrėžiamas būtent panašiųjų priešiškumas vienas kitam, o ne teigiamo pobūdžio agonistika, varžytuvės.

Rh. 2. 4. 22, 1381b

tas pats ir šituo atveju nutinka. Kalbama apie tą patį atvejį, kuris paminėtas ankstesniame skirsnyje (*Rh. 2. 4. 21*), – apie pavydą, koks būdingas panašioms žmonėms savo savybėmis ir tikslais.

Rh. 2. 4. 23, 1381b

nesigėdija dėl su požiūriu susijusių dalykų. τὰ πρὸς δόξαν gali reikšti dalykus, kurie susiję su tuo, ką žmogus pats mano (vadinasi, su jo nuomone, pažiūromis), arba dalykus, kurie susiję su tuo, ką kiti mano apie tą žmogų (vadinasi, su to žmogaus reputacija).

nebent taip jaustūsi niekindami. Užuomina į tai, kas rašyta *Rh.* 2. 3. 5 apie tai, kad žmonės nesigėdija tų, kuriuos niekina.

Rh. 2. 4. 24, 1381b

kurių atžvilgiu jaučia gėdą dėl su tiesa susijusių dalykų. T. y. draugiškumas jaučiamas tiems, prieš kuriuos gėdijamasi paaikšėjus tikrai tiesai apie anksčiau buvusį klaidingą jų traktavimą.

Rh. 2. 4. 25, 1381b

Žmonės draugiški... jei tik jie patys dėl to nepatirs didesnių blogybių. Bendros pastangos yra simpatijos ryšys, o bendražmogiškas jausmas (συμπάθεια) padaro žmones draugais, tačiau šis jausmų bendrumas būtų sunaikintas, jei dėl savo pagalbos taptume pralaimėtojai, nes tada kito jausmas būtų malonus, o mūsų – skausmingas. Plg. Cope, *comm. ad loc.*

Rh. 2. 4. 27, 1381b

draugų akivaizdoje nesigėdijame su požiūriu susijusių dalykų. Pakartojama mintis, kuri buvo pasakyta *Rh.* 2. 4. 23.

Rh. 2. 4. 29, 1381b

juk šitaip atrodo, jog dėl jo paties padarė ir ne dėl ko nors kito. Kitaip sakant, dėl paties draugo.

Rh. 2. 4. 31, 1381b

ant Kalijo. Gali būti, kad čia tik dėl pavyzdžio pasitelkti dviejų populiarių asmenų vardai, be jokios implikacijos nei į konkretų asmenį, nei į konkretų atvejį, bet lygiai taip pat tikėtina, kad netiesiogiai turėtas galvoje ir kaip tik konkretus Kalijų giminės atstovas, Sokrato amžininkas (tad neatsitiktinai ir su Sokratu sugretintas) Kalijas, amžininkų tekstuose pašieptas už švais-tūnišką gyvenseną, kuris išleido gausų paveldėtą turtą sofistams, pataikū-

nams ir moterims, o gyvenimo pabaigoje visiškai nuskurdo (plg. Pl. *Apol.* 20a5, Lys. 19. 48, Ath. *Deipn.* 12. 52).

šmeižiko. Taip verčiamas žodis συκοφάντην, kuris graikų kalboje reiškė „informatorius“ ar „skundikas“, nes žymėjo tą, kuris įskundė valstybės pareigūnams kitą asmenį už prekybą kontrabandinėmis prekėmis (konkrečiai iš pradžių už figas (σῦκον), nes figų prekyba buvo kontroliuojama). Kadan- gi toks asmuo dažnai tikėjosi iš tokio veiksmo pasipelnyti, šis žodis įgavo įvairius neigiamus niuansus, pvz. „savanaudis“, „vergiškas pataikautojas, siekiantis sau naudos“ ar tiesiog „šmeižikas“ (kaip čia ir pasirinkta versti).

Rh. 2. 4. 31, 1382a

Viena pagydo laikas, kita – nepagydoma T. y. pyktis praeina, laikui bėgant, o neapykantos neveikia net laikas.

mat pykstantysis nori būti juntamas. T. y. nori, kad auka pajustų, pastebėtų ir suvoktų, kieno tai pyktis.

o anam nėra jokio skirtumo. T. y. kalbama apie tą, kuris jaučia neapykantą.

Rh. 2. 4. 32, 1382a

jau čia. T. y. toliau einančiame svarstyme.

Rh. 2. 5. 5, 1382a

Ir galios turinti įžeidžiama dorybė. Čia turbūt per metonimiją kalbama apie dorybe pasižymintį įtakingą ar kitaip galingą (galią veikti turintį) žmogų.

Rh. 2. 5. 6, 1382b

mat ir toks žmogus. T. y. įbaugintas veiklos žmogus, dėl kurio galimybių imtis kokių nors veiksmų neabejojama.

Rh. 2. 5. 11, 1382b

romieji, apsimetėliai ir klastūnai. Galbūt: ribų neturintys išradingi genijai, gudrūs machinatoriai.

Rh. 2. 5. 18, 1383a

tampa nesujaudinamais. Šiuo atveju bendresniu žodžiu „nesujaudinami“ (ἀπαθεις) nusakomas ir konkretus dalykas – nejautrumas baimei, taigi drąsa.

Rh. 2. 5. 20, 1383b

pavaldinių. Graikiškame tekste yra žodis σωματών, kuris reiškia „kūnų“, bet šiuo atveju juo nusakoma įvairi darbo jėga, įskaitant į šeimos tėvo nuosavybę įeinančių šeimos narių kūnus.

(Drąsūs būna ir kai patiria neteisybę): šiuos žodžius verčiame pagal Kasselio pasiūlytą konjektūrą, užpildančią šioje vietoje išvelgtą teksto spragą (*lacuna*).

Rh. 2. 6. 3, 1383b

numetimas skydo ir pabėgimas. Užuomina į bailumo padiktuotą gėdingą veiksmą – kariuomenės rikiuotės palikimą ir bėgimą iš mūšio lauko. Atėnų įstatymai numatė tokiam militarinio nusižengimo atvejui teisinio persekiojimo procesą – bylą, vadintą γραφή τοῦ ἀποβληκέναι τὴν ἀσπίδα (t. y. „raštiškas ieškinys dėl skydo numetimo“). Pagal Atėnų įstatymus tai buvo vienas iš nusižengimų, paskatintų bailumo (δελία) ir jų teisinis nagrinėjimas priklausė taip vadinamai bailumo ieškinių kategorijai (γραφαι δελίας). Dėl tokių ieškinių apibūdinimo žr. Harris 2013, 217–218.

arba apgauti. Ne visi rankraščiai turi žodžius šiuos žodžius (ἢ ἀδικῆσαι). Kadangi pavyzdys atrodo labai abstraktus, galima abejojti jo autentiškumu. Vis dėlto priiame šiuos žodžius ir gretiname juos su pirma frazės dalimi

„pasisavinti užstatą“ (τὸ ἀποστερῆσαι παρακαταθήκην). Manome, kad „arba apgauti“ šiame kontekste nurodo į kitoki užstato priežiūros tipą: ne jo visišką atėmimą iš depozito davėjo, o sukčiavimą, nesąžiningą užstato laikymą, užstato laikymo sąlygų keitimą, nepilną jo grąžinimą ir pan.

Rh. 2. 6. 5, 1383b

vergiško prisirišimo. Dėl šios charakterio savybės žr. paaiškinimą skyriui *Rh. 1. 5. 6.*

Rh. 2. 6. 8, 1383b

o trūkumus paslėpti. Graikiškai – συναλείφειν, tad pažodiškiau verčiant išeitų „suminkyti“, „sumaišyti“, „suterlioti“.

Rh. 2. 6. 13, 1384a

Tokie yra dalykai. Šioje vietoje kalbama apie tai, kas gėdinga, apie į negarbę vedančius, nešlovę užtraukiančius dalykus.

pasidavimas smurtui. Taip čia verčiamas veiksmožodinis daiktavardis τὸ ὑβρίζεσθαι, nes kontekstas apie kūno darbus labiau rodo, jog turimas fizinis, o ne moralinis šio žodžio reikšmės aspektas.

Mat iš nevyriškumo ir bailumo kyla delsimas ir nesigynimas. Aristotelis čia įžvelgia paskatą vystyti fiziniam silpnesniųjų ir bailesniųjų išnaudojimui, taip pat stipresniųjų ir įžūlesniųjų pasileidimo bei prievartos „įgūdžių“ sustiprinimui.

Rh. 2. 6. 14, 1384a

įsivaizdavimas apie nešlovę. Nešlovė (ἄδοξια) čia reiškia reputaciją, atrodymą iš šalies, nuomonės apie save sudarymą.

kiekvienas jaučia gėdą prieš tuos, su kuriais turi protu grįstą santykį. Šitaip verčiama koncentruota mintis, sutelkta frazėje ὧν λόγον ἔχει su

daugiaprasmiu žodžiu λόγος. Čia galima matyti ir ne santykio, o prasmingu žodžiu išreikšto vertinimo reikšmę, todėl galima suprasti ir taip: „į kurių pasvertą vertinimą atsižvelgia“ (t. y. turi prieš akis ar prisimena panašios situacijos vertinimą).

Rh. 2. 6. 18, 1384a

priežodis apie tai, kad akyse glūdi drova. Anot Freese'o, *comm. ad loc.*, tai gali būti aliuzija į Euripido neišlikusios dramos „Kresfontas“ eilutę „drova, žinok, vaikelį, gimsta akyse“ – αἰδῶς ἐν ὀφθαλμοῖσι γίγνεται, τέκνον (fr. 457 Nauck (*TGF*)). Ši citata ir visas samprotavimas, į kurį įterpiama ši citata, labai skirtingai interpretuojami. Antai Cope'as, *comm. ad loc.*, čia mato pareiškimą apie tai, kad akys yra principinė emocijų buveinė, pagrindinis organas, per kurį pasireiškia emocija (*the principal organ by which the emotion is expressed or manifested*). Ir tam pagrindo duoda įvairūs literatūriniai pavyzdžiai, tokie kaip Aristotelio „Retorikoje“ (1. 9. 20) cituotas Sapfo fragmentas (fr. 137 Lobel-Page = fr. 160 Reinach-Puech) ar jau komentaro pradžioje minėta Euripido „Kresfonto“ eilutė (daugiau panašių vietų žr. Cope ir Grimaldi, *comm. ad loc.*). Tačiau Grimaldi labiau iškelia kitokį gėdos ir drovos santykio su akimis aspektą: jis mano, kad Aristotelis čia kalbėjo ne apie tai, kad gėda atsiskleidžia žmogaus, kuris yra kaltas, akyse, tačiau jo veiksmų stebėtojų (žmonių, kurie mato jo gėdingus veiksmus) akyse, t. y. „kitų akivaizdoje“ (*in conspectu aliorum* – kaip tai suformuluota šio komentatoriaus minimo tyrinėtojo Vaterio svarstymuose). Panašaus požiūrio laikosi ir Kennedy, *comm. ad loc.*: jis atmeta susigėdusiojo asmens žvilgsnio (*guilty look*) aspektą ir labiau čia mato užuominą į nusivylusiojo (pvz., tėvo ar mokytojo) žvilgsnį, kai mato prieš akis kito asmens (pvz., savo vaiko ar mokinio) gėdingą poelgį. Įdomu, kad pagal Kennedy aiškinimą, gėdos išgyvenimas priklauso stebėtojui, morališkai atsakingam už gėdingai besielgiantį, o ne pačiam besielgiančiam. Vis dėlto neatrodo, kad tai Aristotelis norėjo pasakyti: juk prieš pateikdamas pavyzdį

jis pabrėžė, ko žmonės labiau gėdijasi – būtent atvirų dalykų, kurie prieina-
mi akims ar net yra akivaizdžiai akyse, t. y. prieš pat akis, τὰ ἐν ὀφθαλμοῖς.
Tad posakis „akyse glūdi drova“ tikriausiai ir išreiškia mintį, kad gėda
priklauso nuo gebėjimo matyti ir pamatyti (matant suprasti) ženklus, kur
gėdingas veiksmas slypi. O kieno čia gėdingas veiksmas priklauso nuo
pastabumo – paties gėdingai besielgiančio ar kito, kuris gėdingai elgiasi, –
nėra pasakyta.

Rh. 2. 6. 19, 1384b

mat sakoma, kad... nejaučia apmaudo kaimynams: galima įžvelgti
minties šuolį nuo ankstesnio sakinio, bet tikriausiai norėta pasakyti, kad
jeigu labiau gėdijamasi tų, kurie būna neatlaidūs už pasimatancias klaidas,
tai neatlaidieji už tas klaidas, kurios pastebimos, jaučia apmaudą, bet ne už
tas, kurios nėra pastebimos; o nepastebimos būna taip pat tos, kurias patys
padaro, kai vykdo tokią pat veiklą kaip ir jų kaimynai.

Rh. 2. 6. 20, 1384b

Euripido atsakymas sirakūziečiams. Vėlyvas šaltinis, anoniminis scho-
liastas (*Sch. Arist. Rh.* Rabe 1896, p. 106) taip rašo apie šį incidentą: „Eu-
ripidas, nusiųstas pas sirakūziečius kaip vyresnysis pasiuntinys ir reiškęs
prašymą dėl taikos bei draugystės, kai tie prašymą atmetė, pasakė: ‘reikė-
jo, vyrai sirakūziečiai, jei dėl nieko kito, tai bent jau dėl to, kad jums ką
tik skyrėme prašymą, gėdytis mūsų kaip jumis besižavinčių’“ (Εὐριπίδης
πρὸς τοὺς Συρρακουσίους πρέσβυς ἀποσταλεῖς καὶ περὶ εἰρήνης καὶ φιλίας
δεόμενος, ὥς ἐκεῖνοι ἀνένευον, εἶπεν ‘ἔδει, ἄνδρες Συρρακούσιοι, εἰ καὶ
διὰ μηδὲν ἄλλο, ἀλλὰ γε διὰ τὸ ἄρτι ὑμῶν δέεσθαι αἰσχύνεσθαι ἡμᾶς ὥς
θαυμάζοντας’). Freese’as, *comm. ad loc.*, mano, jog vietoj Euripido turėtų
būti Hipereidas.

Rh. 2. 6. 23, 1384b

juk niekas nesigėdija mažų vaikų ir gyvūnų. Nesigėdijimą tų, kuriuos niekina, Aristotelis paminėjo anksčiau, šios knygos skyriuje (III) apie romumą (*Rh.* 2. 3. 5).

Rh. 2. 6. 24, 1384b

kai Kidijas viešai pasakė. Kidijas – mažai žinomas Atėnų oratorius, Demostenso amžininkas; anot Kennedy, *comm. ad loc.*, ši kalba galėjo būti pasakyta 365 m. pr. Kr., prieš pat Aristoteliui atvykstant į Atėnus. Atėnai buvo užėmę Samo salą ir svarstė galimybę išsiųsti į ją kolonistus. Tačiau kitą datą siūlo David Ruhnken, pastebėdamas šaltiniuose paminėtą Atėnų kolonistų ekspediciją į Samą 352 m. pr. Kr., tad šio mokslininko nuomone ir Kidijo kalba turbūt sakytą tais metais (Ruhnken 1768 p. LXXIV).

Rh. 2. 6. 25, 1385a

už kuriuos patys jaučia gėdą – šitokie yra minėtieji. T. y. protėviai ir artimi giminaičiai, padariusieji kažką gėdingo.

Rh. 2. 6. 27, 1385a

Todėl ir poetas Antifontas. dramaturgas, kuris šiame Aristotelio pasakojime susiejamas su Sirakūzų tiranu Dionisiju I, garsėjusiu savo poetiniais bandymais – jis kūrė tragedijas, kurios buvo pašėpamos kitų poetų, galbūt ir Antifonto.

„Kodėl užsidengiate? – tarė jis. Seniausioji rankraščių versija (*codex Parisinus 1741* iš Paryžiaus nac. bibliotekos, sutrumpintai žymima sigla A), nors ir retai palaikoma kitų leidėjų, šioje vietoje vietoj žodžių *τί ἐγκαλύπτεσθε ἔφη* turi žodžius *τί ἐγκαλύπτεσθαι ἔφη* (žr. šio rankraščio fol. 150 *verso*). Ši versija gal ir įmanoma, pvz., jeigu žodžio *ἔφη* veiksnys – ne Antifontas, bet – Dionisijas („kodėl užsidengti liepė?“), bet Aristotelio nusakytame kontekste mažiau tinkanti.

Rh. 2. 7. 1, 1385a

reiškia malonę. Žodžiai χάρις, χάριν ἔχειν, χαρίζεσθαι ir kiti sinonimai bei antonimai nėra lengvai perteikiami lietuviškais atitikmenimis. Dažniausios reikšmės susijusios su tam tikru grožio pajautimu, su nesavanaudišku elgesiu ir su pagarbos, malonės, palankumo pareiškimu kitiems. Žavumas, grakštumas, patrauklumas, meilumas, malonė, paslauga, padėka, malonin-gumas, palankumas, paslaugumas, dėkingumas, mandagumas, pagarbu-mas. Vertėjui pasirodė, kad šiuos tris reikšminius aspektus (vaizdo grožį, elgesio grožį ir skleidžiamą naudą perteikia) „malonė“.

Rh. 2. 7. 3, 1385a

davė Likėje kilimėlį. Ši istorija nėra identifikuota, tad lieka mįslė ir davėjas, ir gavėjas, ir visos kitos aplinkybės; net dėl veiksmo vietos nėra aiškos pozicijos, Cope'as ir Kennedy nėra užtikrinti, kad tai užuomina į Atėnų Likėją ir į Aristotelio dėstymo laikotarpį jame. Dėl kilimėlio Free-se'as komentuoja, kad tai galėjo būti elgetai atiduotas patiesalas ar paklodė, pamačius, kad jis neturi ant ko atsigulti.

Rh. 2. 7. 4, 1385a

būtina, kad malonės gavėjas gautų ypač į tuos pačius dalykus nu-kreiptą paslaugą. T. y. jo aktualius poreikius atitinkančią.

Rh. 2. 7. 5, 1385b

Mat abiem atvejais yra už ką nors atlyginama. T. y. atsidėkojant už ma-lonę ir sąmoningai, ir nesąmoningai, t. y. ir suprantant savo veiksmų esmę, ir nesuprantant.

Rh. 2. 7. 6, 1385b

pagal visas kategorijas. Kategorijos yra bendriausios sąvokos, Aristotelio įvardintos ir aptartos įvairiuose veikaluose, o ypač „Kategorijose“.

„Topikoje“, „Politikoje“ ir „Metafizikoje“. Tipinė kategorijų klasifikacija apima 10 sąvokų, bet pasitaiko ir kitų variantų („Politikoje“ aštuonios, „Metafizikoje“ septynios; plg. LSJ II.3: *category, head of predicables*, Arist. *Top.* 103b20 (*ten*), *APo.* 83b16, *Ph.* 225b5 (*eight*), *Metaph.* 1068a8 (*seven*), plg. *EN* 1096a29). Detaliausiai aptartos keturios pirmosios kategorijos, lietuviškoje tradicijoje vadinamos taip: esmė arba substancija (οὐσία, kartais traktuojama ir kaip medžiaga), kiekybė (ποσόν), kokybė (ποιόν), santykis (πρός τι). Kitos šešios: vieta (που), laikas (ποτε), padėtis (κεῖσθαι), turėjimas (arba valdymas, pajėgumas; ἔχειν), darymas (ποιεῖν), patyrimas (πάσχειν). Štai kaip rašoma *Cat.* 1b25–27: τῶν κατὰ μηδεμίαν συμπλοκὴν λεγομένων ἕκαστον ἥτοι οὐσίαν σημαίνει ἢ ποσὸν ἢ ποιὸν ἢ πρὸς τι ἢ ποὺ ἢ ποτὲ ἢ κεῖσθαι ἢ ἔχειν ἢ ποιεῖν ἢ πάσχειν – „Kiekvienas be ryšio pasakytas žodis žymi arba esmę (*usia*), arba „kiek“ (*poson*), arba „koks“ (*poion*), arba „ko nors atžvilgiu“ (*pros ti*), arba „kur“ (*pu*), arba „kada“ (*pote*), arba „būti kokioje nors padėtyje“ (*keisthai*), arba „turėti“ (*echain*), arba „veikti“ (*poiein*), arba „patirti“ (*paschein*)“ (J. Dumčiaus vertimas, cit. iš Rybelis / Aristotelis 2020, p. 5).

Rh. 2. 8. 3, 1385b

jie mano, kad jiems priklauso visos gėrybės. ἅπαντα οἴονται ὑπάρχειν τὰγαθὰ gali būti verčiama ir kitaip: „galvoja, kad viską lemia gėrybės“ arba „galvoja, kad egzistuoja absoliučiai visos gėrybės“.

Rh. 2. 8. 6, 1385b

dėl to, kad būna įsijautę į savąjį potyrį. t. y. baimę.

Rh. 2. 8. 11, 1386a

kaip persų karaliaus dovanos buvo nusiųstos jau mirusiam Diopeitui. Tikriausiai kalbama apie Diopeitą, kuris apie 343/342 m. pr. Kr. vadovavo Trakijos Chersoneso karinei kolonijai, dėl kurios atėniečiai įsivėlė

į konfliktą su Filipu II. Jį pamini savo kalbose Demostenas. Jei Diopeitas teisingai identifikuojamas, tai čia minimas persų karalius būtų Artakserksas III (valdęs 358–338 m. pr. Kr.). Jo dovanos turbūt nusiųstos po sėkmingo Perinto ir Bizantijo atsilaikymo nuo Filipo II puolimo. Plg. Grimaldi, *comm. ad loc.*

Rh. 2. 8. 12, 1386a

Amasidas dėl mirti vedamo sūnaus nepravirko. Šį pasakojimą Aristotelis galimai paėmė iš Herodoto (Hdt. 3. 14), bet panaudojo savaip ar tiesiog netiksliai prisiminė ir suklydo (plg. Grimaldi, *comm. ad loc.*), mat Herodoto pasakojime veikia ne pats Amasidas, o jo sūnus – Psamenitas, atitinkąs Psametichą III, valdžiusį Egiptą tik metus, tarp 526 ir 525 m. pr. Kr., kol Egiptą užkariavo Kambiso vadovaujami persai.

Rh. 2. 8. 13, 1386a

juk žmonės jau liaujasi gailėjęsi. Šis vertimo variantas paremtas Vahle-no inicijuota, Kasselio ir kitų leidėjų priimta redakcija (su neiginiu *οὐ*). Priešingu atveju išeina sudėtingesnė mintis ir tam tikras prieštaravimas Aristotelio pateiktam pavyzdžiui apie Amasidą.

Mat apskritai ir čia. T. y. šioje situacijoje, kai kalbama apie panašius žmones.

Rh. 2. 9. 1, 1386b

sielojimuisi dėl nepelnytų nesėkmių. O tai ir yra gailesčio reiškimo sąlyga.

Rh. 2. 9. 4, 1386b

Aišku, kad ir šiuos potyrius lydės priešingi. T. y. pavydą ir smerkimą, kurie čia buvo gretinami.

nejaus skausmo dėl tų, kuriems nesiseka priešingu būdu. T. y. pelnytai.

Mat abu atvejai teisingi ir skatina padorų žmogų džiaugtis. Teisingumo esama ir nubaudžiant žudiką, ir pasisekime, kurio pelnytai sulaukė kiti. Tiesa, čia kalbama apie ginčų nekeliančius, įrodytus atvejus, kai jau tikrai aišku, kas žudikas ir kas kokios sėkmės savo darbais nusipelno.

Rh. 2. 9. 5, 1387a

visi šie dalykai yra gailesčio trikdžiai, o jie skiriasi dėl nusakytų priežasčių. Tos priežastys nusakytos *Rh. 2. 9. 3.*

Rh. 2. 9. 10, 1387a

jei dėl šių dalykų jie sulaukia kokios nors kitos gėrybės. T. y. nesenų pasisėkimų ar įgytų gėrybių.

tai, kas atrodo, jog šitaip visada tęsiasi. Pvz., kaip praturtėjimas iš paveldėjimo.

regisi teisinga. Reikšminga Freese'o pastaba šioje vietoje: *δοκεῖν is a stronger word than φαίνεσθαι, indicating an intellectual operation as opposed to an impression received through the senses. The idea is that where anything has been so long in a person's possession, it has come to be regarded as his by right.*

Rh. 2. 9. 11, 1387a

„Bet su Ajantu, sūnum Telamono, kovoti privengė“. Tai „Ilijados“ eilutė (11. 542), kuria apibūdinamas Kebrijonas, Prijamo sūnus ir Hektoro vežimo važnyčiotojas, kurį užmušė Patroklas. A. Dambrausko vertimas.

„Būtų užrūstinęs Dzeusą, išdrįsdamas pult galingesni“. Šios eilutės nėra „Ilijados“ 11-oje giesmėje, ją liudija tik Aristotelio ir Plutarcho raštai, bet ji pateko į lietuvišką A. Dambrausko vertimą ir yra cituojama iš ten.

Rh. 2. 9. 11, 1387b

O jeigu užsiima ne tuo pačiu. Dar viena iš žavingų Aristotelio elipsių. Šioje vietoje tikriausiai pakeičiama sąlyga dėl to, kad smerkimą kursto dviejų nelygių varžovų, užsiimančių ta pačia veikla, ginčas. Dabar aptariama, ar piktinimąsi sukelia ir skirtingomis veiklomis užsiimančių nelygių varžovų akistata.

Rh. 2. 9. 16, 1387b

jei kalbėtojo kalba taip nuteiks ir teisėjus. T. y. jei teisėjus padarys tokius, kad jie piktdžiugiškai (taigi priešišškai) arba be sielvarto (taigi abejingai) vertins oponentų nusakomas bėdas, nesėkmes.

Rh. 2. 10. 1, 1387b

juk pavydės tokie, į kuriuos tam tikri žmonės yra ar atrodo panašūs. Gana painiai sudėliotas graikiškas sakiny (φθονήσουσι μὲν γὰρ οἱ τοιοῦτοι οἷς εἰσὶ τινες ὅμοιοι ἢ φαίνονται), kuriame pavartotas santykinis įvardis οἷς gali turėti skirtingų aspektų. Šioje vietoje suprantame jį kaip tą įvardį, kuris nurodo santykį su substantyvuotu įvardžiu οἱ τοιοῦτοι („šitokie žmonės“), o ne su prieš jį einančiu veiksmažodžiu φθονήσουσι.

Rh. 2. 10. 2, 1387b

pagal įpročius. Graikišką žodį ἔξεις Freese'as verčia *moral habits*, Kennedy – *disposition*.

Rh. 2. 10. 5, 1388a

pavydi tiems, kurie artimi laiku, vieta, amžiumi ir šlove. Plg. samprotavimą šio skyriaus pradžioje, *Rh. 2. 10. 2*.

„juk giminystė ir pavydėti moka“. Anoniminis scholiastas priskiria šiuos žodžius Aischilui. Kasselis savo leidime šiuos žodžius pažymėjo kaip vėlesnį paties Aristotelio intarpą.

su kuriais varžosi dėl garbės, mat varžosi su minėtaisiais. T. y. artimais pagal įvairias sąlygas.

prie Heraklio stulpų: Heraklio stulpai – dvi uolos vakariniame Europos žemyno pakraštyje, ribojančios Gibraltaro sąsiaurį – Gibraltaro uola (Didžiajai Britanijai priklausančioje Gibraltaro pusiasalio dalyje) ir vienas iš kalnų Šiaurės Afrikos dalyje (arba Hacho kalnas prie Ispanijai priklausančio uostamiesčio Ceuta, arba Džebel Musa („Mozės kalnas“) šiaurės Maroke). Šios uolos senovės graikų rašytojų ir poetų buvo laikomos tolimiausia graikų pažįstamo pasaulio riba vakaruose. Gali būti, kad šią metaforą (stulpų pavadinimo perkėlimą kalnams) inspiravo Heraklio (graikų tikriausiai tapatinto su finikiečių herojumi *Melqart / Milqārt*) šventyklos Gadose, kur buvo finikiečių kolonija, stulpai. Aristotelis šią metaforą perima ir pats dažnai kartoja kaip jau gerai įsigalėjusią graikų raštijoje (randama ankstyvųjų istoriografų, V–IV a. pr. Kr. poetų, filosofų, oratorių tekstuose).

Atitinkamai kaip nesivaržo su šiais žmonėmis, taip ir dėl panašių dalykų. Šiais žodžiais (graikiškai: ὡσαύτως καὶ πρὸς τοὺτους καὶ περὶ τὰ τοιαῦτα), kuriuos ne visi verčia (plg. Kennedy, *op. cit.*) lyginami pavydo ir varžytuvių objektai, tad netasitiktinai Freese'as verčia tiesiog taip: *and the people and things which one envies are on the same footing* („o žmonės ir dalykai, kuriems pavydime, yra lygiaverčiai“).

Rh. 2. 10. 6, 1388a

„ir puodžius puodžiui“ pavydi. Ištrauka iš Hes. *Op.* 25, pirmiau minėta šiame traktate (*Rh.* 2. 4. 21, 1381b16) ir išsamesnį komentarą žr. ten. Kadangi citata pasitelkta naujam kontekstui, šį kartą pridėtas veiksmazodis „pavydi“.

Rh. 2. 10. 11, 1388a

kuo tokie žmonės džiaugiasi: t. y. pavydintys.

būna tokie, kokie paminėtieji. T. y. kurstantys pavydą pagal skirtingas sąlygas.

Rh. 2. 11. 1, 1388a

siekia varžytis. Nelengvai vienu žodžiu verčiamas graikiškas žodis ζηλοῦσι dar gali reikšti „pavydžiai siekia“, „pavyduliauja“, „uoliai siekia“, „stengiasi pranokti“, „dega noru“ ir pan.

siekis varžytis. T. y. aistra kažką (kalbant apie asmenis) lenktyniavimo būdu pavyti ir pralenkti arba (kalbant apie daiktus, reiškinius) paveržti, pasiekti, atkovoti.

Rh. 2. 11. 1, 1388b

Todėl tokie būna jaunuoliai ir didžiadvasiai žmonės. Šitą sakinį vieni priskiria pirmam (Kassel, Ross, Kennedy), kiti (pvz., Freese) – antram paragrafui, vieni deda į skliaustelius (Ross), kiti (Kassel ir dauguma ver-tėjų) – ne.

Rh. 2. 11. 1, 1388b

(Skirtingi redaktoriai skirtingai atskiria šį skyrelį nuo pirmojo.)

jie siekia varžytis tokiomis iš gėrybių. Arba: uolaus pavydumo šitokioms gėrybėms, uolaus veržimosi prie šitokių gėrybių.

Rh. 2. 11. 5, 1388b

viešieji kalbėtojai. Graikišką žodį ῥήτορες, Kennedy, beje, verčia žodžiu *politicians*.

Rh. 2. 11. 6, 1388b

arba kuriuos daug kas nori pažinoti, arba daug kas – draugauti. Tai tik viena iš vertimo versijų, nes graikiško sakinio sintaksė šioje vietoje leidžia ir kitaip suprasti mintį, ypač jeigu numansime, kad yra neįvardinta

sudėtinio tarinio dalis – jungtis; tad kitas vertimo variantas: „arba kurie [turi] daug pažįstamų, arba daug draugų“.

Rh. 2. 11. 7, 1388b

Ir neišvengiamai tie, kurie yra tokiōs būsenos... būna linkę niekinti ir šiuos, ir dargi visus tuos. Šitas visas ilgas sakiny (ἀνάγκη δὲ τοὺς οὕτως ἔχοντας ὥστε ζηλῶσαι τινὰς ἢ ζηλοῦσθαι καταφρονητικούς εἶναι τούτων τε καὶ ἐπὶ τούτοις ὅσοι τὰ ἐναντία κακὰ ἔχουσι τῶν ἀγαθῶν τῶν ζηλωτῶν) yra sulaukęs skirtingų interpretacijų, ypač priklausomai nuo to, kaip suprasti žodžių junginiai ἐπὶ τούτοις ὅσοι ir τῶν ἀγαθῶν τῶν ζηλωτῶν.

Rh. 2. 12. 5, 1389a

jie ir niršūs, ir įnirštą staiga. καὶ θυμικοὶ καὶ ὀξύθυμοι, taigi ir linkę niršti, užsidegti pykčiu, ir tai darantys staigiai ar aistringai.

Rh. 2. 12. 6, 1389a

Pitako ištara apie Amfijarają. Niekio nei apie šią ištara, nei jos kontekstą nežinome. Pitakas iš Lesbo Mitilénės – VII a. pr. Kr. antros pusės – VI a. pr. Kr. pradžios Mitilénės karvedys, politikas ir įstatymdavys, vienas iš Septynių Graikijos išminčių, o Amfijarajas – vienas iš mitinio septyneto karžygių, žygiavusių prieš Tebus.

Rh. 2. 12. 8, 1389a

Jie ir lengvai apgaunami dėl to, kas pasakyta. T. y. dėl to, kad jauni žmonės kupini vilties, jie – gerų vilčių puoselėtojai (εὐέλπιδες).

Rh. 2. 12. 9, 1389a

Mat ir pykdamas niekas nejaučia baimės. Pykčio išgyvenimas čia praktiškai suliejamas su įniršiu, įtūžiu, rūstumu, nirštu, niršumu (įvairūs žodžiai su šaknimi θυμ-).

Rh. 2. 12. 12, 1389a

gyvena labiau pagal įpratimą. Apie ἥθος platesniąją reikšmę štai kaip komentuoja Freese'as, remdamasis Twiningu: „ἥθος plačiąja prasme apima visa tai, kas įprasta ir būdinga; siaurąją prasme išreiškia įprastą temperamentą ar polinkį“.

Rh. 2. 12. 13, 1389a

myli draugus ir esti draugiški bičiuliams. Aristotelio vartojami dūriniai φιλόφιλοι ir φιλέταιροι rodo jo raiškos poetiškumą, polinkį kurti naujadarus. φιλόφιλος nesutinkamas iki Aristotelio nei poezijoje, nei prozoje, φιλέταιρος kur kas populiariesnis sutinkamas pas Tukididą (3. 82. 4), Ksenofontą (*Cyr.* 8. 3. 49; *Ages.* 2. 21), Platoną (*Lys.* 211e8), komediografą Kratiną (*fr.* 12. 4 Kock).

Rh. 2. 12. 14, 1389b

Cheilono priesaką. T. y. μηδὲν ἄγαν („nieko per daug“). Cheilonas (ar Chilonas, nes graikiškai rašoma ir Χίλων) buvo vienas iš septynių senovės Graikijos išminčių, VI a. pr. Kr. pirmos pusės Spartos politikas, vienas iš Peloponeso sąjungos (apie 550–366 m. pr. Kr.) ideologų.

Rh. 2. 12. 15, 1389b

visus žmones priima kaip dorus ir geresnius. Anot Freese'o, *comm. ad loc.*, čia galimos dvi versijos – kad vertina visus kaip geresnius už save arba kaip geresnius nei yra iš tiesų, tačiau pirmasis šio komentatoriaus įvardytas atvejis tam tikra prasme prieštarauja ką tik (1389b5–6) suformuluotam teiginiui, jog jaunuoliai „manosi viską žiną“ (εἰδέναι ἅπαντα οἴονται). Juk jeigu jie nekritiškai savo žinojimo galias vertina, argi jie laikys visus už save geresniais? Nebent tai būtų suprantama kaip vienas iš jaunų žmonių nenuoseklus savęs vertinimo požymių.

Rh. 2. 12. 16, 1389b

mėgėjai šmaikštauti. Dar vienas Aristotelio „nukaltas“ dūrinys: φιλευτράπελοι.

Rh. 2. 13. 1, 1389b

jie ir nieko stipriai netvirtina, ir viskuo mažiau stebisi, nei dera. Čia „jie“ – aptariamo amžiaus žmonės, t. y. perkopusieji brandą. Pagyvenusiems žmonėms priskiriamos savybės, kurios priešingos jaunimui. Abi šios amžiaus kategorijos yra nukrypimai nuo vidurio, nuo to, kas dera (τὸ δέον) brandos viršūnę pasiekusiam žmogui.

Rh. 2. 13. 2, 1389b

apie viską mąno, bet nieko nežino. T. y. pagyvenusieji žmonės apie viską reiškia nuomones, bet nieko netvirtina kaip dalyko, kurį jie žino ir išmano. Šitaip išreiškiama priešinga savybė tam, kas priskirta jauniems, kurie „manosi viską žiną“ (1389b5–6, žr. paaiškinimą dėl *Rh.* 2. 12. 15).

Rh. 2. 13. 3, 1389b

piktabūdžiai. Kitaip – „pagiežingį“ (κακοήθεις).

Rh. 2. 13. 4, 1389b

nei stipriai myli. Neatmestina, kad autoriaus turėta omenyje tik draugiškumo aspektas.

Rh. 2. 13. 4, 1389b

anot Bijanto patarimo, ir myli lyg ketindami nekęsti, ir nekenčia lyg ketindami mylėti. Bijantas iš Prijėnės – vienas iš garsiujų septynių Graikijos išminčių ir vienas iš universaliai pripažįstamų išminčių ketverto (D. L. 1. 41), gyvenęs pirmoje VI a. pr. Kr. pusėje, pasižymėjęs išmintimi politikoje ir sprendžiant įvairias teisines bylas. Anot Grimaldi, *comm. ad loc.*, posakis

populiarus antikinėje literatūroje, dažnai paminimas tragikų, pvz. Sofoklio dramose „Ajantas“ (S. Aj. 677–683) ir „Oidipas Kolone“ (S. OC 614–615), taip pat Euripido „Hipolite“ (E. Hipp. 253–257). Demostenas juo pasiremia kalboje „Prieš Aristokratą“ (23. 122), laikydamas tai sveiku principu žmonių santykiuose. Kitaip šį principą vertino Ciceronas, kuris dialoge „Apie draugystę“ (Amic. 16. 59) Scipijono lūpomis pareiškia, kad toks patarimas yra nesuderinamas su draugystės idėja ir kad jis negali sutikti, kad tai galėjo būti Bijanto posakis. Diogenas Laertijas, cituodamas dalį šio patarimo („mylėti draugus nusiteikiant taip, kad jie nekės“), prideda paaiškinimą, kad dauguma žmonių esti blogi, pagedę (τοὺς γὰρ πλείστους εἶναι κακοὺς, D. L. 1. 87). Panašų patarimą lotyniškai išreiškė Aulo Gelijaus (II a.) pacituotas I a. pr. Kr. mimų rašytojas Publilijus Siras: „draugą vertink taip lyg manytum jį galint lengvai tapti priešu“ (*ita amicum habeas, posse ut facile fieri hunc inimicum / putes*, Gell. 17. 14. 4. 13–14).

Rh. 2. 13. 6, 1389b

Jie ir nelaisvi. T. y. nelaisvi ne juridine prasme, tačiau faktine ar moraline: jų laisvę riboja sunkumai, susiję su amžiumi (sveikatos apribojimai) ir nuolatinis rūpestis dėl turto, nuosavybės, įsigijimų išsaugojimo, vedantis prie šykštumo, nenoro turtu su kitais dalintis ir pan. Neatsitiktinai daug kas būdvardį ἀνελεύθεροι verčia reikšme „šykštūs“. Čia pateiktas argumentas apie būtinus išgyvenimui dalykus primena argumentus, kuriuos yra pasakęs Simonidas, kai buvo kaltinamas dėl šykštumo: jis pažymėjo, kad senatvė atėmė iš jo visus kitus malonumus, todėl jis sensta su vieninteliu likusiu malonumu – uždirbti pinigus (Plut. Mor. 786b5–9, plg. Ar. Pax 698–699). Plg. Grimaldi, *comm. ad loc.*

Rh. 2. 13. 11, 1390a

didesnė dalis atsirandančių dalykų būna niekingi. Tai mintis, kuri ne kartą pasigirsta Aristotelio filosofiniuose raštuose, pvz., *Problemata*

895b39–896a2: ἡ φύσις φαῦλα μὲν πάντα ποιεῖ, καὶ πλείους καὶ πλείω, σπουδαῖα δ' ἐλάττω, καὶ οὐ πάντα δύνανται – „prigimtis visus dalykus kuria niekingus – ir didesnę kiekį žmonių, ir daiktų, tačiau svarbių – mažiau; ir ne visus dalykus ji pajėgia kurti“, *Metaphysica* 985a1–2: καὶ πλείω τὰ κακὰ τῶν ἀγαθῶν καὶ τὰ φαῦλα τῶν καλῶν – „ir daugiau esti blogų dalykų nei gerų, ir niekingų – nei taurių“.

Rh. 2. 13. 15, 1390a

mano, kad jiems patiems visos patiriamos kančios yra čia pat. T. y. senyvo amžiaus žmonės būna įsitikinę, kad jie dėl savo silpnumo rizikuoja jau greitai patirti visokias kančias (o jauniems įprastai tai negresia).

buvo įvardyta kaip gailestį kelias dalykas. Tikriausiai tai užuomina į svarstymą *Rh.* 2. 8. 2.

Rh. 2. 13. 16, 1390a

tad kadangi visi palankiai sutinka pagal jų būdą sakomas kalbas. Anot Kennedy, *comm. ad loc.*, baigiamasis šio skyriaus teiginys geriausiai tiktų logografijai, t. y. profesionalaus kalbų rašytojo rengiamoms kalboms, kurias klientas turi išmokti atmintinai ir pasakyti teisme. Taigi tai netiesiogiai liečia Lisiją, nes dauguma jo kalbų priklauso šiam žanrui. Jis ypač garsėjo gebėjimu pritaikyti kalbą prie kalbėtojo charakterio.

Rh. 2. 14. 1, 1390a

tarp abiejų šitų amžiaus grupių. T. y. tarp jaunų ir senų.

Rh. 2. 14. 4, 1390b

siela – apie keturiasdešimt devynerių. Anot Kennedy, tai gali būti užuomina į paties Aristotelio amžių (49-erių), kai jis rašė šiuos žodžius nebūdamas Atėnuose, galbūt tikslindamas savo traktatą ir ketindamas grįžti prie dėstymo darbo Atėnuose (tai padarė 52-erį). Čia nurodytas amžius

tik apytikriai atitinka bendrą graikų teoriją, pagal kurią gyvenimą galima suskirstyti į dešimt etapų po septynerius metus, kurią Aristotelis mini „Politikoje“ (*Pol.* 7. 15. 11, 1336b35–1337a1).

Rh. 2. 15. 2, 1390b

o gera kilmė yra iš protėvių gautas garbės išskirtinumas. Taigi todėl duomenys apie protėvių garbingumą reikšmingai papildo kilmingo žmogaus charakteristiką.

kai esti labiau nutolę nuo gyvenamojo laiko nei arti jo. Šioje vietoje matyti minties šuolis, nes prieš tai nebuvo aiškios kalbos apie tolimumą arba artimumą; vis dėlto su artimumu galima sieti ką tik paminėtą polinkį niekinti panašius, taigi artimai pagal savybes susijusius žmones; vadinasi, tie, kurie savybėmis tolimesni (nepanašesni) šio niekinimo polinkio neskatina ir jie sulaukia daugiau pagarbos.

Rh. 2. 15. 3, 1390b

Alkibijado ir vyresniojo Dionisijo vaikai. Žymus Atėnų politikas ir karvedys Alkibijadas I (apie 450–405 m. pr. Kr.) turėjo su turtinga atėniete Hiparete du vaikus – Alkibijadą II (jaunesnįjį) ir dukterį Hiparetę; Dionisijo vyresniojo (apie 432–367 m. pr. Kr.) geriau žinomi vaikai buvo Aretė, Dionisijas II ir Hiparinas.

kaip Kimono, Periklio ir Sokrato vaikai. Kimonas – turtingas ir kilmingas V a. pr. Kr. atėnietis, politinis veikėjas, Miltijado ir Trakijos karaliaus Oloro dukters Hegesipilės sūnus, istoriko Tukidido, Oloro sūnaus, giminaitis (sūnėnas). Pasižymėjo Salamino mūšyje Kserso invazijos metu (480 m. pr. Kr.), vėliau dažnai buvo renkamas į strategų kolegiją, buvo vienas iš svarbiausių Delo jūrų sąjungos formuotojų. Minimi jo sudėtingi santykiai su moterimis: buvo vedęs Alkmajonidę Isodikę, o galbūt ir Arkadijos moterį, minimas incestas su seserimi Elpinėja. Geriausiai žinomi jo ir Isodikės sūnūs buvo dvyniai Lakedaimonijas ir Ulijas ir dar Tetalas (ar Tesalas).

Platono veikale „Alkibijadas I“ (*Alc. I.* 118e) Periklio sūnūs (Paralas ir Ksantipas) vadinami kvailiais ir tėvui neprilyginamais, o Plutarchas Katono Vyresniojo biografijoje (*Plu. Cat. Ma.* 20) apie Sokrato sūnus sako beveik tas pats. Šį rūpestį dėl savo giminės išskirtinumo išsaugojimo galime įžvelgti Lisimacho ir Melesijo (kurie save pripažįsta paprastas žmonėmis) siekiuose tinkamai išauklėti savo sūnus Platono dialoge „Lachetas“. Iš tiesų Lisimachas (Aristeido sūnus) ir Melesijas (Tukidido vyresniojo sūnus) paminimi „Menone“ (93a–94e) kartu su Temistoklio ir Periklio sūnumis kaip sūnūs, kurie nepasiekė tėvų pranašumo. Apie vaikų ir tėvų prigimties ir būdo skirtumus plg. dar *Pl. Prt.* 328c5–8, kur teigiama, jog geriems tėvams gimsta netikę vaikai, o netikusiems tėvams – dori vaikai.

Rh. 2. 16. 2, 1391a

o tuščiagarbiai ir neskoningi. Graikiškame tekste: σαλάκωνες δὲ καὶ σόλοικοι. Grimaldi, *comm. ad loc.*, nurodo žodžio σαλάκων sąsają su puikavimosi turtais ir švaistymo aistra (*the lavish spender who exceeds good taste*), kuri aptariama etikos traktatuose (plg. *EE* 1221a33–36, *MM* 1192a37–b5). Žodis σόλοικοι čia žymi charakterio savybę (šiurkštus, stačiokiškas, nerangus), panašiai kaip „Kyro auklėjime“ (*X. Cyr.* 8. 3. 21) σολοικότερος. Į charakterių sritį ši reikšmė perėjo iš savo originalios reikšmės, susijusios su netaisyklinga kalba. Paties Aristotelio „Sofistiniuose paneigimuose“ (*SE* 165b20–21) nusakyta, ką reiškia verstis ką nors daryti soloikizmus: tai – specialaus ginčo metu išprovokuoti pašnekovą gramatiškai klysti. Tai buvo vienas iš penkių eristinių dialogų tikslų. O pats žodis σόλοικος buvo siejamas su Solono vardu ir su Solono laikų Atėnų kolonistų Soluose (Karijos arba Kipro mieste) praktikuoa netaisyklinga kalbėjimo maniera (*D. L.* 1. 51; plg. *Str.* 14. 663. 28). Plg. Grimaldi, *comm. ad loc.*

Dėl to taip Simonidas ir atsakė Hierono žmonai. Kalbama apie Simonido iš Kejo viešnagę pas Sirakūzų tiraną Hieroną, 478 m. pr. Kr. perėmusį valdžią iš savo brolio Gelono (Simonido apsilankymas datuojamas apie

476 m. pr. Kr.). Anekdotas apie Simonidą ir Hierono žmoną turi paralelinį pasakojimą apie Aristipą ir Dionisiją I (D. L. 2. 8. 69). Tiesa, išminčiams (Simonidui ir Aristipui) užduoti klausimai skyrėsi: Simonido klausta, kuo geriau tapti (išminčiumi ar turtuoliu), o Aristipo – (tarsi tęsiant aną dialogą) kodėl filosofai eina prie turtuolių durų, o turtuoliai prie išminčių durų neateina (į tai Aristipo atsakyta, jog vieni (t. y. išminčiai) žino, ko jiems trūksta, o kiti (turtuoliai) – nežino.

Rh. 2. 16. 4, 1391a

krypstančius į asmens užpuolimą. Asmens užpuolimas ar įžeidžiamas elgesys (αἰκία) buvo artimai susijęs su ὕβρις. Žr. ankstesnius komentarus, skirtus šiems „Retorikos“ skyreliams: 1. 12. 26 ir 2. 2. 3.

Rh. 2. 17. 4, 1391a

Jie veikiau ir rimtesni negu rūstesni. Čia „rūstesni“ (βαρύτεροι) gali būti suprantami kaip nelankstesni, sunkiau perkalbami (taip, pvz., verčia Kennedy: *inclined to be severe*), bet taip pat galimas ir perdėto susireikšminimo, pasipūtimo motyvas (plg. Freese'o vertimą *heavily pompous*).

mat rimtesnius juos daro. Dalis rankraščių ir redaktorių (tarp jų Kasselis) vietoj žodžio „rimtesnius“, „oresnius“ (σεμνότερους) skaito kitaip: „pastebimesnius“, „ryškesnius“ (ἐμφανεστέρους).

Rh. 2. 17. 5, 1391a

pagal atskiras dalis. T. y. pagal atskirus gerosios sėkmės, palankiosios kloties (εὐτυχία) dėmenis, susijusius su socialine visuomenės įvairove ir visų žymių žmonių išsiskaidymu į skirtingų esminių privalumų kategorijas: pagal kilmę, pagal turtą arba pagal valdžią.

aptartųjų žmonių tipų būdo bruožus. T. y. kilmingų, turtingų ir galingų (galią ir valdžią turinčių).

Rh. 2. 18. 1, 1391a

Kadangi įtikinamų kalbų naudojimas... taip pat dalykai, dėl kurių žmonės svarsto pasitarimuose. Šio skyriaus pradžios tekstologinį sudėtingumą reizumuoja Freese'o komentaras (kuriuo čia remiamės). Anot jo, aptaręs etinius ir jausminiu poveikiu grįstus įrodymus, Aristotelis pereina prie visoms trims retorikos rūšims bendrų išmąstymų (entimemų) šaltinių – bendrų argumentacinių schemų („sričių“, „temų“ ar „vietų“, τόποι) – aptarimo. Pirmąjį ilgą skyriaus pasąžą, pradedamą žodžiais „Kadangi įtikinamų kalbų naudojimas...“ (ἐπεὶ δὲ ἡ τῶν πιθανῶν λόγων χρῆσις) ir baigiamą žodžiais „taip pat dalykai, dėl kurių žmonės svarsto pasitarimuose“ (καὶ περὶ ὧν βουλευόνται), Spengel apskliaudžia, laikydamas tai tik tęsiniu ir praplėtimu II knygos 1 skyriaus 2 poskyrio („O kadangi retorika susijusi su vertinimu (nes ir viešus patarimus vertina, ir teismo procesas esti vertinimas), būtina ne tik rūpintis kalba, kad ji būtų teikianti įrodymą ir įtikima, bet ir kalbėtojų perteikti save kaip tam tikro būdo bei atitinkamai nuteikti teisėją“). Kitaip probleminę vietą sprendžia Cope'as: siūlo ieškoti, kas galėjo iškristi iš teksto po paskutinio šio pasąžo žodžio βουλευόνται (mūsų perteikto žodžiais „žmonės svarsto“). Pasak Freese'o, „visuotinai sutariama, kad turime ne tokį skyrį, koks jis buvo išdėstytas iš pradžių, nors ir nemanoma, kad kuri nors jo dalis yra nearistoteliška“ (*It is generally agreed that we have not the chapter as originally arranged, although it is not supposed that any part of it is non-Aristotelian*).

nė kiek mažiau sprendėju. Kitaip – teisėju, bet čia renkame bendresnę žodžio κριτής reikšmę, kuri tinka apibūdinti ir tą, kuris sprendžia teismo bylos klausimus, ir klausimus, susijusius su politiniais bei visokiais praktinių reikalų svarstymais.

nagrinėjant pasitarimų kalbų temas. Tai nuoroda į *Rh.* 1. 8 (Freese, *comm. ad loc.*).

Todėl, galima sakyti, jau apibrėžta... susieti su būdo bruožais. Šis sakinyš labiau tiktų 17-o skyriaus pabaigoje, kur kalbėta apie žmonių būdo bruožus. O štai didžioji dalis 18-os skyriaus 1 skyrelio jau yra skirta kitam klausimui – sprendimo, tyrinėjimo, vertinimo funkcijai, kuri atliekama skirtingose kalbinėse situacijose – ir kalbant viešai apie valstybės reikalus, ir teismuose, ir kritikuojant hipotezes ar iškilmingose kalbose. Aristotelis akcentuoja, kad vertintojo, sprendėjo, kritiko funkciją oratorius užima visų pirma politiniuose debatuose.

Rh. 2. 18. 2, 1391a

mums lieka išdėstyti apie šioms kalbų rūšims būdingas bendras temas. T. y. apie tuos argumentus ir teiginius, kurie bendri teismo, pasitarimo ir savo meno parodymo retorikai. Šiuo atveju Aristotelis nevartoja techninės leksikos, neįvardija šių argumentų terminu κοινὸς τόπος, bet netrukus šis terminas atsiras.

Rh. 2. 18. 3, 1391a

vieniems bandyti parodyti, kad kas nors vyks, o kitiems – kad yra įvykę. Aristotelis I knygoje buvo nustatęs, jog patariamąsios kalbos susijusios su būsimuoju laiku (taigi pasakojimą projektuoja į ateities lūkesčius), o teisminės fokusuoja dėmesį į praeitį, ieško įrodymų apie faktus; netrukus tai vėl paaiškinama toliau, *Rh. 18. 5.*

Rh. 2. 18. 4, 1391a

sumažinimu arba išdidinimu. Frazėje τῷ μειῶν καὶ αὐξάνειν yra užuomina į retorines figūras μείωσις ir αὐξησις, kurios lietuviškai įvardijamos atitinkamai kaip sumažinimas ir išdidinimas, kai kada – kaip siaurinimas ir išplėtojimas arba (pagal lotyniškos tradicijos terminiją) deminucija ir amplifikacija.

Rh. 2. 19. 1, 1392a

priešingybių galia, pagal kurią jos priešingos, yra ta pati. Tai plaukia iš pačios priešingybių prigimties, nors tai gali būti netiesa tam tikrais atvejais. Jei žmogus serga, jis gali būti ir sveikas, nors tam tikrais atvejais dėl tam tikrų savybių jis gali būti labiau linkęs į vieną ar kitą, pvz., gali sirgti nepagydoma liga. Plg. Freese, *comm. ad loc.*

Rh. 2. 19. 5, 1392a

kur gali pasidaryti pradžia, tai ten – ir pabaiga. Metafizikoje svarbi aksioma: jei pasaulis buvo sukurtas, įmanoma, kad jis baigsis; jei siela nemirtinga, įmanoma, kad ji egzistavo anksčiau, prieš gimimą ir t. t. (plg. Kennedy, *comm. ad loc.*).

Rh. 2. 19. 6, 1392a

mat šis darosi anksčiau už aną. Verčiant šiuos skliausteliuose įrašytus žodžius, atsižvelgta į rankraščio cod. Parisinus 1741, Kasselio leidime įvardinto santrumpa A, versiją, turinčią žodį *κακείνο*, kuris šiuolaikiniame leidime turėtų būti rašomas *κακείνο*. Šiame žodyje yra svarbią funkciją sakinyje atliekantis jungtukas *καί*, po žodžių, reiškiančių palyginimą, atstojantis dalelytę *ἢ* („negu, nei“).

juk ana pradžia – taip pat pradžia. Kitaip sakant, vaiko pradžia dar nėra vientiso proceso, turinčio ankstesnį ir vėlesnį etapus, pabaiga, o tik įžanga ilgesnio proceso arba nauja pradžia kito tapimo etapo – tapimo vyru.

Rh. 2. 19. 10, 1392a

bato priekis, nosis ir batviršis – avalynės sudėtinės dalys, kurios nėra labai tiksliai identifikuojamos; bato priekis – *πρόσχιμα*, pažodžiui – perskyrimas, perskėlimas iš priekio; dažniausiai vertėjų supaprastinama iki bato priekio reikšmės; bato nosis – *κεφαλίς*, pažodiškiau – „galvutė“, galimai

kojų pirštus gaubianti bato dalis, ο χιτών – batviršis, t. y. pėdos viršų, ypač dalį už „galvutės“ uždengianti bato dalis, lyg „marškiniai“. Aristotelio „Retorikos“ anoniminės scholijos (*Sch. Arist. Rh.* Rabe 1896, p. 123, v. 19–22) trumpai aptaria πρόσχισμα ir κεφαλίς kaip drabužio (marškinėlių, τοῦ ὑποκαμίσου) ir kaip kareiviško bato (καλίγιον, plg. lot. *caliga*) dalis. Panašu, kad κεφαλίς laikoma dalimi, kuri apgaubia tai, kas vadinama πρόσχισμα, t. y. κεφαλίς – lyg gaubtas, gaubiantis kiaurymę, kuri yra įvardijama žodžiu πρόσχισμα. Drabužyje πρόσχισμα tapatinama su kaklui skirta kiauryme, o κεφαλίς – su apykakle; ir kareiviško bato apibūdinime πρόσχισμα tapatinama su tam tikra kiauryme (τὸ κοῖλον), o κεφαλίς – su menkai žodynuose paaiškinta bato dalimi τὸ καύκαλον. Jei pastarasis žodis bendrašaknis su tam tikros rūšies indais (plg. καυκάλιον / βαυκάλιον), galima manyti, kad κεφαλίς išreiškė bato dalį, kuri kažkuo primena vazų kaklelius.

Rh. 2. 19. 13, 1392b

Agatono pasakyta. Agatonas – V a. pr. Kr. antros pusės Atėnų poetas dramaturgas, garsėjęs savo tragedijomis ir tik nedaug nusileidęs Aischilui, Sofokliui ir Euripidui. Kaip ir Euripidas, gyvenimo pabaigoje palaikė ryšius su Makedonijos dvaru, Makedonijoje ir mirė apie 401 m. pr. Kr. Platono „Puotoje“ vaizduojamas vakarėlis, surengtas Agatono namuose jo pirmosios pergalės tragikų varžybų proga 416 m. pr. Kr. Iš teksto (*Pl. Smp.* 175e, 198a) matyti, kad jis yra jaunas. Pats Aristotelis apie jo kūrybą ne kartą pasisako „Poetikoje“ (9, 15, 18 skyriai).

Rh. 2. 19. 14, 1392b

kaip ir Isokratas sakė... jei jis pats nesugebės surasti to, ką Eutinas sužinojo iš kitų. Eutinas, kuris čia paminimas, nėra aiškiai identifikuojamas asmuo. Viena versija gali būti ta, kad tai buvo vienas iš Isokrato ankstyvos logografo karjeros klientų, nes Isokrato korpuse yra kalba Πρὸς Εὐθύνουν (*Isoc.* 21), skirta kažkokiam Nikijo sūnėnui. Kadangi ta kalba nepilnai

išliko, neatmestina, kad Aristotelio nuoroda yra į kažkokią neišlikusią tos kalbos dalį. Dar gali būti, kad Isokrato minimas Eutinas – Demostenos (*Mid.* 71) paminėtas imtynininkas. Tačiau bene apčiuopiamiausia versija – kad tai yra netiksliai prisiminta nuoroda į kitą Isokrato kalbą – Πρὸς Καλλιμαχον (Isoc. 18), kurioje (18. 15) yra panašią mintį kaip Aristotelio citatoje nusakantys žodžiai. Cope'as, *comm. ad loc.* (t. 2, p. 188), mano, kad tai gali būti įrodymas, kad Aristotelis čia citavo *memoriter*.

Rh. 2. 19. 21, 1392b

visa, kas seka prieš tą dalyką ar išplaukia dėl jo. T. y. to dalyko priežastys ir padariniai.

Rh. 2. 19. 24, 1393a

kad palis. Nors graikiškame tekste yra ὄσαι (aoristo bendratis), tačiau reikšmė yra futūrinė. Atikos prozai būdinga po eikóς vartoti esamojo arba aoristo laiko bendratį, o futūro bendratis išskirtinai reta.

Rh. 2. 19. 26, 1393a

akivaizdu, kad visos jos. T. y. skirtingų rūšių kalbos (patariamąsios, teisminės, parodinės).

veikiant tiems veiksniams. T. y. naudos, taurumo, teisingumo siekiam.

Rh. 2. 19. 27, 1393a

praktiniam taikymui konkretūs dalykai turi daugiau reikšmės už bendruosius. Kitaip sakant, didesnis atvejų išskyrimas ir jų palyginimas, siekiant apibendrinimo apie veiksmingiausių argumentų svarumą ir vienų pranašumą prieš kitus, autoriui neatrodo tikslingas. Kiekvienoje kalbinėje situacijoje daugiau lemia konkretūs argumentai ir veiksniai, o ne kažkokie bendrieji, teoriškai iš įvairių pavyzdžių išvestieji.

Rh. 2. 20. 1, 1393a

nes jau yra pasakyta apie atskiruosius. T. y. taikomus atskirai epideiktinės, teisminės ar svarstomosios kalbos atveju. Anot Kennedy, *comm. ad loc.*, „tai skamba taip, tarsi ši vieta iš pradžių būtų buvusi po *Rh.* 1. 5–15; tačiau žr. 2 knygos įvadą. Bendrieji tikinimai yra tie, kurie *Rh.* 1. 2. 19 vadinami demonstratyviaisiais ir neturėtų būti painiojami su meniškaisiais tikinimais (πίστεις ἔντεχνοι) kurie yra bendresni loginio, etinio ir emocinio įtikinėjimo būdai. Terminas savotiškumai (ἰδία) perimtas iš 1. 2. 21, kur jis reiškė tam tikrai disciplinai, pavyzdžiui, politikai ir etikai, būdingą dalyką, o vėlesniuose skyriuose buvo nagrinėjamas kalbant apie specifinį svarstomosios, epideiktinės ir teisminės retorikos dalyką. Dabar grįžtame prie pagrindinių loginių visos retorikos priemonių išsamesnio nagrinėjimo“.

posakis. Arba gnoma, t. y. glaustai išreikšta nuomonė ar sprendimas, pamokomasis ar apibendrinamasis teiginys, posakis (todėl dar gretinamas su sąvokomis maksima, sentencija, aforizmas); daugiau apie posakius žr. 21 antros knygos skyriuje.

yra dalis išmąstymo. Taip, matyt, paminėta potenciali kandidatė į trečią bendrųjų tikinimų rūšį, kuri čia pat eliminuojama, pavadinus ją išmąstymų (entimėms) dalimi.

Rh. 2. 20. 2, 1393a

panašus į įvestį. T. y. indukciją kaip pavyzdžių ir konkrečių empirinių pastebėjimų, prielaidų pasitelktą ir įvestį į bendro pobūdžio abstraktų samprotavimą. Apie įvestį Aristotelis jau kalbėjo pirmoje knygoje, pvz. *Rh.* 1. 2. 8, tad apie šią dialektinę priemonę žr. tos vietos komentare. (Štai dar šiek tiek apie indukciją pagal <https://zodynas.vz.lt/Indukcija> : „Samprotavimo būdas, pagrįstas empirinės stebėsenos apibendrinimu, kai, remiantis tam tikros imties tam tikro požymio pasikartojimu, daroma išvada apie požymio būdingumą tiriamai visumai. Indukcijai būdinga minties raida nuo

atskirybės prie bendrybės. Indukcija, kaip mokslo metodas, pagrindžia hipotezių empirinės patikros laipsnį, t. y. hipotezės patvirtinimą su tam tikra tikimybe. Indukcijos metodas taikomas sudarant ekonominius modelius ir prognozes“. Plg. dar kas yra abdukcija ir dedukcija. Abdukcija – „loginis pažinimo būdas, samprotavimas, kai, remiantis turimomis žiniomis, faktais ar teorijomis, sukuriami nauja hipotezė. Tai ne deduktinis, bet ir ne indukcinis pažinimo metodas. Jį apie 1865 m. pirmasis apibūdino Charlesas Sandersas Pierce'as (1839–1914)“. Dedukcija – „samprotavimo būdas, kai iš keleto teisingų teiginių (prielaidų) pagal logikos taisykles formuluojamas naujas teisingas teiginys. Deduktivusis samprotavimas turi įrodymo statusą. Plačiąja prasme dedukcija yra pažinimo operacija, kurios metu iš jau patikrintų žinių sistemos logiškai gaunamos naujos žinios. Ekonomikos moksle dedukcija yra pagrindinis tyrimo metodas“.)

įvestis – tai pati pradžia. Kitaip sakant, iš empirinės stebėsenos duomenų daroma išvada (indukcija) yra tyrinėjimo ir žinojimo atskaitos pradžia, pirmasis principas (plg. Freese'o komentarą: *as a starting-point and first principle of knowledge*).

pasakėčios, tokios kaip Aisopo ir libiškosios. Tai užuomina į pasakėčių pobūdžio trumpus pamokomuosius pasakojimus, kurių dalis Antikoje cirkuliavo su pusiau legendinio asmens – Aisopo – autoryste, o tam tikra dalis buvo siejama su Afrikos kraštų kilmės folklorinių pasakojimų tradicija. Mažai žinome apie šias pasakojimų tradicijas Aristotelio laikų Graikijoje, nelabai aiškūs šių pasakojimų skiriamieji buožai. Anot Kennedy, *comm. ad loc.*, kuris remiasi Teono „Pradinėmis pratybomis“ (*Progygnasmata* 4), vienintelis skirtumas tarp jų buvo tas, ar pasakėčia priskiriama Ezopui, ar libiui (a Lybian), ar kitam šaltiniui. Anot Freese, „Libijos pasakėčios buvo afrikietiškos kilmės. Jas mini Kvintilijanas (Quint. *Inst.* 5. 11. 20) ir jos priklausė pasakėčių apie gyvūnus klasei. Grimaldi, *comm. ad loc.*, atkreipia dėmesį į antikiniuose šaltiniuose paminėtą libišką, apskritai afrikietišką pasakėčių kilmę: *There is a passing mention of Libya (Aeschylus, frag. 139,*

ed. Nauck & Snell) as well as Egypt and Sybaris as sources of fable; cf Plato, Phaedrus 275b, Aristoph., Wasps 12.59. O Aisopas nuo V a. pr. Kr. Graikijoje buvo asocijuojamas su pasakėčiomis, jis laikytas Sapfo amžininku, kilintis iš Trakijos ir gyvenęs kaip vergas Samo saloje (plg. Hdt. 2. 134–135). Jo pasakojimai mus pasiekė ne tiesiogiai iš jo rankos, bet per vėliau sudarytus pasakėčių rinkinius, iš kurių pirmasis sudarytas IV a. pr. Kr. antros pusės peripatetikų filosofo ir oratoriaus Demetrijo iš Falero (apie 350–280), bet mus pasiekė tik per X a. nuorašus (Grimaldi, *comm. ad loc.*).

Rh. 2. 20. 3, 1393a

Pasakoti apie įvykčius dalykus. Čia jau aptariamas pirmas iš pavyzdžių – išplėstinių pasakojimų (λόγοι) tipų.

ruoštis kovai prieš karalių. Karaliumi (βασιλεύς) be pridėto vardo graikų literatūroje įprasta vadinti Persijos valdovus.

anksčiau Darėjas... ir vėl Kserksas. Kalbama apie pirmųjų Persijos valdovų, Darėjo I (apie 550–486 m. pr. Kr.) ir Kserkso (apie 518–465 m. pr. Kr.) įsiveržusių į Graikiją (atitinkamai 490 ir 480 m. pr. Kr.), strateginius sprendimus, susijusius su Egipto kontrole.

Rh. 2. 20. 3, 1393b

taid ir šitas, jeigu paims Egiptą, įsiverš. Turimas galvoje naujas Persijos valdovas Artakserksas III Ochas (m. 338 m. pr. Kr.), Achaimenidų dinastijos atstovas (valdė 358–338 m. pr. Kr.), kuris 343 m. pr. Kr. išsiuntė pasiuntinius į Graikiją, prašydamas sąjungos siekiant susigrąžinti Egiptą. Taigi šis „Retorikos“ pasažas buvo parašytas po šios datos. Karalius sugrąžino Egiptą (342 m. pr. Kr.) Persijai, bet neįsiveržė į Graikiją. Po dešimtmečio Egiptą užkariavo Aleksandras Didysis. Anot Kennedy, *comm. ad loc.*, šičia pasitelkiama argumento struktūra, sudaryta iš teiginio, dviejų istorinių pavyzdžių su numanoma išvada (kas užima Egiptą, tas užpuola ir Graikiją) ir šio teiginio pritaikymo.

Rh. 2. 20. 5, 1393b

O pasakėčia – tokia kaip Stesichoro. Stesichoras (apie 640–555 m. pr. Kr.), graikų lyrinis poetas, kilęs iš Himeros Sicilijoje arba iš Matauro Italijos pietuose. Anot šio Aristotelio liudijimo, jis perspėjo savo bendrapiliečius dėl Falarido, kurį jie išsirinko savo strategu su neribota valdžia, papasakodamas jiems gerai žinomą pasakėčią apie arklį, kuris, trokšdamas nubauti elnią už įsibrovimą į jo ganyklas, tapo žmogaus vergu. Tačiau jo perspėjimai neturėjo jokio poveikio; jis pats buvo priverstas bėgti į Katanę, kur mirė ir buvo palaidotas prie vartų, kurie pavadinti jo vardu. Apie tai, kad jis buvo apakintas už tai, kad eilėraštyje apšmeižė Helenę, o paskui atgavo regėjimą, kai po sapno sukūrė „Palinodiją“ arba atnaujintą odę (kurioje pareiškė, kad į Troją buvo išvežtas tik Helenės fantomas), pasakoja Platonas (*Phdr.* 243a5–b3), Pausanijas (3. 19. 13) ir kiti. Išliko apie trisdešimt trumpų jo eilėraščių fragmentų. Jie parašyti dorėnų tarpe pramaišiu su epinėmis formomis; jo eilėraščiai kupini epinės didybės ir pasižymi didingu pakilumu, primenančiu Pindarą. Stesichoras iš tiesų padarė naują žingsnį, pasitelkdamas lyrinę poeziją dievams ir didvyriams, o ne žmonių jausmams ir aistroms šlovinti; būtent tai turi omenyje Kvintilijanas (*Quint. Inst.* 10. 1. 62), sakydamas, kad jis „epinės poezijos našta atrėmė lyra“. Keliuose jo eilėraščiuose buvo dainuojama apie Heraklio nuotykius; vienoje buvo kalbama apie Tebų apgultį, kitoje – apie Trojos apiplėšimą. Pastarasis eilėraštis įdomus tuo, kad jame pirmą kartą parašytas pasakojimas apie Enėjo pabėgimą, kurį Vergilijus vėliau įprasmino savo „Enėjidoje“. Populiarios Sicilijos legendos taip pat įkvėpė jo mūzą; jis pirmasis pristatė pievienį Dafnį, kuris nelaimingai baigė savo gyvenimą po to, kai pasirodė esąs neištikimas jį mylėjusiai nimfai. Stesichoras užbaigė chorinės odės formą, prie strofos ir antistrofos pridėdamas epodą. Antikoje jis garsėjo vaizduotės ir stiliaus turtingumu bei puošnumu, nors Kvintilijanas smerkė jo perteklių, o Hermogenas pastebėjo pernelyg didelį saldumą, atsirandantį dėl gausaus epitetų vartojimo. Verta pažymėti, kad Aristotelio Stesichorui

priskiriama pasakėčia I a. pr. Kr. – I a. po Kr. graikų gramatiko ir mitografo Konono interpretuojama kaip taikyta kitam valdovui – Sirakūzų tiranui Gelonui (m. 478 m. pr. Kr.), gyvenusiam kone amžiumi vėliau už Falaridą. Tačiau problema ta, kad tik vienas šaltinis gali paremti vėlyvą Stesichoro klestėjimo laiką (apie 485 m. pr. Kr.), taigi ir jo galimą kontaktą su Gelonu (plg. Cope, *comm. ad loc.*).

apie Falaridą. Falaridas – Sicilijos miesto Akraganto tiranas (maždaug 570–554 m. Kr.), garsėjęs perdėtu žiaurumu. Tarp jam priskiriamų žiaurumų minimas kanibalizmas (jis esą valgė žindomus kūdikius) ir sadistiškas kankinimas (nuteistųjų deginimas „Falarido jaučiu“ vadinamame įrenginyje). Falaridui buvo patikėta pastatyti Dzeuso Atabirijo šventyklą citadelėje ir jis pasinaudojo savo padėtimi, kad taptų despotu. Jam valdant Akragantas, regis, pasiekė didelį klestėjimą: Falaridas aprūpino miestą vandeniu, papuošė jį gražiais pastatais ir sutvirtino sienomis. Jei patikimas Aristotelio liudijimas, Falaridas kažkiek laiko buvo ne tik Akraganto, bet ir Himeros valdytojas. Svido žodynas (s. v. Φάλαρις) nurodo, kad Falaridui pasisėkė užvaldyti visą Siciliją (τυραννήσας... Σικελίας ὅλης). Galiausiai jis buvo nuverstas per visuotinį sukilimą, kuriam vadovavo Telemachas, Terono iš Akraganto protėvis (tironas apie 488–472 m. pr. Kr.), ir sudegintas savo paties variniame jautyje.

himeriečiams. Himeriečiai – Himeros miesto (Ἱμέρα) Sicilijos šiaurėje gyventojai.

Rh. 2. 20. 7, 1394a

o tai lengviau daryti remiantis filosofiniu tyrimu. Įvairiai verčiama. Pvz., anot Freese'o komentaro: *'Literary knowledge' (Jebb); 'literature' (Cope, Introd. p. 256, who, however, in his annotated ed. explains: 'intellectual study and mental exercises in general')*.

Rh. 2. 21. 1, 1394a

pasakius, kas tai yra. Šiek tiek tiksliau: „pasakius, kas yra ‘gnoma’“ (ῥηθέντος τί ἐστὶν γνώμη). Graikiško žodžio γνώμη vertimas į lietuvių k. komplikotas dėl mūsų nuomone, adekvataus atitikmens trūkumo. Galbūt tai „nuomonė“, „nuomonės pareiškimas“? Po ilgų svarstymų apsispręsta vertime palikti tik „posakio“ reikšmę, nes tik taip pavyksta išlaikyti vienodumą, kai ir žodis γνώμη vartojamas ne vienu reikšminiu atspalviu (pvz., sykiu ir „nuomonės“, „sprendimo“ ir „pamokomojo posakio“, kuris dažnu atveju sutampa su kitakalbės kilmės žodžių „sentencija“, „aforizmas“ ir pan. reikšme), ir kai pasirodo dūrinys γνωμολογεῖν (čia verčiamas „kalbėti posakiais“). Galima paminėti, kad ilgai galvota, ar netiktų vartoti mūsų laikų literatūroje jau gana paplitusį *gnomos* terminą, o gal kurti neologizmą ar suteikti kažkokiai retybei ar specifiniam žodžiui reikšmę, adekvačią Aristotelio vartojamam terminui. Taigi komponuojant žodį γνώμη į patarimo, nuomonės reiškimo ir sprendimo semantikos žodžių grupę apsvarstyti tokie žodžiai „kandidatai“ kaip „spręsmė“, „patarmė“, „patarlė“, „patartis“, „nuomonė“ ir pan., tačiau po diskusijų su grupe kolegų bent jau šiame vertimo etape šių eksperimentų atsisakyta, pasirinktas gerai žinomas lietuviškas žodis „posakis“.

Rh. 2. 21. 2, 1394a

išmąstymų... pradžios. T. y. prielaidos.

„Todėl protingas tėvas... / Neturi stengtis išminties didžios suteikt“. Cituojama ištrauka iš ištrauka iš Euripido „Medėjos“ (*E. Med.* 294–295). Čia pateikiamas lietuviškas B. Kazlausko vertimas. Graikiškas tekstas, verčiant jį pažodžiui, turi reikšmingą niuansą dėl išminties pertekliškumo (plg. περισσῶς ἐκδιδάσκεισθαι σοφούς): „niekada nedera tam, kuris iš prigimties yra pilno proto vyras, leisti [savo] vaikus būti išugdomus su pertekliumi išmintingais“.

Taigi šitai – posakis. Kitaip tariant, šiame kontekste – savo nuomonės, savo vertinimo pareiškimas.

„Nors bus ir šiaip jie tinginiais vadinami, / Piliečiai jiems tada pradės dar pavydėt“. Cituojama ištrauka iš Euripido „Medėjos“, ką tik pateiktos citatos tęsinys (E. *Med.* 296–297). Plg. pažodinį vertimą: „Juk šalia kito-kio neveiklumo, kurį jie turi, jie užsitraukia iš miesto žmonių nedraugišką pavydą.“

Rh. 2. 21. 2, 1394b

„nėra žmogaus, kurs laimę jaučia visados“. Cituojama ištrauka iš vienos Euripido tragedijos, dažniausiai laikoma, kad iš „Stenebojos“ (661. 1 Nauck; 16. 1 *SP* Page). Vertimas – mūsų (*T. V.*).

„nėra žmogaus, kurs laisvas gali būt tikrai“. Cituojama Euripido „Hekabės“ 864 eil. Vertimas – mūsų (*T. V.*).

„mat vergas pinigų jisai arba sėkmės“. Cituojama Euripido „Hekabės“ 865 eil. (ankstesnės ištraukos tęsinys). Vertimas – mūsų (*T. V.*).

Rh. 2. 21. 5, 1394b

dėl to, kad būna iš anksto žinomi. διὰ τὸ προεγνώσθαι – abstrakčiai nurodyta priežastis, kurios turinį įvairiai galima interpretuoti: arba kalbama apie iš anksto žinomą posakį (gnomą), arba apie numanomą jo „priedą“ – „pridėtinį teiginį“ (ἐπιλογος).

„tas joks meilužis, kurs ne visada mylės“. Cituojama Euripido „Trojiečių“ 1051 eil., vertimas – mūsų (*T. V.*).

Rh. 2. 21. 6, 1394b

„todėl protingas tėvas niekad...“. Citata paimta iš Euripido „Medėjos“ 294–295. Aristotelis šią vietą pirmiau citavo *Rh.* 2. 21. 2, o čia jau cituoja sutrumpintai – tik dalį 294 eil. (B. Kazlausko vertimas).

posakiai, kuriuose iš vidaus atsiskleidžia sakomo teiginio priežastis.

T. y. iš pačios gnomos turinio matyti, kodėl ji sakoma.

„mirtingus dalykus reikia mirtingajam, o ne nemirtingus mirtingajam mąstyti“. Tai citata iš nežinomo Epicharmui priskiriamo kūrinio. Plg. DK 13. 20. 2, fr. *263 Kaibel (pastarasis šio Ps.-Epicharmo fragmento komentare nurodo šių žodžių panašumą į Isokrato (ar Isokratui priskiriamos) kalbos „Demonikui“ (Isoc. 1. 32) tekstą: ἀθάνατα μὲν φρόνει τῷ μεγάλῳ ψυχῳ εἶναι, θνητὰ δὲ τῷ συμμέτρως τῶν ὑπαρχόντων ἀπολαύειν – „nemirtingus dalykus mąstyk remdamasis tuo, kad pats esi didžiadvasis, o mirtingus – tuo, kad tau priklausančiais dalykais džiaugiesi saikingai“; mintis čia tokia: žmogus turi mąstyti didingai apie nemirtingus dalykus, bet kad tai pasiektų, svarbu nepamiršti savo sielos didžios, dieviškos, taigi nemirtingos prigimties; kita vertus, dera nepamiršti apie savo mirtingumą, ribotas galimybes ir tai suprantant priimti supančią mirtingą tikrovę.

Rh. 2. 21. 8, 1395a

Stesichoras lokriškiams pasakė. Apie Stesichorą žr. paaiškinimą prie *Rh.* 2. 20. 5. Lokriškiai – Lokrų (Pietų Italijos miesto, įkurto kolonistų iš Lokridės) miesto gyventojams. Vis dėlto nėra aišku, ar tai Stesichoro posakis, nes Aristotelio „Retorikos“ atidus skaitytojas Demetrijas traktate „Apie perteikimą“ (Περὶ ἐμπνεύσεως, supaprastintai vadinamame „Apie stilių“) panašų posakį, tik sutrumpintą, keliskart cituoja kaip Dionisijo Jaunesniojo žodžius, o šis Dionisijas, kiek žinoma iš istorijos, praleido apie dešimtmetį (356–347 m. pr. Kr.) tremtyje Lokruose. Daugiau apie šią versiją žr. Grimaldi, *comm. ad loc.*

idant cikadoms netektų giedoti nuo žemės. Žodžiai „nuo žemės“ (χαμόθεν) gali teikti užuominą į cikadoms nebūdingą giedojimo aplinką ir tai gali reikšti, kad lokriškių įžūlumas gali sukelti baisius padarinius, po kurių bus nusiaubta žemė, medžiai iškirsti, kurie taip svabūs cikadoms.

Rh. 2. 21. 9, 1395a

Pakankamas ženklas. Išreikšta trumpai (σημείον δὲ ἱκανόν), tikriausiai pratęsta mintis apie nemandagumą, neišsiauklėjimą dėstant apie tai, ko tiksliai nežinai.

Rh. 2. 21. 10, 1395a

atkakliai skundžiantis ir koneveikiant. Graikiškame tekste yra iš būdvardinių veiksmažodžių išvesti daiktavardžiai, kurie gali turėti skundimosi ir piktos peikimo aspektus, tačiau galima įžiūrėti ir kitokią jų semantiką: atkaklumo, negailestingumo, įkyrumo kažko siekiant (ἐν σχετλιασμῷ) ir baisumo, persistengimo, perdėto meistriškumo kažką darant (ἐν δεινώσει).

Rh. 2. 21. 11, 1395a

„Pranašas vienas visiems – tai stoti kovon už tėvynę“. Cituojamas Homeras: *Hom. Il.* 12. 243 (A. Dambrausko vertimas). Originale vietoj „pranašas“ yra „paukštis“ (οἰωνός) – sėkmės arba nesėkmės ženklas.

„Enijalijas vienodas visiems“. T. y. Arėjas (jo epitetas – Enijalijas, „kariningasis“) kaip karo dievas sieja visus kovotojus ir visi kovoje vienodai rizikuoja, kad ir kokio dydžio būtų kariuomenės. Čia cituojamas *Hom. Il.* 18. 309. (A. Dambrausko vertimas).

„paikas, tėvą kuris nužudęs, palieka jo sūnus“. Tai citata iš Stasinui priskiriamos poemos „Kiprijos“, į kurią jau referuota šiame traktate anksčiau; žr. komentarą, skirtą *Rh.* 1. 15. 14.

Rh. 2. 21. 12, 1395a

priežodis „atikiškis kaimynas“. Ši vieta komentuojama pasiremiant Tukidido vieta, kur kritikuojami atėniečiai kaip neparankūs kaimynai. Freese'o komentaras: *Cf. Thuc. 1.70, where the Corinthians complain of the lack of energy shown by the Spartans, as compared with their own restless*

and troublesome neighbors, the Athenians. Kennedy komentaras: *Cf. Thucydides 1.70. A neighbor should be a friend, but the volatile Athenians were often a trial to their neighbors.*

Rh. 2. 21. 13, 1395a

„pažink save patį“ ir „nieko per daug“. Tai bene garsiausi taip vadina-
mų Septynių išminčių posakiai, turintys galbūt ir dar senesnę kilmę. Šiedu
posakiai kartu su dar vienu – „laiduok, ir čia pat bus bėda“ (ἐγγύα, πάρα δ’
ἄρα) – buvę iškalti prie įėjimo į Apolono šventyklą Delfuose.

bent jau šis žmogus... nebūtų siekęs tapti karvedžiu. Anot Kennedy,
comm. ad loc., čia Aristotelis gali turėti galvoje vėl savo ne kartą minėtą
Ifikratą.

Rh. 2. 21. 14, 1395a

mylėti ne taip, kaip ir žmonės sako. T. y. kad meilė turi pavirsti į nea-
pykantą.

nes tas kitas atvejis būdingas klastūnui. Paminėtas „kitas atvejis“ – mei-
lė, ateityje virsianti į neapykantą.

**„nemėgstu ir to pasakymo..., nes dera bent jau blogųjų per daug ne-
kęsti“.** Įdomu, kad šioje vietoje išsiskiria vertėjų nuomonės, nors dauguma
neapykantos objektu laiko nedorėlius (κακούς). Kennedy ir Freese’as verčia
panašiai. Kennedy: *That business about ‘Nothing too much’ isn’t true either;
one cannot hate the wicked too much.* Freese: *Nor do I approve the maxim
‘Nothing in excess,’ for one cannot hate the wicked too much.* Cope (t. 2,
p. 218): *And again, neither does the (maxim) ‘nothing to excess’ (satisfy me);
for the wicked surely should be hated to excess.* Panašiai kaip Cope’as verčia
Chiron: *Le “Rien de trop” (mėden agan) ne me plaît pas non plus, car les
méchants, assurément, il faut les haïr à l’excès (agan).* Panašiai atkartoja ir
W. Rhys Roberts savo vertime (p. 3240): *and again, ‘Nor do I approve of*

the saying “nothing in excess”: we are bound to hate bad men excessively.’ Štai kaip verčia Buckley (Aristotle’s Treatise on Rhetoric, literally translated from the Greek [...] by Theodore Buckley, London 1857, p. 173): Nor again [does this please me], that we ought to carry nothing to excess; since ’tis our duty to hate the wicked at least to the very extreme. Panašiai vokiškame vertime (Aristoteles Rhetorik, übersetzt und herausgegeben von Gernot Krapinger, Stuttgart: Philipp Reclam jun., 2007, p. 127): Auch ‚nichts im Übermaß‘ ist nicht nach meinem Geschmack, denn Böse muß man über die Maßen hassen.

Rh. 2. 21. 16, 1395b

dėl klausytojų tamsuoliškumo. Anot Grimaldi, *comm. ad loc.*, frazė δια τὴν φορτικότητα reiškia „dėl neišlavintų protų“, o žodis φορτικότης, sutinkamas Aristotelio veikale tik vieną kartą, išreiškia idėją apie tokį požiūrį į gyvenimą, kuris ribojasi „gyvenimo akivaizdžiomis ir paviršutiniškomis prasmėmis“. Panaši idėja išreikšta „Eudemo etikoje“ (EE 1215a29–30).

Rh. 2. 21. 16, 1395b

Štai tokį vieną privalumą. Čia turimas omenyje ką tik aptartas posakio apibendrinimas, kuris nors iš dalies paglosto siauriau mąstančių klausytojų savimeilę, pradžiugina panašumu į jų pažiūras ir šitaip gali paskatinti jų pasitikėjimą kalbėtoju.

juk kalbas padaro savito būdo. T. y. turinčiomis išskirtinį būdą, savitą natūrą, charakteringomis. Čia mažiausiai du dalykai tuo „etiškumo“ epitetu yra pasakyti; viena vertus, tai yra nuoroda į tai, kad posakiais-gnomomis kalbai suteikiamas bendras moralinis atspalvis (kalbama apie bendražmogiškos etikos, tinkamos elgsenos dalykus, dorybes, apie kurias dažnu atveju sentenciškai ir pasisakoma; mat sentencijos, gnomos yra išminties – vienos iš dorybių – verbalizuota išraiška), tačiau tuo pačiu pasakoma, kad gnominis kalbėjimas suteikia kalbai ir su kalbėtojo asmeniu susijusį

individualų charakterį; štai dėl ko verčiame „savito būdo kalbos“, mat jos nusidažo ir bendru moraliniu koloritu, ir individualiu kalbėtojo būdo savybių, susijusių su jo moraliniais pasirinkimais ir atspindimų sentencijose, koloritu. Aristotelis neskyrė tokios kalbų rūšies kaip *ēthikos logos*, bet skyrė tris veiksnius, teikiančius kalboms įtaigumo: ἥθος, πάθος, λόγος. Tad „etiška“ ar „būdo savybėms draugiška“, „būdo savybes iškleidžianti“ kalba susijusi su žmogaus (kalbėtojo, klausytojo, oponentų) būdo savybių, įpročių ir įgūdžių sfera, „patetiška“ – su žmogaus jausmų, emocinių išgyvenimo, laikinų afektų sfera, o „logiška“ – su kalbos turinio, ypač argumentų, pasvertumu.

Ir visi posakiai šitai sukuria. T. y. teikia kalbai savitą būdą.

Rh. 2. 22. 3, 1395b

„neišprusę minioms kalba mūziškiau“. Kalbama apie tai, kad mišri minia, kurioje nėra daug išsilavinusių žmonių, lengviau priima ir labiau (lyg Mūzomis, t. y. paprastus žmones išmintimi pranokstančiomis būtybėmis) pasikliauja tais, kurių kalba miniai suprantamesnė. Taigi šiuo atveju „kalbėti mūziškiau“ reiškia kalbėti suprantamesne, mažiau mokslo terminais apdorota ir mažiau sudėtingų turinio elementų prisodrinta kalba.

Rh. 2. 22. 4, 1396a

tikrus duomenis. Šitaip verčiamas žodis τὰ ὑπάρχοντα, kuris ir jį sinonimiškai keičiančios frazės pastebimai užima ypatingą vietą šiame skyriuje. Anot Kennedy, *comm. ad loc.*, minėtas žodis „reiškia tai, kas yra dalyko pagrindas arba kas būdinga dalykui, jo natūralioms ar loginėms savybėms, atitinkamiems faktams ar informacijai ir pan.“

Rh. 2. 22. 6, 1396a

apie jūrų mūšį prie Salamino ar apie Maratono kautynes. Tai nuoroda į du Atėnus išgarsinusius ir karo eigai lemiamos reikšmės turėjusius mūšius

persų invazijos metu. Salamino jūrų mūšis – antrosios persų invazijos, organizuotos karaliaus Kserkso, metu 480 m. pr. Kr. rugsėjo mėn. įvykęs mūšis Saronijos įlankos šiaurėje, prie Salamino salos, kurio metu jungtinis graikų laivynas, vadovaujamas atėniečio Temistoklio ir spartiečio Euribiado, sumušė perpus didesnę Persijos laivyną. Maratono mūšis – pirmosios persų invazijos, organizuotos karaliaus Darėjo Didžiojo (522–486 m. pr. Kr.), metu 490 m. pr. Kr. įvykęs pėstininkų mūšis, kurio metu Miltijado ir Arimnesto vadovaujama atėniečių ir jų sąjungininkų kariuomenė sumušė ir privertė bėgti prie laivų perpus didesnes persų sausumos pajėgas, vadovaujamas Dačio ir Artaferno; kadangi Maratono mūšis buvo laimėtas be Spartos, lig tol dominavusios sausumos karuose, pajėgų pagalbos, Atikos retorikoje šis įvykis buvo pasitelkiamas kaip Atėnų karinio potencialo amplifikacija.

kokius žygius atliko Herakleidai. Herakleidai – Heraklio palikuonys, įvairių Graikijos sričių valdytojai, kurie, kaip rekonstruojama iš mitografinės medžiagos (labiau iš vėlesnės, bet iš dalies ir iš Herodoto epochos logografų, ir iš Aristotelio laikų tekstuose paliktų žinučių), kovojo su Heraklio engėju Euristėju ir stengėsi atgauti Heraklio turėtas valdas. Mirus Herakliui, jo pusbrolis Euristėjas siekė išžudyti Heraklio palikuonis, kol dar nesuaugo, nesustiprino savo įtakos, tad pradėjo Herakleidų persekiojimą. Kartu su motina Alkmene jie bėgo iš Tebų ir ieškojo prieglobsčio kituose poliuose. Dalis su Alkmene apsistojo Tirinte, kita dalis atsidavė Trachinės karaliaus Kejiko globai, bet ten jiems greitai pasidarė nesaugu. Tada Herakleidai pasuko į kitus polius pagalbos, kol galiausiai kreipėsi į Atėnus, kur viešpatavo Tesėjas arba jo sūnus Demofontas. Karalius juos užstojo, apgyvendino Atikos Trikoritės srityje (Τρικóρυθος), neleido jų išduoti Euristėjui, tad šis organizavo pirmąjį Peloponeso karą su Atėnais. Tesėjas (arba jo sūnus Demofontas) kartu su Heraklio sūnumi Hilu ir Jolaju (Heraklio sūnėnu, Ifiklio sūnumi) stojo į kovą prieš Euristėjo kariuomenę. Herakleidai nugalėjo, o Euristėjas ir jo sūnūs žuvo

(Hilas nukirto Euristėjo galvą ir nusiuntė motinai Alkmenei). Pergalei turėjo įtakos pranašystė, kad atėniečiai patirs pralaimėjimą, nebent vienas iš Heraklio vaikų žus dėl bendro gėrio. Kad pranašystė lemtų sėkmę Herakleidams, vienintelė Heraklio duktė Makarija Maratono lygumoje nusižudė ir davė vardą tos vietos šaltiniui. Po šios pergalės Herakleidai siekė užimti Peloponesą ir išstumti iš ten Pelopidus (Pelopo palikuonis), nes turėjo pretenzijų atgauti tas valdas, kurias turėjo jų tėvas ir protėviai: antai į Mikėnus jie pretendavo dėl to, kad Heraklis iš motinos pusės buvo Persėjo, Mikėnų įkūrėjo, palikuonis, o Spartą siekė užimti, nes iš jos buvo išvarytas Heraklio ten įkurdintas Tindarėjas. Vis dėlto ne iš karto Herakleidams pavyko šitą planą įgyvendinti. Po Euristėjo žūties Hilas su bendražygiais užėmė Peloponeso miestus, bet buvo priversti iš ten trauktis atgal į Maratoną (ar Tesaliją) dėl Peloponese kilusio maro, tada Hilas kreipėsi į Delfus dėl žygio į Peloponesą atnaujinimo ir gavo atsakymą, kad Herakleidai į Peloponesą turi grįžti tik po trečiojo derliaus (ὁ δὲ θεὸς ἔφησε περιμεινάντας τὸν τρίτον καρπὸν κατέρχεσθαι, Apollod. *Bibl.* 2. 8). Pamanęs, kad kalbama apie metų skaičių, Hilas surengė žygį po 3 metų, kuomet Peloponese viešpatavo Agamemnono vaikaitis ir Oresto sūnus Tisamenas, tačiau pralaimėjo ir žuvo nuo Echemo. Po kurio laiko Herakleidai (tik trečios kartos po Hilo) atsikovojo Peloponesą ir jį pasidalino.

Rh. 2. 22. 7, 1396a

aiginiečius ir potidajiečius. Aiginiečiai – Aiginos salos Saronijos įlankoje į vakarus nuo Atėnų ir į pietus nuo Salamino salos gyventojai, ilgalaikiai Atėnų konkurentai dėl dominavimo jūroje. Potidajiečiai – Palėnės pusiaslio (Chalkidikės pusiasalio vakarinės dalies) centrinio miesto gyventojai. Aristotelio tekste graikiška forma yra Ποτιδαῖατας (pl. acc.), todėl čia rašoma „potidajiečius“, o ne „poteidajiečius“ (alternatyvi forma pagal graikišką Ποτειδεᾶται iš miesto formos Ποτειδαία).

Rh. 2. 22. 8, 1396a

lakoniškos ištarmės, ir mįslingi posakiai. Būdvardis „lakoniškas“ žymi Spartos teritoriją, kuri vadinosi Lakonija. Kadangi Spartos kultūroje nebuvo skatinamas daugžodžiavimas, terminas „lakoniškas“ reiškia „trumpas“, „glaustas“. Plutarcho tekstų korpuse yra spartietišių apoftegimų rinkinys „Lakoniškosios ištarmės“ (208b–242d). Apoftegmos terminas čia verčiamas kaip „ištarmė“, atsižvelgiant į žodžio etimologiją, sąsają su garsų tarimu (φθέγγομαι). Ir etimologiškai, ir kontekstiškai apoftegmos buvo tai, kas balsu ištarta, o paskui perduota iš lūpų į lūpas, galiausiai populiariausios iš jų buvo užrašytos (pvz., Delfų ištarmės-apoftegmos, priskiriamos garsiems išminčiams); nuo posakio-gnomos jos skiriasi tuo, kad posakius-gnomas gali pasakyti ir mūsų kaimynas, o apoftegmos yra kažkieno seniai ištartos ir perduotos mūsų laikams.

Rh. 2. 22. 10, 1396b

kaip teigta „Topikoje“. Arist. *Top.* 1. 4–15, kur pateikiamas bendrasis metodas, kuriuo ieškoma prielaidų tam tikra tema. Jame siūlomi būdai, kaip pažvelgti į bet kurį dalyką, kad būtų galima atrasti jo esminius ir neesminius aspektus; apžvelgiamos įvairios terminų reikšmės, galimų prielaidų rūšys ir būdai, kaip jos turėtų būti atrenkamos, o procesas iš dalies apibendrinamas *Top.* 1. 14, 105b12–18.

Rh. 2. 22. 12, 1396b

jis nukovė Hektorą, geriausią iš trojėnų. Hektoras, Trojos karaliaus Priamo sūnus, vienas iš svarbiausių Trojos gynėjų jau minėtas ir anksčiau (žr. *Rh. 2. 3. 16*).

ir Kikną, kuris sutrukdė visiems graikams išsilaipinti, nes buvo nesužeidžiamas. Kiknas, Troadės Kolonų valdovas, Trojos karo dalyvis, nuožmiai kovojęs su achajais ir apie tūkstantį jų nukovęs pirmų kovų prie Trojos metu, kai jis (Kiknas) kartu su Hektoru pasitiko pirmuosius achajus, prieš

tai dar trukdydami jiems išsilaipinti į krantą. Kilęs iš Poseidono, jis turėjo ietimi ir kardu nesužeidžiamą kūną. Jį nukovė Achilas, užmušęs akmeniu arba pasmaugęs savo šalmo diržu.

Rh. 2. 22. 13, 1396b

o išmąstymo sudėtine dalimi ir sritimi vadinu tą patį dalyką. Graikiškas tekstas: στοιχείον δὲ λέγω καὶ τόπον ἐνθυμήματος τὸ αὐτό. Čia yra vienas iš svarbiausių aristotelinio „topo“, kuris šiame vertime perteikiamas atitikmeniu „sritis“, apibrėžimų. Kaip matyti, jis laikomas naujo konstrukto – išmąstymo (ἐνθύμημα) sudėtine dalimi.

Rh. 2. 22. 14, 1396b23]

vieni jų yra parodomieji – parodo, kad kažkas yra arba nėra, – o kiti – paneigiamieji. Išmąstymų rūšis Aristotelis gretina su dialektikos terminais. Beje, parodomuosius (δειακτικά ἐνθυμήματα) ir paneigiamuosius (ἐλεγκτικά ἐνθυμήματα) išmąstymus kitame skirsnyje (*Rh.* 2. 22. 17) sugretina atitinkamai su įrodomosiomis (ἀποδειακτικούς) ir paneigiamosiomis sritimis, „vietomis“.

Rh. 2. 23. 1, 1397a

Viena parodomųjų išmąstymų sritis yra kylanti iš priešingybių. Šiais žodžiais pradedamas 23 skyrius, kuriame Aristotelis išvardija dvidešimt aštuonias išmąstymų sritis (ar „vietas“). Tai yra argumentavimo kryptys arba strategijos, naudingos nagrinėjant įvairius dalykus visose trijose retorikos rūšyse. Taigi jos skiriasi nuo ἰδία, „konkretybių“, „savotiškumų“ arba „konkrečių temų“ politikos ir etikos klausimais, apibrėžtų *Rh.* 1. 2. 21 ir aptartų visoje pirmoje knygoje. Apie tai, kaip Aristotelis vartoja terminą τόπος, žr. komentarus, pridėtus prie *Rh.* 1. 2. 21, ir atitinkamą pastabą. Kai kurios čia išvardytos temos aptariamoms ir „Topikoje“. Jų vartojimo graikų oratorių tekstuose pavyzdžius žr. Palmer 1914; apie jų vėlesnę istoriją,

įskaitant Cicerono aptarimą jo veikale *Topica*, žr. Reinhardt 2003, 18–35; palyginimą su Perelmano ir Olbrechto-Tytekos topikų sistema žr. Warnick 2000; apie šiuolaikinį taikymą žr. Fleming, 2003.

ar priešinga savybė išties būdinga priešingybei. Kitaip tariant, ar priešingas predikatas tikrai atitinka subjekto priešingybę.

būti santūriam yra geras dalykas, nes būti nežabotam – žalingas. Čia nežabotumas (τὸ ἀκολασταίνειν) yra priešingybė santūrumui (τὸ σωφρονεῖν); nežabotumo savybė žalingumas (βλαβερὸν) yra tam tikra priešingybė santūrumo savybei gerumui (ἀγαθόν), taigi santūrumui priešinga savybė (žalingumas) tikrai būdinga santūrumo priešingybei (nežabotumui). Darant prielaidą, kad savitvarda, santūrumas yra gėris, po to darant pagrįstą prielaidą, kad blogis kaip gėrio priešingybė gali būti nusakomas savitvartos, santūrumo stoka (vadinasi, kaip nežabotumas), įmanoma įrodyti pirmojo teiginio (prielaidos, kad santūrumas – tai gėris) teisingumą; priešingu atveju (t. y. kai tarp dviejų priešingų subjektų nėra atitinkamai priešingų predikatų) toks teiginys gali būti paneigtas. Vadina si, teisingas būtų argumentas toks: jei kas nors tyliai išklauso pabarimų, išminčiai tokį giria, vadinasi, išminčiai peikia tą, kuris neklauso pabarimų. Neteisingas (bet gal kažkiek tikėtinas) toks: jei kas nors tyliai išklauso pabarimų, išminčiai tokį giria, ir negaili kritikos tam, kuris pats barasi (nes išeina, kad išminčiai giria santūrumą ir palaiko santūrumo priešybę).

„Mesėniškoje kalboje“. Alkidamanto kalba, anksčiau paminėta *Rh.* 1. 13. 2.

tai įvesti tvarką. T. y. sukurti priešingybę blogybėms, chaosui.

„Jei karas... blogybių priežastis, tai įvesti tvarką dera sudarant taiką“. Čia karas kaip taikos priešingybė, ir abiemis priešingybėms išties būdingos priešingos savybės: karui – dabartinės blogybės, t. y. chaosas (τὰ παρόντα κακά), o taikai – tvarkos atstatymas (ἐπανορθώσασθαι).

„Mat jei jau neteisinga net į pyktį pult... nepriderės tokiam malonės skolą jaust“. Samprotavimo esmė tokia: jei nedera pykti ant nenoromis pakenkusių, tai ir nedera jaustis dėkingam tam, kuris nenoromis padarė paslaugą. Šio samprotavimo autorystė nežinoma. Kadangi jis parašytas jambiniais trimetrais, manoma, kad tai ištrauka iš kažkokios neišlikusios dramos (fr. 80 Nauck (*TGF*)). Vertimas – mūsų (*T. V.*).

„Jei būna, kad mirtingiesiems... nepatiki mirtingi daugeliu tiesų“. Ištrauka iš neišlikusios Euripido tragedijos „Tijestas“ (E. *Thyestes*, fr. 396 Nauck (*TGF*)).

Rh. 2. 23. 2, 1397a

juk kitaip gėris būtų ir „teisingai“. T. y. teisingumas absoliučiai gramatiškai būtų tapatus gėriui.

nėra verta rinktis mirti „teisingai“. Kitaip sakant, nelaukiama, netrokštama, vadinasi, ir nėra gera mirties susilaukti kaip teisingos (pelnytos) bausmės.

Rh. 2. 23. 3, 1397a

iš vienas nuo kito priklausančių dalykų. T. y. iš koreliatyvų, santykinių, vienas su kitu susijų ar vienas nuo kito priklausančių dalykų ar reiškinių.

Diomedontas sakė apie mokesčius. Diomedontas – kažkoks nežinomas autorius (plg. Grimaldi, *comm. ad loc.*).

„jeigu ir jums ne gėda parduoti, tai ir mums – pirkti“. Freese'as komentuoja (*ad loc.*): *The argument is that if there was no disgrace in selling the right of farming the taxes, there could be none in purchasing this right.* („Argumentas yra tas, kad jei nebuvo jokios gėdos parduoti mokestinę žemės ūkio teisę, tai jos negalėjo būti ir perkant šią teisę.“). Anot Grimaldi, čia lyginama koreliacija tarp liepti / paklusti santykio ir parduoti / pirkti santykio.

Rh. 2. 23. 3, 1397b

kaip ir Teodekto „Alkmajone“. Teodektas – iš Likijos kilęs ir Atėnuose gyvenęs logografas, oratorius ir poetas, artimas Aristotelio draugas, Platono ir Isokrato mokiny, pradėjęs karjerą užsakomosiomis kalbomis, bet daugiau reiškėsis kaip tragedijų kūrėjas. Manoma, kad dalis dramų buvo skirtos tik deklamacijoms, ir ypač „Mausolas“ – ta, su kuria jis išgarsėjo kaip tragikų varžybų nugalėtojas per Karijos valdovo Mausolo laidotuves. Apie 13 Teodekto tragedijų (ir čia minimas „Alkmajonas“) žinomos tik iš negausių paminėjimų, nedaug žinoma ir apie jo kalbas (viena paminima Aristotelio „Retorikoje“ apie Teodekto siūlytą įstatymą, skirtą samdomo darbo reformai), neišliko ir jo retorikos vadovėlis.

Alfesiboja, Alkmajono žmona. Žodžiai, kurie pridedami dėl aiškumo, nors abu šie veikėjai netrukus taip pat paminimi. Alkmajonas iš Argo, Amfijarajo ir Erifilės sūnus, panašiai kaip Orestas buvo savo motinos žudikas, jis taip pat buvo išprotėjęs (Erinių ar pačios motinos dvasios persekiojamas), o paskui iš dalies apvalytas Psolidės (ar Fegijos) valdovo Fegėjo, iš dalies – Achelojo upės dievo. Abu Alkmajono geradariai davė jam į žmonas savo dukteris: Fegėjas Alfesiboją (kitais liudijimais – Arsinoją), Achelojas – Kaliroję. Pirmajai žmonai Alkmajonas dovanojo Kadmo žmonos Harmonijos vėrinį ir peplą (kažkada meistriškai padarytus Hefaisto), tačiau tos pačios dovanos vėliau užsiprašė naujoji žmona Kalirojė. Alkmajonui stengiantis ją gauti, Alfesiboja, jos broliai ir (ar) Fegėjas pasirūpino, kad Alkmajonas būtų nužudytas.

su Demostenu susijusi byla. Dauguma komentatorių skeptiški dėl garsiojo oratoriaus Demosteno tapatybės šioje vietoje, nes jo biografijose nėra užuominų į kažkokią panašią bylą. Dionisijas iš Halikarnaso I laiške Amajui (*Ad Ammaeum* 1. 12), anot Kennedy, *comm. ad loc.*, neįtikinamai siekė sutapatinti šią bylą su Demosteno ginamąja kalba Ktesifontui 330 m. pr. Kr.

ir su Nikanoro žudikais. Apie šią bylą nieko nėra žinoma (plg. Freese, *comm. ad loc.*).

Ir byla dėl žuvusiojo Tebuose. Ksenofonto „Graikijos istorijoje“ (7. 3. 1–12) pasakojama apie tai, kaip Sikijono tremtiniai Tebuose apie 364 m. pr. Kr. nužudė Eufroną, Sikijono tiraną ir kovotoją už Sikijono nepriklausomybę nuo Tebų hegemonijos. Šį įvykį Aristotelis galbūt ir turi omenyje.

Rh. 2. 23. 4, 1397b

nėra būdinga nė tam, kuriam galėtų būti menkliau būdinga. Pagal Kennedy vertimą: *If something is not the fact where it would be more [expected], it is clear that it is not a fact where it would be less.* („Jei kas nors nėra faktas ten, kur jo būtų labiau [tikimasi], aišku, kad tai nėra faktas ten, kur jo būtų mažiau.“)

mat tėvus mažiau kas muša negu kaimynus. Taigi pagal Aristotelio samprotavimą išeina, kad kaimyno mušimas – labiau būdingoji savybė nei tėvo mušimas, ir ji gali tikrai būti tikėtina, jeigu pasitvirtintų mažiau būdingos savybės (tėvo mušimo) realumas.

Rh. 2. 23. 5, 1397b

argi Oinėjas nėra lygiai taip pat apverktinas, netekęs garsaus palikuo-
nio. T. y. savo sūnaus Meleagro. Oinėjas buvo Kalidono valdovas ir vyno kultūros pradininkas Aitolijoje, išmokęs vynuogininkystės iš paties dievo Dioniso. Laikoma, kad tai improvizuota citata iš poeto tragiko Antifonto, gyvenusio Sirakūzų tirano Dionisijo I dvare, dramos „Meleagras“. Plg. fr. 81. 1–2 Nauck (*TGF*). Meleagras nužudė motinos Altajos brolių Pleksipą (plg. *Rh.* 1375b15). Taigi scholiastas Stefanus mano, kad aptariamoms eilutės perteikia žodžius, kuriuos Oinėjas kalbėjo Altajai, kai ji sielvartavo dėl savo tėvo (Testijo) netekties. Oinėjas jos klausia: *εἰ λυπεῖται ὁ πατήρ σου διὰ τὸν υἱὸν αὐτοῦ, οὐ δὲ ἡμὲς πάνυ λυπεῖσθαι ὡς ἀπολέσαντα τὸν υἱὸν μου Μελέαγρον;* – „Jei tavo tėvo reikia gailėtis dėl jo sūnaus, tai argi ir man

nereikia labai gailėtis dėl mano sūnaus Meleagro netekties?“ (vertimas – mūsų (T.V.). Stefanas remiasi vienu pasakojimu; Aristotelis cituoja kitą variantą, kuriame nužudomi abu Testijo sūnūs. Pastarąją versiją išdėsto Diodoras Sicilietis 4. 34. 1–6. Plg. Grimaldi, *comm. ad loc.*

jei Tesėjas neprasikalto. Čia ir toliau pateikti pavyzdžiai teiginių, susijusių su žinomais mitais, kurie buvo reflektuojami Aristotelio laikų diskusijose ir literatūroje; Tesėjo ir Aleksandro (Pario) kaltės motyvas susijęs su Dzeuso ir Ledos dukters Helenės pagrobimu, ir apie tai reikšmingai diskutavo Gorgijas ir Isokratas savo mitologiniuose enkomijuose Helenei. Tindaridų, t. y. Dioskūrų, kaltės motyvas susijęs ir su tuo, kad jie, keršydami Tesėjui už jų sesers (Helenės) pagrobimą, pagrobė ir į Spartą su Helene išvežė Tesėjo motiną Aitrą, ir su tuo, kad jie pagrobė Mesėnijos valdovo dukteris Foibę ir Hilaeirą. Hektoro ir Pario kaltės motyvai susiję su negarbingu, klasingu nužudymu. Dėl Patroklo nužudymo plg. pasakojimą „Ilijados“ XVI giesmės pabaigoje (Hektorui talkino Apolonas ir Patroklą iš nugaros sužeidęs Euforbas). Dėl Achilo nužudymo problematikos Aristotelio tiesioginis šaltinis neaiškus. Tai galėjo būti kažkas iš epinių ciklų arba iš chorinėje lyrikoje bei dramose įamžintų mitų siužetų.

jei nenusikalto Tindarėjo sūnūs. Taip alternatyviai vadinami Dioskūrai – dvyniai Kastoras ir Polideukas, gimę ir augę Ledos ir Spartos valdovo Tindarėjo šeimoje, nors vieno iš jų – Polideuko – tėvu tradiciškai laikomas Dzeusas.

Rh. 2. 23. 6, 1397b

Ifikratas savo kalboje prieš Harmodiją. Neaišku, ar tai kažkokia neišlikusi paties Ifikrato, Atėnų stratego, pretendavusio į aukso skulptūrą už pergalę prieš Spartą Korinto kare, ypač dėl sėkmingo mūšio prie Korinto uosto Lechajo 391 m. pr. Kr., kalba, ar Lisijui priskirtos kalbos fragmentas (plg. Plut. *Vitae decem oratorum* 836d2). Ifikrato oponentas Harmodijas, matyt, buvo tiesioginis ar netiesioginis garsaus Atėnų didvyrio tuo pačiu

vardu palikuonis (kuris kartu su savo meilužiu Aristogeitonu 514 m. pr. Kr. nužudė Hiparchą, tirano Hipijo brolį; nors tai buvo privatus ginčas, jie buvo pagerbti statulomis agoroje kaip tirano žudikai). Dionisijas iš Halikarnaso (*Lys.* 12) atmeta, kad Lisijas rašė kalbą dėl Ifikrato statulos, bet pamini faktą, kad 390 m. pr. Kr. Ifikratas buvo gavęs teisę į statulą, bet pačios skulptūros taip ir nebuvo gavęs iki 372–371 m. pr. Kr. (plg. Grimaldi, *comm. ad loc.*).

Rh. 2. 23. 6, 1398a

Filipui pereiti jų žemėmis į Atiką. 346 m. pr. Kr. po Filokrato taikos Filipas nusprendė suteikti karinę pagalbą jos prašantiems Tebams jų kovoje su Atėnų palaikoma Fokide, t. y. nutarė žygiuoti prieš Fokidę ir užbaigti karą. Jis atvyko į Graikiją per Termopilų perėją ir tuo metu Tebai nebūtų sustabdę jo žygio į Atėnus, jei jis būtų paprašęs leidimo pravažiuoti. Tačiau, Filipas tenkinosi tik Fokide ir grįžo namo. Kaip pirmoji tiesioginė pagalba, kurią Tebams pasiūlė Filipas dėl Fokidės, šis įvykis ir paminimas šiuose „Retorikos“ žodžiuose. 339 m. pr. Kr. Filipas buvo grįžęs į Graikiją, pakviestas kai kurių Graikijos valstybių, kad padėtų Lokridėje įsiplieskusiame Amfisos kare. Įsikūręs Fokidės Elatėjos mieste, esančiame prie tiesioginio kelio į Tebus ir Atėnus, jis išsiuntė pasiuntinius į Tebus siekdamas užsitikrinti Tebų palaikymą ar neutralumą kovoje prieš Atėnų grėsmę. Atėnai taip pat pasiuntė savo pasiuntinybę, vadovaujamą Demosteno, kuriam pavyko laimėti sąjungą su Tebais (plg. Ellis 2006, 779–781). Filipino pasiuntinių argumentas, kaip mums čia pateikiamas, yra toks: jei Filipas būtų prašęs tos paslaugos apie 346 m. pr. Kr., tai tebiečiai būtų leidę jam prasiveržti į Atiką, dar iki tol, kol jis jiems suteikė kokią nors pagalbą; o dabar, kai jis jiems yra suteikęs didelę pagalbą ir ignoravęs savo turimą pranašumą, iš tebiečių pusės būtų nesąžininga jam nesuteikti tos paslaugos – leisti jam netrukdomai praeiti pro jų šalį (žr. Grimaldi, *comm. ad loc.*).

Rh. 2. 23. 7, 1398a

pavyzdžiui, kaip „Teukre“. Čia paminėta Sofoklio neišlikusi drama. Anot Freese'o, *comm. ad loc.*, iliustracija arba neišliko, arba sąmoningai buvo praleista kaip gerai žinoma.

Ifikratas prieš Aristofontą. Dėl Ifikrato žr. ankstesnius komentarus, pvz., *Rh.* 1. 7. 33 ir 2. 23. 6. Aristofontas – Atėnų politikas, 330 m. pr. Kr. ėjęs aukštas eponiminio archonto pareigas.

„Jei tu, būdamas Aristofontas, negalėtum išduoti, negi išduočiau aš, būdamas Ifikratas?“ Tikriausiai tai buvo kaltinimai Ifikratui išdavystė 357–355 m. pr. Kr. vykusiam Sąjungininkų kare. Argumento pagrindas – kontrastinga abiejų kalbėtojų reputacija (plg. Kennedy, *comm. ad loc.*).

tokio kaltintojo kaip Aristeidą atžvilgiu. Aristeidą – VI–V a. pr. Kr. Atėnų politikas ir strategas (vienas iš strategų prieš Maratono mūšį, šio mūšio dalyvis), Temistoklio jūrinės galios vystymo oponentas, bet palai-kytojas šio organizuoto mūšio prie Salamino ir pasižymėjęs kaip atėniečių pėstininkų vadas Kserkso invazijos metais (480–479 m. pr. Kr.).

Rh. 2. 23. 8, 1398a

kaip sakė Ifikratas, kad geriausias žmogus yra kilniausias. Apie Ifikratą žr. komentarą prie *Rh.* 2. 23. 7 ir ten pateiktas kitas nuorodas.

Harmodijas bei Aristogeitonas. 514 m. pr. Kr. Atėnuose nužudė Hiparchą, tirano Hipijo brolį, ir vėliau buvo laikomi demokratijos didvyriais. Aristotelis juos paminėjo ir „Retorikos“ pirmojoje knygoje (*Rh.* 1. 9. 38).

Ir kaip „Aleksandre“. Spėjama, kad tai pirmas paminėjimas epideiktinės kalbos apie Parį, kurios autorius – sofistai Polikratas. Ši kalba vėliau dar keletą kartų minima šiame veikale, plg. *Rh.* 2. 24. 7, 2. 24. 9 ir 3. 14. 3.

ne tik už patirtą paslaugą, bet ir už skriaudą. Nėra žinomas šio Sokratui priskirto teiginio šaltinis. Archelajas buvo Makedonijos valdovas nuo

413 iki 399 m. pr. Kr. Jis dosniomis dovanomis viliojo graikų poetus ir kitus menininkus, tačiau, kiek matyti, iš jo charakteristikos Platono „Gorgijuje“ (470c–471d) filosofams ar bent jau Sokratui jis nebuvo patrauklus (plg. Grimaldi, *comm. ad. loc.*).

Rh. 2. 23. 9, 1398a

apie teisingą raišką. Taip verčiame rankraščiuose užfiksuotą frazę su elipse *περὶ τοῦ ὀρθῶς*. Įvairūs vertėjai skirtingai traktuoja šią vietą. Antai Grimaldi, *comm. ad loc.*, vertė *as has been mentioned in the topical discipline concerning the right use of a word* („kaip buvo paminėta svarstyme apie topus, susijusiam su teisingu žodžio pavartojimu“). Freese’as sakinio pabaigą siūlo išplėsti eliptinės sintaksės išplėtimu įvairiais įterptiniais žodžiais, mintį tarsi papildančiais: [*λελέκται*] *περὶ τοῦ ὀρθῶς* [*χρησθαι αὐτοῖς*]. Jo vertimas skamba taip: *as explained in the Topics, where the correct use of these terms has been discussed* („kaip buvo paaiškinta „Topikoje“, kur buvo aptartas teisingas šių terminų vartojimas“). Kiek kitaip šią vietą interpretuoja dalis tyrėjų, sekančių Thurot konjektūra *τοῦ ὀξέος* (vietoje *τοῦ ὀρθῶς*), kurią *inter alios* priėmė Kassel ir Kennedy. Ši versija paremta svarstymu Aristotelio minimame veikle „Topika“ (*Top.* 1. 15 (106a13, 106a32, 107a14, 107b14, 107b23) ir *Phys.* 7. 4, 248b7–10. Kennedy verčia taip: *as discussed in the Topics on the meaning of oxus* („kaip aptarta „Topikoje“ apie žodžio ὀξύς reikšmę“).

Rh. 2. 23. 10, 1398a

Kita sritis – iš padalijimo. Anot Kennedy, *comm. ad loc.*, tai primena loginį skirstymą į rūšis, kurį rekomenduoja Platono Sokratas „Faidre“ (plg. Pl. *Phdr.* 265e–266a).

Rh. 2. 23. 11, 1398a

peparetietės. T. y. moters iš Pepareto.

Rh. 2. 23. 11, 1398b

kai oratorius Mantijas bylinėjosi su savo sūnumi. Minimas incidentas, kai atėnietis Mantijas turėjo pripažinti net dviejų neteisėtų sūnų (Bojoto ir Pamfilo) turėjimą, ir tai sudaro priešistorę Demostenio kalbų „Prieš Bojotą“.

kai Ismenijas ir Stilbonas ginčijosi dėl vaiko, atskleidė Dodonidė.

Ismenijas ir Stilbonas tikriausiai buvo tebiečiai, kurie buvo gerai žinomi Tebų politiniame gyvenime. Ismenijas turbūt buvo bojotarchas 368 m. pr. Kr.; abu šie vyrai atstovavo Tebams Delfų-Termopilų amfiktijonijos (kelių kaimyninių valstybių religinės-politinės sąjungos) taryboje. Plg. Grimaldi, *comm. ad loc.*

iš Teodekto „Įstatymo“. Šis „Įstatymas“ tikriausiai buvo Teodekto kalba, kurioje buvo dėstoma apie Atėnų samdomus samdinius, jų tarnybą ir Atėnų piliečių bei samdinių santykius.

kaip kalbėjo Alkidamantas, kad visi gerbia išminčius. Nėra aišku, koks čia Alkidamanto kūrinys cituojamas; Grimaldi, *comm. ad loc.*, primena nuomonę, kurią yra išsakę Baite ir Sauppe, kad tai gali būti ištraukėlė iš Alkidamanto veikalo Μουσεῖον, savotiško įsimintinų teiginių iš įvairių temų rinkinio, kurį savo „Antologijoje“ yra paminėjęs Jonas Stobietis.

Pariečiai..., chijiečiai.... Čia ir toliau išvardijami pakankamai garsių ir Aristotelio laikų graikams gerai žinomų vietovių gyventojai; pariečiai ir chijiečiai – Egėjo jūros salų Paro ir Chijo gyventojai, mitilėniškiai – Lesbo salos pagrindinio miesto – Mitilėnės – gyventojai, italijotai – Pietų Italijos, ypač Krotono ir Italijos pietryčių graikiškų miestų gyventojai, lampsakiečiai – Lampsako, miesto šiaurinėje Troadėje prie Helesponto sąsiaurio rytinio kranto, gyventojai.

yra pagerbę Archilochą. Archilochas buvo VII a. viduryje Paro saloje klestėjęs poetas, kurio biografija apaugusi įvairiomis legendomis.

Tradiciškai jis laikomas kilusiu iš kilmingos ir įtakingos giminės, galimai susijusios su Demetros kulto steigėjais ir prižiūrėtojais Taso saloje. Kita vertus, remiantis jo poezija, kartais daroma prielaida, kad jo motina buvusi nepasiturinti ar vergė, kad ir pats gyveno varganai bei prasigyventi bandė versdamasis samdomo kario darbu. Kad ir kaip būtų, apie Archilochos karinę veiklą yra išlikę duomenų (iš jo poezijos ir vėlesnių autorių perduotų biografinių žinučių), kad jis prisidėjo įtvirtindamas Paro kolonistus Taso saloje bei kovodamas su vietiniais trakais, o vėliau kovojo konflikte su kaimynine Nakso sala, ir buvo nukautas naksiečio kario Kalondo (Καλῶνδης) (plg. Plu. *Mor.* 560e1–9). Kaip poetas Archilochas garsėjo kandžiomis ir emocijomis, savo jausmus atvirai perteikiančiomis eilėmis. Antikos literatūros istorijoje jis įsiamžino kaip skydą viename mūsų metės karys, kad galėtų išvengti žūties ir stoti kovon kitą dieną (plg. Hor. *Carm.* 2. 7. 10) ir kaip negailestingas oponentų kritikuotojas, pagarsėjęs tuo, kad parašė žiaurias puolamojo turinio eiles (invektyvas) prieš savo tėvynainį Likambą ir jo dukterį Neobulę, kurią Likambas buvo ketinęs už jo išleisti, tačiau netikėtai atsisakė. Anot skirtingų šaltinių, šios eilės privedė prie savižudybės Likambą ir galbūt visą jo šeimą (dėl variantų žr. Gerber 1997, 50, n. 31).

nors neturėjo valstybinių nuopelnų. Taip verčiame frazę οὐκ ὄντα πολιτὴν vietoj supaprastintos versijos „nors nebuvo jų pilietis“ (kaip verčia, *inter alios*, Kennedy), nes, kaip atkreipia dėmesį Freese'as, *comm. ad loc.*, Chijas buvo vienas iš pretendentų į Homero gimtavietę. Daugiau apie Homero kilmės problemas ir Antikos rašytojų požiūrį į jį žr. pvz. Lefkowitz 2012, 14–29, dėl miestų, kurie reiškė pretenzijas į Homero tėvynę žr. Bassino 2019, 118–23, taip pat vertingų nuorodų žr. van den Berg, 2022, 191–192.

mitilėniškiai – Sapfo, nors ji buvo moteris. Apie Sapfo žr. komentarą prie *Rh.* 1. 9. 20.

lakedaimoniečiai ... Cheiloną. Apie Cheiloną arba Chiloną (tekstai liudija abi formas) žr. paaiškinimą prie *Rh.* 2. 12. 14.

padarė vienu iš savo gerontų. Gerontais (γέροντες „senis, senas žmogus“) Spartoje buvo vadinami specialią kolegiją sudarantys šešiasdešimties ir vyresni vyrai (iš viso 28), kurie kartu su karaliais sudarė svarbų aukščiausio teismo ir patariamąjį valdžios organą, gerusią, sprendusį nusikaltimus prieš valstybę, patarinėjusį aukščiausiams pareigūnams, žabojusį jų savi-valę, prižiūrėjusi įstatymų projektus, siūlomus visuotiniam susirinkimui.

italijotai – Pitagorą. Kasselis (Kassel 1971, 139–140) abejoja šių žodžių autentiškumu, išvelgdamas Aristoteliui nebūdingą sakinio struktūrą, bet dauguma kitų redaktorių šiuos žodžius išlaiko. Italijotais vadinami Pietų Italijos graikai, pas kuriuos apie 531 m. pr. Kr. atvyko ir visą gyvenimą praleido iš Samo kilęs garsus matematikas, filosofas ir teologas, Pitagoras (g. apie 570 m. pr. Kr.). Iki VI a. pr. Kr. pabaigos Pitagoras buvo įsikūręs Krotone (graikų kolonijoje Pietų Italijoje), bet iš jo jis su savo pasekėjais buvo išvaryti, o tada jis nuvyko į Metapontą ir praleido likusį gyvenimą.

lampsakėnai palaidojo Anaksagorą. Anaksagoras (apie 500 – apie 428 m. pr. Kr.), gimęs Kladzomenose (Jonijos pakrantės mieste), kažkada po 480 m. pr. Kr. atvyko į Atėnus (galėjo būti Kserkso žygio dalyvis). Čia jis dėstė filosofiją ir gamtos mokslus, buvo Periklio mokytojas ir artimas draugas. Ši draugystė iš dalies lėmė jo teismą ir tremtį, dėl kurios jis atsidūrė Lampsake (tikriausiai apie 432 m. pr. Kr., nors neatmetama, kad ištremtas anksčiau, 450 m. pr. Kr.). Sokratas apsakė (Pl. *Phd.* 97b–98e) savo dideles viltis, o vėliau nusivylimą Anaksagoro sistema.

atėniečiai suklestėjo, kai pasinaudojo Solono įstatymais, o lakedaimoniečiai – Likurgo. Į bendrą įžymių žmonių, siejamų su konkrečiomis vietovėmis ir tautomis, sąrašą čia įtraukiami du garsiausi Atėnų ir Spartos įstatymdaviai, įstatymų kodifikuotojai ir publikuotojai – atėnietis Solonas (apie 630 – apie 560) ir lakedaimonietis Likurgas (gyvenęs IX, VIII ar VII a. pr. Kr.).

Tebuose, kai tik valdantieji tapo filosofais. Tai gali būti užuomina į trumpą Tebų suklestėjimą 371–361 m. pr. Kr., o valdovais-filosofais čia turbūt laikomi Epaminondas ir Pelopidas (plg. Kennedy, *comm. ad loc.*). Grimaldi pastebėjimu, *comm. ad loc.*, daugiau pretendentų į Tebų valdovus-filosofus beveik nesama, nors gana reikšminga yra Aristotelio užuomina „Politikoje“ (*Pol.* 2. 9. 5, 1274a31) į korintietį Filolają (VII a. pr. Kr.) kaip Tebų įstatymų kūrėją.

Rh. 2. 23. 12, 1398b

ką pasakė Autoklis prieš Miksidemidą. Autoklis buvo reikšmingas Atėnų politikas ir karvedys. 371–360 m. pr. Kr. Autoklis aktyviai dalyvavo kariniuose reikaluose (pvz., kaip pasiuntinys į Spartą 371 m. pr. Kr. prieš Leuktrų mūšį Xen. *Hel.* 6. 3. 2. 7–9 arba kaip 30 Atėnų laivų kuopos, pasiųstos kaip pastiprinimas Aleksandriui iš Ferų, vadas, Diod. Sic. 15. 71. 3–4). Pasak Demosteno kalbos „Prieš Formijoną“, buvo persekiojamas už kai kuriuos savo veiksmus (plg. Grimaldi ir Kennedy, *comm. ad loc.*).

Areopago teisme. Apie Areopagą kaip eksarchontų (buvusių archontų) tarybą ir teismą žr. komentarą dėl *Rh.* 1. 1. 5, 1354a.

šiurpiosioms deivėms. Taip čia vadinamos Erinijos ar eufemistiškai pavadintosios Eumenidės, kurios Aischilo dramoje „Eumenidės“ dalyvavo Atėnės teisme kaip Oresto kaltintojos.

kaip pasakė Sapfo, kad mirti – blogis. Nežinomo Sapfo kūrinio minties parafrazė. Daugiau apie šį fragmentą žr. Lobel-Page fr. 201.

priešingu atveju mirtų ir jie. T. y. jei dievai mirties blogiu nelaikytų, jie kai kada rinktųsi numirti.

Arba kaip Aristipas tarė Platonui. Aristipas iš Kirėnės – sofistai ir filosofas, Sokrato mokinys, hedonizmo (malonumo matmeniu grįstos vertybių sistemos) filosofijos pradininkas.

Agesipolidas, pirmiau užklauses pranašystės Olimpijoje. Istorija apie Agesipolidą (kurią kiti skaito čia) papasakota Ksenofonto (*Xen. Hell.* 4. 7. 2). Kai lakedaimoniečių kariuomenė grasindavo įsiveržti į jų teritoriją, argiečiai turėjo įprotį tvirtinti, kad tai šventės metas, kai turėtų būti laikomasi šventų paliaubų. Tai sudarė sąlygas apgaulei, todėl Agesipolidas, vienas iš Spartos karalių, užklausė Dzeuso orakulo Olimpijoje, ar jis turi laikytis tokių paliaubų. Orakulas atsakė, kad jis gali atsisakyti apgaulės būdu reikalaujamų paliaubų. Norėdamas labiau įsitikinti, Agesipolidas uždavė performuluotą klausimą Apolonui: „Ar tavo nuomonė dėl paliaubų tokia pati kaip tavo tėvo (Dzeuso)?“. „Žinoma“, – atsakė Apolonas. Tą dingstimi Agesipolidas įsiveržė į Argą. Esmė ta, kad iš tiesų Apolonas neturėjo didelio pasirinkimo, nes sūnui būtų buvę negarbinga prieštarauti tėvui. Plg. Freese, *comm. ad loc.*

Rh. 2. 23. 12, 1399a

apie Helenę, kaip apie ją parašė Isokratas. Nuo šios vietos pateikiama keli pastebėjimai apie tai, ką Isokratas rašė savo kalbose „Helenė“ ir „Euagoras“.

jeigu jau taip nusprendė Tesėjas. Plg. Isokrato „Helenė“, 18–22 ir 38.

taip pat – apie Aleksandrą. Kalbama Parj, mitologijoje dažnai vadintą Aleksandru. Žr. Isokrato „Helenė“, 41–48.

„bent jau Kononas... nuvyko pas Euagorą“. Šioje vietoje laisvai, savais žodžiais cituojama ištraukėlė iš Isokrato kalbos „Euagoras“ (*Isoc.* 9. 52). Kononas – atėniečių karvedys Peloponeso karo metu ir po jo. Patyręs pralaimėjimą prie Aigospotamų, pasitraukė su 8 likusiais laivais tremtin ir rado prieglobstį pas Kipro salos Salamino miesto valdovą (vadintą tiranu) Euagorą (valdė nuo 410 iki 374 m. pr. Kr.). Vėliau Kononas, bendradarbiaudamas su Kipro ir Persijos laivynu sudavė smūgį Spartos dominavimui jūroje mūšyje prie Knido (394 m. pr. Kr.) ir sugrįžęs į Atėnus prisidėjo prie savo krašto atstatymo po Peloponeso karo.

Rh. 2. 23. 13, 1399a

iš dalių, tokių kaip „Topikoje“. Tai nuoroda į *Top.* 2. 4, 109a34–110a22.

koks judesys yra siela. Judėjimo rūšys apibrėžtos Aristotelio „Kategorijoje“ (skyrius 14). Jos yra šios: atsiradimas, nykimas, didėjimas, mažėjimas, kokybinis pasikeitimas ir vietos pakeitimas. Aristotelis sielą laikė gyvybiniu gyvų būtybių principu, taigi iš prigimties tam tikra judėjimo rūšimi. Sielos ir judėjimo problemą filosofas aptarė veikale „Apie sielą“ (*De an.* 1. 1–2).

juk jis turi būti toks ar anoks. Kalbama apie judesio savybes. Šį samprotavimą gana gerai perteikia savo komentare Freese'as, *comm. ad loc.*, kurį perfrazavus išeina maždaug tokia mintis: jei apie bet kurį subjektą galima tvirtai teigti jo priklausymą kažkokiam bendram tipui, tai viena ar kita rūšis, sudaranti tipą, taip pat turi būti nuspėjama to subjekto atžvilgiu. Jei teiginys, kurį norima patvirtinti, yra toks: „siela juda“ ar „siela yra pajudinta“, būtina iširti, ar kuri nors iš skirtingų judėjimo rūšių (didėjimas, mažėjimas, nykimas, vietos pakeitimas, atsiradimas, pasikeitimas) gali būti predikuojama sielai. Jei ne, tai bendrojo tipo predikatas nebegali būti pritaikomas, ir atitinkamas teiginys (konkrečiu atveju – „siela juda“ ar „siela yra pajudinta“) yra paneigiamas.

iš Teodekto veikalo „Sokratas“. Tai neišlikusios Teodekto kalbos pavadinimas; tai galėjo būti Sokrato apologijos variantas (paralelus gerai žinomiems Platono ir Ksenofonto „Sokrato apologijų“ versijoms), o kadangi apie Sokratą dėstoma trečiuoju asmeniu, gali būti, kad kalba pasakyta kokio nors jo draugo, pasisakančio kaltinamojo naudai, kaip tam tikro advokato, užtarėjo.

Rh. 2. 23. 14, 1399a

Ši sritis yra taip vadinamas Kalipo „menas“. Čia ir dar šiek tiek toliau (*Rh.* 2. 23. 21) Aristotelis pamini neišlikusį Kalipo, galimai Isokrato mokinio (plg. *Isoc.* 15. 93; Cope, *comm. ad loc.*) retorikos vadovėlių.

ir kitus dalykus, kaip yra paminėta. Tikriausiai čia turima galvoje bendrosios temos ar bendrieji principai, būdingi visų rūšių kalboms, aptartieji *Rh.* 2. 19: įmanoma arba neįmanoma, praeitis arba ateitis, daugiau arba mažiau.

Rh. 2. 23. 15, 1399a

kai reikia prieš tai minėtu būdu naudotis abiem atvejams. Tas anksčiau paminėtas būdas yra tas, kuris aprašytas 13-oje „srityje“ apie iš padarinio kylančią argumentų sritį: kai pasiremiamas kažkokio reiškinių dvejopu (teigiamu arba neigiamu) padariniu, siekiant retorinio tikslo (pvz., paskatinti arba atgrasyti).

priešinami bet kokios rūšies dalykai. Plg. ankstesniame pavyzdyje dėl išsilavinimo padarinių tokios savybės kaip užsitarnavimas pavydo ir įsigijimas išminties nėra vienas kitam labai priešingi reiškiniai.

„pirkti pelkę ir druską“. Panašu, kad tai yra kažkokia patarlė, reiškianti paimti vienu metu ir kažką gero, ir kažką blogo arba paimti darbo reikalaujantį gėrį (druskos buvo gaunama išgarinant jūros vandenį iš pelkių; aišku, jei tai sūraus vandens pelkės).

kai dviem dalykams esant priešingais, kiekvieną iš jų lydi po gėrį ir blogį, ir abi gėrio ir blogio poros viena kitai priešingos. Šios vietos komentaruose pažymima, kad Aristotelis šioje vietoje tikriausiai turėjo omenyje dilemos (loginio samprotavimo su dviem priešingais teiginiais, vedančiais prie skirtingų išvadų, iš kurių reikia vieną rinktis) tam tikrą perkeitimą, persukimą ir atsakymą į dilemą atvirkščia dilema, kitaip sudėstant akcentus. Kitaip sakant, Aristotelis kalba apie tam tikrą minties figūrą ir ją vadina βλαίσωσις („persukimas“) ir pažymi ją sudarančių prielaidų ir pasekmių kryžmišką priešingumą, sudarantį persukimo, išvertimo į kitą pusę įspūdį. Plg. pavyzdį, kurį pateikia Grimaldi, *comm. ad loc.*: kalbėti teisingai ir kalbėti neteisingai yra dvi priešingybės, jos yra prielaidos

dviems pasekmių poroms, kurias atitinkamai palyginus, randamos naujos opozicijų poros; iš teisingo kalbėjimo seka buvimas mylimu dievams ir buvimas nekenčiamu žmonėms, o iš neteisingo kalbėjimo seka priešingos minėtoms pasekmės – buvimas nekenčiamu dievams ir buvimas mylimu žmonėms. O visa tai veda prie to, kad dvi priešingybės (kalbėti teisingai ir kalbėti neteisingai) sukuria dvi poras tarpusavyje priešingų pasekmių (būti dievams mylimu / būti dievams nekenčiamu; būti žmonėms nekenčiamu / būti žmonėms mylimu).

Rh. 2. 23. 16, 1399a

Kita sritis... plaukia iš bandymo iš šitų viešai ar slapčia giriamų dalykų padaryti išvadą apie jo priešingybę. Tai samprotavimo schema, paremta nesutapimu tarp žmogaus vidinės nuomonės ir išorinių, viešų pareiškimų. Ją priskiria prie paradoksų t. y. bendro išorinio, paviršutiniško vertinimo neatitikimo tikrovei. Freese'as, *comm. ad loc.*, pateikia tokio samprotavimo pavyzdžius, išdėstytus Aristotelio „Sofistiniuose paneigimuose“ (SE 2. 12): žmogus gali sakyti, kad labiau verta pasirinkimo garbinga mirtis negu malonus gyvenimas, arba kad garbingas skurdas vertesnis pasirinkimo nei negarbingai įgytas turtas; jei žmogaus žodžiai dera su jo tikrais norais, tai reikia ieškoti klaidų jo viešuose pareiškimuose, o jei žodžiai dera su viešais pareiškimais, klaidų reikia ieškoti jo slaptuose noruose. Abiem atvejais jis pakliūna į paradoksą, nes prieštarauja arba savo viešai reikštomis, arba slaptoms nuomonėms.

Rh. 2. 23. 17, 1399a

Ifikratas, kai jo sūnų bandė priversti atlikti viešosios tarnystės paslaugas. Kalbama apie visuomeninius darbus, viešąsias prievoles (λειτουργίαι) kurias Atėnų valstybei atlikdavo pavieniai turtingi asmenys. Vienos iš labiausiai žinomų buvo trierarchija (metų trukmės Atėnų laivyno trijeros priežiūra, remontas ir jos įgulos išlaikymas) ir choregija (atsakomybė už

pagrindines išlaidas, susijusias su draminio spektaklio pastatymu, pvz., tragiškuoju, komiškuoju, rengiamu per didžiąsias šventes). Šias prievoles valstybė nustatydavo turtingesniems piliečiams ir metoikams ir tai buvo tam tikra mokesčių forma. Supranta, kad tai buvo prievolės piliečiams, o ne jų vaikams, taigi Aristotelio nupasakota situacija su Ifikrato berniuku yra aiškus nesusipratimas – amžiaus nustatymo klaida pagal dalį išorinių požymių (konkrečiu atveju, pagal ūgį).

Rh. 2. 23. 17, 1399b

Ir Teodektas savo „Įstatyme“. Ši Teodekto kalba minėta šiek tiek anksčiau, žr. *Rh.* 2. 23. 11.

Strabakas ir Charidemas. Iš paminėtų asmenų tik Charidemas yra žinomas kaip iš Eubojos kilęs samdinys, turėjęs sudėtingus santykius su Atėnais.

Rh. 2. 23. 18, 1399b

jei pasekmė yra tokia pati, tai ir tie dalykai, iš kurių ji kilo, yra tokie patys. T. y. rezultatų tapatumas implikuoja priežasčių tapatumą.

Pavyzdžiui, Ksenofanas kalbėjo. Filosofas Ksenofanas iš Kolofono pirmą kartą Aristotelio „Retorikoje“ paminėtas I knygos pabaigoje (1. 15. 29–30).

jūs ruošiatės spręsti ne dėl Isokrato. Ši citata primena tai, kas dėstoma Isokrato kalbos „Apsikeitimas“ (Ἀντίδοσις) skyriuose 173–175, todėl priimtinas rankraščiuose išsaugoto Sokrato vardo taisymas į Isokrato vardą.

Iš dviejų pasirinkimų reikia paimti tą, kuris naudingas. Anot Kennedy, *comm. ad loc.*, čia siekta pasakyti, kad galima teigti, jog šie rezultatai iš tiesų seka iš paminėtų veiksmų (žemės ir vandens davimo, prisidėjimo prie bendros taikos) arba kad konkretus veiksmas neturi tokios reikšmės, kokia jam suteikiama.

Rh. 2. 23. 20, 1399b

Juk daugeliui dievybė ne gera valia... kad ir nelaimių jie patirtų skaudesnių – nežinomos tragedijos eilutė (fr. 82 Kannicht & Snell).

Antifonto „Meleagro“. Apie Antifontą žr. komentarą prie *Rh.* 2. 2. 19.

Ne tam, kad nudobtu žvėrį... Meleagro dorybę Graikijai. Plg. Antiphon fr. 2 Snell (*TGF* 1). Vertimas – mūsų (*T. V.*).

Teodekto „Ajanto“. Ši pjesė dar kartą paminėta toliau, *Rh.* 2. 23. 24, 1400a28–29. Apie Teodektą žr. komentarą prie *Rh.* 2. 23. 3.

Diomedas pasirinko Odisėją. Tai nuoroda į „Ilijados“ X giesmės pasakojimą apie naktinę achajų šnipinėjimo operaciją trojėnų karo stovykloje, į kurią vyko Diomedas ir Odisėjas; Diomedą siuntęs Agamemnonas leido jam pasirinkti partnerį, ir Diomedas iš kelių pasisiūliusių į talką pasirinko Odisėją (ypač žr. Hom. *Il.* 10. 242–246). Dar sykį šis incidentas paminėtas *Rh.* 3. 15. 10, 1416b12–15.

Rh. 2. 23. 21, 1400a

Pamfilo ir Kalipo meną. Aristotelis pamini du mažai žinomus retorikos mokytojus. Kalipas, Isokrato mokinyš, minėtas *Rh.* 2. 23. 14. Pamfilas – dar mažiau žinomas retorius, jo vadovėlį pamini tik Ciceronas (*De orat.* 3. 82). Neaišku, ar tą patį Pamfilą turėjo galvoje ir Kvintilijanas (Quint. *Inst.* 3. 6. 34). Plg. Grimaldi, *comm. ad loc.*

Rh. 2. 23. 22, 1400a

pitietis Androkliis. Androkliis iš Pito demo (t. y. iš vienos iš Atėnų administracinių apylinkių) buvo pakankamai žinomas V a. pr. Kr. antros pusės demagogas, demokratų partijos atstovas, tvirtas Alkibijado priešininkas (Plu. *Alc.* 19), siekė Alkibijado ištrėmimo ir priešinosi jo grįžimui į Atėnus 411 m. pr. Kr., tačiau pats tais metais tapo oligarchų (Peisandro ir jo agentų) auka – buvo jų nužudytas (plg. Cope, *comm. ad loc.*, Grimaldi, *comm. ad loc.*).

žuvims reikia druskos, ... alyvuogėms reikia aliejaus. Gamtinės ar kulinarinės paralelės, kurios čia naudojamos savo požiūrį pagrįsti. Androkliis, nors to tiesiai nepasako, tikriausiai žuvų sūdymą laiko priemone, padedančia išsaugoti vertingas žuvų maistines savybes, ir tai suteikia jam pagrindą paralelei su įstatymų vertingų savybių išsaugojimu: kaip žuvis atšviežina druska, sūrymas, taip ir įstatymą, kuris netobulas ar, kintant aplinkybėms, tampa kenksmingas, gali atšviežinti kitas panašios kategorijos dalykas – naujas įstatymo formulavimas (trumpai sakant, naujas įstatymas). Grimaldi (*comm. ad loc.*) pridurtus paaiškinimus dėl netikėtinų dalykų laiko Aristotelio komentarais. Kadangi neišliko pilni Androklio pasisakymų tekstai, tai ir negalime nustatyti šių paaiškinimo autorystės (ar tai Aristotelio, ar vis dėlto paties Androklio paaiškinimai). Kad ir kaip būtų, čia pažymima, kad nėra tikėtina, kad sūriame vandenyje gyvenančioms būtybėms trūktų druskos, o prie to pridėtas pavyzdys su alyvuogių slėgtaisiais (τὰ στέμφυλα), iš kurių spaudžiamas aliejus: nėra tikėtina, kad šiai suspaustų alyvuogių masei dar trūktų aliejaus. Vis dėlto neatmestina, kad čia Androklio norėta pasakyti apie technologijoms pasitarnaujančių priemonių naudojimą: kaip žuvies skonio savybių išsaugojimo atveju reikalingas sūdymas, taip ir aliejaus savybių saugojimui, neatmestina, gali būti reikalingas papildomas medžiagos, iš kurios daromas aliejus, vilgymas aliejumi.

Rh. 2. 23. 23, 1400a

„ir jis sako, kad myli jus, nors susimokė su Trisdešimčia“. Pateikiamas pavyzdys samprotavimo, kuriuo parodomas akivaizdus prieštaravimas tarp išorinio meilės demokratinių pažiūrų žmonėms deklaravimo ir veiksmų, rodančių tokios meilės nebuvimą: niekas, kas sąmoningai bendradarbiavo su išskirtinai antidemokratinio Trisdešimtųjų oligarchų režimu (Atėnus valdžiusiu nuo 404 m. pr. Kr. vasaros iki 403 m. pr. Kr. pavasario), negalėjo nuoširdžiai mylėti demokratijos. Aristotelis čia turbūt necituoja konkretaus teksto, tačiau panašių vietų sutinkama oratorių, pergyvenusių

Tridešimties režimą, kalbose, pvz. Isokrato kalboje „Prieš Kalimachą“ (Isoc. 18. 47–48) ar Lisijo „Prieš Eratosteną“ (Lys. 12. 25–29). Plg. Grimaldi, *comm. ad loc.*

„ir sako, kad aš mėgėjas bylinėtis, bet jis negali įrodyti, kad esu pareiškęs kokį nors ieškinį“. Panašiai improvizuotas pavyzdys kaip ir anksčiau. Anot Grimaldi, *comm. ad loc.*, tokį prieštarinę kaltinimą galima rasti Lisijo kalbose – pirmojoje „Prieš Teomnestą“ (Lys. 10. 2–3) ir „Prieš Eratosteną“ (Lys. 12. 39–40).

„šitas dar niekada nieko nėra skolinęs, o aš net daugelį iš jūsų esu išpirkęs“. Šiame improvizuotame pavyzdyje įžvelgiama panašumų su Demostenos kalbomis „Apie vainiką“ (D. 18. 311–320) ir „Apie apgaulingą pasiuntinystę“ (D. 19. 229–231). Plg. Grimaldi, *comm. ad loc.*

Rh. 2. 23. 24, 1400a

Teodekto „Ajante“. Apie Teodektą žr. komentarą prie *Rh.* 2. 23. 3. Ši drama paminėta šiame skyriuje ir anksčiau: *Rh.* 2. 23. 20.

Rh. 2. 23. 25, 1400a

Leodamantas, Trasibului apkaltinus. Leodamantas – Atėnų politinis veikėjas, oligarchijos šalininkas iki Trisdešimties oligarchų (tiranų) režimo, vėliau nesėkmingai pretendavęs į archonto eponimo pareigas (plg. Lys. 26. 13–15). Trasibulas – Atėnų karvedys ir demokratų lyderis, labiauusiai pasižymėjęs sėkmingu pasipriešinimu prospartietiška Trisdešimties oligarchų valdžiai, su nedidelėmis tremtinių pajėgomis išstūmęs Spartos įgulas iš Atikos, nuvertęs režimą bei atkūręs demokratiją 403 m. pr. Kr. Demostenas kalboje „Apie apgaulingą pasiuntinystę“ (D. 19. 280) jį pavadino „demokratu, kuris sugrąžino žmones iš Filės“ (t. y. iš Atikos miesto, kur buvo susitelkę iš Atėnų ištremti ar pabėgę Trisdešimties režimo oponentai).

jo priešiškus žmonėms. Tuo pačiu šie žodžiai (plg. τῆς ἐχθρας πρὸς τὸν δῆμον) reiškia ir priešiškumą atitinkamai valdymo santvarkai – demokratijai.

jei jo priešiškus... būtų buvęs įrašytas akmenyje. Kitaip sakant, apeliuojama į tai, kad nebuvo priežasties ištrinti, todėl niekas neištrinė. O jei įrašas dingęs niekam neištrinus, tai tikėtina, kad įrašo net nebuvo. Šioje vietoje paminimas faktas, kad Atėnuose demokratijos išdavikų vardai buvo užrašyti ant Akropolyje stovėjusio bronzinio stulpo. Leodamantas palaikė oligarchų, Trasibulas – demokratų partiją. Atsakydamas į kaltinimą, kad, jo partijai atėjus į valdžią, jis liepė ištrinti savo pavardę iš stulpo, Leodamantas atsakė, kad tai nesąmonė, nes jei iš pradžių jis buvo įrašytas kaip liaudies priešas ir demokratijos nekenčėjas, tai jis turėjęs būti suinteresuotas išsaugoti įrašą, nes tai galėjo padidinti Trisdešimties oligarchų pasitikėjimą juo.

Rh. 2. 23. 27, 1400b

Ksenofanas, Elėjos gyventojams klausiant. Apie filosofą Ksenofaną žr. *Rh. 1. 15. 29–30*. Elėja – miestas Pietų Italijoje (Lukanijoje), garsėjęs filosofų ikisokratikų mokykla su tokiais žymiausiais atstovais kaip elėjiečiai Parmenidas ir Zenonas bei samietis Melisas. Nors šiuolaikinių mokslininkų Ksenofanas iš Kolofono nėra tiesiogiai tapatinamas su šia grupe (vadinta eleatais), tačiau įvairūs Antikos autorių liudijimai jį laiko labai stipriai susijusiu su Elėjos kolonija ir bent jau su Parmenidu kaip jo mokiniu.

giedoti raudas Leukotėjai. Leukotėja („Baltoji deivė“) buvo mitinio Tebų karaliaus Kadmo duktė, iš pradžių vadinta Ino. Anot mitų, transformavosi į jūros deivę. Aristotelio pateiktas pavyzdys implikuoja, kad Elėjoje Leukotėja turėjo senas garbinimo tradicijas.

Rh. 2. 23. 28, 1400b

Karkino „Medėjoje“. Karkinas – žymus ir produktyvus IV a. pr. Kr. Atikos tragediografas, kito žymaus dramų rašytojo Karkino vaikaitis, Dionisio II iš Sirakūzų dvariškis. Svido žodynas jam priskiria 160-ies dramų autorystę, nors mūsų laikai nežino apie dešimt pavadinimų Karkino tragedijų (tarp jų ir „Medėja“), išlikusių fragmentais. Aristotelis „Poetikoje“ (17, 1455a22–29) jį kritikuoja dėl dramos teksto nesuderinimo su veiksmu scenoje.

Medėja teisinasi, kad būtų nužudžiusi ne savo vaikus, bet Jasoną. Medėja – Kolchidės karaliaus Ajeto duktė, žymioji žiniuonė ir burtininkė, padėjusi argonautui, Tesalijos Jolko herojui Jasonui gauti Ajeto labai saugotą auksavilnio avino kailį ir parvežti jį į Tesaliją, klasingai nužudžiusi Jasono dėdę Peliją, vėliau su Jasonu apsistojusi Korinte, susilaukusi vaikų, bet po 10 metų patyrusi vyro neištikimybę, šiam vedus karalaitę Glaukę. Tolimesni įvykiai turi skirtingas versijas, bet visose yra Medėjos ir Jasono vaikų nužudymo motyvas: arba Medėja juos pati nužudo, arba tai padaro netyčia, arba, kaip šioje Aristotelio aptariamoje versijoje, ji tik išsiunčia vaikus iš šalies, o pati yra kaltinama jų nužudymu.

Ši išmąstymo sritis ir pavidalas yra ir visas retorikos menas iki Teodoro. T. y. retorikos mokslas iki Teodoro (V a. pr. Kr. retorikus) skyrė tik tokio tipo argumentus (paremtus padarytomis ar galimomis padaryti klaidomis) kaip šie išmąstymai (entimemos) ir jų sritys.

Rh. 2. 23. 29, 1400b

Sofoklis sako apie Siderò: „Ji – aiškiai geležis, ir vardas jos toks pat“. Čia pateikta citata iš garsaus Atėnų tragiko Sofoklio neišlikusios dramos „Tirò“, vertimas – mūsų (*T. V.*). Dėl graikiško teksto žr. fr. 597. 2. Nauck (*TGF*). Citatoje skamba užuomina į Tirò pamotę Siderò, kurios vardas primena graikišką žodį σίδηρος („geležis“). Šioje vietoje galimas ir kitoks

vertimas, nes ne visi rankraščiai turi dalyvį φοροῦσα („nešiojanti“). Dalis redaktorių linkę matyti dalyvį φρονοῦσα („esanti / būdama protinga“). Antai G. A. Kennedy verčia taip: *When [your mother] named you Sidero she clearly meant it.*

kaip žmonės paprastai kalba girdami dievus. Anot Kennedy, *comm. ad loc.*, čia praleistas pavyzdys, kurį bandė atkurti scholiastai. Štai anoniminis scholiastas (*Sch. Arist. Rh.* Rabe 1896, p. 146) pamini Poseidono ir Dzeuso vardų onomastiką: Poseidoną susieja su jo gėrimu (πόσις), t. y. jūra, o Dzeusą – su gyvybe (ζωή).

Kononas vadino Trasibulą „drąsiu patarėju“. Kononas ir Trasibulas – žymūs Atėnų politikai, „Retorikoje“ jau minėti. Šioje vietoje žaidžiama Trasibulo vardo etimologija (θρασύς – „drąsus“, „savimi pasitikintis“ + βουλή – „valia“, „patarimas“, „sprendimas“).

ir Herodikas apie Trasimachą sakė: „Visad kovoje drąsus esi“. Panašus sąmojingas vado sugretinimas su vardo šaknyje slypinčių reikšmių žodžiais: minėtas θρασύς + μάχη „kova“, „mūšis“. Herodikas – žymus Va. pr. Kr. graikų gydytojas, dietistas, gimnastikos mokytojas ir sofistas iš Selimbrijos (Megarų kolonijos Trakijoje), praktikavęs gydymą Selimbrijoje, Megaruose, Atėnuose ir Knide, galimai mokęs ir Hipokratą. Jis labai vertino dietų, fizinių mankštų ir masažų reikšmę sveikatos stiprinimui, nors kai kas apie jo metodus pasisakydavo kaip apie pernelyg šiurkščius. Trasimachas iš Chalkedono buvo V a. pr. Kr. pabaigoje klestėjęs sofistas, domėjęsis prozos ritmika ir stiliumi. Jo vardo personažas Platono „Valstybėje“ (ypač 338b–e) karštai gina teoriją apie jėgos viršenybę prieš teisę (kad jėga kuria teisę).

apie Polą: „Tu visada esi kumeliukas“. Užuomina į vardo sutapimą su bendriniu žodžiu (πῶλος „kumeliukas“). Polas – tai Polas iš Akraganto (Agrigento), jaunesnysis Sokrato amžininkas, retorikos vadovėlio autorius. Platono „Gorgijoje“ paminėtas jo jaunatviškai karštas būdas (Pl. *Gorg.* 463e2).

apie įstatymų leidėją Drakontą... drakono įstatymai. Vienas iš ankstyvųjų Atėnų įstatymdavių, kuris apie 622/621 m. pr. Kr. parengė įstatymus, siekdamas sumažinti socialinius neramumus ir visiems atskleisti teises bei prievoles. Drakonto įstatymuose buvo nurodomos ir bausmės už nusizengimus, dažnu atveju jos buvo per griežtos, dėl to vėliau šie įstatymai ir jų autorius buvo įvairiai pašiepiami (plg. Plu. *Sol.* 17).

„ir teisinga deivės vardą kvailybės pradėt vardu“. Hekabės žodžiai iš Euripido dramos „Trojietės“ (E. *Tr.* 990). Vertimas – mūsų (T. V.).

ir kaip Chairemonas apie Pentėją. Chairemonas – IV a. pr. Kr. pirmos pusės poetas, daugiausia kūręs tragedijas (žymesni jų pavadinimai: „Alfesioja“, „Dionisas“, „Ijō“, „Minijo palikuonys“, „Odisėjas“, „Oinėjas“, „Tijestas“), neatmetama, kad rašė ir komedijas bei satyrų dramas. Cituojamas fragmentas – Chaeremon fr. 4. 1 Snell (*TGF* 1). Pentėjas – būsimos jo nelaimės vardo nešiotojas: graikiškas vardas Πενθεὺς primena žodžius πένθος (gedulas, nelaimė), πενθέω (gedėti, raudoti), etimologiškai susijusius su žodžiu πάθος (kančia, patyrimas). Pentėjas – mitinis Tebų karalius, kuris nenorėjo priimti Dioniso kulto į Tebus. Pentėjas atsitiktinai suėmė patį Dionisą ir įmetė į kalėjimą, bet šis iš kalėjimo išėjo, o Pentėjo artimas moteris (motiną ir tetą) privedė iki ekstazės, kurios metu jos šoko dionisiškus šokius ir jas slapta stebėjusį Pentėją sudraskė, palaikiusios dievui aukotinu gyvuliu.

Rh. 2. 23. 30, 1400b

sugretinti dalykai. T. y. „paralelės“ (παρ’ ἄλληλα).

Rh. 2. 24. 2, 1401a

pasakyti baigiamąjį teiginį kaip išvadą, neatlikus apskaičiavimo. T. y. neatlikus prielaidų suvedimo ir galutinio suskaičiavimo.

Ir panašu, kad šis dalykas. T. y. glausto teiginio painiojimas su išmąstymu.

vienus išgelbėjo, kitiems atkėsijo, o graikus išlaisvino. Aristotelis čia remiasi Isokrato kalba „Euagoras“ (65–69), kuria pagerbiamas Kipro Salamino miesto karalius, tačiau jis suglaudžia Isokrato argumentus iki trumpų teiginių, kuriuos vadina „antraštėmis“ (κεφάλαια, bet iš tikrųjų tai išvados), kurios, atrodo, patvirtina teiginį, kad Euagoras buvo drąsus, išmintingas ir doras. Sustiprinus detales, auditorijos dėmesys atitraukiamas nuo loginio apibendrinimo silpnumo, o kartu tarsi išlaikoma loginė struktūra (plg. Kennedy, *comm. ad loc.*).

juk misterijos – iš visų garbingiausia apeiga. Čia yra pasinaudojama ne visiškai homonimais (vienodo skambesio skirtingų reikšmių žodžiais), o dviem panašios rašybos ir panašaus skambesio žodžiais, iš kurių vienas tarsi yra kito, sudurtinio žodžio, komponentas (μῦς „pelė“ ir μυστήριον „slapta apeiga, misterija; slėpiny“).

tą šunį danguje. Kalbama apie Didžiojo šuns žvaigždyną, mitologiškai sietą su medžiotojo Orijono šunimi, arba Sirijų, ryškiausią šio žvaigždyno žvaigždę. Sirijaus pasirodymas žymėjo karščiausios metų dalies pradžią.

arba Paną... kurį olimpiečiai vadina Didžiosios Deivės visokeriopo pavidalo šunimi. Čia pateikiama ištrauka iš mergelių chorinės giesmės, skirtos Panui (Pi. *Parth.* fr. 86). Panas, be kita ko, buvo laikomas frigų deivės Kibelės, vadintos ir Didžiąja Motina (plg. E. *Ba.* 78–79), Kalnų Motina (plg. Ar. *Av.* 746) ar Didžiąja Deive (kaip čia), visos gamtos motinos deivės, palydovu, turėjusiu šuns pavidalą.

jis vienintelis vadinamas „bendruoju Hermiu“. Tai nuoroda į populiarių sušukimą su Hermio vardo pavartojimu, kuris sušunkamas reaguojant į netikėtą šalia esančio žmogaus sėkmę kažką šiam atradus ir kai norima paraginti jį tuo dalintis. Hermis, kaip ir Panas, kilęs iš Arkadijos ir turi daug aspektų: jis – ir didžiųjų dievų pasiuntinys (pvz., Verg. *Aen.* 4. 219–276), jis – ir sielų vedlys (Hom. *Od.* 24. 1–14), o šiame kontekste – sėkmės dievas. Atsitiktinis radinys (lobis, pinigai ar kitas daiktas) buvo vadinamas

τὸ ἔρμαιον, o jei atradėjui po ranka pasitaikydavo dar koks nors liudininkas, tasai pareikšdavo pretenzijas į radinio dalį šaukdamas žodžius κοινὸς ἔρμῃς! (plg. angl. *go halves*, liet. „dalom pusiau“). Antai Teofrastas aprašo godųjį veikėją (*Characteres* 30. 9) kaip tokį, kuris, kai jo vergai gatvėje randa šiek tiek pinigų, sumaniai reikalauja jų dalies šaukdamas šią frazę (κοινὸς ἔρμῃς). Taigi ši frazė yra kaip sustabarėjęs priežodis (plg. dar Menandro *Epitrepontes* 284 ir 317 Sandbach (*MRS*)), kuriame dievo vardas praktiškai yra sėkmės sinonimas („sėkmė bendra“). Dviprasmybė remiasi skirtingomis κοινός reikšmėmis, kaip ir toliau einančiame pavyzdyje remiasi skirtingomis λόγος reikšmėmis – kaip kalbos (1401a22, τὸν λόγον) ir kaip pagarbos, dėmesio, įvertinimo (1401a23, ἀλλὰ λόγον).

nes nevienareikšmiškai yra sakoma „vertas žodžio“. Kitaip sakant, pažymima, kad frazė λόγου ἄξιον gali būti skirtingai suprantama, priklausomai nuo λόγος reikšmės. Atitinkamai tai skambėtų ir vertime, pvz.: „vertas kalbos“, „vertas žodžio“, „vertas apmąstymo“, „vertas dėmesio“ ir kt. Žr. dar ankstesnį paaiškinimą.

Rh. 2. 24. 3, 1401a

Eutidemo argumentas. Eutidemas – sofistai iš Chijo, Sokrato amžininkas, mums daugiausia žinomas iš jo literatūrinių paveikslų, ypač Platono dialoge „Eutidemas“ (eristikos ir klaidingų samprotavimų studijos), iš dalies dar iš Aristotelio „Sofistinių paneigimų“ ir Ksenofonto „Atsiminimų apie Sokratą“, aišku, jei ten Eutidemas yra tas pats asmuo (plg. Grimaldi, *comm. ad loc.*). Toliau aptariamo argumento nėra Platono dialoge „Eutidemas“, bet jis kita forma aptariamas „Sofistiniuose paneigimuose“ (*SE* 177b12–14). Kadangi čia priskiriamas Eutidemui, tai „Sofistinių paneigimų“ analogiškas samprotavimas gali būti laikomas Eutidemo sofizmu.

žinoti, pavyzdžiui, kad trijėra yra Peirajuje; mat jis žino kiekvieną dalyką atskirai. Tie čia paminėti atskiri dalykai gali būti ir laivas

apskritai, ir konkrečiai trijera, ir uostas apskritai, ir konkrečiai Peirajas, ir tai, kad laivai būna uostuose, ir tai, kad trijeros būna Peirajuje. Tad iš šių skirtingų žinių, jas atitinkamai sudėliojus, išeina ir nauja žinia, kad laivas yra Peirajuje. Anot Freese'o, *comm. ad loc.*, tai labai neaiški vieta ir joks paaiškinimas nėra pakankamas: *Very obscure and no explanation is satisfactory*. Paralelinis tekstas, įvardijantis šį Eutidemo argumentą yra toks: ἄρ' οἶδας σὺ νῦν οὖσας ἐν Πειραιεῖ τριήρεις ἐν Σικελίᾳ ὄν; – „ar tu žinai dabar esant Peirajuje trijeras būdamas Sicilijoje?“ (Arist. *SE* 177b13–14). Klausimo suktumas čia slypi tame, kad klausama dalyko, kurio neįmanoma patikrinti iš vieno atskaitos taško (būnant tik Sicilijoje) ir vienu laiko momentu (dabar). Vieni šio argumento aiškintojai akcentuoja žinojimo objekto reliatyvumą (negalima suvokti ir žinoti tų pačių laivų buvimo fakto dviejuose uostuose vienu metu, tačiau galima suvokti ir žinoti apie tų pačių laivų buvimą skirtinguose uostuose skirtingu laiku), kiti akcentuoja būtent argumento teisingumą ir neteisingumą (neteisingas jis tuo atveju, jei skirtingos žinios yra sujungiamos, o teisingas, kai jos yra išskaidytos). Plg. Freese, *comm. ad loc.*

juk keista, jei dvi gėrybes atitinka viena blogybė. Kitaip sakant, negali taip būti, kad dvigubai didesnis kiekis to, kas yra gėris, būtų jau blogis; kad būtų blogis, turi ir mažesniame kiekyje gėrio būti dalis blogio, bet tai jau reiškia, kad tas ir mažesnis kiekis jau nėra gėris; vadinasi, išmąstymas, kad dviguba sveiko dalyko (gėrio) dozė yra nesveikas dalykas (blogybė) lyginant su viena sveiko dalyko (gėrio) doze, yra klaidingas.

Taigi šitaip daromas paneigiamasis išmąstymas, o štai taip – parodomasis. Prieš tai buvo pateiktas pavyzdys, kaip konstruojamas paneigiamasis išmąstymas (ἐλεγκτικόν, sc. ἐνθύμημα), t. y. toks, kuriuo besiginantysis gali atsikirsti oponentui, o dabar pereinama prie parodomąjo ar įrodomąjo (δεικτικόν) išmąstymo. Apie šias išmąstymų (entimemų) rūšis dar žr. *Rh.* 2. 22. 14, 1396b23.

juk viena gėrybė nėra lygi dviems blogybėms. T. y. padvigubinus kažko blogo (nesveiko) dozę, nepasidarys viena porcija kažko gero (sveiko); ir kaltintojas tai gali pasitelkti kaip įteigimą, įrodinėjimą apie kaltinamojo blogas veiklas.

Polikrato pasakymas apie Trasibulą. Dėl Trasibulo žr. paaiškinimą prie *Rh.* 2. 23. 25. Polikratas (apie 440–370 m. pr. Kr.), kitaip negu dauguma sofistų, buvo kilęs iš Atėnų, buvo vyresnis už Isokratą (taigi gimęs kažkada prieš 436 m. pr. Kr.), bet retorikos verslu užsiėmė jau pagyvenęs. Polikratas dėl karjeros turbūt buvo išvykęs iš Atėnų, galbūt apsistojo Kipre (anot anoniminės Isokrato „Busirido“ santraukos). Ailijanas (*Var. Hist.* 11. 10) mini Polikratą buvus Dzojilo iš Amfipolio (praminto *Homeromastix*) mokytoju, o Pausanijas mini jo nesėkmę, kai jo paslaugų atsisakė Tesalijos Ferų miesto valdovas Jasonas (Paus. 6. 17. 9) (jį nukonkuravo Gorgijas). Polikratas garsėjo kaip paradoksinį ir absurdiškų temų mėgėjas, sukūrė skandalingas kalbas mitologinėmis temomis, pvz., „Busiridas“, „Klitaimnestra“ (kur Agamemnono žmona parodyta geresnė už Penelopę), „Enkomijas Pariui“ (herojus giriamas priešinant jį su Hektoru); rašė enkomijus daiktams ir gyvūnams („Enkomijas pelėms“, „Enkomijas akmenėliams“, „Enkomijas puodui“). Isokratas pamini Polikrato ypatingą susidomėjimą genealogijomis, galbūt jis, kaip sofistas Hipijas iš Elidės, studijavo herojų genealogijas. Dionisijas Halikarnasietis Polikratą gretina su praktinės retorikos mokytojais, tokiais kaip Antifontas, Trasimachas, Kritijas, Dzojilas, taip pat kritikuoja jo stilių kaip perkrautą poetiniais žodžiais ir figūromis. Polikratas rašė ne tik paradoksinius pagyrimus, bet ir paradoksinius kaltinimus, iš kurių garsiausias – „Sokrato kaltinimas“, kai kada Antikoje laikytas net tikra kalba, kurią neva jis parašęs tikriems Sokrato kaltintojams. Livingstone išsamiai parodo, kad tai buvo fiktyvi kalba, galbūt skirta paerzinti Sokrato šalininkus (Livingstone 2001, ypač 32–39).

kad jis nuvertė trisdešimt tiranų; mat jis juos sudeda. Režimas buvo vienas, o pasakymas „trisdešimties tiranų nuvertimas“ gali sudaryti

įspūdį, kad buvo ir 30 skirtingų individų su tiek pat režimų ir tarsi kiekvieną reikėjo nuversti.

Teodekto „Oresto“. Dar viena neseniai minėto to paties dramaturgo drama, neišlikusi, bet, kaip galima spręsti pagal pavadinimą, vaidinimu pasakojusi mitą apie Mikėnų valdovo Agamemnono ir Klitaimnestros sūnaus Oresto poelgį – Klitaimnestros nužudymą po to, kai ji pati prieš tai klastingai nužudė savo vyrą ir Oresto tėvą.

Teisinga, kad ta, kur savo vyrą nužudys. Theodectes fr. 5. 1 Snell (*TGF* 1). Vertimas – mūsų (*T. V.*). Tai tikriausiai žodžiai skirti apibūdinti Klitaimnestrą, kuri susimokė su Aigistu, kad nužudytų savo vyrą (Agamemnoną).

Rh. 2. 24. 3, 1401b

bet juk sudėti į visumą šie veiksmai turbūt jau nėra teisingas dalykas. Čia norima pasakyti, kad samprotavimas taptų klaidingas, jei būtų žiūrima ne į atskiras detales, bet iš jų sudėliotą visumą. Mat teisinga vyro žudikei pačiai žūti, teisinga ir sūnui imtis keršto už tėvo nužudymą prieš jo žudikus, tačiau pridėjus tai, kad kerštas nukreipiamas į kitą labai artimą žmogų – motiną – labai komplikuoja visą teisingų veiksmų seką, mat atsiranda neteisingumo problema: neteisinga žudyti motinos.

susijusi ir su praleidimu; mat nemini veikėjo. Kitaip sakant čia įžiūrimas dar vienas klaidingo samprotavimo atvejis – pagal nutylėjimą, t. y. kaip praleidžiama, nutylima reikšminga prielaida – nepasakoma nuo kieno rankos teisinga žūti vyrą nužudžiusiajai. Paaiškėjus žudiko tapatybei (Orestas – vyrą nužudžiusios moters sūnus), atsiskleisčių samprotavimo klaidingumas. Oresto, kuris tampa ir keršytoju už tėvą, ir jo žmonos baudėju, ir motinos žudiku (du geri dalykai, vienas – blogas).

Rh. 2. 24. 5, 1401b

Harmodijo ir Aristogeitono meilė nuvertė tiraną Hiparchą. Harmodijas kartu su savo meilužiu Aristogeitonu 514 m. pr. Kr. nužudė Peisistratidą

Hiparchą, tirano Hipijo brolių. Šie veikėjai jau ne kartą minėti „Retorikoje“ (žr. ypač *Rh.* 1. 9. 38, 2. 23. 8).

kad Dionisijas yra vagis. Dionisijas čia nereiškia konkretaus asmens, o yra populiarus atsitiktinis vardas bet kuriam asmeniui įvardinti, pasitelktas dėl pavyzdžio. Kiti mėgstami Aristotelio vardai pavyzdžiams – Sokratas ir Koriskas. Plg. Cope, *comm. ad loc.*

Rh. 2. 24. 6, 1401b

pagelbėjo pergraužusios lankų virves. Kalbama apie atvejį iš Egipto istorijos, kai asirų, vadovaujamų karaliaus Sanacharibo, invazijos metu egiptiečiams pasisėkė atremti priešą netikėtomis priemonėmis, mat naktį prieš įsiveržiant į Egiptą priešų stovyklą užpuolė pelės, „sugraužė jų strėlines, lankus ir skydų rankenas, taigi rytojaus dieną jie turėjo bėgti be ginklų“ (Hdt. 2. 141, J. Dumčiaus vertimas).

Achilas, esą, užsirūstino ant achajų Tenede. Užuomina į epuose apdainuotus Achilo darbus Tenedo saloje, kurią jis užėmė Trojos karo pradžioje; nužudęs salos karalių Teną, iš tiesų pats užsitraukė Apolono, kuris (o ne Kiknas) buvo laikomas tikruoju Teno tėvu, rūstybę.

Rh. 2. 24. 7, 1401b

kūrinyje „Aleksandras“. Turbūt Polikratui priskiriama kalba, jau paminėta šiame traktate anksčiau, *Rh.* 2. 23. 8.

Paris buvo didžiadvasis. Dėl aiškumo vertime pavartotas antrasis mitinio Aleksandro, Menelajo žmonos Helenės meilužio ir Trojos karo sukėlėjo, apie kurį čia kalbama, vardas. Iš konteksto matyti, kad čia galimas ir kitas žodžio *μεγαλόψυχος* reikšmės aspektas – „išdidus“.

kadangi šie dalykai priklauso tiems, kurie atrodo esą laimingi, tai ir tie paminėti žmonės, kuriems jie priklauso, galėtų būti palaikyti laimingais. Šio sakinio stilius labai abstraktus, nes operuojama užuomino-

mis į ankstesnio sakinio realijas. Čia siekiama pasakyti, kad jeigu šie, t. y. minėtieji laisviesiems žmonėms būdingi užsiėmimai, priklauso žmonėms, panašiams į laimingus, tai ir ką tik minėtieji iš pažiūros nelaimingi žmonės, tokie kaip elgetos ir tremtiniai, turintys panašių užsiėmimų (jie dainuoja ir šoka šventyklose, laukdami išmaldos), galėtų būti priskirti prie laimingųjų.

Tačiau šie dalykai skiriasi pagal aplinkybes. T. y. veiksmas (tokie kaip šokimas ir dainavimas) gali būti vienodi, bet vieni daromi laisvai, kiti – priverstinai.

Dėl to ši tema patenka ir į praleidimo atvejį. T. y. ši klaidingų samprotavimų schema priklauso prie tų išmąstymų sričių, kurios susijusios su kažko praleidimu, nutylėjimu (aštuntasis tipas šiame skyriuje, aptartas toliau *Rh.* 2. 24. 9).

Rh. 2. 24. 8, 1401b

Demadas, vertinęs Demosteno politinę veiklą kaip visų blogybių priežastį. Demadas (apie 380–318 m. pr. Kr.) – Makedonijai draugiškos Atėnų politikos šalininkas, smarkus oratoriaus Demosteno (384–322 m. pr. Kr.), siekusio santykiuose su Makedonija išlaikyti Atėnų nepriklausomybę, oponentas.

Rh. 2. 24. 9, 1401b

kad Aleksandras teisėtai paėmė Helenę. Čia galbūt šiek tiek atliepiami Isokrato „Helenės“ (ypač §§41–49) argumentai, bet Isokratas labiau akcentavo Pario, ne Helenės pasirinkimą.

Rh. 2. 24. 9, 1402a

kai kas nors pirmas pakelia ranką. Čia frazė ὅταν ἀρχῇ χειρῶν ἀδίκων, kuri pažodžiui reiškia „pradedą neteisingus veiksmus rankomis“, verčiame lietuviška fraze. Kitaip – „suduoda rankomis pirmą smūgį“.

Rh. 2. 24. 10, 1402a

ginčiniuose samprotavimuose. Taip verčiama frazė ἐν τοῖς ἐριστικοῖς, nurodanti į samprotavimų rūšį, kurios tikslas – ne išsiaiškinti tiesą, bet ginčytis tol, kol savo argumentais ir klausimais varžovas bus priverstas atsisakyti savo teiginių teisingumo; šitokiuose samprotavimuose remiamasi atitinkama ginčinių (eristinių) apskaičiavimų rūšimi (t. y. tokių apskaičiavimų / silogizmų, kurie paremti ne visuotinai pripažintomis nuomonėmis, bet tik į jas panašiomis; plg. Arist. *Top.* 1. 1, 100b–101b).

taip ir Agatonas sako... Apie šį Atėnų dramaturgą žr. komentarą prie *Rh.* 2. 19. 13.

Kas nors tikėtiniu laikys dalyką šį... daug, kas netikėtina. Agathon fr. 9 Snell (*TGF* 1). Vertimas – mūsų (*T. V.*).

taip ir čia. T. y. retorikoje, oratorių kalbose.

Rh. 2. 24. 11, 1402a

Korako „Menas“. Korakas – vienas iš pusiau legendinių graikų retorikos pradininkų iš V a. pr. Kr. Sicilijos, dažnai minimas kartu su Teisiju, kaip jo mokiniu, arba tapatinamas su juo, Koraką laikant jo pravarde (κόραξ „varnas“). Jis arba kartu su Teisiju laikomi pirmojo retorikos vadovėlio autoriais (plg. Cic. *De or.* 1. 91).

„Juk [lengva apsiginti] ir tuo atveju... nes tai turėjo atrodyti tikėtina.“ Tai žodžiai, kuriuos Aristotelis priskiria Korakui, iliustruodamas tame vadovėlyje išdėstytų argumentų schemų painumą, apgaulingumą, kai operuojama teiginiais, iš kurių vieni tikėtini, o kiti mažiau tikėtini ar neįtikėtini, bet įmanomi. Panašų samprotavimą kaip čia Platonas pateikia „Faidre“, tik priskiria jį ne Korakui, bet Teisijui (plg. *Phdr.* 273a6–c4).

Todėl žmonės pagrįstai bjaurėjosi šiuo Protagoro pažadu. Kalbama apie tik paminėtą įtikinėjimo strategiją „menkesnį teiginį paversti

stipresniu“ (τὸν ἥττω δὲ λόγον κρείττω ποιεῖν). Pagal Kennedy, *comm. ad loc.*: pasak Diogeno Laertijo (9. 52), dėl prarasto Protagoro traktato „Apie dievus“ įžanginio sakinio Protagoras buvo išstremtas iš Atėnų, o jo knygos sudegintos. Jis skambėjo taip: „Apie dievus negaliu žinoti nei kad jie yra, nei kad jų nėra, nes daug kas trukdo žinoti: temos neaiškumas ir gyvenimo trumpumas.“ Šis pareiškimas, nors ir buvo atgrasus atėniečiams, buvo samprotavimais pagrįstas agnosticizmo pareiškimas ir, atrodo, nenusipelnė griežtos Aristotelio kritikos. Galbūt Aristoteliui labiau užkliuvo ne mažiau garsi reliatyvizmo deklaracija, kuria prasidėjo Protagoro traktatas „Apie tiesą“: „Žmogus yra visų daiktų matas, daiktų, kurie yra, tiek, kiek jie yra, ir daiktų, kurių nėra, tiek, kiek jų nėra“ (D. L. 7. 60).

tariama tikimybė, kurios nėra jokiam mene, išskyrus retoriką ir eristiką. Eristika kaip kivirčo, ginčo menas, savo pavadinimu referuoja kivirčą, nesantaiką (ἔρις); šiuo žodžiu buvo nusakomas diskusijos metodas, kai argumentai buvo formuojami tik dėl pačių argumentų, dėl ginčo palaikymo, mažai remiantis sveiko proto logika.

Rh. 2. 25. 1, 1402a

darant priešingą apskaičiavimą. T. y. pateikiant atsakomąjį silogizmą (samprotavimą, suskaičiavimą, teiginių apyskaitą).

Rh. 2. 25. 3, 1402a

kaip ir „Topikoje“ dėstyta, ketveriopai. Komentatoriai neranda konkrečios vietos „Topikoje“, atitinkančios čia dėstomą prieštaravimų (ἐνστάσεις) skirstymą, todėl mano, kad referencija yra bendro pobūdžio, turint galvoje visame traktate išsibarsčiusias idėjas apie prieštaravimų reiškimą (plg. Kennedy, *comm. ad loc.*), arba dar plačiau – visame Aristotelio dialektikai skirtų raštų korpuse randamus svarstymus šia tema (plg. Grimaldi, *comm. ad loc.*). Verti dėmesio Grimaldi, *comm. ad loc.*, pastebėjimai apie tai, kad šioje „Retorikos“ vietoje pasakojimas apie prieštaravimų reiškimą yra bene

sistemiškiausiai aptartas nei kur nors kitur, apie tai, kad vis dėlto „Topikoje“ esama keturdalės prieštaravimo reiškimo klasifikacijos (*Top.* 8.10, 160b23–161a15), bet ji kitokia, ir apie tai, kad „Retorikoje“ pateiktoji klasifikacija panėši į „Analitikos“ samprotavimus (plg. *APr.* 69b38–70a1).

išvedant prieštaravimą iš savęs paties. Matyt, tai reiškia, kad prieštaravimas gali būti išvedamas iš pamatinio teiginio, kurį pateikia bylos oponentas.

Rh. 2. 25. 4, 1402b

bet kokia stoka yra nedora. Šiais žodžiais netiesiogiai teigiama ir tai, kad meilė yra tam tikros rūšies stoka.

kauniškoji meilė. Taip kitais žodžiais įvardijamas incestas, „nešventas santykiavimas“ (ἡ ἀνόσιος συνουσία) arba aistra artimam giminaičiui (brolio ir sesers meilė). Kaunas, Mileto sūnus, jautė tokią aistrą savo seseriai Biblidei (arba ši aistra buvo abipusė, arba didesne aistra buvo apimta Biblidė), iš čia ir kilęs posakis „kauniškoji meilė“.

Rh. 2. 25. 7, 1402b

Pitakas. Šis išminčius iš Lesbo jau minėtas „Retorikoje“ anksčiau, žr. *Rh.* 2. 12. 6.

nes tokiu atveju. T. y. su ta sąlyga, jei Pitakas sutiktų su tokiu išmąstymu dėl girtų žmonių poelgių pateisinimo tuo, kad jie viską daro nesąmoningai (nesuvokdami situacijos adekvačiai).

Rh. 2. 25. 10, 1402b

„spręsti pagal geriausią supratimą“. Tai nuoroda į visiems teisėjams taikytą ir jų priesaikoje numatytą nešališko ir išmintingo vertinimo principą. Apie frazę „geriausiu supratimu“ žr. dar komentarą prie *Rh.* 1. 15. 5.

Rh. 2. 25. 12, 1403a

net jei ženklai būna ištis tikri, kaip buvo pasakyta pirmuosiuose svarstymuose. Uždomina į ankstesnę „Retorikos“ dalį, t. y. jos pirmąją knygą, kur keliuose paragrafuose (1. 2. 16–18) kalbama apie ženklus.

mums aišku iš „Analitikos“. Tai nuoroda į *APr.* 2. 27.

Rh. 2. 25. 13, 1403a

net jei gausesni arba dažnesni pavyzdžiai būtų kitokie. T. y. bylos varžovo naudai.

Rh. 2. 25. 14, 1403a

šitai mums aišku iš „Analitikos“. Tai nuoroda į *APr.* 2. 27 (ten pat kaip ir *Rh.* 2. 25. 12).

Rh. 2. 26. 2, 1403a

O visa tai yra apskaičiavimų ir išmąstymų objektai. Čia „visa tai“ (ταῦτα... πάντα) – tai atskleidimas reiškinių, turinčių tam tikras savybes – didumą / mažumą, gerumą / blogumą ir pan.

Rh. 2. 26. 4, 1403a

kaip jau minėjau „Topikoje“. Nelabai aiški nuoroda, galbūt į *Top.* 1. 10? (plg. Kennedy, *comm. ad loc.*), bet gal ir bendresnio pobūdžio (plg. Grimaldi, *comm. ad loc.*).

TREČIA KNYGA

Rh. 3. 1. 1, 1403b

Kadangi yra trys su kalba susiję dalykai, kuriuos reikia išnagrinėti.

Pirmuoju III knygos sakiniu Aristotelis čia naujoviškai dėsto unitarinę savo veikalo koncepciją, nieko panašaus nepaskelbęs ankstesnėse traktato dalyse. Aptaręs klausimus, susijusius su įtikinėjimo procesui reikalingos teorinės argumentacinės medžiagos apmąstymu, kaupimu ir atranka, dabar prijungia pluoštą klausimų, susijusių su įtikinėjimo efektyviam įgyvendinimui reikalingais išorinės raiškos dalykais. Kitaip sakant, aptaręs įtaigaus turinio strategijas, prijungia ir įtaigos formos strategijos klausimus. Taigi pirmame sakinyje sintezuojama idėja, kad retorikos (perifrastiškai – su kalba susijusių dalykų) heuristiniai rekvizitai yra trys: 1) įtaigių teiginių (tikinimų) ir jų šaltinių radimas, 2) žodinės raiškos priemonių pasirinkimas, 3) veiksmingas turimos argumentacinės ir stilistinės medžiagos surikiavimas. Atlikęs šį skirstymą, traktato autorius konstatuoja, kad pirmas tiriamasis dalykas jau aptartas, o dabar lieka aptarti kitus du. Praktiškai pastarieji du tiriamieji klausimai ir sudaro likusios veikalo dalies (visos III knygos) programą.

mat vienas dalykas yra išmąstymų pavidalai, kitas – argumentų sritys.

Čia primenamas argumentų šaltinių skirstymas į siauresnios specialiosio pobūdžio „pavidalus“, sutinkamus konkrečiose disciplinose (είδη), ir į bendresnio tipo „sritis“, „vietas“ (τόποι). Plg. komentarą prie 1. 15. 19 ir 1. 2. 21.

Rh. 3. 1. 2, 1403b

aptarti žodinę raišką. περι δὲ τῆς λέξεως... εἰπεῖν. Šioje vietoje (Rh. 3. 1. 2, 1403b15), Burketto pastebėjimu (Burkett, *comm. ad loc.*), Aristotelis vartoja talpios semantikos žodį (λέξις) su pirminėmis „atrankos“, „selekcijos“, „išrinkimo“, „išskaičiavimo“, „išvardijimo“ reikšmėmis. Be abejo, savo šaknimi žodis giminiškas žodžiui λόγος, bet dėl priesagos „-sis“ jis labiau krypta į tas reikšmes, kurios perteikia veiksmą, vyksmą ar abstrakciją,

pasireiškiančius kaip procesas, būseną ar kokybę (plg. Smyth 230 (§840a2) ir 244 (§865); Gross & Walzer 2000, 200). Taigi „Retorikos“ kontekste šiuo žodžiu nurodoma į platų pasirinkimų, susijusių su žodžių ir minčių raiška, spektrą – į pasirinkimus dėl pačių žodžių, dėl frazių, sakinių konstravimo, ritmo, skambesio, kompozicinio rišlumo, taip pat ir dėl idėjų ar jų eiliškumo.

Rh. 3. 1. 3, 1403b

rapsodų meną. T. y. epinės poezijos ir ditirambų giedojimą, taisyklingą ir jausmingą deklamavimą, taip pat jų turinio aiškinimą. Apie rapsodus, rapsodijas plačiau žr. Pl. *Ion* 530b5–c4. Apie rapsodų funkcijas, kaip jos suprantamos Platono „Ijone“, žr. Adomėno *comm. ad loc.* (Platonas / Adomėnas 2022, 68–69, 74 ir 81–82).

Glaukonas Tėjietis. Tai V a. pr. Kr. Homero komentatorius, rapsodistas, minimas Platono (*Ion* 530d2) ir Aristotelio „Poetikoje“ (*Po.* 25, 1461b1). Čia, „Retorikoje“, kaip matome, Aristotelis Glaukonui priskiria poetinių ir retorinių tekstų atlikimo teorinių principų sisteminimo vaidmenį. Detaliau apie Glaukono tapatybę žr. Adomėno komentarą (*comm. ad loc.*) apie Platono „Ijone“ minimą Glaukoną ir komentare nurodomą literatūrą. Reikšmingas Adomėno pastebėjimas apie neatmestiną Glaukono vardo painiojimo su Glauku galimybę. Čia verta pridurti, kad Platonas „Faidone“ (*Phd.* 108d; Strockis 2007, 23) minėjo Glauką Samietį kaip vieną iš pirmųjų gramatikų, nagrinėjusių skiemenų tonus ar priegaides. Kadangi netrukus Aristotelis toliau (*Rh.* 3. 1. 4, 1403b30) paminės tonus, kurių dalis sutampa su vadinamosiomis Glauko priegaidėmis (apie jas žr. Strockis 2007, 23–26), tikrai negalima griežtai tvirtinti, kad čia paminėtas Glaukonas ir „Faidono“ Glaukas yra visiškai nesusiję asmenys. Jei jie nebuvo tapatūs, tai bent jau galėjo abėcėliškai būti vienas prie kito kažkokiuose Aristotelio turėtuose užrašuose (nepamirština, kad jis buvo sudaręs neišlikusį sąvadą, plg. Diogeno Laertijo ir Cicerono liudijimus – D. L. 5. 24, Cic. *Inv.* 2. 6).

Rh. 3. 1. 4, 1403b

Atlikimas. Originale yra mot. g. įvardis αὐτή, kuris galimai nurodo ne į retoriką, bet į anksčiau tekste įvardintą terminą ὑπόκρισις („vaidyba“).

kaip reikia naudotis tonais. Kitaip sakant, čia paminimi muzikiniai tonai, kurie atitiko ir kalbėjimo metu senovės graikų vartotus kirčius (balso pakėlimus ir nuleidimus), vėliau (jau ne Aristotelio laikais) išreikštus grafiniais kirčiais. Apie toninę (melodinę ar muzikinę) graikų kirčių prigimtį žr. passim Strockio disertacijoje (Strockis 2007). Toniniai kirčiai yra reikšminga oratoriaus parengtos kalbos įgyvendinimo (atlikimo) dalis. Aristotelis pamini tris tonų (toninių kirčių ar priegaidžių) tipus – aukštąjį (παροδῆμι – „aštrųjį“, ὀξὺς τόνος, ὀξεῖα προσῳδία), žemąjį (παροδῆμι – „sunkųjį“, βαρὺς τόνος, βαρεῖα προσῳδία) ir vidurinį (μέσος τόμος). Jie identifikuojami kaip dalis Glauko Samiečio (Platono minėto *Phd.* 108d; žr. ankstesniame komentare apie Glaukoną Tėjietį) priegaidžių (žr. ypač Strockis 2007, 24, kur, beje, paminėtas ir Aristotelis kaip tas, kuris pamini Glauko išskirtą vidurinę (μέση) priegaidę, t. y. tarpinio aukščio tarp aukštojo ir žemojo tonų). Aukštąjį ir žemąjį tonus Aristotelis pamini ir „Sofistiniuose paneigimuose“ (*SE* 23, 179a15–16).

Taigi tokie kalbėtojai. Nors to tiesiai nepasakyta, bet manoma, kad kalbama apie kalbų ir poetinių kūrinų atlikėjus.

dėl pilietinių santykių ydingumo. Tai, anot Kennedy, *comm. ad loc.*, gali būti refleksija į platoniską požiūrį, plg. Pl. *Gorg.* 463a–b. Tiesa, nurodyta vieta nepabrėžia piliečių santykių, o tik nusako požiūrį į retorikos prigimtį – kad tai ne kažkoks iš meno kylantis veikimas, bet tam tikros prigimties sielos („taiklios, drąsios ir baisaus įgimto gabumo prieiti prie žmonių turinčios“ – T. Aleknienės vertimas) veikimas, kurio esmė – pataikavimas (κολακεία).

Rh. 3. 1. 5, 1404a

ir atrodo prasčiokiškas. Turbūt turima galvoje, kad ir domėjimasis stilistika, ir kalbos išpildymo technika yra ne toks svarbus kilniam žmogui kaip domėjimasis turiniu, jo kilnumu ir teisingumu. Kennedy, *comm. ad loc.*, čia įžiūri Platono pažiūrų atgarsį, pvz., iš samprotavimų „Valstybėje“ (Pl. *Resp.* 3. 397a–d). Bet neatmestina, kad yra ir kitoks būdvardžio φορτικός aspektas: „varginantis“, „įgriusęs“. Taip suprantant šį epitetą, išeity, kad Aristotelis užsimena apie žodinės raiškos tyrinėjimo sudėtingumą, varginantį skrupulingumą.

visas su retorika susijęs triūsas yra nukreiptas į požiūrį. T. y. profesionalus kalbų rengimas ir atlikimas neturi tikslo tirti ir atskleisti tiesą, bet tenkinasi regimybe, retorikos objektas ir medžiaga susiję su nuomonėmis, o ne su tikru žinojimu.

Rh. 3. 1. 6, 1404a

visa tai. T. y. visa raiškos būdų įvairovė.

Rh. 3. 1. 7, 1404a

Taigi kai tik anas menas taps prieinamas, ji turės tokią pat reikšmę kaip ir vaidinimo menas. Čia turbūt norėta pasakyti, kad žodinės ekspresijos menas, stilistika, kai tik taps visiems prieinama disciplina, jis bus toks pat svarbus ir populiarius kaip aktorystės menas. Kita vertus, neatmestina, jog čia esama tam tikro stilistikos ir vaidybos menų atidalinimo. Jei datyvą τῇ ὑποκριτικῇ suprastume ne kaip koreliacijos datyvą (*dativus sociativus*), susijusį su įvardžiu ταῦτό, bet kaip antrinio papildinio datyvą (*dativus obiecti*), priklausomą nuo ποιήσει, verstume taip: „Taigi kai ateis [t. y. susiformuos] anas menas [t. y. atlikimo ar vaidybos menas], tai ir atlikimo / vaidybos menui darys tą patį poveikį“ [prieš tai minėtas stiliaus klausimas (τὸ... τῆς λέξεως)].

Trasimachas savo „Gailėjimuose“. Šį kūrinį perifrastiniu būdu (kaip „graudžiai dejuojančios kalbos apie senatvę ir skurdą“ – taip perfrazuojame kitu linksniu parašytą apibūdinimą iš N. Kardelio vertimo; žr. Kardelis / Platonas 1996, 75) paminėjo Platonas „Faidre“ (*Phdr.* 267c7–9). Trasimachas iš Bitinijos Chalkedono buvo V a. pr. Kr. sofist, veikęs Atėnuose, daug dėmesio skyręs retorikos techninių priemonių tobulinimui, ypač pabrėžiamas jo indėlis graikų prozos ritmo tyrinėjimams. Kennedy „Gailėjimus“ laiko viena iš ankstyvųjų psichologinių studijų apie emocijas (Kennedy 31, n. 13). Trasimachą Aristotelis dar pamini II „Retorikos“ knygoje, *Rh.* 2. 23. 29.

juos ne taip lemia meistrystė. T. y. meniškumo, meistriškumo ugdy-mo taisyklės. „Meistrystės“ terminą vartojame kaip sinonimą tam tikros reikšmės žodžiui „menas“. Apie pastarojo žodžio vartojimą žr. komentarus I knygai (ypač 1. 1. 2 ir 1. 1. 7).

Rh. 3. 1. 9, 1404a

naivuoliškus dalykus. T. y. dalykus, kurie, viena vertus, pasižymi tam tikru geru, pozityviu ar atsipalaidavusiu charakteriu (kaip matyti iš sudurtinio būdvardžio εὐήθης morfeminių dėmenų semantikos (εὐ „gerai, teisingai“ arba „lengvai“; ἥθος „įprotis, būdas“), tačiau dažnu atveju ir per daug paprasti, banalūs, naivūs; šia prasme įdomus Kennedy vertimo sprendimas – *sweet nothings* („saldžius niekus“).

dėl to poetinė raiška – tokia kaip Gorgijo – pirmutinė ir atsirado. Graikų rašytojai prozininkai savo rašymo stilių kūrė perimdami poetinį stilių, nes poetai pirmieji sukūrė poetinę leksiką ir estetikos pagrindus. Iš Sicilijos Leontinų kilęs sofist, filosofas ir retorius Gorgijas (483–375 pr. Kr.) yra gerai žinomas prozininko ir oratoriaus, mėgdžiojusio poeziją, pavyzdys: savo prozinius tekstus jis „nuspalvino“ poetinės leksikos intarpais, įvairiomis ritmingai bei graakščiai skambančiomis frazėmis, dalelytėmis atskirtomis ir pagal skiemenų skaičių sugretintomis sakinio atkarpomis, vaizdingomis

metaforomis ir palyginimais, išradingomis perifrazėmis ir kt. stilistinėmis poezijai būdingomis priemonėmis, kurios ilgainiui buvo pakrikštytos „Gorgijo figūrų“ vardu (D. H. *Dem.* 25. 23). Anot Burketto, *comm. ad loc.*, nors iš pradžių graikų retorinė proza ieškojo pavyzdžio poezijoje, tačiau vėliau žvilgsnis apsisvertė, kai nepoetiška, bet logiškai pasverta ir visuomenei skirta mokslinga kalba (tai, ką Isokratas vadina πολιτικοί λόγοι) tapo kalbos standartu net ir poetams. Aristotelis šio „maišto“ pradžią laiko Euripido liudijamą poetinę raišką, nes „Retorikos“ 2 skyriuje jis pataria rinktis žodžius iš įprastinės kalbos, „kaip tai daro Euripidas, kuris pirmasis ir parodė pavyzdį“ (*Rh.* 3. 2. 5). Pažymėtina, kad Aristotelis neturi techninio termino „proza“, kaip jis turi terminą poezijai (ποιητική), o tai dar stipriau liudija, koks novatoriškas buvo Aristotelis, rašydamas traktatą apie prozos stilių. Neturėdamas techninio prozos termino, Aristotelis vartoja tokius apibūdinimus kaip „kalba“ ar „retorinė kalba“ (*Rh.* 3. 1. 9, 3. 2. 6), „pliki žodžiai“ ar „nedailintos kalbos“ (τοῖς ψιλοῖς λόγοις, τῶν ψιλῶν λόγων) (*Rh.* 3. 2. 3, 3. 2. 6), „kasdienė kalba“ (ἐκ τῆς εἰωθυίας διαλέκτου, 3. 2. 5) ir pan.

Rh. 3. 1. 10, 1404a

su tokia raiška, apie kurią kalbame. Čia apibendrintai postuluojuama, kad traktato autorių domina tik tie klausimai, kurie susiję su retorinių kalbų stilistine raiška (atsiribojama nuo poetinio stiliaus klausimų).

pasakyta svarstymuose apie poetiką. Tai nuoroda į Arist. *Po.* 20–22 skyrius, skirtus stiliaus klausimams poezijoje.

Rh. 3. 2. 1, 1404b

tebūnie apibrėžta žodinės raiškos vertybė – aiškumas. Aiškumas arba tai, kad žodinė raiška būtų aiški, (τὸ) σαφῆ (sc. τὴν λέξιν) εἶναι, yra pirmoji gero stiliaus savybė. Aiškumo funkcija susijusi su prasmės atskleidimu, paaiškinimu (plg. tame pačiame sakinyje vartojamą veiksmąζοδῆναι).

raiška neturi būti nei lėkšta, nei pranokstanti dalyko vertę, tačiau tinkama. Kitaip sakant, keliamas aukso vidurio reikalavimas: žodinė raiška turi atitikti dalyko esmę, nei jos sumenkinti, nei perdėtai išpūsti. Čia pirmą kartą įvardinta svarbi žodinės raiškos vertybė – tinkamumas ar deramumas (τὸ πρέπον). Tinkamumas, anot Burketto, *comm. ad loc.*, yra išminties principas, padedantis pasirinkti vidurkį ir pagal situaciją suderinti priešingus stiliaus principus.

Rh. 3. 2. 2, 1404b

tie, kurie yra įsigalėję. Dar kitaip juos galima vadinti „pagrindiniais“ (kaip pateikiama M. Račkausko „Poetikos“ vertime) ar dažnai vartojamais (todėl tarsi „šeimininkais“, pirmaujančiais, viešpataujančiais (savo „autoritetu“ ar tiesiog populiarumu) tarp kitų žodžių; plg. κύριος „turįs galią“, „turįs pirmenybę“, „viešpats“, „šeimininkas“ ir kt.).

žodžiai, kurie yra aptarti svarstymuose apie poetiką. Tai užuomina į Aristotelio „Poetikos“ 21–22 skyrius (plg. Kennedy, *comm. ad loc.*; Free-se'as nurodo tik 21 skyrių).

ką žmonės jaučia svetimtaučiams bei bendrapiliečiams, jie patiria ir žodinės raiškos atžvilgiu. Tai žinutė iš kalbos psichologijos srities: kalbų pasaulyje labiau pagarbos sulaukia retesni žodžiai panašiai kaip žmonių pasaulyje daugiau dėmesio skiriama retesniems svečiams.

Rh. 3. 2. 3, 1404b

nedailintoje kalboje. Kaip minėta ankstesniame komentare dėl poetinės raiškos (žr. *Rh.* 3. 1. 9), Aristotelis neturėjo techninio termino prozinei kalbai, taigi frazė ψιλοὶ λόγοι „nedailinta kalba“ (pažodiškiau – „pliki teiginiai“, „nepridengti žodžiai“ ir pan.) – vienas iš variantų ją apibūdinti.

nors ir čia... ji būtų nelabai tinkama. „Čia“ reiškia poezijoje. Taip bent jau supranta Kennedy savo vertime ir, matyt, seka Rosso redakcija. Šiuo atveju priimame Rosso redakciją ir mes.

kaip yra nutikę su Teodoro balsu. Teodoras – žymus IV a. pr. Kr. tragedijų aktorius, minimas kartais šalia kitų šios profesijos atstovų (tokių kaip Polas ir Aristodemas), dažnu atveju išskiriamas jo kaip vaidintojo meistriškumas. Iš ankstyvesnių Teodorą mininčių šaltinių plg. Arist. *Pol.* 7. 15. 10, 1336b28, D. 19. 274, daugiau nuorodų žr. Cope, *comm. ad loc.*

balsas skambėjo kaip gero kalbovo. T. y. ir kaip gero oratoriaus (taip, pvz., supranta Cope'as, *comm. ad loc.*), ir kaip gero dramos atlikėjo, tikro dramos personažo (plg. Kennedy 199 ir Burkett, *comm. ad loc.*).

Rh. 3. 2. 5, 1404b

Meistrystė gerai paslepjama. T. y. klausytoją / skaitytoją pavyksta gerai apgauti, nusiėpti nuo jo menines pastangas ir dirbtinumą.

kaip tai daro Euripidas, kuris pirmasis ir parodė pavyzdį. Tai užuomina į poetinio stiliaus naujas madas, kai jau ne poetinė raiška inspiruoja prozos kalbą, bet kasdienė kalba ir prozos tekstai, kupini bendrinių, įprastinių žodžių, duoda medžiagos poezijai (žr. komentarą prie *Rh.* 3. 1. 9). Taip pat pažymima, kad poezijoje nebe tiek svarbus žodžių išskirtinumas, neįprastumas, kiek įprastų žodžių naujoviškas sudėstymas ar skirtingų jų reikšmių panaudojimas. Įdomiai pastebi Freese'as, *comm. ad loc.*, kad ši „Retorikos“ vieta primena Horacijaus pastebėjimą „Poezijos mene“ (*Ars poetica* 46) apie tai, kad žodžių atranka reikalauja subtilumo ir protingo suderinimo (*callida iunctura*), kad senas, įprastinės vartosenos žodis sukskambėtų naujai.

vardažodžiai ir veiksmožodžiai. ὀνόματα „vardažodžiai“ (daiktavardžiai ir būdvardžiai), ir ῥήματα „posakiai“ ar „veiksmožodžiai“ (taip pat sudurtiniai tariniai), yra dvi pagrindinės Aristotelio pripažintos kalbos dalys. *Rh.* 3. 5. 2 jis prideda „jungtukus“ (σύνδεσμοι). Visiškas kalbos dalių suskirstymas į kategorijas iš esmės susiformavo vėliau, vystantis gramatikos mokslui III–I a. pr. Kr. (plg. Kennedy, *comm. ad loc.*)

ties pavidalų, kiek yra apžvelgta svarstymuose apie poetiką. Plg. Arist. *Po.* 21, 1457b1 (ir toliau, praktiškai iki šio skyriaus pabaigos, kur kiekvienas pavidas aptariamas paėiliui).

retybes. Taip verčiame (aišku, atsižvelgę į sintaksinį kontekstą) žodį γλωττας. Kadangi šio žodžio reikšmė nesiriboja tik dialektizmo, tarmybės reikšme, čia nekartojame M. Račkausko „Poetikoje“ pasiūlytos „tarminio žodžio“ ar „tarmybės“ versijos. Per siaura ir „skolinio“ (angl. *loan word*) reikšmė (plg. Burkett 116–117).

o kur – vėliau pasakysime. Atrodo, tai nuoroda į *Rh.* 3. 7 skyrių (konkrečiai apie sudurtinius žodžius žr. 3. 7. 11).

Rh. 3. 2. 7, 1404b

homonimai. T. y. vienodų vardų, vienodo skambesio žodžiai. Iš esmės atitinka mūsų laikais vartojamą lingvistinį terminą. Plg. V. Urbučio apibrėžimą iš *VLE* (s. v. „homonimai“): „vienodai tariaimi kalbos elementai (žodžiai, jų formos, morfemos)“.

sinonimai. Iš esmės atitinka mūsų laikais vartojamą lingvistinį terminą. T. y. panašių vardų, artimų reikšmių žodžiai. Plg. E. Jakaitienės apibrėžimą iš *VLE* (s. v. „sinonimai“): „tos pačios arba artimos reikšmės kalbos vienetai, galintys vienas kitą pakeisti tekste iš esmės neiškreipdami pasakymo prasmės“.

Rh. 3. 2. 7, 1405a

buvo aptarta svarstymuose apie poetiką. T. y. Arist. *Po.* 21 ir 22.

Rh. 3. 2. 10, 1405a

nes abu veiksmai – prašymai. Kalbama apie ką tik paminėtus prašymo veiksmus – meldimąsi (εὔχεσθαι) ir išmaldos prašymą (πτωχεύειν).

kaip ir Ifikratas pavadino Kaliją. Tikėtina, kad abu įvardinti asmenys – garsūs IV a. pr. Kr. asmenys, kurie jau „Retorikoje“ minėti. Dėl Ifikrato žr. pvz., *Rh.* 1. 7. 32 ar 2. 23. 6, dėl Kalijo žr. *Rh.* 2. 4. 31. Anot Kennedy, *comm. ad loc.*, incidentas tikriausiai įvyko apie 390 m. pr. Kr., kai abu dalyvavo karinėse ir diplomatinėse operacijose per Atėnų ir Spartos konfliktą. Ksenofonas (*Hellenica* 6. 3. 3) paminėjo, kad Kalijas buvo paveldėtojas garbingos misterijų žibintininko ar deglanešio (δαδοῦχος) pareigybės. Deglanešis buvo antroje vietoje po hierofanto arba vyriausiojo šventiko. Jis ne tik laikydavo deglą per aukojimus, bet ir dalyvaudavo skaitant ritualą bei atliekant tam tikras apsisvalymo apeigas. μητραγύρται arba elgetaujantys šventikai rinko išmaldą įvairių dievybių, ypač Didžiosios Motinos Kibelės (iš čia ir kilo jų pavadinimas), vardu. Tarp jų buvo ir prastos reputacijos, ištvirkėliško charakterio vyrų, ir moterų. Kalijas taip pat didžiavosi kitomis savo giminės paveldimomis tradicijomis, tarp jų Spartos proksenijos garbe (Spartos piliečių atstovybės Atėnuose išlaikymu), kurią paminėjo Ksenofonto cituotoje jo kalboje, sakytoje 371 m. pr. Kr. (*ibid.*). Ifikrato užgaulus pasakymas galėjo būti ir netyčinis, kaip neišmanančio misterijų, mat jis, nors žymus Atėnų strategas, buvo kilęs iš kuklios kilmės (susijęs giminystės ryšiais su barbariškais trakais), bet galėjo būti ir sąmoningas, piktybiškas, siekiant įgelti garbėtroškai kilmingajam, pasižymėjusiam ne pačiomis geriausiomis savybėmis.

Motinos išmaldautoju. T. y. išmaldos rinkėjas Motinai ar Motinos garbei – taip buvo vadinamas Kibelės (dar vadintos Didžiąja Motina, Dievų Motina ir kt. epitetais) elgetaujantis žynys, gyvenantis iš išmaldos: sudurtinio žodžio μητραγύρτης dėmenys nurodo į Motiną (μητρ-) ir „surinkėją“ (ἀγύρτης).

vadina Dioniso pataikūnais, o jie patys save vadina menininkais. Abu šie pavadinimai – metaforos. „Menininkais“ čia įvardijami žemos kategorijos, nedaug išsilavinę atlikėjai (dainininkai, šokėjai, vaidintojai, pozuotojai), tačiau tai kartu buvo garbingesnis vardas negu žemiausios

kategorijos patarnautojų, kurie dramose (ypač komedijose) būdavo pasitelkiami juoko scenoms – šie buvo vadinami „Dioniso pataikūnais“ (διογυσοκόλακες), pasak Copeó, *comm. ad loc.*, *parasites or flatterers, not worthy to be companions or friends of the god*.

Panašiai ir plėšikai dabar save vadina verslininkais. Graikiškas žodis, kuriuo, anot Aristotelio, save vadina plėšikai ar piratai, yra πορισταί. Priklausomai nuo pamatinės veiksmažodžio, iš kurio šis epitetas sukurtas, reikšmės tai gali būti „gabentojai“, „tiekėjai“, „apsirūpintojai“, „uždarbiautojai“, „pelno ieškotojai“ ir pan.

kaip Euripido Telefo – „Viešpatavęs irklui ir išlipęs Misijoje“. Tai neišlikusios tragedijos fragmentas – E. fr. 701 Nauck (*TGF*). Pašiepiamas didingos ir paprastos, kuklios reikšmės leksikos nevykęs derinimas. Telefas – mitinis Misijos valdovas, Heraklio ir Atėnės žynės Augės sūnus, sužeistas Achilo per achajų invaziją į jo šalį prieš jų žygį į Troją; iš Apolono pranašystės sužinojęs, kad tik sužeidėjas gali išgydyti jo negyjančią žaizdą, Telefas paliko šalį ir kaip beginklis maldautojas ieškojo Achilo, kol šį surado ir tas jį pagydė. Plg. dar komentarą apie „misų laimikį“, *Rh.* 1. 12. 20.

Taigi taip nepaslepia maistrystė. Plg. priešingą „receptą“ iš *Rh.* 3. 2. 5, kaip maistrystė gali būti paslepia ma: „Maistrystė gerai paslepia ma, jei koks kalbėtojas sudėsto kalbą, žodžius išsirankiojęs iš kasdienės kalbos, kaip tai daro Euripidas, kuris pirmasis ir parodė pavyzdį“.

Rh. 3. 2. 11, 1405a

Dionisijas Bronzinis – Διονύσιος ὁ Χαλκοῦς, Atėnų oratorius, politikas ir poetas, „bronziniu“ pramintas dėl pasiūlymo keisti Atėnų sidabrinės monetas į bronzines (plg. Ath. 15. 9: Χαλκοῦς δὲ προσηγoreύθη διὰ τὸ συμβουλευῆσαι Ἀθηναίοις χαλκῷ νομίσματι χρῆσασθαι). Neiškliko jo kalbų, o poezija (daugiausia puotų dainos ir elegijos) išliko pacituota negausiais fragmentais.

poeziją vadina „Kalijopės klyksmu“, nes abu šie žodžiai – garsai. Matyt, kalbama apie frazės κραυγήν Καλλιόπης žodžių reikšmes; κραυγή „klyksmas“, „riksmas“, „sauksmas“, o Καλλιόπη – „gražiabalsė“ (ὄψ „balsas“).

Rh. 3. 2. 12, 1405b

„Pamačiau vyrą, kuris ant kito vyro su ugnimi klįjavo bronzą“. Čia kalbama apie medicininę procedūrą – taurinimą, taurių statymą ant paciento nugaros. Antikoje gydytojai naudodavo bronzinius puodelius, kuriuos mūsų laikais yra pakeitusios stiklinės taurės. Atvėsę tokie puodeliai tam tikru būdu veikdavo kraujotaką (plg. Kennedy, *comm. ad loc.*).

abiejų vyksmų atveju kažkas pridedama. T. y. pats „klįjavimo“ reiškiny ir tas kitu žodžiu neįvardintas veiksmas – taurės priešliejimas prie paciento kūno.

iš gerai užmintų mįslių galima paimti vykusių metaforų. Čia ir toliau vartojamas metaforos terminas, kuris jau gerai išsaknijęs lietuviškoje literatūros terminijoje, tačiau paraleliai nepamirština ir pamatinė šio žodžio reikšmė, kilusi iš pernešimo, perkėlimo veiksmo (μεταφέρειν „pernešti“, „perkelti“), ir Aristotelis, įvairiai progai pasitaikius, apie tai vis primena. Metaforą Aristotelis metaforą apibrėžia „Poetikoje“ (*Po.* 21. 7) kaip svetimmo (ἀλλότριος) vardo perkėlimą, „atnešimą“ (ἐπιφορά) arba iš genties į rūšį, arba iš rūšies į gentį, arba iš rūšies į rūšį, arba pagal analogiją. Daugiau apie Aristotelio metaforos sampratą žr. (*inter alia*) Kirby 1997 ir Ricoeur 1977, 7–43 (apie skirtumą tarp jos funkcijų poetikoje ir retorikoje)

Rh. 3. 2. 13, 1405b

Likimnijas. Iš Chijo kilęs ditirambų kūrėjas ir retorius, paminėtas Platono „Faidre“ (*Phdr.* 267c), sofisto Polo iš Akraganto mokytojas, skyręs dėmesio onomastikai, vardų grožio tyrinėjimui. Aristotelis išskyrė Likimniją prie tų poetų, kurie rašė skaitančiai, o ne klausančiai publikai (plg. *Rh.* 3. 12. 2).

Brisonas. Sofistas, retorius ir matematikas iš Ponto Heraklėjos (Freese, *comm. ad loc.*), Aristotelio amžininkas. Manoma, kad čia išdėstytą požiūrį vėliau perėmė stoikai (Kennedy, *comm. ad loc.*).

„rožiapirštė aušra“. Tai homerinė frazė (ῥοδοδάκτυλος Ἥως), itin dažna „Odisejoje“.

Rh. 3. 2. 14, 1405b

Ir vartojant epitetus, įmanoma jų paimti iš to, kas niekinga ar gėdinga. Pažodžiui sunku išversti žodžių junginį τὰς ἐπιθέσεις ποιείσθαι, nes čia kitais žodžiais nusakoma epitetų vartojimo esmė – „daryti priedus“, „daryti priedėlius“, taigi daiktavardžių apibūdinimus ar tiesiog „apdėti“, „aprengti“ daiktavardžius.

audriakojų kumelių. Būtent kumelių (o ne žirgų), nes Antikoje tipiška pusasiliai buvo asilų patinų ir arklių patelių hibridai.

„Būkit sveikos, audriakojų kumelių dukters!“. Simonides fr. 2 Poltera (= *PMG* 515).

Rh. 3. 2. 15, 1405b

Aristofanas „Babiloniečiuose“. Aristofanas (apie 446–386 m. pr. Kr.) – garsus Atėnų komediografas, Senosios komedijos atstovas, sukūręs apie 40 šio žanro kūrinių, iš kurių išliko tik 11. Čia Aristotelio minimoji drama išlikusi tik fragmentais. Ji buvo pastatyta 426 m. pr. Kr. per Didžiųjų Dionisijų šventę. Šventėje dalyvavo miestų-valstybių, kurios buvo Atėnų sąjungininės (nor labiau satelitės), delegatai. Kadangi „Babiloniečiai“ ne tik aršiai užsipuolė tuometinį Atėnų lyderį demagogą Kleoną, bet ir parodė „sąjungininkus“ kaip Atėnų Demo (Atėnų piliečių rinkėjų personifikacijos) vergus, Aristofanas sulaukė Kleono kaltinimų. Detalės nėra žinomos, bet atrodo, kad poetas daug nenukentėjo.

Rh. 3. 3. 1, 1405b

sudurtiniuose žodžiuose. Sudurtiniais žodžiais pasižymėjo ne tik epai, bet ir kai kurios dramos. Chrestomatinis pavyzdys – Aischilo tragedijos, kurių sudurtinių žodžių pompastiką išjuokė Aristofanas „Varlėse“ (*Ar. Ra.* 830–894).

pavyzdžiui, kaip sakė Likofronas. Likofronas – V–IV a. pr. Kr. sofistas, Protagoro amžininkas, galbūt Gorgijo mokinyš, kurį Aristotelis gana dažnai pamini savo veikaluose. Jis laikėsi požiūrio, kad teisingumo ir įstatymo tikslas – užkirsti kelią žmonių kėsinimuisi į vienas kito kūną ir turtą, kritikavo aristokratinės kilmės pranašumą prieš kitokią kilmę, galbūt prijautė Antifontui dėl graikų ir barbarų kilmės lygiavertiškumo ir Protagorui dėl utilitarinių įstatymo kaip socialinio kontrakto atsiradimo priežasčių. Aristotelis išsaugojo jo minčių apie santykį tarp žinių ir sielos santykį, tarp kūno dalies ir visumos, atkreipė dėmesį į jo taktiką keisti dėstymo temą, jeigu neturi argumentų apie duotą temą.

Rh. 3. 3. 1, 1405b–1406a

„elgetamūzagerbiai, kreivai prisiekę ir stačiai teisingai prisiekę“. Verčiame labiausiai atsižvelgdami į Kasselio leidimą, kur yra žodžiai πτωχομουσοκόλακας, ἐπιорκήσαντας καὶ κατευορκήσαντας. Rankraščių versijos čia įvairiai išsiskiria, o jas dar savaip interpretuoja skirtingi leidėjai.

Alkidamantas. Ne kartą „Retorikoje“ minėtas sofistas, gyvo spontaniško žodžio šalininkas, Isokrato kruopščiai užrašytų kalbų priešininkas. Apie jį žr. dar komentarą prie *Rh.* 1. 3. 12.

Rh. 3. 3. 1, 1406a

Skironą – „žmogumi kaikaru. Kadangi čia pateikiamas pavyzdys apie retu ar galbūt tarmišku žodžiu sukuriama beskonybę, atitinkamai parinktas

retesnis žodis „kaikaras“ (reikšmė „plėšikas“, „žudikas“) perteikiantis žodį σίγις. Skironas buvo vienas iš plėšikų, veikusių Atikos, Megaros ir Korinto apylinkėse, kuriuos įveikė Tesėjas. Skironas veikė Megaroje, ant skardingų uolų, nuo kurių nuspirdavo praeivius prieš tai paprašydavęs jų numazgoti jam kojas. Pastebėtina, kad dar vienas plėšikas buvo vardu Sinidas, veikęs Istmo sąsmaukoje, o tai reiškia, kad Skironui taikytas epitetas σίγις duoda užuominą ir į kitą plėšiką.

Rh. 3. 3. 3, 1406a

į Istmijas. T. y. į Istmo (Istmines) žaidynes, vykusias kas 2 ir 4 metus Korinte, Istmo sąsmaukoje Poseidono garbei.

pavyzdžiui, *chronotribein*. Pateikiamas pavyzdys, kad graikų kalboje lengva sukurti sudurtinius žodžius, dūrinius. Taigi *chronotribein* rodo, kaip lengvai daiktavardžio šaknis *chron-* suduriama į bendrą junginį su veiksmazodžiu *tribein*. Deja, tokio paties lengvumo neturi lietuvių kalbos žodžiai.

Rh. 3. 3. 3, 1406b

mat šie triukšmingi. Nelabai aiški reikšmė žodžio ψοφώδεις. Galbūt turima omeny, kad ditirambo žanras yra kupinas skambesio, pakilaus tono, pompastiškų frazių (plg. Cope, *comm. ad loc.*), dėl to jam tinka ir stilistiniai perviršiai bei persūdymai.

Rh. 3. 3. 4, 1406b

kaip sako Gorgijas: „reikalai blyškūs ir bekraujai“. Apie sofistą Gorgiją žr. komentarą prie *Rh.* 3. 1. 9. Nei kokio teksto tai dalis, nei koks jo kontekstas nėra žinoma. Cope, *comm. ad loc.* labiau priima rankraščių versiją „kraujuoti“ (ἔβαιμα) ir siūlo suprasti kaip nesubrendusių ir daug syvų tebeturinčių grūdų metaforą (taigi būtų kalbama apie tam tikrus reikalus, kurie dar „žali“, menkai „prisirpę“, vadinasi, dar tik prasidėję, menkai kam

žinomi, sunkiai dar suvokiami ir pan.). Bet plg. Ps.-Demetrijo Faleriečio panašų posakį, pacituotą kaip beskonybę (τὸ ψυχρόν): τρέμοντα καὶ ὥχρα τὰ πράγματα („drebantys ir išbalę reikalai“) (Dem. *Eloc.* 116. 5). Čia matyti, kad akcentuojamas išbalimas ir drebėjimas iš baimės, todėl negalima atmesti, kad abiem atvejais tai gali būti nuoroda į kažkokią neramią, kraupią, kraują stingdančią situaciją.

„tu šitai gėdingai pasėjai ir pražūtingai nupjovei“. Tai taip pat neidentifikuotas Gorgijo posakis – neaišku nei iš kokios jis kalbos ar kitokio žanro kūrinio, nei kam šis posakis taikomas. Tačiau neabejotina, kad jis susijęs su žinoma patarle (populiaria ir mūsų laikais; plg. liet. „ką pasėjai, tą ir pjausi“), kurios nevengė ir kiti Aristoteliui žinomi poetai ir rašytojai, pvz. Aischilas (A. *Pers.* 821) ar Platonas (Pl. *Phdr.* 260d1).

Alkidamantas filosofiją vadina „įstatymų užtvara“, o „Odiseją“ – „gražiu žmogaus gyvenimo veidrodžiu“. Šios ištraukos gali būti iš Alkidamanto kalbos apie Odiseją arba „Odiseją“ (Cope, *comm. ad loc.*). Apie šį sofistą žr. komentarą prie *Rh.* 1. 3. 12. Pirmajame iš šių posakių pasitelkiama militarinė leksika – užtvara, barjeras, apgulties įrenginys, statomas priešais priešų tvirtovės sieną, taigi taip netiesiogiai reiškiami mintis, kad filosofija kaip koks priešiškas barjeras kelia grėsmę įstatymams, matyt, pažymint ir įstatymų ribotumą, tvirtą, bet nelankstų pobūdį. Pastebėta, kad veidrodžiu kaip palyginimu Alkidamantas pasiremia ir kitoje savo kalboje – Alcidi. *Soph.* 32 (Cope, *comm. ad loc.*).

„jokio panašaus žaidalo poezijai“. Tai dar vienas Alkidamanto posakis, kurį Cope, *comm. ad loc.* priskiria kažkokiam jo pamfletui apie retoriką.

Gorgijo sušukimas kregždei. Šį anekdotą vėliau kitais žodžiais atpasakoją Plutarchas (Plu. *Quaest. conv.* 7. 2, 727d10–e1).

„Gėda, Filomele“. Filomelė – į kregždę pavirtusi atėnietė mergina, Pandijono duktė, Proknės sesuo, iš kraupaus mito apie Terėją, kurį Atikoje išpopuliarino savo drama Sofoklis (tiesa, tragedija „Terėjas“ išliko menkais

fragmentais), o mūsų laikais vienas iš populiariausių pasakojimų – tas, kurį eiliuotai išdėstė „Metamorfozėse“ Ovidijus (Ov. *Met.* 6. 412–674).

Rh. 3. 4. 1, 1406b

„ir kaip liūtas užpuolė“. Neaišku, ar Aristotelis cituoja kokį Homero „Ilijados“ variantą su tokiais žodžiais, ar kitoki epą apie Achilo žygdarbius, ar tiesiog laisvai sudursto iš „Ilijados“ motyvų savo paties fragmentą. Šiaip ne kartą yra „Ilijadoje“ veiksmožodis ἐπόρουσε, taikomas Achilui, bet nė karto tuose kontekstuose nėra palyginimo su liūtu; o Achilo palyginimas su liūtu nuskamba tik *Il.* 20. 164, tačiau kitokiais žodžiais. O tokios metaforos, kurią čia pat Aristotelis pamini („liūtas užpuolė“ – λέων ἐπόρουσε), „Ilijadoje“ išvis nėra.

Rh. 3. 4. 3, 1406b

Androtijonas apie Idrijėją. Androtijonas buvo IV a. pr. Kr. Atėnų politikas, geriausiai žinomas iš Demosteno kalbos prieš jį (346 m. pr. Kr.). Idrijėjas, Hekatonio sūnus, pakeitė brolių Mausolą kaip Karijos karalius ir satrapas 351 m. pr. Kr., valdė iki 344 m. pr. Kr.

Teodamantas palygino Archidamą su geometrijos neišmanančiu Euksenu. Nieko nežinoma apie tris paminėtus asmenis (Burkett, *comm. ad loc.*). Dauguma komentatorių sutaria, kad tai galėjo būti kažkokie kvailiai, tik galbūt Euksenas šiek tiek nutuokiantis apie geometriją. Aristotelis pasitelkia šį pavyzdį kaip vienos iš jo geriausiai vertinamos metaforos rūšies – proporcija (analogija) paremtos metaforos – iliustraciją. Panašių proporcinės metaforos pavyzdžių randame ir jo „Poetikoje“ (*Po.* 21, 1457b16–33).

Platono „Valstybėje“ palyginama, kad... panašūs į šunelius, kurie kandžioja akmenis, bet neliečia juos metančio. Tai paimta iš Pl. *Resp.* 5. 469d9–e2.

palyginimas apie žmones, kad šie primena laivo kapitoną – stiprų, bet apykurtį. Plg. Pl. *Resp.* 6. 488a8 ir toliau.

apie poetų eilėraščius – kad jie panašūs į žydinčio amžiaus jaunuolius, bet stokoja grožio. Plg. Plat. *Resp.* 10. 601b6-8.

Rh. 3. 4. 3, 1407a

Ir Periklio palyginimas apie samiečius, jog jie panašūs į vaikus, kurie paima kąsnelį, bet vis tiek verkia. Periklis (apie 495–429 m. pr. Kr.) – žymus ir įtakingas Atėnų aukso amžiaus graikų politikas, kurio dėka suklestėjo Atėnų demokratija, Delo jūrų sąjunga virto Atėnų imperija, o Atėnai tapo Graikijos politiniu ir kultūriniu centru. Tai vienas iš dviejų šioje vietoje pateiktų Periklio palyginimų. Samiečių lyginimas su verkiančiais vaikais susijęs su tuo atveju, kai samiečiai murmėjo ir skundėsi po to, kai Atėnai išlaisvino Samą iš persų ir suteikė jiems demokratiją – šią istoriją aprašė Tukididas „Peloponeso karo istorijoje“ (1. 115–117).

apie bojotus, kad šie primena ąžuolus: kaip ąžuolai nukerta patys save, taip ir bojotai. Šio palyginimo šaltinis neaiškus. ąžuolų vienas kito nukirtimas aiškinamas arba kaip audros sukeltas medžių trunkymasis vienas į kitą, kurio metu lūžta kamienai, arba (anot Reeve'o, *comm. ad loc.*, vienintelė labiausiai tikėtina versija) kaip ąžuolų kapojimas ąžuoliniais kirviais (Reeve'as pabrėžia, kad čia kalbama apie itin kietus medžius – akmeninius ąžuolus, lot. *Quercus ilex*). Vis dėlto nepamirštinas posakio kontekstas: vienas kitą nukertantys ąžuolai lyginami su bojotais, kurie vienas su kitu kovoja, o pastaroji kova nenumato kažkokio įrankių gaminimo. Tad savaip logiška ir Burketto, *comm. ad loc.*, interpretacija, kad turima galvoje medžių griūtis nuo audrų, kurios simbolizuoja vidinės nesantaikos neramumus Bojotijos sąjungoje.

Demostenas apie žmones. Anot Kennedy, *comm. ad loc.*, tikriausiai čia paminėtas ne garsusis oratorius Demostenas, kurio Aristotelis galbūt

privengė cituoti dėl jo priešiškumo Makedonijai, o turbūt V a. pr. Kr. to paties vardo strategas. Reeve'as neabejoja, kad čia tas pats Demostenas, kuris buvo paminėtas 2. 23, 1397b7. Manoma, kad idėja yra ta, kad kai žmonės balsuoja už tam tikrą politinę kryptį, jie tarsi lipa į laivą, o paskui, pradėjus vykdyti tą politiką (taigi ėmus ta kryptimi plaukti), jau susigriebia, kad jie suserga jūros liga, ypač kai ta politika patiria rimtų sukrėtimų (taigi kai jūra tampa audringa).

kaip Demokratas palygino kalbėtojus su auklėmis, kurios... seilėmis patepa vaikučius. Aristotelio tekstas gali būti ne visiškai preciziškas dėl detalių. Štai kaip šį epizodą detaliau aiškina Cope'as, *comm. ad loc.*: „slaugytojos, kurios pačios nuryja kąsni (kurį prieš tai sukramtė ir suminkštino kūdikiui) ir ištepa (arba apipila) kūdikius seilėmis (kurias prieš tai panaudojo).“ Toliau jis interpretuoja šį palyginimą lygindamas jį su savotiška teisininko ir austrės karikatūra: teisininkas praryja austrės turinį, o jos kiauto dalis atiduoda oponentams. Iš to Cope'as daro apibendrinimą, kad vieši kalbėtojai patys praryja didelę dalį pelno, o klausytojams išsijauna savo pasaldintas liaupses (tai, ko jie laukia). Apie savęs neskriaudžiančių auklių ir slaugytojų elgesį, kurios smulkinama maistą kūdikiams ir dantų neturintiems žmonėms, užsimena Aristofanas „Raiteliuose“ (Ar. *Eq.* 715–18). Demokratas (dalyje rankraščių Demokritas) kol kas nėra tiksliai identifikuojamas asmuo. Turbūt lig šiol išsamiausias yra Cope'o apibūdinimas. Vienas iš Antikoje minimų Demokratų – tai Plutarcho „Valstybės valdymo pamokymuose“ (*Praecepta gerendae reipublicae* 803d8–e4) paminėtas kandžių ir užgaulių posakių autorius, dar du yra paminėti oratorių Demosteno ir Isajo (Cope, *comm. ad loc.*)

Antistenas palygino liesą Kefisodotą su smilkalu. Antistenas – tikriausiai Sokrato mokinys, asketiško gyvenimo puoselėjant dorybes, propaguotojas, kinikų filosofijos įkūrėjas ir galbūt kiniko Diogeno mokytojas, o Kefisodotas – IV a. pr. Kr. Atėnų oratorius, siųstas į Spartą kritiniais Leuktrų

mūšio metais (371 m. pr. Kr.), Demostenas minėtas kaip vienas iš baisiai gabių kalbėtojų (οἱ δεινοὶ λέγειν ἄνδρες) (D. 20. 146).

Rh. 3. 4. 4, 1407a

Taigi kalba susideda iš šitokių dalykų. T. y. iš minėtų leksinių-semantinių elementų, tokių kaip dažno vartojimo (įsigalėjusios vartosenos) žodžiai (τὰ κύρια ὀνόματα), rėtybės, keistos ir retos formos (γλῶτται), sudurtiniai žodžiai (διπλὰ ὀνόματα), naujadarai (τὰ πεποιημένα), metaforos, epitetai ir vaizdūs palyginimai (εἰκόνες).

Rh. 3. 5. 2, 1407a

Pirmiausia – nuo jungtukų. Į Aristotelio vartojamą „jungtuko“ sąvoką įeina ir kitos smulkios kalbos dalys, kurioms dabartinė gramatika taiko „dalelyčių“ terminą.

Rh. 3. 5. 4, 1407a

visa tai pasako eilėmis – antai, Empedoklis. Empedoklis (apie 492–432 m. pr. Kr.) – vienas iš ikisokratikų filosofų, kuris gyveno Sicilijos Akragante ir savo filosofines idėjas išreiškė eiliuotai. Tradiciškai manoma, kad jis parašė hegzametrais dvi poetas – „Apie gamtą“ ir „Apvalymai“. Iš jo rašytinio palikimo liko virš 500 eil. fragmentų, esama įvairių diskusijų ir dėl fragmentų prieskyros toms poemoms, ir dėl bendro Empedoklio paliktų poemų skaičiaus.

„Kroisas, per Haliją žengęs, sutriuškins galią didžiulę“. Garsus dvi-prasmės pranašystės, kurią gavo iš Delfų orakulo Lidijos valdovas Kroisas, tekstas. Vertimas – mūsų (T. V.). Plg. Hdt. 1. 53 ir 1. 91.

Rh. 3. 5. 4, 1407b

vengtini, nebent būtų sakomi dėl kažkokios panašios priežasties. T. y. jei verčia aplinkybės, kai reikia duoti kažkokį atsakymą, bet nėra galimybių pateikti tikslūs duomenis.

Rh. 3. 5. 5, 1407b

Protagoras suskirstė vardažodžius. Nors Protagoras ir kiti sofistai buvo pradėję gramatikos tyrinėjimus, Aristotelio laikais tai tebebuvo palyginti neišplėtota mokslo sritis. Sisteminės graikų kalbos gramatikos pasirodė tik II a. pr. Kr., kai jose atsispindėjo stoikų filosofų įžvalgos. Seniausia išlikusi graikų kalbos gramatika siejama su I a. pr. Kr. Rodo mieste dirbusiu Dionisiju Traku, su jam priskiriama Τέχνη γραμματική, nors ir dėl jos datavimo, ir Dionisijo pirmumo šiuo metu esama netsakytų klausimų.

„O ji, atėjusi ir pasikalbėjusi, pasitraukė.“ Čia turbūt kreipiamas dėmesys į dalyvių giminę (ἐλθοῦσα καὶ διαλεχθεῖσα), kurie derinami pagal giminę su moteriškosios giminės veiksmu (ἡ δ’).

Rh. 3. 5. 6, 1407b

Šitōs savybės neturi daugybė jungtukų. Kalbama apie polisindetoną – kai vienaarūšių žodžių sekoje įterpiama daug jungtukų (pvz., καὶ arba ἦ).

tai, ką nelengva išskirti skyrybos ženklais. Klasikinė graikų kalba rašte paprastai nevartojo skyrybos ženklų ir net be tarpų tarp žodžių, todėl skaitytojui reikėjo pačiam ją „supunktuoti“.

pavyzdžiui, Herakleito raštai. Juk suskirstyti Herakleito žodžius – vargas. Tai nuoroda į svarbų VI–V a. pr. Kr. sandūros graikų ikisokratinį filosofą Herakleitą iš Efeso, svarbių ir įtakingų ontologinių, kosmologinių, etinių ir teologinių idėjų kūrėją, tradiciškai tik vieno rašytinio veikalo („Apie gamtą“), iš kurio liko tik apie 130 fragmentų, autorių. Čia taip pat užsimeinama apie sodrų prasmės ir sintaksiškai painių Herakleito raštų stilių.

„Žodžio šito esančio visada nesuprantą žmonės darosi“. Čia sąmoningai parenkame ir tiek pat žodžių, kiek graikiškame tekste, ir juos sudėstome tokia pačia tvarka, kad būtų matyti sakinio painumas. Ganėtina išsamiai šis fragmentas, kaip didžiausio išlikusio Herakleito teksto dalis, išnagrinėtas M. Adomėno (Adomėnas / Hērakleitas 1995, 34–35, 91–104),

netgi atskirai pacituota jį pateikianti ir komentuojanti Aristotelio „Retorikos“ pastraipa (*ibid.*, 18 (19), n. 10). Ta Herakleito fragmento atkarpa Adomėno vertime skamba taip: „Štai šitos Žosmės esančios amžinai nesupranta žmonės“ (*ibid.* 35 = 18 (19), n. 10). Aristotelis cituoja Herakleito žodžius trumpiau (be dalelytės δέ po pirmo žodžio), gal ir laisviau (plg. žodžių ἀξύνετοι ἄνθρωποι γίγνονται eiliškumo variantus) nei dalis kitų šio teksto cituotojų (žr. Manto Adomėno leidimo kritiniame aparate, *ibid.* 34) ir nebūtinai taip, kaip mes dabar perteikiame, parinkdami vieną rekonstruotą sudėtingos teksto tradicijos paženklintą versiją (plg. populiariausiai pripažįstamą frazę τοῦ δ' ἐόντος, pasiūlytą Viktorijaus, kuri Kasselio leidimo kritiniame aparate turi dar dvi paliudytas alternatyvias versijas, iš kurių viena išties intriguoja – τοῦ δέοντος, „trūkstamo“ ar „reikalingo“). Ir tai duoda mums pagrindą versti šiek tiek kitaip nei Hérakleito fragmentų vertėjo pasiūlyta. Tuo pačiu savo vertime bandome kiek kitaip perteikti frazę ἀξύνετοι... γίγνονται (ne tiesiog „nesupranta“, bet „nesuprantą darosi“), numanydami, kad veiksmažodis γίγνονται irgi turi reikšmingą atspalvį, kuris kontrastuoja su prieš tai parašytu prieveiksmiu ἀεί ir juo labiau, kad Aristotelio jau necituotame šio sakinio tęsinyje yra užuomina į dvi aplinkybes, kada žmonės nesupratingi darosi – „ir prieš išgirdami, ir pirmąsyk išgirdę“ (καὶ πρόσθεν ἢ ἀκοῦσαι καὶ ἀκούσαντες τὸ πρῶτον, Heraclitus fr. 1 Adomėnas = fr. 1 DK).

juk neaiškus tas „visada“: su katruo jį reikia susieti. T. y. mintis tokia: su katruo žodžiu reikia prieveiksmį „visada“ sujungti (glaudaus sujungimo aspektą išreiškia čia pvartotas prielinksnis πρὸς su datyvu ποτέρω) ir iš sakinio kaip bendrą junginį iškirti (διαστίξαι). Taigi sakinyje „Žodžio, štai to (tikrai) esančio visada nesuprantantys žmonės darosi“ nėra aiškus prieveiksmiu papildomas pamatinis žodis: „esančio“ arba „nesuprantantys“. Vadinasi, neaišku, ar kalbama apie visada egzistuojantį žodį, ar apie visada nesuprantančius žmones. Bet čia galima matyti ir trečią galimybę, jei „visada“ derinama su sudurtiniu tariniu „visada darosi nesuprantantys“.

Rh. 3. 5. 7, 1407b

vartoti soloikizmą. Tai reiškia kalbėti netaisyklingai, taip, kaip kalba σόλοικοι (šiurkštūs, nerangūs), plg. *Rh.* 2. 16. 2.

Rh. 3. 6. 4, 1407b

„į achajų uostus“. Ištrauka iš nežinomos tragedijos, fr. 83 Nauck (*TGF*).

„ir štai lentelės daugiaavėrės klostės šios“. Tai ištrauka iš Euripido tragedijos „Ifigenija pas taurus“ (E. *IT* 727), vertimas – mūsų (*T. V.*). Plg. H. Zabulio vertimą: „turiu aš rašto lenteles, / suvertas čia kelias“ (727–728).

Rh. 3. 6. 5, 1407b

ne sujungti žodžių poras, tačiau prie kiekvieno žodžio pridurti kitą jam į porą. Graikiškame sakinyje visa tai perteikta itin glaustai: „nuosekliai jungti žodžius į poras“ (vartojant kiekvienai porai vieną bendrą artikelį) pasakyta vieninteliu veiksmažodžiu ἐπιζευγνύναι, o frazė „durti žodį prie žodžio į porą“ – dviem įvardžiais be veiksmažodžio: ἐκατέρω ἐκάτερον.

Rh. 3. 6. 7, 1408a

Antimacho gudrybė. Antimachas iš Kolofono (arba Klaro) – apie V a. pr. Kr. gramatikas ir poetas, vyresnysis Platono amžininkas, 24 knygų epo „Tebajida“ (apie Septyneto žygį prieš Tebus), 2 knygų mitologinės elegijos „Lidė“ ir poetinio enkomijo Spartos karvedžiui Lisandrui (m. 395 m. pr. Kr.) autorius. Jo kūriniai buvo populiariūs Helėnizmo epochoje.

kalbėdamas apie Teumesą. Teumesas – kalva Bojotijoje ir ant jos įsikūrusi gyvenvietė.

„Ten kažkokia vėjuota kalvelė...“ Fragmentas iš Antimacho epinės poemos „Tebajida“ (išliko tik apie 200 eil. fragmentų). Pateiktas trumpas fragmentas mažai atskleidžia nusakytą principą (objektą nusakyti pagal

savybes, kurių jis neturi). Tikriausiai pagrindinė iliustracija to, ko Teumesas neturi, slypi tolimesniame poemos tekste, kuris liko, deja, nepacituotas. Vis dėlto anoniminės scholijos (taip pat ir dalis, matyt, į jas atsižvelgusių vertėjų) atkreipia dėmesį į jau šiame fragmente vartojamus žodžius ὀλίγος λόφος („maža kalva“) kaip į tikrovės neatitinkančius, vietoj kurių turėtų būti ὄρος („kalnas“).

Rh. 3. 7. 2, 1408a

kaip tai daro Kleofontas. Kleofontas – arba poetas tragikas, toks kaip paminėtas Aristotelio „Poetikoje“, kur vienoje vietoje (*Po. 2, 1448a12*) sakoma, kad jo personažai yra tokio pat lygio kaip ir paprasti žmonės, o kitoje vietoje (22, 1458a20) jo stilius kritikuojamas kaip žemas, lėkštas (ταπεινὴν), arba oratorius (plg. Freese, *comm. ad loc.*).

Rh. 3. 7. 4, 1408a

ir siela klaidingai samprotauja. Tai pirmoji dalis gana ištęsto „dvišako“ psichologinio argumento, kurio antroji dalis, pradedama jungtuku καί, atsiranda tik penkto skyrelio pradžioje; šioje vietoje kalbama apie apgaulingą racionalumą, kurį sukuria gerai parinkta žodinė raiška, o penktame skyrelyje aptartas neracionalus, jausminis įspūdis, klausytojo užsikrėtimas kalbėtojo ištransliuota emocija, kalbėtoją apėmusiu jausminiu potyriu.

klaidingai samprotauja apie kalbėtojo tiesos tikrumą. Pažodžiui – „klaidingai samprotauja apie iš tikrųjų kalbantį“ (pažymėtina, kad frazė ὡς ἀληθῶς dažnai suprantama kaip „tikrai“, „iš tiesų“, „realiu būdu“, plg. LSJ, s. v. ἀληθής, III.b.)

Rh. 3. 7. 6, 1408a

ženklais paremtas įrodinėjimas. T. y. toks įrodinėjimas, kai kalbėtojas klausytoją stengiasi priblokšti ne dalykiniais argumentais, bet išoriniais ženklais, tokiais kaip grėsmingas balsas, kalbėjimo tonas, gestai ir pan.

įprotį. Taip pat – būdą, charakterį, polinkių ir įpročių visumą ar moralinę laikyseną. Šioje vietoje, anot Cope'o, ἔξις = ἥθος. Vertėjai čia renkasi skirtingus atitikmenis, pvz., Freese'as – *habit*, Kennedy – *moral stance*.

taip pat vyras ar moteris ir lakonas ar tesalas. Čia kitaip nei sakinio pradžioje nebėra nurodoma, pagal kokį požymį skiriami šie žmonių tipai. Tačiau tai savaime aišku: kalbama apie tipus pagal lytį ir tautinę ar kalbinę bei regioninę tapatybę.

Rh. 3. 7. 7, 1408a

jis perteiks būdą. Čia kalbama apie tai, kas retorikoje vadinama ἡθοποιία (charakterio bruožų atkūrimas kalboje).

su kaupu naudojasi logografai. Logografai – profesionalūs teismo kalbų rašytojai įvairiems užsakovams; vienas iš garsiausių logografų – Lisijas.

Rh. 3. 7. 9, 1408b

persūdymo atveju. Graikiškai: ἐπὶ πάσῃ ὑπερβολῇ. T. y. esant nukrypimui nuo to, kas saikinga ir tinkama, į perviršio, perpildymo pusę.

dera pačiam sau iš anksto priekaištauti. Verčiame ne dažną rankraštinę versiją προσεπιλήττειν („papildomai papriekaištauti“), bet įvairių redaktorių (tarp jų ir Kasselio) teikiamą pataisytą versiją pagal Kvintilijano *Inst.* 3. 37 interpretaciją

Rh. 3. 7. 10, 1408b

kalba tampa įtikima. Pastebėtina, kad šis apibendrinimas yra šiek tiek netikėtas viso samprotavimo sekoje, todėl neatsitiktinai jis būna skirtingai interpretuojamas. Daugelyje rankraščių yra būdvardis ἀπίθανον, o Thurot (1861) savo kritinėse pastabose ir vėliau Rosso leidimas jį keičia į πιθανόν. Kitaip sakant, ši vieta suprantama prieštarogai. Vieniems skaitytojams atrodo, kad paskutinis sakinyss ne iliustruoja prieš taiėjusį teiginį (apie tai,

kad kalbėtojas ne visomis priemonėmis tiksliai imituoja tam tikras emocijas ir charakterius, o tik kai kuriomis), bet jį papildo nauju niuansu – kai imituojamos priešingos emocijos ar savybės, pasitelkiant priešingas savybes turinčias priemones. Vis dėlto dalis skaitytojų (pradedant Thurot) įžvelgia šiame sakinyje nuoseklią išvadą ar iliustraciją, susijusią su ankstesniu teiginiu: jei kalbėtojas ne visomis priemonėmis tiksliai imituoja emocijas ir tai leidžia kalbėtojui nepastebimai užmaskuoti savo meną, tai išeina, kad šiurkščius dalykus nusakydamas švelnia kalba arba švelnius – šiurkščiai, jis padaro kalbą įtikimą.

Rh. 3. 7. 11, 1408b

ir svetimžodžiai labiausiai tinka. Dėl žodžio μάλιστα priskyrimo dvilypumo galimos bent dvi vertimo versijos: „ir labiausiai / ypač svetimžodžiai tinka“ arba „ir svetimžodžiai labiausiai tinka“. Vienu atveju labai pabrėžiama svetimžodžių vartojimo svarba jausmingo, patetinio stiliaus kalboje, kitu atveju svetimžodžiai kartu su gausesniais epitetais ir sudurtiniais žodžiais visi yra lygiavertiškai svarbūs tokio stiliaus kalboje.

dangosiekis. Šitaip pamėginta naujai sukurtu dūriniu perteikti sudurtinį žodį οὐρανόμηκες.

„Šlovę ir atminimą“ ir „tie, kurie ištvėrė“. Čia pateiktos trumpos ištraukos iš Isokrato „Panegiriko“, atitinkamai *Isoc.* 4. 186 ir 4. 96.

kaip tai darė Gorgijas ir kaip rodo pavyzdžiai „Faidre“. Čia gali būti primintas Gorgijo sušukimas kregždėi, pacituotas *Rh.* 3. 3. 4 arba šio sofistato ironiškas samprotavimas apie larisiečius (*Arist. Pol.* 3. 2, 1275b26–30) ir pora ironiškų epizodų Platono „Faidre“, kai Sokratas ironiškai giria Faidro perskaitytą Lisijo kalbą arba pašaipiai komentuoja savo įsijautimą po pirmosios savo kalbos (*Phdr.* 234d ir 241e).

Rh. 3. 8. 1, 1408b

Mat pirmas atvejis. Turimas galvoje vienas iš ką tik įvardintų žodinės raiškos bruožų – metriškumas.

šaukliams nebaigus klausti. Šiame pavyzdyje Aristotelis duoda nuorodą į jo laikų Atėnuose gyvavusį, turbūt nuo V a. pr. Kr. išpopuliarėjusį, paprotį garsiai skelbti apie paleidimą laisvėn ir įvardinti buvusio vergo naują globėją. Tai vykdavo viešose vietose, kur būdavo dideli žmonių susibūrimai ir kur galima buvo lankytis su vaikais, pvz., agoroje ar teatruose. Skelbikas, garsiai šaukdamas klausimus, tikėtina, turėjo tam tikras kaip ritualą atliekančio žynio pareigas.

vaikai atsako: „Kleoną“. Cituotu pavyzdžiu iliustruojamas metrinės kalbos poveikis klausytojui, sukeliant savotišką priklausomybę, kuri paraleli priklausomybės reiškiniui tarp belaisvio ir jį išlaisvinančio piliečio. Pagal įstatymą emancipuotas vergas negalėjo pats bylinėtis teisme; jam reikėjo piliečio rėmėjo, kuris tai padarytų jo vardu. Akivaizdu, kad Kleonas šį vaidmenį atliko labai dažnai. Kleonas buvo ambicingas Atėnų politikas, kuris daug dėmesio skyrė savo reputacijos gerinimui ir vienas iš to būdų buvo viešai rodyti savo malonę vergams. Plutarchas Nikijo biografijoje pamini abiejų šių politikų viešus paleidimo laisvėn aktus teatruose kaip jų konkurencinę kovą, stengiantis į save atkreipti atėniečių dėmesį (plg. Brown 2011, 137–142).

Rh. 3. 8. 3, 1408b

O ritmą – ne tikslų, o tik iki tam tikro laipsnio. Kitaip sakant, pažymima, kad ne visiškai be metro turi būti oratoriaus kalba: ji turi turėti poeziją primenantį metrą, tačiau mažiau tikslų. O jei metro išvis nebūtų, išeitų pašnekesys, kalbėjimas šnekamąja kalba.

Rh. 3. 8. 4, 1408b

Iš ritmų herojinis yra... netinkamas kalbos sakymui ir reikalaujantis dermės. Šį sakinį verčiame pagal Kasselio leidimą, atitinkantį daugelio rankraščių versiją, tik su pridėtu neiginiu (τῶν δὲ ῥυθμῶν ὁ μὲν ἥρῳος σεμνὸς καὶ 〈οὐ〉 λεκτικὸς καὶ ἁρμονίας δεόμενος); pagal Rosso leidimą (τῶν δὲ ῥυθμῶν ὁ μὲν ἥρῳος σεμνῆς ἀλλ' οὐ λεκτικῆς ἁρμονίας δεόμενος) vertimas skambėtų taip: „iš ritmų herojinis yra orios, o ne sakymui tinkamos dermės reikalaujantis“. Vieta turi nemažai problemų, nes neaišku, ar būdvardis λεκτικός labiau reiškia tinkamumą kasdieniniam šnekėjimui (ir todėl dedamas neiginys, pabrėžiant epo nekasdieniškumą, pakylėtumą), ar vis dėlto išreiškia kūrinio sakinio formą kaip priešingybę dramatinei (vadinimu perteikiamai) formai, ir todėl turime netgi variantą be neiginio, gal ir kiek supaprastintą, kurio laikosi Cope'as: τῶν δὲ ῥυθμῶν ὁ μὲν ἥρῳος σεμνὸς καὶ λεκτικῆς ἁρμονίας δεόμενος – „iš ritmų herojinis yra orus ir sakymui tinkamos dermės reikalaujantis“. Atkreiptinas dėmesys, kad Cope'as siūlo versti ne „reikalaujantis“, bet „stokojantis“, praktiškai „neturintis“ – „deficient in conversational harmony“. Šie variantai verti detalesnio ištyrimo, o kol kas šioje vietoje, kaip minėta, liekame prie Kasselio versijos, pagal kurią herojinis ritmas pasižymi oriu iškilmingumu, nėra tinkamas kasdieninei šnekai ar kalbos sakymui, bet reikalauja tam tikros (muzikinės) dermės.

panašus į kordaką. Pagal įvairius Antikos autorių liudijimus (kuriuos surinko Cope, *comm. ad loc.*) kordakas buvo laikomas žemo stiliaus, nepadoriu komišku šokiu, kurio save gerbiantys komediografai privengdavo (plg. Ar. Nu. 540) ir, anot, Cope'o, *no respectable person could allow himself even to look on the performance*.

Rh. 3. 8. 4, 1409a

jo santykis yra trys su dviem. T. y. trys trumpi atskiri skiemenys ir du skiemenis atitinkantis vienas ilgas skienuo.

vienas su vienu. Žodžiais „vienas su vienu“ (ἕν πρὸς ἕν) nusakomas santykis, kurį turi herojinės poezijos pėda – daktilis ir jį keičiąs spondėjas; tiesa, šiuo atveju skaičiavimo pagrindu imamas ne trumpas, bet ilgas skiemuo (spondėjo atveju yra du skiemenys, kurie vienas kito atžvilgiu yra akivaizdžiai santykiyje vienas su vienu; o daktilyje vienas ilgas skiemuo yra atliepiamas dviem trumpais, kurių suma lygi vienam ilgam skiemeniui).

du su vienu. δύο πρὸς ἕν – tai santykis, būdingas trochajui ir jambui (tiesa, jambo atveju būtų korektiškiau tai vadinti santykiu tarp vieno ir dviejų), kur vienas skiemuo yra ilgas, tad lygus dviem trumpiems, ir vienas – trumpas.

Rh. 3. 8. 5, 1409a

ir dėl to, kad jie metriški. T. y. dėl to, kad sudaro poetinės eilėdaros matmenis, metrus.

bet pajaną reikėtų pasitelkti. Pajanas – poezijoje ir prozoje vartota keturskiemenė metrinė pėda, susidedanti iš vieno ilgo ir trijų trumpų skiemenų (galėjo būti keturios pajanų kombinacijos, priklausomai nuo ilgo skiemens pozicijos); ši pėda buvo tradiciškai vartojama choriniuose himnuose Apolonui, turėjusiam epitetą Παῖάν („gydytojas“, „gelbėtojas“), iš epiteto ir gavusi savo pavadinimą; šią pėdą Aristotelis laiko tinkamiausia prozei kalbai, nes ja mažiausiai sukuriamas poetinės kūrybos ir dirbtinumo įspūdis.

Rh. 3. 8. 6, 1409a

Dālōgēnēs | eītē Lŷki|ān ... Chŕŷsēōkō|mā Hēkātē |pai Dīōs. Abu pacituoti fragmentai – iš kažkokio nežinomo autoriaus pajano (pašlovinimo Apolonui). Antai, Page'o antologijoje *PMG* šie du fragmentai pažymėti kaip fr. 32a ir fr. 32b iš *lyrica adespota* („bešeimininkių“ lyrinių kūrinių) kategorijos (bendroje *PMG* numeracijoje tai fr. 950). Toliau pateiktas fragmentas

ten taip pat pažymėtas kaip fr. 32c. Vis dėlto kai kas visus tris šioje vietoje cituojamus pajanų pavyzdžius arba tik šiuos du fragmentus priskiria Simonidui (plg. Freese, *comm. ad loc.*).

„**Auksaplauki Hekatai...**“. Čia kreipinys „Hekatai“ reiškia „toliašaudį“ – toks Apolono epitetas.

ne dėl skyrybos ženklų. Skyrybos ženklų, tokių, kokius mes šiuo metu vartojame, skirdami sakinius ar išskirtines sakinio dalis bei atkarpas, Aristotelio laikų graikai dar nevartojo, tačiau, kaip rodo kai kurių terminų vartojimas, tam tikrus ženklus jie vis dėlto rašė. Vienas iš tokių terminų, kurį sutinkame „Retorikoje“ – παραγραφή (dar plg. graikų klasikiniuose tekstuose sutinkamą variantą παράγραφος (sc. γραμμή)), kuris reiškė bet koki užrašą paraštėje arba, specifiškiau, tam tikros konkrečios paskirties ženklą, turintį perspėjimo funkciją (ar apie kalbančių asmenų pasikeitimą dialoge, ar apie artėjimą prie sakinio pabaigos). Šios vietos komentatorius Free-se'as neabejoja, kad Aristotelis čia nurodo gana konkretų dalyką – brūkšnelį po pirmuoju eilutės žodžiu, reiškiantį sakinio pabaigą (*a dash below the first word of a line, indicating the end of a sentence*, Freese, *comm. ad loc.*). Vis dėlto atsargenis yra Cope'as, siūlydamas (*comm. ad loc.*) tai versti kaip ženklinimą paraštėje (*a by-writing, or marginal annotation*), indikuojantį tam tikrus stabtelėjimus (*stops*), o brūkšnelį tarp eilučių ties pirmuoju žodžiu jis pamini tik kaip pavyzdį, randamą viename konkrečiame papirusuose su oratoriaus Hipereido tekstu; bet šio atvejo anaip tol neabsoliutina).

Rh. 3. 9. 1, 1409a

Žodžių sąrangą. Nors λέξις neretai verčiame „žodinė raiška“ ir turime galvoje atitinkamų žodžių ar frazių atrinkimą, tačiau ši sąvoka taip pat reiškė ir žodžių santykius, žodžių suderinimą bei žodžių konstrukcijų formavimą. Vėlesnės gramatikos ir retorikos teorijos konstrukcijoms pritaikė

kitus terminus (pvz., σύνθεσις), tačiau Aristoteliui visa tai tilpo į terminą λέξις, todėl čia ir verčiame „žodžių sąranga“, turėdami galvoje žodžių sudėstymo (sintaksės) aspektus.

suvertinė. T. y. suverta iš dalių į ištisinę seką. Ir šis (λέξις εἰρομένη), ir su juo palyginamas kitos kokybės stiliaus ritminis-sintaksinis-loginis elementas (λέξις κατεστραμμένη) yra sulaukę įvairių interpretacijų, iš kurių vienos susikoncentruoja į šių stilistinių vienetų formalius požymius, kitos – į jų struktūrą ir ritmo arba sintaksės dominantes, dar kitos ieško lingvistinio sprendimo, darant paraleles su šiuolaikinės sintaksės teorijomis ir terminais. Vienas iš įdomesnių šiuolaikinių pastebėjimų, nors gal ir šiek tiek supaprastinančių Aristotelio argumentus, yra išdėstytas Burketto, *comm. ad loc.*, pakomentuotas ir subtiliai, nors ir ne su viskuo sutinkant, priimtas Paola Cotticelli-Kurras studijoje: Aristotelio metaforos λέξις εἰρομένη ir λέξις κατεστραμμένη yra konceptai, nusakantys sintaksinius reiškinius, kuriems vėliau prigijo parataksės (ar koordinacijos) ir hipotaksės (ar subordinacijos) terminai (Cotticelli-Kurras 2020, 14–15). Tiesa, Cotticelli-Kurras pažymi, kad šie Burketto pastebėjimai anaip tol nereiškia, kad Aristotelis šitaip vaizdingai pavadino tradicinius lingvistinius terminus: anot jos, tokios tradicijos dar nebuvo (*ibid.* 16), o ir Aristotelio terminai nepadarė įtakos tolimesnei sintaksinių teorijų evoliucijai (plg. *ibid.* 11 ir 25).

prādzios ditirambuose. αἱ ἐν τοῖς διθυράμβοις ἀναβόλαι, tačiau Fowleris (Fowler 1982, 91) mano, kad šiame kontekste ne preliudus reiškia ἀναβόλαι, bet chorų giesmėms būdingo strofinio atliepimo atsisakymą.

apgrevžtinė. Epitetas κατεστραμμένη turi ir užrieto, užlenkimo aspektą (iš šaknies στρεφ-), bet taip pat ir užbaigtumo, orientavimosi į pabaigą, apvertimo, apgrevžimo (į pradžią) konotaciją.

panaši į senųjų poetų antistrofas. Antistrofa buvo senovinės chorinės lyrikos kompleksinės kompozicijos (prasminio teksto-dainos-šokio) dalis: tai kūrinio dalis, einanti po strofos (pirmojo dainos ir šokio posmo)

ir simetriškai ją atliepianti (pagal šokio judesį tai buvo judesys pusračiu iš kairės į dešinę, mat strofos metu buvo judama iš dešinės į kairę).

Rh. 3. 9. 2, 1409a

„Tai turijiškio Herodoto tyrimo išdėstymas“. Šiuos žodžius turi dauguma rankraščių, bet dauguma šiuolaikinių redaktorių nelaiko autentiška Aristotelio traktato dalimi, veikiau vėlesniu intarpu, greičiausiai paveiktu refleksijų į paprastesnę Herodoto pasakojimų sintaksę, pasižyminčią dažnesne paratakse negu hipotakse. Tačiau, anot Kennedy, *comm. ad loc.*, pateiktas pavyzdys tokio stiliaus neilustruoja.

Dėl to bėgikai prie posūkio stulpo išsikvepia. Čia sunku pasakyti, kuri lenktynių variantą turėjo galvoje Aristotelis. Jeigu tai paprastos lenktynės (δρόμος), tai čia kalbama apie καμπτήρ kaip apie finišo stulpą, o jei čia minima rungtis δίαυλος, tada kalbama apie posūkio stulpą. Bet kuriuo atveju, bėgimo metafora šiame kontekste sėkminga tik tuo atveju, jeigu ja išreikšiamas „aklas“ bėgimas (matyt, ilgos distancijos) nematant aiškiai arba finišo, arba pusiaukelės ženklų.

Rh. 3. 9. 3, 1409a

Periodu vadinu žodžių sąrangą, kuri turi pradžią ir pabaigą savyje ir lengvai aprėpiamą dydį. Tai garsusis periodo apibrėžimas, šio aristotelinio apibrėžimo *locus classicus*. Šia pamatine teze praktiškai naudojasi didžioji dauguma autorių, apibrėžiančių periodą. Vieni čia įžvelgia periodo sintaksinės prigimties apibūdinimą, kiti – loginės-semantinės, treči prideda ritminės struktūros aspektą.

Rh. 3. 9. 3, 1409b

klausytojas visą laiką mano, kad kažką supranta ir kad savo paties jėgomis yra pasiekęs tam tikrą išvadą. T. y. klausydamas periodo, klausytojas nepameta minties ir jaučiasi bendrai su kalbėtoju dalyvaujantis

svarstyme. Beje, pagal Kasselio leidimą vertimas toks: „kadangi klausytojas visą laiką mano, kad jis vis kažką supranta, nes nuolat šis tas jo paties pastangomis yra pasiekta / išvesta“.

ir eiles visi geriau įsimena nei padriką žodžių srautą. Čia užuomina į prozos kalbą, kuri nuo eiliuotos kalbos skiriasi savo spontaniškumu, laisvesne, padrikesne tvarka, mat prozos tekstuose žodžiai, lyginant su eiliuotais tekstais (bet, aišku, ne absoliučiai), yra sakomi be tvarkos, prozoje žodžiai yra tarsi pilami nepamatuotais kiekiais (žodis $\chi\upsilon\delta\eta\nu$ etimologiškai susijęs su veiksmažodžiu, reiškiančiu „pilti“).

Rh. 3. 9. 4, 1409b

Sofoklio jambai: „Kalidonas šioji žemė: krašto pelopiško“. Nors Aristotelis šiuos žodžius priskiria Sofoklio kūrybai, bet jo anoniminės scholijos tai laiko Euripido tragedijos „Meleagras“ eilute (Plg. *Sch. Arist. Rh.* Rabe 1896, p. 197. 4–5; E. fr. 515 Nauck (*TGF*), Euripidui šiuos žodžius priskiria ir Lukijanas (plg. Luc. *Symp.* 25). Kalidonas – Vakarų Graikijos miestas Aitolijos regione (į šiaurės vakarus nuo Peloponeso).

Rh. 3. 9. 5, 1409b

tik ne atskiroje dalyje, kaip minėtas Sofoklio periodas. Čia vertime pasirinkta ne dažniausia rankraščiuose pasitaikanti versija su žodžiais $\acute{\omega}\sigma\pi\epsilon\rho\ \kappa\alpha\iota\ \eta\ \pi\epsilon\rho\acute{\iota}\omicron\delta\omicron\varsigma$ ir ne radikalus dalies redaktorių (pradedant Spengelium) sprendimas išbraukti šiuos žodžius kaip prasmę iškraipantį įterpimą, tačiau ta versija, kurią turi rankraščių grupė β , su žodžiais $\acute{\omega}\sigma\pi\epsilon\rho\ \kappa\alpha\iota\ \eta\ \epsilon\iota\rho\eta\mu\acute{\epsilon}\nu\eta\ \pi\epsilon\rho\acute{\iota}\omicron\delta\omicron\varsigma$ – „kaip ir minėtasis periodas“. Manytina, kad šiais žodžiais nurodomas ankstesnis pavyzdys iš Sofoklio (t. y. Euripido; dėl klaidingos atribucijos žr. paaiškinimą ankstesniame skirsnyje, *Rh.* 3. 9. 4).

Narys yra viena iš dviejų šios sąrangos dalių. Narys ($\kappa\acute{\omega}\lambda\omicron\nu$) – sąvoka, turbūt paimta kaip metafora iš kitų realijų. Graikiškai tas pats žodis reiškė

negyvo daikto briauną, žambą, šoną ar dvišako daikto vieną atšaką, gyvo sutvėrimo netiesią, įžambiają, įkypą dalį (galūnę, koją, leteną, ranką), o bėgimo rungtyje reiškė vieną bėgimo pusratį, sparną. Taigi pagal analogiją su periodu kaip bėgimo rato metafora (kai bėgimo rato reikšmė perkelta į retorinės ir poetinės kalbos lauką ir pradėjo reikšti ritminį-sintaksinį kalbos vienetą) atsirado ir šio reiškinio komponento atitinkamas įvardijimas. Kadangi lietuviškoje vartosenoje įsigalėjo lotyniškojo žodžio κῶλον atitikmens (lot. *membrum*) dominuojanti reikšmė (organinė kažkieno dalis, narys), tai ir čia nuo jos nenukrypstame, vadiname „nariu“, o ne „pusračiu“.

Rh. 3. 9. 6, 1409b

nebūtų nei per trumpi. Pažodžiui – „striukauodegiai“, su nukirstomis uodegomis, pabaigomis; beje, čia priimame įvairiuose graikų k. žodynuose (Wartelle, Pape, Bailly) įtrauktą šios Aristotelio vietos interpretaciją, pagal kurią čia galimai skaitytinas žodis μειούπους (μειών + οὐρά), bet ne μυούπους; verčiant pastarąjį, išeitų keista metafora (ji keista vertėjui į pranc. k. Chironui, *comm. ad loc.*): „peluodegiški“, „smailliauodegiai“ periodai labiau primintų ne priešingybę ilgiems periodams, bet vaizduotėje sukurtų kitokį vaizdą: ilgo ir palaipsniui susiaurėjančio, bet galbūt pranykstančio iš regėjimo zonos bėgimo kelio / aplinkelio; šiaip abu žodžiai – ir μειούπος, ir μυούπος – turi būti įkomponuojami į Aristotelio pasiūlytą periodo kaip bėgimo trajektorijos ir bėgiko, kuris mato tam tikrą kelio, kuriuo bėga, atkarpą, metaforą ir abu savaip gali tikti šioje vietoje, tačiau priimtinesnė reikšmė kontrastui (trumpas-ilgas, juo labiau, kad toliau ir aptariama trumpumo, o ne plonumo sąvoka) sukurti yra „striukauodegiai“, t. y. „trumpi“, „trumpai matomi“, o ne „smailliauodegiai“ periodai; ir neatmestina, kad žodis μειούπος gali turėti ir etimologinę sąsają ne tik su „uodega“ (οὐρά), bet ir su regėjimo, matymo, stebėjimo semantikos žodžiais, plg. ἐπίουπος, φρουρός.

ilgi periodai tampa ištęstu pasakojimu ir kažkuo panašaus į giesmės pradžią. Plg. tekste anksčiau paminėtas ditirambines įžangas.

Demokritas iš Chijo pajuokė Melanipidą. Demokritas iš Chijo buvo muzikantas ir dainininkas (filosofo Demokrito iš Trakijos Abderų amžininkas), o Melanipidas iš Melo – V a. pr. Kr. antros pusės ditirambų kūrėjas (paminėtas Ksenofonto, X. *Mem.* 1. 4. 3).

Kenkia žmogus sau pačiam... uždainis ilgas kūrėjui – blogybė didžiausia. Pirmoji šio dvieilio eilutė yra iš Hesijodo „Darbų ir dienų“ (Hes. *Op.* 265): „Bloga darydams kitam, daugiausia tu pats nukentėsi“ (J. Dumčiaus vertimas).

Rh. 3. 9. 7, 1409b

„Dažnai nusistebėdavau tais, kurie... įsteigė gimnastikos varžybas“. Tai Isokrato „Panegiriko“ pačios pradžios (tuo pačiu ir pirmojo periodo dalies) citata.

Rh. 3. 9. 7, 1410a

„Jie pasitarnavo abejiems... aniems paliko tiek, kiek užtenka namie gyvenant“. Tai netiksli citata iš Isoc. 4. 35–36 su žodžių perstatymais ir nežymiais leksikos pakeitimais.

„todėl ir tiems, kuriems trūksta pinigų, ir tiems, kurie nori jais mėgautis“. Netiksli citata iš Isoc. 4. 41 su leksikos pakeitimu ir sutrumpinimu.

„Dažnai... nutinka, kad protingieji nesisieka, o kvailiams pavyksta.“ Netiksli citata iš Isoc. 4. 48 su leksikos pakeitimais.

„Iš karto jie buvo pripažinti... už šaunumą ir neilgai trukus paėmė valdžią jūroje“. Beveik tiksli citata (tik vienu žodžiu – $\pi\omicron\lambda\acute{o}$ vietoj $\pi\omicron\lambda\lambda\acute{\omega}$ – besiskirianti nuo išlikusio originalo) iš Isoc. 4. 72.

„perplaukė per žemyną, perėjo pėsčiomis per jūrą, tiltu pajungęs Helespontą, o Atą prarausęs kanalu“. Citata (tiksliai) iš Isoc. 4. 89; šiame fragmente pateikta nuoroda į Kserkso invaziją į Graikiją 480 m. pr. Kr., kai jis įsakė pastatyti tiltą iš plaustų per Helespotą ir iškasti kanalą savo laivams per Ato (Atono) pusiasalį (plg. Hdt. 6. 44).

„ir nors iš prigimties buvo piliečiai, bet pagal įstatymą stokojo piliečių bendrijos“. Apytikslė citata (tik dviem žodžiais – πόλεως vietoj πολιτείας ir στέρεσθαι vietoj ἀποστερείσθαι – besiskirianti nuo išlikusio originalo) iš Isoc. 4. 105.

„mat vieni jų nelaimingai pražuvo, kiti gėdingai išsigelbėjo“. Beveik tiksliai citata (tik viena forma – ἀπώλοντο vietoj ἀπώλονθ’ – besiskirianti nuo išlikusio originalo) iš Isoc. 4. 149.

„asmeniškai naudotis barbarais kaip tarnais, o viešai nekreipti dėmesio į daugelį vergijų kenčiančių sąjungininkų“. Netiksliai citata, su leksikos pakeitimu ir sutrumpinimu iš Isoc. 4. 181.

„arba jie gyvi tai turės, arba numirę paliks“. Citata (tiksliai) iš Isoc. 4. 186.

prieš Peitolają ir Likofroną teisme. Apie šį teismą nėra išlikę kažkokių aiškių duomenų; Peitolajas ir Likofronas buvo Ferų miesto tirano Aleksandro žudikai (nužudymo data – 358 m. pr. Kr.) ir laikini to miesto valdytojai. Daugiau apie juos žr. komentarą prie *Rh.* 3. 10. 7.

Visi šie pavyzdžiai kuria nusakytą dalyką. T. y. priešpriešinimu paremtą žodžių sąrangą (ἀντικειμένην λέξιν).

Rh. 3. 9. 8, 1410a

paneigimas yra priešingybių sugretinimas. Šiuo ir ankstesniu teiginiu (apie loginį apskaičiavimą – silogizmą) Aristotelis turbūt nori parodyti, kad tokia sintaksė, kai vartojamos antitezės (priešpriešinimai), savo forma atliepia dialektinio svarstymo metodus.

Rh. 3. 9. 9, 1410a

panašius kraštinius dėmenis. Nors yra pagunda versti „baigmenis“ arba „galūnes“, tačiau kontekstas rodo, kad kalbama ne tik apie periodo narių baigiamąsias dalis, bet ir apie kitą periodo narių kraštinę pusę – kiekvieno jų pradžias.

tą patį žodį arba to paties žodžio formas. T. y. gramatinių kategorijų formas: vardažodžių linksnius, skaičius, gimines, veiksmažodžių laikus ir pan.

Supanašinimo periodo narių pradžioje šitokie pavyzdžiai. Visi toliau pateikiami pavyzdžiai parodo panašių garsų sąskambius būtent graikiškuose sakiniuose. Deja, ne visais atvejais tai įmanoma perteikti lietuviškuose vertimuose.

agron gar elaben argon par' autou („Lauką juk gavo, plyną lauką iš jo“). Cituojamas nežinomos Aristofano komedijos fragmentas (fr. 649 Kock).

dōrētoi t' epelonto pararrētoi t' epeessin („Juosius valiota nulenkt dovanom ir permaldaut žodžiais.“) Iš esmės cituojama Hom. *Il.* 9. 526, skliaustuose – A. Dambrausko vertimas. Aristotelio „Retorikos“ (Rosso ir Kasselio) ir „Ilijados“ (R. W. Allen) leidimų versijos nežymiai skiriasi.

ōiēthēs an auton ou paidion tetokenai, all' auton paidion gegonenai. Citata iš nežinomo kūrinio arba improvizuotai sugalvotas pavyzdys. Čia pateikta transliteracija pagal Rosso ir Kasselio versiją. O pagal dalies rankraščių versiją yra daugiskaitinė forma ir šis sakinyss skamba taip (imame rankraščio D versiją): οὐκ ᾤήθησαν αὐτὸν παιδίον τετοκέσαι, ἀλλ' αὐτοῦ αἴτιον γεγενέσθαι („jie pamanė, kad jis ne vaiko susilaukė, bet kad jis tapo jo priežastimi“).

en pleistais de phrontisi kai en elachistais elpisin. Citata iš nežinomo kūrinio arba improvizuotai sugalvotas pavyzdys.

To paties žodžio formos. Reikia pasakyti, kad čia kalbama ne apie to paties žodžio skirtingus linksnius, bet apie pamatinio žodžio ὁ χαλκός ir jo būdvardinio vedinio χαλκός / χαλκοῦς formas.

axios de stathēnai chalkous, ouk axios ὄν chalkou? Citata iš nežinomo kūrinio arba improvizuotai sugalvotas pavyzdys.

sy d' auton kai zōnta eleges kakōs kai nyn grapheis kakōs. Citata iš nežinomo kūrinio arba improvizuotai sugalvotas pavyzdys. Šią citatą nevisiškai tiksliai pakartojo Ps.-Demetrijas Falerietis Falerietis (Dem. *Eloc.* 26. 2; 211, 2).

ti an epathes deinon, ei andr' eides argon? Citata iš nežinomo kūrinio arba improvizuotai sugalvotas pavyzdys.

Rh. 3. 9. 9, 1410b

priešpriešinimas sutapti su narių sulygiavimu. T. y. lygianariškumu, periodo narių, paralelinių sakinio atkarpų panašiu subalansavimu pagal skiemenų skaičių.

galūnių panašumu. Taip verčiame (τὸ) ὁμοιοτέλευτον, substantivuotą abstrakciją iš būdvardžio ὁμοιοτέλευτος („panašią ar vienodą pabaigą turintis“, „lygiagalis“).

„Teodektiniuose samprotavimuose“. Šis veikalas kol kas kelia daugiau klausimų nei atsakymų. Koncentruotai, bet aiškiai jo identifikavimo problemas aptarė Kennedy comm, ad loc. ir savo knygos prieduose, ypač Appendix II (Kennedy / Aristotle 305–306). Kol neįrodyta kitaip, laikome, kad „Teodektiniai samprotavimai“ (Θεοδέκτεια) yra Aristotelio traktatas.

Rh. 3. 9. 10, 1410b

kaip Epicharmas eiliavo. Šį poetą Aristotelis citavo ir anksčiau, apie jį žr. *Rh.* 1. 7. 31 ir 2. 21. 6.

toka men en tēnōn egōn ēn, toka de para tēnois egōn. Fragmentas iš nežinomios Epicharmo komedijos – Epicharmus fr. 147 Kaibel (CGF), DK 13. 20a. 2.

Rh. 3. 10. 2, 1410b

Taigi retybės būna nesuprantamos. Dėl to, matyt, netiesiogiai norima pasakyti, kad jų sunku mokytis; tai ir menkas pažinimo malonumas.

įsigalėjusius žodžius žinome. Dėl to, matyt, netiesiogiai norima pasakyti, kad čia jau nereikia mokytis; tai ir pažinimo malonumo nėra.

Rh. 3. 10. 3, 1410b

palyginimas, kaip anksčiau sakyta, yra metafora, iš kitų išsiskirianti tik pridėdamu žodžiu. Freese'as komentuoja taip: „προσθέσει: pridėjus palyginimo dalelytę ὥς. προθέσει (Paryžiaus rankraščio skaitinys) reikštų: 1) „išdėstymo būdas“ (Cope) arba 2) „metafora, su įžanga“ (Jebb) (tačiau šito reikšmė nėra aiški). Palyginimu tik pasakoma, kad vienas dalykas panašus į kitą, o ne, kaip metafora, kad jis yra kitas; kadangi kalbėtojas to nepasako, dėl to klausytojo protas neįsigilina į šį dalyką, todėl prarandama galimybė pamokyti, gauti tam tikros informacijos.“ (προσθέσει: *the addition of the particle of comparison ὥς. προθέσει (the reading of the Paris ms.) would mean, (1) “manner of setting forth” (Cope), or (2) “a metaphor, with a preface” (Jebb) (but the meaning of this is not clear). The simile only says that one thing resembles another, not, like the metaphor, that it is another; since the speaker does not say this, the result is that the mind of the hearer does not go into the matter, and so the chance of instruction, of acquiring some information, is lost.*).

ir jis netapatina vieno dalyko su kitu, todėl siela šito ir nieiško. T. y. klausytojas nekreipia dėmesio, nebemąsto giliau, vadinasi, ir pažinimo malonumo gauna mažiau negu tuo atveju, jeigu reikėtų pačiam išsiaiškinti reiškinių panašumą ar tapatumą.

Rh. 3. 10. 4, 1410b

tačiau nei vienu, nei kitu iš anų dviejų atvejų nesimokoma. Nurodoma į anksčiau aptartus paviršutiniškus išmąstymus ir tuos išprotavimus, kurie lieka nesuprantami. Nesimokymas, atsižvelgiant į Aristotelio teiginius iš *Rh. 3. 10. 2*, susijęs su malonumo trūkumu.

Rh. 3. 10. 5, 1410b

„ir taiką... laikydami karu prieš jų pačių asmeninius lūkesčius“. Laisvai pacituota ištrauka iš Isokrato kalbos „Filipas“ (Isoc. 5. 73).

Rh. 3. 10. 7, 1411a

kaip sakė Periklis, kad kare žuvęs jaunimas. Tai ištrauka iš laidotuvių kalbos. Panaši ištrauka, tik kitais žodžiais, pateikta pirmoje „Retorikos“ knygoje (1. 7. 33).

Leptinas. Atėnų oratorius, žinomas kaip įstatymo projekto dėl viešų darbų ir rinkliavų (λειτουργίαι) privalomumo visiems Atėnų gyventojams (neskirstant piliečių ir rezidentų užsieniečių), bet darant išimtį tik Harmodijo ir Aristogeitono palikuonims, autorius.

sakėsi neleisiąs atėniečiams iš šono stebėti, kaip Graikija lieka vienaakė. Neaiški nei Leptino kalba, nei situacija. Yra nuomonių, kad kalbama apie lakedaimoniečių ketinimą sugriauti Atėnus, tai tokiu atveju Graikijos apakimo grėsmė čia būtų siejama su Atėnų sunaikinimu. Bet anot anonimo „Retorikos“ scholiasto, kalbama apie situaciją, kai buvo svarstoma dėl karinės paramos lakedaimoniečiams kovų su persais metu (vadinasi, ta Graikijos antroji „akis“, kuriai gresia apakimas, būtų Lakedaimonas, Sparta).

Charetas skubėjo pateikti ataskaitas apie Olinto karą, Kefisodotas piktinosi. Apie situaciją yra nedaug žinių išlikę, todėl sunku pasakyti, kuri konkreti Kefisodoto pasakymo versija teisingiausia. Neatmestina, kad veiksmas žodžio dalyvis, dėl kurio šaltiniai nesutaria (ἄγχοντα, ἔχοντα, ἀγαγόντα)

gali būti ir dar kitokios šaknys. Šiame kontekste iškalbingas yra nežinomo scholijų autoriaus paliktas pasakojimas (*Sch. Arist. Rh.* Rabe 1896, p. 204): ὁ <Κηφισόδοτος> ῥήτωρ ἦν. ὁ δὲ Χάρης στρατηγὸς ἦν τῶν Ἀθηναίων. ὁ Φίλιππος ἐκράτησε τὴν Πύδναν καὶ τὴν Παγασάν (Ἀθηναίων δὲ ταῦτα πολίχνια) καὶ δέδωκε ταῦτα τοῖς Ὀλυνθίοις, εἴτα ἔγνω οἱ Ὀλύνθιοι τὸν Φίλιππον σπουδάζοντα καταδουλῶσαι αὐτοὺς ὥς καὶ τοὺς ἄλλους συμμάχους καὶ ἐάσαντες τὸ συμμαχεῖν αὐτῷ συνεκρότησαν πόλεμον ἔχοντες καὶ τοὺς Ἀθηναίους συναρήμενους αὐτοῖς. εἴτα τοῦ πολέμου συστάντος πρὸς τὸν Φίλιππον ὁ Χάρης κατὰ τὸν καιρὸν τοῦ πολέμου ἠνάγκαζεν (εὐθύνας δοῦναι) ἥτοι λογαριασθῆναι ἐφ' οἷς ἐνήργησαν· ὁ δὲ Κηφισόδοτος ἔφησε πρὸς τὸν Χάρητα ἵνα τί πειρᾷ νῦν λογαριασθῆναι εὐρὼν τὸν δῆμον <εἰς πνίγμα;> ἥτοι εἰς πνιγμοσύνην, ὅτε πνίγονται καὶ ἀναγκάζονται. – „Kefisodotas buvo oratorius, o Charetas – atėniečių strategas. Filipas užvaldė Pidną ir Pagases (o šie buvo maži atėniečių miesteliai) ir atidavė juos olintiečiams; paskui sužinojo olintiečiai Filipą stengiantis juos pačius pavergti kaip ir kitus sąjungininkus ir nutraukė su juo sąjungą, pradėjo su juo karą, turėdami atėniečius kaip savo padėjėjus šioje kovoje. Paskui, kilus atėniečių karui su Filipu, Charetas karo atveju pareikalavo [atsakingus pareigūnus] pateikti lėšų ataskaitas, tai yra, kad būtų suskaičiuotos lėšos, už kurias atliko karo operacijas; o Kefisodotas pasakė Charetui: 'kodėl bandai dabar lėšų suskaičiavimą atlikti, atradęs žmones per plauką nuo paspringimo?' – tai yra per plauką nuo uždusimo, kai yra visai dusinami ir prievartaujami.“

„pagal Miltijado nutartį“. Šie žodžiai reiškė, kad žygiuoti reikėjo iš karto, be ilgesnio planavimo ir pasiruošimo, nes Miltijadas, Maratono mūšio vyriausias vadas, esą, jau seniausiais priėmęs sprendimą; panašų posakį (τὸ Μιλτιάδου καὶ τὸ Θεμιστοκλέους ψήφισμα) pavartojo Demostenas kalboje prieš Aischiną „Apie apgaulingą pasiuntinystę“ (*De falsa legatione*), juo išreiškiamas istorinės reikšmės šaukimas imtis veiksmų prieš priešų keliamas grėsmes (plg. Kennedy, *comm. ad loc.*).

kai atėniečiai sudarė taiką su Epidauru ir jūriniais miestais. Nedidelė nepriklausoma Epidauru valstybė, kuri ribojosi su Korinto, Argolidės, Troidzenės ir Saronijos įlankos teritorijomis, tuo metu buvo sudariusi sąjungą su Sparta, kuriai tiekė kariuomenę didelėse kovose su konfederatais graikais, susivienijusiais dėl Lakedaimono valdžios sumažinimo ir pradėjusiais Korinto karą (395–387 m. pr. Kr.). Iš šios ištraukos matyti, kad atėniečiai buvo sudarę paliaubas su Epidauru. Ifikrato (Copeas, *comm. ad loc.*, rašo, kad Kefisodoto) pasipiktinimą sukėlė kvailystė sudaryti paliaubas su žmonėmis, valdžiusiais jūros pakrantę, kurią atėniečiai, turėdami jūrinę persvarą, galėjo nebaudžiamai atsiplėsti ir geriau kontroliuoti karo eigą.

Ifikratas piktindamasis sakė, kad jie patys iš savęs yra atėmę „atsargas karo žygiui“. Kitaip sakant, Ifikratas išreiškė rūpestį, kad sudarydami taiką atėniečiai atėmė iš savęs galimybę užpulti ir apiplėšti silpną jūrinį miestą ir taip apsirūpinti atsargomis karui. Nieko daugiau nežinoma nei apie šią kalbą, nei apie tikslesnį šių žodžių kontekstą.

Peitolajas vadino Paralą „liaudies vėzdu“. Peitolajas čia tikriausiai tas pats asmuo, kurį „Retorikos“ autorius minėjo 3. 9. 7, vienas iš Ferų tirano Aleksandro žudikų ir naujas Ferų valdytojas kartu su Likofronu iki Ferų kapituliacijos Filipui II (352 m. pr. Kr.), vėliau vadovavęs samdinių kariuomenei, sutelktai Fokidėje, dalyvavo karinėse operacijose Spartos pusėje, siekė grįžti į Tesaliją, bet nebebuvo tam sąlygų. Kažkuriuo momentu tarp 350 ir 346 m. pr. Kr. Peitolajas turėjo draugiškus santykius su Atėnais ir jam net buvo suteikta atėniečio pilietybė, bet paskui ir atšaukta (apie šiuos retus faktus žr. Heskel 1988, 192–193). Paralas ir Salaminija buvo du Atėnų polio laivai, gabenę politinius kalinius.

Sestą – „Peirajo grūdų padėklą“. Sesto miestas užėmė strategiškai svarbią vietą prekybos kelyje, kuriuo iš Juodosios jūros buvo tiekiami grūdai į Atėnų uostą.

Periklis ragino pašalinti Aiginą, „Peirajo traiškaną“. Nei pati kalba, nei kontekstas nėra žinomi. Panašiai šį posakį priskiria Perikliui Plutarchas (*Praec. ger. r.* 803a11–12), bet kai kas jo autoriumi laiko oratorių Demadą (*Ath. Deipn.* 3. 55 Kaibel).

Moiroklis. Kažkoks iš Salamino kilęs politikas, Demosteno amžininkas, politikoje nusiteikęs prieš makedonus. Panašu, kad jis turėjo reikalų su pinigų grobstymu ir kartą buvo teisiamas už turto prievartavimą (plg. Freese, *comm. ad loc.*, taip pat Cope, *comm. ad loc.*).

už trečdalines palūkanas. T. y. už 33 proc. metinių palūkanų (trečdalį nuošimčių).

o jis – tik už dešimties. T. y. už 10 proc. palūkanų.

Ir Anaksandrido jambinė eilutė. Anaksandridas – IV a. pr. Kr. Atikos komediografas (kilęs iš Rodo ar Kolofono), Vidurinėsios komedijos atstovas.

„dienas tuoktuvių lenkia mano mergelės jau“. Anaxandrides fr. 68 Kock (*CAF* 2). Vertimas – mūsų (*T. V.*).

Ir Polijeukto posakis apie vieną paralyžiuotąjį, vardu Speusipas. Polijeuktas buvo IV a. pr. Kr. Atėnų oratorius, politinis Demosteno draugas, Demado oponentas, iš jo kalbų išliko labai negausūs fragmentai ir paminėjimai.

lemtis jį buvo pririšusi prie penkiaskylės ligos. „Penkiaskylė liga“ yra žaisminga metafora, padaryta iš kitos realijos – gėdos baslio iš penkių skylių (ξύλον πεντεσύριγγον), skirto bausmę atliekančio nusikaltėlio galūnėms ir galvai. Faktiškai ir įstatymas į gėdos baslį, ir paralyžius reiškė žmogaus skuaustymą ir turėjo garantuoti jo sąlyginį ramumą – negalėjimą pajudinti kūno. Tačiau Polijeukto posakis, matyt, taikomas ne žmogaus kūno būsenai, bet jo sielos būklei ir charakteriui nusakyti (Speusipas, nors paralytikas, bet labai neramaus būdo žmogus)

Ir Kefisodotas trijeras vadino. IV a. pr. Kr. Atėnų oratorius Kefisodotas minėtas jau pirmiau ir šiame skyriuje, ir dar anksčiau, *Rh.* 3. 4. 3.

Šuva sakydavo. Šuva ar Šuo (ὁ Κύων) – Diogeno iš Sinopės (apie 412–323 m. pr. Kr.), kinikų filosofinės mokyklos atstovo, pravardė.

smuklės yra Atikos „fiditys“. Fiditymis (kitaip – feiditymis, filitymis, plg. φιδίτια, φειδίτια, φιλίτια) buvo vadinami bendruomeniniai pietūs, kurie buvo praktikuojami Spartoje (anksčiau jie vadinosi „vyrų pietumis“, τὰ ἀνδρεῖα). Diogeno analogija tikriausiai paremta bendruomeniškumo dvasia, nors pats Spartos vyrų bendrų pietų ir atėniečių orgijų smuklėse turinys gerokai skyrėsi kuklumo požiūriu (plg. Freese, *comm. ad loc.*).

O Aisijonas sakė. Atėnų oratorius, Demostenas amžininkas, neaišku, ar buvo Demostenas politinis oponentas ar draugas.

kad jie „išpylė“ valstybę į Siciliją. Kalbama, matyt, apie Atėnams nelaimingą Peloponeso karo epizodą, Sicilijos ekspediciją (415–413 m. pr. Kr.) ir apie jos organizatorius.

pasakymas „todėl Graikija suriko“. Tai gyvo, vaizdingo pasakymo ir metaforos iliustracija, tačiau nei kalbos situacija, nei turinys, kuris atitiktų tokią visos Graikijos reakciją į kažkokią emociją, nėra žinomi. Cope'as, *comm. ad loc.*, pateikia panašių pavyzdžių, kai Demostenas priskiria riksmą ar raginamąjį šaukimą nežmogiškosioms būtybėms, įvairioms abstrakcijoms – tiesai, įvykiams, progoms.

kad nedarytų daugybės triukšmingų „sambėgių“. Verčiame pagal Wolfo konjektūrą, kurią priima ir Kassel. Tačiau dauguma rankraščių turi štai tokį tekstą: μὴ πολλὰς ποιήσωσιν τὰς συνδρομὰς ἐκκλησίας, o tai gali reikšti šiek tiek kitokią mintį: „kad savo gausių triukšmingų sambėgių (τὰς συνδρομὰς) nepavertstų į „tautos susirinkimus“.

Ir Isokratas pateikia pavyzdį, minėdamas „tuos, kurie kartu sulekia į visuotinius sambūrius“. Tai užuomina į Isoc. 5. 12

Lisijas „Laidotuvių kalboje“ sako, kad buvo verta Graikijai nusikirpti plaukus. Čia laisvai ir netiksliai cituojama ištrauka iš Lisijo „Laidotuvių kalbos atėnų kariams, kritusiems Korinto kare“ (Lys. 2. 60). Taip pat yra pastebėta, kad kalboje Aristotelis klaidingai pamini Salamino jūrų mūšio (480 m. pr. Kr.) motyvą, nes Lisijo kalbos dalyje, kuri čia cituojama, kalbama apie atėniečių pralaimėjimą Lisandro vadovaujamam Spartos laivynui prie Aigospotamų 405 m. pr. Kr.

Rh. 3. 10. 7, 1411b

Ir kaip pasakė Ifikratas: „Juk mano žodžių kelias veda per Chareto padarytų darbų vidurį“. Anot Copeò, *comm. ad loc.*, tai pasakė Ifikratas tuo pačiu atveju, kaip ir paminėta *Rh.* 2. 23. 7, t. y. dėl jo ir jo kolegų Menestėjo ir Timotėjo bei Chareto, kuriuos Aristofontas iš Adzenijos demo 355 m. pr. Kr., šiems duodant veiklos ataskaitas, padavė į teismą dėl netinkamo vadovavimo Sąjungininkų karo metu (357–355 m. pr. Kr.). Metaforos atitiktis (analogija) yra tokia: kaip eina kelias arba kaip kariuomenė ar ekspedicija žygiuoja tiesiai į priešų šalies centrą, taip Ifikratas savo gynyboje nešė priešišumą ir destruktiją (demaskavimą ir pasmerkimą) į Chareto elgesį jų bendro vadovavimo metu.

„kviesti pavojus pavojams į pagalbą“. Šio pasakymo nei autorius, nei proga nėra žinomi.

Ir Likoleonas Chabrijo labui sakė. Likoleonas – IV a. pr. Kr. oratorius, Isokrato mokinyš. Žinoma tik jo kalba už Chabriją. Chabrijas – Atėnų strategas, pasižymėjęs IV a. pr. Kr. pirmos pusės karuose. Bojotijos kare (378–371), kai 378 m. pavasarį vadovavo Atėnų samdiniais ir talkino Tebams, besigynusiems nuo Agesilajo puolimo, parodė drąsą ir šaltakraujiškumą, ir už tai Atėnuose buvo apdovanotas leidimu į bronzos skulptūrą, kurioje jis pavaizduotas ramiai klūpantis priešais artėjančią priešų kariuomenę.

„net nepasidrovėję to su maldautojo poza – to bronzinio atvaizdo“.

Chabrijo statula, pastatyta po vienos iš jo pergalių, vaizdavo jį klūpantį ant žemės – tokią padėtį Chabrijas buvo įsakęs savo kariams užimti laukiant priešo. Statula stovėjo agoroje ir buvo matoma iš teismo. Likoleonas rodo į ją ir savo kreipimąsi grindžia jos maldaujančia laikysena.

„visaip lavindami mąstymo menkumą“. Citata (tiksliai) iš Isoc. 4. 151.

„Juk mes ne panaikiname karus, bet juos atidedame“. Citata (tiksliai) iš Isoc. 4. 172.

Rh. 3. 11. 2, 1411b

„po to tad graikai šovę kojomis pirmyn“. Ištrauka iš Euripido „Ifigenijos Aulidėje“ (E. *IA* 80). Vertimas – mūsų (*T. V.*).

Rh. 3. 11. 3, 1411b

„Vėl lygumon riedėjo akmuo, neturintis gėdos“. plg. Hom. *Od.* 11. 598. Aristotelio tekstas įvairiuose rankraščiuose turi pamatinį žodį δάπεδον su įvairiomis versijomis morfologinių dėmenų, pridėtų prie šio žodžio iš abiejų pusių. Vis dėlto „Odisejos“ leidimuose yra dar kita versija, nevartojant žodžio δάπεδον: αὐτίς ἔπειτα πέδονδε κυλίνδετο λαῶς ἀναιδής – „vėl lei paskui dūgnan begėdis akmuo nuriedėjo“.

„skrido strėlė“. Plg. Hom. *Il.* 13. 587.

„trokšdama priskristi“. Plg. Hom. *Il.* 4. 126.

Rh. 3. 11. 3, 1411b–1412a

„Žemėn sulindo prie jo, nors taikės įkibti į kūną“. Hom. *Il.* 11. 574. A. Dambrausko vertimas. Pažodžiui: „[dvi strėlės] sustojo žemėje, tebetrokšdamos kūnu pamisti“.

Rh. 3. 11. 3, 1412a

„Nepastebėtas prislinkęs, į nugarą ietį suvarė“. Hom. *Il.* 15. 541. A. Dambrausko vertimas. Pažodžiui: „Ieties smaigalys perskrodė krūtinę suvirpėjęs nekantriai“.

kaip akmuo skirtas Sisifui. Sisifas (Σίσυφος) – Ajolo ir Enaretės sūnus, Efiro (Korinto) įkūrėjas, piktadarys (svetimšalių žudikas) ir apgavikas, po mirties nubaustas amžinu kankinamu darbu – požemio karalystėje priverstas risti į kalną didžiulį akmenį.

Rh. 3. 11. 4, 1412a

su negyvais daiktais daro tą patį. T. y. juos sugyvena.

„Vejasi vienos kitas ir gūžias, taškydamos putom“. Hom. *Il.* 13. 799. A. Dambrausko vertimas. Pažodžiui: „(bangos) išsipūtusios, su baltomis putų dėmėmis, vienos priekyje, o kitos seka vėl iš paskos“.

Rh. 3. 11. 5, 1412a

Architas sakė, kad nėra skirtumo tarp arbitro ir aukuro. Architas (apie 400–350 m. pr. Kr.) – pitagorietis matematikas, filosofas, polimatas, politikas iš Tarento, Platono draugas (jis, beje, pasiuntė laivą gelbėti Platoną iš Sicilijos Dionisijo II nelaisvės). Architas, be kita ko, garsėjo savo įžvalgomis matematinės analogijos ir apibrėžimų teorijos srityse.

inkaras ir virvė ant kablo yra tas pats... tačiau skiriasi tuo, kaip jie sujungti – viršuje ar apačioje. Freese'as, *comm. ad loc.*, atkreipia dėmesį į skirtingą kablo poziciją: inkaras tvirtai laiko laivą iš apačios, o puodo kablys yra viršuje, taigi laiko puodą iš viršaus. Abiem atvejais įrankiai atlieka daikto prilaikymo, stabilizavimo funkciją ir pagal šią funkciją abu įrankiai yra tapatūs.

Rh. 3. 11. 6, 1412a

antai, Stesichoro ištarmė, kad „cikados giedos sau nuo žemės“. Plg. tai, kas kalbėta *Rh.* 2. 21. 8. Taip pat plg. Dem. *Eloc.* 99, kuris epigramą apie cikadas priskiria Dionisijui iš Sirakūzų (Kennedy, *comm. ad loc.*). Dėl skirtingų rankraščių versijų neaišku, kam iš tiesų cikados giedos: sau ar „jiems“ (αὐτοῖς)? Apie Stesichorą žr. paaiškinimą prie *Rh.* 2. 20. 5.

Ir tai, ką Teodoras vadina. Sofisto Teodoro iš Bizantijo retorikos vadovėlis buvo paminėtas *Rh.* 2. 23. 28 ir Platono veikale „Faidre“ (*Phdr.* 266e6).

Tokį pat poveikį turi ir raidžių keitimo juokdarystės – juk jos apgauna. Kitaip sakant, žodžių žaismai, paragramos („žodžio reikšmės pakeitimas, pakeičiant jame raidę ir suteikiant žodžiui humoristinio efekto, pvz., istorija, isterija; Skardžius, skurdžius“) turi nustebinimo ir netikėto išmokymo bei žinių gavimo malonumo poveikį.

„ir ėjo toliau, jam po pėdomis – pūslės“. Tai ištrauka (nepilna hegzametro eilutė) iš nežinomos epinės poemos, tikėtina, kad epo parodijos. Ji įtraukta į graikų epo parodijų rinktinę kaip fr. 5 Brandt (*PEGAR*).

Teodoro frazė kitaroidui Nikonui. Čia tikriausiai nurodomas Teodoras Bizantietis, V a. pr. Kr. sofistas, minėtas Platono „Faidre“, apie kurį esama sporadiškų žinučių retorikos istorijos tekstuose ir enciklopedijose, tačiau nieko apčiuopiamo iš jo raštų neišliko (Svido žodynas (theta 149), beje, pamini dvi neišlikusias jo kalbas – „Prieš Trasibulą“ ir „Prieš Andokidą“. Kitarininkas Nikonas – mažai šaltiniuose minimas asmuo, kiek matyti iš šio epizodo, jis greičiausiai buvo kilęs iš Trakijos, o trakai graikuose buvo vertinami kaip žemos kategorijos barbarai (plg. Cope, *comm. ad loc.*).

thraxei se („tave trikdy“). Pasirinktas Rosso leidimo variantas, kuris labiau (nei Kasselio) primena žodžių žaismą. Tiesa, savaip prasmingos ir kai kurios interpretacijos su fraze θράττει σε „tave trikdo“, kurias aptaria Cope'as, *comm. ad loc.*

Rh. 3. 11. 7, 1412b

boulei auton persai („tu nori jį sunaikinti“). Komentatoriai nėra galutinai išsprendę galvosūkio dėl šio posakio (rankraščiuose praktiškai vieningai užrašomo taip: βούλει αὐτὸν πέρσαι) žodžių žaismo esmės. Daug kam atrodo (plg. Freese ir Kennedy, *comm. ad loc.*), kad čia žaidžiama homonimais πέρσαι („sunaikinti“; aoristo bendratis nuo πέρθω) ir Πέρσαι (persai ar persės arba Persai = Περσέπολις), tačiau Cope'as, *comm. ad loc.*, atkreipia dėmesį į formą βούλει, kuri skamba panašiai į žodį βουλή („Taryba“ kaip svarbus Atėnų valdžios organas). Šiek tiek plėtojant šį pastebėjimą, galima atkreipti dėmesį į veiksmažodžio formos βούλει („tu nori“) alternatyvų variantą βούλη, kuris panašus ir tik kirčiu skiriasi nuo minėto daiktavardžio βουλή datyvo linksnio βουλή („tarybai“, taip pat: „svarstymui“, „sprendimui“). Tačiau pastaruoju atveju žodžių žaismo esmė susijusi su skirtingu paties pirmojo, o ne paskutinio žodžio vertimu: „tu nori jį sunaikinti“ arba „tarybai skirta jį sunaikinti“.

Abiejų šių rūšių juokeliai. Tai turbūt pokštai, paremti paradoksu ir kito žodžio parodijavimu. Abiejų rūšių pokštų „tinkamas išreiškimas“ (ἀμφοτέρα προσηκόντως λεχθῆναι) turbūt suprantamas kaip tam tikra jų pateikimo, atlikimo maniera, deranti su proga, ir galbūt kaip apdairus žodžio pasirinkimas (plg. Freese, *comm. ad loc.*).

kaip sako Isokratas, kad „valdžia“ jūroje (*tēn archēn*) buvo valstybei „nelaimių pradžia“ (*archēn tōn kakōn*). Tai nuoroda į Isokrato žodžius jo kalboje „Filipui“ (Isoc. 5. 61) ir iš esmės į labai panašius žodžius (ἀρχὴν τῶν συμφορῶν) kalboje „Apie taiką“ (Isoc. 8. 101).

Rh. 3. 11. 8, 1412b

„Anaschetas nepakenčiamas“. Anaschetas – asmenvardis. Jo reikšmė sutampa su būdvardžio ἀνασχετός („nepakeliamas“, „neištveriamas“, „nepakenčiamas“) reikšme. Kita vertus, įmanoma šį žodį traktuoti kaip

būdvardžio ἄσχετος („nevaldomas“, „nekontroliuojamas“ arba „nesusijęs“) vedinį su privatyvinio afiksu ἄ(v)-.

Anaksandrido eilutė: „Garbinga numirti prieš darant ką nors, kas ver-ta mirties“. Anaxandrides fr. 64 Kock (CAF 2). Vertimas – mūsų (T. V.).

Rh. 3. 11. 11, 1412b

kaip jau sakyta ir pirmiau. Tai nuoroda į *Rh.* 3. 4.

Rh. 3. 11. 11, 1412b–1413a

atitikties metaforą, pavyzdžiui, kai sakome: „skydas yra Arėjo taurė“ ir „lankas – bestygė lyra“. Žodžiu „lyra“ čia verčiamas panašaus į lyrą instrumento pavadinimas. Formingē (φóρμιγξ) – senovinis styginis instrumentas, giminiškas lyrai ir kitarai, tipiškas Homero laikų rapsodų instrumentas. Čia paminėtoji atitikties (arba proporcinė) metafora jau pami-nėta *Rh.* 3. 4. 3, jos pavyzdžių pateikta ir „Poetikoje“ (*Po.* 21, 1457b16–33).

Rh. 3. 11. 12, 1413a

Ir taip palygina. T. y. daro poetinius palyginimus. Čia praktiškai iš nau-jo pakartojama mintis, išsakytą ankstesniame skyrelyje, kad palyginimus žmonės daro tokiu būdu kaip metaforas.

pavyzdžiui, fleitininką – su beždžione. Anot Kennedy, *comm. ad loc.*, grodamas fleitininkas užima poziciją panašią į pritūpusios beždžionės.

su lietaus tašku žibintu – trumparegį, nes abiem atvejais vyksta susitraukimas. T. y. žibinto ugnis, gavusi drėgmės, prigęsta (taigi susiaurėja, susitraukia); ir kai stengiasi žiūrėti trumparegis, primerkia akių vokus. Kennedy, *comm. ad loc.*, interpretuoja taip: *for both [eyelids and flame] flicker*. Freese: *Contraction of eyelids and flame*.

Rh. 3. 11. 13, 1413a

griuvėsius – namų skarmalui. Tai gali būti užuomina į Euripido „Trojietėse“ išsakytus Hekabės žodžius apie Helenę, kad daug geriau būtų buvę, jei Helenė būtų atvykusi ne kaip kilminga moteris, o kaip kokia nusižėmusi pabėgėlė „su peplo griuvėsiais“ – ἐν πέπλων ἐρειπίοις (*E. Tro.* 1025).

sakyti, kad Nikeratas – tai Filoktetas, kuriam įkando Pratijs, pasitelkiant Trasimacho palyginimą. Apie įvairius Nikeratus žr. Cope, *comm. ad loc.* Labiausiai tikėtina, kad šitas Nikeratas yra atėnietis iš Kidantidų demo, karvedžio Nikijo sūnus, nužudytas Trisdešimties režimo 404 m. pr. Kr.

Pratijs – profesionalus rapsodininkas, epinės poezijos atlikėjas, kuris čia tapatinamas pagal analogiją su Tesalijos herojui Filoktetui į koją įkandusia ir skausmingą žaizdą sukėlusia gyvate. Trasimachas – jau ne kartą „Retorikoje“ minėtas V a. pr. Kr. sofistas iš Bitinijos Chalkedono (plr. *Rh.* 2. 23. 29, 3. 1. 7 ir pan.).

dar purviną, nekirptais plaukais. Tai išvaizdos bruožai, būdingi Sofoklio dramos veikėjui Filoktetui, su kuriuo Trasimachas lygina Nikeratą.

„Jis turi kojas, gyslotas kaip salierai“. Tai nežinomo komediografo kūrinio ištrauka (fr. 207–208 Kock (*CAF* 3)). Čia kaip palyginamojo sakinio atliepinys (ἀπόδοσις) eina junginys su ὥσπερ („kaip ir salierai“); šis atliepinys atliepia į sudėtinio sakinio pradinėje dalyje (πρότασις) pateiktą pareiškimą, tarsi iškeltą klausimą: kokias gyslotas (kokio gyslotumo, kiek gyslotas) kojas jis turėjo? Atsakymas „kaip ir salierai“, aišku, yra sutrumpintas atliepinys, nekartojant savaime aiškių dalykų, o pilnas būtų toks: „(tokias gyslotas), kaip ir salierai turi gyslotus stiebus“.

„kaip ir Filamonas, besigalynėjantis su bokso kriaušė“. Laikoma, kad tai to paties nežinomo komediografo fragmentas kaip ir ankstesnis pavyzdys apie į salierus panašias kojas; iš šio pavyzdžio sunku išvesti, kas yra palyginamo sakinio pirmoje dalyje, nes visa pacituota ištrauka panaši į atliepinį.

Rh. 3. 11. 14, 1413a

„kaip karpatas kiškį“. Nėra iki galo aišku, kokiam kontekste atsirado posakis apie karpatą (Karpato salos Egėjo jūroje gyventoją) ir kiškį. Kai kas komentuoja, kad į Karpato salą atvežti kiškiai pridarė žalos pasėliams panašiai kaip Australijoje triušiai. Tačiau gali būti ir koks kitas motyvas galvoje (pvz., kai nėra naudos nei kiškiui, nei karpatui), o tai primintų mums žinomą posakį „pirkti katę maiše“.

Rh. 3. 11. 15, 1413a

„būtumėt pamanę, kad jis yra krepšys šilkmedžio uogų“. Neaišku, ar tai Aristotelio paties žodžiai, ar nežinomos komedijos ištrauka; plg. fr. 779 Kock (*CAF* 3).

Jeigu man duotų galop, kiek smėlio pajūry ar dulkių. *Hom. Il.* 9. 385. A. Dambrausko vertimas. Pažodžiui: „Net jei jis man siūlytų tiek dovanų, kiek smėlio ir dulkių“.

Žmona sau imt Agamemnono dukterį aš negalvoju, / Nors neprilygtų jai.... Sutrumpintai cituojamos „Ilijados eilutės“ – *Hom. Il.* 9. 388–389. A. Dambrausko vertimas. Pažodžiui: „O Agamemnono, Atrėjo sūnaus, dukters nevesiu, net jei ji grožiu prilygtų auksinei Afroditei ar Atėnei pasiekimais“.

Rh. 3. 11. 15, 1413b

[Atėnų oratoriai ypač mėgsta šią priemonę.] Greičiausiai kalbama apie hiperbolę. Manoma, kad tai arba vėlesnis Aristotelio įterptas sakinyss, arba ne jo šitie žodžiai, todėl čia apskliausti.

Rh. 3. 12. 2, 1413b

Štai kodėl aktoriai vaikosi tokio pobūdžio vaidinimų. T. y. būdą perteikiančių ir jausmingų.

Chairemonas. IV a. pr. Kr. pirmos pusės poetas, daugiausia kūręs tragedijas, neatmetama, kad rašė ir komedijas bei satyrų dramas. Pirmą kartą šiame traktate minimas *Rh.* 2. 23. 29. Juo kruopštumas lyginamas su logografams būdingu kruopštumu.

Likimnijas. Iš Chijo kilęs ditirambų kūrėjas ir retorius, apie jį dar žr. *Rh.* 3. 2. 13.

Rh. 3. 12. 3, 1413b

Anaksandrido „Senių kivirče“, kai kalbėjo dramos epizode „Radamantas ir Palamedas“, bet ir dramos „Pamaldieji“ prologe. Anaksandridas – apie IV a. pr. Kr. komediografas, jau minėtas *Rh.* 3. 10. 7. Minėtų pavadinimų dramos neišliko.

„sijos nešikas“. Tikriausiai tai patarlė, apibūdinanti nerangumą: žmogus eina sustingęs, kad išlaikytų sijos pusiausvyrą.

Rh. 3. 12. 4, 1414a

O šitai siekia sukurti. T. y. bejungtukiais posakiais sukurti išplėtimo efektą.

„vėl Nirėjas iš Simės..., Nirėjas, Aglajos sūnus..., Nirėjas, kuris gražiausias“. Sutrumpintai cituojamos „Ilijados“ eilutės, Hom. *Il.* 2. 671–673. Nirėjas – Charono ir Aglajos sūnus, laikytas vienu iš gražiausių iš achajų herojų (antru po Achilo).

Homeras išplėtė Nirėjo reputaciją, nors mini jį tik vieną kartą. T. y. vienintelėje ką tik minėtoje ištraukoje.

Rh. 3. 12. 5, 1414a

atrodo visiškai panaši į šešėlių piešimą. T. y. eskizavimą, piešimą bendrais štrichais.

kuo didesnė minia, tuo tolimesnė žiūra. T. y. tolimesnis požiūrio taškas, kad daugiau būtų galima aprėpti.

todėl abiem atvejais. Ir kalbant viešai, ir piešiant bendrais štrichais.

Rh. 3. 12. 6, 1414a

O tai, kad raiška būtų maloni, akivaizdu, jog priklausys nuo aptartųjų dalykų. Tokių kaip kalbos taisyklingumas, tinkamumas, ritmiškumas, gyvybingumas ir pan.

Taigi apie žodinę raišką pasakyta... Visas ilgas sakinyss nuo *περὶ μὲν οὖν τῆς λέξεως* iki *λοιπὸν δὲ περὶ τάξεως εἰπεῖν* Rosso leidime priskirtas tryliktam skyriui, bet Kasselio (kaip ir Kennedy bei Freese'o vertimai) – dvyliktam, tokio varianto laikomasi ir šiame leidime.

Rh. 3. 13. 2, 1414a

išankstinis teigimas. Taip verčiamas graikiškas žodis *πρόθεσις*. Tai yra pirminė prielaida.

Rh. 3. 13. 5, 1414b

Teodoro sekėjai. T. y. Teodoro iš Bizantijo, minėto jau *Rh. 2. 23. 28* ir *3. 11. 6*, retorinių doktrinų gerbėjai. Jų vardai, deja, nepaminti ir nėra žinomi.

Likimnijas savo „Mene“. Apie Likimniją žr. komentarą prie *Rh. 3. 2. 13*.

Rh. 3. 14. 1, 1414b

grojant fleitomis. Graikiškas instrumentas *αὐλός* buvo į fleitą ar obojų panašus pučiamasis instrumentas, iš vieno ar dviejų vamzdelių, turėjęs platų pritaikymą graikų civilizuotoje visuomenėje (karo žygiuose, trijų irklavime, atletinėse rungtyse, aukojimuose), o poetinėje veikloje jo muzika buvo populiarius elegijų ir dramų akompanimentas.

juk eristika ir Helenė išties neturi nieko bendro. Kalbos „Helenė“ įžangoje (Isoc. 10. 1–14) Isokratas užsipuolė filosofus, kurie ginčijosi dėl paties ginčo („eristikai“), taip pat natūrfilosofus ikisokratikus ir sofistus, kalbėjusius, jo nuomone, nereikšmingomis temomis ir, kad sulauktų daugiau dėmesio, kūrusius visokių keistų paradoksinų kalbų. Iš jų, anot Isokrato, išsiskyrė Gorgijas, kuris savo „Helenės pagyrimė“ pasirinko puikią temą, tačiau ir jis nuėjo ne tuo keliu – praktiškai sukūrė ne enkomiją, bet apologiją. Tai pagaliau ir priveda prie pagrindinės kalbos dalies, kurioje Isokratas parodo, kaip, jo manymu, reikėtų šlovinti Helenę.

Rh. 3. 14. 2, 1414b

Gorgijas „Olimpinėje kalboje“ sako. Gorgijas iš Leontinų, vienas iš pirmųjų garsių Graikijos oratorių iš Sicilijos, pasirodė Olimpinėse žaidynėse kažkada V a. pr. Kr. pabaigoje. Ten jis pasakė kalbą, galbūt kaip oratorių varžybų dalį. Jos tema, kurią vėliau daug plėtojo Isokratas, buvo graikų santarvės, vienybės prieš persus poreikis. Plg. Kennedy, *comm. ad loc.* Dar žr. Sprague 1972, 49–50 (kurį nurodo Kennedy).

Rh. 3. 14. 4, 1414b

jis pats giria Aristeidą. Apie Aristeidą žr. komentarą prie *Rh. 2. 23. 8.*

Rh. 3. 14. 4, 1415a

pavyzdžiui, kaip Choirilas. Choirilas – V a. pr. Kr. pab. klestėjęs poetas epikas iš Samo, poemos apie Persijos karą (Περσικά) autorius, iš kurios paimta ši pusė eilutės ir kontekstas, išlikęs anoniminio scholiasto komentare. Choirilas skundžiasi, kad senųjų laikų poetai turėjo apie ką rašyti, nes poezijos laukas dar nebuvo išpurentas, o dabar jis, paskutinis iš poetų, liko nuošalyje, nesugebėdamas rasti „naujo vežimo savo dainų lenktynių trasa“ (plg. Freese, *comm. ad loc.*). Taigi ir prašo savo klausytojų supratingo požiūrio dėl to, kad parašė eilėrašį apie tai, apie ką tiek daug diskutuota: visos kitos temos buvo išsidalintos kitų poetų.

Rh. 3. 14. 5, 1415a

panašios į parodomasias įžangas. Šiuo teiginiu, matyt, siekta pabrėžti, kad ditirambinės įžangos anaip tol nepanašios į teisinių kalbų įžangas, o dėl savo pakilumo gretintinos su parodomosios retorikos pavyzdžiais.

„Dėl tavęs ir tavo dovanų arba grobio...“ Ši citata priskiriama V a. pr. Kr. ditirambų poetui Timotėjui, fr. 18 (Kennedy, *comm. ad loc.*)

Rh. 3. 14. 6, 1415a

„Pyktį, deive, giedoki“. Homero „Ilijados“ pirmos eilutės pradžia (Hom. *Il.* 1. 1). Vertimas – mūsų (*T. V.*).

„Vyrą pašlovinki, Mūza“. Homero „Odisėjos“ pirmos eilutės pradžia (Hom. *Od.* 1. 1), A. Dambrausko vertimas.

„Veski man kitą sakmę čionai, kaip iš Azijos krašto / į Europą atėjo didelis karas.“ Fragmentas iš neišlikusios V a. pr. Kr. epiko Choirilo iš Samo poemos „Persiškieji pasakojimai“ (Περσικά), kuri buvo parašyta turbūt pagal Herodoto prozinius pasakojimus apie Persiją ir jos karus su graikais. Šis poetas ką tik buvo paminėtas, žr. komentarą prie *Rh.* 3. 14. 4.

jei ne iš karto prologe... tai bent jau kur kitur, kaip Sofoklis: „Mano tėvas buvo Polibas“. Čia ištrauka iš Sofoklio dramos „Oidipas karalius“ (*S. OT* 774). Nors tai nėra dramos įžanga, tačiau vis tiek tai yra tam tikra įžanga – dramos herojaus pasakojimo apie save pradžia.

Rh. 3. 14. 7, 1415a–1415b

atrodymas padoriu, nes žmonės daugiau dėmesio skiria tokiems. Iš konteksto aišku, jog kalbama apie padoriuosius (ἐπεικεῖς). Aristotelio traktate nemažai dėmesio padorumui kaip etinei vertybei, į kurią atsižvelgtina oratoriui.

Rh. 3. 14. 9, 1415b

„Ir skirkite man savo dėmesį...“. Pateikiamos kelios citatos, kurių autoriumi laikomas sofistai Prodikas, Protagoro mokinys, filosofo Demokrito Abderiečio bei Gorgijo amžininkas.

sakydavo Prodikas... „įterpti šiek tiek savo penkiasdešimties drachmų vertės paskaitos“. Dėl Prodiko žr. ankstesnį paaišk. Šiuo posakiu nusakyta, kiek kainuodavo viena Prodiko paskaita ir tai dažnai cituojama, kai lyginami kitų sofistų skelbti jų paskaitų įkainiai. Antai Protagoras, anot Diogeno Laertijo, buvo pirmasis, kuris savo pamokas įkainojo 100 minų (t. y. 10000 drachmų). Isokratas kalboje „Prieš sofistus“ (Isoc. 13. 3 ir 5) nurodo, kad vidutinis sofisto uždarbis už paskaitų ciklą – 3–4 minos (t. y. 300–400 drachmų). Tuo tarpu Prodiko posakis apie 50 drachmų vertės paskaitos įterpimą nurodo tam tikrą jos turinio patrauklumą, kad net snaudžiančius galėdavo sudominti. Cope'as, *comm. ad loc.*, mano, kad tai buvo tik pačios geriausios Prodiko paskaitos, kurias taip brangiai įkainodavo. Šį įkainį pamini ir Platonas dialoge „Kratilas“ (Pl. *Crat.* 384b3).

Rh. 3. 14. 10, 1415b

„Valdove, tau kalbėsiu ne kaip iš skubos“. *S. Ant.* 223, vertimas – mūsų (*T. V.*). Tai pirmieji pas Tebų valdovą Kreontą atskubėjusio sargybinio žodžiai „Antigonėje“.

„Kam tau ta įžanga?“ *E. IT* 1162, vertimas – mūsų (*T. V.*).

Rh. 3. 14. 11, 1415b

Kuo remiantis reikia klausytojus padaryti palankius, yra pasakyta. Apie palankumo kurstymą, klausytojų palenkimą sau plg. *Rh.* 2. 1. 7, 2. 4 ir 2. 8.

„Leisk man pasiekt fajakùs kaip draugui ir gailėsčio siekti“. *Hom. Od.* 6. 327, vertimas – mūsų (*T. V.*). Tai Odisėjo maldos žodžiai Atėnei

„Odisejos“ VI giesmės pabaigoje po to, kai jį, išmestą į fajakų salos (Scherijos) pakrantę, atlydėjo prie Alkinojo rūmų prieigų šio duktė Nausikaja.

kalbėtojas turi siekti sužadinti šiuos du jausmus. T. y. draugiškumą ir gailestį.

Juk tai, ką sako Sokratas savo laidotuvių kalboje, yra tiesa.... Tai savais žodžiais perteikta mintis iš Platono dialoge „Meneksenas“ Sokrato pasakytų žodžių apie epideiktinės retorikos reliatyvų lengvumą ir jos pasisiekimo nuo auditorijos, mat atėniečius girti peloponesiečių (spartiečių) akivaizdoje ir peloponesiečius – atėniečių būtų nemenkas iššūkis bet kuriam oratoriui (plg. Pl. *Menex.* 235d3–5).

Rh. 3. 14. 12, 1416a

be jokio išankstinio apšilimo. Frazė οὐδὲν προεξαγκωνίσας pažodžiui reiškia „nė kiek iš anksto nepamosavęs alkūnėmis“; šia sportine metafora, matyt, nusakoma sportininko mankšta prieš pradėdant rungtį.

„Elidė, laimingasis miestas“. Dėl šio šaltinio plg. Gorgias, *Testimonia*, D33 iš Laks & Most 2016 248–249. Elidė čia reiškia šiaurės vakarų Peloponeso srities (taip pat vadintos Elide) pagrindinį miestą-valstybę. Elidės sritis garsėjo savo šventa teritorija Olimpija su Dzeuso garbei rengiamomis žaidynėmis.

Rh. 3. 15. 2, 1416a

Kitas būdas. Verčiame priimdami tų rankraščių versiją, kuri turi žodį τῶπος, ο ne τόπος.

Ifikratas dėstė Nausikratui. Nausikratas, anot Kennedy, *comm. ad loc.*, buvo retorius, Isokrato mokinyš, kurį Kvintilijanas (*Quint. Inst.* 3. 6. 3) vadina *Naucrates* ir pamini jį kaip vieną iš στάσεις teorijos pradininkų.

Rh. 3. 15. 3, 1416a

Sofoklis sakėsi drebėjęs. Neaišku, koks Sofoklis čia minimas. Tai arba karvedys Sofoklis, kurio teismą Aristotelis pamini *Rh.* 1. 14. 3 ir 3. 18. 6, arba dramaturgas Sofoklis, kurio anoniminė biografija pasakojo apie jo konfliktą su vienu sūnumi (Jofontu) dėl seno tėvo nebegebėjimo senatvėje tinkamai savo sūnumis rūpintis. Sofoklis teisėjų, sprendusių šeimų reikalus, kolegijai (φράτορες, anot Freese'o, *comm. ad loc.*), pacitavo eilutę iš savo tragedijos „Oidipas Kolone“, ir buvo išteisintas, pripažinus jo sūnaus pretenzijas esant nepagrįstas.

„Teisinga būtų jums manęs nekęsti, jeigu būčiau elgęsis taip, kad tai įvyktų.“ Nėra duomenų, kad tai būtų paimta iš kokios nors konkrečios kalbos.

Rh. 3. 15. 8, 1416a

kaip Euripidas darė byloje dėl turto mainų su Higijainontu. Higijainontas nėra identifiikuotas asmuo, matyt, buvo pasiturintis atėnietis, kuriam buvo prievolė atlikti vieną iš viešųjų priedermių (leiturgijų), pvz. finansuoti vienos trijeros statybų ir eksploatavimo arba vaidinimo organizavimo šventei reikalus (atitinkamai trijerarchijos ar choregijos prievolė).

„Byloje priesaiką liežuvis, ne širdis“ *E. Hipp.* 612, vertė Henrikas Zabulis. Pažodinis vertimas: „Mano liežuvis yra prisiekęs, bet mano protas nesaistomas priesaikos.“ Ši gerai žinoma eilutė tris kartus parodijuojama Aristofano (*Ar. Thes.* 275; *Ran.* 101; 1471). Pirmoje ištraukoje prasmė apversta: Euripidas perrengė kažkokį Mnesilochą moterimi, kad šis galėtų dalyvauti Tesmoforijų šventėje. Mnesilochas pirmiausia reikalauja, kad Euripidas prisiektų, jog padės jam išbristi iš bet kokios bėdos, kuri gali kilti. Euripidas prisiekia visiems dievams, po to Mnesilochas sako Euripidui: „Atmink, kad prisiekė tavo protas, bet ne liežuvis“. Kai Euripidas dalyvavo teismo procese, jo priešininkas pacitavo minėtą eilutę, leidamas suprasti, kad net prisiekus Euripidu negalima tikėti; Euripidas atsakė,

kad jo priešininkas neturi teisės kelti teisme klausimo, kurį jau išsprendė teatro teisėjai.

Rh. 3. 15. 9, 1416b

pavyzdžiui, kaip „Teukre“ Odisėjas... Turima galvoje neišlikusi Sofoklio tragedija „Teukras“. Joje Odisėjas priekaištavo Teukrui, Telamono ir Hesijonės sūnui, už jo giminystę su Prijamu.

nes Hesijonė – jo sesuo. Hesijonė – Trojos karaliaus Laomedonto dukterė, Prijamo sesuo, Salamino salos karaliaus Telamono žmona ir Teukro motina.

Telamonas – Prijamo priešas – ir kad jis pats neišdavė šnipų. Teukras kartu su grupe kitų achajų buvo pasiųstas į Troją kaip šnipas, tai paskui, kai buvo apkaltintas išdavyste tuo pagrindu, kad jis – Prijamo giminaitis, jis atšovė, nurodęs priešingą argumentą, požymį – tai, kad jo tėvas – Prijamo priešas.

Rh. 3. 15. 10, 1416b

Diomedas pasirinko Odisėją savo palydovu. Epizodas iš „Ilijados“ X giesmės (ypač Hom. *Il.* 10. 242–246), minėtas „Retorikos“ II knygoje (žr. *Rh.* 2. 23. 20).

Rh. 3. 16. 2, 1416b

Ir šitokia kalba. T. y. susisteminta ir išskaidyta į atskiras potemes kalba.

o anokia. T. y. kalba su nuosekliu, ištęstu, detaliu pasakojimu.

Rh. 3. 16. 3, 1416b

nedaug žmonių žino... [ką jis padarė]. Ties šia vieta visuose rankraščiuose yra spraga, kuri keliuose iš jų užpildoma įvedant ištrauką iš I knygos (1. 9. 33–37): ἔστι δ' ἑπαινος... μετατεθῆ.

Rh. 3. 16. 4, 1416b

kaip vienas žmogus pasakė tešlos minkytojui. Copeò, *comm. ad loc.*, referencijos į Spengelio svarstymus, čia Aristotelis galėjo turėti omenyje epizodą iš neišlikusios komedijos.

Rh. 3. 16. 5, 1417a

„o aš, visada teisingus dalykus sakydamas, protinau jį neapleisti savo vaikų“. Tai panašu į citatą iš kalbos, bet nėra duomenų nei apie žodžių autorių, nei apie kontekstą.

šitaip atsakius Egipto sukilėlius sako Herodotas. Paminimas Herodoto pasakojimas apie egiptiečių vyrus, palikusius sargybos postus Psameticho laikais (Hdt. 2. 30). Psametichui juos prisivijus ir paprašius sugrįžti, motyvuojant tuo, kad jie neturėtų palikti savo žmonių ir vaikų, vienas iš jų, parodęs į savo lyties organą (τὸ αἰδοῖον), ištarė žodžius, panašius į Aristotelio čia cituotuosius: ἐνθα ἂν τοῦτο ᾗ, ἔσσεσθαι αὐτοῖσι ἐνθαῦτα καὶ τέκνα καὶ γυναικας – „kur tik šitas bus, ten jie turėsia ir vaikų, ir žmonių“.

Rh. 3. 16. 7, 1417a

Alkinojui pateiktas atpasakojimas... vėliau Penelopės akivaizdoje... išreikštas šešiomis dešimtimis eilučių. Fajakų valdovui Alkinojui papasakota istorija apima dramatišką Odisėjo pasakojimą apie jo nuotykius ir daug tiesioginių kalbų, ir tęsiasi per 9–12 „Odisėjos“ giesmes. „Odisėjos“ 23. 264–284 ir 310–343 (nors tai ne visai šešiasdešimt eilučių) Odisėjas pateikia savo žmonai Penelopei savo nuotykių santrauką.

antai, kaip Fajilas kūrė epinį ciklą, ir „Oinėjo“ prologas. Apie Fajilą nėra duomenų, o „Oinėjas“ – viena iš neišlikusių Euripido tragedijų. Apie tragedijos eponiminį herojų žr. komentarą prie *Rh.* 2. 23. 5.

Rh. 3. 16. 9, 1417a

kiekvieną būdą sekantys padariniai. Pvz., pasielgimai, maneros, reakcijos ir pan.

O kai ir motina, ir tėvas mirę jau / Negali brolis joks man kažkada užgimt. *S. Ant.* 911–912. Vertimas – mūsų (*T. V.*). Aristotelio tekstas nuo Sofoklio teksto rankraščių skiriasi veiksmažodžiu βεβηκότων, vietoj kurio Sofoklio rankraščiuose yra κεκευθότοι. Atitinkamas A. Dambrausko vertimas skamba taip: „O kai ir motina, ir tėvas ilsisi – / Man brolis niekados nė joks nebeužgims“.

Rh. 3. 16. 10, 1417a

„O jis nuėjo, šnairomis mane nužvelgęs“. Frazė *ὁ δ' ὥχρητό με ὑποβλέψας* nėra identifikuota kaip konkretaus autoriaus citata, tačiau bent dalis frazės (*ὁ δ' ὥχρητο*) turi užuominą į epinę formulę (plg. *Hom. Il.* 23. 564 ir *Od.* 17. 589). Žvelgimas iš padilbų keliskart pasirodo Platono dialoguose (plg. Cope, *comm. ad loc.*).

Rh. 3. 16. 10, 1417b

Aischinas apie Kratilą sakė. Čia kalbama ne apie oratorių Aischiną, Demostenos oponentą, o apie kitą Aischiną, Platono amžininką, Sokrato sekėją ir dialogų autorių. Kratilas buvo Herakleito pasekėjas, įamžintas Platono dialoge „Kratilas“.

„Taip ji kalbėjo. Senutė užsidengė rankomis veidą“. *Hom. Od.* 19. 361, A. Dambrausko vertimas.

Rh. 3. 16. 11, 1417b

[Tai kalbėtojai daro arba kaltindami, arba girdami]. Ši teksto vieta įvairiai interpretuojama. Kassel laiko vėlyvu paties Aristotelio intarpu ar paraštine pastaba, todėl apskliaudė dvigubais laužtiniais skliaustais; vertime paliekame viengubus skliaustus.

Jokastė Karkino „Oidipe“ visada žada. Karkinas – IV a. pr. Kr. Atėnų dramaturgas, tragedijų autorius, klestėjęs maždaug 380–370 m. pr. Kr., anot Svido žodyno, sukūręs apie 160 tragedijų, 11 kartų laimėjęs tragedijų varžybas per Dionisijas. Iš jo kūrybos išliko tik fragmentai, žymesni minimi kūriniai: „Aeropė“, „Ajantas“, „Alopė“, „Amfijarajas“, „Medėja“, „Oidipas“, „Orestas“, „Semelė“, „Tijestas“ ir „Tiro“. Čia paminėtoji Jokastė (kitur dar vadinama Epikaste) – Tebų valdovo Lajo, vėliau – Lajo ir savo sūnaus Oidipo – žmona, Antigonės, Ismenės, Eteoklio ir Polineiko motina, Kreonto (Tebų valdovo po Oidipo) sesuo. Šio fragmento komentuotojai pažymi Jokastės ekscentrišką elgesį. Antai Freese'as, *comm. ad loc.*, remdamasis Jebbo nuomone, rašo, kad Jokastė papasakoja paklausėjui neįtikėtinų dalykų apie savo sūnų ir patvirtina faktus savo žodžiu. Anot Cope'o, *comm. ad loc.*, ji pažada padaryti vienokius ar kitokius veiksmus, kad tą klausinėtoją patenkintų.

panašiai ir Sofoklio Haimonas. Haimonas – Tebų valdovo Kreonto ir Euridikės sūnus, Sofoklio „Antigonėje“ pavaizduotas kaip Antigonės mylimasis. Kennedy komentaras: „Antigonė“ 683–723. Matyt, Aristotelis manė, kad Haimono ištikimybė tėvui mažai tikėtina“. Freese'o komentaras (*comm. ad loc.*): „Apie tai Cope'as pastebi: Šio paskutinio pavyzdžio reikia atsisakyti kaip beviltiško; išlikusioje pjesėje nėra nieko, ką būtų galima interpretuoti taip, kaip čia reikalaujama. Pasak Jebbo, 'neįtikimumą' sudaro tai, kad Haimonas, nors ir įsimylėjęs Antigonę ir griežtai prieštaraujantis tėvo Kreonto jai paskelbtam nuosprendžiui, vis dėlto lieka pastarajam ištikimas. Haimonas paaiškina priežastį 701–703 eilutėse, kur sako, kad jam svarbiau už viską tėvo gerovė, nes geras tėvo vardas ir gerovė yra didžiausias vaikų papuošalas, kaip ir sūnaus gerovė – tėvui.“

Rh. 3. 17. 2, 1417b

Nedera pamiřti, kad tik šiame ginče viena iš dviejų ginčo šalių neišvengiamai būna nedora. Kitaip sakant „Retorikos“ autorius atkreipia

dėmesį, kad tik ginče dėl įvykio įvykdymo, o ne dėl kitų trijų ginčo atvejų, viena kažkuri ginčo šalis tikrai elgiasi nedorai, nesąžiningai (t. y. meluoja). Ir šiuo atveju (kaip pratęsta toliau) negalioja nežinojimo argumentas, kuris galiotų, jei būtų ginčas dėl veiksmų teisingumo: taigi darė (padarė) konkretų veiksmą arba nedarė (nepadarė), ir apie tai kiekviena ginčo šalis žino.

tad reikia šita proga skirti laiko šiai temai, bet ne kitomis. T. y. apie oponento nedorumą, neteisingumą tinkamiausia proga kalbėti ką tik nusakytoje bylos situacijoje (jei oponentas ginčija patį faktą), nes kai bylos klausimai pasuka kita linkme, jau nebūna patogios progos liesti oponento charakterio temą.

Rh. 3. 17. 6, 1418a

„Mano mielasis, kai tiek pasakei, kiek vyras prityręs...“. Tai citata iš Hom. *Od.* 4. 204, kurią verčiame prisitaikydami prie konteksto (prie toliau Aristotelio tekste einančio komentaro). Šie Menelajo žodžiai Nestoridui Peisistratui, Telemacho palydovui, A. Dambrausko išversti taip: „Mano mielasis, kalbi, kaip vyras tikrai išmintingas“.

Rh. 3. 17. 8, 1418a

nes įrodinėjimas neturi nei savito būdo, nei pasirinkties. Įrodinėjimas sukoncentruotas į objektus ir faktus, todėl šio metodo neužtektų pasakyti kažką jausminga ar manieringa. Tai pripažinimas, kad išmąstymai ir apskaičiavimai yra gana sauso dėstymo požymis.

Rh. 3. 17. 9, 1418a

„Ir aš esu davęs jam pinigų – ir taip padariau, nors žinojau, kad nedera pasitikėti“. Šis pavyzdys parodo, kaip plačiai Aristotelio suprantama γνώμη („gnoma“, „nuomonė“, „posakis“): tai nėra tik tai, ką mes laikome sentencijomis ar maksimomis (apibendrinto pamokomojo pobūdžio posakiais). Juk čia yra individualizuotas savo nuomonės, pasirinkimo ir

sprendimo deklaravimas, nors sentencija būtų bendresnė: „teisingumas reikalauja duoti net tam, kuo mažai pasitiki“.

„Ir aš nesigailiu, nors ir buvau nuskriaustas; juk jam priklauso pelnas, o man – teisingumas“. Anot Kennedy, *comm. ad loc.*, šitas pavyzdys labiau iliustruoja išmąstymą (entimemą), o ne nuomonę-posakį (gnomą), mat yra pridėtas pagrindimas, posakio-pareiškimio paaiškinimas. Nuasmeninus posakis skambėtų taip: „nereikia gailėtis patyrus skriaudą“. Bet pridėjus motyvą „dėl to, kad skriaudikai tenka pelnas, o nuskriaustajam lieka teisingumas“, abu teiginiai suformuoja sudėtingesnį dalyką – išmąstymą.

Rh. 3. 17. 10, 1418a

kaip sakė kretietis Epimenidas. Epimenidas – iš Kretos (Knoso ar Faisto) kilęs pusiau istorinis, pusiau mitinis VII ar VI a. pr. Kr. pranašas, garsėjęs tuo, kad jaunystėje užmigęs Dzeusui pašvęstoje oloje ir nubudęs tik po 57-erių metų. Daugelis redaktorių šią Epimenido pastabą aiškina kaip sarkazmą aiškiaregių profesinei brolijai, kurie skelbėsi galintys nuspėti ateitį. Pašaipos esmė yra maždaug tokia: „pakankamai lengva kalbėti apie praeitį, nes net ir būrėjai ją pažįsta“. Aristotelis čia sako, kad Epimenidas praktiko kitokio pobūdžio spėjimus – ne apie ateitį, bet susijusius su neaiškiais praeities reiškiniais. Teiginį, kad Epimenidas, kaip aiškiaregys, ypač daug dėmesio skyrė praeities mįslėms spręsti, patvirtina tai, kad atėniečiai jį pakvietė patarti, kaip išvalyti miestą nuo maro, kilusio dėl Kilono nusikaltimo (Plu. *Praec. ger. r.* 27, Paus. 1. 14. 4, D. L. 1. 10). Platonas, vadinantis jį θεῖος ἄνθρωπος, kalba apie jo ateities pranašavimą (Leg. 642d5-e4), o tą pačią ateities regėjimo dovaną, kurios pagal čia cituojamą Aristotelio nuomonę, regis, Epimenidas neturėjęs, jam panašiai priskiria ir Ciceronas (*Div.* 1. 18. 34). Plg. Cope ir Freese, *comm. ad loc.*

duodamas patarimą jis pateikia kaltinimus, pavyzdžiui, lakedaimoniečiams – „Panegirike“. Aristotelis „Panegiriką“ laikė svarstomąja kalba,

nes joje patariama, kaip graikams susivienyti prieš Persiją vadovaujant Atėnams; tačiau dėl plataus Atėnų liaupsinimo ir dėl to, kad buvo skirta deklamuoti, ji dažnai buvo ir tebėra priskiriama epideiktinių (parodomųjų) kalbų žanrui. Vis dėlto šioje kalboje įžiūrimas ir teisminės kalbos elementas – kai formuluojami politiniai kaltinimai Spartai ir jos sąjungininkėms (ypač Isoc. 4. 110–114), plg. Cope, *comm. ad loc.*

Charetui. Charetas – IV a. pr. Kr. Atėnų politinis veikėjas, minėtas ne kartą „Retorikoje“, žr. ypač *Rh.* 1. 15. 15.

„Simachike“. Kitaip – „Sąjungininkiškoje kalboje“ t. y. kalboje „Apie taiką“ (Περὶ εἰρήνης), kuri čia vadinama pagal pagrindinį tematinį motyvą – rūpestį dėl Atėnų karinės jūrų sąjungos (συνμαχία) atkūrimo ir stiprinimo.

Rh. 3. 17. 11, 1418a

mat visada įveda kokį nors šlovinamą asmenį. Antai Aristotelio nesykminėje kalboje „Helenė“ Isokratas įveda pagiriamuosius epizodus apie Tesėją ir Parį (Aleksandrą), kalboje „Filipas“ – apie Heraklį, kalboje „Apsikeitimas“ – apie atėniečių karvedį Timotėją, kalboje „Euagoras“ – apie Kononą ir pan.

giria Pelėją, paskui – Ajaką. Pelėjas – Achilo tėvas, o Ajakas – Pelėjo ir Telamono tėvas, mitinis Aiginos karalius, Dzeuso ir Aiginos sūnus, Trojos herojų Achilo ir Telamonido Ajanto senelis, garsėjęs teisingumu ir po mirties tapęs vienu iš trijų Hado teisėjų (kiti du – Minojas ir Radamantas; apie juos ypač žr. Pl. *Apol.* 40e7–41a5, *Gorg.* 523e7–524a1).

Rh. 3. 17. 14, 1418b

kaip tai padarė Kalistratas Mesėnijos piliečių susirinkime. Oratorius Kalistratas jau porą kartų minėtas „Retorikos“ I knygoje (žr. *Rh.* 1. 7. 13 ir 1. 14. 1). 362 m. pr. Kr. pasiuntinybės pas mesėniečius metu Kalistratas iš pradžių išdėstė priežastis, kodėl jie neturėtų sudaryti sąjungos su Tebais,

ir tik po to pateikė argumentus, kodėl jie turėtų prisijungti prie Atėnų (žr. Nepos, *Epaminondas* 6). Kai oratorius susiduria su priešiška nusiteikusia auditorija, dažnai veiksmingiausia iš karto atremti argumentus ar išankstinius nusistatymus jų mintyse. Cicerono kalba „Už Kluencijų“ yra didelės apimties tokios taktikos pavyzdys. Plg. Kennedy, *comm. ad loc.*

Rh. 3. 17. 15, 1418b

O kalbantysis vėliau. T. y. atsakovas, atsakantysis į kaltinimus.

„Pirmiausia tapsiu deivių sąjungos nare, nes nemanau, kad Hera...“. Tai ištrauka iš Euripido tragedijos „Trojietės“ (E. *Tro.* 969–971). Šioje dramoje Hekabė buvo patarusi Menelajui nužudyti Helenę; ši ilgai žodžiais gynėsi, kaltindama Hekabę kaip Pario gimdytoją, o Hekabė jai atsakė atsakymu, kurio dalis yra šie žodžiai. Jos argumentas yra tas, kad nė viena iš trijų deivių, kurios varžėsi dėl grožio prizo ant Idos kalno, nebūtų buvusi tokia kvaila, kad leistų Argui ir Atėnams tapti Trojos pavaldiniais dėl varžybų, kurios buvo tik pokštas.

Rh. 3. 17. 16, 1418b

reikia paversti kitą kalbėtoju, kaip tai daro Isokratas kalbose „Filipas“ ir „Apsikeitimas“. Panašu, kad tai yra gana konkrečios nuorodos į Isokrato kūrinių vietas, kuriose iliustruojamas ką tik Aristotelio nusakytas principas vengiant savigyros ir oponentų pavydo sukurstymo, įvesti į savo kalbą kažkokį papildomą asmenį, išsakantį pagyrimą rašytojui ir jo darbams. Šitoks epizodas yra Isokrato „Filipo“ pradžioje (Isoc. 5. 4–7), kur jo kalbos argumentų svarumu stebisė draugai ir tikisi knygos publikavimo, atitinkamas epizodas randamas ir kalbos „Apsikeitimas“ viduryje (Isoc. 15. 141–149), kur įsivaizduojamo draugo lūpomis nuskamba netiesioginis gyrius Isokrato parašytoms kalboms kaip „ne pabarimo, bet didžiausios padėkos vertoms“ (οὐ μέμψεως, ἀλλὰ χάριτος τῆς μεγίστης ἀξίους ὄντας). Daugiau variantų, ypač dėl kalbos „Filipas“, žr. Cope, *comm. ad loc.*

Archilochas... tėvą padaro kalbėtoju apie savo dukterį. Poetas Archilochas iš Paro buvo susižadėjęs su Likambo dukterimi Neobule. Tačiau Likambas dėl kažkokios priežasties pakeitė nuomonę (galimai sužinojęs apie Archilochos abejotiną kilmę iš motinos pusės) ir nutraukė sužadėtuves. Po to Archilochas persekiojo tėvą ir dukrą įnirtingais ir šmeižikiškais įžeidinėjimais. Čia sakoma, kad užuot tiesiogiai puolęs dukrą, jis ją vaizdavo kaip tėvo puolamą. Aristotelio pacituota eilutė – tos Likambo kritikos Neobulei pradžia.

„Iš dalykų nėra nieko beviltiško ir nieko, priesaika pasmerkto“. Archilochus fr. 74 (West 1998 / 2, p. 153).

ou moi ta Gygeō („man nerūpi Gigo turtai“). Gigas (Γύγης) – vienas iš Lidijos valdovų, nuvertęs savo pirmtaką jėga ir klasta, paskui sulaukęs Delfų orakulo pripažinimo ir apdovanojęs šį gausiomis prabangiomis dovanomis.

Sofoklis pateikia Haimoną, kalbantį prieš savo tėvą Antigonės naudai taip, lyg visa tai kalbėtų kiti. Plg. S. *Ant.* 689–700. Haimonas į miesto žmonių lūpas įdeda savo paties nuomonę apie žiaurų Kreonto elgesį su Antigone ir remiasi nuogirdomis iš žmonių.

Rh. 3. 17. 17, 1418b

Kai kada išmąstymus reikia keisti ir kurti posakius. Anot Kennedy, *comm. ad loc.*, pateiktieji pavyzdžiai ne visiškai atitinka jų pavadinimus: vietoj posakio (gnomos) pirmame pavyzdyje („sėkmės lydimi... nes taip jie įgys didžiausią pranašumą“) labiau regimas išmąstymas (entimema), nes posakis turi teiginį grindžiantį paaiškinimą, o antrasis pavyzdys („Mat jei reikia susitaikyti..., tai susitaikyti reikia tada, kai gerai sekasi“), įvardintas kaip išmąstymas (entimema), iš esmės primena pilną apskaičiavimą (silogizmą): *if A = B when B = C, then A, since B = C* (Kennedy, *comm. ad loc.*).

Rh. 3. 18. 1, 1419a

Periklis pasiteiravo Lampono apie išventinimą į... deivės gelbėtojos apeigas. Apie Periklį žr. *Rh.* 3. 4. 3. Lamponas buvo pranašas, literatūroje paminėtas dukart – Aristofano „Paukščiuose“ (Ar. Av. 512) ir Plutarcho parašytoje Periklio biografijoje (Plu. *Per.* 6).

Rh. 3. 18. 2, 1419a

Sokratas, Meletui sakant, kad Sokratas netiki dievais. Meletas, Meleto sūnus iš Pito (ή Πιτθός) demo, buvo pagrindinis Sokrato kaltintojas, pateikęs teismo pirmininkui raštišką skundą-ieškinį (cituojamą D. L. 2. 40) su siūloma mirties bausme. Jo skundo bendrininkai, teisme pasisakę kaip συνήγοροι, buvo Likonas ir Anitas. Meleto pagrindinis kaltinimas Sokratui buvo dėl tradicinių Atėnų dievų negerbimo ir jo skundas buvo kvalifikuojamas kaip vieša byla dėl nepamaldumo (γραφὴ ἀσεβείας). Reeve'as, *comm. ad loc.*, pamini ir kitas Meleto keltas bylas dėl bedievyستės, ne be pagrindo įtaria Meletą buvus religiniu fanatiku. Sokrato akistatą su Meletu geriausiai pavaizdavo Platonas „Sokrato apologijoje“ (Pl. *Apol.* 27b–28a).

Rh. 3. 18. 5, 1419a

nes dar nesunku numatyti, kame glūdi protingas turinys. Nelabai aišku, kas čia norima pasakyti, todėl įvairiai verčiama. Vis dėlto kontekstas rodo, kad mąstoma, jog reikia greitai reaguoti į oponento prieštarungus klausimus, kol vis dar juose įžvelgiama ir racionali bei teisinga dalis, ir neracionali, galinti apgauti.

Tačiau ir šis atvejis, ir sprendimai mums yra akivaizdūs iš „Topikos“. Turima galvoje klausimų ir atsakymų temoms skirta šio veikalo dalis, *Top.* 8. 4–10, skirta atsakymams.

Rh. 3. 18. 6, 1419a

Pavyzdžiui, Sofoklis. Šioje vietoje Sofoklis – politikas ir oratorius, bet ne poetas, paminėtas Aristotelio veikale ir anksčiau (*Rh.* 1. 14. 3).

Peisandro klausiamas. Peisandras – Atėnų oligarchas, reikšmingai prisidėjęs prie 411 m. pr. Kr. trumpo oligarchų perversmo Atėnuose, kai demokratines institucijas laikinai pakeitė 400 oligarchų vyriausybė.

ar jis, kaip ir kiti laikinieji patarėjai, sutiko įsteigti Keturių šimtų valdžią. Laikinieji patarėjai buvo 10-ies vyresnio amžiaus vyrų kolegija Atėnuose, įsteigta 413 m. pr. Kr., politinės įtampos laikais (po nesėkmingos 415 m. pr. Kr. Sicilijos ekspedicijos), kuri turėjo esmines Tarybos (βουλή) funkcijas ir ruošė dirvą valdžios reformoms: jie palaikė idėją dėl ligtolinės demokratinės 500 tarybos pakeitimo 400 aristokratinė / oligarchine taryba-vyriausybe.

lakonas, atsiskaitantis už savo, kaip eforo, veiklą. Lakonais buvo su trumpintai vadinami Lakonijos (Lakedaimono) gyventojai ir Spartos piliečiai. Eforai („prievaizdai“, ἑφοροι < ἐπί + ὁράω) – aukščiausi Spartos politinės sistemos pareigūnai po karalių ir praktiškai savo funkcijomis pranašę karalius kaip esminiai savo šalies valdytojai. Penkių eforų kolegijai buvo pavesta daugelis įstatymų leidybos, teisėsaugos, finansinės kontrolės ir vykdomosios valdžios funkcijų. Jie tvarkė visus su užsienio santykiais susijusius reikalus, įskaitant tarptautinių sutarčių sudarymą, susitikimus su pasiuntiniais užsienio politikos klausimais. Jie turėjo valdžią Spartoje, nes taip pat buvo susirinkimo pirmininkai ir aukščiausiojo civilinio teismo teisėjai bei kontroliavo kariuomenės sudėtį.

Rh. 3. 18. 7, 1419b

jog reikia priešininkų rimtumą gadinti juoku. Šis Gorgijui priskiriamas požiūris buvo žinomas ir Platonui, kuris savo dialoge „Gorgijas“ apie tai užsiminė Sokrato žodžiuose savo pašnekovui Polui (Pl. *Gorg.* 473e2–3),

o detalesnė Gorgijo žodžių versija, labai primenanti čia aptariamą Aristotelio liudijimą, yra tik Platono „Gorgijo“ scholijose (*ad. loc.*): τοῦτο παράγγελμα Γοργίου, τὸ τὰς σπουδὰς τῶν ἀντιδίκων γέλωτι ἐκλύειν, τὰ δὲ γέλοια ταῖς σπουδαῖς ἐκκρούειν – „toks yra Gorgijo pamokymas – bylos varžovų rimtus pareiškimus išardyti juoku, o pajuokavimus rimtais pareiškimais išspirti“. (*Sch. Pl. Greene 1938, 145*).

yra pasakyta svarstymuose apie poetiką. Tai nuoroda į neišlikusią Aristotelio „Poetikos“ dalį.

Pašai pa yra kilnesnė už juokdarystę. βωμολοχία, matyt, reiškia tokį juokelį, kuris susijęs su žemo socialinio sluoksnio žmonių pokštais, mat sudurtinis žodis βωμολοχία reiškia elgetavimą ir kaulijimą mėsos, sukinėjantis prie aukuro.

nes pašaipūnas pokštą daro dėl savęs. T. y. savo pramogai ir tuo pačiu lieka nepriklausomas, laisvam žmogui būdingas, nesitaikantis prie kito asmens skonio, humoro jausmo.

papildomai „aptaisyti bronzą“. Tokia fraze verčiamas vaizdingas žodis ἐπιχαλκεύειν, savyje turintis šaknį, nurodančią į minėtą metalą (-χαλκ-). Čia, kaip sako Cope'as, *comm. ad loc.*, norima pasakyti „smulkiau paaiškinti“ (*elaborate*), „užbaigti“, „iščiustyti“ (*finish off*) arba galbūt „nulieti auditoriją pagal savo tikslą“ (*to mould the audience to one's purpose*).

Rh. 3. 19. 1, 1419b

jau yra įvardintos sritys. Tai nuoroda į Aristotelio dėstyto principus *Rh. 1. 9*.

tokios sritys yra išdėstytos anksčiau. Anot Kennedy, *comm. ad loc.*, tikriausiai čia nurodoma į *Rh. 2. 19*, tačiau problemiškas yra šių priemonių vadinimas žodžiu „sritys“ (τόποι), nes tai supainioja anksčiau iškeltą skirtumą tarp οἱ τόποι ir τὰ κοινά.

Rh. 3. 19. 3, 1419b

Ir jų sritys taip pat jau yra išdėstytos anksčiau. Tai nuoroda į svarstymus apie emocijas *Rh.* 2. 2–11, tačiau, kaip rūpestingai pastebi Kennedy, *comm. ad loc.*, ten taip pat nebuvo termino τόπος, kuris atsiranda tik dabar.

Taigi tenai reikia išdėstyti reikalą, kad... klausimas neliktų nepastebėtas, o čia bendrais bruožais – tai, dėl ko dalykas yra atskleistas.

Kitaip sakant, nusakomi skirtingi reikalavimai įžangai (tenai) ir epilogui (čia): įžangoje svarbu įtaigiai problemą atskleisti, o išvadoje trumpai atskleisti jos atskleidimo motyvą.

Rh. 3. 19. 6, 1420a

„Pasakiau, išklausėte, turite faktus, spęskite.“ Graikiški žodžiai, užbaigiantys traktatą rašomi kaip citata: εἶρηκα, ἀκηκόατε, ἔχετε, κρίνατε. Tai gali būti kažkokios konkrečios, tik Aristoteliui žinotos, bet mums neišlikusios kalbos pabaigos atkartojimas, tačiau gali būti ir paprasčiausias improvizuotas pavyzdys, remiantis įvairiomis Aristotelio girdėtomis ir atmintyje išlikusiomis baigiamosiomis frazėmis. Cope'as, *comm. ad loc.*, nurodo vieną potencialų Aristotelio reminiscencijos šaltinį – vienos populiariausių Lisijo kalbų – „Prieš Eratosteną“ – pačią pabaigą (*Lys. Or.* 12. 100): ἀκηκόατε, ἑωράκατε, πεπόνθατε, ἔχετε· δικάζετε – „išklausėte, pamatėte, patyrėte, turite faktus; teiskite“.

BIBLIOGRAFIJA

Į šį bibliografinį sąrašą įeina įvadiniam straipsniui ir komentarams panaudota literatūra. Žinomiausi graikų ir romėnų autoriai ir tekstai nurodomi pagal atitinkamus spausdintus šaltinius, kurie nurodyti oficialiuose skaitmeninių duomenų bazių TLG (*Thesaurus Linguae Graecae*) ir PHI (*Packard Humanities Institute*) kanonuose (<https://latin.packhum.org/canon>), dėl to atskirai čia tie šaltiniai nėra vardijami.

Graikiškų ir lotyniškų Antikos tekstų santrumpoms daugiausia naudotasi Oksfordo graikų–anglų ir lotynų–anglų kalbų žodynų pateiktais abreviatūrų sąrašais, kurie pasiekiami internete¹. Nurodant lietuviškus Antikos tekstų leidimus, vartojama dviejų vardų, skiriamų pasviru brūkšniu, sigla, kurioje pirmas vardas nurodo parengėjo (ar rinktinės sudarytojo, neretai sykiu ir vertėjo bei komentatoriaus) pavardę, o antrasis – konkretaus Antikos autoriaus, kurio tekstai parengti, vardą. Dažniausiai komentaruose panaudoti leidiniai (tekstų originalo kalba leidimų, vertimų ir komentarų) pateikiami pažymint tik parengėjo pavardę, dažnai nenurodant leidimo metų (pvz., Kassel, Kennedy, Cope ir pan.).

¹ Graikų–anglų k. žodyno (Liddell-Scott-Jones' *Greek-English Lexicon* = *A Greek-English Lexicon* compiled by Henry George Liddell and Robert Scott, revised and augmented throughout by Sir Henry Stuart Jones with the assistance of Roedrick McKenzie and with the cooperation of many scholars. Oxford, NY et al.: Oxford University Press, 1996) autorių ir tekstų santrumpų sąrašas randamas internete: <https://www.stoa.org/abbreviations.html> (žiūrėta 2024-07-19), o lotynų–anglų k. žodyno (*The Oxford Latin Dictionary*, ed. by P. G. W. Glare, 2nd edition, Oxford, NY et al.: Oxford University Press, 2012) – <https://www.oxfordscholarlyeditions.com/page/abbreviations> (žiūrėta 2024-07-19).

- Adomėnas / Aristotelis 1993 = Aristotelis, „Protreptikas, arba paraginimas filosofuoti“, iš senosios graikų kalbos vertė Mantas Adomėnas, *Naujasis židinys* 10, 1993, 4–19.
- Adomėnas / Hérakleitas 1995 = Hérakleitas, *Fragmentai*, graikišką tekstą parengė, vertė, įvadą ir komentarus parašė Mantas Adomėnas, Vilnius: Aidai, 1995.
- Adomėnas / Platonas 2022 = Platonas, *Ijonas*, iš senosios graikų kalbos vertė, įvadą ir komentarą parašė Mantas Adomėnas, Vilnius: Phi knygos, 2022.
- Aischilas – žr. Kudulytė-Kairienė / Aischilas.
- Alekniėnė / Platonas, 2019 = Platonas, *Gorgijas*, iš senosios graikų kalbos vertė, įvadą ir paaiškinimus parašė Tatjana Alekniėnė, Vilnius: Žara, 2019.
- Bartninkas / Platonas, 2014 = Platonas, *Lisidas, arba Apie draugystę*, iš senosios graikų kalbos vertė, įvadą ir komentarus parašė Vilius Bartninkas, Vilnius: Aidai, 2014.
- Barwick 1966 = Karl Barwick, „Die Rhetorik an Alexander und Anaximenes, Alkidamas, Isokrates, Aristoteles und die Theodecteia“, *Philologus* 110, 1966, 212–245.
- Bassino 2020 = Paola Bassino, „Alcidamas’ *Encomia*: a reassessment of the sources“, *Commentaria Classica* 7, 2020, 63–80.
- Bassino 2019 = Paola Bassino, *The Certamen Homeri et Hesiodi: A Commentary*, Berlin / Boston: De Gruyter, 2019.
- Benoit 1990 = William Benoit, „Isocrates and Aristotle on Rhetoric“, *Rhetoric Society Quarterly* 20(3), 1990, 251–259.
- Berg (van den) – žr. van den Berg.
- Bianco 2013 = Elisabetta Bianco, „Chares“, in: Roger S. Bagnall, Kai Brodersen, Craig B. Champion, Andrew Erskine, and Sabine R. Huebner (eds.), *The Encyclopedia of Ancient History*, Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2013, 1441.
- Blank 2007 = David L. Blank, „Aristotle’s ‘Academic Course on Rhetoric’ and the End of Philodemus, On Rhetoric VIII“, *Cronache Ercolanesi* 37, 2007, 5–47.
- Blank 2023 = Thomas Blank, „*Amphibolia* and Rhetorical Criticism in Isocrates’ *Panathenaicus*“, *Cahiers des études anciennes* LX, 2023, prieiga internetu: <http://journals.openedition.org/etudesanciennes/2570> (žiūrėta 2024-07-19).
- Brandes 1989 = Paul D. Brandes, *A History of Aristotle’s „Rhetoric“ with a Bibliography of Early Printings*, Metuchen, NJ / London: Scarecrow Press, 1989.
- Brandt (PEGAR) = Paul Brandt (ed.), *Parodorum epicorum Graecorum et Archestrati reliquiae*, Leipzig: Teubner, 1888 (*Corpusculum poesis epicae Graecae Ludibundae*, fasc. 1.).
- Brown 2011 = Andrew S. Brown, *The Common Voice of the People: Heralds and the Importance of Proclamation in Archaic and Classical Greece with Special Respect to Athens*, Wadham College Thesis submitted for the Degree of Doctor of Philosophy Trinity, 2011.

- Burkett (2011) = Aristotle, *Rhetoric III: A Commentary*, submitted to the Graduate Faculty of AddRan College of Liberal Arts Texas Christian University in partial fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy, 2011.
- Case 1996 = Thomas Case, „Aristotle“, in: William Robert Wians (ed.), *Aristotle's Philosophical Development: Problems and Prospects*, Lanham, MD: Rowman & Littlefield Pub Inc, 1996, 1–41.
- Chiron 2002 = Pierre Chiron, „Introduction“, in: Pseudo-Aristote, *Rhétorique à Alexandre*, texte établi et traduit par Pierre Chiron. Paris: Les Belles Lettres, 2002, VII–CLXXIV.
- Chiron 2007 = Pierre Chiron (ed.), Aristote. *Rhétorique*, introduction, traduction, notes, bibliographie et index par Pierre Chiron, Paris: Flammarion, 2007.
- Chroust 1965 = Anton-Hermann Chroust, „Aristotle's First Literary Effort: the Gryllus, a Lost Dialogue on the Nature of Rhetoric“, *Revue des Études Grecques* 78/371–373, 1965, 576–591.
- Ciceronas – žr. Kučinskienė / Ciceronas.
- Clayton 2004 = Edward W. Clayton, „The Audience for Aristotle's Rhetoric“, *Rhetorica* 22, 2004, 183–203.
- Cohoe 2022 = Caleb Murray Cohoe, „Knowing in Aristotle part 2: *Technē*, *phronēsis*, *sophia*, and divine cognitive activities“, *Philosophy Compass* 17(1), 2022, prieiga internetu: <https://doi.org/10.1111/phc3.12799> (žiūrėta 2024-07-13).
- Cope–Sandys 1877; 1970 (komentaruose – Cope) = Edward Meredith Cope, *The Rhetoric of Aristotle, with a Commentary*, 3 vols., ed. John Edwin Sandys, Cambridge / London: Cambridge University Press, 1877; Repr. Hildesheim: Olms, ²1970.
- Cotticelli-Kurras 2020 = Paola Cotticelli-Kurras, „Clause relations in Ancient Greek Grammatical tradition?“, in: Paola Cotticelli-Kurras (ed.), *Word, Phrase, and Sentence in Relation Ancient Grammars and Contexts*, Berlin/Boston: Walter de Gruyter, 2020 (*Trends in Classics – Supplementary Volumes* 99), 1–50.
- Dambrasukas / Homeras 2007 = Homeras, *Iliada*, iš senosios graikų kalbos vertė Antanas Dambrasukas, Vilnius: Vaga, 2007.
- Dambrasukas / Homeras 2007 = Homeras, *Odiseja*, iš senosios graikų kalbos vertė Antanas Dambrasukas, Vilnius: Vaga, 1997.
- Dambrasukas / Sofoklis 1988 = Sofoklis, „Antigonė“, in: Henrikas Zabulis (sud.), *Antikinės tragedijos: Eschilas, Sofoklis, Euripidas*, Vilnius: Vaga, 1988, 245–295.
- Dikmonienė 2011 = Jovita Dikmonienė, *Jausmų poetika Senekos tragedijose*, daktaro disertacija, Humanitariniai mokslai, filologija, Vilnius: Vilniaus universitetas, 2011.
- DK = Hermann Diels, Walther Kranz (Hrsg.), *Die Fragmente der Vorsokratiker*, Bd. 1 (6 Aufl.), Berlin: Weidmann, 1951, Repr. 1966.

- Dover 1968 = Kenneth J. Dover, *Lysias and the Corpus Lysiacum*, Berkeley / Los Angeles: University of California Press, 1968.
- Dufour-Wartelle / Aristotle 1960–1973 = Aristote, Rhétorique, texte établi et traduit par Médéric Dufour et André Wartelle, 3 tomes, Paris: Les Belles Lettres, 1960–1973.
- Dumčius / Herodotas 2008 = Herodotas, *Istorija*, iš senosios graikų kalbos vertė Jonas Dumčius, Vilnius: Vaga, 2008.
- Düring 1966 = Ingmar Düring, *Aristoteles: Darstellung und Interpretation seines Denkens*, Heidelberg: Carl Winter Verlag, 1966.
- Ellis 2006 = John R. Ellis, „Macedonian hegemony created“, in: David M. Lewis (et al. eds.), *Cambridge Ancient History (CAH)*, 2nd ed., Cambridge: Cambridge University Press, 2006, 760–790.
- Engberg-Pedersen 1996 = Troels Engberg-Pedersen, „Is There an Ethical Dimension to Aristotelian Rhetoric?“, in: Amelie Oksenberg Rorty (ed.), *Essays on Aristotle's Rhetoric*, Berkeley/Los Angeles/London: University of California Press, 1996, 116–141.
- Erickson 1998 = Keith V. Erickson, „The Lost Rhetorics of Aristotle“, in: Richard Leo Enos and Lois Peters Agnew (eds.), *Landmark Essays on Aristotelian Rhetorics*, New York / Abington / London: Routledge, Taylor and Francis Group, 1998, 3–14.
- Euripidas – žr. Kazlauskas / Euripidas ir Zabulis / Euripidas.
- Fleming 2003 = David Fleming, „Becoming Rhetorical: An Education in the Topics“, in: Joseph Petraglia and Deepika Bahri (eds.), *The Realms of Rhetoric: The Prospects for Rhetoric Education*, Albany: SUNY Press, 2003, 93–116.
- Fortenbaugh 2006 = William W. Fortenbaugh, *Aristotle's Practical Side: On his Psychology, Ethics, Politics and Rhetoric*, Leiden / Boston: Brill, 2006.
- Fortenbaugh 2007 = William W. Fortenbaugh, „Aristotle's Art of Rhetoric“, in: Ian Worthington (ed.), *A Companion to Greek Rhetoric*, Malden, MA / Oxford / Carlton: Wiley-Blackwell, 2007, 107–123.
- Fowler 1982 = Robert L. Fowler, „Aristotle on the Period (Rhet. 3. 9)“, *The Classical Quarterly*, New Series 32/1, 1982, 89–99.
- Franklin 2014 = James Franklin, *An Aristotelian Realist Philosophy of Mathematics: Mathematics as the Science of Quantity and Structure*, London / New York: Palgrave Macmillan, 2014.
- Freese / Aristotle 1926 = Aristotle, *Art of Rhetoric*, translated by J. H. Freese, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1926 (*Loeb Classical Library* 193).
- Freese–Striker / Aristotle 2020 = Aristotle, *Art of Rhetoric*, translated by J. H. Freese, revised by Gisela Striker, Cambridge, MA: Harvard University Press, 2020 (*Loeb Classical Library* 193).

- Furley & Nehamas 1994 = David J. Furley and Alexander Nehamas (eds.), *Aristotle's Rhetoric*, Princeton: Princeton University Press, 1994.
- Gaisford 1823 = *Poetae minores Graeci* [...], ed. Thomas Gaisford, vol. 3, Lipsiae: B. G. Teubner, 1823.
- Gerber 1997 = Douglas E. Gerber, „Archilochus“, in: Douglas E. Gerber (ed.), *A Companion to the Greek Lyric Poets*, Leiden / New York / Köln: Brill, 1997, 43–69.
- Gonçalves Teixeira 2014 = Ligia Alexandra Gonçalves Teixeira, „Rhetoric is more than it seems: Plato's 'true rhetoric' and its institutionalisation by Aristotle“, in: Ligia Alexandra Gonçalves Teixeira, *Rhetoric for Philosophers: An Examination of the Place of Rhetoric in Philosophy*, Ann Arbor, MI: Pro Quest, 2014, 25–80.
- Grimaldi 1980 / 1988 (komentaruose – Grimaldi) = William M. A. Grimaldi, *Aristotle. Rhetoric I-II. A Commentary*, New York: Fordham University Press, 1980 (I), 1988 (II).
- Gross & Walzer 2000 = Alan G. Gross, Arthur E. Walzer (eds.), *Rereading Aristotle's Rhetoric*, Carbondale: Southern Illinois University Press, 2000.
- Grube 1952 = Georges M. A. Grube, „Theophrastus as a Literary Critic“, *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* 83, 1952, 172–183.
- Guthrie 1978 = William K. C. Guthrie, *A History of Greek Philosophy: Volume Five, The Later Plato and the Academy*, Cambridge: Cambridge University Press, 1978.
- Hamlyn / Aristotle 1993 = Aristotle, *De anima. Books II and III (with passages from Book I)*, translated by David W. Hamlyn, Oxford: Clarendon Press, 1993.
- Harris 2004 = William V. Harris, *Restraining Rage: The Ideology of Anger Control in Classical Antiquity*, Cambridge MA / London: Harvard University Press, 2004.
- Harris 2013 = Edward M. Harris, *The Rule of Law in Action in Democratic Athens*, Oxford / New York: Oxford University Press, 2013.
- Herodotas – žr. Dumčius / Herodotas.
- Hesijodas – žr. Kazimierėnas / Hesiodas.
- Heskel 1988 = Julia Heskel, „The Political Background of the Arybbas Decree“, *Greek, Roman, and Byzantine Studies* 29/2, 1988, 185–196.
- Hett / Aristotle 1935 = Walter Stanley Hett (ed.), Aristotle, *On the Soul. Parva Naturalia. On Breath*, with an English translation, London: Heinemann / Cambridge MA: Harvard University Press, 1935 (LCL 288).
- Homerai – žr. Dambrasukas / Homeras.
- Jaskelevičius 2023 = Alius Jaskelevičius, „Retorika Aleksandrui: tekstas ir intertekstai“, *Literatūra* 65(3), 2023, 62–75.
- Jebb-Sandys 1909 (komentaruose – Jebb) = Richard Claverhouse Jebb (transl.), John Edwin Sandys (ed.), *The Rhetoric of Aristotle: A Translation*, Cambridge: Cambridge University Press, 1909.

- Johnstone 1980 = Christopher Lyle Johnstone, „An Aristotelian Trilogy: Ethics, Rhetoric, and the Search for Moral Truth“, *Philosophy and Rhetoric* 13, 1980, 1–24.
- Kaibel (CGF) = Georg Kaibel (ed.), *Comicorum Graecorum fragmenta*, vol. 1/1, Berlin: Weidmann, 1899 (*Poetarum Graecorum fragmenta*, vol. 6.1.).
- Kannicht & Snell = Richard Kannicht, Bruno Snell (eds.), *Tragicorum Graecorum fragmenta*, vol. 2, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1981.
- Kardelis / Platonas 1996 = Platonas, *Faidras*, iš graikų kalbos vertė ir paaiškinimus parengė Naglis Kardelis, baigiamąjį žodį parašė Vytautas Ališauskas, Vilnius: Aidai, 1996.
- Kassel / Aristoteles 1976 (komentaruose – Kassel) = *Aristotelis ars rhetorica*, ed. Rudolfus Kassel, Berlin / New York: De Gruyter, 1976.
- Kassel 1971 = Rudolf Kassel, *Der Text der aristotelischen Rhetorik. Prolegomena zu einer kritischen Ausgabe*, Berlin / New York: Walter de Gruyter, 1971 (*Peripatoi. Philologisch-historische Studien zum Aristotelismus* 3).
- Kazimierėnas / Hesiodas 2019 = Hesiodas, *Darbai ir dienos*, iš senosios graikų kalbos vertė, įvadą ir komentarus parašė Arnoldas Kazimierėnas, Vilnius: Naujasis Židinyš-Aidai, 2019.
- Kazlauskas / Euripidas 1988 = Euripidas, *Medėja*, Iš senosios graikų kalbos vertė Benediktas Kazlauskas, in: Henrikas Zabulis (sud.), *Antikinės tragedijos: Eschilas, Sofoklis, Euripidas*, Vilnius: Vaga, 1988, 355–405.
- Kennedy / Aristotle 2007 (komentaruose – Kennedy) = Aristotle, *On Rhetoric: A Theory of Civic Discourse*, translated with introduction, notes, and appendices by George A. Kennedy, 2nd ed., Oxford / New York: Oxford University Press, 2007.
- Kinkel EGF = Gottfried Kinkel (ed.), *Epicorum Graecorum fragmenta*, Vol. 1, Leipzig: B. G. Teubner, 1877.
- Kirby 1997 = John T. Kirby, „Aristotle on Metaphor“, *American Journal of Philology* 118, 1997, 517–554.
- Kock (CAF) = Theodorus Kock (ed.), *Comicorum Atticorum fragmenta*, 3 vols., Leipzig: Teubner, 1880–1888.
- Kontonasios 2019 = Panagiotis Kontonasios, „The Audience in Aristotle’s *Rhetoric* and in Cicero’s *De oratore*“, in: Demetra Sfendoni-Mentzou (ed.), *Proceedings of the World Congress ‘Aristotle 2400 Years’*, Thessaloniki: Aristotle University of Thessaloniki, Interdisciplinary Centre for Aristotle Studies, 2019, 344–351.
- Kopf / Ibn Abū Usaibī’ah 1971 = Ibn Abū Usaibī’ah, *History of the Physicians*, translated from the Arabic by Dr. L. Kopf with partial annotations by Dr. M. Plessner, 1971, vol. 1 (manuscript), prieiga internetu: https://www.tertullian.org/fathers/ibn_abi_usaibia_01.htm (žiūrėta 2024-07-19).
- Kraus 2011 = Manfred Kraus, „How to Classify Means of Persuasion: *The Rhetoric to Alexander* and Aristotle on *Pisteis*“, *Rhetorica: A Journal of the History of Rhetoric* 29/3, 2011, 263–279.

- Kučinskienė / Ciceronas 2023 = Markas Tulijus Ciceronas, *Oratorius*, iš lotynų kalbos vertė, įvadinį straipsnį ir komentarus parašė Audronė Kučinskienė, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2023.
- Kudulytė-Kairienė / Aischilas = Aischilas, *Persai*, iš senosios graikų kalbos vertė Audronė Kudulytė-Kairienė, prieiga internetu: http://www.dramustalcius.lt/download/aeschylus_persai_335 (žiūrėta 2024-07-19).
- Laks & Most 2016 = André Laks, Glenn W. Most (eds., transl.), *Early Greek Philosophy*, Volume VIII: Sophists, Part 1, Cambridge, MA: Harvard University Press, 2016 (*Loeb Classical Library* 531).
- Lausberg 1998 = Heinrich Lausberg, *Handbook of Literary Rhetoric: A Foundation of Literary Study*, transl. by M. T. Bliss, A. Jansen, D. E. Orton, ed. by D. E. Orton and D. Anderson, Leiden / Boston / Köln: Brill, 1998.
- Lear 2004 = Gabriel R. Lear, *Happy Lives and the Highest Good: An Essay on Aristotle's Nicomachean Ethics*, Princeton: Princeton University Press, 2004.
- Lefkowitz 2012 = Mary R. Lefkowitz, *The Lives of the Greek Poets*, 2nd ed., Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2012.
- Leutsch & Schneidewin = Ernst Ludwig Leutsch, Friedrich Wilhelm Schneidewin (eds.), *Corpus paroemiographorum Graecorum*, vol. I–II, Göttingen: Libraria Dietrichiana, 1839–1851; Repr. 1965.
- Livingstone 2001 = Niall Livingstone, *A commentary on Isocrates' Busiris*, Leiden / Boston / Köln: Brill, 2001 (*Mnemosyne Supplements* 223).
- Lobel-Page = Edgar Lober, Denys Page (eds.), *Poetarum Lesbiorum fragmenta*, Oxford: Oxford University Press, 1955; Repr. Oxford: Clarendon Press, 1963.
- Lord 1978 = Carnes Lord, „Politics and Philosophy in Aristotle's *Politics*“, *Hermes* 106/2, 1978, 336–357.
- Lossau 1974 = Manfred Lossau, „Der Aristotelische *Gryllos* antilogisch“, *Philologus* 118, 1974, 12–21.
- Mansfeld & Runia 2009 = Jaap Mansfeld and Douwe T. Runia, *Aëtiana: The Method and Intellectual Context of a Doxographer*, Vol. 2: *The Compendium*, Leiden / Boston: Brill, 2009.
- Martin 2001 = Troy W. Martin, „Sorting the Syntax of Aristotle's Anger (*Rh.* 2.2.1 1378a30–32)“, *Hermes* 129/4, 2001, 474–478.
- Miller 2012 = Dana Miller, „Rhetoric in the Light of Plato's Epistemological Criticisms“, *Rhetorica: A Journal of the History of Rhetoric* 30(2), 2012, 109–133.
- Mirhady 2007 = David C. Mirhady, „The Dikasts' Oath and the Question of Fact“, in: Alan H. Sommerstein and Judith Fletcher (eds.), *Horkos: The Oath in Greek Society*, Exeter: Bristol Phoenix Press, 2007, 48–49.
- Monfasani 1976 = John Monfasani, *George of Trebizond. A Biography and a Study of His Rhetoric and Logic*, Leiden: Brill, 1976.

- Morison (online) = William Morison, „The Lyceum“, *Internet Encyclopedia of Philosophy* (A Peer-Reviewed Academic Resource), prieiga internetu: <https://iep.utm.edu/lyceum/#H1> (žiūrėta 2024-05-25).
- Murphy 1974 = James J. Murphy, *Rhetoric in the Middle Ages: A History of Rhetorical Theory from Saint Augustine to the Renaissance*, Berkeley: University of California Press, 1974.
- Natali / Hutchinson 2013 = Carlo Natali, *Aristotle: His Life and School*, ed. D. S. Hutchinson, Princeton / Woodstock: Princeton University Press, 2013.
- Nauck (TGF) = Augustus Nauck (ed.), *Tragicorum Graecorum fragmenta*, Leipzig: Teubner, 1889, repr. 1964.
- Nichols 2023 = Mary P. Nichols, *Aristotle's Discovery of the Human: Piety and Politics in the „Nicomachean Ethics“*, Notre Dame, Indiana (US): University of Notre Dame Press, 2023.
- O'Sullivan 2005 = Neil O'Sullivan, „Alcidamas“, in: Michelle Ballif and Michael G. Moran (eds.), *Classical Rhetorics and Rhetoricians: Critical Studies and Sources*, Westport, CT: Praeger, 2005, 14–18.
- Page – žr. PMG.
- Palmer 1914 = Georgiana P. Palmer, *The Topoi of Aristotle's "Rhetoric" as Exemplified in the Orators*, Chicago: University of Chicago Press, 1914.
- Paparinska 2009 = Vita Paparinska, „Text tradition of Aristotle's *On Rhetoric*: from post-Aristotelian Athens to Rome“, *Literatūra* 51(3), 2009, 15–23.
- Papi 2022 = Fiammetta Papi, „Aristotle's Rhetoric in Italy (1250–1400): The Latin and the Vernacular Traditions“, in: Sophia Papaioannou, Andreas Serafim, and Michael Edwards (eds.), *Brill's Companion to the Reception of Ancient Rhetoric*, Leiden / Boston: Brill, 2022, 192–222 (*Brill's Companions to Classical Reception* 23).
- PMG = *Poetae melici Graeci*, ed. D. L. Page, Oxford: Clarendon Press, 1962, Repr. 1967.
- Poltera 2008 (komentaruose – Poltera) = Orlando Poltera, *Simonides lyricus: Testimonia und Fragmente*. Einleitung, kritische Ausgabe, Übersetzung und Kommentar, Basel: Schwabe Verlag, 2008.
- Poster 1997 = Carol Poster, „Aristotle's Rhetoric Against Rhetoric: Unitarian Reading and Esoteric Hermeneutics“, *The American Journal of Philology* 118(2), 1997, 219–249.
- Rapp / Aristoteles 2002 = Christof Rapp (Hrsg.), Aristoteles, *Rhetorik*, übersetzt und erläutert von Christof Rapp, 2 Bde. (= Aristoteles, *Werke in deutscher Übersetzung*, Bde. 4.1–4.2), Berlin: Akademie Verlag, 2002.
- Reeve / Aristotle 2018 (komentaruose – Reeve) = Aristotle, *Rhetoric*, translated with an Introduction and Notes by C. D. C. Reeve, Indianapolis / Cambridge: Hackett Publishing Company, Inc., 2018.

- Reinach-Puech = *Alcée. Sappho*, texte établi et traduit par Théodore Reinach avec la collaboration de Aimé Puech, Paris: Les Belles Lettres, 1994 (1937).
- Reinhardt / Cicero 2003 = Tobias Reinhardt (ed.) Marcus Tullius Cicero, *Topica*, text, translation, and commentary, Oxford: Oxford University Press, 2003.
- Ricoeur 1977 = Paul Ricoeur, *The Rule of Metaphor*, transl. by Robert Czerny, Kathleen McLaughlin, and John Costello, Toronto: University of Toronto Press, 1977.
- Rist 1989 = John M. Rist, *The Mind of Aristotle: A Study in Philosophical Growth*, Toronto: University of Toronto Press, 1989.
- Ross / Aristoteles (komentaruose – Ross) = *Aristotelis ars rhetorica*, ed. William David Ross, Oxford: Clarendon Press, 1959, Repr. 1964.
- Ruhnken 1768 = David Ruhnken, „Historia Critica Oratorum Graecorum“, in: David Ruhnken (ed.), *P. Rutilii Lupi De figuris sententiarum et elocutionis libri duo*, Lugduni Batavorum [Leiden]: apud Samuelem et Joannem Luchtmans, 1768, XXXV–C.
- Rubinelli 2009 = Sara Rubinelli, *Ars Topica: The Classical Technique of Constructing Arguments from Aristotle to Cicero*, Amsterdam: Springer, 2009 (*Argumentation Library* 15).
- Rybelis / Aristotelis 2020 = Aristotelis, *Rinktinė: Kategorijos, Nikomacho etika, Poetika, Apie sielą*, iš senosios graikų kalbos vertė Jonas Dumčius, Marcelinas Ročka, Vasilyus Sezemanas (antra pataisyta laida), Vilnius: Margi raštai, 2020.
- Rybelis 1983 = *Būtis ir laikas. Filosofijos istorijos baruose*, sud. Antanas Rybelis, Vilnius: Mintis, 1983.
- Rybelis 1988 = *Istorija ir būtis. Filosofijos istorijos baruose*, sud. Antanas Rybelis, Vilnius: Mintis, 1988.
- Ryczek 2019 = Wojciech Ryczek, „O kategorii charakteru lirycznego w poetyce Macieja Kazimierza Sarbiewskiego“, *Teksty drugie* 2, 2019, 65–81.
- Sachs 2009 = Joe Sachs „Introduction“, in: Joe Sachs (ed.), *Plato Gorgias and Aristotle Rhetoric: Translation, Glossary, and Introductory Essay*, Newburyport, MA: Focus Publishing / R. Pullins Company, 2009, 1–27.
- Sandbach (MRS) = Francis H. Sandbach (ed.), *Menandri reliquiae selectae*, Oxford: Clarendon Press, 1972.
- Sch. Arist. Rh. Rabe 1896 = Hugo Rabe (ed.), *Anonymi et Stephani in artem rhetoricam commentarium*, Berlin: Reimer, 1896 (*Commentaria in Aristotelem Graeca* 21.2).
- Sch. Pl. Greene 1938 = William Chase Greene (ed.), *Scholia Platonica*, Haverford, Pennsylvania: American Philological Association, 1938.
- Schneider 1978 = Bernhard Schneider (ed.), *Rhetorica. Translatio Anonyma sive Vetus et Translatio Guillelmi de Moerbeka*, Leiden: E. J. Brill, 1978 (*Aristoteles Latinus* 31/1–2).

- Schütrumpf 1994 = Eckart Schütrumpf, „Some Observations on the Introduction to Aristotle's Rhetoric“, in: David J. Furley and Alexander Nehamas (eds.), *Aristotle's Rhetoric*, Princeton: Princeton University Press, 1994, 99–116.
- Shields / Aristotle 2016 = Aristotle, *De anima*, translated with an introduction and commentary by Christopher Shields, Oxford: Oxford University Press, 2016.
- Searby 1998 = Denis Michael Searby, *Aristotle in the Greek Gnomological Tradition*, Uppsala: Uppsala University Library, 1998 (*Studia Graeca Upsaliensia* 19).
- Smyth = Herbert Weir Smyth, *A Greek Grammar for Colleges*, New York / Boston: American Book Company, 1920.
- Snell (TGF 1) = Bruno Snell (ed.), *Tragicorum Graecorum fragmenta*, vol. 1, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1971.
- Sofoklis – žr. Dambrauskas / Sofoklis.
- Solmsen 1929 = Friedrich Solmsen, *Die Entwicklung der Aristotelischen Logik und Rhetorik*, Berlin: Weidmann, 1929.
- SP Page = *Select Papyri, Volume III: Poetry*, transl. by Denys L. Page, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1941 (*Loeb Classical Library* 360).
- Stalley 1995 = Richard F. Stalley, „Punishment in Plato's *Protagoras*“, *Phronesis* 40(1), 1995, 1–19.
- Stockhausen 2008 = John Matthew Stockhausen, *The Price of Failure: Conceptions of Nicias' Culpability in Athens' Sicilian Disaster*, presented in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree Doctor of Philosophy in the Graduate School of The Ohio State University, The Ohio State University, 2008.
- Strockis 2007 = Mindaugas Strockis, *Klasikinių kalbų kirčio žymėjimo įtaka lietuvių kirčio žymėjimui*, daktaro disertacija, humanitariniai mokslai, filologija (04 H), Vilnius: Vilniaus universitetas, 2007.
- Sutton & Mifsud 2015 = Jane S. Sutton and Mari Lee Mifsud, „Introduction: A Revolution in Tropes“, in: *A Revolution in Tropes: Alloioiostrophic Rhetoric*, Lanham: Lexington Books, 2015, xi–xxvii.
- Ulčinaitė 2001 = „Periodas Žygimanto Liauksmo Retorikoje“, *Literatūra* 43(3), 2001, 160–166.
- van den Berg, 2022 = Baukje van den Berg, *Homer the Rhetorician: Eustathios of Thessalonike on the Composition of the Iliad*, Oxford: Oxford University Press, 2022.
- Veteikis 2004 = Tomas Veteikis, *Graikų kalbos studijos ir graikiškoji kūryba Lietuvoje XVI–XVII amžiuje*, daktaro disertacija, humanitariniai mokslai, filologija (04H), Vilnius: Vilniaus universitetas, 2004.
- Veteikis 2011 = Tomas Veteikis, „References to Isocrates in Aristotle's *Art of Rhetoric*“, *Literatūra* 53(3), 2011, 7–40.

- Warnick 2000 = Barbara Warnick, „Two Systems of Invention“, in: Alan G. Gross and Arthur E. Walzer (eds.), *Rereading Aristotle's 'Rhetoric'*, Carbondale: Southern Illinois University Press, 2000, 107–129.
- Watt 1994 = John W. Watt, „Syriac Rhetorical Theory and the Syriac Tradition of Aristotle's Rhetoric“, in: William W. Fortenbaugh and David Mirhady (eds.), *Peripatetic Rhetoric After Aristotle*. New Brunswick, NJ: Transaction Publishers, 1994, 243–260.
- West 1998 / 2 = Martin L. West (ed.), *Iambi et elegi Graeci ante Alexandrum cantati*, Vol. II: *Callinus, Mimnermus, Semonides, Solon, Tyrtaeus, minora adespota*, ed. 2, Oxford: Oxford University Press, 1998.
- Zabulis / Euripidas 1988 = Euripidas, *Hipolitas*, iš senosios graikų kalbos vertė Henrikas Zabulis, in: Henrikas Zabulis (sud.), *Antikinės tragedijos: Eschilas, Sofoklis, Euripidas*, Vilnius: Vaga, 1988, 407–461.
- Zabulis / Euripidas 2007 = Euripidas, *Tragedijos [Elena, Jonas, Ifigenija Aulidėje, Ifigenija pas taurus]*, vertė, straipsnius ir aiškinamąjį žodyną parengė Henrikas Zabulis. Vilnius: Vaga, 2007.
- Zabulis / Sapfo 2002 = Sapfo, [eilėraščiai ir fragmentai], vertė ir sudarė Henrikas Zabulis, Vilnius: Meralas, 2002.

INDEX NOMINUM ET RERUM

Ši rodyklė apima pratarinę, įvadinį straipsnį, vertimą ir komentarus. Skaičiai kursyvu kreipia į vertimo puslapį.

- Achaimenidai | 529
Achelojas | 545
Achilas | 91, 113, 193, 203, 277, 279, 285,
303, 329, 379, 389; 442, 455, 460, 484,
486–487, 497–498, 527, 542, 547, 572,
588, 594, 630, 643
Adomėnas, Mantas | 21, 579, 598–599,
Adzenija (demas) | 622
Aeropė (Karkinas) | 640
Afrika | 512, 528
Afroditė | 299, 361; 448, 629
Agamemnonas | 361; 486–487, 540,
570–571, 629
Agatonas | 261, 305; 525, 574
Agasilajas (Ksenofontas) | 435, 622
Agesipolidas | 289, 555
Aglaja | 365; 630
Aigina (herojė) | 643
Aigina (sala) | 351; 540, 620, 643
Aigospotamai | 555, 622
Ailijanas | 570
Ainesidemas | 165; 461
Aischinas | 383; 618, 639
Aisonas | 351
Aitolija | 491, 546, 610
Aitra | 547
Ajakas | 389; 643
Ajantas (Antistenas) | 28
Ajantas (Karkinas) | 640
Ajantas (Sofoklis) | 517
Ajantas (Teodektas) | 295, 297; 560, 562
Ajantas | 237, 297; 487, 510, 643
Ajantidas | 449
Ajetas | 564
Ajolas | 624
Akademija | 16–19, 30, 40–41, 45, 454, 461
Akragantas (Agrigentas) | 531, 565, 589,
597
Akropolis | 19; 297; 563
Akujärvi, Johanna | 57
Aleknienė, Tatjana | 409, 458, 580
Aleksandras (Didysis) | 15, 18–20, 47, 52,
418, 469, 529
Aleksandras (Ferų tiranas) | 554, 613, 619
Aleksandras (Paris) | 113, 285, 289, 305,
309; 547, 555, 572–573, 643
Aleksandras (Polikratas) | 287, 303; 549,
572
Aleksandras iš Afrodisijadės | 54, 410
Aleksandrija | 50, 52
Alfarabijus | 54–55
Alfesiboja (Chairemonas) | 566
Alfesiboja | 283; 545
Alkajas | 135
Alkibijadas (sūnus) | 519
Alkibijadas (tėvas) | 253; 519, 560
Alkibijadas I (Platonas) | 520
Alkibijadas II (Platonas) | 458
Alkidamantas | 167, 289, 325, 327, 329;
462, 543, 551, 591, 593
Alkinojas | 381; 635, 638
Alkmajonas (Teodektas) | 283; 545
Alkmajonas | 283; 545
Alkmajonidė | 219
Alkmenė | 539–540
Alopė (Karkinas) | 640
Altaja | 491, 546
Amajas | 545
Amasidas | 231
Amfijarajas (Karkinas) | 640
Amfijarajas | 245; 514, 545
Amfipolis | 484, 496, 570
Amfisos karas | 548
Amintas III | 15
Anaksagoras | 289; 446, 553
Anaksandridas | 351, 359; 620, 627, 630
Analitika (Aristotelis) | 24; 81, 83, 85, 311;
424, 427–428, 576–577

- Anaschetas | 359; 626
 Andokidas | 466
 Androkliis | 295; 560–561
Andromachè (Antifontas) | 490
Andromachè | 468
Andromeda (Euripidas) | 454
 Andronikas Rodietis | 24, 51–53
 Androtijonas | 329; 594
 Anitas | 646
 Antifontas | 197, 225, 293; 490, 506, 546, 560, 570, 591
Antigonè (Sofoklis) | 177, 383; 462, 465–466, 491, 634, 640
Antigonè | 167, 391; 462, 491, 640, 645–466
 Antimachas | 335; 600
 Antistenas | 28; 331; 596
Antologija (Jonas Stobietis) | 551
 Antonijus (oratorius) | 53
 Apelikonas iš Tėjo | 50–51, 53
Apibrėžimai (Platonas) | 424
Apie Aleksandro Didžiojo sėkmę arba šaunumą (Plutarchas) | 19
Apie apgaulingą pasiuntinystę (Demostenas) | 562, 618
Apie dievus (Protagoras) | 575
Apie draugystę (Ciceronas) | 517
Apie gamtą (Empedoklis) | 597
Apie gamtą (Herakleitas) | 598
Apie medžiagos suradimą (Ciceronas) | 52–53
Apie padėtis (Περὶ στάσεων) (Hermogenas) | 54
Apie pareigas (Ciceronas) | 447
Apie perteikimą (Aristotelis) | 426
Apie perteikimą (Demetrijas) | 534
Apie poetus (Aristotelis) | 21
Apie retoriką, arba Grilas | žr. *Grilas*
Apie sielą (Aristotelis) | 21, 479, 481, 556
Apie stiliaus rūšis (Hermogenas) | 54
Apie taiką (Isokratas) | 626, 642
Apie teisingumą (Aristotelis) | 21
Apie tiesą (Protagoras) | 575
Apie vainiką (Demostenas) | 562
Apie žodinę raišką (Aristotelis) | 23
Apie žodinę raišką (Teofrastas) | 50
 Apolonas | 460, 498, 536, 547, 555, 572, 588, 606–607
 Apolonas Likietis | 19
Apsikeitimas (*Antidosis*) (Isokratas) | 409, 559
 Apinas iš Gadaros | 54
Apvalymai (Empedoklis) | 597
 Archedikè | 449
 Archelajas | 287; 549
 Archibijas | 179; 469
 Archidamas | 329; 594
 Archilochas | 289, 391; 551–552, 645
 Architas | 355; 624
 Arėjas | 331, 359, 361; 417, 535, 627
 Areopagas | 69, 289; 417, 554
 Aretè | 519
 Argas | 125; 545
 Aristeidas | 287, 369; 520, 549, 632
 Aristipas | 289; 554
 Aristodemas | 585
 Aristofanas | 325; 424, 435, 467, 590–591, 596, 614, 636, 646
 Aristofontas | 285; 549, 622
 Aristogeitonas | 141, 287, 303; 451, 548–549, 571, 617
 Aristonas iš Kėjo | 24
Aristoteles Latinus | 488
Aristotelio filosofija (Alfarabijus) | 54
 Arkadija | 519, 567
 Arsinoja | 545
 Artakserksas III Ochas | 529
 Asas | 18
 Atalantè | 491
 Atalidai | 52
 Atėnai | 287, 387; *passim*
 Atėnè | 113, 361
 Atika | 285, 351; 434, 526, 539, 548, 562, 564, 592–593, 620–621
 Ato (Atono) pusiasalis | 613
 Atosa | 492
Atsiminimai apie Sokratą (Ksenofontas) | 432, 568
 Australija | 629
 Autoklis | 289; 554
 Averojus | 410
 Azija | 13, 50; 371; 633

Babiloniečiai (Aristofanas) | 325; 590
 Bartninkas, Vilius | 455, 499

- Bartolomejus iš Mesinos | 55
 Barwick, Karl | 49
 Bassino, Paola | 462, 552
 Bekker, August Immanuel | 22–23
 Belerofontas | 438, 451
 Benoit, William | 49
 Bianco, Elisabetta | 469
 Bijantas | 249; 516–517
 Bizantija | 55
 Bizantijas | 509, 625, 631
 Blair, Hugh | 56
 Blank, Thomas | 17, 24, 49
 Boecijus | 53
 Bojotas | 551
 Bojotija | 439, 595, 600
 Bojotijos karas | 622
 Brandes, Paul D. | 48
 Brisėjidė | 486
 Brisonas | 325; 590
 Burkett, John Walt | 578, 582, 584–586,
 594–595, 608
 Busiridas (Isokratas) | 570
Busiridas (Polikratas) | 28, 570

 Campbell, George | 56
 Ceuta (Džebel Musa) | 512
 Chabrijas | 119, 353; 439, 622–623
 Chairemonas | 299, 363; 566, 630
 Chaironėjos mūšis | 19, 469
 Chalkedonas (Bitinijos) | 565, 582, 628
 Chalkidė | 20
 Chalkidikė | 15, 540
 Charetas | 179, 351, 353, 387; 443, 469,
 617–618, 622, 643
 Charidemas | 293; 559
 Charonas (dailidė) | 391
 Charonas (herojus) | 630
 Cheilonas | 247, 289; 515, 552
 Chersonesas | 496, 508
 Chijas | 345; 469, 551–552, 568, 589, 612,
 630
 Chilonas | žr. Cheilonas
 Chiron, Pierre | 49, 464–465, 536, 611
 Choirilas | 369; 632–633
 Ciceronas | 25, 33, 48, 52–53, 447, 478, 517,
 543, 560, 579, 642, 644,
 Clayton, Edward W. | 45

 Cohoe, Caleb Murray | 438
 Comas, James | 410
 Cope, Edward Meredith | 56, 410, 416, 424,
 427–428, 459 *et al.*
Corpus Aristotelicum | 20, 51
 Cotticelli-Kurras, Paola | 608

 Dambrauskas, Antanas | 455, 457, 484,
 486–487, 492, 510, 535, 614, 623–624,
 629, 633, 639, 641
 Dantė | 55
Darbai ir dienos (Hesijodas) | 612
 Darėjas | 265; 529, 539
 Delas | 341
 Delfai | 289; 468, 536, 540–541, 551, 597,
 645
 Delo jūrų sąjunga | 519, 595
 Demadas | 305; 573, 620
 Demetrijas Falerietis | 529, 534, dar žr.
 Ps.-Demetrijas
 Demofontas | 539
 Demokratas (Demokritas) | 596
 Demokritas iš Abderų | 612, 634
 Demokritas iš Chijo | 345; 612
 Demostenas | 283, 305, 331; 436, 444, 469,
 486, 506, 509, 517, 526, 545, 548, 551,
 554, 562, 573, 594–597, 618, 620–621,
 639
 Diagoras Rodietis | 427
 Didžioji Britanija | 512
 Didžioji Deivė | 301; 567, 587
 Didžioji Motina | 567
 Didžiojo šuns žvaigždynas | 567
 Dievų Motina | 587
 Dikmonienė, Jovita | 7
 Diodotas | 484
 Diogenas iš Sinopės | 596, 621
 Diogenas Laertijas | 15, 20, 23–24, 483,
 517, 575, 579, 634
 Diogenijanas iš Heraklėjos | 468
 Diomedas | 279, 295, 379; 438, 560, 637
 Diomedontas | 283; 544
 Dionas | 165; 461, 566
Dionisas (Chairemonas) | 566
 Dionisas | 323, 331; 546, 587–588
 Dionisijas (vardas apskritai) | 303; 572
 Dionisijas Bronzinis | 323; 588

- Dionisijas Halikarnasietis | 54, 410, 545, 548, 570
 Dionisijas I (Vyresnysis) | 87, 225, 253; 428, 490, 506, 519, 546, 621
 Dionisijas II (Jaunesnysis) | 461, 519, 534, 564, 624
 Dionisijas Trakas | 598
 Dionisijos (Didžiosios) | 462, 590, 640
 Diopėitas | 231; 508–509
 Dioskūrai | 547
 Diotrefas | 15
 Dodonidė | 287; 551
 Doriėjas | 83; 427
 Dover, Kenneth J. | 28
 Drakontas | 299; 566
 Dufour, Mėdėric | 60
 Dumėcius, Jonas | 446, 458, 468, 483, 508, 572, 612
 Dūring, Ingmar | 24
 Dzeusas | 237, 341; 487, 510, 547, 555, 565, 635, 642–643
 Dzeusas Atabirijas | 531
 Dzojilas | 570
- Echėmas | 540
 Efėsas | 598
 Efira (Korintas) | 624
 Egėjo jūra | 18, 496, 551, 629
 Egidijus (Žilis) Romietis | 55
 Egiptas | 52; 265, 381; 509, 529, 572, 638
 Elatėja | 548
 Elėja | 297; 459, 563
 Elektra | 456
 Elidė | 375; 426, 570, 635
 Ellis, John R. | 548
 Elpinėja | 519
 Embatas | 469
 Empedoklis | 167, 333; 597
 Enaretė | 624
 Enėjida (Vergilijus) | 530
 Engberg-Pedersen, Troels | 47
 Enijalijas | 273; 535
 Enkomijas akmenėliams (Polikratas) | 570
 Enkomijas Pariui (Polikratas) | 570
 Enkomijas pelėms (Polikratas) | 570
 Enkomijas puodui (Polikratas) | 570
 Epaminondas | 554
- Epicharmas | 125, 349; 442–443, 457, 534, 615–616, dar žr. Ps.-Epicharmas
 Epidauras | 531; 619
 Epikastė | 640, dar žr. Jokastė
 Epimenidas | 387; 642
 Ergofilas | 203; 496
 Erichtonijas | 434
 Erickson, Keith V. | 25
 Erifilė | 545
 Erinijos | 545, 554, dar žr. Eumenidės
 Eteoklis | 491, 640
 Euagoras (Isokratas) | 435, 451, 555, 567, 643
 Euagoras | 291, 301; 555, 567
 Euboja | 20; 351; 559
 Eubulas | 179; 469
 Euchenoras | 437
 Eudėmas, arba apie sielą | žr. Apie sielą
 Eudemo etika (Aristotelis) | 454, 499, 537
 Eudoksas | 16
 Euenas iš Paro | 454
 Euforbas | 547
 Euksėnas | 329; 594
 Euktemonas | 175; 465
 Eumajas | 457, 494
 Eumenidės | 554
 Eumenidės | 554, dar žr. Erinijos
 Euripidas | 223, 299, 321, 324, 371, 377, 389; 435, 454, 456, 458, 468, 475, 504–505, 517, 525, 532–533, 544, 566, 583, 585, 588, 600, 610, 623, 628, 636, 638, 644
 Eurstėjas | 468, 539–540
 Europa | 56; 371; 512, 633
 Eutidėmas (Platonas) | 568
 Eutidėmas | 301; 568–569
 Eutinas | 261; 525–526
- Faidonas (Platonas) | 579
 Faidras (Platonas) | 22, 29, 38; 339; 413, 416, 420, 478, 550, 574, 582, 589, 603, 625
 Faidras | 603
 Faistas | 642
 Faistidė | 15
 Fajilas | 381; 638
 Falaridas | 265, 267; 530–531

- Fegėjas | 545
 Fegija | 545
 Femijas | 443
 Feros | 461, 554, 570, 613, 619
 Filamonas | 361; 628
 Filė | 562
Filebas (Platonas) |
 Filemonas | 363
Filipas (Isokratas) | 41; 391; 617, 626,
 643–644
 Filipas II Makedonas | 15, 18–19; 285; 461,
 509, 548, 618–619
Filipikos (Demostenas) | 436
 Filokratas | 203; 495
 Filokrato taika | 495, 548
Filoktetas (Antifontas) | 490
 Filoktetas | 361; 628
 Filomelė | 329; 593
 Foibė | 547
 Foinikas | 442
 Fokidė | 548, 619
 Fortenbaugh, William W. | 30, 36
 Fowler, Robert L. | 608
 Franklin, James | 15
 Freese, J. H. | 59, 431, 472, 477, 479, 481,
 485, 491, 497, 504–505, 507, 510–513,
 515, 521–522, 524, 528, 531, 536, 544,
 546, 549–550, 552, 555–556, 558, 569,
 584–585, 590, 601–602, 607, 616,
 620–621, 624, 626–627, 631–632, 636,
 640, 642
 Furley, David J. | 26

Gailėjimai ("Ελεοι) (Trasimachas) | 317;
 416, 483, 581–582
 Garbačiauskas, Paulius | 11
 Gelijus, Aulas | 517
 Gelonas | 165; 443–444, 461, 520, 531
Geografija (Strabonas) | 50
 Georgas iš Trapedzunto | 55, 410
 Gibraltaras | 512
 Gigas | 391; 645
 Glaukas iš Likijos | 438, 451
 Glaukas Samietis | 579–580
 Glaukė | 564
 Glaukonas Tėjietis | 315; 579–580
 Gomperz, Theodor | 481

Gorgijas (Platonas) | 16, 25, 29, 46, 51,
 409–410, 412, 444, 453, 458, 550, 565,
 647–648
 Gorgijas | 28; 317, 325, 325, 359, 339, 369,
 375, 389, 393; 547, 570, 582, 591–593,
 603, 632, 634, 647–648
 Gorgijo figūros | 582
 Graikija | 15, 51–52; 265, 295, 531, 551,
 553, 369; 462, 491, 514–516, 528–529,
 539, 548, 560, 595, 610, 613, 617,
 621–622, 632
Graikijos istorija (Ksenofontas) | 546
 Green, William Chase | 410, 648
Grilas (*Gryllus*) (Aristotelis) | 17, 21,
 24–25, 31, 45, 51
 Grilas | 25
 Grimaldi, William M. A. | 38, 412–413,
 416, 419, 421–422, 424–425, 432, 435,
 437–438, 445, 450, 453, 456–458, 466,
 468, 470–473, 477–479, 481, 485–486,
 489, 492, 494, 499, 504, 509, 516–517,
 520, 528–519, 534, 537, 544, 547–548,
 550–551, 554, 557, 560–562, 568, 575,
 577
 Gross, Alan G. | 579
 Grube, Georges M. A. | 48
 Guthrie, William K. C. | 454

 Hachas (kalnas) | 512
 Hadas | 643
 Haimonas | 385, 391; 640, 645
 Halija | 333; 597
 Harmodijas (tirano žudikas) | 141, 287,
 303; 451, 549, 571, 617
 Harmodijas | 285; 547
 Harmonija | 545
 Harris, Edward M. | 502
 Harris, William V. | 494
 Hegesipilė | 519
Hekabė (Euripidas) | 533
 Hekabė | 299, 389; 566, 628, 644
 Hekatas | 341; 607
 Hekatonas | 594
 Hektoras | 203, 279, 285; 497–498, 510,
 541, 547, 570
Helenė (Isokratas) | 369; 555, 573, 632, 643
 Helenė | 113, 289, 305, 369, 389; 437, 530,
 547, 555, 572–573, 628, 632, 644

- Helenės pagyrimas* (Gorgijas) | 28; 632
 Helespontas | 345; 551 613
 Hera | 389; 644
 Herakleidai | 277; 539–540
 Herakleidas Pontietis | 16
 Herakleitas (Hērakleitas) | 333; 598–599, 639
 Heraklėja (Ponto) | 468, 590
 Heraklio stulpai | 241; 512
 Heraklis | 512, 530, 539–540, 588, 643
 Hermagoras iš Temno | 52–53
 Hermijas iš Atarnėjo | 18
 Hermis | 301; 567
 Hermogenas iš Tarso | 54, 530
 Herodikas | 105, 299; 565
 Herodotas | 343, 381; 428, 435, 444, 468, 509, 539, 609, 533, 538, 638
 Hesijonė | 377; 637
 Hett, W. S. | 428
 Hieronas | 255; 443, 520–521
 Higijainontas | 377; 636
 Hilajeira | 547
 Hilas | 540
 Himera | 530–531
 Hiparchas | 303; 451, 548–549, 571–572
 Hiparetė (duktė) | 519
 Hiparetė (motina) | 519
 Hiparinas | 519
 Hipereidas | 505, 607
 Hipijas (sofistas) | 81; 426, 570
 Hipijas (tirano brolis) | 449, 451, 458–459, 572
 Hipoklis | 449
 Hipokratas | 565
Hipolitas (Euripidas) | 435, 475, 517
 Hipolochas | 141; 451
 Hobbes, Thomas | 56
 Homeras | 113, 151, 179, 289, 349, 355, 365, 383; 467, 473, 494, 497, 535, 552, 579, 594, 627, 630, 633
 Hutchinson, D. S. | 16, 19–20
 Idriėjas | 329; 594
Ifigenija Aulidėje (Euripidas) | 623
Ifigenija pas taurus (Euripidas) | 600
 Ifiklis | 539
 Ifikratas | 125, 139, 269, 285, 287, 293, 323, 351, 353, 375; 443, 469, 496, 536, 547–549, 558–559, 587, 619, 622, 635
Ijo (Chairemonas) | 566
Ijonas (Platonas) | 579
Ilijada (Homeras) | 27, 435, 437–438, 442, 455, 467, 497, 510, 547, 560, 594, 614, 629–630, 633, 637
 Ilijonas | 113; 437
 Ismenė | 640
 Ismenijas | 287, 289; 551
 Isodikė | 519
 Isokratas | 17–18, 25, 28, 41, 48–49; 141, 261, 289, 291, 293, 339, 353, 357, 369, 387, 391; 409, 413–414, 434–435, 439, 450–452, 462, 525–526, 534, 545, 547, 555–556, 559–560, 562, 567, 570, 573, 583, 591, 603, 612, 617, 621–622, 626, 632, 634–635, 643–644
 Ispanija | 54
 Istmas | 592
 Istmijos | 327; 592
 Istmo (Istminės) žaidynės | 592
 Itakė | 443
Istatymai (Platonas) | 418, 489
Istatymas (Teodektas) | 289, 293; 551, 559
Ižymių filosofų gyvenimai | 15, 20
 Jakaitienė, Evalda | 586
 Jaskelevičius, Alius | 10, 49
Jasonas (Antifontas) | 490
 Jasonas | 165, 299; 461, 564, 570
 Jebb, Richard Claverhouse | 616, 640
 Johnstone, Christopher Lyle | 423
 Jokastė | 385; 460
 Jolajas | 539
 Jolkas | 564
 Jonas Stobietis | 483, 551
 Juodoji jūra | 619
 Justinijanas | 52
 Kadmas | 545, 563
 Kalchantas | 487
 Kalidonas | 343; 491, 546, 610
 Kalijas | 81, 211, 323; 500, 587
 Kalijopė | 323; 589
 Kaliklis | 444

- Kalipas | 165, 291, 295; 461, 556, 560
 Kalirojė | 545
 Kalistenas | 203; 496
 Kalistratas | 389; 439, 464, 643
 Kalnų Motina | 567
 Kalondas | 552
 Kambisas | 509
 Kardelis, Naglis | 582
 Karija | 545, 594
 Karkinas | 299; 564, 640
 Karpato sala | 629
 Kasandras | 19
 Kasijus Longinas | 54
 Kassel, Rudolfus | 59–60 *et passim*
 Kastoras | 547
 Katanė | 530
 Kategorijos (Aristotelis) | 16, 507, 556
 Kaunas | 576
 Kazanskienė, Vanda | 7
 Kazarinova, Ksenija | 7
 Kazimierėnas, Arnoldas | 499
 Kazlauskas, Benediktas | 632
 Kebrijonas | 510
 Kefisodotas | 331, 351; 596, 617–619, 621
 Kejikas | 539
 Kembridžas | 56
 Kennedy, George A. | 37, 45, 49, 409, 415–418, 420–423 *et passim*
 Kibelė | 567, 587
 Kidantidų demas | 628
 Kidijas | 225; 506
 Kiknas | 279; 541, 572
 Kilonas | 642
 Kimonas | 253; 519
 Kinkel, Gottfried |
 Kipras | 468
 Kiprijos (Stasinas) | 468, 535
 Kyras | 468
 Kirėnė | 554
 Kyro auklėjimas (Ksenofontas) | 520
 Kladzomenos | 553
 Klaras | 600
 Klemensas Aleksandrietis | 468
 Kleofontas | 179, 337; 467, 601
 Kleonas | 191, 331, 339; 483–484, 590, 604
 Klitaimnestra (Polikratas) | 570
 Klitaimnestra | 571
 Knidas | 555, 565
 Knosas | 642
 Kolchidė | 564
 Kolofonas | 473, 559, 563, 600, 620
 Kolonos | 541
 Kononas | 641
 Konstan, David | 36
 Kontonasios, Panagiotes | 46
 Korakas | 28; 307; 574
 Korintas | 428, 437, 467, 547, 564, 592, 619, 624
 Korinto karas | 443, 547, 619, 622
 Koriskas | 572
 Korkira | 443
 Kosas | 443
 Kotijas | 496
 Kratilas (Platonas) | 634, 639
 Kratilas | 383; 639
 Kratinas | 515
 Kraus, Manfred | 35
 Kreontas | 177; 462, 465–466, 468, 491–492, 634, 645
 Kresfontas (Euripidas) | 504
 Kritijas | 179, 379; 467, 570
 Kritolajas | 51
 Kroisas | 333; 468, 597
 Kronidas | 195; 487
 Ksantipas | 520
 Ksenofanas | 185, 293, 297; 473, 559, 563
 Ksenofontas | 25, 424, 432, 435, 515, 546, 555–556, 568, 587, 612
 Ksenokratas | 18
 Kserksas | 265, 327; 492, 519, 529, 539, 549, 553, 613
 Ktesifontas | 545
 Kučinskienė, Audronė | 10
 Kudulytė-Kairienė, Audronė | 492
 Kvintilijanas | 48, 51, 53, 474, 528, 530, 560, 602, 635
 Lachetas (Platonas) | 520
 Laidotuvių kalba (Lisijas) | 353; 622
 Laiškas Galatams (Šv. Paulius) | 661
 Lakedaimonas | 137; 617, 619, 647
 Lakedaimonijas | 519
 Lakonija | 541, 647
 Lakoniškosios ištarmės (Plutarchas) | 541

- Lamponas | 645
 Lampsakas | 449, 551, 553
 Laomedontas | 637
 Latvija | 57
 Lechajas | 547
 Lefkowitz, Mary R. | 552
 Leodamantas | 119, 297; 439, 562–563
 Leontinai | 582, 632
 Leptinas | 351; 617
 Lesbas | 18, 448, 514, 551, 576
 Leukotėja | 297; 563
 Leuktrų mūšis | 554, 596
 Liauksminas, Žygimantas | 57
 Libijos (libiškosios) pasakėčios | 265; 528
 Lidija | 597, 675
 Likambas | 552, 645
 Likas | 468
 Likėjas | 19–21, 40, 45, 50–52; 227; 507
 Likija | 341; 451, 545
 Likimnijas | 323, 363, 369; 589, 630–631
 Likofronas | 325, 327, 347; 591, 613, 619
 Likoleonas | 353; 622–623
 Likonas | 646
 Likurgas | 289; 417, 553
 Lisandras | 600, 622
Lisidas (Platonas) | 455, 499
 Lisijas | 28; 353; 518, 547–548, 562, 602–603, 622, 647
 Lisimachas | 520
 Livingstone, Niall | 570
 Lokrai | 534
 Lokridė | 444, 534, 548
 Lord, Carnes | 19
 Lossau, Manfred | 25
 Lukijanas | 610

 Makarija | 540
 Makedonija | 15, 18–19, 469, 495–496, 525, 549, 573, 596
 Mansfeld, Jaap Runia | 18
 Mantijas | 287; 551
 Mantinėjos mūšis | 25
 Manucijus, Aldus | 55
 Maratonas | 277; 538–540, 549, 618
 Marokas | 511
 Martin, Troy W. | 480
 Matauras | 530

Mausolas (Teodektas) | 545
 Mausolas | 545, 594
 Mažoji Azija | žr. Azija (Mažoji)
Medėja (Antifontas) | 490
Medėja (Euripidas) | 532–533
Medėja (Karkinas) | 299; 564, 640
 Medėja | 299; 564
 Megarai | 87; 428, 443, 467, 565, 592
 Meidijas | 486
 Melanipidas | 354; 612
 Melanopas | 173; 464
 Melantėjas | 457
 Melas | 431, 468
Meleagras (Antifontas) | 293; 490, 546, 560, 610
 Meleagras | 125, 197, 294; 442, 491, 546–547, 560
 Melesijas | 520
 Meletas | 391; 646
 Melisas | 563
 Melqart / Mīlqārt | 512
 Menandras (poetas) | 568
 Menandras (retorius) | 54
Menas (Likimnijas) | 369; 631
Meneksenas (Platonas) | 635
 Menelajas | 455, 572, 641, 644
 Menestėjas | 622
Menonas (Platonas) | 520
Menų sąvadas (Aristotelis) | 28
 Mesėnija | 389; 462, 547, 643
Mesėniška kalba | 167, 281; 462, 543
Metafizika (Aristotelis) | 17, 441, 454, 508
Metamorfozės (Ovidijus) | 594
 Metapontas | 553
Metodika (Aristotelis) | 81; 426
 Midas | 415
 Mifsud, Mari Lee | 410–411
 Miksidemidas | 289; 554
 Miletas (herojus) | 576
 Miltijadas | 351; 519, 539, 618
 Miltochitas | 496
Minijo palikuonys (Chairemonas) | 566
 Minojas | 643
 Mirhady, David C. | 465
 Misija | 323; 460, 588
 Mitilėnė | 18, 448, 467, 484, 514, 551
 Mitridatas | 51

- Mnesilochas | 636
 Moiroklis | 351; 620
 Motina | 323; dar žr. Didžioji Motina
 Mūsėjas | 50

 Naksas | 552
 Natali, Carlo | 16, 19–20
 Nausigenas | 16
 Nausikaja | 635
 Nausikratas | 375; 635
 Nehamas, Alexander | 26
 Nelėjas | 50
 Nemesidė | 490
 Neobulė | 552, 645
 Nichols, Mary P. | 15
 Nikanoras | 283; 546
 Nikeratas | 361; 628
 Nikijas | 526, 604, 628
 Nikomachas | 15
Nikomacho etika (Aristotelis) | 17, 423,
 438, 446, 454, 458, 494
 Nikonas | 357; 625
 Nirėjas iš Simės | 365; 630

 O'Sullivan, Neil | 462
Odisėja (Homeras) | 329; 443, 454–455,
 590, 593, 623, 633, 368
Odisėjas (Antistenas) | 28
Odisėjas (Chairemonas) | 566
Odisėjas | 113, 203, 295, 297, 377, 379; 443,
 455, 457, 487, 494, 497, 560, 593, 634,
 637–638
Oidipas (Karkinas) | 640, 385
Oidipas | 462, 640
Oidipas karalius (Sofoklis) | 633
Oidipas Kolone (Sofoklis) | 517, 636
Oinėjas (Chairemonas) | 566
Oinėjas (Euripidas) | 381; 638
Oinėjas | 285; 546
 Oksfordas | 56
 Olimpija | 289; 555, 635
Olimpinė kalba (Gorgijas) | 369; 632
 Olimpinės žaidynės | 83, 125; 443, 632
 Olintas | 18; 351; 617
Olinto kalbos (Demostenas) | 436
 Oloras | 519
Onomasticon (Pollux) | 465
Oratorius ugdymas (Kvintilijanas) | 474

Orestas (Euripidas) | 456
Orestas (Karkinas) | 640
Orestas (Teodektas) | 303; 571
Orestas | 456, 540, 545, 554, 571
Orestėja (Aischilas) | 27
Organas (*Organon*) (Aristotelis) | 54
 Orijonas | 567
 Oropas | 439

 Pagasės | 618
Palamedas (Gorgijas) | 28
 Palėnė | 540
Palinodija (Stesichoras) | 530
 Palmer, Georgiana P. | 542
Pamaldieji (Anaksandridas) | 363; 630
 Pamfilas (Mantijo sūnus) | 551
 Pamfilas (retorius) | 295; 560
 Panas | 567
Panatėnajikas (Isokratas) | 49, 434, 450
 Panatėnijos | 451
 Pandijonas | 593
Panegirikas (Isokratas) | 339, 387; 434, 603,
 612, 642
 Paporinska, Vita | 53
 Paralas (laivas) | 351; 619
 Paralas (Periklio sūnus) | 520
 Paris | žr. Aleksandras (Paris)
 Parmenidas | 459, 563
 Paro sala | 551
 Patroklas | 91, 285; 455, 454, 510, 547
Paukščiai (Aristofanas) | 646
 Peirajas | 301, 351; 568–569, 619–620
 Peisandras | 393; 560, 647
 Peisistratas (Nestoridas) | 641
 Peisistratas (tiranai) | 87; 428
 Peisistratidas | 571
 Peito | 27
 Peitolajas | 347, 351, 613, 619
 Pelėjas | 389; 643
 Pelijas | 564
 Pelopas | 540
 Pelopidai | 540
 Pelopidas (Tebų valdovas) | 554
 Peloponesas | 343; 540, 610, 635
 Peloponeso karas | 539, 647, 621
Peloponeso karo istorija (Tukididas) | 443,
 466–467, 478, 595
 Peloponeso sąjunga | 515, 555

- Penelopė | 381; 570, 638
 Pentėjas | 299; 566
 Perdikas | 496
 Pergamas | 50, 52
 Perijandras | 172; 428, 467
 Periklis | 127, 253, 331, 351, 391; 443, 478, 484, 519–520, 553, 595, 617, 620, 646
 Perintas | 509
Persai (Aischilas) | 435, 492
 Persėjas | 540
 Persepolis | 492
 Persija | 18–19, 461, 529, 539, 555, 632–633, 643
Persiškieji pasakojimai (Choirilas) | 633
 Pidna | 618
 Pierce, Charles Sanders | 528
 Pindaras | 530
 Pitagoras | 289; 533
 Pitakas | 245, 309; 514, 576
 Pitijadė | 18
 Pito demas | 560
 Platonas | 15–18, 21–22, 25, 28–30, 40, 42, 44, 46, 51, 54; 179, 289, 329; 409–410, 412–413, 416, 418, 420–421, 424, 426, 435, 438, 444, 449, 453–455, 457–458, 461, 469, 489, 493, 497, 499, 515, 520, 525, 230, 545, 550, 554, 556, 565, 568, 574, 579–580, 582, 589, 593–594, 600, 603, 624–625, 634–635, 639, 642, 646–648
 Pleksipas | 197; 491, 546
 Plutarchas | 19, 49, 458, 510, 520, 541, 593, 596, 604, 620, 646
 Podbielski, Henryk | 57
Poetika (svarstymai apie poetiką, Aristotelis) | 24, 54, 57; 157, 319, 321, 395; 457–458, 525, 564, 579, 584, 586, 589, 594, 601, 627, 648
Poezijos menas (Horacijus) | 585
 Polas (aktorius) | 585
 Polas iš Akraganto | 299; 565
 Polibas | 371; 633
 Polideukas | 547
 Polidzelas | 16
 Polifemas | 203; 497
 Polijeuktas | 351; 620
 Polikratas (sofistas) | 28; 303; 549, 570, 572
 Polineikas | 167; 462, 491, 640
Politika (Aristotelis) | 131; 428, 445, 489, 499, 508, 519, 554
Politinės kalbos menas (Séguiero Anonimas) | 54
 Poseidonas | 542, 565, 592
 Poster, Carol | 44–45, 56
Pradinės pratybos (*Progymnasmata*) (Teonas) | 528
 Pratijas | 361; 628
Prieš Alkibiadą (Andokidas) | 466
Prieš Andokidą (Teodoras) | 652
Prieš Aristokratą (Demostenas) | 517
Prieš Bojotą (Demostenas) | 551
Prieš Eratosteną (Lisijas) | 562, 649
Prieš Formijoną (Demostenas) | 554
Prieš Kalimachą (Isokratas) | 562
Prieš Leokritą (Likurgas) | 417
Prieš Meidiją (Demostenas) | 486
Prieš sofistų (Isokratas) | 634
Prieš Teomnestą (Lisijas) | 562
Prieš Timokratą (Demostenas) | 444
Prieš Trasibulą (Teodoras) | 625
 Prijamas | 113, 369, 377; 437, 497, 510, 541, 637
Priora Analytica (Aristotelis) | 414
Problemos (Aristotelis) | 458
 Prodikas | 373; 634
 Proknė | 593
 Proksenas iš Atarnėjo | 16
Protagoras (Platonas) | 29, 453
 Protagoras | 307, 333; 453, 574–575, 591, 598, 634
Protreptikas, arba paraginimas filosofuoti (Aristotelis) | 21
 Ps.-Apolodoras | 491
 Ps.-Demetrijas | 592, 615
 Ps.-Epicharmas | 534
 Psamenitas (Psametichas III) | 509
 Psolidė | 545
 Ptolemajai | 52
 Ptolemajas Soteris | 19, 50
 Publilijus Siras | 517
Puota (Platonas) | 493, 525
 Račkauskas, Merkelis | 584, 586
 Radamantas | 643

- Radamantas ir Palamedas* (Anaksandridas) | 363; 630
 Rainolds, John | 56, 410
Raiteliai (Aristofanas) | 596
 Rapp, Christof | 24
 Reinhardt, Tobias | 543
 Renesansas | 55, 410
Retorika Aleksandrui | 35, 48–49, 470, 483
Retorika Herenijui | 52–53
Rhetores Graeci | 55
 Rybelis, Antanas | 7, 446, 458, 479, 508
 Ryczek, Wojciech | 57
 Ročka, Marcelinas | 458
 Rodas | 51, 427, 598, 620
 Rorty, Amelie Oksenberg | 26
 Ross, William David | 59–60 *et passim*
 Rubinelli, Sara | 39
 Ruhnken, David | 506
 Runia, Douwe T. | 18

 Sachs, Joe | 27
 Sajungininkų karas | 443, 469, 549, 622
 Salaminas (Kipro miestai) | 555, 567
 Salaminas (sala) | 179, 277, 353; 467, 539–540, 549, 620, 637
 Salaminija (laivas) | 619
 Salaminio mūšis | 277; 492, 538–539, 622
 Samas (sala) | 51; 225, 267; 506, 529, 553, 632–633
 Sandys, John Edwin | 56
 Sapfo | 135, 289; 448, 504, 529, 552, 554
 Sarbievijus, Motiejus Kazimieras | 56–57
 Saronijos įlanka | 539–540, 619
Sqvadai (Aristotelis) | 25
 Scherija | 635
 Schneidewin, Friedrich Wilhelm | 457
 Schütrumpf, Eckart | 418
 Scipijonas | 517
 Searby, Denis Michael | 18
 Séguiero Anonimas (*Anonymus Seguerianus*) | 54
 Selimbrija | 565
Semelē (Karkinas) | 640
Senių kivirčas (Anaksandridas) | 363; 630
 Sestas | 531; 619
 Sezemanas, Vosylius | 481
 Shields, Christopher | 482

 Sicilija | 16; 351; 448, 461, 530–531, 569, 574, 582, 597, 621, 624, 632, 647
 Sidero | 564
 Sigėjas | 467
 Sikijonas | 546
Simachikas (Isokratas) | 387; 643
 Simonidas | 113, 139, 255, 325; 437, 443, 449, 517, 520–521, 590, 607
 Sinidas | 592
 Sirakūzai | 16–17, 428, 443, 461, 490, 506, 520, 531, 546, 564, 625
 Sirijus | 567
 Skepsė | 50
 Skironas | 327; 591–592
 Smyth, Herbert Weir | 579
Sofistas (Aristotelis) | 25
Sofistas (Platonas) | 25
Sofistiniai paneigimai (Aristotelis) | 43, 413, 520, 558, 569, 580
 Sofoklis | 167, 175, 177, 299, 343, 371, 375, 383, 385, 391, 393; 462, 465–466, 491, 517, 525, 549, 564, 593, 610, 628, 633, 636–637, 639–640, 645, 647
Sokratas (Teodektas) | 291; 556
 Sokratas | 22, 28, 38, 42, 44, 51; 81, 85, 137, 211, 253, 287, 289, 375, 391; 409–410, 415–416, 421, 426, 432, 439, 497, 499–500, 519–520, 549–550, 553–554, 556, 559, 565, 568, 570, 572, 596, 603, 635, 639, 646–647
Sokrato apologija (Ksenofontas) | 556
Sokrato apologija (Platonas) | 435, 556, 646
Sokrato kaltinimas (Polikratas) | 28, 570
 Solai | 520
 Solonas | 179, 289; 467, 520, 533
 Sparta | 427, 443, 462, 484, 515, 539, 540–541, 547, 553–555, 562, 587, 596, 600, 617, 619, 621–622, 643, 647, 661
Spartos santvarka (Ksenofontas) | 435
 Spengel, Leonard | 488, 522, 610, 638
 Speusipas (Platono sūnėnas) | 18, 454, 620
 Speusipas | 351; 620
 Stageira | 15
 Stalley, Richard F. | 453
 Stasinas | 468, 535
 Stefanas | 54, 546–547
 Stesichoras | 265, 267, 271, 357; 530–531, 534, 625,

- Stilbonas | 287; 551
 Stockhausen, John Matthew | 496
 Strabakas | 293; 559
 Strabonas | 50–51
 Strockis, Mindaugas | 579–580
Sula (Plutarchas) | 50
 Sula, Lucijus Kornelijus | 51
 Susemihl, Franz | 488
 Sutton, Jane S. | 410–411
 Svido žodynas | 531, 564, 625, 640

 Šuva (Šuo) | 351; 621, dar žr. Diogenas iš Sinopės

 Taso sala | 551
 Tatolytė, Ingrida | 7
 Teagenas | 87; 428
 Tebai | 19; 283, 287, 289; 462, 468, 491, 514, 530, 539, 546, 548, 551, 554, 563, 566, 600, 634, 640, 643
Tebajida (Antimachas) | 600
 Tegėja | 125; 443
 Teisijas | 28, 413, 574
 Teixeira, Gonçalves | 412
 Telamonas | 237, 377; 510, 637, 643
 Telamonidas (Ajantas) | 487, 643
 Telefas | 323; 460, 588
 Telemachas (sicilietis) | 531
 Telemachas | 455, 641
 Temistijas | 54
 Temistoklis | 179; 468, 520, 539, 549
 Tenas | 572
 Tenedas | 303; 467, 572
 Teodamantas | 329; 594
 Teodektas | 25, 48; 283, 289, 291, 293, 295, 297, 303; 545, 551, 556, 559–560, 562, 571
Teodekiniai samprotavimai (Aristotelis) | 347; 615
 Teodoras (Bizantietis) | 299, 357, 367; 413, 625, 631
 Teodoras (tragikas) | 321; 585
 Teofrastas | 18, 20, 48, 50–51, 53, 568
 Teognidas | 466
 Teokritas | 457
 Teonas | 528
Terėjas (Sofoklis) | 593

 Terėjas | 593
 Termopilai | 548, 551
 Teronas | 531
 Tesalija | 461, 540, 564, 570, 619, 628
 Tesėjas | 113, 285, 289; 539, 547, 555, 592, 643
 Testijas | 491, 546–547
 Tetidė | 484, 486
Teukras (Sofoklis) | 285, 377; 549, 637
 Teukras | 377; 637
 Teumesas | 335; 600–601
 Thurot, Charles | 550, 602–603
Tijestas (Chairemonas) | 566
Tijestas (Euripidas) | 544
Tijestas (Karkinas) | 640
 Timotėjas (karvedys) | 443, 469, 622, 643
 Timotėjas (poetas) | 633
 Tindarėjas | 285; 540, 547
 Tindaridai (Dioskūrai) | 547
 Tiranijonas | 51, 53
 Tirintas | 539
Tiro (Karkinas) | 640
Tiro (Sofoklis) | 564
 Tiro | 564
 Tisamenas | 540
 Toksėjas | 491
 Tomas Akvinietis | 55
Topika (Aristotelis) | 16, 24, 30, 39, 43, 54; 75, 81, 89, 279, 287, 291, 307, 313, 393; 421, 425, 441, 489, 508, 541–542, 550, 556, 575–577, 646
 Trachinė | 539
 Trakija | 15, 484, 496, 508, 519, 529, 565, 612, 625
Translatio Vetus | 488
 Trasibulas | 297, 299, 303; 562–563, 565, 570
 Trasimachas | 299, 317, 341, 361; 413, 416, 444, 483, 565, 570, 582, 628
 Trincavelli, Giovanni Francesco | 56
 Troadė | 50, 467, 541, 551
 Troidzenė | 619
 Troja | 279; 437–438, 497, 530, 541, 572, 588, 637, 643–644
Trojiėtės (Euripidas) | 533, 566, 628, 644
 Tukididas | 431, 435, 443, 467, 478, 484, 515, 519–520, 535, 595

Urbutis, Vincas | 586
Už Klauencijų (Ciceronas) | 661

Vahlen, Johannes | 509
Valstybė (Platonas) | 16; 329; 444, 497, 499,
 565, 581, 594
Valstybės valdymo pamokymai (Plutarchas)
 | 596
 van den Berg, Baukje | 552
Varlės (Aristofanas) | 435, 467, 591
 Venecija | 55
 Veteikis, Tomas | 17, 451
 Vettori, Pietro (Petrus Victorius) | 56, 65,
 474
 Viduramžiai | 22, 54–55, 488

Viktorijus, Petras | žr. Vettori
 Viljamas iš Murbekės | 55

Walter Stanley Hett | 482
 Walzer, Arthur E. | 579
 Warnick, Barbara | 543
 Wartelle, André | 60, 611
 West, Martin L. | 467, 645
 Whately, Richard | 56
 Wolf, Fridrich August | 621

Zabulis, Henrikas | 448, 600, 636
 Zenobijas | 457
 Zenonas | 161; 459, 563

Aristotelis. Retorika. – Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2024 – 676 p.
Kn. taip pat: Aristotelio „Retorika“: tarp įtikinėjimo priemonių ir meninės
saviraiškos / Tomas Veteikis, p. 13–58.
Graikiško teksto redakcija ir santrumpos: p. 61–67.
Bibliografija: p. 351–661.
Index nominum et rerum: p. 663–675.

ISBN 978-609-07-1064-7 (skaitmeninis PDF)

Pirmą kartą Lietuvos skaitytojams pristatomas Aristotelio „Retorikos“ lietuviškas vertimas su moksliniais komentarais. „Retorika“ – svarbus senovės Graikijos literatūros ir intelektualinės veiklos paminklas, vienas iš seniausių išlikusių fundamentinių Vakarų Europos humanitarinės minties traktatų, kuriame ir teoriškai, ir praktiniais patarimais bei pavyzdžiais grindžiama iškalbos esmė, formuluojami veiksmingos oratorystės principai. Traktatas skaitytoją nukelia į IV a. pr. Kr. Atėnų – to meto Europos filosofijos ir retorikos sostinės – kontekstą, parodo „Retorikos“ autoriui aktualias iškalbos meno problemas: koks santykis tarp meno įtikinti ir meno atskirti tiesą, tarp retorikos ir kitų disciplinų? kaip vertinti iškalbos reikalaujančių situacijų įvairovę? kokios būna kalbų rūšys, į ką orientuotas jų objektas ir kokia strategija dera remtis, susiduriant arba su svarstymo, arba su teisminio bylinėjimosi, arba su meninio iškalbos demonstravimo aspektais? Ypatingas dėmesys skiriamas retorikos, kaip taisyklių pagrindu įvaldomo meno, meistrystės ar amato koncepcijai. Veikale aptarta ir sėkmingos kalbos stilistika, suformuluotos įtakingos idėjos apie kanonines gero stiliaus vertybes, jas kuriančias priemones ir dažnai daromas klaidas, trumpai išdėstomi retorinės medžiagos komponavimo principai.

Redaktorius Paulius Garbačiauskas
Dailininkė maketuotoja Asta Puikienė

Vilniaus universiteto leidykla
Saulėtekio al. 9, LT-10222 Vilnius
info@leidykla.vu.lt, www.leidykla.vu.lt
Knygos internete: www.knygynas.vu.lt
Mokslo periodikos žurnalai: www.zurnalai.vu.lt